

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА XXXI

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
ET
INSTITUT DE LA LANGUE SERBOCROATE

RECUEIL DE DIALECTOLOGIE SERBE
№ XXXI

SLOBODAN REMETIĆ

LES PARLERS
DE LA ŠUMADIJA
CENTRALE

Comité de rédaction

Dr Pavle Ivić, dr Asim Peco et dr Mitar Pešikan

Rédacteur en chef

PAVLE IVIĆ

BEOGRAD

1985

YU ISSN 0350—1906
UDK 808. 61./.62—087

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА XXXI

СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ

ГОВОРИ
ЦЕНТРАЛНЕ ШУМАДИЈЕ

Уређивачки одбор

Др Павле Ивић, др Асим Пецо и др Митар Пешикан

Главни уредник

ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД

1985

Секретари часописа
Мр Никола Рамић и др Слободан Реметић

Технички уредник
Мр Светозар Стијовић

Израду и штампање финансира Републичка заједница науке Србије
Издају

Српска академија наука и уметности, Београд, Кнез-Михаилова 35/II
и

Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35/I

Штампа: Издавачко-штампарска радна организација „МИНЕРВА”, Суботица

СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ

ГОВОРИ ЦЕНТРАЛНЕ ШУМАДИЈЕ

Мажуи Васиљуи — Вају и оу Неју

Овај ирилој иредсйавља незнатно измењену и дойуњену доктйорску дисертацију, одбрањену 2. новембра 1984. године на Филозофском факултету у Новом Саду, иред комисијом коју су сачињавали академик Павле Ивић, др Мишар Пешикан, др Александар Младеновић и др Драгољуб Пејровић. Аутор има иријатну дужност да члановима комисије захвали за драгоцене сугестије и савеште дајте у току и после одбране. Посебну захвалност за свесрдну йомоћ у свим етапама рада, од одабирања теме до иредаје рукописа у штампу, аутор дује свом ирофесору и ментору академику Павлу Ивићу. Професору Драгољубу Пејровићу, уз захвалност за несебичну йомоћ у току израде теме, аутор је обавезан и за читање књиге у целости ирењеној одобравања за штампање. Читанем рукописа ире штампања аутора је задужио и колега Мирославе Николић, сарадник Института за српскохрватски језик у Београду.

Захваљујући разумевању и йомоћи орјана Српске академије наука и уметности и Академијине Радне заједнице, аутор је могао рачунати на йлаћено одсуство и остале йојодности у раду на дисертацији. У те йојодности сйадају и свакодневна досйујности свих фондова Библиотеке САНУ и йримерна иредусрејљивост и љубазност њеној особља. Чини ми задовољство шито овде моу захваљити сарадницима Одељења за услуге читаоцима Љубинки Васић, Гордани Бојовић, Снежани Николић и Слободану Борђевићу. Сйремношћу да ми увек сниме ретке расйраве и остале материјале неойходне у раду задужили су ме и Добрлица Лазаревић и Данило-Дача Илић, сарадници на Академијиним апаратима за умножавања.

Ауторова захвалност за корисне савеште и ирруд око техничкој уређивања књиге иријада колеги Свећозару Сийјовићу. Штампању овој, за слабање нимало лакој дела, узорни колектив „Минерве“ ирицао је, како он једино и уме, крајње савесно и са љубављу. Највећи део йосла йонели су на својим йлећима слајачи на моношћу Јовица Бошњак и Геза Војнић, ручни словслагач Сийјанчевић — Млаћи и, нарочито, шеф ироизводње Бела Беркеш. Сарадња са њима йајти се као најлећша усйомена.

Ауторова захвалност иријада и месним властима и иросветним радницима исийживане обласи. Њихова иредусрејљивост и сйремност да йомоћу у йослу дойринели су да и најнайорнија итеренска исийживања остану у лећим сећањима. О искуству са информаторима, љубазним и йосйолубивим домаћинима, аутор йовори ниже, али жели да им и овде ода захвалност за време и ирруд које су му йоклонили и за йажњу са којом су ја дочекивали и исыраћали из својих домова.

СА Д Р Ж А Ј

	Страна
I. У В О Д	1—38
<i>ЕТНИЧКЕ ПРИЛИКЕ ПОД ТУРЦИМА И АУСТРИЈАНЦИМА</i>	4—13
<i>ДАНАШЊЕ ЕТНИЧКЕ ПРИЛИКЕ</i>	13—28
<i>О ПОСТАНКУ И ТИПОВИМА ДАНАШЊИХ НАСЕЉА</i>	29—32
<i>О ДОСАДАШЊИМ ЈЕЗИЧКИМ ИСПИТИВАЊИМА ОБЛАСТИ</i>	32—35
<i>О РАДУ НА ТЕРЕНУ И ОБРАДИ ПРИКУПЉЕНОГ МАТЕРИ-</i>	35—38
<i>ЈАЛА</i>	
II. Г Л А С О В Н И С И С Т Е М	39—219
а) АКЦЕНТУАЦИЈА	39—73
<i>СУДБИНА [ʔ] АКЦЕНТА ИЗВАН ПРВОГ СЛОГА У РЕЧИ</i>	40—53
<i>СУДБИНА [ʔ] АКЦЕНТА ИЗВАН ПРВОГ СЛОГА У РЕЧИ</i>	53—65
<i>ПРЕНОШЕЊЕ АКЦЕНАТА НА ПРОКЛИТИКУ</i>	65—66
<i>ДУЖЕЊЕ ВОКАЛА ПРЕД СОНАНТИМА</i>	66
<i>ПОСЛЕАКЦЕНАТСКЕ ДУЖИНЕ</i>	66—69
<i>ДУЖИНЕ КОЈИХ НЕМА КОД ДАНИЧИЋА</i>	69—73
<i>ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ О АКЦЕНТУ</i>	73
б) ВОКАЛИЗАМ	74—144
<i>ГЛАС ЈАТ</i>	75—85
<i>СЕКУНДАРНО ЈАТ</i>	85—88
<i>ЕКАВИЗМИ У ЈАТОВСКОЈ ЗОНИ</i>	88—89
<i>ИКАВИЗМИ ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКОГ ТИПА</i>	89—108
<i>(И)ЈЕКАВИЗМИ</i>	108—109
<i>НАЗАЛ ПРЕДЊЕГ РЕДА</i>	109
<i>ПОЛУГЛАСНИК</i>	109—111
<i>САМОГЛАСНИЦИ В И О</i>	111—113
<i>ВОКАЛНО Р</i>	113—119
<i>ХИЈАТ</i>	119—128
<i>ЕЛИЗИЈА ВОКАЛА</i>	119—121
а) Вокал <i>а</i>	119—120
б) Вокал <i>е</i>	120—121

в) Вокал <i>o</i>	121
г) Вокал <i>y</i>	121
д) Вокал <i>u</i>	121
КОНТРАКЦИЈА ВОКАЛА	122—128
Група <i>-ao > o</i>	122—123
Група <i>-eo > o</i>	123—124
Група <i>-yo</i>	124
Група <i>a(x)a > aa > a</i>	125
Група <i>eje > ee > e</i>	125
Група <i>ijji > iji > i</i>	125—126
Група <i>-oje- > -oo- > o</i>	126
Група <i>-ao-</i>	126—127
Група <i>-oa- > -a-</i>	127
Група <i>-ae- > -e-</i>	127
Група <i>-oje- > -oe- > o</i>	128
РЕДУКЦИЈА ВОКАЛА	129—135
АФЕРЕЗА	129—130
а) Вокал <i>a-</i>	129
б) Вокал <i>e-</i>	129
в) Вокал <i>u-</i>	130
г) Вокал <i>o-</i>	130
д) Вокал <i>y-</i>	130
СИНКОПА	130—132
АПОКОПА	132—134
ХАПЛОЛОГИЈА И СРОДНЕ ПОЈАВЕ	134—135
СУПСТИТУЦИЈА ВОКАЛА	135—144
1. ВОКАЛ <i>A</i>	136—137
<i>a m. o</i>	136—137
<i>a m. e</i>	137
2. ВОКАЛ <i>E</i>	138—140
<i>e m. a</i>	138—139
<i>e m. u</i>	139—140
<i>e m. o</i>	140
3. ВОКАЛ <i>И</i>	140
<i>i m. e</i>	140
4. ВОКАЛ <i>O</i>	140—142
<i>o m. a</i>	140—141
<i>o m. e</i>	141—142
<i>o m. y</i>	142
5. ВОКАЛ <i>У</i>	143
<i>y m. o</i>	143
<i>y m. u</i>	143
СЕКУНДАРНИ ВОКАЛИ	144

в) КОНСОНАНТИЗАМ	145—219
СОНАНТ Ј	145—150
Секундарно <i>ј</i>	149—150
СОНАНТ В	150—154
Секундарно <i>в</i>	154
СОНАНТ Л	155
СОНАНТ Н	155
СУГЛАСНИК Ф	156—159
СУГЛАСНИЧКА ГРУПА ХВ	159—160
СУГЛАСНИК Х	160—169
Губљење <i>х</i> без трага	160—161
Уклањање новодобијеног зева убацивањем <i>-ј-</i>	161—163
Уклањање зева убацивањем <i>-в-</i>	163—165
Супституција <i>х</i> фонемом <i>к</i>	165—168
<i>-х > -ѝ</i>	169
АФРИКАТА S	169—170
СУГЛАСНИК Ц	170—174
Сугл. <i>μ</i> у туђицама	170—171
Сугл. <i>μ</i> у суфиксу <i>-ија</i>	171
Сугл. <i>μ</i> у резултату асимилације сугласника	171—174
Однос <i>μ</i> и <i>ђ</i>	174
Однос <i>ђ</i> и <i>ј</i>	175
Однос <i>ѝ</i> : <i>ђ</i>	175
Облик <i>(-)iod</i>	175—176
ЈОТОВАЊЕ	176—178
КОНСОНАНТСКЕ ГРУПЕ	178—211
КОНСОНАНТСКЕ ГРУПЕ У ИНИЦИЈАЛНОЈ ПОЗИЦИЈИ 179—187	
Супституције на принципу асимилације	180—184
Супституције на бази дисимилације	184
ОСВРТ НА НЕКЕ ИНИЦИЈАЛНЕ КОНСОНАНТСКЕ ГРУПЕ	184—185
САНДХИ И СРОДНЕ ПОЈАВЕ У ДОДИРУ МОРФЕМА	185—187
КОНСОНАНТСКЕ ГРУПЕ У МЕДИЈАЛНОЈ ПОЗИЦИЈИ ..	187—211
Супституције на бази асимилације	187—191
Супституције на бази дисимилације	191—194
Секвенце <i>-су-</i> , <i>-шч-</i> , <i>-ѝси-</i>	195—199
Секвенца <i>-сѝр-</i>	199—200
ДАЉИНСКА ДИСИМИЛАЦИЈА	200—203
НАПОМЕНЕ О ЕЛИЗИЈИ НЕКИХ СУГЛАСНИКА	203—206
О НЕКИМ МЕЂУКОНСОНАНТСКИМ ОДНОСИМА.....	206—210
Однос <i>ѝ</i> : <i>џ</i>	206—207
Однос <i>н</i> : <i>њ</i>	207
Однос <i>н</i> : <i>м</i>	207—208
Однос <i>њ</i> : <i>ј</i>	208
Однос <i>њ</i> : <i>љ</i>	208
Однос <i>љ</i> : <i>л</i> (<i>о</i>)	208

Однос <i>j</i> : <i>љ</i>	208
Однос <i>л</i> : <i>љ</i>	208—209
Однос <i>л</i> : <i>н</i>	209
Однос <i>л</i> : <i>р</i>	209
Однос <i>б</i> : <i>й</i>	209—210
Однос <i>з</i> : <i>жс</i>	210
Однос <i>з</i> : <i>с</i>	210
Однос <i>с</i> : <i>ш</i>	210
Однос <i>с</i> : <i>ц</i>	210
Однос <i>в</i> : <i>б</i>	210
Однос <i>ѣ</i> : <i>к</i>	210
ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ О СУПСТИТУЦИЈИ СУГЛАСНИКА	210—211
УМЕТАЊЕ СУГЛАСНИКА	212—215
МЕТАТЕЗА	215—217
СУДБИНА ФИНАЛНИХ КОНСОНАНТСКИХ ГРУПА	217—219
III. ОБЛИЦИ	221—391
а) ИМЕНИЦЕ	221—264
ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА	221—238
а) Јединина	221—224
<i>Вокајив</i>	221—222
<i>Инструментјал</i>	222—224
б) Множина	224—231
Плуралски формант <i>-ов-/-ев-</i>	224—227
<i>Генијив</i>	227—230
Наставак <i>-а</i>	227
Наставак <i>-и</i>	227—229
Наставак <i>-ију</i>	229—230
<i>Акузатив</i>	230
<i>Датив—инструментјал—локајив</i>	230—231
ПОЈЕДИНЕ ИМЕНИЦЕ И ГРУПЕ ИМЕНИЦА	231—238
ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГ РОДА	238—247
<i>Инструментјал јединице</i>	238
Формант <i>-ей-</i>	238—240
Колектива на <i>-ад</i>	240—243
Множина на <i>-ићи</i>	243
Множина на <i>-ци</i>	243
ПОЈЕДИНЕ ИМЕНИЦЕ И ГРУПЕ ИМЕНИЦА	243—247
ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА НА <i>-А</i>	247—258
а) Јединина	247—249
<i>Датив—локајив</i>	247—248
<i>Вокајив именица на -ица</i>	248—249
б) Множина	249—253
<i>Генијив</i>	249—253
Наставак <i>-а</i>	249—250

	XV
Наставак <i>-и</i>	250
Генитив множине именица <i>ноћа, рука, слуѓа</i>	251—252
<i>Дайив—инструментал—локайив</i>	253
ПОЈЕДИНЕ ИМЕНИЦЕ И ГРУПЕ ИМЕНИЦА	253—258
ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА НА СУГЛАСНИК	258—262
<i>Инструментал једине</i>	258—259
<i>Генитив множине</i>	259
ПОЈЕДИНЕ ИМЕНИЦЕ И ГРУПЕ ИМЕНИЦА	259—262
ПОЈЕДИНАЧНЕ НАПОМЕНЕ О ИМЕНИЦАМА	262—264
б) ПРИДЕВСКО-ЗАМЕНИЧКА ДЕКЛИНАЦИЈА	265—296
ОДНОС „ТВРДИХ” И „МЕКИХ” ОСНОВА	265—266
ПРИДЕВСКИ ВИД	266—268
Однос дужих и краћих облика Г-Ајд. м. и с. рода	268—269
<i>Дайив—инструментал—локайив једине м. п с. рода</i>	269—272
<i>Дайив—локайив једине женског рода</i>	272—275
<i>Генитив множине</i>	275
<i>Дайив—инструментал—локайив множине</i>	275—276
ПОЈЕДИНАЧНЕ НАПОМЕНЕ О ПРИДЕВИМА И ЗАМЕНИЦАМА	276—280
КОМПАРАЦИЈА ПРИДЕВА	280—283
О ЈОШ НЕКИМ ЗАМЕНИЦАМА	283—287
ОБЛИЦИ ЛИЧНИХ ЗАМЕНИЦА	287—294
Заменице <i>ја, ти</i> и заменица за сва три лица	287—291
Заменице <i>ми, ви</i>	291
Заменице <i>он, она</i>	292—294
Заменица <i>они</i>	294
Заменица <i>шћѧ</i>	295
Заменица <i>нико</i>	295—296
в) БРОЈЕВИ	297—299
г) ГЛАГОЛИ	300—377
ИНФИНИТИВ	300
ПРЕЗЕНТ	300—315
Прво лице једине	300—301
Треће лице множине глагола VII и VIII врсте	301—308
Треће лице множине глагола VI врсте	308—312
През. завршетак трећег лица множине <i>-ду</i>	312—315
ИМПЕРФЕКАТ	315—316
АОРИСТ	316—321
Прво лице множине	318—320
ФУТУР I	322—324
ФУТУР II	324
ИМПЕРАТИВ	324—327

ПОТЕНЦИЈАЛ	327—328
ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ ТРПНИ	328—331
ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ	331—332
ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ ПРОШЛИ	332
ПЕРФЕКАТ	333
ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ	333—334
Конструкција <i>био + инфинитив</i>	334
ГЛАГОЛСКЕ ОСНОВЕ	334—373
ГЛАГОЛИ I ВРСТЕ	334—348
ГЛАГОЛИ II ВРСТЕ	348—352
ГЛАГОЛИ III ВРСТЕ	352—354
ГЛАГОЛИ IV ВРСТЕ	354—356
ГЛАГОЛИ V ВРСТЕ	356—363
ГЛАГОЛИ VI ВРСТЕ	363—366
ГЛАГОЛИ VII ВРСТЕ	366—371
ГЛАГОЛИ VIII ВРСТЕ	372—373
ПОМОЋНИ ГЛАГОЛИ	373—376
НАПОМЕНЕ О ОБРАЗОВАЊУ ИМПЕРФЕКТИВНИХ И ИТЕ- РАТИВНИХ ГЛАГОЛА	376—377
д) ПРИЛОЗИ	378—385
ПРИЛОЗИ ЗА МЕСТО	378—382
ПРИЛОЗИ ЗА ВРЕМЕ	382—385
ПРИЛОЗИ ЗА НАЧИН	385
ђ) ПРЕДЛОЗИ	386—389
е) БЕЗНИЦИ И РЕЧЦЕ	390—391
IV. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	393—428
ОСОБИНЕ ПРИСУТНЕ НА ЦЕЛОЈ ТЕРИТОРИЈИ	393—399
а) АКЦЕНТУАЦИЈА	393—394
б) ВОКАЛИЗАМ	394
в) КОНСОНАНТИЗАМ	395
г) ИМЕНИЦЕ	396
Именице мушког рода	396
Именице средњег рода	396
Именице женског рода на -а	396
Именице женског рода на -о	396
д) ПРИДЕВСКО-ЗАМЕНИЧКА ДЕКЛИНАЦИЈА	396—397
ђ) БРОЈЕВИ	397
е) ГЛАГОЛИ	397—399
Глаголске основе	398—399
ж) ПРИЛОЗИ	399
з) ПРЕДЛОЗИ	399
ИЗОГЛОСЕ	399—403
а) АКЦЕНТУАЦИЈА	399—400
б) ВОКАЛИЗАМ	400
в) КОНСОНАНТИЗАМ	401
г) ИМЕНИЦЕ	401
д) ПРИДЕВСКО-ЗАМЕНИЧКА ДЕКЛИНАЦИЈА	401
ђ) ГЛАГОЛИ	401—403

ОДНОС ПРЕМА СУСЕДНИМ ГОВОРИМА	403—423
Индивидуалност јасеничке зоне	403—404
Однос према смедеревско-вршачком дијалекту	404—411
Однос према косовско-ресавском дијалекту	411—412
Однос према III-V говорима северозападне Србије	412—415
Однос према војвођанским говорима	415—420
Генеза кановачке и „ерске“ акцентуације	420—423
ОДНОС ПРЕМА КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ	423—428
а) АКЦЕНТУАЦИЈА	423—424
б) ВОКАЛИЗАМ	424—425
в) КОНСОНАНТИЗАМ	425
г) ИМЕНИЦЕ	426
д) ПРИДЕВСКО-ЗАМЕНИЧКА ДЕКЛИНАЦИЈА	426
ђ) ГЛАГОЛИ	426—427
е) НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ	427
ТЕКСТОВИ	429—489
а) ЈАСЕНИЧКА („ЕРСКА“) ЗОНА	429—448
МИСАЧА	429—430
ОРАШАЦ	430—435
МАРКОВАЦ	435—440
ВРЕИЦА	440—443
КОПЉАРЕ	443—445
БУКОВИК	445—446
СТОЈНИК „ЕРСКИ“	446—448
б) КАНОВАЧКА ЗОНА	448—489
РАНИЛОВИЋ	448—451
ВЕЛИКА ИВАНЧА	451—455
СТОЈНИК „БЕОГРАДСКИ“	455—456
АМЕРИЋ	456—460
МАЛА ВРЕИЦА	460—462
НЕМЕНИКУЋЕ	463—464
РОГАЧА	464—467
МАНИЋ	467—468
МИРОСАЉЦИ	469
ЈУНКОВАЦ	469—474
МЕДОШЕВАЦ	474—475
РОЖАНЦИ	476—477
БИСТРИЦА	477—479
МАЛИ ЦРЉЕНЦИ	479—483
КРУШЕВИЦА	483—487
СТРМОВО	487—489
DI MUNDARTEN DER ZENTRALŠUMADIJA (Zusammenfassung)	491—505
IM GANZEN GEBIET VERBREITETE CHARAKTERISTIKA	492—501
AKZENT	492
VOKALISMUS	493—494
KONSONANTISMUS	494—495
DEKLINATION DER SUBSTANTIVE	495—497

XVIII

Maskulina	495—496
Neutra	496
Feminina auf -a	496
Feminina auf -ø	497
DEKLINATION DER PRONOMINA UND ADJEKTIVE	497—498
NUMERALIA	498
KONJUGATION	498—501
ISOGLOSSEN	501—505
AKZENTUIERUNG	501—502
VOKALISMUS	502
KONSONANTISMUS	502
DEKLINATION DER SUBSTANTIVE	503
DEKLINATION DER PRONOMINA UND ADJEKTIVE	503
KONJUGATION	503—504
РЕГИСТАР РЕЧИ	507—546
СПИСАК СКРАЋЕНИЦА И ЛИТЕРАТУРА	547—555

Списак карата

	страна
1. Мрежа испитаних насеља — списак и скраћенице....	3
2. Мрежа села посведочених у објављеним турским дефтерима, у Пајнгертовом попису и на Епшелвицовој карти	7
3. Распоред становништва по миграционим струјама (куће)	21
4. Судбина старог / ˆ / на ултими иза кратке пенултима..	42
5. Судбина старог / ˆ / у унутрашњости речи иза кратке претоне	46
6. Стари / ˆ / у унутрашњости речи иза дуге претоне....	52
7. Стари / ˆ / у унутрашњости речи иза кратке претоне..	55
8. Скраћивање / ˆ / на ултими	61
9. Судбина / ˆ / у примерима типа <i>врше</i> и <i>цѣлим</i>	64
10. Квантитет наст. -ама у Д—И—Лмц. им. типа <i>кућа</i>	70
11. Рефлекси <i>јаџа</i> у основи речи	76
12. Рефлекси јата у речима <i>џнџдо</i> и <i>џнџдара</i>	92
13. Рефлекси јата у основи именице <i>лџа</i>	94
14. Рефлекси јата у основи гл. <i>сџаџи</i> , <i>вџаџи</i> , <i>џрџаџи</i> , <i>сџџаџи</i> се.....	96
15. Фонетизам именице <i>наџора</i>	158
16. Фонетизам именице <i>џихџиџе</i>	167
17. Мушки хипокористици и имена типа <i>Јова</i> / <i>Јово</i>	234

18. Генитив множине именица <i>рука</i> и <i>ноћа</i>	252
19. Именице типа <i>виле вила</i> , <i>ѣрабуље ѣрабуља</i>	254
20. Датив-локатив једине женског рода прид.-зам. про- мене	273
21. Г—Д—А—Лјд. заменица <i>ја</i> , <i>ѣи</i> и заменице за сва три лица	289
22. Датив-локатив једине заменице <i>она</i>	293
23. Треће лице множине презента глагола VII и VIII врсте	303
24. Треће лице множине презента глагола VI врсте....	309
25. Прво лице множине аориста	319
26. Презент глагола <i>бријайи</i> (<i>се</i>)	349
27. Презент глагола <i>ѣкайи</i>	351
28. Преглед главних изоглоса	402

I

УВОД

1. Ако је Шумадија област „између Саве, Дунава, Колубаре, Љига, Дичине, Западне и Велике Мораве”,¹ онда се терен омеђен Космајем и Букуљом и прилазима Младеновцу, Аранђеловцу, Лазаревцу и Сопоту може сматрати њеним централним или, можда прецизније, северозападним делом. Кроз овако означену територију пролазе развође Колубаре и Мораве и најважнија граница метанастизичких струја у Србији.² Реч је о пределу етнолошки и етнографски потпуно испитаном,³ за разлику од дијалектолошких истраживања, која нису помакнута практично даље од почетка.

Подаци за ову расправу прикупљани су у 41 селу наведене зоне, од чега петнаест припада космајској области, деветнаест шумадијској Колубари, а седам Јасеници (карта бр. 1);⁴ пречник те зоне износи око 30 км, а њена површина око 700 км². Испитана територија делила је иначе одувек судбину осталих северносрбијанских области, што значи да је имала бурну прошлост, од праисторије па до последњих ратова. Резултати досадашњих геолошких, историјских и др. истраживања сведоче о континуитету живљења на овим просторима од времена праисторијског човека до данас.

¹ *Мала енциклопедија. Просвета*, треће издање, Београд, 1978, књ. III, 751. Уп. и *Енциклопедија Југославије*. Издање и наклада Југославенског лексикографског завода. — Загреб МСМЛXXI, књ. 8, стр. 275.

² Цвијић *Метанасти. кретања* 67.

³ В. П. Ж. Петр. Шум. Кол. 1—275; Дробњак. Космај 1—96, 697—714; Дробњак. Јасеница 191—376, 397—435.

⁴ Једна напомена у вези са представљањем села на карти и њиховим размештајем по областима уопште. П. Ж. Петровић на 7. страни своје расправе каже да је области шумадијске Колубаре додао „и три неиспитана космајска села: Венчане, Миросаљце и Тулеж”, наводећи да њихово становништво „има изразитије етничке особине Јасеничана и Космајаца”. М. Дробњковић, на другој страни, уопште не помиње изостављање неких места из космајске области. Отуда сам и ја Венчане, Миросаљце и Тулеж задржао и обрађивао у саставу шумадијске Колубаре.

2. Праисторијски остаци (ископине, разни предмети оруђа, грнчарство, остаци гробља и сл.) нађени су у Н, СБ,⁵ МЦ, Па, Мир, Ру, Прк, Ба. Трагови материјалне културе из римског периода⁶ јасно говоре о тадашњем животу. Историјски извори обавештавају, опет, о веома сложеним приликама у средњем веку.

Има мишљења да је на развоју Колубаре и Велике Мораве била граница римских области Далмације и Горње Мезије.⁷ Изгледа да је, оквирно посматрано, истим развојем ишла и граница старе области Мачве, која је, као уосталом цео северносрбијански појас, неретко мењала мађарске и српске господаре пре коначног пада ових области под Турке. Ти чести оружани сукоби између угарских краљева и рашких владара (1268, 1313, 1319, 1342, 1359 ...) имали су, свакако, за последицу померање становништва, и то првенствено правцем север — југ. Посебно тешке дане нашем подручју доносе освајања Мехмеда II Освајача на почетку његове владавине. Тако се међу крајевима које он „плени” 1454. помиње и село Стрмово. Сматра се да је тада, и у још неколико махова током 15. века, било расељавања становништва северне Србије ширих размера.⁸ Средњи век не оставља писане трагове за космајски крај, али се мора рачунати са чињеницом да је био насељен. Налазио се у саставу Деспотовине, лежао недалеко од престонице, а ту су и многе рушевине, поуздани индикатори средњовековног живота. Не треба сасвим занемарити ни народно предање, које „памти” некадашњи град Косанац, као место у којем је рођен из народне песме добро познати јунак косовске битке — Иван Косанчић.⁹ Дучина је, по народном предању, некада била у Селишту, једном од данашњих „крајева” села. Ту је живео војвода Дуч, који је „одвео на Косово осамдесет коњаника, од којих се ниједан није вратио”.¹⁰ „На Косово су ишли” и војници из Поповића, из давно несталог Кокорина (данас хатар села Влашке)¹¹ и др. места области. На обронцима Космаја стоје остаци манастира Павловца, у којем је деспот Стеван Лазаревић 21. новембра 1425. године писао писмо Дубровчанима. По народном предању, Деспотове су задужбине и манастири Кастаљан и Тресије, у што сумњају поједини историчари.¹² У Црквинама, засеоку Марковца, поред цркве стоји надгробни споменик деспоту Стевану Лазаревићу, подигнут 1427. године. На том месту, које се раније звало *Глава*, *Главица*, *Дрвенилава*, Деспот је, по народној легенди, и умро. И данас се брежуљкасти терен засеока Црквина зове Главица, а предање каже да је ту својевремено постојала и велика црква,

⁵ У хатару овога села пронађен је, на пример, камени чекић. Камене алатке налажене су и у хатару Неменикућа (о томе: Дробњак. Космај 13 и тамо наведена литература). Камени чекић из неолитског доба нађен је и у Даросави, данашњим Партизанима (П. Ж. Петр. Шум. Кол. 32; уп. и Историја српског народа I, 81, 83—84).

⁶ П. Ж. Петр. Шум. Кол. 32; Дробњак. Јасеница 220; Дробњак. Космај 13—14.

⁷ П. Ж. Петр. Шум. Кол. 34.

⁸ О томе в. П. Ж. Петр. Шум. Кол. 36.

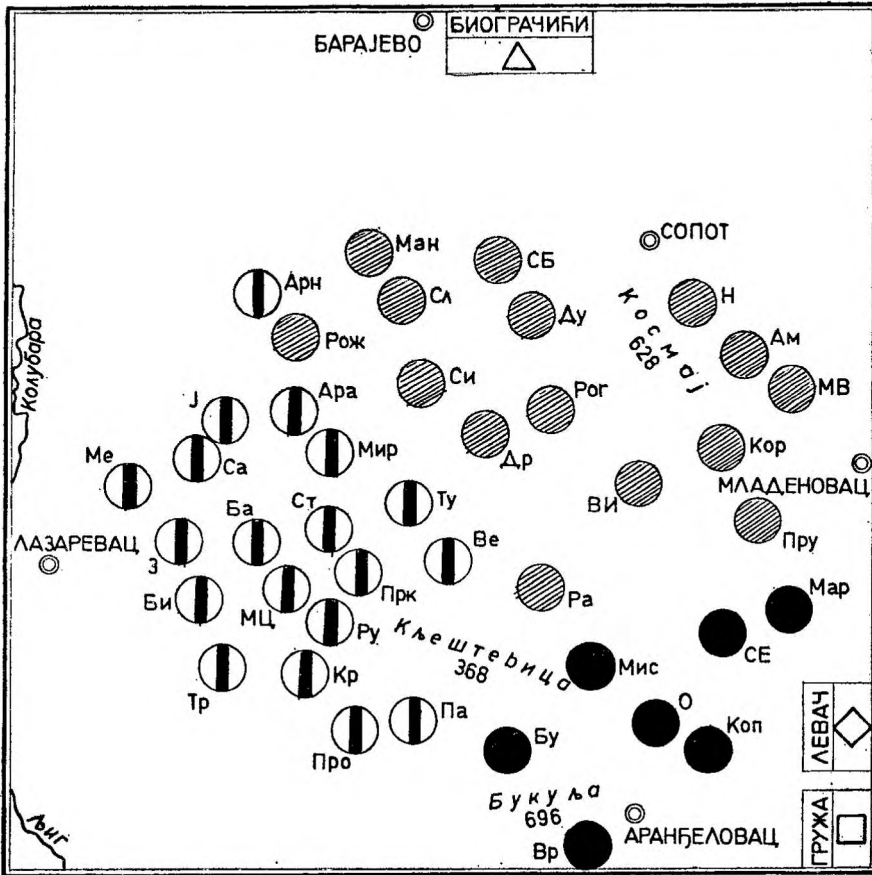
⁹ Дробњак. Космај 14.

¹⁰ Дробњак. Космај 14, 63.

¹¹ Дробњак. Космај 14.

¹² Дробњак. Космај 15; Историја српског народа II, 182.

КАРТА БР. 1: Мрежа испитаних насеља — списак и скраћенице

Ам(ерић), Ара(повац), Арн(ајево), Ба(рошевац), Би(стрица), Бу(ковик), Ве(нчане), ВИ (Велика Иванча), Вр(бица), Др(лупа), Ду(чина), З(еоке), Ј(унковац), Коп(љаре), Кор(аћица), Кр(ушевица), Ман(ић), Мар(ковац), Ме(дошевац), МВ (Мала Врбица), Мир(осаљци), Мис(ача), МЦ (Мали Црљенци), Н(еменикуће), О(рашцац), Па(ртизани), Прк(осава), Про(гореоци), Пру(жатовац), Ра(ниловић), Рог(ача), Рож(анци), Ру(довци), Са(куља), Си(бница), Сл(атина), СБ (Стојник „Београдски”, СО Сопот), СЕ (Стојник „Ерски”, СО Аранђеловац), Ст(рмово), Тр(бушница), Ту(леж).

ЛЕГЕНДА:

- Космајска насеља
- Јасеничка насеља („ерски” крај)
- Насеља шумадијске Колубаре

Деспотова задужбина.¹³ „У повељи деспота Ђурђа, којом потврђује 1428—1429. год. баштину челнику Радичу Поступовићу, коју је имао под деспотом Стеваном”, помиње се и село Медојева Рска¹⁴, данашњи Медошвац. Бледа народна предања су, уз ретке остатке материјалне културе и топографске називе, често, на жалост, једина сведочанства о прохујалим временима, па и о последњим деценијама Деспотовине. Тако је у народу сачувано предање да је у манастиру Ђелијама сахрањен слепи Гргур, син Ђурђа Бранковића,¹⁵ а ево шта о називу села Прогорелаца пише П. Ж. Петровић: „Једном су се крај извора Врбе одмарале деспотова жена Јерина и његова свастика Јелена. Тако одмарајући се сестре се сваде. Јерина је била толико зла и опака жена, да је испод ње, на месту где је седела, прогорела трава и то се место прозове 'Прогоревци'”.¹⁶ Разуме се да су легенде обично непоуздани извори. Тумачења те врсте често се своде на плод народне маште, лишене било какве фактичке подлоге, а случајне језичке и др. сличности и коинциденције служе покаткад као лепа основа за накнадно народно домишљање и етимологизирање. Таква објашњења могу понекад бити врло „уверљива”.¹⁷ Посебну причу представља везивање многих народних невоља и страдања за личност жене Ђурђа Бранковића. На душу ове недужне Гркиње сваљују се кулупи, злостављање и шиканирање народа и у крајевима који никада нису били у саставу Деспотовине.¹⁸

ЕТНИЧКЕ ПРИЛИКЕ ПОД ТУРЦИМА И АУСТРИЈАНЦИМА

3. У време етнографских испитивања овога дела Шумадије веома мало се знало о етничким приликама из турског периода. Нарочито је у том погледу био таман почетак, прве деценије, њиховог будућег вишевековног присуства у нашим земљама. У доскорашњој литератури више се говорило о расељености него о насељености, као и о великим пусто-

¹³ Дробњак. Јасеница 222.

¹⁴ П. Ж. Петр. Шум. Кол. 36.

¹⁵ П. Ж. Петр. Шум. Кол. 41.

¹⁶ П. Ж. Петр. Шум. Кол. 199.

¹⁷ Рачић (*< Храниловић*, в. следећу, 3. тачку овога рада) добио је име, разуме се, по народној легенди, тако што је „Прота Матеја” (понекад је то „неки кнез”, „неки краљ”) ту *йоранио* са својим сватовима. У Венчанима је опет „Прота Матеја венчан” итд. Недалеко од источнобосанске варошице Шековића налази се црква *Ловница*, културноисторијски споменик из доба Немањина. Народни лик *Ловница*, настао дисимилацијом у сугл. групи *-ми-*, према „објашњењу” тамошњег и суседског живља, добијен је по *ловцима* који су својевремено пронашли одбегли црквени темељ постављен на другом месту. По легенди, темељ је „побјео о-Турака и у неђељу га нашла ловци у-брду”. У вези са народним етимологизирањем наводи још један карактеристичан детаљ. У клањском крају непосредно по свршетку II светског рата муслиманска новорођенчад су често добијала име *Мирсад*, које је у народној свести схваћено као *мир сад*. Реч је, у ствари, о оријенталном имену *Мирсад* (*<* перс. *mīršāde* „принц, краљевић”; Шкаљић *Турцизми* 465).

¹⁸ Надомак Клањна постоје три узвишења: *Хендек* (код православаца — *Ендек*), *Јарачко* и *Добрирај*. По предању, „Проклета Јерина” // Јериња” је „на Хендеку коње хендечила, на Јарачком коње јарачила, а у Добрирају добро остављала”.

шењима наше зоне по коначном паду Деспотовине 1459. године, када је становништво расељавано и привредно слабило. „Догађаји који су се одигравали у току 15. века и доцније све до последњих деценија 18. века, којима је врло често Шумадија била поприште, били су узрок сталној узрујаности и несигурности. Услед тога је становништво бежало и напуштало огњишта, а последица је била несталност насеља.”¹⁹ Знатно након Дробњаковићевих, Петровићевих, па и Цвијићевих, истраживања објављени су турски катастарски пописи Београда и његове околине у времену од 1476. до 1566. године,²⁰ којима је обухваћена практично и цела наша зона с изузетком Јаснице. А подаци турских дефтера су такви да чврсто поткрепљују мишљење њиховог приређивача о резултатима до којих су претходно дошли етнологи: „Идентификација тих старих насеља, чију старост зајамчују ови званични турски пописи, показује да су објашњења испитивача насеља о поријеклу назива, постанку и прошлости многих данашњих села београдске околине често погрешна и да је потребна готово потпуна ревизија тих испитивања.”²¹ На солидним основама почива и Шабановићева оцена поузданости података из дефтера: „Може се рећи да су турски катастарски пописи вршени озбиљно и да се подаци које они садрже могу узети са апсолутном вјероватношћу, уколико је она у оним условима уопште била могућа.”²² Аутор свој суд заснива на: а) одабирању посебних, сигурних и проверених људи за попис; б) разрађеном и прецизно утврђеном поступку пописивања, којим су обухваћени сви релевантни подаци и који не допуштају да било шта „промакне” на терену; в) оштрим санкцијама за евентуалне пропусе и злоупотребе. Лукава турска власт се једним потезом обезбедила од народних подвала и утајивања прихода. Део прихода те врсте додељиван је управо ономе ко би властима пријавио утају и прикривање чињеничног стања.²³ Када се има у виду неприлагођеност арабице, тог сугласничког писма, фонолошког систему српског језика XV и XVI века, мора се признати да изненађује прецизност записивача при бележењу топонима и антропонима смедеревског санџака. Биће да је Шабановић у праву и када претпоставља „да су писари, који су пописивали наше земље, нарочито они који су састављали прве пописе, регрутовани из редова турских службеника који су били поријеклом из наших земаља или су у њима дуже живјели, јер су одлично познавали не само начела и технику тога рада, него су исто тако знали језик крајева које су пописивали.”²⁴ Упоредујући податке дефтера и етнографских расправа, Шабановић је установио да је већина села обухваћених нашим испитивањем постојала и у време турских пописа (карта 2), када су бележена под садашњим именом, називом неке данашње „махале” или „краја” или, пак, неког другог топонима из садашњег хатара места. То су: *Амерић* (бележен као *Хамерић*

¹⁹ Дробњак, Космај 16. В. и Историја народа Југосл. II, 80, књ. I, 443—444; Историја српског народа II, 313.

²⁰ Шабан, Турски извори I—XLI + 1—662.

²¹ Шабан, Турски извори XXXII.

²² Шабан, Турски извори XXIII.

²³ Шабан, Турски извори XV, XVIII, XIX.

²⁴ Шабан, Турски извори XVII.

— *Hamerik* и *Хамурић* — *Hamerik* год. 1528, 1528/30, 1536, 1560),²⁵ *Арајовац* (*Саковац* — *Sakovaç*, *Сајковац* — *Sajkovaç* 1528, 1528/30, 1536, 1560),²⁶ *Арнајево* (*Arnauevo*, *Arnaueva* 1528, 1528/30, 1536, 1560),²⁷ *Бисџрица* (*Средња Бисџрица* — *Isredna Bistriça*, *Доња Бисџрица* — *Dolna Bistriça* 1528, 1528/30, 1536, 1560),²⁸ *Велика Иванча* (*Иванча* — *Ivança*, *Иванчи* — *Ivançi* 1528, 1528/30, 1536, 1560),²⁹ *Парџизани*, раније *Даросава* (*Горња Даросава* — *Korna Derasava*, *Gorna Derasava*, *Darosava*) 1528, 1528/30, 1536, 1560),³⁰ *Дрлуја* (*Tirluра*, *Дрлује* — *Dirlupe* 1528, 1528/30, 1536, 1560),³¹ *Дучина* (*Вучинац* — *Vuçinaç* = *Дучинац* 1528/30, 1536, 1560),³² *Зеоке* (*Зеока* — *Zeoka*, *Зеоке* — *Zeoke* 1528, 1528/30, 1536, 1560),³³ *Јунковац* (*Сџублина* — *Istiblina*, крај у хатару села, 1528),³⁴ *Кораџица* (*Павловац* — *Pavlovsçe*, *Павловици* — *Pavlovçi* 1528, 1528/30, 1536, 1560),³⁵ *Крушевица* (*Kruşeviça*, *Крушица* — *Kruşiça*, *Крушчица* — *Kruşçiça* 1528, 1528/30, 1536, 1560),³⁶ *Мала Врбица* (*Горња Врбица* — *Gorna Vrbica*, *Врбица* — *Virbiça* 1528, 1528/30, 1536, 1560),³⁷ *Манић* (*Махињић* — *Mahiniç*, *Mahiniç* 1528, 1528/30, 1536, 1560),³⁸ *Марковац* (*Маријовац*, *Маријовци* — *Maryofçe*, *Марковац* — *Markovçe* 1528, 1528/30, 1536, 1560),³⁹ *Медошевац* (*Medoševçe*, *Медошефче* 1528, 1528/30, 1536, 1560),⁴⁰ *Неменикуће* (*Nemenikuke*, *Neteni Kuke* 1536, 1560),⁴¹ *Пркосава* (*Prkosava*, *Brkosava* 1528, 1528/30, 1536, 1560),⁴² *Пројорелци* (*Пројорелци* — *Progorelçe*, *Progorelice* 1528, 1528/30, 1536, 1460),⁴³ *Пружсџовац* (*Prujatovçe*, *Prujatofçe*, *Brujetofçe*

²⁵ Шабан. Турски извори 95, 165, 358, 571.

²⁶ Шабан. Турски извори 85, 207, 301, 519.

²⁷ Шабан. Турски извори 45, 157, 293, 476.

²⁸ Шабан. Турски извори 76, 104, 315, 514.

²⁹ Шабан. Турски извори 90, 235, 319, 552.

³⁰ Шабан. Турски извори 78, 155, 290, 521.

³¹ Шабан. Турски извори 84, 197, 512.

³² Шабан. Турски извори 170, 363, 559. Мислим да је Шабановићева убицација несигурна и неприхватљива будући да у турским дефтерима јасно пише *Вучинац* и да *в* и *д* не спадају међу фонеме међусобно лако заменљиве.

³³ Шабан. Турски извори 76, 153, 348, 485.

³⁴ Шабан. Турски извори 85.

³⁵ Шабан. Турски извори 91, 225, 287, 556. Године 1560. помње се као *Доња Кораџица* (*Dolna Koraciça*; нав. дело 564).

³⁶ Шабан. Турски извори 106, 212, 303, 508.

³⁷ Шабан. Турски извори 87, 204, 380, 552.

³⁸ Шабан. Турски извори 73, 231, 388, 482.

³⁹ Шабан. Турски извори 36, 151, 341, 515. Неће Шабановић бити у праву ни око убицације Марковца. *Маријовац* (*Marijofçe*) год. 1528. лежи у кнежини кнеза Русмира Рацвића, која припада београдској нахији. Јасеничка област није обухваћена пописом београдске нахије из XVI века. Марковац и свих осталих шест „ерских“ насеља припадали су лепеничкој нахији, у чијем су саставу, према подацима др Митра Пешикана, и пописани у дефтеру из почетка XVI века. Њихови тадашњи називи практично су идентични или бар врло блиски дан. шњим.

⁴⁰ Шабан. Турски извори 80, 149, 314, 510.

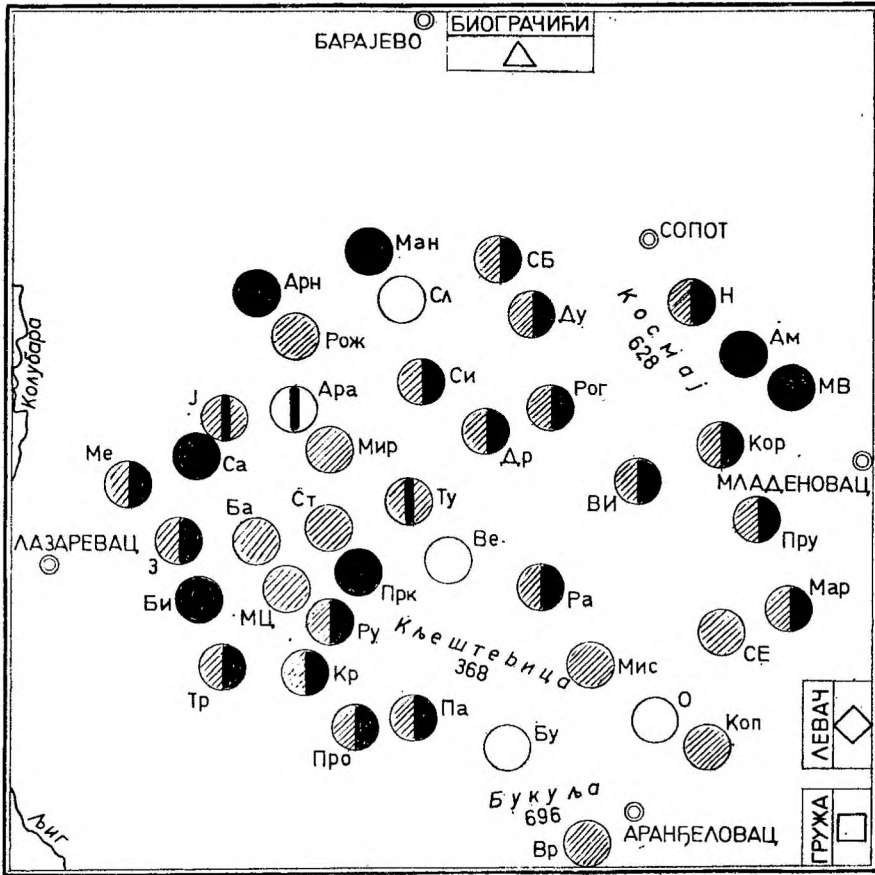
⁴¹ Шабан. Турски извори 327, 543.

⁴² Шабан. Турски извори 81, 180, 367 520.

⁴³ Шабан. Турски извори 71—72, 211, 368, 508.

КАРТА БР. 2: Мрежа села посведочених у објављеним* турским дефтерима, у Пајнгертовом попису и на Епшелвицовој карти

ЛЕГЕНДА:

- Села бележена у дефтерима у данашњем или њему сличном лику
- ◐ Село бележено у турским дефтерима али под другим именом
- ◑ Села бележена у аустријским изворима
- ◒ Села бележена у дефтерима и аустријским изворима
- ◓ Села бележена у аустријским изворима и дефтерима (под другим именом)
- Села која нису регистрована ни у дефтерима ни у аустријским изворима

* О помену јасеничких села у *необјављеном* дефтеру из истог периода в. нап. 39.

1528, 1528/30, 1536, 2560)⁴⁴, *Раниловић (Хрсовац — Hrsovaç, Hirsovaç, Храниловић 1528, 1528/30, 1536, 1560)⁴⁵, Роџача (Rogaça 1536)⁴⁶, Рожаница (Рожаница — Rojanica 1528, 1528/30, 1536, 1560)⁴⁷, Рудовци (Доњи Радовци — Dolne Radovçe, Dolne Radofçe 1528, 1528/30, 1536, 1560)⁴⁸, Сакуља (Сакуљина — Сакулина, Sakulina 1528, 1528/30, 1536, 1560)⁴⁹, Сибница (Горња Сибница — Korna Sibnica, Gorna Sibnica 1528, 1528/30, 1536, 1560)⁵⁰, Сџојник „Ерски” (Сџолник — Istolnik, Сџолник, Islaitina, Istoynik 1528, 1528/30, 1536, 1560)⁵¹, Сџојник „Београдски” (Istounik 1528/30)⁵², Трбушница (Trbušnica, Tırbuşnica 1528, 1528/30, 1536, 1560)⁵³, Тулежце (бележено село *Кайар*, брдо у хатару садашњег Тулежа 1528, 1528/30, 1536, 1560)⁵⁴. Име села *Раховац, Ораховац (Raħovaç, Oraħovaç 1528/30, 1536, 1560)⁵⁵* Шабановић веже за *Оравац* у хатару космајског села Ропочеве. Можда не треба искључити могућност да се ипак ради о селу Орашцу, тим пре што се у попису из 1528/30. помиње одмах уз Пружатовца. Детаљнија ономастичка истраживања на терену између Космаја и Букуље донела би највероватније податке који би омогућили убицајку бар још неког насеља наше зоне.^{55a}*

4. О насељености шумадијске Колубаре у 17. веку говоре и подаци двојице путописаца. На путу од Ваљева до Београда 1612. године исусовачки мисионар Бартоломеј Кашић проћи ће кроз Барошевац,⁵⁶ а Евлија Челебија ће, пишући о свом путовању 1664. год., од Београда ка Херцеговини, поменути више насеља, међу којима и Барошевац, Бистрицу и Трбушницу.⁵⁷

Подаци из дефтера показују да су у праву историчари када сматрају да је коначним турским освајањем Деспотовине и преношењем ратних операција далеко на север и на запад дошло до извесне стабилизације прилика на овом делу Балкана. Северна Србија као погранична, а тиме и важна стратешка област, добија чак повлашћен статус, а њени житељи низ олакшица. Тако повлашћена, ранијим ратовима опустошена и сеобама расељена, северна Србија ће на почетку турске власти привлачити влаже сточаре, који ће је насељавати у снажним таласима. Историја располаже поузданим подацима о правцима и обиму ових миграција: „Ти сто-

⁴⁴ Шабан. Турски извори 90, 234, 342, 564.

⁴⁵ Шабан. Турски извори 84, 218, 285, 503.

⁴⁶ Шабан. Турски извори 330.

⁴⁷ Шабан. Турски извори 75, 220, 336, 501.

⁴⁸ Шабан. Турски извори 82, 189, 373, 497.

⁴⁹ Шабан. Турски извори 81, 233, 381, 496.

⁵⁰ Шабан. Турски извори 82, 156, 305, 472.

⁵¹ Шабан. Турски извори 84, 232, 254, 389, 419, 524. Аутор ово село идентификује као Стојник смецтен „југозападно од Младеновца”, мада податак да се јавља и под именом Слатина упућује на „Стојник Београдски”, у чијем је суседству космајско село Слатина.

⁵² Шабан. Турски извори 122.

⁵³ Шабан. Турски извори 105, 182, 366, 514.

⁵⁴ Шабан. Турски извори 77, 159, 391, 517.

⁵⁵ Шабан. Турски извори 17, 234, 333, 525.

^{55a} Вероватно се под називом *Каменица* из дефтера XVI века крију Венчане.

Један крај и поток овога пространог села зову се *Каменица*.

⁵⁶ П. Ж. Петр. Шум. Кол. 37.

⁵⁷ П. Ж. Петр. Шум. Кол. 37.

чари су се насељавали у земљорадничке крајеве северне Србије и Поморавља из области Старог Влаха и са Дрине, али се добар део њихов доселио и из Херцеговине и црногорских Брда. Има изричитих сведочанстава о досељавању сточара из тих области у Рудник и околину.⁵⁸ „У Смедеревском санџаку око 1476. г. било је око 7.600 влашких кућа према 11.400 кућа на тимарима и зеаметима спахија, 1.100 кућа на тимарима мустахфаза и 2.500 кућа на санџакбеговим хасовима. Око 1516. г. у Смедеревском санџаку морало је бити преко 12.000 влашких кућа”.⁵⁹

5. Захваљујући обиљу писаних сведочанстава из 18. века, имамо релативно јасну етничку слику наших крајева из тога периода. Прве деценије столећа доносе аустро-турски рат, победу Аустријанаца и аустројско „перо теже од турског ханџара”. Током своје кратке владавине, од 1718. до 1739. године, нови господари пописују насеља и становништво, убирају приходе и др. Администрација европске царевине оставиће нам драгоцене податке о насељима, броју домова („хлебова”) итд. Одмах након закључења мира одређене су већ крајем августа 1718. године с аустројске и турске стране комисије за разграничење двеју царевина. Комесар аустројске екипе био је пуковник Најперг (Neipperg), а између осталих сарадника придодат му је и инжењеријски капетан Фридрих Епшелвиц (Öbschelwiz). Комисије су радиле ујурбано и већ у јесен исте године бечки двор је добио Најпергов попис осамнаест пограничних дистрикта.⁶⁰ Само је XI, Крагујевачким, дистриктом захваћен део (првенствено јасенички крај) наше зоне, па су се у Најперговом тексту нашла села: *Врбица (Verbiza), Мисача (Missaza), Стојник „Ерски” (Stojnik), Кољаре (Koplar), Стрмово (Stromovc), Иванча (Velika?), Гванза*, затим засеок Врбице *Лайн ишоок (Halapin), Глава (?) (Klave)*, „стари назив засеока Црквине у Марковцу”.⁶¹ Остала наша села леже углавном даље од пограничне зоне и као таква остају изван наведеног документа. Међутим, уз Најпергов извештај приложена је Епшелвицава карта⁶², која обухвата окупирану Србију и делове неколико нахија које су, делимично или сасвим, остале у саставу Турске. У карту су унета и многа места наше области: *Медошевац (Medoschewaz), Зеоке (Seozij), Барошевац (Boraschowaz), Мали Црљеници (Zorlins), Рудовци (Rudowze), Крушевица (Kruschewaz), Пројореоци (Prokirilaz), Даросава (Tscrossawa), Миросаљци (Mirossalaz), Тулезисе (Tulesche), Јунковац (Junkowze), Трбушница (Terpuschiniza), Дрљуца (Terljuce), Дучина (Tutzina), Неменикуће (Nemenikutja), Пружашћовац (Pruschattowaz), Раниловић (Ranillowig), Ројача (Roganiz), Розјанци (Roschanize), Сибница (Sibnize), Марковац (Markowaz), Стојник „Бео-*

⁵⁸ Историја народа Југосл. II, 81.

⁵⁹ Историја народа Југосл. II, 81.

⁶⁰ Најпергов извештај објавио је у целости др Душан Пантелић у раду *Попис пограничних нахија Србије после Пожаревачког мира*. — Споменик, Београд (СКА, књ. ХCVI. Други разред, књ. 75), 1948, 41. Уз рад је приложена и Епшелвицава карта.

⁶¹ Д. Пантелић, нав. дело 25, 38.

⁶² Карта (*Carte von dem Königreich Servien*) са потписом О. Ф. Öbschelwiz, keysr. Ing. Naupertmann. први пут је објављена уз студију *Official Langer, Servien unter der kaiserlichen Regierung 1717—1739, Mitteilungen des k. k. Kriegsarchivs, Neue Folge, III Band, Wien 1889, S. 193.*

градски” (*Stonick*) (в. карту бр. 2 на 7. стр.)⁶³. Из спискава црквених прихода тога времена види се да је, на пример, 1723. године „јенурија” неменикућка имала 67, а сибничка 60 „хлебова”.⁶⁴ Годину дана касније Рудовци су имали 40, Тулеже 28,⁶⁵ Сибница 14, Стојник „Београдски” 30, Неменикуће 18 домова.⁶⁶ У списку („тефтеру”) архиепископских прихода састављеном 1732. год. налазимо и податак да Рудовци и тада имају 40 „хлебова”, тј. домаћинства, а Тулеже — 23.⁶⁷ Вратићемо се на тренутак Епшелвицовой карти и резултатима пописа нахија северне Србије након Пожаревачког мира.

Пада у очи да у карту многа наша села нису учртана, што ни у ком случају не значи да она тада нису постојала. Њихов изостанак са Епшелвицове карте може се тумачити стицајем вишеструких околности. Пре свега, овај део Србије није непосредно граничио са Турском, па га комисија и не претреса и не пописује ревносно и детаљно као насеља уз саму границу. С друге стране, чланови аустријске експедиције су се на терену непрекидно носили са тешкоћама и проблемима, проистеклим у првом реду из неповерења локалног становништва према новим господарима. О томе најбоље сведочи искуство извесног *Биларда*, аустријског војног комесара који је некако у исто време пописивао села и домаћинства „у шест дистриката: Крагујевачком, Рудничком, Ваљевском, Шабачком и Београдском и у Чачку, ради разрезавања контрибуције. Он је тај посао предузео одмах и свршио га до краја априла 1719. год.”⁶⁸ Човек се истински намучио обављајући поверени му посао да би дошао до резултата у чију се веродостојност мора сумњати. О чему се ради? Степњен временским роковима (налог за рад добио је 29. децембра 1718, а посао привео крају до конца априла следеће године), Аустријанац није могао пописивати на лицу места, нити пак проверавати добијене податке. Уместо тога је „сазивано по 10 до 15 села, која чине једну кнежину или нурију и саслушавано”.⁶⁹ Из Билардовога извештаја лепо се види да су испитаници по правилу прикривали право стање ствари. Пописивач, наиме, јасно каже: „Не може [се] веровати да је свако село тачно пријавило све своје сељаке и сваки сељак своју стоку и непокретно имање, него само онолико колико је ко хтео . . . Један сеоски кнез је пријавио из свога села пет сељака тврдећи да нема више ниједнога, па се накнадно (од једног хусара) дознало да их има петнаест . . . Билард вели даље да ни у једном дистрикту Краљевине Србије није наишао ни на једног оборкнеза или кнеза који би му — кад би га при уласку у село питао, колико сељака ту станује — њихов број могао, или боље рећи хтео, да каже, мада су они морали знати број па шта више и имена свих својих сељака, пошто су од њих већ били наплатили месечни принос за месо и службу

⁶³ Уп. и: П. Ж. Петр. Шум. Кол. 39—40; Дробњак. Космај 16.

⁶⁴ Дробњак. Космај 16.

⁶⁵ П. Ж. Петр. Шум. Кол. 39.

⁶⁶ Дробњак. Космај 17.

⁶⁷ О томе у П. Ж. Петр. Шум. Кол. 39.

⁶⁸ Д. Пантелић, нав. дело 10.

⁶⁹ Д. Пантелић, нав. дело 10—11.

хусарским пуковима.⁷⁰ Билард даље, што је и за нас важно, каже да не треба доносити суд о величини дистрикта према броју пописаних места. За пример узима Крагујевачки дистрикт, у којем је пописано свега 29 насељених места, а дистрикт се простире „6—8 часова у дужину и 4—6 часова у ширину”.^{70а} У њему је, уосталом, по причању старијих сељака и самога тамошњег српског капетана тада било — 360 насеља.

Нема сумње да се и Најперг у свом послу носио са оваквим и сличним тешкоћама. Нема сумње ни да је на простору који он пописује било више насељених места но што их је аустријски комесар евидентирао. И сâм Најперг то потврђује када вели да су људи прикривали реално стање, све у страху „од разрезивања нових дажбина”.^{70б} Све ово упућује на претпоставку да су и Елшелвицови информатори једноставно прећутали и затајили поједина места.

Искуство двеју аустријских комисија обавезује на опрезност код претресања питања насељености односно расељености северне Србије у доба турско-аустријских ратова крајем 17. и почетком 18. века и непосредно по њиховом свршетку. Флексибилност и умереност у том смислу не прате радове неких наших историчара и етнографа. Отуда се тако често говори о потпуној „опустелости” целих нахија и крајева, изриче једна искључива оцена, базирана понајчешће управо на извештајима аустријских пописних експедиција. И још нешто. Не треба при свему овоме губити из вида да је тадашња Шумадија, као и суседни србијански крајеви, прекривена густим шумама, камо се локално становништво могло привремено безбедно склонити. На овакво размишљање мотивише и искуство из ранијих историјских догађаја на србијанском тлу. Сетимо се само похода угарског краља Лудвига на Србију у доба цара Уроша: „У пролеће, 1359, пређе преко реке велика угарска војска, у којој беху и немачки витезови, као граф Улрих Цељски, те, после жестоке битке, потуче српску војску на подножју велике планине (*grandi montagne di Rascia*), и продре дубоко у земљу осам дана хода, по свој прилици у рудничке планине. Плена је било мало, јер су Срби све склонили били у шуме. Цар Урош . . . повуче се у неприступачне шумовите крајеве, где га нико није могао гонити без велике штете.”⁷¹ Словенски живаљ се склањао у неприступачније крајеве и приликом страшне најезде Монгола једно столеће раније: „Под Батуом, унуком Џингискана (зима 1240—1241) Монголи почеше поново продирати; Кијев, Краков и Бреслава беху освојени и разорени, али је главни нападај био намењен Угарској. Бела IV беше (у априлу 1241) до ногу потучен а читава земља страховито опустошена. Краљ побеже преко Загреба у Раб, одатле у Сплит. Батуов брат од стрица, Кајдан, гонио га је све до мора. Савременик, архиђакон Тома, даје нам жив опис бојева. По његовом причању, Словени нису имали великих губитака, јер се беху сакрили у планине и шуме.”⁷² Могло би се десити да је област захваћена нашим истраживањима и иначе мање

⁷⁰ Д. Пантелић, нав. дело 11.

^{70а} Д. Пантелић, нав. дело 11.

^{70б} Д. Пантелић, нав. дело 11.

⁷¹ Јиречек Историја I, 241.

⁷² Јиречек Историја I, 175.

страдала од неких суседних крајева бурних деценија с краја 17. и почетка 18. столећа. Као што се зна, најгоре су прошли „они крајеви који су се налазили на главном путу којим су војске пролазиле или у његовој непосредној близини”,⁷³ тако да је предео између Космаја и Букуље могао остати релативно поштеђен озбиљнијих пустошења. А пустошења је било, мада вероватно не онолико колико произилази из фронталног приступа извештајима појединаца и комисија из наведеног периода. До иселавања народа из Србије долази непосредно после битке под Бечом и враћања фронта на србијански терен. Убрзо ће доћи до Велике сеобе под Чарнојевићем, која неће проћи без последица и за северне крајеве Србије.⁷⁴ Не треба губити из вида ни чењеницу да су Турци у повлачењу уништавали насеља, путеве, резерве хране и др. да не падну у руке непријатељу. Одливање становништва није пресахало ни доласком Аустријанаца, који су се трудили не само да га спрече него су и поспешивали досељавање новог живља. „Једна од првих мера аустријске управе у Србији после 1718. г. била је поново насељити земљу помоћу нашироко вођене колонизационе политике. Нови колонисти довођени су или су сами долазили из суседних турских земаља, када су у питању били Срби, а из Немачке, када су се доводили страни колонисти.”⁷⁵ Ипак, „тешко аустријско перо” чини своје и народ се сели у крајеве под Турцима.⁷⁶ После две деценије аустријске владавине долази до новог рата, турске победе, нових разарања и нових расељавања. „Пре свега настају промене у етничким односима.”⁷⁷ Уз поражену аустријску војску повлаче се страни колонисти, официрски кадар хајдучке милиције, „српска црквена хијерархија”, „цео управни апарат”, „већина породица чији су чланови били у милицији”. „Одлази и српско грађанство, пре свега из Београда; насељава се у Новом Саду, појачавајући тако његову привредну снагу и српски карактер. У Србији остаје сељаштво; оно ће сачекати турску војску и помирити се с обновљеном турском влашћу [размак — С. Р.]”.⁷⁸ То значи да се практично уопште не сели за нас далеко најважнији слој становништва — онај који је носилац и чувар одређеног говорног типа. Не треба искључити могућност да је оваквог или сличног социјалног и етничког састава било и становништво иселавано приликом неких других сеоба.

⁷³ Д. Пантелић, нав. дело 11.

⁷⁴ Историја народа Југосл. II, 1256: „За време Бечког рата Турци су неко време напустили Србију, 1688—90. г., па су је поново заузели. Ратне операције аустријске и турске војске у то доба нанеле су земљи тешке штете. Много света је изгинуло, било одвучено у ропство или се повукло 1690—91. г. с аустријском војском у Угарску. Сви општински Србије у почетку XVIII в. говоре о пустоши коју је овај рат нанео земљи. Нарочито су страдали градови.” Ипак има и опрезнијих оцена, па чак и мишљења да није било већег отицања становништва из ових крајева: „Велики део српског народа није отицао далеко, али се растурио у планине, чекајући да мину ратни догађаји, па да се из збегова врати што пре својим домовима” (Др Тихомир Р. Борђевић, *Становништво у Србији после Велике сеобе 1690. године*. — Годишњица Николе Чушића, Београд, 1927, књ. XXXVI, 3).

⁷⁵ Историја народа Југосл. II, 1263.

⁷⁶ Цвијић Метанаст. кретања 29; Историја народа Југосл. II, 1264—65.

⁷⁷ Историја народа Југосл. II, 1265.

⁷⁸ Историја народа Југосл. II, 1265.

6. Етнолози су убеђени да је период угарске и аустријске владавине северном Србијом оставио јасне трагове и у топонимастици. У Ту и Мир постоји локалитет звани *Маџарица*, у Про — *Маџари*, а по налазима П. Ж. Петровића један потес између Зоока и Медошевица зове се *Сеједин*.⁷⁹ Многа стара гробља народ ових крајева приписује Мађарима (Ман Ра Рог Рож Си Ба Па З Кр МиЦ Мир Про и др.). Иако се у неким случајевима ради о неоспорно српским гробљима, што најбоље потврђују натписи на појединим гробовима,⁸⁰ ипак она говоре о „сћању” народа да су овде некада боравили његови северни суседи. Топонимија (углавном микротопонимија) сачувала је успомену и на вишевековно турско присуство.⁸¹

Етнолози су начелно у праву када у топонимији виде описљиве доказе о постојању насеља у ранијим временима. Таквима се могу сматрати *Градшиће* и *Селишњак* у Тулежу, *Селишће* посведочено у више места наше зоне (СБ Ду Ам Н Пру Рог Си МиЦ Мир Па Ру), *Спашо село* (З) и сл. У више насеља постоје и стара српска гробља. У Па Ру З налазимо два, а у Барошевцу — три таква гробља.⁸² Р. Грујић наводи податак да је у Великом Борку 1734. године поред старе цркве било једно велико такво старо гробље.⁸³ Према истраживањима П. Ж. Петровића, од те цркве и гробља остао је једино топоним *Црквеница*.⁸⁴ У нашем Јунковцу стоји надгробни споменик извесном Белом Ђорђу, по свему судећи претку садашњег рода Белаћевића. Споменик је подигнут 1772. године.⁸⁵

ДАНАШЊЕ ЕТНИЧКЕ ПРИЛИКЕ

7. Пошто су у целој нашој области извршена етнографска и етнолошка испитивања, познато је порекло огромне већине породица, а етничке прилике, што је за дијалектолошка истраживања веома важно, могу се пратити у свим посећеним селима. Срећну околност за дијалектолога представља и утврђено време досељавања становништва из других области.⁸⁶ Подаци те врсте драгоцени су нарочито при расветљавању

⁷⁹ П. Ж. Петр. Шум. Кол. 43.

⁸⁰ П. Ж. Петр. Шум. Кол. 44. В. и Дробњак. Јасеница 223.

⁸¹ Литературу в. у Дробњак. Космај 15.

⁸² П. Ж. Петр. Шум. Кол. 42—43.

⁸³ О томе у П. Ж. Петр. Шум. Кол. 45.

⁸⁴ П. Ж. Петр. Шум. Кол. 43.

⁸⁵ П. Ж. Петр. Шум. Кол. 43.

⁸⁶ Небројено је пута у нашој и страниј литератури, често и са најкомпетентнијих места, указивано на поузданост и ваљаност резултата истраживања наших етнографа и етнолога. Да бих што лакше „успоставио контакт” са информаторима, ја сам им из одговарајућих књига „Насеља” читао податке о њиховим породицама. Таквих читања није било много, не знатно више од броја посећених кућа, што практично значи да је „провера” објављених података изостала код већине родова и породица. Дешавало се, истина не често, да су мештани имали озбиљних примедба на саслушани текст, износећи при том другачије податке о свом пореклу. Морам нагласити да су каткад износили детаље којима се, по свему судећи, мора указати пуно поверење. Навешћу један такав случај. За Максимовиће (Шилиће) у В. Иванчи Дроб-

сложеног питања формирања одговарајућег дијалекатског и(или) говорног идиома.

Кроз подручје чији се говори овде испитују пролази, како је речено, најважнија метанастизичка међа у Србији. Тачније: „Најважнију границу метанастизичких струја у Србији чини развође које се пружа са севера на југ, кроз средину Шумадије: Авала, Космај, Венчац и Оплењак, Рудник . . . На западу од ове границе сасвим преовладају динарски досељеници, чинећи 90% од свих досељеника и бар 70% од свега становништва.”⁸⁷ Цвијић даље, пре објављивања Петровићевих и Дробњаковићевих расправа о становништву нашега краја, пише да „у целој Шумадији са старим Влахом и долином Ибра највећу масу досељеника [динараца, С.Р.] чине Сјеничани, затим досељеници из околине Новог Пазара, Бијелог Поља, Бихора и са Брда црногорских: од Васојевића, Мораче с Колашином, Роваца, Пипера, Куча и Братоножића”,⁸⁸ дакле углавном из крајева са старијом акцентуацијом. Већина села која сам посетио лежи западно од Цвијићеве метанастизичке линије, док су на источној страни остали: Н, Ам, МВ, Кор, Пру, ВИ, СЕ, Мар, Мис, О, Коп и Вр. Буковик лежи управо на развођу: део воде Пештаном отиче у Колубару, а део — Кубршницом у Мораву.

Захваљујући истраживањима П. Ж. Петровића и Б. М. Дробњаковића, имамо пред собом распоред становништва по миграционим струјама у шумадијској Колубари, Космају и Јасеници у целини, а углавном и у сваком селу обухваћеном нашим испитивањем.

а) У 54 насеља шумадијске Колубаре П. Ж. Петровић је од 1933. до 1936. год. нашао 1460 родова (са Циганима 1536), односно 10089 (са Циганима 10568) кућа. Ево распореда становништва по миграционим струјама:⁸⁹

Старинци: 55 родова (3,7%) са 675 кућа (6,6%)
 Непознато порекло: 137 родова (9,5%) са 1414 кућа (13%)
 Динарска струја: 988 родова (67,6%) са 6194 куће (61,3%)
 Тимочко-браничевска струја: 5 родова са 15 кућа (0,1%)
 Косовско-метохијска струја: 54 рода (3,6%) са 617 кућа (6,0%)

њакковић каже да су „стари род непознатог порекла” (Дробњак. Космај 66). Радосав Максимовић (82 год.) ми је у лето 1981. године о пореклу своје породице, међутим, рекао следеће: „Максим и Шиља, браћа рођена, дошли су ис Црне Горѣ. Максимова тетка била са Карађорђом. Карађорђе је долазио тун, ноћиво, бије кърке ис пиштоља на липама. То је дѣда мој причо, живио је 96 гѣдина. Васојевићи знају за нас бвде.” Радосав ми је причао и о томе како му се школовао брат: „Двѣр га школово, прѣнађе краљ да су рѣд и прѣми га у двѣр.” Сматрам да у овом „спору” око порекла Максимовића не треба заповестити ни податак да они славе Арханђеловдан, племенску славу свих Васојевића.

⁸⁷ Цвијић Метанастиз. кретања 67. Ову метанастизичку границу Дробњаковић помера нешто на исток, тако да се она, по њему, поклапа са путем „који иде преко Чумићског брда, Тополе и Белосаваца за Младеновац. Западно од њега преовлађује динарска струја, која у свима селима учествује са 60—90% од целокупног броја становника” (Дробњак. Јасеница 249). По Дробњаковићу, дакле, сва наша села леже западно од најзначајније метанастизичке линије у Србији.

⁸⁸ Цвијић Метанастиз. кретања 67.

⁸⁹ П. Ж. Петр. Шум. Кол. 51—54.

Моравско-вардарска струја: 99 родова (6,7%) са 575 кућа (5,7%)
 Панонских родова било је 85 (5,8%) са 464 куће (4,6%)
 Становништво страних земаља: 103 рода (6,7%) са 608 кућа
 (5,75%).⁹⁰

У становништво „страних земаља” „урачунато је и 76 циганских
 родова и 479 њихових кућа.”⁹¹

б) Б. М. Дробњаковић је 1925, 1926. и 1927. год. у 30 космајских
 насеља пописао 914 родова са 5506 кућа:⁹²

Старинци: 60 родова (6,6%) са 837 кућа (15,2%)
 Непознато прекло: 88 родова (9,7%) са 619 кућа (11,2%)
 Динарска струја: 224 рода (24,5%) са 2096 кућа (38,1%)
 Косовско-метохијска струја: 43 рода (4,6%) са 610 кућа (11,1%)
 Вардарско-моравска струја: 35 родова (3,9%) са 273 куће (4,9%)
 Шопска струја: 32 рода (3,6%) са 224 куће (4,1%)
 Тимочко-браничевска струја: 9 родова (1,1%) са 22 куће (0,4%)
 Инверсне миграције: 17 родова (2,4%) са 62 куће (1,3%)
 Сељакање у области: 378 родова (41,2%) са 471 кућом (8,6%)
 Цигани: 23 рода (2,4%) са 282 куће (5,1%)
 Из „Рватске”, Словеначке, Грчке и „Маџари”: 5 родова са 10 кућа.

в) И, на крају, Б. М. Дробњаковић је у Јасеници 1920, 1921. и 1922.
 год. у 58 насеља нашао 2110 родова са 12039 кућа⁹³ и следећу компо-
 зицију затеченог становништва:

Старинци: 49 родова (2,33%) са 735 кућа (6,11%)
 Непознато порекло: 82 рода (3,88%) са 643 куће (5,34%)
 Динарска струја: 900 родова (42,66%) са 6509 кућа (54,07%)
 Косовско-метохијска струја: 83 рода (3,93%) са 1179 кућа (9,79%)
 Вардарско-моравска струја: 151 род (7,15%) са 540 кућа (4,49%)
 Шопска или торлачка струја: 115 родова (5,45%) са 705 кућа (5,86%)
 Тимочко-браничевска струја: 66 родова (3,12%) са 288 кућа (2,38%)
 Унутрашње сељакање: 601 род (28,49%) са 1109 кућа (9,21%)
 Цигани: 199 кућа (1,65%).

8. Ради потпунијег увида у етнички састав становништва наше об-
 ласти табеларно ћемо и графички приказати стање у свим посећеним
 местима. Такав преглед и распоред становништва по селима космајске
 и јасеничке области сачинили су Б. М. Дробњаковић и П. Ж. Петровић,⁹⁴
 док је исти посао за насеља шумадијске Колубаре урађен на основу
 Петровићевих података из „Посебног дела” његове књиге. На исти
 начин је обрађено јасеничко село Мисача, која је у доба етнолошких
 испитивања третирана као заселак Врбице.⁹⁵ У даљем излагању следи

⁹⁰ Код П. Ж. Петровића грешком 0,9%.

⁹¹ П. Ж. Петр. Шум. Кол. 55.

⁹² Дробњак. Космај 30—31.

⁹³ Дробњак. Јасеница 248, 250—251.

⁹⁴ Дробњак. Космај 32—33; Дробњак. Јасеница 250—251.

⁹⁵ Дробњак. Јасеница 292, 295.

Табела бр. 1: РАСПОРЕД СТАНОВНИШТВА ПО МИГРАЦИОНИМ СТРУЈАМА (РОДОВИ И КУЉЕ)

НАСЕЉА	Старици		Непознато порекло		Динарска		Косовско-метохијска		Вардарско-моравска		Шопска		Чимочко-браничевска		Инверсна		Унутрашња сељаканја		СВЈТА	
	родови	куће	родови	куће	родови	куће	родови	куће	родови	куће	родови	куће	родови	куће	родови	куће	родови	куће	родови	куће
1. Амерић	—	—	3	25	2	52	2	31	—	—	1	6	—	—	1	13	2	3	11	130
2. Араповац	—	—	—	—	—	114	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	3	8	17	124
3. Арнајено	—	—	9	131	5	27	—	—	3	6	—	—	2	—	—	—	—	—	20	167
4. Барошевци	—	—	5	52	20	73	—	—	—	—	2	5	—	—	1	1	5	7	33	138
5. Бистрица	—	—	6	72	5	17	1	4	1	1	1	2	—	—	—	—	1	3	15	99
6. Буковик	—	—	—	—	32	182	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	33	183
7. Веждане	2	34	—	—	21	159	—	—	—	—	—	—	—	—	2	27	4	14	29	234
8. Велика Иванча	5	173	2	34	5	153	1	56	—	—	1	10	—	—	—	—	2	14	16	440
9. Врбница	—	—	—	—	37	272	1	3	1	2	1	1	—	—	—	—	—	—	40	278
10. Дрлула	5	61	7	39	6	42	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	20	144
11. Дучина	2	59	1	20	8	64	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	12	144
12. Зеоке	—	—	1	5	12	115	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	15	124
13. Јунковац	4	23	4	19	20	109	1	1	1	1	1	1	—	—	4	11	4	8	44	178
14. Копљаре	1	15	—	—	10	179	3	4	—	—	—	—	1	—	—	18	—	—	16	221
15. Кораћница	2	68	1	2	7	142	4	118	1	1	1	1	—	—	1	15	1	6	18	353
16. Крушевица	—	—	3	32	7	83	1	23	—	—	—	—	—	—	1	5	5	15	18	161

НАСЕЉА	СТРУЈЕ												СВЕГА							
	Старици		Непознато порекло		Динарска		Косовско-метохијска		Вардарско-морavsка		Шопска		Тимочко-Ораничевска		Инверсна		Унутрашња селска			
	родови	куће	родови	куће	родови	куће	родови	куће	родови	куће	родови	куће	родови	куће	родови	куће	родови	куће		
17. Манић	2	20	2	27	4	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	63		
18. Марковац	—	—	1	1	26	93	1	10	—	—	2	2	—	—	1	4	31	110		
19. Медошевац	—	—	—	—	15	168	1	5	—	—	—	—	—	—	1	3	4	8	184	
20. Мала Врблица	—	—	—	—	10	34	2	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	54
21. Мирсалази	—	—	3	34	11	71	2	111	2	3	—	—	—	—	1	8	6	65	25	292
22. Мисача ^{98а}	—	—	—	4	—	79	9	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	100
23. Мали Црљенци	—	—	—	—	7	56	2	5	—	—	—	—	—	—	3	39	3	10	15	110
24. Неменикуће	3	32	8	55	15	90	5	106	1	3	—	—	—	—	1	2	—	—	33	288
25. Орашац	—	—	1	1	10	277	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	280
26. Парлизани	—	—	3	20	20	243	2	43	—	—	—	—	—	—	1	1	6	6	32	313

^{98а} Ради представљања овданих етничких прилика табеларно и на мапи морао сам из Врблице издвојити Мисачу, данас засебно село, те пребројати и разврстати по метанастизичким струјама све родове и породице у селима шумадијске Колубаре пошто тај посао није обавио сам П. Ж. Петровић. Гадећи на том задатку, приметио сам доста очигледних погрешака, пропустих и недоследности, нарочито код изјашњавања двојне етнологије о пореклу становништва. Тако су, на пример, Војиновићи у Мисачи сврстани међу динарце, уз обавештење: „Доселили се из Гараша, где имају фамилију” (Дробњак, Јасеница 294). У тексту о Гарашима, опет, за њих се каже: „Стара породица. Не знају порекла. Од њих су Војиновићи у Кошљарима и Врблиц” (Дробњак, Јасеница 297). За Остојиће се каже да су у Мисачу „дошли пре 15 г. из Кошљара” (Дробњак, Јасеница 295), а у Кошљарима их опет Дробњак овић уопште не помиње. У Врблиц их, с друге стране, прикључује динарској струји, јер у табеларном прегледу аутор нема колону за унутрашња селскања. Исти је случај и са једном породицом Васиљевић, досељеника из Белошаваца, где их испитивач уопште не помиње. У Мисачи су и Васиљевићи представљени као динарци.

НАСЕЉА	СТРУЈЕ												СВЈГА								
	Старици		Непознато порекло		Линарска		Косовско-метохијска		Вардрарско-моравска		Шопска		Тимочко-браничевска		Инверсна		Унутрашња селетина				
	родови	куће	родови	куће	родови	куће	родови	куће	родови	куће	родови	куће	родови	куће	родови	куће	родови	куће			
27. Пркосава	—	—	1	2	3	66	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	68	
28. Прогореоци	—	—	6	21	16	65	—	—	1	1	38	—	—	—	1	1	3	3	29	129	
29. Пружатовић	1	40	3	7	9	26	2	58	—	—	—	—	—	—	1	4	1	1	6	23	164
30. Раниловић	5	62	7	62	10	89	—	—	—	—	1	7	—	—	—	—	—	—	23	220	
31. Рогача	10	55	6	29	7	70	1	1	1	15	3	13	—	—	1	1	1	1	2	31	187
32. Рожанци	5	43	3	6	8	33	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	4	21	88
33. Рудовци	2	20	1	2	14	114	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	2	3	20	140
34. Сакуља	—	—	2	22	3	41	—	—	1	20	—	—	—	—	1	3	1	1	8	87	
35. Сјобница	4	42	4	32	8	55	2	10	2	2	3	19	1	4	1	3	—	—	25	167	
36. Слатина	—	—	—	—	7	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	4	8	49
37. Стојник „Београдски“	—	—	3	27	16	200	—	—	1	4	1	1	—	—	—	—	—	—	21	232	
38. Стојник „Брски“	—	—	—	—	29	226	—	—	1	1	1	1	—	—	1	2	—	—	32	230	
39. Стрмово	—	—	1	4	5	23	—	—	1	17	—	—	—	—	—	—	—	2	4	9	48
40. Трбушница	—	—	—	—	27	196	—	—	1	4	—	—	—	—	—	—	—	6	11	34	211
41. Тулеже	5	109	2	10	9	36	1	1	—	—	—	—	—	—	1	2	3	9	21	167	
УКУПНО	58	856	99	797	947	4195	33	619	19	86	29	118	6	16	27	161	75	242	850	7099	

Напомена: У укупни износ урачунао је и 7 родова са 9 кућа шумадијске Колубаре који се нису могли укључити ни у једну метанастијачку струју из Табеле.

Табела бр. 2: РАСПОРЕД СТАНОВНИШТВА ПО МИГРАЦИОНИМ СТРУЈАМА (КУЋЕ) ИЗРАЖЕН У ПРОЦЕНТИМА

	Старици	Непознато порекло	Динарска	Косовско-метохијска	Вардарско-моравска	Шопска	Тимочко-браничевска	Инверсна	Унутрашња сељациња
1. Амерић	—	19,2	40	23,84	—	4,61	—	10	2,3
2. Араповац	—	—	91,93	—	—	1,61	—	—	6,45
3. Арнајево	—	78,44	16,16	—	3,59	—	1,19	—	—
4. Барошевац	—	37,68	52,89	—	—	3,62	—	0,72	5,07
5. Бистрица	—	72,72	17,17	4,04	1,01	2,02	—	—	3,03
6. Буковик	—	—	99,45	—	—	0,54	—	—	—
7. Венчане	14,52	—	67,94	—	—	—	—	11,54	5,98
8. В. Иванча	39,32	7,71	34,77	12,72	—	2,27	—	—	3,18
9. Врбица	—	—	97,84	1,08	0,72	0,35	—	—	—
10. Дрлупа	42,36	27,08	29,16	—	—	1,39	—	—	—
11. Дучина	41	13,9	44,44	—	—	0,7	—	—	—
12. Зеоке	—	4,03	92,74	—	—	1,62	—	—	1,62
13. Јунковац	12,92	10,67	61,23	0,56	0,56	0,56	—	6,18	4,49
14. Копљаре	6,78	—	80,99	1,80	—	—	2,26	8,14	—
15. Кораћица	19,26	0,56	40,22	33,42	0,28	0,28	—	4,24	1,7
16. Крушевица	—	19,87	51,55	14,28	—	—	—	3,1	9,31
17. Манић	31,74	42,85	25,40	—	—	—	—	—	—
18. Марковац	—	0,9	84,54	9,09	—	1,82	—	3,63	—
19. Медошевац	—	—	91,3	2,71	—	—	—	1,63	4,34
20. Мала Врбица	—	—	62,96	37,04	—	—	—	—	—
21. Миросалци	—	11,64	24,31	38,01	1,02	—	—	2,73	22,26
22. Мисача	—	4	79	9	5	—	—	—	3
23. М. Црљенци	—	—	50,90	4,54	5	—	—	35,45	9,10
24. Неменикуће	11,11	19,09	31,25	36,8	1,04	—	—	0,69	—
25. Орашац	—	0,35	98,92	—	—	0,35	0,35	—	—
26. Партизани	—	6,39	77,63	13,73	—	—	—	0,32	1,91
27. Пркосава	—	2,94	97,05	—	—	—	—	—	—2
28. Прогореоци	—	16,27	50,38	—	0,77	29,45	—	0,77	2,32

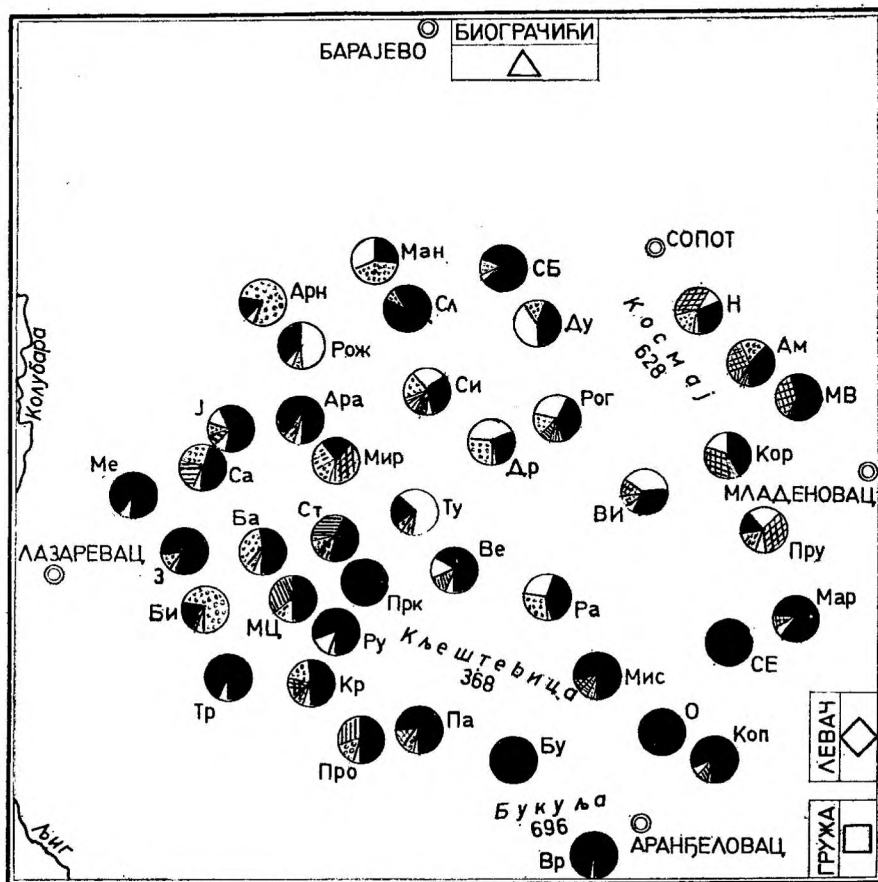
	Старинци	Непознато порекло	Динарска	Косовско-метохијска	Вардарско-моравска	Шопска	Тимочко-брањичевска	Инверсна	Унутрашња сељакања
29. Пружатовач	24,4	4,26	15,85	35,36	—	—	2,43	0,61	17,07
30. Раниловић	28,18	28,18	40,45	—	—	3,18	—	—	—
31. Рогача	29,41	15,5	37,43	0,53	8,02	6,95	—	0,53	1,6
32. Рожанци	48,86	6,82	37,5	—	—	2,27	—	—	4,54
33. Рудовић	14,28	1,42	81,42	—	—	—	—	0,71	2,14
34. Сакуља	—	25,28	47,12	—	22,98	—	—	3,44	1,14
35. Сибница	25,14	19,16	32,93	5,98	1,19	11,37	2,37	1,79	—
36. Слатина	—	—	91,84	—	—	—	—	—	8,16
37. Стојник „Београдски”	—	11,64	86,2	—	1,72	0,43	—	—	—
38. Стојник „Ерски”	—	—	98,26	—	0,43	0,43	—	0,86	—
39. Стрмово	—	8,33	47,91	—	35,41	—	—	—	8,33
40. Трбушница	—	—	92,89	—	1,89	—	—	—	5,21
41. Тулеже ⁹⁵⁶	65,26	5,98	21,55	0,59	—	—	—	1,19	5,38
С В Е Г А	12,05	11,22	59,09	8,71	1,21	1,66	0,22	2,26	3,4

На остале, нераспоређене по наведеним миграционим струјама, отпада 0,12% кућа.

⁹⁵⁶ У неколико колубарских села не слаже се број родова и породица са збирном цифром коју даје П. Ж. Петровић. Но, свакако су озбиљнији (примећени) пропусти и неуједначени критеријуми код разврставања становника по метанастизичким струјама. У Арнајеву је најстарији досељенички род (Миљковићи) досељен „пре Карађорђевог устанка”: „Предак Миљко, по коме су се раније презивали Миљковић, доселио се однекуд и засновао село” (П. Ж. Петр. Шум. Кол. 102) — смештен међу старину (табела на стр. 49). Одмах потом долази осам родова који „не знају своју старину”, али их писац сврстава међу досељенике 18. века (табела на стр. 49 Петровићеве монографије). У нашем раду обе ове категорије третирају се као становништво „непознатог порекла”. Уосталом, ни П. Ж. Петровић неколико родова у Барошевцу, иако ови „не знају своју старину”, не сматра старинцима (П. Ж. Петр. Шум. Кол. 117). Оваквих и сличних пропуста има још, али ипак треба претпоставити да они ни у својој укупности не доводе у питање основну поруку трију монографија, да битније не задиру у веродостојност главних резултата истраживања двојице етнографа.

На крају скрећем пажњу на чињеницу да због неких методолошких неуједначености у раду наших аутора нису увек међусобно упоредиви резултати њихових испитивања. Дробњаковић у космајској области (табела на стр. 32—33 његове студије) издваја становништво добијено „унутрашњим сељакањем”, што неће учинити и у Јасеници, у којој се „сељакала” чак 601 „породица” са 1109 кућа. Ову категорију становништва, за коју знају готово сва села обухваћена нашим испитивањем, не срећемо ни у Петровићевом раду. За ову прилику становништво шумадијске Колубаре обрађено је на следећи начин. Све породице досељене са подручја Космаја, Јасенице и саме шумадијске Колубаре сврстане су у групу „унутрашња сељакања”. Одступало се само у случајевима где су етнолози навели податке о томе откуд је одговарајућа породица дошла (којој метанастизичкој струји припада) у село из којег ће прећи тамо где је у том часу регистрована. Конкретно, Јанковићи из Миротсалаца, камо су дошли из Тулежа, „а старином су из Баната” (П. Ж. Петр. Шум. Кол. 192), на нашој табели и мапи улазе у инверсну струју.

КАРТА БР. 3: Распоред становништва по миграционим струјама (куће)

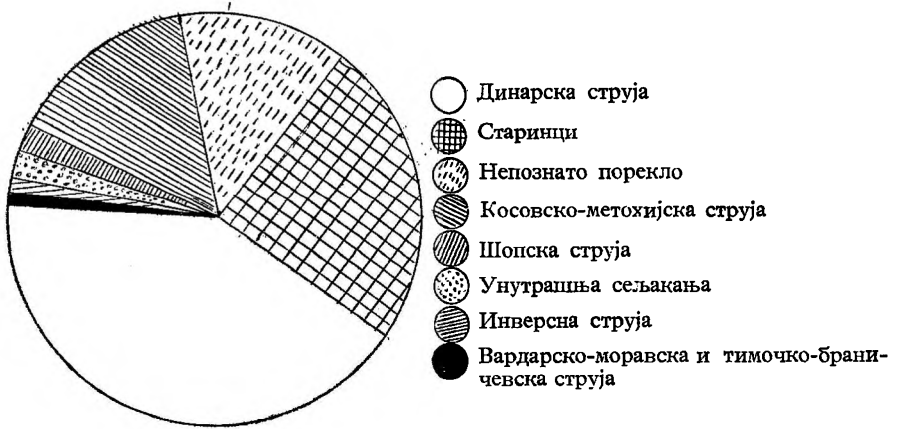
ЛЕГЕНДА:

- Динарска струја
- Старини
- ⊗ Косовско-метохијска струја
- ⊙ Непознато порекло
- ⊕ Вардарско-моравска струја
- ⊖ Шопска струја
- ⊗ Унутрашња селскања
- ⊖ Инверсна струја

кумулятивни приказ састава становништва по зонама (деловима трију зона захваћеним нашим истраживањем). На крају ће бити изложен збирни преглед по метанастазичким струјама у 41 селу обрађеном за ову прилику. У даљој обради демографских података изоставља се категорија становништва навођена под именом „Цигани”. Искључени су у уверењу да практично немају, нити су када имали, озбиљнијег утицаја на овдашње говоре. Без „Цигана” однос метанастазичких струја по селима изгледао би овако:

Према Дробњаковићевим налазима, тада су у 15 космајских села чији се говор овде обрађује (Ам МВ Др Ду ВИ Кор Ман Н Пру Ра Рог Рож Си Сл СБ) живела 282 рода са 2723 куће:

Старинци: 44 рода (15,6%) са 655 кућа (24,05%)
 Непознато порекло: 50 родова (17,73%) са 365 кућа (13,4%)
 Динарска струја: 122 рода (43,26%) са 1111 кућа (40,8%)
 Косовско-мет. струја: 19 родова (6,73%) са 400 кућа (14,68%)
 Вардарско-моравска струја: 6 родова (2,12%) са 25 кућа (0,92%)
 Шопска струја: 15 родова (5,32%) са 62 куће (2,27%)
 Тимочко-браничевска струја: 2 рода (0,7%) са 8 кућа (0,29%)
 Инверсна струја: 6 родова (2,12%) са 35 кућа (1,28%)
 Унутрашња сељакања: 18 родова (6,38%) са 62 куће (2,27%).
 Изван табеларног прегледа остало је 10 циганских родова са 100 кућа.

У седам јасеничких села (шест села и једном засеоку) живело је у време Дробњаковићевих истраживања 165 родова са 1402 куће:

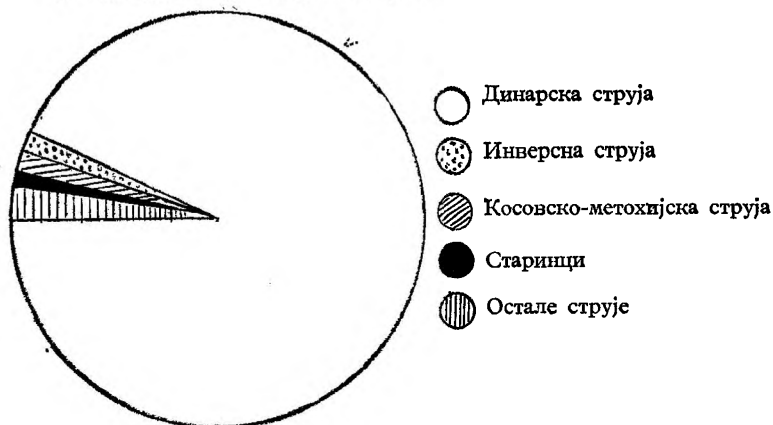
Старинци: 1 род (0,6%) са 15 кућа (1,07%)
 Непознато порекло: 2 рода (1,21%) са 6 кућа (0,42%)
 Динарска струја: 144 рода (87,27%) са 1308 кућа (93,29%)
 Косовско-метохијска струја: 5 родова (3,03%) са 26 кућа (1,85%)
 Вардарско-моравска струја: 2 рода (1,21%) са 8 кућа (0,57%)
 Шопска струја: 6 родова (3,63%) са 6 кућа (0,42%)
 Тимочко-браничевска струја: 2 рода (1,21%) са 6 кућа (0,42%)

Инверсна струја: 3 рода (1,82%) са 24 куће (1,71%)

Унутрашња сељакања: 3 куће (0,21%).

У наведени преглед нису унете 64 циганске куће.

Према резултатима Петровићевог испитивања, у 19 наших колубарских места живело је тада 409 родова са 2974 куће:

Старинци: 13 родова (3,18%) са 186 кућа (6,25%)

Непознато порекло: 47 родова (11,49%) са 426 кућа (14,32%)

Динарска струја: 233 рода (56,96%) са 1776 кућа (59,71%)

Косовско-метохијска струја: 11 родова (2,69%) са 193 куће (6,49%)

Вардарско-моравска струја: 11 родова (2,69%) са 53 куће (1,78%)

Шопска струја: 8 родова (1,95%) са 50 кућа (1,68%)

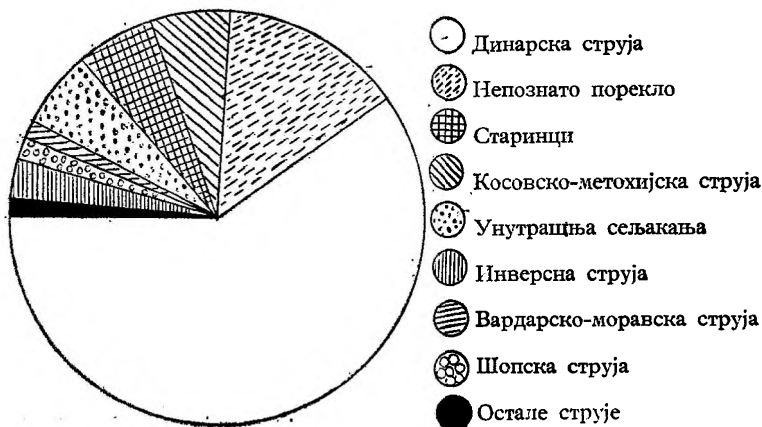
Тимочко-браничевска струја: 2 рода (0,49%) са 2 куће (0,06%)

Инверсна струја: 18 родова (4,4%) са 102 куће (3,43%)

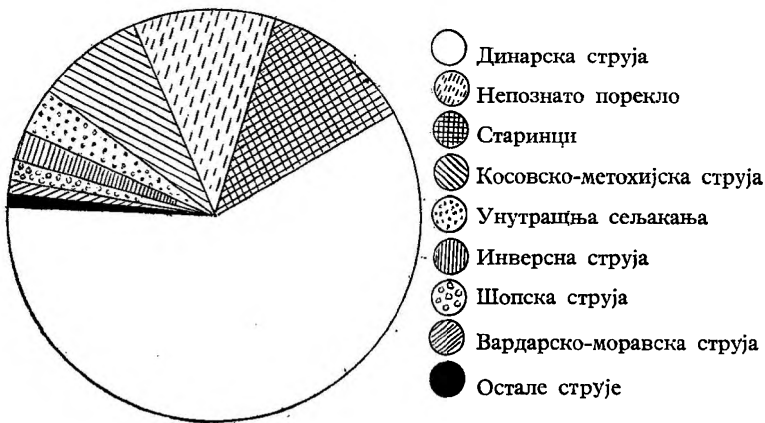
Унутрашња сељакања: 59 родова (14,4%) са 177 кућа (5,95%)

Остали: 7 родова (1,71%) са 9 кућа (0,3%).

Цигани нису урачунавани, а било их је 24 рода и 161 кућа.

У 41 селу наше зоне живело је, дакле, 850 родова са 7099 кућа:
 Старинци: 58 родова (6,82%) са 856 кућа (12,05%)
 Непознато порекло: 99 родова (11,64%) са 797 кућа (11,22%)
 Динарска струја: 497 родова (58,47%) са 4195 кућа (59,09%)
 Косовско-метохијска струја: 33 рода (3,88%) са 619 кућа (8,71%)
 Вардарско-моравска струја: 19 родова (2,23%) са 86 кућа (1,21%)
 Шопска струја: 29 родова (3,41%) са 118 кућа (1,66%)
 Тимочко-браничевска струја: 6 родова (0,7%) са 16 кућа (0,22%)
 Инверсна струја: 27 родова (3,17%) са 161 кућом (2,26%)
 Унутрашња сељакања: 75 родова (8,82%) са 242 куће (3,40%)
 Остали: 7 родова (0,82%) са 9 кућа (0,12%).

9. Изнети подаци омогућавају нешто дубљу анализу етничких прилика наше зоне. Они у извесној мери ревидирају Цвијићеву и Дробњаковићеву процену о односу метанастасичких струја на простору западно од линије Космај—Венчац, односно на терену западно од Младеновца. Шумадија је, наиме, позната као типична метанастасичка област, са веома мало (местимично чак нимало) стариначког живља. Отуда донекле изненађује податак да на нашој територији, укупно гледано, на стариначке породице отпада 12,05%, с тим да оне нису равномерно распоређене и да се њихов удео повећава идући од југа ка северу и од југозапада ка североистоку. Другим речима, проценат динараца и старинаца — у оваквој географској перспективи — у обрнутој је пропорцији. Гледано по областима, ствари стоје овако. У Јасеници је забележено свега 1,06% стариначких породица, у шумадијској Колубари 6,25%, а у Космају — чак 24,05%.⁹⁶ У неколико космајских села старинаца има знатно више. У том погледу предњаче Рожанци са 48,86%, Дрлупа са 42,36%, Дучина са 41%, Велика Иванча са 39,32%, а ту су и Манић са 31,74%, Рогача

⁹⁶ Отуда помало изненађује Дробњаковићево само овлашно, узгредно, помињање стариначког становништва уз констатацију не баш сагласну са чињеницама: „У Космају има мало старинаца“ (Дробњак. Космај 36).

са 29,14%, Раниловић са 28,18%, Пружатовић са 24,40%, Сибница са 25,14% и Кораћица са 19,26% староседелачког становништва. Највише старинаца има колубарско село Тулеже — 65,26%. Поменимо и то да старинци чине најјачу, основну компоненту популације у В. Иванчи, Дрлупи, Рожанцима и Тулежу. Уз релативно висок проценат стариначког живља у космајском појасу пада у очи и 13,4% породица непознатог порекла. Ту су и 62 куће (2,27%) досељеника из других села исте области. *Ове четири категорије чине чак 39,72% становништва*; има их практично колико и динараца (40,80%), с тим да их у језичком, дијалекатском смислу можемо посматрати као компактну скупину. Зашто? Све те породице „непознатог порекла” или су стариначке или су се однекуда доселиле тако давно да су временом заборавиле и време доласка и првобитну постојбину.⁹⁷ У време доласка нових становника, као на пример крајем 18. и почетком 19. века, када имамо најинтензивније насељавање Шумадије,⁹⁸ оне се ни у чему нису битније разликовале од правих старинаца. Као такве, асимилаторски су деловале на придодшлице, чак и под условом да су њиховог порекла.⁹⁹

Наведеним категоријама становништва могу се делимично прикључити и „инверсне струје”. Изгледа да костур инверсних кретања чине повратници на стара огњишта или бар у стари завичај: „Од становништва које је у току метанастизичких кретања прешло преко Саве и Дунава и населило јужнословенске земље у Аустро-Угарској, многи су се вратили на своја огњишта. Ове инверсне миграције, које су се постепено вршиле, вратиле су у Јасеницу доста избеглог становништва.”¹⁰⁰ „По-

⁹⁷ Они „ништа не знају о своме досељавању и обично говоре да су од Косова” (Дробњак. Јасеница 231). У прилог претпоставци да се заиста ради о потомцима давнашњих досељеника посредно говори податак да су родови „непознатог порекла” неретко врло разгранати. Тако у шумадијској Колубари, где просечно на један род долази 6,9 кућа, „на један род старинци имају 12,2 к., косовско-метохијски родови имају 11,4, родови непознате старине 10,3, динарски родови 6,2, родови страних земаља 5,9, моравско-вардарски родови 5,8, панонски родови 5,5 к.” (П. Ж. Петр. Шум. Кол. 55). Родови „непознатог порекла” у новјој средини очито живе довољно дуго да су се успели разгранати и намножити. „Пада у очи, да су старији родови већи и разгранатији, са незнатним изузетком, од млађих родова” (П. Ж. Петр. Шум. Кол. 61).

О неминовности постепеног претапања досељеног живља и његовог прилагођавања новој средини управо на овим просторима лепо пише и сâм Цвијић: „Шумадијски варијетет чине старе етничке групе, старије од великих миграција, и различне досељене етничке групе: динарско становништво које је сишло с планинских крајева на југу, косовско и вардарско становништво и разво друго... Досељеници су имали да се прилагоде новој географској и друштвеној средини. Сви су се међусобно прожели и изједначили. Општи начин мишљења и рада, национални и друштвени идеал постали су им заједнички” (Цвијић Балкан. пол. 376; проред С. Р.)

⁹⁸ Уп. нпр. Дробњак. Космај 37.

⁹⁹ О овоме в. П. Ивић Неки проблеми 103—104. Говорећи о изједначавању становништва и преображају друштвене средине шумадијског варијетета, Цвијић поред осталог вели: „Ма одакле долазили, ови се досељеници нису груписали према области одакле су дошли, осим у неким деловима западне Србије. Њихово мешање и стапање са старим становништвом било је услед тога утолико тешње”. (Цвијић Балкан. пол. 378.)

¹⁰⁰ Дробњак. Јасеница 257.

сле 1739. год. настало је затишје у аустро-турском ратовању. Одбегло становништво преко Саве и Дунава почело је да се враћа на своја огњишта.”¹⁰¹ Установљено је да се нису увек враћале целе фамилије него су појединци остајали у новој средини, али су зато, с друге стране, са повратницима понекад долазиле праве „пречанске” породице.¹⁰²

Када се ствари тако поставе, онда прави досељеници, идентификовани временски и просторно, у композицији целокупног становништва нашега дела Шумадије добијају нешто скромније и реалније место. На четири скупине (старинци, непознато порекло, унутрашња и инверсна сељења) отпада 28,93% породица наше зоне. Збир наведених категорија различит је по областима и креће се од свега 3,4% у Јасеници, преко 29,94% у шумадијској Колубари, до необично високих, и за овај део Србије неочекиваних, 41% на Космају. У космајском појасу имамо, уосталом, 24,05% старинаца и 13,40% породица непознатог порекла. У неким космајским и колубарским насељима наведене струје чине већину житеља. Тако на прве две табелерно представљене струје отпада 78,44% кућа у Арнајеву, 72,72% у Бистрици,¹⁰³ 74,59% у Манићу, 71,24% у Тулежу, 56,36% у Раниловићу, 55,68% у Рожанцима, 47,04% у В. Иванчи, 69,44% у Дрлуци, 54,90% у Дучини, 44,91% у Рогачи, 44,30% у Сибници итд. Додавањем инверсних миграција и унутрашњих сељакања ова категорија постиже превагу и у Пружатовцу (46,34%), а у неким већ помињаним селима повећава постојећу превласт (у Бистрици са 72,72% на 75,75%, у В. Иванчи са 47,04% на 50,22%, у Рожанцима са 55,68% на 60,22%, у Тулежу са 71,24% на 77,81%). У Јунковцу имамо 34,26% (са досељеницима из „суседних области” чак 37,06%), а у Барошевцу 43,47% кућа истог порекла.

10. Изнети подаци (и на основу њих израђена карта бр. 3) сведоче о очекиваној премоћи динараца над осталим струјама у зони узетој у целини. У укупном износу динарски досељеници учествују са 59,09% и присутни су, у неједнаком проценту, у свим селима. Њихова премоћ над осталим струјама најизразитија је у насељима Јасенице (93,29%), знатно скромнија у шум. Колубари (59,71%), да би у космајском рејону, како смо видели, спала на 40,80%. На Космају динарски досељеници чине више од 50% од укупног становништва само у Стојнику „Београдском”, Слатини и М. Врбици. Ваља нагласити да су Слатина и М. Врбица, по наводима Дробњаковића, нова насеља (мада не треба губити из вида чињеницу да је М. Врбица постојала као посебно насеље и у првим депонијама 16. века; т. 3), основана (на данашњим локацијама?) у првој половини 19. века. Слатину су, по предању, основале кириције, којима се, док су туда пролазили, допала „питомина” места. Потплатили су, наводно, спахију да им прошири границе сеоског хатара. Село је 1846.

¹⁰¹ П. Ж. Петр. Шум. Кол. 60.

¹⁰² П. Ж. Петр. Шум. Кол. 60.

¹⁰³ У Арнајеву и Бистрици у категорију становништва „непознатог порекла” сврстао сам све родове и породице за које се није могло утврдити време досељавања ни област из које су дошли. В. и т. 7, напомену 86.

год. имало 10 кућа.¹⁰⁴ Мала Врбица је 1846. год. имала 15 кућа, а основале су је, изгледа, „Ере” на „пустој алији” коју су купили од спахије. Алија је претходно нуђена Америћанима, али је они нису могли откупити.¹⁰⁵ То би значило да је село својевремено „запустело” па касније опет „оживело” доласком нових досељеника. У осталим космајским насељима проценат придошлица са динарских планина опада да би по негде био сасвим незнатан. Тако, рецимо, у Пружатовцу на динарце отпада 15,85% од укупног становништва, у Манићу 25,40%, у Дрлупи 29,16% итд. *Цвијићева и Дробњаковићева констатација да на овом шерењу динарски досељеници чине више од 60% укупног становништва ипошврћена је у само три од укупно 15 обрађених космајских месџа.*

У 19 колубарских насеља на динарску струју отпада 59,11% кућа, с тим да она ни овде не претеже у свим местима. Тако динарци у саставу становништва Арнајева учествују са 16,16%, Бистрице са 17,17%, Тулежа са 21,55%, Миросалаца са 24,31% кућа. С друге стране, у неким селима (Прк, Ме, Тр, Ара, З) удео осталог, нединарског живља углавном је занемарљив. Укратко, стоји факат да динарска компонента даје основни печат колубарском басену. С тим у вези стоји и Дробњаковићева констатација да је „Космај прелазна област између динарске Колубаре с једне и Смедеревског Подунавља и Јасенице с друге стране, где су се сукобиле све метанастазичке струје.”¹⁰⁶ Наша карта бр. 3 лепо показује како проценат динараца опада идући од Колубаре и Јасенице ка Космају, односно правцима југ—север и ЈЗ—СИ. Ово истичем као ванредно значајну чињеницу, јер са наведеним правцима (правцем) корелира већина језичких изоглоса којима је, иначе, темељито избраздана наша територија.

Имајући у виду дијалекатску неуједначеност динарских пространа са којих је млазевима отицао вишак становништва, задржаћемо се овлаш на питању ближег порекла динараца приспелих у Јасеницу, Космај и шумадијску Колубару. Динарски родови су се досељавали кроза сва времена миграција и практично из свих крајева динарског венца. Највише их је ипак стигло из Санџака (Сјеница, Нови Пазар, Пештер, Бијело Поље, Бихор). Изгледа да је најзначајнији прилив из тих крајева онај са почетка XIX века, настао као одјек Карађорђевог продора до Сјенице. Тако, на пример, од 6509 динарских кућа у Јасеници, узетој у целини, 2750 (42,25%) отпада на досељенике са подручја Сјенице, Бихора и Пештери.¹⁰⁷ Са њима ће ићи још један део породица приспелих са истог и(ли) сличног дијалекатског терена („новопазарски крај, Ст. Колашин, Ибар и Надибар”, „Црногорска брда”, пре свега Васојевићи). Од 2096 динарских кућа у космајским насељима 602 су дошле из „Сјенице, Пештери и Бихора”.¹⁰⁸ Од Сјенице, Бихора и Новог Пазара досељене су и 1453 породице (23,45%) у шумадијску Колубару.

¹⁰⁴ Дробњак. Космај 92.

¹⁰⁵ Дробњак. Космај 60.

¹⁰⁶ Дробњак. Космај 34.

¹⁰⁷ Дробњак. Јасеница 248.

¹⁰⁸ Дробњак. Космај 30.

Од осталих динарских струја запаженију улогу у насељавању овога дела Србије имали су Стари Влах са Драгачевом, пожешким и другим суседним крајевима (538 породица у Јасеници, 315 у Космају, преко 500 породица у шум. Колубари), Босна са Осатом (нпр. у шум. Колубари — 984 породице), Херцеговина („црногорска” и „Херцеговина уопште”: већину наших „Ерова” чине досељеници из Никшићке жупе) и Стара Црна Гора са Брдима.

11. Косовско-метохијска струја осетније је присутна углавном у североисточном, космајском углу области. Тако у Неменикућама на потомке досељеника ове врсте отпада 36,80% кућа, у Пружатовцу 35,36%, Кораћници 33,42%, М. Врбци 37,04%, Америћу 23,84%, у В. Иванчи 12,72%. Међу колубарским селима запажају се Миросаљци са 38,01%, Крушевица са 14,28% и Партизани са 13,73% потомака ове метанастазичке струје. У Неменикућама, Пружатовцу и Миросаљцима косовско-метохијски досељеници чине већину становништва. У јасеничком региону на њих отпада свега 9,08% кућа у Марковцу и 9% у Мисачи. Са 619 (8,71%) домова (Космај 14,68%, шумадијска Колубара 6,48%, Јасеница 1,85%) косовско-метохијска компонента у композицији укупног становништва трију области заузима четврто место, одмах дакле иза динараца, старинаца и породица непознатог порекла.

12. Удео вардарско-моравске, тимочко-браничевске и шопске струје у саставу овдашњег становништва толики је да практично не изискује посебан осврт, изузимајући можда једино Стрмово и Сакуљу, где 35,41% односно 22,98% становника чине потомци досељеника из моравско-вардарске матице, те Прогореоце, Сибницу, па и Рогачу, где на шопску струју отпада 29,45%, односно 11,37% и 6,95% становништва. Најстарији досељеници у шумадијској Колубари су, у ствари, родови из околине Струге, Дебра и Прилепа који су се населили крајем 17. и почетком 18. века. „Они су се доселили у групама, па су и у новим насељима образовали посебну етничку целину и дуги низ година, готово до наших дана, сачували су неке своје изразитије особине, нарочито духовне и говорне.”¹⁰⁹ Од три колубарске оазе македонских досељеника (Вреоци, Лесковац, Стрмово) само је последња укључена у нашу зону. Не знам до када су Неранцићи из Стрмова чували говорне особености своје раније матичне области, али сам се уверио да се они данас ни по чему не разликују од својих суседа нити пак мештана осталих околних колубарских места.

Старији досељеници са Косова и из Метохије три пута су бројнији од оних из јужнијих, првенствено македонских, крајева, али су се расули у 13 насеља. „Тако распрострањени они нису имали тешње међусобне везе, па су зато брзо подлегли етничким утицајима затеченог и многобројнијег становништва из других, особито из динарских области.”¹¹⁰

¹⁰⁹ П. Ж. Петр. Шум. Кол. 57.

¹¹⁰ П. Ж. Петр. Шум. Кол. 57.

О ПОСТАНКУ И ТИПОВИМА ДАНАШЊИХ НАСЕЉА

13. Турски дефтери из првог столећа отоманске владавине овдашњим просторима, путописи средњовековних путника и мисионара, извештаји и мапе аустријских пописних комисија непосредно после Пожаревачког мира и неки други документи недвосмислено показују да већина насеља чији се говор овде испитује вуче корен из дубоке прошлости. Истина је и то да неки извори сведоче о извесној несталности насеља у времену од 15. до 18. столећа.¹¹¹ Нека су, по томе, временом потпуно ишчезла, а друга оснивана — на њиховом месту или у непосредној близини. Било је и случајева да су више пута мењала локацију док се није усталила данашња. Упоредивањем садржаја турских дефтера, других средњовековних извора, народног предања и садашњих прилика долази се до закључка да су поједина места привремено остајала пушта и расељена, да би касније добијала нове житеље који ће сачувати назив насеља а уједно продужити континуитет живљења у датом локалитету. На тај се начин, мислим, могу објашњавати случајеви типа М. Врбице. О континуитету живота и степену насељености области кроз векове можда најречитије сведочи стабилност у чувању назива већине насеља, незнатно или нимало измењених од датума првог бележења до данашњих дана. Разуме се да до потпуног смиривања прилика и стабилизације шумадијских места долази после аустро-турских ратова.

14. У време етнографских истраживања наша област се састојала из насеља:

- а) разбијеног типа;
- б) мање разбијеног типа;
- в) разређеног типа.

Разбијеног су типа била сва јасеничка и већина космајских села. Дробњаковић, на пример, међу најтипичније примере разбијености сврстава Врбицу,¹¹² а мене су Неменикућани, на другој страни наше области, уверавали да њихово место има пречник местимично дуг и 15 километара. Неменикуће, уосталом, имају три основне школе и — ђаке пешаке. У колубарској зони разбијеног типа су „готово сва она села која су у планинским крајевима између Пештана и Оњега (. . . Трбушница, Бистрица, Бурово, Крушевица, Прогореоци) и она према Горњем Космају (Венчане, Пркосава, Тулеж), а од унутрашњих насеља овом типу припадају само три села (Арнајево, Барајево и Цветовац).”¹¹³ Међу насеља ове врсте Петровић убраја и „неколико издужених села на благим косама” као што су Стрмово, М. Црљенци и др., „као и она на странама

¹¹¹ Подаци из дефтера о нашим насељима па и броју породица у њима тада затечених (Рогача 1536. год. има, на пример, 39 домова, а Неменикуће 1560. год. — 48) не подупиру Дробњаковићеву констатацију: „Особито су 16. и прве десетине 17. века доба када је наша [космајска, С.Р.] област остала са малим бројем становништва” (Дробњак. Космај 20).

¹¹² Дробњак. Јасеница 205.

¹¹³ П. Ж. Петр. Шум. Кол. 17.

побрђа” (Барошевац).¹¹⁴ Барошевац је већ тада практично био на прелазу између насеља разбијеног и мање разбијеног типа. Етнографи су лепо запазили да је већина шумадијских разбијених („растурених”, како би рекли сами Шумадинци) села издељена на засебне „мале”, „крајеве” („Ерски крај”, „Арнаутски крај”, „Цигански крај”) — углавном према пореклу становника који су га основали и населили) и засеоке.

Од времена боравка етнографа на терену до данас доста тога се изменило у изгледу и типу посећених места. Она разбијеног типа углавном су прерасла у мање разбијена или разређена насеља. Куће се све више групишу око центра села и саобраћајница. Наглим порастом експлоатације угља у колубарском басену нека села су практично прерасла у мање варошице (Рудовци, Барошевац, М. Црљенци). У њима су формиране целе „рударске колоније”, насељене људима из овога региона, али и из других, често врло удаљених крајева земље. Већина млађег живља запослена је у овдашњим рудницама и ближњим варошицама, па и у Београду. Пољопривреда је углавном пала на плећа најстарије генерације. Сва села су са околином повезана солидним асфалтним путевима. Из темеља се, дакле, изменио живот наших Шумадинаца. Нема осетнијег повећавања сеоског становништва ни даљег уситњавања поседа како због миграција село-град тако и због малог, чак би се могло рећи трагично малог, природног прираштаја. У време мојих истраживања и непосредно пре њих централна Шумадија је захваћена једним новим миграционим таласом. У ове крајеве пристиже све већи број породица иселих из Метохије и са Косова, међу којима већину чине ијекавци. За сада се радије насељавају у самим варошима (Аранђеловац и Топола пре свих) него у околним селима.

15. О интелектуалним, душевним и телесним особинама Шумадинаца доста су писали етнологи, и то по правилу бираним речима. Уочен је смисао овдашњих људи за здраву и ведру шалу, дружење, солидарност — међусобно испомагање кад год се за то укаже потреба. Стицањем метанастазичких струја са разних страна и мешањем типичних сточара и ратара, између осталог, створен је посебан менталитет становништва једне велике области.¹¹⁵ „Преображено динарско становништво оставило је у карактеру Шумадинаца са траговима сточарске безбрижности инстинкт за независношћу и снагу — особине које су ретке код досељеника са југа. Косовска и вардарска струја биле су састављене поглавито од земљорадника, од потиштених чифчија, изузевши смеле и активне

¹¹⁴ П. Ж. Петр. Шум. Кол. 17—18.

¹¹⁵ Нема битнијих етничких разлика међу становницима обухваћеним нашим истраживањем, тако да се о подели наведене територије на три посебне целине у том погледу може говорити условно. П. Ж. Петровић, уосталом, и каже да „испитана област [мисли на шумадијску Колубару, С.Р.] у овом делу Шумадије не чини посебну географску, па ни етничку целину” (П. Ж. Петр. Шум. Кол. 4). „Правој шумадијској Колубари припадају само она насеља која су у равници и на непосредном побрђу с десне стране реке Колубаре и њених десних притока од њена ушћа до Љига” (П. Ж. Петр. нав. дело 6). „И становништво у побрђу према Горњој Јасеници (у Прогореоцима и Даросави) и Космају (у Венчанима, Миросалџима и Тулежу) има изразитије етничке особине Јасеничана и Космајаца” (П. Ж. Петр. нав. дело 7).

досељенике из Метохије. Они су донели традиције негдашње Србије, одрасли у сенци њених цркава, манастира и градова. Под узајамним утицајима ових досељеника и старог становништва које је живело у особито развијеним задругама, образовао се нов психички тип, који се својом већ богатом историјом и својим творевинама појављује као тип обдарен већом снагом и можда више од чистог балканског типа.¹¹⁶ Говорећи о главним психичким особинама становника шумадијског варијетета, Цвијић је, између осталог, рекао и ово: „Оно што данас нарочито пада у очи у карактеру Шумадинаца јесте нешто јако, смело, велика активност и здрави живци... Ретке су инертне природе. Све више се јављају личности велике воље. Страни посматрач имао би утисак да сви напредују са неукротивом упорношћу и жилавошћу”.¹¹⁷ Посебно импонује држање Шумадинаца у тешким и кризним временима, какве су биле, на пример, страшна 1813. и можда још страшнија 1915. година. Ни тада нису клонули духом нити су побеђени, чак ни у сгавичним искушењима првог светског рата. Сјајно су се држали и они који су преживели албанску Голготу и они који су остали у поробљеној али не и покороној земљи.¹¹⁸ Шумадинци су имали видно, часно место у писању најсветлијих страница историје српскога народа за два последња века. Запажен је допринос наше зоне у два српска устанка, два балканска и два светска рата. Подсетимо се да је у Орашцу донета одлука о дизању првог српског устанка и избору Карађорђа за вођу устаника, да су управо у Сибници планули први турски ханови, да је из Рогаче чувени јунак Јанко Катић. Овај део Шумадије није у последња два века оскудевао ни у политичарима ни научницима светског гласа.

Цвијић је можда најлепше редове посветио шумадијском сељаку: „Сељаци су најбољи представници шумадијског карактера и средине. Уколико им се више приближујемо, утолико их више ценимо”.¹¹⁹ Најгалантније Цвијић ипак говори о њиховим интелектуалним вредностима: „Али, у Шумадији сам имао највише прилике да се дивим сељацима широке и објективне интелигенције, који посматрају ствари и догађаје и дају своје мишљење тек кад се потпуно обавесте. Сем тога, најдаровитији схватају многе ствари интуицијом и осећајем. Често ми се учинило да неписмени људи, који имају ову духовну ширину, могу судити каткад правичније него школовани људи, заведени политичким или другим страстима”.¹²⁰

И сâм сам се на терену суочавао са свим позитивним и племенитим особинама Шумадинаца. Не мора посматрач бити етнолог и етнограф да би сагледао основне телесне и духовне особине данашњих становника овога дела Шумадије: то је здрав, стасит, разборит свет, најчешће упадљиво правилних црта. У лицима старим 80, 90 па и више година имао

¹¹⁶ Цвијић Балкан, пол. 378.

¹¹⁷ Цвијић Балкан, пол. 379.

¹¹⁸ В. Цвијић Балкан, пол. 382.

¹¹⁹ Цвијић Балкан, пол. 381.

¹²⁰ Цвијић Балкан, пол. 382.

сам свесне и духовно веома виталне сабеседнике. Моје искуство показује да још увек стоји Дробњаковићева оцена шумадијског гостопримства: „Развијено је гостољубље, и у овом погледу кадшто претерују”.¹²¹

О ДОСАДАШЊИМ ЈЕЗИЧКИМ ИСПИТИВАЊИМА ОБЛАСТИ

16. Темелитијег, систематског испитивања говора овога дела Шумадије до данас није било. Једино је у неколико наврата, махом узгредно и фрагментарно, у последњих сто и нешто година научна јавност добијала покоји податак те врсте, и то обично из уже космајске зоне. Да пођемо редом.

а) М. Ђ. Милићевић је 1876. год.¹²² указао на кановачко дужење (на терену „од Авале па ка Космају, уза Шумадију”), на аорист типа *обрамо, зденумо, њокујимо*, „изостављање неких слова” у примерима као што су *воде* (м. овде), *ноде, наќо*, на узречицу *ќано* („у Колубари, особито у селу Вреоцима”), као и на „трећи падеж једнине придева и неких заменица” „на *им* а не на *ом*” (Дао сам *џвојим* сину дукат и сл.).

б) Нешто касније, год. 1894,¹²³ П. Ђорђевић описује три најмаркантније особине говора наше Кораћице. То су: кановачка акцентуација (аутор уочава и дугоузлазни акценат на једносложницама: *мѣн, џѣб, сѣб* и сл.), наст. *-им* у Д—Лјд. м. и с. рода прид.-зам. деклинације (*мојим* сину, у *нашим* округу), наст. *-ом* м. *-ој* у Д—Лјд. ж. рода прид.-зам. деклинације и у Д—Лјд. зам. *она* (*оџом* жени, у *оџом* молитвици да и *њом*, у *њом* напаљијон итд.).

в) Етнографска монографија П. Ж. Петровића садржи и краћи одељак *О њовору*,¹²⁴ у којем ће се, и поред ненештих а каткад сасвим погрешних формулација, наћи и лепих опсервација и запажања. Петровић је, између осталог, уочио:

1. Кановачку акцентуацију, уз неспретну и у основи нетачну опаску: „Свуда у шумадијској Колубари нагласак у двосложним речима је на првом самогласнику, дуг и узлазан”.
2. Мешање префикса *џре-* и *џри-*, тачније: уопштавање првог (*џре-чеќајџи, џрезнајџи, џресџанак* и сл.).
3. Глаголске облике типа *ведџџи, ведни*.
4. Лик „*очо*”.
5. Сажимање самогласника (*даќо* „да ако”, *ќано* „као оно”, *дошо*).
6. Губљење сугласника *-џи* у секвенци *-сџи* (*мас, џос*).

¹²¹ Дробњак. Космај 44.

¹²² Милић. Кнеж. Србија 118—119.

¹²³ П. Ђорђ. Кановачки 132—139.

¹²⁴ П. Ж. Петр. Шум. Кол. 77—78.

7. Губљење сугл. *x* и његово супституисање другим гласовима (*рана, леб, сарана, мува, њлув, Микаило*).

8. Супституцију *f* сугласником *v* (*Вилиј, вес*).

9. губљење *j* (*немо, остїае*).

10. Присуство лексике оријенталног порекла и неколико изолекси на основи тамнавског и колубарског говора (*кошао : бакрач, њрах : њасуљ, бундева : дулек, шљива „шумадинка“ : маџарка и њоџеџача*). Петровић пише да се тамнавска реч *мумуруз* одомаћила у шумадијској Колубари, за разлику од остале Шумадије, где долази *кукуруз*. Истог су прекла, по његовом мишљењу, овдашње речи *мишана* (сушара за шљиве) и *ђерам* (озидани бунар па макар и немао *ђерам*).

г) Б. Аранђеловић-Живковић је на крају рада *Ономастїика космајскої села Кораћнице*¹²⁵ навела „само неколико претежно сумарних ствари“ из језичке проблематике. Могу се прихватити ауторкина запажања из области фонетике и морфологије, али је бележење акцента прилично несигурно, кадшито сасвим погрешно. Ауторка помиње „кановштину“, али би се рекло да не схвата принципе кановачког преношења, пошто без икаквог коментара наводи ликове типа: *чєсма њдїок, њдчак, њзвор, Дрїан, Здран, Јдван, Милан, Милдрад, Милдсав, сдбе, шдби, сїаїлук*. Кратки узлазни акценат у овој позицији ја нисам слушао ни у једном селу, а како засад ствари стоје — неће га уопште ни бити на подручју праве Шумадије. Спорне су и неке послеакценатске дужине у наведеном раду. Дужина у примерима типа *їлєдб, рєкб, вїдє, вїдў* у мојој грађи се држи само испред енклитике. Ауторка је добро уочила коезистирање примера са пренетом и старом акцентуацијом: *Радбјка и Радбјка, Сердјровић и Сердјрвїћ, њведа и њвєда, друїарица и друїарица* итд.

д) У карти на крају мога рада *О незамењеном јашу . . .*¹²⁶ означена су и нека села ове зоне са очуваном индивидуалношћу јата.

ђ) Р. Симић је узгредно изнео податак да је у Јунковцу извршено кановачко дужење.¹²⁷

е) Пошто су Неменикуће укључене у мрежу пунктова *Оїшїїесловенскої лїнївїстїичкої аїлласа*, располажемо и фонолошким описом говора овога космајског села.¹²⁸ Опис је рађен на основу грађе коју су прикупили Р. Алексић и аутор ових редова.^{128а}

ж) У раду *Консонанїїске секвенце у шїїокавском дијалектїу*¹²⁹ З. Павловић-Стаменковић наводи нешто података које је прикупила у Дучини, Дрлупи и Стојнику „Београдском“.

¹²⁵ Живк. Кораћница 189—193.

¹²⁶ Рем. Јат 105.

¹²⁷ Симић Скица 103.

¹²⁸ ФО 485—490.

^{128а} ФО 13, 15, 16.

¹²⁹ З. Павл. Конс. секвенце 69—119.

Других непосредних обавештења о говору наше зоне, колико ми је познато, нема. У досадашњој дијалектолошкој литератури, да поменемо на крају и тај податак, цела наша област сматра се подручјем шумадијско-војвођанског дијалекта.¹⁸⁰

17. Чињеница да је централна Шумадија до наших дана практично остала по страни од озбиљнијих, систематских дијалектолошких испитивања представља својеврстан парадокс, тим пре када се зна да је шумадијско-војвођански дијалекат послужио као основица књижевног језика екавског изговора. Последњих деценија полако се сужавао круг неиспитаних србијанских и пречанских говора, чиме је ова празнина постојала све уочљивијом. С друге стране, наша зона иде у ред привредно најразвијенијих подручја Републике; реч је о крају наомак престонице, крају који силаском са сцене генерације рођене крајем прошлог и почетком овога века остаје без неписмених житеља. Све то озбиљно угрожава народни говор претећи му коначним и потпуним уништењем.

Пошто се испоставило да наша зона представља размеђе шумадијско-војвођанског и смедеревско-вршачког дијалекта и да је темељито ишпартана језичким изоглосама, међу којима има и маркантних и врло прецизних, пред истраживачем су се нашли и неки додатни задаци, са којима се већина дијалектолога не среће у радовима ове врсте. У нашем случају требало би, у ствари, обрадити следећа питања.

1) Што прецизније утврдити степен унутрашње говорне диференцијације. С тим у вези морају се фиксирати основне изоглосе, а тиме означити граница поменутих двају дијалеката.

2) Од посебног је интереса праћење односа језичких изоглоса и метанаस्ताзичке границе. Другим речима, ваља одговорити на питање има ли корелације између дијалекатске диференцијације и састава овдашњег становништва.

3) Имајући у виду унутрашњу говорну разуреност области и састав становништва, мораће се водити рачуна и трагати за појавама које би могле представљати миграциони нанос (динарски, косовско-ресавски др.). Мораће се, исто тако, што прецизније утврдити особине супстратског порекла, појаве неоспорно развијене на овом терену.

4) Као и у већини радова ове врсте — основне језичке карактеристике испитане зоне ваља проматрати у контексту суседних идиома, пре свега најближих говора III—В и С—В типа.

5) Иако аутор ових редова не дели мишљење оних дијалектолога који сматрају да народне говоре треба посматрати као системе диспаратне књижевном језику, морао је практично и сâм тако поступити из простог разлога што је пред истраживаче говора III—В типа постављен и тај додатни задатак. Он је у ствари прецизно формулисан у литератури:

¹⁸⁰ В. нпр.: Ивић Дијалект. 66 (и дијалектолошку карту на крају књиге). Уп. и Дијалектолошку карту српскохрватској подручја приложени уз књигу П. Ивића Српски народ и његов језик. — Београд (Српска књижевна задруга) 1971.

„Будућим истраживачима остаће да утврде колико је других особина [уз екавски изговор, С.Р.] шумадијско-војвођанског дијалекта, пре свега оних реченичних и синтаксичких, продрло у наш књижевни језик истискујући Вукове херцеговачке одлике. Засад је извесно само толико да је таквих процеса било у осетној мери.”¹³¹ У овом раду, на жалост, неће се обрађивати лексичка ни синтаксичка проблематика, али ће главни део посла ипак бити обављен, јер су међу разликама између књ. језика и овдашњих говора наглашено најмаркантније оне из области прозоције, фонетике и морфологије.

О РАДУ НА ТЕРЕНУ И ОБРАДИ ПРИКУПЉЕНОГ МАТЕРИЈАЛА

18. На основу литературе о суседним и сличним говорима, као и упитника за дијалектолошке атласе, направио сам краћи квестионар у који су укључена питања неопходна за сагледавање основне структуре говора и одређивање његовог места према суседним идиомима. Са тако припремљеним упитником посетно сам накратко неколико села у различитим деловима зоне. Прва искуства на терену указивала су на изразиту некомпактност захваћене области. Уочене прилике умногоме су измениле мој план и практично „програмираше” даљи рад. Као прво, било ми је јасно да ће се озбиљнијим истраживањима морати прићи у свим селима ове зоне. Брзо сам увидео да дијалекатска неуједначеност нема карактер механичке мешавине двају и(ли) више говора у оквиру једног места нити да, пак, ова територија представља дијалекатски мозаик. Захватањем нових села тим првим, пробним испитивањем све више и јасније су се оцртавале акценатске, фонетске и морфолошке изоглосе. Сагледавши на тај начин основне контуре овдашње дијалекатске слике, проширио сам упитник новим питањима и приступио систематском испитивању говорних прилика у 41 селу.

Информаторе сам тражио и углавном налазио према познатим критеријумима. У већини случајева то су жене у одмаклим годинама живота, по правилу неписмене и рођене у селу у којем и сада живе. Само изузетно су узимана лица рођена у неком од суседних села, а и тада — после поуздане обавештености да између двају места нема осетнијих говорних разлика. Паралелно са радом по упитнику у четрдесет села (у свим осим Зеока) снимао сам говор мештана на магнетофонске траке и радио-касете. Избегавао сам прикупљање података непосредним постављањем питања. С упитником испред себе усмеравао сам разговоре на теме које су доносиле жељену лексику и облике. Сваки пример добијен на директно постављено питање провераван је код више информатора. У овом раду *ипак* нема облика који нису *проверени*, добијени у *незаваном, слободном говору*. Ретки ликови добијени само у раду по упитнику означени су знаком q. Ни у једном посећеном селу нисам се ослањао на

¹³¹ Ивић Дијалект. 68.

говор само једног лица, а настојао сам да истраживањима буде обухваћено што више „крајева” и заселака, нарочито тамо где су места изразито „растурена”, каквих је у нашој зони — понајвише. Прилике на терену и решеност да се бар нека важнија диференцијална питања обраде и помоћу картографисања прикупљеног материјала одређивале су и начин сакупљања дијалекатске грађе. Тако су у неким случајевима можда и целих 150 пута понављане са информаторима једне исте теме. У другачијим околностима то би било непотребно расипање времена и труда, али овде — то је једини начин да се прецизно фиксирају изоглосе и одреди степен унутрашње кохерентности односно издиференцираности испитане зоне.

Напоредо са одмицањем теренског рада ширио се и круг диференцијалних питања и проблема. У почетку сам се враћао у већ обрађена села и проширивао свој квестинар, али сам временом, из разумљивих разлога, од тога морао одустати. Нека питања те врсте уочио сам када је сакупљање грађе било већ далеко одмакло, друга при самом крају теренских истраживања, а поједина — тек приликом преслушавања магнетофонских трака. Отуда и извесна неравномерност у степену обрађености и представљености појединих питања. Ипак је већина главних појединости обрађена и представљена по свим принципима лингвистичке географије, нека су донекле остала недоречена, трећа само поменута, а има и оних која су остављена за додатна истраживања.

Теренска истраживања, изузимајући по десетак дана рада у 1976. и 1977, извршена су практично 1981. и 1982. године. На терену сам провео око сто дана, у просеку два и по дана по насељу. Понајдуже сам се задржао у репрезентативним пунктовима уочених дијалекатских и говорних зона: у Неменикућама, Мисачи, Марковцу, Рожанцима, Јунковцу. Радећи са око 150 информатора, на траке и касете сам снимио око 200 сати говора одабраних лица. У даљој обради нисам исписивао цео снимљени материјал него само одговарајуће облике. Пошто су многи листићи носили више порука (облик *вѣдѣк* је нпр. обавештавао о акценту, статусу *р* у суседству вокала, судбини сугласника *х* и уједно био интересантан на лексичком нивоу; *рацѣне* поред акцента сведочи о судбини секвенце *-су-*, старог гласа *јата*, као и о типу през. 3. л. мн. гл. Белићеве VII и VIII врсте), испоставило се да је овај рад писан на основу корпуса од близу 200 хиљада података. Ситуација на терену знатно је изменила и првобитно замишљену композицију рада. Пре свега, морало се одустати од обраде не само лексике него су се и творба речи и синтакса морале оставити за другу прилику, а није се нашло места ни за детаљнију обраду акценатских особина.

19. Извршавање задатака изложених у т. 17 захтева стално поређење овдашњих говорних прилика са стањем у осталим србијанским и пречанским идиомима, посебно оним шумадијско-војвођанског, смеревско-вршачког и косовско-ресавског типа. За разумевање и објашњење појединих појава неопходан је увид у дијалекатску слику и других матичних области наших досељеника, у првом реду динараца, приспелих овамо углавном са планинских венаца између Неретве и Чакора.

У раду ћемо се нешто чешће освртати још и на источњобосански и славонски терен. Границе овако означеног подручја пробијаће се само изузетно. Овај део посла олакшан је у приличној мери самим тим што је добар део говора Ш—В, С—В, К—Р, призренско-тимочке, И—Х, староцрногорске, санџачке, источњобосанске и славонске области релативно добро испитан. Неке празнине на том пољу су уклоњене, а постојеће знање обogaћено и проширено објављивањем књиге *Фонолошки описи српскохрватских/хрватскосрпских, словеначких и македонских говора обухваћених Ојшћесловенским лингвистичким ајтласом*. Тиме је добијен увид у основне фонетске и прозодијске карактеристике 74 локална говора нашега језика, од којих је четрдесетак смештено на горе уоквиреном простору.

20. Најпријатнију обавезу аутору ових редова представља изношење искуства из рада са информаторима. У крају насељеном становништвом са чијим смо се етничким, душевним и интелектуалним особинама већ упознали није било тешко пронаћи аутохтоне представнике локалног говора. А сви ти одабрани су, опет, радо и безрезервно излазили у сусрет мојим молбама, стрпљиво одговарали на питања и, често са наглашеним задовољством, сатима причали о догађајима и животу у прохујалим временима, темама које су их враћале у младост, оживљавале успомене. Прилике у појединим селима и искуство са појединцима налагали су проверавање прикупљених података код истих објеката, што је за собом повлачило враћање на исте теме и разговоре (обично опробаним изговором да се „јуче покварила техника“ и да се мора поновити снимање). Стрпљење и добра жеља да ми помогну нису ни тада, практично без иједног изузетка, напуштали моје сабеседнике, љубазне и крајње гостопримљиве домаћине. Можда је ово добра прилика да изнесем своја запажања, два делаља у ствари, који су ми нарочито ишли наруку у току теренских истраживања.

Посебно срећну околиност имао сам у убеђењу овдашњих Шумадијаца да се „у овим нашим крају“ говори чисто, да управо они имају добар, најбољи „дијалект говора“, а да други „говору лоше“ или „мало заносу кад говору“. Моји сабеседници нису осећали потребу да из неких престижних разлога подешавају свој говор према било каквом узору. Они не „крију“ свој аутохтони израз у сусрету са непознатим лицима, чак ни од оних који записују њихову причу, као у оваквим приликама, на пример.

Показивањем етнолошких студија и упознавањем становништва са њиховим садржајем истраживач задобија поверење најстаријих житеља посећеног насеља, који ће му свесрдно помоћи да и у њиховом крају „опише све те старе обичаје које млади не знају“. Они интелигентнији су заиста свесни да после њих неће ни бити потребе за покретањем послова ове врсте, јер неће бити оних који се „сећају шта је, сине, пре било“. Не ретко су ме моји информатори самоиницијативно тражили да би ми испричали понешто што су претходног дана заборавили. Морам признати да сам често једноставно био засипан драгоценим причама, обиљем материјала.

Далеко би ме одвело навођење имена свих информатора, па ћу поменути само неке од њих, оне који су ме својом помоћи највише задужили. То су: Ђурђија Павловић (рођ. 1897) и Лепосава Павловић (1909) из Арнајева, Неранца Симић (1910) из Бистрице, Стана Војчић (1898) и Славка Гавриловић (1903) из Врбице, Зорка Савковић (1903) и Лепосава Ковачевић (1904) из Слатине, Зорка Станишић (око 1891) и Александар — Леко Станишић (1893) из Копљара, Новка Тимотијевић (око 1895) и Аница Војновић (1910) из Мисаче, Милица Швабић (1905) из Буковика, Госпава Василић (1901), Илија Недић и Милица Антић (1910) из Орашца, Станија Лазић из Пркосаве, Добринка Живановић (око 1903) и Јулка Пантелић (око 1900) из Крушевице, Косана Радосављевић (1890) из Кораћице, Анка Танасковић (1889), Живка Максимовић (око 1910), Зорка Годоровић (око 1900) и Мандалина — Вана Стевановић (око 1897) из В. Иванче, Драгана Живковић (1902) из Сакуље, Мирјана Ђурђевић (1981. год. имала око 94 године) из Трбушнице, Зорка Симић (1910) и Винка Јовановић из Медошевца, Живка — Чуја Божић (1892), Света Николић, Зорка Миљанић и Тихомир Миљанић из Барошевца, Лепосава Урошевић (око 1893) из Јунковца, Милева Николић (око 1888) и Лепосава Марић из Миросаљаца, Живка Станисављевић (1897) и Даринка Симић (1905) из Рудоваца, Живанка Милутиновић (1902), Милован Степановић (1904) и Милева Васиљевић из М. Црљенаца, Загорка Павловић (1909) из Раниловића, Давина Милошевић (око 1896) из Стрмова, Зорка Смиљковић и Аница Томашевић из Партизана, Бисенија Васић (1908) из Прогорелаца, Зорка Радисављевић (1909) и Светислав Раденковић из Стојника „Ерског”, Драга Ивасовић (око 1896), Милорад Ђокић (1887) и Новка Радовановић из Сибнице, Лепосава Ковачевић (1904) из Дрлупе, Даница Банковић (око 1905) из Дучине, Славка Јерановић (1905), Никола Марковић (око 1902) и Миленија Марковић (око 1902) из Рогаче, Вемија Лазаревић (1901) из Манића, Василија Николић (1896) из Рожанаца, Љубица Јанковић (1905) из Венчана, Милица Радовановић, Марица Маринковић и Ангелина Николић из Немникућа, Јаворка Крсмановић, Зорка Радовић (око 1905) и Бошко Крсмановић из Марковца, Драгиња Пантелић (око 1897), Богољуб — Божа Марковић и Љубинка Максимовић из Стојника „Београдског”, Радивоје Животић (1906), Живана Марковић и Милоје Станојевић из Амерића, Лепосава Симић и Љубинка Берић из Тулежа, Јулијана Јаношевић (око 1901), Даница Радоњић (око 1895) и Милева Гајић из М. Врбице, Босиљка Радојичић (1902) и Зорка Грујић (1903) из Пружатовца, Даринка Јовичић и Драгољуб Радовановић (1905) из Зека. Њима и свима онима чија имена нису поменута остајем дужник, са надом да је нашим заједничким трудом од заборавата отргнут један део културне баштине шумадијске области.

II

ГЛАСОВНИ СИСТЕМ

А. А К Ц Е Н Т У А Ц И Ј А

21. Детаљнијој обради комплетне прозодијске проблематике говора наше зоне мораће се посветити посебна студија и ја тај обимни посао остављам за другу прилику. Два момента, међутим, обавезују да се и сада изложе чињенице неопходне за добијање бар основне представе о овдашњим акценатским приликама. Тиме ће се, пре свега, читаоцу омогућити лакше сналажење у грађи коју ћу наводити у наредним поглављима, а с друге стране, без увида у прозодијске особености не може се сагледати ни степен кохерентности, односно унутрашње издиференцираности области, нити пак одредити њено место према суседним и сличним идиомима. Неопходност сажетијег прегледа виталних акценатских особености произилази и из самих прилика на терену. Међу изоглосама које секу простор омеђен Космајем и Букуљом оне из домена прозодије управо су најмаркантније и најуочљивије, а кадшто и — најпрецизније. На овом релативно уском терену сучељавају се и прожимају чак четири акцентуације (две кановачке: *йбѣѣок* ... *йдѣѣока* и *йбѣѣок* — *йо-йѣѣка*, те типови: *йдѣѣок* — *йдѣѣока* и *йдѣѣок* — *йоѣѣка*). Ређе су те границе оштре и прецизне као на пример код ликвидирања окситонезе иза кратке пенулгеме (карта бр. 4). Обичнији су блажи прелази између двају суседних насеља, уз напоредно егзистирање двеју (ређе три) могућности у истом месту, па и у говору једног истог информатора. Но, те разлике полако нарастају, да бисмо у селима на крајњем југозападу и на крајњем североистоку, односно на крајњем северу и југу, добили говоре са практично сасвим различитим акценатским системима, различитим и у инвентару и у дистрибуцији постојећих прозодема. На једној страни имамо новоштокавски четвороакценатски систем са квантитетом под акцентом и иза акцента, а на другој — трочлани акценатски инвентар са квантитетом под акцентом и испред акцента. За сагледавање обима акценатске

неуједначености унутар наше зоне згодно ће послужити једно поређење. Оволика разлика неће се наћи, на пример, на широком простору између Кордуна и Горњег Милановца, простору дужем од 500 километара. А пречник области чији се говор овде испитује краћи је од 20 километара.

Акценатски системи овдашњих говора изводиће се из старосрпско-хрватског двочланог инвентара (/ˀ/ и /ˁ/), из којег се изводе прозодијски системи главнине штокавских говора (међу којима и сви са К—Р, С—В, Ш—В и И—Х терена) и неких чакавских.¹³² После приказивања судбине старих /ˀ/ и /ˁ/ изван првог слога у речи осврнућемо се, такође само овлашно, на питање послеакценатских дужина. Биће речи и о неким дужинама којих нема код Даничића.

СУДБИНА /ˀ/ АКЦЕНТА ИЗВАН ПРВОГ СЛОГА У РЕЧИ

22. Доследно је извршено преношење са ултима на дугу пенултиму, тако да се у свим селима говори искључиво: *војска, њи́здо, ње́здо, љушо, њкѐмо, младо, злѝно, ниси, нисмо, јуна́ци, сеља́ци, војни́ци, Маџари, зо-вѐмо, ње́мо, наро́д, нисам, но́жом, ваџра́ном, мѝроље́зом* итд.

Компактност територије у том погледу донекле је нарушена једино у енклази, где /ˀ/ може остати на старом месту у селима у којима се могу срести примери типа *ра̀дѝли*:

зѝмѝ-му СЕ, *са̀мѝ*-смо Мар, *бѝлѝ*-је Ра Ве, *вр̀ли*-смо Ам, *бѝли*-смо та̀мо, *во̀јска̀*-је војска Н, *лѐйѝ*-је ВИ, *вр̀ли*-се, *лѐйѝ*-су, *шѝк̀ли*-га СБ, *ду̀шиѝ*-се изгѝби Рог, *лу̀дѝ*-су, *мла̀дѝ*-су Ду, *ву̀клѝ*-се ВИ, *извѝк̀лѝ*-се Сл, *бѝлѝ*-сам Др, *зѝѝѝ*-ли, *осѝѝѝ*-се Рож, *мла̀дѝ*-су, *бѝлѝ*-му добро Ари и сл. *Којѝшиѝѝ*, забележено у Америћу, има акценат према одвојеном изговору *шиѝѝ*.

Ова појава, и иначе скромног домашаја, јењава удаљавањем од Космаја према Колубари, Љигу и Букуљи. Ређе задржавање /ˀ/ у наведеној позицији код Биограчића је посведочено једино у Рушњу.¹³³ Појава је, међутим, сасвим обична у говору банатских Хера,¹³⁴ као и на К—Р терену.¹³⁵

23. Управо у области прозодије и лежи најмаркантнија разлика између „ерских” и осталих места области. Реч је о различитом преношењу /ˀ/ са (отворене и затворене) ултима на претходни кратки слог.

а) Тај процес је у јасеничком појасу извршен као у Грузи и у говорима К—Р базе:

у *вѝди* О, у *ѝрѝбу* Вр, *дѝца* О, *жѝна* Мис Вр Бу О СЕ, *мѝји* Бу, *дѝца* Мис, *рѝжа* Кои, *рѝци* Бу, *сѐло* Мис Бу, *сѐсиѝра* Мис СЕ, *ѝѝле* Мис, *ча̀ѝма* Мис;

¹³² О томе в. ФО 222, 225.

¹³³ Ивић Бногр. 137.

¹³⁴ Ивић Хере 327.

¹³⁵ В. нпр.: Симић Левач 53—54; Јовић Трст. 26.

Бџић Бу, їдої ('идох') Мис, кайак Вр, ђрај Бу О, їйјац Коп, їдз-дер О, їдсек Вр, їдшок Бу О;

белїну Бу, боїаїто Мис, їовѣзлї Вр, їревѣлї Мис, вреїїѣно Мис Вр О Мар, вруїїна Бу О Вр СЕ Мар, їосїѣда Мис О Мар, їубѣром Мис Вр, дивљїна Мар, дивѣїа Мис Бу, долѣко Мис, домїїин Мис Бу О СЕ Мар, дуїачко Мис Бу СЕ, Живїдин Мис, нѣма жївїїа Мис, зелѣна Вр, ка-вурма Бу, качїмак Мис СЕ Вр, комиїлук Вр О, криїѣно Вр, кукуруз Мис Бу СЕ, лаждѣа Мис, лейїїа Бу Вр О Мар, лобѣда Бу О СЕ Мар, мас-ндїа Вр, мекїїа Мис, Милуїин СЕ Мар, мушїїлук Вр, їашїїної Мис, їланїна Мис, оїрдсїїи Вр, синдѣац Вр, слобѣда Бу Вр О Мар, срамдїїа Вр, сведѣци Коп, їарїну Бу Вр, їешикѣа Вр, црѣно Вр, у црнїи Вр, човѣка Бу Мар, ширїна Вр, ширїну Бу, шуїљїна Коп;

їзвѣѣна Вр, дициїлїну СЕ, донешїно Бу, киселїна Мис, околїна Мис, їиїшолїна Мар, исїлейїїне Бу Вр О Мар, їросїїрѣїна Мис О, несашї-вен Мис, сайїрѣїна Вр, нечисїїїїа Коп итд.

Може се констатовати да је овакво преношење извршено доследношћу фонетског закона. Наћи ће се у „ерским” селима, додуше, и нешто потврда кановачког дуљења, и то махом у облицима радног придева глагола сложених са *їћи*:

дѣшла Мис Бу Вр СЕ Мар, дѣшлї Мис Бу Коп СЕ, дѣшло Мис Бу, изїшлї Мис, їшло Бу, нїшла Вр, нїшлї Вр, їѣшла Мар, їрѣшлї Бу Вр, їрѣшло Вр, їрѣшла Мар.

Наведено дуљење, познато говору Биограчића¹³⁶ и Врачевог Гаја у херској групи,¹³⁷ свакако је резултат наслањања на акценат инфинитива одговарајућих глагола (према *наћи* добијено је *нїшла* и сл.). Ни овде, као ни код Биограчића, дуљење није извршено доследно, јер паралелно стоје и ликови:

дѣшла Мис, дѣшло Вр, дѣшлї Мис Вр, їшла Бу, їшло Бу Мис, изїш-ло Мис, нїшла Мар, їрѣшлї Вр, їрїшло Мис, їрдшлї Мис, їрдшло Бу.

Кановачко дуљење у другим категоријама на „ерском” терену срсећемо само изнимно:¹³⁸ *їѣља Мис, дѣца, душек, сѣдло, јѣдно, ѣно Бу, скѣро, дѣбро СЕ.* Ово је толико ретко да ни у ком случају не нарушава основну акценатску слику и акценатски систем јасеничке зоне. Примери типа *жѣна, їдшок, слобѣда, домїїин* чвршће од било које друге говорне црте вежу сва „ерска” места у компактну целину, одвајајући их истовремено, такође оштро и бескомпромисно, од осталих, кановачких места.

б) У осталим селима, на супрот „ерским” приликама, кановачко дуљење је извршено практично доследно:

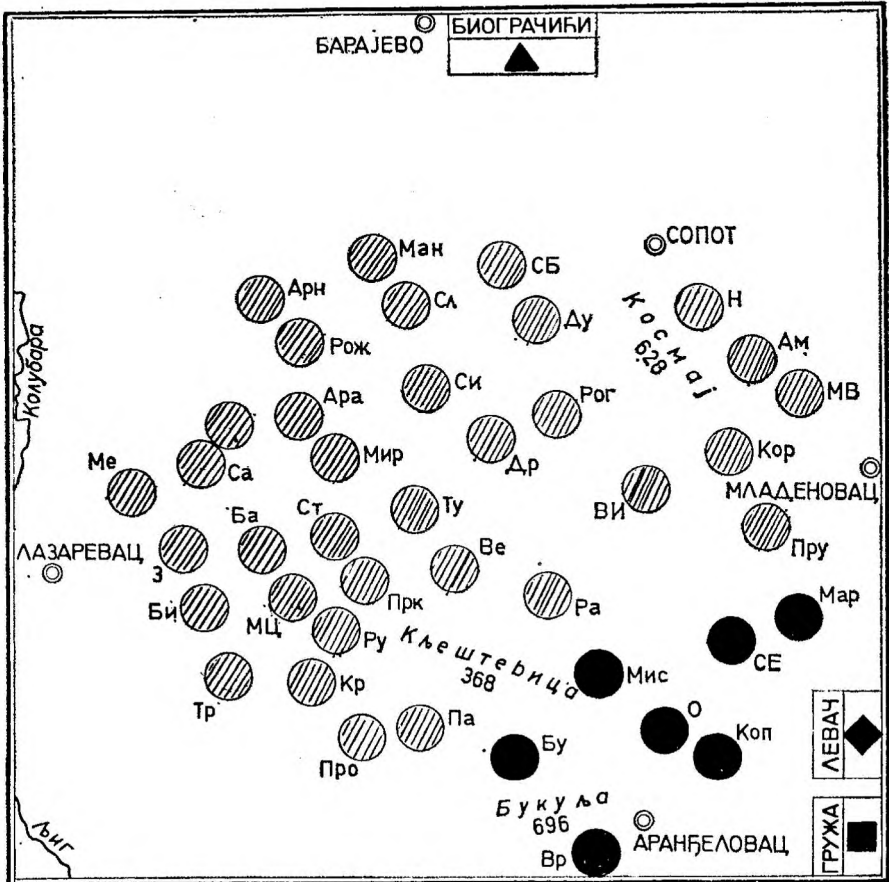
ѣѣда З, двã їрѣѣа Пру, дѣца Ра Ру Др Сл, дѣца Рож Ј Ме, дѣбра Ве Ба, жѣна Ра Ве Кр Кор СБ Сл Др Арн, жѣну Ду Ба, јѣдна Па Арн, кѣзе

¹³⁶ Ивић Биогр. 142.

¹³⁷ Ивић Хере 328.

¹³⁸ Одвојено се морају посматрати случајевни типа *їѣк.лї, жїїшкѣ, їарїна, до-маїин* и сл. блежени у Буковику од жене одрасле у суседним, кановачким Прого-реоцима.

КАРТА БР. 4: Судбина старог /"/ на ултими иза кратке пенултине

ЛЕГЕНДА:

 Кановачко дуљење (жѐна, идиѝок, слобѝда, домаћин)

 „Ерско” преношење (жѐна, идиѝок, слобѝда, домаћин)

Ра, *коње* Ра Ду Рож, *леїла* Са, *лоза* Ве Са, не *моју* Пру, *они* Др Ј, *їлєли* Са, *їєро* Са, *їбїа* Сл Арн, *сєло* Сл Мир Арн, *сєсїра* Па Кр СБ Сл Др Мир Арн, *сєсїру* СБ Ду, Рож, *сїрїе* Ара, *сїјакло* Ман Мир Арн Ба, *чаїма* Ра;

Божїи Ра Па Кор З, *дукаїи* Ве Ман Ј, *жївоїи* Ра Мир З, *јєксер* Ду, *јєчам* Ра Сл Мир Арн, *куїус* Ве Сл Ба, *лонац* Ду Сл, *образ* Кр Би, *бїтац* Па Пру Мир Арн Би, *буак* Н, *їамук* Би, *їбздєр* Па Ве, *їбїшок* Кр Прк Н СБ Ду Ман Сл Мир Арн Ба, на *їаван* Ве, *їєїєн* Ра, *чєкїч* Ам, *шєїєр* Ра;

далїна Ба, *дебєла* Па Ман, *дївлїна* Ра Са, *жївїна* Рож, о *жївоїиу* Па, о *болєсїи* Тр, *врєїєно* Ра Па Про Н Др, *врўїїна* З Ра Ба Кр Ру Кор Н СБ Ман Арн, *їосїбда* Кр Кор СБ Ман Сл Др Мир Арн З Ба, *їечєна* Ве Мир Рож, *їошїїєни* Па, *родбїна* Рож, *красбїа* Про, *лєїбїа* Про Кр Тр Кор Н СБ Ман Сл Др Мир З Ба, *лоббда* Ра Кр Тр Кор Н СБ Ман Сл Мир Арн Ба З Ј Ме Ру, *сїрбїа* Ра, *сїрбчє* Ве Н, *слоббда* Ра Кр Кор Н СБ Ман Др Мир Арн З Ба, *срамбїа* Па Про Прк Тр Пру Н Ба Би, *самбїа* Тр, *сведбїцї* Тр Н СБ, *їавзбїна* Ве, *їоїїїна* Ве, *одведєна* Мир, *сакрївєно* Ве, *чєїврїїїна* Ве, *шїрбкa* Н Ман;

їосїбдїн Ве, *домбїїн* Ра З Ба Па Ве Кор Н Ду Ман Сл Арн, *дуїачак* Ра МВ, *комшїїлук* Мир, *качачак* Па Би, *сакрївєн* Ве, *кукўруз* Ве, *Милўїїи* Ве итд.

Одступања су сасвим ретка и везана су углавном за гранична места:

жєна Ве, *јєчам*, *кдњу*, *кдња*, *сєсїра*, за *слоббду* Ве, *кдњи* Кр, *ја* јом *скрєса* Пру, *кдње* Ду, *срамбїа* Па, *їошїїєна* Ве.

У Партизанима сам од жене удате за „Пироћанца“ (зидара из источне Србије, по свему судећи из Црне Траве) чуо нешто више оваквих акцената: *бїтац*, *жєна*, *жєне*, *зємља*, *ўнук*, *куїус*, с *кдњом*, *їечєни* итд. Чињеница да у говору истог лица има осетно више непренесених старих акцената него код осталих житеља тога колубарског села упућује на закључак да је пред нама очигледан утицај досељеника са староштокавског терена на акценат нашег информатора.

Најинтересантнији случај одступања од кановачке акцентуације срео сам у Великој Иванчи, великом поткосмајском селу, у којем сам боравио 1976, 1980. и 1982. године. Контактирао сам са доста лица, а снимао говор од десетак мештана, и то у различитим махалама и засеоцима, међусобно понекад удаљеним и по више километара. Само један информатор је млађи од 80 година, сви су рођени у Великој Иванчи и сви су кановци, изузимајући 94-годишњу Стану Илић, звану Гилу, од које сам 27. јула 1982. год. чуо и ове речи и облике: *жєна*, *жєну*, *сєсїра*, *сєсїри*, *сєсїру*, *јєдну*, *кдса*, *жївоїи*, у *їбїшок*, *мдји*, *дїу*, *ддїли*, *ндїли*, *бїтац*, *дїа*, за *сєло*, *нїкака* *срєсїа*, у *сєлу*, *јєдан*, са *двa* *кдња*, с *кдњом*, *днї*, *оїїїїла*, за *добрбїиу*, за сваку *сїїїїиу*, *сїрбїа*. Код Стане Илић су знатно ређи ликови типа: *їбїшла*, *сїрбїа*, *донєси*, *їровєди*. Да цела ствар буде интересантнија, Стана је из „најстарије породице“ у селу — од Милановића,¹³⁹ те отпада евентуална претпоставка да су њени преци недавно досељени из суседне „ерске“ области. Станин супруг, 93-го-

¹³⁹ Дробњак. Космај 66: „И најстарији људи од Милановића не знају ништа о свом пореклу“.

дишњи солунац Драга Илић, типични је кановац. Стана је, истина, живела четири године у Београду и 2—3 године у Аранђеловцу, оба пута у познијим годинама, што ме још више учвршћује у уверењу да за тако кратко време ипак није могла усвојити другачију акцентуацију. Можда није без значаја податак да је мајка наше информаторке била Црногорка (по Станином казивању — „тетка краља Николе Петровића”); живела је 107 година. Ипак не могу да поверујем да у пореклу Станине мајке треба тражити објашњење ове интересантне појаве. Пре ће пред нама бити остатак, раније вероватно израженије, локалне махалске акценатске неуједначености, што не би било никакво изненађење када се има у виду изразданост овдашњег терена метанастазичким струјама и шароликост у саставу његовог садашњег становништва.

24. У прикупљеној грађи нашло се и нешто потврда задржавања /[˘]/ на последњем слогу. То се обично дешава у енклизи, посуђеницама и случајевима објашњивим аналогijом:

шил̄а-сам Ј Мир, *шил̄и*-су СБ, *как̄а*-је била Си, *как̄а*-је лепа Ра, *как̄а*-је жена Ам, *как̄а*-је гибаница Ам, *ожен̄и*-се Н, *оид̄и* ми ост̄о Ду, *сесир̄а*-ми разговара Мир, *дошил̄и*-су СЕ, *шил̄а*-сам Мар, *иреид̄и*-је Мар; *аид̄ни* Вр, *дијалек̄и*, *дијолек̄и* Мис, *ишед̄ни* Ду, *команд̄и* Мир, *лифер̄ни* Си, *комад̄ни* Мис Ра Ру Н Си, *музик̄ни* Мис, *ишид̄ни* Ам, *иреф̄ек̄и* Ду, *шам̄н* Ду Про Си;

дан̄с (према *дан̄ске* и сл.) Арн Н Ман, *ов̄ам* (према *ов̄мо*, *ш̄ам* и сл.) Ам, *оид̄* Ду, *осв̄д* (према *св̄д*) Н, *којек̄д* (према одвојеном изговору *куд*) Мис, *оид̄к̄д*-је (према одвојеном изговору *к̄д*, потпомогнутом енклизом) Рог, *којед̄* (према *ид̄*) Бу, *вечер̄с* (према *вечер̄ске*) Н, *ноћ̄с* Рог (према *ноћ̄ске* Н), *сасв̄м* Мис Про Кор.

Наведена одступања од правила да /[˘]/ не може стајати на последњем слогу не представљају реткост ни у суседним говорима С—В, Ш—В и К—Р основе,¹⁴⁰ а примећена су и код Галипољца.¹⁴¹ Но, сва та одступања у нашој зони, заједно узета, не засецају озбиљније у општу акценатску слику, представљену на карти бр. 4, слику чија нас је порука, бар у неким детаљима, ипак изненадила. За кановачко дуљење у космајском региону и неким другим говорима северносрбијанског и јужнобанатског подручја знало се из досадашње литературе.¹⁴² Помало је неочекивано „ерско”

¹⁴⁰ Уп. нпр.: Ивић Биогра. 138; Павл. Рача 15; ФО 494 (Уљма: *сасв̄м*, *оид̄* итд.); Ник. Кол. 10 (*пов̄* себ̄е, *сасв̄м*); Ивић Ловра 191 (*јед̄в̄*, *сасв̄м*); ФО 454 (Башаид: *сасв̄м*); Симић Левач 49—50; Јовић Трст. 24 и тамо нав. литературу; Ивић Дијалект. 68 (за Ш—В дијалекат); Ивић Галип. 30 (податак за јужни Банат, Гоч код Врњачке Бање, Бан. Хере, Ландол код Смедерева) итд.

¹⁴¹ Ивић Галип. 30—31.

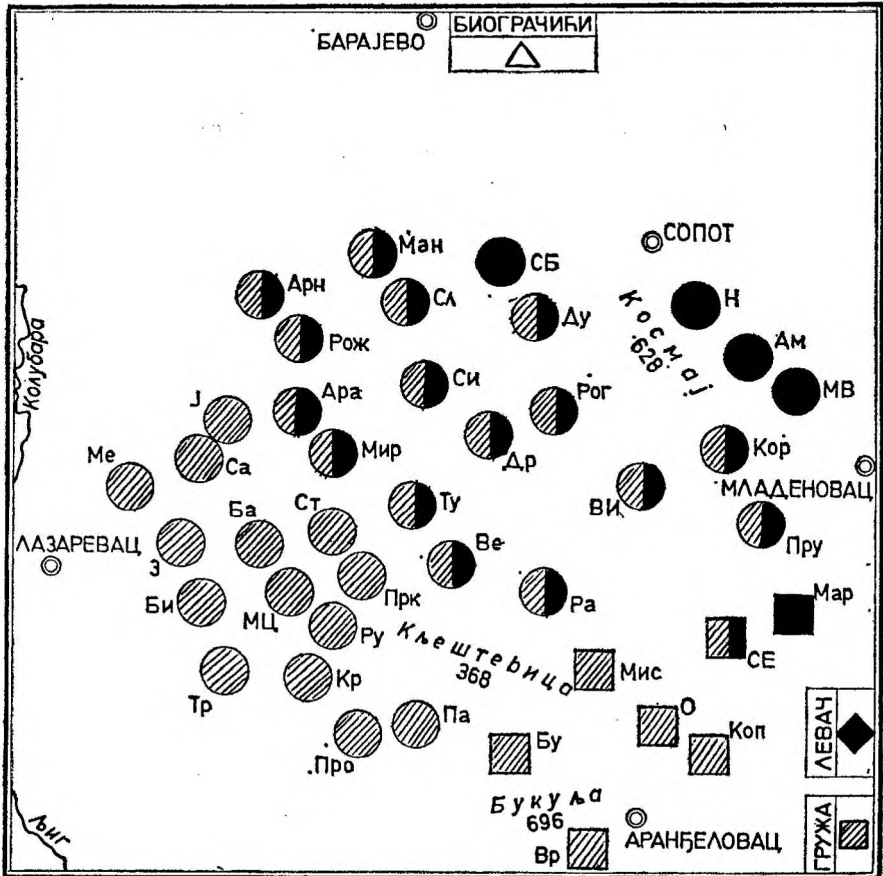
¹⁴² В. Вук Рјечник¹ LXXI; П. Ђорђ. Кановачки 133—135; Милић. Кнеж. Србија 118—119 (београдски округ), 171 (Кусадак, Селевац, Ковачевац), 302 (Топола, Белосавци, Ратари, спорадично у Лепеници), 355 („у неким селима подно Качера”); Ивић Извештај 398 (за Кусадак); ФО 487, 489 (Неменикуће); Живк. Кораћица 192 (са доста грешака и неразумевањем система кановачког преношења; в. и т. 16); Рем. Јат 23 (Мислојин); Симић Скица 103 (податак за наш Јунковац и Дрен крај Лазаревац); Ердџ. Шумадија 94—95 (*ш̄бчак* и *ид̄иок* у В. Плани, *ш̄ме.в* у Крушеву, *бца*, *вдла* у М. Плани); ФО 520 („недоследно” у Глибовцу); Ивић Банат 142 (за јужни Банат); Моск. Банат 59; ФО 494, 496 (Уљма); Ивић Дијалект. 73, 87. Кановачко преношење спада у карактеристичне особине говора Галипољца (Ивић Галип. 28).

преношење, тим пре што у једном делу залеђа наших „Ерова” живе кановци (Топола, део Качера).

25. Док је резултат ликвидирања окситонезе наш терен оштро поделио на два компактна, али неједнака, дела (већи кановачки и мањи „ерски” тип), прилике у вези са старим /^h/ у унутрашњости речи иза кратке претоне исцепаће га на три зоне. У југозападним селима, како кановачким тако и јасеничким, извршено је новоштокавско преношење (*йџџока*), крајњи североисток у основи чува старо стање, а у средини налазимо прелазни тип. Ако се, пак, скупа посматра однос старих акц. у примерима *йџџџк и *йџџџка, на овом релативно уском простору добијамо четири односно шест акценатских могућности — шест акценатских система и модела, представљених на карти бр. 5 (стр. 46). У пет јужнијих јасеничких села (Вр Бу Мис О Коп) доминира, дакле, гружанска акцентуација (*йџџџок* — *йџџџока*), Стојник „Ерски” је у том погледу прелазно место (*йџџџџок* — *йџџџџока* || *йџџџџка*), док се Марковац не разликује много од К—Р терена. На другој страни, југозападна односно јужна кановачка насеља (Ме З Би Тр Про Па Кр Ру МиЦ Ба Са Ј Ст Прк) карактерише новоштокавска судбина /^h/ у унутрашњости речи (*йџџџџок* — *йџџџџока*), на крајњем североистоку (Н Ам МВ СБ) далеко претежу потврде чувања старијег стања (*йџџџџџок* — *йџџџџџка*), а у средини су, наравно, прелазна места, говори са непреврелим акцентом (Ра Ве Ту Мир Ара Рож Арн Др Си Сл Ман Ду Рог ВИ Пру Кор). Ова подела условног је карактера а наведене границе апроксимативне, будући да у домену прозодије, изузимајући /^h/ на ултими (т. 23, карта 4) нема чврстих акценатских система и регионалне уједначености као, на пример, у говорима К—Р или И—Х дијалекта. Већ је речено да између Космаја и Букуље нема ни „чистих” места, па чак ни појединаца код којих се искључује могућност употребе и друге варијанте. Ипак, стоји и факат да наша територија не представља мозаик, неку механичку мешавину места са различитом акцентуацијом. Јасно се издваја зона са *йрџџџџџно йрџџџџџним* од зоне са *йрџџџџџно сйџџџџџим* акцентима. Репартиција двеју могућности начелно се поклапа са правцем ЈЗ — СИ. Наведеном линијом слаби домаћај новије на рачун старије акцентуације и обратно. Речено је да су прелази по правилу благи, тако да су разлике између суседних насеља обично незнатне, често једва приметне. Ипак се ширењем пречника захваћене територије оне гомилају и постепено нарастају да би се коначно дошло до већ помињаних дијаметралних супротности какве ће се наћи у говору једне Трбушнице и Неменикућа, на пример. Између ових дискриминанти стоји простор квантитативних изоглоса, тј. процентуалних односа двеју акценатских могућности. У даљем тексту доносим део грађе прикушљене за осветљавање овога проблема уз напомену да прозодија није једина област у говорима наше зоне где до изражаја долазе квантитативни омери двеју или чак више вредности.

26. „Ерска” зона

а) У Вр Мис Бу Коп и О врло убедљиво претежу примери са прететим акцентом: *видрица*, Мис *бџџџџа* Мис О, *врайшило* Вр Мис О, *жџџџама*

КАРТА БР. 5: Судбина старог /³¹/ у унутрашњости речи иза кратке претоне

ЛЕГЕНДА:

- тип *йдиок* — *йдиока*
- тип *йдиок* — *йоидка*
- тип *йдиок* — *йдиока* || *йоидка*
- тип *йдиок* — *йдиока*
- тип *йдиок* — *йоидка*
- тип *йдиок* — *йдиока* || *йоидка*

Бу О, *кдбила* Мис О, у *куйусу* Мис О, у *Мисачи* Вр О, *мојики* О, *двџама* Бу О, *драја* Мис О, до *идиока* Мис, *свињама* Вр, *сикира* Мис О, *слдмили* Коп, *срдачка* Бу О, *умили-се* Бу, *воденицу* О, *џрумљуше* Бу, са *свајдвима* Бу, *срјдвима* Вр Би итд.

Несравњиво су ређе потврде неизмењеног стања: *Божйћа* Мис, не *валдју* Бу, *волдџе* Мис, *дерйише* Мис, *имџа* Бу, *кајмака* Бу, *кондйљу* Бу, *кондйље* О, позади *Космаја* Бу, *крсийна* Вр, *ораји* Бу, по *џайдсу* Мис, на *џијаку* Вр, у *Појдџиће* Бу, *џосййли* Бу, *сйарйју*, *сйубљина*, *чисййје* Бу. Највише случајева чувања /"/ изван првог слога наћи ће се међу туђицама новијег датума и домаћим сложеницама у којима се акценат јавља иза морфолошке границе:

џисолујино, *комаданџа*, *комунйсиа*, *комунйсии* Мис, *џарада'ис*, *џарада'ис* Бу;

ујлџиџа, *најрдџимо*, *најрдџили* Бу, *најрдџила* О, *извџдимо*, *дојнџли*, *ујрдџеш* Бу, *џосйје*, *осйџвимо* О, није *сасйџљена*, *осйџли*, *очйсии*, *оуџрљимо* Бу, *осйџљај* Мис.

џољуџрџверда О, *џољуџрџверду* Бу, за *џољуџрџверду* Мис.

Стари акценат се у посуђеницама и иза морфолошке границе (додуше друге врсте) може срести и у најпрогресивнијим штокавским говорима, где је новоштокавско преношење извршено најрадикалније и најдоследније. Тако су одступања ове врсте од новоштокавске нормe посведочена, на пример, у говору Горобила код Ужичке Пожеге,¹⁴³ у Кривој Ријечи на Златибору,¹⁴⁴ Осладићу код Осечине,¹⁴⁵ у банатском селу Башпаиду¹⁴⁶ и др. У Шарићима на Пивској планини слушао сам ликове *џољуџрџверда*, *џисолујино*, *комаданџа*, те: *Јуџослџвија*, *џелевџија*. Мислим да се неће наћи штокавски говор у којем је доследно остварено правило да у речи без узлазног тона акценат аутоматски пада на први слог, говора у којима се искључује могућност било каквог одступања од наведеног закона, па самим тим и — појава примера типа *џољуџрџверда* и *џисолујино*. Удео таквих облика са /"/ изван првог слога у Мисачи, Буковику, Врбици, Копљарима и Орашцу, да кажем и то на крају, не досеже ни 10% од прикупљених примера.

б) Ранијем обавештењу да је СЕ прелазно село треба додати да су примери са пренегим акцентом ипак нешто чешћи:

о *Бџжйћу*, *венчају-се*, *изџазе*, *ујрџу*, *дечџчића*, *Драјишу*, *идкује*, *ливада*, *Милана*, *дџрће*, *рџдила*, *Светислав*, *џџдило* итд.;

до *Васкрса*, *авџу*, *вечџру*, о *Божйћу*, да *венчају*, *џомйлу*, *дрљџча*, *калџму-се*, *калџје*, *комџра*, *мојйика*, *крсийна*, за *џосйџљу*, *воденицу*, *извозйли*, *џаламџда*, *сазнџли*, *сакрџли*, *обџри*, *узџре*, *усйџело*, *увџйу*, *удџру* итд.

в) За разлику од прилика у Мис Вр Бу Коп О, па и СЕ — у Марковцу упадљиво доминира стари акценат:

¹⁴³ Према усменом саопштењу мр Мирослава Николића, асистента Института за српскохрватски језик у Београду.

¹⁴⁴ ФО 515.

¹⁴⁵ ФО 480.

¹⁴⁶ ФО 454.

старијој. Тако ће бројни однос примера у Арн и Ве бити нешто повољнији у корист пренесеног акцента (отприлике 6 : 4), да би се у Пру и Др дошло до обратне пропорције. Примери:

двâ баиџа Сл, бацају Ду Сл, бојаџа Пру, Божџа Ра Кор, буклију Ра, вечџу Др Рож, вечџају Ман, волџи Пру Ду Си, волџе Ту ВИ Пру Кор, врџкаре Ман, врџаче Ра ВИ Сл, њовџа Ра Ман Сл, њобџица Кор Ду Рог, њодџиње Рог, њуџиџе Ра, њрабуџе Др, данџиње Пру, Дрџиџа Др, дуџке Ра, жсџама Ве, џмао Ра, јорџани Ра, каџане Ра, конџиџа Пру Си, косџи Пру, на Косџају Кор, коџуџу Ра Рог, коџара Ман, крсџиџа Ра, ливџе Кор, макџе Ве, малиџе Др, моџиџу Ман, моџиџом Кор Рог Рож, ноџама Рог Ду Ман, њеџви ВИ, на обрџиџу Рог, орџачки Ман, оџке Кор, џекџи Си, њоџачиџу Ду, њовџе Арн, њоџиџи Др, њраунџи ВИ, раџиџа Пру Сл, у Роџачи Рог, рокџиџи Кор, рџама Рог Ман, рџиџу Ту, сџоџви Сл, Срџиџа Ра Ду, срџачка Кор, сџоџиџе Ду, на џавџу Ра Пру, џеџена Рог, џуџви Пру, џедџло Кор Рог, џиџџе Кор, џреџуџу Ра, џабрџе Кор, џарџиџе Рог Др Рож, џеџиџи Пру Кор, џобџиџа Кор, џуџуџу Кор, баџрендво Ра, бџсџиџу Ман, у Бџоџаду Ра Ве Пру, водџиџа Кор Ду Си, у водџиџи Кор Рог Си, домаџиџа Др Ве, девоџиџе Рог Ара Ра, друџаџиџа Рог, по зидџиџа Рог, џраџиџе Ду, из Јасџиџе Ду, кокоџиџа глава Ду, у Колубџри Ду, коџачиџа Рож, у Кораџиџу Кор, у краџеџиџа Ман, крсџо-ндџе Кор, у кукурџу Рог, леџиџиџа Др маџовџло Ду, медџиџа Рог, младожџна Рог, назуџиџе Ра, џанаџу Ду, џечџиџу Ду Сл Ра, џоџочџра Кор Рог Ду Си, џросџиџа Ту, раџиџа Кор, из Роџоџе Др, сеџачиџе Кор, сирџиџака Ман, срџовџа Ду Ве, џаџиџачу Ду, џекеџло Ду, џене-рџке Др итд. И у прелазним насељима /ʃ/ је постојанији када стоји непо-средно иза морфолошке границе: долџили Рож, доџо Пру, доџло-се Пру, доџкала ВИ Рог, заџџе Ара, заџачу Си, заџџе Др, заџџиџи Ара, заџџи-ли ВИ Пру, заусџиџи Ве, изџиџем Пру, изџиџо Рог, изџиџиџе Пру, изџиџи Ве, изџиџиџа Рож, изџили Ра, изџеџе Сл, искџиџо ВИ, исџиџи Кор, наџџи Др, наџџи Ра Рог, наџџи Ве Рог, обџре Ту, одџи Ве ВИ, оџџи-се Ве, одџо ВИ, оџџи ВИ, окрџе Ве, остџли Ве ВИ Рог, остџрила Ве, оџџри Др, оџџи Ту, џовџи Ту, џоџиџу Ве, џокџи-се Пру, џорџи Ве, џосџи Ра, џреџе ВИ, џреџиџи Ту, раскрџиџе ВИ, убџи Пру, удџиџи ВИ, уџџе Ту, удџа Рог, удџе Ве, уџџи Ра, уџџиџа-се Др, ускџо Ра, уџџиџи-се Рож итд.

аџиџе Арн, бџеџу Ара, учи Бџџиџа Сл, буџина Арн, буџиџа Арн, Веџиџа Си, вџиџе Ве Ман, вџџу Др, видџиџа Си, вџџало Пру, вџџиџо Ве Пру Сл, вџџаџе Ве Ман, вџруне Ра, џбаџиџа Ра, од џавџиџе Арн, џрџови Ара, у даџару Кор, даџиџе ВИ Рог, дрџача Ве, дуџе Ра Ман, Јџана Др, каџара Ве Пру, каџане Пру, каџиџе Пру, каџиџа Ман, коџиџа Ра, коџиџо Ман Мир, до Кџмаџа Пру, коџиџе Кор Сл Др Арн, коџуџе Ра Др, куџуса Ра, ламџиџа Ман, ливџа Ара, маџаре Ман, моџиџом Рож, наџиџе Ман Др, џеџеџа Ман, џосџи Ту, џиџанак Ара, џџиџе Си, џџиџа Рож Ара, џџови Арн, џрџиџи Рож Ара Сл, џрџиџа Ра, џиџиџа Ве, ра-џиџе Др, раџиџе Ара, из Рџаџе Рог, рџџило Рог, рџџама Ту Пру Рог, рџџиџа Рож, рџџиџу Ве Кор Арн, сџџиџа Ман, сџџове ВИ Др, сирџиџа Ара, сџџо-собна Пру, сџџиџа Ара, џџиџу Арн, џџиџи Ра Сл, на џџиџу Си,

јуника Ра, цедило Пру, на цеђачу Др, цићеле Арн, црећуља Ве Др, чанкове Кор, чараће Ве Ту, чајмара Ра, чобаница Рог Ара, девојчице Си, домаћина Ту, домаћница Пру, друјарица Рог, колџачара Кор, косачица Ра, колџчицу Рог, кукуруза Пру Сл, пиченица Сл, са свайдовима Сл, срчаница Ра, сувелјаја Арн, удваница Ра итд. Расположиви материјал наводи на закључак да је преношење нешто ређе у случајевима када /'/' стоји непосредно иза морфолошке границе: зајрђу Ара, зајши Ара, заколе Др, заробу Ман Ара, зајвору Мир, избацу ВИ, извејем ВИ, изјази, изјазу Арн, износи Си, исекли Др, исјада Ве, исјрљили Ара, надену Ара, налозим ВИ, најраву Си Мир, насеју Кор, насјаје Рог, начину Рог, оберем ВИ, обесиш Ман, обраницу Рог, одоше Ве Си, окречу Ман, дйереш Рог Ман, осјаву Ду Мир Ара, осјаљено Ве, дйерали Ве Др Ара, дйивају Арн, идбили Др, идјазили Арн, иддићу Рог, идкиселимо Си, идкосу Си, идкрали Ара, идијеу Рог, идрани Рог, идсејо Си, идслушо Ара, идчисии Пру, ирвевару Ман, ирђиала Си, размакне ВИ, расиуру Ман, самелу Ман, сјрдову Ман, увају Ду, ујазу Си, ујреју Си, удару Си, уираља ВИ, Ускрса Пру, ускисне Ман, усולי Мир итд.

в) Старије стање сасвим претеже у Америћу, Малој Врбци и Стојнику „Београдском“:

бојати Ам, до Божја Ам, верје МВ, на врайило, на врайило Ам, са јовдима, јовдри, по казанима Ам, дукјие СБ, колиба, комија, кошуље, кошулу, корјито, кошара Ам, крекђу МВ, кудљице Ам, по кујусу, марма, Милане, мойика МВ, недељу, нојма Ам, јамука, јайуће, јекмџи, ракију МВ, до јојидка Ам, снојдве, сјојице, шегјина Ам, јркдсјии, црећуља, чараће, чобаницу МВ, чамвина, чејири Ам, из Амерића, бајрендва, из Бејрџа Ам, вареника СБ Ам, веселјо-се СБ, с онџга вреиенџа МВ, код онџга домаћина СБ МВ, девојчица СБ, друјарица Ам, живошјиња МВ, економја, јединица, јеребице Ам, кобасице МВ, качамџка, кот кокошију Ам, коленик Ам, комајиће МВ, којачица МВ СБ, у Кораћину МВ, крјтондише МВ, по кукурузу Ам МВ, младосењи, мојовило МВ, с оклајјом Ам, пиченицу МВ СБ, јојочара СБ Ам, јојочаре МВ Ам, семенаре СБ, сјанарјица МВ, по судовима Ам, ценерјике СБ итд. Стари /'/' још је постојанији иза морфолошке границе: долџи Ам СБ, дочџка, долџу, закџје, зарџиу, замјчеш, извџди, извџди Ам, извџдимо, извџе МВ, излџзи Ам МВ, излџзио СБ, исјрџии, исјрџси, па се исјиди МВ, налџжи, начјину Ам, налџжимо, најравии, ојјјада МВ, обџси Ам МВ, овџшак Ам, осјјџви Ам МВ, јокдсјии, јокуји, јовџдимо, јомџжеси, да се јојџње Ам, јрејјии МВ, јрејјиснеш, урсјјиди Ам, јројјидо СБ, сасјјљени Ам, сатјјрем МВ, ујрџју, улџзила, исјјане, ушјјџви, ушјјџву МВ итд.

Ретко долази до преношења у МВ, Ам, па и СБ, мада искуство са информаторима у овом космајском селу заслужује да се посебно помене. Док су примери са новом акцентуацијом (у овој и другим позицијама) у говору 85-годишње жене чија су оба родитеља рођена у Стојнику изузетно ретки, они су код 82-годишњег Богољуба-Боже Марковића, који, иначе, „није ишо у школу“, сасвим обични, па чак и претежу над потврдама старијег стања. Наводим део грађе скинуте са траке, снимљене током трочасовног разговора са Б. Марковићем: *вдлјо, вдове, на Звџз-*

дару, *иредло̀жмили*, *идіачу*, *ірдіну*, у Русију, *равњају*, до Рдіаче, у Рдіачи, *чарају*, *чіймара*, *Мацарину*, *наїљачкали*, *дсеїе*, *дсіало*, *идеїнем*, *ирєлазию*, *увашили*, *украле*, *усіали*, *украли*. Још мању отпорност изван првог слога показује /^h/: *дєчак*, *извирива*, *држу*, *зовє-се*, *командір*, *кулір* ('куруир'), *наїрєд*, *овакò*, *ирєдам*, па се *оїлєїшє*, *идљубим*, па се *їовадміїру*, *идљуби*, *сєдїм*, *шурак*, *Аранђела*, *исцєїа*. Има, наравно, у Богољубовом говору и примера типа: з *їовєдима*, *їоїшчара*, *комунїсіа*, *учїїшеља*, *оддїле*, *унуци*, *нарєди*, *дошд*, *каїейан*, *командір*, *їмилићар* и сл.

Од примера са пренетим акцентом забележених у Ам, МВ и од других информатора у Стојнику доносим: *дòвєо*, *наберу* Ам, *калему* Ам МВ, *драја*, *їїкїїїє* Ам, *ракија* СБ, *кòноїљом*, *крсіїина* МВ, *црєїуља*, *чараїе* МВ, *кукуруза* МВ, *разрєћу'јєш* СБ, *ївòду* МВ, *Поклади* МВ, *сачекау* Ам, *укисіе* Ам итд.

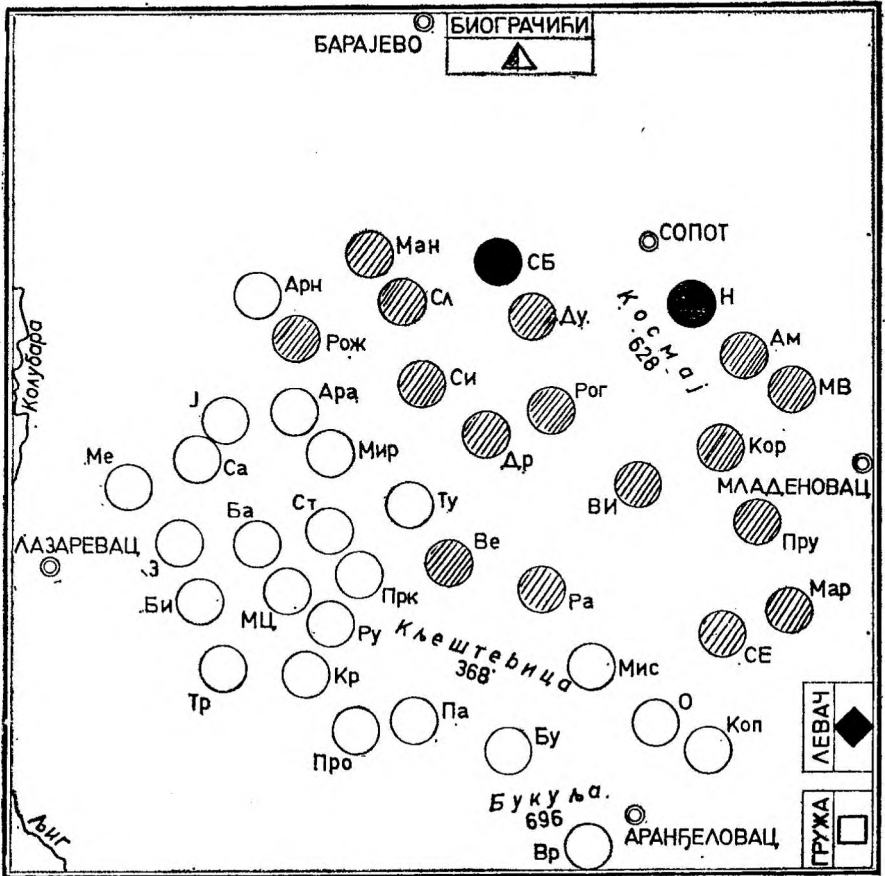
г) У Неменикућама, месту са троакцентским системом,¹⁴⁷ нема преношења /^h/ иза кратке претоне: *Божїїћа*, *валїша*, *вамїїїја*, *васкрєсо*, *видрїца*, *волдєе*, *вурїна*, *кошїља*, *кочїце*, *їрачара*, *чардїе*, *їїєрїца*, по Беоїрду, у *бєсїїраїїју*, *болечїна*, *воденїца*, *јарєбїца*, *кукуруза*, *їеченїцу*, *сновоїца*, *завадїла*, *їоїшрєви*, *одїдїмо* итд.

28. И чување /^h/ иза дугог слога у примерима типа *радїла* (карта бр. 6) резервисано је пре свега за североисточни део територије,¹⁴⁸ с тим да ни у једном месту, као ни у говору иједног објекта, не представља консеквентну карактеристику. Ево материјала прибележеног на терену: *радїли* СЕ, *їрїчарају*, *їрїчара*-сам, *їїїїдїју*, *чївдла*, нїје се *занїмало*, *їрїїло-се* Ра, *чївдла*, *мрсіло*, *бєїли*, за . . . *рзбòдїом*, *їокрївдїи*, у *авлїју*, до *бòлнїце*, *задруїа* Мар, *бївдле* Ве, *бєїли*, *радїли*, *заслужїла* ВИ, *куїїли* Пру, *їрєчани*, на *лєїїма*, *вїїдїи*, *їарчїїа*, *раскрєстїца*, *їродавдò*, *заврїїїю*, *радїли*, *крадємо*, *насїїїїдїју*, на *врїїїма*, *дòїдїше*, *рзбòдїа* Ам, *свїрдїи*, *сїїїїїдїла* Кор, *радїли*, *садїла*, *жвакала*, *їїїїїо*, *нарїчїїїо*, *исїрлòдла*, *їарокїїа*, *чївдїи*, са *рїїїлукòм*, *мєсїла*, *їєїїрє*, *служїїю* МВ, такò се *чївдїла*, такò је се *скїїїлòдла* рана, у *усїїїма*, *радїле*, у *бакрачїїма*, *їодлївдїи*, *овладдòле*, *їєнзїїю*, *рїчарају*, *каїсїїа*, *служїїю*, *давдїи* Рог, *осїїїїїли*, *осїїїїїдїли*, *зарадїли*, *їурїїю*, *каїдїїе*, *їарндрча*, *мòрало-је*, *їрєсєднїк* Ду, *сїавдїи*, *озїддїли*, *їрїчарају*, *шєїїдїју*, *їарндрче* Ман, *їарндрче*, *шєїїдїју*, *исїїїїдїли-се*, *вєїєсєно* Сл, *фїїїїкєрї* Др, *їрїсєбно*, *їлалдїи-су* Си, *рїчарају*, *радїли*, *мòрало-смо*, на *лєїїма* Рож, *кòрндрча*, *лїзò*, *какòїе*, *їлєвїїю*, *раскрєстїца*, *кїїїїла*, с нєкїм *људїма*, *їїїїїдїи*, за *їєдїїїїїма*, *радїїю*, *сїїїїїдїју*, *рїбалї*, *рєдїла*, *укрїїїдїу*, *зобранї*, *мòрало*, *бранїли*, *заслужїла*, *чївдла*, на *лєїїма*, *їромєнїли*, *заврїїїю*, *нòїєсєви*, *нòїєсєвє*, *варнїїце*, *дєлїїю*, *їрїїїдїмо*, *їрїїїїдїїо* Н, *слòбо* се *друїїїїла*, *па* се *крєїїдло*, *жїїїїїю*, *жїїїїїли*, *жїїїїїла*, *обжїїїїїю*, *їроїїїїїїла*, *їолаїїдїи*, *їоказарају* ти *їа*, *їодлївдїи*, *чєснїца*, *мòрало-се*, *навєїєсєно*, *їзвєїєсєно*, *свє* се *тò* *рєдїло*, *їласндрча*, *садїли*, *сїїрєлєдїју*, *сїїїїли*, *кїїїїдє*, *слїїїїли-смо*, *служїїїло-се*, *їїїїїдїју-се*, *зайїїси*,

¹⁴⁷ ФО 486.

¹⁴⁸ Општу слику ни у ком случају не нарушавају случајеви специфичног, емфатичног наглашавања, бележеног на пример у ликовима *вєїїїки*, *вєїїїке* у Мисачи.

КАРТА БР. 6: Стари /'/' у унутрашњости речи иза дуге претоне

ЛЕГЕНДА:

- села где примери типа *ийй* нису ретки
- ▨ села где су овакви примери реткост
- села у којима овакав акценат није примећен

ности од начина ликвидирања окситонезе иза кратке пенултима. Отуда у обема зонама, кановачкој и „ерској”, налазимо села са старим и села са пренетим акцентом. Може се, начелно гледано, говорити о корелацији ликова *идиока* и *девојка*, *иоидка* и *девојка*.

а) У селима где је у основи тип *идиока* (карта бр. 5) најчешће срећемо облике са пренетим медијалним /^ˆ/ на краткој претону: *девојку* Мис, *девојке*, *девојке* Ба, *девојка* Ба Ј, *домаше* О, *дрвеше*, *Живанка* МЦ, *завали* Ст, *заливамо* Бу, *зачиња* Мис, *изборница* Ру, *изменим* Ме, *ицеде* Тр, *кодшка* Мис Ст, са *колечком* Би, *обалу* О, *ошњини* Бу, *ошњинамо* Про, *окади* Са, *оцедимо* Ј, *ирипча* Бу, *подлаже* Мис, *подмлачимо* Вр, *ирезенем* Ба, *ирезеним* Ба, *ирекључен* З, *ирешесаи* Ба, *ироцедим* Бу Коп, *ироцедимо* Са, *иуцење* З, *родива* О, *савале* О, *сарани* Са, *сноваљка* Тр, *иравуља* (змија) Тр, *уборница* О, *уије* Ру, *унаколо* О Ме, *уиљимо* Бу Па, *уиљинила* Би, *урамњен* Вр, *уиљинићивамо* З, *узвари* Бу, *чешвири* Бу Ба итд.

У свим наведеним местима чују се и изузеци, у вези са којима треба нагласити да стари /^ˆ/ како иза кратке тако и иза дуге претоне није отпорнији од /^ˆ/ у истој позицији. А то је опет у директној супротности са приликама у неким говорима на штокавском западу и југозападу, где смо суочени са постојаним /^ˆ/ и преношењем /^ˆ/ акцента.¹⁶⁵ Пада, дакле, у очи разлика између шумадијског и источнобосанског терена, где су досадашњи истраживачи наилазили на низ говора са потпуно пренетим /^ˆ/ али сачуваним /^ˆ/ акцентом. Разуме се да и ова разлика директно противречи тези о било каквом озбиљнијем утицају међуречја између Босне и Дрине у формирању говора нашег дела Шумадије па и Ш—В дијалекта у целини.

Међу примерима са непренесеним /^ˆ/ убедљиву мањину чине случајеви где између старог акцента и претоне не стоји морфолошка граница:

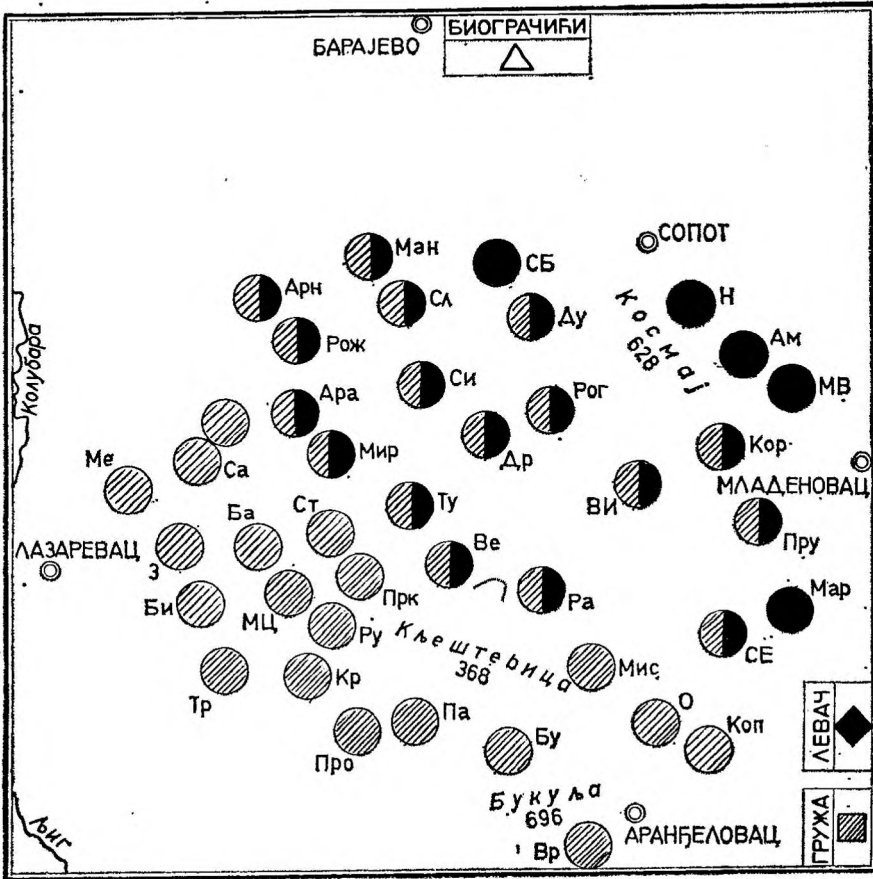
Аранђео О, *девојки* Ј, *заирива* Па, *мацарка* Про, *колечке* Кр, *комедија* Кр, *куидво* Ру, *ноћивамо* Ј, на *ошњини* Са, *одиовара* Мис, *ошвраћавам* Па, *разивара* Бу, до *сванућа* МЦ, *селачке* Ру, *селачки* Са, *сноваљка*, *сноваљке* Ме, *сварје* Коп, *увиљини* Са, *цешива* МЦ, *ирипча*, *родива* Бу.

Иза морфолошке границе /^ˆ/ није сасвим редак: *доделим-се* Вр, *завеземо* Бу, *завијам* Ру, *заирадимо*, *заирађено* Ј, *зайнимо* Бу, *зайљено* Кр, *изборница* Ст, *избуши* Па Ме, *извали* МЦ, *изваримо* Коп Тр, *изађу* Кр, *изађем*, *изађеш* Ј, *изиђем* Кр, *изледа* МЦ, *изнџиди* Би, *изиђем* Мис, *излети* Ру, *излечи* Ј, тб се *измлаи* О, *изружимо* МЦ, *исијинамо-се* Ј, *исирљани* Мис, *исиружу* Са, *исуину*, *исушено* Бу, *исцеде*, *исцеди*, *исцеђено* Бу, *ицијам* Коп, *наиши* Ј, *нарани* Ме, *одвали* Ст МЦ, *окадимо-се* Па, *окренеш* Ј, *окрњи* МЦ, *осијам* Бу, *осуни* Ру Са МЦ, *ошкрива* Ј, *ошрља* Бу, *повраћим* Про, *подвезани* Ј, *подлаже* Ме, *иомажу* Мис, *иорџам* Ј, *иосади* Бу, *иослујим* Ме, *иошрџи-се* Тр, *иревреш* Бу Про, *ирелџај* МЦ,

¹⁶⁵ В. нпр.: С. Реметић, *О још једном незапаженом екавско-јекавском босанском говору*. — НССВД 11/2, 181—186; ФО 433, 435 (Шпоница код Тузле); ФО 423—430 (Виака код Вареша). Остала важнија литература наведена је углавном у мом раду *О намањеном јазу* (Рем. Јат), стр. 91, напомена 104. Уп. и Пивћ Дијалект. 140.

КАРТА БР. 7: Стари /r/ у унутрашњости речи иза кратке претоне

ЛЕГЕНДА:

- села где је у основи акценат типа *дѣвјка*
- села у којима је у основи очувано старије стање (*дѣвјка*)
- прелазна села (*дѣвјка* // *дѣвјка*)

цију СЕ, оињиши СЕ, оиднци Кор, орање Пру, печурка Кор, поједине Рог, разговарамо Кор, у Рожанцима Рож, свануће Рог, до сванућа Кор, сноваљка Др Рож, сноваљку Кор Др Рог, шабарка Ман, четворни Ду, швалерка Ман;

докућим Рог, донѣћу Ду, завиче Ара, заврнеш Ара, завршена ВИ, завршиу СЕ, заираћен Сл, зајушии Ве, закажу СЕ, занима-се Ара, зайа-
лимо Рог, зайаљу ВИ, зараду Си Арн, зарадиш Арн, зайеине ВИ, изљѣби-
-се Сл, изљѣби Ра, изљѣбим Рог, изађе Пру, изаћемо Ра, изаћу Ве, из-
борница Ара, избушиши Сл, избушимо Мир, изварамо Кор, извѣстим ВИ,
извљачимо ВИ, изидана Ра, изиће Ра Рог, изињѣжди Ве, изирадомо Кор,
изљујано Ве, изључимо СЕ, изљубу Ду, измѣнаш Ве, измѣнамо Си, изми-
римо Ман, измлајшимо СЕ, изради Рог, израћено Ра, изриља ВИ, искруну
Ра, искруља Ве, исријша Сл, исријша-се Мир, исријчам ВИ, исриљамо Кор,
исријеже Сл, исриружу Мир, исрирѣсамо Кор Си, исрирљаш Ара, ищѣане
Ара, ишадро Др, наилавке Рог, наићу Ве, налажу СЕ, наилајши Пру,
нареду Ра, наслајже-се ВИ, нашадро Ра, обаљу СЕ, обарим Ра, обићем
Рог објављено Ве, одбацу Мир, одваја Ве, одмарај-се Ара, одрѣћено СЕ
Арн, одрѣшимо Ман, одрѣшиш Ве Кор, окадимо Ве, окуја Рог, окујамо
Ра, окрунимо Кор, окружимо Рог, окрѣне-се Рож, окрѣће-се Арн, озйда
Ве, озйдаш Рог, олејши Рог, олејљено ВИ, олади Сл, ољушишимо Пру
Сл, омлијши Ара, омлијшимо СЕ Ве Ту, омлијши Рог, омлијшу Пру,
оираси Мир, оираси-се Ара, орибамо СЕ, осмуде СЕ, осијуа Ду, да се
осуши СЕ, осуши-се Пру Мир, осушиши СЕ, осуше Ве, осушимо Кор Мир,
оидаче Пру, оцѣди СЕ, оцѣшимо Арн, ошшиамо Ра, побјадамо СЕ, повѣжемо
Пру, повлачи Сл, полачимо ВИ, повѣжу Др, појасимо Ту, подѣлимо Ве,
подрљај Ара, покажем Пру, покаже-се Пру, покажу Пру Рог, покрива
Сл, пољуби Кор, пољубимо Рог, пољубиш Арн, пољужши Ара, појластшимо
СЕ, посади СЕ, посади-се Рог, посади Си, посадимо СЕ, посаћен Рог, по-
слажу ВИ, послужши ВИ, преврнеш СЕ, преврнеш Ту, премѣни Ве, пресуши
Рож, прешурамо-се Пру, пречѣшимо-се СЕ Сл Др, призѣнемо СЕ, да се
пробуди Др, пробушен, пробушено Кор, пробушимо Др, провалши Арн,
продавано Ве, проружимо Сл, прорѣнеш Рож, процѣду Пру, процѣдимо Кор,
раскравим Си, убјјница Ве, убјјницу Ту, убраћена Ве, да се уаља Рож,
увуко Ве, ујаси Си, удавим Мир, ујаимо Ту, уињѣждимо Си, удаје-се
Рог, ужљѣби-се Ара, ужљѣбимо Ве Др, ужљѣљено Ве, узварамо Ра Рог
Мир, узвараши СЕ, умѣсу Ду, умѣсимо Ра Ту Си, умуља-се Пру, унаколо
Ара, ујаљи Ра Си, ујаљимо Ве Си, урадиш Рог, уради Пру, ураду Пру,
урѣди Сл, уредимо Арн СЕ Мир Ве, уреду Рог, уредши Рож, усаћено
Ве, ујуши Си.

У Америћу, Малој Врбици и Стојнику „Београдском” углавном се и чују само облици са непренесеним акцентом:

вечеравамо МВ, девојка Ам МВ, девојке Ам, кокѣшке Ам, колѣвке,
колѣвку МВ, мајарке МВ, мирајинка СБ, ојанке Ам, печурке МВ, се-
љачки МВ, сноваљка Ам, сноваљку СБ, у шабарки Ам, четврши МВ, до-
сади Ам, заврши МВ, залѣш Ам, изађе, извљачим, измлајши Ам, изнутира
МВ, насадимо МВ, обићем Ам, осушимо Ам, ошидеш МВ, псвлачимо СБ,
подѣлу Ам, полајже, помајже МВ, пробуши-се Ам, не промрси МВ, раз-

мѣши Ам, расцѹрај МВ, сайдалу Ам, сачѹва СБ, уја̀ри-се МВ, узлѣ́би Ам, умѣсу МВ, уйа́лим МВ, уйа́лу-се Ам МВ, уйрѣда Ам, урѣду Ам и сл. Преносење је сасвим ретко: Арнѣво, у Арнѣву СБ, мѣнѣнака, ирацију, снова́лка, снова́лку Ам, уја̀си-се МВ Ам, уви́ђе, од уиу́ју, чеи́рнѣше Ам, и́стирѣсаи МВ, и́сѹшу, у́жлѣбе Ам, у́мѣси, у́нѹи́ра МВ, у́ради СБ.

Неменикуће имају троакцентски систем па самим тим и искључиво примере типа: *девѡјка*, *Љуби́нка*, на *једнѡм реу́лки*, *ора́ње*, *о́и́дем*, *зара́ди*, *и́резѣне*, *раце́и*, *разва́ли*, *расцѣ́ми*, *расцѣ́ра*, *уи́сан*, *ура́ди*, *учвршѣено* итд.

И у Марковцу огромну већину (преко 80%) чине облици са непретим акцентом:

Анђѣлка, *девѡјки*, *Јавѡрка*, *коќѡшка*, *коси́ише*, *мѣи́лка*, *Милѡјка*, *о́и́а̀нци*, *сада́лка*, *сада́лку*, *зави́ја*, *заврши*, *залѣи*, *замѣси*, *изи́авимо*, *изѹва*, *нала́жеш*, *намѣшиа*, *наса́дни*, *о́љуи́шим*, *осни́ва*, *о́и́але*, *и́ола́жеш*, *и́омену*, *и́оса́димо*, *ужлѣ́бимо*, *укра́шен*, *уи́а̀ли*, *уи́врѣдимо* итд.

Само изузетно чују се ликови типа: *дѣвѡјка*, *дѣвѡјки*, *дѡма́ће*, *саба́јле*, *за́мѣсимо*, *иза́жеш*, *изи́ју*, *дѡрѣду*, *длѣи*, *дсѹши*, *и́дмену*, *и́рѣла́ма*, *и́рѡмѣни*, *уи́шу*, *у́жлѣбу*, *у́рѣду*.

30. Свакако вреди посебно размотрити и проанализирати судбину /ʃ/ иза морфолошке границе у најновијим посућеницама и сложеницама типа *и́телевизија*, *Јуѡславија*. Већ је указано на отпорност старог акцента (наравно и /ʃ/; в. т. 26) у оваквим случајевима на целом новоштокавском терену, где они управо чине језгро изузетака од правила да је силазни акценат везан искључиво за иницијални слог. У том прозодијском детаљу овај део Шумадије разликује се од већине новоштокавских области. Овде је, разуме се у селима у којима претеже новија акцентуација, уочљива доста жива тенденција преношења /ʃ/ и у таквим случајевима. Од прибележених примера наводимо следеће: *Јуѡславија* Мис Тр Рог, у *Јуѡславију* Мис, *Јуѡславију* Коп, у *Јуѡславију* Мис Па, *јуѡсладвѣнска* Си, *амбасадѡр* Коп, *култи́ваѡтор* Мис, у војној *медѣи́нској* шкѡли Мис, *момѣи́ално* Мис, *оку́ваѡтора* Мис, *расфѡрмаѡтор* ('трансформатор') Би, *си́удѣни́и* Мис, *и́телевѡзор* Мис Па СЕ Ра Ту Арн, на *и́телевѡзору* Мис МЦ, *и́телевѡзори* Мис, *и́телевѡзоре* Рог, на *и́телевѡзију* О Па Прк Ме Рог, на *и́телевѡзију* Прк. Лик *декѡли́ѣ* (Мис) сведочи о истој тенденцији код /ʃ/ и на ултими. Новоштокавско преношење није, наравно, извршено доследно, па се среће и: *и́телевѡзор* СЕ Арн, *Јуѡславију* Ра, *Јуѡславија* Са.

Јасно је да примере типа *и́телевѡзор*, *култи́ваѡтор* нису могли донети досељеници ни са које стране. Пре свега, истраживачи прогресивнијих штокавских говора, одакле је и приспео добар део шумадијског живља, не доносе податке који би сведочили о истој појави у матичним областима наших Шумадинаца. С друге стране, реч је углавном о лексици новијег датума, у нашем језику присутној однедавно — након последњих озбиљнијих миграција у нашем региону. Импулс за овакав изговор није могао доћи ни преко средстава јавног информисања, јер од ТВ и радио спикера које обично слушају Космајци и Колубарци тешко да се, па жалост, може чути *и́телевѡзор*, *култи́ваѡтор* и сл. Јасно је да смо суочени

са аутохтоном, на овом терену самониклом појавом, која сведочи о живом и чврстом механизму новоштокавског преношења. Новопримљена лексика са старим акцентима изван почетка речи дели судбину домаћих ликова, па се *шелевџор* уклапа и влада по моделу примера *одређива*, *усићњава* и сл.

31. Стари /[^]/ на ултими иза кратке пенултине понаша се као и у медијалној позицији. Није примећено да степен пренесености, у значајнијем обиму, зависи од тога да ли је ултима затворена или отворена. Накнадно скраћивање дужине са које је пренет акценат осетније је на отвореној ултими (о томе у т. 37). Уочио сам да је тенденција новоштокавског преношења нешто израженија код вишесложних, дужих речи. Акценатске изоглосе представљене на карти бр. 7 поклапају се у начелу са приликама у овом случају. Дистрибуција ликова *девојка*: *девојка*, односно *урађено*: *урађено* у основи се подудара са распоредом облика *јунџак*: *јунџак*, *сесџирџе*: *сесџирџе*.

а) На терену новокановачке и грузанске акцентуације доминирају облици са пренетим акцентом:

бакрач Ме, не *ваља* Ме Ст, *болџ* З, *војник* Бу, од *врућинџе* Мис, *јубџер* Бу, *деџе* Гр Би, *деџџ* Бу, *довџдем* Мис, *дџиџ* Бу Коп, *дрџиџи* Ј, *дужинџе* О, *жџенџ* Бу, са *жџенџм* Вр Мис Бу, *зовџ* Прк Про, *идџ* Бу Би, *идџ* Мис, *јунџак* О, *каџџиџан* СЕ, за *маџиџнџм* Ј, *моџиџи* Бу, *наџрџед* З, *ноџад* Вр, *двоџм* Са, *одвоџџе* Мис, *идџсуџ* Про, *идџџе* Мис Би, *идџџи* Бу Са, *идџиџџе* Па, *идџџурџе* З, *идџрџодџи* Би, *идџрџа* Коп, *сџљаџ* Ру, *не-сџџе* Мис, *сџмоџиџи* Ру, по *шџуџиџм* шталама Ру, *шџдлџаџ* З, *увџџи* Са, *умџ* Мис, *цвџиџа* Са, *црџквџар* ('црквџеџак') Ме итд.

Одступања нису честа: за *асџаџ* Ме, *бакраџ* Ме, *ваља-се* Бу, *венџаџи-се* МЦ, *јубџер* Бу, *енџе*-га Ст, *шиџ*-сам Мис, *иџиџиџер* Мис, *караџиџ* Ст, *колџаџ* Па, *конџџџиџар* Па, *крџмиџр* Па, *меџуџиџиџм* (према самосталном изговору *иџиџм*) Мис, *меџа-се* Кр, *меџиџи* Ј, *идџсуџ* Па, *идџиџкиџр* Вр, *идџрџа* је Про, *идџреџуџаџ* Па, *сџмоџиџм* Ј, *сасџиџм* (према одвојеном изг. *сџиџм*) је то Бу, *сџљаџ* Ру, *идџаџ* је то Мис.

б) У прелазној зони бележио сам примере обеју акцентуација и њихов омер подударан је са приликама код ликова типа *девојка* — *девојка*:

идџрил Ман, *асџаџ* Арн, *бакраџ* СЕ Ман Арн Ра Рог Ду, *барџаџ* Сл, *баџа* Пру Кор, *беџџи* Ра Рог Ман, *ваља-се* Рог Мир, *војник* Рог Сл Др, *виџиџиџи* Кор, *идџи* СЕ, *идџидџ* Ман, *идџиџи* (гумени опанак) Ду, *дрџџџаџ* Рог, *дуџиџ* Си, *закџвџа* ВИ, *зовџ* СЕ Ра Ве Ду Ман, *зовџ* Ду Ман, *идџиџџџе-га* СЕ, *идџџџу* Ра, *идџаџ* Кор Арн, *Јуџословџен* Ду, *клизџа* СЕ, *колџаџ* СЕ Ра Ве Ту Кор Сл, *косџм* СЕ Рог, на *Косџаџ* СЕ, *крџаџ* Ра Др, *леџиџ* Ве, *ложџи* СЕ, *лоџаџр*, *лоџаџриџи* Рог, *миџроџџез* Рог, *муџаџ* Пру, *наџбоџиџиџи* Ду, *наџрџед* СЕ Пру, *ноџдм* Рож, *овџ* СЕ, *онџ* Ра, *орџаџ* Арн, *оџиџиџр* СЕ, *идџсуџ* СЕ ВИ Рог Ду Сл Си Ара, *идџиџиџиџ* Рог, *идџџиџи* Кор, *рџенџа* Рог, *руџдм* СЕ Кор Сл, *самџн* СЕ Рог, *седџи* Сл, *сџмоџаџ* Кор, *идџаџ* СЕ Ве ВИ Пру Кор Рог Мир, *идџоџиџи* Ман, *идџрџиџи*, *идџиџиџи* Ту, *цвџиџа* ВИ, *чиџиџа* Кор, *шиџрџк* Пру итд.;

бакрџач Кор Ду Арн, *баца* СЕ Ту ВИ Арн, *бедџи* Ра, *ваџн* Пру, *вак* Мир, *вондџр* СЕ Ра Ту, *водџ* Ра Кор Ду Ман Ара, од *врућинџ* СЕ, *дивља* Пру, *донџсџ* Си ВИ, *држџ* Ве Ара, *звџн* ВИ, *звџ* Ве, *извџдџ* Рож, *излџиџ* Си, *исџиџеш* Ра, *јџднџм* Пру Ман, *каџиџиџан* СЕ, *кодџач* Ара, *кодџач* Ра Ве Ту, *кодџач* Ра Арн, *кодџм* Ман, *кодџиџ* Ман Мир, *лџиџ* Ара, *лџџџ* Сл, *мџиџам* Ра, *наџрџд* Ту ВИ Пру, *ноџџ* Ду, *однџсџ* Ве, *овџкџ* Ве, *онџ* Арн Ара, *џрџач* Арн, *џасџљ* Ра ВИ Пру Ман Си Ара, *џџрџ* ВИ, *џџшкџр* Ве Ара, *џланџиџ* Рог, *џлџиџ* Си, *џџџ* Ара, да се *џриџаџиџљџ* Кор, *самџн* Ра Ту, *сџљџк* Пру, *сџчџ* Ман, *сџџџ* ВИ Пру, *џџкџ* Ве ВИ Арн, *џџлики* Ман, *џџџиџ* Мир, *џџџџ* Кор, *џџриџ* Рог, *џриџџк* Ду, *џшџџк* Ту, *џџџџам* ВИ, *џџснџс* Си, *џџџџр* Рог итд.

в) У Америџу, Малој Врбиџи, Марковџу и Стојнику „Београдском” потврде новоштокавског преношења прилично су ретке, а у Неменикуџама их, у ствари, и нема. На крајњем североистоку наше зоне доминирају, дакле, примери типа:

под *асџџал* Ам, *баџонџиџ* МВ, *бакрџач* Ам, у *бакрџач* Мар, *баца* Ам, *беџџн* МВ Мар, *вџџџ* МВ, *венџџиџ* Мар, *вџџнџм* Мар, *водџм* Ам Мар, *довџдџ* Н, *довџдџм* Н, *деџџ* Н СБ, *држџ* Ам МВ, *донџсџ* МВ Н Мар, са *жеџнџм* Ам, *заболџ* Н, *закџљџџ* МВ, *зарџбљџниџк* Ам, *звџнџ* Мар, до *земљџ* Ам, *зџвџ* Н, *изнџсџ*, *изнџсџиџ* Ам, *извџдџ* Мар, па се *исџиџчџ* МВ, *исџлџиџџ* Ам, *исџлџиџџ* СБ, *јџчџ* Ам, *кодџач* МВ СБ Мар, *каџиџиџан* СБ, *кодџач* МВ, *кодџм* Ам, *крмџљџв* Н, *крџиџ* Ам, *куџџџ* Мар, *лџиџџиџриџџ*, *лџиџ* Н, *лџџџ* Мар, *мџљџџ* Ам, *менџ* СБ, *млџџџр* МВ Мар, *наџџџџиџ* Мар, од *овџџ* Ам, *однџсџ* Н, *одвџдџ* МВ, *џасџљ* Ам СБ Н Мар, *џџчџ* Н, *џлџиџџ* МВ, *џлџиџџ* СБ, *џџвџдџ* Н, *џџснџ* Мар, *џџснџ* Ам, *џџснџ* Мар, *џџразџниџк* Мар, *џџвџзџиџ* Ам, *дџвџ* *сорџиџ*, *реџрџџиџ* Мар, *родџ* Ам, *сџдџ* Н Мар, *сџдџ* СБ, *трџ* *сџсџџрџ* СБ, *сланџиџ*, *сланџиџнџ*, *слобџдџ* Мар, *сџџраџџџр* Ам, *џџџкџ* Ам Н Мар, *џџанкџ* *џарџџџ* МВ, *џџмарџ* Ам, *уџвџдџиџ* Ам, *уџреџбџнџиџ* МВ, *унџсџ* Мар, *џиџџ* Ам Н, *џџџ* Н, *џџџџџ* СБ итд.

У Ам, МВ и СБ (с изузетком прилика код јџдног информатора; о томе в. т. 27) реџе се џују примери новоштокавског померања /^џ/:

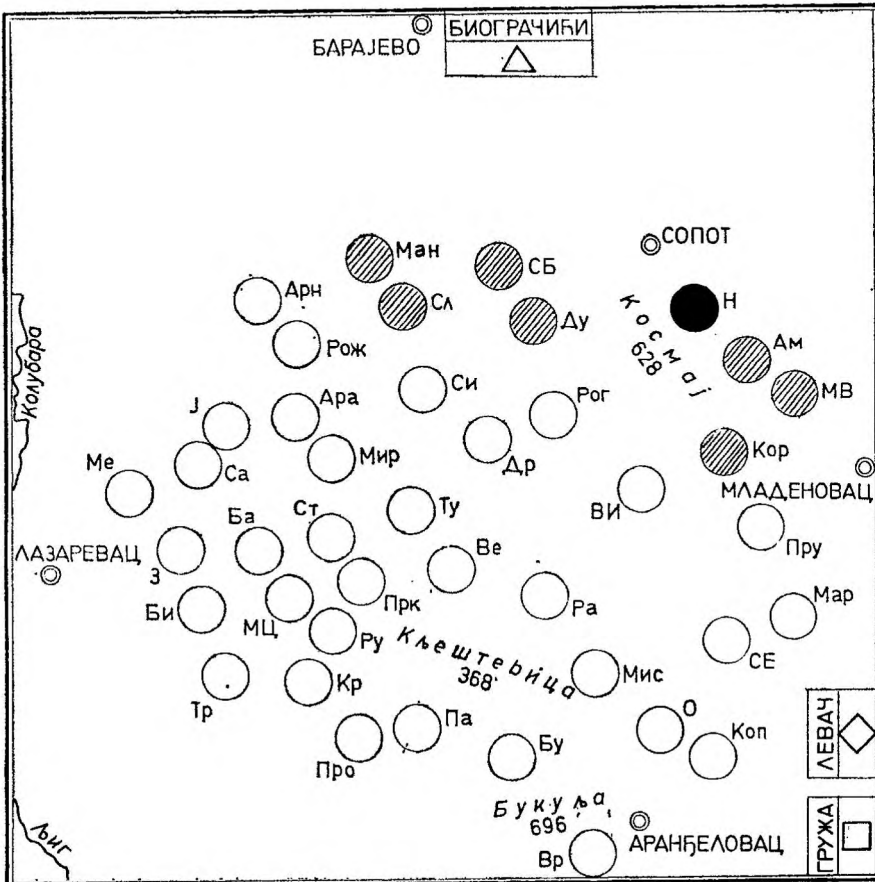
бакрџач Мар, *волџкџ* Ам, *дџџџк*, *држџ* СБ, *дрџвџнџ* Мар, *зџџџџиџ* МВ, *земљџнџ* Ам, *земљџнџ* Мар, *зџвџ* Мар, *џдџ* Ам, *извџдџ* Мар, *изџџрџ* Ам, *јџдџнџс* Ам, *кодџ*, *лџдџиџ*, *мџџџм* Ам, *мџџџ* Мар, *нџџџв*, *џџџџ*, *разлџџиџџџ-се*, *сџџџн*, *сџдџ* Ам, *сџљџк* МВ, *сџџџџ*, *сџџџџиџ* Мар, *сџџџџ* МВ, *џџџџкџ* МВ, *донџсџ* Мар итд.

32. Најмаркантнију прозџдијску специфичност овдџашњег терена представља скраџивање /^џ/ у /^џ/ у (пре свега у отвореној) ултими. Појава, коју иначе не помиџу досаџашњи истраживачи ове зоне, ограниџена је на села у непосредној близини Космаја. Највише потврџа имам из Неменикуџа,¹⁵⁶ док је појава у СБ, Ман, Ду, Сл, Ам, МВ и Кор, судеџи по мојој граџи, сасвим рџтка:

из *водџ*, до *водџ*, *вакџ*, *вџџџ*, *џџџ*, *деџџ*, са *деџџм*, *довџдџ*, *доџџ*, брџме *дрџџ*, до *жеџнџ*, да *звџнџ*, да *зџџџ*, што се *зџвџ*, од *зџвџ*, *однџсџ*, *исџиџчџ* такџ-

¹⁵⁶ Уп. и ФО 490.

КАРТА БР. 8: Скраћивање /ʃ/ на ултими

ЛЕГЕНДА:

- Село у којем скраћивање није ретко
- ▨ Села у којима је скраћивање сасвим ретко
- Села у којима нису примећени трагови скраћивања

-се *исіечѣ, изіорѣ, идѣ, идѹ, јучѣ, нѣма косѣ, да логіѣ, лѡйѡв, менѣ, од њѣ, њейѡ, рѡзвѡј, разумѣ, двѣ рукѣ, рѡсійѣ, за овцѡм, овѡцѡ, одведѣ, ѡвдѣ, ѡндѣ, іѡсѣ, іешикѣ, іечѣ, ірѣдѣ, ілешѣ, ѡн седїи, осѣчѣ, сесїирѣ, ко-сесїирѣ, сѣчѣ, сечѣ, смрѡдїи, шѣбѣ, ис шуђинѣ, ћѣркѣ, ћѣрки, ѡће да ујѣ, умѣ, црвїи Н;*

двѣ тѣ пѹшке, код њѣ, њейѡв, овї двѡје децѣ, пѣторо децѣ, шѣсторо децѣ, седѹ, мрѡвїи (Гмн.), от косѣ СБ;

*двѣ сесїирѣ Ам;
измѹзѣ, ііечѣ Сл;
дѹшиѣ-ми Ман;
зовѣ, децѣ МВ;
децѣ, о-ћѣркѣ Ду;
да седѹ Кор.*

Наведена појава није без паралела у нашим говорима. Пре свега, у галипољском је скраћивање /^ʎ/ у /^{ʎ̣}/ на отвореној ултими извршено „са стопроцентном доследношћу”,¹⁵⁷ а потврде овог интересантног процеса доносе и истраживачи неких суседних северносрбијанских и јужнобанатских области.¹⁵⁸ Прилике у галипољском говору и на северносрбијанском (пре свега космајском) тлу дају лепу основу за одређивање релативне историје појаве. Све, наиме, говори у прилог претпоставци да је процес скраћивања финалног /^ʎ/ био узео живог маха у време сеобе Галипољаца из јагодинског краја. Данашње разлике у обиму и дometу реализовања исте тенденције на двама странама последица су првенствено неједнаких услова и спољних утицаја који ће се прилично одразити на акценатску слику идиома о којима је реч. У Тракији нема ничега што би опонирало учвршћивању, на овај начин добијене, окситонезе. Напротив, прилике у турском и грчком језику само су могле позитивно утицати на доследну реализацију започетог процеса. У Србији ствари стоје сасвим другачије. Миграције ће у неким деловима потпуно збрисати супстрат, па и трагове наведене појаве. У другим пределима оне ће значајно умањити замах новог процеса, а и нове тенденције и путеви прозодијског развоја неће дозволити да се скраћивање изврши доследно као у говору Галипољаца.

33. И у нашој зони се, као и у биограчићком говору, /^ʎ/ (као уосталом и /^{ʎ̣}/), знатно чешће преноси на дугу него на кратку претону. Нема села без потврда преношења ове врсте, с тим да је процес у већем делу територије извршен доследно, док трагове старијег стања чува практично још једино крајњи североисток испитане зоне. И још нешто. Паралелно са растом процента пренесености старог акцената расте и отпорност дезакцентирање дужине (слог са којег је пренет /^{ʎ̣}/ акценат). Та се дужина најбоље држи у колубарском појасу и јужнијим „ерским”

¹⁵⁷ Ивић Галип. 33—34.

¹⁵⁸ В. нпр.: Ивић Извештај 398 („спорадично” у Кусатку: *знѡ, шѡкѡ, ис То-йолѣ*); ФО 520 („сасвим ретко” у Глибовцу код Смед. Паланке); Ивић Галип. 34—35 (подаци за Алибунар у Банату, Ландол код Смедерева); ФО 496 (Уљма: „на једно-сложним речима с отвореним слогом”: *ирѣ, іѣ, сѡ, вѡ, двѣ, ірїи*, поред: *дѡв, ірїи, на њѡ*); Ивић Хере 328 (у склопу тенденције општег гласовног процеса -^{ʎ̣} > -^ʎ); СЕЗБ ХЛІ (Ресава) 301: *шѡкѡ, 93: вѡкѡ* итд.; Пецо—Милан. Ресава 290 (*шѡкѡ, зайѡ*).

селима, док је у најужем космајском рејону практично ликвидирана (што је у корелацији са општијом судбином постлеакценатских дужина у тим говорима; уп. т. 37).

а) Нема неких битнијих разлика у судбини /[^]/ у примерима типа *врше* и *цѣлим*. Једино се може говорити о већој отпорности дужине на затвореној ултими. У највећем броју насеља преношење је извршено без изузетака, а у мањини места — недоследно (карта бр. 9).

Примери:

да се *убѣли* Би, *врше* Арн, *уѣризѣ* Бу, *данā* Мар Би, *дрвā* МЦ, *тō живѣ* Ба, до *зимѣ* Би, *сазрѣдѣ* МЦ, *имали козā* Вр, од *минā* Арн, *минуѣиā*, *иѣиō* Ду, *сваѣиōвā* Мис О, *свѣиѣлѣ* МЦ, да *исѣчѣ* Рог, *ѣресѣчѣ* Вр, *осѣчѣ* О, *сиāнāрā* Мис, *одрасѣиѣ* Вр, *сиѣранѣ* Мар, *чѣвō* Мис З итд.; *бѣлии* МВ, *биѣм* Бу, *вѣчѣи* МВ, *илāvōм* Ј Тр Вр Ст, *живѣм* Мис Рож Са Ру Ст, *обуѣм* Ве Ра, да се *обуѣм* Мис, *ѣрѣцѣв* Ра, *ѣѣ-шѣс* Мар, *ѣрѣдѣи* Мис О Ту, *ѣрѣнѣс* Рог, *сѣчѣи* МВ, *осѣчѣи* Мис Ве, *исѣрѣсѣи* Про Па, *ѣроѣрѣсѣм* Ст итд.

тō се *бѣли* Би, да се *убѣли* Ду, пет *ваиōнā* Па, *виō* МЦ, *војникā* Бу, *вршѣ* Арн Ра, *вѣчѣ* О, *оилѣви* Кор, *жѣнā* Арн Кор, код *жѣнā* Ба, *живѣи*, од *зовѣ* Па, *ѣисѣ* Мис, *ѣрѣнѣс снѣиā*, *ѣласѣиā* Рог, *ѣлāћō* Би, от *ѣрѣјѣ* МЦ, *расѣ* Па, оно *свѣиѣли* Ба, *свињā* О, *ѣѣчѣ* ВИ, *ѣрѣвā* Рог, *чудѣсā* МЦ, *кленōвā* Рог, *козā* Бу, *колāчā* Бу, *крāнѣ* Мис, *мишѣвā* Бу, код *овāцā* Па, *овāцā* Бу Прк Ду итд.; *живѣм* Мис О, *живѣи* Рож, *осѣчѣи* Кор, са *ћѣркōм* Мис.

Приметно је да енклитика осетно подржава дужину: *врше-се* Ме Ра, *вѣчѣ-се* Арн, *душе-ми* Ман, *жуѣиѣ-се* Ра Ве Рож, *излѣжѣ-се* Ме, *сѣчѣ-се* Мир, не *дāјѣ-се*, *о-дасāкā-је* Би, *сѣчѣ-се* Ст. Може се узети да села са пренегим /[^]/ иза дуге претоне карактерише модел *лѣжѣ* : *лѣжѣ-се*, *излѣжѣ* : *излѣжѣ-се*.

Највише потврда старијег стања нашао сам у Неменикућама, а спорадичних трагова те врсте може се наћи у још неким космајским селима:

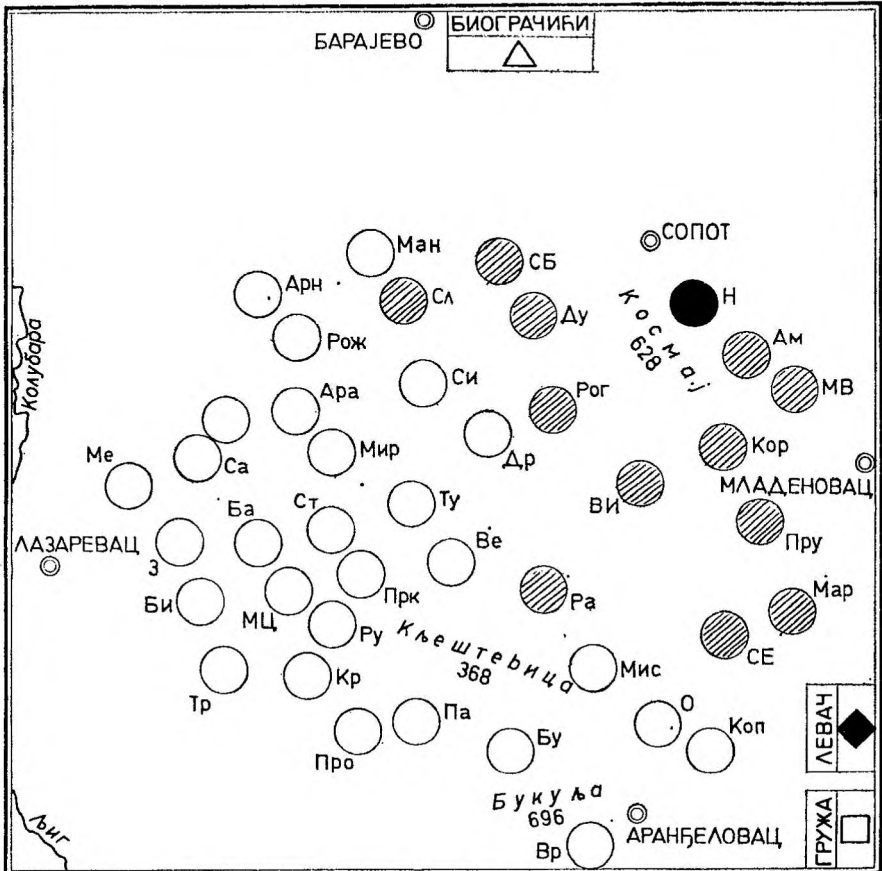
вѣзѣ, не *врѣди*, *ѣровѣчѣ*, *данā*, *дрвā*, *живѣу*, да *живѣи*, *знāдѣу*, *зубā*, *кāзō*, *људѣи*, *мѣзу*, *иѣиōвѣ*, *ѣлāћō*, *ѣрѣдѣ*, *ѣрѣиѣи*, *рāнѣ*, *рѣкā*, *ѣорāсѣиѣу*, *нарѣлōв-се*, *сѣчѣу*, *ѣрѣиѣи*, *сѣчѣи*, *ћѣиō* итд. Но и у Неменикућама се чују ликови типа: *вршѣу*, *вићō*, *илѣди*, *илѣди*, *ѣнѣздāди*, *брез ѣласōвā*, *знāдѣу*, *живѣи* (през.), *месѣиѣи*, *ѣорāсѣиѣу*, *осѣчѣ*, *расѣчѣу*, *синōвā*.

унаоколо *блѣзѣ* Рож, до *врāиā* Ам, *шѣиѣи*, *вѣјскѣ*, не *врѣди* СБ, *врѣ-ћѣм* Мар, *врше-се* Ра, *вршѣ* МВ, да се *ѣревѣчѣ* Ам, *живѣи* Кор Рог, *живѣи* *живѣу* МВ, *мрѣи* Ра, *измѣзѣ* Сл, *иѣиō* Рог, *комѣиѣрā* СЕ, *смѣјѣ-се* СБ, *исѣрѣсѣ-се*, *сѣиѣи* Рог, не мōгу да *ћѣиѣи* Мар, *вршѣм* Арм, *ћѣиѣи* Пру, *обуѣм* ВИ, *млāдѣи* Ду, *чāршѣв*, *рāзбѣј*, *лѣиѣ*, *пепѣлом врѣћѣм*, тō се *врѣиѣи* Мар.

У овим насељима, искључујући Неменикуће, налазимо, дакле, тројство: *живѣи* (најчешће) : *живѣи* (ређе) : *живѣи* (најређе).

б) Сличну судбину доживљава /[^]/ у примерима типа *ѣкѣвā*, с тим да је новодобијена дужина постојанија него у облицима типа *врше*, *цѣлим*:

āкѣвā Кр, *вāрнѣиѣа* Бу Рож, *вршѣмо* Ман, *овршѣмо* Мир, *ѣвршѣмо* Коп, *вѣчѣмо* Вр Ве О, *довѣчѣмо* Рог, *извѣчѣмо* Кор, *живѣиā* МВ, *лѣкѣвā*

КАРТА БР. 9: Судбина /' / у примерима типа *врше* и *целим*

ЛЕГЕНДА:

- село у којем примери типа *врше* и *целим* нису ретки
- села где су овакви примери реткост
- села у којима нису примећени трагови старијег стања

Рож, *мрѣвѣа* МВ, *накѣмче*, *накѣмче* Ру, *налѣжѣмо* СБ, *нѣмамо* Вр, *обучѣмо* Мис О, *иѣнѣва* Рог, *иѣрнѣца* Рож, *иѣлѣка* Мис, *иѣлѣсѣва* Рог, *иѣредѣмо* Коп Бу Вр О Мис Мир, *оѣредѣмо* Па Ман Рож СБ, *сѣчѣмо* СБ МВ, *исѣчѣмо* Си, *осѣчѣмо* О Ве, *иосѣчѣмо* Про МВ, *иѣоѣрѣсѣмо* Про Рож, *иоѣшучѣмо* Рож, *убѣсѣиѣва* Мис итд.; *исѣчѣмо* Си, *клѣчим* Ба, *кѣшѣмо* ВИ, *рѣдѣва* Вр.

врѣшѣмо Рог, *вучѣмо* Рог Н, *исѣшѣиѣвање* Ман, *млѣдѣа* Ду, *оѣредѣмо* Рож, *сѣчѣмо* Рог, у *Шѣабѣнцу* Ра, *иѣринѣсѣи* пѣк Ам, о *иѣрѣчању* Н.

ПРЕНОШЕЊЕ АКЦЕНАТА НА ПРОКЛИТИКУ

34. Цела зона зна и за *стѣаро* и *ново* преношење акцената на проклитику, с тим да је ово друго присутно у мери у којој је извршено и само новоштокавско преношење, што значи да је географски неравномерно заступљено. Ново преношење је најрадикалније извршено на новокановачком терену и јужнијим „ерским” местима, да би процес слабо приближавањем Космају, где ће практично и изостати. Примери:

брѣс-коске Коп, *бѣш-чѣрапа* Ст, *вишѣ-куѣ* Би, у *вр-совре* Коп Ру, *дѣ-буде* З, *дѣ-будне* Ара Ст, *дѣ-видѣм* О, *дѣ-дѣм* Рог, *дѣ-дѣш* Са, *дѣ-дѣна* Рог, *и-ноћу* и-дању МЦ, *живи* и-здрави Арн, *и-кува* Мис, *ништа* и-није Мар, *и-нѣј* Мис, *ис-цркви* Арн Ба, *код-вѣс* Мар, *код-нѣс* Мис ВИ, *код-њине* кѣѣ Би, *код-куѣ* Рож, *нѣ-колима* Ба, *нѣ-кућу* Ве Мар, *нѣ-дну* МВ, *нѣ-нѣс* Мис, *нѣ-њиву* Би, *нѣ-пиѣц* Мар, *нѣ-рамену* Ве, *нѣ-розги* Би, *нѣ-сѣнцу* Кор Ј, *нѣ-шљиве* СЕ, *зѣ-нама* СЕ, *зѣ-нико* врѣме Ме, *зѣ-њѣ* Ар, *зѣ-њѣ* МЦ Рог, *зѣ-ужину* Рож, *зѣ-шљиве* Ве, *нѣ-би* мѣгла О, *нѣ-би* дѣшло Вр, *нѣ-буде* дѣго Би, *нѣ-видѣм* Мис МЦ, *нѣ-воли* Ве, ако *нѣ-дѣте* Ара, *нѣ-може* Мис, *нѣ-мрѣм* Ру, *нѣ-мрѣси* Са, док *нѣ-нике* Би, *нѣ-пѣнтим* Ст, *нѣ-рѣде* Мис, *нѣ-смѣ* СЕ, *нѣ-сѣсају* Арн, *нѣ-треба* З, *нѣ-чекам* Рож, *није* ни-знао Би, *дѣ-њѣ* Би, *брѣт* ѣ-чиче МЦ, *код-ватре* О, *код-куѣ* Ба Ве, *код-лѣгѣва* Мис, *ид-њиви* Коп, *идѣ-пазу* Ру, *идѣ-стрѣву* Би, *иѣред-ватре* Мис, *иѣред-куѣ* Коп О, *иѣрѣш-кућу* Ба, *иѣред-ватре* Коп, *сѣ-њѣм* Ј, *сѣ-њѣм* З Ба Рож, *сѣ-тѣм* Ба, *сѣ-срѣѣом* Арн, *ѣ-ватру* Кор, *ѣ-вѣ* задруге Ара, *ѣ-јагѣета* Коп, *ѣ-Јѣнковце* Са, *ѣ-кову* Си, *ѣ-канате* Ба, *ѣ-куѣи*, *ѣ-кућу* Мар СЕ, *ѣ-њѣ* Коп, *ѣ-њиви* МЦ, *ѣ-славу* СЕ, *ѣ-соби* Коп Ба Ру, *ѣ-тѣј* сѣби Би, *ѣ-школу* Коп, *ѣ-штѣли* Ба Ј, *ѣ-шуми* Ара, *ѣ-лѣба* Арн итд.; бѣди *Бѣк-с-нама* МЦ, *дѣ-дѣна* Мис О Би, *дѣ-залогѣа* Мис, у *дѣ-мѣ* се бѣре ВИ, у *дѣ-нѣта* Кр, *дѣ-сѣта* Про, *дѣ-трѣј* кѣла Про, *дѣ-дѣ-трѣја* кѣла Ве, *иѣ-шѣс* Мис, *сѣдѣм-осам* Мис Коп Кор, за *сѣд-пѣра* Мар, *чѣшѣри-пѣт* Мис, *шѣд-будне* Мис, *шѣд-има* Си, *шѣд-знѣ* МВ, *сѣрѣмѣ-мене* Рог и сл.;

низ-брдо Мис, *мѣјкали* дѣ-глѣди Са, *иѣрѣ-дѣшу* Ме, *иѣрѣ-тобѣм* Мис, *иѣрѣко-дѣна* Коп, *иѣрѣко-лѣта* Би, *сѣ-чѣм* Ст, *зѣ-дѣшу* Ме, *зѣ-ноге* Н, *зѣ-рѣке* Мис, *зѣ-уши* О, *нѣ-воду* Ј, *нѣ-лѣпо* Мис, *нѣ-ноге* МВ, *нѣ-трѣву* ВИ, *нѣ-рѣке* Кр, *ѣ-вѣјску* Вр, *ѣ-рѣку* МВ, *ѣ-брдо* Мис, *ѣ-главу* Н Пру, *ѣ-планину* Прк, *ѣ-пооде* Си Коп, *ѣ-рѣку* Рог Са, *ѣ-пѣс* Са и сл.

Разуме се да преношење на проклитику ни у једном месту није извршено доследношћу фонетског закона и да су, према томе, сасвим обични и примери типа:

да *бўдне* Ара, да *дám* Вр, код *вác* ВИ, на *сўнце* изађи Ст, на *кўћу* Ве, од *вáйре* О, *йоред* вáтре Коп, у *кўћи* сeдй Кр, *двá* дáна Мис Мир, за *пáре*, за *пўшку* Мис, на *зёмљу* Вр итд.

Примери типа *дó*-дна, *нá*-дну у складу су са кановачким дужењем, а њихов пандан у „ерској” зони били би случајеви: *нe*-чук (‘не чух’) Мис, *нd*-дну Бу. „Кановачком” преношењу на проклитику у *нe*-знам Н претходило је скраћивање /[˘]/ у /[˘]/ у *знáм* (уколико се не ради о експресивном дужењу).

На крају бих поменуо један интересантан вид преношења акцента на проклитику у јасеничким селима. Тамо се речи типа *мeднa*, *днa* у овом погледу почињу понашати као ликови типа *кўћа*, *шйдла*. Потврде типа *зá*-жену, истина, још нису честе, али је процес у току и — свакако вредан посебног помена. Примери:

зá-жену Мис, *зá*-сестру О, *нe*-идок Мис, *цáра* *й*-она *ў*-ватру Бу, *нe*-знаду Мис, *нe*-могу (1. л. јд.)¹⁵⁹ Мис Бу Вр О, *дйгну* *нá*-таван Бу, *пўрњй* *йd*-вру О, *ў*-сандук Мис. Суочени смо са још једним детаљом који „ерски” крај веже са Грузом.¹⁶⁰

ДУЖЕЊЕ ВОКАЛА ПРЕД СОНАНТИМА

35. У целој зони је извршено дужење вокала пред сонантима, тако да по правилу имамо: из *Бардшeвца* Ба, *звне* Вр, *јáзáвца*, *јáзáвцу* Ра, *јáрца* Мис О Сл, *кльнцй* СЕ, *кóмйлькa* Си, до *Крўшeвца* Сл, на *Лeскóвцу* Рож, у *Лeскóвцу* Си, *лóнца* Па, *лdнцй* Бу Па, *лdнцe* Мар, у *лdнцймa* Па, *лdйшйћeвцй* Арн, с *мóмкoм* Мис, *мdмцй* Мис СЕ, *двцe* Бу Би Па, на *Ойлeнцy* Ви, *йáсйdрцй* Тр Ј, *йграла* сам *шйййрeвкy* (‘имала страх од мужа’) Си, *сўнце* Па ВИ, *сўнцy* Па, *шрáвкa* СЕ, *Тўрцй* Вр, *Цййáнкa* Па, *двe* *Цййáнке* Мис, кодг *шнáјдeркe* Па итд. Само изузетно се може чути: *бáнкa* Сл, *кáнйe* Сл, *мdмцй* Мис, *чáнке* СЕ, у *чўнку* Ам.

ПОСЛЕАКЦЕНАТСКЕ ДУЖИНЕ

36. Познато је да су сви Ш—В говори захваћени тенденцијом скраћивања једног дела послеакценатских дужина. Исто тако, зна се да на С—В терену „дужина иза акцента нема или готово нема.”¹⁶¹ Разуме

¹⁵⁹ *Нe*-могу је могло настати и аналошким путем: угледањем на примере типа *нe*-можеш, *нe*-може, *нe*-можемо, али стоји факат да је ова потврда географски ипак обележена и ограничена, бар по моме материјалу, на „ерски” појас.

¹⁶⁰ Стев. Груза 514 (*нд*-даску, *ў*-маглу).

¹⁶¹ Ивић Дијалект. 87.

се да у нашој зони, између двају дијалеката, избразданом акценатским и другим изоглосама, ни дужине иза акцента не пружају исту слику у свим селима и свим деловима испитане територије. Уз основно правило да се дужине боље држе у колубарском него у космајском појасу, боље у јужнијим него у севернијим насељима, стоји и факат да на њихов статус утичу практично исти они фонетски чиниоци који су примећени и у другим суседним и сличним говорима.¹⁶² То значи да се послеракценатске дужине и овде боље чувају:

- а) на унутрашњем него на последњем слогу;
- б) на затвореном него на отвореном слогу (када је дужина на ултими);
- в) иза кратких него иза дугих акцената;
- г) иза узлазних него иза силазних акцената.

37. Деловањем свих ових околности дошло се до следеће ситуације:

а) Све дужине иза /^ˈ/ акцента доследно су уклоњене: *ра́дим* О, *и́рџим* ВИ, *ку́йши* Ст, да *ра́ди* Вр, да га *и́рџи* Мис, пѣт *кра́ва* Вр, да га *и́лаши* Бу, штѧ *и́рџи* она Ме, *дѣ́је* З, *ви́че* и *ви́че* Ј, Никола *си́руџе* Би итд.

б) Иза кратког силазног акцента дужина је најотпорнија у примерима типа *и́длѹба*, *кру́шака*, с тим да њена географија у начелу корелира са изоглосом пренете акценгуације. У већини колубарских и „ерских” села она се чува готово доследно, да би после прелазне зоне наишао најужи космајски регион, где су дужине иза акцента радикално скресане. Примери:

ба́дњака О СЕ, *ба́дњаке* Ј, *ба́йина* Мис СЕ Др, од *брѡна* Мис, до *пѡла* *би́саја*, Па, *бу́кава* Ду, *ви́шања* Др Ду, *вѡва* Бу Ј Ве, *врѡча* Мир, *вѹрна* Коп, *и́лаѡца* Ру, из *и́нѡдѡра* Арн, *и́веди* Си Ду Ве, *и́дѡна* Прк Би Рог Кор Тр Ру МЦ Па Др, *и́раница* Рог, *и́сака* Ара, о-*дѡдиња* Ј, због *дѹкаша* Кр, *дѹлека* ВИ, *и́лада* Арн Тр, *ја́ианаца* МЦ, преко *ја́руја* Си, *ја́бука* Тр, из *ја́сала* Ј Ду, *ја́сѡука* Кор, *јѣ́зика* Мис, *јѣ́лека* МЦ, *ка́зана* Ра, *ка́ица* Вр, *ка́ица* Др МЦ, *кѡчака* Др Ду, пѣт *кѡи́ца* Арн, *кру́шака* МЦ, *ле́иња* Кр, из *ли́вада* Ст Прк, *не́деља* Мис ВИ Ра СЕ, *се́дам не́деља* О Ве, *дѡлака* Тр, *ојанака* Ве, *и́иѡча* ВИ, *и́сама* Ду, *и́дњава* Ра, *и́дѡва* Кр, *и́дѡва* Прк, *и́ушака* З, пѣт *сѡсѡи́ка* Арн, *и́дѡва* Ду, са *и́дѡва* Арн, *и́рѡшања* Др Ду, *ту́рака* ВИ З, за време *ту́рака* Па, *и́рѡѡла* Мар, *ча́раја* Рог Ст, *че́ишица* Ду, *ча́бана* Кр Кор итд.; *а́мѡри* О, *ба́дњаке* Ду Рог, *ва́иришиѡ* Мис Бу Коп Па Мар, *ви́риза* МЦ, *и́длѹба* Арн, у *дѡдѡиши* МВ, *кѡчеши* Бу, *ку́рјака* Бу, *ку́рјаца* Ба, *кѡвао* Ру, *не́како* Прк, *ни́како* Би Рож, *ндѡина* Мир, *дѡлаца* Тр, *дѡлаке* Тр, са четѡри *и́рѡи́ка* ВИ, *и́одлѡжѡица* Рож, *и́дођани* О, *рѡђаца*, *рѡђаку* Па, *си́ришиѡ* Кр Ру Па, *си́ришиѡ* Па, *си́рѡи́ном* Арн, *си́дѡѡре* Кр, *ѡмѡран* Мар, *и́иѡном* (али: *и́иѡн*) Ве, *и́иѡкаѡтор* Арн, *бе́јамо* Про, *и́дѡели* МЦ, *ва́иѡмо* Ба Ра, *ио-*

¹⁶² В. нпр.: Ивић Дијалект. 71—72; Ивић Банат 143—145; Ивић Биоград. 143—147; Ник. Срем 227—229 итд.

вддѣмо Кор, извддѣмо Мир, ілѣддѣмо Мис Сл, дѣнѣмо Са, йѣрѣмо Рог, йок-
васѣмо СЕ, клѣчѣни Ј, йоклѣдѣмо Мар, намѣшиѣмо СЕ, кдсѣмо Ба МЦ,
крѣјѣмо Кор, кѣвѣмо Ара Мар, самѣлѣмо Си, ндсѣмо Си, кѣйѣмо Кор Ту,
обдѣјмо Ту, дѣшѣмо Ман, йѣвѣмо Мар, йрѣклѣшѣмо Ман, йлѣчѣмо Ба, йоѣрѣвѣмо
Кор, йолѣзѣмо СЕ, исѣјрѣжѣмо Кор, йдсѣјѣли ВИ, йѣшиѣмо Ба, рѣжѣмо Кор,
орѣжѣмо Мир, сѣјѣмо З, йосдѣлѣмо Мар, сѣјѣвѣмо Мир, осѣјѣвѣмо Ту, сѣјѣ-
лѣмо Са, осѣјѣнѣмо Кор, йѣрѣмо Ве, доѣшѣрѣмо СЕ, йоѣдѣшѣмо Кор Мар,
йрѣвѣмо Мар, йрѣсѣјрѣла Ру, йрѣлѣмо Ме, ѣдѣла-се Арн Па, ѣзѣмо Ара,
ѣмрѣла Бу Ру, чѣкѣмо Про итд.

бѣднѣакѣ СЕ, брѣсѣакѣ Ду МВ, вѣшѣнѣ Ду, іддѣнѣ Би Рож МВ, йѣсѣакѣ
Ам, дѣсет кѣзѣнѣ Мар, кѣмѣрѣ Ам, кѣвѣчѣакѣ Ам, кондѣјѣлѣ Н, стѣ лѣшѣакѣ
МВ, крѣшѣакѣ МВ, дѣвѣјѣакѣ Н, мѣцѣрѣакѣ, мѣшѣакѣ МВ, нѣдѣлѣ МВ Мар,
сѣдам нѣдѣлѣ Си Пру, йѣшѣакѣ Ам, йѣсѣмѣ Ду, йрѣсѣакѣ Ду, ѣурѣакѣ Ам,
шѣшѣакѣ МВ, вѣйѣрѣшѣмо Мар, јѣднѣко Сл, у мѣју мѣсѣѣу Си, вѣчѣрѣмо Мар,
вѣшѣмо Би, закѣлѣмо СЕ, ѣзѣмо Ара и сл.

Може се узети да дужина у наведеној позицији има практично исти
статус као у Д—И—Лмн. именица типа бѣба, кѣѣа (в. карту бр. 10).

в) Нешто мање отпорности послеакценатска дужина показује у
облицима типа ідлѣб, вѣдѣм:

бѣднѣак Мис Ј, ідлѣб Вр Ст, дѣвѣр Кр, лѣшѣом Рог, дѣвѣр ВИ, жѣдрѣбѣд Са,
јѣсѣјрѣб Вр, јѣшѣрѣб МВ, кѣшѣрѣ Ру, кѣчѣш Бу, кѣрѣјѣк Мис Ј Ст, лѣмѣун Рог
Кор, лѣсѣнѣк Вр, мѣчѣвѣр МВ, йѣрѣчѣд МЦ, йдсѣјѣли Кр, сѣјѣнѣк ВИ, сѣјѣрѣб Тр,
шѣшѣун МЦ, чѣшѣнѣк Ру, шѣшѣур ВИ, бѣшѣш, бѣдѣм Би, вѣдѣш Кр, вѣрѣѣам-се
Прк, да се вѣрѣѣш Кор, йѣжѣнѣш Рож, јѣдѣш Би, кѣшѣш Ст, да сѣѣам-се
Би, сѣјѣлѣш Са итд.;

бѣднѣак МВ, бѣмѣвѣр Би, вѣндѣрѣд Ам, на бѣјѣарѣкѣом гѣраници МВ, йѣ-
вѣрѣн З Мар, іѣрѣбѣлѣом Мар, дѣвѣр Мис, дѣнѣр Ара, по дрѣшѣом Ман, јѣ-
сѣјрѣб З, кѣмѣн Би, кѣрѣн Мис, с кѣшѣом Ј, йѣрѣчѣд МЦ, с йѣшѣкѣом Ба, сѣјѣ-
жѣр Мар, сѣјѣшѣлѣн Би, йѣрѣѣшѣ Ман, бѣјѣам Рож, йѣбѣјѣнѣм Рож, бѣдѣм,
да вѣчѣрѣам МВ, вѣрѣѣам Ба, вѣдѣш МЦ, јѣдѣш Ба, нѣчѣм Арн, ндсѣм Ба,
йѣвѣш МВ, расѣјрѣдсѣјрѣш МВ, сѣјѣлѣш, сѣсѣшѣлѣш Са, слѣшѣам Бу ВИ, слѣ-
шѣш Арн, скѣнѣш МВ, срѣшѣш Мис, йѣрѣсѣлѣам Рож, йѣрѣш МВ, чѣкѣм
Ба МВ, мѣкѣм Мис, шѣшѣам Др итд.

Приметио сам да су скраћивања обичнија и чешћа у глаголским
облицима, што се може тумачити аналогичном: према ликовима типа йѣва-
ли, йѣвају и сл. уопштава се и йѣвам и сл.

г) У отвореној ултими дужина се иза /~/ акцента и неакцентоване
краткоће, ако нема подршку енклитике, практично скратила у целој
зони. Потврде њеног држања прилично су ретке: йѣдѣ, мѣшѣ од вѣшѣрѣ,
вѣчѣ, вѣлѣ, јѣдѣ О, до кѣшѣ Мис, шѣрѣбѣ Кр, да ѣмрѣ О, ѣнѣ Мис, йѣрѣвѣ ВИ,
мѣлѣ, бѣлѣ Коп, сѣјѣкѣ СЕ, Кристо-се рѣдѣ Мис, поред неупоредиво
чешћих случајева типа: нѣје бѣјѣо Рож, вѣрѣѣо О, да бѣднѣ, вѣшѣо, вѣдо О,
дѣлази Мис, јѣде МЦ, кѣднѣо Прк, кѣше Ба, лѣжѣо О, дѣшѣ Са, оѣѣре Рог, за
сѣрѣдо (али: сѣрѣдѣ-је гвѣжѣе) О, сѣшѣо Ара, шѣрѣба Ст, до крѣшѣке Вр, из
вѣрѣе Ст итд.

Ствари сасвим другачије стоје када иза акцензоване речи следи енклитика:

бѣѣ-је Рож, *дйїнѣ*-се Ст, *јѣдѣ*-се МЦ, *кйїїї*-се Мис, *кдсї*-се О, *кѡвѡ*-се Мис, *кѡїѣ*-се Кр, *кѡїї*-се Рог О, *лѣжсѣ*-сам Мис, *сѡлѡу*-їа Ман, *мѣїїѣ*-се Ру, *уздрѣ*-се Мир, *дїш*-їа Са, *їѡрѡ*-се Ара, *їдѣрѡ*-се Вр, *їдѡжнѣ*-се Кр, *їрѡвѣ*-се Са, *їрѡвѡ*-їа Ман, *рѣжсѣ*-се Са, *сїїѣ*-је Ара, *скѡїѣ*-се Мис, *скїнѣ*-је ВИ, *їѡурѣ*-се МЦ, *ѡзѣ*-сам Рож, *зѡтѡворѡ*-се Мис, *шѡлѡ*-се Кор Рог, *їѡїїїѡ*-је Рог.

д) Дужине су, разумљиво, знатно постојаније иза узлазних акцената. Доследно се чувају у примерима типа *дѡвѡјка*, *вѡјнїк* (т. 29 и 31), добро у облицима као што су *вѡрнїца*, *вѡчѣмо* (т. 33), *їѡрѡв*, *їрѣдѣш* (т. 33), а већ слабије у *вѡшѣ*, *чудѣсѡ* (т. 33). Добро се држи неакцентована дужина и у случајевима типа *лѡмї*, *вѡдѣ*, о чему сведочи грађа наведена у т. 31. Има, међутим, и доста потврда њеног ишчезавања у тој позицији. Судећи према подацима којима располажемо, могло би се рећи да је тенденција скраћивања већ узела широког маха:

сѡ-се *бѡцѡ* Прк, *сїплѣш вѡдѣ* Рож, *кїло вѡдѣ* СБ, *крѡг вѡдѣ* Ман, из *вѡдѣ* Рож, *дѣцѣ* Би, *дѣцѣ* МВ, да *довѣдѣ* Рож, *дѡшѡ* ВИ, *кѡко* се *зѡвѣ* Вр, *тѡ* се *зѡвѣ* Рож Бу, да *зѡвѣ* Арн МЦ, *їшѡ* Бу Прк, *крсїѣ* Ј, *їдѣ* Ба, *прѣ* се *исїѣчѣ* Би, *їрдшѡ* ВИ, *сѣдѣ* Ј, *код мѡјѣ сѣсїрѣ* Ман, *їрѣчѣ* Ба, да *унѣсѣ* Рож, *ѡсїѡ* Прк и сл. До скраћивања дужине у затвореној ултими долази само изузетно: *нѡлїѣш вѡдѡм*, са *вунїѡѡм* Рож, *лѡзѡм* Би, са *рѡѡѡм* Ба.

Примери тина *вѡдѣ*, *дѡшѡ* нарушавају правило да краткоузлазни акценат на пенултими може стајати једино онда када је ултима дуга.

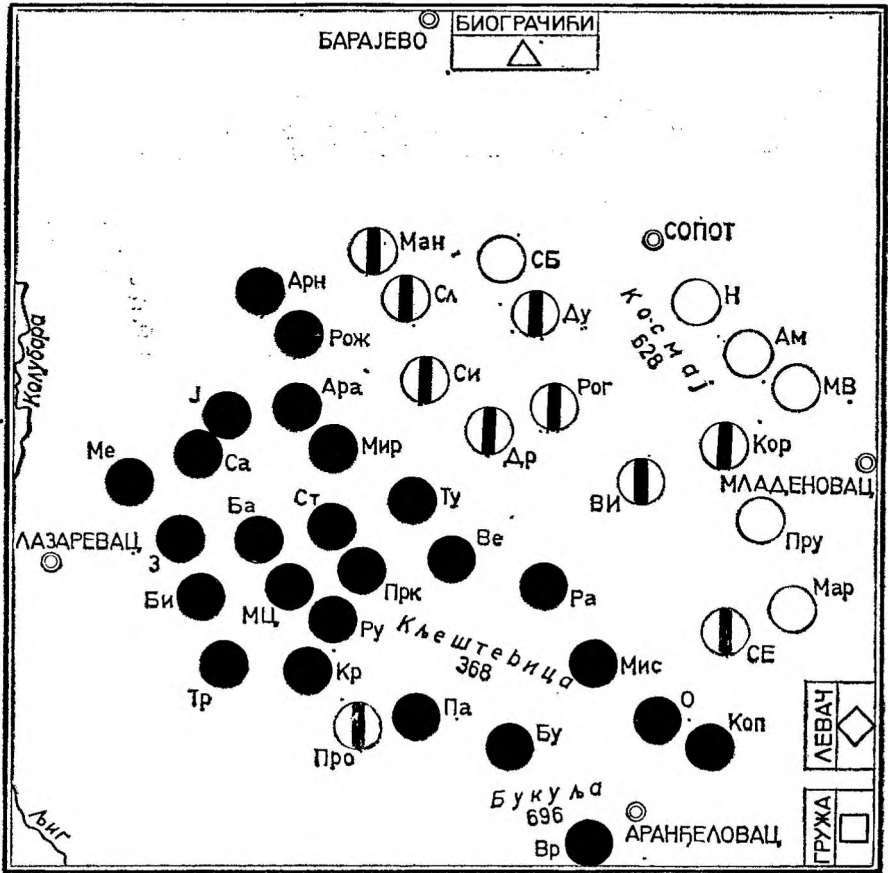
ДУЖИНЕ КОЈИХ НЕМА КОД ДАНИЧИЋА

38. У свим седима чији говор зна за квантитет иза акцензованог слога бележио сам дужине којих нема код Даничића. Овде ће бити поменути само најважнији случајеви, првенствено они који имају и одређену географију унутар наше зоне.

а) На већем делу испитане територије (карта бр. 10) чува се дужина на наставку *-ама* именица типа *бѡба*, *кѡђа*, *вїљѡшка*, тј. у случајевима када *-ама* стоји непосредно иза слога са /~/ или неакцентоване краткоће. Домашај појаве управо је паралелан тенденцији новоштокавског преношења. Примери:

у *ѡлїнѡма* Коц, с *армѡнїкѡма* Мис, *бѡбѡма* ВИ, па *бѡкѡма* Ве, по *бѡкѡма* Тр, у *бѡкѡма* Тр Ра, на *вѣђѡма* Си, ка *Вѣнчанѡма* Па, у *Вѣнчанѡма* Прк, у *вѣрѣцѡма* Па, на *вѣрїїѡма* Мис, у *вїдрїцѡма* Прк Са, *вїлѡма* Коц О Арн Прк Би Кор ВИ Са Тр Ме Мир Ба Ру МЦ Рож Про, на *вїлѡма* Ра, са *вїлѡма* Мис Ј Ара Кр Др Ду Рог Ст, с *вїлѡма* Вр ВИ З Ме СЕ Ј Ру Ту, с *вїљѡшкѡма* Ту, у *вїднѡма* Са, на *вѡдѣнїцѡма* Прк Са, у *вѡдѣнїцѡма* Вр Ру, по *вѡдѣнїцѡма* Ра, на *вѣлїкѡма* Па, у *їѡђѡма* Ба, по *їлѡвѡнѡма* Ду, *їдїнѡма* ВИ Ме, по *їрѡдїнѡма* Кор, по *нѡшїм* *їрѡдїнѡма*

КАРТА БР. 10: Квантитет наст. -ама у Д—И—Лмн. им. типа кљла

ЛЕГЕНДА:

- Места са основним наст. -ама
- ◐ Прелазна места (-ама || -ама)
- Места са основним наст. -ама

Кор, са *ирабуљама* О ВИ Ст, са *јужвицама* Вр, *јускама* Мис, *з-јуслама* Са Ра, на *јуслама* Ара, по *дацицама* Па, *сезона динћама* Па, са *држсавџама*, са *држсџама* Ве, *влџичимо дрљџама* Др, у *жџилама* Ду, у *жџицама* Ба, на *жџишкџама* Би, по *зџрадама* Мис Па, у *зџрадама* Коп Ст, у *Зџокама* Прк Са, *тџ идџ љџадама* Са, по *јџрујама* О Ра, у *јџслама* Рож, у *јџдиницама* Са, са *јџкџама* Мис, на *кајџама* Мис, у *карлицџама* Вр, у *каџама* Ра, *каџишкџама* Арн Ра СЕ, по *кџијама* Ара, у *кџијама* Коп Вр Арн Тр Ба, *кџџама* Ба, *комишџама* Сл, у *Кџнашџицама* Кр, по *кџноћџама* Вр, у *кџџривџама* Кор, са *кџчијама* Би, у *кџчијама* Ме, са *кџчицама* Коп, у *кџдиницама* Ба, у *кџшуљама* Мис Арн, *кџџама* О Ј Ра Па Ду, са *кџџама* МЦ, с *кџџама* Ба Мир МЦ Ра Сл Ду Ве, у *крџишџама* О Ду, у *крџишџама* Арн, по *крџишкџама* Си, *кџџама* Арн Прк Кор Ара Про, по *кџџама* Мис Коп Прк Са Па СЕ Рог, на *кџчинџама* Ра, на *лџсама* МЦ Ме, по *лџсама* Вр, на *лџџама* Ра Ман, са *оним лџџицама* Коп, по *лџџама* Вр О Арн Кр Ара Ру СЕ Ве, у *лџџама* Ст, *лџџама* Па Мис, *рџџемо макаџама* Би, у *меунама* МЦ, *мџишкџама* Коп Би Кор ВИ Са Рог, *мџишкџама* Би ВИ Ба Па, на *мџишкџама* Ра, по *мџџама* Прк, у *наџулама* Вр, у *наџџама* Арн Прк Би Ме Ту Си Ду, *недељџама* Кр Ве, у *нџвинџама* Вр, по *нџџама* Коп Прк Тр Ј Ра Рож Про, по *џџалама* Арн, у *џџџама* Ру, *џџишкџама* Мис, по *џџџама* Прк, на *џџџџџама* Коп, у *џџџџџама* Кор, *џџџџџама* Би, *џџџџџама* Вр, с *џџџџџама* Мис ВИ Ба, *рџџицама* Мис, са *рџџџама* Ара, по *сџџџама* Мис Арн Ст, *сџџџџџама* Кор, *меџу сџџџама* Ду, у *сџџџама* Ду, на *сџџџама* Мис, у *сџџџџџама* Ру, н-џним *сџџџама* Арн, по *сџџџама* Мис, по *сџџџама* Мис Кор Ра Рог Рож, у *сџџџама* Прк Па, *џџџџџама* Ј, на *сџџџџџама* Коп, у *сџџџџџама* Мис, на *сџџџџџама* Ара, *пот сџџџџџама* Ту, по *сџџџџџама* Кор, у *сџџџџџама* Мис, у *џџџџџама* Ту, *џџџџџама* Мис, у *Трџџџџџама* Ра, о *Трџџџџџама* Ба, *трџџџџџама* са *џџџџџама* Ме, *џџџџџама* Мис, *џџџџџама* Ст, по *џџџџџама*, по *џџџџџама* Арн, *џџџџџама* Коп, у *џџџџџама* Ст, о *џџџџџама* Ду, у *џџџџџама* Коп Би Ра Ман, у *џџџџџама* Арн Са Рож, са *џџџџџама* Ст, у *џџџџџама* Мис Кр, по *џџџџџама* Вр, са *џџџџџама* Би, са *џџџџџама* МЦ, по *џџџџџама* Мис, по *џџџџџама* Ру, по *џџџџџама* Тр Ба Мир Рож Ве, у *џџџџџама* Мис Ме Ду итд.;

у *Баџџама* Ду СБ, у *баџџама* Ам, *баџџџама* Др, на *верџџама* СЕ Ман, у *видрџџама* Си, *вџџама* Про Сл Ду Ве Мар СБ Ам, са *вџџама* МВ, *вџџџџџама* Про, у *воденџџама* Н, у *вурџџама* Н, у *џџџама* Мар Н, *џџџџџама* Ман, са *џџџџџама* Рож, *бџџџџџама* СБ, *каџишкџама* Про, са *кџџривџама* Пру, у *кџџџџџама* Рож, *кџџџџџама* Рог Мар Ам, с *кџџџџџама* Па (једини лик без дужине забележен у Па), у *крџџџџџама*, у *крџџџџџама* Мар, *кџџџџџама* Др Рог, по *кџџџџџама* СЕ Ам МВ Про Мар, по *кџџџџџама* СЕ, *лџџџџџама* Кор, по *лџџџџџама* Сл МВ, у *лџџџџџама* Ра Ду Пру, у *лџџџџџама* Пру, *лџџџџџама* Би Ве, с *лџџџџџама* Си, *мџџџџџама* Сл Ман Кор, *мџџџџџама* Сл Ман, *мџџџџџама* Сл ВИ, на *мџџџџџама* Си Ду Рог, на *мџџџџџама* Сл Пру Кор, у *наџџџџџама* Ду, у *наџџџџџама* Мир Ман, по *нџџџџџама* Коп, *пот џџџџџама* Мар, с *џџџџџама* Си, с *џџџџџама* МВ Тр Кор, на *сџџџџџама* Би, по *џџџџџама* Си, у *џџџџџама* Ман, у *Црџџџџџама* Пру, по *џџџџџама* Сл итд.

У вези са изложеном грађом и приложеном картом дајем две-три напомене. Очекивану репартицију двеју вредности донекле нарушавају прилике у колубарском селу Прогореоцима, где потврде -џа нису ређе

од *-āma*, и у космајским местима Великој Иванчи и Кораћици, где опет убедљиво претежу ликови са *-āma*. У осталим колубарским и космајским насељима однос *-āma* : *-āma* у пуној је корелацији са степеном новоштокавског померања акцената. Поменуо бих још и то да Рожанци са омером 10 : 1 у користа *-āma* и у овом случају гравитирају колубарској области. Сличну, али ипак не тако уверљиву, превагу наст. *-āma* налазимо у граничном космајском селу Раниловићу. Остављајући овом приликом по страни сложено питање старине и настанка наведене дужине, подсећам на релативну распрострањеност појаве на штокавском терену. Досадашњим истраживањима потврђена је, између осталог, у многим говорима од Старе Црне Горе па до Баната и Бачке.¹⁶³

б) У „ерском” крају придевски наст. *-ав* и *-аси* могу бити и дуги: *мршиāv, мршиāва, њрѣāv, ишшāв, ишшāв* ли је, *ћдйāв, ћдрāв, кāљāв, йдрāв* Мис, *ћдрāв* Бу, *йдрāв* О, *брѣzас* Мис, *рāкљās* Бу. Лик *рāкљāsио* сам забележио и у Рожанцима.

Обично у „ерским” селима слушао сам глаголске облике типа: *тāкō се садћāла, вѣчерāли, лѣдāли, йвāло, дийевāли, йвāли, кукāла*, је л ти тб *йрѣбāло, йдизāла, дсийавāли, шѣрāли, слушāли, ддчекāли, сйјāли, йрѣйрйāли* Мис, *йдмићāли, узјашāла, узјашāли* О, *уйлāшйла* Бу, *лѣдāли* СБ, *мислйла* Коп, *сāчекāла* Ст. Разуме се да је акценат типа *ћдйāв, рāкљās, кукāла* итд. донет миграцијама са југа.

в) У зони новокановачке акцентуације доминирају зам. облици *менē, шѣбē, сѣбē* (т. 295, карта бр. 21)¹⁶⁴

г) Према наст. *-й* добијено је и *-йју* у Гмн. имсница типа *йрсй, нокāй, косй, очи, уши, кокош* итд.: *йрсййју, нокййју, косййју, дчйју, ушйју* и сл. (т. 199, 252).

д) Г—Ајд. л. зам. 3. лица обично гласи *њѣā* (т. 300).¹⁶⁵

ђ) Од осталих дужина којих нема код Вука и Даничића поменућу још и ове:

— број '1' може да гласи и *јѣдāн* МВ Арн, *једāн* Арн;

— по правилу је: *сѣсйрйн, жѣнйн* и сл., разуме се у селима са пренетом акцентуацијом;

— следећи прилози обично долазе са дужином на другом слогу: *кādē, сādē, сādā, дāнās, данās, дāнāsке, дāнāsкена, ндћās, ноћās, ндћāsке* (т. 470).

¹⁶³ Уп. нпр.: Реч. Betonung 33—34; Пеш. СК—Љ 60; Ђупић Бјелоп. 67; Пиж. Колаџин 22; СДЗБ. X, 226 (спорадично); Станић Ускоци II, 76; Барј. НП—Сјен. 86; М. Ник. Гороб. 637; Ивић Биоград. 144, 158; Ник. Срем 231 („примери са дужином чешћи су на истоку него на западу”), 234—235; Ивић Банат 150; Поп. Госпођ. 172, 172 (*џма*) итд.

¹⁶⁴ Овакав акценат не представља реткост на источном делу штокавског наречја: Ружичић Пљевља 147; М. Ник. Гороб. 642; Тешаћ Ђешт. 174; Ник. Тршић 392; Моск. Поцер. 49; Ник. Кол 15; Ник. Мачва 200; Ник. Срем 231 итд.

¹⁶⁵ Као и у неким другим суседним и сличним говорима: Моск. Поцер. 49; Ник. Срем 231; М. Ник. Гороб. 642; Тешаћ Ђешт. 222; Ник. Тршић 417; Ивић Биоград. 158 итд.

— деминутивни формант *-ић* код двосложних и тросложних именица по правилу је дуг: *бресџић* Ст Ј З, *кошић* Мис, *кревџић* Вр, *йдилић* Кр итд.

— према *крџама* и сл. добијено је и: с *кдљима* Ба МЦ, *дчјма* (можда и у наслону на *дчију*) Ба, са *идчковима* Ба.

— не би се могло рећи да је редак следећи акценат именице *дрво*: *о-дрвџа* Ба Ра Си, два *дрвџа* Си, оним *дрвџом* Рож. У Буковику сам овакав акценат забележио и код им. *слово*: с оним *сдвџом*.

ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ О АКЦЕНТУ

35. На крају прегледа основних акценатских карактеристика говорâ наше зони наводим још два детаља.

а) Вокалским редуцијама, потпомогнутим аналошким процесима, дошло се до облика типа: *мѣн, шѣб, сѣб*, (т. 295) *йр, дѣл, вѣд, нѣд, нѣј, шун, шуд* (т. 466), једносложница са узлазним акцентом. Овим је наша зона сврстана у ретке случајеве на штокавској територији где не важи правило да једносложница може бити носилац само силазне интонације.¹⁶⁶ Догоузлазни акценат на једносложним речима може се чути у свим насељима, али је (у првом реду због заменичких ликова *мѣн, шѣб, сѣб*) његова фреквенција упадљиво најизразитија у космајском региону, што с обзиром на честу употребу речи на којима се јавља, доприноси стварању посебног акустичког утиска о тамошњој акцентуацији.

б) Недавно је П. Ивић у говору сремског села Јаска наишао на појаву скраћивања /' / акцента испред дужине (у унутрашњем слогу),¹⁶⁷ последицу тенденције избегавања нагомилавања дужина. Грађа коју сам прибележио на овом терену даје основ за претпоставку да слична појава пружа корен и у нашој зони. Колико сам ја приметио, дугоузлазни акценат се овде чешће скраћује испред (обично отворене) дуге ултима, а има и потврда скраћивања неакц. дужине испред /' /:

бѣли-се МЦ, *бѣли-се* Мис Ру, до *браздѣ* Кор, из *бриадѣ* Са, *врџу* Рож, *врџемо* Рож, *вучѣмо* Ј, *јајџи* Бу, *жуџи-се* Мир Ру, *зидѣ* Са, он *у-крдѣ* Ба, за *машином* Ј, *машином* Па, *нѣћѣ* (З. л. мн.) Ј, *йѣљака* Бу, за *шрѣб-љѣње* Ва, *йрѣжѣм*, *йрѣжѣ* Ара, *сѣџи* МЦ, *свиња* Ст, *срдѣ* Си, до *идѣ* Ба, поред *идѣ* Ме, са *Шѣбѣм* Прк, *сѣчу* Мар, *сѣчѣ-се* Мар, *осѣчу* Мар Ам, *осѣчѣм* Мар, *расѣчу* Мар, *исѣчѣм* Мар, *снаѣм* Ам, *сѣшѣва*, от *свиња*, *два-йџи*, *шрѣнѣм* Кр. Посебан је случај акцента у примерима: *брез рѣкѣ* Прк, до *рѣкѣ* Вр, с *рѣкѣ* Рож, *рѣкѣм* Мис З Кор Ме Рож, *рѣкѣм* Рож итд.

¹⁶⁶ Уп. и ФО 487 (Неменикуће); П. Борђ. Кановачки 135.

¹⁶⁷ Ивић Две новости 167.

Б. В О К А Л И З А М

40. Већ је речено да је унутрашња дијалекатска диференцијација наше зоне најизразитија у домену прозодије и у вокализму, при чему се у области вокала мислило на једну, али свакако најмаркантнију, појединост — на различиту судбину старога гласа јаџа. Однедавно је, уосталом, скренута пажња научној јавности на чињеницу да се управо на овом терену екавски говори додирују са говорима у којима је очувана фонолошка индивидуалност јаџа.¹⁶⁸ Из приложене карте (бр. 11) види се да знатно већи део испитане територије припада екавском говорном подручју. Ја сам, у ствари, у нешто мање од три четвртине посећених насеља (сва јасеничка и космајска, изузев Рожанаца, и југоисточна колубарска села) наишао на стандардни новоштокавски вокалски систем:

и	у
е	о
а	+ р

У вези са изговором наведених вокалских фонема пажњу заслужују једино прилике код средњих вокала (*e* и *o*) и донекле *a*, о чему ћемо говорити касније (т. 62, 63). Дистрибуција ових вокала је релативно слободна: сваки од њих у начелу може стајати у иницијалном, медијалном и финалном положају у речи, као и испред и иза сваког консонанта (изузев *s*, *ʃ* и *x*, посведочених у ограниченом броју примера: т. 114, 126 и 127). Разуме се да сви вокали могу бити дуги и кратки и носиоци свих постојећих акцената, као и неакцентоване дужине и краткоће. Осетнија дистрибуциона ограничења и овде су примећена код *p* (о томе у т. 64).

¹⁶⁸ Рем. Јат 16. Уп. и мој рад *Пишање икавизама шумадијско-војвођанској дијалекта у свјетлу њојерде фонолошкој јаџа у неким србијанским говорима.* — НССВД, Београд, 1981, књ. X/1, 103—108.

ГЛАС ЈАТ

41. У најзападнијем делу наше територије (десет колубарских села и космајски Рожанци) вокалски систем у основи садржи шест фонема + р:

и					у
	е				
		е		о	
			а		+ р

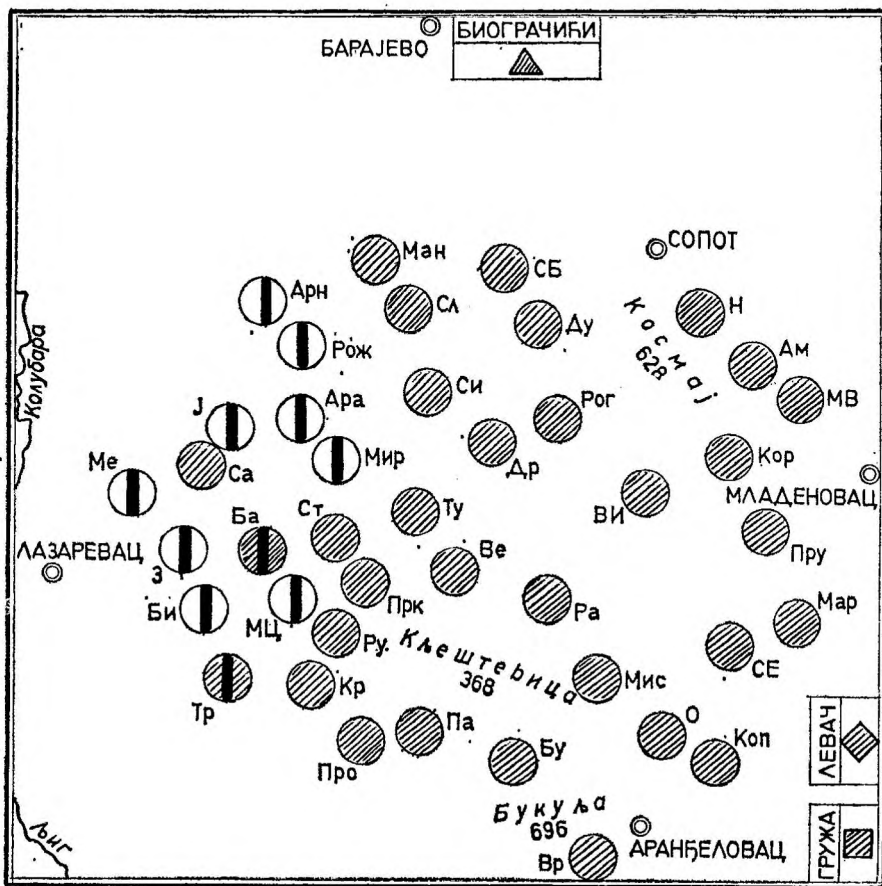
О фонетској природи e^{169} на овом терену већ је писано и речено да је тај глас, као и у галипољском, „нелабијализован вокал предњег реда између високог и средњег, дакле отворенији од *и* и затворенији од *е*“.¹⁷⁰ Дистрибуција му је знатно ограниченија него код других вокала. Нисам га бележио у иницијалном положају, а ретко сам га слушао и на крају речи (*две*, (-)де, (-)џре, (-)зре). У прикупљеној грађи немам потврда секвенци /ње/, /хе/, /ђе/, /че/, /џе/, /ше/, /же/, /ке/, /ге/, /фе/, /се/, а, разуме се, ни /хе/. Спорадично бележена група /ље/, као што се зна, секундарног је порекла. Ова дистрибуциона ограничења незамењенога јата углавном су наслеђена из прасловенске и старосрпскохрватске језичке епохе. Пре даље дискусије у вези са *е* наводим део његових потврда:

бејати Ј, *бејам* Рож, *бејам* Би, *беја* Арн Тр, *бејамо* Ба, *бејају* Арн Рож, *бејала* Би, *бејали* Ј Ме Арн Ба МЦ, *бејај* Арн, *бејо* Ме Би, *избејли* З Арн, *избејлица* Арн, *избејлице* Арн Рож, *иббеји* Би, да *иббејине* МЦ, *иббејинеш* Рож, *иббејину* Арн Рож, *иббејили* Ј Ме Арн Рож Тр МЦ, *иббејило* Арн, *иббејо* Арн, *иббејо* Ара, *иббејуља* Ј, *иббејо* Арн, *иббејошине* Арн, *разбејли-се* Мир, *беда* МЦ, у *бећи* Би, *бедан*, *бећни* МЦ, *бећник* Ј МЦ, *бећница* Ј Арн МЦ, *бећници* Би, како-се *бећовало* (‘живело бедно’) Ара, *оббејен* МЦ, *иббејиди* (sic!) Ј, *бејжи* Ме Рож Ара Ба, *бејшине* Ме Арн, *бејсанија* Ј, у *бејсанију* Рож Ба, *бејеја* Ј З МЦ Рож Мир, *бејеју* Ба Мир, *бејеја* Рож, *бејејница* Ј, *бејејицу* Мир, *бејејим* Ј, *бејеји* Ме МЦ, *бејеји* Рож, *бејејимо* Ј МЦ, *бејеји* Би, *бејејили* Ба, *иббејеји-се* МЦ, *забејеји* Ме, *забејејимо*, *иббејејимо* МЦ, *оббејејимо*, *оббејеји-се* МЦ, *беја* Ме, *бејо* Ј Ме, *бејли* лџк МЦ Мир Би, *бејли* лџкац Рож, *бејли* смџк Ј, *бејли* Мир, *бејлоја* лџба Ј, *бејлој* лџка Ј, *Беја* недеља Рож, по *Бејој* недељи Рож, *Бејој* Цркви, у *Бејој* Цркви З, *беји*, *бејли* и румени Арн, *бејлица* (‘прва конопља’) Ј, *бејлице* МЦ, *бејловача* (‘бела шљива’) Арн, *бејли* Ме, *бејловаче* Арн, *Бејлавка* (име краве) Ј, у *Бејлини* МЦ, у *Бејлан* (колубарско село Бејина) Мир, до *Бејана* Арн, *Бејаницу* Арн, *бејлим* МЦ, *бејлићи* МЦ, *бејлићи* Би, *бејли* Ара, то се *бејли* Ме Би, *бејлимо* Ба МЦ, *бејле-се* Ара, *бејлило* Ба, *бејлили* Ба Мир, *оббеји* МЦ, *уббејим* МЦ, како се *уббејли* Ме, *уббејлимо* Ара, *уббејили* Би, за *Бејирад* Би, у *Бејирад* Тр, *бејице* Би Арн, *бејоју* Ј Ба Ме Би Арн, *бејоју* Арн, *бејоју* Ме, *бејоју* Ј, од *беја* З Би, *бејан* Ј, *бејана* Би Арн,

¹⁶⁹ Незамањено јат, у складу са праксом у нашој литератури, обележавам знаком *е*.

¹⁷⁰ Рем. Јат 17. Уп. и Ивић Галип. 54.

КАРТА БР. 11: Рефлекси јата у основи речи

ЛЕГЕНДА:

- екавски говори
- незамењено јат
- незамењено јат и екавски рефлекс (по деловима села)

бѣсно Би, бѣснула (бесна, немирна крава) Ј, ѿбѣснѣ МЦ Мир, ѿбѣснило Ме, бѣседе Ј, бѣјаде Ара, бѣше Би Арн, учи Благовѣстии Би, блѣдо Ј, изблѣдило Ј МЦ, ѿблѣдило Ј, ирѣблѣдило МЦ, брѣи Мир, на брѣи Ме, на брѣу Ј Арн, на брѣкчићу МЦ, брѣчић Мир, Брѣзула (име краве) Ј, у Брѣзовици Ј, брѣскве, брѣсака Би, брѣс МЦ, на брѣсиу МЦ, брѣстова лотра Ј, брѣсибва Мир, брѣстовои лишћа Ј, брѣшиће Ј, бубреѣа, бубреѣи, бубреѣи З, вѣјеш Ј Рож, вѣје Ме З Ба МЦ, па се вѣје Би, вѣјемо Мир, вѣју Ј З Ара Ба, вѣју-се МЦ, вѣју-ли МЦ Ј, вѣјали Ме, извѣје Рож, извѣјемо З, довѣјеш Рож, довѣје Арн МЦ, овѣјемо Ј, развѣјашѣ Би, вѣк Ба, цѣлѣи вѣка Ј, у вѣку Ме, у вѣку МЦ, увѣк Би Арн МЦ, вѣчишѣ МЦ, вѣнац Ј Мир, вѣнце Би, вѣнча Ба, вѣнчају-се Би Арн, да се вѣнчају Ј, вѣнчава Ба, вѣнчавали-се Ба, у цркви се вѣнчавало Ба Тр, вѣнчаѣна Рож, вѣнчаѣне Мир, извѣстише Арн, свѣ се оивѣстиши ('освестили') МЦ, вѣшар Би, вѣшереѣача Арн Ба, што се вѣша Ме, вѣшаш Ј, вѣшашо Би, вѣшају Рож, вѣша'е Ме, вѣшали Ба, извѣшаш Арн, извѣшашо Ј Мир, извѣшали Мир, вѣшба Рож Ба Би, вѣшбу Арн, три вѣшбе З, на вѣшби Ба, вѣшбају Би, вѣшбаѣне Ј, вѣшсба Ј, вѣшишачки Ме Арн, вѣшишачко Ј, вѣшишачку подлѣвку З, вѣшишач Ме МЦ, вѣшишача Ј Ме Би МЦ Мир, вѣшишачо Би, вѣшишачу МЦ, чувај се вѣшишаче Арн, вѣшишаче Арн МЦ, извѣшишачо-се Ба, увѣшишачи Ме МЦ, ако неку жѣну сѣмѣаш да ће да ти увѣшиши Ме МЦ, не вѣрѣди Ј Ме Рож МЦ, не вѣрѣди Би Рож, навѣрѣди ('ипштети') овце Би, навѣрѣда ('штета') Би, идѣвѣрѣди МЦ, да се идѣвѣрѣди Би, увѣрѣдило Ј З, увѣрѣдили Ј, нѣ-врѣѣшам МЦ, вѣрѣска Ме Рож Мир, са вѣрѣске Би, вѣрѣла Ј, вѣрѣло печѣње Ј, вѣрѣлу каву Ј, у вѣрѣлу вѣду Рож, Врѣоци Ме, за Врѣоце З, ѿ-Врѣоце Ме, до Врѣлаца Ме, у Врѣлаца Ме, у Врѣоцима Ме, ирѣврѣ Би, ирѣврѣла Рож, ирѣврѣ вода Би, вѣрѣме Ј Ме Ба, вѣрѣшѣно Ј Ме Арн Мир, вѣрѣшѣнеишом Ба, на чѣтири вѣрѣшѣнеиша Ба, с вѣрѣшѣнеишом Мир, вѣрѣша Ј Ме Мир МЦ, од вѣрѣше МЦ, вѣрѣше Рож Тр МЦ, вѣрѣшу Мир, дѣ-си Арн, дѣ-сам Ба, дѣ-су Ме Арн Ба, дѣ-је Ара Ме Ј, дѣ (где је) Ј Рож, дѣ бијо Ба, дѣ рѣѣена Ба, дѣ је баба Би, дѣ је тај народ Ме, коједѣ Ба, нѣидѣ Ј, нѣидѣ Ба, ирѣје Ме, ирѣјала Ба, ирѣјева Ара, оирѣје Ј, уирѣјеш МЦ Мир, уирѣјеш Арн Ба Мир Ме Би, уирѣје Ба З Тр, уирѣје Арн, уирѣје-се Рож, па се уирѣје Рож, уирѣје-се Ме, уирѣјемо МЦ Би, уирѣјемо Арн, уирѣју Тр, уирѣју-се Рож, уирѣјало-се Ба, уирѣјана Би, уирѣјаш Би, уирѣва Ме, ирѣоша Рож Би Арн, ирѣошѣ Арн, ирѣк, у ирѣку, бѣиш се ирѣка З, ирѣшѣла Ј, ирѣшѣи Би, ирѣшѣио Мир, оирѣшѣи-се Мир, оирѣшѣла би се МЦ, тѣ смо се оирѣшѣли Би, оирѣшѣио-се Арн, иоирѣшѣио Арн Ба, ирѣшка Арн, ирѣшѣи Мир, иусѣнича Арн, иусѣнича, иусѣниче Ме, двѣ Ј Ме Би Арн Рож Ара МЦ Ба Мир, двѣстиа Ј Арн МЦ, и бн кѣпово наѣма двѣма Би, задѣва Ј, надѣва Арн, садѣва Ј, задѣни МЦ, дѣнѣ-се Ме Рож, дѣнѣмо Ј МЦ Арн Ара Ба, дѣну ли Ба, идѣненѣмо Арн, садѣнеш Арн Рож, садѣнѣш Арн, садѣнѣмо З Арн, задѣнѣш Рож, удѣнѣш Ј, дѣвер Би, дѣверу Би, дѣврѣ, дѣврѣа Ба, дѣврѣима Рож, дѣвојка З Ба МЦ Ара Ј Ме Би Арн Мир, дѣвојка Арн Рож, дѣвојку Ба Ј МЦ Мир Ара, дѣвојци Ј Са, дѣвојку Ј, за дѣвојку Ара Ба, дѣвојком Би, са дѣвојком МЦ, дѣвојке Арн Ј Ба, дѣвојка Ба Ј Би Рож, дѣвојке Рож, дѣвојачку Ба, дѣвојачки Ара, дѣвојкином оцу Ба, дѣвојчица Би, дѣвојчици Арн, дѣвојчицу Ј, дѣда Ј Ме Би Арн Рож Ара Ба МЦ, дѣду Ме Ара Ба, дѣдинѣ нѣге З, ирѣндѣда Ме Рож, ирѣдѣдѣва З, дѣдак мѣсу (дедак је, изгледа, врста колача који се мѣси за Задушнице) Рож, издѣлили З, бн се одѣлио Би, гѣрѣи дѣо Ба, о-дѣшѣлине Ј,

дѣше Ј Арн МЦ Рож, *дѣшешу* Ј Би МЦ, *з-дѣшешом* Арн МЦ, *дѣца* Ме, *дѣце* Ј Рож Би Тр Ба МЦ, *пѣторо дѣце* Арн, *пѣтнѣстору дѣце* Ј Ме, *дѣци* Ј Ба Ме МЦ Мир Арн Тр, *дѣцу* Ј Ме Би Арн МЦ, *за малу дѣцу* Ба, *дѣцо* Ј Арн, *з-дѣцом* Арн, *са дѣцом* Ј, *дѣчица* Ме, *дѣчицу* МЦ, *уз дѣчицу* Би, *дѣчак* Ба МЦ, *дѣчка* Ј, *дѣчкић* Ме, *о-дѣчийнѣста* Ба, *дѣшење* Ара, *дѣшенски* Мир, *Дѣшенци* Ј, *Дѣшенце* Арн, *дѣйлић* МЦ *дрѣма*, *нѣ-дрѣма* Би, *дрѣн* Мир, од *дрѣна* Ме, *Дрѣн* (колубарско село), Ба *дрѣнови* Ј, *дрѣновина* МЦ, *дрѣњина* Ј, *дрѣњине* З Би Мир, *о-дрѣњина* Ј, *одрѣниши* Ј, *одрѣниши* МЦ, *одрѣшили* Ј, *одрѣши* МЦ, *жљѣб* Ј Ме З Би Арн МЦ, *низа жљѣб* Арн, *жљѣбови* МЦ, *што се жљѣби* Би, *жљѣбимо* Ј, *жљѣбе* Арн, *жљѣбу* Мир, *йрѣжљѣбиши* Би, *йрѣжљѣбљено*, *ужљѣбиши* Рож, *ујжљѣбиши* Мир, *ујжљѣбимо*, *ујжљѣбе* Ј, *ујжљѣбљива* З, *ујжљѣбљен* Ме З, *ујжљѣбљен* Ме, *ујжљѣбљено* Ј Рож, *ујжљѣбљено* Ме, *жљѣзда* Ме Ба, *жљѣзде* Мир, *ждрѣбе* Ме *ждрѣбад* МЦ, *за ждрѣбеишом* Арн, *ждрѣбадма* МЦ, *ждрѣбна* Рож МЦ, *суждрѣбна* Рож, *кѣбила се ождрѣбила* Би, *ождрѣбила-се* Ме МЦ, *звѣзда* Би МЦ, *звѣздан* (врста траве) Мир, *звѣриње* МЦ, *звѣриња* Би МЦ, *велики зајдвѣдник* (Бог) З, *зѣв* Ме Ара Ба Би, *кроза зѣв* Мир, *зѣваиш*, *зѣва* МЦ, *зѣвамо* Би, *йрозѣнеш* Рож, *йрѣзѣнемо* Ара, *йрѣзѣнеш* Ба, *йрѣзѣне* Ба, *йрѣзѣне-се* Ба, *йрѣзѣм-њујеш* Рож, *сѣ ње јѣчам да зрѣ* Ме, *зрѣла* Ме, *зрѣло* Ба МЦ Мир, *зрѣли* Ј, *да зрѣле* Би, *кајмака зрѣлої* Ј, *зрѣлија* Мир, *зрѣју* Ара, *да зрѣду* Ј Арн Ара, *да дозрѣ сѣме* Ме, *сѣзрѣ* Ба Мир, *сѣзрѣ* ђубре Ј, *да сѣзре* Рож, *ѡраји сѣзрѣду* Арн, *дока сѣзреле ѡраји* Би, *сѣзрела* Ј Ба, *сѣзрело* Арн Ба МЦ, *да сѣзрели* Би, *да узрели* Тр, *узреле* Ара, *јѣстии* МЦ, *јѣдем* Ме, *јѣдем* Ј Би, *јѣдемж бѣли* лѣк МЦ, *јѣдеш* Би, *јѣде* Би Ара Ба МЦ, *да-јѣде* Би, *јѣде-се* МЦ Ме Арн Ара, *јѣдемо* Ј Ме З Ара МЦ Мир, *јѣдемо* Рож, *јѣдѣше* Ј Тр, *јѣду* Мир, *јѣду* Ј Рож Мир, *јѣду* МЦ Ме, *јѣду дѣца* Ба, *јѣду* Ба МЦ, *јѣм* Арн МЦ, *јѣмо* Ј Ба Мир, *ка се најѣше* Рож, *йѡјѣм* Ј, *йѡјѣстии* Би, *јѣд* Ј Мир, *јѣдом* Ј, *Јѣцидан* ('Божкић') Ј, *јѣди* Ј Ме Ба МЦ Би Рож, *јѣо* Ј, *јѣла* Ј МЦ, *јѣли* Ј Ме Арн Рож МЦ, *јѣло* Рож Ба, *јѣло-се* Би, *за јѣло* Ј, *йзела* Ме, *йзели* МЦ, *йзелица* Ме Мир, *йзелицу* МЦ, *најѣшен* Ј, *најѣдишо-се* Ј, *да се најѣдеш* Рож, *йѡјѣдо* Ј, *йѡјѣду* Ме, *йѡјѣдо-се* жива Тр, *ујѣде* Ј Ме З Би Арн, *ујѣду* МЦ Би Ме, *кѡлѣвка* Ме, *ис кѡлѣвке* Рож, *кѡлѣвку* Ме Арн Рож МЦ, *у кѡлѣвки* Рож, *у кѡлѣвци* Ва, *у колѣвци* Рож, *колѣвчица* Ј Ме Ба, *у колѣвчици* Ме Арн Ба, *кѡлено* Ј, *кѡдеља* МЦ Ме Би Ара Тр Ба, *кѡдеља* Ара, *кѡдељу* Ме З Би Арн Рож Ара Ба Мир, *кѡдељу* Ара, *от кѡделе* Ме Би, *кѡдѣлка* Ме, *кѡдѣлку* Ме, *кѡдѣлке* Рож, *кѡдѣл"це* Рож, *за кѡдѣл"це* Рож, *кѡдѣлни* Ме, *кѡдѣлно сѣме* Ј Би, *кѡдѣлна* Ме, *кѡкурѣк* Би, *кукурѣк* МЦ, *кукурѣка* Би, *кукурѣче* МЦ Ј З Ме, *йѣшо кукурѣче* Би, *кукурѣче* Арн Рож, *лѣбац* МЦ Ј Ара Мир Ба МЦ Би *лѣба* Арн Рож Ара Мир Тр Би МЦ, *лѣбом* се ранила Арн, *лѣбове* Мир, *дѣсет лѣбова* Ј, *с врѣним лѣбом* Ј, *у врѣуну лѣбнѣ* Рож, *лѣйчић* Ба Ј, *лѣйиња* Арн, *од лѣйиње* Арн, *лѣйиње* Ј Би, *лѣйињу* Ј, *лѣйиња* Би, *лѣйења* Ме, *лѣйење* Ме, *лѣйењице* МЦ, *лѣви* Ме, *лѣвом* Ба, *под лѣву* пѣзу Би, *лѣја* Би Арн Рож Ј Ме, *лѣју* Би З Арн Тр, *на лѣју* Мир Ба Рож Би, *на лѣје* Би, *по лѣји* Рож, *на лѣји* МЦ, *лѣй* Ј Ме Рож Тр, *лѣйа* Ј Би, *лѣйу дѣвојку* Ј, *лѣйѡї* Ј, *лѣйѡїа* Би *лѣйї дѣвојѡка* Ј, *лѣйо* Ба Ме Рож, *лѣйо* (прил.) Ј МЦ Мир Би Арн Рож Ара Тр Ба, *лѣје* Ј, *лѣју* Ј, *лѣйиша* Ј Ме, *лѣйише* МЦ, *на лѣйише* Арн, *нај лѣйише* Тр, *лѣвиши* Би, *Лѣйосава* Ј Ме Рож, *Лѣйсава* Арн, *Лѣйосаву* Ј, *крѣве Лѣйѡсавине* Арн, *лѣйишо* МЦ, *лѣје* (през.)

Тр, за^лејиши Би, за^леји-се Тр, за^лејиљује Ј, за^лејиљујеш Би, за^лејиши Ме, за^лејиљено Арн, об^лејимо Би, об^леје Би, о^лејиши Би, о^леје МЦ Тр, о^лејиљено МЦ, и^ре^лејиу Ј, па се и^ре^леји Ме, у^лејиљено Би, у^лејиши Мир, л^ек Ме, л^екови Арн, л^екове Ј Би Арн МЦ, л^ечиши Ме, л^ечи З Ј Арн, па се л^ечи Би, л^ече Би, л^ечила Ј, л^ечили Арн, л^ечијо МЦ, те се л^ечијо Ба, л^ечено Мир, на л^ечењу З, из^ле^чи Ј, из^ле^чиши Ј Рож, из^ле^чена Ј, л^ес З Ме, ра^за^стру л^ес на к^ол^има Ј, у л^есу Ј, и^ре^су су л^есови били Ме, л^еса МЦ Ј Ме Тр, л^есу Тр Ба, кроз л^есу МЦ, л^есе МЦ Ме Би Арн Мир, са л^еса Би, на л^есама МЦ Ме, на т^им л^есама Тр, по л^есама МЦ, под оним л^есама Би, л^еска Ме Мир, на л^ески Ме МЦ, са л^еске Би, на л^еску МЦ, л^есково дрво Би Л^есковац Ј Ме Рож Ба, из Л^еско^вца Ј, од Л^еско^вца Ме, по Л^еско^вцу Рож, л^ешињк Ба МЦ Мир, л^ешињци Мир, л^ешињкови, л^ешињкове Мир, л^ешињк Ме, л^ешио Ј Ме Арн Рож, и^ре^ко л^ешиа Би, око и^дла л^ешиа Тр, л^ешии Ј Ме З Арн, л^ешиос Ме, л^ешињи ва^шер Би, и^рд^ле^ће Ј, и^рд^ле^ћом З, м^ења-се Ме, да се из^ме^римо Би, м^еси Арн Ара, м^еси-се Ба З, м^есиши Рож, м^есимо Ара, т^о се м^есило Би, м^есило-се Ба, па се за^ме^си Ме, за^ме^симо МЦ, и^од^ме^симо в^ече кв^асац Ј, ра^зм^есимо МЦ, у^ме^си З, у^ме^симо Ара МЦ, у^ме^сила Ј, м^ешам Би, м^ешаш Би, м^еша Рож, из^ме^шамо Ј, из^ме^шаш Рож, са^ме^шаш с^ир и јаја Рож, за^ме^шујемо Ј, м^ешви Арн, м^ешина Арн Рож Ј, од м^ешина Ба, м^есец Ј Ме Арн Рож, два м^есеца Рож, три м^есеца Арн МЦ, два-три м^есеца Ба, у м^арту м^есецу МЦ, м^есеци Ба, м^есечина МЦ, м^есио МЦ, на јед^ним м^есиу Ј, на^ме^шиша Ме, да се на^ме^сиши Ј, и^ре^ме^сије Ј, и^ре^ме^шиу Рож, и^ре^ме^шишио Би, у^ме^шаш Ј, м^ле^ко Ме Рож Тр Ба, од м^ле^ка Ба, м^не^ко Ј, м^леле Рож, јед^ном се м^ре^ж Ара, м^ре^жу Ба, м^ре^жицу Ј, не^де^ља Ј Ме Би Ба, не^де^љу Рож, тре^ће не^де^ље Ба, по три не^де^ље Ара, у не^де^љу МЦ, не^де^ља Ј МЦ, св^ј се^дам не^де^ља Арн, Не^де^љко Ј МЦ, Не^де^љковић Ме, и^оне^де^љник МЦ Би Ме Рож, и^оне^де^љником Ј, и^оне^де^љник Би Арн Рож Мир, и^оне^де^љак Ј Би, не^ће^де^де Ба, не^ћо Ба, не^ће пра^шкове Арн, не^ћи л^ебац Ба, не^ћи Ј Рож, не^ћолико Ба, не^ћим Ба, не^ћу ја^буку Ба, не^ћу ра^кијицу Ј, и^оне^ћи Ба, не^шио Ба Мир Арн, Не^шци Ба, ка се м^есо об^еси Ме, об^еси-се Ј, об^еси-се Би, об^есимо Ј, об^есиши МЦ, об^есе-се Ме, об^есили Ј Рож, об^ешен Ј, об^ешена Би, об^ешено Рож МЦ, об^ећа Би, об^ећа Арн Рож, од^ело Рож, од^евала Арн, о^йел^ешили-ме Ме, и^есма Би, и^есме Ј, и^ева^ге Ме, и^есак Тр, и^ешио Ме Би, на и^ешила З, и^еш^лова Рож, и^еш^лове, и^еш^ловима МЦ, и^еш^ке Ме, и^ле^ва Ј Ме З Би Рож Ба МЦ, ка и и^ле^ве Би, ис и^ле^ве Ба, и^ле^ву Ј Ме Рож Ба, и^ле^ви-се МЦ Мир, и^ле^вимо Ј Мир Би МЦ, и^ле^вим Би, и^ле^вили Ба, за^йл^ети Ј, и^дв^есо Ара, т^ка^ло се ћетеновим и^дв^есима Ме, и^ре^ж МЦ Ј Ме Би Арн Рож Ара Тр Ба, и^ре^жора^чко т^ки^во МЦ, и^ре^жарила Мир, и^ре^жијеш Ба, и^ре^жов МЦ, и^ре^жвр^еш Рож, и^ре^жвр^енмо Ба, и^ре^жл^едо, и^ре^жл^еда Ј, и^ре^жи^ризеш Ј, и^ре^жи^ри Рож Мир, и^ре^жам Ба МЦ, и^ре^жа Рож, и^ре^жаш Ј, и^ре^жа^ше Арн, и^ре^жњи Ба, и^ре^жњак Арн, и^ре^жње МЦ, и^ре^жем МЦ, и^ре^же Ј Ба, и^ре^жемо Арн Рож, и^ре^жив^ле-се Ме, ка^ко се и^ре^живаше Арн, и^ре^живљу-се Ба, и^ре^жиме Ј З Арн, и^ре^ж л^удма МЦ, и^ре^жа-те Арн, и^ре^ж-д^ушу Ме, и^ре^ж-вече Ме, и^ре^ж-ку^ћом Ара Ба Рож, и^ре^ж-собом МЦ З, и^ре^жскии-се Ме, и^ре^жко Ме Арн МЦ, у и^ре^жу Арн, и^ре^жко-лета Би, и^ре^жко-куће Рож, и^ре^жко-д^аре Ј, и^ои^ре^жке Арн, и^ре^жламача (врста пушке) З, и^ре^жио МЦ, оно се и^ре^жобуче Ј, и^ре^жоб^лачили, и^ре^жоб^лаче, Ј, и^ре^желице Мир, и^ре^жаде Ј, и^ре^жед^ник Би, и^ре^жс^об^ла, и^ре^жсло Ара, и^ре^жи^ресаи Рож Ба, и^ре^жи^ресамо Би, и^ре^жи^ресли Ј, и^ре^жила Би, и^ре^жили Ј, на^йр^ед Ј Арн

МЦ Мир, најред Арн, ирѣсни кѹпус Ј Ме, ирѣсно Би, ирѣши Ј Ме, ирѣше МЦ, ирѣшу Рож, заирѣши Ј, заирѣшии Ј, да ирѣирѣши Рож, разрѣдиш Ј, рѣз Ба, рѣжѣмо Арн, рѣжѣ-се Ј, рѣжѣш Ара, рѣжш Арн, рѣжањ Ј, рѣж-њићи МЦ, зарѣжѣш Би, зарѣзано Би Мир, изрѣжѣмо Ба, изрѣжѣмо Мир, нарѣжѣ Ј, нарѣжу Ј МЦ, одрѣжѣмо Мир, дрѣжѣш Би Арн, пѣсле се дрѣжѣ Ме, дрѣжѣмо Арн Ара Ба Мир, дрѣзатиш Би, па се обрѣзѣва Ме, ирѣрѣзано Арн, урѣзано Би, изрѣчка Ба, ирѣко рѣке МЦ, из рѣке Арн МЦ, у рѣку Ме Би Ара Ба МЦ, у рѣци МЦ Ј Би Тр, рѣчица Ме, зарѣчу Рож, урѣчу Мир, рѣч Ј, рѣчи МЦ, са једноб рѣчом Би, нѣмѣј му ни рѣчкѣ рѣши Арн, рѣчица Арн, на рѣикѣ сито Рож, рѣико Ме Ба, рѣико З Арн Ба МЦ, у жидѣма рѣикѣм Ј, рѣје Ј Ме, рѣју Ме, рѣшу Рож, одрѣшииш Ме, разрѣши Рож, разрѣше Ба, свѣдѣк, свѣдѣци Ј Би, свѣдѣчим, свѣдѣчи Ј, свѣдѣчило Би, ја се освѣсѣиш Ба, свѣиш Ме Арн Рож Ба Мир, свѣиш МЦ, на свѣиш Ба, у свѣиш Ме Рож, пронало свѣиш дѣста Рож, свѣски рѣт Ј, свѣишим МЦ, свѣили З Ј Ба, свѣили-ли Ба, свѣили-се Ме, свѣилили Мир, свѣило Тр, свѣилос Ј, ђндак ђно засвѣили Ба, свѣињак Ме З Би Арн Рож Мир, ѣво свѣињака Ме, свѣињаши Би Ба, свѣиш Ј Ме Арн Рож Тр МЦ Ба, свѣиш Ј МЦ Ме Арн Рож Тр, свѣиш МЦ Мир Ј Ме Арн Рож Тр, свѣиш МЦ Арн, свѣиш Ме Арн, свѣиш Ме Арн, свѣиш МЦ Ме Рож Би, свѣа Ј, свѣиш МЦ, свѣиш Ј, свѣиш З Арн, свѣим Ме Ј З Ба МЦ, свѣиш Ме МЦ Мир, свѣи Ј Би Рож Ара Ба, дѣ се свѣи Ме, свѣимо Ј З Би, да свѣе Рож, свѣу Арн Рож Ара, свѣају МЦ Ба, свѣо Ме Ба, свѣила Ј МЦ Арн, свѣили Рож МЦ, свѣишо МЦ, свѣи Ј Ме МЦ Тр З, свѣиш (‘сидите’) МЦ, иосвѣају Ј, иосвѣау Арн, свѣамо Ба, свѣишиш, на свѣишиш Ара, свѣнем Ј, свѣне Арн Ара, свѣнѣмо Ј МЦ Ме Би, свѣнѣмо МЦ, свѣну Ј, насвѣнѣмо Ј, насвѣне Ј, освѣило-се Мир, свѣем Ба, свѣе Арн Ба МЦ Мир, свѣемо Ј Мир Ме Ара, свѣемо Би Мир, свѣу Би Ме, свѣали Би Арн Рож Ара Ме МЦ, свѣаиш Би, насвѣиш МЦ, насвѣиш Ара, насвѣа Би Мир, насвѣаши МЦ, насвѣамо Би МЦ, насвѣениш Ј Би, другом насвѣенишом Би, иосвѣ Ба, иосвѣем МЦ, иосвѣемо Ме Рож МЦ Ара, иосвѣе-се Тр, иосвѣо Ба, иосвѣјане Тр, свѣме Ј МЦ Ме Арн Тр Ба, свѣмена Ба, свѣмѣача (дулек за семе) Ј, свѣмѣака (конопља од које се узима семе) Ме, свѣменица (конопља) Би МЦ Ба, свѣениш МЦ, свѣиво Ара, свѣиш МЦ, свѣиш МЦ, свѣе-се Мир, свѣемо Рож, свѣку З Би, свѣку Ме Би МЦ, свѣчу Ме, свѣци З, свѣчѣне Би, свѣкли Рож, па се засвѣе Ара, исвѣем МЦ, исвѣемо Ме Ба, исвѣемо Ара, исвѣе га вѣз З, исвѣкли Ба Мир, исвѣку МЦ Ме Ара, насвѣла, насвѣем Ј, насвѣе, насвѣчу Рож, освѣиш МЦ, освѣе Ме МЦ, освѣе-се Ме, освѣе Би МЦ, освѣем МЦ, освѣиш Би, освѣиш Рож, освѣе-се Рож, освѣемо Ара Ме Арн Мир, освѣемо Ј, освѣу Мир, освѣу Ј Рож, освѣу Ба, освѣоше Би, освѣиш Тр, освѣ, два освѣа, освѣови Би, иосвѣем Рож, за иосвѣе, кѣлѣ-се иосвѣиш Би, не говори освѣчно ка ја Ара, ирѣсвѣе МЦ, ирѣсвѣоше З, ирѣсвѣемо З, ирѣсвѣуш Рож, ирѣсвѣа Ба, ирѣсвѣк (алатка за ‘просвѣање’ дрвета) Ба, расвѣе Ме, расвѣчу Рож, расвѣкли Ј, свѣају Арн, исвѣају Арн, усвѣамо, усвѣаши МЦ, свѣкѣш, свѣкѣмо, исвѣкам, исвѣкѣмо, исвѣкаш Ј, исвѣали Ба, да се свѣиш Ба, да се свѣиш МЦ, свѣиш-се Ара, свѣ-се ја свѣиш Ба, свѣиш-се Ба, дѣ се свѣиш свѣиш Ј, ја се свѣам Ме, свѣам-се Ме Би МЦ Арн Ба, како се свѣам Ара, како се свѣаши Арн, иосвѣиш Арн, иосвѣају (‘посвѣају’) Арн, свѣница З МЦ, свѣнице Ме З Мир, свѣнка Мир, на свѣнку Ј, свѣно Мир Ј Ба Ме, свѣна Ме Арн, свѣз Би Ме, свѣли свѣз Ме Би МЦ, свѣзина З Ара МЦ, свѣме

Ба Ме МЦ, *слѣи* Ј, *слѣица*, *ослѣици* Ј, *смѣју-се* Ј Би, нису *смѣли* МЦ, *снѣи* Ј Арн, на *срѣд* онѣ шуме Рож, на *срѣд* гробља Ме, на *срѣи* цркве Арн, *срѣда* Ј Мир Ме Арн, *и*реко *срѣде* Рож, на *срѣди* Арн, *крѣза-срѣду* Тр, *у-срѣду* Ба МЦ, *срѣдина* МЦ, у *срѣдини* Ј, на *срѣдини* Арн МЦ Рож, *и-срѣдине* Ме, у *срѣдину* МЦ Мир, *срѣдином* МЦ, *срѣдња*, *срѣдње* Ме, *Срѣдоје* Ј МЦ, *срѣћ* (дно бурета, даска на дну бурета), *дво* су *срѣћеви*, на *срѣћевима* МЦ, *Срѣћевац* (топ.) МЦ, *Срѣја* (хипок. од Средоје) Ј Мир Ме, *Срѣиен* Мир Ме, *срѣишу* Ј, *срѣишу-се* Ара, *срѣли* Арн, *срѣћа* Ме Би Ара, *срѣће* Арн, *са-срѣћом* Арн, *срѣћемо*, *срѣћу* Ме, *срѣћан* Би МЦ, *сѣи-ница* МЦ, *дсѣиеница* ('стенница') Рож, *дсѣиенице* Рож Мир, *Сѣјева* Ј Ме, *Сѣјева*н Ј, *Сѣјева*ница Ме, *Сѣјева*ндан Ј, *Сѣјеи* Ј Мир, *Сѣјеи*ндан Ара, *Сѣјеи*ојевац, до *Сѣјеи*ојева Рож, *и-Сѣјеи*вца Арн, у *Сѣјеи*ојевицу Ара, *сѣрѣја* Ме Ара Ј Арн, *пѣт-сѣрѣјом* Ме, *сѣрѣва*, *пѣт-сѣрѣву* Би *сѣрѣу* Арн, *сѣрѣла* Ј, *сѣрѣлали* Ј, *усѣрѣли*, *усѣрѣле* МЦ, *шѣсти* Ме З Рож Ба МЦ, *шѣсти*а Ба, *шѣли* Арн Би Ба, *шѣла* Би, *шѣо* З Би МЦ Арн Ме Рож, *шѣиш* Арн, *кѣи*ла Рож, *шрѣба*-ми Арн Ба, *шрѣба* Ј Ме З Би Арн Рож Ара Тр Ба МЦ, *нѣ-шрѣба* Арн Ме З, *шрѣбали* Рож Мир, *шрѣбало* З Ба, *шрѣбали* МЦ, свѣ што *шрѣбује* Би, *шрѣбши* МЦ, *шрѣби*, *нѣ-шрѣбимо* Мир, *дшрѣбши* Ме, *шрѣзбена*, *шрѣзбено* Ј, *шрѣзвен* Би, да се *дшрѣзни* Мир, *шрѣишња* Ј Ме Би Арн Тр МЦ, у *шрѣиш*и Арн, *шрѣишње* Ј Мир, *шрѣишња* Ј Тр, *Цвѣја* (хипок. од имена *Цвѣико*) Ј, *Цвѣја* (хипок. од им. *Свѣиозар*) МЦ, *цвѣи* Ј Би МЦ, *ни цвѣи*а Ме, *цвѣи*тове Арн, *цвѣи*асија Ј, *цвѣи*иш Би, *цвѣи*е Ме З Арн Тр, *цвѣи*а Арн, *цвѣи*ава МЦ, *Цвѣи*а Ме МЦ Мир, *Цвѣи*ш Арн Ба, о *Цвѣи*шима Ба, *Цвѣи*ш Мијатовић Арн, *Цвѣи*ко Ј МЦ, *Цвѣи*осац Ме, *ис Цвѣи*овца, *Цвѣи*овчана Ме, *Цвѣи*уља Ј Ме, *Цвѣи*уља Мир, у *цвѣ*ћар Арн, *цѣв* МЦ Мир Ј Ме З Би Рож Ара Тр Ба, кроз *оту цѣв* Ба, *цѣви* Арн Рож Тр МЦ Ме Мир Би, са свѣ *цѣвом* З, са *једнѣм цѣвом* З, у *цѣви* Ба, са *двѣ цѣви*, *једноцѣвке* ('пушке') З, *цѣдиш*и Ме, *цѣдим* Ј Би, *цѣдиш*и Ј, *цѣди* Би МЦ, *цѣди-се* Ме Рож МЦ Тр, *цѣдимо* Ј, *цѣдили* Ј, *цѣдило* Ме Би Ба Мир, *цѣда*ља Би, на *цѣда*љку Ј, *цѣ*ћача Мир, *шѣди* Тр МЦ, *шѣди* Арн, *шѣди-се*, *исцѣдимо* МЦ Тр, *дцѣдим* Ј, *дцѣдиш*и Ј Ара, *оцѣди-се* Рож, *дцѣдимо* МЦ Би Ј, *оцѣду* Ара, *оцѣдила* Ј Рож, *шрѣдцѣдим* Ј Би, *шрѣдцѣдиш*и Ј Би МЦ, *шрѣдцѣдимо* Би МЦ Мир, *сацѣду* Рож, *цѣћ* Ј МЦ Ме Тр Би Ба Мир Арн Ара, у *цѣћу* Ј, у *отѣм цѣћу* Мир, *цѣћом* Рож, са *цѣћом* Рож МЦ, *заливаш цѣћом* МЦ, *цѣду*љу Ба, *цѣо* грѣз З, *цѣо* Ба Ј Ме МЦ, *цѣо* дан Арн МЦ, *цѣло* вѣка Арн, у *сѣлу цѣлом*, *цѣлу* Ј, *прѣди цѣлу* зѣму МЦ, *цѣло* Ј, *цѣло* Ј, *дн цѣни* Арн, *цѣне* Ј, *цѣи*а-се Ба, *цѣи*амо З, *цѣи*ају Ј Ме Ба, *цѣи*ано МЦ, *шѣи*а Арн, *шѣи*ај Рож, *оцѣи*мо Арн, *дцѣи*ш Тр, *шѣи*шам Ј, *шрѣцѣи* Арн Ј МЦ, *шрѣцѣи*ак (врста цвета) Ј, *шрѣцѣи*ш Тр, *шрѣцѣи*ш Арн Рож, *шрѣцѣи*ш (усечак у калему где се ставља „младица“) МЦ, *шрѣцѣи*ш МЦ Ј Рож, *шрѣцѣи*шмо Би, *шрѣцѣи*е Ј Би, *шрѣцѣи*љено Арн, *шѣи*аница, *двѣ шѣи*анице Ме МЦ, *шрѣво* Ј Ме З Мир Ара, са *шрѣвѣи*ом З Би Ара, *шрѣвѣи*ом Мир, *шрѣва* Ј Би, *шрѣи* Ј Ме Мир, *шрѣи*ом Мир Ј, *шрѣи*ишима МЦ, *шрѣи*уља Рож, *шрѣи*уља Ме З Арн Тр Мир МЦ, *шрѣи*уљу Ј Мир Ме Би Арн Рож Ба МЦ, у *шрѣи*уљи Тр Мир МЦ, по *шрѣи*уљи Ме, *пѣт шрѣи*уљом МЦ, *шрѣи*уље Ба Мир Рож Ара Ба, *пѣт шрѣи*уља Рож, на *шрѣи*уљама Ме, у *тѣм шрѣи*уљама Би, у *шрѣи*уљама Рож Ба, *чѣвѣка* Арн, *шѣм* Ј, *шѣм* Рож, *шѣи*ш ли тѣ Ј, *шѣмо* Ј, *шѣду* Ба, *не шѣду* Рож, *шѣла* Ме, *станаре шѣмеле* Ј итд.

Треба имати у виду чињеницу да јат није доследно сачувано, јер сам у свим селима, и код најпоузданијих информатора, наилазио на потврде његове дефонологизације и замене гласом *e*. Стекао сам утисак да је екавизација чешћа у лежерном, индиферентном говору уз опуштање говорних органа и, разуме се, када информатор свесно улаже напор да би говорио што правилније. Екавске облике ређе сам бележио слушајући жустре полемике, свађе и довикивања. Има у свему овоме и индивидуалних варијација али и, што је неупоредиво важније, социолингвистичких и лингвогеографских момената, о којима се мора водити рачуна. Реч је, пре свега, о граничним, ивичним селима јатовске територије, а у таквим приликама сасвим су обичне и *оčekиване* натрухе суседних, у овом случају екавских, говора. С друге стране, подручје обухваћено нашим истраживањима спада у ред најразвијенијих крајева у Републици. Сва јатовска села припадају колубарском басену, поједина су претворена у типичне рударске варошице, а практично и нема места која немају или нису имала тзв. „колоније” — рударска насеља, кроз која пролазе радници и из других крајева Србије и Југославије. У мањини су мушкарци, мислим на оне најстарије, који нису у рудницима зарадили пензију, а зна се да данас незапослен млад човек у овом крају напросто представља анахронизам. Све су ово фактори који неминовно доносе или бар убрзавају декомпоновање локалних говора и дијалеката.

Резултати мојих досадашњих испитивања сведоче и о извесној регионалној неуједначености и неједнаким приликама у појединим селима. Посебно је, с тим у вези, интересантно искуство у *Барошевицу*, *Трбушници* и *Медошевицу*, где сам се суочио са локалном, „махалском” диференцијацијом у овом фонолошком детаљу. Тако сам у *Барошевицу*, на пример, од Живке-Цује Божић (рођ. 1892) снимно и записао материјал који недвосмислено говори о фонолошкој индивидуалности јата, док је њена сусетка Лепосава Гајић у суседној „мали” (1981. имала је 77 година) практично чиста екавка, од које сам бележио једино примере типа: *вѣје, дѣје, лѣк бѣли, дѣца, јѣде, лѣсе, лѣса, мѣна, мѣнамо, куделе, кудѣлно, њѣсма, њѣвесмо, обѣсила, љмѣси-се, сѣди, њѣседѣмо, цѣв, цѣви, црѣјуљу* итд. Неколико углавном несигурних облика као што су: *сѣди, црѣјуљу, сѣче, осѣчѣ-се*, да *љјѣду* не мењају генерални утисак. Нешто слично доживео сам у *Трбушници*. Тамо сам једино од Мирјане Ђурђевић у центру села (у време мојих испитивања у јесен 1981. имала је „око 94 године”) слушао облике са *e*: *бѣја, љдѣѣли, врѣћа, вѣдија, вѣдило* итд. Ни тада, као ни током ранијих боравака у овом „растуреном” селу, нисам код других информатора налазио трагове незамењеног јата. У *Медошевицу* се екавски говори у крају насељеном становништвом, по П. Ж. Петровићу, „циганског” порекла. У том делу села, да истакнем и то, нисам слушао ни 3. л. мн. през. типа *којаје, мѣиаје*. Вероватно би

дубља истраживања изнела на видело и друге разлике. Материјал прикупљен у екавској зони наведеног села није укључен у општи корпус.¹⁷¹

У приложеној мапи пада у очи усамљеност екавске Сакуље међу јатовским местима. Судећи по мом материјалу, сакупљеном у различитим крајевима места, ово село је заиста изоловано и остаје изван зоне незамењеног јата. Потврде *е* могу се чути од жена доведених из суседних колубарских места где јат није изгубило фонолошку посебност. Тако сам од двеју мештанки доведених пре 50-ак година из Великих Прљени односно Врелаца записао ликове: *идбеіо, убѣлім, обѣси-се, бѣле, ирѣбѣіа, бѣлице, ирѣврѣ шљиве, вѣјју-се, двејѣмо, дѣ-ће, уіреје, двѣсіа, дѣвојци, дѣца, ждрѣбе, ждрѣбад, зѣв, сазрѣ, јѣо, ујѣде, јѣдју-га, на колѣники, кудѣлке, кудѣљу, кудѣљне, лѣіо-је, лѣсе, лѣса, умѣшено, умѣси-се, ионѣдѣљник, три недеље, нѣшиіо, ирѣчате, ирѣ, ирѣберу, рѣжсањ, дрѣзали, свѣіѣњак, свѣћа, сѣчѣ-га, смѣјју-се, сѣди, сѣди, ирѣба, иіѣсііо, ирѣишња, лѣбове, лѣишњу, цвѣіш, Цвѣішја, до Цвѣішовца, Цвѣішовчани, цѣви, цѣди, цѣди-се, цѣдѣљу, цѣдело, цѣдило, цѣђено, ирѣцѣди, ирѣцѣдимо, цѣђ, исицѣіамо, ирѣіом, ирѣіуље, у ирѣіулаіа итд., поред облика типа: бѣле, врѣмена, двејѣмо, вѣіар, двѣ, дѣіе, ждрѣбе, сазрѣ, млѣко, мѣсімо, мѣови, мѣішѣ, сѣјано, сѣјем, нѣсеје-се, на сѣјану, семѣњара, сѣмењака, лѣб, лѣбац, ирѣцѣі.*

Речено је да се у свим јатовским селима и код најрепрезентативнијих информатора могу чути екавски примери. Илустрације ради наводим следећи материјал: *бѣіали Ме, бѣіамо Ба, идбејсе Ба, бѣда, бѣдно Ба, бѣла Ара, Бѣлу недељу Ба, Бѣле покладе Ара, бѣли лѣк Ара, бѣло Ме Ара, бѣлѣіа Мир, бѣли-се, обѣли, обѣлі Би, бѣли Ме, у Бѣіраду Ме, избѣлі Ме, бѣдѣіи Мир З Ара Би, бѣоѣузи Рож Ара Ме, ирѣко брѣіа Ба, брѣіови Ј, бѣс Ара, изблѣдило Ара, брѣс Ме, брѣсіиш Ара, вѣјѣмо, двејѣмо, ирѣвѣје-се Ме, двеје Мир, извејем Ара, вѣдо Ме Ара, док нѣ-ведне Ба, на вѣіби Ба, на вѣібу Мир, увѣк Ба, вѣіар Ме, вѣіра Ј, од вѣіра Тр, вѣірењача Ме МЦ, вѣірењачу Ј, врѣжа МЦ Мир, ирѣврѣ МЦ, врѣме Арн Ара МЦ, у Врѣоцима Ме, врѣіѣно Ара МЦ, на врѣіѣнеіу Арн, ирѣје Ј, діреје МЦ, уіреје-се Тр Ме, у ірѣішш Ара, двѣ Ба, дѣвр Ј Рож МЦ, дѣвр Би, уз дѣвера Ара, дѣвѣра Ј, за мојим дѣврѣом Арн, дѣврима Рож, дѣвојка Ме, дѣвојку, дѣвојки, дѣвојке Ара, дѣда Мир, дѣлишш МЦ, дѣнѣ-се Ме, дѣнѣмо МЦ, дѣца Ара дѣцу Би Ара, дѣішѣіа Мир, дрѣма Арн, звѣрка (изгледа: научена реч) Ј, зрѣла Ме, зрѣло Ме, сазрѣ, да сазрѣ Ба, сазрѣла Ара, сазрѣдју Ба, изелица Ба, јѣде МЦ, јѣо, да ијѣде Ба, јѣло Ј Ара, ијѣла Арн, ијѣје-ђен Ме, јѣм, јѣи Арн, јѣмо Рож, да се нѣјѣм Ј, колѣвка Мир, у колѣвку Ара, колѣвѣицу Ара, кѣлено Ј, кѣлѣна Рож, колѣнѣком Би, кудѣље, кудѣљно Би, кудѣља Ме, кудѣљу Ме, лѣба Ара, лѣбац Ме, лѣвка, лѣви Ба, лѣвом Ме Ба, лѣву Ара, лѣіо Ме, лѣіо Би Ба, Лѣісава Мир, лѣішш Ба, залѣіијо Ме, лѣја Ме Ара Мир, лѣје МЦ Ме, лѣју Ара, на лѣју Ара, лѣкару Ј Тр, лѣчијо Ара, лѣса Ме Ба, лѣсе Ара МЦ, лѣшш Ара, ирѣко лѣіа Би, лѣшшѣици Ара, да се*

¹⁷¹ Један детаљ из рада у Медошевцу заслужује посебан помен. У екавску махалу случајно је из суседства навратила жена педесетих година у чијем је говору било јасних трагова *ѣ > е*. Сину моје дотадашње сабеседнице, интеллигентном и писмено 35-годишњаку, објаснио сам проблем и указао на разлику између *е* и *е*. Он ме касније пратио кроз село и са наглашеним задовољством је у јатовском крају, готово непогрешиво, погађао примере са затвореним *е*.

мѣни Мир, замѣни Ме, мѣња Ба, мѣњб МЦ, мѣрила Ј, намѣњива Би Арн, намѣњује Би, намѣњиваш, намѣњивало Ме, намѣњивали Ара, намѣнили Ме, намѣнени Ба, мѣсечина МЦ, мѣси Ара, мѣсу Рож, мѣси-се Ме, мѣсим, мѣсии Ба, мѣсили Рож, замѣсе Ј, љмѣсе Ба, љмѣсимо Би МЦ, мѣшаш Би Рож Арн, мѣшамо Арн МЦ, замѣша Ме, љзмѣшаш Ме Би Ба, љзмѣшаш Ме, самѣшаш Мир, мѣшину Ме, намѣшиим, намѣшије Ба, намѣшиила намѣшиимом, намѣшиили Би, мѣо Ба, мѣови Мир Арн Рож, мѣове З Мир, љзмери Ј, млѣко МЦ Ба Ара, од млѣка Ара Ба, мнѣко Ј Ме З Би Арн МЦ, мнѣка Би, у млекáру Ара, у мнѣкару Ј, млѣли Ара, мнѣчац, млѣчац Ј, месѣци (друго е, испред високог и, понекад се реализује затвореније од првог) Арн Би, месѣчић Ме, мрѣжа Ј, љмрѣши Рож, нѣвѣста Ј, нѣдеље Мир, нѣдѣља МЦ Ј Ара, љнѣдѣник Ба, нѣкáко Ј, нѣко З Би Ба, нѣшио Ј МЦ, нѣки, нѣколко Би Ба, љзнѣли Ј, љднѣла, љнѣли Арн, рáзнѣла Рож, немáчки, Нѣмац, у Нѣмачку Тр, љдѣа МЦ, љдѣáмо Ара, љдѣáју Ј Арн Ба МЦ, љдѣме Би Ба, љдѣшб Ме, љдѣшбв Рож Мир, по љдѣлу Ара, љдѣна Ба, љдѣшáдица Ј, љдѣшкѣ Би Ј, љдѣва Рож Ме, љдѣву, са љдѣвом Ба, љдѣвим Ме, љдѣвесмо Ме Ара МЦ, рѣже, љуреже Ме, двá рѣза, дрѣзали Ара, нáрецкали Ба, рѣку МЦ, у рѣку З Би, рѣн Ј, рѣиа Ј Мир, рѣикѣ Ме, рѣико Ме Ара Ба, рѣч Ара, рѣчи Ба, рѣше Ба, сѣди Ара, сѣдају Ба Ме Ара, сѣдимом Ара, сѣле Ара, сѣјемо Ба МЦ, сѣјеше Ме, сѣјало Ара, сѣјали Рож Мир, љдсејано Тр Арн, љдсејали Ара, исѣче Ме, осѣчѣ-се Ара, сѣме Би, сѣменица Ба, сѣнице Ара, сѣно Ј Арн Ба, сѣна Арн, сѣњак (остава за сено) Би, дсејам Ме, слѣме Ба, смејанија Ј, смејаније, смѣо, смѣи, смѣмо Би, смѣла Би, нѣ-смѣ Арн, нѣ-смѣм, нѣ-смѣи Би, смѣдѣ Арн МЦ, смѣи З Арн, смѣиа Би, срѣда, Срѣшени Ме, сѣрѣја Ара, дсѣшеница Ба, љдѣста МЦ, љдѣшто Ме Ба Ара, шрѣба Ба, шрѣбили Ара, шрѣшње Ба, љмѣ-се Тр, љмѣ Арн, умѣду Ј, умѣдѣ, н-љмѣ Ј, н-љмѣдѣ Би, н-љмѣду Ј, љмео Би Ба, љмѣла, разљмѣм, разљмѣвали Ба, разљмѣш Ба Арн, љдѣо Ме МЦ, љдѣдо Ара, закѣдѣва Ба, Цѣја Ј, цѣшало, цѣшѣшáвáју Ба, Цѣшона Мир, цѣви Ара, цѣди Ара, цѣдим Ме, исцѣдиш Ме, нáцѣдимом Ара, љрѣцѣди Ме, љрѣцѣдим МЦ, љрѣцѣдимом Ара, цѣдило Ара, цѣђ Би, цѣо Ба, цѣла парѣкија Ба, цѣло Ј, исцѣјаје Ме, исцѣиа Ме, цѣйане Ара, сáв се љоцѣйаш Ме, црѣйуље Арн Ба, црѣйуљу Рож, чѣвек Ме Ба Арн, чѣвѣка МЦ итд.

Изнета грађа говори да је екавизација јатовских говора у пуном замаху и да се у извесном смислу већ може говорити о слободној дистрибуцији континуаната јата *е* и *е*. На основу презентираних грађа могу се, исто тако, лако предвидети путеви будућег развоја, прецизније речено: сасвим је прозиран смер унификације говорних прилика на овом подручју. Екавски облици, с друге стране, неминовно за собом повлаче питање фонолошког статуса јата у селима у којима је посведочено. Одговор ваља тражити у природи и понашању вокала *е* другог порекла. Иако се и такво *е* ($< e, \text{ʌ}$) у одговарајућим случајевима и позицијама (свако дуго, а кратко испред високих вокала; о томе у т. 62) често изговара затвореније, фонолошка опозиција између њега и $e < \text{ʌ}$ ипак није неутралисана. Док свако јат можда и може имати рефлекс *е*, свако $e (< e, \text{ʌ})$ не изједначава се са $e < \text{ʌ}$. А то недвосмислено сведочи о фонолошкој индивидуалности јата и његовој посебности у вокалском систему најзападнијих села наше зоне.

42. У јатовским говорима северозападне Србије, „првенствено у јужним, брдовитијим пределима области”, приметио сам „назалнији и нешто затворенији изговор вокала, у првом реду *e*, *o*, *a* уз сонанте . . . *m*, *n*, *ŋ*”.¹⁷² Тамо сам се суочавао и са факултативном позиционом неутрализацијом *e* и *e̞* у наведеном положају. И у овдашњим шумадијским селима сретао сам потврде наведене назализације, с тим да примери те врсте нису чести, а назализација ни издалека изразита као у ваљевској Подгорини и суседним областима. Али на другој страни у очи пада један интересантан паралелизам. Међу екавским ликовима бележеним у шумадијским јатовским насељима претежу управо они где јат стоји у суседству (чешће иза) назалних сонаната *m* и *n*. Разуме се да би било одвише смело на основу прилика у србијанским јатовским идиомима фиксирати исходиште тенденције изједначавања јата и вокала *e* у нашим екавским дијалектима. За тако далекосежне закључке неопходан је, између осталог, и ослонац у писаним историјским споменицима.

За стицање комплетног увида у прилике везане за судбину јата потребно је навести још и:

- а) примере са јатом секундарног порекла;
- б) тзв. сталне „екавизме” у јатовској зони;
- в) тзв. „икавизме” III—V типа;
- г) (и)јекавизме.

СЕКУНДАРНО ЈАТ

43. Слично приликама у другим јатовским говорима на подручју северозападне Србије, и овде се, у нешто мањој мери, срећу одређене лексеме и категорије са *e̞* секундарног порекла.¹⁷³ Такво *e̞* бележио сам у: префиксу *ѝри-*, предлогу-префиксу *б(р)ез* (према *ѝрез-*), именицама *койрива*, *јасѝреб*, *цедило*, *дењак* (према *денуѝи?*), *бундева*, те у през. облицима гл. *ѝреѝи*:

ѝрѝбада-се Рож, *ѝрѝбадамо* Ј, *нѝко* не *ѝрѝвиѝа*, раније се *ѝрѝвиѝало* (‘привиѝало’) МЦ, *ѝрѝвидила*, *ѝрѝвидли* Ба, *ѝрѝвидиѝо* МЦ, *ѝрѝведла* МЦ, *ѝрѝвеѝано* МЦ, *ѝрѝведли*, *ѝрѝведну* МЦ Рож, *ѝрѝведнеѝи* МЦ, *ѝрѝваѝи* је свѝкрва Ме, *ѝрѝвеѝжемо* Ара, *ѝрѝвучѝм-се* Рож, *ѝрѝдобили* З, она бде да га *ѝредоѝи* Ба, *ѝрѝђе* му снаа Ба, *ѝрѝзѝмљуѝи* Рож, *ѝрѝзнѝ* МЦ, да *ѝрѝзнѝи* З, *ѝрѝзнали* Арн, зѝт *ѝрѝђе* њѝма Арн, *ѝрѝкучѝвам* Би, *ѝрѝјања* за срце Ј, *ѝрѝказуѝе* МЦ *ѝрѝонуѝи* Би, *ѝрѝдуло* Арн, *ѝрѝкачено* Ј, *ѝрѝљубу* Мир, да *ѝрѝњуѝи* Ба, они се *ѝрѝкљуѝче* нама Ј, *ѝрѝкљуѝчен* З, *ѝрѝкљуѝчне* машине Би, *ѝѝрѝлике* Би, на *ѝрѝмер* Ме, *ѝрѝмѝро* га Рож, *ѝрѝмѝрано* Би, *ѝрѝмѝсили* Ј, *ѝрѝѝали* Ме, *ѝрѝѝале* нама Ара, *ѝрѝѝаде* ми крава Ба, *ѝрѝслављају* Ме, *ѝрѝѝтали* на-то Рож, *ѝрѝѝтале* Ба, *ѝрѝѝталам* ручак Рож, *ѝрѝѝсак* Ј, *ѝрѝѝѝѝна дѝца* Ј *ѝрѝваѝиѝо* Би, *ѝрѝчес* Ј Рож Би Мир, *ѝрѝчеѝиѝе* Арн итд.;

¹⁷² Рем. Јат 18.

¹⁷³ Рем. Јат 18, 24, 25, 27, 29 итд. Уп. тамо (стр. 18) и објашњење појаве.

брѝз-леба Би Арн, *брѝз* нѝкаке мѝке Би, *брѝ-зайтина* Ме, *брѝс-пѝтања* Ара, *брѝ-старијѝга* Рож, *брѝс-њѝ* Ара, *брѝзобрѝзлук* З, *бѝз* љѝма Рож, *бѝс* кѝшика МЦ итд. (в. и т. 475). Овамо спада и облик *обѝушиши-се* (остати без ушију; мисли се на иглу) МЦ;

кодѝрева, *кодѝрева* Арн, *кодѝреве*, *кодѝрева*, Ја сам *кодѝрева*ма рѝнила ћурке Ј;
јѝсѝреб Ј, *јѝсѝреба* МЦ;

цѝдело Арн Рож Ме, поред лика *цѝдило* Ме Би Ба Мир;

дѝњкове Ј, *дѝњчиће*, за *дѝњчиће* Ба; *бѝндѝве* Мир;

ѝдрѝ Арн Рож, *вѝтра ѝдрѝ* Рож, *зѝдрѝ* Ме, *зѝсѝрѝш* Би, *изѝдрѝш* Ј, *изѝорѝш*, *ѝреѝорѝш* Арн, *ѝѝдрѝш* МЦ. Разуме се да је *ѝ* преузето из инф. основе, од које се код гл. *ѝорѝши*, *корѝши*, а нешто ређе и код *волеши* и *болеши*, гради и презент (в. т. 445). У шумадијским селима нису, дакле, примећени примери типа *ѝзѝли*, *ѝзѝлица*, *бѝлеца*, *сѝнеца*, *сѝнеца*, *колеба*, посведочени у неким другим србијанским јатовским говорима.¹⁷⁴ С друге стране, у нашој зони, као и код Галипољаца и Крашована,¹⁷⁵ налазимо *ѝ* у коренском слогу глагола *видѝши*. Према књ. лику *видѝши* ја сам на овом, релативно уском, простору регистровао (и то све у спонтаном говору информатора) облике гл. *видѝши*, *ведѝши*, *ведѝши*, *ведѝнуши*, *ведѝнуши*, *видѝнуши*. Следе потврде, а после њих — осврт на проблем шире узет:

вѝдиши Ман Арн Ј З Са Ара, *вѝдишеи* СЕ Ст Ме Са Ј, *вѝдишемо* Ст, *вѝдиш* СЕ Ба, *нѝ-видим* Арн, *вѝдиш* Про Ра Прк Ба, *вѝдиш* Рог Н, *нѝ-видиш* Ба, *вѝш* Ј ВИ МВ Мис, *вѝди-се* Вр Н, *вѝдишо* О СЕ Ј Ба, *вѝдишице* Др, *вѝду* Мис Па Ве Ту МВ Н Ду Арн Ст Ам, *вѝдѝ-га* СЕ Ра, *вѝдѝ-се* Ара СЕ, *вѝде* О Мис Ба, *вѝдѝ-се* Ара, *вѝдиѝо* Рог Ј Мис, *вѝдо* (видео) Вр Мис Н Бу О Про Прк Тр Ру МВ СБ Ду Ам Ман Сл Др Мир Арн Си Ј Ба Би Мар Па, *вѝдѝ-га* Ду, *вѝдѝли* Ме СЕ Ман Са, *вѝдѝли* Мис Па Ве Прк ВИ МВ Н Рог Сл Ара, *нѝ-видѝли* Мис, *вѝдила* Мар Ме, *вѝдѝла* Вр О Мар Мис Ст Па Ве Про Ј Кр Ру Пру Ман, *вѝдѝли* Вр, *вѝдѝла* Мис, *вѝдоше* Ам, *нѝ-видѝше* Вр, *обнѝвидѝла* Арн Рож, *обнѝвидѝѝо* Рож, *ѝрѝвидѝи* Вр, *ѝрѝвидѝу* Ра, *ѝрѝвидѝо* Прк, *ѝрѝвидѝли* Ру Ст Прк, *ѝрѝвидѝла* Ра, *ѝрѝвидѝи* Ба, *ѝрѝвидѝила*, *ѝрѝвидѝли* Ба, *ѝрѝвидѝѝо* МЦ, да *ѝрѝвидѝи* Мар Са, *ѝрѝвидѝи* О Ст, *ѝрѝвидѝо* СЕ Мар, *тѝк* се *развѝдѝло* СБ итд.;

вѝдиши Би, да те Бѝг *вѝди* Ме Ба, *вѝдиѝо* Ара Тр Ба, *вѝдило* Тр Ара, *вѝдо* Арн Рож Ба, *вѝдѝла* Ме Би Арн Рож Ара Ба МЦ, *вѝдѝли*¹⁷⁶ Би Арн Мир, *вѝдишемо* Ба, *ѝрѝведѝла* МЦ, *ѝрѝведѝла* Ба МЦ, *ѝрѝведѝли* Мир;

вѝдиши Пру, *вѝдишеи* Ст, *вѝдоше* Ве, *вѝдиѝо* Н, *вѝдо* Мис Др Ст Рож Кр Н СБ Ман Ара Пру, Бѝк те *вѝдо* Ман, *вѝдѝла* Мис Ст Ве Ра Прк Ам Кор Рог Ман Си, *вѝдѝли* Ст Ра Н Ду, *вѝдѝли-се* Ту, *вѝдѝло* (извор светлости) Ду СБ Ман Арн, *ѝде* кѝћи за *вѝдѝла* Рог, *ѝрѝведѝла* Ст, *ѝрѝведѝли* Рож;

¹⁷⁴ Рем. Јат 18; ФО 481 (Осладић код Осечине).

¹⁷⁵ Ивић Галип. 63.

¹⁷⁶ Облици типа *вѝдо*, *вѝдѝла*, *вѝдѝли* (као, уосталом, и: *вѝдо*, *вѝдѝла*, *вѝдѝли*) могу бити радни гл. придеви од гл. *ведѝнуши*, *видѝнуши*.

вѣднеи Ме МЦ Рож, да *вѣднѣи* МЦ, *вѣдне* МЦ Ме Ара Мир, *вѣдне-се* Рож, *вѣднѣмо* Мир, *вѣдни* Рож, *и́рѣведнеи* МЦ, па се *и́рѣведне* Ба, тада се *и́рѣведне* МЦ, *и́рѣведну* МЦ;

вѣднуѣмо Рог, *вѣднем* Мис Кр СБ Др Си, *вѣдне* Мис, да *вѣднеи* Ра, да *вѣднѣи* Ара, *вѣднѣмо* Кр, док не *вѣднѣмо* шта-ћемо Др, да се *вѣдну* Ме, *вѣдни* Мис Ман Др, *вѣднѣи* Мис Ве, *и́рѣведну* Рож;

вѣднѣм Бу О, *вѣднѣм* Мис, *вѣднѣи* Мис, да *вѣдне* СЕ, *вѣднѣ-се* Мис;

У Рудовцима сам прибележио лик *вѣдеи*, а у прикупљеној грађи се нашло и неколико, из књ. језика инфилтрираних, облика типа: *вѣдеи* Вр Про Мис, *вѣдела* Бу, *вѣделе* СЕ, *вѣдели* Мис.

За разлику од прилика у галипољском, овде, изгледа, нема *е* (као ни *е*) у основи трајног глагола: *виђо* Ра Н, да се *и́рѣвиђа* Ве, нѣко не *и́рѣвиђа* МЦ, не *и́рѣвиђам* Про, *и́рѣвиђала* Ве, раније се *и́рѣвиђало* МЦ, *и́рѣвиђала* МЦ, *и́рѣвиђали* Ст, *и́рѣвиђау* Ам, *и́рѣвиђо* СБ, *и́рѣвиђало-се* Ру О итд.

Изнети подаци, у главним цртама, не издвајају нашу зону из северно-србијанског подручја, са којег смо и досад имали више потврда оваквих и сличних облика. Основа *вед* (*ведеи*, *веднуи*) примећена је у београдској Посавини, Горњој Јасеници, Горњој Тамнави, крагујевачкој Јасеници, у Качеру,¹⁷⁷ Мачви,¹⁷⁸ као и у биограчићком говору.¹⁷⁹ П. Ж. Петровић је запазио да се у шумадијској Колубари говори *ведеи*, *ведни* (разуме се, без уочавања незамењеног јата).¹⁸⁰ У Церовцу се чује *веднуи* поред чешићег *виднуи*,¹⁸¹ а у Чумићу, по Барјактаревићу, изгледа искључиво: *вѣднѣм*, *вѣднѣи*, *вѣднѣ*, *вѣднѣмо*, *вѣднѣи*, *вѣдну*,¹⁸² с тим да се, наравно, мора занемарити Барјактаревићево акцентовање. Интересантно је да Р. М. Павловић из околине Раче Крагујевачке доноси само ликове типа: *вѣдеи*, *вѣдо*, *вѣде*, *вѣдоше*.¹⁸³ У вези са овим проблемом један податак заслужује посебан помен и, по свему судећи, ревизију. У Вуковом *Српском рјечнику* стоји да се *вѣднуи*, *-нѣм* говори „у Ресави и Лијевчу”, што дијалектолошким истраживањима није потврђено. Иако се, додуше, аутори двеју расправа о овоме експлицитно не изјашњавају, њихови подаци упућују на закључак да у левачком¹⁸⁴ и ресавском¹⁸⁵ говору егзистирају једино облици гл. *вѣдеи*. Тешко је поверовати да

¹⁷⁷ Ивић Галип. 63 и тамо нав. литература. Уп. и РСАНУ II, 450: *вѣдеи*, *вѣднуи* (се).

¹⁷⁸ Ник. Мачва (у Причиновићу је записано *вѣдо*; иначе „глагол *вѣдеи* у Мачви гласи *вѣдеи* и *вѣднуи*.”) 236.

¹⁷⁹ Ивић Биогра. 168: *вѣдо*, *вѣдла*, *вѣднем*, *вѣдне*, *вѣдни*, *вѣднуѣмо*.

¹⁸⁰ П. Ж. Петр. Шум. Кол. 77.

¹⁸¹ Барј. Церовац 120.

¹⁸² Барј. Чумић 20.

¹⁸³ Павл. Рача 42.

¹⁸⁴ Симић Левач 150 (*вѣдо*, *обневѣдо*), 173 (*вѣи*, *вѣиж*), 174 (*вѣдим*, да *вѣдише*), 389 (*вѣде*), 394 (*вѣди*), 398 (*вѣдећемо*, *вѣдећени*, *вѣдећемо*), 445 (*вѣдеи*/*вѣдеи*) итд.

¹⁸⁵ Пецо—Милан. Ресава 258 (*вѣдо*), 353 (ћеш да *вѣи*, ће да *вѣдимо*, па ћу да *вѣм*, ћеш да *вѣи*), 354 (са(т) ће *вѣдише*, *вѣдо* сам ја), 357 (*вѣдим*, *вѣдо*, *вѣдео*), 362 (први пут се тада *вѣди* мѣмак и девојка), 364 (*вѣдим*, *дѣкле се вѣди*) итд. Са левачким и ресавским иде и трстенички говор: Јовић Трст. 44 (*вѣдо*), 134 (*вѣдим*, *вѣћу*), 151 (*вѣћен*/*вѣћен*, *вѣћена*/*вѣћена*) итд.

је у међувремену, од Буковог писања до седамдесетих година овог века, једна особина везана за глагол високе фреквенције у свакодневном говору ишчезла без трага. Отуда сам склон пре поверовати да је Вуку неким путем вероватно достављен погрешан податак. Данашње ресавске и левачке прилике на изванредан начин осветљавају и разлоге изостајања основе *вед-* у околини Светозарева.¹⁸⁶ Уколико је некада тамо и било ове интересантне особине (без чега је тешко објаснити прилике у галипољском), она је, како претпоставља П. Ивић, касније прекривена миграционим наносом. На исти начин је ликвидирана, уколико је уопште икада и било, и на левачком и ресавском терену. Постојаност морфеме *вед-* (односно *вед-*) у северносрбијанским говорима Ш—В и С—В типа упућује на закључак да се она, преживевши велике миграције, не би касније затрла ни на К—Р терену. У сваком случају, изоглоса појаве данас не прелази границе Ш—В и С—В дијалекта.

До сада је *вед-* у основи гл. *видети* објашњавано на два начина. В. Томановић мисли да је реч о „мешању речи”: *вѣднуѣи* = *вѣдеѣи* + *лѣднуѣи*.¹⁸⁷ По П. Ивићу се „у говорима северне Србије, у једној доста давнашњој епоси, свакако још пре одсељења Галипољаца и Крашована, извршила контаминација глагола *вѣдѣи* и *видѣи*, етимолошки сродних и сличних по значењу и облику.”¹⁸⁸ Прилике у зони омеђеној Космајем и Букуљом доказ су више да је Ивићево објашњење на месту.

ЕКАВИЗМИ У ЈАТОВСКОЈ ЗОНИ

44. У јатовским селима среће се ограничен број сталних екавизама, тј. примера са *e* на месту где је некада вероватно стајало старо јат. То су:

а) Д—Л зам. *шѣбѣ, мѣнѣ, сѣбѣ, мѣнѣ, шѣбѣ, сѣбѣ, мѣне, шѣбе, сѣбе* поред *мѣн, шѣб, сѣб* (в. т. 295) уколико се овде не ради о замени Д—Л формом Г—А;

б) прилози: *ѡвде, ѡвдѣ, ѡвдѣ, ѡвдѣ, ѡвдѣна, ѡвденак, ѡвдекана*, итд., поред: *ѡвди, ѡвдинака, ѡвди; ѡвде, ѡвден, ѡвдена, ѡвденѡка, ѡвдека, ѡвдеканѣ, ѡвде, ѡвдѣ, ѡвдекана* итд.; *ѡнде, ѡндѣ, ѡндѣк, ѡнденѡка, ѡнде, ѡндѣ, ѡндѣнака, ѡнденак, ѡнде, ѡндека* итд.; *шѣуде, шѣуден, шѣудѡнака, шѣудека, шѣудека, шѣудекан, шѣудѡкана* итд. (т. 466);

в) прилози: *ѡбре, ѡбрѣн, ѡбрѣна, ѡбрѣнак, ѡбрѣнака, ѡбрѣнака, ѡбрека, ѡбрѣка, ѡбрѣкана* итд.; *ѡбле, ѡбле, ѡблена, ѡблена, ѡбленак, ѡбленака, ѡбленака, ѡбленака, ѡбленака, ѡбленака, ѡбленака* (т. 466);

г) *ѡдсле, ѡдслѣн, ѡдслѣна, ѡдслѣнак, ѡдслѣнака, ѡдслѣнаке, ѡдслѣм, ѡдслѣка, ѡдслѣкан, ѡдсе, ѡдсен, ѡдсенѡк, ѡдсек, ѡдсека, ѡдсекана* итд. (т. 470), *ѡслѣдњи Н, ѡслѣдње жѣне МВ*;

¹⁸⁶ Ивић Галип. 64.

¹⁸⁷ В. Томановић, *Мешање речи*. — ЈФ XVII, 201.

¹⁸⁸ Ивић Галип. 64.

д) *кисели, укисели* Ме, *закиселимо* Ба, *кисео* Ј Ме Бу Ба МЦ; отуда и *уискисо* Ба Би. („Основа је *кисел*, али се довољно не може знати, је ли наставак *ел* или *ел*, по којему је задњему облик у јужном говору *кисео*, *кисјела* итд.”; РЈАЗУ V, 8).

ђ) *дзледа, њозлеђење* Ј, *њозлѣдила-се* Ба;

е) *зѣница* Ј, у *зѣници* МЦ;

ж) *Дѣва* Марија Арн МЦ, *Дѣву* Марију Ј Ба;

з) *ѡѣло* Ј;

и) *ѡѣра* Ме, *ѡѣро* Ј, *дѡѡѣрамо* Би, *дѡѡѣрали* Арн, *дѡѡѣро* Тр, *дѡѡѣрају* МЦ;

ј) *цѣливали* Ј, *цѣливала* Ба;

к) *исѡвѣда* Ј, *тѣ* ме, *сѣне*, ка *пѡп исѡвѣдаш* МЦ;

л) *накосѡѣришило-се* Ј.

Наведени примери не представљају никакву специфичност само наше зоне. Већина њих је забележена у галипољском и осталим јатовским говорима северозападне Србије,¹⁸⁹ а неки и у ијекавским и икавским идиомима. Међу овдашњим екавизмима има их и, то је сасвим извесно, преузетих из црквеног језика (*Дева* Марија, *целивали*, *исѡведа*), док код прилога *овде*, *онде*, *ѡуде* треба претпоставити партикулу *-де*, а не *-дѣ*.

љ) *кѣшиѡа*, *иѣѣждиѡи*, *иѣѣжди* итд. (т. 144, 244).

ИКАВИЗМИ ШУМАДИЈСКО—ВОЈВОЂАНСКОГ ТИПА

45. Мало је у нашој дијалектологији било тема тако подстицајних за дискусију као што је случај са икавизмима Ш—В дијалекта. О њима се расправља практично од појаве Вука па све до данас,¹⁹⁰ а тумачење њиховог настанка директно је и пресудно утицало на објашњавање генезе самог дијалекта. Последњи је о овој проблему, колико ми је познато, писао Д. Петровић.¹⁹¹ Ти икавизми се, иначе, свде на ограничен и углавном познат број лексема и морфолошких категорија. Ту су, према Ивићевим разматрањима:¹⁹²

- 1) Д—Лјд. именица *-а* основе (*ѡсени*, *ѡо соби*);
- 2) Д—Лјд. личних заменица (*мени*, *ѡо ѡеби*);
- 3) Лмн. именица м. и ср. рода (*на коли*, *ѡо зубима*);

¹⁸⁹ Ивић Галип. 72—73; Рем. Јат 86—89.

¹⁹⁰ Искрпну литературу о проблему — од Вука до данашњих дана — видети у раду Рем. Јат 60—68.

¹⁹¹ У раду *О проблему јайтовских ѡвора у северној Србији*. — ЗФЛ XXV/2, 113—128.

¹⁹² В. Ивић Дијалект. 69—70.

4) Ијд. Г—Д—И—Лмн. заменичко-придевске деκлинације (с *оним*, од *(о)иши(x)*, *сасвим*, *малима*);

5) глаголи типа *леишии*, *живила*;

6) ликови *ники*, *доникле*;

7) префикс *йри-* (*йривари*) и предлози *йрид*, *йрико*;

8) прилог *изриком*;

9) секвенца *иј* (← *ђј*) у компаративу (*сијарији*), у имперфекту на *-ијак*, у одричном облику *није* (а према њему и *нисам*, *ниси* итд.), у ликовима *ди* (према *ди је* и сл.), *ниди*, *йријоша*, *вијайи*, *йријайи*, *додијайи*, *сијайи*, *смијайи се* и сл.;

10) *ињиздо*, *ињиван*;

11) *сикира*, *видрица*.

Већина побројаних случајева потврђена је у нашој зони, уз нека пробијања наведеног корпуса, али и уступке у корист екавског рефлекса (најкрупнију разлику представља Д—Лјд. личних зам.). С друге стране, нису сви ови икавизми присутни на целој територији. Неки од њих, како ћемо касније видети, дају, у ствари, врло прецизне и интересантне изоглосе. У наставку рада прво наводим случајеве познате свим испитаним селима, а после — оне који наш терен цепају на два или више делова.

46. Међу икавизме познате свим селима спадају у првом реду они наведени под 1, 3, 4, 5, 11. Ево потврда:

а) *жѐни* СЕ Мар, *жѐни* Ра Про Ту Са Ру Кор Н Рог, *сѐсири* Ра Про Ту Ру Кор Са МЦ, *сѐсири* СЕ Мар Вр, *невесити* Мис Ст, о *жѐни* ВИ Пру МВ Н, на *руки* Прк Ру Кор Ду, на *лвѐди* Н, у *ијви* Си Арн итд.;

б) у *зубима*, у *крајевима*, у *крѐвѐиима*, на *лѐковима*, по *мѐрузима*, по *мѐиѐаѐима* Ве, у *роидвима*, у *суддвима*, на *срѐђеѐвима*, по *йрѐмовима*, о *Цѐѐиима*, у *чабрдвима*, по *чабрдвима* (т. 201), по *луидвима* Ра итд.; по *брдима* Бу, на *кдлима*, у *кдлима*, по *сѐлима* (т. 212), на *колима* Кр, на *враишима* Ј Би итд.;

в) с *јѐднѐм* брѐтом О, с *јѐднѐм* коњом З, с *ѐвѐм* народом Вр, с *ѐвѐм*, с *ѐнѐм* ватрѐљом Ве, под *ѐнѐм* каменом Ст, над *ѐнѐм* тѐмо дрѐветом Ме, с *ѐишѐм* смо раѐили Ра, с *ѐишѐм* га лѐпаш ВИ, са *сѐвѐм* народом Вр, *ишѐ* трава Би, преко *ишѐ* лѐвада СБ, због *ѐишѐ* црни кѐћа ВИ, *ѐѐи* О (в. т. 265), *ѐнѐма*, *ѐвѐма*, на *ма сѐвѐма*, с *ишѐм* влѐшама, с *ѐвѐма*, с *ѐнѐма*, са *сѐвѐма*, у *ѐишѐм* лѐгорима итд. (т. 266).

г) *ѐбѐмила*, *изблѐдило*, *врѐдило*, *врѐшила*, *оилѐднили*, *оилѐвила*, *йрѐмло*, *йѐдили*, *йѐдиши*, *ѐжѐдшила*, *жѐмѐиѐѐе*, *жѐвиши*, *йрѐжѐвила*, *йѐжѐушило*, *искѐишила*, *лѐшила*, *залѐдиѐо*, *мрѐмили*, *зарѐдила*, *сѐдѐла*, *ѐсѐдило-се*, *йѐскушило*, *засмрѐдили*, *ѐсијариши*, *сѐиѐдиѐо-се*, *йрѐишило-се*, *йѐцрѐшила*, *ишѐѐдила* итд. (т. 445); *видиши*, *видиѐѐи*, *видиѐѐемо*, *вѐдиши*, *вѐдиѐѐо*, *вѐдиѐѐемо*, *вѐдило* итд. (т. 43). Биће да су из књ. језика инфилтрирани ретки „екавски”

ликови типа: *јудео, їрмело, одлїтїела, сѣо, сѣдео, сѣдела, седѣла, седѣ-ли, сѣдело* (т. 445), *вїдеїи, вїдела, вїделе, вїдели* (т. 43). О издвајању и другачијем понашању гл. *јорейи, корейи, волейи и болейи* в. т. 43 и 445;

д) *сїкира* Са Ба МЦ Би Мис Вр Бу Коп О СЕ Мар Ра Па Про Ту Кр Ст Тр Ру Си Рож Ара, *сикїра* СЕ Ра ВИ Пру Ам Кор МВ Н СБ Рог Ду, *сїкиру* Мис Бу Ру Ба, *сикїру* Ру Н, *сїкиром* Па Си МЦ, са *сїкиром* Прк, *сїкире* Про Ст МЦ, *сикїрче* Бу Кр Ду, *сикїрчїџом* Бу, са *сикїрчїџом* О, *сїкирицу* Арн, *сикирџица* Ду. Према књ. *секираїи (се), секираїија* итд.¹⁹³ бележио сам једино: *сикирџија* Бу Про Рог, *сикирџију* Прк, от *сикирџије* Арн, Ја се не *сикирџам* Рож, да се *сикирџам* Вр, *сикирџам-се* МВ, не *сикирџа-се* Мис, *сикирџамо-се* Ара, *сикирџамо-се* Мис, ђн се за мѣнѣ *сикирџа* Би, *сикирџа-се* Ст. Исто тако, и *вїдрица* увек долази у „икавском” лику: *вїдрица* Бу Ра Па Про Ве Ту З Кр МЦ Би Ст Прк Тр Ру ВИ Си Рож, *вїдрица* Ра ВИ Пру Ам Кор МВ Н СБ Рог Ду Ман Сл Др Мир Рож Арн, *вїдрицу* Па Ве Ту З Ме, у *вїдрицу* Н, у *вїдрици* Прк Ру, *вїдрице* Ра Н Кр, *вїдрице* Про Ве Тр Мир Ј Са З, *вїдричица* Ве, у *вїдричица* Си З, у *вїдричицама* Кр Прк Са Ме, на *вїдрицама* Си. Стекао сам утисак да се *вїдрица* у „ерском” крају још увек није лексички стабилизовала. Тамо сам је ретко слушао, а и тада обично са „неправилним” акцентом: *вїдрица* О Мис Вр, *вїдрицу* Вр. У Марковцу, у којем сам боравио после обиласка осталих јасеничких насеља, један иначе врло поуздан информатор ми је објашњавао: Кажу неки *вїдрица*, а ми — *бџкица*.

47. Две основе наведене под бр. 10 нису доживеле једнаку судбину. *Гњван* се чује искључиво у икавском облику, а *гњздо* гласи двојако: у Јасеници и колубарским селима Партизанима, Прогореоцима и Пркосави — *гњздо*, у свим космајским и већини колубарских места — *гњздо*, док су Трбушница и Крушевица прелазна насеља (карта бр. 12).¹⁹⁴ Примери:

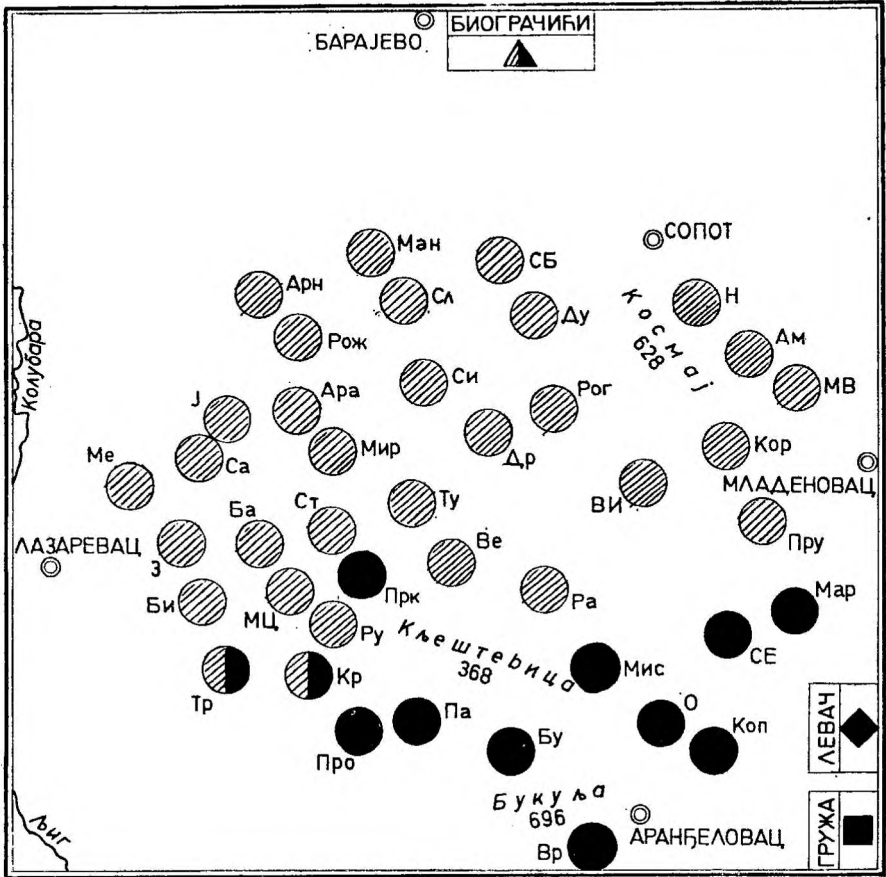
а) *гњван* Мар Н Ј Са Ба Би, *гњвно* (‘болесно’) ми дѣте Мар МВ, *гњвно* дѣте Ба, *гњвно* Ра Ту Ст Ам, *гњвни* му сїнови бїли Ј, *гњви-се* нѣкад Са, *гњви-се* нѣшто, нї му дѣбро Са, *разгњви-се* мѣло (тј. онерасположи се) Ба, дѣте се *разгњвило* Ве, нѣшто се *разгњвило* дѣте Ст, Нѣшто се *разгњвило*, нї му дѣбро Др, *разгњвило-се* Ра Би, *разгњвијо-се* Тр Ру, *гњваво* дѣте З итд.;

б) *гњздо* Мис Вр Бу О СЕ Мар Па Про Прк Тр Кр, у *гњздо* Тр, у *гњзду* Мис Кр, из *гњзда* Мар, *гњзда* Кр, *гњзда* Мар, *гњздара* Прк Мис Вр Бу Коп СЕ Мар Па Про, у *гњздари* Вр, у *гњздари* Мар, на *гњздари* Бу Прк, *гњздари* Бу, у *гњздари* Коп О Прк, у *гњздари*ма Прк, у *гњздаре* Мис;

¹⁹³ РМС V, 723—724.

¹⁹⁴ У општи корпус није укључено *гњздо*, забележено по једном у Кор, Ра, Рог, Ам као одговор на директно постављено питање. Да је реч о утицају књижевног језика и о последици свесног напора да се „правилно” говори, сведочи доследна употреба облика *гњздара* у наведеним селима. *Гњздара* је у ствари права аутохтона реч, без одговарајућег еквивалента у савременом језику.

КАРТА БР. 12: Рефлекси јата у речима *ињздо* и *ињздара*

ЛЕГЕНДА:

- $\delta > e$ (*ињздо*, *ињздара*)
- ▨ $\delta > u$ (*ињздо*, *ињздара*)
- ◐ $\delta > e//u$ (*ињздо* // *ињздо*, *ињздара* // *ињздара*)

ињіздо Ра Ве Ту Ст Ру ВИ Пру Ам Кор Н СБ Рог Ман Сл Др Си Мир Рож Арн Ара Ј З Ме Са Ба МЦ Би Кр Тр, из *ињіздеџа* Ман Сл, са *ињіздеџа* Арн, из *ињіздеџа* Ст, из *ињізда* Ру Ара Ман, у *ињіздеџу* Ру Ду Мир Ме Би, на *ињіздеџу* Ам, на *ињіздеџу* МЦ, у *ињізду* Ам Ба Би, на *ињізду* МВ, пра́ве *ињіздеџа* З, *ињизда́ди* Ст, из *ињизда́ди*, из *ињизда́ди* Н, у *ињизда́да* Би, *ињизда́нце* Рог Ду Тр, *ињиздара* Ве Ту Ст Ру ВИ Мир Рож Арн Ара Ј Ме З Ба МЦ Би Тр Кр, *ињизда́ра* Ра Ту ВИ Пру Ам Кор МВ Н СБ Рог Ду Ман Сл Др Си Мир Арн, *ињиздару* Ве, у *ињиздару* Ра, у *ињиздари* Са Ба, у *ињизда́ри* Ра, на *ињиздари* МЦ Кр, *ињиздаре* Рож Ј, *ињизда́ре* Пру СБ Рож, по *ињизда́рама* Кор.

48. Секвенца *бј*, у зависности од граматичких категорија и појединачних лексема у којима се јавља, пружа прилично шаролику слику. Икавизација је на целом терену извршена у *није* (а отуда и: *нисам*, *нис* итд.), у облицима компаратива, у основи *мѣхур(-)* и у гл. *додијаџи*:

а) *није* Мис Вр Па Рож Рог Ду Сл Арн Ара, *није* Ру ВИ Би Ст, *нисам*, *нис*, *нисмо*, *нисџе*, *нису* (свугде);

б) *лѣуџија*, *здрѣвија*, *здравџија*, *зелѣнији*, *зрѣлија*, *круџиџија*, *мѣлија*, *новџија*, *новџу*, *џоснија*, *сџиџија*, *слабџија*, *сџарџија*, *џидџија* итд. (в. т. 283);

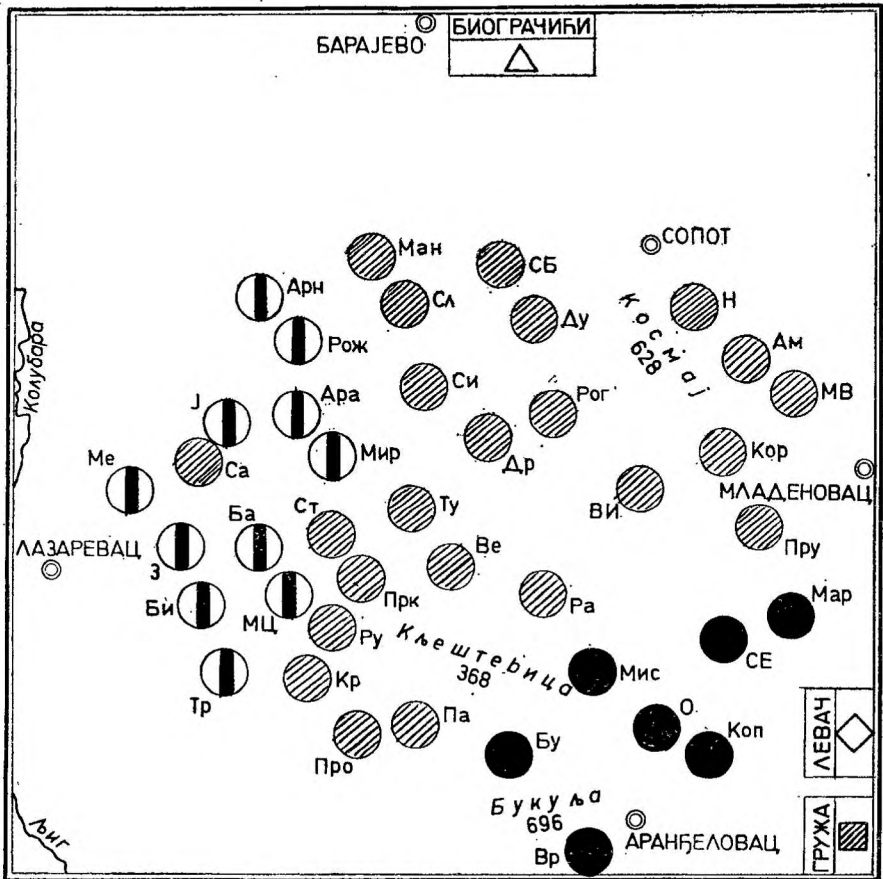
в) *мијџр* ('плик, жуљ') Мис Бу О Ра З Ве Ба Ту Кр Си Мир Рож, *мијџр* ВИ Ам Кор МВ СБ Рог Ду Ман Арн Ара Бу Би Коп СЕ Са Мар Па Про Ве Ст, *мијџр* Ру МЦ, од *мијџра* Ба, два *мијџра* Ј, *мијџреви* Ам МВ, *мијџрови*, *мијџрове* Ту, *мијџрови* Си, *мијџреви* Бу О Ра Па Про Ара Ба Би, *мијџреве* Са, *мијџрева́* О Ра, пѣт *мијџрева́* Кр Ј, *мијџрева́* Па Про Ру Са МВ, по *мијџреви́ма* Про, пѣт *мијџра* Бу, *мијџрак* ('свилена буба') ВИ, *мијџркови*, *мијџркове* Ам, од *мијџра́ка* Вр, *мијџрака* Ам, Кад уједе не́кога, мбра сѣв да се *измијџра́* Ту, *џомијџрају* јџкве Па, *џодмијџри́ла-се* нога Кор;

г) *додија́ло* нам Мис Вр, *додија́ли* Тр, *додија́џе* Мис, *додије* Ам Н Ду, *додија* ми же́на Сл. Из Дучине имам један несигуран облик са *-e-*: *додџеџи*. Овамо би спадао и гл. *лелејаџи* (*се*), који, по свему судећи, не спада у аутохтони лексички фонд овдашњих Шумадинаца. Отуда и шаренило међу малобројним примерима, добијеним упорним „навођењем” информатора: *лелеја́-се* Кор Ду, *лелеја́-се* Ду, *лелија́-се* Мир, *лелуја́-џи-се*, *лелуја́-се* Ду.

49. Најкомплекснију слику секвенца *бј* пружа у основи именице *лѣха* на једној, и гл. *сѣјаџи*, *вѣјаџи*, *ѣрѣјаџи*, *сѣјаџи-се* — на другој страни. Различита судбина јата у наведеним лексемама бразда нашу зону на три дела. *Лѣха* се у јасеничким селима јавља искључиво у „икавском” лику, у екавским кановачким местима гласи *лѣја*, док се на јатовској територији у слободној варијацији појављују *лѣја* и *лѣја* (карта бр. 13).

И репартиција трију рефлекса у другој врсти примера у начелу је истог карактера, с тим да је „икавски” клин знатно проширен на рачун екавске територије (карта бр. 14). Примери:

КАРТА БР. 13: Рефлекси јата у основи именице *лѣха*

ЛЕГЕНДА:

- *b > u (лија)*
- ▨ *b > e (леја)*
- ▮ *b > e || e (леја || леја)*

а) *лија* Мис Вр Бу Коп О СЕ Мар, *лију* Мис Бу Коп СЕ Мар, *лије* Мар Мис Бу, на *лије* СЕ;

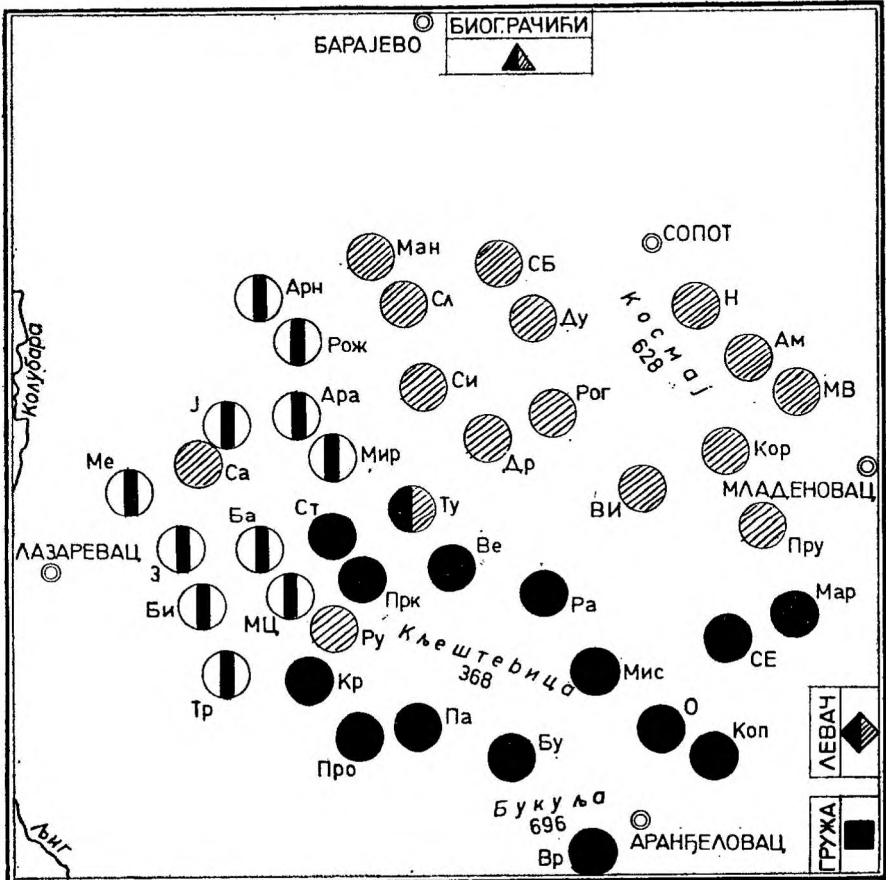
леја Ра Па Про Ве Ту Кр Ст Прк Тр Ру Ви Ам Кор МВ СБ Рог Ду Ман Др Си Ара Са, *леје* Ра Па Про Прк Тр Кор Ман, *лее* Кор, на *леје* Про, *леју* Ра Про Ве Кр Прк Ам Си Ара, на *леју* Ст Ду Ара, десет *леја* Кор, седам *леја* Ст, *лејица* Си итд.;

леја, *леју*, на *леју*, на *леје*, по *леји*, на *леји* (т. 41);

б) *сијаџи* Вр Бу Коп О СЕ Мар Ра Ве Кр Прк, *сиџем* Про, *сијемо* СЕ О Мар Про Ве Прк, *сијемс* Мис Прк, *сију* Мар, *си* шеницу Мис, *си* СЕ Мар Ве, *сијо* Вр, *сијо*-сам Мис, *сијао* Коп, *сије* СЕ, што се *сије* Ра, *сија*ли Мис, *сијали* О Мис Бу Коп СЕ Ра Па Ве Кр, *сијала* Па Про, *сијале* Ст, *сијано* Ра Ве Кр, *сијана* Кр, *сијаџи* Ра, *сијаџица* О Ве, са *сијаџицом* Ве, *сијаџице* Мис, *сијаџицу* Ра, у *сијаџицу* СЕ, *сијање* Ве, *насије* Кр, па се *насије* Кр, *насијава* Ве, *идсијем* Ра Па, *идсијџе*-се Мис О, *идсије* Мар Па Про Ве, *идсијаџи* Ра, *идсијемо* Мис Коп О СЕ Ра, *идсијемо* Вр Бу О Мар Коп Па Про Кр Прк, *идсијемс* Мар, *идсију* Мис Ст, *идсијо* Ве Прк, *идсијала* Кр, *идсијали* Бу Ст Прк, *идсијали* Бу, *идси* Кр, *идсијано* О Кр Ст итд.; *вијаџи* Вр Бу Коп О СЕ Мар Ра Па Про Ст, *вијем* жито Ст, *вијем* Мис, *вијемо* Вр Ра Ст, *вијемо* СЕ Ра Па Ст, *вију* Ра СЕ, снџг *вије* Мис, *вије* Вр Бу О Кр Мар Прк, *извијем*, *извије*-се Ра Ве, *извије* Бу, *извијемо* Бу Ра, *извијавамо* Ве, *извију* СЕ, *вијо*-се пасуљ Про, *вијала* Мис Ст, *вијале* Мис, *вијали* Вр Мар Ра, *двие* Мис Вр, па се *двие* О, *двием* Прк, *двјемо* Мис Па, *двиемо* О Па, *двие*-се Коп, *двиеу* Ст, *идвие* Мис, *идвиемо* Ве, *развијаџи* Ст, *развије*, *развије*-се Кр итд.; *иријаџи* Бу Коп О Мар Па Ве Ст Прк, *иријање* Мис, *иријем* Коп, *иријем* Ра, *иријемо* Коп О Ве Прк, *иријемо* О Ра, *иријемо*-се Ра Па, *ирије* Мар Прк Про, *ирије*-се Ра, *ирију*-се О Ве, *иријо* СЕ, *иријали* Ве, тако су се *иријали* СЕ, *ири* црепуљу Вр, *заирије* Вр, *заирију*-се Ве, *заиријем* СЕ, *заиријемо* Мар, *заиријо* Ра, *заиријала*-се Бу, *изиријало* Мис, *изиријава* Бу Мар, *иријем*-се Мис, *ирије* Мар, да *ирије* Ве, да се *иријемо* Про, *идиријемо* Мар, *иријем* Ра, *иријем* СЕ, *иријем* Бу Ра Па Про, *ирије* Бу Коп Ст Прк, црепуља се *ирије* О, *ирије*-се Бу, *иријемо* Мар, *иријемо* Вр Коп Кр Ст, *иријемо* Кр, *ирију* СЕ Мар, *ирију* СЕ Па, *иријо* Ра, *иријали* Бу Кр, *иријала* Вр О, *иријало*-се Бу, *иријано* Бу О итд.; па се *смије* Прк, зато-се тако *смије* Ра, нек се *смије* Кр, да-се *смијем* Мис, ка-се *смијем* Бу, са-се *смијем* Ве, да-се *смије* СЕ, *смије*-се Мис Ра, *смијемо*-се Бу Кр, па-се *смијемо* Мис, да-се *смијемо* О, па-се *смијемо* Мис, *смију*-се Про Прк, *смију*-се Мис Ст, да-се *смију* Мис, па-се *смију* Ст, *смијо*-се Мис, *смијала*-се Мис, *сми*-се Мис, *смише*-се Мар, *смијање*-се Па, *смијање*-се неко СЕ, *смијање*-се Мар, црче *д-смија* Мис, *д-смија* О, за *смијање* Бу, *смијур*-се Мис, *смијаџица* Ве, *смијурџа* ('смејурџа') Мис, *смијаљка* Мар, *смијаџица* ('смејаљка', тј. карактеристично улегнуће на образу које се појављује приликом смејања) Вр, *смијаџице* Бу О, да ми се *насмие* Про, ка-се *насмие* Па, *насмие*-се Прк, *учитељ* се *насмие* О, *насмие*-се Ст итд.;

сјаџи Тр Ру Пру Ам Кор МВ Рог Ду Ман Си, *сјем* Ру Рог, *сје* Н Ду Др, *сјемо* СБ Ба МЦ Рог, *сјемо* Тр Ру, *сјемо* Кор, *сју* Кор Сл, *сјо* Ду Си, *сјана* Тр, *сјали* МВ Ду Мир, тако-се *сјало* Кор, *сјала* СБ Рог,

КАРТА БР. 14: Рефлекси јата у основи гл. свјайи, вјайи, њвјайи, смвјайи се

ЛЕГЕНДА:

- $b > u$ (сијайи, вијайи итд.)
- ▨ $b > e$ (сејайи, вејайи итд.)
- ▩ $b > e \parallel u$ (сејайи || сијайи, вејайи || вијайи итд.)
- ▮ $b > \epsilon \parallel e$ (сејайи || сејайи, вејайи || вејайи итд.)

сѣј ВИ Рог Ду, *насејем* Рог, *насејемо* Рог, *идсејем* ВИ Рог, *иосѣјени* Н, *идсеје* Пру, *иосѣјемо* Кор, *идсејемо* Пру Др, *идсејо* Тр, *идсејали* Др Ара, *иосѣјало* Н, *идсеју* ВИ, *идсејано* Тр Ру Арн, *иосѣјано* Ду Ман Си, *сѣјалице* Кор итд.; *вѣјали* Ру Рог Ду Ман Си, *вѣјени* МВ, *вѣје* Сл Др, *вѣјемо* СБ, *вѣјали* Ам Си, *вѣјало-се* Рог, *вѣју* Рог Си, *извејем* ВИ Ара, *извѣје* Н, *извеју* Ман, *овејени* Си, *овеје* Мир, *овѣје-се* жито Сл, *овејемо* Пру Др Ме, *овѣју* Рог, *овѣјали* Кор, *ирѣвѣје* ВИ *ирѣвѣје-се* Ме, *ирѣвѣјени* МВ, *развѣјали* Ду, *развѣјали* Ру, *развѣјано* Ду Ман, *вѣјалице* Н итд.; *ирѣјали* Рог Ду, *ирѣје* Н Ј, *ирѣју-се* СБ, *ирѣјало* Др, *ирѣјали* Др Си Кор, *па-се* *ирѣјали* Кор, *ирѣјане* Кор, *да* *изирѣје* Си, *изирѣјало* Сл, *изирѣјава* Сл, *дирѣје* МЦ, *ирѣирѣјало-се* Рог, *уирѣјали* Н, *уирѣјем* Рог, *уирѣјени*, *уирѣјени* Сл Рог, *уирѣје* МВ, *па се* *уирѣје* Ра, *уирѣје* СБ Рог, *уирѣјемо* Кор, *уирѣју* Рог, *уирѣју* Си, *уирѣјало-се* Ман, *уирѣјали* Рог, *уирѣјано* Ру, *уирѣјано* Ду Ман, *уирѣј* Кор итд.; *можете-се* *смејали* Тр, *смејѣ-се* Др Си, *да-се* *смеје* Рог, *смејѣ-се* СБ, *ми* *се* *смејемо* Ду, *смејју-се* Кор СБ, *да се* *смеју* Ман, *смејѣ-се* Рог, *смејало-се* Ду, *смејанија* Ј, *смејаније* Би, *да се* *насмеје* Ам, *исмејава-се* Сл итд.;

сѣјем, *сѣје*, *сѣјемо*, *сѣјемо*, *сѣју*, *сѣјали*, *насејени*, *насѣј*, *идсѣј*, *идсејем*, *идсејемо*, *идсеје-се*, *идсејо*, *идсејане*, *вѣјени*, *вѣје*, *па се* *вѣје*, *вѣјемо*, *вѣју*, *вѣју-се*, *вѣју-ли*, *вѣјали*, *извѣје*, *извејемо*, *овејени*, *овеје*, *овејемо*, *развѣјали*, *ирѣје*, *ирѣјала*, *дирѣје*, *уирѣјем*, *уирѣјени*, *уирѣје*, *уирѣје*, *уирѣје-се*, *па се* *уирѣје*, *уирѣјемо*, *уирѣјемо*, *уирѣју*, *уирѣју-се*, *уирѣјало-се* *уирѣјана*, *смејју-се* (т. 41).

Тудеже је на карти означено као прелазно место. Лепосава Симић (1981. имала је 78 год.) говори искључиво: *сѣјали*, *сѣје*, *идсеје-се*, *идсејали*, *вѣјали*, *извејемо*, *развѣјали*, *развѣјали*, *уирѣје*, *уирѣјали*, они се *менѣ* *смејју* итд. У говору њене, три године старије, сусетке Љубинке Ђерић, чија је мајка доведена из Буковика, упадљиво претежу ликови са *-иј-*: *сијо*, *сијали*, *идсије-се*, *идсијемо*, *сијалице*, *сијали* са *сијалицом*, *вије*, *вијѣ-се*, *из-вијава*, *ирѣвијали*, *ирѣју-се*, она се *ирѣјѣ*, *ирѣјали*. Само спорадично сам од ње слушао облике типа: *идсејемо*, *уирѣјени*, *уирѣје*, *извѣје*. Изгледа да у говору Љубинке Ђерић има и нешто мање непренесених акцената. Тешко је поверовати да је исходите приметних разлика у говору двају, практично истодобних, информатора рођених у истом селу, у различитом пореклу њихових мајки (мајка Ј. Симић рођена је у Араповцу).

У материјалу прикупљеном у екавском и „икавском“ подручју нашла се мања количина потврда јатовог рефлекса супротних његовом основном развоју у наведеној позицији. Ти малобројни примери су различитог порекла. Тако сам, на пример, у Раниловићу од жене рођене у Великој Иванчи прибележио: *оне се* *уирѣју*, *извѣју*, *па се* *смејем*, *смејем-се*, *насмејан*, *да се* *насмејем*, *исмејава-се*, *смејалице*. Старија жена из Партизана чула је „на телевизији“ (разуме се — београдски програм) да је негде „у *вѣјавици*“ страдао један путник. Факултативну екавизацију у зони облика типа *сијем*, *вијем* није неупутно тумачити утицајем савременог књижевног језика, извршеним, *разуме се*, преко различитих канала информисања. На тај начин се дошло до облика: *уирѣјени* Бу, *смејанија* Кр, *смејане* Прк, *па га* *исмејава* Прк, *смејалице* Па, *сѣјали* Па Про Ра, *сѣјане* Прк, *идсејано* Бу. У наредним случајевима, у ствари, изостаје фонетски услов за прелазак *ѣ* у *и*: *изирѣва* Бу Ра, *насѣваш* Па, *насѣва* Па Про.

Посебно је интересантно, а уз то и поучно, моје искуство са неким информаторима у селима у којима се говори: *сејем, вејем, ірејем* итд. Дешавало се да мештани, и то првенствено мушкарци, после мојих уводних питања „како се сијало”, „шта сте све сијали” и сл. своју причу почну речима „сијали смо”, „сијало се”, „сије се”, „посијеш” итд. Наводим део таквих случајева: *сијало-се* Ман, *іосије-се, сије-се, сијемо, сију* Сл, *сијемо, ідсијемо, си* (3 ×), *ідсију*, рӯкама се *сијало*, а ђнда *вијеш, заіријали, уірије* Рог. Већ после првих реченица информатори су се ослобађали првобитне сугестије, прелазили на свој локални код и, у складу с тим, једино би „сејали”, „жито вејали” и „црепуље ірејали”.

50. За потпуно сагледавање судбине секвенце *ђј* треба имати увид и у следеће појединости:

а) Прилог *іде* се у мојој грађи појављује у више ликова:

дї-је она (отуда и: *дї ли су, дї си, дї нџси, дї ћемо*, итд., *дї (дї је)* било (в. т. 467);

ідї су били? Про, *ідї* трѣба? Ам;

дѣ-су, дѣ-смо стаџи, *дѣ-си, дѣ-ћеш* итд., *дѣ* МВ (т. 467):

дѣ-сам, дѣ-су, дѣ рџћена, *дѣ-ћеш* итд. (т. 467);

ідѣ вам је мајка? Арн;

ідѣ раде? Мис;

ђѣ да и нађемо? Си, *ђѣ* идѣте? Мис.

Сличну неуједначеност срећемо и код прилога за место типа *овде, онде, іу, нїде*. Поред облика на *-де* (*овде, онде, іуде* итд.; в. т. 466) чује се и:

џвди, џвдинака, вџди, вџвди, нџди, нџнди, іуџдика, нїџди, нїџди, іџнеїди итд. (в. т. 466);

џвђе, нїђе, нїїђе, нѣђе, нѣїђе, іџнеїђе;

џвђи;

нѣїде (т. 467 и 469).

Ликови са *-де* ограничени су на јатовску зону, они са *-ђе* и *-ђи* практично су везани за ерски крај, док код осталих нисам уочио неку одређену географију.

б) У Неменикућама сам од жене рођене у Влашки записао *іријџија*, а у осталим случајевима: *іредџија* Мис Бу Коп О СЕ, *іреџија* Ра Па Про Ве Н СБ Ду Рог Сл Др Мир Ру ВИ Пру Ам Кор МВ Ара, у *іреџија* Ара итд.; *іреџија* Рож Би Арн, *іреџије* Арн.

в) Наша престоница се, истина ретко, може чути и у „икавском” облику: *Бијџирад* Рог Рож, за *Бијџирад* Мир Рож, у *Бијџирад* Ара, од *Бијџирада* Ве, до *Бијџирада* Рож, у *Бијџираду* Ара. Од информатора, а и млаћих људи, обавештен сам да се „тако говорило пре” још у Мисачи (*Бијџирад*) и Манићу (*Бијџирад*). Основни су, ипак, екавски односно јатовски ликови: *Бедџирад* Мис, у *Бедџирад* Прк Кор Ду Сл, у *Беоџираду* Н Ра ВИ СБ, из *Бедџирада* Ме Ст итд.; *Бедџирад* Би, у *Бедџирад* Тр. У СБ сам прибележио форму: у *Беоџираду*, а у Барошевцу — у *Бедџираду*. Уп. и им. *Беоџирачићи* Мар. *Бео-чуї* нисам нигде слушао као *би(ј)очуї* него искључиво:

беоџуи Мис Вр Бу Коп О СЕ Ра Па Про Ара Са З Ме Ве Ту Кр Ст Прк Би Ру Ви Пру МВ Си Мир, *беоџуи* СЕ Мар Ра Ви Ам Кор Н СБ Рог Ду Ман Сл Др, два *беоџуиа* Ве Ам, *беоџузи* Бу О Са СЕ Мар Ра Па Ве З Ту Кр Ст Прк Тр Ам Кор МВ Н Ду Ман Сл Си Ме Рож Ара, *беоџује* О Мар, *беоџуиа* (Гмн.) Кор Ман итд. У Америћу сам бележио и: *белџуи*, *белџуи*.

беџџуи, *беџџуи*, *беџџузи*, *беџџује* (т. 41).

Једино сам слушао и: *беџ* гџбџер Ст, он је био *беџ* Мис, *беџ* вџш Си, *беџџе* Би Арн, *беџџе*, *беџџеиша* итд. (в. т. 100).

г) Имперфекат је практично ишчезао из употребе, а за наше разматрање секвенце *-ђј-* могу се користити једино облици 3. л. јд. и мн. Испоставило се да се и ту односна група рефлектује на три начина:

бијјаше, *бијјаше* (т. 461);

бејјаше, *бејјаше*, *бејјаше*, *бејјаше*, *бејјаше*, *бејјаше*, кад *бејјаше* Швабе, они *бејјаше*, *бејјаше* (т. 461);

бејјаше, *бејјаше*, да не *бејјаше* Рџса (т. 461).

д) Нема трага евентуалне појаве *-џл > -ио > -иџо*, у *хиџл*, *смџл*, *млџл*, *џл*, *врџл*, *зрџл* и сл., јер сам бележио једино: *иџо* Мис Па, није *иџо* Мар, није *смџо* СЕ Ду Са, ни сам *смџо* Ст Прк, *смџо* Про Ви МЦ, *млџо* Мис, *дџо* Мис О СЕ, *џо* СЕ Мар Па Про, *џо* дан Прк Ви МВ Ду Прс Ман, *џо* пијац Си, *зрџо*, *сазрџо*, *сазрџо* (т. 451), *врџо* (т. 452), *џмео* Бу СЕ Па Кр Ст Ру Си, *умџо* Мар Ра Кор Н Рог Ду Ман Сл, *кџмео* Кор Ду Сл Си Ј МЦ Ба Бу О Мар Па Про Ту Кр Ст, *џмео* Мис, те се *срџо* Мис, *џбазрџо* Рог, али и: па се *џбазрџо* Ду, он се *џбазрџо* Ј;

иџо, *џо*, *дџо* (т. 41), *зрџо*, *сазрџо* (т. 41, 451), *врџо* Ме МЦ, *џрџо* МЦ, а тако исто и: *Врџоци* Ме, за *Врџоце* З, *џ-Врџоце* Ме.

ђ) Изостаје *ђј > иј* после испадања *-х-* у речи *мехови*: *мџови* СЕ Ра Про Ве Кр Ст Тр Ру Ви Ам Кор МВ СБ Рог Ду Ман Си Са Мир Арн Рож, *мџове* З Мир Ст, с *мџовима* Кор, *мџови* Арн. Два пута сам регистровао Нјд.: тај *мџо* стоји тџ Прк, имали смо свој *мџо* Ба. *Мџови* су у ковачници, а суд за брашно и др. направљен од бравље коже зове се *мџина* СЕ Про Ве Кр Ст Тр Ру, *мџина* Ра Ви Ам Кор МВ СБ Рог Ду Ман Си, *мџину* Ме Ст, *мџину* Ман, *мџина* Рож Арн Ј, *мџина* З, од *мџина* Ба.

е) Испадањем *-х-* и разбијањем тако створеног зева убацивањем *-ј-* створени су фонетски услови за прелазак *-еј-* у *-иј-*, и у лексеми *сиџреха*, до чега овде није дошло, па се говори:

сиџреја Мис Бу О Са СЕ Ра Па Про Ве Ст Ру Ви Ам МВ СБ Рог Ду Ман Сл Др Си, на *сиџреју* СЕ Ра, *сиџрејом* О, око *сиџрејнице* Рог, *сиџреје* О, *сиџреја* Арн Ара Ј Ме Мир, *сиџреју* Арн, пот-*сиџреју* Ј, пот-*сиџрејом* Ме.

Има потврда чувања зева, као и његовог уклањања помоћу сонанта *-џ-*:

сиџреа Ра Про Прк, пот *сиџреу* Прк, близу *сиџре* Ман. *сиџреу* Арн; *сиџреа* Ту Ј Кр, пот *сиџреја* Ту, са *сиџре* Кр, *сиџреа* З Би, пот-*сиџреу* Би.

Губљењем *-x-* у домаћој речи *маћеха* и у позајмљеници *механа* ствара се могућност за прелазак *-ej-* у *-ij-*, што ће се и десити у неким говорима, а — истина спорадично — и на нашем терену:

маћија, маћија, маћију (т. 248), *мијана*, у *мијани* Ј, поред чешћих облика са *e*: *мејана, мејана, у мејани, у мејану*, код *мејанѐ*, пред *мејанѐм, мејана, мејана* (т. 119).

51. Однос изворних префикса *ѝри-* и *ѝрѣ-* карактерише: а) замена првог другим (најчешће); б) чување изворног *ѝри-* (ређе) и в) спорадична замена другог првим. Примери:

а) *ѝрѣбада-се, ѝрѣбадамо* итд. (т. 43), *ѝрѣближне* ћеманима Ве, *ѝрѣближно* Мис, *ѝрѣваиу* Ра, *ѝрѣвидо, ѝрѣвиди, ѝрѣвидла, ѝрѣвиду* итд. (т. 43), *ѝрѣвијеш* на рању СЕ, *ѝрѣвиће* Мис, *ѝрѣвичу* Мис, *ѝрѣвика* му жена Ст, ја *ѝрѣвика* Про Кр, *ѝрѣвика* Про, *ѝрѣријемо* уз ватру СЕ, *ѝрѣдиклицу* Мар, *ѝрѣдиклица* Н Ду, *ѝрѣзван* међу људима Мис, *ѝрѣзнам, ѝрѣзнаш* СБ, да *ѝрѣзна* Са Прк, *ѝрѣзнаје* Про, *ѝрѣзнали* Ру, да *ѝрѣзнаду* Др, да се *ѝрѣјаву* Рог, *ѝрѣјављивала* Прк, *ѝрѣколицу* Ту, *ѝрѣказаније* Н, *ѝрѣказује-се* Си, *ѝрѣкучимо-се* Прк, *ѝрѣнели ѝрѣлоі* Кр, *ѝрѣлично* Про, *ѝрѣлике* Кр МВ, *ѝрѣмеиши* Мис Вр, *ѝрѣмеиши* Мар, да *ѝрѣмеиши* МЦ, Шваба ме *ѝрѣмеиши* Ру, *ѝрѣмеишвала* Ме, *ѝрѣмирје* Мис Мар Си, *ѝрѣмирје* Ра, *ѝрѣмир* ('примирје') Ам, *ѝрѣмеро* Ам, на *ѝрѣмер* Ме Ара МЦ, *ѝрѣоуиши* Ду *ѝрѣднуиши* Ту, *ѝрѣдуло* Мар Па Про Ве, *ѝрѣдоне* Ст, *ѝрѣднуће* ВИ, *ѝрѣјало* је нама Тр, *ѝрѣјала* је нама Си, *ѝрѣјадало* нама Ра, *ѝрѣјао* је у моју чету Ра, *ѝрѣјалу* ватру Ду, да сунце *ѝрѣјечд* Н, *ѝрѣјовѣика* Кр, *ѝрѣјовѣика* Си, да *ѝрѣјдо* моине Ра, *ѝрѣјѣлимо* крпу ВИ, *ѝрѣјрѣиши* Мис, да *ѝрѣјуцам ѝ-ја* Са, *ѝрѣслдну* Ду, *ѝрѣсилѣвам* СБ, да *ѝрѣстиѣлаши* вѣду Кор, *ѝрѣстианем* н-ѣтѣ Ве, *ѝрѣстиала* Ман, *ѝрѣсусио* Па, *ѝрѣсусиу* ВИ, *ѝрѣсусиовало* Па, да *ѝрѣстиврдим* Ту, *ѝрѣстиѣину* ѣпанке Ве, *ѝрѣстиѣину* и завѣжу МВ, *ѝрѣстииснем* Ве Ст, *ѝрѣстииснѣмо* Па Ме Ру, *ѝрѣстииснемо* МВ, *ѝрѣстиисак* Ст Ј Си, да се *ѝрѣваиши* посла Др, *ѝрѣваише* Па, *ѝрѣчекајише* Бу, *ѝрѣчес* СЕ Про Кор Ду Ман Сл Си, *ѝрѣчѣстиш-се* СЕ, *ѝрѣчѣстиши-се* Си, *ѝрѣчињѣва-се* Прк итд.;

б) ја му се *ѝрѣвѣзла* Арн, *ѝрѣвѣија* се МЦ, *ѝрѣкивају* Бу, *ѝрѣкода* З, на *ѝрѣлику* Рог, *ѝрѣлајзем* Па, *ѝрѣлазио* Па, *Прѣбислав, Прѣвислав, Прѣвиславе*, зовѣмо га *Прѣвиславом* Ме, на *ѝрѣимер* Бу Мар, *ѝрѣио* краву Мис, *ѝрѣиуцали* Арн, *ѝрѣстианем* МЦ, у *ѝрѣсусиу* О, *ѝрѣсусиујеш* О, *ѝрѣсусиују* О, *ѝрѣишисак* Ра Ј Про, *ѝрѣишисак* Ј, *ѝрѣишиснѣмо* Ру, *ѝрѣиши* Про, *ѝрѣирике* Ст;

в) она се *ѝрѣбија* на пѣла Рож, *ѝрѣбацује* зѣмњу Ј, *ѝрѣбереш*, да *ѝрѣбиреш* МЦ, *ѝрѣбирамо* МЦ, да *ѝрѣвије* рѣку прико Сѣве Рож, *ѝрѣиѣбало* Арн, *ѝрѣврѣиш* камѣн Рож, *ѝрѣзиме* МЦ, *ѝрѣзѣме* Арн, *ѝрѣкидаш* Ара, *ѝрѣкидале* рад Ј, *ѝрѣкидаш* Ара, *ѝрѣкрѣиши-се* Рож, *ѝрѣлијем* колач Ара, *ѝрѣлијем* машином МЦ, *ѝрѣлијеш* колач Ара, *ѝрѣлијеш* МЦ, *ѝрѣлијем* Рож, *ѝрѣлије-се* с-ѣтим Ме, тѣ се *ѝрѣлије* двапут Ме, *ѝрѣлиѣиш* Рож, *ѝрѣлиѣи-се* зѣ-мртве Ара, *ѝрѣљуб.ље* ('прељуба') Арн, *ѝрѣимѣнуо* ('умро') Ара, да *ѝрѣисѣиваши* још јѣдноу Ме, *ѝрѣишѣиши-се* Рож, *ѝрѣисѣиши* да нѣма МЦ, *ѝрѣисѣивѣишемо* — раѣѣпи-се дрѣво Ду, да *ѝрѣисѣиши* да знаѣ Сл, да *ѝрѣисѣишавио* Арн, *ѝрѣишуру* прѣко глаѣе Арн, *ѝрѣишурили-се* МЦ, *ѝрѣишрѣсеш* МЦ.

Још су ређе потврде за $\check{b} > u$ у предлогу *ѝрѣко*: *ѝрико* баре, *ѝрико* друма, *ѝрико* брда Н, *ѝрико* зѝме Би, *ѝрико* друма Арн, *ѝрико* Саве Рож, *ѝрикѝсуѝра* МЦ. Неупоредиво је чешће и обичније: *ѝреко* куће Кор Ман Си, *ѝреко* рамена Ве, *ѝреко* брда Ду, *ѝреко* брѣга Сл, *ѝреко* главе СЕ, *ѝѝѝреко* Мис итд., *ѝрекѝ*-куће Рож Ме, *ѝрѣко*-лѣта Би, *ѝреко* лѝваде Арн, *ѝрѣко* Ме Арн МЦ, у *ѝрѣку* Арн итд. Увек се, иначе, говори: *ѝрѣд*-нама Ст Мис, *ѝрѣд* жѣнама Сл, *ѝрѣд* мајком СЕ итд., *ѝрѣдѣ*-те Арн, *ѝрѣ*-дѝшу Ме, *ѝрѣѝ*-кућом Ара Ба Рож итд.

52. Спорадичне потврде *нѣ* > *ни*- бележене су, с изузетком Рожанаца, у колубарском појасу. Највише таквих примера нашао сам у Медошевцу: *ники* пѝт Ба, *ники* пѝта Рож, *никим* јунаку Рож, крај *ники* Кр, у *никим* једѝницама (мало сумњив облик) Са, за *нико* време, за-*нико* време, *ника* трава слѣз, жѣшља *ника*, *ника* мѝја снаа, *никѝ* пѣлену, костѝме *никѣ*, *ники* ради, клѣча, срѝдника *никѝѝа*, *никада*, *никад* сѣје, тѝ се *нишиѝо* стѝви, *ниѝди* се тѝ прѝви Ме. И у овим селима, искључујући можда Медошевац, чешћи су, а у осталим — једини — ликови са не односно не: *неко* Вр СБ Ман Би З, *неки* Ст Ру Кор Н Рог Ду Ман Сл Ба, *ѝонѝки* срѣду Си, *некако* О, *неколко* Мис Ст Н Кор Ба Рог Кр Ман, *неколико* Мис Ст Ру Кор Н Рог Ман Ара, *донѝкле* Кор Н Рог Ду Ман Сл, *некако* О, *некад*, *некада* (в. т. 470), *неѝде*, *неѝди*, *неѝје*, *ѝднеѝди*, *неѝје*, *ѝднеѝје* (т. 469), *нешиѝо*, *ѝднешиѝо* (в. т. 304), *неко* Ба, *неке* прѝшкове Арн, *неки* лѣбац Ба, *неки* Ј Рож, *неким* Ба, *неку* јѝбуку Ба, *ѝнеки* Ба, *неколико* Ба, *некад* Ба, *нешиѝо* Ба Мир Арн, *ѝднешиѝо* Ба, *неѝде* Ба.

53. Имајући у виду чињеницу да се понегде на екавском и јатовском терену чују „икавизми” *дивѝјка*,¹⁹⁵ *ѝзриком*,¹⁹⁶ напомињем да је овде једино:

дѝвѝјка Бу О СЕ Про Ве Ст Ру Кр, *дѝвѝјка* Кор Н Рог Ду Ман Сл, *дѝвѝјку* Н МВ, *дѝвѝјки* Мис Бу Мар Ра Ту Кор Рог Си Ара, *дѝвѝјака*, *дѝвѝјака*, *дѝвѝјака* (т. 41), *дѝвѝјка*, *дѝвѝјка*, *дѝвѝјку*, *дѝвѝјку*, *дѝвѝјци*, *дѝвѝјке* итд. (т. 41).

ѝзрѣком Ду — једном потврђено, и то радећи по упитнику. У Рудовцима ми је, додуше, старији човек „објашњавао” како „Сѝѝко село ѝма свѝје *нѝриѝје*”.

54. У вези са икавизмима примећеним на неким суседним и сличним подручјима наводим још неколика детаља:

а) У целој зони сам бележио именицу *сѝра* < *сѝра* (жућкаста маст на још неопраној вуни) Н Ду Др Ра Кор Ст Ара Мир, а отуда и: *сѝрава* ми вѝна Мар, *сѝрава* Н Рог, *сѝрава* вѝна Ман Кор, *сѝраѝва* вѝна Н Ду. У Дучини и Манићу сам регистровао и синтагму *сѝраво* млеко (‘прво млеко, грушавина’). Можда је *сѝраво* млеко настало у наслону на именицу *сѝр*.

¹⁹⁵ Уп. ишр.: Ивић Незамањено јат 150 (*дѝвѝјка* у Рекашу, *дѝвѝјку*, *дѝвѝјкама* у БЦГ); Веску ГБЦГ 128; Моск. Извѣштај II, 41 (околина Ваљева); Ивѝић Шапт. 114; Ивѝић Посавски I, 172; Финка—Шојат Винковци 26; Хам Подравина 57; Елез. Речник (*дѝвѝјче*) I, 135 итд.

¹⁹⁶ Ивић Банат 147.

б) Изгледа да је нешто чешћи везник *осим* него *сем*: *осим* на̄с Ду Ман, *осим* же̄нѣ и де̄цѣ Ст, *осим* кѹће и па̄ра свѣ ћу да̄ти Кр,¹⁹⁷ *сем* то̄га̄ и не̄ма ништа Вр.

в) У Орашцу сам регистровао лик *забилѣжси*: ђн *забилѣжси*, а у Марковцу мало необичне облике: *забилѣжсе*, *забилѣжсиџо*, *забилѣжсено* (добијене можда укрштањем гл. *биљезиџи* и *бележсиџи*). Објашњење форме *забилѣжси* свакако лежи у пореклу орашачког становништва.¹⁹⁸ Напомињем да су и у „ерским” селима у осталим случајевима од морфема *бележ-* и *белеј-* записивани екавски, а у другим насељима, у зависности од тамошњег вокалног фонолошког система, искључиво екавски и(ли) јатовски и екавски облици: *белеја* Бу О Ра Па Про Ве Тр Ру Си, *белеја* Се Мар Ра Ам Кор Ду Сл Ман, *белеју* Ве Тр, *з-белејом* Сл, *бележсиџи* Бу Ст Ра, *бележсиџи* Ру Ам Ду, *бележсено* Ра, *забележсено* Ду Сл, *бележси-се* Кор, *бележсићу* Ст итд.; *белеја*, *белеја*, *белеју*, *бележси*, *бележси*, *бележсимо*, *бележсими*, *обележсимо* итд. (т. 41).

Нема никаквих трагова *ѣл* > *иљ* у лексемама *кудеља*¹⁹⁹ и *недеља*: *кудеља* Ст Мис, *кудељу* Н СБ, *кудељно* Вр итд., *кудеља*, *кудеља*, *кудељу*, *кудељу* итд. (т. 41); *недеља* Вр О Ст Ве, *недељу* Н итд., *недеља*, *недељу*, *недеља* итд. (в. т. 41). Нема овде ни лексеме *дишџи*, примећене на југу србијанске јатовске зоне.²⁰⁰

55. Вокал *е* у ономатопеји *курурекаџи* понаша се као *јајџ*.²⁰¹ У нашој зони овај глагол гласи тројако:

курурече Бу Се Про Кр Тр, *курурече* Мар Кор Н Ду Ман, *ми* вѣчсмо *куруреку* Пру, *куруреку* Ј;

куруриче Сл, *куруриче* Па Ру;

курурече, *курурече*, а отуда „због цвијета сличног пијетлову перју” (Скок Рјечник II, 228) и — *курурек*, *курурек*, *курурека* (в. т. 41).²⁰² Мислим да се код оцењивања вредности ових последњих икавизама мора водити рачуна о њиховом ономатопејском пореклу.

¹⁹⁷ Уп. *осим* у банатском говору и *осим* у околини Будимпеште (Ивић Банат 147; Н. Петр. Мађарска 74).

¹⁹⁸ Морфеме *биљеј-* и *биљез-* у оваквом лику (са *-и-*) долазе у свим суседним и већини даљих штокавских ијекавских говора. В. нпр.: Тешић Љешт. 191; М. Ник. Гороб. 654; ФО 516 (Крива Ријека); Ник. Тршић 400; М. Симић Обади 43; Рем. Кладањ 111; Пецо ГИХ 58; Вуковић II—Др. 17 Пиж. Колашин 71; Станић Ускоци I, 68; Петр. Змијање 54 итд.

¹⁹⁹ Појава карактеристична за западносрбијански терен: Тешић Узовница 174 (*кудиља/кудеља*, *недиља*); Рем. Јат 48—49 (Азбуковица), 71 (Г. Црнијево: *куд^нља*, *куд^нља*), 75 (Гуњаца: *куд^нља*, *куд^нљу*), 68, напомена 63; Тешић Љешт. 191. У Обадима је *кудиља* 'конопла', а *куђеља* 'привежљај на преслици' (М. Симић Обади 43).

²⁰⁰ Уп. Рем. Јат 49 (Г. Оровица), 50 (Д. Оровица), 74 (Осечина), 75 (Гуњаца, Драгодол), 76 (Комирић), 77 (Бањевац и Шљивова у Рађевини).

²⁰¹ Уп. нпр.: Скок Рјечник II, 228; РСАНУ X, 796—798; РМС III, 118; РЈАЗУ V, 764—765.

²⁰² Примере са *е* бележи П. Ивић у Рекашу (Ивић Незамањено јат 148: *куруре^нче*, *куруре^нкала*).

56. Презентским обликом *куруриче* исцрпен је списак „икавизама”, као и лексема и грам. категорија у којима су се они, с обзиром на географски положај овога дела Шумадије и порекло њеног становништва, могли евентуално појавити.

57. Међу икавизмима уоченим у нашој зони нема готово ниједног досад непримењеног на Ш—В, С—В, или неком другом суседном подручју.

а) Примери под 7 а—в и 9 а—б познати су свим Ш—В говорима, те опада потреба за успостављањем било каквих паралела на тој страни. Већ С—В подручје не показује у т. 7 такву уједначеност, а тиме ни пуну подударност за Ш—В приликама, јер код бан. Хера и у Церовцу Ијд. м. и с. рода прид.-зам. декл. гласи двојако: *-ил/-ем*.²⁰³

б) Гл. Белићеве VII врсте немају инф. основу на *-ићи* једино у периферним говорима Ш—В базе.²⁰⁴ Са нашом зоном не иде ни С—В појас, искључујући засад једино Биограчиће, а донекле и околину Смед. Паланке.²⁰⁵ Зато подударност са простором између Космаја и Букуље показује, што треба посебно нагласити, већина јатовских говора: сви србијански, галипољски, Банатска Црна гора, за разлику од Рекаша, где стоји *-е-*, а не *-е-* ни *-и-*.²⁰⁶

в) *Сикира* је (понегде паралелно са *сикером*) бележена, између осталог, на целом простору Ш—В²⁰⁷ и С—В²⁰⁸ дијалекта, у славонским екавским²⁰⁹ и неким западносрбијанским ијекавским говорима,²¹⁰ да би спорадично допрла до К—Р па чак и призренско-тимочког терена.²¹¹ За овај икавизам знају сви јатовски говори.²¹² Нешто је мањи домаћај *видрице*,²¹³ лексички ограниченије, а уз то бележене и у екавском лику.²¹⁴

²⁰³ Ивић Хере 329; Барј. Церовац 119.

²⁰⁴ Стев. Гружа 418—419 (*виђеици, леђеици, жсџелело-се, сџеици, њолуђео* итд.); Ивић Ловра 199 (*сџдео/сџдио*; уп. и ФО 611: *сџ'еј*); Н. Петр. Мађарска 74 („увек је: *сџ'еици, сџ'ела, сџ'б, виђ'еици* . . .”).

²⁰⁵ Ивић Хере 330 (*мрзџли, жсйвџли* итд.); Барј. Чумић 14 (*леиђеици, њоблеђеици*); Барј. Церовац 119 (*сџџо, њобледео*); Ивић Биогра. 148 (*жсйвици* итд.); ФО 520 (Глибоввац: „Ретки су и 'икавизми' . . . *жсйвџли, виђили*, поред чешћих форми типа *жсйвџли, одлеиџли* . . .”).

²⁰⁶ Рем. Јат 69—77; Ивић Галип. 69; Ивић Незамањено јат 150 (подаци за БЦГ); Веску ГВЦГ 129.

²⁰⁷ В. нпр.: Стев. Гружа 419, 529 (и *сикираици-се*); Моск. Банат 60; Мил. Кик. 18; Ивић Банат 147; ФО 455 (Бапаид); Ник. Кол. 35; Ник. Мачва 235 (*сикера*); Моск. Поцер. IV; Поп. Госпођ. 42; Моск. Диј. карта 21; Секереш Даљ 142; Н. Петр. Мађарска 74 (*сџкира/сџкира/сџкера*); Ивић Ловра 194 (*сџкера*) итд.

²⁰⁸ Ивић Биогра. 148; Ивић Хере 329; Барј. Чумић 14; ФО 494 (Уљма); ФО 520 (Глибоввац); Ивић Дијалект. 88.

²⁰⁹ Хам Подравина 57. У Финка—Шојат Винковци 26 стоји: *сџџера*.

²¹⁰ Тешић Љешт. 191; Тешић Узовница 175; Ник. Тршић 400 (*сџкера*).

²¹¹ В. нпр.: Симић Левач 132 (потврђено само једном); ФО 576 (Буковац у Ресави). *Сџиџера* је регистрована у севернотимочком дијалекту (Стан. Тимок 363).

²¹² Уп. нпр.: Рем. Јат 57, 69—77, 49—50; ФО 481 (Осладић); Веску ГВЦГ 128.

²¹³ Веску ГВЦГ 128; Рем. Јат 69—76; ФО 481 (Осладић); Ник. Кол. 35; Моск. Поцер. IV; Ивић Банат 147, 155 (изузимајући јужни део); Ивић Биогра. 148. Чак и у јужноморавском крају „место у воденици око точка” зове се *видричњак* (Белић ДИЈС 363).

²¹⁴ Као, на пример, у: Поп. Госпођ. 42; Ивић Хере 330; ФО 520 (Глибоввац).

г) Резултати досадашњих истраживања не дају обиље материјала за праћење групе *inb-* у *inbvan*. Прећуткивање проблема у литератури сугерише закључак да изостају икавске потврде ове основе. Поуздано се зна за ликове типа *inivan* у Бачкој и Банату,²¹⁵ као и за *inivan* у херском и даљском говору.²¹⁶

Неупоредиво је у нашим говорима чешћи лик *inizado*. Присутан је, пре свега, у осталим јатовским идиомима,²¹⁷ на већем делу Ш—В дијалекта,²¹⁸ док са нашом зоном *inizado* иде К—Р,²¹⁹ а углавном и С—В²²⁰ залеђе, као и неки, условно говорећи, периферни Ш—В говори.²²¹

д) *Ми(ј)ур* је посведочен у неким суседним Ш—В и С—В говорима и међу западносрбијанским ијекавцима.²²² Овај „икавизам” помињу и истраживачи других ијекавских говора.²²³

Глагол *додјјати* стекао је право грађанства у књ. језику обеју варијанти. И за источно наречје, иначе, има солидну дијалекатску подлогу, пошто је потврђен на подручју Ш—В и К—Р дијалекта,²²⁴ а и у делима писца са екавског терена. Тражећи објашњење шире распрострањености гл. *додјјати* од *сијјати*, *вјјати*, *тријјати*, *смијјати се*, П. Ивић указује на „могућност наслона на глагол *дијјати*, *дијјам* (од дихати).”²²⁵ Гл. *лелијјати (се)* бележен је у ваљевској Подгорини, мацванском селу Причиновићу и у Глоговцу код Светозарева.²²⁶

²¹⁵ Поп. Госпођ. 42; РСАНУ III, 394—395; Ивић Банат 147. У Елезовићевом Речнику (књ. I, 99—100) стоји гл. *inivaiti* 'трулити', 'распадати се', фиг. 'патити'. Исти глагол егзистира и у Тимочкој крајини (РСАНУ III, 395).

²¹⁶ Ивић Хере 330; Секереш Даљ 142.

²¹⁷ Ивић Незамњено јат 150 (у БЦГ: *inizado*); Веску ГВЦГ 128 (*inizado*); Рем. Јат 48—50, 69—76; ФО 480 (Осладић).

²¹⁸ Ник. Кол. 35; Моск. Шоцер. IV; Моск. Извештај II, 41 (околина Ваљева); Ник. Срем 314; Поп. Госпођ. 42; Мил. Кик. 18; Ивић Банат 147; ФО 455 (Башац); Моск. Днј. карта 21 итд.

²¹⁹ Уп. нпр.: Симић Левач 189; Пецо—Милан. Ресава 282; Арсовић Блаце 60; Грк. Луково 122; Елез. Речник I, 99 итд.

²²⁰ Барј. Чумић 14; ФО 520 (Глибовац); Ивић Хере 330; Ивић Биогра. 148 (*inizado/inizado*). У Уљми је *inizado* (ФО 494).

²²¹ В. нпр.: Стев. Гружа 413 (*inizado*, „нако се може чути и ... *inizado*”); Н. Петр. Мађарска 74; Ник. Мачва 234 (*inizado*, *inizado*, *inizadara*); Секереш Даљ 142. *Inizado* је и у тршињком говору (Ник. Тршић 400).

²²² Стев. Гружа 419, Рем. Јат 70 (Црвена Јабука у Посавотамнави); Ј. Грк. Чумић 140; Тешкић Љештг. 190; М. Ник. Гороб. 654; Ник. Тршић 398.

²²³ В. нпр.: М. Симић Обади 43 (*injur*); Петр. Змијање 54 (*injur/injur*).

²²⁴ Ник. Кол. 34; Стев. Гружа 419; Ник. Мачва (цела) 234; Поп. Госпођ. 40; Ивић Ловра 194; Ивић Банат 147 (у јужном делу: *dodejajiti*); Ник. Срем (у југоисточном делу: *dodjajiti* — *dodijajiti*, а у осталом делу области — доследно *dodijajiti*) 312 итд.; Симић Левач 131 (доследно); Елез. Речник I, 142; П. Ивић, *Још један пример са и на месџу сџарој јџаа у нашем књижевном језику екавској наречју*. — НЈ н.с., књ. II, св. 3—4, 117—124.

²²⁵ П. Ивић, *Још један пример са и на месџу сџарој јџаа у нашем књижевном језику екавској наречју*. — НЈ н.с., књ. II, св. 3—4, 120.

²²⁶ ФО 481 (Осладић); Ник. Мачва 234; Ивић, О неким проблемима 115; Гласник САНУ IV, 323.

е) Наши „Ерови“ су, колико ми је познато, једини екавци који говоре *лија*.²²⁷ Могло би се десити да је овај лексикализовани *икавизам* донела она снажна метанастазичка струја из Никшићке жупе и њој блиских области. Ослонац за овакву претпоставку видим у чињеници да се *лија* најчешће јавља управо у млађим шток. ијек. говорима ИХ типа.²²⁸ Вероватно је разлика у саставу и пореклу досељеничког становништва значајно утицала на формирање различитих изоглоса *лија* — *сијајии* на нашем терену. За *лију* је савршено јасно да је у Шумадију донета миграцијама са југа, а изгледа да је и гл. *сијајии*, *вијајии*, *џријајии*, *смијајии* се овде и на (бар неким) другим тачкама Ш—В дијалекта најупутније проматрати кроз призму динарских метанастазичких кретања према северу. Јер како другачије објаснити факат да тип *сијајии* по правилу покрива ивичне, периферне области дијалекта, крајеве који непосредно контактирају са ијекавским и(ли) икавским идиомима. Ову категорију икавизама налазимо у Грузи, Поцерини, спорадично у ваљевској Колубари и Мачви, у западном Срему (док цела источна област и „већи део северног сремског Подунавља“ имају: *вејајии*, *џрејајии*, *сејајии*, *смејајии-се*), затим у северним и западним бачким говорима (за разлику од Госпођинаца и Шајкашке, где је *-еј-*), у северном Банату (док је у јужном *-еј-*), те код даљских и осјечких Срба, као и у говорима из околине Будимпеште.²²⁹ Контактном са суседним говорима и јаким динарским струјама ваља објашњавати спорадичне потврде гл. *сијајии* и у неким јужнијим односно западнијим крајевима К—Р дијалекта.²³⁰ Разуме се да у већини К—Р и С—В²³¹ говора имамо једино: *вејајии*, *сејајии* итд.

²²⁷ Уп. нпр. *леја* у Поп. Госпођ. 40 или: *леја*, *лејица* у Стев. Гружа 455.

²²⁸ В. на пример: Станић Ускоци I, 68; Пиж. Колашин 71; Петр. Ровца 165; Пива (по обавештењу Радојке Цицмил-Реметић са Пивске планине); М. Симић Обади 43 (*лија*); Петр. Змијање 54; Тешћ. Ђешт. 190; М. Ник. Гороб. (*лија*) 654; ФО 516 (Крива Ријека); Ник. Тршић 400 (*лија/леја*). И у Вуковом Рјечнику (Рјечник¹ 368, Рјечник² 327) стоји *лија*.

²²⁹ Стев. Гружа 419; Моск. Поцер. IV; Ник. Кол. 34; Ник. Мачва (у Бадовинцима *-иј- // -еј-*, а у осталим селима једино *-еј-*) 234; Ник. Срем 311—312; Поп. Госпођ. 23, 40; Мпл. Кик. 18; Ивић Банат 147—148; ФО 455 (Бапанид); Секереш Даљ 142; Секереш Осјек 139; Ивић Ловра 194; Н. Петр. Мађарска 73 итд. Уп. и Ивић Дијалект. 77; Ивић Шток. 177.

²³⁰ В. Симић Левач (у северозападном делу области) 130; ФО 571 (В. Крушевица); Ивић Биоград 148 (податак да се у Гочу говори: *сијем*, *џријем*); ФО 569 (у Србовцу код Звечана: *вијо*, *сијем* и сл., поред: *вејо*, *џосејајии* и сл.); Барј. Лепосавић 420 (обично је: *сејемо*, *уџреје се*, *смеју му се*, али „чују се облици . . . *смијо се*, *џријајии се*“); Арсовић Блаце 59 (обично *-еј-*, али „јављају се и облици са и код гл. *сејајии* и *вејајии* који су, вероватно, овамо донесени из старе постојбине“).

²³¹ Уп. нпр.: Барј. Чумић 14; Барј. Церовац 119; Глибовац код Смедеревске Паланке (мој материјал); Ивић Хере 330 итд.

ж) Предлог (*i*)ди покрива практично цео Ш—В и С—В дијалекат.²³² Познат је осталим јатовским говорима,²³³ а продро је и до К—Р подручја.²³⁴

Код нас, како смо видели, тако ретка *иријоша* бележена је у пре-чанским крајевима²³⁵ и северозападној Србији.²³⁶ И у Вуковом *Српском рјечнику* стоји *иријоша*. На екавским, ијекавским и јатовским теренима није необичан ни лик *Би(ј)оџрад*.²³⁷ Прилично ретко, у складу са статусом имперфекта као грам. категорије на овим просторностима, на терену Ш—В дијалекта могу да се чују облици *бијаше*, *бијаде*.²³⁸ Паралелу за *маћују* пружају Левач, Блаце, Ловра, Обади, Гружа, Змијање и колашински крај,²³⁹ а за *мијану* — Гружа и српски екавски говор из околине Будимпеште.²⁴⁰

з) Мешање преф. *ѝри-* и *ѝрѝ-* спада у особине многих наших говора. За *ѝри-* > *ѝре-* знају, између осталих, и Ш—В, С—В и К—Р крајеви,²⁴¹ а појава није непозната ни ијекавцима.²⁴² И за *ѝрѝ-* > *ѝри-* наћи ће се паралеле широм Ш—В дијалекта (укључујући и остале говоре са незамењеним јатом), а спорадично и на К—Р и ијекавском терену.²⁴³ „Икавизација” преф. *ѝрѝ-* захватила је и славонске екавске говоре.²⁴⁴

²³² Ник. Кол. 34 (*дѝ/дѝ*, али: *бађе/баде*); Ник. Мачва 234 (доследно *ди*, али: *нѝди* и *нѝде*. Увек је: *баде*, *бадека*, *бадена*, *воде*); Моск. Поцер. IV; Ник. Срем 313; Поп. Госпођ. 41; Моск. Банат 60; Мил. Кик. 18 (*дѝ*, али по правилу *д(е)де*); Ивић Банат 147; ФО 455 (Бацаид: *дѝ*, *нѝди*); Моск. Диј. карта 21; Секереш Осиек 139 (*ди*, *нѝди*); Секереш Даљ 142 (*дѝ*, *нѝди*); Ивић Ловра 194; ФО 494 (Уљама); Ивић Хере 329; Ивић Биоград 148 (*дѝ*, „али чешће *дѝ* и редовно *воде*, *нѝде* итд.”).

²³³ Ивић Галип. 69; Ивић Незаменењено јат 150 (у Рекашу *ѝи*, а у БЦГ — *дѝ*); Веску ГБИГ 128; Рем. Јат 50, 69—77.

²³⁴ Јовић Трст. 53 (*де/ди*); Пецо—Милан. Ресава (*ди*, *ѝи*, *де*, *ѝе*) 259—260.

²³⁵ Ник. Срем 312; Поп. Госпођ. 41; Мил. Кик. 18; Ивић Банат 147; Ивић Хере 329; Секереш Даљ 142; Ивић Ловра 194; Веску ГБИГ 128 (*иријоша*).

²³⁶ Ник. Мачва 234; Рем. Јат 70 (Црвена Јабука), 73 (Осладић), 75 (Драгодол), 76 (Комирћ); ФО 481 (Осладић).

²³⁷ Уп. нпр.: Ник. Мачва 234; Ивић Ловра 194; Ивић Биоград 148 (*Биѝџрад*, *Биѝџрадчић*); М. Ник. Гороб. 655; Тешић Љешт. 191 („од старијих се чује”); Ник. Тршић 400 (*Бѝџрад* и *Бѝџрад*); Ник. Кол. 35 (у *Бѝџраду*); Рем. Јат 72 (Бранковина), 73 (Осладић), 74 (Осечина, Остружањ); ФО 481 (Осладић); Пиж. Колашин 71—72 (*Бѝџрадско* језеро, *Бѝџрад*) итд. Уп. и Вук Рјечник¹ 31: *Бѝџрад*, Рјечник² 26: *Бѝџрад*.

²³⁸ В. Рем. Јат 73 (Осладић: *бѝјаде/бѝјаде*); ФО 481 (Осладић); Ник. Кол. 34: *бѝјаде/бѝјаде*; Стев. Гружа 419: *бѝјаше/бѝјаше*; Ник. Мачва (доследно аорист: *бѝјаде*, *бѝјаде*) 234; Ивић Банат 147 (*бѝјаше* „само у Ф[аркаждину] и само једном забележено”).

²³⁹ Уп. нпр.: Стев. Гружа 419 (*маћуја*); Симић Левач 140; Арсовић Блаце 63; Ивић Ловра 195; М. Симић Обади 55; Пиж. Колашин 64, 67; Петр. Змијање 54.
²⁴⁰ Стев. Гружа 455 (*мијана*); Н. Петр. Мађарска 74 (*мијана*); Ивић Ловра 198 (*мијана*).

²⁴¹ В. нпр.: Ник. Мачва 235; Моск. Поцер. IV; Ник. Срем 312—313; Моск. Банат 60; Поп. Госпођ. 42; Мил. Кик. 18 (врло ретко); Моск. Диј. карта 22; Ивић Ловра 194; Ивић Хере 330; Ивић Биоград 148; Барј. Чумић 14; Барј. Церовац 119; Симић Левач 138; Пецо—Милан. Ресава 261; Алекс.—Вуком. Жупа 296; Арсовић Блаце 59 итд.

²⁴² Ник. Тршић 399 (често); Петр. Змијање 54; владањски Муслимани (мој материјал) итд.

²⁴³ Ник. Кол. 35; Ник. Мачва 235 (ретко); Моск. Поцер. IV; Ивић Банат 147; ФО 455 (Бацаид); Мил. Кик. 18; Моск. Диј. карта 21; Ник. Срем (само једна потврда) 312; Поп. Госпођ. 41; Рем. Јат 48—49, 69—77; ФО 481 (Осладић); Симић Левач 138; Будмани Дубровачки 156; Шурмин Сарајево 190; Брабец ТО 51; Броз. Пјешћ. 133 итд.

²⁴⁴ Уп. Ивић Носавски I, 172; Финка—Шојат Винковци 27.

Сличне су распрострањености на неикавском простору и *ѝрид(-)* и *ѝри-*ко,²⁴⁵ с тим да је *ѝрид(-)*, као нешто експанзивније, продрло дубоко на К—Р терен²⁴⁶ и досегло чак до призренско-тимочке зоне.²⁴⁷

и) Префикс *ни-* < *нѣ-* потврђен је не само на Ш—В него и на призренско-тимочком, славонском, а спорадично и на С—В и К—Р подручју.²⁴⁸ За икавизме ове врсте знају и остали говори са незамењеним јатом.²⁴⁹

ј) Икавска варијанта именице *сѣра* (и њених деривата) сасвим је обична појава код србијанских екаваца К—Р и призренско-тимочког типа.²⁵⁰ Да је у основи речи *сера* јат, говоре многобројне екавске и јекавске (уз често јотовање групе *сј-*) потврде широм српскохрватског језичког подручја.²⁵¹

58. У раду *О незамењеном јатију и икавизмима у њоворима северозајадне Србије* детаљно сам, уз исцрпно навођење литературе, писао о досадашњим тумачењима настанка икавизама Ш—В типа,²⁵² а овде ћу само подсетити на три главна мишљења:

²⁴⁵ В. нпр.: Ивић Галип. 69—70: „*ѝрику* мѡра (устаљен прилошки израз, предлог иначе гласи *ѝрко*, *ѝрку*), *ѝрику* мѡре (предео с друге стране Дардаела у Малој Азији)”; Ивић Незамањено јат 150 (*ѝрид* и *ѝрико* у Рекашу и БЦГ); Веску ГБЦГ 128 (*ѝрв(д)* > *ѝри(д)*); Рем. Јат 48 (Г. Љубовића), 71 (Бранковина: *ѝрико* лета), 72 (Словац: *ѝрико* куће), 70 (Коцељево: *ѝриш-кућу*); ФО 481 (Осладић: „ретко” *ѝрид*, „понекад” *ѝрико*); Моск. Диј. карта 21; Моск. Извештај II, 41 („понекад се чује” *ѝрид* и *ѝрико* у Београдској Посавини); Моск. Банат 60; Мил. Кик. 18; Ивић Банат 147; ФО 455 (Башаид: *ѝрид*, *ѝрико*); Ник. Срем 313 (*ѝрид* и *ѝрико* се понекад чују у северном пограничју области); Поп. Госпођ. 41; Ник. Мачва 235 (ретко *ѝрид* и *ѝрима* ’према’); Ивић Шапт. 114 (*ѝрид*); Ивић Посавски I, 172 (*ѝрид* и *ѝрико*); Финка—Шојат Винковци 26—27; Брабец ТО 51; Броз. Ијешћ. 133 итд.

²⁴⁶ Уп. нпр.: Елез. Речник II, 134 (*ѝрид* вече, *ѝрид* јесен); Симић Левач 131—132: „Поред облика *ѝред*, који је далеко чешији у употреби”, имамо и: *ѝрид* вѣче, *ѝри* вору, *ѝрид* мрѡк итд.; Јовић Трст. 53: *ѝрид* мрѡк, *ѝрид* кућу; Арсовић Блаце 59: „Спорадичан икавизам срећемо једино у изразу *ѝрид* нѡћ”.

²⁴⁷ Уп. *ѝридвечер* у Сретчкој жупи (М. Павл. Срет. 220). Н. Богдановић у Белом Поточу бележи *ѝридвече*, а у Бучуму — *наѝридвечер* (Богд. ГББП 16).

²⁴⁸ Ник. Кол. 35 (спорадично „у колубарском селу Петници и тамнавском селу Чучугама”); Ник. Мачва 235 (само у *ддиш.ле*); Моск. Банат 60; Мил. Кик. 18; Ивић Банат 147 („углавном спорадично”); Моск. Диј. карта 21; Поп. Госпођ. 42 (недоследно); Белић ДИЈС 425; Ивић Шапт. 114; Ивић Посавски I, 172; Хам Подравина 57; Финка—Шојат Винковци 26; Ивић Хере 330; Пецо Бердап 181 („И ту је *ники* м. *неки* и *неко*”) итд.

²⁴⁹ Уп. Ивић Галип. 69; Ивић Незамањено јат 150 (у Рекашу и БЦГ); Веску ГБЦГ 128; Рем. Јат 48, 69—77; ФО 481 (Осладић).

²⁵⁰ В. нпр.: СЕЗБ XXXII 106 (*сѣра* у Левчу и Темнићу); Ивић Галип. 72 (податак да се у Глоговцу говори: *сѣрајва* вода и да је око Зајечара, на граници с тимочким дијалектом, *сѣрајив*); Елез. Речник (*сѣрина*, *сѣр.ѣва* вѣна). Уп. у галипољском говору: *сѣра*, *сѣрајва* вода (Ивић Галип. 70).

²⁵¹ Уп. нпр. *сѣрав* у Врању, *сѣрав.ѣва* вуна у Алексинцу, *сѣра* у Књажевцу с околином, *сѣрав* у „бољевачком срезу”, *сѣравна* вуна у Хомољу (картогена РСАНУ); *сѣра* у заплањском селу Д. Душнику и у Пљачковици код Врања (мој материја). У Бихору је: *сѣра* и *сѣра*, *сѣруша* и *сѣруша*, *сѣрав* и *сѣрав* (Барј. Бихор I, 26), у Пиви и Дробњаку: *сѣра*, *сѣр.ѣв* (Вуковић II—Др. 45), као и у говору православног живља кладањског краја *сѣра* (мој материјал) итд. Уп. и РЈАЗУ XV, 164—165; Скок Рјечник III, 231—232.

²⁵² В. посебно Рем. Јат 60—68.

а) По Белићевом (и Вуковом) схватању икавизми су са стране донети на екавски (косовски) супстрат. Најозбиљнији и најдоследнији заступник ове тезе био је, уз извесне модификације у неким детаљима, Б. Николић;

б) М. Решетар је изашао са теоријом да су се Ш—В икавизми развили самостално, без озбиљнијег утицаја са стране. Решетарово схватање касније ће темељито разрадити, методолошки зрелије поставити и новим подацима поткрепити П. Ивић. Решетарово и Ивићево објашњење проблема може се сматрати општеприхваћеним у нашој науци;

в) Икавизам на Ш—В терену је, по мишљењу М. Московљевића, изворна појава, док је екавизам донет са стране. Овакво тумачење ствари остало је практично без следбеника.

Поставља се питање односа резултата истраживања зоне између Космаја и Букуље и наведених покушаја објашњења појаве. Пошто грађа изложена на претходним странама недвосмислено потврђује да су М. Решетар и П. Ивић потпуно у праву, нема разлога да било шта мењам у својој дискусији²⁵³ са заступницима другачијег тумачења проблема.

(И)ЈЕКАВИЗМИ

59. Првенствено у јасеничким насељима (у осталим селима, изузимајући вок. *дијетије*, ретко) очувало се нешто, углавном лексикализованих, (и)јекавизама. Понајчешће су то прилошке речи, честе у свакодневном животу, чиме се и објашњава њихова отпорност у процесу неминовног уједначавања у корист израза староседелачког становништва. Досељеници су (и)јекавске трагове сачували у следећим примерима:

ћѐ да и *наћем*? Си, *ћѐ* идѐте? Мис, *нѐиће* Бу, *нѐће* О Мис, *иднѐиће* О, *ниће* Мис Бу О, *нићје* Бу, *овѐје* Про Ра, *овѐји*, *овићи* Мис, *зѐђевица*, *зѐђевају* Мис, *ћѐвѐр* Ве, *ћѐца* Мис, *вићети* Мис;

кѐрјѐк *излѐће* Мис, *идћерај* Ме, *ддћерају* Ба;

ддље Прк, *иљѐме* Вр, *уљѐли* Мис, због *наслѐсиа* О, *најјошље* Ра, *мишљела* Бу О Мис, *мишљо* Мис, *мишљѐ* О. Мислим да овамо спадају и облици: *мишљала*, *мишљали* Мис;

сѐдѐ Мис;

ирије Мис Бу Про Ме МЦ, *дѐирије* О, *најјрије* Би;

кудије тражи? Вр, *кудије* пада слама тѐ мѐти О, *вудије* Бу Коп О Мар Мис, *вудијер* Мис, *овудије* Ра, *иудије* Мар, *иудије* О, *иудије* Ру Бу Коп Мис, *нудије* Мис Бу, *свудије* лежѐ плѐва Мис;

дијетије (вок.) — у свим селима. Ређе: *дѐије* мѐје Рог.

Синтагма свѐтѐј *Дјѐви* Мѐрији Ј унета је из црквеног језика, а „модерним” освежавањем домаћег антропонимског модела дошло се до имена *Снѐжана* Ра. Препричавајући један догађај „от пре швапског

²⁵³ У раду Рем. Јат 90—99.

рата”, старији мештанин из Мисаче се присетио речи свога комшије „чика-Илије”: *бјѣси*, сине, убиће те. Остављам по страни синтагме: *бијело* платно, *бијелој* платна, које сам записао слушајући у Мисачи „јуначку песму Боланог Дојчила”.

Пада у очи да нема примера *ђед*, који се иначе добро држи у неким суседним говорима Ш—В основе. Наћи ће се на тим подручјима још покоји (и)јекавизам.²⁵⁴ Вокатив *дијете* разнет је „вероватно путем народних песама” широм Ш—В и С—В дијалекта.²⁵⁵

На крају расправе о јату наводим да овај глас на нашем терену, као и у свим суседним областима, даје *a* у речи *орај* (в. т. 119).

НАЗАЛ ПРЕДЊЕГ РЕДА

60. Судбину старог назала предњег реда помињем због двеју појединости: због посебног рефлекса у речи *жсалац* и из старијег, предвуковског српског књ. језика наслеђених именица *књаз* и *началник*:

жсалац Мис Бу О СЕ Ба Мар Ра Про Ве Ст Ру Прк Тр ВИ Пру Ам МВ Рог Ман Сл Мир Ара Ј З, ни *жсџа* Ст, *жсџрм* Бу СЕ Ра Про Ве Ру Ара Са З МЦ, са *жсџом* Мар ВИ Ам, на *жсџу* ВИ Тр Н;

Књаз Микајло СБ, *Књџа* Микаила Рож, *Књџу* Микаилу Вр, он ради у ўлици *Књџа* Микаила Ст; *начџник* Мис Др, *начџнице* Мис.

Промена *џ > a* у *жсалац*, *жсџа* је врло стара и захватила је већину српскохрватских дијалеката, међу којима су и они на источном делу наше језичке територије.²⁵⁶ У мањини су говори без овог лексичког изузетка од *e < џ*. Ја сам у заплањском селу Доњи Душник слушао *жселџи*.²⁵⁷

ПОЛУГЛАСНИК

61. Основни рефлекс полугласа је, разуме се, *a*, што није потребно материјалом потврђивати нити пак посебно коментарисати. Неколико детаља, међутим, заслужују да буду поменути:

²⁵⁴ В. нпр.: Ник. Кол. 34, 35; Ник. Мачва 233; Рем. Јат 87, 89.

²⁵⁵ Ник. Мачва 233; Ник. Срем 314 (*дијете*, *дјете*); Ивић Банат 147 (*дџете*, *дијете*); Поп. Госпођ. 44; Рем. Јат 87, 89; Ивић Биогр. 148; Ивић Дијалект. 80.

²⁵⁶ Уп. нпр.: ФО 449 (Сивац: *жсџа*); ФО 450 (Јазак: *жсџа*); ФО 455 Бапцаид (*жсџк*); ФО 481 (Осладић: *жсџа*); ФО 494 (Уљма: *жсџа*); ФО 516 (Крива Ријека: *жсџа*); ФО 520 (Глибовац: *жсџица*); ФО 521 (Кула: *жсџа* и *жсџа*); ФО 567 (Тучеп: *жсџи*); ФО 569 (Србовац: *кажсџа*); ФО 576 (Буковац: *жсџа*); ФО 582 (Ораховац: *жсџи*); ФО 592 (Кална: *жсџа*); ФО 595 (Јасеница: *жсџа*); Богд. ГВБП 153 (*жсџа*). Уп. и РСАНУ V, 279 (*жсџа*), 282 (*жсџа*), 291 (*жсџица*, *жсџк*, *жсџа*), 292 (*жсџица*).

²⁵⁷ Уп. ФО 589.

а) У ограниченом броју случајева лексикализовани су рускословенски префикси *со-*, *воз-*: *сојуз(ити)*, *совесит*, *воскр(е)с(нути)*, *воспийаити*:

у *сојузу* са *нама* Па, *сојуз(ити)-се* Ам Ст, *сојуз(ити)-се* Немац са Аустријанцима Ам, *сојуђено* („повезано“) Ам, у *совесити* (у свести) О Па;

воскресо Си, *воскресно-се* на небо Н, *воскреснуо* Са, *воскресо* из гроба З, *воспийаити* Н, како сам и *воспийаала* Мир, поред спркословенских ликова: *Васкрс* Бу, до *Васкрса* Ман, до *Васкрса* Мис Би, *етѣ Васкрса* Би, од *Васкрса* Сл, *Васкрс* Па Рог Сл Ба, за *Васкрс* МВ, Они ће опет *воскреснути* Ме, *воскресно* Арн, *воскреснуо* Ман Арн Мис, *воскреснуо* Сл, они су *воскреснули* Ме, *воскресити* пѣс З Рож. Овамо спадају и облици типа: на *Ваведѣње* Пру Вр, *ваисити* се рѣди Вр Ве Ду Мир, *ваисити* се рѣди Арн Ј Рож МЦ, *ваисити* се рѣди ВИ, *ваисити* се рѣди Ду Ам, *ваисити* Прк,²⁵⁸ *ваисити* се рѣди Ј, *ваисити* се рѣди Мар Мис, *вазидо-се* Исус СБ. Поред *Васкрса* чује се, истина ређе, и *Ускрс* ВИ Ст, Слави пѣо свѣт његово *ускрсење* Са. „Ветар са истока“ и овде се зове *ускока* Са МВ.

б) Преме *дѣ*²⁵⁹ у неким говорима Ш—В основе овде је доследно: *дѣ* Се Ве Рож Ј Си Мис Ам Ду. Увек је и *мѣ* Се Ве Про Прк Ам Н Мир Ру Ј.

в) У књ. језику испред сугласничких група *ь > а* у примерима типа *џа сѣрѣну*, као и у позицији типа *џреда-ме*. У прикупљеној грађи поред примера ове врсте имам доста потврда аналошког преношења *а < ь* у конструкције где није било фонетских услова за његову појаву: *џредѣ-ме* Прк Мис, *џредѣ-се* Про, *џредѣ-ме* Рож, *џредѣ-мног* Прк Ба, *џредѣ-мног* Би, *џда-мног* Н, *џда слѣмом*, *џда слѣму*, *џда Швабом*, *џда чеслѣм* Ду, *џда Тѣрцима* Ду, *џда џбм* пѣдином СБ, *џда дѣдом* Н, *џда-ниѣ* Би, *џда дрѣвом* Н, *џда сѣдкѣ* Ам, *џда-неѣ* Кр, *џреда-њ* (поред њих) Др, и *тѣрѣмо наѣ* вѣтру Мир, *збоѣ мѣша* О, *кроза зѣв* Ман, *кроза зѣв* Мир, *кроза зѣмљу* Мис, *кроза зѣмљу* Кр, *кроза жѣвоѣ* Би, *кроза сѣрѣду* Тр, *кроза сѣшо* Ст, *кроза сѣце* Ду, *кроза сѣло* Мис, *кроза сѣбѣник* Мис, *ниѣ-се* Ру, *ниѣ-ме* О, *ниѣ сѣѣниѣ* Па, *ниѣ сѣвру* ВИ, *ниѣ сѣрѣју* МВ, *ниѣ Сѣву* Ме, *џа зѣд*, *џа сѣрѣмово*, *џа мѣду* Ба, *џа сѣно* СБ, *џа сѣѣжер* Ве ВИ Мис, *џа онаѣ дѣрек* Ве, *џа ѣнѣ дрѣво* Ве, *џа кѣлаѣ* Ду, *џа шѣвѣ* Мар, *џа ѣѣ* кѣнаѣ Мис, *џа Сѣлѣн* Про, *џа сѣнове* Кр, *џа сѣѣ* ВИ Арн, *џа сѣдѣн* ВИ, *џа сѣму* шѣму Арн.

Према књ. *џѣѣрѣни*, *џѣѣкаѣни*, *џѣѣниѣни*, *сѣѣниѣни*, *сѣѣниѣни*, *сѣѣниѣни* и обичнијем *џѣѣни*, *џѣѣниѣни*, *џѣѣ(ва)ѣни*, *сѣѣѣни*, *сѣѣниѣни* и сл. овде се говори: *џѣѣѣрѣмо* Ве, *џѣѣѣѣре* Са, *џѣѣѣѣке*, *џѣѣѣѣкем* Мис О, па се *џѣѣѣѣѣѣ* Ман, *џѣѣѣѣѣѣ* Ара, *џѣѣѣѣниѣни* Мис, *џѣѣѣѣниѣни* Вр, *сѣѣѣѣѣ-се* жѣвѣт Сл, они *сѣѣѣѣ* лѣѣѣ Ам, *сѣѣѣѣ* Др, *сѣѣѣѣниѣни* Мир, *сѣѣѣѣниѣни* Н, *сѣѣѣѣниѣни* Ба Арн Ме З, *сѣѣѣѣниѣни* О ВИ, *џѣѣѣѣ* Бу, *џѣѣѣѣ-се* Са, *џѣѣ* се *џѣѣѣѣ* Вр, *џѣѣѣѣ* О, кад *џѣѣѣѣ* Мир, *џѣѣѣѣ* Мир, *џѣѣѣѣ* Са, *сѣѣѣѣ* дѣѣѣѣ Ј, *сѣѣѣѣ* Бѣѣѣ, Бѣѣѣ

²⁵⁸ У Араповцу сам записао и: *џѣѣѣниѣни* се рѣди.

²⁵⁹ Уп. нпр.: Ник. Кол. 39 (*џѣѣ/џѣѣ*); Ник. Мачва 267 (*џѣѣ, џѣѣ, па чак и џѣѣ, џѣѣ* мѣѣ); ФО 481 (Ослаѣѣ: *џѣѣ/џѣѣ*).

саклони Др.²⁶⁰ Исто тако, бележио сам: *сáйна* Миџ Рож, *ја сáснѝм* Ме Ст, *сáснѝјо*, нѝсам *сáснѝла* Ст Ме, *сáйна*ли Вр, *сáйна*мо Ту, *сáйнѝ* Мис, *сáйџду* Рож, *одазѝдамо* Ве, *обдѝшијем* Мир, *ѝддалије-се* О, али и *ѝддлѝјемо* О.

г) Вокал *a* је постојао и у косим падежима именица *сан*, *каѝак* и *бакар*²⁶¹:

у *сáну* Сл, у *сáну* ми каже Ба, нѝмам *сáна* Мис МВ, нити је бѝло *сáна* Вр, у чврстим *сáну* МВ; *каѝака* МВ, на *каѝаку* Рог, на *каѝџку* Н, пѝкријеш *каѝаком* Рож; тако и: *каѝаци* Мир Ара, *каѝаке* Ара; од *бакѝра* МВ Н, од *бакара* Ара Би. У грађи се нашао и један усамљен пример: у *снѝ* Па.

Према књ. *ковѝѝлац* и *заранка* (Гјд.) записао сам: у *ковѝѝáлац* Мир, предáнили смо до *зарáнака* Ам. О примерима типа *ѝарак* — у *ѝараку*, *ѝенак* — ис *ѝенака* говорим у одељку *Суѝласници* (т. 195).

САМОГЛАСНИЦИ *E* И *O*

62. Досадашња дијалектолошка истраживања обавештавају о неједнаком изговору дугих и кратких *e* и *o* у већини говора К—Р, С—В и Ш—В дијалекта.²⁶² Те разлике се крећу од незнатних до врло упадљивих. Примећено је да на изговор средњих вокала утичу и околни сугласници, а понегде (најдоследније у северном Банату, ређе у Бачкој, а спорадично, изгледа, и у Срему) и — вокали наредног слога. Померања у изговору вокала најмаркантнија су онда када су они акценговани.

За неједнак изговор дугих и кратких *e* и *o* зна и наша зона, с тим да те разлике нису наглашене као, рецимо, на К—Р и војвођанском терену. Основне карактеристике овдашњих средњих вокала могу се представити на следећи начин:

а) Дуго *e* и *o*, посебно под акцентом, изговарају се напрегнутије и затвореније. Појава је израженија уз лабијале и назале и испред слога са високим вокалом;

²⁶⁰ Биће да је синтагма *Боже саклони* преузета из црквеног језика. Ја сам је, наиме (као и устаљени израз: *Боже собрани*) слушао у кладањском крају, где иначе нема примера типа *сáйна*лици, *ѝодашици*, *сáвезаици* итд.

²⁶¹ Појава позната и другим говорима. В. нпр.: Елез. Речник I, 279 (*каѝак*, *каѝџка*, *каѝџи*), II 200 (*сáна*, *сáнови*, *сáнове*); Ивић Галип. 182 (Гјд. *каѝџка*, *бакѝра*); Симић Левач 133 (*сáна*, у *сáну*, *сáнови*) и сл.

²⁶² Уп. нпр.: Симић Левач 65—71; Јовић Трст. 39; Пецо—Милан. Ресава 251; Алекс.—Вуком. Жупа 294 (у вези са *a o y u* и нема знатнијих одступања од књ. језика, „Међутим вокал *e* се понекад изговара отвореније, као *e^а*“); Ивић Хере 331 (податак за Гоч код Врњачке Бање, Глоговац код Светозарева и Стрмосен код Деспотовца); Арсовић Блаце 57—58; Ивић Хере 330—331 (*e* и *o* не одступају „осетније од просечне српске нормe“, а *e* и *o* „изговарају се изразито отворено“); Мил. Кик. 17—18; Поп. Госпођ. 12—13, 50—51, 53—56; Моск. Дпј. карта 20—21; Ивић Дијалект. 74—75, 88 (С—В дијалекат: „Кратки вокали *e* и *o* и овде су врло отворени ... док *e* и *o* имају углавном нормалну штокавску вредност“), 100.

б) Кратко *e* и *o* само изузетно се изговарају отвореније него у књижевном језику. Спорадична отвореност обилато је компензирана њиховом затворенијом артикулацијом на другој страни, до које долази најчешће испред високих вокала, а ређе уз лабијалне и назалне консонанте. Примери:

а) обелијо Прк,²⁶³ блѣји Арн, погрѣши Си, двѣ Си Мар Ам СБ Вр, бѣли Си Ру, донесѣмо Ба, жѣне Мир Би, жѣни Мир, зѣв Си, зрѣ Си, идѣ Ру, јѣдан Би, кат се лѣгу Ба, лѣд Си, лѣп Си, самлевѣно Ба, умѣсимо Си Др, на лѣђима од јѣднѣ пѣди Би, месѣци Си Мар ВИ, пѣтнѣсте Ру, печѣно Ба, оно је се пѣкло Ба, печѣње Ј, прѣдѣмо Рож, рѣдом Ба, урѣди Ру, урѣду Мар, урѣди-се Ба, у рѣду Си Ру, порѣђају Ба, на правѣ-се Ру, у рѣку Ман, срѣдили Ман, у рѣлну Би, рѣћи Би, свѣкру Ба, свѣт Ру Бу, свѣћа Вр, свѣћу Прк СЕ Мар СБ, спрѣми Ру, спрѣмила Ба, исѣчѣмо Си, осѣче Бу, стрѣља, стрѣљам Ам, ткѣм Прк, ткѣш Би, ткѣ Ба Ру, цѣв Бу Мар Прк ВИ, цѣви Вр О Ст Си, на цѣви Прк, цѣвка Бу ВИ, исѣдѣдим, прѣдѣди Си, цѣђ Мар Ам, у цѣђу Бу, исѣђѣно Бу, те се прѣчѣстимо Мар, шѣрцу Би, шѣс Ру и сл.;

вѣда ВИ, дѣбро Би Ру, дѣбру Ст Ру, мѣба Ве, нѣђ Вр, прѣјино Би, прѣспи Сл, свѣдоци Би, у стрѣју ВИ, снѣпле Вр и сл.:

б) бѣжи Ру, ѣбесили Вр, пѣбегли Ам, Вѣлику Гѣспођу Ру, вѣћи Би, вѣчи Вр, водѣница Ба, удѣсѣмо Ј, дѣци Бу, дѣчица Вр Ст, врѣће Бу, врѣнгију Ду, да се жѣни Ба, зѣмљѣште Ба, сѣзрели Бу, појѣдѣни Ба Ст, кѣсица Мир Ру, у кѣсици Би, лѣжѣ Би Мар Ме, лѣжѣмо Вр О, лѣтѣ плѣва Вр, лѣтѣ Ба, јѣднѣм Бу, лѣба Бу Вр Ру, зѣмљѣ СЕ Ба Би, кѣдѣлице Вр, кѣдѣлицу Ст, кѣдѣљу Си, кѣдѣљу О Ду, лѣсу Вр, летѣурѣђију Ј, печѣнѣца Ба, нѣдѣљу Ру, донѣсѣ Ара, плѣћку Вр, прѣсету Ба, прѣшевину Ба, најрођѣнији Ру, сѣдѣ, сѣдију Ру, на срѣдини ВИ Си, ѣтѣжини Би, тѣжину Ба, трѣћина Ру, трѣћи Мар, свѣ Вр, чѣтири Ду Ме Би, цѣдило Мар Бу Си и сл.;

учи Бѣжића Ба, вѣду Би, вѣдица Ба, двѣјица Би, двѣјицу Ру Би, двѣрѣште Би, гѣдѣина О, прѣдѣжи Мар, дѣ-куће О, кѣчице Бр Ст, пѣвѣјај Ме, рѣбије Ам, свѣдѣј Би Вр, стѣдѣј Си Би, трѣјица Ам, шкѣди Вр Би и сл.

Затварање акцентованих *ѣ* и *ѣ* испред слогова са високим вокалима карактеристично је првенствено за северни Банат, а донекле и за Бачку.²⁶⁴ Ову „хармонију вокала” не помињу истраживачи других војвођанских ни северносрбијанских говора. Појава ни у нашој зони није маркантна као, рецимо, у неким севернобанатским насељима, али је ипак сасвим уочљива и вредна посебног помена.

Највише потврда затварања вокала *e* и *o* бележио сам у појасу непосредног контакта двају вокалских система: у граничним екавским и јатовским местима. У том погледу је свакако најинтересантније моје искуство са Крушевицом, где сам записао и следеће облике:

²⁶³ Цртицом испод слова обележавам релативну затвореност вокала.

²⁶⁴ Ивић Банат 146; Поп. Госпођ. 12—13, 50—51, 53—54. Затварање *ѣ* и *ѣ* испред високих вокала у Срему Николић објашњава утицајем околних сугласника (лабијала, сонаната, велара).

повѣди, дѣте, сѣстру, ткѣду, по сѣлу, јѣсу, истрѣсу, јѣсам, долѣко, довѣла, одвѣла, колѣчке, ѣтѣ, ѣвѣ, мѣд, би се побѣлѣ, умѣсили, смѣш, лѣпо, кудѣљица, плѣви, напрѣд, исѣчу, сѣчѣм, у рѣци, црѣп, двѣ, цѣви, љјѣда, брез лѣковѣ, лѣкове, рѣшили, залѣчу и сл.;

извѣдѣ, свѣ, свѣкар, стѣпенице, донѣсѣ, јѣсѣн, мѣљѣмо, вѣпрове, ѣѣрзѣнке, вѣћи, вѣлику, трѣћи, по Крушевици, десѣтину, зажѣлијо, лѣжји, бѣлши, нѣдељу, лѣсе, сѣдѣ, лѣба, лѣбац, сѣдни, кудѣљу, врѣћу, прѣт-кућу, лѣпше, дѣ-си, дѣгѣлину, исѣцају, дѣвојѣка, у мѣсѣцу, Вѣнчане, јѣо, вѣће, тѣли, зрѣлије, у срѣдини, дѣвѣр, забѣлежила, дѣцу и сл.;

моју, моји, проју, на брѣду, слѣми;

стѣји, ѣтишла, ѣтишли, гѣдину, гѣдине, пѣсијали, Бѣрисаве, рас-пѣлѣти, слѣмили, прѣбила.

Најгушћа концентрација потврда затворенијег изговора *e* и *o* у пограничним селима представља, мислим, и својеврсно сведочанство о понашању вокала у зонама непосредног контакта двају међусобно различитих дијалеката, а у овом случају — двају неједнаких вокалских система. У мојој грађи се, иначе, нашло знатно више случајева затварања вокала *e* него *o*. Тај несклад последица је, пре свега, веће фреквенције *e* у српско-хрватском језику ($e < e, \text{к}, \text{л}$), а донекле и чињенице да је управо овај вокал имао приоритетно место током мојих испитивања. Због веома важног и врло осетљивог питања судбине јата понашање *e* праћено је с посебном пажњом, па су ређе неопажено промицали случајеви његове сужене и затворене артикулације.

Изнета грађа показује да је вокалски систем говорâ становништва насељеног између Букуље и Космаја нешто затворенији од система савременог СХ језика. Стекао сам утисак да овдашње стање можда има највише додирних тачака са Биограчићима, уз две крупније разлике: а) у нашој зони готово да нема отвореног изговора кратких *e* и *o* и б) биограчићки говор, на другој страни, не зна за затварање средњих вокала испред слога са високим вокалом.

63. Уз лабијалне сугласнике и сонанте вокал *a* се спорадично изговара нешто затвореније: аста̀л Арн, бакра̀ч Арн Рож, Душа̀н Арн Ара, ма̀ле Арн, на̀ђеш Би Ст Ара, ђпа̀нци ВИ, да ра̀ди Арн, Рожан̀ци Рож Арн.

ВОКАЛНО Р

64. Судаћи по моме материјалу, *r* је једини сонант који се може наћи у функцији силабема, с тим да има упадљиво ограничењу дистрибуцију од осталих вокала.

а) Вокално *r* срећемо најчешће у средишњем положају, и то обично између два консонанта. Наводим један део материјала: бр̀бљача (жена која много прича) Мис, ј̀р, ја̀ бадр̀ља ('забрљах') Про, бадр̀ља ('бад, бадало') Кор, бадр̀љашин, бадр̀љају (играти бадале, бадалати) Кор, уза

брданчић лѣво скрѣни Ме, *брдни* људи ('брџани') Мар, тó је *наузбрдо* Арн, купимо сѣно на *брљковине*, па зађемо пòсле па подлáстимо О, *брљкá* ('прави мале гомилице сена од откоса') Бу, *брњница* Рож, *брњушке*, мѣту *брњушку* ('брњницу') О, *брчкавац* [збрчкамо воду и јáрму] Ст, *врбабуше* [ситне тйце, живу пот стрѣјама] Ман, *врбина* (врста цвета; према фр. *verveine*, лат. *Verbena*) Ман, *врве* (врхове) Н, *врѣ* О, *врѣца* (мали врг) Арн, *врза* нѣкога [ослушкйва штá кò цáка; он се изврѣва да сáслуша] Би, Осетили ме и *врзали* ме, да ме увате Ру, Тй се *врзати* око кóпуса Тр, *заврзла* се крáва Мир, *иоврзѣи* га па обрамйчкѣ нòсйш Ту, Já му се *ириврзла* ('привукла се') Арн, да *иоврзѣи* дóбро лóнац Др, Рáниш док мáло не одвркну ('одрасту, јакну') Пру, *наврљѣкају* пуно грóжђа Кр, А он глѣдá, вáкò *изврљијо* се ис кóла Са, пòјеште мáчка *врнчанице* ('кожне опанке') О, *иодбрљамо* и ддлијемо сýрутку МЦ, трѣба да се причувињава де се *забрићавају* кòзе Вр, *врсница* ('вршњакиња') Ме, *врсник* ('вршњак') Мис, *врсници* Ду, *вршкара* ('плетена кошница') Ст, *вршкару* Ст Би, *вршњаре* ('плетене кошнице, вршкарѣ') Ме, *изврсничáмо* зѣмљу Рож, *исврсничáи* зѣмљу Рож, *вршнй* снòп [најгорњи снòп] Ст Би, *вршњáк* [вршнй снòп] Ј Ме МЦ, *вршњáк* [врсник] Мис, *вршница* [најгорња лѣса у мишáни] Ви, *овршњáк*, сѣкли *овршњáке* ('овршине дрвета') Арн, свйња *и́рди* Арн Ме Бу, *и́рмада* Ба, вйдо *и́рњак* ('крдо') свйња Арн, *иодйри* ('друго копање усева') Рог, *изйршача* ('алатка којом се изгрѣ жито које „извејава“ дреш') Ме Ј, *изйршачица* Ме, а дѣте ўзѣло *изйршачић* па одгрѣ ону пшѣницу Ј, Прòђе камйон, глѣдáмо штá га вўче; сáмо йде и *и́рниѣлá* Мис, *дрвѣњаци* ('дрвени плугови') Мир, *дрвѣњаци* ('дрвени опанци' — одоздо дрво, а одозго мáло опуте) Др, *издржáвам* дијѣту Ра, ако су дрва, кóла се гòне на *дрвљáник* Ј, жѣна му јòш *држсеклйва* ('држења') Рож, *жврцнути* ('сипнути мáло, штрцнути') Мис, Нáйлазе рѣдом, а јá *жврцнѣм* онйм у чўтуру Мис, *жѣнеи́рја* ('биљка од које се праве цѣви за ткање') Арн Мар, *ужврши* сò Арн, *зврцалица* (шљива која је приликом млаѣња одлетела дáлеко од стабла) Др, сòнице су *закдврѣне* Ј, стòйи *кв́рка* квд́чке Би, бòлѣ ме *кркѣњача* ('крста') Би, *кдйрљ* Ру Арн, *кдйрљá* Ба, *раскóйрљá* јáја Тр, *йршн* *кр́ке* на р́ке ('петљај', 'товари јаде на беду') Си, *скрклá-се* вóјска у шáнац Сл, сáмо се *накòмрде* Мис, Они-се *накòмришйили* нá-њй Ба, *накòмришйен* Арн, Сáд *искрњáишйише* ('искрснуше, појавише се') млòге бòлести Ара, да нѣ-биде *йскомришлáно* ('замршено') О, Нѣ-може да једнòродну дѣцу *скрди* ('сложи') Ве, и сáрма пòсле полáко *кр́коли* ('крчка се') Мар, *крљушйина* ('кора кромпира') Мис, Отрѣбимо óраје и скйнѣмо *крљушйинине* Бу, *крйáчине* ('крпетине') Ра, *сковрљила* ('салетела, убедила') бáба дѣвóјку Мис, *крсийáк* (врста колача, намењује се мушким покојницима; меси се за Задушнице) Пру, *крсийáи*, *крсийáиши* (врста колача, 'крстак') Рож Ара Ра, *крсийáиná* ('слаже снòпове у крстине') Би, па *укрсийáиná* пòсле снòпове Про, *укрсийáиnáмо* Ст, *Укрсийáи*мò цѣлу нйву кад жњѣмо МЦ, *скр́сийáи*мо у *кр́сийáи*не Бу, *скршићáвају* снòпове у гòмилу Вр, *укршићáвамо* О, *йокр́сийáица* (врста вѣза) Мар Ра, снòпове смо првòм *скршићáвали* О, да *крсийáиnáмо* снòпове Ду, *укрсийáи́ни*мо снòпље Мир, пòп *закрсийи* тò дрво и мѣте у нѣгá вòсак Др, да се *закрсийиши* ('прекрстиш') Ме, *крмелáда* СБ, *крмелáду* скйнѣмо

нима] Др, *чѡкрља*, *чѡкрље* грѡжђа Кр, *ибрїлан* ('дериште, мало дете') Би, *шаврљуга* ('шева') Па, *шоврљуга* ('шева') Ст, *шуврљуга* [Она има на глави као неку пупичици] Ара, ја сам ти ко *шуврнуга* бе-сата Мис итд.

б) Може се рећи да су врло ретке секвенце *р* (акцентовано или неакцентовано) + вокал и вокал + *р* (акцентовано или неакцентовано). Но, исто тако пада у очи и факат да су такви примери ипак обичнији него у књ. језику,²⁶⁵ а о неким другим дијалектима да и не говоримо. Нешто чешће медијално *р* уз вокал последица је првенствено ишче-завања сугласника *х* и чињенице да се тако створен зев не уклања уметањем сонанта *в* или *ј*, као кад *х* испада између других двају вокала (о томе у *Консонантизму*, т. 119). Разуме се да и на нашем терену у већини случајева (по правилу, у ствари) јунктура дели *р* од суседног вокала, а такво *р* често има снажну морфолошку подршку (према *саиџи*, *саиџри* и сл. чува се и *саиџо* и сл.). Примери: *с вра* Ру, *са вра* Си, на *вру* ВИ Пру Кор Н Рог Ба МЦ Ду Арн Ара Ј Са Ман Мир Рож, на *вру* Вр О СЕ Мар,²⁶⁶ по *вру* Мис Вр, по *вру* Ст Сл Ба МЦ, у *врџу* О, у *вру* Па Си, *врџи* Ст МВ, *врџи* Ру Ду, *врџо* ('вржао') Н З Др Ме Ара МЦ, *врџо-си* О, *оврџо* ВИ СЕ, *врџаѡк* (шљиве на врху комине, бацају се пре печења ракије) Ба, *врџаѡк* се скине па се пдсле цїбра суне у казан Си, *врџаѡк* МВ, *врџици* ('опаници') З, цеѡ дѡн тѡп *кџа* Ба, неће да *кџа* кѡла Мис, *кџају* тѡпови з брџа МЦ, тџу се *скџала* бежѡнија Мис, свџе се *скџало* Ба, да се *скџам* О, *скџо* Про Кр, *скџају* Тр, *скџаѡсе* Са, *скџано* Ара, *зџкали* Па, *иџваѡсе* О Кр, *иџвеу-се* Про Кр, *зџћало* Па, *зџћа* Бу СЕ Ра Па Ве Ст Прк Ру ВИ Ам МВ Рог Си Рож Ј Ме МЦ Би Ман, *зџћале* МЦ, *иџћа* Коп, *зџћава* Си, *иџо* Си, *саиџо* Мар Арн Ам Ду Н ВИ, *иџсиџо* Ара и сл.;

изврџо Мис, *ѡврџо* Мис О Па Ве Ст Арн Ара, *ѡврџо* (3×)²⁶⁷ Ра, *кџаѡи*, *кџа* ('многѡ кашље') МВ, што се преко нас *иџекџало* О, *зџћо* Ам Н Ара Ј Ба, *зџћа* СЕ Мар Кор Н Рог Ду Ман Сл Рож Арн, *зџћала* СЕ Про Н Ду Ман Мир Са, *зџћала* О Ра Ту Прк Ру, *зџћало* Мис О Ра Ст Прк Ру Си Ара Би, *зџћало* Бу Коп, *зџћало* Мар Про Ве ВИ Пру Ам Кор МВ СБ Ман Сл Си Рож Арн Са З Ме Ба, *зџћало* Рог, *зџћали* Кр, ако *зџџе* кѡџ Са, *зџџо* Прк Ме, *иџве-се* Ам, да се *иџвеѡ* З, Ја би се *иџврџо* СБ, па се *иџврџо* Прк, *иџврџо-се* Бу О Па Про Ст Тр Ду Си Сл Рож Арн Ара, *иџврџо-се* Ру Ј, *иџврџали-се* Коп Ра Ту Ру, *иџврџали-се* Арн Са МЦ СЕ Мар Па Про Ве Сл Мир Рож Ст Прк Н Тр Ам МВ Ман, ѡни се *иџврџали* Си, пдсле се *иџврџали* Ј, *иџврџали-се* Ду Кор Ман, *иџврџе-се* (3. л. мн. през.) Ме, *орџе-се* Кор, *ѡврџали-се* Кор, *ѡврџо* Н, *зџсиџо*, *зџсиџо*, *рџзасиџо*, *иџрџсиџо*, *иџрџсиџо*, *саиџо*, *саиџрџо-се*, *уиџрџо-га*, поред: *зџсиџреѡ*, *иџрџсиџреѡ*, *саиџреѡ*, *зџсиџо*, *иџрџсиџо*, *саиџрџо-га* (в. т. 65, 403).

У нашој дијалектолошкој литератури по правилу се и не помиње питање фонолошког статуса кратког неакцентованог *р* уз вокал. У мањини

²⁶⁵ Где „само по изузетку (и то прилично ретком изузетку) може *р* у суседству вокала бити слоговно” (Ивић Вок. групе 317).

²⁶⁶ Из Врбице имам усамљени лик на *врџу* ('вржу').

²⁶⁷ Према мачванском *ѡврџо* (Ник. Мачва 245) и пивско-дробњачком *ѡврџо*, *изврџо* // *иџврџо* (Вуковић II—Др. 38).

су и расправе на чијим ће се страницама наћи довољно података, расутих по одговарајућим одељцима, довољних за сагледавање фактичког стања.²⁶⁸ Свде изложени материјал показује да се за целу нашу зону може применити суд изречен у фонолошком опису говора Неменикућа: „У примерима типа *зарђа*, *зарђало*, *зарђала*, *идрвали се* изговара се */p/* те је потребно оперисати појмом фонолошки релевантне морфолошке границе уколико се, наравно, не жели прихватити схватање да су */p/* и неакцентовано кратко */p/* две фонеме.”²⁶⁹ Мислим да је, у складу с овим, *[p]* најделисходније сматрати алофоном кратког неакцентованог *[p]*.

в) Иза иницијалног вокалног *p* увек следи консонант. Међу, иначе ретким, потврдама *p* у овој позицији леп проценат чине примери ономатопејског порекла: *рваџи-се* Бу, *рваџи-се* Рог, *рву-се* Па Ту Мис Бу Коп Про Тр Си Ј Ме, *рвѣ-се* Н, да се *рвѣ* СБ, *рво-се* Н, *рвѣ-се* Мис, да се *рвѣмо* Сл, *рвѣли-се* Мис, *рвали-се* Мар, *рву-се* Н Рог Ду Ман Сл Арн Рож, *рвач* СБ, *рвачи* Коп, *рвање* Ман Сл, *рђа* СЕ Мар Мис Бу Коп О, *рђа* Ра Па Про Ве Ј Прк Тр Ру ВИ Пру МЦ МВ Би Ам Ман Н СБ Рог Ду Сл Рож Ара Ба, *рђа* Арн, *рђав* Мис, *рђав* Ст, *рђаво* Мис О Ту, *рђаво* Пру, за *рђаве* људе Ба итд., и видли *тү рку* и *бүку* Па, *рка* и *трка* ВИ, сâмо је то *ркѣло* друмом Кор, вода *ркће* Ве, *ркне* бѣкал водѣ Ме, прти крке на *рке* Си, *рман* [бела трава и смрди и мѣтемо је по поњавâма и крпâма] Си, *рѣаа* браја Ме, *рѣадика* (‘прладиковина, натруло дрво’) Рож, *рѣа* МВ, *Рѣ* (топ.) Ст, на *Рѣу* Ст, *рѣсу* Ме, *рѣсе* кѣњ Мис Прк СБ, *рѣденица* (‘хрптењача’), бупци су на *рѣденици* Тр, *рѣеница* Кор, *рѣсаница* Н, *рѣкласио* || *рѣкласио* Рож.

г) Далеко је најређе финално *p*, којсму увек претходи консонант: *вр* Мар Мис МВ Ј Ра Ст Ру Кор Ду Ман Си, на *вр* кѣће Вр МЦ. У случајевима типа у *вр*-совре Ара, у *вр*-соврѣ Мис имамо у ствари интерконсонантско *p*. С друге стране, ретки примери типа *врџ* (‘врх’) О, *врк* (‘врх’) Бу крешу ионако скроман фонд потврда *-p*.

65. У вези са *p* још неколико детаља треба посебно поменути. Ради се, пре свега, о уоченим случајевима десилабизације *p* и потврдама вокалног *p* секундарног порекла, добијеног првенствено елизијом „обичних” вокала.

а) Према књ. *јѣйрва* и *свекрва*²⁷⁰ овде се сусрећемо са двојством: *јѣйрова* Мис Вр Бу Коп О СЕ Ме Мар Па Про Ј З Са Ба Ве Арн Ст Ру ВИ Пру Ду Ман Сл Си Мир Рож, *јѣйрову* Прк Па Тр, *јѣйрови* Прк,

²⁶⁸ И у фонолошким описима српскохрватских, словеначких и македонских говора обухваћених ОЛА међу слабије осветљеним проблемима управо овај заузима једно од челних места. Квѣстионар Атласа је, разуме се, ограничен, а селекција питања која ће ући у његов састав извршена је с вођењем рачуна о општесловенској перспективи. Тако су изостали речи и облици релевантни за сагледавање неких важних појава у фонолошким системима конкретних језика. С друге стране, аутори фонолошких описа су у највише случајева били лишени могућности озбиљнијег наслањања на постојећу литературу. Проблем је боље осветљен тамо где се приступало додатним теренским истраживањима ради комплетирања раније прикупљене грађе (као, на пример, у пунктовима бр. 62, 63, 83 итд.). О овоме в. ФО 3—4.

²⁶⁹ ФО 485. Уп. и ФО 477 (Осладић); ФО 573 (Буковац).

²⁷⁰ РМС II, 602, V, 671—672.

јѣйрове Вр Коп СЕ Ве Кр Са Би, *јѣйрѡва* Вр, Коп, пѣт *јѣйрѡва* Ј, *јѣйровини* двоје дѣцѣ Мар, с *јѣйровама* Мис, *свѣкрова*²⁷¹ Мис Бу Ру Коп О СЕ Мар Па Про Ра Ве Ту Кр ВИ Пру Ман Мир Рож Ара Ј З Би, *свѣкрови* Мис Рож Мар Вр Арн Ра Ј, *свѣкрову* Мис Ј Коп Би СЕ Ра Про Прк Ру Ара, са *свѣкромом* Мис Вр О Про, *свѣкрове* Про, *свѣкрѡва* Вр, *свѣкровине* другарице Би;

јѣйрѡва Мар МЦ Ра Па Тр ВИ Кор Ара Ба, *јѣйрѡва* Рог, *јѣйрѡве* МВ, *свѣкрѡва* Мис СЕ Мар Ра Про Ст Тр ВИ Ам Кор Н СБ Рог Ду Ман Си Рож Са Ме МЦ, *свѣкрѡву* Мар Ве Н СБ Рог Са Ме Ба, *свѣкрѡви* Кор ВИ Н Ба, са *свѣкромом* Ме Кр МВ.

б) Угледањем на инфинитив и облике през. основе добијени су ликови: *ѡмрѣла*, *ѡмрѣло*, *ѡдмрѣли*, *мрѣла*, *мрѣло*, *мрѣли*, *ѡзумрѣли*, али су сасвим обични и облици са *р*: *ѡмрѣла*, *ѡмрѣло*, *ѡдмрѣли*, *ѡдмрѣли*, *ѡдмрѣли*, *ѡдмрѣли*. Увек је *ѡмро* (о радном прид. гл. (—) *мрѣи* в. у одељку *Глајоли*, т. 402). Нешто слично догодило се и са глаголима типа *ѡросѣриши*, где се, према облицима презента, дошло до ликова типа: *засѣиро*, *ѡросѣиро*, *сѣиро*, *сѣирѣли ѡа*, поред чешћих случајева као што су: *рѡзасѣиро*, *ѡросѣиро*, *сѣиро* и сл., *засѣиро*, *ѡросѣиро*, *сѣирѡ* (*Глајоли*, т. 403).²⁷² Аналошког је порекла и облик *ѡдуѣрѣла-се* Ра.

в) Укрштањем народних облика и ликова из црквеног језика добијено је: *вѡскресѡ*, *вѡскресѡ-се*, *вѡскресѡну*, *вѡскресѡ* (в. т. 61). Ту су и облици српскословенског (и српскохрватског народног) типа: *Вѡскрс*, *Васкрѣса*, до *Вѡскрса*, етѣ *Вѡскрса*, до *Васкрѣса*, *Вѡскрс*, *вѡскрсѡнуши*, *вѡскресѡ*, *вѡскрсѡну*, *васкрѣсѡну*, *васкрѣсѡну*, *васкрѣсѡну*, *васкрѣсѡну* пѡс, *Ускрс*, *ускрѣшење* (т. 61).

г) Од појединачних случајева помињем још: *чѣкрѣк* ('чекрк') Рож, *смрѣчевина* (према *смрѣка*?) Мис, *рѣшѣница* (према *рѣшѣница* у претходној тачки) Мис, у *арѣшѣницу* ('хрптењачу') Вр, имају неки кромпири, *карѣболе* се зѡвѣ (уколико није реч о преузимању лексема директно из немачког) Рож, кѡрито пуно *ѡрѣсѣрѣме* ('пастрма, суво месо') Мис, *ѡрончѣри*, са *ѡрончѣрим* Па, уз чешће: *ѡрнчѣр* [лѡнац што уз вѡтру стѡјѣ] Ст, лѡнце *ѡрнчѣре* Ст. Уз већ помињано *рѡсанѣница* у Слатини сам бележио и: *рѡсанѣница*, *рѡсанѣницу* Сл.

Стушао сам искључиво: *срѣбрѡ* О СЕ, *срѣбрѡни* О Мис, *срѣбрѡну* пѡру О, *срѣбрѡне*²⁷³ тањѣре ВИ, *ѡбрѡк* Кр Н, *ѡбрѡка* Мис Кр, *ѡбрѡко* Про Ру, *ѡбрѡки* Би.²⁷⁴

²⁷¹ И у ваљевској Колубари се говори *свѣкрова* (Ник. Кол. 39).

²⁷² Уп. у пивско-дробњачком говору интересантан однос: *мрѡ* — *ѡмрѡ*, *ѡрѡ* — *ѡдѡрѡ* (Вуковић П—Др. 38).

²⁷³ У Срему: „Придев *срѣбри* може да гласи и *срѣбрѣн*“ (Ник. Срем 334). У левачком говору Р. Симић бележи: са *срѣбрѣн* крстѣћ, са *срѣбрѣном* медѡљом, *срѣбрѣн* (Симић Левач 72).

²⁷⁴ Р. Симић из Левча доноси *ѡрк*, *ѡрко*, поред: Пѣм вѣно, ракиѡ ми *ѡрка* (Симић Левач 72). Могуће је, мада аутор о томе ништа не говори, да је последњи пример у ствари стих једне песме, а лик *ѡрка* употребљен ради бољег римовања. Ову претпоставку заснивам и на свом искуству из кладањског краја, где се пева: Пѣм вѣно, ракиѡ ми *ѡрка* / кот куће ми жена ко *ѡвеѡјка*.

д) У прикупљеној грађи нашло се и неколико случајева секундарног *p*, добијеног вокализацијом сонанта *p* после којег је ишчезао вокал: на *џрмер* Ара Ба, *џриовѣдају* СБ, у *џрсџиу* СБ, *џрсиџи* ('предстоји') Кр, *Прџсаџиовац* Мар ВИ, у *Прџсаџиовиу* Мар, у *Прџсаџиџвиу* ВИ, ис *Прџсаџиовца* ВИ, *врџиџно* Ту, уз неупоредиво чешће *врџиџно* Ту Си Ст Сл Др итд., *џрбџнамо* Бу, *врџиџкујемо* Мис, *Врџолоџија* (св. *Барџолоџео*) Ра Ам, *Врџолоџију* славу Ра, *џкљасџио* || *рџкљасџио* Рож. Ту је и већ помињана *рџсаница* Н, забележена и у левачком говору.²⁷⁵ Раније је наведен аналошки облик *џрџсиџрмо* (према *џросџиџи*) Ра. *Врџолоџија* је вероватно резултат народног етимологизирања, а и *Прџсаџиовац* можда овдашњи житељи вежу за основу *џрџс*. *Бусџола* се овде зове *џрџсла* [показује куд *џдџш*] СБ. Из Врбице имам реченицу: *Босџнци су, брџиџе, дџбри*, али нисам проверио да ли је информатор опонашао негде слушан босански говор или је, пак, *брџиџе* овдашња аутохтона појава.

У грађи досад сакупљеној у зони између *Косџаја* и *Буџуље* нема примера који би сведочили против правила да у речи може стајати само једно *p*.

ХИЈАТ

66. Међу маркантније фонолошке црте овдашњих говора спада наглашена тенденција уклањања вокалских група, што се постиже:

- а) елизијом (обично првог) вокала;
- б) контракцијом тих секвенци;
- в) развијањем прелазног сонанта.

ЕЛИЗИЈА ВОКАЛА

67. Може се рећи да је елизија на овом простору прилично честа и обична појава, а добрим делом — позиционо и граматички обележена. Колико сам могао запазити, понајчешће се елидирају вокали *a* (везници *да*, *џа*, предлози *на*, *за*), *e* (негације *не*), *o* (првенствено у случајевима елидирања другог вокала:

- а) Вокал *a*

везник *да*: *д-џдџш* Мар, *д-џдџмо* Мис, *д-џџра*, *д-џџрају* Мар Мис, *д-џџраш* Би, *д-џдџ Н* Мир Ме, *д-џдџ* Мис Кор Ара, *д-џдџш* Мис Кр Рож Ба, *д-џдџш* Ра Мар, *д-џдџмо* Мис Ве Арн, *д-џдџ* Би Ве Вр Коп Мар Про Кр Прк Рог Са Ме, *д-џдџ* О, *д-џдџ* Мис Бу Про ВИ Арн Рож Ј, *д-џзаџе* Мис, *д-џзџиџнем* СБ, *нџсили смо*, *д-џзџиџнеш*, *гаџе* Би, *д-џздрџиш* Би, *д-џзџрџи* Бу, *д-џзџиџнемо* О, *д-џзџиче* О, *д-џџа* Про Арн, *д-џџа* Мис, *д-џџаш* Мис Тр, *д-џскиџи* Ба, *д-џспџрамо* Мис, *д-џспџ-*

²⁷⁵ Симић Левач 72.

шеш Мис, *д-йспрљаш* Кр, *ймā д-йспрйча* Ба, *д-йштѣм* Ст, *д-обалу* Рог, *д-дбйђем* Ба, *д-обучем* Би, *д-обуче* Мис, *д-ддѣм* Си, *д-дде* Ам, *д-дду* Ман, *д-однесѣш* Рог, *д-одрасте* Ру, *д-одужим* Н, *д-окѹсим* Пру, *д-окѹсиш* Н, *д-окѹсим* Би, *д-они* вѹку Мир, *д-дпереш*, *д-дперем* Коп, *д-дре* Би, *д-дкѹје* Ра, *д-ддузму* Ра, *д-дпрāси* Ра, *д-доставимо* Вр, *д-дстаљају* О, *д-дстѹпају* Ам, *д-дтворим* О Вр, *д-дотвāраш* Ам, *д-допада* МВ, *д-дотрујеш* Рож, *д-дѹбијем* Ра, *д-дѹбију* Мис, *д-дѹвију* Вр, *д-дударите* Ст, *д-дудари* Ам, *д-дзāмāнем* *д-дударим* Ба, *д-дуживам* Мир, *д-дѹзем* Ра, *д-дѹзете* Ман, *д-дјѣду* СБ, *д-дукраду* Ј, *д-дѹмѣсим* Прк, *д-дѹмѣси* Ра, *д-дѹмре* Н, *д-дѹмрем* Н СБ, *д-дѹмрѣм* Би Ба, *д-дѹради* Си, *д-дѹстанем* Мс, *нѣће* *д-дѹспѣва* МВ, *д-дутѣрам* МВ, *д-дѹватимо* Кор итд.;

везник *йа*: *й-дндак* нѣма кйше Ве, *й-дндак* йдѣ Ст, *й-дндак* Мар, *й-дурѣду* Ве, *й-йдѹ* Ра, *й-допѣremo* Н, *й-дпет* нѣма Прк, *й-днѹ* вѹду мѣте Прк, *й-дупѹсти* Ра;

предлог-префикс *на*: *н-дстāl* Ве Ара Прк Др, *н-добразу* Тр, *н-двāj* нāчин СЕ, *н-двōм* рāмену Би, *н-двō* Ст Мис, *н-двѹ* стрāну Вр, *н-днō* СЕ Ба, *н-днѣ* О, *н-днѹ* крпѹ Ара, *н-днѹ* мōтку Ба, *н-днйм* сликāма, *н-днйм* телѣвизору Арн, *н-дгāj* жрѡвāн Ба, *н-дгō* Ба Ра Ме, добйво сам нāграду *н-дгō* Ј, *н-дгѹ* вйку Ду, *н-дгѹ* мāшу Ст, *н-дгѹ* јѣдну крāву пāде Би, Пдсле смо дстали *н-дгōм* жѣнскōм дѣтету Би, *н-дгōм* Ду, *н-добразу* З, *ндвāмо* ('наовамо') Мис, *ндблāчи-се* Мир, *ноблāчило-се* Др, *ндиййрили-се* Вр и сл.;

предлог-префикс *за*: *з-Арāнђеловац* Прк, *з-двō* Ст, *д-идѣмо* *з-двѹ* кѹћу Про, *з-двога* Ду, *з-двога* Ба, јѣдни су *з-двѣ*, јѣдни *з-днѣ* Ру, *з-днō* тѹжијо ме нѣко Мис, *з-днйм* Ме О, *з-днйм* Н, *јā* сѣо *з-дстāl* Мис, *з-дгō* Ра Ј Би Ту Ст Ве Кр Прк Си Мир З Ј Ара МЦ Ба Са, *зидѣ* је дстō Би, *зидѣ* ВИ Ду, *з-дгйм* брāтом Прк, *з-дгйм* Ј, *з-дгѹ* пāру Ду, *з-днāt* Мис,²⁷⁶ *з-днāt* нѣ-дā пāре Би, *з-днāt* Ам, *з-дкѹијо* Мис, *з-дкѹију*, *з-дкѹије* Ра, *з-дкѹймили* Н, *з-дстāла* О, *з-дстāли* Си, *з-дсйб* Ра, *з-ддара* ('заудара') О, *з-дсйавиши* Бу, да *з-дсйавим* Бу Вр, да *з-дсйаву* Рож, *з-дсйаве* Мис, *з-дсйавили* Мис Прк, *з-дсйавила* Вр, *з-дсйавили* Ве, *з-дсйавише* Арн Прк *з-дсйавила* Мис Вр Ман и сл. Вокал *а* је елизижом откложен и у следећим примерима: *ндсйфрвали* ме у рату млгго СБ, и нāма *д-дйишијо* СЕ, *д-дйишйавали* Др, *д-дйишйавāj* МЦ, поред: *д-дйишйāва* Си, кāко су *й* одрѣдили Прк.

б) Вокал *е*

речца за негацију *не*: *н-йдѣм* Си, *н-идѣ*, *н-идѣш* Рог, штō се *н-дбѣсиш* Мир, *н-дзвāриш* Ба, *н-дзѣш* Ст Ра, да *н-дѹлази* Си, да *н-дѹтѣг-немо* Мис, да *н-дѹпали* Мис, *н-дѹчй* мѣнѣ Ра, *н-дѹмѣм* Бу СЕ Па Ве Прк Би, *н-дѹмѣм* Ам, *н-дѹмѣ* Вр Мис Прк ВИ, *н-дѹмѣмо* Ра, *н-дѹмѹ* Мис О СЕ Ту, *н-дѹмеју* О Прк, *н-дѹмѣдѹ* Ба Рож, *н-дѹмѣду* Ј Рож, *н-дѹмѣду* Ду Сл Мир Бу Мис СЕ Мар ВИ Н СБ О Рог Ра Ве Ту Пру, *н-дѹмѣдѹ* Би МВ Па Про Ту Кр Ст Тр Ру Кор Са итд.

Изван овога случаја елизизије вокала *е* су врло ретке: да *с-дбеси* Ве, сāмо *с-днātе* Мис, да *с-дйзмије* Прк, да *с-дстави* Прк, да-*м-дудари* Мис,

²⁷⁶ Према правописном за *инай* (Правопис 88, 296).

ѿ-ѿ-ѿн да дође Мис, у *Бојраду* СБ, *Прѿбраженије* О, *ѿрѿѿн* (цвет георгина) МВ Ман, *ѿрѿѿн* Ту, *ѿрѿѿни* Ман, *ѿрѿѿна* (Гмн.) Ту, *ѿрѿѿне* Ман.

в) Вокал о

на-*ва* врата Др, на-*ву* страну Мар, па-*ва* му сестра дошла Рож, шта-*во* лети Ара, ко-*во* саде Мар, по-*вим* зету Па, ко-*во* саде О, ко-*ва* шобља Бу, ко-*ва* саба Мар, ко-*во* ја Тр, у-*ве* нити Ду, у-*вим* рату СБ Рож, у *вим* дворѿшту МВ, у-*во* време МВ, у-*ве* задруге Ара, шта ће *вој* деци? Рог, на-*ним* запису Рож, на-*ним* степенницама Ра, на-*ну* страну Па, за-*ном* сламом Мар, на-*нај* лебац Рож, у-*ну* страну Ам, у-*не* паре Ве, у-*нај* пепе Ве, у-*ним* крају Ам, у-*ним* крају Рож, у-*ној* јаругици Рож, у-*но* време Рог, по-*ним* жити Кор, по-*ном* браздици ВИ, пуцају у-*но* стакло Ара, у-*ном* љуски, у-*ном* карлици, у-*ном* нашом згради Ам, у-*ну* котарицу Ара, у-*ну* црепуљу Кор, ко-*нај* крѿденац О, по-*ној* бразди Ба, у-*ним* крѿстинама Ба, до-*не* куће Др, око-*не* трпезе Рож, како-*но* беја МВ, са-*ним* момком Рож и сл.

Вокал о често елидира у префиксу, а само изузетно у предлогу, *ѿо* : *ѿодлазими* ('поодлазили') Рог Ра СБ Др, *ѿодлазиле* СБ, *ѿодлазили* Ра ВИ, *ѿодлазимо* Мис, *ѿодлазила* деца за послом ВИ, *ѿодлазише* свѣ Мис, *ѿударамо* ('поударамо') брњице Прк, *ѿудавале* ми се сестре Ра Арн, *ѿулазе* ('поулазе, уђу сви') Ара, *ѿушецали* ('поутецали') Мис, младе *ѿушицале* Ра, *ѿу имам* свѣ Мис, свѣ су ствари *ѿодносили* ('поодносили') Са; сад би га пољила *ѿ-ѿ*чима Ј, *ѿ-ѿ*гради попадали Сл. Бележио сам и: око-*ндѿа* ('онога') Н, ко-*но* лебац Мис, данш му *не* ракије Мис, у *Бѿираду* Ба, *учи* Бѿжића Вр (за однос пред. *учи* : *очи* уп. т. 476).

г) Вокал у

Имам свега две потврде: само-*с-ѿ*чи прѿче Мис, *ѿодавале-се* ('поу-давале се') сестре Мир.

д) Вокал и

Ја *б-ѿшѿ* Ст, ту *б-ѿ*мала право Вр, шта *б-ѿ*била? Си, мѿ *б-ѿ*тишли Прк, *нис* ѿмала пара Ве, шта-*с-ѿ*мала Ст, *бѿд* Бѿк-с-нама Рож.

Изложена грађа указује на неједнак домашај елизије како према врсти вокала тако и према категоријама у којима се јавља. Најобичнија је у примерима типа *да* + гл. облик, *н-ово*, *н-оно*, *з-ото*, *н-уме*, који су, у ствари, и чешћи у оваквом него у неелидираном лику. Избегавање хијата путем елизије, додуше неједнаког обима и интензитета, познато је свим суседним и сличним говорима. Тако бар говоре резултати досадашњих истраживања К—Р, С—В, Ш—В терена, као и западносрбијанског ијекавског подручја.²⁷⁷

²⁷⁷ Уп. нпр.: Симић Левач 156—160; Пецо—Милан. Ресава 254—255; Јовић Трст. 47—48; Алекс.—Вуком. Жупа 296—297; Барј. Ибар 70; Барј. Чумић 14—15; Ивић Биоград. 151; Ивић Хере 331; Мил. Кик. 19; Ник. Мачва 243—244; Ник. Срем 321; Поп. Госпођ. 69; Ник. Кол. 38; Стев. Гружа 452; Тешић Љешт. 197; М. Ник. Гороб. 657; Ник. Тршић 402; Тешић Узовница 176—177 илд.

КОНТРАКЦИЈА ВОКАЛА

68. Готово доследним преласком *л* на крају слога (уз, разуме се, касније његово аналошко васпостављање у одређеним ситуацијама) у *о* и радикалним уклањањем консонанта *х* из фонолошког система дошло се до богатства речи и облика са двочланим вокалским групама. У највише случајева новостворени зев се уклања контракцијом, пре свега онда када су оба вокала неакцентована. Појава је нарочито честа код финалних група *-ао*, *-ео* са главним упориштем у гл. прид. радном:

69. Група *-ао* > *о*:

а) У радном гл. придеву: *вѣшо* Би, *вѣзо* Н Ст, *вѣзѡ* Н ђн се *венчѡ* Рог, па се *венчѡ* Мис, *венчѡ-се* Вр Ст Кр, *вићѡ* Мис, *влѣиѡ* ВИ Ту, *влѣиѡѡ* Рог, *дѣшо* Мис, *дѣшоѡ* Вр Бу Ве О Кр Др Си, *дошѡ* Кор Ам МВ Н Рог СБ Ду Ман Сл, *дѡшѡ* Рож, *дѡшо* Ба, *зѡшѡ* СЕ, *ишѡ* Мис Ст Вр О Ту З Ј, *ишѡ-сам* Ра, *ишѡ* Мар Н СБ Рог Ду, *нѡшѡ* Мис Ј, *нашѡ* Н Мар, *ѣшѡѡ* Ба, *ѣрошѡ* Мис Вр З Ј Тр, *ѣрошѡѡ* Н Ам, *ушѡ* Мис О СЕ, *дѡѡ* З Ме, *узѣшѡѡ-*је Би, *имѡ* О Ве СБ Ст, *имѡ* Н СБ Ду Рог Ман, *кѡзо* Мар Ве СБ, *ускрѡ* Ра, *лѣжѡ* Н, *мѡшо* Мар Па Кр Ру Ба Кор Ду Ман Си Ара Ј Са Мир Ара МЦ, *ѡшѡшо* Ра, *рѣко* Мар Па Кр Ман Ру Кор Ду Мир Арн Ара МЦ, *ишѡѡ* Н, *ѣрѣшѡѡ* Н, *ѡркѡѡ-би* Мис, *цвѣшѡѡ* Н, *чѣшѡѡ* Мис, *чѡшѡѡ* слѡму Ду итд., поред упадљиво ређих потврда чувања вокалске секвенце, где доминирају примери са акцентованим њеним првим чланом: *имѡѡ* Мар ВИ Ам СБ Кор Рог Н, *ишѡѡ* Н, *ѣрошѡѡ* Н МВ, *ушѡѡ* ВИ, *ѣмаѡ* Вр Пру, *врѣскаѡ* МВ, *исѣрѣчаѡ* Вр, *дѣшѡшѡѡ* Бу, *разѡвѡраѡ* Кор, *сѡмѣѡ* Ам, *ѡсѣѡѡѡ* Би, *цвѣшѡѡ* Кор, *устѡѡ* Рог.

Увек је: *дѡѡ*, *знѡѡ*, *крѡѡ*, *ѣѡѡ*, *сѣѡѡ*, *сѣѡѡѡ* и сл., али додавањем префикса или неке друге проклитике добија се тросложан облик, који обично прати контракција *-ао*: *ѣздѡѡ-га* Арн, *ѣздо* Н, *дѡѡ-га* Ман, *нѣ-дѡ* Бѡг Вр, *нѣ-дѡѡ-ти* Бѡг СЕ, *ѣрдѡѡѡ-сам* Мис, *ѣдзнѡѡ* Ра Кр, *ѣознѡѡ* Н, *ѡкрѡѡ* Вр З Ј Ме Тр, *дѡшѡѡ* ВИ О, *исѣѡѡ* Ве Ра, *ѣрѡшѡѡѡ-си* Си, *ѣрошѡѡ* Н СБ, *ѡшѡѡ* Кр Ара Ба Би, *ѡсѣѡѡ* Ба О ВИ Мис СЕ, *ѡсѣѡѡ* Ра Н, *ѣдсѣѡѡ* Сл, *ѣосѣѡѡ* Н, *ѡѡѡ* Рож, *зѡклѡѡ* З Ј, *ѣрѣклѡѡ* Вр и сл., поред: ђн се *наѡѡ* Пру, *ѣрѡѡѡ* ВИ, *дѡшѡѡ* ми се Пру, *ѣресушѣѡѡ* ВИ, *ѣрошѡѡѡ* Мар Ра Рог, *ѣрѡшѡѡѡ* Мар ВИ, *ѡсѣѡѡѡ* Ра Пру Кор, *ѡсѣѡѡѡ* Ра ВИ и сл. Говори се само *зѡѡ*, али: *ѣ-зѡѡ* чѡс Мир Мис. Бележио сам једино *невѡѡѡѡ* Ст Ме Кор, али — *ѡкрѡшѡѡ* камен Ме.

б) У неколико именица на *-ао* (< *-ѡ*): *вѣшѡѡ* Кош Вр Мис О СЕ Па Ве Ту Прк Рог Ру Ман Др Рож Арн Ме Ба, у *вѣшѡѡ* Ст, *каѡѡѡ* Па Ве Ст Прк Кор Си Мир МЦ, *каѡѡ* Кор СБ Рог Сл, *каѡѡѡ* Ту, *каѡѡѡ* Ду Ман; укрштањем различитих облика ове именице добијено је и: *каѡѡѡѡ* Ј, *каѡѡѡѡ* МЦ; *ѣѣшѡѡ* Ст Ру Ман Ј, *ѣѣшѡѡѡ* Ра, *ѣѣшѡѡ* Ме Би, *ѣѣшѡѡѡ* Мар Ве Мир Ара, *ѣѣшѡѡѡ* Ту, *ѣѣшѡѡѡ* Н Рог, *ѣдсѡѡ* Про Кр Ст Ру Мис Си Арн МЦ, *ѣосѡѡ* Мар Кор МВ Н СБ Ду Сл, *ѣдсѡѡ* Тр Ара, поред: *ѣосѡѡ* Н Сл; *ѡро* (aquila) Ру Ман Ј Са Си, *ѡрѡѡѡ* Кр МЦ, *ѡрѡѡѡ* Ту, *ѡрѡѡѡ* Ме (в. и одељак Облици, т. 230).²⁷⁸

²⁷⁸ У Медошевцу сам од једног информатора слушао: *ѡрѡѡ* лѣс, *ѡрѡшѡѡ*.

в) Везник као може се чути у четири варијанте:²⁷⁹ *ко, ка, као, ки* (једна потврда). Примери: *кѡ-зѣц Рог, кѡ-слика Мис, кѡ-вѡтра Ра, кѡ-стѡка Па, кѡ-да сам снѣла Про, кѡ-сѡде Мар, кѡ-рѡжа Ве, кѡ-и сѡд Ман, кѡ-мѡчка Кр, кѡ-лѣмѡн Рог Ба, кѡ Кристѡси Би, ко-мѡчкови МЦ, ко-што кѡпу Си* итд.;

кѡ-што је трѣбало Арн, кѡ и свѡд Мис, кѡ-сѡд Ра Мир Ј Ме З Ве, кѡ-и-сѡд Н Рож, кѡ-и пасѡљ Про, кѡ-чѣлик Би, ка да је бѣјо жѣв Мис, ка и Бѡжић Ст, Тѣ њеш ка и ђвѡј Ра, ка и ђвѡ Ра, ка-и дѡша Па, ка-и стѡка Прк, ка и данѡс Ам, ка-и вѣнац Др, ка-мѣчка Би, ка-и прѡшле гѡдине Са, ка-ѣ-јѡ Ба итд.;

као пѡп Мис, као чѡвѣка Ст, као рѡб Ве, као цмѣље Прк, као да кѡка Прк, лѣп као слика Би, као сѡд Ј;

ки-кукѡруз Кр.

По Ивићевом мишљењу *ки* < *као + и*, а по Ившићевом *ко + и* > *ки*, док Б. Николић у *ки* види елизију вокала *о* у *ко*: *ко + и* > *к' + и* > *ки*.²⁸⁰ Биће да је и *кѡ* добијено елизијом *-о*, те да се преко примера типа *ка и душа* дошло до случајева као што су *ка мечка* и сл.

70. Секвенца *-ео* > *о* углавном под истим условима као и *-ао*, уз више потврда чувања старијег стања, на једној, и практично без сажи-мања групе ако је њен први члан акцентован, на другој страни:

разѡдѡ-се Мис, вѡлѡ Мис О, јѡ би вѡлѡ О, вѡлѡ би Ба, вѡлѡ-је Прк, вѣдо, вѣдѡ-га, вѣдо, вѣдо (т. 43),²⁸¹ *ѡвѡ Мис Бу Коп, ѣѡјѡ Мис Прк, ѣѡјѡ Кр, ѣѡјѡ Мар, није зѣйо у живѡту Ст, нѣсам се ѣѡйо З, ѣѡйо Мис Па Рог, па га ѣѡйо Кр, ка сам се ѣѡйо Мис, ѣѡйо-се Кор Ман Сл Си Мир, ѣѡѣѡ-се О Ст МЦ, јѡш се нѣси ѣѡйо Ј, ѣѡѣѡ краѡу Мис, мѡј дѣда га зѡкло ('заклео') Мис, ѣѡрѡклѡ-га Са, зѡкло-се ('заклео се') Па, није се ни зѡкло Прк, мѡло нѡѡрѡ О, ѡмѡ Мис О, није ѡмо Мис, ѡѡнѡ-сам Мис Ара, ѡѡно О Ме Мар Би Ра Са Про Н Ве Кр Ст МЦ Прк Тр Ру Ви Пру СБ Рог Ду Ман Сл Др Си Ара, ѡѡно Мис Си Мир Рож Ара Ме Вр О Би Па Кр Пру Ман, ѡѡнѡ-га Арн Са, ѣѡнѡ-сам Ду, ѣѡнѡ-га Ст, ѣѡно Мис Ме Бу Мар Ра Па Тр Ј Ту Про Би Ру Ам Кор, ѣѡнѡ-је Прк, ѣѡрѡнѡ-би Кр, рѡзно Ви Си Рог, ѣѡнѡ-га Ра, ѣѡнѡ бѡдѡѡке Мис, ѣѡно Мис Па Ст Ам СБ Си МЦ, ѣѡнѡ-сам га Прк, ѣѡнѡ-је Би, ѣѡзѡ-је Ду Ба, ѣѡзѡ-га Ара, ѣѡзѡ-сам О Рож, ѣѡзѡ-нам имѡње Ст, ѣѡзѡ Вр Мис Бу Коп О СЕ Мар Ра Па Ве Ту Кр Мир Си Тр Ру Ви Пру Ам Кор МВ Арн Ара Ј Н СБ Рог Ду Ман Сл Др Рож Са Ме, зѡзузѡ Ст, ѣѡрѡзузѡ Мис, ѣѡрѡзузѡ Мис СЕ, ѡѡзузѡ МЦ, ѣѡѡчо Мис О Тр Ви Ам Ду Арн Ара З Ме МЦ Ба, ѣѡѡчо да рѡди Др, ѣѡѡчо да ѣѡлази Ј, ѣѡѡчѡ-сам Ст, нѡѡчо-сам лѣбац Кр, нѡѡчо Тр Ман Си Арн Ј Ба Би, ѡѡѡѡ-сам О, ѡѡѡѡ-га Са, ѡѡѡѡ Мис МВ Рог Арн Са, и ѡнда сам ѡѡѡѡ пѡре Мир, ѣѡѡѡ ('пепео') Мис Н Бу О СЕ Ме Па Ве Ту Кр Прк Рог Си, ѣѡѡѡ-се ѣѡе Мар, ѡнѡѡ Н, Аѡрѡнѡѡ Па Ст, Аѡрѡнѡѡ Сл Ра Ман, поред:*

²⁷⁹ Као и у мачванском говору, где *ки*, изгледа, није тако ретко као код нас (Ник. Мачва 243).

²⁸⁰ Јовић Трст. 51 (напомена 208); Ивић Посавски I, 184; Ник. Мачва 243.

²⁸¹ Огромна већина глагола Белићеве VII врсте не пружа могућност за кон-тракцију *-ео*, јер нема *-ео* већ *-ио*. У мојој грађи нашао се још само лик *сѡѡѡ* „седео“ СЕ Про, посведочен, иначе, и у говору Груже (Стев. Гружа 451).

па се *разбóлео* О, *разбóлѐо-се* Др, *вòлео* Ба О Мис Прк Вр, *дòвео* Ра Ам Др Ба Мис О Ст Тр, *дòвѐо* Ман СБ Си Ам, *извѐо* ВИ, *извѐо* О ВИ, *дòвео* Мир, *одвѐо* Др Н, *идѐо* Мис, *ирдѐо* Ст, *ировѐо* Н, *увео* Кр Мир Ара Ј Са, *увѐо* Мар Ду, *ујео* Мар, он се *идѐо* Рог Н, *идѐо-се* Ст Ду Ба Би, *рѐаѝео* Мис, *усѝео* Ст, *дòсѝео* Ра, *ирдкѝео* Мис, *умео* Ра Мис Вр МВ, *умѐо* Н, *разумео* Ра, *дòнео* Ст Сл, *ирѐнео* Пру Н, *наѝео* Ара Си, *идѝео* ВИ Мир З, *узео* Вр, *зѝузео* О, *идѝео* Коп Ра Мар СЕ Па Про Ве Кр Ст Тр Ру ВИ Ам Кор МВ Н Рог Сл Ара З Ба МЦ Би, *анѝео* З Ба Мир Ст Сл, *Арѝнѝео* Ве Ст Бу О Про Ту МЦ Мир, *Арѝнѝео* Кор Н Ду Ман Сл Ј Арн, *Аркѝнѝео* Бу Ру.

Овде, бар према моме материјалу, нема сажетих ликова типа *дебо*, *весо*, *кисо*, него искључиво: *дѐбео* Бу Ве Ту Ду Си Ара Ме Па Ру СБ Мир Са Би Ба МЦ, *дѐбѐо* Ра Кор Рог Ман Си, *вѐсео* Ме Си Па З Ј, *кѝсео* Бу, Ј.

71. Група *-уо* по правилу остаје неизмењена: *вѝскрснуо* Мис Арн Ман, *вѝскрснуо* Сл, *вòскрснуо* Сл, *вѝксноу* О Па Кр Ара Би Ст Ру Кор Ду Ман Си, *вѝдноу* Ба, *идѝинуо* МВ Рож Ј Ме Мис Бу Коп Па О Ве Ст Тр Ру ВИ, *идѝинуо* Мар Ам Н Ду Ман, *издѝануо* Ј Мис Кор, *дѝрнуо* Ст, *дѝнуо* Ј, *надуо* Ст, *надуо-се* Арн, *зѝнуо* Си, *скѝнуо* Ст Рог МЦ, *корѝкноу* Мис, *крѝнуо* Мир О Би Мар Ара Па Про Ве Ту Кр Ру Кор Си, *крѝнуо* Мар, *идокрѝнуо* Ба, *мѝнуо* Ара Ј Мир Мис СЕ, *мѝнуо* Н Ду Ј Ман, *мѝнуо* Ру Кор Ве Ду, *мѝдноу* Ду, *дѝбуо* Ру Мис, *идѝнуо* Ара, *ирдѝсуо* Ман Ме, *освѝануо* Мис, *скѝнуо* О Ду Си Мир Ара, *сѝуѝкноу* Др, *сѝнуо* О Мар Кр Ру Мир Ара, *ушѝѝнуо* Кр Ст Си Мир Ара итд.

Контракције су врло ретке: *вѝскрсно* Арн, *воскрѝсно-се* на нѐбо Н, *вѝкно* Ту, *идѝино* Ст Ам Н, *идѝино* Ј, *ѝурнѝ-би* га Ст, *дѝмно* га Сл, *кѝдно* Ст, *кѝдно* дѐда СБ, *скѝнѝ-га* Ту, *сѝно* Ту.

До контракције (углавном само послеакцентских) секвенци *-ао*, *-ео* и *-уо* долази, у неједнакој мери, на целом терену Ш—В, С—В и К—Р дијалекта, као и у западносрбијанским ијекавским говорима.²⁸² Појава је најрадикалније извршена на тлу Војводине, где је често, а понегде и доследно *весо*, *дебо*, *мѝно*. У том смислу војвођанском терену најближи су, изгледа, западносрбијански ијекавци, мада ликови као: *весо*, *дебо* (сажимање *-уо* код гл. III врсте је већ обичнија појава) нису непознати ни неким другим северносрбијанским идиомима.

²⁸² Уп. нпр.: Ник. Срем 322—323; Мил. Кик. 18; Ник. Мачва 242—243; Поп. Госпођ. 74—75; ФО 452 (Башац); Ивић Ловра 193—194; Н. Петр. Мађарска 75—76 (уз: *дò > ав // дѝ*; *ѝò > ѝв // ѝ*); Ник. Кол. 37—38. (без *-уо > -о*); Стев. Гружа 451—452; ФО 479, 482 (Осладић: само *-оо*, *-ао > ѝ*); Ивић Бногр. 150; Ивић Хере 331; ФО 492, 494 (Уљма); Барј. Церовац 118 (*дѝо*, *дѝо*, *идѝо*); Барј. Чумић 15 (и: *весо*, *дебо*, *куѝно*, *врно*, *ѝурно*); Симић Левач 148—150 (без *-уо > -о*); Пецо—Милан, Ресана 259 (и: *идѝино*, *оидѝно*, *идѝно*); Јовић Трст. 43—44 (и: *идѝино*, *ирѝвно*, али нема *-ао > -о* код гл. пр. радног глагола II, V, VI врсте); Алекс.—Вуком. Жупа 294—295 (ретко *-ео > -о*); Арсовић Блаце 62 (без *-уо > -о*); ФО 576 (Буковац код Деспотовца); Тешић Узовница 177—178 (*-уо > -о*, али: *кѝсео*, *вѝсео*); Тешић Љешт. 198—199 (и: *вѝсѝ*, *дѝбѝ*, *мѝино*, *наѝино*); М. Ник. Гороб. 658 (и: *вѝсѝ*, *дѝбѝ*, *вѝкнѝ*, *идѝинѝ* и сл.); ФО 515 (Крива Ријека); Ник. Тршић 402—403 итд.

72. Секвенце састављене од двају истих вокала по правилу се кон-трахирају:

а) $a(x\ a > aa > a$: *sâiî* Мис Бу Па ВИ, два *sâiîa* Арн, *пѡла sâiîa* Ст, *раiîлук* ('рахат-локум') Бу Кор Кр ВИ МВ, са *раiîлукѡм* МВ, *раiîлуци* ВИ МВ, у *раiîлуку* Мис, *пѡсле смо раiîи* били Ве, *раiîи* сам била Мис, *раiîи* смо били О, *раiîи* сам Па, *ману* Арн, у три *ма* Др, у два *ма* Би, у два-*ма* се бѣре ВИ, у два *ма* (< *ма*) Ам, *мала* ('махала') Рог, у *нашом мами* Н, *Самала* (део Арнајева) Арн, *дако* *ѡбникне* Би, *дако* *дѡђу* Бу, *дако* *ја нѣ-дѡђем* Кр, *ми ар* ('ахар') звали Ј, *баи* О Ба, поред: *бајаи* Ст Па, *сиаће* ('стајаће') *ѡпанке* Рож, *сна* (т. 119);

б) $eje > ee > e^{283}$:

свѣдно Ам Рог Мир Мис Ба МЦ О Би, *ѡна нѣде* *ништа* Мир, *нѣде* *мѣсо* Мар Пру, *Маиѣво* (топ.) СБ, *нѣде-се* О Арн, *нѣдемо* Мис О Про, *дѣ* *пѣлео* Ве, *дѣ* *било* Са, *дѣ* *себѣ* Ст, *дѣ* *млѣко* Ду, *Дѣ* *Орашац*, *дѣјете?* Мис, *идѣ* *Рудѡвце* Ст.

И група $ee > e$: *дѣ* *рѡђена?* Ба, *дѣ* (где је) Рож, *дѣ* је *тај?* Ме, *дѣ* *бијо* Ба, *дѣ* је *тај* *народ* Ме, *дѣ-је* *Ара* Ме Ј итд. Комбинација *дѣ-је* / *дѣ-је* *нови-јег* је порекла: настала је контаминацијом двеју могућности: *дѣ-је* / *дѣ-је* и *дѣ/дѣ*.

в) $ѡји > ѡи > и$:

арѡица Тр, *арѡицу* Мис, *казанѡицица* Кор, у *куѡицу* СЕ, *леѡурѡице* Прк Би Рож, *каѡица*, на *каѡицу* Ара, *ѡурѡица*, *ѡурѡицу* Прк, *шамѡица* ('мала столица, хоклица') О МЦ, *шамѡице* МЦ, *маѡо* *раѡице* СБ, *шѡвѡицу* Ра; *Андрино* *дѣте* О, *Василић* О, *Илин* *сѣстрић* Прк, *Илина* Бу МВ Про, *Илино* ВИ, *Илино* ВИ Н, *Илић* Мир, *илиѡаче* ('врста крушке') Др, *Јерѣ-мина* МВ, *Јерѣмину* *кацу* Др, *кѣр* *кодѡици* Прк, *Миѡино* Бу О, *млѣкаѡина* *кућа* Мис, *Паниѣлина* Про, *Тадина* Прк итд.; *ѡѡѡић* Ара, *наѡѡѡић* Ду, *ѡѡѡни* Ве Кр, *здравѡ* МВ, *здравѡ* Би О СЕ Прк Тр Вр Ве, *маѡдрѡ* Мис, *мирѡи* Си, *пекмез* је *слађи* и *виѡамни* СБ, *иѡѡѡић* *дѡр* О, са *наѡѡѡ-ѡѡѡић* *чѡвѣком* Прк, *сиѡић* Кор, *сиѡари* Мар Н Ман Ду Рож, *сиѡари* Бу О Рож Мис Про Ра Ту Прк ВИ Кор, *сиѡарѡм* *људима* Рож, *наѡсиѡари* СБ, *наѡсиѡари* Ст, *кѡ* је *наѡсиѡари* ВИ, с *ѡвим* *сиѡарѡм* Кор, *чиѡић* Н, *ѡѡѡ* је *наѡчиѡић* МВ.

У примерима у којима се одржало *-ј-* *изостаје*, *разуме* се, и *сажи-мање*: *раѡиѡицу* Ј, *куѡиѡицу* Рог, у *Миѡиѡицу* *њиѡу* Про, *леѡурѡиѡице* Ара, *сиѡариѡи* Ме итд.

И овде се говори: *ѡѡѡи* *сѡн* Ба Про Па, *сѡн* *ѡѡѡи* Арн, *ѡѡѡи* *пѡт* Бу Мис, *ѡи* је *крѣвет* *дѡбар*, *ѡи* *није* Ба, *ѡи* је *грѡб* Ј, *ниѡи* Вр, *друѡѡѡи* Рог, *друѡѡѡи* Ту Ара. Овакви облици могли су настати и другим путем,²⁸⁴ а

²⁸³ Сажима се, иначе, и група *ee* добијена *испадањем* других сугласника. Бројеви 30, 40, 60 могу да гласе и *ѡриѡес*, *ѡриѡѡес*, *ѡриѡес*, *ѡѡѡерѡес*, *ѡѡѡерѡес*, *ѡѡѡерѡес*, *шѡѡѡѡи*, *шѡѡѡѡи* (т. 313). У ликовима *јем*, *јеш* итд. суочени смо са *чувањем* *старе* *през.* *промене* *атематског* *типа*, а не са *резултатом* *неког* *сажимања* *-е-:* (< *-еје-*), *како*, *истина* са *ре-зервом*, *препоставља* Р. Симић (Симић *Левач* 153).

²⁸⁴ Белић *Фонетика* 69.

не сажимањем, мада ову другу могућност актуализују ликови типа: *Божјији* сѝн, жѝна *Бѝжија*, *Бѝжију* мајку итд. (т. 272), *дрѝкчија* Вр, *чија*-си Пр итд.

г) *ојо* > *оо* > *о*:

мајки мѝм Ам, *мѝм* унѝки Ам, *мѝм* жѝни Н, *свѝм* кѝћи Кор Н, *свѝм* мајком Сл, пред *мѝм* кѝћом Н, у *свѝм* рѝпи Ам, у *свѝм* кѝћи Ам (в. т. 264).

Увек је *сѝ*, *вѝ*, а записао сам и лик *убо*: дѝ се *ѝбѝ* Вр Ст, поред: *убѝо* Н. На овом терену, међутим, секвенца *-оо-* (< *-охо-*), као и у примерима типа *ѝоорати* по правилу остаје неизмењена:

ѝдођани О Ра ВИ Кор Рог Бу Мис, *ѝдођани* Бу, *ѝдођане* Кор, *ѝтѝ ѝдођана* Кор, по стѝ *ѝдођана* Ра, с *ѝдођанима* Ра, *ѝ-ѝооде* Ра Мис Кр Си ВИ, *ѝ-ѝоодима* Ра, *ѝоддимо* СЕ, *ѝодду* дѝвојку ВИ, *доддијо* Прк МЦ, *доддила* МЦ итд.: *ѝдорѝ* Кор Ме, *ѝдоре-се* Коп, *ѝдорем* Про, *ѝдорѝмо* О Мис, *ѝдоре* Мар ВИ Кор, *ѝдоре* Мис, *ѝдоремо* Бу, *ѝдорати* Мис Коп итд. Овамо спада и облик *ѝоокреѝи*: Ја се *ѝоокреѝи* Кор.

У ретким случајевима типа: *ѝ-ѝоди* Ра, *ѝ-ѝоде* Ам Ду, дѝца *ѝодддила* (*ѝодоходила*) Си пре ѝево имати елизију него сажимање вокала. Зев настао ишчезавањем *-х-* у *ѝохођани* и сл. уклања се, иначе, и уметањем сонанта *-в-*: *ѝоводијо*, *ѝоводимо*, *ѝдвођани*, *ѝдвођани*, *ѝ-ѝоводе* итд. (в. т. 119). Можда не треба искључити могућност да су ликови *ѝоводимо*, *ѝоводијо* итд. настали народним етимологисањем и наслањањем на гл. *водиѝи*.

73. За сагледавање судбине вокалских група у нашој зони потребно је имати увида и у следеће случајеве:

а) Група *-ао-* понаша се двојако. У одређеним, и другим говорима²⁸⁵ познатим, примерима долази до регресивне контракције: *сѝрѝија* ('страхота') Про, *сѝнка* ('саоник') Ба, *сѝнке* Ба, на *сѝнкама* Ве, *сѝнице* Н, *сѝнице* Мис Арн Ј Прк ВИ Ам СБ Си Рож Ст Ба Ра Кр, на *сѝнице* Мис, на *сѝницама* Ве Ме Ј СБ МЦ, у *сѝницијама* Мис Ба, у *сѝницама* Мар, *сѝник* МВ З, два *сѝника* МВ, *сѝникови* З, *крѝдник* (део плуга) Др, у *сѝбрађају* Па (квантитет вокала *о* у наредним облицима: у *сѝбрађајној* нѝсређи Мир, *сѝбрађајни* нѝсређа Ј пре подсећа на елизију претходног *-а-*). Посебно издвајам усамљени лик *мѝм* ('махом'): *мѝм* пастѝви рѝжу Ам.

У ограниченом, из литературе већ познатом, кругу речи и категорија *-ао-* се, углавном недоследно, своди на *а*:²⁸⁶ *зѝва* Пру Кор Н Рог Ду Ман Ме Сл Си Мир Арн, *зѝви* кѝ има дѝста Ме, три *зѝве* Рож, поред: *зѝва* Пру, *зѝва* Мис Бу О СЕ Мар Ра Па Ве Ст Тр Ру ВИ Н СБ Си Ара

²⁸⁵ Уп. нпр.: Симић Левач 149 (*сѝнице*, *сѝнак*); Јовић Трст. 45 (*сѝнице*); Мил. Кик. 18 (*сѝнице*); Ник. Срем 322 (*сѝник*, на *сѝницама*); Ник. Мачва 243 (*сѝник*, *сѝнице*, са *сѝницама*); Ивић Ловра 194 (*сѝнице*); Поп. Госпођ. 72 (на *сѝница*); Стев. Гружа 452 (*сѝнице*) итд.

²⁸⁶ За паралеле и успоредбе са стањем у другим говорима в. нпр.: Ник. Мачва 243 (*рѝник*, *наѝколо*, *унѝколо*, *наѝако*); Поп. Госпођ. 74 (*наѝако*, *рѝвник*); Ивић Биоград. 150 (*зѝва*, *унѝколо*, *наѝако*, али и: *зѝва*, *унѝоколо*, *наѝоако*); Симић Левач 152 (*зѝва*); Јовић Трст. 45 (*зѝва*); Ивић Галиц. 87 (податак да се *зѝва* говори „у многим банатским говорима”); Елез. Речник I, 185 (*зѝва*), 444 (*наѝоко*, *наѝоко*), II, 166 (*рѝник*) итд.

Ј Са З Би Ме Ба МЦ, *зѡви* Прк, *зѡву* Мис О, *зѡве* Кр, *зѡвин* сѣн Бу итд.; *сѡнке* Мар, *нѡико* Ру Н Ман Др Мис Арн Рож Ба, свѣ рѣди *нѡико* Ба, *нѡико* Би, поред: *нѡико* О Кр, *нѡико* Вр Бу Мар Про Кор Ду Арн Ј МЦ, *унѡколо* Мис Па О Ра Ве Кр Прк Тр Арн Ара Би Мир Рож З Ме Ба, *унѡколо* Вр Па Ра Ру Др Рож Арн Ме, *нѡколо* Кр, али су обични и ликови са -*ао*-: *унѡколо* Мар ВИ СБ Рог Ду Си, *нѡколо* СБ, *унѡколу* Ра. Мислим да се укрштањем облика са *нѡ*- и *нѡ*- дошло до форми: *унѡколо* блѷзе Рож, *унѡколо* свѣ пѣда МЦ.

У Тулежу сам три пута чуо им. *рѡник*, у Арнајеву по једном: *рѡвоник* и *рѡвник* и у Јунковцу — *рѡвоник*, а у свим осталим случајевима: *рѡоник* Мис О СЕ Мар Ра Па Про Ве Ст Прк Тр Ру ВИ Ам Кор МВ СБ Рог Ду Ман Сл Си Мир Арн Ј Са З Н Ба МЦ, на *рѡонику* Би Сл, до *рѡоника* Вр Си, *рѡоници* Мис Бу. Овамо би спадао и облик *кано*: *кано* јѡглице Би. Увек је, међутим: *ѡѡци* Прк Мис, *ѡѡце* Мар Коп Прк.

Облик *нѡико* у источној Србији А. Белић тумачи редукцијом вокала о.²⁸⁷ И. Поповић у бачком *нѡико* види „пре прелаз *ао* > *аѡ* > *ѡ*, дакле редукцију другог вокала, са компензацијом дужине, неголи сажимање.”²⁸⁸ Аутор потврду за овакав суд налази у прелазним ликовима *нѡѡѡко*, *нѡѡѡко*.²⁸⁹ Практично исти развитак, са очуваном -*в*-, И. Поповић види у *рѡвник*, лику, који је, по Ивићевом мишљењу, добијен „очигледно наслоним на *раван*, *равниши*”.²⁹⁰

б) За -*оа*- > -*а*- немам много потврда: *резервѡр* МВ Рог Ду (према *резерва*), *мѡ* мајка Ту, поред неупоредиво чешћих примера типа, *мѡја*, *шѡја*, *мѡа*, *шѡа* и сл. (т. 101). Група -*оа*- у *ексилотѡиши*у растеређена је елизијом другог члана.

в) Секвенца -*ае*- > -*е*- пре свега у облицима бројева 11—19: *једанѡс*, *дѡанѡс*, *дѡанѡс*, *ѡѡринѡс*, *ѡѡѡрнѡс*, *ѡѡѡинѡс*, *шѡснѡс*, *седѡмнѡс*, *осѡмнѡс*, *дѡвѡѡнѡс* (в. т. 311), *ѡѡринѡс* Н, *ѡѡѡинѡс* Н Кор, *шѡснѡс* Н, *дѡвѡѡнѡс* Н, *једанѡсѡи* Ара, *дѡанѡсѡи* Ду, *дѡанѡсѡиѡи* Др Сл, *ѡѡринѡсѡи*, *ѡѡѡинѡсѡи*, *шѡснѡсѡи*, *осѡмнѡсѡи* (т. 315), *дѡанѡсѡиѡи*, *ѡѡринѡсѡиѡи*, *ѡѡѡѡнѡсѡиѡи*, *ѡѡѡѡнѡсѡиѡи* (т. 316), *ѡѡѡнѡсѡиѡи*у гѡдина Би, *ѡѡѡнѡсѡиѡи* оваца Рог. Изузетно се могу чути облици са -*ѡе*-: *ѡѡнѡѡс* Н, *ѡѡнѡѡсѡиѡи*е гѡдине Мар.

Ишчезавањем -*ј*- у називима места *Арнајево*, *Барајево* добијен је зев, који се уклања и регресивним сажимањем секвенце -*ае*-: *Арнѡво* Арн, *Арнѡво* СБ, из *Арнѡва* Арн Ара, из *Арнѡва* Арн, до *Арнѡва* Рож, преко *Арнѡва* Рож, преко *Арнѡва* Рож, у *Арнѡву* СБ Арн Ара, у лѡвадама *ѡрнѡвским* Рож, поред: *Арнѡво* Вр Сл, у *Арнѡву* ВИ; *Барѡво* Арн, у *Барѡву* Арн.

г) Према књ. *ѡнедеѡлак*, *ѡнедеѡник* и *ѡнедеѡник*²⁹¹ чује се: *ѡнедеѡник* МВ, *ѡнедеѡник* Пру, *ѡнедеѡник* Ра Ба Мис О, *ѡнедеѡник* Н Др Ман Рог, *ѡнедеѡник* Би Рож Арн Мир, *ѡнедеѡник* Мар, *ѡнедеѡник* Ра, *ѡнедеѡлик* МЦ Би Рож Ме, *ѡнедеѡником* Ј, *ѡнедеѡлак* Би. Село *Проѡреѡци*

²⁸⁷ Белић ДИЈС 248.

²⁸⁸ Поп. Госпођ. 74.

²⁸⁹ Поп. Госпођ. 74.

²⁹⁰ Ивић Галип. 87.

²⁹¹ РМС IV, 692.

појављују се, као и у дефтерима (т. 3), у више варијаната: *Проїдровац* Ру, у *Проїдрѡвцу* Бу Ру, *Проїдрѡвци* Кр Би, ис *Проїдрѡвѡца* Про Кр Ст; тако и: код грббља *їроїорѡвачкѡї* Про.

У облику *їорїїне* Б. Николић види *-eo-* > *-o-*.²⁹² И ја сам у Дрлупи забележио: *їорїїн*, *їорїїн*, *їорїїне*, али мислим да је секвенца *-eo-* уклоњена елизијом вокала *-e-* а не контракцијом, јер би у том случају *-o-* морало бити дуго.

д) Према књ. *размимѡїћи се* и *размимѡїћи се*²⁹³ имам: да се *размимѡ-ђе* војска Ра, да се *размимѡђемо* Ра, да се *размимѡђеш* Кор. Има мишљења да у примерима типа *мимоћи*, *мимође* итд. *-ou-* > *-o-*.²⁹⁴ Биће да је до облика ове врста ипак дошло другим путем: а) по угледу на гл. као што су *доћи*, *їроћи* или б) на начин на који су добијени и *доћи*, *їоћи*,²⁹⁵ за што су постојали управо истоветни фонетски услови. Данашњи гл. *ићи*, *размимѡїћи* секундарне су творевине, настале према *доћи*, *їоћи* итд.

е) Потврде контракције групе *-oe-* (< *-oje-*) везане су по правили за облике присвојних заменица *мој*, *ївој*, *свој*: *мѡїа* брата Кр, за сїна *мѡїа* Кр, за *мѡїа* сїна Ј, *мѡїа* Ра, за *мѡї* ўнука Коц, *кѡња* *ївѡї* ВИ, до детета *свѡї* Мар, *мѡм* мўжу Ара. Обичније је ипак: *мѡјѡа* Мис Ст Бу О СЕ Мар Ве Ра, без *мѡјѡа* знања Па, из *мѡјѡ* сѡла Ра, код *мѡјѡї* ђца Вр, *мѡјѡї* Ра, *ївѡјѡї* Ст, *свѡјѡа* Ра, *мѡјѡм* сїну Арн, *мѡјѡм* жїту Би и сл.

Колубарско село *Сїїѡїѡјевац* појављује се и у лику са *-oje-* > *-o-*: *Сїїѡїѡвац* Са Кр, и-*Сїїѡїѡвѡца* Арн. Но, знатно су чешћи облици са *-oje-*: *Сїїѡїѡјевац*, до *Сїїѡїѡјевац* Рож, у *Сїїѡїѡ'евцу* Арн, *Сїїѡїѡјевац* Ст Мир, у *Сїїѡїѡјевацу* Са Кр. У Дрлупи сам презиме *Блаїѡјевић* слушао као *Блѡїѡвић*, *Блѡїѡвића*. Иако се у овом селу дуго о у наведеној позицији могло скратити, ипак ће бити да смо суочени са још једним случајем елизије.

ж) До спорадичних облика през. 3. л. мн. Белићеве VI врсте типа *їлѡду*, *їѡзавѡђу-се*, *їѡду*, да се *свѡђу* (т. 328) дошло се вероватно аналошким путем, а не контракцијом *-au* (< *-aju-*) > у, како мисле неки аутори.²⁹⁶

з) Из Кораћице имам две потврде сажимања групе *-ou-* (< *-oje-*) у у: *мў* ћерку, на *сѡў* сїсу.²⁹⁷

Дуго *e* у следећем примеру могло је настати дуљењем вокала испред сонанта: у *Крѡїѡвцу*, поред: у *Крѡїѡвцу* Мис.²⁹⁸ То би значило да је у првом лику претходно дошло до елизије вокала *-y-*.

74. Разбијање зева убацивањем сонаната *v* и *j* није узело маха као, на пример, у пречанским говорима. У нашој зони зев се на тај начин уклања тамо где је формиран испадањем консонанта *x* (в. т. 119).

²⁹² Ник. Мачва 243.

²⁹³ РСМ V, 381.

²⁹⁴ Ник. Мачва 243; Симић Левач 152.

²⁹⁵ Белић Фонетика 103—104.

²⁹⁶ Симић Левач 149.

²⁹⁷ П. Ивић код банатских Хера бележи: на *сѡў* страну, *мў* прїју (Ивић Хере 331).

²⁹⁸ Не треба, додуше, губити из вида чињеницу да се у Грузи говори: *Крѡїѡвац*, за *Крѡїѡвац* (Стев. Груза 452).

РЕДУКЦИЈА ВОКАЛА

75. Делимична редукција вокала сасвим је ретка, а ни потпуна није честа појава. И још нешто. У добром делу забележених таквих случајева само се условно може говорити о редукцији вокала као о чисто фонетском процесу. Многа скраћивања речи овога или онога типа морфолошког су порекла; она су последица угледања на „краће“ облике из исте грам. категорије. Но, због већ устаљене праксе у литератури а и лакше упоредивости овдашњих података са приликама у другим говорима, посебно ћу издвојити и на овом месту навести те редуциране облике.

АФЕРЕЗА

76. Редуковање почетног вокала није честа појава. Сагледавање њеног домаћаја у нашој зони омогућиће следећи примери.

а) Вокал *a*-:

болáниџа (према ликовима типа: *болан*, *болесно*, *болело* итд.) МВ, у *болáниџу* Др, *болáниџу* Др, *болáниџа* МВ,²⁹⁹ *двокајџ* СЕ ВИ Ман, *двокајџ* СЕ, ко-*двокајџа* Мис,³⁰⁰ *џројлáн* МВ, *џројлани* Н, *џројлан* Ст, *лџријџа* Ара, *лџличан* ('алергичан') Па, краљ *Лексáндра* Рож, краља *Лексáндру* Ам, *Лџсáндра* (Ном.) Са Ба, у *Лџсáндрово* дошли Си, *Лџса*, *Лџка*, *Лџки*, *Лџца*, *Лџко* (т. 205),³⁰¹ *џајџека* Ст МЦ Си Ра, *џајџеку* Ра, у *џајџеци* МЦ, *џајџекáрица* Па,³⁰² *џиџбус* Си, није имáло *џомобила* МВ, тџм *Усџиријáнциу*, тџкли ме *усџиринскоја* рáта, *усџиринске* коње СБ,³⁰³ Али, у Дрлупи сам записао и: *адвокајџ*, *адвокајџи*, а у Мисачи -- ликове *аџиџбус*, *аџсџирински* итд.

б) Вокал *e*-:

вaнџџемије Ман, *вaнџџе* Ј, *џалџџа* СБ Ду Са, са *џалџџама* Ст, стџјџ *џиџкејџ*,³⁰⁴ цџна Кр, кáки-су тџ нџви *лџмџнџи* МЦ, *мáлџн* ('емајл') Рож, *мáлџрани* лџнци Коп О ВИ Бу, *мáриџрани* џџрџев Бу, *мáниџрани* лџнци Коп, *кџџа* ('екипа') Ј, *лџџрика* Мис, *лџкџрика* Мис, *лџкџриџчни* шпџрет МВ.³⁰⁵

²⁹⁹ Појава примећена у левачком говору (Симић Левач 161).

³⁰⁰ За лик *двокајџ* знају многи говори: В. нпр.: Симић Левач 161; Арсовић Блаце 61; Јовић Трст. 46; Барј. Ибар 70; Тештић Љептг. 196; Ник. Мачва 238.

³⁰¹ У Александровачкој жупи и околини Бруса говори се: *Лџсáндровац*, *Лџсáндровца*, *Лџсандрџвáчанин* поред ликова са *А*- (Алекс.—Вуком. Жупа 297).

³⁰² Исто стање бележе дијалектолози широм СХ језичког подручја (Арсовић Блаце 61, 64; Симић Левач 161; Барј. Ибар 70; Барј. Чумић 14; Јовић Трст. 46; Барј. Бихор I, 33; Ившић Посавски I, 188 итд.).

³⁰³ И Д. Јовић у трстеничком крају налази: *Усџиријáнциу* (Јовић Трст. 46).

³⁰⁴ Симић Левач 161 (*џалџџе*, *џиџкејџу*).

³⁰⁵ Није *ле(к)џрика* необична ни у неким другим говорима (М. Симић Обади 51; Јовић Трст. 46; Арсовић Блаце 61).

в) Вокал *и*-:

некција Вр Ст, *некцију* МВ, *некцију* Кр, *некције* Вр Мис Прк МЦ, две *некције* Прк, *некције* МВ Рог, *није* било *некција* Ра,³⁰⁶ поред: *ињекцију* Ам, *ињекцију* Па, *енекција* Ту; *малин* за обућу Рож, да нагланцаш *малином* МЦ.³⁰⁷

г) Вокал *о*-:

сввина Коп О СБ МЦ Ба, *совйна* Ра Ам Н СБ Ду, до *свине* СБ, на *сдвини* Ба, *свине* Мис, на *свине* Коп, дрвенѐ *свине* Мар,³⁰⁸ *џајдџра*, *џајдџру* ('бестидница') Ра, *клаиња*, на *клаију* Рож, *клаијом* Сл Рож,³⁰⁹ поред: *оклаијом* Вр. Биће да су *слобођење* Ра и *младинац*³¹⁰ ('омладинац') СБ добијени према, народу ближким, морфемама *слобод-* и *млад(-)*, као што је према *круи* настало и: *круили* образи Си, *круило* Бу Арн.

И овде међу примерима са *о* > *о* убедљиво претежу прилошки и заменички облици типа: *вамо*, *вамо̀на*,³¹¹ *вамо̀на̀ка*, *вамо̀чака*, *вамо̀кана*, *вудије*, *вудијер*, *нудије*, *вудѐ*, *вудѐна*, *вудѐна̀*, *вудѐна̀ка*, *вудна̀ка*, *вуд*, *вуд*, *нудѐ*, *нудѐна* итд. (т. 466, 468), *номѐд*, *номѐде*, *номѐдена* итд. (т. 470), *џидич* Кор, *воликѐ*, *воликѐ̀*, *воликѐ̀у*, *воликѐ̀и*, *воликѐ̀ѝб*, *воликѐ̀б* (т. 292), *вакѐ*, *вакѐ̀*, *вакѐ̀и*, *накѐ*, *накѐ̀и* итд. (т. 291). Кључну улогу око постанка оваквих ликова треба, по свему судећи, приписати аналошким уједначавањима унутар одговарајућих грам. категорија (према *џамо* и — *вамо*, а према *џудије* — *вудије* и сл).

д) Вокал *у*-:

зѐнија СБ, *зѐније* СБ Мир З Ј, *зѐније* Ман МВ Др.³¹²

СИНКОПА

77. Обично се редукује *-и*-, понекад у чврстом наслону на морфологију. Изложожићу све потврде појаве.

³⁰⁶ Општепозната особина многих говора (Арсовић Блаце 61; Симић Левач 161; Тешић Љецт. 196; М. Симић Обади 51; кладањски крај — мој материјал).

³⁰⁷ *Малин* је и у горобилском говору (М. Ник. Гороб. 657).

³⁰⁸ Као и у: Тешић Љецт. 196; Тешић Узовница 176; Ник. Кол. 36; Ник. Мачва 238.

³⁰⁹ И другде се може чути *клаи(ј)а* (М. Ник. Гороб. 657; М. Симић Обади 51; Ник. Кол. 36).

³¹⁰ И у говору Блаца и околине записан је лик *младинци* (Арсовић Блаце 61).

³¹¹ Као и у другим идиомима (в. нпр.: Тешић Љецт. 196; Тешић Узовница 176; М. Ник. Гороб. 657; М. Симић Обади 51; Барј. Чумић (и: *намо*) 14; Барј. Церовац 118; Стев. Гружа 452; Ник. Трпшић 402; Петр. ГБК 56; Вуковић П—Др. 61; Пецо ГИХ 45; Рем. Кладањ 113 итд.).

³¹² Уп. *зџије* у левачком говору (Симић Левач 161). Радоје Симић гречи када у облику *раоник* гледа резултат редукције *о-*. *Раоник* је јамачно добијен од *ралник* (РЈАЗУ XIII, 63: „од *рало*, *рал-ник*”). Сличну, али већу, грешку направио је својевремено Радослав Ротковић мислећи да је „орало стари облик из којег је редукцијом настало — *рало*)...” (Р. Ротковић, *О неким „иразинама” у црногорском наслеђу средњега вијека*. — Савременик, Београд, 1978, књ. XLVIII, свеска бр. 3 — март, 350). На Ротковићев промашај указао је Светозар Стијовић у чланку *Поводом ирејисџаке Радослава Ротковића о њореклу „Маријинској јеванђеља”*. — Савременик, Београд, 1978, књ. XLVIII, свеска 12 (децембар), 560.

а) Количинске заменице и из њих изведени прилози гласе двојако: са *-и-* и без њега:

кџлко Вр О СЕ Мар Мис Ст Про Кр МВ Ам Рог Сл Си ВИ Тр Арн Рож Ара Ј МЦ Ба, *кџлко* пџта Би, *кџлко* пџпџва Би, *на-колко* кџла Рож, *неколко* Бу Мис Ст Про Кр Прк СБ Са МЦ Ба, *неколко* дџна Ба, *иџлко* Ам Си;

кџлко Бу Ман Рож Ру, *неколико* Ам Вр Си Рог О Рож, *неколико* Ба, *некол"ко* Ст МВ Мис, *воликџ*, *воликџа*, *воликџу*, *воликџи*, *ноликџ*, *иоликџ*, *иоликџа* итд. (т. 292).

б) Често, мада не и доследно, испада *-и-* у облицима гл. пр. радног глагола *видиџи*, *ведиџи*, *ведиџи*:

видли, *не-видли*, *видла*, *видле*, *иџевидла*, *иџевидли*, *иџевидли*, *тџк се развидло*, *вџдла*, *вџдли*, *иџевџдла*, *иџевџдла*, *иџевџдли*, *вџдла*, *вџдли*, *вџдли-се*, *иџевџдла*, *иџевџдли* (т. 43);

видили, *видила*, *вид"ла*, *вџдило* (т. 43).

Ову непреврелост треба гледати кроз призму укрштања основа *вед-* и *вид-* и изједначавање гл. на *-иџи* и *-иџи* у Белићевој VII врсти, а не треба занемарити ни утицај облика типа *видо*, *ведо*, *ведо* (уколико они нису секундарног порекла — настали управо према *видли*, *ведли* и сл.).

в) Неки аутори у облицима императива типа *зовиџе*, *иовориџе* виде редукцију вокала *-и-*.³¹³ Р. Симић није убеђен да су узроци испадања *-и-* у овом гл. облику „чисто фонетске природе.“³¹⁴ Не улазећи у то који су фактори одиграли пресуднију улогу, фонетски или морфолошки, код „скраћивања“ императива, наводим да су ликови типа *бџиџиџе* у нашој зони врло чести: *бџиџиџе*, *бџиџиџе*, *виџиџе*, *иовџриџе*, *иовџриџе* итд. (т. 357). Мислим да је најзгодније овде поменути и потврде за императив 2. л. јд. типа: *дџџде* тџ Прк, *изјџурде* га Ара, *сиџанде*, *сиџне* МЦ, *џџудџ*, *мџли* Ба.

г) Вокал *-е-* често изостаје у 2. л. јд. през. гл. *моџи*, па отуда паралелно стоје ликови *моџеџи* и *моџи*. Наши дијалектолози краћи облик тумаче на два начина: а) чувањем старог оггатива и б) редукцијом *-е-* (в. т. 400).

Од појединачних случајева испадања медијалног вокала навео бих још неколика. Према књ. *кадиџница* бележио сам: *каџџџница* О Ту, поред: *каџџџница* Па. Увек је *Вџџиџа*, обично *Вџџиџино*, али из Тулежа имам облик *Вџџино*. Спорадично се чује *бџла*, *дџџ* Ара, поред *дџџ* Мис, *дџиџиџи* Вр Ст Мис. Посуда за алат којим се оштри коса на овом уском простору има више назива: *вонџџ* СБ Рог Ду Ман Сл, *вонџџ* О Про Ве Ба МЦ Би Ту Ст Прк Тр Си Мир Ара З Ме, у *вонџџу* З, *вонџџ* СЕ Ра, *вонџџ* СЕ Мар Ра Рож,³¹⁵ *брусџа* Бу, *брусџа* СЕ Мар, *калаџура* ВИ Пру Ам МВ О СЕ, *калаџура* Мар Кор. У Дрлупи сам прибележио облик

³¹³ В. нпр.: Ник. Срем 317; Барј. Чумић 14; Тешић Љешт. 197; М. Ник. Гороб. 656.

³¹⁴ Симић Левач 164.

³¹⁵ Ово је уједно податак да у *во(н)џиџ* нема појаве *-иџ > -еџ (-џџ)*. Секундарно јат, односно *-еџ* м. *-иџ* изостаје и у: *кџџ* СЕ СБ Рог Ду, *кџџ* Ст Тр Си Ара Ме Ба, МЦ, *кџџиџ* Кор.

калдџра. Од информатора који мало брже говори, при чему, не ретко, редукује ('гута') вокале, у Стојнику „Београдском” сам чуо: *концлџарија*, шеф месне *канцлџарије*. Према турском *зауак* и књ. *шајак*²¹⁶ овде је *шајк*, Арн Рож Сл, а отуда увек и: от *шајка* Арн J ВИ, *шајком* Арн.

АПОКОПА

78. Може се рећи да је апокопа на овом простору и обична и честа појава. Нарочито се вокали *и* и *е* на крају речи у неким категоријама понашају као покретни, тачније: стоје у слободној варијацији са -*ø*.

а) Међу примерима са необавезним -*и* предњаче везници *ал(и)*, *ил(и)*, *јал(и)*, *јел(и)*, речца *ми*, речца-везник *ниши*, па и 2. л. јд. императива неких глагола. Примери:

ал т₀ је ма₀ло О, *ал* да видиш ко₀ња СЕ, *ал* ни₀ко не₀ће ВИ, ми₀ купи₀ли *ал* је голе₀мо Ст, ре₀ко, *ал* је сла₀г₀о Вр, *ал* по₀гача пу₀ста Рог, поред: би₀ло су₀во *ами* па₀де к₀иша Сл;

ил купи₀ли *ил* остави₀ли ВИ, *ил* ће остати, *ил* ћеш пром₀енити О, *ил* сам лу₀да *ил* не₀ма сне₀га Мис;

Ја му да₀м *јал* пе₀шк₀и₀р *јал* ча₀рапе Ба, У₀крашће ти *јал* па₀ре *јал* пра₀се Ст, он₀о *јал* су на₀ше же₀не *јал* де₀ца пра₀вили Сл, *јал* да ап₀ерише *јал* да ум₀ре Про, *јал* га в₀ди ку₀ћи *јал* га про₀д₀ј Вр. Са -*и* имам једну потврду: во₀лови *јали* кра₀ве Си;

Јел им₀о *јел* не₀мо — њ₀ст₀о ти је Вр, *јел* га в₀лу *јел* га м₀рзу Ам, о₀ешш р₀д₀ити *јел* да те ос₀еч₀ем Ра, њ₀вади ку₀пус *јел* кро₀мп₀ира, *јел* пасу₀ља Ту, у с₀б₀и *јел* на₀по₀љу Кор и сл., поред: с₀ра *јели* сла₀нине Си;

Да₀ л су о₀вр₀ли? Др, да₀ л је чо₀рба Ј, да₀ л се бе₀г₀ен₀у Рог, да₀ л би је да₀ли Ра, Да₀ л је жи₀в? Ст, Да₀ л се Зо₀рка су₀дила? Пру, да₀ л см₀ем СБ, да₀ л исти₀че? Мар, да₀ л да се бо₀ри₀мо? Мар, да₀ л би мо₀го? Са, Да₀ л би он₀ њ₀у да₀о? Ба, б₀й л је да₀о? СЕ, б₀й л њ₀ш₀о ку₀ћи? Ба, је₀ л до₀шла Си, је₀ л та₀ко Арн, је₀ л ме не₀ко под₀мо₀ро Рож, је л ти зи₀ма? Мис, је₀ л жи₀ва Ра, је₀ л т₀у ма₀јка? Ст, је₀ л та₀ко? Про Ко₀п Прк Вр, Ј₀е л, с₀л₀д₀ати, шта₀ ра₀дите? Ба, Им₀ате л ча₀рапе Ст, до₀ђоше л де₀ца? МЦ, ста₀де л к₀иша? Кр, Мо₀жемо л би₀ти при₀јате₀љи? О, ку₀писте л кра₀ву? Вр, шта₀ л та₀мо њ₀ма? МЦ итд. У изразитој су мањини примери са -*и*: Да₀ *ми* су Ш₀ва₀бе та₀мо? Рож, Да₀ *ми* мо₀же ил не₀-може? Си, Ј₀е *ми*, Се₀ко, шта₀ ра₀диш? Ам, ако *ми* не₀-по₀ђе Ба, шта₀ *ми* ће би₀ти? МЦ;

а *ниш* је би₀ло ра₀ка О, *ниш* он њ₀де ма₀јки *ниш* она њ₀ему О, *ниш* се њ₀шло лека₀ру МВ, *ниш* је ко₀ њ₀ш₀о ВИ, *ниш* ми је по₀ду ВИ, *ниш* се бо₀ји₀мо Ме, *ниш* па₀доше *ниш* на₀ђоше Ве, *ниш* њ₀ма с₀дла, *ниш* њ₀ма ко₀ња, *ниш* њ₀ма ко₀ла МВ, *ниш* он м₀си о с₀стри *ниш* о с₀ћну Н;

њс₀ен-се, *мо₀л-се* Б₀гу, *д₀иш-се* итд. (в. т. 357), поред чешћих облика типа: *б₀џси*, *в₀чи*, *ћ₀иши* итд. (т. 357).

²¹⁶ Уп. Шкаљћ Турцизми 579; РМС VI, 920.

б) У 3. л. јд. през. гл. *моћи* често изостаје *-е*: *мѡс* бити Бу, *мѡс* да бйде, *мѡс* д ѡде итд. (т. 400, где ће бити речи и о тумачењу појаве). Разуме се да је обичнији лик *мѡсе*. Без финалног вокала у 3. л. јд. презента слушао сам још само *нѡм*: *нѡм* кѡ да рѡди Ду, а тѡмо *нѡм* кѡ да кѡпи тѡле ВИ, тѡ ти *нѡм* срѡће Са.

79. Међу осталим потврдама покретних вокала највећи проценат чине прилошке речи и облици придевско-заменичке промене. То је доказ више да је необавезност изговора финалног вокала у ствари последица деловања првенствено морфолошких фактора (аналогска прскрајања, укрштање облика именичке и зам.-прид. промене и сл.). Зато ће такви случајеви и бити обрађени у Облицима, док ћемо их овде само евидентирати, скупити на једном месту ради стицања представе о домањају појаве, и упутити их на одговарајућа поглавља.

а) За однос *-а* : *-е*: *-ѡ* карактеристични су следећи примери:

ѡун : *ѡуна* : *ѡуне*;

ѡѡуд : *ѡѡуда* : *ѡѡуде*;

ѡѡуд : *ѡѡуда*;

вуд : *вуда* : *вуде* (*вудије*);

свуд : *свуда* : *свуде* (*свудије*);

ѡвуд : *ѡвуда* : *ѡвуде* (*ѡвудије*) и сл. (т. 468);

никад : *никада*;

кад : *када* : *каде*;

некад : *некада*;

сад : *сада* : *саде*;

саднак : *саднака* : *саднаке*;

саденак : *саденака*;

ѡндак : *ѡндака* : *ѡндаке*;

ѡсленак : *ѡсленака* : *ѡсленаке* и сл. (т. 470);

белоѡ : *белоѡа* итд. (т. 262);

мојим : *мојима* итд. (т. 266).

ѡѡк ВИ, Ј : *ѡѡкѡ*

ѡвдек : *ѡвдека*;

вод : *воде* : *води*;

ѡвденак : *ѡвденака* : *ѡвденаке* и сл.;

ѡѡд : *ѡѡде*;

ѡѡденак : *ѡѡденака*;

ѡѡднак : *ѡѡднака* : *ѡѡднаке*;

ѡѡнд : *ѡѡнде* : *ѡѡнди* и сл.;

ѡѡр : *ѡѡре* : *ѡѡри*;

ѡѡрен : *ѡѡрена*;

ѡѡренак : *ѡѡренака* и сл.;

ѡѡл : *ѡѡле*;

ѡѡлнак : *ѡѡлнака* : *ѡѡлнаке* и сл.;

ѡѡдуд : *ѡѡдуда*;

ѡѡѡуд : *ѡѡѡуде*;

некуд : *некуда* и сл. (т. 469).

Посебно издвајам Г—Д—А—Ј зам. *ја, њи* и зам. за сва лица: *мене* : *мен, њебе* : *њеб, себе* : *себ* (т. 295), затим Д—Ј зам. *он*: *њему* : *њем* : *њим* (т. 263), те наст. *-им* : *-има* у Д—И—Јмн. зам.-прид. промене.

На крају ћемо поменути и то да речца *нека* обично долази без *-а*: *нек* ндси Кор, *нек* ти врати ВИ, *неј* дођу деца амо МЦ, *нек* нѐ-дѐ Бог Кр, *Нек* те Бог чува, сине Ра итд. (в. и т. 359), поред: *нека* чува бвце Мар, *нека* биде дѐбео кѝмак О, *Нѐка, нѐка, нека* вѝди мѝли штѝ је мѝка Ме, *нека* ме болѐ нога МЦ.

Овакво понашање финалних вокала у наведеним и сличним категоријама познато је практично целом штокавском наречју, што значи и дијалектима и говорима у ближем и даљем суседству наше зоне.³¹⁷

80. Истраживачи неких сродних говора налазе више потврда тзв. делимичне редукције.³¹⁸ Таквих примера овде, судећи према материјалу којим ја располажем, нема много. Они су, у ствари, врло ретки: тѝк се *исѝл^ала* Ба, *налѝж^ише* Ру, *осѝ^ише* Ру, *одѝл^ала* Кр, *ѝечѝн^уцу* Ј, *водѝн^уца* Кр, *нарѝд^или* Мис, *уѝошрѝб^ала* Ве. По правилу се, дакле, редукује *и*, и то иза узлазног акцента. У Крушевици сам у једном случају наишао на прилично редукован вокал *-е-*: *дѝн^ела*.

ХАПЛОЛОГИЈА И СРОДНЕ ПОЈАВЕ

81. Именица *кукуруз* јавља се и у хаплолошком лику: *кѝруз* Па Кр Прк Ман Арн, по *кѝрузу* Коп, *кѝруза* Па СЕ, *кѝрузе* Ара.^{319а} Ипак се знатно чешће говори: *кукуруз* Ст Кр ВИ Ра Кор Вр МВ Н Би Ду Ме, *кукѝруз* Вр О СЕ Мар Бу Мис, *кукуруза* Ам Мар, *кукѝруза* МВ, от *кукѝруза* Кр, рѝне се *кукѝрузом* Са, *кукѝрузом* Бу, са *кукурузом* Ман, у *кукѝрузима* МЦ, *кукѝручиѝ* Ара, *кокуруз* Ра Ту Др, *кокѝруз* О Вр Мис, *кокѝруза* Вр Мис. Именицу *мумуруз* слушао сам само у хаплолошком облику: *мѝруз* Ба, од *мѝруза* Ба, *мѝрузи* Ме.

Не би се могло рећи да је изостављање „комплетног” слога (секвенце од најмање два члана) одвећ често. У грађи се нашло неколико појединачних случајева, насталих на принципу народног етимологијања, аналошког наslaњања и уклапања у одговарајуће фонетске или морфолошке моделе или, пак, перцепције одређених посуђеница у деформисаном лику. Нешто више „реда” у изостављању слогова приметио сам у гл. облицима типа *видѝи, оѝѝи, неѝѝи, каѝѝем* и сл., ликовима врло фреквентним у свакодневном говору, изговараним често овлашно, олабављено и управо тада склоним редукцијама ове или оне врсте. Примери:

³¹⁷ Уп. нпр.: Симић Левач 165—173 и тамо наведену литературу; Тешић Љешт. 197; Тешић Узовница 176 итд.

³¹⁸ Ник. Срем 319—320; Ник. Мачва 241—242; Ник. Кол. 37; Ник. Тршић 401—402; М. Ник. Гороб. 657 („врло ретко”) итд.

^{319а} Хаплологија у лексеми *кукуруз* обична је појава у нашим говорима. Тако је примећена и у: М. Симић Обади 66; Тешић Узовница 187; Ник. Тршић 410 (чешће *кѝруз*, а ређе *кукѝруз*); Ник. Срем 334 (*кукѝруз^е // кѝруз^е // кокѝруз^е*); Ник. Кол. 43 (*кѝруз // кукѝруз*).

а) *валид* ВИ, ратни *валид* Би, *валида* ('инвалиднина') Мис Про, *валиду* Мис Про Н Мир, за *валиду* Арн, *валира-се* дјнар Сл,³¹⁹ *кобајтор* ('инкубатор') Ра, *кубајтор* Н, *кујајтор* ('инкубатор') Ту, лџи на *кујајтору* Ту, *кулубајтор* ('инкубатор') Ман, пијанлук и *мурлук* Про,³²⁰ на *Макчалану* ('Кајмакчалану') Ме, на *Ведђење* ('Ваведење') Па, из *Росаве* (чешће облике *Доросава* и *Даросава* в. у т. 89) Кр, *мајнофон* ('магнетофон') О, *иресионаследник* Ду, *иресионаследника* Вр Па Коп Пру Др, *команџи*, *команџиу* Коп, поред: *комадџи*, *командџи*, *комаданџи*, *комаданџи* (т. 195). Према књ. *ирџсјакиња* и *ирџсјакиња*³²¹ забележио сам и *ирџскиња* Би. Наводим и ове примере: на *иервизу* ('телевизору') СБ, *кокакџ* ('којекакве') жењџ Рож.

б) *виџи* ВИ МВ Ам Рог Ст Тр Ј, Ја, *виџи*, нијкад не могу Ара, да-*виџи*, да-*виџи*, мџре Ј, ето ти *виџи* Ам, *виџи*, каке су Мис, *виџи*, бијо један брџчиџ Прк, да *виџи* ти Н, да-*виџи* Ба, да-*виџи* ('да видим') кџ је О;

неџи О Мис Ра Прк Кор, Ти рџче да *неџи* д-уџчиџ шкџлу СБ;

каџи ('кажеџ') Ст Прк, сџмо *каџи* Кџтлер СБ, тџ ти *каџи* ('кажем') Прк, Не мџго да ти *каџи* Прк, *каџи* ти СЕ, *каџи* О Про Кр СБ, *идкаџи* ('покажем') Прк, не-мџж да га *наџи* ('нажеџ') Про, ја *дџм* ('дожеџ') кџџи Ст.

Овамо би се условно могли сврстати и следећи облици: *џж* да рџдиш Прк, *Љџбо*, *џи* џ-ти? Ра, *дџ-џи* да и рџдиш? Мис, *штџ-џи* џвде Прк, *штџ-џи* тџ Ам, *мџџи* мџло да прџбаш Ј, кџлко *мџџи* Ј, *мџџи* кџко џџеш Мис, *мџџи* џ-у руке Про итд. (у вези са *мџџи* в. и т. 400). Уп. и кад *џ* ('хоџе') да пџдне Ам.

И овде, као и у левачком говору,³²² негиране облике презента гл. *хџиџиџи* може да замењује форма *не*: и *не* да опрџсти Си, штџ *не* да рџди Арн, *не* д-џдџ Мис, ти *не* д-џдџ Прк, ти *не* да рџдиш ВИ, Ми *не* д-имџмо ништа Ст, џни *не* да дџђу Ве. У истој функцији на нашем терену појављује се и лик *неј*: Нијко *неј* на сџло Рож, нијко *неј* да прџми Бу, Оне *неј* на сџло Рож.

Класификација редукованих облика на случајеве елизије, синкопе, апокопе представља, показало је и наше искуство, поступак скопчан са многим тешкоћама, поступак који се практично и не може спровести до краја. Често је врло танка граница између синкопе и елизије, на пример, а понегде је у ствари готово и нема. Иако свестан свих мањкавости оваквог разврставања прикупљене грађе, ипак сам тако поступио, све у нади да су подаци тиме прегледније груписани и упоредивији са приликама у другим говорима.

СУПСТИТУЦИЈА ВОКАЛА

82. Међу одступања од књижевнојезичке норме спадају и она која се тичу изговора једног вокала тамо где у савременом језику стоји други.

³¹⁹ По Р. Симићу, *валид(а)* је у Левчу „последница народне етимологије” (Симић Левач 173). Мислим да се ово дужовито али основано објашњење може применити и на гл. *валирајџи* (са *в* < *ф*) у нашој зони.

³²⁰ Уп. књ. *мамурлук* (РМС III, 291) од тур. *mahmuruk* < ар. *mahmur* + тур. сүф. *-luk* (Шкаљић Турцизми 441).

³²¹ РМС V, 220.

³²² Симић Левач 174.

Таквих примера овде нема у оној мери коју помињу истраживачи неких периферних говора, билингвистичких зона, где су контакти са другим језицима непосреднији. Домањај супституисања вокала на нашем терену може се начелно поредити са приликама у централним штокавским идиомима.

Прво ћемо изложити податке релевантне за сагледавање ширине појаве, а на крају — осврнути се на факторе који су доводили до међусобне замене појединих вокала.

1. ВОКАЛ А

83. а м. о

ајајјека Ст Тр Ру СБ Мир Са Ба Би,³²³ у *ајајјеку* Ј Си, у *ајајјеци* Би, *јајјека* Ра Ст МЦ Си, у *јајјеци* МЦ, поред *ајојјека* Арн Ј; *ајерација* Ра Си Ст Ру СБ Би Рож Арн Ј Ме Ба,³²⁴ две *ајерације* Рож, *ајершије* Си Па Ве Кр, да се *ајершије* Ру, *ајерсацији* Па, да се *ајершием* Би, *ајершије-се* Ба, *ајершију* Ра Мар Мир, Са Ба, *ајерсаци* Мир Рож МЦ, *ајерсаци* Мир, *ајерсаци* Ра Ст Пру Ме Си, *ајерсан* Др Арн, *ајерсана* Ј, *ајерса* ме он СБ, *Аливџра* Мар, толико *бајанџа* Ра,³²⁵ *јалџа* СБ Ду Са, *јалџе* СЕ, са *јалџама* Ст,³²⁶ *аклајја* Ме, *аклајја* Ман, *аклајју* Ј, поред: *оклајја* Ве Ман, *клајја*, на *клајју*, *клајјом* (т. 76), *лакомојјива* Мис, *мајовило* СБ Рож, *мајовило* Па МЦ Ту Прк Рож Ме Би, на *мајовило* Ст, *мајовиланце* Про,³²⁷ поред: *мојовило* Ве Ам Ме Бу О СЕ Про Мар Мис Па, *мојовило* СЕ Ра СБ МВ Н Мар Рог Сл, *мојовиланце* Мар, *мојовиланце* Па, *мојавило* Н,³²⁸ живот на *јалјјику* Ј,³²⁹ *јанјидњер*, *јанјидњере*, прешли преко *јанјидњера* СБ,³³⁰ *авамонака* ВИ, *јаскурица* Ме, у *јјинакајјама*, поред: *јјинокоје* ('наџвице') Сл, *Сакдлова* (колубарско село Соколова), у *Сакдлови* Са, поред: *јоскурица* (колач мешен за Задушнице, намењен женском покојнику) Ба, по једну *јоскурицу* СБ, *јоскурице* СБ.

Према турском *сомун* (< грч. *Psōtion*)³³¹ овде је: *самун* Рог СЕ, *самун* Би Бу Ст Па Ра О Мар Рож, *самуна* Ра Бу Мис Прк Рож, *самуне* МЦ, *самунџа* МЦ, *самунчић* МЦ.

³²³ Као и у: Симић Левач 135; Пецо—Милан. Ресава 253; Арсовић Блаце 64; Барј. Ибар 70; Пецо ГИХ 38 итд.

³²⁴ Детаљ примењен и у другим говорима. Уп. нпр.: Симић Левач 135; Ник. Мачва 246; Пецо—Милан. Ресава 253; М. Ник. Гороб. 660; М. Симић Обади 55.

³²⁵ Симић Левач 135.

³²⁶ Као и у левачком говору (Симић Левач 135, 161).

³²⁷ Исп. Тештић Љештг. 200; М. Ник. Гороб. 660; М. Симић Обади 55; *кладањски крај* (мој материјал).

³²⁸ Симић Левач 135 (*мојавило*).

³²⁹ Пецо ГИХ 38.

³³⁰ Симић Левач 135 (три *јанјидна*, *јанјидне*, *јанјидни*, *јанјиднски* мдстова).

³³¹ Шкаљић Турцизми 570. И у чумићком говору налазимо *самун* (Ј. Грк. Чу-мић 146).

Никада се не говори *майка*,³³² *субаја*,³³³ *ваденица*,³³⁴ *воданица*³³⁵ и сл., као у неким другим говорима, него једино: *мојика* Мис Вр Ст, *мојика* Н СЕ, *мојику* Ара Ве, *мојицом* Рож итд., *субоја* Ве З Ј, *субоју* Н, у *воденици* Кр Ве, у *воденицу* Ст итд.

Расјајање ('растојање') представља резултат укрштања гл. основа. У истом светлу вероватно треба гледати и гл. облик *исјаручила* ('изручила, испразнила') тегле Ду.

84. а м. е

Албасан (према Албанија?) Мис, поред: из *Елбасана* Мис, *ћарамид* Мис Ду Др, *ћарамиду* Мис, *ћарамиде* Рог Ба, *арђела* ('ергела') МВ,³³⁶ *јамчим* МВ,³³⁷ *паксијан* ('пексијан', прљав, замазан човек) Н,³³⁸ *зајјин* Па, *зајјина* Арн МЦ Вр Ве, *зајјин* Кр Ра ВИ Си Тр, на *зајјини* Бу, на *зајјини* Ра, о *зајјини* смо живили О, са *зајјини* Ду Ман, са *зајјини* Ве,³³⁹ *позајјини* Сл, поред: *зејјина* Ј, *зејјин* Мис, поред: *зејјина* Ј, *зејјин* Мис, *зејјина* Ј, *зејјин* МВ Кор Н Си, *зејјина*, *зејјини*, на *зејјини* МВ, на *зејјини* Кор, са *зајјини* Кор, *зијина* Си, на *зијини* О, *расјоран* Ара, *Поћерак* (аустроугарски војсковођа Поћорек) Па, кот *џара Саласије* СБ, *шашир* Ам,³⁴⁰ *ејзациришије* Кр, *абар*, на-*абар* си дошла Ме, *јасан* || *јасен* Ј, *чајркају* Кр, *чајркам* Прк, *чајркџ* Би, *рачајркају* Прк, *ијар* сарма Ра, *ијарица* О МЦ, али је обичније: *ијерица*, *ијерица* (т. 129), *ијер* чорба Ам, *сиџџар* Ве, *сиџџар* Мар Би, око *сиџџара*, до *сиџџара* Вр, поред: *сиџџер* МВ МЦ Ман Ме, око *сиџџера* Ме, *јџџалица* Ве Ра Рож, *јџџалицом* Н, *јџџалице* Рож МЦ, *јџџалички* МЦ Ј, *јџџаличке* пџеме Рож, поред: *јџџлица* ('жомбајн') Н Др, *јџџелички* Ра Рог Мис,³⁴¹ *јлађџисано* Си, поред: *јлађџисан* лонац Си, *јлађџисано* Ба, *јлађџисани* Си МЦ, *јлађани* сџд Са. О облицима типа *началник* било је речи у т. 60.

*Парамид*³⁴² Ст и *ценирафуја* Рог једине су потврде за вокал а м. и.

³³² Као у: Симић Левач 135; Јовић Трст. 50; Алекс.—Вуком. Жупа 296; Грк. Луково 123; Арсовић Блаце 64; Барј. Ибар 70; Барј. Вихор I, 33 итд.

³³³ *Субаја* се говори у: Ник. Кол. 39; Ивић Ловра 195; Н. Петр. Мађарска 76 итд.

³³⁴ *Ваденица* је бележена на разним странама (Тешки Љешт. 200; Моск. Икв-ски (*веденица*) 491, 503; М. Симић Обади 55; Ник. Мачва 246 итд.).

³³⁵ В. Симић Левач 135; Белић ДИЈС 35.

³³⁶ Уместо *ерјела* и у кладањском крају се говори *арђела* (мој материјал).

³³⁷ Симић Левач 134; Рем. Кладањ 109 (*јемац*, али *јамчим*).

³³⁸ Шкаљић Турцизми 514, 515, 516.

³³⁹ Белић ДИЈС 34 (*зајјин*). И у кладањском крају (мој материјал) налазимо *зајјин*, *позајјини* и сл.

³⁴⁰ *Шашир* је посведочен и у левачком говору (Симић Левач 135).

³⁴¹ У књижевном језику: *јџџелица* и *јџџелице*, *јџџелички* и *јџџеличке* (РМС II, 31; IПравопис 287).

³⁴² За паралеле са другим говорима уп. Белић ДИЈС 41; Јовић Трст. 50; Симић Левач 135.

2. ВОКАЛ Е

85. е м. а

ајераји Ду, *ајераји* Сл,³⁴³ *вашер* Ра Ман Сл Мис Ст Ара Ба, на *вашер* Би Ру О СЕ Мар Мис Прк Ра Про МЦ Кр Ду, на *вашеру* Би Ме, са *вашера* Мис, *вашери* СЕ Ра, *вашере* Би, на *вашере* Ба, по *вашерима* Ман, *вашерила* у оџанцима Би,³⁴⁴ поред: *вашар* Кор СБ Ра Ара, на *вашар* Арн, на *вашару* Мис Мар Си, *вашари* Ра Рож, *бурѐи* ("бурар"), *бурѐе* Па, *бејџи* Па Про Прк Пру Ру, поред: *бајџи* Вр, *бајџи* Па Ст Ј, *баји* Пру О Ба, *бојџи* Мис, *деклемују* Мис, да *деклѐмују* Н,³⁴⁵ *јеребица* Мис Па Ве Ру Би Си Ара Ба МЦ, *јеребица* ВИ Рог МВ СБ Ј Ду Арн, *јеребицу* Ру Ј Ба, *јеребице* Ст З Ба Ј Вр Ру, *јеребице* Ра Н,³⁴⁶ али и: *јаребица* Мис О СЕ Рож Ст Са, *јаребица* Мар Ман Сл, *меуна*, *меуна*, *меуне*, *меуне*, у *меунама*, *измеунамо* (т. 118),³⁴⁷ са *неркозом* га аперисали Ду, *минисџер* Др, код *минисџера*, с *минисџером* Си, *минисџери* Ара,³⁴⁸ поред: *минисџарџио* Прк, *минисџарџио* Пру, *серџину* купимо О, *калибер* Са, *жермуника* Мир, *ифекџи* ("инфаркт") Сл, *Каченичка* ктисура Си, *кешајџа* (према *чешајџа*?) Н, поред: *кашајџа* Н, и-Швајцерске, у Швајцерску Мис,³⁴⁹ *ћеремиде* Мис,³⁵⁰ поред: *ћарамиде*, *ћарамида*, *ћарамиду* (т. 84), машину *шивѐћу* Ту, *шивѐћа* машина, *шивѐћу* машину Ба Др (али: *везли шивајџком*, *шивајџка*, игла за шивење Рож), *суџредџан* Ра Рож Би,³⁵¹ али и: *суџрадџан* Би, *суџрадџан* Рож; шта ти, *збиље*, бј? ВИ, *ценерџка*, *ценерџике*, од *ценерџике* (т. 129),³⁵² *нарежу* на *служџевник* Ј,³⁵³ *кџевеници* О, са *педесџет кољџеника* Ду,³⁵⁴ *куђеница* Мар,³⁵⁵ *Нџранџа* (име) Би,³⁵⁶ поред: *наџранџа* Ј, *наџранџи* (Гмн.) Ј Ст.

Према тур. *Esad* (< ар. *asad*)³⁵⁷ бележио сам: *Есеџ* паша Рож, *Есеџ* паши ВИ. Птица *шева* Ве Ту Са МЦ, односно *шевица* Па, зове се још и:

³⁴³ *Ајераји* је бележен широм штокавског подручја (Симић Левач 136; Пецо ГИХ 35 итд.).

³⁴⁴ Ник. Мачва 246 (/а); Ник. Кол. 39 (/а); Тешић Узовница 178; М. Симић Обади 55.

³⁴⁵ Симић Левач 136.

³⁴⁶ Промена е > а у *јеребица* захватила је широк терен. Уп. нпр.: Симић Левач 136; Алекс.—Вуком. Жупа 295; Арсовић Блаце 63; Јовић Трст. 50; Белић ДИЈС 18; Елез. Речник I, 260; Барј. Бихор I, 33; Барј. НП—Сјен. 47; Вуковић II—Др. 9; Пиж. Колашин 60; Пецо ГИХ 33; М. Ник. Гороб. 659; Тешић Љешт. 200 итд.

³⁴⁷ Чује се *ме(в)ун(к)а* и на другим странама. В. нпр.: Тешић Љешт. 200; М. Ник. Гороб. 659; Ивић Ловра 195; Јовић Трст. 50; Алекс.—Вуком. Жупа 295; Елез. Речник I, 402; Арсовић Блаце 63 итд.

³⁴⁸ Уп. Симић Левач 136; М. Симић Обади 55 (и: *цилиндер*); кладањски крај (у мом материјалу: *минисџер*, *цилиндер*).

³⁴⁹ Симић Левач (до *швајцерске* границе, близо *швајцерске* границе) 136.

³⁵⁰ Симић Левач 136; Белић ДИЈС 30 (Белић супституцију вокала а вокалом е у овој лексеми објашњава асимилацијом).

³⁵¹ За паралеле са другим идиомима уп. нпр.: Ник. Мачва 246; Ник. Кол. 39; Тешић Узовница 178.

³⁵² Ник. Кол. 39.

³⁵³ Пецо—Милан. Ресава 253 (*ислужџевник*).

³⁵⁴ У РМС II, 846 *кољџеник* се упућује на лик *кољџаник*.

³⁵⁵ У књ. језику је обичнији облик *куђаница* (РМС III, 142).

³⁵⁶ Према књижевном *наџранџа* (РМС III, 608), док су *наџранџа* и *наџранџа* упућене на први лик (РМС III, 608, 752).

³⁵⁷ Шкаљић Турцизми 270.

шаврљуја МЦ, *шаврљуја* МВ, *шоврљуја* Кор, *шоврљуја* Ст, *чаврљуја* Ту, *шуврљуја* [она њма на глави као неку пупичицу] Ара.

Нисам слушао примере типа: *ноћес*, *џријетелъ* итд. него само: *ноћас*, *ноћас*, *ноћас*, *ноћаске*, *ноћаске* (т. 470), *џријетелъ* Вр Ст Ту Кор.

86. е м. и

вешрина Ба, *оставиће* у *вешрину* Ба, на *вешрину* О, као *динамеш* Ба, *дејломира* Ду, *леквидација*, *леквидацију* Ам, *леквидирана* Ра, *енекција* Ту, *лејетимацију* Арн,³⁵⁸ *лејурђија*, *лејурђија*, *лејурђија*, *лејурђија*, *лејурђија*, од *лејурђије*, *лејурђице*, *лејурђице* (т. 132),³⁵⁹ *комесија* Мис Др СБ МВ З Ме Ба, *комесију* Др, *комесију* МВ, на *комесију* Мис, на *комесију* Ду, у *комесију* МВ, у *комесију* МВ,³⁶⁰ *медејинска* шкџла Рог, *срџњу медејинску* Мис, у *вџној медејинској* Мис,³⁶¹ *Медница*, од *Меднице* СБ, *Меџница* Др, у *Меџници* Др,³⁶² *шешир* МВ, *шешир* (цвеће) Н, *намџнице* Мис, по *релџији* ВИ, *џта лџија* Би, *џрџидер* ('фрижидер')³⁶³ поред: *џрижидер* Ара, *кџбеле* Ме, али су ипак обичнији и неупоредиво чешћи ликови са -и-: *кџбила* Вр Ст З Ј, *кџбила* О СЕ, *кџбила* Рог Сл итд.; *џ-дејџенсџа* Ба, *дејџење* Ара, *дејџенски* ('дејџињи') Мир, *Дејџенци* Ј, *Дејџенце* Арн, *Дејџенци*, *Дејџенци* Ман, *лџење* Вр Ст, *лџењу* Си, *лџења* Ме, *лџење* МЦ, *лџењиче* МЦ,³⁶⁴ поред: *лџиња* ВИ, *лџињу* Кр, *лџиња*, од *лџиње* Арн итд.

Судџи по материјалу којим ја располажем, овде нема -и- > -е- у примерима типа *изесџи*, *колиба*, *којрива*, *корџио*, *малина*, *сеница*, *слезина*, *лисица*, што би се могло, бар у неким речима, очекивати с обзиром на прилике у појединим ближним и даљим шток. говорима.³⁶⁵ Бележио сам, дакле, доследно:

џзелџ Вр, *џзџе* Кор итд. (в. и т. 41), *кџлиба* Мис Ј МЦ, *којџба* Др, *којџбу* Ам, *кџлибе* Мис Мир, *којџбе* Н, *кџрива* Др Мис Ме, *којрива* МВ Би МЦ Др, *кџриве* Кр Др Ра Мир Ме МЦ, *којриве* СБ Ду Др, *кџрива* Ра Би, *кџривама* Би, са *кџривама* МЦ, *којривџица* (врста цвећа) Ту, *кџрџио* Вр Бу Мис Па Мир Арн Ара Ме Ба, *корџио* СЕ Ам Н Рог Др Ду Арн, у *корџију* Рог, *кџрџиасџа* Ме, *мџлина* Др, *мџлине* Тр, *сеница* МВ Н Др, *сенице* Ара, *сеница* З МЦ, *сенице* Ме З Мир, *слџина* З Ара МЦ, *слџина* Бу О Мир Ве Мис, *слџина* СЕ Рог Ман Ду, *слџину* Ра, *слџину* Мар, *лисица* Вр Мис Ст, *лисицу* Н МВ и сл. Нема овде ни *мерис(аџи)*³⁶⁶

³⁵⁸ Симић Левач 137 (на *лејетимацију*).

³⁵⁹ Симић Левач 137 (*лејурђија*); Белић ДИЈС 41 (*лејурђија*).

³⁶⁰ Симић Левач 137 (*комесија*, *комесије*); Пецо—Милан. Ресава 253; Ник. Срем 335.

³⁶¹ Појава примећена на широком простору: Симић Левач 137; Пиж. Колашин 64; Пецо ГИХ 40; кладањски крај (мој материјал) итд.

³⁶² Појава регистрована у ваљевској Колубари (Ник. Кол. 39).

³⁶³ После супституисања *џ* гласом *џ* *џри-* се почело осећати и понашати као префикс *џри-* (в. т. 51), те је замењено префиксом *џре-*.

³⁶⁴ За подударност са другим говорима уп. Ник. Кол. 39; М. Симић Обади 55.

³⁶⁵ В. нпр.: Ник. Кол. 39; Симић Левач 137; Јовић Трст. 50; Белић ДИЈС 40; Моск. Икавски 491; Тешић Љешт. 200; Ник. Тршић 405; Ивчић Посавски I, 172 итд. У т. 43 наведена је *којрева*.

³⁶⁶ Како је другде бележено: Пецо—Милан. Ресава 252; Алекс.—Вуком. Жупа 296; Белић ДИЈС 40.

већ једино: *мирише, мирише, миришу, мирисаји, мирисаји, мирисала, мирисало, мириши, замириши* (т. 431). Напоредо се говори: *лани и лане, оловани и оловане* и сл. (т. 471).

87. е м. о

јериован МВ,³⁶⁷ поред *јориован* Др; *брдвешо* Ру Ј, Босна је *брдвеша* Ј, поред: *брдвешо* Мир Би, *кишевешо* Ј МВ,³⁶⁸ *Подћерак* Па. Речце *еве, еше, ене* обрађују се у т. 487; *Осебишо* кад излазе Про (према *себи*?).

3. ВОКАЛ И

88. и м. е

ијдмешар Ду,³⁶⁹ *исилодиџа* Ам Др Ду, *исилодиџа* Мар Ам Др, не *исилодиџа* Ба,³⁷⁰ поред: *ексилодиџаћи* мѣтак Ра; *Зажичар* Си, на *Зажичару*, од *Зажичара, и-Зажичара* Си,³⁷¹ *риле* (на шпорету) Ман, у *рилу* Па, *дизиниџерију* Ру, *дизиниџерија* Ра, у *Ћинилеској* Бу, *ћерћив, ћерћивом* Мис, у *Вишијему* (у 'Витлејему') Си, *цимеи* Мир Са, *цимеи* Мир Са, *цимеи* МВ Ман, *цименџа* Прк, у *цимениари* Др, *цимеино* [кафено, како се каже] Ара,³⁷² *ми нако јерџи* ('љути, срдити')³⁷³ чѣкамо Мис, *ималирани* сџдови, *ималирано* Си Ру, поред: *малирани* лонци Коп О ВИ Бу; *дарџжљив* [даровит, дће да поклони, да да другим] Ара. Чува се архаизам у: у *Израиљу* Па. *Маџија* и *мијана* наведене су у т. 119.

Вокал *и м. о* бележио сам једино у: да *индулиџа* косу Н, а *и м. а* у ограниченом броју глагола: *иџемикни* (алтернација основа *мак / мик*) се мѣне Си, да *наџерџмо* ('уберемо'; у кладањском крају *'наџерамо')* перади лџка З. Ту су још примери: *слабуњиво* дѣте Ру, Препуцаше Срби и они *наџлавиџке* бѣжи Ба, *џилисају* се сѣмо по пџту ВИ, кџв се *џилисџ* ВИ, *џашиџлук* ('пашњак') О, да га *разинџдим* Прк.

4. ВОКАЛ О

89. о м. а

боџаји Мис,³⁷⁴ *бошиговани* МВ, *џсандомџерија* Про, *џандомџерија* Мис ВИ Ман, *џандомџерија* СБ, поред *џандамџерија* СБ; *џонџларџија* Мис Би, *џонџларџија* СБ, шџџ мѣсне *џонџларџије* СБ, *џонџларџије* Рож Са, ис *џон-*

³⁶⁷ Као и у Ник. Кол. 39; Ник. Мачва 246.

³⁶⁸ Симић Левач 139 (*брдвешо, кишевешо*).

³⁶⁹ *Ги(ј)омешар* није редак у нашим дијалектима. В. нпр.: Симић Левач 140; Пецо—Милан. Ресава 253; Пецо ГИХ 40; М. Симић Обади 55; Рем. Кладањ 110. Настао је као и облици типа *није, џриџоџа, маџија, мијана* итд.

³⁷⁰ Симић Левач 140.

³⁷¹ Солунски борац од кога сам бележио ове облике могао је *Зажичар* донети из околине града о којем је реч или из неког другог краја у ком се *Зажичар* изговара у наведеном лику.

³⁷² У РМС VI, 799 *цименџ* се упуђује на лик *цименџ*.

³⁷³ У РСАНУ VIII, 735: *јџџзан*, као и у кладањском крају (мој материјал).

³⁷⁴ Облик бележен и у другим срединама: Симић Левач 143; М. Ник. Гороб. 660; Моск. Игавски (*боџаји*) 503.

целарије Арн, концоларију Прк, у концеларију Ба, у концуларију Рож,³⁷⁵ долѣко, долѣко,³⁷⁶ иџдолѣко (према доле — в. т. 466), мийрѣлѣз Мис Ра Прк Рог З Ј, мийролѣз Рог МВ, пред мийролѣзом Си, мийролѣзи Др, мийролѣзе Ве Др, са мийролѣзима Мар Ру, мийролѣсци Са, љушкоми-иџрѣлѣз Прк З, љушкомиийролѣзи Вр, два љушкомиийролѣза Вр, између два љушкомиийролѣза Ба, љушкомиийролѣсци Са, мийрѣлѣску вѣтру Ра, мийролѣска чѣта Рог, мийрѣлѣско оделѣње Ба,³⁷⁷ Дордсава (Даросава, старији назив данашњих Партизанана) Вр Бу Ст Про Ра, у Дордсави Вр Па Прк Бу Ра, из Дордсаве Ст Прк Про Ра, у Дордсаву Кр Др Ме, поред: Дардсава Ру, у Дардсави, у Дардсаву Си; Пркосѡвци, Пркосѡвце Прк, по Пркосѡвцу (по ’становнику Пркосаве’) МЦ, вѣндомѣи Ман, вѣрѡниа Рог, вѣрѡниа Рог, вѣрѡниѣ Бу Мис, вѣрѡниѣ, вѣрѡниѣ Сл,³⁷⁸ поред: вѣранѣ Ме Би; шѣдрѣи, шѣдрѣи итд. (т. 144), слѣжѡвник Рож Ме Др, љослѣжѡвник Ме, љослѣжѡвник Па, поред: слѣжѡвник МВ, на слѣжѡвник МВ, нѣје љмало слѣжѡвника МВ, љослѣжѡвником Ду; чѣтири мѣрѣоша, мѣрѣош, мѣрѣошеви Ме, љолѣжѡјник (’полаженик’ на Божић), љолѣжѡјника Ба, поред: љдлаженик Ме Ј, љдлаженик МЦ, љдлаженика Ј МЦ, љдлаженика Ј, љолѣжѡјник Ме, љдлажаник Би, љолѣжоник Мар; љомѣкѣје (одећа од памука) Ме, љошѣросѣмо Кр, чѣршѡв, у чѣршѡв, чѣршов, чѣршови, чѣршове (т. 112), суморѣни Мис, ѣксѣиро, ѣксѣиро Рож, дрѣбѡнѣ (’струг, токарска клупа’) Рог,³⁷⁹ љашиѡлѡне Мис, (љаниѣалѡне МВ), шѡроѡ на цркви Ј, у мѣвде СБ, љдѡнѣиѣи ѡбућу МЦ, шѡжѣр (’шаржер’) Кр, шѡмѣѡѡен (’ошамуѡен’) Пру.

О облицима типа *совес*, *восѣиѣиѣи*, *соѣуз*, *воскресѣу* уп. т. 61.

90. о м. е

деѣѡљина Ман Си, деѣѡљину Ара, деѣѡљина Мир, деѣѡљину Арн, поред: деѣѡљина Ман, о-деѣѡљине Ј, деѣѡљина, деѣѡљину, нѡсиш деѣѡљину МВ, деѣѡљинѡм Вр; кѡнѡдукѣѡра, кѡнѡдукѣѡри траже кѣрту Мис, концоларија Мис Би, концоларије Рож Са, концоларију Прк,³⁸⁰ сѣи Јѣврома (према Јевросима?) Обрѣновиѣна Рож, ѣиѣиѡр, ѣиѣиѡриѣ Си,³⁸¹ љолѣжоник, љолѣжоника Мар (в. и т. 89), мѣлѣѣѡ Пру, лѡвѡлѣѡр Би, лѡлѣѡѡр Арн, лѡрѡѡр Арн (остале облике ове именице, изразито тешке за „правиљну” перцепцију од стране носилаца српскохрватског језика в. у т. 174). Збирни бројеви и бројне именице увек су на -*оро*- (т. 316).

³⁷⁵ Симић Левач 143 (концеларија, концеларију, концеларија, концуларију); М. Симић Обади 55 (концоларија); Ник. Срем 335 (концуларија, концеларија).

³⁷⁶ Облик раширен у нашим дијалектима. В. нпр.: Симић Левач 143; Пеѡ—Милан. Ресава 252; Алекс.—Вуком. Жупа 295; Елез. Речник I, 144; Јовић Трст. 50; Грк. Луково 123; Арсовић Блаѡе 63; Ник. Мачва 246; Ник. Кол. 39; Тешић Узовница 178; Тешић Љешт. 200; Ник. Трѡић 404; Пеѡ ГИХ 35; М. Симић Обади 55; Моск. Икавски 490; Вуковић П—Др. II итд.

³⁷⁷ Ликови типа мийролѣз нису ретки у нашим говорима (Симић Левач 143; Ник. Мачва 246; М. Симић Обади 55; Тешић Узовница 178; Пиж. Колаѡин 61). У клаѡањском крају ја сам бележио: мийрѣлѣз, рѣкѣу мийролѣз с класѡѡѡ, мийролѣсци итд.

³⁷⁸ Уп. Симић Левач 143; Пеѡ—Милан. Ресава 253; Алекс.—Вуком. Жупа 295 итд.

³⁷⁹ Уп. дрѣбанк у РМС I, 772.

³⁸⁰ Уп. Симић Левач 144; М. Симић Обади 55. Уп. п напомену 375.

³⁸¹ У РМС IV, 425 стоји: ѣиѣиѡр и ѣиѣиѡр, али само ѣиѣиѡрски.

Однос *о : е* у деклинацији и конјугацији (*шуйље : шуйльо, дивљеї : дивльо, ножем : ножом, виде : видо* и сл.) обрађен је на одговарајућим местима у одељку Облици.

91. о м. у

блїзо Рог Н, *блїзо* друма Н,³⁸² али је чешће: *блїзу* Н Рог Мис Ст Ра Ве ВИ, *окоїйра* Ду, *окоїйрају* Мис Ра, *окоїйрала* Ра, *окоїйрала* СБ, *окоїйрана* Вр Сл, *окоїйтори* Бу,³⁸³ поред: *окуїйтори* Бу, *окуїйтора* Мис, *вдндомей* ('фундамент') Ман, *ребма* Ара Си, стїгла и *ребма* ВИ, *їдлмач* Прк Мис З Са Ба Др Си, *їолмач* Рог МВ, *їолмача* Ра, *їдлмачу* Ара, поред: *їулмач* (укрштањем *їумач* и *їолмач*?) Рог, да *расїдлмачи* МВ,³⁸⁴ *ћумор* ('ћумур, дрвени угаль') Ве, *вдсїїино* се рђди Арн Рож МЦ, *вдсїїино* се рђди Вр Ве Ду Мир, поред: *вдсїїину* Прк; *кобїйор* ('инкубатор') Ра, поред: *кубїйор* Н, *куїййор* ('инкубатор') Ту; лєжи на *куїййору* Ту; *їоломдїје* МВ, *їоломдїїили* МВ, *їоломдїїїо* СЕ,³⁸⁵ *боланїи* МВ, у *боланїу* Др, *боланїи* МВ, *накдмче* (укрштањем *накумче* и *наколче*?) Ба, поред: *накдмче* Би МЦ, *абуланїи*, у *абуланїу* Са; *кабч* (кауч за спавање), *кабчи* З, *кокуруз* Ра Ту Др, *кокуруз* О Вр Мис Бу СЕ, *кокуруза* Вр Мис, *кокурузом* Мар, *кокуруз-ситнї* СЕ, поред: *куруз*, по *курузу*, *куруза*, *курузе*, *кукуруз*, *кукуруз*, *кукуруза*, *кукуруза*, *кукурузом*, *кукурузом*, *кукуручић* (т. 81); једва га *коїйрисали* ('курталисали') Бу, у *Јеросалиму* ВИ, поред: у *Јеросалиму* Сл, у *Јеросалиму* Рог; *їднїлавац* Бу, *їднїлавци* Бу, али је знатно чешће: *їуноїлавац* О МЦ, *їуноїлавац* Мар, *їундїлавац* Ст Ара, *їундїлавац* Сл, *їуноїлавци* О МЦ, *їуноїлаваца* О. Изгледа да је реч преузета из књ. језика, о чему сведочи и изразита прозодијска непреврелост. Аутохтони назив за ову животињицу је *мрмољак* Ј З Ме Ба; *мрмольци* (Нмн.) Ба Ј. Замену у вокалом *о* имамо и у: *солундър* Ду, *солундър* Др Си,³⁸⁶ али и: *сулундър* Вр Др Са.

Паралелно, као и у књ. језику, стоји: *їоїдїйово* Бу О Мис Прк Рож Ру, *їоїдїйову* Ра, *їрумљице* Вр Си, *їрумљице* Ду Си, *їрумљичице* Рож. Ономатопеју *кукуруку* забележио сам и у лику *кукуруко* Ра (в. г. 55).

У мојој грађи нема потврда за *у > о* у именицама *куїус* и *куїина*.³⁸⁷ Доследно је: *куїус* МВ Др Ј, *куїус* Ви Бу, *куїуса* Ст Мис, *куїуса* Н Ду итд., *куїїља* Н Др, *куїїње* МВ Ј Са итд. (т. 188).

О придевима *волујски*, *волуїска*, *волуска* итд. говорим у т. 276. Вокал *о* м. и срећемо у лику *ценїрофуїу* (машина за вртање меда): *Мї смо їмали ценїрофуїу* Ам.

³⁸² Дијалектолози *блїзо* налазе у међусобно прилично удаљеним и различитим говорима (Симић Левач 145; Арсовић Блаце 64; Пецо—Милан. Ресава 252; Петр. ГБК 62).

³⁸³ Симић Левач 145 (*окоїйра*, да се *окоїйрају*).

³⁸⁴ Симић Левач 145 (*расїолмачи*, *їолмача*); Ник. Мачва 246; Ник. Кол. 40; у кладањском крају: *їдлмач*, зна л тб кд *расїолмачнїї*? (мој материјал).

³⁸⁵ Симић Левач (*їоломдїїици*, *їоломдїїїо*) 145.

³⁸⁶ Уп. *солундър* у горобињском говору (М. Ник. Гороб. 660) и *солунър* у околини Кладња (мој материјал).

³⁸⁷ Појаве познате суседном К—Р терену. В. нпр.: Пецо—Милан. Ресава 252; Грк. Луково 123; Јовић Грст. 50; Симић Левач 145.

5. ВОКАЛ У

92. у м. о

армунџика Ам Мис Вр, армунџику Мис, армунџике Вр, армунџицице Рог, јермунџика Мир, армунџикаш Мис, кармунџику Мис, кармунџичину О, румунџике Др Рож,³⁸⁸ Исус Крџисџус МЦ, поред обичнијих ликова са -о- (т. 209а), мауџина ('маховина') Си, нумад, нумадѳ Ме, поред знатно чешћих облика типа: ондмад, ономад, ндмад, номад, номаде итд. (т. 470), наручиџо (према на руку) су оне добре Прк, џолуџрџверда Ме, у џолуџрџвердној патѳци З, џолуџрџверда О, џолуџрџверду Вр Мис, о џолуџрџверди Тр, џолуџрџвердниџ Мис Ду, џолуџрџвердна задруга Ара, џолуџрџвердну задругу ВИ,³⁸⁹ сувѳлаџа ('сова, совуљага') Рог СБ Сл Арн Ду, сувѳлаџа Др З Рож Ру Ј Ме Ба Са, сувѳлаџу Са, сувѳлаџи Бу Са, сувѳлаџе СЕ, сувѳлаџе Ба, сувѳлаџа ВИ, сувѳлаџа Бу, поред: сувѳлаџа Би МЦ, сувѳлаџа Ман, сувѳлаџе Ме, сувѳлаџу Са, савѳлаџа Ман; џидџкувиџа Мис, трџ милиџуна Мис, поред: два милиџина Рож, џрумбѳзу имаџа Н, џумур Кр Ман, џмро о-џумура Кр, хаус ('хаос') Ме, ундѳколу Ра, али је неупоредиво чешће: унаџколо, унаџколо, наџколо, унаџколо итд. (т. 73); чуџулаџа Н, чуџулаџу Мир, дрѳновина има џуџуљчиѳе Си, џуџуљак Др, са џуџуљком осѳчеш Др, џуџуљало дрѳво МЦ.³⁹⁰

Супротно приликама у књ. језику, где је обично *бораниџа*, овде је знатно чешће: *бураниџа* Бу Мис Па Ра Рог Мир, *бураниџа* Мар Н, *бураниџу* О СЕ, а реѳе: *бораниџа* Мар Ј, *бораниџу* Мар.

93. у м. и

буџуна ('буџина, сова') Си Мир Ба З, буџуна Си Мир Арн Мар ВИ СБ Сл, буџуне Ра МВ, буџуне СЕ,³⁹¹ *каџуџулиџрала* Ра, *каџуџиџиџа* ('каџитулациџа') Ме, *кѳнзџулиџа* (према *конзул*) лекѳара Вр, *дџзмџиџа* ('гредџица на куџи чатмари коџа се ставѳа измеѳу главних диреѳа') Мис,³⁹² *џурук* Мис, *доброџџиро* (преѳо редуѳције -у-) Ам. Шѳљиве *миѳавџи* (Prunus insititia)³⁹³ овде се зову *муѳавџи* и *миѳавџи* Ам. Са -у- сам увек белеџио: *сѳруџиѳа* (сва села), даџ ми *сѳруџиѳе* Рож, *сѳруџиѳу* Вр Коп Кр ВИ Прк Н Рож, *сѳруџиѳом* Ту Ст, *џаѳуџина*, *џаѳуџиѳе* Др, *џаѳуџиѳе* Арн.

Према *џаџуџиџиѳи* добиѳено је и: разговѳрали краѳдом, *џиџуџиѳом* Прк. На месту -а- изговара се -у- и у: *кунѳцѳлаџиѳу* Ј, а -у- м. -е- у *конѳулаџиѳу* Рож.

Осим већ помињаног лиѳа *џувѳљуџа* (шева) Ара у м. е имамо и у имениѳи *суџуѳрѳн* Ст, коџа се у овом облику из Београда, изгледа, брзо шири у унутрашњост. Примеѳена је и у левачком говору.³⁹⁴

³⁸⁸ Истовѳтан или сличан процес примеѳен је и у другим краѳевима: М. Ник. Гороб. 660 (*армунџика*); Симиѳ Лѳвач 146 (*армунџика*); околина Кладња (*армунџика*, *армунџикаш* — моѳ материјал).

³⁸⁹ На сличне и овима идентичне облиѳе, добиѳене народним етимологизирањем или погрешном перѳепѳиѳом, налазе дијалектолоџи шѳром нашег језичког подруѳја (Симиѳ Лѳвач 146; Јовиѳ Трѳг. 51; Пеѳо—Милан. Ресава 252; М. Симиѳ Обади 56; ФО 480 (Осладиѳ: *џолуџрџверда*).

³⁹⁰ Симиѳ Лѳвач 146 (*џуџуљак*).

³⁹¹ Пеѳо—Милан. Ресава 253 (*буџуна* и *баџуна*).

³⁹² РСАНУ IV, 292, 293 (*дџзме*, -ѳѳа, *дџзмѳ*, дем. од *дџзме*).

³⁹³ РСМС III, 363.

³⁹⁴ Симиѳ Лѳвач 145.

94. Објашњавање настанка свих наших примера супституисања вокала далеко би одвело, мада су разлози који до њега доводе у многим случајевима сасвим прозирни. И овлашни осврт на изложену грађу показује да ти разлози могу бити:

1. фонетске природе:

а) асимилациони процеси у примерима типа *маћија*, *мијана*, *њјомеџар*, *аклаија*, *ћарамџа*, *буљуна* и сл.;

б) дисимилациони процеси: *ајераџ* и сл.;

в) ширење артикулације неакцентованог вокала у примерима као што су: *џалеџе*, *лејења*, *мајовило*, *ајашека* и сл.;

2. морфолошке природе:

а) вокалске алтернације у деклинационим и конјугационим парадигмама;

б) аналошко *џреношење* вокала из једне основе у другу: *шаџуџ*;

3. последица прилагођавања туђица и најновијих речи (посебно сложенџица) из књижевног језика домаћем изговору, при чему долази до:

а) народног (кадшто врло интересантног и духовитог) етимологијања: *валира се динар*, *валида*, *џоломоџиџи*, *џолуџивреда*, *исџлодира* и сл.;

б) перцепције појединих речи у деформисаном лику. Ово обично долази до изражаја код посуђеница тешких за изговор (случај са лексемом *леворвер*, на пример).

Међу нашим примерима има и таквих који су могли настати садејством више фактора. Тако, на пример, *комесија* може бити резултат: а) наслањања на именицу *комесар*; б) ширења артикулације неакц. вокала *и*; в) преласка *и* у *е* на принципу гласовне дисимилације; г) комбинованог деловања више ових момената.

Има у нашој грађи и изворних страних облика (*џитисџер* и сл.).

СЕКУНДАРНИ ВОКАЛИ

95. Потврда секундарних вокала нема много, а и у оно мало посведочених случајева обично су аналошког порекла: *ћетен сџали одоџиџе* (према *одоџиџи*) Мир, *олане* ('лане' — према *оломане*) Арн, *тџрџимо* два пџлџара и *то се дџрџи* (према *омлади*?) МЦ. Према књ. *сџеница* овде је: *осџеница* Н, *осџенице* Н, *осџеница* Ба, *осџенице* Бу Мис Ра Са, *осџеница* Рож, *осџенице* Мир Рож, *осџенкаче* Др, поред: *сџеница* МЦ, *сџеницу* Мир. Према књ. *џровање* и *оџровање* у мојој грађи стоји: да се дџбије *оџровање* Мар, против *оџровања* Вр.

Уместо *џуџла* и *џирансџиво* говори се: *џуџула* Би, *џиријансџиво* Би. Поред *џксџиро* Рож стоји и: подлаженику је *то џксџиро* колач Рож. Према књ. *лебдеџи* и „покр.“ *лебдеџаџи*³⁹⁵ имам: а *тице лебеду* [дрџћу] Ман.

³⁹⁵ РМС III, 173.

В) КОНСОНАНТИЗАМ

96. Фонолошки систем консонаната не разликује се битно од система већине суседних штокавских говора. Инвентар консонантских фонема представићемо следећим таблицама³⁹⁶

Сонанти			Опструенти (шумни сугласници)			
в		м	п	б	(ф)	
	л	р	н	т	д	
ј	љ	њ		ц	(s)	с з
				ћ	ђ	
				ч	џ	ш ж
				к	г	

Систем сонаната, дакле, исти је као и у књижевном језику, а разлика у домену опструената огледа се у одсуству фонеме *x*, а практично и *ɸ* (в. т. 112, 113, 118—125), као и у спорадичном присуству фонеме *s* у космајском крају (в. т. 127). Фреквенција сугласника *ɸ* и *s* јесте ниска, али се ипак не може говорити о потпуном уклањању непарних безвучних опструената, нити пак о два различита система сугласника у нашој области.

Код артикулације консонаната нема битнијих одступања од онога што се сматра књижевнојезичком нормом. Изузетак донекле представља фонема */j/*, која, уосталом, и у књижевном језику има најнепостојанији изговор међу сугласницима.

СОНАНТ *J*

97. Ни овде, као ни у већини других наших дијалеката, немамо право *j* него *[j]*, које се остварује јаче или слабије, све у зависности од околних гласова, положаја у речи, акцента, темпа говора, артикулационих способности појединих информатора и других сличних момената. У извесним позицијама глас *j* се спорадично сасвим губи.

³⁹⁶ Уп. и ФО 485 (Неменикуће).

98. Иницијално *j* се по правилу добро држи: *jā* Вр Ст Н Си О Мир, *jāбука* ВИ Ст, *jāоде* Ве Тр З Ј, *jāоодџаче* (крушке) Ме, *jārмац* [оно што се закачиње за жегчашике; руда метута на тај *jārмац*, учвршћена за ошлең] Др, *jāsен* Мис О; — *jевџика* Др Ј, *Јевреји* Ба, *Јеврејима* Ба, *jēдем*, *jēдем*, *jēдеш*, *jēдеш*, *jēде*, *jēm*, *jēm*, *jēm*, *jēмо* . . . (т. 397), *jесам* Сл Н ВИ, *jеси* Си Сл, *jесмо* Мис СЕ О, *jесу* З Тр, *jесен* Вр З Ст, *jесени* Ру Тр Си Бу, *jēдāн* МВ Арн, *jēдāн* Арн, *jēдан* Вр, *jēдну* Ба, *jēднбi* Мис Арн, *jēднбiа* сiна Вр Мис, *jēдiнiлмо* коноплу Си; — *Јудејци* Па, цар *jудејски* Па, *jūi* З, *jūнāд*, *jūнāди*, *jунāди*, *jунāдма* (т. 214), *jūиру*, *jūири*, *jūире*, *jūири*, *jучē*, *jучē* (в. т. 470); — *jōд* ВИ Сл, *Јова* Ра, *Јовин* коњ Ра, *jōк* Ј Мис, *jōј*, шта си урадијо Ве, *jōш* Ме З итд.

Ретки су случајеви губљења *j*:- *Јереји* МЦ Ба, и још *јодну* сестру МВ, за *јлек* СЕ, *д-јдем* Мис, *д-јдеш* Мар, нe мож *д-јдеш* Прк. У ствари, у већини наведених примера *j* се губи практично у интервокалном положају.

99. У већини категорија *j* се чува и на крају речи. Постојано је, наиме, код именица, заменица, па и у императиву већине глагола: *буј-буј-буј* (узвици за дозивање гушчића) Ј, *iāj* Си, *кдмоāj* О, на *идложај* Си, *Космај* Ве Ј Тр, *Космај* Н Др СЕ, *рāзбој* Кор Би Па, *рāзбōј* Вр Бу Мис ВИ, на *рāзбōј* Прк, *рāзбōј* Н, *рōј* Мар Ј Ме Н Би, *сiрōј* Мар, *iнōј* Мис (в. т. 144), *дбичај* Рог, *крāј* СБ Си, *лōј* ВИ Ман Ту и сл.; — *мōј* Па Ра Прк Кор Ман Би, *свōј* Са, *швōј* Ман Би Мис, *овāj*, *овāj*, *онāj*, *онāj* (т. 290), *дшāj*, *шāj* (т. 289), *дрūиāj*, *једнōј*, *мōјōј*, *њеној*, *свōјōј*, *шōј*, *црној* . . . (в. т. 264); — нe бōј се Ара Прк Си, нe бōј се Рог, јаја *убућкај* Ј, *бдлūј* МЦ, *вēј* Др, *арiаиуј* Па, *вишiлāj* Бу, *везуј* МВ, *iшāj* се Рог, *уiрēј* Кор, *дāj* Мис Ст Па Кор Сл, *иrедāj* се Мис, *жсњēј* МВ, *изувај* се МВ, *крљвај* („једи“ — погрдно) Ам, *иlаћај* Мис, *иrићај* Мис, *иарādāj* Ве, *iшiшāj* Бу, *иуцај* Ме Мис Ст, *одужiвај* Па, *дсiшāj* Про, *сēј* Н ВИ Ду, *насēј* Ара, *сēдāj* О, *скидāj* се Кр, *скидај* ВИ, *смрдљāj* („спавај“) Ам, *сiшрāj* Кор, *снūј* МВ, *сiдāвај* Сл, *сишшiшāj* Ве, *сiшōј* СБ, *усишāj* Ба, *шēрāj* Кор СЕ, *шēрāj* Ман, *ддiшерај* МВ, *ишкēј* Кор МВ, *ишрiшāj* Прк, *расишурāj* МВ, *чкāj* Ст Ве Ба, *чувај* Н, *сачувај* Би МЦ Мис и сл.

Не би се могло рећи да су чести облици типа: *дā* ми пешкiр Др, *дā* ми Ј, Бдже *сачува* Вр Бу Мис, нe бō се тiш Ам. Зато се, на другој страни, без изузетка губи *-ј* у облицима императива од глагола типа *ишшш*, *сишшш*: *рāзбiи*, *идкрiи*, *иддiи*, *насмi се* . . . (в. т. 356), *ири се* Вр.

Напоредо долазе ликови *нeмō* О Мис СЕ Ст Ру Бу Си Арн Би, *нeмō* да ме пiташ Прк, *нeмō* СЕ Ам Н Рог СБ и: *нeмōј* Ве Ј Ст Си Кр СЕ Арн, *нeмōј* Прк Ам Рог.

100. У медијалној позицији *j* се најбоље чува у суседству неког другог сугласника:

а) испред сугласника: *ајдeмо* ВИ, *ājма* Бу, *бeлōјка* („коноплџа“) Си, са *iајшаном* Рож, *вōјвода* Бу СБ, за *вōјску* Бу, нe *дāјиш* Мис, *двōјнице* Ту Др МВ, *дeвōјка* Рож, *дeвōјка* Ту Мис Вр Кр, *иддōјчила се* овца Би, *ужiвајиш* СБ, *Јудeјци* Па, цар *јудeјски* Па, *кājмак* Ра, *кājмака* СБ, *ку-ишшш* Мис, *жсшш* СЕ Ра Арн, *мājка* СЕ Ст, *ишшшшшшш* донeсy *ишшшш*

ницу Др, *идвајџије* Ра, *иујџуда* Арн, *иујџуда* Сл, *иушџуџије* Ам, *идложсајнику* Мир, *свирајка* Ме МЦ, у *свирајку* Мс, *свирајчица* Мир, *свирајчицу* МЦ, *слушајџије* Прк, *Сидјник* СБ, *иџојка* Ду, *убојница*, *убојницу* Бу, *убојница* ВИ, *убојницу* ВИ, *јџна* Прк, *усијајџије* Па, *ифекекајџије* Бу, от *ијајка* Арн, *ијајдов* што се докреће (део на круњачу) МЦ, *ијакајчијема* кџи чеље Ме, *шарајка*, *ишараш шарајком* како ћеш сџјати кукџуруз Ду и сл.;

б) иза сугласника: *барјак*, *барјак*, на *барјаку*, *барјаци*, *барјака*, *барјакијар*, *барјакијар* (т. 192), *Гучје* ('Гуча') Арн, *кадјојница* О, поред: *кадијојница* Про; *Дамјана* Ра, *изјџуџа* Рог, *изјџуџије* МЦ О, *изјџуџимо* Вр, *кџрјајк* Мис Ј, *кџрјајци* Вр, *кџрјајчко* доко (жуљ на пети) Ара, *иџерје* Ве, *дојаву* Рож, *ојјавили* СБ, *дојјаница*, пред *дојјаницом* Си, Нека се маћа потрети на *дојјаника* Би, *дојјисје* Мар Мис Ст Ру Са Ме Ба, *дојјисја* Мис Арн Са, *дојјисја* Рог, с *дојјисјом* СЕ, поред: *дојјисја* Мис; *ијајојница* Ст, *иџерје* Ра МВ Н, *иддојјаловила* се оџца Би, *доје* Мис, *сиџручје* СБ Н, *суџарје*, *суџарје* (т. 119) и сл.

У материјалу којим располажем нема много потврда губљења -ј- у консонантском суседству: у *њџзи* Мап, *њџзи* Ба Би, али је чешиће: *њџзи* Бу Мис Ра Ман Мир Ара Би СБ, *њџзи* Прк, *Тијџојка* || *Тијџока* (ж. име) Др. И овде се по правилу уклања секвенца -иј- + консонант.³⁹⁷ *аришиљерџијски* Прк, *финанџијски* Па (примере са -ијск- > -инск- в. у т. 269), *убијџије*, *сакријџије*, *иџдојџије*, *најџијџије се*, *смијџије се*, *идсијџије*, *умијџије се*, *санијџије* (т. 356), *завијџије* Ст и сл.³⁹⁸ Напоређо стоје облици *волујска*, *вољуска*, *вољујска* и сл. (в. т. 276). Говори се: *наруче* Прк, у *наруче* Мис, у *Мџулуџе* Ам, а однос облика *овче*, *овчи*, *овчо* итд. и *овчије*, *овчија* обрађен је у т. 272. Разуме се да су на судбину -ј- (на његово губљење) у неким наведеним случајевима утицали и морфолошки и други нефонетски фактори.

101. У досадашњим истраживањима српскохрватских дијалеката највише пажње је посвећивано питању судбине и статуса *међувокалској ј*, где је његова артикулација тесно везана са квалитетом вокала између којих стоји, као и са удаљеношћу од акцента. У већини говора регистрована је ослабљена артикулација испред палаталних вокала, са тенденцијом његовог потпуног ишчезавања.

Нема у погледу изговора интервокалног *ј* ничег специфичног ни у нашој зони, ничег необичног за досад испитане суседне говоре, пре свега за оне са III—V терена. Сонант *ј* се и у овом делу Шумадије између

³⁹⁷ Само изузетно -ј- може да се чује у случајевима типа: *напије се ракијџијине* Мис. Разуме се да чувању -ј- у наведеном пејоративу одлучујуће доприноси насланање на облике именице *ракија*.

³⁹⁸ Облици *беџије* (беланце у јајету) Ра Ст, *беџије* Коп О СЕ Мар, три *беџијџија* Мар одговарају лику *беџије* Мис Бу Мар, док је -ј- у примерима као што су: *беџије* Па Ту Ман ВИ Рог Ду Сл Си Ара Ба, *беџије* Мир Арн Ј Са Ме МЦ – добијено угледањем на именицу *жуџије* Мис Бу Коп О СЕ Па Ра Про Ве Ту Ст Прк Тр Ру Ви Ам МВ СБ Рог Ду Ман Сл Си Мир Арн Са З Ме Ба МЦ. У Малим Црљенцима сам забележио и облике: *белџије*, од *белџијџија*. На нашем терену се чује и *белџије* Про Ве Прк Ру Про Ам МВ СБ Сл (из Кошљара имам и форму *белџина*), док се поред обичнијег лика *жуџије* могу срести и: *жуџијџије* Мис Вр Мар, *жуџијџије* Па Ру Про Сл Ј, *жуџијџије* Ду.

вокала изговара приметно редуковано (његова вредност се креће од [j] до [i]), али га ја овде, из чисто практичних разлога, означавам графичком *j* односно ¹⁾ а спорадично и ишчезава. Губи се, дакле, врло ретко, јер је овде приметна тенденција избегавања хијата. У ствари, и зев настао губљењем сугласника *x* често се уклања уметањем управо сонанта *j* или *v* (в. т. 119).

а) Судбину међувокалског *j* испред вокала предњег реда илуструјем делом прикупљене грађе:

-- *ia*вила Про Рог Ме, *ia*јили Вр Прк Арн, *ia*'у-се Бу, *odia*'или Прк, *odia*'ила Би, *odia*'им Рож, *na*ра'или смо на'чисто СБ, покосе *salaj*ицом (врста косе) Ј Ба, *na*ра'ин Ам Ме, *kom*баји ('комбајни') Мис; — *ble*'имо Ј, *se*ји Ст; — *bo*ји се Н, не *bo*јим се Ме, *bo*јим се Прк Про, *bo*јимо се Би СЕ, *bo*јили Ту, *bo*'уи Мир СЕ, *bro*ји Ту Рож, *ibre*рдојише Ве, ка се *zai*ндоји МВ, *uid*јила се Би, *do*ји Вр, да *na*ддоји Ам, *zivo*'ин СБ, да се *zno*'и Ст, *ko*ји Кор Би, *ko*ји је несто' Ду, *mo*ји Бу, *mo*ји Бу, са *mo*јим грдојом Би, *mo*јим Мис, *Rad*о'ица Прк, *ro*'иле се Ме, *id*оји Бу, *sid*оји Кор Арн Бу Кр МВ Би Ба, *stio*ји, *stio*ји Н, *sid*ојим Мис Си, *stio*јимо Вр, *id*сто'и Мис, *ip*рдојица Мис, *ship*роји Мис и сл.; — *zu*'и Н, да *bru*ји СЛ, *Vu*јица Арн, *slav*јуи Ду; — у *Aus*тири'и Арн, на *ka*и'и Арн, *kom*ши'и Прк, на *ku*ири'и Вр Прк, *zdrav*ши'и Ра, *stiar*и'и Мар (неупоредиво су чешћи примери са -ији(-) > и; о томе в. т. 283).

— *ba*је Н, *da*'емо Мис, *da*'е Мир, *da*'е Коп, *da*је-се Ба, не *da*је-се Би, *ip*рдо'е Ду, *ip*ред'е, да се *ud*а'ем Бу, *ud*а'еш се Бу, *id*зна'ем Ме, *ja*'е Мар, *ipa*'е Бу, *os*та'е Ме Ба, *os*тајем Мис, *us*тајемо Ду, *ip*раје СЕ Ме, *ca*јеје Би; — *bro*је Ст, *uo*је Мис, *da*'е Рож, *da*'е Вр, *do*војице Мис, *Mil*иво'е Рож, *mo*'е Рог Арн, *mo*је Вр Мис О, *mo*јеја Бу, *Mil*о'е Бу, оне се *iz*рдоје Би, *Rad*оје Кр, *sv*'е МВ, *Sij*со'е Кор, *iv*доје Ам Ст, *ip*рдоје Арн; — *bol*ујем МЦ, *bu*јер ('богаташ') *bu*јери Ман, *veru*'ем Коп, не-*veru*'ем Про, *dar*ује МВ, *od*адује Си, *za*дује се мало кад *uj*еде стршљен Си, *dar*учку'е СЕ, *id*кладу'емо Мир Вр Па Рож, *zai*окладујемо Мар, *kol*едујем („служим” болесну, непокретну особу) Ман, *dbu*'е Кор Ве Про, *sid*ку'емо МВ, *ra*ишу'е Вр, *is*ује Би Вр Па, *iu*ишујеше Ам, *sn*ујемо Мар, *sn*у'еш МВ, *os*ну'емо Прк Бу, *os*нујемо Арн, *sl*едује МВ, *nas*лeђује Рож, *oi*рјује, *io*ирује Н, *camu*'ем сама Ве, *cu*јемо Ту Ме, *cu*јеш Про, *sh*длу'е-се Ам; — *bi*је Вр Бу, *bi*јемо Бу Би, *dbi*јеш МВ, од *Bo*ж'ије судбе Н, *od*вије Вр, *sl*дмије Вр, *sl*дмијемо О, *id*дми'еш Про, *mla*ђијеја Ст (потврде -иј(-) у облицима компаратива в. у т. 283), *ij*јемо СЕ, *inj*јемо Си, *ij*јено Н, *ij*киије, *ij*киије, *ij*ијије, *ij*ијије (т. 121), *ra*збије Рож, *ri*је Мир, *cek*ије (дужа дрва за ложење) Би, *ci*је Мис; — до *Vi*шлејема СБ, у тим *Vi*шлејему СБ, *ve*јеш, *ve*је ... *se*је, *se*јемо ... *ir*ђе, *ur*ејемо ... *se*је се, да се *se*је ... (т. 49), *le*је, на *le*је (т. 49).

У изразитој су мањини примери са -j- > o: *mo*и Кор, *mo*им Н, *mo*е дeте Н, *mo*е Прк Кор, *sv*де МВ, *iv*де Мис, *dar*учкуе Ду, *ku*јуе Мис, *ku*јуе Н, *os*нуе Кор, *id*ишиуе Арн, *sac*екуе Кор, да *cu*е Кор Арн, *cu*ем Н, ја како сам *ian* Ра (примери типа *d*-*edem*, за *elek* дати су у т. 98), *se*мо Кор, два *ka*иша Вр.

б) У многим нашим говорима -j- се добро држи испред вокала у, о, а. За већину случајева то важи и на простору између Космаја и Букуље: *бдлују* Пру, *иребацују* Мис, *дорују* Мис, *кујују* Ј, *кјују* Вр, *кују* Ве, *идију* Вр, *ишукара* (секирица којом се дубе корито) Ман, *брију*, *брију се* (т. 406), *дивизију* Вр Ст, *вију*, *сију*, *ирију* . . . (т. 49), *веју*, *иреју*, *сеју* . . . (т. 49), *бију* Ст Би, *бију-се* Вр, *бију-ја* Ј, *ију* Рож Бу, *ракију* Н, *нађе* још коју *бабусију* (бабетину) Арн, у Србију Ман, *ију* МВ, *моју* дџцу Ј, *крдоју* Мар, *уширдоју* Мар, *бају* МВ Н, *ваљају* Мар, *лају* Тр, *клеивају* Ве, *шрају* Н (примере овога типа в. у т. 327-328, где се разматра однос наст. -ају : -ау : -у 3. л. мн. презента гл. VI врсте), *Мају* ВИ; — *ујармаити* (направити јарму од жита) Ду, *ујармамо* пшеницу и кукуруз зајно МЦ, *стируја* Бу, *сеја* Н, *Цвеја* Ру, *шјаја* (отац) Ст, *Маја* ВИ, до *крдја* Сл, *лајало* Н Ту, *најазимо* тунџа да не провџли вода МЦ, *идјанџе* [Пџоци на тџчку бџли џковџни, џмали нџке *идјанџе*] МЦ, *Пишикојеја* Си, *кџпа* Бџџија ('баба') Др, *аџмлерџа* З, *идџија* ('мишеви') Ара, *зџија* Си, *кџпа* Бџџија Мис (в. и т. 272), *оклаџија* Вр, *набијају* Мар, *иџдџно* Ду, *иџдџанџа* Ду, *иџдџниџа* Сл, *иџдџиџура* Др, *уџидџчу* (врста ците) Арн, *усџја се* Вр, *чија* Мис, *иџџачџила* сам стџлно Би, *ириџаџиџель* СЕ, *дџдџиџаџи* Про, *скамџија* ('школска клупа') Ман, *виџаџиџи*, *сиџаџиџи*, *ириџаџиџи*, *дџдџиџаџиџи* . . . (в. т. 49), *Вџја* Ра МВ, до *Вџја* О, *Жџја* Рџсиџа Мис, *дџјадило* Бу, *иџојарџамџо* Мир, да се *коџдџчџимо* ('да се рвемо') Сл, *ојџиџориџиџи*, *ојџиџџрнуџиџи* ('ојџачати, јакџути, порастџи') Ман, *крџиџу* *налоџавџимо* Др, *идџас* Арн, *идџасеџи* Про, *џмро* нџџи *мџџ свџџак* ('роџак') Ме, *иџројанџи* (младунџи 'тројке') Ду, *мџја* Прк ВИ Кор Рог МВ Рож Ру, *мџја* Мис Бу; — да нџси гладан, *баџо?* Ба, *лаџо*, *лаџо*, прџту ти мџши Ман, *сеџо* ВИ Ст, *Цвеџо* Тр, *мџџм*, *мџџм*, *мџџџ*, *мџџџ*, *швоџџџ*, *своџџџ* (т. 264) и сл.

Без -j- су чести, знатно чешџи но са овим сонантом, ликови присвојних заменица *моја*, *иџвоја*: *мајко* *мџа* Рог, *мџа* Кор Ам МВ Н Рог, *мџа* дџца МВ, *мџа* друџа Рог, *мџа* кџџа СБ, *мџа* брџџа ВИ Ме, *мџа* кџма Ст, *мџа* мајка Ст Ам Ду Рож Ра Ту Прк Тр Пру Ман Сл Др Мир Арн Са МЦ, *мџа* џнука Си Про, *мџа* сна Прк, *мџа* војска Си, *мџа* сџстра Са, *иџвоџа* кџџа Прк Ам Арн, *иџвоџа* мајка Н Арн, *мџа* мајка СЕ. У граџи имам још облике: *рџбн* Си, *криџџи* Мис, с *мџом* мајком Сл, *мџу* џерку Н, *своу* Н.

Облиџи типа *моа*, *иџвоа* обична су појава на С—В дијалекатском подручју.³⁹⁹ П. Ивиџ мисли да су у биограџиџком говору могли настати „можда према облиџима *мои*, *иџвои*, *мое* и сл.“⁴⁰⁰

102. Секундарно j није реткост ни у нашој зони.

а) Протетичко j долази углавном у лексемама у којима је примеџено и у другим пџиомима: *јџе* Мир Н Ру, *јџеџиџом* Ру, *јџксер* Н СБ Ман Ру Би, на *јџксеру* Ду, *јџксерџи* Ст, *јџксерџи* Ман, *јџксерџе* Кор Кр, *јџксерџа* Бу Мис Ру, *јџксерџе* Н Ман Ду, *јџксерџиџи* Ру, *јџксерџиџима* ВИ, *јџвџе* ('обге') Ме, *дџиџи*, *јџиџи*, *јџиџе*, поред: *дџиџи*, *дџиџи*, *дџиџиџена* (т. 471). Разуме се да се секундарно j у наведеним и сличним примерима прво јавџло у

³⁹⁹ Пивџ Бџогр. 152; Павл. Рача 35; Пивџ Хере 331.

⁴⁰⁰ Пивџ Бџогр. 152.

зеву; према *и-јојейи*, *па-јексер* добијено је касније *јојейи*, *јексер* и сл. Због прилика у неким другим говорима наводим податак да се овде говори искључиво: *улар* Ст Мис Вр Ј, *улар* ВИ МВ, *ујсину* О.

б) Секундарно *ј* је још чешће у зеву, насталом губљењем неког другог сугласника (пре свега *х* и ређе *в*) и вокализацијом *л* на крају слога. Убацавањем *ј* обично се уклања и зев у позајмљеницама. Примери: *драји*, *драје* итд., *чоја*, *чојица* итд., *сиреја* итд., *леја*, *лија*, *леја* итд., *снаја*, *снајица* итд., *ирбоја* итд., *ијио* итд., *мијуреви* итд., *аждаја* итд., *Мијајло*, *Мијдљдан* итд., *сдоја* итд., *креја* итд. (т. 119). *ила'чица* Ј, за *сва-и'д'има* Мис, седми дан *и'резд'ем* се ја Ме, *и'рајили* 'правили' Ј, *сидјиши* 'ставиш' М, дог *д'е* Ва'скрс О, *д'ојем* (в. т. 390), *кајем* О Н, али и: *кајем* Кр Н Ст Си ВИ З Ј, не *каем* Ман, *оћу кам* оно што јесте Мар. *двд'ес*, *иријес*, *иријес* (т. 312, 313), *бијо* Мис Прк Н, *убијо* Про, *бејенијо* Н, *заблесијо* Мис, *јавијо* Вр, *сваријо* Мар, *ддлазијо* Про, *иомодријо* Н, *зидишијо* бвце Мир, *и'рорачу'нијо* ('прорачунао') Тр, *ка'чише* Вр, поред: *ка'ши* О, *ка'шише* БУ; *радијо* Бу Рож Би, *решијо* Ст итд. (практично доследно *-ио* (< *-ил*) > *-ијо*),⁴⁰¹ *камијон* Мис, *камијон* Рог, *радијон* Ра, *ради'он* Ра, *авијони* Рог, *милијон* Др, два *милијона* Рож, три *милијона* Мис, *мајоријонер* Би, Мис, *бајамлијона* Ру, *и'арадд'ис* Н Си Рож Ара, *и'арадд'ис* Мис, *и'арадд'ис* Вр, *и'арадд'иса* Ра Ру Ј, *и'арадд'иза* О, поред: *и'арадд'из* Си, *и'арадд'иса* Па Кр,⁴⁰² *екпали миљеја* Ам и сл.

У Арнајеву сам регистровао лик *бифеј*, а у Медошевицу — према турском *аваз* (перс. *āwāz* „глас“)⁴⁰³ — *ч'уло* се неки *јавд'з*.

Изнета грађа јасно говори да је сонант *ј* у селима смештеним између Космаја и Букуље упадљиво стабилнији него на К—Р па и С—В терену.⁴⁰⁴ Ређе он ишчезава овде (мислим првенствено на међувокалски положај) него и у неким другим Ш—В говорима.⁴⁰⁵ Према ономе што се досад писало о овом проблему у суседним и сличним идиомима, рекло би се да је овдашњим приликама⁴⁰⁶ најближе стање уочено у Бачкој.⁴⁰⁷

СОНАНТ В

103. У погледу изговора и судбине *в* наша зона се ничим битно не разликује од суседних и сродних говора. У већини случајева, без обзира на место акцента и природу суседних гласова, овај сонант се изговара

⁴⁰¹ Овамо спадају и именице типа *и'обедијон*, *си'асијон* и сл. (в. т. 203).

⁴⁰² У књижевном језику је: *и'арадд'из* и *и'арадд'из* (РМС IV, 330).

⁴⁰³ Шкаљић Турцизми 105.

⁴⁰⁴ В. нпр.: Симић Левач 81—108; Јовић Трст. 57—60; Пецо—Милан. Ресава 268—271; Алекс.—Вуком. Жупа 298—299; Арсовић Блаце 66—67; Грк. Луково 123; Пецо Бердап 197; Стојан. Врњци 216; Барј. Метохија 115—116; Барј. Ибар 71—72; Барј. Чумић 15; Павл. Рача 35; Барј. Церовац 120; Ивић Бногр. 152 итд.

⁴⁰⁵ Судећи по Стевовићевом материјалу, интервокално *ј* је најрадикалније уклоњено у Грузи (Стев. Груза 452—453).

⁴⁰⁶ П. Ђорђевић о судбини *ј* не расправља посебно, али доноси само ликове типа *ид'им*, *свд'им*, у *свд'им*, на *код'им* (П. Ђорђе. Кановачки 135—136), а Б. Аранђеловић—Живковић пише: „У позицијама *ои*, *ој* и сл. глас *ј* је врло лабилан или не постоји“ (Живк. Кораћница 193).

⁴⁰⁷ Поп. Госпођ. 140—143.

и држи као и у књижевном језику. Увек је, дакле: *ваги, весели, вино, вода, вуна, нов, илџв, навала, невен, нова, увалиши, вредан, љовије* итд. Само у појединим гласовним секвенцама и усамљеним лексемама *в* се губи или пак лежерније, редуковано изговара.

104. Испадањем *-в-* доследно су уклоњене секвенце *-ств-* и *-штв-* у именицама типа *божанство* и *јунаштво*: *бојство* Ра Па Ве Ст Ру Ви Кор Ду Ман Сл Си Мир Арн Ара Ј Ме МЦ, *бојство* Мис Се Мар, у *бојству* Мис, сјује *божанство* СБ, *божанство* Ст Ман Др, *ваше височанство* Ра, *дејурство* Ам, *дејство* Ме, *о-дејњество* Ба, *домаћинство* Бу Па Ст Кор МВ Ду Ман Си Арн Ба МЦ, по *домаћинству* Ме, из *домаћинства* Си, за *ђављство* Др, *задовољство* Кош Про Прк МВ Са, *незадовољство* Ру, *така звјерство* Мис, *јдш* је у *знаству* (тј. при свесги) Ви, *недајство* Ру Сл, у *иностранству* Мис, у *иностранству* Ви, *искуство* З, *неће* у *зџдругу* па *тражи јединство* (тј. да живи сам) Си, *јединство* Н, *јемство* Др,⁴⁰⁸ *љуство* Мис, *љуство* Ара, *манујство* Бу, *министарство* Прк Рож, у *мојућству* Ви, по *мојућству* Кор, *наследство* Си, због *наследства* Мис,⁴⁰⁹ *пун* *неваљљство* Арн, *дсуство* Па Ве Ст Ру Си Мир Ара МЦ Ме Ба, *осуство* Ду Ман, на *дсуству* МЦ Мир Ру, от *инјанства* Ст Си, *познанство* Ду, *ирвњство* Мис, *иријашљество* Про Мир Ст Пру МВ Н Рог, *неиријашљество* Ду, у *ирџсству* Ви Са, у *ирџсству* О Се, у *ирџсству* Се,⁴¹⁰ *рџство* Ра Па Ст Ви Ру МВ Ду Ман Ст Си Ј Са Мир Ара Ба, *рџство* Мис Бу О Се Мар, из *рџства* Рог, у *рџсству* Мис Вр О, у *рџсству* Па Ве Ам Ви Н Рож Арн Ј Са, под *рџством* Ме, *срџство* Па, *није* *имало срџства* О, *срџство* Мар, *срџство* Ру, у *срџсству* Сл, *срџство* Мар Вр, он је *џзо сџарџство* *џ-кући* Си, *сџарџњство* Ра, *сџарџњство* Ме, *убиство* Би, *самоубиство* Па З, *керџство* Мис, *цџрство* Н Ду, са *цџрством* Ду и сл.;

друњство Мис Вр Си Арн МЦ Мар Ра Па Ве Ви Кош Ам МВ Ман, са *друњством* Мис Мар Па, *више друњства* Мар, у *друњству* Мир Би, з *друњством* Кор,⁴¹¹ у *заробљенишћу* Мис Пру Ман Са, у *заробљенишћу* Пру, *и-заробљенишћу* Мис О, *јунаштво* Мар Ра Па Ман Мир Арн,⁴¹² са *рџденишћом* Си, *сиромашћу* Ра, у *сиромашћу* Си, у *сџарџшћу* Мис, по *сџарџшћу* Мис, на *сџарџшћу* Ме, *удџрњшћу* Прк и сл.

Испадање *-в-* у овој позицији готово је редовна појава на терену К—Р дијалекта,⁴¹³ за разлику од Ш—В подручја, где је *-в-* у примерима типа *дејшњство*, *јунаштво*, изгледа, врло постојано.⁴¹⁴ У већини радова

⁴⁰⁸ Тако и *јемство* Др.

⁴⁰⁹ И шеф месне канцеларије у Стојнику „Брском” прима странке и „по питању *наследства*”.

⁴¹⁰ Тако и: *ирџсствују* О, *ирџсствујемо* О, *ирџсствује* Кр, *ирџсствујем* Па, *ирџсствовали* Па, *ирџсствова* Па. Постој типова су и ликови: *исџсствџња* о тебе Мар, *учџсство* Прк.

⁴¹¹ Ређе се чује: *друство* Пру, у *друству* Арн.

⁴¹² У МЦ сам записао и: *јунство*.

⁴¹³ В. нпр.: Симић Јевач (недоследно) 211; Непо—Милан. Ресава 278; Алек.—Вуком. Жуна 301; Арсовић Блаце 66, 72; Грк. Јуково (углавном се губи) 124; Јовић Трст. 72; Барј. Ибар 73; Барј. Метохија 114. И у Елезовићевом *Речнику* налазимо облике: *дејшњство*, *дрџство*, *јунство*, *кнџство* и сл.

⁴¹⁴ Стев. Гружа 455; Пик. Срем 266—267; Пик. Мачва 210. Једнако у Поперци (Моск. Попер. 16) срећемо облике *ђављство* (можда штамп. грешка), али: *злочинство*, *познанство*, *убиство* (стр. 16), *дејшњство*, *јунаштво*, *лукаштво* (стр. 15).

о говорима Ш—В базе ово питање се и не обрађује посебно, што омет представља поуздан ослонац за претпоставку да на том пољу нема битнијег одступања од новоштокавске норме. Како засад ствари стоје, наша зона не иде заједно ни са целом С—В облашћу. Подударност са овдашњим приликама показује Чумић,⁴¹⁵ док већ у Рачи срећемо: *дейињ-сйво*, *боидсйво*, *моминийво* и сл.⁴¹⁶

105. И овде се на источноштокавски начин упрошћава група *-вљ-* у итеративним глаголима на *-вљайи* (*набављайи*, *осйављайи* и сл.) и у трпним придевима типа *найрављен*: *набављаш Мис*, *набављали Мис*, *набављаш Мис Ст*, *набавља МЦ Кр*, *набавља Ру*, *набављен Си*, *набављено Бу*, *набављено Н*, *зававља Ст* Прк Би, *завављају Ст*, *завављала Мис*, да се рúчак *дбавља Про*, *обављају Ам*, *йозабораљб-сам СЕ*, *йодзрала Кр*, *йодзралаш Ба*, *йрвљено Ду*, *йрвљене Мар*, *найрављено Бу* Па Прк Ру Ба, *найрављена Мир*, *найрвљено МВ* Н Ј Ду, *найрвљена Ра*, *йидрвљали Мис*, *йойрвљено Ман*, *йидрвљено Прк*, *уйрвља Па* Про ВИ Ј, *уйрвља Ман*, *уйрвљено Прк*, *уйрвљај Ба*, *усйрвља Ара*, *сйдвљайише Прк*, *сйдвљаш Са*, *сйдвљено Кор*, *зидсйвљали Ру*, *исйвљена МЦ*, *насйвља Ара*, *дсйвљаш Па*, *дсйвља Ве*, *осйдвља Ам* Кор Ду Арн, *дсйвљај О*, *осйдвљај Мис*, *дсйвљало Мис*, *дсйвљају Ви*, *дсйвљен Бу* Ве, *дсйвљено Ве* Ст Кор Рож З, *дсйвљали Про*, *осйдвљали Ам* Кор, *йдсйвља Ме*, *йдсйвља-се Вр*, *йдсйвљају Мис* МЦ, *йосйдвљали Ам*, *йдсйвљен Ба*, *йдсйвљено Ј*, *йосйдвљено Рог*, *сасйдвља Др*, *сасйвљали Бу* Кр Ст, *сасйвљен Вр*, *сасйвљено Вр* Про, *сасйдвљено Н*, *заусйдвљена Ам*, *исйдсйвљено З*, *йрейдсйвљени Прк*, *ушидвљена кóжа Мир* и сл.

У облицима ове врсте секвенца *-вљ-* може се чути само изузетно: *йозабораљво СЕ*, *завдввљало Ме*, *йрввљен Ј*, *найраввљен Коц*, *осйдввља Про*, *сасйаввљала Вр*.

Распрострањеност појаве је огромна. Обухватила је, између осталог, практично целу област призренско-тимочких, К—Р, С—В и Ш—В говора — цео екавски исток.⁴¹⁷ Појава није захватила и групу *-вљ-* добијену новим јотовањем, јер је увек: *здравље Ве* Ј Ба Вр Про, *крављача О*, у *здрављу Си*, *здравља Ба*, *дивље трешње Вр*, *дивље јагоде Ду*, *дивљи Мис* Вр З Ј, *дивљб дрво МВ*, *дивљб Мир*, на *дивљб* се калѐми МВ. Увек је и: *Борисављево*, *Вдјисављево*, *Радисављев* итд. (в. т. 271).

Промена *-вљ-* > *-љ-* у примерима типа *осйвља* прилично је стара. Писани споменици показују да се ту *-в-* почело губити већ почетком XIV века (можда и раније!), дакле знатно пре новог јотовања.

⁴¹⁵ Барјактаревић у ствари доноси једино примере са упрошћеном сугл. групом *-сйв-*: *сростйо*, *дсусйо*, *йодансйо* итд. (Барј. Чумић 16), док, по М. Грковићу, у Чумићу влада двојство: *деверсй(во)*, *војвдсй(во)*, *убисй(во)* (Грк. Чумић I, 135), *сйромансйво*, *завдовљсй(во)*, *йовлаврсй(во)*, *сведочансйво*, *човечансйво*, *йророчансйво* (стр. 136). И у Церовцу је: *кмѐсйво*, *осусйво* (Барј. Церовац 122).

⁴¹⁶ Павл. Рача 24.

⁴¹⁷ Уп. нпр.: Белић ДИЈС 161; Стан. Тимок 386; Богд. ГБВП 44; Симић Левач 209—210; Пецо—Милан. Ресава 277; Грк. Луково 124; Јовић Трст. 73; Алекс.—Вуком. Жула 300; Арсовић Блаце 66; Барј. Ибар 72; Елез. Речник I, 238: *исйрвљайи*, *исйрвљам* и сл.; Барј. Чумић 15; Павл. Рача („лонекад“) 43; Ивић Хере 333; Ник. Мачва 249; Ник. Срем 324—325; Ник. Кол. („Група *-вљ-* или се чува или *-вљ->-љ-*“) 41; Мил. Кик. 20; Поп. Госпођ. (недоследно) 138; Ивић Ловра 195 итд.

То, по Ивићевом мишљењу, „значи да процес није морао захватити нову групу *вљ*“.⁴¹⁸ Наћи ће се и говора у којима је према *најфављен* и сл. добијено и *здравље*, као у кикиндском крају,⁴¹⁹ на пример, али стоји факат да нигде нема односа *најфављен* : *здравље*.

У вези са судбином групе *-вљ-* на овом терену наводим и податак да се именица *јрочевље* (на огњишту) изговара двојако: *јрдчѣвље* Мис Бу Ра Про Прк З МЦ Би, *јрдчѣвља* Ра, на *јрдчѣвљу* Ве Ба, *јрдчѣље* Бу Па Ру Ман Са МЦ, на *јрдчѣљу* Ст МЦ. Секвенца *-вљ-* се чува у презентским облицима: *јозивље*, *како се он јрозивље* Ра итд. (в. т. 424).

106. Изостављање *-в-* у консонантском суседству изван групе *-вљ-* није честа појава. Изгледа да *-в-* нешто мању отпорност показује испред неког другог сонанта: да *зѣне* Па, *јрезѣне* Н, *јродѣнице* Арн, *сѣвину резерну* Ра, *резѣрни* Ру ВИ,⁴²⁰ *ѣбјѣница* Си, пред *ѣбјѣницом* Си, *сѣне* па прѣстане Бу, *сѣне* муња Рог З, *сѣнуло* Ду, *излѣчим* Кор Ман, *излѣчим* Кор, *излѣчу* СЕ, *слѣчим* Ман, *слѣчи се* Ман,⁴²¹ поред: *јровлѣчи се* Ру и, *разуме се*, *влѣчимо* Бу. Уклањање секвенце *-лв-* прати перцепцију посуђенице *девалвираши*: *валира се* дјнар Сл.

Говори се: *Једѣкија* Мис Вр ВИ Др, учи *Једѣкије* Мис, *радили* на *Једѣкију* ВИ, *црне кѣ зий* Мис, *надврѣињак* || *надврѣињак* (горњи део јарма, који говечету належе на врат) Арн, *кумѣски* СЕ, *јрѣишиина* Пру. Спорадично се чују и ликови типа у *Арѣнђелоцу* Па О, *колѣчица* Ба, али је обичније: *колѣчица*, *колѣчицу* Ба итд.

Именице *мрѣвац* и *квочка* говоре се увек са *-в-*, *јрудва* без *-в-*, док се *брѣква* и *ројква* изговарају двојако:

мрѣвац Мис, *мрѣвац* Ме Ду Са Арн, *мрѣвац* Рог, *мрѣваца* Мис, *мрѣваца* Си Рог Ст МЦ Арн, код *мрѣваца* Ме, преко *мрѣваца* Ст, *мрѣвацу* Ду, под *мрѣвацом* Ст, *мрѣваце* Ду;

квѣчка МВ Мис Си Тр, *квѣчку* Ве ВИ; тако и: *квѣче* Си, она се *расквоцала* Ба, *расквочѣ-се* МЦ, *расквоче-се* Прк, *кѣкѣш ка-се-расквочи* О,⁴²²

јруда Ара Би, *јруду* Ман Ара; отуда и: *јјруда-се* Си, *мѣшам* да *се-не-јјруда* брѣшно Ј;

брѣска Ду Рог Ман, *брѣске* МВ Рог Кр Сл Мар, *брѣску* Рог, *двѣ-три брѣкѣ* Бу, поред: *брѣска* МВ;

рдѣика Ра СЕ Арн, *рдѣику* Ра МВ, у *рдѣики* Арн, *рдѣике* МВ Арн СБ, *рдѣикице* МВ, *дѣсет рдѣики* МВ, поред: *рдѣиква* Мис, *рдѣикву* Мар Ам.

⁴¹⁸ Ивић Галип. 111.

⁴¹⁹ Мил. Кик. 20.

⁴²⁰ У Левчу је међусугласничко *-в-* елиминисано „само у позајмљеници *резервни*“ (Симић Левач 211).

⁴²¹ И у Срему се могу срести случајеви оваквог упрошћавања групе *-вл-* (Ник. Срем 325).

⁴²² Од опште праксе одудара једино лик *расквоцала*, забележен у Буковику.

Увек је: *дй̄н̄ѣм, дй̄н̄ѣш, дй̄н̄ѣмо, дй̄н̄ѣше, й̄дд̄ӣни* и сл. (в. т. 401), а по правилу и: *овде, овдѣ, овдѣ, овдѣ, овдѣна, овденак, овдека, овденѣка, овди, овдинака* и сл., а само изузетно: *оде* (в. т. 466).

107. Међувокалско *-в-* се углавном добро држи. Нешто мању отпорност показује у секвенцама *-ови-*, *-ави-*, *-уви-*, где се, при лежернијем изговору, реализује као *w* или, пак, сасвим губи: са *свай̄д̄г̄вима* Ру Рож, баца̄ сено *ро̄ид̄има* Арн, са *свай̄д̄има* Рож, за *свай̄д̄има* Мис, прет *свай̄д̄има* Мис, *син̄д̄има* МЦ, *в̄лои* Ј, *в̄лоима* Па, *лад̄дина* Ј, *ил̄аица* Ст Ј, *ил̄аице* Ј, *на̄йра̄ви* Ст, *на̄йраймо* МЦ Арн, *с̄ас̄т̄а̄йм̄* ја Рож, *с̄ас̄т̄а̄йм̄* Ј Ст, *й̄р̄ӣс̄т̄а̄йм̄* ('представимо') МЦ, *й̄р̄а̄йм̄* Ј, *на̄з̄уице* Мис, *на̄з̄уице* Рож, *на̄ћ̄уи* Па, *да̄-й̄и* ('да видиш') Ба. Разуме се да су неупоредиво чешћи ликови са *-в-*: *бй̄кови, в̄дови, пред̄ в̄довима, в̄зовима, в̄зови, в̄р̄ови, дл̄ан̄ови, зв̄ерови, р̄д̄ови, св̄а̄й̄ови, св̄а̄й̄д̄вима* итд. (т. 198), *й̄р̄ави, на̄йр̄ави* Н, *на̄вили* Мис, *на̄з̄уице* Рож, *на̄з̄уице* Ра, *на̄ћ̄уви* О, *им̄ам̄ на̄ћ̄уви* О, у т̄им̄ *на̄ћ̄увӣма* Н, *на̄ћ̄уве* Н и сл. О уклањању новонасталог зева убацавањем сонанта *-j-* биће речи у т. 119.

У секвенци *-ове-* међувокалско *в* недоследно испада у лексемама *й̄овесмо* и *човек*: *й̄десмо* Рож, *й̄десма* Рож, поред: *й̄десмо, й̄десмо*, са *й̄десме̄й̄ом* итд. (т. 41, 212); *чдек* Ам, Мис Бу Вр Ст О СЕ Арн Рож, три *чдека* Вр, *чдече* Мис, *чбек* МЦ, *чоѣка* Па МЦ, от *чоѣка* Ст, поред: *човек* Ра Кр МВ Рог Н Са, *човек* Мис Рог Вр, *човѣка* Мис, *човѣка* Про итд.

108. Секундарно *в* се не среће нарочито често. Њиме се обично разбија вокалска група: *ј̄анувар* Н, *ј̄анувар̄* Мис, *ф̄ѣбрувар̄* Мис, *сак̄ови* Па, *сак̄ове* Па (отуда и *сак̄ов, Ду*), *дей̄ови* (отуда и *дей̄ов* се звао || *дей̄о*) СЕ, испод *лав̄аб̄ова* Мис, за *й̄ирик̄ове* (врста одеће) Пру, *м̄ес̄ове̄је* Ве, *м̄ес̄ове̄је* Вр Тр, т̄у *м̄ес̄ове̄жу* Прк.⁴²³ И овде се говори: *б̄смога ав̄й̄ус̄ӣа* Би, *ав̄й̄ус̄ӣа* Па, поред: *а̄иус* Са, а према *свира̄ӣи* добијена је: *свӣре̄на* Мир, *свӣре̄ну* Мар. Вероватно је према *ӣӣе̄й̄овӣа̄ӣи* настала и *ӣӣе̄й̄ов̄чина* Кр. У Дучини сам прибележио реченицу: Треба да се *изд̄ис̄ӣва* м̄есо, а у Рожанцима: па се *ј̄дус̄ӣује*. Ликови *кабов, й̄е̄й̄ов* помнути су у *Вокализму* (т. 69), а примере типа *суво, кова* доносим ниже (т. 119). Ликови типа *увӣћу* обрађени су у т. 394.

Нема на нашем терену секундарног *в* у зеву испред вокала задњег реда у примерима типа *наво̄й̄ако, завова, жаво, чуво, ј̄ево*, присутног у неким војвођанским говорима.⁴²⁴ Овде је доследно и: *й̄а̄ук* Мар Ст Кор Ба Рог Ду Ман Сл Си Мир Арн Ј, *й̄а̄ук* Бу Па Си МЦ, *й̄а̄ука* Н, *й̄а̄учина* Па Ме Ст Кор Рог Ман Сл Ба Мир МЦ Арн Ара Ј, *й̄а̄учину* Бу Ду Мир, *ӯй̄а̄учи* се лебац Ту.

⁴²³ Овде је уклоњен зев настао испадањем *-j-*. Уп. у РМС III, 350: *м̄ес̄оје̄је* и *м̄ес̄оје̄је*.

⁴²⁴ Уп. нпр.: Мил. Кик. 20—21; ФО 492 (Уљама: *й̄а̄в, ц̄ѣв, ч̄ѣв*); ФО 611 (Ловра); Ивић Ловра 194; Ник. Срем 323; Поп. Госпољ. 72.

СОНАНТ Л

109. Артикулационим својствима сонант *л* практично се не разликује од вредности која се сматра нормалном у већини новоштокавских говора па и књижевном језику. Једино се испред веларних вокала и на крају речи спорадично изговара нешто тврђе, отприлике као на војвођанском терену:⁴²⁵ *вдлови* МЦ, *вдлове* Мис, *кдја* Си, на *сѣжу* Прк, *мдја* Вр, на *вдју* О, *бдкѣл* Вр, *асиѣл* СЕ.

110. Сонант *л* на крају слога (односно и речи) јавља се само у туђицама и ситуацијама где је васпостављен аналогичом:

алал ти *вѣра* Ду, *алал* ти *вѣра* Др, *акокол* Би, *амрѣл* МВ, у *Алба̀нију* Ра, *алка* Ј Мис, *Арѣнѣл* Мис Пру, *Арѣнѣл* Пру, *Акрѣнѣл* Ду, *ајосиол* Ба, *ајриѣл* О Мис Ра Са Би, *ајриѣл* Мар Ман, *бдкѣл* Мис МВ Ме, *јенѣрѣл* Мис Ра Пру СБ Ду, *јенѣрѣл* Ра СБ Др, *зѣмбул* Н, *Елбасѣн* Си, до *Елбасѣна* Коп, *карѣнѣл* Арн, *мѣриѣл* Па, *мѣриѣл* Пру, *јрдѣл* (врста крушке) ВИ, *момѣл*но Н Сл, *мдѣл*ни Мис, *сдлѣл*ти Ба, *фѣл*бал СЕ и сл.;

бдл Др З, *асиѣл* Вр Бу Мар Мис Про Прк Ман Си, *асиѣл* Мар ВИ МВ Ам Н, *бдлница* Си, у *бдлници* Коп Мар, *валница* Арн, *слѣти невалѣлнос* Са, *пѣно невалѣлсиѣ* Арн, *жѣлцом* Мар, *кѣлски* тѣчак Са, *Милка* Мис Мир, *окруѣл* Ту Ба, *идѣл* Ра, у *јрѣслѣ* Ру, *сѣлска* капѣја Сл, *чѣл*ни Рог и сл.

Посебно истичем да се напоредо чују ликови *коѣ* и *коѣа*: око *коѣа* Вр, до *коѣа* Мис, два *коѣа* Про, с *коѣом* Мис, *кѣчиѣ* Вр, два . . . *кѣчиѣа* Ве Рож, *кѣчиѣе* Прк Ара, поред чешћих потврда типа: око *кѣлѣа* Ру Ст Кр, до *кѣлѣа* Ба, два *кѣлѣа* Ве Прк Кор Ам Си Рож Ј Ру Ме МЦ, три *кѣлѣа* Ј, на *кѣлѣу* Ара, *ѣбије* га *кѣлѣом* З, два *кѣлѣиѣа* МЦ итд. У свим селима сам бележио лик *сиѣл*на, а само по једном: *сиѣл*на Мис, *сиѣл*на Мар, *сиѣл*на Ру.

СОНАНТ Н

111. Сонант *н* се испред велара *к*, *ј* реализује као *ѣ*: *бѣлѣ* Ст, *бѣлѣ* Мис, за *бѣлѣ* Рож, з *Бѣлѣлѣ*ком Мис, *Вѣлѣлѣ* Ара, *Дѣлѣлѣ* Рож, *Дѣлѣлѣ* Ара, *Дѣлѣлѣ* Би, *виѣлѣлѣиѣ* ('викендаши') Др, *ђѣлѣлѣ*ке (врста кошница) Мис Ара Ме, *ђѣлѣлѣ*ке Н, *ојѣлѣ*ке Ту Мир, *ојѣлѣ*ке Мис Коп МЦ, *јѣлѣлѣлѣ*ке З, *сѣлѣ*ке Мир, сѣ-*чулѣ*ком МВ, *чулѣ*кови МВ, *чулѣ*киѣиѣ (ћилими који се раде „на чулѣове“) Ба и сл.;

вѣлѣ МВ, *виѣлѣиѣ* ('викенд') Ман, *виѣлѣлѣиѣиѣ* ('викендаши') Ман, *виѣлѣлѣ* Мис Бу О Па Кр З МЦ, *виѣлѣлѣ* Мар Н Ду Сл Арн, *виѣлѣлѣ* Ме Би, *фирѣлѣ* Сл, у *врѣлѣлѣиѣ* Рож, чарѣпе извејѣне на *кѣлѣлѣрез* Ман, на *кѣлѣлѣрезу* Рож, *јѣлѣлѣиѣ* ВИ, *шѣлѣлѣрѣиѣ* Мис Н Рог Ј, *шѣлѣлѣрѣиѣ* Рож и сл.*

⁴²⁵ Ивиѣ Банат 148; Мил. Жик. 21; Ник. Срем 325; Поп. Госпођ. (испред свих вокала) 16, 129—131.

* Из практичних разлога у осталим случајевима у раду [ѣ] означавам графичом н.

СУГЛАСНИК Ф

112. Овај глас, неједнаке судбине на штокавском терену, у највише случајева се супституише сугласником *в*:

вабрика Ра Ара, у *вабрики* Мис СЕ Ара, *вабрични* Ст, *вазан* Ра, *вазани* Ра, *вајда* Мис Ст, *вајдица* Мис Ру, *нй* ми је *вајдило* Прк, *нй*смо *вајдили* *нй*шта Тр, *вакулџейи* Мис, *валкулџейи* Мис, *штџ* ти *ва*ли Мис Ду, *валичан* му *мозак* Си, *валџчан* Арн, *валџица* Ду, *валџица* Мир Мис З Вр СЕ Ст, *валџици* ('рођак') Рог, *важба* Кр Ст Ду Ман Ме, *важбаи* Мис Ду, *важбау* Кор, од *важба* Ст, *вазило* МВ Др, *варзило* Ам Др, *вашџзам* Сл, *Вџица* Прк Си, *Вџка* Ст, са *ведерима* З, *веџер* Ра Па Ту Кр Ст Кор Ду Ман Сл Мир Рож Ара МЦ, у *веџеру* Бу МЦ, *веџери* Мис Бу, *веџеру* Па, у *веџера* Па, *веџиз* ('кулис') Рож, *Веџизовић* (презиме) З, не *веџма*-га З, *имџ* *веџек* на глави Ду, *виџкер* Мис О Па Про Кр Ст СБ, *виџче* ветар Си, *Вилџи* ВИ, *Вилџовић* Мис, *вилџан* Мир, *вилџване* торте Мис, *вилџовира* Ам, *вилџине*, *вилџине* (т. 89), *вилџил* СЕ Мар Рог Ду Сл, *вилџил* Мис Вр О Пар Про Ст Мир Ме Ара Рож Ј МЦ, *каки* *вилџа* (кола) Мис, *џика-Вилџо* Др, *вилџек* Па Кр СБ Рож Ј З МЦ, *вилџек* О Мар, *вилџеклије* Кр Ст Рож Арн Ј, *Вилџковић* (презиме) Мис, *вилџиз* МЦ, *илџали* се *вилџиза* МЦ, *пџи*те га, а оно *вилџине* ('одлети, фркну') *џак* тамо МЦ, *вџица* Мар Па Про Ту Н Кр Би Ст Ду Мир Арн Ара, *вџицу* ВИ, у *вџица* Мис Са, са *тџм* *вџица* Бу, у *вџице* Н, *вилџичину* Ара, *вилџица* О, *вилџирамо* вино Мис, *вилџомейи* ('фундамент') Ман, на *вџрму* јарца Мис, *Вилџуска* Арн, у *Вилџуској* Коп, *Вилџа* Тр Рож З, *Вилџи* Н, *Вилџиној* сџна Арн, *вилџи* Ве, на *вилџи* О Ве, са *солџнска* *вилџица* О, *вилџиџук* Мис Коп О, *вилџиџуџем* Мис, *вилџиџуџу* Мис МЦ, *вилџбал* Кор, не *вилџиџинице* Ра, *вилџара* О, *вилџуна* Ман Н Др МВ Рог Сл Мар, *вилџуна* Коп Па Рог Про Ту Прк Тр Ру Рож Ј Са З Ме МЦ, *вилџуна* Мир Рог, у *вилџуна* Мар, *вилџуне* Рог, *вилџунчице* Мис, *вилџуницу* Рог и сл.;

џваџи Мис, *џваџиран* Ам, *џвалџи* Ду, *џлсваџи* Мис, *Дџвина* Ст Др, *ко-Дџвине* Ст, *џваџка* Мис, *џваџичи* Вр Бу Ст, *џвалџиџица* Са, да *џвалџиџи* да *џице* горе Са, *џвалџиџи*, *џвалџиџица* Са, у *џваџу* Би, *џвалџуџем* Мис, *џвалџика* Ј, *џвалџика* Ј Си, *пџна* је *џвалџике* Рог, *џва* Кр Ме, *џва* Кр Ра Др, *џвалџено* млеко Мир, *џвалџа* Кр Н Ме, *џвалџица* Ман Сл, *џвалџице* Кор, *џвалџирова* Мар, *џва* Мис О Бу Мар З Ме Ра Па Ст Тр Н Ду Сл Ман, у *џва* О, у *џвама* МЦ, *џвалџа*, *џвалџу* Ман, *џвалџуџе* Рож, *џваџа* Ту, *џвалџасмо* Мар, *џвалџи* Мис Коп, *џвалџице* Мар, *џвалџирма* (скела на колима) Мис, *џвалџесор* СБ, *џвалџи* ('рафови') Тр, *џваџи* Ме, *џвалџа* Др Си, *џвалџа* МВ, *џваџа* Мис Бу СЕ Па Би Ст Кор Н Сл Рог Ду Ту Ј МЦ, Ман Мар Мир Арн, у *џвалџе* Мис, *џваџу* Мис СЕ Па Рож, за *џваџу* Мар, *џвалџа* Кр, *џвалџица* Ра, *џвалџи* МВ, *џвалџица* се даје *џва* Ру, *џвалџи* Прк, *џвалџовић* Бу, *џвалџа* О, *џвалџица* Мис, *џвалџи* Про, *џвалџавали* Мис, *нй* ми се *џвалџавало* МЦ, *џвалџи* Ј, *џвалџи* Мар Кор Рог Ду Ман Сл Арн, *џвалџи* Мис ВИ З Ве Кр Ст Мир, *џвалџи* ВИ, *џвалџица* Мис О, *џвалџи* Ј Ба, *џвалџи* Мис Ве Ст Ру Ду Ман Ара Арн Са Ме МЦ, *џвалџица* Ст, *џвалџа* Прк, *џвалџи*

вила Бу, *чаршови* Мис, *чаршове* Бу Па Прк Си Мир Рож Би, *шивдњер* О Ра, испадне кисик и-шлџаука ('из шлауфа') Ду, *шрџови* Сл Ст, *зашравили* Мар, *ошрављује-се* Мис и сл.;

ћерђев Бу Би, *ћерђив* Мис, *чџриџв* Мар, *чџриџв* Мис Вр О Кр Др, у *чџриџв* Ме, *чџриџв* Мар Ба, *шрџв* О Ст Би.

113. У неколико најновијих посуђеница *џ* > *и*: *ијазани* МЦ, у мајој *ијскуиџури* Рож, *ијреза* („фреза”, култиватор за обраду земљишта) МВ, *ијриџидер* || *ијреџидер* Ара, тџеп се тџо *иџуџило* Ам. Разуме се да је увек: *ијасуљ* Ве Вр Ст Мис Ј З, у *ијасуљу* Мис Вр итд.

113а. Посебан случај представља лексема *наџора* (карта бр. 15 на стр. 158), која се појављује у два лика. У већини насеља *-џ* > *џ*, а у „ерском” крају и његовом непосредном суседству *-џ* > *-в*: *наџора* Бу Па Про Ве Ту Кр Ру Ви Кор Рог МВ Н Ду Сл Си Мир Арн Мар Ара МЦ Би, *наџору* Ве Ту З Кр Ст Прк Тр Ру Ви МЦ Би Ам Н Рог Ду Ман Сл Си Мир Рож Арн Ара Ј Са Ме, са *наџором* Би Прк, *наџоре* Ду, од *наџоре* Ба; *наџора* Мис Вр СЕ Бу О Мар Ра Па, *наџоре* Мар, *наџору* Бу СЕ.

Навору налазимо у ваљевској Колубари и код Вука.⁴²⁶ *Наора* је посведочена у Бачкој и у Елезовићевом *Речнику*.⁴²⁷

Интересантна је и судбина речи *соџра* на нашем терену. Поред најчешћег, већ помињаног лика *соџра* бележио сам и: *сџбра* Бу Мар, *сџира* Мар, *сџра* Мир, у вр-*соџе* Мир. *Сџбра* представља још једну спону између „ерских” насеља и Грузе.⁴²⁸

114. Чињеница је да се *џ* најчешће супституише другим гласом, углавном *в*, али се ипак не би могло рећи да је изгубило статус члана фонолошког система. Таквом евентуалном закључку опонирају следећи примери:

џабрџика МВ, у *џабрџики* СЕ Па Ст, у *џабрџики* Мар Н, *џазана* О, *џазана* Са, *џалџифџикује* Н, *џамџиљу* Ј МВ, *џамџиџани* ('роџак') Рог, *џењер* Ара Кр Ј, *џеџдинџиџа* Па, *џиџјакер* Кр Мир, у *џиџјакеру* Мар Ра, са *џиџјакером* Ра, *џиџјакерис* Рог Ду, *џиџлују* З, *џино* Вр, *џинџанџиџски* Па, *џирџиџе* Сл, на овџим . . . *џиџи* Ду, *џиџиџиљ* Си Ви, *џиџиџе* Ј, *џиџизерка* Ру, *џиџиџидер* МЦ, *џиџиџидер* МЦ, у *џранџиџској* СЕ, у *џранџиџску* СЕ Мис, ис *џранџиџске* СЕ, у *џранџиџском* одељу Са, *џранџиџз* СЕ, *џранџиџзи* СЕ Па Ам, *џрџиџиџови* Ви, *џрџиџиџа* СЕ на рџским *џрџиџиџу* Бу, на солџнском *џрџиџиџу* Са, *џрџче* Ј, *џуџбал* СЕ МВ, на *џуџбалу* Ви, *џуџбалџери* Н, у *џуџрџиџне* Мар, *џуџруна* МВ Сл, *џуџруну* МВ, *џуџруну* Ј, *џуџруне* Ру Арн, *џуџруна* Бу, *џуџруне* Н Ам, гранџата џчини вако: *џу-џу-џу-џу-џу-џу* и сл.;

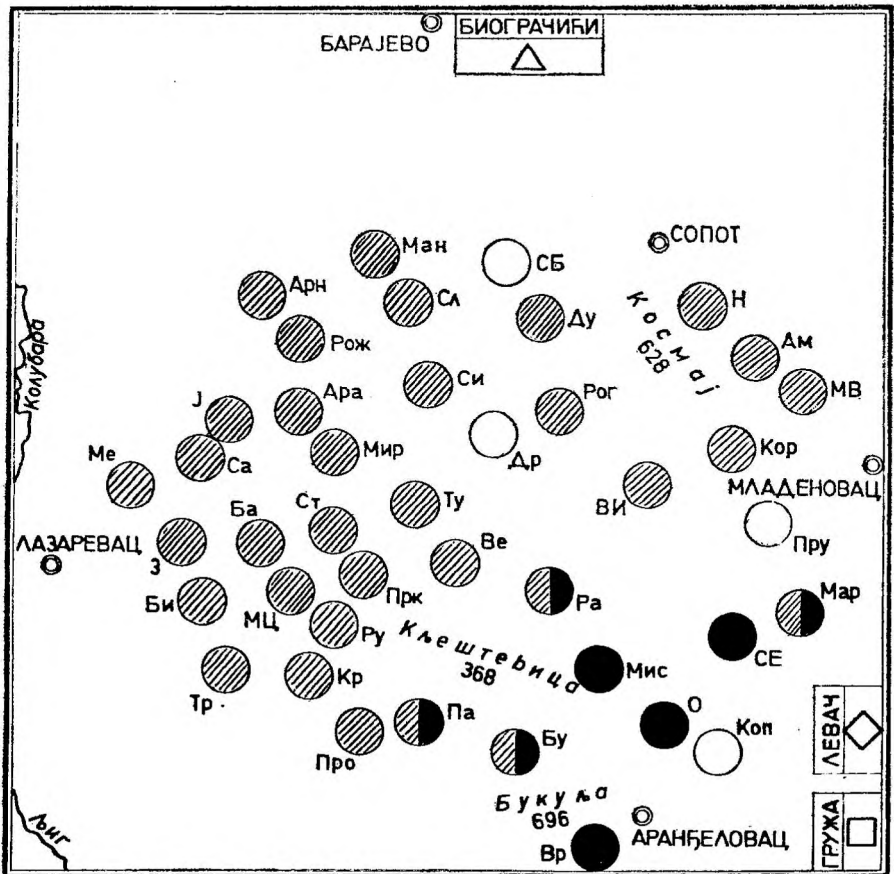
каџа МВ Ра Ме, *каџу* Вр, *каџу* Ј Ра МВ, *каџе* Вр, у *каџани* Кр, *каџанџиџе* Кр, *каџеџиџа*, *каџеџиџе* Са, *иџфекџи* (инџфаркт) Сл, *џџфуз* бџели (врста гроџџа) Ам, *заџџкаџамо* СЕ, *каџанџил* Арн, *каџеџиџка* Па, *каџа* Кор, *каџу* Вр Ј, са *каџама* МВ, *каџераџиџа* Ам, *Криџиџиџфор* З, *каџиџџла* ('кроџна') Сл, *оџанџиџа* Ам Мар, *оџарбаџу* Па, да *оџирау* Кор, *оџиџиџрима* СЕ, *иџлаџџиџи* Рог,

⁴²⁶ Ник. Кол. 40; Вук Рјечник¹ 425.

⁴²⁷ Поп. Госпођ. 147; Елез. Речник I, 443, 450: *наџора* || *наџора*.

⁴²⁸ Стев. Груза (|| *сџбра*) 457.

КАРТА БР. 15: Фонетизам именице *нафора*

ЛЕГЕНДА:

- Наора
- Навора
- Наора // навора

а) *ваїа* Кор Н Рог Ду Ман Сл Си Би, *ваїамо* Ба, *ваїамо* Мар, *уваїи-се* Мис Ст Ј Си МЦ Би, *уваїи* Н Ман Сл Кор Ду, *уваїи*к Мис, *уваїу* Рож, *уваїу* СЕ МВ, *уваїе* Ме, *уваїен* Ве Ст Си МЦ, *уваїен* Кор Н Рог Ду Ман Сл, *заваїили* Си итд. По једном сам чуо: *фаїа* З и да се *йрѣкваїим* радничке Прк;

б) Бѡгу *вала* СЕ, *вала* Бѡгу Мис Ду Бу О Па МЦ Про Ве Прк Кор, *Вала* је Бѡгу О, *вала* Бѡгу Мис Ду, *вала* Рог Ман Си, *ваїи-се* Ба, да *се-ваїи* Бу, *штѡ се-ваїи* Про, *ваїи-се* Ве Ст Кор Рог Ман, *ваїи-се* О, *ваїу* Рог, *ваїи-се* Ме, *ваїи* Ме Вр, *ваїи* Ру Си Ара МЦ, *ваїи*а Мар Кр Н Ду Сл, *ваїи*у Ман, *ваїи*ја Арн, *ваїи*узица ('хвалиша, хвалисавац') Ду и сл. Ретки су случајеви са *хв > ф*: *фаїа* Бѡгу Па Ј, *фаїа-ти* Н, *фаїа* ви МВ, *фаїи-се* Арн, *фаїи*а Ру, *фаїи*а Кор Ара, *зафаїан* Ст, *зафаїи*ва Ара. У лексеми *йокваїи*цу Са сугласник -х- се понаша као и у осталим речима недавно преузетим из књижевног језика. Чешће свођење *хв-на ф* (преко *хв > хф*) у *хвал-* него у *хваїи-* подсећа на прилике у говорима Војводине.⁴³³

СУГЛАСНИК Х

118. Глас *х* је темељито уклоњен из фонолошког система. У суседству других сугласника и *ѡ* он је у највећем броју случајева ишчезао без икаквог трага:

ѡрове Ст Си, *абрѡиша* Па, *дуво* вѣтар, *нѣма* ни *абѣрка* Ме, *ѡбар*, на *ѡбар* ('хабер') Ме, *ѡде* ВИ Др, *ѡдемоше* Мис, *ѡдук* МВ, *ѡдук* Мис Ве Прк, *ѡдуке* Ра, *ѡдуцима* Мис, *ѡдуци* трѡгови Мис, *ѡдуцица* (врста траве) Рог, *ѡдуцица* Би, *ѡдуци*у Ј, *ѡлѡ* ти вѣра Др, *ѡлина* Мис О, у *ѡлинѡма* Бу, *ѡмбурка* (врста грожђа) Ам, *ѡисе* Са, *ѡисѡна* Ба, у *ѡисѡни* Ба, *ѡисѡниција* Др, *ѡрмуника* Мис Вр, *ѡрмуникѡи* Мис, *ѡриција* Бу Кор О Па, *ѡриција* Тр, *ѡрици*у З, *ѡна* *ѡкла* Ара, *ѡклају* СБ, *ѡклам*, *ѡклање* Ам, *ѡкшар* Рог Ман, *ѡкшара* Мар, *ѡкшара* О Вр МЦ, *два* *ѡкшара* Ара, *ѡљада* Мис, *ѡљаде* Вр, *ѡљада* Ру Арн, да се *ѡљади* Рож, дабѡгда те мајка *ѡљадила* (тј. 'множили се такви на хиљаде') Арн, *ѡшлер* Мис, *ѡшног* *ѡшлера* Мир, *ѡд* Мис Ра Кр Прк Н Ба, по *ѡду* Прк, у *ѡду* Ба, у *ѡдић* Мир, *ѡдѡвина* Мис, *ѡдовѡна*, *ѡдовѡну*, *ѡдѡна* Кор, *ѡнаправи* *ѡдник* од грања *ѡнѡиви* МЦ, *ѡдно* Мис, *ѡднѡ* ракија Мис, *ѡдније* Про З, *ѡдује* Ара, *ѡдѡначу* Па, *ѡѡба* Вр, *два* *ѡѡба* Пар, *ѡѡац* Мис Ст, *ѡѡ* Ба, у *ѡду* Ба, *ѡѡт* *ѡѡа* Мис, *ѡѡи* Са, *ѡклица* О, *ѡѡа* Мис, *ѡѡеш* Мис СЕ Мар Па Ве Рог Ј Са Би, *ѡѡу* Про, *ѡѡе* Мис Мар Про Кор Н, *ѡѡеју* (в. т. 333, 334), *ѡѡмѡе* Ам, *ѡѡѡеш* Ду, *ѡѡана* Ра Ду, *ѡѡни-је* Ј, *ѡѡниѡ* Про, *ѡѡни* МВ Ст, *ѡѡѡачи* (они што [рану дрѡш], тј. стављају снопове жита у дреш на вршалици) Ду, *ѡѡац* Мис, *ѡѡс* Мис МЦ Ман, *ѡѡи* Си Тр, *ѡѡица* Ду (в. и т. 53), *ѡѡѡа*, *ѡѡѡо*, *ѡѡѡли*, *ѡѡѡнѡмо* (в. т. 463), *ѡѡи* Про, *ѡѡмо* *ѡѡи* ВИ, *ѡѡило* нѡшта Са, *ѡѡе* Ба и сл.;

⁴³³ Ивић Хере 333; ФО (за Башанд) 454, 456; ФО (за Уљму) 493, 495; Поп. Госпођ. 152; Ник. Срем 326.

уајсе Са, Аранђел Мис Ра, Аранђо Ра, буџи Н, вџидомо Ве (при мере са -хмо > -мо в. у т. 340), на вђу Мис, на вђу Прк, по вђу Мис, у вђу О, вђовак (троји на комини) Си Ба (в. и т. 64), вђо ('врхао') Мис, вђли Мис (в. т. 396), вђовци ('опанци') З, вђорасџа МВ, вђорџица ('кокош') МВ, вђорџице О, вђорџанка (грахораста кокош) Ј, вђоџица, вђоџица, вђоџица итд. (в. т. 50), да дџнџм Мис, стџните и дџнџице Си, издџнуо Мис Ј, да дџнџм дџшом Ам, иодудџнџм ('подбухнџм') Ман, да дџиџу Кор, дџиџице Ам, да дџиџи Вр, дџиџиџо Арн, дџиџиџа Ба, дџдџиџи Па, дџдџили Ве Тр З, дџдџиле Кр, дџдџила Кр Ме, дџдџиџо Ст Рож Арн З Ме Кр, да су иодџдџили Ст, иодџџи Ме, Дуови (празник) Мис, зџиџи Кр, зџиџам МЦ, залџдак Сл, скрџам О, скрџа Кр, нџџе да крџа кџла Мис, скрџо-се Мис, скрџају Тр, свџ се скрџала Ба, крџнуџе Прк, кџџи Па, кџџмо Ј, кџџала Па, кџџан Ба, мџџе (гредџе) Ст Ба, мџџвина МВ Рог Др, рџд мџџвине Вр, мџџвину Н, мџџне Мир, мџџну џн глџвџм Ра, зџмџне СЕ Прк, зџмџнџм Ба МЦ, длџди-се кџва Кр Ру, залџдџило Кр, мџџм Мар ВИ Ам Ду, мџџм Ам, мџџвина ('маховина') Си, мџџви Мис Мар Ра Па Про ВИ Са, мџџве Бу О Прк Ве Про, с мџџвима Прк, мџџви Арн, мџџна Ра Ве Ту Кр Ру Мис О Па Ј Са Ба МЦ Би, мџџна Мар Ам Н МВ Рог Ман, мџџне СБ Рог, мџџне Мис Ра Бу, у мџџнџма МЦ, пџсџљ измеунџмо Арн, код мџџнџ Тр, мџџџр, мџџџина Прк, џн нџџди СЕ, нџџџне Ве, нџџџи Арн, нџџџиџно Си, омаџџкџ ('из трка') баџџмо Сл, иџџџиџа Кр МЦ, иџџџиџа НВ М, иџџџиџу Ра Прк Др Рож, иџџџиџу Н СБ Ду, иџџџо Мис, иџџџара Мис, иџџџиџени Па, сџџџне се мџџџр Ман, џ-иодџе Мис Ра ВИ Кр Си, у иџџџима Мис, у иџџџима Ра, иџџџџани ВИ Мис, рџџи сам бџла Мис (в. т. 72), сџџи Мис (в. т. 72), сџџрана Про ВИ Др Арн, сџџрану О Др Мир, сџџрџнџли Мис, сџџрџнџла Ст Прк, сџџрџну Н Ман, сџџрџнџвали Ду Арн, одрџнџли Др, одрџнџли Си, слџди-се Рож, тџ се слџди, док се слџди Сл, зџџџ се бџли, ирџсџџнуло Си, кроз блџзу зџџџ ирџсџџнуо Си, џн се џсмену Ам Ду, сџџрџџиџа Мис Мар, нџсџџрџџвали ме у рџџу мџџџо СБ, нџсџџрџџџвала-се Вр, нџсџџрџџџвало-се Тр, сџџрџџџџџ Ам, сџџрџџџџџ Ам, о сџџрџџџџџ Др, бџџџо сџџрџџџџџ Ара, у сџџрџџџџџи ('у страху') Др, сџџрџџџџџ Ам, пот сџџрџџџџџа Ман, сџџрџџџџџ Ман (в. и т. 119), по ирџџџу Н, у ирџџџу Ман, док ирџџџџи Мис, уџџџу Ра, зуџџа џтуд нџџто Са, усџне З, удрџли Би, иодџџиџи Прк и сл.;

вђ Мис МВ Ј Мар Ра Ст Ру Кор Ду Ман Си, од вђ сџла Ам, на вђ кџџе Вр МЦ, у вђ-совре Ара, у вђ-соврџ Мис Ве, на вђ-соврџ Мис, ирџџ му нџ-дџшу Ст, у тџџ мџ Про Рог, у кџџџ мџ ВИ, у дрџџи мџ Кр, нџџ, Мис, нџ-нџџ Рож, иџ-нџџ МЦ (в. и т. 302), џџма Прк ВИ Ј Са, џма Мис О СЕ Мар Ра Кр МВ Н Ду Ман МЦ, џџма ('одмах') Мис, сџџрџџ Вр Н, ирџџџу Мис, џџу ('очух') СЕ Прк, јџ забџдрџџа Про, јџ ирџџџџа Про, дџџо Мис, јџ се џџрџџо Про, итџџ не залџџди јџ Кр, и јџ дџиџну вџлове Кр, јџ срџкџу Прк, сџџџџџџ, џсџџџџо Мис, кџџо се јџ иџџџџџџи Ст итд. (примере 1. л. јд. аорџта в. и у т. 340), из дрџџџи дрџџџџа Мис, сџџџи шлџџџџа Ве итд. (в. т. 265).

119. Зев настаџ испџдањџм -х- често се уклаџџа убаџџивањџм сонџната ј или в.

а) Уметањџ ј белеџио сам у следеџим случаџевџма:

џраџи З Мис Ара Ј Бу О Ме Па Арн Ве Ба Кр МЦ Ст Би Прк Тр Ру Пру Мир, џрџџи Ра Кор СЕ СБ Рог Ду Ман Сл Си Рож Арн, џраџе Мис Бу Па Др Си МЦ, џрџџе МВ Ду Сл, с џрџџџџа Ам Кор Сл, с џраџџџџа Мис

О Па, од *драја* МВ, из *драја* Би, на *орају* Н, под *драјом* Вр, *драја* Вр Мис Вр О Ра Па Кр Ст Прк Мир Арн Ј Ме, *драја* Ам СЕ Н СБ Рог Ду Ман, *орајево* Ра Арн, *драјево* дрво Мир, *орајеву* кору Ра, у *драјевој* љўски Вр Ара, *драјевина* Па Ст Тр, *орајевина* Ј СЕ СБ Ду Рог Мир Арн, у *драјевини* Вр Бу Про итд. Према наведеним облицима добијено је и: *драј* Мис СЕ Бу О, *орај* (посведочено у свим кановачким селима). У Врбици сам забележио лик *драса* (Гмн.), а у Пружатовцу од жене рођене у МВ — *драси*.

чоја Ве МВ, *чоја* Ра Ту Др, *чојица* Бу Ту, *чојице* Мис Бу, *чојанб* одело Ам Ду Ра. Зев добијен после испадања -х- у речи *чоха* понекад се и чува: *чда* СЕ, *чоа* Ј, от *чдѐ* Мир, *чоанб* СЕ Ара Са, а чешће се разбија уметањем -в- (в. ниже).

снаја Мис Бу Вр О Ве Др Си Ара Ј МЦ Прк Тр Ру Ам Кор МВ СБ Сл, ни *снајѐ* нѐма Тр, кот *снајѐ* Ара, *снајѐ* Про, *снајѐ* Ве Тр Пру МВ Рог Ј, по *снаји* СЕ, са *снајом* Си, за *снајом* Си, са *снајом* Кор, *снаји* МВ Ду Арн Са Мис О СЕ Мар Ра Про Ве Кр Прк ВИ, *снају* Ве Пру МВ Рог Ара Ј, *снаја* (Гмн.) Ст Тр Пру, *снаја* Рог, *снајама* Си, *снајица* Рог итд. Отуда и *снајка* Мис. У овој лексеми зев показује нарочиту отпорност, те су чешћи облици типа: *снаа* Мис Вр Бу МЦ О СЕ Па З Про Ту Ме Кр Ст Прк Тр Ба ВИ Пру Н СБ Рог Ј Са Ду Ман Мир Арн Ара, *снаѐ* Ду, *снаѐ* Мис СЕ Па Ру Н Рог Ду Ара, *снаи* О, *снау* Ам Кор МВ СБ Ду Ман Мир Рож Арн Ара Мис Вр О СЕ Мар Ра Па Ст Прк Тр ВИ, *снао* Мис СЕ Па Ру Н Рог Ду Ара, са *снаом* Мис Ра ВИ Арн, са *снаом* СБ Ду Арн, пѐт *снаа* Ве Ј МЦ, пѐт *снаа* Мис, *снаа* О СЕ, *снаа* (Гмн.) Мар Ст Ру Ман Др Мир Арн Ара Са Би, *снаама* Мис Ве СЕ Кр Ст Кор МЦ, са *снаама* Мар итд. У Нјд. именице *снаха* зев се елиминише и контракцијом двају истих вокала: *сна* Мис Мир Ве Кр Ст Н Са Ме Ба СБ О Ара Рог Ман Си Арн, *сна* (< *сна*) Н. Може се узети да су ликови *снаја*, *снаа* и *сна* међусобно комплементарни, а да је уметање -ј- нешто чешће испред палаталних вокала.

аждаја Сл Ј МЦ, *аждаја* Мар СБ Арн Ј, *аждаја* О Ту, *аждају* Бу Ту, *аждају* Ј. Судећи по изразитом колебању у акценту, не би се рекло да се *аждаја* одомаћила у овој средини.

Мијайло Мис МЦ О Ра Па Ту Ст Тр Ј Ду Си Мир Арн Ара З Ба, *Мијайло* СЕ Мар Ра Кор Рог Ман Сл Си Арн, код *Мијайла* Ам, *Мијайло* Ара, *Микаило* || *Микайло* је друго име (в. ниже).

Мијљдан СЕ Мар Ра Ам СБ Ман Сл Др Си, *Мијљдан* Ду, *Мијљдан* Кор, *Мијљдан* Па Са, *Мијљдан* Ту МЦ, *Мијљдан* Ст Ру Си Мир Ба, од *Мијљдана* Ј, о *Мијљдану* Прк Би, *мијљско* лѐто Би, *мијљшица* МЦ, крушка *мијљгача* МВ итд. Овде наводим и лик *Мијова* мајка Мис.

џрџа (посведочено у свим селима), от *џрџѐ* Мис, от *џрџе* Мар, да џма̃м *џрџе* Си, на *џрџи* Ве Ба, са *џрџом* Ј, *џрџица* Рож Ме, *џрџицу* Мис Ра, *џрџино* брашно, *џрџина* брашна Ра, *џрџанб* брашно Кр, *џрџара* (проја преливена 'зрелим кајмаком') Бу Ј, *џрџара* Кор Арн, са *џрџаром* Ј, *џрџаре* се праве Би, *џрџу* Вр СЕ Па Кр Прк Кор, *џрџом* Ст итд. Ретки су примери типа от *џрџе* Ме.

џијо време Мис Па, *џијо* Ду Мир Ара Са, *џија* Кор Са, *џија* нџ Ду, *џиоџија* џшла кџша Кр, сџшу се *џџија* Рож, дџшло ис *џџија* Мис.

маћија, маћија, маћију, поред: *маћика, маћика, маћика, маћека, маћеки, маћеку, маћака, маћа, маћи, маћу* (т. 248).

дијам, дија, дијани, дијамо, задјџ-се, надјјала-се итд. (т. 425).

мајани, мајем, маје, не маји итд. (в. т. 425), *ијрџаја* Мис.

вијор Мис.

крѣје Па, *крѣју* О, *крѣја* Бу О Па Рог.

сџа Бу Си, *сџе* Бу О Ве Ам Н Ду Си, *сџ'е* Коп Ту Ст МЦ Н Рож, на *сџ'е* Кор, на *сџ'и* Ара, *сџама* Ду. Паралелно се чују примери са -в-: *сџва* Па Кр Ара МЦ Ј, *сџве* Прк Кр Ј Ба МЦ Мис Би Па. Ређе се хијат држи: *сџа* Ст Ру Ара, *сџе* СЕ (3×) Па Ст.

опашу от кџже *силѣје* Ду.⁴³⁴

иријџија Н, *иријџија* Кр, али је по правилу: *иредџија, иреџија, иреџија*, у *иребџи* (в. т. 50).

мејана СЕ, *мејана* Ра Кр Прк ВИ МВ Ара Рог Ду Мир, у *мејани* ВИ, у *мејану* Рог МВ, код *мејанџ*, пред *мејанџм* Ба, *мијана*, у *мијани* Ј. Чини се да је мање обично: *меана* Ам Кор З, *медна* Мар.

сиџреја, сиџреје, на-сиџреју, на сиџреју, око сиџрејнице, сиџреја, пот-сиџреју, поред: *сиџрева, сиџрева, сиџреа* итд. (в. т. 50).

лија, лију, лије, леја, леје, леју, лејница, леја итд. (т. 49).

мијџур, мијџур, мијџурџи, по *мијџурџима, мијџурџак* ВИ, *мијџурџови, џоми-јџурају, џодмијџурија-се* итд. (в. т. 48).

б) У ограниченом броју примера зев је уклоњен уз помоћ секундарног -в-:

бџва Мис, *бџве* Мис Бу, *бџвџ* Мис Ба, *бџвџ* Ра Ве Ту Ст МВ Н Ј Си, *било* и *бџ'а* МЦ, *бџ'а* Си, *бџ'е* ВИ, *бџ'е* Си Рож, за *бџве* Ро .

буваџ (инсект који напада купус) СЕ, *буваџ* [бџба, једе купус и па-сџљ] Си.

илџва Ра Па Мир Арн Ара Би, *било* *илџво* Мис, *илџ'о* Ј, *илџво* Бу СЕ Мар Ба Ве Ту Кр Ру Ст Прк Кор Ман Сл Си, *илџви* Рог, *имџа* *илџвои* народа Тр, *илџваџ* Си Мир Ара Ј МЦ, *илџваџ* Кор, *илџваџу* Си, *оилџвиџ'о* Мар Са, *оилџвиџо* Ду, *оилџвила* О Мар Па Си Мир, *оилџвило* Бу Ст, *оилџвили* Па, *оилџвиџеш* Па, *оилџ'иши* Си итд. Изузетно се чува зев: *илџа* Са.

ираџорџка ('кокош') Ман, *ираџорџија* Ман, поред већ наведених облика *ираџорџија, ираџорџица, ираџорџице, ираџорџанџка* (т. 118).

ирува ВИ, поред: *ируџ, изируџамо, уируџам* сџ Ба.

дџва Ра, *дџвџ-је* Би,

дџван Мис, *дџван* Мар, поред: *дуџан* Арн.

кџва Ам, *кџвали* Бу Ту, шта се *кџвало* Мис, *кџ'џамо* Си, *кџ'џије* Си, тџ *искуваџ* Мис, *скуваџ-се* Про, *скуваџм* Ј, *скуваџмо* СЕ, *скуваџна* Вр итд.

маџовина, маџовина Ј.

мува Вр, *му'а* Мар Мис, *мува* Ст, *муве* Прк Сл Си, *му'е* Др, од *му'а* Ба, од *муваџ* Прк, са *мувала* Ст.

⁴³⁴ Од арапског *silāh* (преко турског *silâh*): Шкалаџи Турџизми 564.

йаси́ува Мис Би, *йаси́уви* Ам Ме МЦ, *йаси́уве* Ј М, *йаси́увеу* МЦ. Отуда је добијен и: *йаси́уџ* Мис Др Арн Ме МЦ Би, *йаси́уџ* Ду.

йоводи́ю Мир, *йоводи́мо* на́шу ўнуку Мир, *йодо́хани* СБ Ара Ду, *йодо́хани* Ме, *ў-йовод* Ст, ишли *ў-йовод* Ара Мир, *одоше ў-йоводе* Мир, *идемо ў-йоводи* Рож.

йу́вар (белкаста материја, будући пепео, на површини жеравице) Н Рог.

йува́ћ (бела округла гљива, расте на земљи, величине мање главице купуса, када узри пуна је праха боје какаоа) О Па Ве Ту Ј Би Мир Ара З, *йува́ћ* Кор СБ СЕ Мар Сл, на *йува́ћу* Бу.

йува́чи (1. 'пуваћ'; 2. човек хвалисавац, пуваџија) Рог.

рүво Бу Коп О СЕ Ра Па Ме Би Ве Ту Кр Кор, *рү"о* ВИ Н Ј Сл Ме МЦ, поред: *рүо* СЕ Ј МЦ Ба Ара.

сдва, *сдџе* (в. т. 119), четири *сдџе* Мис, поред: *сдја*, *сдје*, *сдје*, на *сдје*, на *сдји*, *сдјама*, *сда*, *сде* (в. горе).

си́рџџа, *си́рџџа*, поред примера са -*ј*- и *џ* (в. т. 50).

си́ува О.

суво Мис Вр Бу СЕ Мар Ве Ту Ст Тр Ру Кор Рог Ду Ман Мир Ара Ј, *сува* Мис Па Ту Мир, *сува* меса Мис, *су"а* Ба, *суџе* Мис ВИ Ме, *суџи* О, *суџиа* дрвета Бу, била *йдсува* Про, *надсуво* Ме, *сува́р* ('суво дрво, суварак'), Ду Арн, *сува́р* О Ра Кр Тр Ј З Ме Би, *сува́ри* СЕ Арн Ба Би, *сува́рје* Бу Ту Кр Ду Си Ара Са, *сува́рје* Коп, *сува́рак* Ст Ј Ман Мир, *сува́рџи* О СЕ, *сува́рака* О, *сува́рчић*, пуно *суварчића* Ј, *суџина* ('суво дрво') Кр Ст Ј, *суџиа* Кр, *суџиа* Коп, *сува́ра* ('сува грана') Мар, *суварџка* ('суво дрво') Кор, спрџмиш дрва по *суџиџи* колко дђеш Ба и сл. Према *суво*, *сува* итд. говори се и *суџ* (регистровано у свим насељима), *су"о* ВИ.

уво Мис Мар Ра Па Ту Ст Кор Ду Би Ман Сл Др Си Мир Ара Ј З, из *уџџиа* Мис Па Си Про Ара, иза *уџџиа* Про, за *уџџом* Ман СБ, у *уџџи* Мис Ра, *у"о* Са, поред ређих случајева типа: *уо* Ба МЦ, на *уџи* МЦ, из *уџиа* МЦ.

чаву́ра СЕ Мар ВИ Ам Ду, *чаву́ра* Бу О Мар Па Ту Мир, *чаву́ру* Мар СБ, *чаву́ру* З, *чаву́ре* СЕ ВИ, *чаву́ре* О З Мир, *чаву́рџица*, *чаву́рџице* Вр, *чаву́рки* О, *чаву́рак* је, сине, љуска свилене бубе СБ, у *чаву́рке* се бубе савијају СБ, *ча"ура* Ме.

чдва Мар СЕ, *чова* Тр Ру З Ба, *чдџе* О, от *чдџе* Ба Би, *чованџ* О Мар Ст Тр Ј Са Ме Би Ба, *чованџ* одџло Би, поред: *чдја*, *чдја*, *чдџица*, *чдџице*, *чдјанџ*, *чда*, *чданџ* (в. горе).

Посебно стоји *џ < x* у: *йвдр* Мис Бу Ру Па МВ Би Н СБ Ј Мир, *о-йвдр*-ра Ба, *йвдрови* Ме.

За однос *x* и *џ* наводим да је овде увек *зџ-* // *зџ-* (в. т. 41).

Око уклањања зџа у нашој зони нема, дакле, практично ничега што би било необично у многим другим српскохрватским дијалектима. Подоста лексема са -*џ*- и -*ј*- добијеним на овај начин стекло је, уосталом, право грађанства и у савременом књижевном језику. За сагледавање места наше зоне на овом делу штокавштине подсећамо на сличне прилике

у осталим III—V говорима,⁴³⁵ као и на K—P⁴³⁶ и C—V⁴³⁷ терену. Рекло би се да је разрешење зева на овај начин нешто чешиће на северу, где се на исти начин понашају и секвенце чији је први члан вокално *p*.⁴³⁸

120. У многим позајмљеницама, углавном оним новијег датума, а у домаћим речима само изузетно, сугласник *x* се супституише гласом *k*. Наводим потврде према позицији фонеме *x* у речи:

калбур ('грожђе') Ду, *калбур* Би, *кармуннику* Мис, *кармуничину*, *кармуничине* О, *кауба* Мис, *каубица* Са МЦ, *каубица* Н, у артиљерији *каубичкој* Рож, *керојсио* Мис, *Керцејевци* Мар, ис *Керцеј*-Новбга Ду, *Керцејовина* Рож, *само* *каш* *Кийлер* СБ, *спава* у *кóду* Мир, *кóдник* Са, *кóдник* Мис Ду Сл Мир, *кóклица* Ра Ара Сл, *кóклице* Ба, *Кóмóлске* *планйне* Мис, *кóнорално* СБ, *кóнорáлно* *ради* Си, *Београцка* *кронйка* Сл, *крáбније* Ара, *крáбнија* СБ, *крáбри*-нас Мис, *крáбру*-се Сл, *крáбриши* Мис, *кабар* ('храбар') Рож, *кра́ну* СБ, *кра́ну* Прк, за *кра́ну* Мар, да-се-*кра́ни* Ра (в. и т. 16), *красйово* дрво Вр, *Крвáйи* Мис Мир Арн, *Крвáйи* СЕ Мар Кор Ду Арн, *Крвáйи* Мис СЕ Мар Ду, *Крвáска* Кор, до *Крвáске* Мар, у *Крвáском* Кор, *Крвáцка* Мис, *крвáцки* Мис, поред: *Рвáцка* Ду, *Рвáйи* Си Тр, *Крйсиос*, *Крйсиос*, *Крйсиа*, *Крйсиа*, *Крйсиу*, о *Крйсиу*, *Крйс* (в. т. 209а), *мўке* *Крйсиове* Прк, *мајка* *Крйсиова* Арн, *цвѣће* *Крйсиово* З, *крйшићанин* Мис Ра, *крйшићанка* Па, *крйшићанска* *мајка* Ра, *Крйсиифор* З, *ки́до* Др и сл.;

алкокодличáр ВИ, *Акрáнђел* Па, *Акрáниел* Ду, о светим *Акрáниелу* Ду, *áкокол* Би, *аркйва* Прк З Ру, *аркйву* Прк Ара, *вркóвна* *кóманда* Кр (али увек: *вр*, на *вр*у итд.; в. т. 64), *вáздўка* Кр, по *вáздўку* Мар, из *вáздўка* Кор Ду, по *чйстйм* *вáздўку* МВ, *йрэка* Па Ман, бдййш се *йрэка*, у *йрэку* З, шéз *дрáкми* ('грчки новац') СБ, светог *дўка* Мар, светог *дўка* Бу МЦ Па, *дўкóвне* Прк, *дўковске* *дáne* Пик, *йредакну*, *йредакни* Рог, *дóкодак* ('лични доходак') Мис, *закйшев* Мис Ра, *закйшева* Коп Кр Ба, *закйшеви* Рог, *закйшевају* Мис Ј Ам, *закйшево* Ра,⁴³⁹ *конифракйра* Ман, *лйкйи*, *лйкйије* Мар, *макер*, *макери* Мис, *маћика*, *маћика*, *маћика*, *маћека*, *маћеки*, *маћеку*, *маћака* (т. 248), *Микайло* Бу Па О Ве Кр Ру Ст Ду Др З Си Мир Ара Са Ме Ба МЦ Би, *Микайло* СЕ Мар Ра Кор Рог Ман Сл Си Арн, *књáз* *Микайло* Н, *књáза* *Микайла* Рож, *Златија* *Микаилова* Ве, *Ѓкрид* СЕ, у *Ѓкриду* Си, *Окрйско* *језеро* СБ, *дћука* ('очух') Бу, *йардкйја* Бу Мар Кр МВ МЦ, *йарокййиши* Си, от *йлэка*, у *йлэку* Вр, *двá* *йлэка* Кр, от *йлэка* Тр Ду Сл Кр Рож Са Пру Кор, с *йлэком* Рог, *йлэкови* Ру, *йлэкове* Бу Ам, на *йлэкићу* Прк,

⁴³⁵ Поп. Госпођ. 144; Мил. Кик. 20; Ивић Ловра 195; Н. Петр. Мађарска 77; Ник. Срем 323—324; Ник. Мачва 251; ФО 482 (Осладић); ФО 455 (Башаид); ФО 495 (Уљма); Ник. Кол. 38; Стев. Гружа 455; Секереш Даљ 143 итд.

⁴³⁶ Јовић Трст. 61—62; Пецо—Милан. Ресава 266; Симић Левац 118; Алекс. — Вуком. Жупа 298; Барј. Ибар (само обавештење о -х- > -в-) 73; Елез. Речник: *аоддáја*, *дијáнија* и *дијáнија*, *лéја* || *лéа*, *мејур*, *ийја*, *ийјо* и сл., али и: *йлуán*, *сда*, *сйрѓа*, *чда* и сл.; Арсовић Блаце 65; Грк. Луково 124.

⁴³⁷ Уп. нпр.: Ивић Бногр. 152; Барј. Чумић 15; Барј. Церовац 120; ФО 492, 495 (Уљма).

⁴³⁸ Поп. Госпођ. 144; Мил. Кик. 20; ФО 495 (Уљма: *скрја*, *йокрјо*).

⁴³⁹ *Закйшев* и његове изведенице су књишког порекла. У међусобном комуницирању употребиле би се домаће речи типа *шише*, *йфражи* . . .

илеканџ Вр О Мар Прк Мир Рож Ј МЦ, *илеканџ* сѹдови Ра Ве Ба, *илеканџ* нешто Мар, пиле се *идкује* Ман, *Прџково* Коп, *ирекладила-се* Мис МВ, *управа ирџкода* Мис, *мало ирџкода* З, *раскод* Мис, *раскодван* Мис, *ирекранџо* Мис Са, *сакрџнили* Са, *сакрџнимо* СБ, *сакрџњен* З, *сиромџка*, *сиромџку* итд. (в. т. 250), *иџкџника* Па Ра, *иџкџничар* Са, *иџџџике* Па, Ј⁴⁴⁰ *Тџка* (хип. од *Тихомир*) Ра Па Ту Би Ст Тр Ру Ам Кор МВ Рог Ду Ман Сл Мир Рож Ара Ј Са Ме Ба МЦ, *Тџко* Мис О Бу, *Тџки* Па Си МЦ, *Тџкино* Бу Па Ам Си, *Тџкџмир* Мис Мар Ра Кор Рог Ду Ман Арн Сл Си Ј, *Тџкомира* Мис Ст, *Тџкџмира* Си, у *Тџкомирову* штџлу Мис, *џџкови* (ре-као конобар рођен 1949) Рог, *Чекословџчка* СБ, *Чекословџчка* Мис, у *Чекословџчку* ВИ и сл. На целом терену према књижевном *дрџиџиџи*⁴⁴¹ налазимо једино: *дрџиџиџи*, *дрџиџиџи*, *дрџџем*, *дрџџем*, *дрџџе*, *дрџџу*, *дрџиџи*, *дрџиџи*, *дрџиџи*, *дрџиџи*, *дрџиџи* (т. 426), *дрџиџџ* Мис МЦ, *дрџиџџ* СБ Кор, *дрџиџџ* Ду, *дрџиџџи* Мис, *дрџиџџи* Ду, *дрџиџџо* Мис О, *дрџиџџи* — звокотџш, свџни, зџро, ако Бџга знџш (говори се при великој хладноћи, не би ли што пре минула ноћ и дошло топлије јутро) Сл итд. Овде се ради о изворном -к-, насталом једначењем сугласника по звучности (уп. стсл. ДРЪГЪТЯТИ). Сугласник -х- у неким дијалектима и кв. језику секундарног је порекла.

121. Посебан случај представља именица *иџкџиџе*, одн. *иџкџиџе* (карта бр. 16), која нашу зону дели на два неједнака дела. У већини каноничких места она гласи *иџиџе*, а у јасеничким и неколико суседних, углавном космајских, села — *иџкџиџе*. Потврде: *иџиџе* ВИ СБ Рог Ду Ман Сл Си Арн, *иџиџе* Па З Про Ра Ту Ара Ст Прк Тр Ру Си Мир Арн Ј Кр Са Ме Би Ба МЦ, *мало иџиџиџа* Прк, *иџкџиџе* Мис Вр Бу О Коп Мар Ве Ра Ам, *иџкџиџе* Ду СЕ Мар Ра Пру Ам Кор МВ Рог, ис *иџкџиџа* О. Досадашња литература не даје, на жалост, основа за успостављање изоглосе ширих размера. Оно нешто потврда расутих по дијалектолошким и етнографским расправама не сведоче о уочљивијој везаности наведених ликова за одређене дијалекте. У Елезовићевим *Речнику* налазимо *иџкџиџе* и *иџиџе*,⁴⁴² *иџиџе* (одн. *иџиџе*⁴⁴³) у Сретечкој жупи,⁴⁴³ а у „срезу бољевачком” — *иџкџиџе*.⁴⁴⁴ У Скопској Црној гори регистроване су *иџиџиџе*.⁴⁴⁵ У Великим Крчмарима и Бадњевцу код Крагујевца и Ћићевцу код Крушевца срећемо *иџкџиџе*,⁴⁴⁶ као и у владањском крају, разуме се са новим акцентом: *иџкџиџе*.⁴⁴⁷ Више потврда ове именице, али махом из објављених литерарних дела и стручних расправа, садржи лексичка грађа Речника САНУ, из чије картотеке сазнајемо за лик *иџкџиџе* у

⁴⁴⁰ Судећи по облику *иџџиџи* (Па), *иџџџ* се уклопио у парадигматски модел именица типа *војник*. Нешто супротно догодило се у им. *Чџс* (према *Чџси*) Пру.

⁴⁴¹ РСМ I, 794; Правопис 273.

⁴⁴² Елезовић *иџкџиџе* (II, 73) упућује на *иџиџе*, али на одговарајућем месту срећемо другачији акценат: *иџиџе* (II, 78).

⁴⁴³ М. Павл. Срет. 104, 105. *иџиџе* су и у говору „Планинаца” под Фрушкоком гором (СЕЗБ XLIV 58).

⁴⁴⁴ СЕЗБ XXXII, Београд, 1925, 214.

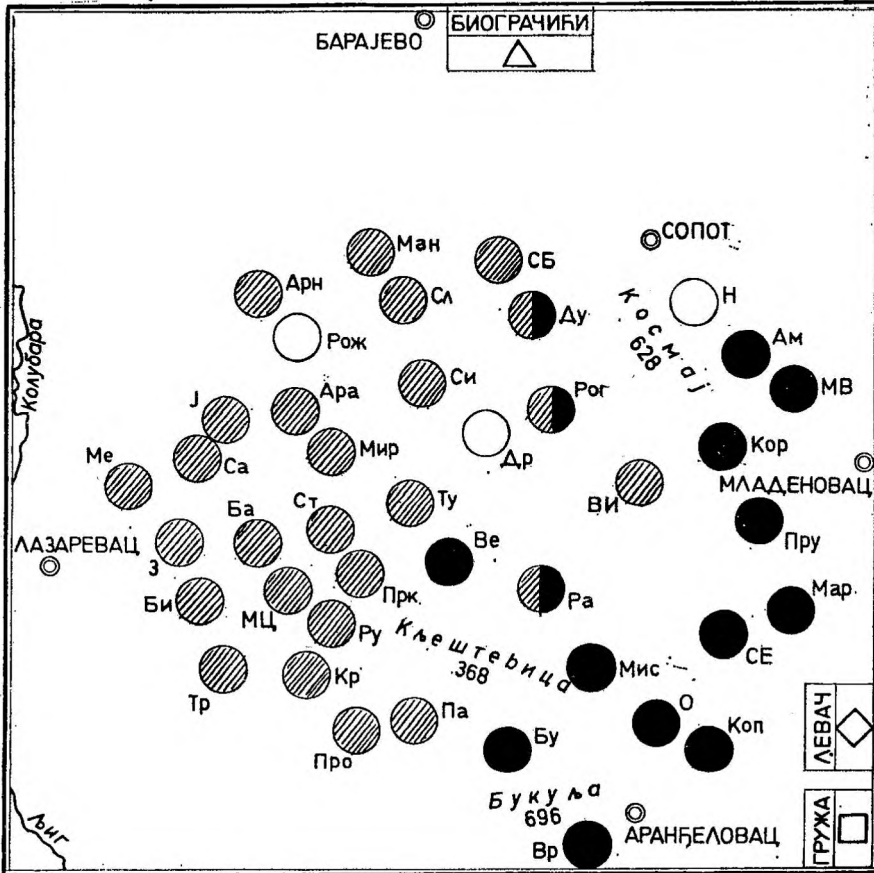
⁴⁴⁵ СЕЗБ VII, Београд, 1907, 441.

⁴⁴⁶ Према саопштењу академика Војислава Ђурића (за В. Крчмаре), Милице Вуксановић (за Бадњевац) и мр Милорада Симића (за Ћићевац).

⁴⁴⁷ По мом материјалу.

КАРТА БР. 16: Фонетизам именеце *йихтије*

ЛЕГЕНДА:

- Йитије
- Йиктије
- Йитије // Йиктије

125. У Јасеници се могу срести и случајеви замене -*x* сугласником -*i*. Појава је примећена у:

- а) 1. л. јд. аориста;
- б) Гмн. придевско-заменичке деклинације (в. т. 265);
- в) Г—Амн. л. зам. 3. л. множине.

Примери:

а) *дођоі* О Мис, *донѐі* Мис, *йдоі* Мис, *живіи* лѡше Мис, *одоі* О, *дсиа-доі* Бу, *ошвдріи* О, *йолдмиі* бграда Мис, *унѐі* О;⁴⁵³

б) *кѡла вѡкиі* Мис, *бѐлиі* оваца Мис, *јѡкиі* Мис, *јѡш мѡниі* ймѡ Бу, *дѡиі* стѡри Мис, *дѡиі* О, од рогѡвѡ *дниі* Бу, *рѡзниі* Мис, чѡо сам од *сиѡ-риі* Мис;

в) код *њиі* Мис, двојица *њиі* обрђу О, трйста *њиі* Бу, код-*њиі* Мис О, два-трй *њиі* Бу, ѡд-*њиі* Бу, нашли *њиі* Мис, *њиі* Бу О, нѡ-*њиі* О; — кодко *иі* ймѡ О, *бијѹ-йі* Мис, *вѡтѡ-иі* Бу, Пѡтревили *иі* на рѹчку Мис. Изван „ерских” места једино из Дучине имам: нѐ-б-*иі* мѡгли йстерати и из Стрмова: *њиі* двојица, *свијѹ-ми-і* жѡо.

Супституцију -*x* сугласницима -*k* и -*i* у јасеничкој зони треба гледати кроз призму динарског порекла огромне већине тамошњег становништва.

126. На крају наводим податак да смо и на овом подручју суочени са почетком инфилтрирања сугласника *x* из књ. језика: *хѡмбур* (‘грожђе’) Ду, *ѡмбурка Ам, *ѡјде Мис, *хармѹнику* Мис, *хѡс* (‘хаос’) Ме, *хѐрѡј* Арн, *Хийлер* Мис, *хийка* (‘цупка, скакуће’) Ј, *хѡдник* Ара, у *Ѧхриду* Си *сахрѡ-нимо* СБ, *йрѡхрѡнѹје* Би, *хѹшкали* Вр.

Вероватно неће бити случајно што код већине забележених примера *x* стоји у иницијалном положају пред акцентованим вокалом. На овако размишљање упуђује и његово понашање у неким другим говорима. Познато је, пре свега, да се само на том месту *x* факултативно одржало на војвођанском терену.⁴⁵⁴ На другој страни, у говорима у којима је овај сугласник члан фонолошког система уочена је тенденција елиминисања иницијалног вокала додавањем управо протетичког *x*.⁴⁵⁵ У светлу изнетих чињеница могу се предвидети путеви утемељивања *x* и у говору овога дела Шумадије.

АФРИКАТА S

127. Већ је речено да се у космајском појасу спорадично може чути сугласник *s*, звучни парњак фонеме *ц*. Бележио сам га:

⁴⁵³ У примерима: *дсиадоі* жѡва О, *йолдмиі* зѹбе Мис -*i* је мѡгло настати једначењем сугласника по звучности.

⁴⁵⁴ Ивић Хере (в. тамо и објашњење појаве) 332—333; ФО 493 (за Уљму); ФО 454 (за Башанд); Мил. Кик. 20.

⁴⁵⁵ Уп. нпр.: ФО 560, 564 (за Тријebene код Сјенице); Рем. Кладав 117; Рем. Пслаховићи 185; Окука Рама 52.

а) у именима: *Сула* Кор, *Суна* (надимак) МВ, *Сџка*, *Сџки* (датов) Др; тако и презиме (надимак) *Сџлић* Кор;

б) у позајмљеници *бу̀се* ('усне') и изведеници *бус̀а̀ѝо* — само у Неменикућама,⁴⁵⁶ и то од жене рођене у Влашки;

в) у лексемама *об̀с̀о̀ва* и *бр̀о̀нза* — једино у Кораћици. По правилу је: *бр̀нза* ВИ Кор Ман Арн Ара Са З Ба, од *бр̀о̀нзе* Ме, *бронз̀ан̀и* Рог, *бронз̀ан̀о* З, *бронз̀ан̀е* Ме (у Медошевцу сам чуо и лик: *блонз̀ан̀е*) итд., *з̀о̀ва*, *з̀о̀ву* итд. (в. т. 143). Африката *s* и овде, разуме се, настаје у сандхију код додира *д* и *з*, као и *ц* са суседним звучним опструментом: *о-с̀ѐм̀њ̀е* Вр, *д̀ѝас-*да ти дџе Мис, *о̀ѝас* би га убијо Н, у *м̀ѐс̀ѐс-*дана Ј, *л̀ѐб̀ас-*бијо Рог, њен се *о̀ѝас-з̀о̀в̀е* Јездимир Ј итд.

Изнета грађа представља комплетан, исцрпан репертоар потврда ове африкате. Њена фонетска индивидуалност је јасна и неоспорна, што се, ипак, не би могло рећи и за њену фонолошку посебност. У примерима изван специфичног ономастичког слоја (ради се, у ствари, о надимцима хипокористичног или, пак, пејоративног порекла) и за овај крај необичне и, по свему судећи, неаутохтоне позајмљенице *бу̀се*, чује се у именицама *бронза* и *об̀с̀о̀ва*, где се опет понаша као алофон фонеме *з*.

СУГЛАСНИК Ц

128. Код изговора гласова *ц*, *џ*, *ч* и *ћ* нема битнијег одступања од прилика у књижевном језику. Посебне пажње једино су вредне неке појаве из области дистрибуције *ц* и *џ*. Имам у виду њихов међусобни однос, као и супституције са другим сугласницима.

129. Не би се могло рећи да је консонант *ц* чест у свакодневном говору, али је ипак чешћи него у књижевном језику. Бележио сам га првенствено у:

а) туђицама;

б) оријенталним суфиксима типа *-цџа*;

в) резултату различитих, не увек сасвим јасних, асимилационих процеса у неким консонантским групама (в. и т. 144), али понекад у слободној варијацији са *ж*.

Примери:

а) мџу *ц̀ав̀лѝје* ('лопови, пси?') да љђу унутра Ба, поред *ц̀ад̀е* Ме, *Ц̀а̀ј̀баре* || *Ц̀а̀ј̀ баре* (топ.) Ам, *ц̀ак* Ст Ба, *ц̀а̀кови* Мис, *ц̀а̀кове* Ра,⁴⁵⁷ *ц̀а̀ка* бџански Ара, *ц̀а̀кају* Ј, да ма̀ло *ц̀а̀к̀а̀мо* Би, *ц̀а̀м* Мис, нигде нџма *ц̀а̀ма* Ам, *ц̀а̀ѝв̀а̀ра* (жена свађалица, жена која много прича) Ам, *ц̀ѐм̀б̀ере* ('цем-пере') Пру, *ц̀ѐм̀ѝерѝће* Рог, *ц̀ѐнер̀ика* Рог Ман, *ц̀ѐнер̀ике* Бу Ба Ра Ру Ј Ара, од *ц̀ѐнер̀ике* Ј, *ц̀ѝбра* Ра Рож, од *ц̀ѝбре* Ман, *ц̀ѝј̀арица* О МЦ, *ц̀ѝј̀ар* сарма Ра, *ц̀ѝј̀ерица* Бу Па Ве Кр Прк Тр Ру Ара Ј З, *ц̀ѝј̀ерица* СЕ Мар Рог Ду Ман Си Мир Арн Ј, *ц̀ѝда* ('копље') Мис, *ц̀ѝла̀мо* се к̀а̀ к̀обиле Би, *ц̀о̀ка* Ра *ц̀о̀ра* (округла израслина на дрвету, у облику лоптице;

⁴⁵⁶ Уп. и ФО 485, 487, 489.

⁴⁵⁷ Из Мисаче имам и једну потврду *ц* > *ж*: у *ж̀а̀ковима*.

служи као „чуга” у игри „свинке”, игре сличној голфу) Пру Кор, *иџру* Пру, *иџра* Ам МВ, *џукеле* лају Тр, *џулуси* (’тера, гони’) га брата да учѝ СБ, *џулусиџо* деџу д-учѝ СБ и сл.; — *џуџа* (рупа у коју се „тера” цора у игри свинке) Ман, начинѝмо *џуџу* Ј, *џуџасиџо* Ара, *џуџак* Ам, *вџреџу* Па, у *вџреџа*ма Па, има *вџрик* на глави Ду, *вилџан* Сл, *вилџан* Мир, *џиџа* Мис СЕ, на *џиџи* СЕ, *јанџик* Ам, *канџа* Ме, *канџе* Н, *кара-кџиџа* Рог, *закџврџено* Прк, Ја трџбам да сам *сковџиџила*, а ја *јџок*, *јџош* има мџса на мџнџ Рож, *Маџар* Мар Ам МВ СБ Сл Ман, *Маџар* Бу Ве Ру ВИ Пру Ду Си Мир Ба МЦ З Ме Би, *Маџари* О Мир З Ба МЦ, у *Маџарску* Прк, у *Маџарској* Ст, *маџарско* грџбље Ба, *маџаруџиџа* (врста шљиве) Мис, *маџарка* (врста шљиве) Пру Ст Мир Ј З Ме Ба МЦ Би Вр Коп О Па Ве Кр Ст Ру ВИ, *маџарка* Ам МВ СБ Рог Ду Ман Сл, *џиџак* Мис Ра Ба Би, на *џиџаку* Би, у *џиџаку* Н, *џиџаке* Кор, *џиџаклиџа* (соба са огњиштем) Кор, *џиџиџан* Ба, *џиџиџани* Кор, на *џиџер* МЦ, *џомџанџу* Ј, да *џрџ-маџамо* Ба, *саџак* Ра, *саџак* ВИ Ј и сл.;

б) *вџљкаџиџа* Сл, *вџљкаџиџе* [што ваљају сукно] Сл, *ваџиџа* (’хва-лисавач’) Арн, *џровџџиџа* ВИ, *џровџџиџу* Прк, *џровџџиџиџи* Рог, *раз-џџџџиџа* Мис, *комџџиџа* СБ, *комџџиџа* СБ Др Ба, *комџџиџе* СЕ Ра Ру Рог, *крџџиџе* ВИ Ду, *крџџиџе* Ам, от *крџџиџе* што пеку од земље Ам, *мљџкаџиџе* Вр, *мљџкаџиџа* кућа Мис, *раџџиџа* Би, *шаџиџа* (’шалбив-чина’) Мис Мар Рог. Разуме се да суфикс -џиџа стоји и у речима преузетим из турског језика: *џџаџиџа* Сл, *џџаџиџа* О Ра МВ Сл, код *џџаџиџе* СЕ Са, *џџаџиџи* Пру, *џџаџиџама* Др,⁴⁵⁸ *казанџиџа* ВИ (тако и: *казан-џиџиџа* (’качара, шупа у којој стоји казан’) Кор, *каџџиџиџе* Мис, ка сам биџо *кафџиџа* Са, тџџиџи ме *кафџиџе* Са, *кафџиџе* Кр (тако и: *кафџиџа* Па, *кафџиџа* кућа СБ), *муџиџуџиџиџе* СЕ МВ СБ, *муџиџуџиџиџиџе* Би, *муџиџуџиџиџиџе* Н, *раџџиџа* Мис Па, *раџџиџе* Кор, *раџџиџу* Мис, *џџџиџа* Ам, *џџџиџа* Ме, а *аџџанџиџа* зваџ се Павле Штџрма Др.

Преко суфикса -џиџа⁴⁵⁹ дошло се до ликова: *мирџџиџа* Ве Ту Ст Ру МВ Са Мир Ј, *мирџџиџу* Ве, *мирџџиџа* Мис Коп Тр О Бу Мар Ра Па Про Вр З Кр ВИ Пру Ара Ба МЦ Би, *мирџџиџа* Кор СБ Рог Ду, *мирџџиџа* Ам Н, *мирџџиџа* Н, *мирџџиџу* З Па Ара, свџ су биле *мирџџиџе* Би и сл., поред: *мирџџиџа* Мар ВИ Рог, *мирџџиџа* Ам Ман Сл Рож Ду Арн, *мирџџиџа* Рож; *мирџџиџа* Ман, *мирџџиџа* Ру; *мирџџиџа* Ме МЦ, *мирџџиџе* Са. Приметно сам да је *маџанџа* Кор Н Сл Мир, бар у неким селима, синоним ове именице.

в) Асимилацијом у сугласничким секвенцама прилично је повећан лексички фонд са овим гласом. У веџини речи, како домаћих тако и позајмљеница, и се шири на рачун сугласника *џс*:

џбуџ (свугде), за *џбуџом* Ме, у *џбуџу* Кр, на *џбуџ* Ба, *џбуџџа* СЕ Ту Ру, *џбуџџиџа* Мар Ман Мир Арн, *џбуџџиџа* Н, са *џбуџџиџама* СЕ, *џбуџџе* Бу Ј О Мар СБ Рог Ду Ман Сл Мир Арн Са Би Ра Па Ве Ту Ст Тр МЦ Ру Кор МВ, из онџга *џбуџџа* ВИ, *џбуџџиџа* МЦ итд., поред реџих

⁴⁵⁸ Према арапско-турским приликама, у српскохрватском језику је, изгледа, обичније *зандџиџа* (Шкаљџиџ Турџизми 646).

⁴⁵⁹ Уп. *мирџџиџа* || *мирџџиџа* (< тур. *mirac̃i*; Шкаљџиџ Турџизми 464).

облика са *жб-*: *жбу̀н* Коп Ра Па Ст Си, *жбу̀ње* Н. Појава *жб-* > *жб-* у речи *жбу̀н* није ретка у нашим говорима.⁴⁶⁰

вѣмба Рож Ба Би, на *вѣмби* Ба, *вѣмбу* Арн, три *вѣмбе* З, *вѣмбају* Би, *вѣмбање* Ј, *вѣмба* МВ Рог Ду Ман Сл Др Си Мир Са З МЦ О Мар Ра Па Про Ве Ту Ст Прк Тр Ру Кор, с *вѣмбе* Рог, са *вѣмбе* Са, на *вѣмби* Мис Ст Прк МВ, на *вѣмбу* Ра Ст МЦ, на *вѣмбу* О Тр Ру Кор МВ Н СБ Рог Ду Ман Ст Са, *вѣмбали* Мар, *вѣмбам-се* МВ, *вѣмбају* Ра Па Кор Рог Ду, *вѣмбање* МВ, иду на *вѣмбање* Ду итд.,⁴⁶¹ с тим да промена није доследно извршена: *вѣжсба* Ј, *вѣжсба* Ара О СЕ, на *вѣжсбу* Ам, да се *извезжсба* О.

жб̀рлѧн ('дериште, мало дете') Би.

жб̀нѧбина Др.

жб̀ба (слаба, жгољава особа) Ман.⁴⁶²

врдѧбина Бу О Мар Мис Ра Па Ту Кр Н Ст Кор Рог Сл Мир Ј Ме, о *врдѧбини* Кор, *врдѧбине* Мис Па Ду Ман Сл Ст. Уверење да је овде *-жб-* < *-жб-* заснивам на следећим примерима: *врдѧжбина* Ам МВ Рог Арн Са МЦ, *врдѧжбине* Рог, није било *врдѧжбиња* Рог; *врдѧжа* Ст МВ Н МЦ, *врдѧжају* Ру МВ Н Ман Арн МЦ, *врдѧсала* Ту, *врдѧсале* Кор МВ Ман, *врдѧсале* Арн, *врдѧсѧли* му нешто Рог.⁴⁶³ Не треба, додуше, у свему овоме изгубити из вида ни потврде основе *врач-*: *врдѧшци* Кр, *врдѧча* Бу О Па, *врдѧчају* Си, *врдѧчара* Па, *врдѧчѧре* Арн. Из Јунковца имам интересантну синтагму: *врдѧжају врдѧчѧре*.

жлѧвак ('зглоб') Мис Ара Са Бу Коп О СЕ Мар Ра Па Прк, *жлѧвкови* Ара Мис Ам СБ Бу Коп О СЕ Н, у *жлѧвковима* Ме, *жлѧвцови* (sic!) Кор, *жлѧвак*⁴⁶⁴ Про Ве Ту Кр Тр Ру СБ Ду Би Ман Сл Ст Мир Арн Ј Са З Ме Ба МЦ, за *жлѧвком* МЦ, *жлѧвкови* Ве Ст Прк Тр Пру Ду Ман Сл Ст МЦ Би Мир Арн Са Ме Ба, са *жлѧвковима* Ст, у *жлѧвковима* Си, *жлѧвкове* Ру Би, *жлѧвкѧ* Ру, *жлѧвци* Ј, *жлѧк* СЕ и сл., поред: *жслѧвкови* Бу Про.

жлѧѧб ('зглоб') Мар Н, *жлѧѧбови* Мар МВ, поред: *жслѧѧбови* Мар, поред: *жлѧѧб*, болу *жлѧѧбови* Сл.

жмѧри ('неумерено пуши') Прк, *жмѧре-се* ('дуго кувају, крчкају') и скѧвају Кор,⁴⁶⁵ *жмѧри* Ду, *жмѧрка* Ду.⁴⁶⁶

⁴⁶⁰ Уп. нпр.: Симић Левач 176; Пецо—Милан. Ресава 284; ФО 575 (за Буковац); Јовић Трст. 74; Арсовић Блаце 67; Ник. Мачва 253; Стев. Гружа 456; ФО 493, 495 (за Уљму); М. Ник. Гороб. 664; Тешћић Љешт. 205; ФО 517 (за Криву Ријеку); Вуковић П—Др. 41; Петр. ГБК 69 итд.

⁴⁶¹ Да ликови типа *вѣмба* не представљају никакву специфичност само ове зоне, показују прилике у многим другим говорима. В. нпр.: Ник. Мачва 253; Ник. Срем 334; Рем. Јат 25 (Стубљине код Обреновца), 26 (Црвена Јабука код Уба), 40 (Драгодол код Пецке); Тешћић Љешт. 205; М. Ник. Гороб. 664; ФО 517 (за Криву Ријеку); Арсовић Блаце 67; Симић Левач 185; ФО 575 (за Буковац) итд.

⁴⁶² Уп. у РМС II, 19: *жсѧѧба* и *жсѧѧба*, VI, 912: *жб̀ба* и *жсѧѧба* (с ознаком „нар.“ и упућивањем на прве облике). И РСАНУ V, 315 доноси ликове *жсѧѧба* и *жсѧѧба*.

⁴⁶³ Облици *врдѧжшци*, *врдѧжбина* посведочени су и у РСАНУ, II, 799. Уп. *врдѧжшци*, *врдѧжсба* и сл. у РЈАЗУ XXI, 420—421. И у Чумићу је: *врдѧжшци* || *врдѧжшци* (Ј. Грк. Чумић 129).

⁴⁶⁴ *Жлѧвак* и *жлѧвак* налазимо и у Осладићу код Осечине (ФО 483).

⁴⁶⁵ Уп. *жсмѧришци* у РСАНУ (књ. V, 429) и у РМС (књ. II, 44).

⁴⁶⁶ Уп. *жсмѧркашци* у РСАНУ (књ. V, 433) и у РМС (књ. II, 45).

да *закрија* ('закржља, заостане у развоју') Мис, ма̀то ја̀гње *закриало* МЦ.⁴⁶⁷

п̀моћи ћу ти т̀о *ранцира̀ти* Мис.

на̀ра̀нца Ј, *на̀ра̀нци* (Гмн.) Ј Ст.

инцѝњер Па Ст Ру СБ, *инцѝњер* Мис СЕ СБ Рог Ман, *инцѝњера* СБ, за *инцѝњера* Рог, два *инцѝњера* Па, *инцѝњери* Мис Па, *инцѝњере* Па, *инцѝњерка* Мис, *цѝњер* Ј Ст, *цѝњер* Мар Ду Ј, заврши́о за *инцѝњера* Ду,⁴⁶⁸ али паралелно долазе и облици са -*нџс-*, одн. -*жс-*: два *инџсѝњера* Мис, *инџсѝњер* Ара Ст, *инџсѝњерија* Мис, *иџсѝњер* Бу Ру Ст Мир Са, за *иџсѝњера* Арн.

Биће да је асимилацијом (даљинском) добијено *мандар*⁴⁶⁹ итд. од *жандар(м)*: *мандар* СЕ Мар Коп Рог Ду Ман Сл Ј, *мандар* Тр Ру Сл Мис Си Бу Коп О Па Ве Ту Кр Ст Мир Са З Ме Ба МЦ Би, *мандару* СЕ Ру МВ, *мандари* Мис Бу Коп Мир СЕ Арн Мар Ра Ве Ту Кр Ст Прк Тр Ру Ви Кор Н Ман МВ СБ Рог Ду Сл Са З Ме Ба МЦ Би, *мандара* МЦ, *мандарима* МЦ, *мандоме́рџа* Мис Ман, *мандоме́рџа* СБ и сл. Примери са *жс-* су убедљиво ређи: *жандар* Ду, *жандар* Ру Си, *жандари* Рог Ду Арн Ара Ј, у *жандаре* Мис, *жандарима* Си.

Према књижевном *жарач* (гвоздена шипка за подстицање ватре)⁴⁷⁰ и *чараш* и *чараш* (подстицати, потицати ватру)⁴⁷¹ овде практично доследно имамо *чар-*: *чараш* Ј Ме, *чараши* Мар, *чара* Мис Бу Ме СЕ Ра Про Н Ве Ст Прк Кор Рож, *чарамо* Кор, *чарају* Рог, *чаро* Ј, *чарали* Рож, *чараћело* й-мй Рож, *чарач* Мис Бу Па Ду Ј, *чарач* Мар Рог Ду, тим *чарачом* Бу, *чарачом* Рог. У МЦ сам једном чуо: *чара* у-ватру.

Настанак наведених облика најупутније је тумачити гласовном аспилацијом. У примерима типа *чбун*, *веџба*, *џеџба*, *џилавак*, *враџбина* (разуме се — уколико последња лексема није настала као *оџаџбина*) констриктив уз пљозив прелази у одговарајућу африкату.⁴⁷² Код случајева као што су *ранцира̀ти*, *на̀ра̀нца*, *инцѝњер*, *мандар* (не видим разлоге због којих им се не би могли прикључити и гл. *чмари*, *чмири*, *чмирка*),

⁴⁶⁷ Према (-)*кржс-* у књ. језику. Уп. нпр. у РМС III, 59: *кржсав* и *кржсљав*, *кржсавиши*, *кржсљавиши* и *кржсљавиши*; у Правопису: *закржсљавиши* и *закржсљавиши* (стр. 298), *кржсљавиши* и *кржсљавиши* (стр. 390). У РСАНУ поред оваквих облика стоји и *кржсав* с ознаком „покр.“ (књ. X, 726), *закриаш* и *закриаш* (књ. VI, 41) с упућивањем на облик *закржсљавиши*.

⁴⁶⁸ Овакво стање примећено је у неким другим говорима. В. нпр.: Барј. НП—Сјен. 66; ФО 483 (за Осладић); ФО 575 (за Буковац).

⁴⁶⁹ Лик забележен у многим говорима: Ник. Мачва 253; Ник. Срем 335; ФО 493 (Уљма); ФО 483 (Осладић); Симић Левач 176; Грк. Луково 124; Арсовић Блаце (// *мандар*) 67; Ј. Грк. Чумић 151; Ник. Тршић 406; Тешаћ Љешт. 205; М. Ник. Гороб. 664; ФО 517 (Крива Ријека); М. Симић Обади 59; Барј. НП—Сјен. 66; Пеш. СК—ЉБ 127; Мил. Прмн. 364; Окука Рама 68 итд.

⁴⁷⁰ РМС II, 15; Правопис 285; РСАНУ V, 295; РЈАЗУ XXIII, 245.

⁴⁷¹ За *чараш* и *чараш* в. РМС VI, 911; Правопис 819; за *чараш*: Правопис 807; РМС VI, 842.

⁴⁷² И А. Пецо и Б. Милановић *чбун* у Ресави објашњавају асимилацијом по начину изговора (Пецо—Милан. Ресава 284), а Р. Симић оспорава овакво тумачење појаве (Симић Левач 177).

закрцало, царайи, на другој страни, суочени смо са готово истим условима под којима $z > s$ у говорима у чијим фонолошким системима фонема $ц$ има свој звучни парњак.⁴⁷³ Можда је асимилационим путем добијено и *мрциџ* МВ,⁴⁷⁴ мада је овде превага, по свему судећи, ипак на страни ономатопејске компоненте, као и код именице *маџбр*⁴⁷⁵ ('мачак') Н. И у неколико наредних примера суочавамо се са семантичко-стилском функцијом гласа $ц$. Његовим присуством као да се појачава експресивна страна израза, наглашава пејоративност. Укратко — његовом употребом постиже се одговарајући стилски ефекат: *гладуца* Ве Ту Прк Сл, од *гладуце* Арн, а клис *омаче* па по *гладуци*⁴⁷⁶ — *буп* Кор, *кућлаца* МЦ, *кућлацицом* МЦ, *сељанџура*, *сељанџуре* МВ, *ијанџура* ('пијаница') Др. Можда не би требало губити из вида чињеницу да две последње именице имају секвенцу *-ци-*, у неким, претходно изложеним, случајевима — добијену путем гласовне асимилације.

130. На овом терену није нарушена фонолошка опозиција између тврђих и меких африката. Колебање између $ц$ и $ћ$ налазимо углавном у примерима који и у књ. језику гласе двојако. Тако сам, на пример, према књ. *џџва* и *ћџва*⁴⁷⁷ на нашем терену бележио: *џџва* Бу Коп О Арн, *џџве* Коп, *џџвица* Коп, *џџвице* Арн, *џџма* Бу О СЕ Мар Ра Па Ве Ту Кр Ст Прк Ру ВИ Пру Ам Ду Мир Ј МЦ Кор МВ СБ Ман Си, *џџму* Мар Си МЦ, у *џџми* Си, *џџмица* Бу О Ра Па Ве Ст Ам Ман Мир, *'џџмицу* Ту Ст, *џџмице* Мир, у *џџмици* Ам, *џџме* Па, *џџба* Арн Ара, *џџбџца* Арн, поред: *ћџва* Са З Ме Ба, *ћџву* Ј, у *ћџвици* Би, *ћџба* Тр З Ба Би, *ћџбу* Тр Ј Би, у *ћџби* Тр, *ћџбе* Тр, *ћџбџца* Ба. У Дучини сам, од информатора који је као мајстор обишао многе крајеве Југославије, прибележио: *Мађари*, *Мађарска*, а у свим другим случајевима — доследно сам слушао *-ци-* (в. т. 129).⁴⁷⁸ Поред *каракџица* Рог говори се и *кара-кџиџа* Ј.⁴⁷⁹

⁴⁷³ Уп. нпр.: Ивић Дијалект. 112; Белић ДИЈС 200—203, 217; ФО 581, 584 (Ораховац); ФО 590, 593 (Кална); Симић Левач 119; Пецо—Милан. Ресава 272; ФО 575, 577 (Буковац и: *бџсиџн*, *брџса*, *кџсула*, *иџсиџа*, *сџрџм*); Јовић Трст. 64 (и: *сиџсџв*, *сиџсџра*); Алекс.—Вуком. Жупа 297: *сџно*, *сарџџи* итд.; ФО 532 (Горана у Мрковићима: *сиџма*, *сџно*, *брџсо*); Ник. Срем 334: *сиџсџв*, *брџса*, *брџсула*; Ивић Банат 149: *варџило*, *сиџсов*, *брџса* и сл.; ФО 454, 456 (Бапшайд) итд. Уп. у Дубровнику *сџра* и *јесџро* (Будмани Дубровачки 158).

⁴⁷⁴ *Мрциџи* улази и у лексички фонд књ. језика (РМС III, 444; Правопис 434).

⁴⁷⁵ Према књ. *маџбр* (Правопис 418; РМС III, 320). Ономатопејског порекла је, мислим, и именица *маџор*: Чује се *маџор* код наше мејане Ба. Уп. и у РМС VI, 908 гл. *маџориџи* у значењу 'жагорити, чаврљати'.

⁴⁷⁶ *Гладуца* долази и у књ. језику (Правопис 238; РМС I, 489; РСАНУ III, 300).

⁴⁷⁷ РМС VI, 913; РМС I, 818. У *Правопису* је само *џџва* (стр. 820), а код Шкаљића: *џџва* и *ћџва* < тур. *сџџџ* < ар. *џџџџџџ* (Шкаљић Турцизми 240).

⁴⁷⁸ Према стандарднојезичком двојству: *Маџџр* и *Мађџр* (Правопис 418; РМС III, 271, 321).

⁴⁷⁹ Нормирана је само *каракаџица*: РМС II, 663; РСАНУ IX, 272. *Каракоџа* је, иначе, реч турског порекла (< *karakoncolos*; Шкаљић Турцизми 395).

131. У вези са односом *ћ : ј* треба на првом месту поменути чињеницу да се и овде паралелно чују ликови типа *јосіођа* и *јосіоја*:⁴⁸⁰

а) *јдсјођа* Мис Бу О Мар Ра Па Кр ВИ Ам СБ Рог Ман Си Мир Ара Ј Би, од *јдсјође* Си, *јдсјођо* Мис, *јдсјођица* Ман, *јдсјођицу* Мир, Вѣлика *Гдсјођа* Би Ра Па Тр, око Вѣлике *Гдсјође* Тр, о *Гдсјођи* Ве, Мала и Вѣлика *Гдсјођа* Ве, о Вѣликој *Гдсјођи* Мис, *Госјдђин* пдс Мис Мар Па Ст Рож Ме, *Госјдђин* дан Ра, *Госјдђини* пдстови Ме, *Госјдђинов* пдс Ба, *Госјдђински* пдс Тр Си Рож МЦ Ј Арн Ме, *јосјдђинке* (крушке) Ду итд.;

б) *јдсјоја* Па Ст Ба Ман Сл Арн, *јдсјојица* Ман, *јдсјојицо* Тр, Вѣлику *Гдсјоју* (празник) Ру; *Госјојина* Ра Ру Ара, *Госјојину* Ру, о *Госјојини* СБ, *Госјојина* Мис Бу О, Вѣлика *Госјојина* Па Ве Ту Арн МЦ Кр Ст Ру Кор СБ Рог Ман Би Сл Мир, Мала *Госјојина* МВ Ду, Дрѹга *Госјојина* ('Мала Госпојина') Ј, *Госјојинин* пдс О, *Госјдјин* пдс СЕ, *јосјојинка* (крушка) итд.

132. Однос *і : ћ* у познатим позајмљеницама приказујем следећим примерима:

Аранђел Мис Пру, *Аранђел* Пру, *аранђеловскі* пдс Ме, *Акранђел* Па, *Акранђел* Ду, поред: о свѣтјм *Акраніелу* Ду;

јенерал Пру СБ Мис Ра Ду, поред: *ђенерал* Ра СБ Др, *ђенерала* Пру, код *ђенерала* Ам;

еванђеле Арн;

арђела МВ, поред: *аріела*, *реніела*, *рніела* Др;

лѣен Др;

лејѹрија МВ, поред несравњиво чешћих ликова типа: *лејѹрђија* Ара МЦ Др Ра Др Ту Арн Рож Ј, *лејѹрђија* МВ Ман, *лејѹрђију* Др Рож, од *лејѹрђије* Рож, *лејѹрђицие* Ара, *лејѹрђице* Прк Рог Би.

133. Облик (-)*јод* јавља се у три фонетска лика:

де *јдд* дђеш Ј, *ка-јдд* на кѹке Ве, *ка-јдд* Прк Ду, *ка-јдд* и *двѵ* Бу, *кѵ-јдд* на Опленцу Би, *ко-јдд* дде Прк, *ко-јдд* дни Вр, *ко-јдд* најлази Кр, *кад-јдд* је Бѵжић Кор, *кад-јдд* ддѣм Па, *дејдд* Арн, *дѣјод* Вр, *идејдд* Ст, *дејдд* Рог, чђо си *кад јдд* МВ, *што-јдд* јмā Ру, *шијдјд* Арн, *шијдјд* Кр, дѵкле *јдд* дђеш Си, *дшјдд* Н итд.;

кѵ-јдђ ј-ѵн Мис, *ко јдђ* дђе Мар, *као јдђ* у заграду СЕ, *како јдђ* у затвору Рог, *како јдђ* дђеш ВИ, *кад јдђ* дђеш Ман, *што јдђ* дн јмā Вр, *што јдђ* дн јска Мис, *шијдјођ* Мар, *дѣјођ* Мис, *ка јдђ* Ра, *кадјођ* Кор, *кѵ-јдђ* камен Мар итд.;

шта јдј јмāш Мис, *кѵ-јдј* за гѵсте Вр.

Гој сам бележио једино у јасеничком појасу, где се спорадично чују и примери типа: *док дѵј* рѣд Мис, *кѵ нѣј* да ради Мис, Нјко *нѣј*

⁴⁸⁰ Правопис прописује једино облик *јосјођа* (стр. 244), док је *јосјоја* у РМС I, 541 означена као „нар.” и „покр.” реч.

да прѣми Бу, *нѣ* д-идѣ СЕ, *изајше* О. Реч је, разуме се, о наносу са ије-кавског југа, одакле су у XIX в. досељени практично сви овдашњи житељи.

ЈОТОВАЊЕ

134. Ново јотовање је извршено у готово свим категоријама и случајевима: *дивљѣ* лозѣ Кор, лоза *дивља* Пру, *дивљѣ*, *дивљѣ*, *дивљѣ*, *дивљѣ* (в. т. 105), *дивљака* ('дивља крушка') Ду, *здравље*, у *здрављу*, *здравља* (в. т. 105), *снојље* Бу З Ра Ме МЦ Ба, на *снојље* Би;

браћа Си Ст Мис Вр, *браће*, *браћи*, са *браћѣм*, *браћа*, *браћама* (в. т. 218), *ѡрѣћа* сѣстра Ве, *мише* Ст ВИ Кор Мис, *влаће* Си Ј, од *влаћа* МЦ, *брѣше* Ј. Према *влаће*, *брѣше* и сл. добијено је и: *клаше* ('влаће') Мир, нѣма *ошћа* него стојѣ зрно гола Ј, поред: *ошље* у класу Бу;

бдлешѣм, *лаћѣм*, са *жсѣѣм*, *зѡвѡвѣиѣм*, *крвѡм*, *сѡм*, *мѡиѣм*, *мѡиѣм*, *мѡиѣм*, *мѡиѣм*, *мѡиѣм* итд. (т. 251);

ѡвѡжѣ, *ѡвѡжѣ* (т. 193);

Увек је: *јасѣ* Ј, *илѡѡ* Вр Ст, *мѡчѣ* Са Мис итд. И у речима преузетим из црквеног језика обично се врши јотовање: *Благовѣиѣнѣ* Бу, очи *Вавѡѡѡ* Пру, *Предѡвѡвѣнѣ* О Мис. Не би се могло рећи да су ретки и случајеви типа: *ѡреказѡнѣ* Н, *Предѡвѡвѣнѣ* О, *сѡрадѡнѣ* Ра, даду *оѡлаѡнѣ* Мар. У Барошеву сам наишао на усамљен и за ово подручје неочекиван лик *снојје*.

135. Подновљено јотовање спроведено је у:

а) трпном придеву гл. Белићеве VII врсте: *искѡриѡнѣн*, *криѡнѣн*, *зѡмѡнѣн*, *нѡмѡнѣн*, *дѡриѡнѣн*, *уѡриѡнѣн* и сл. (т. 366 и 446), *уѡнѣн* МВ;

б) Код неких итератива VI врсте: *криѡѡѡ*, *ѡкриѡѡѡ*, *зѡмѡѡѡ*, *нѡмѡѡѡ*, *уѡнѡѡѡ*, *сѡнѡѡѡ*, *уѡнѡѡѡ* и сл. (в. т. 446 и 447).

136. Код глагола изведених од основа *ѡсѡнѣ*- и (-)*месѡнѣ*- убедљиво претежу облици са *-нѣ*- над ликовима са *-сѡнѣ*-: *уѡнѣнѣнѣ*, *уѡнѣнѣм*, *уѡнѣнѣ*, *уѡнѣнѣ*, *уѡнѣнѣ*, *уѡнѣнѣ*, *уѡнѣнѣ*, *уѡнѣнѣ*, да *ѡѡнѣнѣ*, *сѡнѣнѣ*, *рѡсѡнѣнѣнѣ*, *уѡнѣнѣнѣ* и сл., поред: *уѡсѡнѣнѣ*, *уѡсѡнѣ*, *уѡсѡнѣ*, *ѡѡсѡнѣ*, *сѡсѡнѣ* и сл.; *нѡмесѡнѣнѣ*, *нѡмесѡнѣнѣ*, *ѡрѡмесѡнѣнѣ*, *сѡмесѡнѣнѣ* и сл., поред: *нѡмесѡнѣнѣ*, *нѡмесѡнѣнѣ*, *нѡмесѡнѣнѣ* и сл. (в. т. 440 и 447). Према итеративу *уѡнѣнѣнѣнѣ* *-нѣ*- се кадигто чује и у следећим облицима: да *уѡнѣнѣ*, *уѡнѣнѣнѣ*, *уѡнѣнѣнѣ*, *сѡнѣнѣнѣ* (т. 446).

137. Остало је и нешто трагова јакавског јотовања, бележених по најчешће у јасеничким селима: *ѡѡѡ* Ве, *дѡѡ* Прк, *ѡѡ* да и *нѡѡ* Си, *нѡѡ* Бу, *нѡѡ* О Мис, *ѡѡнѣнѣ* О, *нѡѡ* Мис Бу О, *ѡѡѡ* Про Ра, *ѡѡѡ* Мис,

о^нђи Мис, о^дђерају Ба, о^дђерај Ме⁴⁸¹ з^ађевице, з^ађевају Мис. Ови примери представљају поуздано сведочанство о снази динарске метанастазичке струје у неким деловима наше зоне.

138. У неколико наредних итератива не ради се о јекавском јотовању, већ о умекшавању коренског сугласника, познатом иначе и у неким суседним говорима:⁴⁸² *јобдљѣва* МВ Др, *извдљѣва* Ара, *сажсљѣва* Др, *сажсљѣваи* СБ, *сажсљѣвају* МВ, *оскуђѣва-се* Ду, не *оскуђѣва-се* Ду, *оскуђѣваи* Др, *оскуђѣвамо* Ду МЦ, *оскуђѣвали* Мис МВ, *оскуђѣвало-се* МЦ. На исти начин добијен је и гл. *равњаи*: *равња* О, *равња* Н, да *се-равња* Ба, *равњаи* Про, *равњб* Тр, *равњб-се* Ду, *равњаи* Н, *равњају* Мис Рож, *изравња* СБ, *јоравња* Мар Ара, да *се-јоравња* Па, *јоравњаи* МВ Ба, *јоравњамо* Арн, *јоравњају* СЕ, *јоравњај* Мис, *јоравњаи* Мис, *јравња* Вр, *рамњамо* Ду, *рамњаи* Ду, *јорамњају*, *срамњају* Ту, *јорамњамо* Ман Си, *јорамњб* Ј, *рамљб-је* О, *јорамљамо* Си.

139. Алтернације тврдых и меких сугласника настале на бази аналошких угледања на категорије где је својевремено извршено јотовање обрађиване су по правилу у Облицима. Примери типа *вѣжсена*, *довѣсѣно*, *донѣшен*, *јзјрижсено*, *нѣмужсена*, *исјирѣиено* итд. дати су у т. 365, *јукрађена*, *јѣђено* итд. у т. 367, *јовѣђина*, *јучѣђина*, *јилѣђина*, *јилѣђина*, *ђурѣђина* итд. у т. 274 и сл. О фонетизму лексема *клевѣи*, *јслеб*, *јнездо* говорим у т. 144.

140. У вези са јотовањем сугласника истакао бих још само неколико детаља:

а) Поред, у свим местима бележених, облика *јзјашаи*, *јзјашу*, *јзјашо*, *јзјашала* итд. у Рудовцима сам записао ликове: *јђашаи*, да *јђаше*, *јђашо*, а једном и — *јђашо* (в. т. 427). Није ли превише смело у три наведена случаја⁴⁸³ гледати остатке динарског наноса?

б) У сложеницама гл. *иши* јотовање је извршено практично доследно. Усамљени, ретки ликови типа *дојем*, *доје* (никада *дојде* и сл.) резултат су пасивнијег изговора *ђ* (в. т. 390).

в) Дисимилацијом су уклоњени резултати јотовања у примерима као што су: *оделѣње* Прк Ве Ман Вр Ба, у *оделѣњу* Ј Мис, *зайлѣње* Ј СЕ Мис Би, *пјуно оделѣња* Мис, три *оделѣња* Прк, два *оделѣња* Ве Ра, *мјилѣње* Мис, *шѣлѣње* Пру.

141. У вези са судбином групе *иши* наводим да се овде, према очекивању, говори искључиво:

а) *иши* Си Ст Ман Н, *иши*ом Вр, на *иши*у Сл, *иши*та Си, *иши*и су ВИ, *иши*над Ст, *иши*нади, *иши*надма МЦ Ст, *јриши*, *јрѣриши* . . . (в. т. 194) и сл.;

⁴⁸¹ У Дучини сам од човека који је добар део живота провео на градилиштима хидроелектрана широм земље „сазнао“ где је „река Суђска“.

⁴⁸² Уп. нпр. Симић Левач 188.

⁴⁸³ Уп. нпр.: *јђахаиши*, *јђаши* у: Пецо ГИХ 64, *јђаши* код Вушовића (Вуш. ДИХ 17), *јђаши*, *јђб*, *јђаши*, *јђак* итд. у пивско-дробњачком говору (Вуковић П—Др. 45).

б) *косишиџе* Н СБ, са *косишиџеџа* Коп, на *косишиџеџу* Мар, бијџе овим *дрџишиџеџом* Мар, *диџишиџе* Ст и сл.;

в) *д-џишиџем*, *џишиџе*, *џишиџемо* . . ., *џишиџи*, *зџишиџи*, *бишиџем*, *бишиџе*, *бишиџемо*, *идбишиџе* итд. (т. 429), *врџишиџим*, *врџишиџиџе*, *врџишиџу*, *џишиџи*, *џишиџу* итд. (т. 455).

КОНСОНАНТСКЕ ГРУПЕ

142. Познато је да у области дистрибуције фонема у српскохрватском језику посебно место заузима управо проблем броја могућих консонантских група. Ово питање интересантно је за праћење још од времена испадања слабог полугласа, појаве која је радикално повећала репертоар консонантских секвенци. Зна се и то да је убрзо после тога на сцену ступила тенденција нових ограничења и растерећења група непосредних за изговор. Фонетски процеси растерећења новодобијених група одвијали су се путем:

- а) испадања одговарајућих сугласника;
- б) супституције на бази асимилације и дисимилације.

Разуме се да је у овом процесу видну улогу имала и морфолошка аналогичност. Може се рећи да је цео доцнији период историјског развоја нашег језика обележен сталним осипањем инвентара консонантских група. Ово нарочито важи за народне говоре, који се прилагођавањем посуђеница из других језика локалном фонетизму успешније бране од пробијања оквира важећих дистрибуционих ограничења. Отуда је и јасно зашто је инвентар могућих сугласничких група у књ. језику богатији него у већини народних говора.⁴⁸⁴

Обради сугласничких група у овом раду приступило се селективно. Остављени су по страни ограничења и консонантске комбинације познати свим суседним и сличним идиомима. Разматране су у првом реду секвенце битне за сагледавање степена унутрашње компактности наше зоне и њеног места на овом делу штокавштине. При одређивању ширине захвата проблематике, као и при одабирању примера за егземплификацију имала се у виду чињеница да се обрађује терен сучељавања различитих дијалекатских типова, а тиме и разнородних тенденција у развоју многих консонантских секвенци.

⁴⁸⁴ О питању конс. група у нашем језику писано је досад у више наврата. В. нпр.: Milan Surdučki, *The Distribution of Serbo-Croatian Consonants*. — *Slavic and East European Journal*. Vol. VIII, No 2 (1964), 159—181 (П. Ивић, приказ наведене расправе Сурдучког). — ЗФЛ X 227—236; П. Ивић, *Развој принципа дистрибуције фонема у српскохрватском језику*. — КЈ, год. XV, бр. 2, Београд 1968, 13—32, посебно 25—31; З. Павл. Конс. секвенце 69—119. Уп. и П. Ивић, *Судбина полугласа у српскохрватском језику*. — КЈ, год. XIX, бр. 2—3, 6—11.

КОНСОНАНТСКЕ ГРУПЕ У ИНИЦИЈАЛНОЈ ПОЗИЦИЈИ

143. У многим говорима почетне консонантске групе састављене од шловива и другог опструента елиминисане су ишчезавањем првог члана. Овдашње прилике илустроваћу следећим примерима:

йй-: *ййца* Вр Мар Ра Па Про Ве Кр Ст Тр Ру Кор Мис Бу Би Ду Ман Сл Си Арн Ара Ј З Ме Ба МЦ, *ййце* Мис Ст Тр Н Ме, *ййцу* Па Ду, *о-ййца* Про Би, *ййчица* О Мар Ра Па Про Ве Кр Ст Кор Ман Сл Ара З МЦ Би, *ййчица* Би, *ййчице* Бу Ба, *ййчурина* Сл, *ййче* Бу О Ра Па Ве Кр Ст Си З, *ййчићи* Мир, *ййчије* јаје Мар, *ййчија* (назив за дивље птице) Си Кр, *ййчија* којскака рџзна Ба, *о-ййчије* Ба, *ййчију* Кр итд.;

йч-: *чџла* Мис Бу Ра Кр Ру Н Ду Ман Си Арн Ара Ј Ба, *чџле* Вр О Ра Про Ба Ст Прк Ру Са МЦ Кор Рог Ду Ман Сл Си Ј, *чџла* (Гмн.) Ду, *чџарник* Ра Н, умџсиш *чџарницу* (тесто за Божић) Кор, *сличито* је *чџли* Мис.⁴⁸⁵ У Буковику сам записао и лик *йчџле*;

йш-: а) *йшџница* Ра Па Про Ве Ту Ст Кр Прк Ру Тр Си Рож Арн Ара З Ме МЦ Би, *йшџница* Сл Си, нџма *йшџнице* Ме, *йшџницу* МЦ Бу Ба; рџни га *йшџницом* СБ;

б) *шџница* Н Си, *шџница* Мис Мар Па Кр Прк Рож Ара Са, *шџницу* О Бу, по *шџници* Бу, от *шџница* брџшна Мис, *шџнично* О, *шџничноџа* брџшна О, брџшна *шџничноџи* Па. У Стрмову сам, неочекивано за колубарски појас,⁴⁸⁶ регистровао лик *йчџницу*.

йс-: а) *йсџто* Мис Ме Ба Па Кр Ара, *йси* Ра, *йсџћи* жџвот Мис, *йсуџе* Ра Ве Прк Ду Би Си Мир МЦ, *йсуџем* Мис О, *йсуџем* Мар, *йсуџу* Вр О Мар Арн, *йсџвали* Ст, *йсџваџи* Ст, *йсџво* Ст;

б) *суџу* Ст, *суџе* СБ, *сџваџ* Ман;

в) *йџџто* Н Сл, *йџџем* ВИ Ам Ман, *йџџвали* ВИ, *йџџво* Ам, *йџџвка* Сл.⁴⁸⁷ Од старије жене у Медошевцу четири пута сам чуо *всџто*.

кџ-: *џџр*, *џџрка*, до *џџри*, *о-џџркџ*, *о-џџрке*, *џџри*, *џџрки*, *џџркџи*, *џџрку*, *џџрко*, *џџро*, са *џџркџм*, *џџрију*, *џџрију*, *џџрију*, *џџрију*, *џџри*, *џџрима* итд. (в. т. 252 и 254);

⁴⁸⁵ Упрџшњавање групе *йч-* у речи *йчџла* познају многи други, па и суседни говори. Уп. нпр.: З. Павл. Конс. секвенце 90; Ник. Кол. 41; Ивић Биогр. 154; М. Ник. Гороб. 666; Тешџић Љџџт. 207 итд.

⁴⁸⁶ Неочекивано, јер би се африкатизација пре очекивала у космајском, односно С—В рејону, по много чему ближем и наслоњеном на К—Р залеђе. За *йш-* > *йч-* у К—Р говорима в.: З. Павл. Конс. секвенце 88; Симић Левач 185; Пецо—Милан. Ресава 273; Јовић Трст. 74; Арсовић Блаце 69; Грк. Луково 124.

⁴⁸⁷ Африкатизација у секвенци *йс-* веже Космај са говорима С—В и К—Р основе. С тим у вези в.: Симић Левач 185; Јовић Трст. 74; Алекс.—Вуком. Жупа 300; Пецо—Милан. Ресава 274; Арсовић Блаце 69; Грк. Луково 124; Ивић Биогр. 153; Барј. Чумић 16 итд.

- шк-*: *кѡ* (свугде), наравно и: на *кѡм* Ве, о *кѡм* ВИ, *кѡмѣ* Мис Пру Ара, *кѡм* је даље Вр, *кѡм* си платијо Се, *кѡм* да се жали Ра, кат *кѡм* трѣба Кор итд.; *шкѣм*, *шкѣш*, *шкѣ*, *шкѣмо*, *шкѣше*, *шкѣдѡ*, *шкѣдѡ*, *шкѣдѡ*, *шкѣдѡ*, *шкѣјем*, *шкѣјеш*, *шкѣје*, *шкѣјемо*, *шкѣју* итд. (т. 407) али: *каница* Си, *каница* Ра Ст, *канице* МВ, *канице* СБ Ду Сл Ман, *стѡ каница* Кор;⁴⁸⁸
- ид-*: а) *идѡ*, *идѣ*, *идѣ* (т. 467);
б) *ди*, *дѣ*, *дѣ*, *дѣ* рђѣна, *ди* (ди је) бѡло (т. 467);
- бз-*: *зѡва* Мис Рог Са Би Бу Вр Мир О СЕ Мар Ра Про Ве Ту Ст Прк Ру Ду Сл Др Си Ј МЦ Ме Ба, од *зѡве* Па Мир, од *зѡвѣ* Ме, *зѡву* Бу ВР Ве, *зѡвино* дрво Сл, *зѡвин* чај Ара итд. У космајском крају обичан је и облик *обзѡва* ВИ Ам МВ Н, од *обзѡве* Ам. Већ је речено (т. 127) да је у Корањници посве-дочена и *обсѡва*.
- дѡ-*: *дѡња* Ман Арн Па, *дѡње* Ме, *дѡњу* Са, поред: *дѡња* Ра Кр, *дѡње* Н, *дѡњац* Ра.

144. Супституције на принципу асимилације и дисимилације у иницијалним групама не представљају никакву реткост у многим српскохрватским дијалектима па ни на нашем терену. Мислим да су такве природе промене у свим наредним примерима:

- ши-*: *шијѡн* З, *шијѡн* Ам Ра, *шијѡнира* Ам, али и: *шијѡн* МВ Н. Изузетно се чује и *шидрей* Ам Н_а Ду_а, поред обичнијих облика: *шидрей* Вр Мар Па Ду Сл Си, *шидрейа* Вр, *шидрейи*, на *шидрейу* О, *у-шиорейу* Би, *шиорейић* Мир;
- шк-*: *шкѡри* Мис Бу Па Ам Ду Ман, *шкѡриран* Мис, *шкѣмбе* Бу, *шкѣмбе* Ра Па Ту Кр Прк Тр Ру ВИ Пру Ба Ам МВ Н СБ МЦ Би Рог Ду Ман Сл Си Арн Ара Ј Са, у *шкѣмбе* З, *шкѣмбейа* Си, са *шкѣмбейом* Кор, у *шкѣмбейу* Ру МЦ, *шкѣмбићи* ВИ, пѣт *шкѣмбади* Би, са толиким *шкѣмбади*ма Би, *шкѡла* Ст Ам Кор Н Рог Ду Ман Сл, *шкѡлу* направили Кор, *у-шѡлу* Мис, у *шкѡлу* Ду Ме, *шкѡли*, бѡлесно је Си, да *шкѡли* Кор Рог Ара Сл, *шкѡла*-га Ду, *шкѡрка* ('ломка') Ј.⁴⁸⁹ Но, промена није конзеквентна: *шкѡри* Ве Сл Ара Мар Кр МВ Си, *шкѡриу* јѣдан МВ, *шкѣмбе* Кор, *шкѡла* Бу Мар Ра Па Ара Ве Кр Тр

⁴⁸⁸ Изгледа да однос *шкѡри* : *каница* није редак и необичан у нашим дијалектима. Примећен је, на пример, у Левчу (Симић Левач 175), код Биограчића (Ивић Биогр. 154) и у кладањском крају (мој материјал).

⁴⁸⁹ Појава *шк-* < *шк-*, позната многим СХ говорима, присутна је практично на целом србијанском простору: З. Павл. Конс. секвенце 91—92, 116; Стев. Гружа 456 (*шкѣмбе*, *шкѡкљив*, *шкѣмбар*, *шкѣмбићи*, али: *шкѡла*, *шкѡди*); Јовић Трст. 74; Арсовић Блаце 70; Грк. Луково (*шкѡла* || *шкѡла*) 124; Пецо—Милан. Ресава (само у *шкѡла*) 275; Ивић Биогр. 153; Тешчић Љешт. („раније се, по причању неких старијих особа, говорило *шкѡла*, *у шѡлу*, — тога данас нема") 205; М. Ник. Гороб. (*шкѡла* 'лампа' али *шкѡла*) 667 итд.

МВ Си Арн Ј МЦ, *шкдлу* Про, *у-школу* Мир Ме, *тй* си *шкдлка*, *тй* *умѣш* да *вѣзиш* Др, *школарѣце* ('ученице') Ман, *шкдди* Бу Кор Си и сл.;

жб-: *ибун*, *ибунови*, *ибунѣи* итд. (т. 129);

жї-: *їлавак*, *їлавак* итд. (т. 129);

жм-: *имѣри*, *имѣре-се*, *имѣрѣ*, *имѣрка* (т. 129);

їс-: *їцѣѣто*, *їцѣѣем*, *їцѣѣѣли*, *їцѣѣво*, *їцѣѣвка* (т. 143);

їши-: *їчѣницу* (т. 143);

мл-: *мнѣд* Ру Си Арн Би, *мнѣда* Ст Мир Ара, *мнѣди* Ст Би, *мнѣда* Си, *мнѣду* Ара, *мнѣди* Др Ме, *мнѣди-су* Арн, *мнѣдиѣ* Ст, *мнѣдиѣ* Мир, за *мнѣдиѣ* Ј, *мнѣдос* Ру, *бїло* *мнѣдосїи* Би, *мнѣдѣжеѣу* Би, *Мнѣдѣновац* Рож, у *Мнѣденѣвицу* Арн Би; тако и: *ѣмнѣдина* Ара, *ѣмнѣдина* Н, *ѣмнѣдину* Арн, *мнѣко* Си Ј, *мнѣкѣно* ('млакушно') Си, *мнѣчиѣ* Би; тако и: *ѣмнѣчи-се* Си Ме, *ѣмнѣчи-се* Арн, *ѣдѣмнѣчїмо* Ј, *мнѣїшїмо* Си, *мнѣко* Ве Ст Тр Н Си Арн, за *мнѣко* Ј, *мнѣчац* [ка-скїнеш кајмак гѣре, маѣло сїѣе дѣле, пѣтоне пѣсе унѣтра. Оно дѣѣе дѣл, ѣбеси се] Арн.

Ипак, знатно су чешѣе потврде старијег стаѣа: *млѣд* Мис Н Мар Ра Ве Ст Ру Ду СБ Ман Сл, *млѣда* Па, *млѣдо* Прк, *млѣди* Па, *млѣда* Рог Мар Ме, *млѣди* Кр Мар Рож, *млѣѣе* Мис Ве Ме, *млѣѣи* О Ра МВ Сл Др Ба, *млѣдос* Ра Ст, *млѣдѣжеѣѣ* Рог Мар Си, *млѣдѣжеѣѣ* Ба, *млѣдиѣ* СЕ, *млѣдиѣ* СЕ, *млѣдиѣу* Кр, *ѣзу* *млѣѣїке* од зѣве и напраѣу цѣѣви СБ, *млѣѣїк* Ме, *млѣѣїке* Ме; тако и: *ѣмлѣдина* Па Рог МВ, *ѣмладина* Про Рож; *млѣдиѣ* (време каѣа се „меѣѣ” месец) Про, у *Млѣденѣвицу* Про, *млѣко* Мис, *млѣку* вѣду Ам, *млѣчиѣ* Би, *млѣкѣн* ('млакушѣн') Мир, *млѣкѣну* вѣду Мир, *млѣкушїна* вѣда Ду, *млѣкушїно* Рож Ба; тако и: *ѣдѣмлѣчїмо* Вр, *ѣзмлѣчїла-се* вѣда Рож, *смлѣчи-се* вѣда Рож, *ѣмлѣчїм* Ман, *млѣїшї* Мис Ме, *млѣїшїшї* Ме, тѣ се *ѣзмлѣїшї* О, *млѣїшїмо* Бу ВИ Кор МВ Ба, *млѣїшїли* Вр; тако и: *ѣзмлѣїшїмо* Ба, *ѣмлѣїшїм* Ве, *ѣмлѣїшїшї* Па МЦ, *ѣмлѣїшїмо* СЕ Мар Са Ра Ве, *ѣмлѣїцу* Рож итд., *млѣко* Вр Кор О СБ Си Мар Па Ст ВИ Пру Ам Кор Ду, *млѣкѣр* Вр О Ман, *млѣкѣр* Пру, у *млѣкѣру* О, *млѣкѣѣѣѣ* (врста печурки) Ду, *млѣчїшїѣ* (јело: прави се од брашна и млека) Рог и с.л.⁴⁹⁰

⁴⁹⁰ Нисам приметїо да је асимплација групе *мл-* географски обележена, али искуство у Арнајеву заслужїе да буде поменуто. У говору Лѣпосаве Павловиѣ, рођене 1908. у Рожанцима, промена *мл-* у *мн-* извршена је, чини се, доследно (*ѣзмнѣчи-се*, *мнѣко*, *мнѣко* итд.), док сам од његог мужа, рођеног у Арнајеву, бележио једино облике са *мл-*. Моје искуство у Рожанцима, опет, не даје ваљѣан повод за претпоставку да је Лѣпосава ову црту донела из родног села.

ињ-> *ињ*-:⁴⁹¹ *ињиздо*, из *ињизда*, из *ињиздѣѡа*, са *ињиздѣѡа*, у *ињиздѣѡу*, на *ињиздѣѡу*, на *ињиздѣѡу*, на *ињизду*, *ињиздѣѡа*, *ињиздѡди*, из *ињиздѡди*, *ињиздѡце*, *ињиздѡра*, *ињиздѡра*, *ињиздѡри*, у *ињиздѡри*, на *ињиздѡри*, *ињиздѡре*, *ињиздѡре*, из *ињиздѡра*, по *ињиздѡрама*, *ињѣздо*, из *ињѣзда*, *ињѣздѡра*, *ињѣздѡра*, у *ињѣздѡри*, на *ињѣздѡри*, у *ињѣздѡру*, *ињѣздѡре*, у *ињѣздѡрама* итд. (т. 47б), *ињиван*, *ињивно*, *ињивни*, *ињиваво*, *ињивѡ-се*, *разѡињивѡ-се*, *разѡињивило-се*, *разѡињивиѡ-се* итд. (т. 47а), *ињѣждимо* ('гњетемо, гњечимо') Ст Ру Си Са, *ињѣжди* кромпир Си, нѣ-*ињѣждимо*, Са, *ињѣждила* Ст Би, *ињѣжден* Са, *ињѣжден* пасуљ Па Ст МВ, *ињѣждѣник* (густѡ, гњечени пасуљ, „папула”, једе се увек уочи Божића) Па Прк МВ З Са Ме Ба, ѡкусимо тога *ињѣждѣника* Прк, *ињѣждѣник* Ра, *ињѣждѡк* ('гњѣждѣник') Ме, тако и: *изѡињѣжди* Ве, *изѡињѣжди* Тр, *изѡињѣжди-се* Ам, *изѡињѣжди-се* Ме, *изѡињѣждиши* Ба Би, *изѡињѣждиши* Др Би, *изѡињѣждимо* пасуљ Др, *изѡињѣждимо* Са, *изѡињѣждѣно* Ј, *зѡињѣждим* лѣбац Тр, *уѡињѣждиши* Про Тр Ру Си, *уѡињѣждим* Ј, *уѡињѣждим* Ара, *уѡињѣждиши* Про Рож, *уѡињѣждиши* Др Ара, *уѡињѣжди* МЦ Кр Ме, *уѡињѣжди-се* Ара, *уѡињѣждимо* Па Ст Прк, *уѡињѣждимо* Ра Ду Рож, *уѡињѣжден* Ра Про Ру и сл., *ињѣѡав* ('мекан, меѡав') лѣбац Ба МЦ Би, *ињѣѡав* лѣбац Сл, *ињѣѡав* Бу Па Ве Тр МВ Рог Мир Ру Би, *ињѣѡава* Ве Ам Ба, *ињѣѡаво* Ј, *ињѣѡави* Мир, *ињѣѡа* ('гњѣѡава земља') Арн, *ињѣѡѣмо* ВИ, *наѡињѣѡѣмо* ('умесимо') Рож, да *уѡињѣѡѣмо* лѣбац ВИ, *ињѣѡѡи* Мир, *уѡињѣѡѡи* лѣпо лѣбац Ту, *ињѣѡав* ('гњѣѡав') Ве Прк Ман Си, Ара, *ињѣѡава* зѣмља Ман, *ињѣѡав* Ду, *ињѣѡава* зѣмља О и сл., *ињѡла* Тр, *ињѡле-су* СЕ Ту, *ињѡле* крѡшке О Ра Ст Прк Тр СБ Рог Ман Са Ба МЦ, *ињѡли* Мар Ве Рог Си Би, пѡчѣла да *ињѡли* Си, *ињѡлѡ* Мир, *ињѡлава* ('гњѣѡава, лепљива') зѣмља Мар, *ињѡлава* зѣмља Ду, *ињѡлав* Рог, тако и: *ѡѡињѡли-се* Кр, *ѡѡињѡле* Би, *уѡињѡли* О, да *уѡињѡле* Ру Прк З, *уѡињѡлу* СЕ Сл Си, *уѡињѡлѡ* Ра, *уѡињѡмила* Ве ВИ, *уѡињѡмиле* Ст Ј Са Ара, *уѡињѡмиле* Па и сл. Увек је, међутим, *ињѡј* Мис О Мар Ј Ра Па Ве Кр Тр Би Ру ВИ МВ, ка *се-зѡињѡи* МВ итд. Само сам у Буковѡику наишаѡ на лѡкове *уѡињѡлѡ*, *уѡињѡле*;

кл-> *кљ*: *кљѣиѡиѡа*, *кљѣиѡиѡима*, са *кљѣиѡиѡима* (т. 244), бѡјѡ *се закљѣиѡиѡиѡо* О, дѡ - л се ѡно сѡмо *закљѣиѡиѡиѡило* Ј;

кн-> *књ*:- *књѣѡла* Си, *књѣѡле* Сл;

жл-> *жљ*:- *жљѣзда* Бу О СЕ Мар Са Ба Ра Ве Ту Ст Прк Тр Ру ВИ Кор Н Рог Ду Ман Сл Си, *жљѣзда* Мир Ме Ј МЦ

⁴⁹¹ Уп. Белић Фонетѡика 133; Симпћ Левач 181; Алекс.—Вуком. Жупа 300; Арсовић Блаѡе 70 итд. Прѡмена *ињ*- у *ињ*- у случајѣвѡма типа *ињѣздо* захватила је, између ѡсталих, све гѡворе призренско-тѡмѡчке, К—Р, С—В и Ш—В ѡснове. О томе в. и Рем. Јат 93—94.

Би Рож, *жлѣзде* Тр ВИ МВ Рог Ду Ман, *жлѣзду* СЕ Па Ру Сл Ме, *жлѣзду* Ј,⁴⁹² *жлѣб* Вр Бу О Мар Па Ра Про Ве Ту Кр Ст Прк Тр Ру ВИ Кор МВ Н СБ Ду Рог Ман Сл Си Ара Са Ме Ба, *жлѣб* Рож Арн Ј З Ме Би, низа *жлѣб* Арн, *жлѣбови* Кр, у *жлѣбу* Прк, *жлѣби* СЕ Про Сл, то се *жлѣби* ВИ, што се *жлѣби* Би, *жлѣбимо* Ј, *жлѣбе* Кр Прк, *жлѣбу* Па Рог Си, *жлѣбљена* пераја Си, *жлѣбљено* Кр, *жлѣбниши* Про Ве, *жлѣби* Ст Ру, *жлѣби* Сл, *жлѣбниши* СБ, *жлѣбљено* Бу Си, *жлѣби*о Ру, *жлѣбниши* Ара, *жлѣбниши* Вр Ту Ара Са, *жлѣбниши* Прк Ба, *жлѣбниши* Би, *жлѣбе* Ве, *жлѣбимо* Др, *жлѣбљено* СЕ Ра, *жлѣбљено* Ве Тр, *жлѣбљено* Рож, *жлѣбниши* Вр Бу Па Ру Ара, *жлѣби* Н Ман, *жлѣби-се* З, *жлѣби* Арн, *жлѣби-се* Бу СЕ Ам, *жлѣби* О СЕ Ту МВ, *жлѣбниши* Прк, *жлѣбимо* Ст, *жлѣбимо* З, *жлѣбу* Мар Рог, *жлѣбу* Мар, *жлѣбе* ВИ Ам, *жлѣбљен* Мис, *жлѣбљен* З Ме, *жлѣбљено* Мис Ве Ту Ду, *жлѣбљено* Ра Ве, *жлѣбљено* Ме, *жлѣбљено* Ј, *жлѣбљива* З итд.;⁴⁹³

шл->шљ-: *шљм* Ду МЦ МВ Мис, на *шљму* МЦ, *шљмови* СБ, *шљнове* Ам, поред: *шљм* О Ра Ду Др; *шљийер* от пруге МВ.⁴⁹⁴

чл->чљ-: *чљанак* Бу Тр Ру, поред: *нога* у *чљњу* Тр, *чљнкови* Ру.⁴⁹⁵

Примери са *ин->ињ-*, *кл->кљ-*, *жсл->жсл-*, *шл->шљ-* различито су тумачени у нашој литератури. Д. Јовић у облицима *кљешџа*, *жлѣб*, *жлѣзда* види резултате ијекавског јотовања.⁴⁹⁶ И Б. Николић мисли да су *кљешџа* у ваљевској Колубари траг „ијекавских насељавања”.⁴⁹⁷ Имајући у виду судбину дугог јата на терену одакле су досељавани преци данашњих Колубараца, мислим да би требало очекивати пре лик *кљешџа*. И саме прилике у ваљевској Колубари говоре да тамошња *кљешџа* треба тумачити као и у другим говорима Ш--В, С--В, К--Р и призренско-тимочке базе: „Сви се ови примери [ијекавизми, С. Р.], разуме се, јављају и у екавском лику; једино нема *кљешџа*”.⁴⁹⁸ Прилике у нашој зони, а уосталом и у највећем делу србијанских и пречанских идиома, дају за право онима који наведене примере тумаче гласовном асимилаци-

⁴⁹² Из МЦ имам и лик *жлѣзда*.

⁴⁹³ Само сам у Копљарнима регистровао један облик са *-жсл-*: *жлѣбниши*.

⁴⁹⁴ Д. Јовић сматра да је код речи *шљм* „усвојена ијекавска варијанта” (Јовић Трст. 75).

⁴⁹⁵ Избегавање двају палаталних сонаната *љ* и *њ* у суседству сведочи о деловању закона дисимилације. Иначе, ова реч има и синонимну варијанту: *чужкал* Бу Мар, *чужљиви* Мар.

⁴⁹⁶ Јовић Трст. 53.

⁴⁹⁷ Ник. Кол. 34.

⁴⁹⁸ Ник. Кол. 34.

јом, тј. палатализацијом изазваном „природом веларних сугласника *к*, *џ* и фрикативних *ш*, *жс*“.⁴⁹⁹ Услове под којима *шл* > *шљ*, *жсл* > *жљ* имамо и код именице *чљанак*.

145. Супституција на бази дисимилације знатно је ређа. Бележио сам је у следећим случајевима:

мн->*мл*-: *млдіо* Мис Бу Вр О Ба СЕ Мар Ра Па Кр Ст Тр Ам МВ Н Ду Мир, *млдіа* стџка О, *млдіа*-је кйша бйла Мис; тако и: да се *намлџиси* Мис, *намлџисило* МЦ, *намлџисило-се* Кр, *умлџисава* Са и сл.⁵⁰⁰ Спорадично се чује и *мн*-: *мндіо* Ру Би;

дл->*іл*-: „Разбијање консонантске секвенце условљено је блискошћу консонаната по месту творбе“⁵⁰¹: *ілџіо* МВ Н Др, *ілџіом* Ру Коп Прк, *ілџіенце* Мар, прожљџбиш га *ілџіом* Ба, жљџбиш га *ілџіџіом* Ба, поред: *длџіо* Рог. Овде изостаје К—Р дисимилативна промена *дм*->*ім*-⁵⁰², те је увек: *Дмййтар* Ве, *Дмййровићи* ВИ, *Дмййријевића* Ра, до *Дмййровадне* Тр, *Дмййровскџ* Задушнице Прк, до *Дмййровдана* Ве.

Осврт на неке иницијалне консонантске групе

146. Очекивану судбину доживеле су групе *чр*- и *чр*-: *чрн* Си Н, *чрпо* ВИ, *чрви* Ве, *чрве* Ст Мир, *чрвџно* Мар, *чрџво* ВИ СБ Н Мис, *чрџџіом* З Мир, са *чрџџіом* Ара Ба, *чрџџіом* Кр, *чрџџіом* Ра Н, у *чрџџіу* Ара, *чрџџад* Ра, *чрџџа* Си Прк, са *чрџџима* Ру, на *чрџџима* Прк, *чрџџиња* Мис Бу О Мар Ра Па Ту Кр Ст Ру МВ Си Ду Ман, *чрџџиња* Ј Ба итд. О предлогу *через* говори се у т. 474.

147. Доследно је: *шљйва* (у свим селима), *шљйву* Сл Ст Ман О, на *шљйви* Вр ВИ, *шљйве* Мис Мар Ра Прк Ру Ман Си Ј Ме Би итд.

⁴⁹⁹ И. Поповић, *О изјовору речи жљџб и жљџзда*. — НЈ, н. с. књ. I, св. 1—2, стр. 318—322; Поп. Госпођ. 130—131, 153. А. Пецо и Б. Милановић не искључују могућност да је код *ћвџздо*, *кљџџића* и *бљџџићи* извршена даљинска асимилација, с тим да је *ћвџздо* могло настати и асимилацијом „по месту творбе“ (Пецо—Милан. Ресава 282). Уп. и: Белић ДИЈС 220, 223, 224; Скок Рјечник I, 579; у *ћвџџићи*, *ћвџџићем* . . . „Гњ је настао из *ћн* као у *ћној* < *ћној*. У Врбнику је одатле *њ* као у *њазло*“.

⁵⁰⁰ Појава *мн*->*мл*- позната је многим, па и већини суседних говора: Симић Левач 198; Јовић Трст. 69; Пецо—Милан. Ресава 283; Алекс.—Вуком. Жупа 300; Арсовић Блаце 71; Барј. Ибар 75; Пецо Ђердап 201; Барј. Чумић 16; Барј. Церовац 123; Ивић Биоград 153; Стев. Гружа 456; Ивић Ловра 195 итд.

⁵⁰¹ Јовић Трст. 70. Промена *дл* у *іл* у овој лексеми честа је појава у нашим говорима. Уп. нпр.: Симић Левач 200; Грк. Луково 125; Арсовић Блаце 71; Алекс.—Вуком. Жупа 299; Поп. Госпођ. (у западној Бачкој) 154; Ник. Тршић 409; владашки крај (у мом материјалу: *ілџіџіо*); РЈАЗУ III, 197; РСАНУ III, 343.

⁵⁰² Симић Левач 200; Пецо—Милан. Ресава 285; Алекс.—Вуком. Жупа 299; Елез. Речник I, 99; Барј. Ибар 74; Барј. Метохија 129. Из Осојана и Тучепа код Бураковца имам и свој материјал, који садржи примере типа: *Гмййтра*, *Гмййтрџдан*, *Гмййтрџвица* и сл.

148. Према књ. и левачком *сврѝка*⁵⁰³ овде се чује: а) *сврѝка* Мар Ту Ст Ру ВИ Н СБ Ду Ман Сл Си Би, *сврѝке* Ра Ту Ара, *свракељица* Тр Ј Са Би, *свракељица* Арн, *свракељица* Ме МЦ, *свракељице* Ме, *свракељице* Ме, *свракуљица* Ра, тако и: *сврачине* ('стражњи, рачвасти крај руде') Ду; б) *шврѝка*⁵⁰⁴ Мис Бу О СЕ Па МЦ Ве Рог Мир Рож, *шврѝке* О Па Рог Ба, *швракељица* Ве, *швракељица*, *швракељицу* МЦ.

149. По правилу стоји иницијално *ив-* у облицима гл. *ивирити* ('из-виривати, гледати крадом'): *ивѝри* Ве Ту Ст Пру Ам Рог Ду Ман Сл Си Ба Мир Арн Ара Ј Са, *ивѝрили* Ст Прк, *наивѝри-се* вѝмо Мир, *наивѝрили* Ам, *изивѝрѝва* Ту ВИ, *изивѝри* Ба, *изивѝриѝо* Ст, *изивѝрило* Ара. Судаћеи по мојој грађи, ликови са *вир-* су знатно ређи: *вѝри* Мар З Кр, *изивѝрѝва-се* Па З Би, оно се *изивѝрѝва* Би. Не би се могло рећи да је гл. *ивирити* (и *ивираити*) редак у нашим говорима.⁵⁰⁵

150. Према књ. *сиѝанѝ* и *шиѝнѝ*⁵⁰⁶ овде је *шиѝанѝ* Мис.

Сандхи и сродне појаве у додиру морфема

151. Када се у сандхију и између префикса и основе нађу сугласници различити по звучности, обично долази до регресивне асимилације:

а) *з-бѝка* Си, *з-брѝћом* МВ, *з-Бѝтарима* Ра, *з-брѝшном* Кор, *з-бѝм-бом*, *з-бѝмбама* Прк, *з-брѝшом* Са, *шѝз брѝће* Мар, *сиѝрѝз божѝја* Рог, *сиѝрѝз божѝја* Бу, *з-иѝведима* О Ба, *з-иѝвѝдима* Н, *з-иѝрабуљама* Си, *шѝз иѝдѝна* Др, *иѝшнѝз иѝрла* Мис, *з-друѝшиѝом* Кор, *брез-дрѝвиѝа* Ба, *иѝз дѝѝу* Др Ра, *иѝз дѝѝоше* Ст, *иѝз девѝјка* уѝће Ра, *иѝз дрѝси* Арн, *иѝз-дрѝју* Мар, *иѝз дрѝја* дѝђе Ман, *иѝшнѝз дана* Ру, *иѝшнѝз-дана* Н, *иѝшѝоз дѝде* Кр, *шѝз дѝѝе* Мис, *иѝрѝж-ѝа* рѝзно ВИ, *јѝж иѝре* Ам, *мѝшеж-ѝа* Рог, *иѝшѝѝж-ѝа* Ру, *закѝлесж-ѝа* МВ, *бѝж-де* су је нашли Ара, *мѝж-да* га тражиш Мар, *мѝж-да* удѝсиш Сл, *мѝраж-да* дѝш Ам, ако *нѝж да* прѝвиш Рож, *ож да* рѝдѝш Прк, *јѝз ѝѝвола* Кор, *иѝд зрѝнѝди* Н, вѝмо је *вѝђ бѝље* Прк, *дѝвед бѝрѝди* Ј, *неѝ-жѝиву* они Рог итд.;

б) *ис-куће* Кор, *ис-кѝрѝна* Ј, *ис-кѝше* Ме, *ус-кућу* Ба, *ис конѝље*, *ис-конѝѝаља* Н, *исѝлѝшемо* Бу, *крѝс-иѝшѝок* Ба, *крѝс-иѝрѝше* Про, *бес-иѝѝб* МВ, *крѝс-иѝри* Ба, *нис-иѝруѝу* Ру, *иѝрес-иѝсоѝна* Ду, *иѝрос-иѝрѝзор* Са, *ис-иѝѝ* ѝѝѝве Ба, *оѝш-куѝиѝња* Са, *оѝш-куће* Рож, *иѝрѝш-кућу* Мир, *иѝшнѝ-сѝнѝма* Ма, *иѝшнѝ-ѝазом* О, *кодѝ* *иѝшѝјѝдера* Мис, *иѝѝк Гѝѝја* кѝћа Мис, *Бѝк-иѝе* вѝдо Ме, преко *ѝвѝчек Гѝѝѝа* Си, од *жѝѝвѝѝ** *чѝвѝка* Рож, *дрѝш-се* дѝбро Кор, *ниѝш-Гѝѝ-риѝе* Про, *крѝш-Гѝѝѝѝе* Са, *бѝшн-чарѝѝа* Ара, *крѝш-чѝшѝри* Ба итд. (в. и т. 166).⁵⁰⁷

⁵⁰³ Правопис 688; РМС V, 702; Симић Левач 174. *Сврѝка* је и у говору Блаца и околине (Арсковић Блаце 66).

⁵⁰⁴ У РМС VI, 937 *шврѝка* се, као „покр.“ реч, упуђује на *свараку*.

⁵⁰⁵ Уп. Симић Левач 176; РСАНУ III, 219—220; РМС I, 473; Скок Рјечник I, 642 итд.

⁵⁰⁶ Правопис 709, 826; РМС V, 924, VI, 992. Уп. и Тешић Узовница 187: *шиѝанѝ* и *сиѝанѝ*.

⁵⁰⁷ Сасвим ретко сам наплазио на потврде аналошког ширења резултата асимилације по звучности у примерима типа: *иѝшѝшак* СЕ, *рѝшѝшак* Арн Ба, *уѝшѝшак* Ј Мис, *иѝшѝшак* жѝѝвѝт Мис. Основно је, разуме се: *слѝшѝшак* СЕ Си Мис Мар Ра Арн Рож Ј Па Ме, *уѝшѝшак* Арн Ба, *иѝшѝшак* Си итд.

152. Када се *с* и *з* нађу испред *љ* и *њ*, често долази до једначења по начину и месту образовања:

зњ > *жњ*: *јж-њеџа* Коп, *јж-њи* МЦ, *јж-њџ* Тр Ба, *јж-њиџе* Ве Бу Ара, *јж-њеџа* Мис, *крјж-њеџа* Ара, *крјж-њу* Ј Вр Ара, *јрјж-њџ* Ту, *ујж-њу* Ј Кр, *ујж-њеџа* Др, *брјж-њџ* Ј, *дбнјж*у га *чџеле* *тијж-њеџа* Би итд.;

зљ > *жљ*: *јжљуби* Ра Коп МЦ, *јжљуби* Ам СБ, *јжљубим* Рог, *јжљубимо-се* Си, т $\dot{у}$ се *јжљубимо* Мис, *јжљубимо* Коп, *јжљубе* О Мис, *дн се јжљубијо* Ве итд.;

сњ > *шњ*: *ш-њом* СБ, *ш-њим* Би ВИ, *ш-њима* Мар, *ш-њоме* Си, *дн-њак* ('осиња^к') Арн,⁵⁰⁸

сљ > *шљ*: *ш-људма* Ст Вр.

Да опозиција између *з* и *ж*, *с* и *ш* у примерима ове врсте ипак није истрвена, показују следећи примери: *из-њиџе* О Н, *из-њи* О, *крјз-њу* О, *ујз-њу* Ба, *брјз-њџ* Кр, *лџзња^{ча}* [буранија плиткара] Ба, *изљуби* Мар Ст ВИ Арн Са Ба, *изљуби* Ду, *изљубимо* О, т $\dot{у}$ се *изљубимо* Ст, *изљубиши* О, *изљубе* Мис, *изљубу*, *изљубу-се* Ду, *изљубим* Мис, *изљускали* онџе *љуска* МВ, та $\dot{к}$ о се *разљубијо* Ду, *с-њом* Коп Ст Ду Вр, *с-њима* Мар Ст Ам Рог, *иласња^{ча}* (мотка која се 'подбије пот плас') СБ, *с-људима* Мис Ј.

153. Наша зона припада говорном подручју у којем консонанти *с* и *ц* не могу стајати испред консонаната *ш* *ж* *ч* и *ћ* *ђ*. Само изузетно, и то више као последица индивидуалне говорне особине, а не као општа појава, *с* може да се чује испред *ћ*: *з $\dot{а}$ р $\dot{а}$ сће* Ст, *јр $\dot{д}$ иасће* Вр.⁵⁰⁹

Разуме се да је увек: *ли $\dot{н}$ иће*, *д $\dot{л}$ енићом*, *з $\dot{а}$ јовџићом*, *м $\dot{а}$ ићом*, *м $\dot{л}$ ошћом*, *м $\dot{л}$ адошћом*, *си $\dot{н}$ дрошћом*, *к $\dot{р}$ ићен*, *на $\dot{м}$ еи $\dot{н}$ ена* итд. (в. т. 134). У материјалу немам потврда за групу *зћ*. Бележио сам искључиво *јр $\dot{д}$ и $\dot{с}$ ће*, *јв $\dot{д}$ сће* (т. 193).

154. И на нашем терену има случајева тзв. африканизације у секвенци *ш*, *д* + *с*: у *ар $\dot{н}$ ау $\dot{и}$ ку* з $\dot{е}$ м $\dot{л}$ ју Рож, *ар $\dot{н}$ ау $\dot{и}$ ки* к $\dot{д}$ ш СЕ, *бр $\dot{а}$ цки* (изгледа доследно) Кр Ст Ман Па Прк Ду Си Арн Ј, *љ $\dot{у}$ цки* (свугде), *Кр $\dot{в}$ а $\dot{ц}$ ка* Мис, *кр $\dot{в}$ а $\dot{ц}$ ки* Мис, *Р $\dot{в}$ а $\dot{ц}$ ка* Ду, *р $\dot{в}$ а $\dot{ц$ ки* Ман. Појава није ни честа ни обична као у неким суседним говорима⁵¹⁰ и много је обичнија потпуна редукција дентала: *вој $\dot{в}$ одск $\dot{и}$* м $\dot{о}$ мак Ра, *вој $\dot{в}$ одск $\dot{и}$* СЕ, *ј $\dot{о}$ с $\dot{и}$ о $\dot{с}$ ки* ж $\dot{и}$ вот Мис, *ј $\dot{о}$ с $\dot{и}$ о $\dot{с}$ ки* ж $\dot{и}$ вот Ве Мир Ба Прк, *ј $\dot{о}$ с $\dot{и}$ дск $\dot{и}$* ж $\dot{и}$ вот МВ Рог, *ј $\dot{о}$ с $\dot{и}$ о $\dot{с}$ ки* р $\dot{а}$ ди Прк, *Кр $\dot{в}$ аска* Кор, до *Кр $\dot{в}$ аске* Мар, у *Кр $\dot{в}$ аској* Ра, у *Кр $\dot{в}$ аском* Кор, *св $\dot{е}$ ск $\dot{и}$* р $\dot{а}$ т Ј, *св $\dot{е}$ ск $\dot{и}$* р $\dot{а}$ т Вр, *си $\dot{н}$ ар $\dot{д}$ сваски* Ра СЕ, *с $\dot{у}$ ск $\dot{е}$* тр $\dot{о}$ шк $\dot{о}$ ве Ба, у *Шв $\dot{е}$ ск $\dot{о}$ ј* Ду, *Окр $\dot{и}$ ско* јез $\dot{е}$ ро СЕ, *осу $\dot{ш}$ у $\dot{ј}$ емо* Ј, *дска $\dot{ч}$ е* СЕ, *ј $\dot{р}$ џеседник* Мис ВИ, *ј $\dot{р}$ џеседник* Ду, *дс $\dot{е}$ к* Мис, *дсечена* Мис, *ос $\dot{е}$ чено* МВ, *дс $\dot{е}$ ца* МВ, *дс $\dot{к}$ очи* Н, *ос $\dot{и}$ у $\dot{ј}$ или* Н, *ос $\dot{и}$ у $\dot{ј}$ или* Ст СБ Ме Пру, *ос $\dot{и}$ у $\dot{ј}$ ила* Мис, *ос $\dot{и}$ у $\dot{ј}$ ила* Ам Са Ј Ме, *дс $\dot{и}$ у $\dot{ј}$ а* Си, *ос $\dot{и}$ у $\dot{ј}$ ине* Са, *ос $\dot{и}$ у $\dot{ј}$ ање* Ј итд. Исту ситуацију налазимо и у сандхију:

⁵⁰⁸ Ново, и за овдашње фонетске прилике необично, име *Сње $\dot{ж}$ ана*, забележено у Раниловићу, свакако је однекуд импортовано.

⁵⁰⁹ Појава је знатно израженија у александровачко-бруском говору (Алекс.—Вуком. Жупа 299).

⁵¹⁰ Нарочито у Левчу (Симпћ Левач 182—184). Уп. и: Арсовић Блаце 72; Јовић Трст. 72.

ка-се трéсо Пру, ка-сам се ўдáла ВИ, ка-су се врати́ли Рож, ка-се сѣде Ме, пòсле ка-смо рáспали се Мис, сá-се ја сѣтик Мис, сá-се сáми узймау Ам, кú-смо прòшли Мар, ка-се помисим Вр, ка-су б́или Ам, ко-сесирѣ Н, ко-сви́ња (код свиња) Ду, ð-смија О, о-сид́ке Ба, љре-сина (пред сина) Ду итд, о-зѣмѣ́ МЦ, о-зйда Ве и сл., поред: од-зѣмѣ́ МЦ.

155. У радном прид. гл. *оитићи* долази понекад до потпуне редукције вокала *-и-* и стварања африкате *ч*: *òчò*-је Ме, *òчо* Ара Би, *òчла* Ара. У осталим случајевима, а углавном се ради о сандхију, секвенца *-иши-*, односно *-диш-*, отклања се редукцијом дентала: *нас ље-шес* Рож, *дишиѣшу* Арн, *ље-шес* јаја Вр, *ошрáвљује-се* Мис итд. Исто тако, бележио сам и: *ò-жице* (од жице) Кор, *љре-жѣну* (пред жену) Мар. За уклањање фи-налних сугласника *ð, ш, з, с*, у сандхију в. и т. 187.

156. Нисам слушао примере са *-ћски > цки*, познате неким нашим говорима,⁵¹¹ али сам, додуше у само једној лексеми, приметио неизмењену секвенцу *-ћск-*: *òдмáћски* Кор, *òдмáћске* снáе Ра, *дá òдмáћским* жé-нама Про.

КОНСОНАНТСКЕ ГРУПЕ У МЕДИЈАЛНОЈ ПОЗИЦИЈИ

157. Супституције настале асимилацијом бележио сам углавном у познатим приликама и случајевима:

мӣ > нӣ: *ѡднѡим* О З Мис Ра Прк Пру Ам Рог Ду Са МЦ Ба, *нè-ѡднѡим* Ст Па Ра Ру, *не ѡднѡим* Ра, *ѡднѡиши* ВИ, *ѡднѡљив* ('има добру меморију') Кр, *ѡднѡљив* Прк, *зайѡднѡишла* Рог, *зайѡднѡишле* Ду, *зайѡднѡишла* Бу Па Ве Тр Ме МЦ Прк Ба, *зайѡднѡишја* Ара, *зайѡднѡишја* ВИ, *ѡднѡишла* Ара Ј Вр Мис Ст Прк Ба, *ѡднѡишли* Ј и сл., *ѡднѡиш* вáтра Мир Мис, свè *ѡднѡиш* Рог.⁵¹² У грађи имам само две потврде чувања групе *-мӣ-*: *ѡднѡишла* Па, *зайѡднѡишла* ВИ.

нӣ > мӣ: *црæмӣѣрка* Ара Пру МВ Др Сл, *црæмӣѣрка* Ду, *црæмӣѣрке* Ду, *шарæмӣѣрка* (врста птице) Арн, *једæмӣѡш* Ра, *једæмӣѡш* Прк СЕ МВ МЦ Си, поред: *једæмӣѡш* (*-н-* се овде држи захваљујући наслањању на лик *један*) Ра Прк Ст Би Мис;

⁵¹¹ Уп. нпр.: Симић Левач 184; Алекс.—Вуком. Жупа 299; Мил. Кик. 21; Пеш. СК—Љ 127; Стеван. ИЦД 51. Маретић (Граматика 89) на овај начин објашњава на-станак ојконима *Пецка*.

⁵¹² Промена *-мӣ-* > *-нӣ-* захватила је изузетно широк простор. На источном штокавском терену изван домашаја ове појаве остали су практично једино Галипољци, у чијем су говору потврде са *-мӣ-* чешће: З. Павл. Конс. секвенце 93—94; Симић Левач 180; Пецо—Милан. Ресана 287; Алекс.—Вуком. Жупа 299; Арсовић Блаце 72; Јовић Трст. 74; Пивћ Бногр. 153; Ник. Кол. 40; Стев. Гружа 456; Тешић Љешт. 209; М. Ник. Гороб. 668; Ник. Тршић 410 итд.

- нб* > *мб*: *зелѐмбѡћ* Мис, *зелѐмбѡћ* Мар Пру МВ Н Рог, *зелѐмбѡћу* Ст, *зелѐмбѡћи* Си Тр, *бомбѡле* ('бомбоне') Ман, *бомбѡне* МВ, поред: *бонбѡле* Ман, *болбѡне* Па;
- бн* > *мн*: *Сѡмница* СБ Др Мир, и-*Сѡмнице* СБ Др, до *Сѡмнице* Рож, на *Сѡмници* Др, у *Сѡмници* Ман Мир Ара, у *Сѡмницу* Сл, *Сѡмничанин* ВИ, *сѡмничку* ћуприју Др, уз ређе: *Сѡбница* СБ, *Сѡбницу* Ст; бѡли смо *ѡрѡсемни* Си, *зомниѡца* Рож;
- вн* > *мн*: (не нарочито често): *зѡмнули* Арн, *зѡмну*, *зѡмне* Ара, *зѡмнѡш* Са, на *ѡлѡмнѡј* Мѡрави Арн, *ѡлѡмнѡ* стѡбове З, за *ѡмнѡ* СБ, *ѡмна* Рож, *ѡмнѡ*, *ѡѡмнѡ*, *ѡѡмна*, *ѡѡмнѡ*, *ѡѡмнѡ* (в. т. 470), *рѡмнѡ* Рож Арн, *рѡмниѡна* Арн, *зарѡмниѡ* Ве.⁵¹³ Ипак претежу примери са очуваном групом *-вн-*: *ѡвнѡ*, *ѡвнѡ*, *ѡѡвнѡ*, *ѡѡвнѡ* (в. т. 470), *ѡарапе* . . . *ѡѡвнѡшиѡе* Ст, *ѡѡвнѡшиѡа* сам и ја МВ, *ѡаровниѡна*, *свѡкар* прѡси девојку и *ѡа* јѡј *ѡаровниѡну* Рог, *ѡрѡвѡвна* МВ, *ѡрѡвнара* Ба,⁵¹⁴ *ѡрѡвна* Мар, *ѡвнѡш* Мис, *ѡвнѡ* Вр, *ѡвнѡмо* МВ, *ѡвнѡ* ВИ, *ѡѡвнѡ* Бу, *ѡвна* Ру Арн МЦ, *трѡ* *ѡвна* О, *ѡвнѡви* О ВИ Ј, *ѡвнѡва* Ру МЦ, *ѡвнѡве* МЦ, *слѡѡѡѡвнѡ* *ник* Рож, *рѡвна* Ве, *рѡвне* Вр Арн, *рѡвно* Ве Кр Ру Ду Рож Ман Си Мир Ба МЦ, *рѡвниѡца* Кр Сл Си Мир Ј Па Ду Ме, *рѡвниѡ* Мар, у *рѡвниѡ* Ба, *ѡдрѡвнѡмо* Ара и сл., *ѡсѡрѡвно* СЕ, *рѡвномернѡ* Вр, дрѡжиш *насѡвнѡиѡе* [ѡѡкѡ ми јѡдно идѡмо, бѡлеѡжиѡо напрѡд, а ѡн за наѡа сѡје] Ј;
- вѡ* > *мѡ*: *ѡлѡмѡа*⁵¹⁵ СЕ Ра Ве Ту Ст Тр Ру Ду Ман Сл Мир Ара Ј Са З Ме Ба МЦ Би, *ѡлѡмѡа* Ам, ѡ-тѡ *ѡлѡмѡе* Ту, поред *ѡлѡмѡе* Ра СБ, *ѡлѡмѡу* Ве Др Ту Ру Мир Ду Ман Рож Ара Ба, *ѡлѡмѡѡ* Ара, *ѡлѡмѡе* О Рож Са Ба, *ѡвѡ* *ѡлѡмѡе* Ду Мир, *ѡвѡ* *ѡлѡмѡе* Ме, *ѡлѡмѡи* (Гмн.) Ст Ду Би Ара, *пѡт* *ѡлѡмѡа* СЕ, са *ѡлѡмѡама* Мир, по *ѡлѡмѡама* Би итд., *ѡрѡмѡеви* Тр З Би Си Мир Ј, *ѡрѡмѡеѡа* Мир МЦ Би, са *ѡрѡмѡеѡима* Би, на *ѡрѡмѡеѡима* МЦ, *ѡрѡмѡиѡи* З, *ѡрѡмѡѡш* Мир, *ѡрѡмѡа-се* Ара, *ѡрѡмѡала* Мис, *ѡрѡмѡало-се* З, *ѡрѡмѡали* Кр Тр Мир, тѡ се *ѡрѡмѡало* Би, *ѡѡрѡмѡа* Тр МЦ Би, *ѡѡрѡмѡе* сѡ Ме, *ѡрѡзѡмѡѡуѡеши* ('презѡвѡѡуѡеш') и *лѡпѡш* Рож; *рѡмѡѡмо* Ду, *рѡмѡѡш* Ду, *срѡмѡѡју* Ту, *ѡѡрѡмѡѡју* Ту, *ѡѡрѡмѡѡ* Ј, *ѡѡрѡмѡѡмо* Ман Си⁵¹⁶. Наведени примери чују се и са неизмењѡном секвенѡом *-вѡ-*: *ѡлѡвѡа* Вр Мар Ра Па Кр ВИ, *ѡлѡв-*

⁵¹³ Промена медијалне секвенѡе *-вн-* у *-мн-* сматра се типичним штокавским ѡбељежјѡм. Дѡтаљнијим истраживањима већег броја извѡра З. Павловић (ѡѡа, сваѡаѡо ѡмашѡом, у примере са изврћѡном асимилацијѡм сврстаѡа и лексеѡу *ѡмница*, у ѡѡј је секвенѡа *-мн-* примарна) долази до закљѡчка да је појаѡа најѡоследније спровѡдена на староѡрнѡгорском тлу, за ѡјим следе призренѡо-тѡмѡчки, ИХ, Ш—В, те К—Р говори (З. Павл. Конс. секвенѡе 75—77; уп. и: Ник. Кол. (неѡследно) 41; Ивнѡ Биѡгр. 153; Симић Левѡч 182).

⁵¹⁴ У Мисѡчи бележим и *ѡрѡвнара*.

⁵¹⁵ Оѡаѡле је дисимилацијѡм доѡијѡна *ѡлѡмѡа* Па.

⁵¹⁶ А ѡѡатле — дисимилацијѡм — *рѡмѡѡ-је* О, *ѡѡрѡмѡѡмо* Сл.

њу Мис Мар, *ілавѣ* Вр Коп, *ілавѣ* ВИ, пѣт *ілавѣ* Бу, *жрѣтеви* Бу Про Ст Прк Ара Ј Ба МЦ, *жрѣтева* Ара Ме, *жрѣтеве* Па Ба, у *жрѣтевима* Ба, *жрѣтѣ* Вр, *жрѣтѣ-се* Прк, *жрѣтѣи* Па, *жрѣтали* Ара Са, *жрѣтала* Ст, *презевѣива* Прк; *равѣ* О, *равѣ* Н, *равѣи* Про, *равѣише* Н, *равѣјау* Мис Рож, *равѣѣ* Тр, *равѣѣ-се* Ду, *равѣтала* Пру, *изравѣ* СБ, *иоравѣи* МВ Ба, *иоравѣ* Мар Ара, *иоравѣмо* Арн, да се *иоравѣ* Па, *иоравѣјау* СБ, *иоравѣтѣ* Мис, *идравѣишо* Мис, *уравѣ* Вр. У вези са основом *жрѣ-* пажње су вредни још неки детаљи. Нису, наиме, ретки ни примери испадања *-в-*, разуме се уколико ту нисмо суочени са дисимилативним процесом (*-њ-* < *-мњ-*): *жрѣтали-су* Ту, да *жрѣтам* сѣ Ба, *жрѣтѣ* се Ту, *ужрѣтѣ-се* Ба, *жрѣтеви* Ту, а у Барошевицу сам записао и лик *жрѣтеве*. Асимилацијом добијено *-м-* из секвенце *-мњ-* спорадично се преноси и у Нјд., одакле ће утицати на финално *-њ*, које ће, на принципу дисимилације, бити замењено сонантом *-љ*: *жрѣмѣ* Ст Ба. Разуме се да је неупоредиво чешће и обичније: *жрѣваѣ* Бу Вр О Мар Ра Па Прк Ве Ру ВИ Пру МВ СБ Рог Ду Ман Сл Арн Са Ме. У Орашцу сам, да наведем и тај податак, наишао на информатора у чијем се говору *-а-* у овој лексеми не понаша као непостојани вокал: *жрѣваѣ*, *жрѣваѣи*. Вероватно је реч о почетку губљења осећаја за фонетски и деклинациони модел речи којом се именује предмет практично ишчезао из свакодневне употребе.

мљ > *мѣ*:

зѣмѣ Вр О, *зѣмѣ* Ра Ве Ба Ст Тр Ј Кор Н Ду Ман Си Са Рож Арн, до бѣле *зѣмѣ* Ба, *земѣ* Ду, *зѣмѣ* Рог, *зѣмѣ* Би Кр, *зѣмѣи* маѣо (говори се роју „пуштаних“ пчела да се спусти на земљу) МЦ Би, на *зѣмѣи* Ра Про Тр МЦ, по *зѣмѣи* Кор, на ваѣкѣ *зѣмѣи* Рог, *зѣмѣу* Мис Рож Бу Вр О Про Ту Прк Ман МЦ Си Арн, у *зѣмѣу* СЕ Тр, *ѣ-земѣу* Ра Ј Кр Прк, тѣ се неѣкако измѣтуло *земѣом* Ман, *зѣмѣом* МЦ, у *зѣмѣама* Про, *земѣанѣ* Си, *земѣанѣ* Ара, *земѣанскѣи* и сл., *дрѣмѣива* Си, *рѣмѣе* Рож, *Рѣмѣани* Ара, *ѣрѣмѣен* Вр, *Дѣмѣан* З, *Дѣмѣановѣи* З. Равноправно са наведеним стоје и облици са очуваном групом *-мљ-*: *зѣмѣ* Мар Бу О, *зѣмѣ* Ру Арн, *зѣмѣѣ* Па, од *зѣмѣѣ* Кр Ст МВ Ру МЦ, *зѣмѣи* маѣо МЦ, до *земѣѣ* СБ, *зѣмѣу* О, *на-земѣу* О, *ѣ-земѣу* О МЦ, *и-зѣмѣѣ* ВИ, *земѣанѣи* СЕ Ве О Кр МВ Са Др, *земѣанѣ* вѣруна Прк, *земѣанѣ* Ст, *земѣанѣѣ* Па Рог, *земѣанѣ* ѣаса Ба, *земѣанѣ* Про Ам, у *земѣанѣим* лѣнцу Ј, *дрѣмѣем* СБ, *дрѣмѣе* Ман СБ, *дрѣмѣив* Ара, *дрѣмѣива* Ара, *дрѣмѣиви* Ара, *дрѣмѣиво* Кр, *рѣмѣе* Ам СБ, *Дѣмѣан* Др Би, *Дѣмѣановѣи* Ба.

Биће да су преко асимилације у групи *-мљ-* (< *-мј-*) добијени и ликови: *ѣдмѣан* Ве З Би, *ѣдмѣана* Би, поред: *ѣдмѣан* Про Кр МВ Др Ме МЦ, *ѣдмѣана* Ту Арн, *ѣдмѣана* МВ, *ѣдмѣаницу* Про, *ѣдмѣан* Мир.

Ипак, не треба одбацити ни могућност да је на нашем терену *шамљан* млађа творевина,⁵¹⁷ тим пре што се зна да у српскохрватским дијалектима имамо: а) *шамљан* < *шамљан* < *шамљан* и б) *шамљан* < *шамљан* < *шамљан*.⁵¹⁸ Предност асимилацији дајем из простог разлога што се ради о истом односу као и код имена *Дамјан* : *Дамљан* : *Дамњан*, а последњи лик изводи се од *Дамљан*, без помињања могућности обратног процеса.⁵¹⁹

жб > *џб*: *вѣѣба*, *вѣѣбу*, *вѣѣбају*, *вѣѣбање*, *вѣѣба*, с *вѣѣбе*, са *вѣѣбе*, на *вѣѣби*, на-*вѣѣбу*, на *вѣѣбу*, *вѣѣбали*, *вѣѣбам-се*, *вѣѣбају*, *вѣѣбање*, на *вѣѣбању*, *вѣѣбина*, *вѣѣбине* (в. т. 129);

нж > *нџ*: *ранџираџи* Мис; *наџанџа*, *наџанџи*, *иџиџџер*, *иџиџџер*, за *иџиџџера*, *иџиџџера*, *иџиџџери*, *иџиџџере*, *иџиџџерка*, *иџиџџер*, *иџиџџер*, за *иџиџџера* (в. т. 129);

зи > *џи*: (нреко: *зи* > *џи*?).⁵²⁰ *рџиџа* Мар МВ СБ СЕ, *рџиџу* Мар СЕ, на *рџиџу* Ам СБ, око *рџиџе* СЕ, на *рџиџи* МВ СЕ, *рџиџе* МВ Мар, десет *рџиџи* СБ, дванџес *рџиџи* СЕ⁵²¹, поред: на том *рџиџи*, *рџиџа*, *рџиџе*, десет *рџиџи* МВ, али и: *рџиџа* Мис Коп Ам Ба Мар, *рџиџу* Бу Мис ВИ Рож Би Коп, на *рџиџу* Ба, на-*рџиџу* Би, на-*рџиџи* Би, *рџиџе* Бу Пру, на *рџиџе* О Рож. *Роџиџа* је добијена по истом принципу као и примери типа *вѣѣба*: фрикативни консонант је пред пловивом прешао у одговарајућу африкагу.

158. И у медијалној позицији налазимо потврде асимилације, односно палатализације, у секвенцама *кн*, *ин*, *ил* испред предњих вокала:

кн > *књ*: *никње* Н, *виќњемо* Си, *наџакњеш* Ба, да *рџкње* МВ, поред: *никне* Бу Рож, не *обникне* сџме Ба;

ин > *ињ*: *сиџиње* МВ Рог СБ, *сиџињџ* Ду Си, *диџиње* Си МВ, да се *диџиње* МВ, ти се *диџињеш* МВ, она се *иодџиње* Н, *иодџињем* Ст, *сиџињџемо* Ба, али су чешћи и обичнији примери типа: *диџиње* Ст, *диџињеш* Рож, *диџињемо* Мис, *иодџиње* Ст, *лџиње* Мис, *лџињем* Па, *саџињеш-се* Мир, *сиџињем* Рог, *сиџиње* МВ Сл, *заџиџиње* Си;

ил > *иљ*: *иџџиљила* сам сукно Ам, *иџџиљим* СБ,⁵²² *иџиџиљић* Сл,⁵²³ поред: *сиџиљи* Мис, *сиџиље* Мис Прк, *џиље* ВИ, от *џиљиџа* Ру.

⁵¹⁷ Тако Р. Симић, на пример, тумачи настанак ликова *шамљана*, *шамљаника*, *Дамљандвић* у Левчу (Симић Левач 199).

⁵¹⁸ Скок Рјечник III, 441; РЈАЗУ XVIII, 57, 67.

⁵¹⁹ Скок Рјечник I, 379; РЈАЗУ II, 246.

⁵²⁰ Уп. код Скока (Рјечник III, 161). И у РЈАЗУ XIV, 193, 198 стоје *рџиџа* и *рџиџиџа*.

⁵²¹ И у Чумићу је *рџиџа* (Ј. Грк. Чумић 146).

⁵²² Примере типа *иџџиљ* бележе и испитивачи других говора. В. нпр.: Симић Левач 181; Алекс.—Вуком. Жупа 301; Јовић Трст. 76 итд.

⁵²³ Према књижевном *иџиљиџи* и „покр.“ *иџиљић* и *иџиљиџа*, те „дијал.“ *иџиљиџец* (РМС VI, 1008).

159. Асимилацијом, тј. палатализацијом, добијено је (као и *шљем*, *шљийер*, *жлезда* итд.): *шљийер*⁵²⁴ МВ Ам Рог Си Др, *шљийерђа* МВ, *шљийерђа* Др, Удари от старе *шљийерђа* Др, *шљийерђа* Па, *лшњик* Ду МВ,⁵²⁵ али је увек *брдино* (свугде). Не треба искључивати ни могућност да је *љ* у примерима *шљем*, *шљийер*, *шљийер* у ствари последица овакве перцепције носилаца српскохрватског језика немачког *л*, које је нешто мекше од нашег.

160. Промену *-нк-* у *-њк-* приметио сам у следећим примерима: *мало шљуњака* (потпомогнуто даљинском асимилацијом?) Кр, *шљуњака* Ве Ара Ј Би МВ СБ, *шљуњаку* Ту,⁵²⁶ поред: *шљуњака* Вр Мис. Имајући у виду прилике у неким суседним говорима, наводим да је овде увек: *чункови* МВ Ду, *са-чунком* МЦ, *Чункови* су ћилимови што се раде *са-чунком* Ме, *чункови* Ме. Разуме се да је доследно: *чунак* Бу О Мар Ра Па Ве Кр Ба Ст Ру Ду Ман Сл Арн Са МЦ.

161. У нашој зони су доста ретке потврде промене секвенце *-зм-* у *-зн-* у през. основи гл. *узети*. На првом су месту ликови типа *узем*, *узеш*, *уземо* итд., затим: *узеш*, *узме*, *уземо* итд., а тек на крају: *узнем*, *узне*, *узнемо* итд. (в. т. 398).

162. Дисимилацијом по месту творбе долази до *-њч-* > *-нч-*: *на-конче* Н Мар, *на-кнче* Па Прк Рог Ду Си Ме, *свињче* Мис Па Ве ВИ Ра Н Ба СБ Тр Ст, али и: *на-кнче* Кр Ра, *на-кнчешу* Кр,⁵²⁷ *свињче* Ме, *свињчешу* Ба Би, *свињчешу* Рож, *свињченце* Мир.⁵²⁸

163. Измене у медијалним секвенцама на бази дисимилационих процеса бележене су углавном у примерима и ситуацијама познатим суседним и сличним говорима:

йч > *вч*:⁵²⁹ *кљвче* Коп О Ра Ве Ст Ду Сл Ме МЦ, *кљвчад* Ду Ве, *кљвчад* Ду, *кљвчад* Си СЕ Ба, *кљвчад* Ве, са *кљвчадма* СЕ Ве, у *кљвчадма* Си, поред: а) *кљвче* Ра Па Про Ве Кр Ст Прк Тр Ру Ман Арн Ара Са Би, на *кљвче* МЦ, два *кљвчеша* Ара, *кљвчад* Ту Ра Па, на *кљвчад* Бу Па Прк Си Ара Ру Са, *кљвчад* Ру Бу Прк, *кљвчад* Ара Ту Би Си Ба Са, са *кљвчадма* Са Прк Ара Ру, у *кљвчадма* Би; б) *кљвбе* Пру, *кљвбад* Ра, *кљвбад* Пру, *кљвбади* Ве, *кљвбади* Мар Си, за *кљвбадма* Мар;

⁵²⁴ *Тшљер* се среће и у многим другим говорима. В. нпр.: Симић Левач 182; Поп. Госпођ. 153; кладањски крај (мој материјал).

⁵²⁵ Уп. Симић Левач 182; Ник. Мачва 247.

⁵²⁶ Према немачком *Strang* и у неким другим нашим говорима говори се *шљуњака* (Ник. Кол. 40; Ник. Мачва 247; Поп. Госпођ. 153).

⁵²⁷ Сматрам да мачванско *на-кнч* није резултат промене *-нч-* у *-лч-*, како мисли Б. Николић (Мачва 247), него обичаја да невеста, када стигне младожењиној кући, мушко дете прима *на колма*, а не *на коњу*, као у неким другим крајевима.

⁵²⁸ За промену *-њч-* > *-нч-* у примерима типа *свињче* у суседним и сличним говорима в. Ивић Жере 333; Ивић Биогра. 153; Поп. Госпођ. 155.

⁵²⁹ Промена *-йч-* > *-вч-* присутна је „у скоро свим јекавским“ говорима а није ретка ни на Ш—В терену. О томе в.: З. Павл. Конс. секвенце 89; М. Ник. Гороб. 666; Тешњ Лешт. 207; Ник. Тршић 408; Ник. Кол. 41; Стев. Гружа 456 итд.

кдвча Мис О Мар Ра Па Про Ве Ту Кр Ст Тр Ру Пру
 Ам Кор Ј З Ме МЦ Би МВ Ду Ман Сл Си Мир Арн
 Ара, кдвче Бу Вр О Си СЕ Мир Арн Би Про Кр Тр МВ,
 кдвчу Ру СБ Ду Ман З МЦ, за кдвчу Ра, кдвчица Ве
 Арн Ра, кдвчице Мир, заковча ВИ СБ Кор, заковча-се
 Си О Ру, тб се заковча Мир, заковчаш Кр МЦ, заков-
 чаш Сл, заковчо Ј, заковчаваш Ст Ме, заковчава Са Мис
 Бу Ту Кр Тр, заковчава Ду Мар Ман, оикдвчаваш Арн,
 оикдвчава Ве, ирекдвчава Кр, скдвчаваш Ст, да укодвчам
 Др итд., ийвчица Про Кор Би, ийвчицу Кор Вр, поред:
 иййчица Ба, иййкица, ийвкица итд. (в. ниже);

йш > ви (спорадично): *дшишина* Ра МВ, у *дшишини* СБ Ара, *дв-
 шинара* Па, *лвши* Би, поред чешћих потврда групе
-иш-: *дшшшина* Мис Си О, из *дшшшине* Прк, до *дшшшине*
 Арн, *ошшвено* Си, *лшина*, *лшине*, *лшина*, *лшине*, *лшшша*,
лшшш (т. 283);

ис > вс (ретко): *швсија* Си МЦ, *швсија* Ду, *швсију* Ра Си, у
швсију Рож, *дсује* О (у Орашцу сам забележио и лик
дсује), поред обичнијих случајева без дисимилације: *шдй-
 сија* МВ Вр Арн, *шдйсија* Рог Ман, *шдйсију* О Вр Ра Би,
шдйсију Ам, у *шдйсију* Би, *шдйсијаш* (врста кантара) Рог,
лшисала Ам МЦ Си Ам Арн Ј, ја га *идйсудем* Ба, *дйсо-
 вала* Про. Само изузетно *-ис-* > *-иц-*: *оицују* Н.

йк > вк: *ийвка* Тр Ве Кр Н Рог Сл Си Мир Рож Ара З Ба МЦ
 Би, на *ийвки* Ме, *ийвку* Про Са Н Би Си Рож, на *ийвку*
 Арн, *ийвкџ* Прк Ара, бију *ийвкџ* Рож, *ийвке* Про
 Кр, три *ийвке* Ту, *ийвкица* Прк, *ийвкицом* МЦ, са тим
ийвкџа МЦ. Дисимилација није извршена доследно:
иййка Вр СЕ Па Ту Ру ВИ Ам МВ Ду Ман Си Мир
 Арн Са Ба, от *иййке* Пру, *иййку* Др Мар Си, на *иййки*
 Кор, са *иййком* Ј, *иййке* Ст ВИ МВ, *иййкица* Мир.
 Нема ликова типа *оиклада*, *овклада* већ само: за *џклада*
 Ман, *џкладе-се*, *џкладил-се* Ман.

ийи > ви: *Шившар* Ру Ман Си Ме Ба, *Шившари* Па Кр Ман Си
 Ара Ба, *Шившарија* Па, о *Шившарији* Па, млого *Шив-
 шарије* Па, *шившарски* цигани Ме, *двийџи* Па, поред:
Шшшшара Кр Прк Ру Ј, *Шшшшари* Ј, *ошшшџи* ВИ, *зай-
 шшш* Мир, *лшшшу* Ман, *зшшшџемо* СБ, *лшшшр* Ара Ба,
лшшшра Ара. Мислим да наредне облике треба довести
 у везу са народном етимологијом, тј. да је према *лшшш*
 добијено: *лшшр* Н МВ, *лшшр* Си Ба, стб *лшшрџа* Ра,
лшшрџи Ра, *лшшрш* Рож, *лшшрш* Н, *лшшршца* ('леп-
 тир') Вр;⁵³⁰

⁵³⁰ За *лшшр*(ак) у другим говорима в.: Алекс.—Вуком. Жупа 301; Грк. Луково
 125; Елез. Речник I, 362.

ми > *ви*: *јувно* Мис Бу Вр Коп О СЕ Мар Па Ту Ст Ру Ви Кр Ам СБ Ј Са Ме Ба, по *јувну* Бу, два *јувна* Кр, на *јувну* Ст, на срѣд *јувна* О СЕ, *јвнѣзија* Мис, *јѣвно* Мар, *рѣвник*, *рѣвници* МЦ, *рѣвник* (3×) Ду. Чешће су потврде старијег стања: *јумно* Би О Мар Па Про СБ Ве Ту Ст Тр Ру Рож Ви Ам МВ Рог Н Ман Сл Си Мир Арн Ара Са З Ме Ба, на *јумну* Ви Рож Ам, по *јумну* Ара, изван *јумна* Ба, на срѣд *јумнеѣа* Про, *јѣмно* Па Ст Ман Сл Мир Ара, *јѣмница* Бу МЦ О Па Ара, *јѣмници* Мар Ду Ман, у *јѣмници* Арн, у *јѣмницу* Па, *јѣмново* у Сјбници Па итд.

164. За именовање „белог жита” и његових производа у српско-хрватским дијалектима и писаним изворима користе се придеви *сѣрни*, *сѣрмни*, *сѣрвни*.⁵³¹ На нашем, релативно уском, простору регистроване су све три наведене могућности:

- а) *сѣрнѣ* брашно Коп Си, брашна *сѣрнѣа* Па, *сѣрнѣа* брашна Ме, *сѣрнѣ* брашна МЦ Про, *сѣрни* лѣбац Мар, *сѣрнина* Кр;
- б) *сѣрмнѣ* брашно Си, *сѣрмнѣ* Кр, *сѣрмни* колѣч Прк, *сѣрмни* лѣба Ба, *сѣрмни* лѣбац Ба, *сѣрмни* Мис Си, *сѣрмнѣ* брашна Ам, *сѣрмнѣа* брашна Ст, брашна *сѣрмнѣа* Ту, брашном *сѣрмним* Ј, *сѣрмну* Ј, *сѣрмну* попару Ра, *сѣрмнина* (1. бело жито; 2. лѣб од белога жита) Кр Прк Рог Ме;
- в) *сѣрвни* лѣбац Тр, *сѣрвни* Мис, *сѣрвнѣ* брашно МЦ, *сѣрвнѣ* О Па Бу *сѣрвнина* Бу, *сѣрвнина* Тр Мир Ме Би. По Скоку је од примарне форме *сѣрни* дисимилацијом добијено *сѣрвни*,⁵³² из чега произилази да је *сѣрмни* — резултат асимилативног процеса.⁵³³

Према књ. *обрѣмница*, *обрѣмница* и *обрѣменица*,⁵³⁴ те *обравница* у неким дијалектима⁵³⁵ бележио сам:

- а) *обрѣница* Ра Пру Сл, *обрѣница* Би СЕ, *обрѣница* О Сл Ј, *обрѣница* је једна дугачка мѣтка, зарезана, направљена како ће тељиг од видрице да стане Ру, *обрѣницу* Мир Ј Рог, *обрѣницу* Би, *обрѣницу* Ра, на *обрѣницу* Ба, на *обрѣници* Бу Ст, на *обрѣници* Ра, на *обрѣници* Би, с-*обрѣницом* Би, пѣдупро врата *обрѣницом* Ба;
- б) *обрѣмница* Ме;
- в) на *обрѣмници* Си; уп. и: нѣсили смо *обрѣмичкѣ* Си.

мѣ > *мѣ*: *сумља* Кр, *сумљам* Мис О, *сумљам* О, *сумљамо* Мис, *идсумља* Мис, *сумљиви* Рог, *сумље* Мар, *сумљо* Ра, *сум-*

⁵³¹ Уп. нпр. у РМС VI, 22, 30, 32: *сѣрвни*, *сѣрмни*, *сѣрмина*, *сѣрни* итд.; у РЈАЗУ XVI, 752, 756, 759, 789: *strman*, *strmina*, *strn*, *strm*, *strv*, *strvan* итд.

⁵³² Скок Рјечник III, 347. Д. Барјактаревих у Чумићу бележи *сѣрвнѣ* (Барј. Чумић 16).

⁵³³ Према моме материјалу — *сѣрвничѣ* се у овој зони зове: *сѣрњика* [што је пожњевено жито] Ду, по *сѣрњикама* Арн, у *сѣрњик* [њива када се пажње жито] Прк, *шѣрњика* Ам, пѣжњу се *шѣрњике* Н.

⁵³⁴ РМС III, 878.

⁵³⁵ У ваљевској Колубари је: на *обрѣницу* (Ник. Кол. 41).

љив Кр, сѹмљиве Кр, осѹмљичили З, дѣмљак Ст.⁵³⁶ Потврде дисимилационих процеса у секвенци -мъ- ипак су неупоредиво ређе од примера типа: сѹмљам Па СБ Ду Си Арн Ј Би, сѹмља Па, сѹмљао Ам, сѹмља Ман, дѣмљак О Мар Ру Ј Вр, дѣмљаџи О Кр, слѣмљача Мир, слѣмљачу МЦ Би, ѿшѹмљѡва Мис.

165. Група -ћн-, као и у неким другим говорима,⁵³⁷ прелази (истина недоследно) у -ићн-:

бѣжѣићни пѣс Мис Па Ту Арн Ру, цѣо пѣс *бѣжѣићни* Арн, *бѣжѣићни* Вр ВИ, *бѣжѣићни* СЕ, *Бѣжѣиће* пѣкладе Ара, *бѣжѣићеѡ* пѣста Ра, *бѣжѣићу* слѡму Вр, *кѹићни* домаћин Мир, *ѡићниѡ* Др Ру Ј, *мѡићниѡ* Кр, ѡн је *моѹићни* Тр, кѡ је *моѹићни* Вр, *Нѡићниѡ* је бѣла и сѣсала човѣка Арн, *ѡлуићнѣ* болесниѡе Мир, *срѣићни* ѡуди О, *срѣићни* Ду, *срѣића* Си Па, *срѣића* би бѣла ВИ, Дѣбро вѣче и *срѣиће* Бѡдње вѣче Мар, *најсрѣићниѡ* Ј, *нѣсрѣића* ћѣри Мис, *нѣсрѣићни* Н, *нѣсрѣићни* Мис, трѣ *нѣсрѣићниѡ* Мис, али и: *бѣжѣићни* пѣс Мис Мир Ст Прк, *бѣжѣићни* Арн Ме Ба, *бѣжѣићни* пѣс Ра ВИ МВ Сл Рож, *Бѣжѣићни* пѣклади Бу, *Бѣжѣиће* пѣкладе Арн, *бѣжѣиће* Си, *бѣжѣиће* Коп, *бѣжѣићеѡ* пѣста Тр, *моѹићниѡ* Коп, ако смо *моѹићни* Би. Поред облика типа *бѣжѣићни* и *бѣжѣићни* бележио сам и: *бѣжѣићни* пѣс Вр Кр Арн Рож, *бѣжѣићни* Ба, *бѣжѣићни* пѣс СБ, *бѣжѣићеѡ* пѣста Мар.

Исто тако сам у Крушевици записао: да сте *срѣкни*, *нѣсрѣкни*.

Код именице *воћњак* секвенца -ћн- (изгледа доследно) > -ићн-:

вѡићњак Вр Мис Ра, уз *вѡићњак* Вр, преко *вѡићњака* Вр, *вѡићњака* Бу, у *вѡићњаку* Мис Кр Ра Би, *воићњаџи* Кор, *воићњаке* Ба, *вѡићњаке* Бу, на *воићњаџима* З, по *воићњаџима* О итд. Немам потврде аналошких форми типа *срѣићан* него сам слушао: *срѣићан* ти пѹт Си, *нѣсрѣићан* Мис, поред: *срѣћан* ти пѹт Ра СБ Мис, *срѣћан* дѡн МЦ.

Дисимилацијом је захваћена и група -иљ- у *ѡѣиљ-*.⁵³⁸ на *ѡѣкљи*, по *ѡѣкљи* Мар, *ѡѣкља* Сл Ман, бѡбе *ѡѣкљаѹ* МВ, *ѡѣкљаће* Сл, *ѡѣкљаџиѡ* Сл, *зѡѣкља* Си.

⁵³⁶ Тенденција избегавања ове, као и осталих назалних секвенци, позната је практично целом штокавском терену, па и суседним и сличним говорима: З. Павл. Конс. секвенце 84; Јовић Трст. 69; Барј. Ибар 75; Стев. Груза 456; М. Ник. Гороб. 668; Тешић Љсѡт. 208 итд.

⁵³⁷ Уп. нпр.: Симић Левач 199; Алекс.—Вуком. Жупа 300; Арсовић Блаце 71; Грк. Луково 125; Барј. Ибар 74, 123; Мил. Кик. 21; Поп. Госпођ. 154; Ник. Срем 333; Ник. Мачва 253; Ник. Тршић 409: *ѡмѡѡићниѡ*, *кѹићниѡ*; Пиж. Колашин 102; Стеван. ИЦЦ 54; Ђупић Бјелоп. 47—48, 60; Мил. Црмн. 348; Пецо ИХ 97; Вуковић П—Др. 48; Ивић Галип. 147 итд. Уп. и: Белић Фонетика 133; Маретић Граматика 118.

⁵³⁸ Појава позната на ширем простору. В. нпр.: Белић ДИЈС 228—229; Симић Левач 200; Алекс.—Вуком. Жупа 300; Арсовић Блаце 74; Јовић Трст. 76; Богд. ГББП 43; Мил. Црмн. 349 итд.

166. Дисимилативно упрошћавање секвенци *-сц-*, *-шц-*, *-жц-* преко редукције првог члана бележио сам у готово свим насељима. Прво ћу изложити прикупљену грађу, а после тога се осврнути на распрострањеност појаве у српскохрватским дијалектима и на однос нашег терена према суседним и сродним идиомима:

-сц-: *ѝрѝци* З Би Ме МЦ Ра Па Ру Про Ве Ту Кр Ст Прк
 Тр ВИ Пру Ам Кор МВ СБ Н Рог Ду Ман Сл Др Си
 Мир Рож Арн Ара Ј, *ѝрѝцију*, *ѝрѝцију* (т. 199), *ѝрѝце*
 Ст Ру Пру Ам Кор МВ Н Мир Рож Ара Ј З Ме Ба
 МЦ Би, *ѝрѝцима* Па Ру Би, с *ѝрѝцима* Ра, са *ѝрѝцима*
 Ј, *дисциплина* Ве А, *дисципину* Н, *дисципину* Мис СЕ.
 Група *-сц-* се тако понаша и у додиру префикса и основне
 речи: *шѝде* Тр, *шѝде* Бу Тр, *шѝдши* Н Рог, *шѝди* Бу
 Тр Н Ду Ман Сл, после се *шѝди* Рог, *шѝди-се* Рож,
шѝдши Н, *шѝдимо* Н, *шѝдимо* Ст Са, *шѝди* Ст, *шѝди*
 Арн, *шѝѝа* Ара, *шѝѝа* Пру Кор Н Ду Сл, *шѝѝамо* О,
шѝѝано Кор, *шѝѝано* Ру Ара, *шѝѝана* О, *шѝѝане* Ара,
шѝѝане О, *шѝѝани* ВИ, *шѝѝају* Ара, *шѝѝа* Арн, *шѝѝамо*
 Ј, *шѝѝај* Рож, *шѝѝо* Ст Рог, *шѝѝка* Ј, *раѝѝи* Ту, *раѝѝи*
 Н Ра Ман, *раѝѝи* Тр Ме, *раѝѝи* Рож Арн, *раѝѝи-се* Ду,
раѝѝиши Ј МЦ Рож, *раѝѝимо* Др, *раѝѝимо* Би, *раѝѝе*
 Ј Би, *раѝѝљено* Арн, *раѝѝљено* Прк Др, *раѝѝљено* Ду,
раѝѝијо МЦ, *раѝѝ* (разрез у који се ставља калем
 приликом калемљења воћака) МЦ, *шѝѝѝале* Сл, *раѝѝе-*
шѝала-се Ман, *раѝѝѝала-се* Ду, да се *раѝѝѝа* Ду итд.

Нешто су ређе потврде старијег стања и концен-
 трисане су првенствено у јасеничким и колубарским насе-
 љима: *исѝди* Бу О Са Ве Ара, *исѝди-се* Си, *исѝди* Бу,
 па се *исѝди* Мис, *исѝди* МЦ, *исѝдши* Ме, *исѝдимо* Мар,
исѝдимо Па Ту О, *исѝде* Бу, *исѝде* Про, *исѝди* Ве,
исѝѝаши Мис, *исѝѝаши* Ба, *исѝѝа* Мис, *исѝѝан* Ра, *ис-*
ѝѝамо Са, *и'ѝѝо* МЦ, *исѝѝаје* Ме, *расѝѝи* Ман, *исѝѝ-*
димо Ст Прк, *и'ѝѝдимо* МВ, *дисциплина* СЕ Ба. Секвенца
-сц- остаје неизмењена у примерима типа: *миѝрољѝци*
 (нова реч) Са, *квѝца* Ту Сл, са *квѝцом* Ту, у *квѝцу*
 Вр Си. Стабилности *с* у *квѝсц-* доприносе облици типа
квѝсац, *квѝсаши* и сл., где нема услова за његово испадање
 (секвенца *-сц-* не може се пратити у познатој лексеми
косци, јер на целом терену налазимо *косач* — *косачи*).
 Група *-сц-* држи се и у примерима типа *дасци* уколико,
 разуме се, нису уклоњени трагови палатализације (в. т.
 232). На другој страни, у *ѝрѝци* ова фонетска појава је
 лексикализована, а тиме — доследно спроведена, изу-
 зимајући „ерски” крај, где по правилу стоји: *ѝрасад*,
ѝрасади, *ѝрасад(и)ма*.⁵³⁹

⁵³⁹ У Орашцу ми је „објашњено” да „*ѝрѝсѝд* неки зову *ѝрѝци*”.

-ич-:

болѣчина Ду Си, болѣйна Н, болѣчину Ду Си, брѣчић Си
 Прк, брѣчић Рог Мир, на брѣчићу Рог Си, ључе СЕ Сл
 Др Си Мир Рож Ј Ме МЦ Ара З Ба Арн Про Ве Ту
 Ст Ру ВИ Пру Ам Кор МВ Н СБ Ду Рог, ључеѝа Ра,
 ључиће Кр Ст ВИ Кор Ара Ме Ба, ључићи Ра Ве, ључића Ра
 Ру Кор МВ Сл Арн Ара МЦ, ључеће Кр МЦ, ључѣћи Ам СЕ
 (в. т. 274), ључићима Ра, са ључићима Ру итд., даѣица Бу
 О Ра Па Про Ве Ту Кр Ст Прк Тр Пру Ру ВИ Ара Са
 З МЦ Ме, даѣица Ра ВИ Ам Кор Н СБ Ду Сл Др Си
 Мир Рож Арн, даѣицу Бу Па Про Ту Кр Прк Тр Си
 З МЦ, даѣицу Кор, на даѣицу Рож, онѣ даѣице Рог,
 даѣице Бу О Па Са Ба Би Ст Прк Рож, трѝ даѣице Про,
 даѣице ВИ Ам, даѣара ('зграда од дрвета') МЦ МВ, да-
 чѣра Кор Н Ду Сл, дачѣру Н, дачѣр ('дрвени кревет')
 Ту, дачѣри Мар Рог Ра ВИ, кожѣче Ду Арн, кожѣчић
 Арн, кожѣчић, кожѣче Ара, коѣица СЕ Мар Ра Ам Кор
 Н СБ Рог Ду Ман Сл Др Арн, коѣица Мис Са З Ме
 Ба МЦ Вр О Па Ј Ве Ту Кр Ст Прк Тр Ру Си Мир
 Ара, коѣицу Бу ВИ О Пру Кор З, коѣицу СЕ Ду, с коѣи-
 цом Ру, с коѣицом Арн, коѣице Коп СЕ Арн Са З Ме
 Ба МЦ Би Мар Ра Па Ве Кр Ст Прк Тр Ј Ру Си Мир,
 коѣице Мар Ра Кор Н СБ Рог Ду Ман Сл Арн, коѣица
 Мир Бу Са, са коѣицама СЕ Ду, са коѣицама Ру итд.,
 крѣице сѝра исѣчеш Са, кукурѣчић Ара, маѣину нѝсмо
 јѣли Мир, драѣић Ст Ру Си Мир Кор Са Ба, орѣчић Кор
 Ман Др, драѣићи З Ба МЦ Би Кр Тр Си Мир Арн
 Ара, орѣчићи ВИ Кор Н Ду Арн, орѣчиће ВИ, драѣиће
 Ру, ѝраѣѣра (крмача која има прасиће) Ра ВИ Ве Пру
 Сл Др Си Мир Арн Ам Кор МВ Н СБ Рог Ду Ман,
 ѝраѣѣра Кор Си Рож Арн Ара Ј З Ме Ба МЦ Би Ра
 Па Про Ве Ту Кр Ст Прк Тр Ту ВИ, ѝраѣѣру Па Тр
 Ба Би МЦ, ѝраѣѣру Кор МВ, ѝраѣѣри Тр Би, ѝраѣѣре
 Би, ѝраѣѣрама Би, ѝраѣѣћи Кр Си Ме, ѝраѣѣћи Др, ѝра-
 чиће Ра, ѝраѣчиће Кр Мир, ѝраѣчића Па, са ѝраѣчићима ВИ,
 ѝраѣчићима Кр, рѣчићи Ра Ј З Ст Си Ара Про Ве Кр
 Тр Ру Мир, рѣчићи Мир, рѣчиће Ве Кр Тр Ру Па Про
 Ст Др Би Си МЦ З Ара, рѣчићи СБ Ду Сл Рож Арн,
 рѣчиће СБ Рож, на рѣчићима Си, рѣчић Би, ѝдслаѣица
 Ту, ѝдслаѣица, ѝдслаѣицу, ѝдслаѣица Ту, ѝдслаѣице З, ѝд-
 слаѣице Ра Пру Мар Рож Сл Рог Ду Ман Мир Арн,
 раѣѣркају ('рашчепркају') Прк, д-ѣѣаши нѝгу Прк, да
 се раѣѣшља Ме, да се иѣѣмка Пру, да раѣѣћи Н, раѣѣ-
 сѣићи Ду, да се раѣѣсѣићи Ман, раѣѣшићено Ду Ман, ра-
 чуло-се Би Си, раѣѣуле-се његове рѣчи Си, брзо се раѣѣло
 Би, иѣѣѣ-се Рож, иѣѣѣ-се Ве, да га иѣѣѣ СЕ, иѣѣѣ
 колац Ам, иѣѣѣм Н, иѣѣѣм Ст Ј ВИ, иѣѣѣмо Ве, ја га
 иѣѣѣ Прк, иѣѣѣо ВИ, иѣѣѣала СБ, једва се иѣѣѣмо
 СБ, иѣѣѣо МВ, иѣѣѣам Ам, раѣѣѣ Ду Ман, раѣѣѣ-се

Н, *рачујаш* Н Ман, *рачујано* Кор, *рачујам* О Н, *рачујива* Кор, *рачујивају* Кор, *рачујавше* Сл, *рачујана* Ду Арн итд.^{539а} Упрошћавање секвенце *-ич-* најдоследније је извршено у космајском крају. Отуда су и потврде старијег стања чешће у колубарском и јасеничком појасу: *болвичине* Ра, *завешчић*, *завешчиће* Рож, *јушче* Мис Би Бу Коп О Мар Па Про Кр Тр, *јушчићи* Бу, *јушчића* Па, *јушчиће* Коп, *јушчица* Ј, *јушчади* Би, *дашчица* Вр Ру, *дашчице* Бу, *дашчар* О Прк Мир З, *дашчара* Би, *дашчара* Ј, *натрпа машчине* Рог, *кршчице* Мис,⁵⁴⁰ *йарадашчић* Мис, *йашчад* О, *ко-йашчади* Мис, *йрашчара* Бу СЕ, *йрашчару* Бу, *кодчица* Бу, *рошчићи* Мар, *орашчићи* Ј, *јушчане* драмлије З, *шичеречимо* МЦ, *шичиша* Прк, *шичекијају* дрвше (исеку на 'чекије', дуже цепанице за ложење старих, земљаних пещи) Са, *рашчисти* Мис, *шичујам* Мар, *шичујала* Ам, *рашчујали* Вр, *рашчујаш* Рож, *рашчујеријо-се* Би. Из Раниловића имам лик *йайрикашчић*.

167. Облици: на *брѣкчићу* МЦ, на *брѣкчићу* Ам, *орајчићи* Бу, *орајчићи* СЕ, *рокчићи* СЕ Кор, *рѣкчићи* Коп О Бу СЕ Мар Па ВИ, *рѣкчиће* Бу, *рокчића* Кор не сведоче о некој посебној судбини групе *-ич-*. Овде је, у ствари, на Нјд. *орај*, *бреј*, *рој* додат деминутивни суфикс *-чић*.

168. У обележеном контексту — при набрајању „берићета” у наредној години -- полагањем на Божић ујутро уз „царање бадњака” изражава жељу да домаћин, између осталог, има доста *йракчића* Ара Рож. У граничним, јасеничким селима Марковцу и Копљарима именица *йрашчара* понекад долази са *-кч-*: *йрашчара* Коп, *йрашчара*, *йрашчару* Мар.

169. Према књ. *извештаји* ('естарети, похабати се, постати ветих')⁵⁴¹ слушао сам: *извѣкчало* Ст, *извѣкчале* Ст, *извѣкчало* МВ, *извѣчати* Ј, *извѣчало* Др.

170. Мислим да је најупутније посебно посматрати секвенцу *-ич-* у неким речима оријенталног порекла. Према књ. *ашчија*,⁵⁴² *башша*/*башча*, *башша*/*башча*,⁵⁴³ те *бшча*, *бошчалу* (уз *бокчалу* стоји ознака „нар.”)⁵⁴⁴ ја сам у овом делу Шумадије записивао:

^{539а} Према књ. *шичаји* бележио сам: *чѣјам* Прк Вр, *чѣјала* мѣраму Прк, *шчѣја* СЕ.

⁵⁴⁰ Деминутивне форме именица ж. рода на *-ика* не представљају погодан лексички фонд за праћење секвенце *-ич-*, која је практично ликвидирана аналошким повраћањем *-к-*: *крушчица*, *јушчица* итд.

⁵⁴¹ Правопис 327; РМС II, 368; РСАНУ VII, 335. У РЈАЗУ IV, 331: *izvēštati* се упућује на *izvēštati*, док се у РМС II, 369: *izvēščati*, као „покр.” реч, упућује на *izvēščati*. *Извѣчати* је у РСАНУ VII, 333 упућено на *извештаји*.

⁵⁴² Уп. Правопис 189; РМС I, 115: *ашчија* (< тур. *aşçı, aşi*; Шкаљић Турцизми 102).

⁵⁴³ РМС I, 154, 155; Шкаљић Турцизми 123: *bašča* < тур. *başçe, bağçe* < перс. *bāgče* (*bāg-če*).

⁵⁴⁴ Правопис 210; РМС I, 256, 245.

акчйѝа Арн, *акчије* МВ Др Рож;

бáкча О Н Ра ВИ Тр Др, у *бáкчи* Мис О ВИ СЕ Пру Си, по *бáкчи* Н, поред *бáкче* Мис, *бáкче* Н, *бáкчу* СЕ, у *бáкчу* ВИ, у *бакчѝа* Н, *Бакчѝне* (топ.) Ам Н, иза *Бáкчина* Ам;

бáшча Тр, у *бáшчи* Кр Ру Би Рож, у *бáшчу* Рож, у *бáшчама* Тр, у *бáшчици* Па;

у *бáшии* Рог;

риљáла *бáвче* Н;

бáча [градѝна] Ман;

бѝкче ('кецеље') Ду, *бѝкчалук* Ам Кор Др;

бѝшчалук Вр Ра, *бѝшчалук* Вр МВ Ј, *бѝшчалуке* МВ;

бѝлчалук Сл.

У наведеним позајмљеницама група *-кч-* је, по свему судећи, добијена супституцијом изворног *-х-* фонемом *к*. Видели смо (т. 120) да је супституција ове врсте врло честа на нашем терену.

171. Судећи по мом материјалу, секвенца *-жш-* је практично доследно упрошћена:

иѝкали смо свѝ Ам, *иѝара* вáтру СБ, *раѝараи* вáтру јўтри Ра, *иѝиљало* МВ, *мираѝинка*, *мираѝинку*, *мираѝинка*, *мираѝинка*, *мираѝинка*, *мираѝинка*, *мираѝинку*, *мираѝинке* (т. 129), *мираѝинкино* Мис. Неизмењену групу *-жш-* имам у само једном случају: *иѝиѝарам* Ара.

172. Дисимилативно упрошћавање група *сц* и *шч* карактерише многе наше говоре. На истоку се суочавамо са прилично пространим територијом континуираног присуства ове интересантне појаве. Промена *сц* > *ц* и *шч* > *ч* забележена је у дубровачком, перашком, прчањском, црмничком, делимично, односно — „веома ретко” — у кучком и зетском говору, да би преко призренско-тимочког, К—Р и С—В терена допрла до Крашована.⁵⁴⁵ Регистрована је и у говору Галипољаца.⁵⁴⁶ Не би се могло рећи ни да је ретка промена *шч* > *кч* (ређе и *сц* > *кц*) на истоку нашег језичког подручја. Појава је бележена на терену Враке, Црмнице, Зете, Метохије, ибарске долине, у Александровачкој жупи,

⁵⁴⁵ Ивић Галип. 144 (и тамо наведена литература); З. Павл. Конс. секвенце 96—97; З. Павловић-Стаменковић, *Консонантске групе сц и шч у шћокавском дијалекту*. — ЈФ XXVII, св. 1—2, 349—356 (и тамо нав. лит.); Петр. Зета 237—241 (и тамо нав. лит.); Пецо—Милап. Ресава (*ираци*, а у једном селу и *ираци*) 283; ФО 575 (Буковац); ФО 595 (Јасеница); Јовић Трст. 72; „Групе *сц* и *шч* у додиру префикса и корена дају *ц* и *ч*”, али је: *кокчйна*, *ѝкче* и сл. (стр. 70); Пецо Ђердап 202; Симић Скица 114; Арсовић Блаце 71: *иѝѝдла*, али: *ѝиѝче* // *ѝукчиѝи*, *кѝкчиѝа*, *нѝкче*; ФО 587 (Пљачковица: *ѝрѝци*, *нѝче*, *бѝча*, *сиромѝче*, али *ѝиѝче*); ФО 589 (Д. Душник: *ѝрѝци*, *ѝуче*, *ѝучѝиѝна*, *нѝче*, *иѝѝѝче*); ФО 592 (Кална: усамљено *кочйна*, *кочѝне*, јер „сугласничке групе (-сц-) и (-шч-) обично остају неизмењене”); Богд. ГББП 44: *шч* > *ч*, *сц* > *ц*, *жш* > *ш* итд.

⁵⁴⁶ Ивић Галип. 143—144.

трстеничком крају, Левчу, Чумићу и околини Раче Крагујевачке.⁵⁴⁷ Знатно су ређе потврде замене првобитних група *си* и *шч* секвенцама *ју* и *ч*. Појава је нешто обичнија на чакавском терену, а што се тиче за нас интересантних говора — примећена је на Косову⁵⁴⁸ и у пожаревачком крају.⁵⁴⁹ Детаљнија истраживања ближе и даље околине Пожаревца показала би да ли је у праву З. Павловић када претпоставља да се „група *ју*” у Малом Црнићу може „схватити као нанета особина, вероватно од насељеника са југа — из Косова, а ни у ком случају као аутохтона”.⁵⁵⁰

Фонетски процес ликвидације група *-си-* и *-шч-* текао је, по Ивићевом мишљењу, овако: *-си-*, *-шч-* > *-хц-*, *-хч-*, а одатле: > *-кц-*, *-кч-* или *-ч-*, *-ч-*, одн. *-јц-*, *-јч-*.⁵⁵¹ Да је П. Ивић у праву када претпоставља овакав развој, показују а) говори са очуваним секвенцама *-хц-*, *-хч-*,⁵⁵² б) говори са *-фи-*, *-фч-* (< *-хц-*, *-хч-* < *-си-*, *-шч-*),⁵⁵³ па не видим ваљане разлоге који би оправдали Пецину и Милановићеву сумњу у изнето тумачење појаве.⁵⁵⁴

173. Група *-сѣр-* спорадично се још држи углавном у космајском појасу: *осѣро* МВ, *осѣро* Мар Ра, *осѣра* Мар, *осѣрач* СБ, *осѣри* Кор МВ, *осѣри-се* коса Ам, *надсѣрим* Ра, *надсѣрим* Мар Ра, да *надсѣри* Др, *надсѣри* МВ, за *осѣрење* Пру, а тако и: *осѣар* Н. Овим космајска зона иде са К—Р тереном.⁵⁵⁵ Но, и у селима подно Космаја знатно чешће, а у осталим местима доследно, стоји *-шиѣр-*: *дишиѣро* СЕ Мар Ве Си Рож Ара Са, *ошиѣро* Ра Тр Ру Ман Сл Мир Арн Ј Би, *дишиѣар* Мис Па Н, *ошиѣра* Ра Тр, *ошиѣрин* Ам, *ошиѣри* Бу МВ, *ошиѣри* ВИ СЕ, *дишиѣрије* Прк, *ошиѣрач*

⁵⁴⁷ Петр. Врака I, 197: *ѣраќци, ѣраќчина, ѣраќчеви*; Мил. Црмн. 364; Петр. Зета 237; ФО 566 (Гучеп: *ѣќке, коѕѣќке, баќча || баќча, лаќчићи, али: раѣја, шѣди'ана*. „У материјалу недостају лексеме са групом */сц/* у основи, док је увек *шѣди, шѣдић, раѣјин'*”; Барј. Ибар 74: *ѣаќадија, ѣаќад*; ФО 570 (Дренча: *ѣќке, ѣќќѣне, ѣќќићи, коѕѣќке*, али: *раѣјин, раѣјини* и сл.); Алекс.—Вуком. Жупа 298, 300; Јовић Трст. 70: *ѣќке, маќчина* и сл., али: *шѣишио* и сл. (стр. 72); Симић Левач 200; ФО 571 (Велика Крушевица: *ѣќке, двѣќке, даќчица*, али: *шѣја, раѣјини*); Барј. Чумић 16: *ѣќке, даќчица, коќќица, ѣаќе, дѣќчица*; Ј. Грк. Чумић 131: *двѣќке, двѣќчица*, 114: *ѣраќци*; Барј. Церовац 122: *ѣраќци, даќчица, коќќина*. Уп. и: Ивић Дијалект. 100; Ивић Шток. 120; З. Павловић—Стаменковић, *Консонантске ѣрује* *сц* и *шч* у *шиќоавском дијалекту*. — ЈФ XXVII, св. 1—2, 354—355.

⁵⁴⁸ Д. Дебељковић, *Косово поље*. — СЕЗб VII, Београд 1907, 285 (*ѣујиче*), 312 (*ѣрајин*).

⁵⁴⁹ У Кули код Божевца бележно сам: *ѣрајци, ѣрајцију, ѣрајчара* (ФО 521). У грађи из Малог Црнића прикупљеној за Српскохрватски дијалектолошки атлас стоји линк *ѣрајци*. Грађу је прикупио проф. др Радомир Алексић.

⁵⁵⁰ З. Павловић—Стаменковић, *Консонантске ѣрује*: *сц* и *шч* у *шиќоавском дијалекту*. — ЈФ XXVII, св. 1—2, 355.

⁵⁵¹ Ивић Дијалект. 100—101; Ивић Шток. 120.

⁵⁵² Уп. нпр.: Петр. Зета 237—238; Ђупић Зета 270; Ђорђић Гусиње 185; Мил. Црмн. 364: *ѣдхче*; ФО 545 (Голубовци); ФО 561 (Тријебине); Браец ТО 65; Рем. Плаховићи 185: *хи, хћ* (< *ић, шч*); Ружичић, Тешча—Маглај 248 итд.

⁵⁵³ Спорадично у Зети (Петр. Зета 237: *ѣраѣца|ѣраѣца*), а честа појава у македонским говорима: А. Велић, *Галички дијалекат*. — СДЗб VII, 125; Б. Видоски, *Поречки говор*, Скопје, 1950, 29; ФО 633 (Лазарполе); ФО 641 (Вруток); ФО 671 (Радожда); ФО 681 (Звечан); ФО 697 (Пештани), ФО 714 (Дихово) итд.

⁵⁵⁴ Пецо—Милан. Ресава 283.

⁵⁵⁵ В. нпр.: Симић Левач 174; Јовић Трст. 74; Арсовић Блаце 71; Стојан. Врњци 216; Елез. Речник II, 40 итд.

Ман Арн, *оширѣч* Си Ара, *оширѣц* (сечиво ножа и другог оруђа) Ту, *оширѣцом* рѣсеко Ту, за *оширѣње* Прк, *наоширѣши* О Коп МЦ, да *наоширѣ* Мис Па Би Мир Ара Ј, *наоширѣ* Про Ст, *изоширѣн* Ба итд. Нисам нигде бележио облике типа *сироји* него искључиво: *ширѣји* Мис Ј, *уширѣји* Арн, да *ушироји* Мис, *широју* Ман, *уширѣју* Мар, *уширојен* Ј, *уширѣен* Мар Арн, *широјач* Ман итд.

Даљинска дисимилација

174. На принципу даљинске дисимилације често долази до а) супституције и б) ишчезавања појединих сугласника. Мислим да прву појаву имамо у следећим случајевима:

ирадијола (цвет 'гладиола') Кор;

зламѣње Вр, *зламѣње* Ра Ам Ду Др, са *зламѣњом* Ам, *зламѣње* Ј, *џду* у-црку за *зламѣње*, да се *зламѣнише* Ба, *дѣте* се *зламѣнисало* Ба, *зламѣнисало-се дѣте* Ба;⁵⁵⁶

оће да *иниелѣрају* Ме;

кџнорѣлно Си, *кџнорѣлно* ('хонорарно') СБ;

кулѣр ('курѣр') СБ;

леѣѣѣор ('регал') Ман;

манѣрѣн Си, *манѣрѣна* Ст;⁵⁵⁷

рѣниел О, *рѣниел* Сл, *рѣниел* Мир Ст, *рѣниел* Мир, поред: *лѣниер* СБ Ду Ман Си Ј МЦ Бу Кр ВИ, *лѣниер* Ам, *лѣниер* Па, на *лѣниере* Арн,⁵⁵⁸ *рѣниер* Ба Би, *рѣниер* Мар, *рѣниер* Си Са, *рѣниери* МВ, *рѣниен* Ара;

слимѣши Ту, да *слими* Ве МЦ, *слими-се* МЦ, *слими* те чѣском Бѣ, *слими* Мис, *слимијо* Мис Па Ра МЦ, *слимѣши* Ра Прк, *слима* Бу Ра Мир Арн Ара Ме, *слимѣши* Ра Мис СБ Тр Ме Ба, *слимају* Ве Арн, *слимо* СБ, *слимѣ-је* Мис, *слимѣ-ме* МЦ, *слимѣли* Н Рог, *слимѣли* Мар Ме, *слимѣла* Ам, на *слимању* ВИ, *слимак* Па Прк;⁵⁵⁹

у *флијжидѣр* Мир, у *флијжидѣре* Мир, *флијжидер* МЦ, али и: *фријжидер* МЦ;

флијзерка Ру;

шанѣрѣѣа Мис Н Рог Ј, *шанѣрѣѣе* Мар, *шанѣрѣѣу* Рож;⁵⁶⁰

шињѣр О, *шињѣр* Ра Са, *шињѣре* Си СБ, от *шињѣра* Ру, са *шињѣра* Са, у *шињѣру* МЦ, погѣрѣли *шињѣри* Ба;⁵⁶¹

⁵⁵⁶ Појава позната и другим говорима: Барј. Чумић 16; Ник. Мачва 247; Арсовић Блаце 70. Уп. и Маретић Граматика 83.

⁵⁵⁷ Као и у левачком говору (Симић Левач 202).

⁵⁵⁸ Уп. у Ресави *лѣниер* (Пецо—Милан. Ресава 288) и у Левчу *лѣниери* (Симић Левач 202).

⁵⁵⁹ Облици типа *слими* посведочени су широм српскохрватског језичког простора: Тешић Узовница 186; Петр. ГБК 84; Пиж. Колашин 107. Уп. и Маретић Граматика 83.

⁵⁶⁰ Ни у овом детаљу наша зона не представља изузетак: Симић Левач 202; Јовић Трст. 70; Тешић Узовница 187.

⁵⁶¹ Реч се у овом фонетском ланку среће и у другим говорима. Уп. нпр.: Симић Левач 201; Тешић Љепт. 210; Ник. Мачва 247.

левдлвѣр Мир, *лавдлвѣр* Са Ба, *лвдлвѣр* Би, *лолевѣр* Арн, поред: *левдрвѣр* Бу Кр Мир Ара Ј МЦ О, *леворвѣр* Ам Сл, *лавдрвѣр* Па, *лаворвѣр* МВ, *лаворвѣри* ВИ, *лервовѣр* Си, *лорвѣр* Арн, *шавовѣр* Ман, *равдрвѣр* Мар, *аловѣр* Ду, *алолвѣр* Ду, *олвѣре* Ара.⁵⁶² Овако шаренило ликова свакако је последица тешкоће код перцепирања ове, за носиоце српскохрватског језика иначе „тешке“ посуђенице.

рѣла (рерна у шпорету) СЕ, у *рѣлу* СБ, у *рѣли* Ам, поред: *рѣрну* Си, *рѣбна* З, *рѣиле* Ман.

175. Прилагођавање позајмљеница нашем изговору често је праћено губљењем, избацивањем појединих сугласника. Појава је знатно ређа у домаћим речима. Биће да су дисимилативни процеси непосредно иницирали или бар потпомагали губљење консонаната у следећим случајевима:

комѣир Мар, *комѣира* Ра, *комѣирѣ* СЕ Мис, от *комѣира* Про, на *комѣиру* Про,⁵⁶³ али је, изгледа, чешће: *крѣмѣир* Бу Па Кр ВИ Тр Рож, *крѣмѣир* Н Рож Си, *крѣмѣира* Ту Кор Др Ара, *крѣмѣире* Рож, *крѣмѣирѣић* Прк, *крѣмѣираћ* (кромпириште, њива са које је скинута летина) Н, *крѣмѣируша* (‘кромпирова златица’) Ба;

шажѣр (‘шаржер’) Др, *шѣжѣр* (‘шаржер’) Кр;

невѣрѣ-се СБ;

ѣзѣцирѣише (полигон за обуку војника) Кр;⁵⁶⁴

аѣи.лѣрѣски пук Прк, *аѣи.лѣрѣја* З, поред: *а.ѣи.лѣрац* Ве;⁵⁶⁵

цикѣлѣиѣор (‘циркулар’, кружна метална пила) З;

шайнѣри (‘шрапнели’) Са;

ѣандѣмѣрѣја Мис Ман ВИ, *ѣандѣмѣрија* СБ, *ѣандѣмѣрија* СБ, *ѣсандѣмѣрија* Про;⁵⁶⁶

да *маѣрѣиѣира* Ру;

двѣс, *двѣјес*, *ѣрѣјес*, *ѣрѣјес*, *шѣсѣи*, *шѣсѣи* (т. 312, 313), *двѣсѣи*, *двѣсѣише*, *двѣсѣиша*, *двѣсѣише* (т. 315), али и: *двѣдес*, *двѣдесѣи*, *ѣрѣдесѣи*, (т. 312, 313), *двѣсѣиоро* (т. 316);

блаѣосѣвиѣо Са Вр, *блаѣосѣвила* Мис;

кѣндукѣиѣори Мис, поред: *кѣндукѣиѣори* Мис, *кѣндукѣиѣр* Др;

Бѣрѣсав Ра, *Бѣрѣсав* Ду Кр Са, код *Бѣрѣсав* Ам, з-*Бѣрѣсав* Про, са *Влѣдѣсав* Ј, *Дрѣѣосав* Арн, *Дѣбросав* Са, *Дрѣѣдсав* Н, *Љубѣсав* Би Ме, *Љубѣсав* МВ, код *Љубѣсав* Арн, *Љубѣсаву* Би, *Милѣсав* Ду, *Мѣро-*

⁵⁶² У Левчу се говори: *ловорвѣр*, *лововѣр* (Симић Левач 201), а у Ресави *леволвѣр* (Пецо—Милан, Ресава 288).

⁵⁶³ *Комѣир* се чује и у другим идиомима: Белић ДИЈС 238; Симић Левач 212; Алекс.—Вуком. Жупа 300; Тешић Узовница 187; Ник. Мачва 247.

⁵⁶⁴ Појава позната и другде. Уп. нпр.: Симић Левач 212: *ѣзѣцир*; *ѣзѣцирѣи* итд. у кладанском крају (мој материјал).

⁵⁶⁵ Уп. *аѣи.лѣрѣиша*, *аѣи.лѣрѣиша* итд. (укупно 22 примера), поред: *арѣи.лѣрѣиша*, *арѣи.лѣрѣиша* у левачком говору (Симић Левач 202), *аѣи.лѣрѣја* у ресавском (Пецо—Милан, Ресава 288).

⁵⁶⁶ В. Симић Левач 212; *ѣсандѣмѣриша*, *ѣсандѣмѣрѣи*, *ѣандѣмѣриша*.

сава Мис, Прибисав, Привисав, Прибисаве (вок.), са Прибисавом Ме, Радисав Са Ду Мис Ј, Радисава Ду, Радосав Кр, Сиданисава Си, Борисављево, Борисављева, Борисављево, Бранисављево, Владисављевој, Водјисављево, Добросављево, Милисављево, Радисављев и сл. (т. 271). Маретић мисли да је -л- код наведених именица изгубљено најпре управо у облицима присвојних придева (било је на кратком растојању од -љ-), а одатле се потом појава ширила на проста имена. Овакву хронологију потврђују писани споменици.⁵⁶⁷ Губљење -л- у примерима типа *Борисав, Борисављев, блајосовићи* не представља никакву специфичност наше зоне, јер га помињу истраживачи неких суседних а и многих других говора.⁵⁶⁸

176. Пада у очи често испадање сонанта -н- у страним речима. Појава је најрадикалније извршена тамо где је она, у ствари, последица деловања више фактора: дисимилативних процеса, тенденције уклањања финалне секвенце састављене од -н- и неког другог сугласника (в. и т. 195), слабијег, лабилнијег изговора -н- испред спираната и других дентала.⁵⁶⁹ Изнету констатацију потврђују следећи примери:

кодзѣрва О, *кодзѣрва* СБ, *кодзѣрве* О, четйри *кодзѣрве* СБ, *кодзѣрвице* СБ, али и: из они *кодзѣрви* Мис, у неку *кодзѣрвицу* Мар;

нѣ-зам ('не знам') Па Рож;

лбнци *бронзани* Ве, поред неупоредиво чешћих потврда са секвенцом -нз-: *брѣнза, бронзани, бронзанѣ, бронзанѣ* (т. 127), од *брѣнзе* Ме. У Медошевцу сам забележио: стўпе *блонзанѣ*, а у Кораћици: *брѣнза*;

исїѣкције Арн, *исїѣкција* Арн Мис Ст, *исїѣкѣтор* Ра;

демосїѣрацију Ру;

ордѣнас СБ, *вордѣнас* Ба;

расфѣрмаїѣтор ('трансформатор') Би;

їѣразїсїѣтор Н;

їѣрасїѣорїѣје Мис;

їїѣданиї, їїѣданиїа Ду, *їїѣданиїи* Ду Ара, *їїѣданиїи* (питомци интендантске струке) Ду;

їїѣрниїрали Мис;

їїѣресайїно Ба, *їїѣресайїно* Мис, *наїїѣресайїниїе* Мис, *їїѣресуїе* Арн;

комаданиї Мис Н Ам, *комаданиї* Ра Си Рож Ру, *команданиї* Си, *команданиї* Си, *комаданиїа* О, *комаданиїа* Про, *комаданиїина* Прк;

на *комбаїу* МВ, *комбаїи* МВ Рож, *кѣмбаїи* вршну Мир;

коцѣїѣїїи, коцѣїѣїїи ('концентрат') Ман, *коцѣїѣїѣк* Па, поред: *коцѣїѣїѣїи* Ман, *коцѣїѣїѣїи-се* Мис;

⁵⁶⁷ О томе: Маретић Граматика 116; Белић Фонетика 143—144.

⁵⁶⁸ Уп. нпр.: Симић Левач 212—213 (недоследно); Арсовић Блаце 72; Јовић Трст. (*блајосов, блајосови*) 70; Ник. Тршћн (*блајосов, блајосовићи*) 410; Ник. Мачва 247; Барј. НИ Сјен. 72; Белић ДИЈС 238; Тешћн Узовница 186; Барј. Церовац 122 итд.

⁵⁶⁹ До губљења -л- у оваквим и сличним случајевима долази и у другим нашим говорима. Уп. нпр. Симић Левач 214.

кофѣкција Мис;
 момѣйѣлно Мис, мѣмѣйѣлно Вр Па Ду, мѣмѣйѣлно Би, момѣйѣлно
 Н Сл, мѣмѣйѣлно Би;
 модеризѣција Бу;
 вѣбрачно дѣте Бу;
 у бѣкерима ('у бункерима') Ме;
 изиѣрација Ам;
 уживѣцију Мис;
 ѣаѣлолѣне Мар Мис;
 сѣђери || сунђер Ра;
 Фердинѣна Арн;
 вѣндомиѣ ('фундамент') Ман;
 ѣймеѣ ('цемент') МВ Ман, мѣша ѣймеѣ Мир Са, ѣзлију ѣймеѣом Са.

Лик *ивѣлѣд* Мис треба гледати у светлу чињенице да се уместо *инвалиднина* готово доследно говори *валѣда* (т. 81). Испадањем *-н-* у *кѣлер* Сл отклоњена је концентрација трију сонаната у непосредној близини.

177. До промене лика *чловек* у *човек* дошло је, по Белићевом мишљењу, под дејством дисимилације „по акустичком утиску: *л* и *в* имају у себи нешто од тембра звука *у*, и то је, изгледа, било довољно, па да се дисимилација изврши.”⁵⁷⁰ Могло би се десити да су исти принципи одређивали судбину позајмљенице *асвалѣ* у нашој зони. Не треба, додуше, губити из вида ни тенденцију уклањања финалне секвенце *сонанѣ* + *оѣсиѣруенѣ* (в. т. 195). Према књ. *асфалѣ*⁵⁷¹ ја сам бележио: *ѣсвалѣ* Мис Сл Мир Ра ВИ, *ѣсвалѣ* Ман Сл Си Арн Ј МЦ Би Па, *ѣсвалѣом* Мар, *ѣсвалѣѣран* Ам, да *ѣсвалѣѣра* Би, *ѣсвалѣѣрају* Ра, *ѣлсвалѣ* Бу Мис МВ О, *ѣлсвалѣ* Арн Ј, *ѣсвалѣ* Бу, *ѣсвалѣ* Ду, *ѣсвалѣ* Са, *ѣсвалѣѣ* (ж.) Ба, *ѣсвалѣѣра-се* пѣт Мир.

Напомене о елизѣји неких сугласника

178. У излагању о појединим консонантима и сугласничким групама било је и речи о испадању неких сугласника, а местимично — и о разлозима који до тога доводе. Предстоји осврт на још неке случајеве елизѣје појединих консонаната.

179. Сонант *л* је склон елизѣји у следећим примерима:

ѣдсе, *ѣдсен*, *ѣдсенак*, *ѣдсенака*, *ѣдсенѣка*, *ѣдсек*, *ѣдсека*, *ѣдсекана*, поред: *ѣдсле*, *ѣдслен*, *ѣдслена*, *ѣдсленака* итд., *ѣдсна*, *ѣдснака* итд. (в. т. 470);

мѣсим, *мѣсим*, *мѣсѣи*, да *мѣси*, *мѣсѣѣ*, *мѣсу*, *ѣдмѣсим*, *ка-се-ѣдмѣсим*, да *ѣдмѣси*, *мѣсиѣ*, *ѣомѣсиѣ*, поред: *мѣслѣм*, *мѣслѣм*, *мѣслѣи*, *мѣсли*, *мѣс-*

⁵⁷⁰ Белић Фонетика 144.

⁵⁷¹ РМС I, 105.

лїмо, їдмислим, мїслиїо, мїслили, мїслила, измїслили, їомїслила итд., *мїшиїела, мїшиїо, мїшиїо, мїшиїала, мїшиїали* (т. 449);

баван, бавани МЦ;

доке се жїви Мис, доке не исїтниш Кор;

кдицица ('хоклицца') Рож;

у маїої *їискуїїури* ('фискултури') Рож.

180. Сонант *м* изостаје у речима:

абасадорско ћебе Мац;

абулїниа Са, у *абулїнии* Са;

бббардује || *бббардује* Мар.

181. Плезив *б* не чује се ни у облицима:

амрел Ј, од *амрела* Ј, кїће бїле са *амрелима* Са. На месту књ. *облеїиїи* ја сам забележио: *олейїи-се* Бу, *олейїили* га земљом Ст. Чување префикса *об-* имамо у: *ббдрисало-се* Ара, да се *ббдрїжї* Би. На другој страни — немам потврда типа *обвладаїиї*⁵⁷² него искључиво: *овлада* Бу, *овладамо* Мис, *овладао* Мар Са, *овладаи* О МЦ Мис, *овладао* Бу Мис, *овладао* Рог, како *овлада*? Прк, *овладаше* Ра.

182. Губљење велара *к* и *ї* регистровано је углавном у случајевима и примерима познатим и суседним, а и неким другим говорима:

Алесандра Н Рож, *Алесандру* Рож, *Лесандра* (Нјд. м. име) Са Ба, *Лесандра* (ж. име) Мис, у *Лесандрово* дошли Си, али и: краља *Лександру* Ам, краљ *Лександра* Рож,⁵⁷³ *есїлбзија* Коп, *есїлбзију* Мис, *исїлбдїра* Мар, не *исїлбдїра* Ба, *їесїїїла* Си, *чаїїїре* Н, *лїїїрика* Мис, поред: *лїкїїїрика* Мис, *лїкїїїїчни* шпдрет МВ, *кдндуїїори* Мис, поред: *кдндукїїора* Мис;

јаббме, *даббме* поред обичнијих ликова: *јаббїме*, *јаббїме*, *даббїме*, *даббїме* (в. т. 487). Облици типа *бме*, *јабме* нису ретки ни на другим теренима.⁵⁷⁴

183. Као ни у суседним говорима, нема упрошћавања секвенце *-їњ-* у им. *јайње* и њеним изведеницама: *јайње* Ст Н Вр, *јайњеїу* Вр Ст Сл, *јайњад*, *јайњад*, *јайњадї*, *јайњадї*, *јайњадма* итд. (т. 214); тако и: *сјайњена* Бу Коп О З СЕ Ме Мар МЦ Па Би Про Ве Ту Ст Прк Тр Ру Ви Ам СБ Рог Ду Ман Сл Си Мир Ара Са, *сјайња* МВ, *ојайњила-се* Мир, *ојайњила-се* Ара.

184. Позната је склоност дентала *д* испадању у већини наших дијалеката и говора. На простору између Космаја и Букуље ова појава није досегла шире размере. Глас *д* се, наиме, губи:

⁵⁷² У РМС III, 842, 896 наводе се форме *овладаїиї* и *обвладаїиї*, с тим да је предност дата првој.

⁵⁷³ Примери типа *(А)лесандра* обични су на К—Р терену. В. нпр.: Јовић Трст. 77; Алекс.—Вуком. Жупа 300; Симић Левач 213.

⁵⁷⁴ Уп. Поп. Госпођ. 156; Тешић Узовница 187; Истр. ГБК 83; Симић Левач 214; М. Симић Обади 63.

(недоследно) у прилогу *одмах*:⁵⁷⁵ *џма* Мис О СЕ Мар Ам Ра МВ Н Ду Рог Ман МЦ, *џома* ('одмах') Мис, поред: *џџма* Прк Ј Са ВИ Ам Ст; у секвенци *-џи-* добијеној испадањем вокала *и* у облицима императива неких глагола: *џије* Ме Про Кр Рог Арн Са Би, *џије* Мис СЕ, не *џије* Ме, *џеје* О Мис, *сеје* ('седите') Мис Рог Ара Ве. Тако и у презенту: да *вије* „видите” Ј;

спорадично у групи (-)дн-: трипут је *нџно* Ј, *јџно* сироче Би, *јџну* видрицу СБ, *наџице* Мис Рож, *сиџне* Рож, *зајџно* Вр Бу Мис Мар Ара Ра ВИ МЦ Кр Рож, *зајџно* Арн. Знатно су чешћи и обичнији облици са очуваном групом *-дн-*: *јџдни* Мис, *јџднџм* Мис Ст, *јџднџко* Прк Ру МЦ, *јџдна* Арн, *јџднџка* Мис, *илџдна* Би, *илџдне* Ду, *илџдни* Бу Па Рож, *илџдни* Арн, *ладџица* Би, *наџница* О Мис, *наџницу* Бу Н Мир, *наџнице* Мис, *ладнџа* Арн, *слџбно* Мис, *зајџно* Мис Ве, *зајџно* Бу Тр, *залудни* ('беспослени') Ара, *залудница* Биџа Би, да *иџдне* Ме, *иџднџм* Па, *иџдну* Па, *исџдне* Ду Рож, *исџдне* Ј итд.

Слично се понаша и група *-дњ-*. У мањини су, наиме, потврде њеног упрошћавања испадањем дентала: *бањачица* ('бадњак') Мар, *иослџне* џдбрану СЕ, *ируњак* ('грудњак') Си, *ируџњак* [Он је сашивен од вуње] СБ, *бањак* ('бадњак') СБ. Убедљиво прегежу форме са *-дњ-*: *бадњак* Коп Па Ве Си, ишли смо за *бадњак* Ру, са *бадњакџом* Си, три *бадњака* МЦ, *бадњакџе* О Мис Ст Прк Кор Ду, за *бадњакџе* Про, *бадњакџе* СБ, *бадњакџе* МЦ, *бадњачиџе* Ст, *бадњџи* дан Мар, *ирудњача* (дрво на које се ставља кеса са сиром да се оцеди) Рог, из *ирудњаче*, на *ирудњачу* Ба, *ирудњачи* [мушки су се звали *ирудњачи*, а женски -- памуклије] Ру, *иослџни* Си и сл. Као посебан куриозитет наводим спорадичну употребу облика *барњак* ум. *бадњак*: *барњак* Ду (10×), *барњак* Ве Ба, са *барњакџом* Ду, *барњачи*, *барњакџе* Би. Не видим јасан пут настанка ових ликова. Не верујем да су добијени деловањем фонетских промена и закона.

185. Још је ређе губљење сугл. *иј*: *џсму* Вр, *џирекно* Арн Ара Тр, *џирекно* СБ. Већ је речено да секвенца *-ијсџв-* (и *-дсџв-*) > *-сџ-*: *боџасџио*, *боџасџио*, у *боџасџиу*, *љуџсио*, *љуџсио*, *наслџсио*, због *наслџсиа*, *џсџсио*, *џсџсио*, на *џсџсиу*, *срџсио*, у *срџсиу*, *срџсио*, *срџсиа* (в. т. 104). Према књ. *нуџкаџи* и *нуџкаџи*⁵⁷⁶ слушао сам једино: *нуџкају* Ман Ст, па нас *нуџка* Ду, *нуџкаџи* Ру, *нуџкала* Ман, ја своју децу *нуџкала* Ру, *иџнука* те да *руџаш* Арн.

186. Од осталих, усамљених и појединачних случајева губљења сугласника наводим:

илџб Сл, поред: *џилџбови* Ст;
бо-граџина (због *граџина*) Кор;
конџеџиџи ('концентрат') Ам;
лаџбина ('слабина') Бу, *лаџина* Мар;
са *иџразуџом* Кор;
саџиџиџаџаџи Ам, поред: *саџиџиџаџају*, *саџиџиџаџау* Ам;

⁵⁷⁵ *Ома* је чест лик на терену Ш—В и С—В дијалекта. Исп. нпр.: Ник. Срем 333; Поп. Госпођ. (*џмо*) 156; Ник. Мачва (*џма* // *џџма*) 250; Мил. Кик. (*џмо*) 30; Н. Петр. Мађарска 81; Ивић Хере ("џма поред *џма*) 333; Ивић Бногр. 152 итд.

⁵⁷⁶ РМС III, 827, 829.

Аустро-Ујарџа (према *ујарски?*) Ду;
хамбуџ // *камбуџ* (грожђе *хамбуџи*) Ду, *хамбуџ* // *камбуџ* Би.

187. У сандхију је прилично често уклањање финалних дентала *д*, *ш* и фрикатива *з*, *с*:

о-дрвџета Н Мис Па Ба, *о-дасака* Бу Прк Мар Мир, *о-дасака* Мис, *о-дудовине* Н, *о-дрџина* О, *о-длака* Ра, једно *д*-другога Рог, једно *д*-другога Бу, *ка-дџе* Ве, *ко-дуда* Рож, *ко-дрџога* Мир, *јре-девојку* Рог, *неку-дале* Мис, *јоре-друма* Ам;

о-тебџе Н, *о-тџеке* Ме, *о-тџфуза* Мис, *о-тичије* Ман, *чува-се о-тица* Би, *о-твџра* Ба, *о-трџи оџце* Рог, *јо-Тџрцима* смо били Па, *јрџ-тобом* Мис, *ку-ти нису јшли* Арн;

д-јутра Тр, *о-зџмџе* Мир;

ка-џе сарана Про, *ку-џеш* ВИ Ара, *ку-џемо* Ст Ам Мис, *ку-џу* (куда џу) О Сл, *ку-џу сад* Са Прк, *са-џу ј-ја* Мис, *са-џемо* Си;

брџт о-чиџе пџгине МЦ, *д-чоџиџе* Бу;

д-шљива Прк Ру, *о-шџме* Си, *д-што* џе да лџџи Тр, *јре-штџлом* Мис;

јџе-дана Ст Мир, *јџ-дџ-куџе* Ст;

ј-шџака Мис, *и-штџале* Мис, *ј-школе* Ру, *ј-шљива* Мис, *и-шџме* Ј, *ј-шуме* Бу, *крџ-шуму* Прк, *кро-шџме* Ба;

и-Зџџка Би, *и-зарџбљеништа* О;

бе-сџле Мис, *бе-саџа* Ве, *бе-стаџла* Ман, *бе-стаџлета* Мис, *бе-старџ*-јега Н, *брџе-снџега* Ве, *брџе-свџкроџе* Про, *и-сџла* Бу, бџџам ја *и-сџла* О.

О неким међу консонантским односима

188. Као и истраживачи других (ближих и даљих) говорних под-ручја, забележио сам извесну количину примера у којима се огледају одређени консонантски односи. Обично је у питању прилагођавање туђих речи фонетским, морфолошким и творбеним моделима и принципима српскохрватског језика. Полазећи од прилика у неким другим испитаним говорима и од стања у савременом језику, за осветљавање поменутих односа доносим следећи материјал:

однос *ш* : *д*: *ајресу* Ам, *ајресу* Прк, *ајресџра* Др, *ајресџрам* Др,⁵⁷⁷ *видраџе* О,⁵⁷⁸ *карабиш*⁵⁷⁹ СБ, *карабиш* СБ, *карабишом* МВ, *каџбиш* Па, *каџбишска* лампа Па, *карабишине* лампе СБ, *карабишину* лампу Сл, *комаш* (од грч. Κομηςιον) МВ,⁵⁸⁰ *комаш* О Мис Прк, два *комаша* О Мис, џбадва они *комаша* О, *комаши* Мис Ра, дваес *комаша* МВ, пет *комаша* Вр, десет *комаша* Вр, деветнџс *комаша*

⁵⁷⁷ РМС I, 50: *адреса*, *адресаити* итд.; 108: *ајресџраити*, с упуђивањем на *адресаити*.

⁵⁷⁸ У РМС I, 389: *вишџажс*.

⁵⁷⁹ У РМС II, 666: *каџбид*; *каџбиш* се упуђује на први лнк.

⁵⁸⁰ *Комаш* бележе и други истраживачи наших говора: Јовић Трст. 77; Мил. Прмн. 371; Пеш. СК—Љ 80. У РМС II, 736 стоји: *комад*, *комадаити*, док је *комаш* (стр. 798) означен као „покр.“ облик.

ВИ, шесџес *комаџа* ВИ Ве Кор, на *комаџе* Мис, *комаџић* Др, на *комаџиће* Вр Мис, на *комаџиће* МВ, *комаџић* Н Ду, *искомаџаи* Мис, поред: *комад* Па Рож, у *комаду* Ба, *комади* Ба, стд *комада* Ду, *комада* (ГМН.) Бу Прк Ј, *комадић* Па Прк Тр, на *комадиће* Прк, *идсијад* Ду, понижемо се на *идсијад* Би, *изјијемо* са *идсијадом* Би, *идсијаш* Ду,⁵⁸¹ *руковод*, *руководи*, *руководаш* итд., поред: *руковоџ*, *руковоџи* итд. (в. т. 257), *шобош* Н, *шобош* МВ, *шобошар* МВ, *шобошар* Мис,⁵⁸² *саме шрукујемо* Мир, *нашрукујемо* Мир,⁵⁸³

однос н : љ: *жуна* Мир Рож Би Ам Рог Сл, *жуње* Рог СБ ВИ, *куџиња* Н, *куџиње* МВ Са Ј, *куџиње* Н Ду МВ Др, *куџиња* Про Др, от *куџиња* Са, от-*куџиња* МВ, *Прџиџиња* (3×) СЕ, *шрџиња* Кор, отпадају *шрџиње* Рож, тд *сџно* ка-се *исшриџи* Мир, *шрџине* Н, *рџираџао* (према *ираџе*?) Си, *дџраџи* Мис, от *сшрџе* Си, *сшрџенд* ('сукнено') Рож, *сукне* Др, *леџ* Ман, *леџи* Ба, *лен* Прк, *лџиџиња* Рог, *зџворан* Ба, у *шџфонџру* Си, *сџиџи* ('ситнија') Ман, *усџиџи*мо Си, *усџиџи* Ман, поред: *усџиџи* Мар, *усџиџи* Коп, тд се *усџиџи* Мар, *сџиџије* Рог, *илџџали* Кр, свџ *нџво* *илџџ* Рож, *рукуџиџа* Ме Прк МЦ, *рукуџиџе* МЦ, *рукуџиџу* Ба, *рукуџиџиџа* Ме.⁵⁸⁴ Према књ. *рачунаџи* овде је доследно: *рачуџаџи*⁵⁸⁵ Бу Па Ве Ту Ст Ру Са Ба, *рачуџаџи* Ду, *рачуџам* Мис Вр Коп Ра Па Ст Прк ВИ Ба Би, *рачуџа* Ра, *рачуџа* Мис Бу Ра Ту, *рачуџамо* Ра Мир, *рачуџају* Мис Ру З, *рачуџо* Коп, *рачуџали* Вр ВИ Ме, *рачуџала* Рог, *израчуџо* Па Кр Ве, *израчуџала* Па, капџтан *израчуџа* (аор.) Ду, *иорачуџаи* Кр, да се *иџерачуџа* Мис, *срачуџам* Би, *срачуџаи* Би, *срачуџај* З итд. Увек је, меџутим, *рачуџ* Мар, *рачуџ* Мар Би, у *рачуџу* Ст, нџма *рачуџа* Ме. У књ. *језику* је *краџни* и *краџи*,⁵⁸⁶ а овде: *краџна* кџћа Са, *краџну* пџсму Ара, *краџна* СБ Ду, *кот краџне* кџће Са.

однос н : м: *баџрен* Кор Рог, *баџрен* Мир, *баџрен* Кр Вр Мис, *баџрена* Вр Мис Ам Ду, под *баџреном* Прк, *баџреново* Ме, *баџрендвина*, од *баџрендвине* Н, од *баџреновине* Ј, од *баџрџиња* до *баџрџиња* Ме; отуда и: *баџрџе* Вр Си Ј, *баџ-*

⁵⁸¹ У РМС IV, 765 налазимо само *идсијаш*.

⁵⁸² Ова позајмљеница из маџарског језика у РМС I, 700 долази у лику *дџош*. *Тџош* је бележен, измеџу осталог, и на К—Р терену. В.: Јовић Трст. 77; Пеџо—Милан. Ресава 289.

⁵⁸³ Уп. у РМС I, 792: *друкаџи*, *друковаџи*, док је *шруковаџи* (РМС VI, 316) упуџено на *друкаџи*.

⁵⁸⁴ На овакве и сличне случајеве налазили су истраживачи других области. В. нпр.: Симић Левач 188—189; Јовић Трст. 75; Алекс.—Вуком. Жупа 301; Арсовић Блаџе 73; Теџић Узовница (*џрања*) 187; М. Ник. Гороб. 669 итд.

⁵⁸⁵ *Рачуџаџи* се може чути и на другом теренџама. Исп.: М. Ник. Гороб. 669; Арсовић Блаџе 74.

⁵⁸⁶ РМС III, 31.

рење Ам, баїрења Н, баїрењаќ Ме, у баїрењаку Рог; бѣден Мар Ам, будїнка, будїнке (врста јабуке) ВИ, Вїљен (немачки цар) ВИ, Вїљенове слике ВИ, кдмїйнка Прк, кдмїйнку Вр, конїйлука Вр, на косїйну Ара, оїїјун Вр, іоїїонци ('потомци') З, ішаман посла Си, ііекне, у ііекнейу Би, імам нѣкү іірену (према іірнуши?) Про, вѣм ('ван') гркљана Арн, вѣкма, вѣкму лѣба Си, двѣ вѣкме лѣба Ме, влѣкмо МЦ, вүруме Арн, у вүруми Кр, вүруму Арн, али су неупоредиво чешћи ликови са -н- (в. т. 112), һүпови ірмчѣрски Ру, мерїма вүна Арн, іѣришум Мис Ман, іѣришума ВИ, ілѣмке ('дебеле даске') Ј, зайлѣмили, зайлѣму СБ, чѣсмо лүка Мис, ıемѣрика Ра, али су основни ликови са -н- (т. 129)⁵⁸⁷, шүмка, шүмку Ру, шүмке Ру Па МВ Сл. Увек је: іѣсма Ст Сл, іѣсму Н Кр итд.

- однос њ : ј: *вѣрњача*⁵⁸⁸ ('варјач'а) Ду, *вѣрњаќ* ('варјача') МЦ, *мајкаїши* Ман, *мајкала* Мис Мир, *мајкала* Рог, *мајкало* Бу, *мајкаш* Ст Са, *мајкавала* су деџа ўс-пүт Ба, *іомѣјкамо* Ме, поред: *мањкаїши* Арн, *мањкаїши* Ман, *мањкала* Мис, *мањкала* Рог, *мањкавам* Би, *мањкаваш* Би, *мањкавали* су од глади Ба (у Рожанцима бележим и: бїли смо дошли до *мањкавања*), *мањ* кѣ Ме, поред: мѣтѣ се џерово дрво *мај* како Ме, скџчи џетету или *мај* кѣмѣ Би;
- однос њ : љ: *наковаљ* Сл, *наковањ* Мар Ј МЦ, на *наковањ* Би, без *наковања* МЦ, *сѣдѣње* [пѣрадімо, превүчемо сѣно, күруз и сѣдімо, тѣ су ти сѣдѣње] Ара, *црниѣњ* (црномањаст човек) Ду;
- однос љ : л(о): *бѣсиљак*⁵⁸⁹ Бу О Па Ве Ту Кр Тр Ј Си Мир Арн Ара Са З Ме Ба МЦ, *босїљак* СЕ Мар Ра ВИ Пру Ам МВ СБ Ду Сл, *босїљка* Ду, *бѣсиљка* Мис Бу Кр, кїти *бѣсиљком* МЦ;
- однос ј : љ: *іуљїуде*, *іујїуде* Ду, *славүљ* Ман Ра СБ, *славүљи* Ра, поред: *славуја* Кр, *рѣзбољ* Вр (усамљен пример, јер је једино обично: *рѣзбој* Кор Би Па, *рѣзбој* Вр Бу Мис ВИ, *рѣзбѣј* Н);
- однос л : љ: *вїљеров* бѣблѣм Сл (тзв. *Вилеров* гоблен), *наіомиљѣ-се* жїто Кор, *зіомиљамо* Кор, *деїѣљина*, *деїѣљину* МВ, нѣсиш *деїѣљине* МВ, *деїѣљина* Н, *деїѣљину* Арн, *дрүжлиця* Про, *крѣшиљѣшца* Мис, *рѣкла*⁵⁹⁰ ('женски капу-

⁵⁸⁷ Примери типа *баїрен*, *бѣден*, *іѣришум* обични су у многим говорима. В. нпр.: Пеџо—Милан. Ресава (*баїрен*) 289; Симић Левач 219; Арсовић Блаџе 73; Тешић Узовница 187; М. Симић Обади 67; Тешић Љешт. 210; М. Ник. Гороб. 669.

⁵⁸⁸ У РМС I, 333 *вѣрњача* је, као „покр.“ реч, упућена на *варјачу*.

⁵⁸⁹ Уп. *босиљак* у: Ник. Тршић 410; Петр. ГБК 85; Арсовић Блаџе 73.

⁵⁹⁰ У РМС V, 498, 499 стоји *рѣкља*, али је претпостављена лику *рѣкла*. У ваљевској Колубарни се говори *рѣкља* (Ник. Кол. 40).

тић') Рог МЦ, *рѣклиця* Рог, *рѣклицу* МЦ, *цивил* МВ, *цивил*-*ли* Сл Ба, са *цивил*има Ба, *цивилно* одѣло МВ, *цивилно* МВ.⁵⁹¹ Према књ. *иѣрлийи* и *иѣрлиця*⁵⁹² бележио сам: *иѣрлиймо* Бу Мис Ст Ј, па *иѣрли* Коп, *иѣрлила* О, *иѣрлили* СЕ, *иѣрлиця* Вр Мар Па Мис Бу О Ст Н, итд., поред знатно чешњих примера са -љ-: *иѣрлийи* Ј МЦ, *иѣрлийи* Рож, *иѣрлиймо* Рож Бу МЦ О Ст, *иѣрлиймо* Рог Ме Са, *иѣрлиймо* са *иѣрлийама* Ме, *иѣрљу* Ман, *иѣрлила* Ра, *иѣрлили* Би, *исѣрлий-се* О, *исѣрлийи* Ду, *исѣрлиймо* МЦ Ра, *оиѣрлийи* Мис, *уиѣрлийи* Би, *иѣрлиця* Ј О Ра Ман Би Рож МЦ Ру, на *иѣрлийцу* Ра, *иѣрлийцу* ВИ Ра Н Са Ј Кор, *иѣрлий-цом* Ст, *иѣрлийцом* О, *иѣрлийце* Ду Па, са *иѣрлийама* Ме; тако и: направу *иѣрљац* Си. Исто тако, уместо *иѣрлийи* и сл. једино се чују ликови са *иѣљ*-: *иѣљ*-га Мис, *оиѣљ* СБ, *иѣљ*-се Ра, *иѣљили* и љубили нашу војску Ру, *заиѣрлийм* Рог, *заиѣрлийи* Про, *заиѣрлийи* Кор, да се-*заиѣрлийи* Мис, *заиѣрлийи*-га (аор. 3. л. јд.) Прк, *заиѣрљу* Рог, *заиѣрљу-се* Ра, *заиѣрљу* МВ, *заиѣрлийо* СБ, *иѣрлиця* МВ Ам Др МЦ, *иѣрлице* Ту Ам СБ З. Увек је и: *иѣља* [*иѣљасиѣ* овца] МВ, *лѣпа*, *ѣко-врѣта иѣљасиѣ* Ј, *иѣљасиѣ* тѣкве за воду Рож, *лѣсица* је *иѣљава* под врѣтом Са. До ликова типа *иѣрлийи* могло је доћи преко облика као што су: *заиѣрљава*, *заиѣрља*, *заиѣрљен* Кор и сл. Примамљивој претпоставци о даљинској асимилацији *i* : *l* опонирају случајеви типа *иѣрло* (свугде).

- однос *л* : *н*: *иѣрлийно* ('гротло') Арн, *крајла*, *крајлиця* Рог,⁵⁹³ *мајлиця* Рог, *иѣљлиця* ('гасница') Др, суну масти у *иѣљлицу* Ара, *уиѣрлийујемо* шећер Са, *уиѣрлийује-се* Са, убаџи шљиве у *иѣрлийи* ВИ;⁵⁹⁴
- однос *л* : *р*: кроз *Арбѣнѣију* Ра, уз *Арбѣнѣију* Ра, поред обичнијих и чешњих примера са -л- (в. т. 110), *бѣрѣзу* ('близу') Рож, *иѣрлийим* виѣно Бу, *иѣрљу* му ниѣсу здѣва, слѣмала сам *иѣрљу* Ам, *цѣрѣфѣн* Ман. Именица *иѣрлийка* гласи двојачко: а) *иѣрлийка* О, *иѣрлийке* Бу О Па, на *иѣрлийки* О, ус-*иѣрлийку* Бу, на *иѣрлийкама* Па; б) *иѣрлийка* СЕ, *иѣрлийке* СЕ Мар МВ Ам Мир Са Ј Би МЦ, на *иѣрлийкама* Ам. Отуда и *иѣрлийкара* (буранија која се пење уз притке) Са Би Ба;
- однос *б* : *и*: за *иѣљберѣ* Пру, *иѣљкѣи*⁵⁹⁵ цвѣћа Мис Па, *лѣмѣа* Кор Рож Ру, *лѣмѣу* СБ Ру, *лѣмѣе* Кор, *лѣмѣицу* Ба, *лѣмѣик* (врста

⁵⁹¹ *Цивил*(-) се говори на разним странама нашег језичког простора. Уп. нпр.: кладањски крај (мој материјал); М. Симић Обади 67; Ник. Мачва 247 итд.

⁵⁹² РМС VI, 295, 296.

⁵⁹³ У РМС III, 28 облик *крајл* е претпостављен ликовима *крајн* и *крајна*.

⁵⁹⁴ Из Стојника „Београдског” имам сасвим деформисан облик гл. *иѣрлийујемо*: па се шећер *иѣрлийује*.

⁵⁹⁵ И у трстеничком крају је *иѣљкѣи* — „према јужнонемачком изговору” (Јовић Трст. 77).

- ракијског казана) Ј, поред: *ламба* (са новогрч. прелазом $\mu\pi > \mu\beta$)⁵⁹⁶ Ст Ман Тр, *ламбу* Ру МВ Ј, сунемо у *ламбу* гаца Ара, *ламбе* МВ, *ламбице* Про МВ Мир, *ламбицу* Ту, *ламбик* Ман, *ламбик* Ба;
- однос з : жс: у *блмжйни* Коп;⁵⁹⁷
- однос з : с: *аушдбуза* Би, *кайшйуз* ('кактус'), *кайшйузи* Ту, *клиз* ('клис') МЦ Би, *лимуншйуз*, *лимуншйуза* Са, у *сёрвис* Сл, *шйшфуз* МВ Вр Бу, о-*шйшфуза* Мис, *цйркуз* МВ Бу, у *цйркузу* МВ, *цйркузашйи* МВ. *Кдломаз* СБ је старији, примарни облик, из којег ће се касније аналошким путем добити *коломасйи*. *Аушобуз*, *шйшфуз* и сл. облике, иначе, налазе дијалектолози у суседним и удаљенијим областима.⁵⁹⁸
- однос с : ш: *кдшшён* Кор МВ, *мешшёр* ('место, уместо') нас Арн, ту *се размешшйвало* Кор, *шремшшйвали* Кор, *везеш* како ти је на *мшшшйри* Ба, *ншшка* дуката Си, *раскршшница* (према раскршће?) Арн, *раскош*, *шскош* (отуда и: *кдшбаша*) Коп, *раскос* Рог, *Чдску* (према *Чеси*) машину Ј, *чешма* Арн, ни *шшшјској* шубришта Би;
- однос с : ш: *вакшйна* Би, *двшес саншшйма* Прк, *финшнци* узимају Ру, *шшршса* Мир;
- однос в : б: *шдзва*, *шдзве*, *шдзвца*, *шдзвце*, *шдзба*, *шдзбца*, *шдзва*, *шдзеву*, у *шдзвци*, *шдзба*, *шдзбу*, у *шдзби*, *шдзбе*, *шдзбца*, али и: *шдзма*, *шдзму*, у *шдзми*, *шдзмица*, *шдзмицу*, *шдзмице*, у *шдзмици*, *шдзме* (в. т. 130), *шршзбено* || *шршзвено* Ј, *шршзбена* Ам, *совелшја* Би МЦ, *совелшје* Ме, *совелшја* Ман, *савелшја* Ман, *савелшја* Ду, *савелшја* З Др Рож Ру Ј Ме Ба, *савелшја* Ба, поред: *субелшја* ВИ;
- однос ш : к: *авшшшја* || *авшшшја* (*Sambucus ebulus*) Про,⁵⁹⁹ *шдмбурка*, *шдмбурка* (врста грожђа) Ам, *кдшш* [равно ткиво] Би, *сашшјем* *кдшш*, *сашшјем* от четири погле МЦ, *кршз* ('гршз') Мар Рог Мир, *шкршље* || *шкршље* ('шкрге') Др, *шшшшлшшш* ('војничке чизме') Ме, у *шшшшлшшшма* сараншйвани Ме.

ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ О СУПСТИТУЦИЈИ СУГЛАСНИКА

189. Од осталих, појединачних потврда супституције сугласника наводим и следеће:

аншшр ('ајгир') Рог;
ашшшје || *ашшшш* Мар;

⁵⁹⁶ *Ламба* (већ у старословенском су посведочени облици *ламѡада*, *ламѡбада*) ће се срести у још покојем нашем говору. В. нпр.: М. Павл. Срет. 127, 143, 249; Елез. Речник I, 353; Поп. Госпођ. 148.

⁵⁹⁷ Уп. исто у: Тешић Љешт. 209; Тешић Узовница 187.

⁵⁹⁸ В. нпр.: Пецо—Милан. Ресава 286; Симић Левач 219; М. Симић Обади 66 итд.

⁵⁹⁹ И у кладањском крају је: *авшшшја*, *авшшшвина* итд. (мој материјал).

бундер [дүүлек] МЦ, *бундѣль*, *бундѣли* ('бундеве') Си;
нйје ђсме вен девѣте Арн;
тѣтѣта ('вегета') МВ;
дезенійро ВИ;

ишијак Ам, од *ишијака* Рог, *ишијац* Мис;

Корајѣца ('Кораѣица') Кор. Информатор од којег сам чуо овај лик упорно је тврдио да „Корајѣца говору у Вѣликој Ивѣнчи”;

крабнйја СБ. У Рожанцима сам регистровао и форму *кабар*;

клафџи ('плафон'), страдо от *клафџина* Рож;⁶⁰⁰

лукійѣра-се, *излукійѣране* Бу;

нокийѣрка ('јокширска свиња') Сл;

илизѣ-се, *илизѣвица* ('клизѣвица') Ам. Можда не треба искључити могућност да су ови облици настали укрштањем основа *клиз-* и *иљз-*;

сађе ('сађе меда') Ара;

сѣковац // *сѣковач* ('врста плуга') Ј;

шамѣиши пйлиће Сл;

до *шумбѣта*, на *шумбе* цѣра Мѣрата Коп.

Према стандардном *цврчѣиши* ја сам слушао: *чврчи* Рог Си, *чврчи* ли на шпорету? Сл, *чврчу* и *чирйчу* ('цвркућу') тйце Ман, *чврчѣду* Ба, *чврчѣ* Вр, *чврче* Ба; тако и: *чвркне*, *нѣ-чвркне* Арн.

Исто тако, уместо књ. *чекѣи* (и Вуковог *чекѣи* и *чекѣи*) бележио сам једино: *чѣкич* Про Сл Ара Са, *чѣкич* Бу, *чѣкичом* Мар Ам Н Ду, *чѣкичом* О Ту Прк Ба Би, са *чѣкичом* Бу Про Са, *чѣкичѣи* Мир, *чѣкичѣи* Па Ра. Овакав фонетизам одговара стању у језику из којег је реч преузета,⁶⁰¹ док је *чекѣи* — накнадна творевина — резултат аналошког ширења веома продуктивног суфикса *-ић*.⁶⁰²

И на крају, реч-две о грађи изнетој у т. 188 и 189. Јасно је да сви наведени подаци немају исти значај. Неки су записани само једном, од једног јединог информатора, па можда представљају индивидуалну говорну особину, а не сведочанство о одговарајућим сугласничким односима, потврду одређених гласовних промена. Ти усамљени примери, по правилу, нису проверавани, јер за тај додатни посао и поновно враћање у већ посећена села треба предузети посебну акцију и посебно истраживање. Иако сам свестан свих мањкавости оваквих података, ја их овде ипак доносим из два разлога.

а) Мислим да могу бити интересантни и због својих прозодијских, творбених или лексичких карактеристика и особености;

б) Не искључујем могућност да ће будућа истраживања ове зоне и суседних говора показати да (бар неки од њих) могу имати и одређени лингвогеографски значај.

⁶⁰⁰ *Клафџи* говоре и Обађани (М. Симић Обади 62).

⁶⁰¹ Уп. тур. *сѣкиѣ* (Шкаљѣић Турѣизми 168).

⁶⁰² Р. Симић у левачком говору *чекѣи* објашњава супституцијом *ћ* сугласником *ч* (Симић Левач 202).

Укрштањем предлога *без* и *и́рез* добијено је: и *брез*, *брѐз* (в. т. 475), *брѐзобразни* Мис, *брѐзобразан* Ра, *брѐзобразна* Кр, *брѐзобрѐзна* Ду, *брѐзобрѐзлук* Кор, *Нико* није рѐко *брѐзвезне* рѐчи Си, *брѐсирѐван* Са. Ликове *без*, *и́рез*, *без*, *и́рез* в. у т. 475.

б) Ново *н* налазимо у познатим примерима:

комѐндија МВ, *кѐмѐндија* Кр Др, *комѐндије* МВ, *комендијамо* Ве, *комендијају* Бу Про Прк Мис, *комендијѐ* Мис,⁶⁰⁹

мѐндрак Бу, *мѐндраци* Мис Ве МВ, са *мѐндрацима* Др;

и́рандеда Ј, *и́рандѐда*⁶¹⁰ Рож Арн, *и́рамдѐда*⁶¹¹ (према: *и́рамбаба*?) СБ, Ман, *и́рамбаба* (< *и́ранбаба*) Ра Мир Ј Са, *и́рамбаба* Кр СБ, *и́рамбаба* СБ Ду Ман Сл (према: *чѐкумбаба* Ј Са МЦ). Утисак је да ипак претежу облици без секундарног сугласника: *и́радѐда* Мис Ту Тр Ру Ам Ара Ба, *и́радѐда* Мар Ра Па Ве, *и́радѐду* Тр, *и́рабаба* Ту Ст Тр Ру Си Ара Ба МЦ Би, *и́рабаба* СЕ Бу Мар Па Ве ВИ. У Пружатовцу сам од жене рођене у Великој Иванчи чуо: *и́рабаба*, *и́радѐда*, *и́рауначићи*. Поводом последњег облика напомињем да сам у осталим селима бележио искључиво: *и́раунок* Мис О СЕ Мар Ду, *и́раунок* Прк Тр, *и́раунока* ВИ О Си, *и́рауноку* О Ра, *и́рауноци* ВИ, *и́рауначићи* ВИ, *и́рауначѐ* Бу Ман, *и́рауначад* Па ВИ итд, а никада *и́раунок* итд.

в) Међусобним утицајем назива за месеце *окти́бар*, *сѐптембар* добијено је:

секти́мбар О Си Са, *сѐкти́мбар* Ра, *сѐкти́мбра* Рож, до *сѐкти́мбра* Си, поред: *сѐптембар* Мис Арн,⁶¹²

секундарно *-м-* у: *окти́мбар* Мар Мис Са О СБ Ман, *ѐкти́мбар* Мис Ра Би, *ѐкти́мбра* Па, *окти́мбра* Пру Ду, у *окти́мбру* Ра СБ Ду Си СЕ.⁶¹³

г) Према књ. *зрак*, *зрака*, *зрѐши* итд. говори се:

здрѐк Мис Ра, *здрѐка*⁶¹⁴ Си, *здрѐчили* ме Про, *ждрѐк*, *ждрѐкови*, *ждрѐкова* Па, *ждрѐка* (ж.)⁶¹⁵ Бу Про Ве МЦ, *ждрѐке* Бу О, по *ждрѐки* Ве, *ждрѐкица* Ве, сваки *ждрѐка* штѐ кѐ *имѐ* ВИ, са *ждрѐком* Ве;

⁶⁰⁹ Ликови типа *комендија* обични су у многим говорима. В. нпр.: Ник. Мачва 248; Ник. Кол. 40; Ник. Срем 335; Симић Левач 216; Јовић Трст. 76; М. Ник. Гороб. 669; Тешић Узовница 187; М. Симић Обади 67; Барј. НП—Сјен. 74; Барј. Бихор I, 49; Ивчић Посавски I, 85 итд.

⁶¹⁰ Уп. *и́рандѐд(а)* и у: Ивић Биогра. 154; Ник. Кол. 40; Ник. Тршић 411; М. Ник. Гороб. 669; М. Симић Обади 67; Тешић Узовница 187 итд.

⁶¹¹ И у мачванском говору (Ник. Мачва 248) је: *и́рамдеда*, *и́рамдедови*, а у Посавини: *и́рамѐд* || *и́радѐд* (Ивчић Посавски I, 85).

⁶¹² „Замена *и* у *к* у *сѐкти́мбар* заснива се на сличности са *окти́мбар*, а подржана је моментом акустичке сличности поменутих сугласника” (Ивић Биогра. 154).

⁶¹³ Широко је круг говора са секундарним *-м-* у лексеми *окти́бар*. В. нпр.: Ивић Биогра. 154; Симић Левач 215; Јовић Трст. 77; Алекс.—Вуком. Жупа 301; Арсовић Блаце 73; Барј. Лепосавић 423; Ник. Тршић 411; Тешић Љепт. 210; М. Ник. Гороб. 669; М. Симић Обади 67; Барј. НП—Сјен. 74; Петр. ГБК 85; Барј. Бихор I, 49 итд. Уп. у Тешић Узовница 187: *ѐкти́мбар* || *окти́мбар*.

⁶¹⁴ Уп. у Алекс.—Вуком. Жупа 300: *здрѐка*; Барј. НП—Сјен. 73: *здрѐка* || *ждрѐка*; Елез. Речник: I, 206, 178: *здрѐка* || *ждрѐка*; Барј. Лепосавић 423: *здрѐка*, али и: *ждрѐкање*, *ждрѐкнућ*.

⁶¹⁵ Уп. Јовић Трст. 76; Симић Левач 215; Тешић Узовница 187. Уп. и Белић Фонетика 142.

здрѣо СЕ,⁶¹⁶ поред: зрѣо, зрѣлѣи, зрели, зреле. Увек је: срећа (среѣћа), срамѣиѣа, жсрвѣеви, жсрмѣеви и сл. (т. 157).

Уместо књ. нѣздра и нѣздра (са давно уметнутим -д-)⁶¹⁷ овде је: нѣждра Мис Бу Арн О Мар Ра Па МЦ Ту Би СБ Рог Мир, нѣждру Па, нѣждре Прк МВ Рог Мир Би Бу Коп О СЕ Мар Ра Па Про Ту, нѣждра Ру Ара Ј Ба, нѣждру Ве, у нѣждру Ст Сл, нѣждре Коп Ве Тр Ру Си Ду Ам Сл Арн Ара Ј З Ме Ба, у нѣждрама Тр.

бележио сам само: дбазрео-се Рог.

д) Од осталих, појединачних, случајева уметања сугласника поменућу још и ове:

И у књ. језику устаљени сѣришљен⁶¹⁸ (по П. Скоку: „с уметнутим ѣ као у сѣрамоѣа“)⁶¹⁹ и на нашем терену гласи практично само тако: сѣришљен Мис Н СЕ Мар Ра Па Про Ве Рог Ман Сл Си Ј Са Ме МЦ Би Бу Ам МВ Ду, сѣришљен Ту Ара Вр Мис, сѣришљенови Арн З МЦ Прк О Др, сѣришљендвима МЦ. Једино из Пркосаве имам лик сѣришљенови.

Спорадично се чује сѣарешѣинсѣо Ра, али и: сѣарешѣинсѣо Ра, сѣаринсѣо Ме, сѣаресѣо Си, у сѣарешѣиу Мис, по сѣарешѣиу Ме.

Према стандардним ликовима ѣресак, есенѣиѣа, ѣрефѣиѣи се (’наѣи се, задесити се, срести’) слушао сам: Вѣче да ће ме сѣресак потревити кад бѣгѣм Рож, сѣнеш сѣксѣнѣиѣу Прк, сѣрѣвиѣо-се, сѣрѣвилѣи-се, сѣревљѣво-се Прк, али је чешће: ѣреви, ѣревљѣвали итд. (т. 112).

Вероватно је контаминацијом гл. ѣрекѣрачѣиѣи и ѣрескѣчѣиѣи (или је можда реч о ѣрез + кѣрачѣи) добијено: да ѣрескѣрѣчѣи преко прѣга Па. У ослањању на друге глаголе треба тражити и објашњење за настанак облика сѣируѣало: У фиѣјѣкеру није мѣтѣго сѣируѣало ВИ.

Поред обичнијих ликѣва типа ѣрѣшѣња, ѣрѣшѣња (т. 146) у Медѣшевѣу сам прибележио и: сѣрѣшѣња, сѣрѣшѣње.

Уз реѣе потврде облика ѣѣж Па МВ на целом терену се може чути: сѣѣж Мис Ра Сл Ту, за сѣѣжом Ра, сѣѣжеви Ра.

Према књ. (-)кѣмешѣиѣи из Бистриѣе имам: И црѣва се ѣкѣмешѣиѣу, а да неће нѣрод.

На принципу народне етимѣлогије настао је двѣлѣд Мис, а можда и рѣклѣѣа, рѣклѣѣе (јер ’лете’) Мис.

Кѣмѣин Ба је могао настати углѣдањем на кѣмиѣн, а и делѣвањем тенденѣије уклапања ѣвакѣих и ѣима сличних имениѣа у деклинаѣиѣни модел им. м. рода на ѣ (као што је случај са имениѣама типа сѣков, ѣѣшов, кѣбов; в. т. 69).

По углѣду на прилоге типа јѣдном добиѣли смо: ѣрѣвом дѣ мѣнѣ Би, ѣрѣвом Бѣга па ѣѣ Ба, ѣни су тѣкли ѣрѣвом ѣѣгѣ Ме, ѣрѣвом како кѣји иде пѣс Мис.

⁶¹⁶ И потврде облика типа здрѣо нису ретке у другим говорима: Барј. НП—Сјен. 73: здрѣо; Барј. Лѣпѣсавић 423: здрѣиѣо, здрѣло; Ивић Галип. 141: уздрѣво, здрѣли.

⁶¹⁷ Бѣлић Фонѣтика 142.

⁶¹⁸ РМС V, 982, VI, 43—44.

⁶¹⁹ Скок Рјечник III, 322.

Говори се: *именијује* Н,⁶²⁰ *здојворе-се* О, *шолмачу* Ара.⁶²¹

Паралелно се чује: *ордонас* СБ, *вордонас* Ба. За судбину секундарног *v* у примерима типа: *јанувар*, *фѣбрувѣр*, *сакѣви*, *шрикѣве*, *лавабѣва*, *мѣсо-веђе*, *кабов*, *иѣшов* уп. т. 108 и 69, а за случајеве типа *суво*, *кова* уп. т. 119.

Према латинском *tyrannus* и мачванском *ширјансиѿво*⁶²² забележио сам *ширијансиѿо* Би. Остали примери секундарног *j* наведени су раније: *јеје*, *јексер*, *јојейи*, *-ио* (<-ил) > *-ијо*, *шарадајиз* и сл. у т. 102, а уклањање зева (насталог губљењем *-х-*) убацивањем *-ј-* у т. 119. Проблем аналошког воспостављања *л* на крају слога и речи обрађен је у т. 110.

МЕТАТЕЗА

191. Метатеза је извршена у заменичком корену *вс'* : *свѣ*, *свѣ*, *свѣ*; отуда и *сѣв* (свуда), али: *вѣздан* ВИ. Остале потврде ове фонетске појаве своде се, с незнатним изузецима, на прилагођавање туђих речи домаћем изговору. Наводим их азбучним редом:

Акрѣнѣл Па, *Акрѣнѣл* Ду, о Свѣтѣм *Акрѣнѣлу* Ду;

бѣм.ѣ, *бѣм.ѣи* Рог, поред неупоредиво чешњих облика: *бѣмѣи*, *бѣмѣа*, *бѣмѣија* итд. (в. т. 283);

бојлѣми, поред: *боблѣми* ('гоблени') Сл;

бѣлѣри ('бојлери') Сл Ман;

по црној *брѣзи* Ра, али и: на црној *бѣрзи* Ра Сл;

валкѣшѣи || *вакѣлиѣи* Мис;

винкедѣши ('викендаши') Др, али и: *вѣкерице* ('викендице') СБ;

нѣма му *дукомѣниѣа* Мир;

ѣфракиѣ ВИ;

*јѣкѣ*⁶²³ Мар Ст Бу Па Ра Прк Сл Ме Мис, *јѣква* Мис, *јѣкѣ* Ра Мар, са *јѣкѣма* Мис, *јѣкѣва* Па, поред: *јѣкѣ* Ра, *јѣкѣ* Ра, *јѣкѣ* Кор Ра. Кора за гибаницу зове се, поред *јѣква/јѣкѣ*, и *ѣѣа*⁶²⁴ Си, *ѣѣе* МВ Кор Си, две *ѣѣе* СБ, по *ѣѣи* Си, *ѣѣе* Нмн. Ј, *ѣѣе* (дисимилацијом од обге?) Ман Рож Ј Кор, *ѣѣе* Ам Сл, *ѣѣе* МВ Арн Рож, *јѣѣе* (протетичко *j-* према *јѣкѣ* и сл.?) Ме;

⁶²⁰ У левачком говору су посведочени ликови: *имениѿвоао*, *имениѿуем* (Симић Левач 215).

⁶²¹ Ликови типа *шолмач*, *шолмачиѣи* бележени су у другим говорима. Уп. нпр.: Симић Левач 145; Јовић Трст. 53; Ник. Мачва 246.

⁶²² Ник Мачва 247

⁶²³ Позајмљеница: од тур. *yufka* < ар. *yfa* (Шкаљић Турцизми 373).

⁶²⁴ „Ријеч *ѣѣа* је . . . префиксална сложеница *о + ѣѣа*, с метатезом *ѣѣ* > *ѣѣ*. Иде етимологички заједно с *ѣѣиѣи*, *ѣѣаница*” (Скок Рјечник II, 536).

кòлїови ('котлови') Мис;

кдчойшове Бу, уз обичније облике: *чдкoй* Н, *чдкoйови* Н;

Крушумлија, ис *Крушумлије*, у *Крушумлији*, али и: *Куришумлија* СЕ;

мàвоиша || *мàвоина* || *мàовина* Ј;

манѐвра Ду, Узи кòла па *манзрвїши* по авлїји Сл, *манервїсайи* Сл;

мрѐзе у орају Н, поред: *мѐзїра*, *мѐзїру* МЦ;⁶²⁵

*нàмасїиѐ*⁶²⁶ Па Ст Си Ј, *нàмасїиѐр*-је . . . у цркви Ј, трї *нàмасїиѐра*

Рож, *нàмасїиѐри* Арн, *нàмасїиѐре* Па, *нàмасїиѐрка*, *нàмасїиѐрка* (ракија) Ј,

поред: *мàнасїиѐр* Бу Ве Ст Ду Ман Сл Ара, *мàнасїиѐри* Мар итд.;

да се *нѐжїрам* ('женирам') Ам;

не дòлази у *дзбїр* Мис;

їиїкїје (само једном записано) Ам, јер је, у зависности од тога из ког дела територије потиче податак, *їиїкїије* или *їиїиїје* (т. 121);

òнā што *їлòвїјазом* (народно етимологисање: већина оловака пише *їлаво*) пїше Ме;

їолуѐвр, у *їолуѐверу* („логично” перцепирање посућенице; уп. енг. *rilover*) Па;

їрѐфѐкїи знāм Ду, што је *їрѐфѐкїи* знāо нѐмачки Са. Биће да је овде реч о прилагођавању префиксационом моделу нашег језика.

реoїлāн ('авион') Ам;

рондòнāс ('ордонанс') Кр;

скерлòза, *скерлòзу* Ам;

сїрѐлѐјка ('стенлејка, врста шљиве') Пру.

192. И овде је, као и у већини српскохрватских дијалеката (с изузетком већине муслиманских говора) дошло до метатезе у турској речи *bayrak* (у перс. *bayraq*)⁶²⁷: *бāрјак* О Мар, *бāрјак* Бу Ра Па Ве Ту МЦ Ст Тр Ру Ду Са Ме Ман Сл Си Арн, на *барјāку* Ра, *бāрјāка* Рож; тако и: *бāрјāкїāр* Бу Па Мар Ве Ст Си Мир Ара Ме, *барјакїāр* Мар Ду Ман итд.

193. Метатезом се могу тумачити и неки прилози: *вòд*, *вòди*, *вòде*, *вòден*, *вòдена*, *вòдѐна*, *вòденака*, *вòденāка*, *вòденāке*, *вòдѐкā*, *вòдѐкāне*, *вòдѐкана*, *вòднā*, *вòднāк*, *вòднāка*, *вòднāке*, *нòд*, *нòде*, *нòденак* итд. (т. 466), *òднāк*, *òднāк òднāке*, *òднāке*, *òдак*, *òдāк*, *òдаке* (т. 470).

Због прилика на К—Р терену и у неким другим говорима С—В основе скрећем пажњу на чињеницу да овде нема метатезе у примерима типа *їројзе*, *ївојзе*, *лојзе*, *їајси*, *їројсак*, *којзи*, *їарван* итд. Доследно сам,

⁶²⁵ И у левачком говору је *мрѐзїа* (Симић Левач 217). Уп. у РМС III, 333: *мѐзїра* и *мѐзїа*.

⁶²⁶ *Манасїиѐр* је доживео метатезу и на другим теренима: Алекс.—Вуком. Жупа 302; Ивић Ловра 195; Арсовић Блаце 72; Тешић Љешт. 209 (|| *манасїиѐр*).

⁶²⁷ Шкаљић Турцизми 114.

дакле, бележио: *ирџџе* Мис Мар Ра Па Ве Кр Ст Тр Ру ВИ МВ СБ Ду Си Ј Са Ба, *ивџџе*⁶²⁸ Коп Мар Ра О Па Ве Кр Ст Тр Ру ВИ МВ СБ Ду Си Ј Са Ба, *ирџсјак* Ст Рог Ду Ман Сл Ара Си, *ирџсјак* Па Кр Ман, *ирџсјака* (ж.), О Рог Ду Ман, *ирџсјакуша* МЦ, *ирџсјак* Мар Ве Ст Н Ду Ман Арн Ру, *ирџсјака* (ж.), Ду, *козја*, *козје*, *козји*, *козја*, *козије* (т. 272), *ивран* Мар Па МВ Ду Сл, *ивранови* Бу Ве Ман Би, *ивранова* Ве итд. Једино се чује и: *свџне* Ст, *свануће* Мис итд., *наџве*, *наџви* . . . (т. 241).

СУДБИНА ФИНАЛНИХ СУГЛАСНИЧКИХ ГРУПА

194. У домаћим речима нема завршних консонантских група, јер су секвенце *-ци*, *-ши*, *-зд* (за *-жд* немам лексичког примера у материјалу) упрошћене последним⁶²⁹ губљењем денталног шловива:

брџс Мис, *влџс* Мис Бу О Мар Ра Па Ве Кр, *илуџос* Вр Мар, *идс* О Мис Мар Ра Па Кр Ру З, *жџлос* Па Кор З, *жџлџс* Бу, *јџс*, *јџс*, *нашџ-је* Про, *кџс* Ра, *Крџс* (т. 209а), *лудџс* Кор, *мџс* Бу О Мар Ра Па Ве Ст, *младџс* Бу, *наџас* ВИ, слуги *невалџалнос* Са, *илџс* Бу Па Коп Ј О Мар Ра Про Ве Ст Ру ВИ Пру Ам Кор СБ Рог Ду Са Ба Си Мир Рож Ара, *ирџс* Про, *савџс* Мис, *слџс* Кр Ду, *сидџрџс* Тр, *сидџрос* Ру, *рџешџкас* Вр, *чџрџс* Мис Мир итд. Према ликовима типа *мџс*, *масно* и сл. добијено је и: *ма-сан* Мис Ст Ду Ман Ба Сл Си Ј Ме, *бдлџсан* Мис Бу Вр Коп О СЕ Па ВИ МВ Н Сл СБ Ј Ба Си Рож, *жџлџсан* Бу Коп Мар Кор О Па Кр ВИ Н Ман Сл Др Си Рож Ј Са Ба, *идџкосан* МЦ, *идџсан* Мис Вр Мар Ст Си, *идџиосан* Ј, *радџосан* Бу Коп О Др Мар СЕ Па Кр ВИ Кор Н Ман Си Рож Арн Са Ме Ба, *свџсан* Мис Ам, *чџсан* Пру Си итд. Изузетно ретко може да се чује: *бдлџшан*, *мџшан* Ара. У Сакуљи сам записао и лик *диџшан*.

он је *ту вџи* (вешт) Н, *млџго* је *вџи* Мис, *вџи* је за себе Коп, једну *ирџџри* СБ Рог, *ирџџри* СБ Рог, *ирџџри* Бу Мар Ра Па Ту Кр Ру ВИ Пру Кор Ду Ман Си Ара Са, *ирџџри* Ве, *ирџџри* СЕ, *ирџџри* Ј, *ирџџри* Ба МЦ; одатле, аналошки и: пџт *ирџџри* Мар, са двџ *ирџџри* Ра, са *ирџџриом* Ра Мар, *ирџџриом* Ра Рог Ду Арн Са, *ирџџриом* О Ра Мис, са *ирџџриом* МВ, али и: *ирџџриџом* Бу, *ирџџриџом* Би, са *ирџџриџом* Ј Би, *ирџџриџиом* МЦ, пџт *ирџџриџи* Ст, *ирџџриџи* Ру, *ирџџриџи* МЦ; *ирџи* Мис О Мар Ра Па Про Ру ВИ Пру Ам Кор Н МВ СБ Рог Ду Ман Си Мир Рож Арн Ј, а одатле аналогично добијамо и облике: *ирџиом* Кор Ду Ман, *ирџиом* Мис О Мар Др Ј, са *ирџиом* Ра Па, са тџм *ирџиом* СБ, са свџјџм *ирџиом* Ра, са *ирџиом* МВ Мир, от *ирџиша* Па, от *ирџиша* џмро Па Про итд. Једино сам у Имн. регистровао старије стање: са *ирџиџевима* Ру.

ирџз (свугде), али: *ирџздови* Ст.

⁶²⁸ Већ у Кусатку, затим у Церовцу, те у околини Смед. Паланке и код бан. Хера налазимо *ивоџе* и *иџоџе*: Ивић Извештај 398; Барј. Церовац 121; ФО 520 (Глибовац); М. Павл. Шумадија (*лџџе*, *ирџџе*, *ивоџџењаџи*) 372; Ивић Хере 333 (и *ивоџџени*) 333; Ивић Дијалект. 78.

⁶²⁹ У Пружатовцу је у лето 1982. године „Првени сигнал” из Младеновца обавестио заинтересоване о почетку курса за обуку возача. На плакату је назначено да ученици и студенти имају „иџоџс 10%”.

Овакво упрошћавање група *-с̄ӣ, -шӣ, -зд* покрива огромна пространства српскохрватске језичке територије. Појава је, на пример, захватила све говоре призренско-тимочке⁶³⁰, К—Р⁶³¹ и С—В⁶³² основе. На војвођанском делу Ш—В дијалекта упрошћавање је практично извршено само у тамишком говору.⁶³³ На србијанском тлу, опет, тенденција упрошћавања попушта удаљавањем од К—Р и С—В терена. Тако су секвенце *-с̄ӣ, -шӣ, -зд, -жд* доследно уклоњене у говору Груже.⁶³⁴ а већ у ваљевској Колубари група *-с̄ӣ* „код именица не чува се доследно”⁶³⁵ Изузимајући категорију бројева, ове финалне групе остају неизмењене у Мачви, Поцерини и ваљевској Подгорини.⁶³⁶ Исте прилике владају, изгледа, и у целом западносрбијанском Подрињу,⁶³⁷ Упрошћавање покрива широку ијекавску територију: од околине Чачка,⁶³⁸ па преко Горобила (код Ужичке Пожеге), Златибора до Неретве и Дубровника.⁶³⁹ Појава је, дакле, захватила санџачке,⁶⁴⁰ већину староцрногорских⁶⁴¹ и неке (пре свега југоисточне) говоре IX дијалекта.⁶⁴²

⁶³⁰ Белић ДИЈС 241—243; Стан. Тимок 385; М. Павл. Срет. 130—131; Стеван. Бак. 83; Богд. ГББП 45—46; ФО 581 (Ораховац); ФО 592 (Кална) итд.

⁶³¹ Симић Левач 218; Пецо—Милан. Ресава 279—280; Јовић Трст. 71; Алекс.—Вуком. Жупа 301; Арсовић Блаце (али: *в̄шӣ*); 69; Грк. Луково 124; Барј. Ибар 73; Стојан. Врњци 217; ФО 575 (Буковац); Елез. Речник: *крс, њс* итд. Уп. и Ивић Дијалект. 101.

⁶³² Ивић Хере 333; ФО 493 (Уљма); Ивић Биоград 155; Барј. Чумић 16; Барј. Церовац 122; Павл. Рача 29 (*с̄идлос, р̄дос, м̄лдос, с̄ид̄рос* итд.), 34 (*бел̄ичас, буд̄длас, в̄р̄јолас, д̄ӯјулас* итд.). Уп. и Ивић Дијалект. 88. Елиминација завршних група *-с̄ӣ -зд, -жд* извршена је и у галапољском говору (Ивић Галип. 138).

⁶³³ В.: Ивић Хере 333; Ивић Галип. 138; Ивић Дијалект. 77; Ник. Срем 333 („Група *-с̄ӣ*”, изузимајући категорију бројева, „добро се чува”); Поп. Госпођ. („изузев категорије бројева” „по правилу је очувано крајње *-ӣ* и *-д̄*”) 157; Ивић Ловра 195; Н. Петр. Мађарска 80; ФО 453 (Бањаида) итд.

⁶³⁴ Стев. Гружа 455.

⁶³⁵ Ник. Кол. 41 (али је *јед̄ан̄с* итд.; стр. 26).

⁶³⁶ Ник. Мачва 298 (*ѣр̄кр̄с̄ӣ*; аутор се, иначе, у раду нигде не изјашњава о статусу секвенци *-с̄ӣ, -зд, -шӣ*, али: *јед̄ан̄с, ѣр̄ин̄с*; стр. 267); Моск. Поцер. 32 (*ч̄ас̄ӣ, св̄ас̄ӣ*), 33 (*ѣд̄с̄ӣ, бл̄ѣд̄с̄ӣ, в̄ер̄н̄с̄ӣ, д̄ужн̄с̄ӣ* итд.), 45 (*а̄лаш̄ас̄ӣ, ѣр̄дор̄ас̄ӣ*), али: *јед̄ан̄с, ч̄еѣр̄н̄с, ѣд̄ин̄с* итд. (стр. 52); ФО 479 (Осладић) итд.

⁶³⁷ В. нпр.: Тешић Љепт. 207; Тешић Узовница 184; Ник. Тршић 408.

⁶³⁸ Мој материјал из Паковраћа код Чачка.

⁶³⁹ ФО 515 (Крива Ријека); М. Ник. Гороб. 666 (и аналошко *ѣр̄ишом*); Будманп Дубровачки 159.

⁶⁴⁰ Барј. НП—Сјен. 72; Барј. Бихор I, 48.

⁶⁴¹ Реш. Шток. 152; Стеван. ИЦД 57; Брајк. Пераст 6; Мил. Црмн. 387; Петр-Врака I, 195; Ђушић Зета 272; ФО 545 (Голубовци); Ђушић Бјелоп. 59; Ђорђић Гусиње 187 итд. У Мрковићима (Вуј. Мрк. 150) чувају се „углавном добро кад се ријеч употријеби *изван реченице* или *на крају реченице*”; у СК—Љ *-с̄ӣ* се углавном чува, а „у групама *-шӣ, -жд, -зд* оклузива се обично чува, иако знатно редукована” (Пеш. СК—Љ 113). Нема упрошћавања ни у говору Кргола (ФО 525; Радовићи), а у Његушима ове се групе „срећу само спорадично, можда под утицајем прилика у књижевном језику” (ФО 539).

⁶⁴² В. нпр.: Пецо ГИХ 105—106; Вуш. ДИХ 31; Вуковић П—Др. 32; Реш. Шток. 152; Будмани Дубровачки 159; Шурмин Сарајево 194; Станић Ускоци I, 135—136; Пиж. Колашин 105: *-с, али -шӣ/-ш, -зд*.

195. Тенденција упрошћавања финалних сугласничких секвенци захватила је и двочлане групе *сонант̄и + оис̄ируенӣ* код посуђеница новијег датума. Процес се одвија у два правца: а) елиминацијом сонанта или б) убацивањем секундарног вокала између сонанта и опструента:

комада̄ӣ Мис Н Ам, *кома̄нда̄ӣ* Си, поред: *кома̄д̄а̄ӣ* Ра Си Рож Ру, *кома̄д̄а̄ӣ* Си, *в̄о̄ндоме̄ӣ* ('фундамент') Ман, *ц̄ӣме̄ӣ* ('цемент') МВ Ман, *ц̄ӣме̄ӣ* Мир Са;

ӣа̄рак Ам, *ӣе̄нак* Ам. Вокал *а* остаје и у косим падежима: ис *ӣе̄нака* Ам, сед̄у у *ӣа̄раку* Ам.

III

ОБЛИЦИ

А. И М Е Н И Ц Е

ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА

а) Једнина

196. *Вокайив.* Уочљива је тенденција уопштавања наст. -е и међу именицама са некадашњим меким консонантом у основи. Тако су томе моделу пришла имена типа *Милош*, а углавном и именице (имена — доследно) на -ар. Разуме се да је -е увек код именица са некадашњим тврдим консонантом у основи. Потврде:

Адаме Ме, *брајџе* Мис Ст Си, *побрајџиме* Рог, *идбрајџиме* Рог, *Вукашине* Ру, *лџујане* Мис, *јосјоддине* Мис Си Рож СЕ Ст Арн, *јосјоддине* нареднице Арн, *Жйване* Н, *Јоване* ВИ, *кајџејане* Бу ВИ Кор Рог Сл Рож Ара Са Ме, *кајџејане* Са СЕ Кр Ст, *Милане* Ме Се Ст, *Мйловане* Н, *Мйлџне* Мис, *сјне* Мис Бу Ра Ду Ст Прк, *Србине* Си Ве Вр Тр, *Радоване* Др Би, *Ројачанине* ВИ, *Турчине* Бу О СЕ Па Про Ара Ј Са Ме МЦ Би Ве Ту Кр Ст Прк Тр Ру Си Мир, *Турчине* Ман Сл Рож Арн Мар Ра Кор Рог Ду, *Цијанине* Бу О СЕ Мар Ра Па Про Ве Кр Ст Тр Ру ВИ Пру Рог Ду Ман Сл Си Мир Ј Рож Арн Ара Са Ме Ба МЦ Би, *чобанине* Мис Бу О СЕ Па Про Ве Кр Ст Тр Ру Мир Рож Ара Ј Са Ме Ба МЦ, *чобанине* Мар Ра Ве ВИ Кор Рог Ду Сл Арн, *јдсјодг* Н Ст Прк, *јдје* О, *јенерале* Рог Кор Си Рож Арн Ара, *јенерале* Ду Бу Сл, *Бдјжс* Мис Пру Ј Би ВИ, *Бдјжс* гдсподе Прк, *јашеносјс* Мис, *Прјдрјжс* Ара Са, *вјнјче* Ба Мис Вр О, *дружс* мбј Арн, *зџче* Мис, *јунјче* Ман, *јунјче* Мис О, *лудјче* Ру, *Мйодрјжс* Ара, *нареднице* Арн Рог, *јоднареднице* Мис СЕ, *началнице* Мис, *дче* Н Мис, *сјнбвче* Си, *Е* мбј *сјнбвче* Сл, *несрејнјче* Би, *сјарче* Би, *госпдин-јдјџуковнице* Коп, *јдручнјче* Рож, *јјјче* Си О Прк, *чдвече* Мис Ра О, *чдече* Мис, *Добросаве* Са Др, *Привиславе* Ме, *Мйлосаве* Прк;

кайла̀ре Ст Ду Ман Ј Ме, *Лазаре* МЦ Тр Ст Ј Ме Ду Би, *Лазаре* ВИ МВ СБ Ман Сл, *Светозаре* Мис, *царе* Мис СЕ Ст Кор Ман Си Арн Са Ба, *цандаре* Би, *Бдомире* Прк, црни *Будимире* Ду, *Велимире* Па, *Живомир* Вр Ра, *Јездимире* Ј, *кдмандире* Бу Си, *кдмандире* Ман Ме, *Радомире* О, *Светомир* Би, *Тикдмир* Си, *Тикомир* Ба, *мајоре* Мис Ам Ду О, *госн-ддкџоре* Мар, *Милоше* Ра Бу О СЕ Ду Ман Сл Си Мир Рож Арн Ара Ј Са З Ме Би Ба МЦ Мис Ту Кр Ст Прк Тр Ру Ви Пру Кор СБ Рог, *Милуше* Ба, *Уроше* Бу О СЕ Ра Па МЦ Про Ве Ту Би Прк Тр З Са Ру Ви Пру Кор МВ Рог Ду Арн Ман Ме Сл Си Ј Мир Рож и сл.

Спорадично се од неких наведених позајмљеница чује и вокатив са наставком -у: *господине ђенералу* Ду, *ста̀ни кдмандиру* Сл, *Е мој кдмандиру* Кр, *кдмандиру* Тр Ара, *господине кайеџану* Рож, *кайеџану* О Ј. Ови вокативи говоре да најстарији Шумадинци чувају успомене из батканских и светских ратова, да се добро сећају својих војничких дана и догађаја из тога времена.

Од следећих именица бележио сам једино вокатив на -у: *кдвџу* Ара, *кдџу* Про Ара, *кдсџу* Ара, *дрџу* Ара, *џрубџу* Би, *кдњу* ста̀ри Кор, *кдњу* један Ду, *џријџиљу* Мис Кр Н СБ Арн Бу Коп О Ви Про СЕ Ст Кор МВ Рог Ду Ман Сл Си Мир Рож Арн Ара Ј Са Ме Ба МЦ, *молим те*, *џиџиљу* Мис, *немој*, *Бџџиљу*, *рџиљу* Мис, *Крсмџиљу*, *ста̀ни* Мар, *приџи*, *Маринковиљу* Н, *шта̀ радиш*, *Марковиљу*? СБ, *Милиљу* Кр, *џди*, *Милиљу* Са, *Милошевиљу* Мис Рож, *младџиљу* Мис Кр Арн Са Ст, *младџиљу* МВ, *Николиљу*, *бџџи* Ба, *Пеџрџиљу* Др, *доџи* тџи, *Радџиџиљу* Прк, *Рџиљу* Мис, *сџириљу* МВ, *ста̀ни*, *брџ*, *Сџиљу* Ру.

У облицима *џрџисџиљу* Мис, *џкарџиљу* један МВ, изгледа, не треба гледати аутохтону особину овдашњих говора, јер су у оба случаја информатори наводили речи својих некадашњих војних старешина.

Вокатив једнак номинативу од именица на сугласник *џо* сам само једном: *Мџ синџаџ*, *та̀кџ* је *тџ* О. О конструкцијама типа *џосџодџи*-капетане говорим у т. 247.

197. Инџирументџал. Има практично само један наставак, јер је -ом уопштено и код некадашњих меких основа: *Узрџџај* са *џидџиџом* Ме, *бакрџачом* Вр, *баџиџом* Про, пред *Бџџољом* Си, *биџом* Ба Ман Арн, з *Босџаџом* Рог, са *мојџим брџиџом* Рож, *бриџаџом* Бу Ру Прк, *брџсом* Прк, *брџсом* Ба, са *буџњом* Рог, *будџаџиџом* Про Мир Рож МЦ, *ваџраџом* Бу Ст МЦ Па Ве Ви Кор Рог Ду Ме Ту Си, са *ваџраџом* Па, с *једниџим војниџиџом* Н, *осигуран дџозом* Ба, *пре-Дрџачом* Ду, са *дрџиџом* Н Др, са *дуџиџом* Ду, *џџџом* Бу Ве Про Ра Ту Ру Би, *џџџиџом* Тр, *џџџом* Мис Кор, са *џџџом* Си, за *џџџом* Ст, за *џџџом* Мис, *каџиџом* Н, за *Караџџорџом* Ви, *пот Караџџорџом* Ме, *квџџом* Мар Ј, *кџџом* Арн Мис Ст Ј, *коџџом* З, *коџџом* Мис, *кдмџаџом* Рог Ман Др, *кдџоџиџом* Мис Рог Кр, с *коџџом* Н Ве Кр З Ст Ви Рож, с *кџџом* Мис Вр, *коџџом* Мар Мис Н, с *коџџачом* Мис, *корџачом* СБ Мис Ве, за *коџџачом* СБ, *пот Косџџом* Ра Н Рог, *коџџиџом* Би, *прет коџџом* Др, *крџџом* пу̀та Ба, са *крџџом* Коп Мис, *крџџом* Прк Са Ме МВ, *круџџачом* Па, с *куџџачом* Мар, *сиџаџу куџџом* Ј, *куџџиџом* Ве, *лаџџом* О, *лџџом* Ра, под *лоџџом* Ве, с *луџџом* Мар, *маџџом*

Коп Ра Прк Рож Ру Ба, за *Миливојом* Рог, за *Милићом* Арн, са *Милошом* Ту, под *мишићом* Мис, с *мишом* Мис, за неким *младићом* Др, са *млајачом* Рог, са *момчићом* Би, под *мривајом* Ст, с мојим *муџом* Мар, са *муџом* Вр Рог Ду Рож Ара, с *муџом* О Мис Пру, са *Муџајовићом* Ру, с *мушкарџом* Ра, под *Немџом* Ст, за *Немџом* Рог, с *новџом* Ду, *ноџом* Вр Мис Ј Ме Би Ба Ст Па Ра Н Сл Са, *ноџићом* Мир, под *орајом* Ду Вр О Ј, са *оџом* Ст Ве Ду Арн Ру, с *оџом* ВИ Кор Рог, с *оџом* Мис, *ошириџом* расеко (ном. *ошириџ* 'сечиво секире') Ту, за *џасуљом* Мис, с *џевџом* Мис, са *џилезџом* Пру, *џиринџом* Ру, с *џишиџом* Мис, потегне *џишиџом* Ду, прет *џдлоџајом* Ра, сврнем *џдоочићом* Са, *џравџом* Ра Са Ба, *џрљом* Ст, са *џрљићом* Мир, са *џриџашељом* Ст, *џришом* Кор Ду, *џришом* Мис, са *џришом* Ра Па, *џрскачом* подлива З, *џуџићом* ('путићем') МЦ, за *разбојом* Мар Ту Прк Ј, Како је село названо *Раниловићом* Ра, за *родџишељом* Про, за *синовџом* Н Би Кр, са *синовџом* Мис МВ СБ ВИ, погинуо несрећним *случајом* Па, *сокаџићом* Ст, са *сиџом* Ст Ра, са неким *џаџирићом* Ба, на *џуљом* Н, под *џљом* Ме. *џеџом* Бу Мис Са Мар, са *џеџом* Про Прк Сл Ду, са *џеџом* Мир Рож МЦ, са *Црноџорџом* Ст, *чекџичом* Ам Ду, *чекџичом* Ту Прк Ба Би, са *џерџичом* Ра, *џешљом* Мис, *џараџом* Бу Ра Рог, са *џараџом* Па, са *Жиџком* *Шиџанџом* СБ, замане *џиџајићом* СЕ и сл. Примера са -ем практично и нема.⁶⁴³ Једном сам од им. *џуџи* прибележио: *џидџи џуџи* Ба, поред несравњиво чешћег *џуџи* Бу О СЕ Мар Мис Ст Па Кр Ра Си Про Ту Прк Пру ВИ Кор Рог Ман З Арн Ара Ру Ме Ј Па.⁶⁴⁴

Наставак -ом и код некадашњих меких основа, који иначе није редак у нашим дијалектима, познат је углавном свим говорима Ш—В и С—В базе.⁶⁴⁵ Његово порекло на овом терену не треба тумачити утицајем са стране, како то неки још увек чине.⁶⁴⁶ Две исте појаве на различитим странама могу бити и плод паралелног, међусобно сасвим независног, развитка. У овом случају такав суд најубедљивије поткрепљује домашај саме појаве. Померање у корист некадашњих тврдих основа извршено је, наиме, на терену од Груже па све до Ловре и Банатске Црне горе, у просеку последније него на динарском подручју. То се не може тумачити утицајем динараца.

197а. На терену сам два пута чуо сасвим неочекиван и тешко објашњив Ијд. на -у: *џидџи џуџи* Ам, пот *џиџомаку* стојји колан З, а у Америџу сам, опет, од изузетно интелигентног и поузданог информатора обавештен

⁶⁴³ Остављам по страни облик *муџем*, забележен у Мис од 21-годишње жене.

⁶⁴⁴ О старини облика *џуџи* и његовом настанку утврђањем на ликове типа *муџем* пише Белић (Деклин. 10).

⁶⁴⁵ Стев. Гружа 449—451; Ник. Кол. (недоследно) 45; Ник. Мачва (чешћи је наст. -ом) 256; Ник. Срем 336 (ређе-ем); Поп. Госпођ. 161; Ивић Ловра 196; Мил. Кик. 23—24; Ивић Банат 151; Секереш Даљ („понекад о м. е") 144; Веску ГБИГ 147; Ивић Хере 334; Ивић Биоград. 156; Барј. Чумић 17; Павл. Рача 18 (// ем); Барј. Церован (*ноџем* сас *ноџом*) 125; Ивић Дијалект. 75. Само -ом је и у говору Галипољца (Ивић Галип. 170—171).

⁶⁴⁶ Симић Левач 226: „Познато је да у многим другим говорима долази до поремећаја у репартицији наставака -ем и -ом. У једнима од њих померање је извршено у корист наставака тврдих основа — у говорима динарског подручја, као и у онима где се осећа утицај тог подручја”.

да у том селу „говоре неправилно: бије *ма.џу* и бије *бичу*.” Његову информацију нисам стигао проверити, али искуство са овим информатором, свесним унутрашње дијалекатске диференцијације наше области (упозоравао ме је на многе интересантне диференцијалне појединости) не остављају простора за било какву сумњу у веродостојност податка.

Како објаснити наведене облике? За конструкцију *идем љуџу* могло би се помислити да је резултат паралелне употребе синонимних конструкција *љуџем* и *џо љуџу*. То значи да се према односу *љуџем* : *џо љуџу* дошло до модела *љуџем* : *љуџу*. И док се о оваквом објашњењу за један облик може разговарати, за три преостала оно је једноставно — незамисливо. Можда код реченице *Поји сџомаку сидјџи колан* треба поћи од чијевице да синтагма *џоџи сџомаку* носи типично месно значење, за што се, опет, обично користи облик локатива. Било би одвише смело у свему овоме гледати почетак уједначавања сингуларских облика I именичке врсте, до којег би евентуално могло доћи угледањем на:

а) прилике у плуралу;

б) придевско-заменичку деклинацију (*овим бичу* — (с) *овим бичу* — о *овим бичу*).

У оба случаја би се радило о радикалном засецању у именичку промену, за што би се, уверен сам, морало наћи знатно више потврда у мом материјалу. За сада ипак остајемо без објашњења ове необичне и још непримећене црте. За њено тумачење неопходан је допунски теренски рад и утврђивање домашаја појаве.

б) Множина

198. У вези са плуралским формантом *-ов-/-ев-*⁶⁴⁷ треба посебно истаћи две детаља: а) продуктивнији је него у књ. језику па и у западним говорима; б) нема озбиљнијег нарушавања стандардног односа *-ов-/-ев-*.

1. Проширењем је захваћена огромна већина једнословних именица:

бијкови Мис, *бдијове* Мис, *брдлови* Кр, *брџијови* СБ, *брџове* ВИ Др, на *брџовима* Си, у *вјрове* Мир, *вјцове* изводијо Си, *владијови* Ме, *вдлови* Ба, пред *вдловима* СЕ, они се вдзе *вдзовима* Ба, *вџзови* Рож, *вријови* Мис, од *вријова* Ј, *вџкови* Мис Рож, *јакови* Па МВ, из *ирадџва* Бу Па, *ирадџва* Ара, *ирадџови* Бу, *дџрови* Кор, *дџрове* Сл, *дџдови* Мис СБ, *длајнови* МЦ, *длајнове* Бу Арн, *ђднови* Мис, *јсљџови* Кр, родили *јсјрови* МВ, *звџрови* Мис, *зџијови* Мис Пру, *зџидвима* Про, *зидови* О, *зидове* СЕ Мис, *клијнови* Бу СЕ Мар Па Про Кр МЦ Ст Прк Би Тр ВИ Рож Ман Си Мир Ара Ј Ме Ба О, *клијнове* СЕ Кор ВИ Ам Мир Са О МВ Ме Би, *клијџва* Ту Ст Ман Ара МЦ Би, с *клиндвима* Ме Би, *клијџове* СБ, *кљџнове* (део саона) Би, *крџијове* Па, *крџијови* МВ, *крџијове* Ру Мис, *кџџва* Мар, *кџмови* Мис, *лајџијови* Ве,

⁶⁴⁷ О приликама у стандардном језику писао је М. Пенгјан у раду: *О уметљиву -ов- (-ев-) у множини именица љрве врсте*. — НЈ н.с. VII, св. 7—10, 270—275. Уп. и Стеван. ССХЈ I, 200—206.

лѣбови Ве Си, лѣбове Са, дѣсет лѣбѣва Мир, лѣкѣва Про, лѣкове Мис Др, лѣкови ('поврће') Мис, лѣкове Кр, млїнови СЕ Мар Ам Кор, млїнове Ам, мрѣзови Рож Би, на нїзовима Мис, њлѣсове Би Про Кор, њлѣкове ВИ Ам, њлѣгови Мис Па Про МВ Ам, њдїови Мис, њдсїови Па Про Арн, њрѣїови СЕ, рѣдове Мис, рѣмови Ј, рѣїови Рож, рѣдови МВ, рѣдови Мис Кор, у рѣдовима Мар, сѣїове (направе за мерење времена) Мар Кор, сѣїѣдва Мар Мис, сѣчови Ара, свѣїови Бу Мис МВ Арн Рож, свѣїѣва Бу ВИ Би, свѣїѣдвима Про МВ Кор, сїнови Мис О Н МВ, снѣїови Мис Ам, смѣкови (саонци на саонама) Коп О, снѣїѣва Вр СЕ Ру Ме, снѣїове Мис ВИ Ба Ве Ра Др, снѣїѣве Ра, срїови ВИ Мир, жѣли срїѣдвима Мис, сїїанове Па, сѣдови ('посуђе') Би Рож Мир, сѣдове Мар, у судѣдвима Вр, тїдїови Мис, тїрѣїови, тїрѣїове Рог, ћїїови, ћїїове Мис, цвѣїови Мис, цѣїови (на колима) Мис, љѣкове Па Бу З Ст Ве, љѣкѣва Па ВИ Ј Бу Мар, љѣмови Мис, шмѣкове ('саонци на саонама') СЕ, нѣки шрѣкови црњи О, шрѣвови Ст и сл.;

бичѣве СБ, брѣсѣве Тр, вѣшеве || вѣшове Ба, врѣњеви Ам, Врѣчеви (верски празник) СБ, Врѣчеви Кр, по Гѣјевима Мар, ѣршѣве Ве, ѣрчеви Ара, ѣуњева Мис МВ Кор, дрѣшеви Мис МВ, жуљѣви Мис Ара МВ, зѣчеви Мис МВ Арн Пру Н СБ Тр, зѣчеве Сл З Са МЦ, јѣжеви Ме, клѣсеви Мис, клѣчеви Мис, клѣчеве Мис О, у кѣшеве Са, крајѣви Ве, крајѣве Ба, с крајѣва Вр Мис Про Мир, у . . . крајѣдвима Па, преко кршѣва Мис, маљѣви Ј, мишеви Па Ра СБ Тр, мишеве Мис Па МВ Ме, мишева Ра Тр, нѣжеви Мис Ве Ст Ј Би Ба, нѣжедвима Мис, ѣчеви Мис Ст Про МВ Са, ѣчѣва МЦ, ѣѣњеви МВ, ѣѣњева МВ, ѣлѣчеви Па, ѣрљѣви Ст, пѣт ѣрљѣва Ст, ѣѣжеви, ѣѣжеве Па, сѣчеви Бу Ара, сїѣѣжеви Ра, срѣђеви Ам, сїрїичѣви Мар Мис Си, сїрїичѣве Ра Мар Ам Рож, от сїрїичѣва Вр, сѣдѣви (установе) Ду, дѣвет цѣрѣва Си, чѣјева Би, чїрѣви Бу, шїїичѣве Про, шїрѣјѣци (дрвета за подупирање) Ман, шњїрѣви Про и сл.

Мањи део наведених именица може се чути и без проширења: брѣви Мис, брѣве Мис О, мїши ВИ Ам Рож Др Тр Са МЦ Мис Ман, мїше Кр Мар МЦ Би Си, оїѣца Мис, свдїи СЕ. Проширење нарочито често изостаје у облицима генитива када се њима означава партитивност:⁶⁴⁸ пѣт њлѣсїа Рог, по дѣсет њлѣсїа Би, трїјес њлѣсїа Ба, ѣсам снѣїа Н Ду, ѣсам снѣїа Мис, педѣсѣт снѣїа Рог, јѣданѣс снѣїа О, пе-шѣз љѣка Ј, дѣсед љѣка ВИ, пѣт љѣка Ст. За облике Гмн. брѣва, сѣи в. т. 199.

Ликови прѣ Цвѣїи (верски празник) Ман, Цвѣїи, о Цвѣїи Ба условљени су и потребама диференцијације у значењу.⁶⁴⁹

2. Проширење је често и код двосложних именица:

ѣброве Ст, бѣдњакове МЦ, бѣнкови (банак је озидано узвишење око огњишта) Н, бѣрѣкове, бѣрѣкѣва Мис, вѣїрѣве Са Ба, вїїїови Мар Ј, ѣвранови Бу Па Ра МВ Са Ве, ѣдљубови Бу Си Ме, ѣдљубове Па, дѣњкови,

⁶⁴⁸ М. Пешикан, *О умѣїку* -ов- (-ев-) у множини именица ѣрве врѣме. — НЈ н.с. VII, св. 7—10, 274.

⁶⁴⁹ Као и код именица сѣїови (направе) и сѣїи (временске јединице). Исти случај је и са ликовима ѣчеви (родитељи) и Оци (празник) ВИ Ба, на Оце Ба, учи Оїѣца О, о Оцима Бу.

а) Им. *јуџи* у множини има двојачке облике: *јуџови* Си, *јуџове* Др, за *јуџове* Ру, *јуџџџа* Ба, по *јуџџџима* Мис Си, *јуџџџеви* Мис Ду Ме, *јуџџџџа* Ба Ру, *јуџџџџе* Ба Ду.

б) У множини дан има краће и дуже облике: *дани* Сл Арн Ара Би Вр Ст Кор Коц, *дана* Рож Арн Ара, *данима* седџ Мар итд., поред: *Благи данови* Рож, *дданови* МВ, *дн мѣња дданове* МВ, *дданове* Рож.

в) И овде су увек без уметка једносложне именице типа: *џрсиџ*, *зуб*, *мрав*, *црв*, *јосиџ*, *ар*, *хвџиџ*, *јосиџ*, *коњ*, *Рус*, *Грк* и сл.⁶⁵⁰

Однос дуже и краће множине углавном не одваја нашу зону од суседних говора Ш—В и С—В основе.⁶⁵¹ Иако број именица од којих су посведочене дублетне форме није занемарљив, ипак је избор и распоред дужих и краћих облика мање слободан него, рецимо, у западнијим, ије-кавским говорима.⁶⁵²

Изнета грађа показује да уопштавање наставака тврде промене у облицима множине видно заостаје за приликама у инстр. јд., јер према доследним *кључом*, *ножом* увек стоје *кључеви* и *ножеви*. Неравномерност у степену реализације исте тенденције, регистрованоу и у другим говорима, није тешко објаснити. За изједначавање облика двеју основа у јединици требало је практично уклонити једино разлику у инструменталу. Препрека истој тежњи у множини била је неупоредиво тежа, јер се аналошким процесима опире *-ев-* у свим падежима. Овим се подразумева и хронолошки редослед нарушавања старијих односа у двема категоријама. Да је *ножом* старије од *ножови* у говорима који имају овакве ликове, показују прилике у другим нашим дијалектима. У некима,⁶⁵³ као у овом делу Шумадије нпр., срећемо однос *ножом* — *ножеви*, а нигде: *ножем* — *ножови*. Разуме се да има и говора који чувају старије стање: *ножем* — *ножеви*.

199. *Гениџив*. У генитиву се појављују три наставка: *-а*, *-и*, *-ију*.

1) Наставак *-а* је далеко најчешћи и најобичнији: *врџбџа* Би Ам Ст Прк, око *бџсамџка* СЕ, *Босџнџа* Мар, *Далмаџиџнџа* Мар, *крџсџавџа* Ара, *лџнџа* Про, *момџка* Мис, *мџмака* Н, од *нџвџа* Прк, *нџлџџџа* Ам, *дџанџка* Вр, *оџнџка* Ве, *џџџџа* Ба, до *Рудовџа* Ве, *уџарџка* Вр и сл. Једном сам уз облик генитива чуо и партикулу *-р*: *седџмнџс дџкџџар* Вр.

2) Наставак *-и* долази нешто чешће него у књ. језику, али је, као и у другим говорима, ипак везан за ограничени број лексема. Употребљава се обично уз бројеве, у конструкцијама које означавају неку меру, количину. Бележио сам га од именица *ред*, *џар*, *сџџ*, *мрав*, *црв*, *месец*, *минуџ*, *ар*, *џуџ*, *џрад* (јединица за мерење јачине алкохола), *комџџ*, *виноџрад*, *зуб*, *чоџор*, *чокоџџ*, *динар*, *људи*, *Цвеџџ*, те од презимена на *-иџ* и именица типа *курџџи*, *уџџи*:

⁶⁵⁰ Уп. М. Пешкан, *О уметку -ов-* (*-ев-*) у множини именица *џрве врџџе*. — НЈ н.с. VII, св. 7—10, 273—275.

⁶⁵¹ Уп. нпр.: Ник. Мачва 258—260; Ник. Кол. 20, 45; Ивиџ Биогра. 156.

⁶⁵² Уп. нпр.: Броз. Средња Босна 345; Броз. Фојница 45, 147; Петр. Змијање 93—96; Деџџџ 3БИГ 216—218 итд.

⁶⁵³ Уп. Ивиџ Биогра. 156; Ивиџ Хере 335; М. Ник. Гороб. 670.

дѣсет *ѡари* СЕ, десетину *ѡари* Ду, ђсам *ѡари* Ман, двѣјес *ѡари* крава Рог, дѣсет *реди* Си Арн, пѣ-шес *реди* Рог, пѣт *реди* Мар Сл, четрнѣс *реди* Прк, пѣтнѣс *реди* МВ, кѡлко је *саѡи*? Мис Ра Ј Ме Ст Ба Тр Ру МВ СБ, пѣт *саѡи* Бу Мар Ве Ту, пѣт *саѡи* О, у ђсам *саѡи* Са З, у сѣдам *саѡи* Си Мир, *мрѡвѡ* Мис СЕ, *мрѡвѡ* Бу Мар Ра Па Ме Ба МЦ Про Ве Ту Кр Ст Тр Ду Ру ВИ Пру Кор МВ СБ Рог Ман Сл Др Си Мир Рож Арн Ара Ј Са, *мрѡвѡ* СБ, *црѡвѡ* О Мис СЕ Ара, *ѡма* и *црѡвѡ* З Ме, *црѡвѡ* Ра Па Про Ту Кр Бу Мар Тр Ру ВИ Пру Кор МВ Ду Ман Сл Рож Ара Ј Са, *људи* Мис Мар, од *људи* Рож Арн З, *људи* Мар Ве Ту Кр Ме Ба МЦ Ст Ру ВИ Др Си Ј Мир Ара Кор Н СБ Рог Прк Ман, *месѣѡи* О Мис, пѣт *месѣѡи* МВ Са, *месѣѡи* Ст Прк Ру МВ Ту Пру Кор Ду Ман Бу Коп Мар Ме Ра Па Про Ве Н Кр СБ, *месѣѡи* Мир, *минѡѡи* Мис Па Кр Би, пѣт *комаѡи* Ра, пѣтнѣс *ари* Ман, дѣсет *ари* Рог, тридес *ари* Мис, тријес *ари* Би, шѣсет *ари* Арн, ма̀ло *ѡради* Вр, двѣес *ѡради* Про, четрнѣс *динѡри* СБ, преко *виноѡради* СБ, *зубѡи* Мис Мар, нѣмам *зубѡи* Др Са, нѣма *зубѡи* Др, *зубѡи* СЕ Ра Про Кр Ст ВИ Кор Н СБ Рог Ду Ман Си Рож Ара Са, сѣдам *чоѡѡри* МВ, пѣт *чоѡѡри* Ру, по више *чоѡѡри* бѡло МЦ, *чокоѡи* Пру, *чокоѡи* Пру, прѣ *Цѡѡи* Ман, Штѡ сам га *ѡѡи* на кѡла ба̀цила Пру, више *ѡѡи* СЕ Рог, ма̀ло *ѡѡи* СЕ, кѡлко *ѡѡи* Сл, пѣт *ѡѡи* Мар ВИ МВ, дѣсет *ѡѡи* Мис, сѣдам *ѡѡи* ВИ, двѣес *ѡѡи* Н, стѡ *ѡѡи* ВИ, педесѣт *ѡѡи* Ам;

ђсам *будѡѡи* МВ, *ѡма* голубѡва *дивљѡѡи* Си, чѡпор *ѡѡи* Ј, *кѡраѡи* Ме, на двѣес *кѡраѡи* Ба, ѡзмакнеш пѣ-шес *кѡраѡи* Ме, двѡдесет *кѡраѡи* МВ, нѣколко *кѡраѡи* Про, по дѣсет *кѡраѡи* Др, чѡпор *курѡѡи* Ара, бѡ-ло *курѡѡи* Ба Рог Ме Мир, пѣт *курѡѡи* Н, *курѡѡи* било више него сѡд Ј, *курѡѡи* Па Ст Кор Си Ман, нѣма *курѡѡи* СБ, И лѣти је ѡмало *курѡѡи* МВ, *ѡмѡ* и пѣт *уѡѡи* МВ, код *уѡѡи* СБ;

мѡј брѡтић од *Марѡѡовиѡи* Н, код *Вуѡѡиновиѡи* Вр, код *Баѡѡиѡевиѡи* Вр, от *Сиѡѡевиѡи* Коп, од *Марѡѡиѡевиѡи* О, от *Перѡѡиѡи* СЕ, от *Кѡриѡи* Мар, од *Лѣкиѡи* Мар, код *Ериѡи* Мис, од *Лазѡревиѡи* Мис, од *Мѡлоѡевиѡи* Мис, од *Мѡлоѡевиѡи*, до *Мѡлоѡевиѡи* Ст, од ови *Јѡнковиѡи* Ра, од *Бѣриѡи* Ту, од мѡјѡ *Дуѡѡи* Пру, од *Јѡѡѡовиѡи* СБ, од *Маѡѡи* СБ, од *Мѡлѡѡи* СБ, од *Мѡлѡѡовиѡи* Ман, од *Маѡѡиѡи* Др, од *Пеѡѡовиѡи* МЦ, Утѣкне ко тѣ *Јѡнковиѡи* кѡѡе Ра, од *Лазѡревиѡи* кѡѡа Ду, Насѣље брѡѡе *Јѣрковиѡи* Мис. Из Мисаче имам и јѣдну потврду промене именице дан по овом моделу: за четерез *ѡѡи*.

Од веѡине наведених именица чују се и облици са наст. -а: измеѡу *рѣѡѡва* Ман, *минѡѡи* О Бу Мар Сл Ве Ту Тр Ј Ру Ра Мир Про Кр Ст Ру ВИ Кор СБ Си Рож Арн Ба Ду МЦ Ман Др, *комаѡи* СЕ Мар, *динѡра* Бу, *зубѡа* Ту Прк Ру МВ СБ Сл Ме О Па Ве Кр Ру Кор Си Мир Ара МЦ Би Мир Арн Ј, нѣмам *зубѡа* Прк Тр З, више *ѡѡи* Ра СБ Са, пѣ-шес *ѡѡи* Мар, нѣколко *ѡѡи* Вр, стѡ *ѡѡи* МЦ, стѡ *ѡѡи* Мис, штѡ сам *ѡѡи* ѡшла Мис, шѣс *ѡѡи* Бу Коп, сѣдам *ѡѡи* Про, *кѡраѡа* Мис, *ѡѡа* Ј Вр, *дивљѡѡа* Ст, *курѡѡа* Мис.

Ради успорѣдбе са стаѡем у другим говорима наводим и податак да сам од именица *брав*, *ѡѡѡар*, *јѡксер*, *камен*, *меѡѡар*, бележио искључиво Гмн. са наст. -а: *брѡѡѡ* Кр, *брѡѡѡ* О СЕ, *брѡѡѡ* Мис Бу Мар Ра Са Па Ве Ту Ј Кр Тр З Ру ВИ СБ Кор Ман Ме Ба МЦ Сл Си Мир Арн Ара,

дсам брѣва Др, пѣт ѣкѣѣра Мир, ѣкѣѣра Мис Мис Арн, педѣсет ѣкѣѣра Па, дѣсет ѣкѣѣра Др Си, пѣтнѣс ѣкѣѣра Са, тридѣсет ѣкѣѣра Би, стѣ ѣкѣѣра Рог, јѣксѣра Бу О Ту МЦ ВИ Би Рог Мир Ба, јѣксѣра Кор Ду Ман, дѣсет камѣна Мис, кѣлко мѣѣара Про, пѣт мѣѣара Па Ру, стѣ мѣѣара Коп, двѣста мѣѣара Ра, стѣ мѣѣара Коп. Тако је и: кѣломѣѣара О Кр.

Наставак -и у Гмн. именица мушког рода постоји у многим нашим дијалектима, па и на терену Ш—В, С—В и К—Р дијалекта.⁶⁵⁴ Једино донекле изненађује овакав генитив од презимена, који је досад примећен само у Бачкој.⁶⁵⁵ Настао је према истом облику придевске деклинације, што потврђује и Лмн. типа у *Појовићим* (в. т. 201).

3) И наст. -ију налазимо код неколико именица: *ѣдѣѣију* Ра Кор Са Ба Би Рож, од *ѣдѣѣију* Вр Коп, *ѣдѣѣију* Мис Коп, *ѣдѣѣију* Ве Кор, из *ѣдѣѣију* Ра, *нокѣѣију* Мис Ј Бу Ве З Коп СЕ Са Кор Мар Па Ра Ве Ту Кр Ст Прк Тр Ру ВИ Би Ме МВ Рог Др Ду Мир Рож Ара Арн, *нокѣѣију* Ам СБ Ду Ман Сл Кор, *нокѣѣију* Коп О МЦ, *нокѣѣију* Мар, *ѣрсѣѣију* Мис Бу Вр О СЕ Ра Па Про Ве Ту Кр Ст Прк Тр Ру ВИ Пру Кор Рог Ду Др Си Мир Рож Арн Ара Ј Са З Ме Ба Би, *ѣрсѣѣију* Коп О МЦ, *ѣрсѣѣију* Ам СБ Ду Ман Сл, *ѣрсѣѣију* Мар Рог, *мѣѣију* Мис Бу Вр Коп О СЕ Ра Мар Па Про Ве Ту Кр Ст Прк Тр Ру ВИ Пру МВ Ду Др Си Мир Рож Арн Ара Ј Са З Ме Ба Би, *мѣѣију* СБ Ду Ман Сл, *мѣѣију* МЦ, *мѣѣију* Мар Рог. У Буковику и Мисачи регистровао сам облик *зубѣију*. Овакав генитив мн. имају и именице типа *ѣраѣи*, *ѣеоѣи*, *јаѣањѣи*: *ѣраѣију* Ман Ра Па Про Ве Ту Кр Ст Прк Тр Ру ВИ Пру Рог Ду Си Мир Рож Арн Ара Ј Са З Ме Би Ба, *ѣраѣију* ВИ Кор Н СБ Рог Ду Ман Сл, *јаѣањѣију* Арн Ј МЦ Са Рож Ара Ме Би, *ѣеоѣију* Арн Ме Ара Би Ј Си Рож Са, двѣје *ѣеоѣију* Арн, *ѣеоѣију* Ман Рож.

Ликови *јаѣањѣију*, *ѣеоѣију* долазе по правилу у семантички обележеном контексту: рано на Божић полагањеник „цара у ватру”, изражавајући при том наду да ће домаћин у новој години имати „доста *ѣраѣију*, *јаѣањѣију*, *ѣеоѣију* . . .”

Од *нокѣѣи* и *јаѣањѣи* имам и потврде Гмн. на -а: са дѣсет *нокѣѣа* О Ст, уз дѣсет *нокѣѣа* Н, са пѣт *нокѣѣа* Тр, *јаѣањѣа* Прк Ара, *јаѣањѣа* Ман Мир. О облицима *зуби* и *зуба* већ је било речи.

Судећи по резултатима досадашњих истраживања, некадашњи дуалски наст. -и основа -ију осетно је ређи у већини говора Ш—В базе но у нашој зони. У североисточном Банату уопште није примећен,⁶⁵⁶ а у Бачкој долази само у *ѣдѣѣију*.⁶⁵⁷ У Срему паралелно стоји *нокѣѣију* и *нокѣѣа*, *ѣрсѣѣију* и *ѣрсѣѣа*, а у Мачви *нокѣѣију* и *нокѣѣа*.⁶⁵⁸ У Ловри и ваљевској Колубари истраживачи бележе облике *ѣрсѣѣију* и *ѣдѣѣију*.⁶⁵⁹ Централношу-

⁶⁵⁴ Ник. Срем 336—337; Мил. Кик. 23; Ивић Ловра 195; Поп. Госпођ. 161—162; Ник. Мачва 260; Ник. Кол. (само: *саѣи*, *месѣи*) 45; Павл. Рача 18; Ивић Биоград 155; Грк. Чумић I, 113; Јовић Трст. 82; Пецо—Милан. Ресава 309; Симић Левач 230; Алекс.—Вуком. Жупа 303; Барј. Метохија 166 итд.

⁶⁵⁵ Поп. Госпођ. 162.

⁶⁵⁶ Мил. Кик. 23—24.

⁶⁵⁷ Поп. Госпођ. 162.

⁶⁵⁸ Ник. Срем 250, 341; Ник. Мачва 260.

⁶⁵⁹ Ивић Ловра 196; Ник. Кол. 46.

прид. промени) код назива махала, делова села добијених по презименима породица које их насељавају: у *Пантићелићим* Кр, у *Пећировићим* Ам, у *Павловићим* Ам, у *Пидовићим* Ду, у *Јвковићим* Ду. Изван поменутих изузетака редовно сам бележио:

датив: *вдловима* Па Мир, *јосићима* Вр, *друидвима* Мис, *кдњима* Па Ду
Ман Са МЦ, *сваидвима* Ст и сл.;

инструментал: са *бајићчићима* Прк, са *Бујарима* Па, с *вдловима* Кор Бу Вр, с *волдвима* Ду, са *друидвима* Вр Мис, з *дүлецима* МЦ, з *јосићима* Мар, с *кашићима* Мис, са *кдњима* СЕ Ме Мис Па Прк Са Ј, с *кдњима* О Мар Ра Кор Бу, с *драјима* Па, *драли смо јлүиовима* Ме, са *црејићима* Вр, са *чүнковима* Сл и сл.;

локатив: у *јосићима* Мис Са, по *зидвима* Мис, по *зүбима* Арн, у *зүбима* Ба, у *крајевима* Ст, у *крөвөићима* Па, на *лөковима* Мис, по *мүрузима* Ба, по *мүйвацима* Ве, у *роидвима* Кр, о *свөцима* Ба, у *суддвима* Вр, на *срө-ђевима* МЦ, по *йрөмовима* Кр, о *Цвөићима* Ба, у *чабрөвима* Вр, по *чабрө-вима* Ст и сл.

Изостанак старих наставака у И и Лмн. именица м. и с. рода одваја нашу зону од пречанских⁶⁶⁹ и неких северозападних србијанских говора Ш—В дијалекта. Спорадични трагови старијег стања на србијанском тлу (у Мачви, Поцерини и Московљевихевим „икавским говорима“) примећивани су углавном у локативу.⁶⁷⁰ Одступања од новоштокавског уједначавања нема, пак, ни у непосредној близини космајско-букуљског краја: у ваљевској Колубари и Биограчићима.⁶⁷¹ Новоштокавски синкретизам карактерише и прилике у Грузи, Горобиљу, Љештанском и Тршићу.⁶⁷²

ПОЈЕДИНЕ ИМЕНИЦЕ И ГРУПЕ ИМЕНИЦА

202. Супротно приликама у пречанским говорима,⁶⁷³ овде етници типа *Бујарин* и *nomina agentis* типа *дунђерин* по правилу имају сингуларско -ин: *Америћанин* Ам, *Арнаүићин* СЕ, *Арнаүићин* Ра Рож, *бөрберин*

⁶⁶⁹ Поп. Госпођ. 163—164; Ник. Срем 337—338; Мил. Кик. 23; Ивић Банат 149; Моск. Диј. карта 25; Белић НЕСт. 1073; Ивић Дијалект. 75; Ивић Шток. 173; Ивић Ловра 195; Секереш Далъ (у лок.) 144; Секереш Осијек (само у лок.) 140.

⁶⁷⁰ Ник. Мачва 260 (и у Имн.); Моск. Поцер. IV; Моск. Икавски (-и/-а) 493, мада, по Хирту, датив и локатив множине на терену обухваћеном његовим истраживањима „свуда гласе на -има“ (Хирт Икавски 38).

⁶⁷¹ Ник. Кол. 46; Ивић Биогр. 155, 172.

⁶⁷² Стев. Груза 432; М. Ник. Гороб. 671; Тешчић Љешт. 213; Ник. Тршић 413.

⁶⁷³ Поп. Госпођ. 170—171; Ник. Срем 341—342; Мил. Кик. 25; Секереш Далъ 143; Секереш Осијек 140. Војвођанском терену гравитира и Славонија (Ивић Посавски I, 211). Новија истраживања показују да се тамо из књ. језика и суседних говора све више инфилтрира -ин (Финка—Шојат Винковци 75). У досад испитаним србијанским говорима Ш—В типа стање је као и у нашој зони: Ник. Мачва 258; Моск. Поцер. 31; Стев. Груза 555; Ник. Кол. (етници неких колубарских и тамнавских насеља) 60—64. Тако је и у говору Галипољана, Љештанског, Горобиља и Тршића (Ивић Галип. 182; Тешчић Љешт. 214; М. Ник. Гороб. 671; Ник. Тршић 413).

Мис МВ, *Буџарин* О Мар Ду Ба, *Врџичанин* Пру, два *Врџичанина* Пру, *Врџочанин* Са, *ираџанин* Про, *дунђерин* ВИ, *Иванчанин* ВИ, *Јеврејин* СЕ, *Ђеврејин* МВ, *касаџин* МВ, *Корађичанин* Кор, *кришићанин* Мис Арн, *Марко-вчанин* Пру, *Мисаџанин* Пру, *Мисачанин* ВИ, *Назарџанин* З, *Прџаџивчанин* ВИ, *Роџачанин* Ра Ду, *Рџоџачанин* ВИ Др, *Рудџовчанин* Ру, *Сџимичанин* ВИ Др, *Сџиџичанин* Пру, *Тџимочанин* СБ, *укућанин* СЕ МВ, *Цџијанин* Мис Прк Кор Н Арн Ј МВ З, *Цџијанина* Мис, *Цџијанине* Мис Прк, *Цркџичанин* Пру, *Чџивуџин* МВ, *чџобанин* Мар Сл Ду МВ, *чџобанин* Мис З, *чџобанина* Мис Ј, *чџобанине* Прк, са *чџобанином* Вр итд.⁶⁷⁴ Једини изузетак представља лик *Чџивуџа*: *Имџ* је кума *Чџивуџа* Ам.

У множини нема проширења основе формантом *-ин-*: *Арнџуџин* Ст, *Буџари* Ве Прк ВИ, *Мисаџани* Н, *чџобани* Вр итд. У једином изузетку: млоѓи *берберини* О можда треба гледати последицу неадекватног уклапања једне позајмљенице⁶⁷⁵ у одговарајући деклинациони тип.

203. У именицама на *-лац* вокал *о* < *л* аналошки продире и у номинатив једнине и Гмн.: *везиџоц* Бу Ве О Па Прк, *везиџоц* Ман МВ, *везиџоц* ВИ МВ Ду Сл Арн, *даваоц* Ст, *жезиџоц* Ве Па Прк Ру Ј Са, *жезиџоц* ВИ МВ Н Ам СБ Ду Арн, *жезиџоц* О ВИ Си Ара Ме Би, *жезиџоц* Бу, *жезиџоц* Ба МЦ З Мир, двастигну *жезиџоца* Ра, *везиџоц* на пџет *жезиџоца* Ман, *жезиџоца* Мир Би Ара Про Др, *жезиџоца* МЦ,⁶⁷⁶ *куџиџоц* СБ, *куџиџоца* СБ, *ираџиџоц* Прк, *ибџедџоц* Ру, *ирџсиџоц* Ру Са, *ирџсиџоц* ВИ Ара Би, *ирџсиџоц* МЦ, *ирџсиџоц* ВИ МВ З Ам Арн Си, дџста *ирџсиџоца* Рог Кор, *ирџсиџоца* Мис МЦ, *раниџоц* ('хранилац') Мис Арн, *руководџиџоц* Ду, *сиџасиџоц* ВИ Ду, *сиџасиџоц* ВИ, *сиџараџоца* (Гмн.) Арн, дванџс *сиџоца* Мис, *сиџџиџоц* Са, *усџаоц* Мис, *убиџоц* Мис и сл. Одступања од опште слике су врло ретка: из *Врџлаца* Ме, *ираџиџлац* Прк, *убиџлац* Мис Арн.

Увек је *иџлац-иџлац* (прст), али је „полуга која на точку спаја наплатак с главчином” (РМС IV, 309) *иџоц* Ве, два *иџоца* Ам, у *иџоце* Ба, пџет *иџоца* Ве, из џни *иџоца* Ве. Судаџи по облицима: *иџоке* Н, дванџс *иџока* Н, ова именица се почела уклапати у деклинациони модел *јунак-јунаци-јунаке*.

204. Потврде старе промене именице *дан* могу се срести у именима празника: о *Видовадну* Ду Ра, по *Видовадну* се кџсило Ду, до *Видовадне* Ра Ду, од *Видовадне* Сл, до *Дмиџировадне* Тр, од *Ђурђевадне* Сл Си, учи *Ђурђевадне* Мис, до *Ђурђевадне* Н Кр, од *Ђурђеване* Прк, око *Ђурђеване* Ј, О *Ђурђевадне* Н, по *Ђурђевудне* Па, до по *Ђурђевадну* Др Ме, о *Ђурђевадну* Сл, учи *Ивањане* Арн, лџжџ до *Крџишовадне* Ба, о *Крџиџевудне* Би, до *Миџировадне* Сл, по *Миџировадну* Ра, од *Никољадне* Тр, до *Пеџироване* Са, о *Пеџирџевудне* Би, око *Сиџасовадне* Ду, од⁶⁷⁷ *Сиџасовадне* Коп, учи *Сиџасовадне* Мис, до *Сиџасовадне* Ду, до *Сиџасовуне* Коп, о *Сиџасовудне* Кр Ст, по *Сиџасовудне* Кр, о *Сиџасовадну* Ст, али паралелно долазе и облици: учи

⁶⁷⁴ Увек је: *Срџин* Мис Сл Рог Кр, *Срџину* ВИ Ст, са *Срџином* Прк, а у множини: *Срџи* СЕ Рог Ду, *Срџе* Вр Мис Ду, Ёво браће *Срџа* Мис, према *Срџима* Си.

⁶⁷⁵ Уп. „бербер” ... < тур. *berber* < перс. *berber* < тал. *barbiere* „бриџач”, изв. у *barba* „брада” (Шкаљић Турцизми 138).

⁶⁷⁶ Отуда и: *жезиџоцки* пџвамо Ам, пџсме *жезиџоцке* Ам, пџсма *жезиџоцка* Ам.

Бурђевана Ме, до *Бурђевана* Па, о *Бурђевдану* Ра, по *Бурђевдану* Ду Ме Ту, о *Ивандану* Си, о *Мийировдану* Пру Н, о *Марковдану* Ду, о *Мијољдану* Би, о *Сидсовдану* Вр, о *Сидсовдану* Бу и сл.

205. Мушки хипокористици и лична имена типа *Јова/Јово* деле нашу зону на два неједнака дела (карта бр. 17).

а) У космајским и колубарским, дакле у свим кановачким, селима деклинирају се по обрасцу именица ж. р. -а основе: *Андру* (А) Н, *Аца* (Н) Ру СБ Ј, *Божу* (Д) Ст.⁶⁷⁷ *Бора* (Н) Мир Кр Ру Са, *Буда* (Н) Прк, *Була* Прк, *Васа* (Н) Па Ве Ту Ба МЦ Би Кр Ј Ру ВИ МВ Сл Си Ме Мир Ара, *Веља* (Н) Ра, ено *Веље* Мир, матори *Веса* Ра, деда-*Весу* Ра, попа *Владу* ВИ, наш *Воја* Па МВ, *Деџа* (Живота) Ве, *Доса* (Драгомир) Прк, до *Драје* Про, за *Драју* Ман, дође *Дража* СБ, мој *Ђока* Ба, зови *Ђоку* МЦ, *Ђури* ВИ, *Жика* мој Мир Ве, *Жика* Ст Ру Ј Ба, *Жики* Ст, мој *Зара* Ст, њин *Јова* Ра, за *Лазу* Н, дошћ и *Леса* Ра, *Лека* (Александар) Прк МВ Ба, *Леки* МВ, *Леца* (Александар) Ра, *Љуба* (Н) Па Ве Ту Кр Ман Ст Тр Ру ВИ МВ Ду Сл Си Ара Ј Ме Ба Би Ра МЦ, од *Мије* Ј, *Мића* (Н) Ам Н СБ, ваш *Миџа* Ба, наш *Панџа* Н, *Пеџа* (Н) Ра Па Ве Ј Ту Кр Ст Прк Тр Ру ВИ З МЦ Ам МВ Рог Ду Ман Сл Би Си Мир Арн Ара Ме Са Ба, краља *Пеџу* Си, *Прџа* || *Прџа* (Предраг) Ара, од *Раје* Ра, Била кдњница у *Раџе* Јовића авлији Са, *Свеџа* (Н) Са, наш *Сума* Ме, *Сивеа* Ру Ам Ман, знаш *Сивеу* Ра, *Тика* (Тихомир) Ра Ј Па Сл Си Мир Рож Арн Ара Ве Са МЦ Ба Ту Ст Тр Ру ВИ Ам МВ Ду Ман, *Тики* МЦ, *Тома* (Н) Кр, еве *Томе* Кр, *Тоџа* (Н) Прк Са, *Триџа* (Н) Рож, *Цвеја* (Н) Ру, *Чеда* (Н) Кр Пру Ман Ме, *Чеди* Ту, са *Чедом* Кр и сл. Отуда н: мој *баџа* ВИ, твој *сеља* џуро Ра, *јаја* (отац) Ст. Разуме се да су и придеви од оваких именица и хипокористика увек на -ин: *Васино* Ру, *Васине* МВ, *Дражино* Ј,⁶⁷⁸ *Жикино* Ст, *Јовин*: кдњ Ра, *Пеџино* Па, *Тикино* Ду МЦ Мир Ру ВИ, *Цвејино* Прк итд.

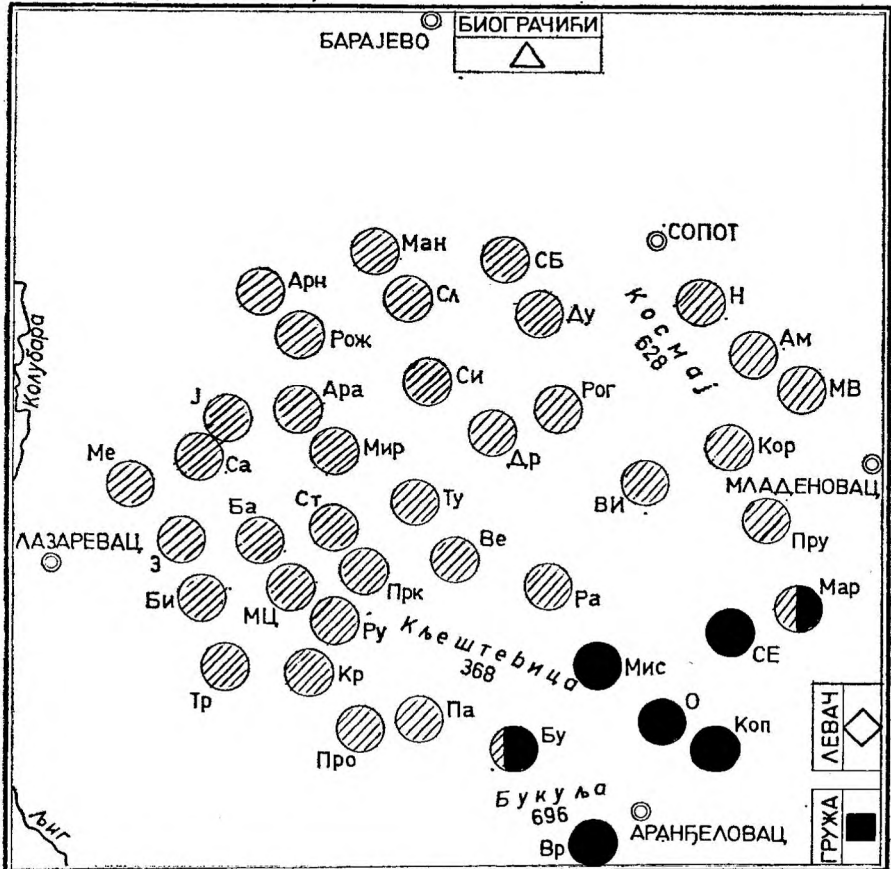
У грађи су се наша свега три имена са /^а/акцентом: *Дја* и *Дјуа* Ду, *Тиџа* Прк Рог, *Тиџи* Прк.

б) „Ерски” терен, на другој страни, већ не пружа компактну слику. У пет насеља (О СЕ Мис Вр Коп) именице и хипокористици типа *Јово*, *Пеџо*, *баџо* готово доследно, а у Бу претежно, имају у номинативу -о и промену именица -о основе: мој *баџо* Вр, *Баџо* (надимак) Бу, *Божо* Коп, до *Божса* Коп, *Боро* Мис, *браџо* (свекар) О, *Брко* Мис, *Васо* Бу Мис Коп, зови *Веља* Мис, од *Веља* Мис, *Влада* (А) Мис, *Влајо* Мис, *Војо* О СЕ, до *Воја* Анића О, у *Гаја* Аничича кући О, *Драјо* О, *Ђура* Пајевића О, *Дражо*, ко-*Дража* СЕ, *Ђоко*, од *Ђока* Мис, *Ђуру* Пејовићу Мис, *Ђрови* Мис О,

⁶⁷⁷ Али је у Арнајеву у току II светског рата „џуро *Божо* неки”, избеглица из Босне.

⁶⁷⁸ У систем се, по мом материјалу, не уклапа једино именица *дражбџи* (четници Драже Михајловића) ВИ, у којој можда треба гледати доказ продуктивности творбеног форманта -овџи. Сви остали хипокористици и имена типа *Јова* чврсто се уклапају у модел именица -а основе. То значи да из космајских села Кор, ВИ и Пру немам ниједну потврду облика типа *Миџо*, *Владо*, *Драјо*, *Фиџо*, који, по Б. Аранђеловић-Живковић, тамо долазе спорадично поред „доминантног” образовања типа *Мића*, *Драја* итд. (Живк. Космај 163—164).

КАРТА БР. 17: Мушки хипокористици и имсна типа *Јова*/*Јово*

ЛЕГЕНДА:

- Јово, Перо
- ▨ Јова, Пера
- ◐ Јово // Јова, Перо // Пера

Жико Мис СЕ, за *Жика* Вр, *Жоја* Рџића Мис, *Лазо* О, *Леко* Коп СЕ, дао нашџм *Леку* СЕ, *Љубо* Мис, код *Љуба* Мис, *Миќо* Бу Мис Вр, *Мијо* СЕ, *Мићо* Вр О, вукла и *Мића* Вр, *Ниќо* Мис, *Пџро* Мис Вр О Коп СЕ, *Пџра* (Г) Вр Коп, *Рајо* СЕ, *Раќо* СЕ, *Раќо* О, *Слобо* Бу, *Сџево* Мис, *Сџејо* Мис, *Тико* Бу Вр О СЕ, *Тика* (Г) Вр О СЕ, *Тџићо* Мис Коп, ко-*Тџића* Коп, и ђн каже *Тџићу* Мис, *Тџмо* Вр, *ћџићо* (човек без руке) Мис, ток *ћџића* кџћа Мис, *Ћџићо* (надимак) Мис, *Чџдо* О СЕ, кот *Чџда* Мис, *Шџоро* (надимак) Мис, бџли су *Шџора* Мис и сл. Разуме се да и придеви припадају истој деклинационој схеми: *Бџжово* Коп, *бџајићова* њџва О, *Бџркова* ћџр Мис, *Васов* СЕ, *Васова* крава Коп, *Вџљова* дџца Мис, *Владов* Мис, *Вџјова* жџна О, *Гајевџи* Мис, *Драјџово*, *Дражџово* СЕ, *Ђуро*ва жџна О, са *Ђџковим* синовцом Мис, *Жџиковџи* СЕ, код *Мџљована* *Јџцовџи* Мис, *Јџцовџи* СЕ, *Леќово* Коп СЕ, *Мајшово* Бу, *Мијово* Мис СЕ, *Мићова* жџна Вр, *Пџерово* СЕ Мис Вр Коп, *Панићова* мајка СЕ, *Савов* Мис, *Мијаило* *Сџејџџџ* Мис, *Тџиково* СЕ, *Тџићовџи* Вр, *Тџмова* прија Вр, *Чџдово* СЕ, Гвџздена *Чџдовоџи* Мис и сл.

Нешто више изузетака може се срести у Буковику: *Бџра*, *Влада* (Н), џно *Миќе*, *Миќино*, *Мићина* (Михаило), *Слоба*, до *Слобе*, наш *Сџеџва*, *Тџика* (Н), *Тџикино*, с тим да и у овом граничком јасеничком месту знатно претеже модел: *Пџро*—*Пџра*—*Пџру* . . . *Пџерово*. Буковичка ситуација свакако је резултат осетнијег утицаја говора суседних кановачких насеља. У Мисачџи сам записао: код *Аџине* кџће, а следеће облике приписујем утицају књ. језика и војске: каќи *вића* (кола) Мис, *џрџића* О, *Сџејџи*а поред *Сџејџи*о (чувени војсковођа Степа Степановић) Мис, дџђе *Шваба* Мис, бџјо тџна *Шваба* Мар, дџшџ *Шваба* Мар Бу.⁶⁷⁹

Разуме се да је у кановачким селима Нјд. *Шваба*: *Шваба* пџкупијо свџ МЦ, прџшџ *Шваба* Прк, *Швабе* Ам, *Шваба* џдузо свџ МЦ, дџшџ *Шваба* Ст, кад је бџјо *Шваба* ВИ, бџјо *Шваба* СБ. У множини је практично доследно *Швабе*: прџлазиле *Швабе* Кр, ми звали *Швабе* Ам, довџзле га *Швабе* Ба, нагле *Швабе*, улазу у Шабац Ман, *Швабе* пџтерале стџку Прк, *Швабе* владале МВ, џнда су *Швабе* бџгале Ру, *Швабе* пџбегле Са, Нису код-наѕ бџле *Швабе* МЦ, дџшле *Швабе* Мис, џду *Швабе* и дџшле су до Мирџсалаца Ту, џдарише *Швабе* Би, *Швабе* Вр, *Швабе* прџшле преко Дринџ и преко Дунава и Саве; дџшли су на Кџсмј и Цџр Ра, *Швабе* су пџцали Ме, наишли *Швабе* Мис, *Швабе* пџбегли Ј, *Швабама* Ам и сл. У Ру сам наишао на лик *Швабџџџџ*.

Село Марковац у овом погледу представља посебан случај. По мом материјалу — тамо паралелно и, по свему судећи, равномерно долазе потврде обају модела. Ево комплетне грађе прибележене у том селу: Вџра *Аџова*, *Вџљо* || *Вџља*, *Вџљова* кџћа, *Бџдо* (отуда и презиме: *Бџџовџићџи*, *Бџџовџићџ*), *Ђуро* || *Ђуро*, *Вџљџџџ*, наш *Васа*, од *Васе*, *Жџико*, кџћа *Жџикина*, *Јџво*, од *Јџвџџџ*, *Јџвићо*, *Љубо*, *Љуба* Јџелића, *Љубова* жџна, *Љубина* жџна, *Мићо* || *Мића*, *Мићова* крава, дџшџ ми *Ниќа*, *Нећина* кџћа, *Панићо*, *Пџро* || *Пџра*, *Пџрино*, *Пџрина* је и бџла, *Сџејџџџ*, *Сџејџи*а Степановићџ, *Тџићо*, *Швабу* (А).

⁶⁷⁹ Источ порекла је *Јџва* у стиху: Направијо *Јџва* кџла бес точќџва Мис.

Недавно је С. Стијовић, на темељу постојеће литературе и својих података из Метохије, разматрао питање корелације између замене јата и хипокористичког модела *Пера/Перо* „у пограничним областима екавских и ијекавских говора” у Србији.⁶⁸⁰ Испоставило се да екавска замена јата само начелно корелира са хипок. деклинационим обрасцем *Пера*—*—Пере* . . . *Перино* и да се многобројна одступања без изузетка своде на присуство модела *Перо—Пера* . . . *Перово* у екавским говорима. Такав суд темељито је подупрт и приликама у нашим „ерским” селима, несумњиво северној граници широке територије типа *Перо—Перов*. Прилике у качерским селима Босути⁶⁸¹ и Труделу,⁶⁸² затим Г. Милановцу, Гружи, Жичи, Гочу, околини Ушћа и Рашке, Ибарском Колашину, сјеничко-новопазарској зони и Бихору, те даље у Црној Гори,⁶⁸³ сведоче о компактној зони модела *Перо—Перов*, омеђеној Мисачом и скадарском Враком.⁶⁸⁴ Хипокористици типа *Јово*, *Ђуро*, *Панићо* на екавски терен су донели миграцијама из динарских области, а Стијовић је на добром путу када њихово одржавање на новом тлу објашњава „извесним психолингвистичким и социолингвистичким околностима.”⁶⁸⁵ Ти горштаци су постепено усвајали екавски изговор, али су, верни традицији и обичајима своје патријархалне постојбине да потомцима дају имена својих предака, сачували свој ономастички модел.

206. Именице типа *Марко*, *Јанко* у свим селима припадају деклинационом обрасцу -о основе: наш *Мáрко* ВИ, зови *Вéљка* Мис, врати тó *Мáрку* Ст, до *Рáнка* Вр итд. Ово потврђују и придеви: *Јáнково* ВИ, *Мáркове* Мир, *Гóјкову* жéну Вр итд.

207. Тросложна и вишесложна мушка имена типа *Анићоније* гласе двојако:

а) *Алѐмије* (Н) О, од *Алѐмија* О, нашим *Алѐмију* О, наш *Анићоније* ВИ, *Анићоније* Др МВ, дај га *Анићонију* ВИ, *Блáјоја* (Г), *Блáјоју* (Д) ВИ, покóјни *Васи́лије* МВ, код *Вићени́ија* Рог, рéци *Вићени́ију* Рог, *Димитри́је* Ду Си, до *Димитри́ија* Ду, *Ђунисѝје* Др, од *Ђунисѝја* Др, цáр *Салáсије* Ра, наш *Танáсије* МВ, *Танаси́је* МВ, прóта *Танáсије* О, *Тоддси́је*, *Тоддси́ја* Марићевића О, сá-тѝм *Теоддси́јом* О, *Тимои́ије* МВ, и *Тимои́ије* Пру МВ, *Пани́елеје* се звао МВ, *Майи́ије* (Н) О МВ, *Майи́ију*

⁶⁸⁰ Мр Светозар Стијовић, *Пићање корелације између замене јата и стандардне хипокористичке формације Пера/Перо у ишюкавским говорима*. — НССВД 7, св. 1, 49—55.

⁶⁸¹ Рада Каиновић, *Из ономастичке села Босуће у Шумадији*. — ППЈ 13—14, 159—165.

⁶⁸² По усменом саопштењу проф. др Д. Петровића, Трудел је гранично село, јер већ суседна Белановица и места западно од ње имају модел: *Пера-Пере-Перино*.

⁶⁸³ Мр Светозар Стијовић, *Пићање корелације између замене јата и стандардне хипокористичке формације Пера/Перо у ишюкавским говорима*. — НССВД 7, св. 1, 49—55 и тамо наведена литература; Барј. Колашин 255; Ивић Дијалект. 162.

⁶⁸⁴ Петр. Врака II, 203.

⁶⁸⁵ Мр Светозар Стијовић, *Пићање корелације између замене јата и стандардне хипокористичке формације Пера/Перо у ишюкавским говорима*. — НССВД 7, св. 1 53.

(Д) О. Ту су и придеви: *Алексијево* Вр, *Алѣмијево* О, *Василијеви* синови Коп, *Майијево* Бу О, *Тимотије*в син Пру, *Тимотијево*а Чеду Пру. У СБ се један топоним зове *Майѣво*.

б) *Врилодмија* Ра Ам, славили су *Врилодмију* Ра, *Јеремија* МВ, *Јерѣмија* СБ Др, код *Јерѣмије* Др, *Майеја* МВ, *свѣтй Паниѣлеја* Мир, кот цѣра *Салѣсје* СБ. У СБ живи породица *Блѣтојић*.

208. Именице типа *комунисѣ*(а) овде се углавном понашају као именице -а основе: тѣ си *комунисѣа* Рог СБ, бѣо *комунисѣа* Си, Бѣо *комунисѣа* Вр Мис, прѣви *комунисѣа* О, обилазиш *комунисѣу* Ам, *комунисѣе* нѣсу тако радиле Ду, *кб-ѣурисѣе* Ра, поред: *комунисѣи* (Нмн.) Ј, *комунисѣи* Мис Ба; *фижакѣрис* (Нјд.) Рог Ду.

209. Именице *хлеб* и *лук* у ном. и ак. јд. обично гласе: *леба* и *лука*: ускисне *леба* Арн, пѣко се *леба* Ам, мѣсило је се *леба* Ба, донесѣ бѣли *леба* Ст, јѣдѣмо бѣли *леба* Си, и *леба* и уз *леба* Па, мѣси *леба* Бу, мѣсимо колаче и *леба* СЕ, сѣје се *лука* ВИ, нѣсѣ-се пасѣљ и *лука* Арн, сѣје *лука* Н, бѣли *лука* Вр, посѣју и бѣли *лука* Кор итд. У ном. и ак., али никада у другим падежима, чују се и ликови: *лебац* Мис О Ст Н Прк, да мѣте *лебац* пот пѣзу Мир, *лукац* Пру Рож Ра. Једном сам записао и бѣли *лук* МЦ.

Наведено уопштавање партитивних облика *лука*, *леба* и њима сродних именица није никаква реткост у нашим дијалектима. Тако се и „у Београду говори: *срѣски сира*, *бѣли лука*, *црни лука*”,⁶⁸⁶ а *лук*, *сир* и *хлеб* и у Левчу, Рачи, Ресави често у ном. и ак. јд. гласе: *лука*, *сира*, *леба*.⁶⁸⁷ Знају други говори и за суплетивни однос *лебац* (ном. и ак. јд.): *леба* (у осталим падежима). Тако је, на пример, у Банату, смедеревском крају, у галипољском говору и на Косову.⁶⁸⁸

209а. Може се начелно говорити о суплетивном односу и у оквиру промене им. *Крѣсѣос* Ра Па Про Пру Сл Рож Арн МЦ Ру, *Крѣсѣо* се рѣди Ј, *Крѣсѣос* Мис Вр Коп, *Крѣсѣо*-се рѣди Мис Мар, јер у косим падежима по правилу долазе форме без -ос-: *Крѣсѣа* Мис, *Крѣсѣа* Ра Ба, *Крѣсѣу* Ра, о *Крѣсѣу* Ру. У Орашцу сам прибележио и ном. *Крѣс*. Интересантно је да ова именица, додуше само у обележеном контексту, има и множину: мѣчили се ко *Крѣсѣдси* Бу, Мѣ смо ти се прѣ, сѣне, мѣчили ко *Крѣсѣбси* Би.

210. У Вуковом *Срѣском рјечнику* стоји да је именица *раѣи* и м. и ж. рода. Исто стање налази Вуковић у пивско-дробњачком говору.⁶⁸⁹ У нашој зони, пак, ова именица поред лика *раѣи*, који је увек м. рода, често гласи и *раѣо* и тада се понаша као свака друга именица с. рода: *раѣи* Бу Мис Ст Вр Па Ра Рог Са Би, тѣрскѣ *раѣи* Си, тѣрски *раѣи* Рож, *раѣи* тѣрски Ме, нѣмачки *раѣи* Рож, кѣј *раѣи* Прк, бѣо *раѣи* Ба, поред: једно

⁶⁸⁶ Моск. Беогр. 138.

⁶⁸⁷ Симић Левач 222—223; Павл. Рача 19; Пецо—Милан. Ресава 331.

⁶⁸⁸ В. Ивић Галип. 183—184.

⁶⁸⁹ Вуковић П—Др. 50.

ра̑ио Кр, било то *ра̑ио* Кр, *ра̑ио* (Нјд.) Ст Кор Кр Ара Ме Би МЦ, било *ра̑ио* Би, кад је било *ра̑ио* МЦ, немачко *ра̑ио*, друго *ра̑ио*, бугарско *ра̑ио* МЦ, аустријско *ра̑ио* МЦ Вр. Конструкције: кад је *ра̑и* било Бу, а оно било *ра̑и* већ отворио се СБ долазе као последица пољуљаног осећања за род ове именице.

ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГ РОДА

211. *Инструментал.* И овде је код именица меке основе уопштен наставак -ом: за *ба̑рењом* Са, са *весело̑ом* Би, прѣлије се *ви̑нцом* Мир, под *вд̑ом* СБ Сл, пра̑ву к̑у̑у *ив̑ож̑ом* Ба, па се утѣгну *ив̑ож̑ом* Коп, оплетемо *ира̑њом* З Ру, под *ира̑њом*, с волик̑им *ир̑ож̑ом* Па, *ир̑ож̑ом* Би Мис, обележимо *др̑ве̑ом* МЦ, прегиснем *др̑ве̑ом* Рог, са *зд̑рав̑ом* ВИ СБ, са *зл̑мењом* Ам, са *зр̑нев̑ом* З, са *има̑њом* Мис, прегиснемо са *кд̑љом* и *кам̑ењом* Сл, с *кам̑ењом* Рог, *кам̑ењом* Бу Мис, с *кд̑љом* Мар Мис, убије се *кд̑љом* Сл, *ли̑и̑ом* Бу Ст, под *ли̑и̑ом* Мис, с *на̑село̑ом* Ам, па се врате у Грчку *м̑дром* Ба, пред једним *м̑дром* Арн, са *ди̑њи̑и̑ом* Ру, с *др̑уж̑ом* СЕ Прк Ам Ру, ве̑дбају са *ор̑уж̑ом* Рог, са *др̑уж̑ом* Ба Прк, с њин̑им *й̑ер̑ом* Бу, за *й̑ече̑ом* Вр, са *й̑ече̑ом* Н, влаше са *й̑и̑ом* Вр, са *й̑и̑ом* Мир, с *й̑л̑ка̑њом* Мис, с *й̑л̑и̑ом* МЦ, са *й̑л̑и̑ом* Про Ду, са *й̑осл̑уж̑е̑ом* Пру, са *й̑ош̑и̑е̑ом* Про, *й̑рд̑ле̑ом* (прилог) Ве, *й̑рд̑ле̑ом* се то ради МЦ, *й̑рд̑ле̑ом* З, са *й̑р̑же̑ом* Ј, нат *й̑р̑ч̑ев̑ом* Ба, оплету *й̑ру̑ом* Вр Па, *й̑ру̑ом* Са Би Ба Ст Про Прк, са *й̑у̑ца̑њом* Ра, са *ро̑ђе̑ом* Арн, по̑ливамо са *си̑ре̑ом* Коп, са *си̑ре̑ом* Си, са *си̑ри̑и̑ом* Н, пред^ш *Скд̑љом* Си, са *и̑р̑њом* Тр Ту, *и̑р̑њом* загра̑е̑ено Пру, са *у̑љом* Ра, на̑аки̑ен *ц̑ве̑ом* Ду, *ц̑ве̑ом* Вр О Мис Ру Ра и сл. Старо ста̑е̑е посведочено је једино у лику *кд̑љем* Бу.

212. У вези са односом наставака -ма/-има у Д—И—Л множине наводим податак да први имају само збирне именице на -ад (примере видети у т. 214), док -има долази у свим преосталим случајевима:

- *вра̑и̑има* Ст Вр;
- с *кд̑ли̑ма* Бу Вр Ман Ве, за *кд̑ли̑ма* Прк Ру, за *вра̑и̑има* Прк;
- по *бр̑ди̑ма* Бу, на *вра̑и̑има* Вр О Па Ру Би, на *кд̑ли̑ма* Рог Ба Бу, у *кд̑ли̑ма* Па Ман МЦ Мис, по *с̑д̑ли̑ма* Ве Мар Рог.

Нема, дакле, архаичних облика типа *с коли* (својствених војвођанском терену), *на коли*, карактеристичних за војвођанске и неке србијанске говоре Ш—В основе.⁶⁹⁰

213. Међу најизразитије особености именичке промене несумњиво спада наглашена продуктивност модела *де̑ше-де̑и̑е̑и̑а*, *и̑еле-и̑еле̑и̑а*, јер се формант -*е̑и̑*- проширио и на многе именице изван старих основа на -*и̑*-. Број именица које се тако деклинирају увећан је и услед нешто продуктивнијег наставка -*че*-. Проширење у сингуларским косим паде-

⁶⁹⁰ Литературу в. у т. 201, напомена 669, 670.

жима долази и код именица са наставком *-це* и, разуме се, код оних које означавају младунчад живих бића. Примери:

два *белóјцеџа* Би, нѐма ни *беоцеџа* Ст, до *брдáнцеџа* Мис, *íвечеџа* Ст Би, *íовечеџа* Рож Кор Ман Си, *íучеџа* Ра, задњевéно *данцеџом* З, *дејеџу* Прк Вр Ст Сл, з *дејеџом* Н, ма́ло *ђубреџа* Прк, у *жу́јцеџу* Бу, ни *зрнеџа* Рог, *ја́њеџа* ВИ, *ја́њеџу* Вр Ст Сл, у *ја́јцеџу* Мис, са два *казáнчеџа* Мар, *кљу́вчеџа* Бу, два *кљу́вчеџа* Ду, два *кљу́сеџа* Кр, у *ко́риша́нчеџу* Бу, на *крила́нчеџу* Мир, *кучеџу* Ве Сл, са *лончеџом* Про, *мáчеџу* Вр Н Тр, ни *иарчѐнчеџа* Сл, прѐ *идчеџа* Си, ни *íучеџа* Мар, ни *íучеџа* Ту Са Ру, *íучеџа* Ст Ба, у *íучеџу* Бу, *свинчеџа* Кор Ра, *свинчеџа* Ра, о-*сви́нчеџа* Ту, от *сви́нчеџа* Про, *сви́нчеџу* МВ, пот *сви́нчеџом* Вр, у *си́акле́нчеџу* Бу, *ше́леџа* Н МВ, у *хо́шеџу* Прк, из *у́веџа* Мис Па Си Про Ара, иза *у́веџа* Про, за *у́веџом* СБ, у *у́веџу* Мис Ра, *у́нучеџу* Про, два *у́нучеџа* Про и сл.;

ни *вре́шенеџа* Ра, са *вре́шенеџа* СЕ, с онòга *вре́шенеџа* МВ, на чѐтири *вре́шенеџа* Ба, два *вре́шенеџа* Ме, по два *вре́шенеџа* Мар Ра, на *вре́шенеџу* Арн, *вре́шенеџом* Ду Ара, *вре́шенеџом* Ду, с *вре́шенеџом* Мир Ба, жљѐбили *íлејеџом* Ба, из *íњиздеџа* Сл Рог Ман, из *íњиздеџа* Арн, у *íњиздеџу* Ру Ду Си Би, у својим *íњиздеџу* З, на *íњиздеџу* МЦ, на *íњиздеџу* Н Ам, на срѐд *íумнеџа* Про, од оног *дерíшишеџа* Мис, бíјѐ овим *дрвíшишеџом* Мар, по́ла *зрнеџа* Вр МЦ, ни *зрнеџа* Ту, *зрнеџа* Ту Рог Си Са Бу О Рож СЕ Мар Па Про Ве Кр Ру Кор МВ Ме, на *зрнеџу* Н, у *зрнеџу* Си Ј, трí *зрнеџа* Ме, два *зднеџа* Н Мир, са једним *кóлеџом* Би, са *кóсишеџа* Коп, на оним *кóсишеџу* О, на *кóсишеџу* Мар, удáри *крилеџом* Н, од *òкеџа* Рож, из *òкеџа* Си О Арн МЦ Мар Ра Ман Сл Па Про Ту Кор Рог, брез *òкеџа* Н, ðба *òкеџа* Арн, ðбадва *òкеџа* Ба Арн, с једним *òкеџом* Пру, у *òкеџу* Ра Ту Си Ду Ј МЦ Би, испот *и́ереџа* Ду, чѐтири *и́ереџа* Бу, нѐма ни *и́ереџа* МЦ, са *íовесмеџом* Ду, до *слòвеџа* Ман Рож, ни *слòвеџа* Ра Мар Про Кор, на *слòвеџу* Па, *слòвеџом* Бу МВ, трí *слòвеџа* Др СБ, бе-*си́аклеџа* Мис Тр, са *си́аклеџом* Бу Мис Ту Ст, от *си́аклеџа* Тр Рож Ба, от *си́аклеџа* Ман, два *си́аклеџа* Рог, свà *си́аклеџа* Н, у *си́аклеџу* Н, у *си́аклеџу* О Ј, *си́аклеџом* Н СЕ, *цре́веџом* З Мир, са *цре́веџом* Ара Ба, *цре́веџом* Кр, *цре́веџом* Ра Н, у *цре́веџу* Ара, тóу, са *члеџа* СБ, на *члеџу* Са, ни *ченеџа* лóка нѐма Про, у *чкѐмбеџу* МЦ, *ши́леџом* Мар Ам, прободѐмо са *ши́леџом* Мир и сл.

Код већине наведених именица проширење није обавезно па се напоредо чују и облици типа: два *вре́шене* Па, *íлеџом* Коп Ра, у *íњизду* Би Ам, из *íњизда* Рог Ду Ман, два *зр̀на* О, два, трí *зр̀на* Би, до *зр̀на* ВИ, на *зр̀ну* Н, по трí *зр̀нца* Си, из *òка* Па МВ Ј Би, *òком* Коп, у *си́аклу* О, бе-*си́акла* Ман и сл. Чак сам записао и: око тòга *др̀ва* МВ.

Аналошко *-и́-* у примерима типа *òкеџа*, *словеџа* сматра се типичном одликом К—Р дијалекта,⁶⁹¹ а не представља реткост ни у већини

⁶⁹¹ Симић Левач 280—281; Јовић Трст. 84; Ивић Галип. (за Гоч) 188; Стојан. Врњци 217; Елез. Речник (*вре́шенеџа*, *кóлеџа* и сл.); Милић. Кнеж. Србија (за јагодински крај) 212; Пецо—Милан. Ресава (*òкеџа*, два *сведòчеџа*) 316; Алекс.—Вуком. Жупа 303; Барј. Ибар (*слòвеџа* . . . ; множина: *òкеџа*, *òкеџа́*, *òкеџима*) 85; Барј. Метохија (*òкеџем*, *òкеџом*) 181 итд.

говора С—В и Ш—В базе.⁶⁹² Ова особина карактерише и говор Галипољаца.⁶⁹³ Истраживачи говора северно од К—Р терена углавном не иду даље од констатовања појаве, а Иван Поповић покушава да објасни њено порекло у Госпођинцима и Бачкој уопште, па каже: „Вероватно је да типове *зрнеџа*, *идреџа*, *длешеџа* итд. треба приписати косовско-ресавском утицају; то ширење овога типа је уопште црта источнијих говора.”⁶⁹⁴ Чини ми се да против оваквог објашњења појаве у Госпођинцима и говорима Ш—В основе уопште говори више чињеница, од којих ће овом приликом бити поменуте следеће:

а) Удео косовско-метохијске метанастазичке струје у саставу становништва које говори Ш—В дијалектом такав је да једноставно искључује могућност његовог озбиљнијег утицаја у формирању одговарајућих говорних типова. Тако, на пример, у зони чији је говор предмет нашег рада на досељенике те врсте, како смо већ видели, отпада свега 8,71% породица. Они заједно са вардарско-моравском и тимочко-браничевском компонентом не чине ни целих 12% процената, а има крајева у којима је тај проценат још нижи.

б) Да је појава донета са К—Р терена, она не би могла пустити дубљег корена у говорима централне Шумадије него у Ресави и Левчу на пример.

в) Поповићевој претпоставци најозбиљније се противи диспаратет сингуларских и плуралских прилика у двама дијалектима. Да је појава заиста миграцијама пренета на север, не би се никако могло десити да једнина (*словеша*, *океџа* на обема странама) буде спона, а множина (присуство : одсуство колектива на *-ад*) — крупна морфолошка дискриминанта између двају идиома. Стога је свакако упутније у наведеној подударности гледати резултат паралелног развоја, последицу једне исте тенденције у различитим областима истог језика. О разлозима који су довели до овог аналошког процеса и о самој старини појаве већ је било речи у нашој литератури.⁶⁹⁵

214. У вези са множином именица *-иџ-* основе треба поменути:

- а) постојање колектива на *-ад*;
- б) суплетивне облике на *-иџи*;
- в) суплетивне облике на *-ци*;
- г) спорадичну множину типа *дуймеџа*.

а) Супротно приликама на К—Р терену, колектива на *-ад* овде су врло честа и прате експанзију форманта *-иџ-* у једнини, што значи да се граде и од именица које не означавају младунчад. Наводим све основе

⁶⁹² Барј. Чумић 18; Павл. Рача 25; Ивић Биоград. 157; Ивић Хере 336; Ивић Галип. (за југоисточни Банат и тамички говор) 189; Ник. Кол. 46—47; Ник. Мачва 264; Поп. Госпођ. 176.

⁶⁹³ Ивић Галип. 187.

⁶⁹⁴ Поп. Госпођ. 176.

⁶⁹⁵ Уп. на пример: Ивић Галип. 188—189; Јовић Трст. 85.

од којих су регистрована: *блїзнѣд* Мир, *блїзначад* Би Ду, спунтају *брѣмѣд* Мир, *бурѣд* Мис Пру ВИ Арн СЕ Ст Кор, *бурѣд* МВ Ам Н, у *бурѣд* Рог Арн Ру, дѣвед *бурѣди* Ј, *бурѣди* Мис Пру СЕ Вр Ве, *бурѣди* Прк ВИ Би, са *бурѣдма* ВИ СБ, у *бурѣдма* Мис Пру МВ Ам Ду Ба Ве Ту Рог Си Мир Ру Би Мар Па ВИ Ман Сл, ђстану *вѣдкнѣд* Мир, за *вѣдкнѣд* Мир, са *врѣшенѣдма* Ра, *ињѣздѣд* Би, из *ињѣздѣди* Н Ст, *ињѣздѣди* Би, из *ињѣздѣди* Н, по *ињѣздѣдма* Би, стб *їумнѣди* Мар, *їушчѣд* СЕ, *їушчѣди* Би СЕ, *їу(и)чѣдма* СЕ, *данѣд* Мар, на ђним косиштугу изашло пуно *дрѣвѣди* О, *дрѣвѣд* се избўше Ту, *дўимѣд* Мис, на *дўимѣд* МВ, *дўимѣди* Мис, по *дўимѣдма* Про, *ждрѣбѣд* Са О, *ждрѣбѣд* МЦ, пѣторо *ждрѣбѣди* Би МЦ, *ждрѣбѣди* Пру Ду Са Ба, *ждрѣбѣди* О, *ждрѣбѣдма* Мар Ара, *ждрѣбѣдма* Би МЦ, *звѣнѣд* Па, *зрнѣд* Бу Мар Па Ду Ба Ј Ве Ту Кр Ара Са МЦ, *зрнѣд* Мар Н СЕ Ман Мир Ра Би Ве Ст Кор СБ Сл, *зрнѣди* Бу Мис Ј Прк Па Коп О Мир Би, *зрнѣди* Н СЕ Мар, *зрнѣди* Кор МВ Ара Про Ве Ст Н Ра Си Са, са *зрнѣдма* МВ МЦ, по *зрнѣдма* О СБ Ду Ра Кор, на *зрнѣдма* Па Мар Ру Си Ара Ба, *зрнѣд* Ду Ј Мар, *зрнѣди* Мир Мар, *јѣињѣд* Мис Па Ба Вр СЕ, *јѣињѣд* Ра Рог Ду Би Мар, пѣт *јѣињѣди* Вр, *јѣињѣди* Бу Мис Па Ра Ст Прк Би СЕ Мар Мир, *јѣињѣди* Ам Рог Тр МЦ Ве Ру, *јѣињѣдма* Мис Ра Н Рог Ман Ду Ст Мир Арн Тр Ру Би МЦ СЕ Мар Па, с *јѣињѣдма* Мис Па, *јѣрѣд*, *јѣрѣди*, *јѣрѣдма* Ст, *јѣсїуѣд* (на саонама) Коп, *јўнѣд* СБ, од *јўнѣди* Мис Ј, *јунѣди* МВ Ме, *јунѣдма* МВ СБ Арн, *кљѣвѣд* Ду Ве, *кљѣвѣди* Си СЕ Ба, *кљѣвѣди* Ве, са *кљѣвѣдма* СЕ Ве, у *кљѣвѣдма* Си, *кљѣбѣд* Ра, *кљѣбѣди* Ве, *кљѣбѣди* Мар Си, за *кљѣбѣдма* Мар, *кљѣчѣд* Ту Ра Па, на *кљѣчѣд* Бу Па Прк Си Ара Ру Са, *кљѣчѣди* Ара Ту Би Си Ба Са, *кљѣчѣди* Бу Ру Прк, са *кљѣчѣдма* Са Прк Ара Ру, у *кљѣчѣдма* Би, *кљѣсѣд* Кр Рог, увѣтїш *кљѣсѣд* Рог, имало *кљѣсѣди* Кр, *кљѣсѣдма* Си, с *кљѣсѣдма* Ра, са врѣли *кѣлѣчади* (платне на шпорегу) Ра, *коїлѣди* имѣ пуно Мир, *корїїшанѣд* Ам, *кўчѣд* јўру СЕ, *кўчѣд* Мар, *нѣзимѣд* О, *нѣзимѣд* Мис СБ, *назимѣди* МВ, од *нѣзимади* Ба, *нѣзимади* Др Си МВ, *назимѣдма* МВ, *ѡкѣнѣд* Ру, *їѣрѣд* З Па, на *їѣрѣд* МЦ Ара, *їѣрѣд* СБ МЦ Н ВИ, *їѣрѣди* МЦ Па, кѣлко *їѣрѣди* Па, *їѣрѣдма* зѣда МЦ Па, са *їѣрѣдма* Би МЦ, у *їѣрѣдма* Мис, *їѣчѣди* МЦ, *їѣшчѣд* О, *їѣрѣд* (на воденичком витлу) Арн, *їѣрѣд* (лука) Мис Тр Би, *їѣрѣди* нарѣжѣмо Ра, *їѣрѣди* Би Ра МЦ, са *їѣрѣдма* МЦ, по *їѣрѣдма* Би, *їїлѣд* ВИ О Мис, кўпили *їїлѣд* Коп, *їїлѣди* Бу О СЕ, от *їїлѣди* Вр, *їїлѣдма* Мис О, *їрѣсѣд* О, *їрѣсѣд* Бу Мар Мис СЕ, дѣо ми . . . *їрѣсѣд* Вр, *їрѣсѣди* Бу Мис Кр Вр СЕ Коп, *їрѣсѣд* Сл, *їрѣсѣди* Про, *їрѣсѣдма* Мис Бу О СЕ, *їрѣлѣд* Би, *їрѣслѣчѣд* Др, *їрѣслѣчѣд* Бу, *їуѣчѣд* Кр Ра МЦ Па Ту Ст Са, *їуѣчѣд* Ам СБ СЕ Мар Ве, *їуѣчѣди* Бу Кр Ра Ам МВ Ве Ту Ст Са Ме Би МЦ Ба Мар Па, *їуѣчѣди* Бу ВИ Би МЦ, *їуѣчѣди* Н, с ђтим *їуѣчѣдма* Ст, *їуѣчѣдма* МВ Ба Ра Па, *їуѣчѣдма* Ме Мар, са *їуѣчѣдма* Кр Ра МВ Би Ве Ту Са, с *їуѣчѣдма* СБ МЦ СЕ Ру, *рѣбарѣчѣди* Мар, *сїињѣчѣд* (према *унѣчѣд*?) О, *сїињѣчѣд* Бу, *сїињѣчѣдма* Бу, *сїињѣчѣд* Ба Ту, моју *сїињѣчѣд* Си, пуно дѣцѣ *сїињѣчѣди* Ст, *слѣвѣд* Ј Бу, удѣриш *слѣвѣд* МЦ Мар, *слѣвѣди* Бу Ј, *слѣвѣди* Бу Ра Мар МВ, са *слѣвѣдма* Ра, тим *слѣвѣдма* шарали Мар, *сїѣкѣлѣд* Ам, лѣмбе са *сїѣкѣлѣдма* МВ, са *сїѣкѣлѣдма* Ст, *їѣкнѣд* Ве, *їѣкнѣди* Би, у *їѣкнѣдма* Би, *їѣлѣд* Бу Мис Па Кр Ј Вр, *їѣлѣд* Ду Ј Ман Н, *їѣлѣди* Мис О Па Кр Прк Ј МЦ СЕ Мир, *їѣлѣди*

Н Про Ара, *шелади* Пру Ра Ам Про Ве Ст Ман Сл Си Ба Ру Ара Би Н
 Рог Ду Мир, *шеладѝ* МЦ, *шеладма* Ве О Ст Арн Мис Па Ра МЦ МВ
 Сл Арн Ара Н Рог Ду Са Ру МЦ Ту СЕ Мар ВИ Ам Ман Мир, за *шела-*
дма Кр Ба, *шеладима* Би Ба Ј МВ Ме, *шѝчад* Ј Ме, *шѝчади*, *шѝчади* Па,
шчѝади МЦ, *унучад* Мис Па Ара Са Коп О Ст, *унучад* ВИ Би, моју
унучад Ра, двоје *унучади* Мар Мис Па ВИ, *унучади* Бу Ра Вр МЦ, трђе
унучади Са Пру, *унучади* Би Ду Кр Рог Др Ара Ст, двоје *унучади* Ду,
унучадма Пру Ст Ара, с *унучадма* Ду, са мојим *унучадма* Бу Па, *ѝра-*
унучад Кр ВИ Рог Коп, *ѝраунучади* Ду, *ѝраунучади* Па Ра Ара Вр, *ѝра-*
унучади Арн, *ћѝбад* Вр Мис Ту Па Кр Ст Са, *ћѝбад* Ра, от *ћѝбади* Ме, *ћѝбади*
 МЦ, *ћѝбади* Са, накићено *ћѝбадма* Арн, *чѝвѝад* Па, *чѝлади* Си, *чѝлад*
 Ст, *чѝладма*, са *чѝладма* МВ Рог,⁶⁹⁶ *чѝнад* Кр, *чѝнади* Кр, *ченѝди* Про
 Ру, *чѝнад* Ме, забѝапан она *чѝнад* Би, *чѝнади* Ме, пѝт *чкѝмбади* Би, *шѝ-*
љежѝад, *шѝљежѝади*, са *шѝљежѝадма* Би, *шѝшѝнад* Ст, *шѝшенѝди*, *шѝшенѝдма*
 МЦ Ст и сл.

Разуме се да именице са аналогним *-ѝ-* у једини имају и праве
 множинске облике: праве *ѝнѝзда* Кр, нѝма *дрѝва* Ве, *зѝрна* Ман Би, крупнѝ
зѝрна Ман, она *ѝѝра* МЦ, стѝ *слѝва* Про, пѝт *слѝва* Кр Рож, пѝт *слѝва*
 Ме, свѝнѝскѝ *ѝрѝва* Си Прк, са *ѝрѝвима* Ру, на *ѝрѝвима* Прк и сл. Забе-
 лежио сам и ликове: *дрѝаца* Ст, кѝлко *зѝнца* у крѝви ѝмѝ? Рож.

У вези са збирним именицама на *-ад* пажњу заслужују још неки
 детаљи:

1. Спорадично у номинативу (и акуз.) оне имају плуралски на-
 ставак *-и*: тѝ су *јѝлѝчади* Рож, Такѝ су бѝли и *јѝлѝчади* Рож, нѝси *јѝлѝ-*
чади оне сѝмотне Рож, дѝбра му *шѝлади* Сл, ѝѝна *ћѝбади* Рож, *унучади*
 и синѝвци, свѝ на рѝд! Си, чѝвам *унучади* Арн. Овакви облици, иначе,
 не представљају реткост у неким другим говорима Ш--В типа.⁶⁹⁷ Овај
 процес је најдаље отишао у Бачкој, где именице на *-ад* практично више
 нису збирне, већ се понашају као суплетивна множина и мењају „као
 мушки род”: *ждрѝбади-ждрѝбади-ждрѝбади-ждрѝбаде*.⁶⁹⁸

2. Оне увек имају плуралску промену (*шѝлад* су дошла, нашим *шѝ-*
ладма), а и на семантичком нивоу уз значење *колекѝива* преузимају и
 функцију множине именица на *-ѝна*. Изнета грађа показује да оне имају
 двојак акценат, с тим да је модел *шѝлади-шѝладма* убедљиво чешћи.
 Исто тако, може се рећи да је *-ма* практично једини наставак у Д--И--Л,
 јер се *-ѝна* (обично са нешто редукованим *-и-*) јавља само изузетно.
 Нисам приметио да се разлика у значењу обезбеђује морфолошким и
 прозодијским средствима, као у Грузи, где ликови *шѝлади-шѝладма* озна-
 чавају *колекѝива*, а *шѝлади-шѝладима* — плурал или „више колектива”.⁶⁹⁹

⁶⁹⁶ *Чѝлад* је, изгледа, једина именица на *-ад* у говорима К--Р базе (в. Јовић
 Трст. 85; Симић Левач 281).

⁶⁹⁷ Ник. Срем 339; Ник. Мачва 263; Рем. Јат (у Доњем Црниљеву: нај су ти
 лѝвѝција тѝѝја *унучади*) 30.

⁶⁹⁸ Поп. Госпођ. 167--168.

⁶⁹⁹ Стев. Гружа 460.

3. Сада се, на основу резултата дијалектолошких истраживања обављених последњих деценија, може кориговати једна оцена о распрострањености акцента *šelády-šeládma*. Није он баш тако редак у народним говорима, како пише А. Пецо,⁷⁰⁰ и не чује се „на врло малом простору наше језичке територије”, јер је посведочен практично у свим говорима Ш—В дијалекта који имају именице на *-ad*,⁷⁰¹ затим у западносрбијанским говорима IX типа,⁷⁰² као и на (да не набрајамо даље) подручју источне Босне.⁷⁰³ Његова дијалекатска основа није, дакле, ни уска ни танка, а Вук га је, нема сумње, понео из свога Тршића.

4. Од именица са основом на *-i-* у целој зони је сасвим обична суплетивна множина м. рода на *-ићи*: *близначићи* Ве, *близначийћи* Ду, *јучића* Кор Арн Рож Ба Сл Арн, *јучићи* СЕ итд. (в. т. 166), *јарићи* Ба, *јиљчићи* Бу Прк, *јиљчићи* Мис, *јиљчића* (обично уз „кресање бадњака”) Бу СЕ Арн Па Прк ВИ Н Рог Ду, *јиљчиће* Ме Би, *јиљчићима* Н, *јараунучићи* ВИ, *јараунучићи* Пру Рож, *кучићи* Вр, *јиљчићи* Ба, *јиљчиће* Бу, *ћебићи* Си, *ћебичиће* Ј, *ћуриће* Па, *ћуриће* Ј, *ћурића* (уз „кресање бадњака”) Бу Н Ара, с *унучићима* Сл и сл.

5. Суплетивна множина на *-ци* може се чути једино од именица *јрасе*, *јајње* и *шеле*: *јраци*, *јрацију*, *јрасе*, *јрасима* (в. т. 166 и 199), *јајањци* Мир Рож, *јајањци* Ман Сл, *јајањцима* Ара, *јајањцима* Ј, *јајањце* Ман Ме (Гмн. *јајањцију*, *јајањаца* в. у т. 199), *једоци* Ман Рож Ј Ве Си Ара Са, *једоци* Арн, *једоце* Рож Арн Ме, *једоцима* Ара Ј Ме, *јеоцима* Арн (Гмн. *јеоцију* дат је у т. 199). Од ових трију именица није редак ни суплетивни облик на *-ћи*: *јајњића* Бу Мар, *јајњићима* Мар, *јајањчићи* Ба, *јајањчића* Си, *јрасићи* Мар Н, *јрасиће* Мар, *јрасића* Бу Мар Н Си, *јрасића* СЕ, *јрацића* Бу, *јрачићи* Др, *јрачиће* Кр, *јрачића* ВИ Ду Ме Ба, на *јрачићима* Кр, *јракчића* Рож, *шелићи* Мис, *шелића* Бу Мар СЕ Мис ВИ, *јеоцића* Рож. Облике генитива слушао сам углавном једино у обележеном, клишегираном контексту: приликом набрајања врста „берићета” уз кресање бадњака. Падају у очи и облици типа *јрацићи*, настали укрштањем облика *јраци* и *јрасићи*.

6. Није непозната, али није ни честа, проширена множина на *-еиша*: *пé-шес* *ињиздéиша* З, *купила дуиméиша* Про, *колéиша* се обрћу МЦ, *дзйда* от *јарчéиша* Па, *окнéиша* (већи дрвени сандуци за жито, испреграђивани на више делова) Тр и сл.

ПОЈЕДИНЕ ИМЕНИЦЕ И ГРУПЕ ИМЕНИЦА

215. Именице *небо* и *чудо* имају проширену множину на *-еса*: *небеса* О СЕ Мар, *небеса* Ра Па Ту Ст Тр Кор Рог Ду З Сл Ара Ј, отишло у *небеса* Про Ве Ба, с *небеса* Мар Кр Си Арн, из *небеса* О, на *небесима*

⁷⁰⁰ У раду: *Облици колективних именица на -ад*. — НЈ, н.с. VII, св. 7—10, 242.

⁷⁰¹ Уп. нпр.: Стев. Гружа 460; Моск. Поцер. 33; Ник. Мачва 215, 263; Ник. Кол. 24, 47; Ник. Срем 269; Поп. Госпођ. 167—168; Мил. Кик. (*јарчади*) 23. Исп. исто стање и у биограичком говору (Ивић Биогр. 144: *šelády*).

⁷⁰² М. Ник. Гороб. 672; Тешћ. Љептг. 215; Ник. Тршић 414.

⁷⁰³ М. Симић Обади 72—73; Рем. Плаховићи 186.

О Па Ве Ту З Ст ВИ Ј Си Ара, на *небесѝма* Мар Коп Рог Ду Ман Рож, по *небесѝма* МВ Н, *чудѝса* О, *чудѝса* Па Про Ј Ве Ту Ара З Ст Тр Ду Си Рож, глѝдао сам *чудѝса* Ру, прѝча о *чудѝсима* Си. У АМ сам записао и *ушѝса*.

216. Именице *очи* и *уши* имају увек некадашњи дуалски генитив: *очију*-ми Рог МЦ, зли *очију* Мир, из *очију* Кр Прк Тр Ру ВИ Пру МВ Рог Би Др Си Ј Са З Ме Рож Арн, *очију* Мис Бу Вр СЕ Мар Ара Па Про Ве Ту, *очију* Мис Ст, *очију* СБ Рог Ман Сл, *ушију* Мис З Бу Вр Ара Са СЕ Ра Па Про Ве Ту Кр, из *ушију* Арн Рож Ст Прк Тр, око *ушију* Ру ВИ Пру Ј МВ Рог, због *ушију* Ме Ба Би Ду Др Си Мир, *ушију* СБ Ман Сл.

217. Генитив мн. од именица *колѝно*, *раме* и pl. tantum *ушѝа*, *леђа*, *врашѝа* практично увек долази са наставком *-а*: *кдлѝна* Бу О СЕ Мар Ра Са, повише *кдлѝна* Мис, с *кдлѝна* Ве Кр Ба, до *кдлѝна* Ра Ст Ру Мир Ара Ме, с *кдлѝна* Мар Коп МВ Сл Н, преко *рамѝна* Ве Си Кр Ст Кор МВ, с *рамѝна* Мар Ру Рож Ара Ј, до *рамѝна* СБ Ду Ман Ба МЦ, из *ушѝа* Би Ман Арн Ба, *ушѝа* Тр Ра Кор Ду, до *ушѝа* ВИ Вр, с *леђа* Ман Сл Рож Ара Ме МЦ, преко *леђѝ* Са, иза *леђа* Ј, *леђа* МВ СБ Ду Ман Бу Мар Ве Кр Ст Ру ВИ Кор, иза *врашѝа* Рог Ј Са МЦ, поред *врашѝа* Ј, од *врашѝа* Мис З Ме, од *врашѝа* Бу Ст Тр Ру Ду Ман Мир Рож, од *врашѝа* Мис Бу. Тако се понашају и *кола* 'Wagen': до *кдла* Мар О Сл, с *кдла* Кор МВ, око *кдла* Би, *кдла* Кр Ру Др Мар О Ст Ман Са Ме.

Изузетци су врло ретки: *кдлѝни* Мар, преко *рамѝни* Мис. У Неменикућама је регистровано: пед *брѝмени*, мада је по правилу: *брѝмена* Па Прк Ст Мис.

218. *Деца* и *брађа* се углавном понашају као и у кв. језику: није имала *деци* Н, *деци* Н Рог, *деци* Арн, *деци* О Ам МВ, *деци* О СЕ Ст Ру ВИ Др Си Пру Рог Ман Сл, *деци* Ј Арн, *деци* Бу Коп СЕ Ара, *деци* Арн, з *деци* Др, *брађи* О Ве Рог, *брађи* Ам Ве Ст Ру Пру Ман Сл Си Ј, свдѝјом *брађи* МВ, са *брађом* Бу СБ. Само изузетно могу се чути потврде К—Р типа: *децима* Ам, Нисам ишла по *децима* да се играм СБ, пѝт *брађа* Ру, *брађама* Ам.

219. Именица *ѝовече* (у јд. никад *ѝоведо*)⁷⁰⁴ у множини има следеће облике: *ѝовѝда* Си Сл Н Рог, *ѝовѝда* Вр Ст Мис Прк Про Ба Са, *купили ѝовѝда* Ст, од *ѝовѝди* Вр Ст, код *ѝовѝди* Арн, двдје *ѝовѝди* О, *ѝовѝди* Бу СЕ Мис Ра Рог Др Мир Про Коп Рож Ј Ме Ба Ве Си Ст, *ѝовѝдима* Ам Си Ра Сл Н, *ѝовѝдима* Ст Мис Вр, з *ѝовѝдима* Мис Ра Бу Прк, за *ѝовѝдима* МВ, са *ѝовѝдима* О, по *ѝовѝдима* Вр. Изван овог обрасца остаје једино лик *ѝовѝде* у конструкцији: тера *ѝовѝде*, забележеној двапут у Ра.

220. *Ужсе* има тројаку множину:

а) *ужсеѝа* Ду Др Бу Ј Мис Мар Ра Ру Ман Мир Арн, плетѝна *ужсеѝа* Вр, плетѝ *ужсеѝа* Би, плѝти *ужсеѝа* Мир, *ужсеѝа* Мис Са Ве Ман Арн, са *ужсеѝима* Па Мис МЦ, с *ужсеѝима* Бу;

⁷⁰⁴ Како гласи у Левчу (Симић Левач 282).

б) *ујса* плетѹ СЕ, плетѹ *ујса* Вр Мар, оплетемо *ујса* Ам, стб *ујса* СЕ, пѣт *ујса* Мар Рог, тринѣс *ујса* Ра, стѣтину *ујса* МВ;

в) *ујсад* исплетѹ Коп Ара, *ујсад* Ман, зовѹ се *ујсад* МВ, *ујсад* Ду, *ујсади* Рог Ара, с *ујсади* Мар Ара.

221. Према књ. *йѣзучо*, *йѣзуч* и *йѣзуча*⁷⁰⁵ овде је увек именица *-а* основе *йаза*: *йѣза* Ту Ду, бѣли ме јѣдна *йѣза* МЦ, даде ми лѣбац пот *йѣзу* Мир, мѣтѣ пот *йѣзу* Па, дѣго пот *йѣзу* Мис, под јѣдну *йѣзу* Са Прк Би, под јѣдну *йѣзу* О, мѣте пот *йѣзу* Ру Ба, под лѣву *йѣзу* Би, пот *йѣзу* Ара Ме, пот *йѣзу* Мар, пот *йѣзу* ђнѣла Рож, пот *йѣзом* Прк Ду, пот *йѣзом* Па, пот *йѣзом* О Ту Ј, да однѣсѣ пот *йѣза* Мар, пот *йѣзама* Ст, пот *йѣзама* мѣшке дођу Бу. Прилике у овом делу Шумадије пружају релативно поуздан ослонац за претпоставку да је галипољско *йр йѣзом* (Ивић Галип. 194) клишетирана конструкција од именице ж. рода *йаза*.

222. Прилично шарену слику пружа им. *доба*. Она долази у формама *дѣба*, *дѣба* и *дѣбо* и углавном се влада као индеклинабилна им. с. рода: лѣтње *дѣба* Коп, рѣтно *дѣба* Си, у мѣрно *дѣба* Си, кѣјѣ *дѣба* Па, пѣсле од нѣко *дѣба* СЕ, у стѣро *дѣба* Мис, до нѣко *дѣба* О, од нѣко *дѣба* Рож, дѣ-неко *дѣба* нѣћи О, зѣмње *дѣба* Мир Прк, бѣло зѣмње *дѣба* Прк, лѣтње *дѣба* Прк, стѣро *дѣба* Арн, кѣјѣ *дѣба* Ве, у старѣнскѣ *дѣба* О, у тѣ *дѣба* Бу, кад бѣде око ѣвѣ *дѣба* Вр, дѣ неко *дѣба* Мис, сѣдѣм дѣ неко *дѣба* Ба, тѣ *дѣбо* Ам, стѣро *дѣбо* Ам Арн ВИ, тѣ је стѣро *дѣбо* Рог, зѣмско *дѣбо* Мар, лѣтње *дѣбо* ВИ, нѣјбоље *дѣбо* ВИ, у стѣро *дѣбо* МВ, до нѣко *дѣбо* Ам, поред: од ѣтѣ *дѣба* Ј, од нѣко *дѣба* помѣрили се Рож, од нѣке *дѣба* нѣћи Арн.

Облик *добо* не представља реткост у нашим источним говорима. Посведочен је на призренско-тимочком, К—Р, С—В и Ш—В терену.⁷⁰⁶ Реч је о природној тенденцији уклањања једине именице с. рода на *-а*. Она се у неким говорима тиме сасвим уклопила у деклинациони систем и стекла статус и промену именица типа *село*,⁷⁰⁷ с тим да се инвентар облика углавном своди на Н, Г и Ајд.

223. Судаћи према расположивом материјалу, именица *вече* је вишѣ-родна, и то како у поздраву тако и у слободној употреби: дѣбро *вѣче* Ме О Прк Ду СЕ, дѣбра *вѣчѣ* Па, дѣбар *вѣче* Ду, оно *вѣче* Мис, јѣдно *вѣче* Ме, дѣруго *вѣче* МВ Арн, свѣко *вѣче* СЕ МВ, жѣѣ до *вѣчера* Ба, бѣло рѣно с *вѣчера* Би, два-трѣ *вѣчера* Ме, од *вѣчери* Ду, с *вѣчери* Мис Кор, *вѣчѣри* (Гмн.) Мис, *вѣчѣри* Вр.

⁷⁰⁵ Речник МС IV, 304.

⁷⁰⁶ Велић ДИЈС 307; Богд. ГББИ 57; Елез. Речник (*дѣбо*) I, 140, (*нѣдобо*) I, 456; Стојан. Врѣци 217; Алекс.—Вуком. Жуна (*дѣбо*, *нѣдобо*) 303; Симић Левач 271; Ивић Галип. (податак за Светозарево) 193; Србислава Ковачевнѣ, *О именици доба у нашем језику*. — НЈ, н.с. II, св. 7—10, 254 (податак за Крушевац); Ј. Грк. Чумнѣ 131; Ивић Хере 335; Ивић Галип. („у целом Банату“) 193; Поп. Госпођ. 160. Тако је и у галипољском говору (Ивић Галип. 193).

⁷⁰⁷ Као, на пример, у Левчу (Симић Левач 271), код Галипољаца и „у целом Банату“ (Ивић Галип. 193).

224. У употреби су именице *јаје* и *јајце*, с тим да је прва обичнија и знатно чешћа: *јаје* Мис Про Ра Па Мар, у *јајету* Вр, *јаја* Мис Про Ра, од *јаја* Др Би, пѣтнѣс *јаја* СЕ, по *јајима* Мис, на *јајима* Рож, маже *јајима* Рож; у *јајцету* Мис, барили *јајца* Коп Мис.

225. И им. *ѿвесмо* гласи двојако: *ѿвесмо* (с.р.) и *ѿвесма* (ж.р.): *ѿвесмо* Вр Про Прк ВИ Си Са Ме, *ѿвесмо* Би, са *ѿвесмешом* Ду, остају лепа *ѿвесма* МВ, ткало се ѣтеновим *ѿвесмима* Ме, поред: једну *ѿвесму* Ме, свучемо оне *ѿвесме* Би, по три *ѿвесме* Ман.

226. Ово подручје зна и за збирне именице на *-иње*:⁷⁰⁸ *бравѿње* МЦ Ј, штѧ је онде *бравѿња* Ј, *зверѿње* Рож, има *зверѿња* МЦ, Ми, *машдрѿње*, трѣба да радимо Мир, вѣди-во *машдрѿње* Ме, *мравѿње* МЦ, *мушкѿње* Кр МЦ, свѣ *мушкѿње* МЦ, ради *мушкарѿње* Н. Овамо најчешће спада и именица *ѿсенскиње*: наше *ѿсенскиње* стѿгло Си, ѿпѧсно *ѿсенскиње* Ту, иду за *ѿсенскињом* Прк, али се у грађи нашло потврда логичне, семантичке, а не граматичке конгруенције ове именице: *ѿмѧжу* нам *ѿсенскиње* Бу, *ѿнглѣске ѿсенскиње* Ра.

227. *Писмо* и *брвна* у већини случајева припадају им. ж. р. *-а* основе: *ѿйсма* (Нјд.) МВ Н Мис Кр, читао *ѿйсму* Н, мѣтем у *ѿйсму* Н, донѣси тѹ *ѿйсму* Ме, добили *ѿйсму* Ба, у Свѣтѧј *ѿйсми* Ман, пѿше *ѿйсме* Мис, ишле су *ѿйсме* Др,⁷⁰⁹ зовѣ се *брвна*⁷¹⁰ МВ, *брвна* Др, од *брвне* МВ, једну *брвну* Др МВ, бѿле *брвне* Ман, поред: *ѿйсмо* Ам Са, *брвѧна* Мис Бу О Па, премѧсти се *брвнима* Ман.

228. Вероватно је према им. *лишѿ* добијено *дрвѿише* Вр, о-*дрвѿиша* Вр, на *дрвѿишу* Вр. Судѣћи према наредним облицима, им. *дрвѿе* се осећа као обична им. с. рода: у шупља *дрвѿа* Ме, у *дрвѿима* Ду, с оним *дрвѿѿима* Арн.

229. Пада у очи колебање именица *кабао*, *сврдао*, *виѿао*, које могу бити и м. и с. рода: *кабѧ* Кор СБ Рог Сл, *кабѧ* Па Ве Ст Прк Кор Си Мир МЦ, *кабѧв* Ду Ман, *кабѧв* Ту, *каблѧ* је мѹзлица, има дѧбар *каблѧ* МЦ, *каблѧв* (укрштањем ликова *кабло* и *кабов?*) Ј, поред: *каблѧ* (с.р.) Прк Ра; *сврѧо* (м.р.) Прк Н Би, јѣдѧн *сврѧло* МЦ, поред: *сврѧло* (с.р.) Бу Ј МЦ, *виѿло* (м.р.) Би Коп Вр Мис Ру Мар Др Рож Арн Ме Ба О СЕ Па Ве Ту Прк Рог, у *виѿо* Ст, поред: *виѿло* јѣдно Ру, кроз ѧтѧ *виѿло* Ме, *виѿло* Ме МЦ Ру. И у другим говорима⁷¹¹ срећу се ове именице (чешће *сврдао* и *виѿао*) у с. роду.

230. Још веће шаренило пружа им. *орао* (aquila), име птице за коју житељи овога краја знају искључиво из фолклора. Отуда се, разуме се, и губи осећање за њен род и она полако постаје трородна: *ѧро* (м.р.) Ру Ман Си Ј Са, *ѧрѧ* Кор, кажу да је гѧлем тѧ *ѧрлѧ* СБ, *ѧрлѧв* Кр МЦ, *ѧрлѧв* Ту, *ѧрлѧв* Ме, долѣтело *ѧрло* Ба, тѿца *ѧрла* Ара.

⁷⁰⁸ За паралелу са другим говорима в. Моск. Икавски 493; Тешић Љешт. 216.

⁷⁰⁹ И у Левчу се *ѿйсмо* „спорадично“ јавља у ж. роду (Симић Левач 279).

⁷¹⁰ У РСАНУ II, 133 *брвна* је означена као *ѿукрајинска рѣч*, а регистрована је, иначе, у говору Зоруновца („заглавски срез“).

⁷¹¹ Симић Левач (*сврѧло*, *виѿло*, с. р.) 280.

231. *Ђувеч* гласи *ђувече* и средњег је рода: посно *ђувече* Ам, кад *ђу* *ђувече* Ам, али је зато *весло* у оба забележена примера м. рода: *Вётрењаче* имају оне *веслове* Ј, па *одренемо* *пé-шес* *вёслова* Ј.

ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА НА -А

а) једнина

232. Већ је речено (т. 46) да Д и Л увек имају наставак -и. У овим падежима аналошким путем су у доброј мери ликвидирани трагови П палатализације: у *авијáйишки* Др, *н-áлаишки* Про, у *Америци* Мар Ам, *Анђелки* Ту, у *тој барáки* СЕ, у *бáнки* Па, по *бáнки* Про, на *првој бáйи* Ве, *Босáнки* Ду, у *бáйи* МВ, *твóјој бусики* Про, у *вáбрики* Мис Бу СЕ Ара, на *вáйи* Бу СЕ Мар Про Ве Ту Тр Ру МВ Ду Ман Сл Ара Са Ба, *Вáнки* Кр, *нашом вáлдики* МВ, *њáној вóјски* Рог, у *вóјски* Мис Сл СЕ Мар Ра Ту ВИ Пру Ам Кор Н Рог Ду Ман Др Рож Арн, у *вáйи* МВ, на *йáйишки* Прк, *Дáнки* Про, на *дáски* Мис Бу, *Сáки* Др, *девóјки* ВИ, *дévóјки* Мис Бу Мар Ра Ту Кор Рог Си Ара, по *ждрáки* Ве, по *жéти* МВ, *Зáбрки* Ра, у *зáдруи* МВ, по *зáдруи* Мис ВИ Кор Рог Ман, *Зóрки* Па, у *јáбуки* Вр, на *јáбуки* Мар Ра Ве, у *јаруи* Ам Н, *Љубáнки* СЕ СБ, *Љубáнки* Бу Вр О СЕ Па Ту МЦ, у *нóм лóуски* МВ, *мáјки* Мис Бу Коп Ара О МЦ СЕ Мар Ра Па Ве Ту Прк Пру Ам Кор Н СБ Рог Ду Ман Др Арн, *мáсанки* МВ, *мáхеки* Па, *Милáнки* Вр О, *Милки* Мис Бу Па ВИ, *Милóјки* Бу О СЕ Ру МЦ, *Милóјки* СЕ Ра, *миráйишки* З, на *мóйки* Ба, у *мúзики* ВИ, у *мúки* Мар, *Лéки* Ру, у *књáйи* Вр СЕ Мар Ту Ру ВИ Ам, *Кдвáйки* Би, у *кдлévки* Др, на *кдмáлки* Би, *комишáнки* СБ, на *крóшки* Мис Мар Ра Ве Ст МЦ, на *лéски* МЦ, у *Лáки* СБ, о свéтим *Лóки* Ту, *Лóки* Кр, по *њушки* Н, на *дбуки* Коп, на *дсáруи* Ј, на *осáруи* Н, у *Пáлáнки* Бу Мис, по *йáйрики* Кр, *йáсáбрки* ВИ Ј, у *Пáджеи* СБ, на *йе-йáдбáнки* Ду, према *йеиáролбáнки* ('петролејци') Мис, на *йруи* О СЕ Мар Ве Ј Ту, у *йушки* Мар Ба Ра Прк Кор МЦ, *Рáјки* Бу, *Рáдбáки* Ра, *Рáдбáки* Бу Ту Ру, *Рáјки* Бу, по *рáни* Ба, на *једном реуáлки* ('реуáлка' је остатак од грозда са којег су скинута „нуцад“ грозђа) Н, у *рóйки* Арн, на *рóйи* МВ СЕ Мар, на *руки* СЕ Прк, *Сáвки* Вр МЦ, *свáсáишки* Прк, о *сврáки* Ст, *Сибáнки* Прк, *Слáвки* Бу Вр Ра, на *слáки* Рог ВИ, *слóи* Пру Н, у *срдáчки* Бу Са, на *срдáчки* Ра, *Стáнки* Бу, *Стáнбáки* Бу, у *Сирóи* СЕ, *судлáи* Бу, у *сýруи* Ара Ме, у *шáбáрки* Ам, *шéишки* Пру, *унуки* СЕ Ст Си, *мојом унуки* Н, *учишéлки* Ам, *ћéрки* ВИ Ам Н СБ Са Ба МЦ Би Мис Бу Ра Па Ту Кр Ст Ру Рож, на *ћдишки* Ам СБ у *фáбрки* Па, у *фáбрики* Н, на *цéвки* Бу, *чáвки* Бу, у *чóки* СЕ, у *шáки* СБ, *швáлёрки* Ј, на *шáишки* Би, у *шáишéи* Ам, на *шйвки* Ме, на *шйи* Кор и сл.

Процес аналошког васпостављања сугласника *к* и *ј* у наведеној позицији⁷¹² није спроведен доследно, јер се не баш ретко чују и примери

⁷¹² Појава регистрована у већини говора Ш—В и С—В дијалекта. Уп. нпр.: Стев. Груза 461; Ник. Срем 340; Мил. Кик. 24; Ник. Мачва (недоследно) 261; Поп. Госпођ. 171; Ивић Биоград. 157; Ивић Жере 335; Павл. Рача 27; Грк. Чумић I (*чáвки*, *мáчки*) 124; Ивић Дијалект. 72, 88 итд. Трагови палатализације уклоњени су и у говору Галипољаца (Ивић Галип. 195).

типа: у *пашћеци* Би, у *апопћеци* МЦ, у *балеци* Про, у *војци* СЕ Ј Вр Тр Ве Кр, у *бараци* Рог, *девојци* Ј Са, на *дасци* Би, по *дасци* МЦ, *Добринци* Кр, *здрузи* Па Ј, у *здрузи* Бу Ра Ст Са Ве Тр Мис Кр, *Здрци* Ба Кр, у *јабуци* Ара Па, у *јаруци* Мис Прк Кр Про, на *књизи* Ј, у *књизи* Па Ара МЦ, у *колџци* Кр, у *колџци* Рож Ба, у *колџци* Ра Н, на *крушици* Тр, *мајци* Про Тр Ме, *Милдојци* Кр Тр Ба Ме, *Љубинци* Тр, на *мдишици* Са, на *мдишици* Тр, у *тој мџци* Кр, о *нози* МЦ, на *нози* Мир, шта ћу *ндзи* да *радим* МЦ, у *мџци* СБ Би, у *Паланци* Ба Мар Са, *идсидорци* Тр, на *ирџци* Бу Ру Са, по *ирџци* МЦ, *Радбојци* Кр Ме Кор, у *реци* Ту, у *реци* Ј МЦ Тр, на *руци* Тр, у *руци* Ру Сл Ме Са Кр Ара Про Прк Тр Ман, о светим *Луци* Бу О Ра Ве, на *слици* Па, *сидци* Мис Бу Мар Па Прк Ам Рож Н Кр Арн Тр Ду, у *шинарци* Ба.

Пада у очи да су примери са извршеном палатализацијом прилично ретки у космајским селима, знатно ређи него у колубарском крају, што говори да се њихово присуство на овом терену не може тумачити искључиво утицајем књ. језика. Та неравномерност у репартицији потврда старијег стања у ствари је у складу са приликама у суседним идиомима. На овакав закључак упућују прилике у ваљевској Колубари (где су „живо присутни” ликови типа *девојци*, *Милдојци*),⁷¹³ Поцерини,⁷¹⁴ а донекле и у Мачви, па даље — у ијекавским говорима западносрбијанског типа.⁷¹⁵ Према не баш прецизној Стевовићевој формулацији („може се чути на *слици*, на *руки*, на *нози* . . .”)⁷¹⁶ овамо се, изгледа, може прикључити и Гружа. На другој страни, од космајских села па преко Биограчића пружа се зона аналошког уклањања резултата II палатализације у овој грам. категорији.

233. Није једнак вокатив код свих именица на *-ица*:

а) Код тросложних и четворосложних ж. и м. имена увек је једнак номинативу:⁷¹⁷ *Аџ*, *Аница*, *раг!* Кор, *Аница*, *стани* Мис Па, *Вујица* МВ, *Грујица* МВ, *оди вамо*, *Добрцица* МВ, *Даница* Ду Арн, *Драјица* Си, *Јелица* Тр МВ Би, *Јовица* МВ Би, *Љубица* (потврђено у свим селима), *Мајрица* Мис Тр Ру МВ Би, *Милцица* (потвр. у свим селима), *Пејрица* МВ, *Радбојцица* Са Би, *Радбојцица* МВ СБ, *Рујцица* МЦ Ара Ту, *Сидница* Бу Па Тр МВ СБ Си Ме Би. Овамо долази и *бајница* (име одмила брату, деверу и свекру) Мис Кр Пру.

Овакав вокатив чуо сам још од им. *друјарица*, *девојчица* и *ласица*: *Што плачеш*, *друјарица* Ам, *девојчица*, *дођи* МЦ, *лајо*, *ласица* Са, *ласо*, *ласица* Кр.

⁷¹³ Ник. Кол. 47. То потврђује и мој материјал из Бранковине, а слично стање сам налазио на целој јатовској територији.

⁷¹⁴ Моск. Поцер. (*руци*) 4.

⁷¹⁵ Ник. Тршић 415; М. Ник. Гороб. 673; Тешић Љешт. 217. Уп. и Хирт Икавски 40.

⁷¹⁶ Стев. Гружа 461.

⁷¹⁷ Као код многих других говора Ш—В, С—В и К—Р дијалекта: Стев. Гружа 461; Ник. Кол. 47; Ник. Мачва 261; Ивић Биогра. 157; Барј. Чумић 17; Јовић Трст. 99; Павл. Рача (у једном селу, док је у осталим *-е*) 26. У Левчу је вокатив на *-a/-e/-o* (Симић Левач 292), а у Жупи *-a/-e* (Алекс.—Вуком. Жупа 304). У Госпођинцима је „редовно наставак *-ице*” (Поп. Госпођ. 172). Вокатив је, иначе, једнак номинативу и на западносрбијанском терену (М. Ник. Гороб. 674; Тешић Љешт. 218; Ник. Тршић 415).

б) *кукавица* и *ишца* имају увек вок. на -о: *кукавицо* једна Мир, *кукавицо* Мис О Па Ве Ст Ду Ман Ара Сл Ба Си, *ишцо* Ду Си Арн Ара Ба. Наводим и остале потврде наст. -о: *бедницо* МВ, *бедницо* Би, *вѣшишци* Би, *девојчицо* Ст, *Лепдсава дављеницо* Ман, *јолубицо* Ст, *јдсиојчицо* Тр, *друјарицо* Ве, *изѣлицо* МВ, *кдмишци* ВИ, *лајо ласицо*, *побогу сесирѣицо* Ам, *ласишавицо* О Си Ара, *лушкѣицо* МВ, *мученицо* МВ, *паметницо* мџа Мис, *ирзницо* једна МВ, *сесирѣицо* МВ, *сироишци* МВ, *Стйгнуу* те, *Нѣцо*, *сикирѣицо* млада Ам, *цурѣицо* Са. У молитви се каже: *Бѣже помџи* и *Свѣтѣ Трдѣицо* и *Свѣтѣ Бојорѣдицо* Др.

в) Управо супротно стању у стандардном језику — најслабије је заступљен наст. -е: *јѣздарѣице* Мис, *девојчице* Ве, *друјарице* Ам, *лејѣишци* О, *кдмишци* Са, *лајо ласице*, *побогу сесирѣице* Н, *лајо ласице* Би О, *ласишци* ласо Па.⁷¹⁸

Неколике именице имају, дакле, двојакe облике вокатива, а све три могућности су посведочене код лексема *девојчица*, *друјарица* и *ласица*. Вокатив од последње именице увек је слушан у истом, обележеном контексту: примећену ласицу људи маме својој кући, да им тамани намножене мишеве. И овде је, као и у другим нашим крајевима, позивају речима: „Лајо (ласо) ласице, прете моји миши да ти одгризу уши на мом тавану”. Кад се зна да се овакви и слични клишетирани фолклорни изрази најдуже чувају у језику досељеника и најупорније одуширу прекрајању према моделу староседелаца, онда и у нашем случају може бити речи о траговима некадашње слојевитости и разноликости овдашњих супстратских прилика и адстратских наноса.

б) множина

234. Одступања од стандардних прилика нису крупна и углавном се тичу генитива. Репартиција наставака -а и -и обележена је блажом тенденцијом ширења првог на рачун другог, што се постиже првенствено убацивањем непостојаног а и у ситуацијама донекле необичним за књ. језик. Па и тамо где се не убације непостојећи вокал и где у књ. језику стоји наст. -и овде се често среће -а. Наводим именице од којих је посведочен Гмн. на -а:

брѣсака МВ Ду Ман, *брѣсака* Би, *брѣсака* Мис Бу СЕ Мар Кр Ру Кор, *букѣва* Ра Па Ст Тр Ру Ду Ј Си Ара Са, од *букѣва* МЦ, *букѣва* Рог Сл, *вѣшишња* Ду Др Ара, *вѣшишња* Ду, између тѣ *илавања* Ме, *јусѣка* Мис О Про Ве Ара Кр Кор Мир Рож, *о-дасѣка* Бу СЕ Прк МВ Рог Си Рож Арн Ме, *дѣсака* Мис СЕ, *девојѣка* Мис ВИ, *девојѣка* Рож Ј Би, *девојѣка* Ду, *иѣара* Кор, *јукѣва* Мис Па, *квѣчака* Ду Др Ара, *кѣферѣица* Ам, *лија кѣноиѣља* Коп, *кѣноиѣља* ВИ Мар Кор, од *кѣноиѣља* Рог, *кѣноиѣља* ВИ, *крѣшиѣка* Па Ара, *кудѣљака* Рог, *лејѣшѣва* Ра Мис Бу ВИ, *лејѣшѣва* Мар Н, *лѣкава* Рог, стѣ *лушѣака* МВ, *љусѣка* Ме Мис, *мѣчака* Ве Ду, *мѣчака* Мар, *мѣцарѣка* Ра, *мѣцарѣка* МВ, *мѣцарѣка* Ту Ара Кор.

⁷¹⁸ У песми: *Ој девојко јарѣнице*, дѣшѣ Птлер до границе (Мис) наст. -е долази очито због риме.

мѣчака Сл, мѣйѣка Ст Мис Мар, од мѣйѣка МЦ, између мѣйѣка Бу, мѣйѣка Мар МВ, оваца Мар Ара МЦ, овацѣ О, ѣйѣка О Про Мис Рож Ара, ѣйѣка Ам, ѣсѣма Мир Рож, ѣчѣрака Н, ѣрѣсака СЕ Кор Ара Ј, пѣт ѣрѣсака Мар, ис ѣѣуѣка Ст О Ме, ѣс-ѣуѣка МЦ, ѣуѣка Прк, ѣѣуѣка МЦ, сесѣара Мис Ве Ду Арн МЦ Би, сѣкања Мис СЕ, сестре о-ѣйѣка Мир, трѣ брѣта о-ѣйѣка Сл, ѣрѣшања Па Кр Др, ѣрѣшања Ду, ѣрѣшања Ј, ѣрѣмака О СЕ ВИ, ѣрѣка Ј Ве Прк ВИ Рож Арн Ара, ѣмѣ пѣт ѣвалѣрака СБ, пѣтнѣс ѣйѣка МВ, ѣйѣка Вр, ѣйѣкаѣка Др и сл.;

брѣзда Н, брѣзда Н, пѣтнѣс вѣйѣра Кр, дѣста ѣлѣвња Мар, вѣше ѣлѣвња МЦ, пѣт ѣлѣвња СЕ, ѣлѣвња Си Ру, ѣлѣвња Ј, преко дурѣнда Коп, штѣ је кѣвча СБ, од ѣаши мѣзѣа Мар, пѣт мѣлба МВ, дѣста ѣбѣа ('кора за питу') Кор, вѣше сѣрѣа Ра, стѣ сѣрѣа МВ, нѣма ѣйѣла Коп. Именица *врѣа* има практично једино генитив са наст. -а: *врѣа* Ра Па Ду Ст Рог Ман Сл Си Мир Рож Ме МЦ, између *врѣа* Ј Кор. Само једном сам у Сакуљи чуо: пѣ-пѣс *врѣа*.

235. Наст. -и регистрован је у следећим случајевима: млѣго ѣлѣйѣки Мис, ѣсам бѣнки Ст Ба, трѣс бѣнки Н Рож, стѣ бѣнки Бу Коп О Па Ст Тр Рож, бѣнки⁷¹⁹ Мис СЕ Ту Ру ВИ Ман Мир З Мар Ра Кор, бѣкви О Ве Ту Ј Ру, ѣије бѣло вѣнѣли Бу, вѣшки Н, бѣло ѣѣуѣки Ра, дѣскѣ Прк, стѣ ѣѣрѣѣнки (врста кошнице) Вр, ѣѣрѣнки Ра, зѣви ко ѣмѣ дѣста Ме, ѣије бѣло кѣнѣи МВ, кѣвчи Мис Би, кѣвчки Ду, кѣлѣчки Мис, ѣнѣ ми кѣм-ѣйѣки Мис, пѣт кѣѣки СЕ, ѣсам кѣѣки Др, нѣма крѣшки Коп, лѣкви Ду Рог МЦ, дѣвет ѣѣљѣки Мис, од мѣјки Би, пѣно мѣјки Па, кѣнѣѣрѣви ВИ Мис, пѣла мѣчки Вр, кѣлко мѣшки Мис, од мѣѣрѣки Бу, шѣйѣва мѣѣрѣки Вр, кѣпимо нѣрѣнѣи Ј, ѣѣѣнѣи Вр, рѣѣкви Са Бу Мар Па Ве Ту Кр Тр Ру Рог Ду Ман Си Мир Ара Ј З МЦ, рѣѣки О СЕ Ра МВ, дѣсет рѣѣи СБ, пѣт рѣѣи СЕ, дѣсет рѣѣѣи МВ, смѣкви Па, ѣсам ѣѣѣли Ду, дѣста ѣѣѣли Ру, дѣсет сѣрѣи ѣѣрѣи Сл, стѣ ѣѣрѣки Вр, ѣѣрѣки МВ, пѣт ѣѣрѣки СБ, по пѣт ѣѣѣки Си, чѣкви Ду, за ѣѣѣли Па, ѣѣѣли Ст, нѣма тѣ ѣѣѣи Ту.

Од именица *буква*, *даска*, *квочка*, *којча*, *ловка*, *мачка*, *ѣѣрѣка*, *мѣѣрѣка*, *сѣрѣа* и раније поменуте *врѣа* имамо, дакле, двојакѣ облике Гмн. Код свих је, с изузетком *којче*, чешћи и обичнији наставак -а. Процес ширења наст. -а најдаље је отишао у говорима К—Р базе. Тако је -и (као и -у) потпуно ликвидирано у Левчу и трстеничком крају⁷²⁰, а ѣегове ретке потврде у Ресави⁷²¹ могу се тумачити и накнадним враћањем под утицајем књ. језика. Експанзија наст. -и карактеристична је за Ш—В и С—В терен.⁷²²

⁷¹⁹ Усамљена синтагма *сѣѣ бѣнке*, забележена у МВ, могла би бити „донета са неке пијаце” из околних вароши.

⁷²⁰ Симић Левач 293—294; Јовић Трст. 100—101.

⁷²¹ Пецо—Милан. Ресава 327.

⁷²² Уп. нпр.: Ник. Мачва („Наставак -и изразито се шири”) 261; Поп. Госпођ. 172; Мил. Кик. (нарочито кад означава меру и количину) 23; Слев. Гружа 461; Павл. Рача („овде је раширенији него у књиж. језику”) 26. Тако је у: Ник. Тршић 415; М. Ник. Гороб. 674; Тешић Љешт. 218.

236. Потпуно неочекивану на овом терену, па самим тим и најинтересантију, слику пружају именице *рука*, *ноја* и *слуја*. Код првих двеју доминантно место у целој зони заузима наст. -у: *рѹку* Бу Ду Ман Рож Ара Са З Коп Па Ве Ту Кр Ру Пру Кор МВ Н Мир Арн Ра Тр ВИ СБ Сл Си, око *рѹку* Ј Ба МЦ, *рѹкѹ* му нѣма Мис, *ндѹ* Мис Бу Си Коп Па Ве Ту Кр Тр ВИ Пру Кор МВ Арн Ман Др Мир Рож Са Ме, од *ндѹ* Ду, око *ндѹ* Ба МЦ, испод *ндѹ* Ј З. Већ од им. *слуја* напоредо стоје облици с наст. -а (нешто чешћи) и -у: *слуја* Ј Бу Др Ба Мар Ра Си Ман СБ Ве Ту Кр Кор МВ Мир Рож Арн З МЦ, *слуја* О СЕ, *слују* му нѣма Ру, евѣ му *слују* Ме, *слују* Бу Па Ј Тр Ру ВИ Рог Сл.

У „ерском” крају и двама космајским селима Ра и Рог чују се ликови *рукува*, *нојува*, а спорадично и *слујува*, настали додавањем -а на форме *руку*, *ноју*, *слују*:⁷²³

рѹкѹва СЕ Мар Рог, скршћени *рѹкѹва* Рог, о стѹ *рѹкѹва* Мис, без *рѹкѹва* О, *рѹкѹва* Ра, *ндѹва* Рог, око *ндѹва* Мар Коп, с *ндѹва* Мис О, од *ндѹва* зѣма се вѣта Ра, Зѣма љде од *ндѹва* Ра, кѣише око *ндѹва* Ра, *ндѹва* СЕ Мар Вр, *слујува* Бу, нѣма више *слујува* О. У Манићу се говори и: *рукѹју*, *нојују*, а у Орашцу сам, радећи по упитнику, од 82-годишњег мушкарца бележио ликове: без *рѹкѹви*, без *ндѹви*.

Старе дуалске облике *руку*, *ноју* чувају говори Ш—В⁷²⁴ и С—В⁷²⁵ типа, за разлику од К—Р терена, где су потиснути новијим формама *рука*, *ноја*.⁷²⁶ Ликови *рукѹју*, *нојују*, посведочени и у суседном Чумићу и Биограчѣићима⁷²⁷, свакако су настали угледањем на неке именице којима се означавају делови тела (*очију*, *ушију*, *ѣрсѣију*, *нокѣију* итд.). Ни контаминирани облици *руку(в)а*, *ноју(в)а* нису непознати нашим говорима. На србијанском подручју примећени су у Грузи,⁷²⁸ средњоибарској зони,⁷²⁹ Азбуковици,⁷³⁰ Рађевини и Тамнави⁷³¹, затим у источнобосанским⁷³² и западнобосанским ијекавским говорима,⁷³³ те у Банији и Кордуну и Посавини.⁷³⁴

⁷²³ Уп. Ивчић Посавски I, 242, II, 17.

⁷²⁴ В. нпр.: Ник. Кол. 24; Моск. Поцер. 4; Ник. Мачва 213; Ник. Срем (*слују* // *слуја*) 237, 241; Поп. Госпођ. (и *слују*) 172; Стев. Груза (// *рука*, *ноја*) 512, 516. Тако је и у западносрбијанским ијекавским говорима (М. Ник. Гороб. 674; Тешѣић Љешт. 179; Ник. Трѣић 390). Најновија истраживања показују да је у књ. језику увек -у (М. Ник. Генитив 83—85).

⁷²⁵ Ивић Биогр. (и *слују*) 155; Грк. Чумић I, 125, 126.

⁷²⁶ Симић Левач 294; Јовић Трст. 102; Алекс.—Вуком. Жупа 304; Елез. Речник II (*рѹка*) 185.

⁷²⁷ Грк. Чумић I, 125 (*рукѹју*), 126 (*нојују*); Ивић Биогр. 155.

⁷²⁸ Стев. Груза (*ндѹја*) 516, (*рѹкѹја*) 512.

⁷²⁹ Барј. Ибар 83. Аутор не наводи податке на основу којих је написао: „Код именица *рука* и *ноја* поред облика *рѹкѹ* и *ндѹ* чују се и контаминирани облици *рѹкѹја* и *ндѹја*, као у шумадијској западној зони и у другим деловима косовско-ресавске зоне.”

⁷³⁰ По мом материјалу и усменом саопштењу мр Милосава Тешѣића.

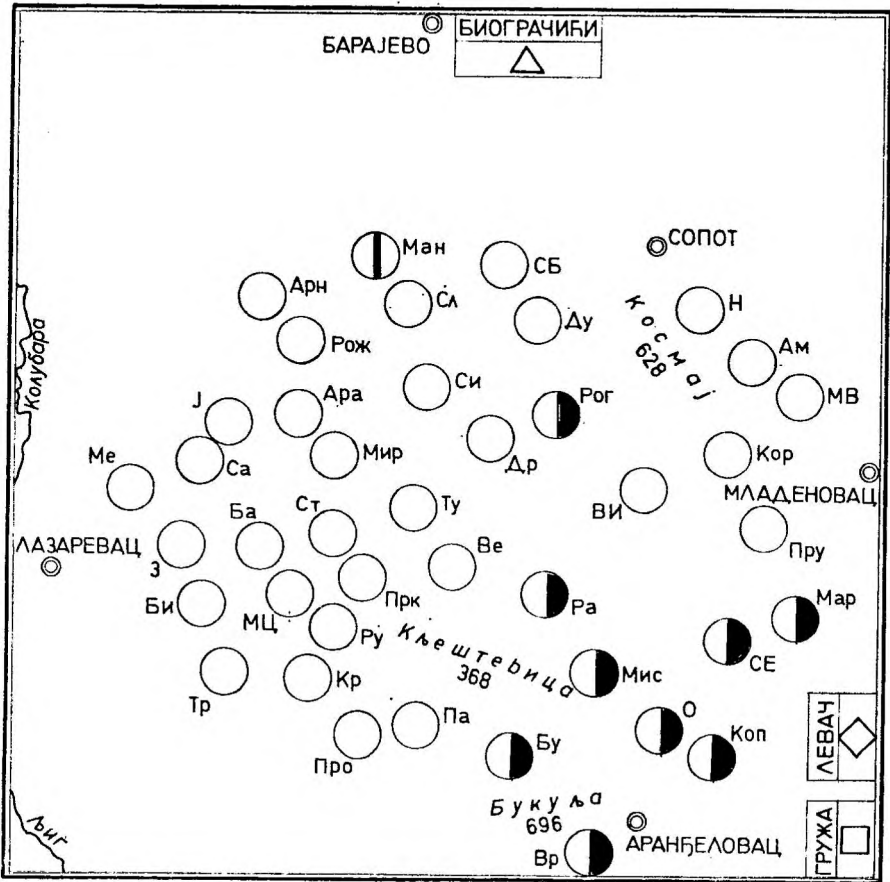
⁷³¹ По усменом саопштењу мр Милорада Симића, асистента Института за српско-хрватски језик у Београду.

⁷³² Рем. Кладањ 127; Вујичић Бирач (с *ндѹје*) 206; М. Симић Обади 29.

⁷³³ Дешѣић ЗБИГ 232; *Говори сјеверозајадне Босне* (А. Пецо, *Морфолошке особине*). — БЖДЗБ II, 128.

⁷³⁴ Петр. ГБК 95; Ивчић Посавски I, 242, II, 17.

КАРТА БР. 18: Генитив множине именица *рука* и *нога*

ЛЕГЕНДА:

- наст. -у
- ◐ наст. -ува // у
- ◑ наст. -у // њу

237. У целој грађи су се нашла само два облика Гмн. без финалног -а: пуцају ис *йушак* Кр, знала сам доста *йдсам* Рож.

238. *Датив-инструментал-локатив.* Доследно су синкретизовани у новоштокавском духу:

датив: *бабама* ВИ Ст Вр, *бабама* Н, *женама* Вр Ст Прк Мис Ту Тр, *козама* Вр Др, *козама* Пру Н, *крвама* Ту Ба, *курвама* ВИ Сл, *овцама* О Ст, *сестрама* Бу Коп Ру и сл. (в. и т. 38);

инструментал: *вилама* Прк ВИ Кор Ба, *вилама* СБ, с *вилама* СЕ Ту ВИ, са *вилама* Бу Ара, с *вилама* Ту, траје *јединџама* ВИ, са *здовама* Вр, са *женама* Про, бегам *јаруџама* СБ, с *кашикама* Ту, јемо *кашикама* Ра, са *којривама* Пру, са *кочијама* Би, с *крвама* Ра О, *брали* *крвама* Ра, сјеје *мојикама* Н, *долџи* *недџама* Н, с оним *њинџама* *јднудџама* Ра, са *ројуџама* (Ара) и сл. (в. и т. 38);

локатив: по *браздама* ВИ, у *веђама* СЕ, у *видрицама* Прк, на *вилама* Ра, у *воденицама* Н, по *воденицама* Ра, на *лџама* Про, по *јединџама* Прк, по *нашџама* *јрадинџама* Кор, о *девојкама* СЕ, по *јаруџама* Ра, у *кајама* Ра, у *којривџама* Кор, на *кућама* Бу Мис Ра, на *кучинџама* Ра, на *леџама* Ра, по *ливадама* Ст, по *ливадама* Ра, на *ливадама* Пру, на *моџикама* Ра, по *мужкама* Прк, по *њивџама* Бу Ра, у *обалама* Ра, по *иланинама* Прк, по *сџама* Ра Вр, у тим *сџама* Прк, по *сирњикама* Кор, у *Тресџама* Ра, о *Трџама* Мар, на *црејуџама* ВИ, у *црејуџама* Н и сл. (в. и т. 38). Овде, као ни у Банату,⁷³⁵ нема трагова Лмн. типа по *кућа*, особине карактеристичне за Срем, Бачку,⁷³⁶ а спорадично и Мачву и Поцерину.⁷³⁷

ПОЈЕДИНЕ ИМЕНИЦЕ И ГРУПЕ ИМЕНИЦА

239. Из круга именица *pluralia tantum* неке заслужују посебан осврт:

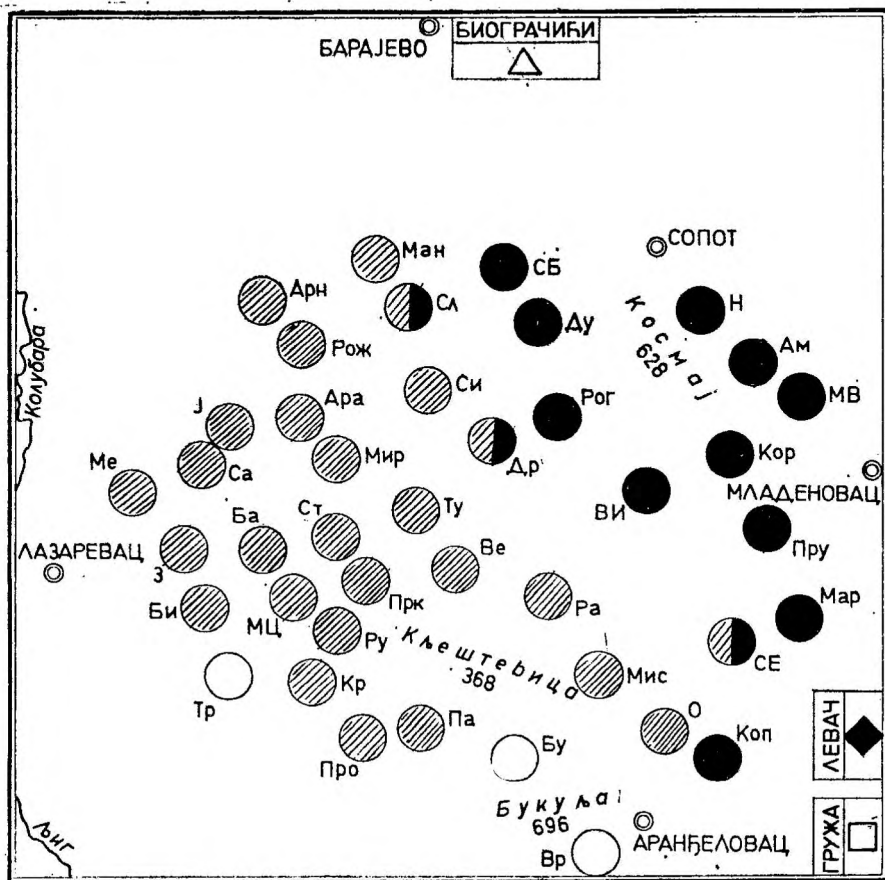
а) У североисточним селима (већина космајских и крајња „ерска“) им. *виле*, *јрабуље* и *ројуље* (‘гвоздене виле’) имају, као и на К—Р терену и у делу С—В зоне,⁷³⁸ јединске облике: једна *вила* Ду, *вила* гвоздџама Ду, зовџе се *вила* Мар, дрвџенџама *вила* Мар СЕ, *вила* СБ Рог Мар ВИ Пру, зовџе се *вила* Мар Ам Сл Кор МВ Н, џзе се *вила* Пру, џзе *вилу* Др, џзо сџно на *вилу* Ам, на ону *вилу*, на *вилу* Н, дрвџену *вилу* СЕ, јџдну *вилу* МВ, *вилу* СБ Коп Рог, са *вилџом* Н Рог, изгрђе се са *вилџом* Пру, *вилџом* Ам, са свџе џном *вилџом* Рог, на дрвџеном *вилџи* Н, на *јвоздџеном* *вилџи* Н, трџи *вилџе* Ам

⁷³⁵ Ивиџ Банат 149; Ивиџ Дијалект. 76.

⁷³⁶ Поп. Госпођ. 8, 173; Ник. Срем 340; Ивиџ Дијалект. 78; Ивиџ Шток. 173.

⁷³⁷ Ник. Мачва (појава примеђена јџдино у Причиниџиџу) 261; Моск. Поцер. IV. М. Московљџеџиџ на ову особину наилази и на западносрбијанском „икавском“ терену (Моск. Икавски 493).

⁷³⁸ Симиџ Левач 312; Јовиџ Трст. 100; Алекс.—Вуком. Жупа 305; Пецо—Милан. Ресава 332; Елез. Речник I, 108 (*јрабуџа*), II, 181: *ројуџа*; Ивиџ Галип. (податак за Глоговац) 196; Павл. Рача 27; Ј. Грк. Чумиџ 130 (*јрабуџа* // *јрабџе*), али *вилџе* само као *pl. tantum* (129). Уп. *вила*, *јрабџа*, *јрабџица* и код Галипоџаца (Ивиџ Галип. 195).

КАРТА БР. 19: Именице типа *вила/вила, грабуља/грабуља*

ЛЕГЕНДА:

- виле, грабуље
- вила, грабуља
- вила // виле, грабуља // грабуље

МВ, *грабуља* Мар СЕ⁷³⁹ ВИ Пру Ам Кор СБ Рог Сл Ду, *грабуља* Коп Пру МВ, *грабуљу* СБ, онџм *грабуљом* Мар, *грабуљом* грабуљаш Мар, грабуља *грабуљом* Кор, грабуљај *грабуљом* МВ, трј *грабуље* Ам, *ројуља* СБ, на *ројуљу* Рог СБ. У југозападном делу наше зоне налазимо Вукове облике: *виле* Мис О Ра Па Про Ве Ту Кр Ст Прк Ру Ба Рож Арн Ара Ј Са З Ме Би Ман Сл Си Мир, једне *виле* Др, *џе* мајка *виле* Др, једне *виле* СЕ, *грабуље* Мис О Па Про Ве Ту Кр Ст Прк МЦ Ру Сл Си Мир Арн Ара Ј З Са СЕ Ме, *грабуље* СЕ Ра Ман Др Арн, *ројуље* Ј Си Ара, *ројуље* Арн Сл. У Коцљарима сам записао облик *дурунда* поред: *дурунде*.

б) *Сџнице* сам записивао искључиво као рл. tantum : *сџнице* Ба МЦ Мар Кр Ст МВ Ј Ман Сл Си, на *сџницама* Ст, а углавном исти статус имају и *канаџе* на колима: *канаџе* Бу Мар Н Ме О Ве Ту Ст Ру Рог Си Ман Сл Др Ј Мир Арн Ара, трџе *канаџе*. Једино сам у Коп и СЕ записао облике *канаџа*, на *канаџу*. Дрвене лестве се, по мом материјалу, увек зову *лџира* Ве Кр Ст Ду Арн Ба МЦ Бу Н Кор Рог, на *лџири* Ду Ст, ставили на *лџиру* Вр, док су *лџире* (део на колима) Ве Ту — рл. tantum.

240. Према књ. *чезе*⁷⁴⁰ овде је: а) *чеза*⁷⁴¹ Бу, увати кође у *чезу* Мар; б) са *чезама* Би.

241. Према савременом облику *нађе*⁷⁴² и Вуковом *нађе* (*нађеви*)⁷⁴³ бележио сам:

а) *нађе* Мис СБ СЕ З Ј Мар Бу Па Ве Ту Прк Тр Ру ВИ Др Си Мир Рож МЦ Арн Са Ме Би Ба, *нађе* МЦ, *нађе* Ра МВ Рог Ман Сл, мџеш у *нађе* МВ, у *нађе* МЦ, *нађе* Мис Тр ВИ Мир, из *нађе* Ве Сл Би, из *нађе* Ам, из *нађе* Ј Ру Са МЦ; у *нађе*ма Мис Ј СЕ Бу Ве Ту Прк Тр Си Арн Ара Са Ба МЦ, у *нађе*ма Мар Ве Ман Мир, у *нађе*ма Ду Рог Ман;

б) *нађе*⁷⁴⁴ Вр Бу СЕ Мар Пру Кор МВ, из *нађе* СЕ Ра, *нађе* Па, у *нађе*ма Пру;

в) *нађе* Ра;

г) имали неке *нађе*ви О, имам *нађе*ви О, у тџим *нађе*вџма Н;

д) *нађе* Па;

ђ) *нађе*⁷⁴⁵ Н, *нађе*ва О;

⁷³⁹ У прелазном СЕ 80-годишња жена ми је објашњавала: „*Грабуља* је јединачно, а *грабуље* је више”, а њен унук, иначе већ средовечан човек, описујући поделу рада око сакуљања сена, рекао је, између осталог, и то да „неко *вилу*, неко *грабуље* џзме па ради”.

⁷⁴⁰ В. РМС VI, 855; Правопис 809.

⁷⁴¹ Као у Левчу и Рачи: Симић Левач 312; Павл. Рача 27 (// *чезе*).

⁷⁴² В. РМС III, 649; Правопис 456.

⁷⁴³ Вук Рјечник¹ 458; в. и Ивић О Рјечнику 128.

⁷⁴⁴ Уп. *нађе* у Ресави (Пецо—Милан. Ресава 332), Гружн (Стев. Гружа 524), Тршићу (Ник. Тршић 416; ген. *нађе*вџ // *нађе*ви, лок. *нађе*ма), Горобиљу (М. Ник. Гороб, 674); *нађе* // *нађе*ве у Љештанском (Тешић Љешт. 218).

⁷⁴⁵ У Мачви је „доследно” *нађе*ве (Ник. Мачва 263).

- е) из *наћвију* Мар МВ, у *наћвима* СЕ Мар МВ, у *наћвима* Ам Кор;
 ж) *наћију* Мис Мар СЕ, у *наћима* О СЕ Ра Па Бу, у *наћима* Ам;
 з) *наћиви* (ном.) Мар, у *наћивима* Рог.

У истом значењу појављују се и *наћвице* Мир Би, *наћвице* Рог Ду, у *наћвицама* Би. Све ове форме су ж. рода.

242. У ном.-акуз. се практично среће само лик *јасле* Мис Вр Бу Мар Ра Па Ве Ту Ј Кр Ст Тр Ру МЦ Би ВИ МВ Н СБ Ба Ду Ман Сл Мир Рож Арн Ара Са Ме, *џ-јасле* О Ст, *на-јасле* Мис Кр, пред *јасле* ВИ. Једино из Орашца имам: *јасли*, *џ-јасли*. Колебање сасвим изостаје у ген.: из *јасала* Мис Бу О Ј СЕ Ра Ве Ту Ст МЦ Би Мир Са, *јасала* Па Тр Ру Ду Си Ара, код *јасала* Ба, *јасала* СБ, из *јасала* ВИ Ам МВ Ман Сл. Потврде за оба деклинациона обрасца пружају инструментал и локатив:

- а) за празним *јаслама* Арн, пред *јаслама* Бу Мис, у *јаслама* Мис Ту Тр Ру Рож Ба, *џ-јаслама* Ј, у *јаслама* Мар Про ВИ СБ Сл, на *јаслама* Ј;
 б) што с *јаслима* Би, *на-јаслима* Кр, у *јаслима* Мис О Ра Па Ве Ам МВ Н Ду Ман Си Мир Арн Ара Са Ба Би, *џ-јаслима* МЦ.

243. У целој зони налазимо: *јусле* Мис О Ра Па Ве Ст ВИ Ам СБ Ду Ман Си Арн Ара Ј Ме МЦ Бу, свирау на *јусле* Н, без *јусала* Ве, *јусала* Мис Вр Мар Па Ара Ј Бу, *јусала* СБ, з *јуслама* Ра, са *јуслама* Па Бу, са *јуслама* ВИ, за *јуслама* Н, о *јуслама* Ара.

У Ве сам забележио: нѐма више *јусли*. Изгледа да нису чести облици по обрасцу: гуди у *јусли* Н, са *јуслима* МВ Ду, на *јуслима* Ам Арн, мада не треба искључити могућност да су овакви облици последица губљења осећања за род инструмента који је практично ишчезао из домова данашњих Шумадианаца. Мислим да се само на тај начин може објаснити конгруенција у следећој реченици: *Јусле* су *довѐли* из Америке *Трџмбића* доброволце Ра.

244. Бележио сам искључиво: *кљѐишиа* (ном.-акуз.) Мис Ба О СЕ Са Мар З Ра Ме Па Би Про Ту Ст Тр ВИ Кор МВ Н Рог Ду Ман Сл Си Рож Ара Ј, *кљѐишима* О, вѐдили су зѐбе *кљѐишима* Ту, зѐвију *кљѐишима* Кор, са *кљѐишима* Ман Ј. Ово наводим стога што се у неким говорима им. *кљѐишиа* понаша као pl. tantum ж. рода.⁷⁴⁶

Паралелно долазе:

- а) *Поклади* (ном.) Вр Мис Па Кр, то су *Поклади* Мис, *Поклади* Мар Ра, Вѐлики *џоклади* Ра, о Вѐлим *џокладима* О;
 б) *Покладе* (ном.) Ман Ду Би, кад бѐду *Покладе* Би, па су пѐсле Вѐле *џокладе* Ара, ка су *Покладе* МВ Пру, овѐ *Покладе* СБ, и дѐђу Вѐле *џокладе* СБ.

⁷⁴⁶ Уп. Поп. Госпођ. 174; Павл. Рача (*кљѐишиа* || *кљѐишиѐ*) 27; Пецо—Милан. Ресава 332 (*кљѐишиа* || *кљѐишиѐ*): „Ова именица понекад може имати и облик једнине у промени”: с онџ *кљѐишиу*, онџ *кљѐишиу*).

Двојако гласи и именица која означава справу за „гребенање вуне”, али као да није је увек *pl. tantum*:

а) *гребени* (ном.) Бу СЕ Мар Ст Па Пру МВ Рог Рож, не склáпају се *гребени* МЦ, донесу се *гребени* Ба, дај на *гребени* Ме, рѣдимо на *гребени* Ј, *гребени* смо имали СЕ, на *гребени* Би, ўзмѣм *гребени* МЦ, гребенамо *гребенима* Вр, са *гребенима* Би, али: међу два *гребена* ВИ, два они *гребена* Рож;

б) имале су *гребене* (ном.) Бу, *гребене* Ра, гребенамо на *гребене* СЕ Про Ра Би Рог, на *гребене* Мар МВ Мис, на оне *гребене* Бу, ўрадимо на *гребене* Ара.

245. Према књ. *наочари* и *наочаре*⁷⁴⁷ слушао сам само: добре *наочари* Тр, нѣмам добре *наочари* ВИ, тўри *наочари* МЦ. Уп. и ген.: без *наочари* ВИ Ара.

246. Познато је да у неким говорима им. *свиња* има Н—Амн. *свињи*,⁷⁴⁸ што овде није случај: *свиње* Арн Ара, *свиње* ВИ.

247. Ако су именице које означавају сроднике саставни део неког личног имена, по правилу губе свој акценат и остају непромењене у косим падежима самог имена: са *деда*-Ђоком Мис, *ѣтѣ деда*-Јобе ВИ, мјѣга *деда*-Вѣсу Ра, били ко *шѣшка*-Нѣвке Вр, идем ко *шѣшка*-Мире МВ (отуда и: *шѣшка*-Крунѣн син О), за *баба*-Јўлку ВИ, код *баба*-Јўле Др, *чика*-Драгу Пру, до *кума*-Рўже Си. Ова појава, иначе раширена у нашим говорима,⁷⁴⁹ захватила је и неке именице којима се означавају титуле и занимања: Навáli са *цар*-Кáрлом Ду, *цар*-Кáрла ВИ, *мајшор*-Мићи Н, *јосион*-капетане СБ, *јосион*-капетане ВИ.

248. „Очева жена његовој деци из претходног брака” је:

а) *маћа* Мис Бу О СЕ Мар Ба Би Ра Па Про Ве Ту Кр Ст Тр Ру Ман ВИ Пру Ам Кор СБ Рог Ду Сл Др Си Мир Рож Арн Ара Ј З; дат.: *маћи* Мис Ру СБ СЕ Мар Ра Кр Ру Арн Ј; акуз.: *маћу* СЕ Мар З Ра Па Ве Кр Ст Ам Н МВ Ј Ба СБ (уп. пеј. *маћѣшина* Мис);

б) *маћија* О ВИ Са Си, *маћија* Прк; акуз.: *маћију* Си Са;

в) *маћекa* Мис Ара Па; дат.: *маћеки* Мис Па; акуз.: *маћеку* Па;

г) *маћика* МЦ Би, *маћика* Др, *маћика* Мир;

д) *маћака* Би.

Биће да је по угледу на ликове типа *маћа* добијено *дћа* (очух) Ман Сл Арн Ту Кор Рог, поред *дћу* (Нјд.) Тр Ру Рог Рож Би.

249. *Крсѣноша* има двојаку множину: биле *крсѣноше* Бу, тѣ се звáле *крсѣноше* О, ишлѣ-су *крсѣноше* Сл, *крсѣноше* Кор, поред: *крсѣноши* Рож, *крсѣноши* идў Кр, сáчекају се тђ *крсѣноши* Про, идў *крсѣноши* Кр. Из Ру имам и „контаминирану” синтагму: тѣ су се звáли *крсѣноше*. У једином регистрованом случају *ручконоша* је ж. рода: порáнила *ручкондша* Рог.

⁷⁴⁷ РМС III, 584.

⁷⁴⁸ Уп. нпр.: Ник. Срем 342; Пецо—Милан. Ресава 331.

⁷⁴⁹ Уп. нпр.: Смић Левач 292; Мил. Кик. 25; Ник. Срем 342.

250. Им. *сиромах* губљењем -х не прелази, као у неким другим говорима,⁷⁵⁰ у ж. род. Чувању осећања припадности м. роду свакако је допринело често супституисање финалног х сугласником к, са успостављеном алтернацијом к: и, к: ч у парадигми, чиме се *сиромак* прикључио именицама типа *јунак*: *сирџмак* Ту СБ Ара МЦ Прк Мир З, *сиромак* Ман Ду, *сиромаку* Ара Мир Ду, *сиромака* Мис Па Н Мир Рож МЦ, *сиромаче* Мис О, *сиромаци* Па Кр Ст Прк Рог З Ду Ман Арн Ара Ј Си Би Мир, *сиромака* (Гмн.) Мир Ара Би, *сиромацима* Би, *сиромаке* Мис Си Би, поред: *сирџма* Ра Си Рож Ј, *сирома* Кор Н Рог Ду Сл Арн, *сирџма* Па Про Кр Ст Ру Би, *сирџма* СЕ Мис. У Мис сам бележио: *сирџмаси*, *сирџмасима*, а у више места множину типа: *сиромаци* Кор Ду Сл МЦ, пџт *сиромаца* Ду, *сиромацима* Си. По свему судећи, *сиромани* су могли настати под утицајем им. *сиромашак* и придева *сиромашан*, односно од старе именице *сирџма* ж. (coll.).

ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА НА СУГЛАСНИК

251. Као и у већини говора Ш--В и С--В⁷⁵¹ основе, Ијд. има наставак -(ј)ом: јуначки се борио з бџешом Сл, са бџешом Кор Мир Би, бџешом О Мар Ру З, бџом (Ијд. бџ, ж. р.) МВ, *џађом* О Са Мар Ра Ту Ст Ман Ара, помџрили љџде *џађом* СЕ, мџчили га *џађом* Ј Ба, са *џџџом* МВ, под њинџм *џџџешом* МЦ, са *кџвџом* Сл Ара, сџстави тџ са *кџвџом* Ба, с *кџвџом* Ра, мџкрила *кџвџом* Рож, *кџвџом* Мис Ј СЕ Па Про Ве З Кор Ме Ман Са Си, са *лџжџм* Мис, пџсолим пџприком, са *сџљом* и са *мџиџом* Ј са *мџиџом* Бу Вр Ра Прк Ман Сл Мир Ј, с *мџиџом* Ра Прк Кор Ара, прџлиџи *мџиџом* МЦ, *мџиџом* Мис О СЕ Мар Ра Па Про Ве Ту Кр Ст Арн Тр Ру Ви Пру Ам МВ Н СБ Рог Ман Др Си Рож Ара Ме Ба Са, *мџлоиџом* МВ, *мџџџџом* Ј Ме, са *мџџџџом* Сл, Штџ њџш и са празнџм *мџџџџом* Кр, са *мџџџџом* Ст, *мџџџџом* Мар Ј Про Ру Кор Рог Ман Си Ара Са З Ба, *џџџџом* МВ, са *џџџџом* Прк, с *џџџџом* З, са њџговџм *џџџџџџом* Мир, *џџџџџџом* О Ра Мис, са *џџџџџџом* Мар Ра, *џџџџџџом* Ра, џзимџш *џџџџџџом* Би, са јџднџм *рџџџом* Би, *рџџџом* Ра, пџсолиш *сџљом* Ст, пџсџлиш *сџљом* Ра, *сџљом* Мис Вр О СЕ Мар Па Про Ве Кр Тр Ру Ви Кор Н СБ Рог Ман Ме Си Арн, *сџљом* СЕ Рож Са Ба, са *сџљом* Бу Сл Ара, мџка ти је, сџне, са *сџџџџџџом* Ј, са свџџџм *сџџџџџџом* Сл, са *сџџџџџџом* Мир Ара Са О Ра Ме Ве Кор Ман, са *сџџџџџџом* Кр Ст Арн Ба, са џнџм *сџџџџџџом* Си, с џтџм *сџџџџџџом* З, с *сџџџџџџом* З, *џџџџом* Мар Ра Ве Ст Рог Кор Са, са *џџџџом* Си, с џвџм *џџџџом* Ј, с јџднџм *џџџџом* З, *џџџџом* Мис.

⁷⁵⁰ Ник. Мачва 263.

⁷⁵¹ Стев. Груза 463; Мил. Кик. 25; Ник. Срем 341; Ник. Мачва 263; Поп. Госпођ. 175; Ивић Ловра („ређе“) 196; Ник. Кол. („узевши у обзир и одговарајуће адвербе“) наст. је тројак: -и/-ју/-ом) 48; Ивић Биогра. 157; Барј. Чумић 18; Павл. Рача 29. Појава је раширена и у Славонији (Ившић Посавски II, 10; Финка—Шојат, Винковци 91—92). Интересантно је да Обади у источној Босни имају наст. -ом/-ем (М. Симић Обади 74).

У нашој зони се чује прилог *ноћом* (в. т. 470),⁷⁵² а ли су чешћи ликови *ноћу* (према њему и: *дању*, *јуиру*) и *ноћи* (према којем је добијено и: *дањи*, *јуири*, *вечи*; в. т. 470). Изван адв. *ноћу* у грађи се нашао још само један пример са наст. *-ју*: з *бдлеићу* Ру.

252. У Гмн. неке од именице ж. р. на сугласник имају наст. *-ију*: *вдишју* Бу Коп Вр О Мис СЕ Мар Ра Па Про Ве Ту Кр Ј Тр Ру ВИ Пру МВ Рог Ман Др З Си Са Ме Ба Би Мир Рож Арн Ара, од *вдишију* СЕ, од *вдишју* Рож, *вдишју* Про Прк О СЕ, пун *вдишју* МЦ, *вашију* Ам Н СБ Ман Сл, *вашију* МВ Ман, *вашикју* (контаминација облика *вашки* и *вашију*) Па, бѣли *ушију* Рож, *кѡсишју* Па О Ра Про Ту Ст Тр Ру Пру Мис СЕ Мар МВ Др Си Рож Арн Ара Са З Ба Би, од они *кѡсишју* Прк, *кѡсишју* Кор МЦ О Ман, *кѡсишју* Н СБ Рог, од они *кѡсишју* Мар, *кѡсишју* Мар, *кѡдишју* Вр Коп Ј СЕ Ра Па Мар Про Ве Ба Ме Ту МЦ Ст Прк Тр Ру ВИ Пру Мис МВ Рог Ду Ара Са З Би Ман Др Си Мир Рож, *кѡкишју* СБ Н Ман Сл, *кѡкишју* СБ Мар, *кѡдишју* СЕ Про Ј МЦ, *нишју* Мис, *ноћју* Мис СЕ Ра, пѣт *ноћју* МВ, *ноћју* СЕ, поред: *ноћ* Рож Ст Прк, *ћѣрију* Вр Коп О Ј СЕ З Кор Ра Ме Па Про Ру Ве Ту Ст Прк Тр Ру ВИ Пру Мар МВ Рог Др Си Мир Ба Арн Ара Са, *ћѣрију* СБ МЦ, *ћѣрију* Н СБ Ду Сл, *ћѣрију* Мар,⁷⁵³ поред: *ћѣри* Рож Ара, пѣт *ћѣри* Ман Арн (облици *очију*, *ушију* наведени су у т. 216).⁷⁵⁴ Разуме се да је Гмн. од им. типа *ствар*, *реч*, *иѣриши* увек на *-и*.

ПОЈЕДИНЕ ИМЕНИЦЕ И ГРУПЕ ИМЕНИЦА

253. Место *маиш* долази именица *мајка* Ба Мис Мар СБ Ст Ду Ман Мир Ара МЦ; од *мајке* Ман, *мајки* (в. т. 232), *мајко* Вр Ам Кр Ст Ман, *иѣи*, слатка *мајка* Рог, *мајку* Ду, са *мајком* Рож Ве Сл Ме. Ајд. *маиѣр* слушао сам једино у псовкама: у вражију *маиѣр* Бу, у бѡжију *маиѣр* Про, *маиѣр* Ме Мар. Утицају гласила јавног информисања приписујем синтагму: *маиѣрни* јѣзик Мис, јер је, иначе, увек: *мајкино*, одн. *мајчино* (в. т. 268).

254. Им. *кѣи* гласи двојако:

Нјд.: *ћѣр* Мис О Вр СЕ Па ВИ Би Ду Ј Мир Арн Ме, мѡја *ћѣр* Коп, *ћѣр* ми порасла МЦ, *ћѣрка*⁷⁵⁵ Мис Мар О Ара Ба Па Ј Кр Ве МЦ Ман Ст Тр Ру Н Рог Сл СБ;

⁷⁵² А према њему и *дањом*, када је у прилошком значењу (в. т. 470).

⁷⁵³ За наст. *-и(ј)у* у Гмн. ове деклинационе врсте знају (у већој или мањој мери) Ш—В и С—В говори, а није непознат ни К—Р терену (Ник. Срем 267; Ник. Мачва 215; Поп. Госпољ. 175; Ивић Ловра 196; Ник. Кол. 46; Моск. Поцер. 32; Стев. Гружа 460, 581; Ивић Бногр. 155; Павл. Рача 29; Барј. Чумић 18; Грк. Чумић I, 130 (*кѡсишју*), 131 (*ноћју*/|*ноћ*, *кѡкишју*); Симић Левач (каткад) 317; Јовић Трст. 107 („само у рудименту *очију* ми, из *ушију* му излази”). Наст. *-ију* је без трага ишчезао у говору Галипољаца (Ивић Галип. 161).

⁷⁵⁴ Најновија истраживања су показала да се у делима савремених писаца, а то значи у савременом књ. језику, уопштавају искључиво облици *очију*, *ушију*, *кѡшју*, *вашију*/*ушију*, док је колебање примећено код им. *кѡки* (*кѡкишју*/*кѡкиши*) (М. Ник. Генптив 86—87). У делима савремених књижевника среће се, истина ретко, и Гмн. *ноћју*, док за *иѣишју* М. Николић не налази ниједну потврду.

⁷⁵⁵ Исто тако и: *иѡћрка* ми је (Ара).

- Гјд.: до *ћѣри* Ст, о-*ћѣркѣ* Ду, о *ћѣрке* Ви Сл;
 Дјд.: *ћѣри* Мис Ра Па Ру, *ћѣрки* Мис Бу Па Ве Ст Н Са Рож Ба МЦ;
 Ајд.: *ћѣр* Мис Ра Ст Ве Прк, *ћѣрку* Мис Бу О Вр Ј Мар Про СБ Прк
 Тр Си Би, за *ћѣрку* Ј Ст Ба;
 Вјд.: *ћѣри* Мис Вр Па Ст Ам Ду Си МЦ, *нѣка*, *ћѣри* Рог, *ћѣрко* Ам
 Мис Ду, *ћѣро* (дем.) Мис Про;
 Ијд.: са *ћѣркѣм* Мис Ст, са *ћѣрком* Па;
 Нмн.: *ћѣри* Тр Н Ба, *ћѣрке* Про О;
 Гмн.: *ћѣрију*, *ћѣрију*, *ћѣрију*, *ћѣрију*, *ћѣри* (в. т. 252), *ћѣрки* СБ Ман,
ћѣрки Н;
 Дмн.: *ћѣрима* Мис Мар Про Ве Ру Ба Рог Си Мир, *ћѣрима* Сл Арн;
 Амн.: *ћѣрке* Рог;
 Имн.: са *ћѣрима* Ра Сл.
 Из МЦ имам Ајд. *ићѣр*.

255. Двојако гласи и им. *кокош*:

а) *кѣкѣшка* Про Ј З Бу Мис, *кѣкѣшка* Н Кор, *кѣкѣшку* Ве Рож Би Кор, *кѣкѣшку* Ве, с *кѣкѣшком* Мис, *кѣкѣшке* Н, *кѣкѣшке* Па Мир Бу, *кѣкѣшки* (Гмн.) Ј, *кѣкѣшкама* Па Мис Ст;

б) *кѣкош* З Мис, *кѣкѣи* Би, *кѣкѣшима* Мис, *кѣкошија* Арн, *вѣтај кѣкоши* Вр, *пѣкупи кѣкоши* Ј, с *кѣкѣшима* Си, *кѣкошију*, *кѣкошију*, *кѣкошију*, *кѣкошију* (в. т. 252). У једнини претежу облици им. *кокошка*, супротнo приликама у множини, где је превага *кокоши* над *кокошом* нарочито дошла до изражаја у генитиву.

256. Познато је да именице ж. рода на *ѣ* нису успеле очувати своју деклинациону индивидуалност у многим нашим дијалектима. У неким говорима (призренско-тимочки и К—Р терен,⁷⁵⁶ на пример) оне су једноставно пришле им. м. р. на *ѣ*. На тај корак упутило их је, како је примећено,⁷⁵⁷ неколико момената: а) исти завршетак у Нјд.; б) једнакост Нјд. и Ајд.; в) факат на најчешће означавају мртве и(ли) апстрактне ствари и појмове; д) њихова малобројност. Процес одумирања ове деклинационе врсте потпомогнут је и убрзан приласком појединих именица *-а* основи, што се постиже додавањем наст. *-ка* или *-а*⁷⁵⁸ (*вашка*, *мајка*, *зверка*,

⁷⁵⁶ Белић ДИЈС 302, 305—306; Стан. Тимок 399—400; М. Павл. Срет. 159—160; Стеван. Бак. 108—109; Богд. ГББП 52, 56; Михајл. Леск. 31; Елез. Речник *младос* м. и ж. рода; Симић Левач 316—317; Јовић Трст. 106; Пецо—Милан. Ресава 330; Алекс.—Вуком. Жупа 305; Барј. Лепосавић 427; Барј. Метоксија 179. „Највећи дес именица ове групе прикључио се именицама м. рода на сугласник” и у галипољском (Ивић Галип. 197). И у околини Раче ове именице „најчешће су мушког рода” (Павл. Рача 29). Питање им. ове врсте Д. Јовић обрађује у чланку *О проблему именица III врсте у неким шикоавским говорима*. — ЗФЛ IV—V, 156—162.

⁷⁵⁷ Уп. нпр.: Белић ДИЈС 305; Д. Јовић, *О проблему именица III врсте у неким шикоавским говорима*. — ЗФЛ IV—V, 156—162.

⁷⁵⁸ Уп. Симић Левач 314; Павл. Рача 29.

кайка, кокошка, коска, ћерка, цевка, буђа, лажса, чађа, њеда).⁷⁵⁹ Потврде оваквог осипања ионако сиромашног фонда им. IV врсте могу се срести у свим нашим говорима, као и у књ. језику. У вези са приликама у нашој зони истичем следеће:

а) Није озбиљније пољуљано осећање припадности ове врсте ж. роду. Тако у прикупљеном материјалу стоји једино: једна *њѓд* МВ, једна *њѓд* Мис, две *њѓди* Н Мис, *чађ* је црна, сине МВ, уватила се *буђ* МВ, пуну *њрѓѓи* Би, из једне *њрѓѓи* Ме, умро од *глади* Ст, једну *њсѓаи* Мар, малу *њсѓад* Си, са две *њсѓади* Др, неколку *њсѓади* Ду и сл.

б) Из Неменикућа, Марковца и Велике Иванче имам нешто потврда преласка ових им. у м. род, али се не би могло рећи да је појава узела ширег маха: шѓбо *крѓ* Н, с оним *маићом* Н, последњи *каѓ* крѓи Н, било је *њрѓѓа* Мар, *младеж* се погосподијо ВИ. Сви примери потичу из села изложених осетнијем утицају К---Р идиома. У колубарском пределу забележено је: свѓ по њѓму њишо *ѓрѓи* Ара.

в) Судећи бар по подацима којима засад располажем, спорадични прелазак им. типа *масѓ* у I врсту богато је компензиран процесом супротног смера, тј. уклапањем неких именица м. рода на о у деклинациони модел четврте врсте: сама *ѓсар* Кр, самѓм *ѓсаром* Кр, ѓнѓ *ѓсар* Ст, поред: поред отѓга *ѓсара* МВ, предѓ саму *мрѓк* О, сама *лѓј* Кр, поред: тај *лѓј* Кр, лепу *мирѓ* Ам,⁷⁶⁰ моју *њѓѓѓ* Си, сваку *њѓс* Ам, пѓсле тѓ *њѓрѓи* Ду, зар ѓма *сѓѓѓи* Си,⁷⁶¹ једна *ѓжѓс* Мис. Им. *сѓрах* овде гласи *сѓрѓс*, у *сѓрѓѓѓи*, раѓим са *сѓрѓићом* Бу. Уп. и: ваѓимо ону *њѓр* Ј, али: *њѓрићѓ*, *њѓриће* Ј.

г) Нису честа укључивања ових именица у III врсту помоћу наст. морфема *-ка*, *-а*. Осим већ помињаних им. *мајка*, *ћерка*, *кокошка* бележио сам и: *ваѓка* Бу Рож, *ваѓке* (Нмн.) Рог, *ваѓке* Бу Про Н Мис, напале *ваѓке* и глад *Ме*, *ваѓки* (Гмн.) Н, поред: *ваѓ* Мис; *кѓска* Па, брез *кѓски* Бу. Према књ. им. м. рода *кѓломаз*⁷⁶² овде је *коломаза*: стѓгла *колѓмаза* Мар.

257. У вези са им. ове врсте треба имати у виду и следеће појединости:

а) Именица *варѓи* увек је ж. рода: *варѓи* бѓла СЕ, у *варѓи* О Бу Мис Вр Ст Кор Тр Ба, до *варѓи* Вр, по *варѓи* Бу Кр, из *варѓи* Коп Мис Пру.

б) У књ. језику долазе напореѓо *руковѓи* и *руковѓѓ*, с тим да је прва им. знатно чешћа.⁷⁶³ На нашем терсну је бележено:

⁷⁵⁹ *Пѓд* је пришаѓ *-а* основи у галипољском (Ивић Галип. 199), али ће у неким срединама ова именица, опет, бити м. рода *њѓѓѓ*. Тако је нпр. у Рачи (Павл. Рача 29) и клаѓањском крају (мој материјал). Уосталом, и *њѓда* и *њѓѓѓ* су стекли статус стандарднојезичких облика (РМС IV, 375—376).

⁷⁶⁰ Осећање рода је можда попустило под утицајем синонимне именице *мира* Кр, ѓма лепу *миру* Мир, *миру* јаку Кр.

⁷⁶¹ Наслањањем на деклинацију им. *мисаѓ*? Иначе, и овде се, као и у биографичном говору (Ивић Биогр. 157), може чути: ѓна *мис* Ст, поред: *мисѓ*.

⁷⁶² РМС II, 789.

⁷⁶³ РМС V, 579. Отуда и гл. *руковѓаѓи* и *руковѓѓѓи*, *руковѓѓѓѓи* (РМС V, 579).

— вѣлика *рѹковед* Си, на моју *рѹковед* Би, *рѹковед* Ве Мир, на *рѹковѣд* МЦ, на *рѹковед* Би МЦ, *рѹковѣди* Ба, *рѹковѣди* (Амн.) Прк, кѹпим *рѹковѣди* СБ, на *рѹковѣди* Би, правѣ се *рѹковѣди* Ме, дѣсет *руковѣди* Би, *руковѣдима* се кѹпи Мир; регистровано је само: *руковѣдѣни*, *руковѣдѣш* Рож;

— *рѹковѣћ* Мис О Про ВИ МВ, на *рѹковѣћ* О, ону *рѹковѣћ* Мис, *рѹковѣћи* се направу СЕ, на *рѹковѣћи* Ра О, трпаш оне *рѹковѣћи* Бу, ѳзмѣмо *рѹковѣћи* СЕ, кѹпи на *рѹковѣћи* Рож, на *рѹковѣћи* О, *рѹковѣћи* (Амн.) Вр Про ВИ Мис Ам Ара;

— скѹпљаш ону *рѹковѣћу* Бу, бацамо *рѹковѣће* Ра.

в) Именица *ниѣ* („упредена жица за основу у ткању“) у јединини је мушког, а у множини — женског рода.⁷⁶⁴

у два *ниѣа* Па, два *ниѣа* Ту Рож Ме, за два *ниѣа* Си, у два-*ниѣа* Кр, четпри *ниѣа* Рож Па, четпри *ниѣа* Ту;

ниѣи се наните Би, ѳстану оне *ниѣи* Ме, тѣ *ниѣи* Кр, стѳјѹ *ниѣи* СЕ, јѣдне *ниѣи* Рож, *ниѣију* Мис, у *ниѣи* Па Ме, у вѣ *ниѣи* Ду, увѣдемо у *ниѣи* Би Прк Ба, вѣжеш *ниѣи* Ба, крос те *ниѣи* Ба, са *ниѣима* Рож.

увѣдемо у *ниѣе* Ара Др ВИ СЕ Ра, ѳ-*ниѣе* ѳводѣмо ВИ, направиш *ниѣе* МЦ, сакрѣи *ниѣе* ВИ.

У ствари, од јѣднине се могу чути, изгледа, само окамењени остаци уз бројеве 2, 4, док се *ниѣи*, одн. *ниѣе* све више осећају као *pl. tantum*. Ваља, истина, признати да се не може без икакве резерве искључити могућност да су облик *ниѣе* Амн. им. м. рода.

ПОЈЕДИНАЧНЕ НАПОМЕНЕ О ИМЕНИЦАМА

258. Неке семантичке, морфолошке и друге особености именичке деklinације приказаћемо само навођењем азбучним редом извесног броја именица:

амрѣл, м. Ј, од *амрѣла* Ј. У књ. језику ова именица је двородна.⁷⁶⁵

најпотрѣбнија *арѣишкѣла*, ж. З.

баѣиалиѣѳн (‘батаљон’) Мар.

бисаѣе Па, *бисаѣе* Мар Мис Кор, *бисази* Мис.

биѣишкѣла, ж. Ам Рог, на тѹ *биѣишкѣлу* Ам, пѣт кѳмшија за *биѣишкѣлом* Рог, *биѣишкѣле* пѳбацаѣне Са.⁷⁶⁶

бѹндѣр, м. (‘бундева’) МЦ, поред: на ѣѳј расту *бѹндѣви* Мир. И у књ. језику се толерише *бѹндѣв*, м., поред чешћег лика *бѹндѣва* (РМС I, 304).

⁷⁶⁴ У РМС је „*ниѣи* и *ниѣи* ж. (ретко м“; III, 797), а у РЈАЗУ: „*ниѣи*, *ниѣиа*, м. или *ниѣи f.*“ (VIII, 200). Код Вука у Рјечнику из 1818. стоји само „*ниѣи*, *f. pl.*“, а у Рјечнику из 1852: „*ниѣи*, м. (највише се говори *pl. ниѣи f.*, али се може чути и овако н. п. (откано што) у два *ниѣа*, у четпри *ниѣа*)“.

⁷⁶⁵ РМС I, 78

⁷⁶⁶ Исп. Пецо—Милан. Ресава 331; Павл. Рача 19; Симић Лѣвач: *биѣишкѣла* (стр. 310), поред *биѣишкѣло* (280).

Валоне (Валона у Албанији) *Ме*, *стйгли* у *Валоне Ме Ра*, у *Валони-ма Ме*.

у *Вишлејему Мис*.

Мй на *ваинар* кѹнимо *Кор*, поред: за *ваинер Си*, на *ваинер О*, на *ва-шеру*. Уп. и т. 85.

Гаврило-Деврило Ј, поред: *Гавриле-Девриле Ба* — говори се пред очекиване снежне падавине, у смислу: „пашће снег, па ће се деврити”. Уп. и: сйђе *анђео Гавриле Ба*.

ййса, ж. Ст, у *ййси* Ст.

дѣда (увек м.) *Кр Ст*, *стари дѣда Ра*, *мој дѣда Ра О*, *црни дѣда вок. Ба*.

дође дѣиш, м. Ман.

били су зрѣли *дѹдињи*, м. Н.

ђубре, с. Мир *Вр Сл Коп*. У Ресави ова именица „има најчешће облик и промену именица женскога рода на -а”.⁷⁶⁷

звѣр, м. МВ.

знање *Вр Ст* се јавља и по моделу -а основа: нѣмам онѹ *знању* МВ.

Зрењанин се повео за именима места типа *Лешѿане*: Они *отишли* за *Зрењане Мис*.

Јѣдрене (град у Турској) је увек им. м. рода на о: *Јѣдрен Ду*, *Јѣдрен Мис Мар*, у *Јѣдрен Мар*; уп. и: на *Јѣдрену Сл Си Вр*, у *Јѣдрену Мис*, до тѣга *Јѣдрена Мис*.

Јѹда *казала* Ман, *Јѹде* *казале* Ман, поред: *дошли Јѹди Рож*, *Тй* су га *Јѹди јурили* Арн.

цар *Кѣрле Ду*.

бѣљи су *каруци* Па.

кйло *млѣка* ВИ, *кйло* *вина* Ра Ме, *кйло* *сѣде* Ра, *јѣдно кйло* Па, на *кйло* *Коп*, за *кйло* *брашна СИ* Ме Би, *два кйла* Па Ра Н, *три кйла* Бу Прк, *два-кйла* Про Кр, *пѣ кйла* Ду. Само двапут је записано: *две кйле* Ј, *от пѣла кйле* О.

комййи *отишли* Прк, у *комййима* Прк.

*конзѹлија*⁷⁶⁸ (ж.) *лекара* Вр.

с *кѣнце* *четрнѣсте* *гѣдине* Арн.

коиййи ж. МВ Н, *коиййиу* МВ Н.

У значењу *Schoss крила* су, као и у Левчу,⁷⁶⁹ увек *pl. tantum*: *сѣднѣ* *јој у крила* Си, у *крила* Кор, *карабин* му на *крилма* Прк.

машинййстери „*машинисти*” Рог.

мѣо *дѹва* у *ћѹмур* Ба.

тѹ месѣвеђу, ж. Прк. У књ. јез.: *месѣјеђе* и *мѣсојеђе* ж. мн. (ређе с.).⁷⁷⁰

⁷⁶⁷ Пецо—Милан. Ресава 330.

⁷⁶⁸ Према именици *конзул?*

⁷⁶⁹ Симић Левач 275, 279.

⁷⁷⁰ РМС III, 350.

ѣклам *миљеја* Ам. У књ. јез.: „*миљѣ*, -ѣа м. (мн. -ѣи)“⁷⁷¹

мдчвѣр, м. Би, по *мдчвѣрима* Би.

на *ндсилѣма* МЦ.

кдвче на *ѣаниѣолѣнима* Мир.

дѣѣоше бугарски *ѣарламениѣри* Си.

ѣѣрошка (парожак), ж. Би, са трѣ *ѣѣрошке* Би.

свѣка *ѣѣраја*, ж. Прк, вѣто ѣмѣ *ѣѣраје* Прк, тѣчак с *ѣѣрајама* Прк.

у *ѣѣнокоѣѣма* Сл. Код Вука, а одатле и у РМС, *ѣѣнокоѣ* м.⁷⁷²

ѣѣлажѣник СЕ Мар, *ѣѣлаженик* Прк.

ѣѣрез, м. Н.

ѣѣуж, м. МВ Ст, поред: *сиѣужеве* Ст. (в. т. 190)

радија, ж. (‘радио-пријемник’): преко *радије* чѣли Арн.

ракла/ракаљ, ж./м.: *ракла* јѣдна Би, вѣмо ѣмѣ јѣдан *ракаљ* Ме, *рак-*
љеви Ам.

раниа, ж.: Бѣла је прва по *рании* Ба.

рдѣоз, м. МВ.

совѣа, ж. (‘сафт’): прѣлије оном *сѣвиѣом* Вр.

Стари град *Содома* је м. рода: свѣ ѣде у *Сѣдом* МЦ.

Тирана гласи: *Тѣране* МЦ, у *Тѣране*, за *Тѣране* Си.

ѣемане је, као и у Левчу,⁷⁷³ pl. tantum м. рода: *ѣемѣни* О Мис Кр МВ
Др МЦ, излѣзили ови *ѣемѣни* МВ, са *ѣемѣнима* Мис, прѣближно *ѣемѣ-*
нима Ве, није имѣло *ѣемѣни* МВ.

ѣѣшка, ж. Н, на трѣ *ѣѣшке* Н, на *ѣѣшки* СБ Ам, *ѣѣшѣк* Мис.

ѣѣздо (‘узда’), с. Прк Арн Сл, *ѣѣзде* (Нјд.) МЦ, натѣкне им *ѣѣзда* (Амн.)
Арн.

ѣѣкла се зѣда Вр.⁷⁷⁴

Шѣѣѣѣри (‘Шпанци’) Ра.

⁷⁷¹ РМС III, 371.

⁷⁷² Вук Рјечник¹ 555; Вук Рјечник² 500; РМС IV, 425.

⁷⁷³ Симић Левач 239, 279

⁷⁷⁴ Од нем. *Sockel* ‘доњи, мало извучени део зида’. У књ. јез. *сѣкл* м. и *ѣѣкла*||
ѣѣкла ж. (РМС V, 913; VI, 811).

Б. ПРИДЕВСКО-ЗАМЕНИЧКА ДЕКЛИНАЦИЈА

ОДНОС „ТВРДИХ” И „МЕКИХ” ОСНОВА

259. Намеће се утисак да однос „тврдиx” и „мекиx” основа на овом терену ипак није озбиљније нарушен.

а) По свему судећи, старије стање се најбоље држи у Нјд. с. рода: чӯдо *бѣжсије* Кр, *бѣље* време Ба, *вѣше* село Сл, *врӯће* брашно Тр, *врӯће* је Рож, *ѡвече* Прк Ме, *ѡучеће* ВИ МВ Ду Ман Си, *ѡучеће* Ве Ту Кр Мир МЦ, *зѡдње* Би, *зимње* доба Прк Мир, *јесєње* хӯбре Мис, месо *кѡзије* Ј, *кѡзије* Бу О Ве Ту Тр Ру Мир Ара Ј Са, *кучеће* Ве, *кокодшиње* месо Кр Са Кр, *лєиње* Би Прк, *лєиње* доба Коп, *лєиње* дѣбо Ба Ам, *лѡше* Ман Н, *лишеће* Кр Ме МЦ, *ѡвче* месо СБ Си Арн, *ѡвче* Ве Прк МВ МЦ, *ѡвечеће* месо Ме, *ѡвчије* месо Бу Ј Ст, *ѡвчеће* месо Па Кр, *ѡвчеће* Бу О Мар Ве Ту Ара МЦ, *у сиње* мѡре Прк, *срѣдње* МВ, *шӯђе* имање Вр, *шӯђе* Ра ВИ, *хуреће* О Мар Ве Бу Па Ту, *хуреће* пєрје Ра ВИ Сл, *шуйље* Ба Ме Ман Си и сл. Примере типа *беље*, *бєлише*, *ѡлуље*, *ѡуже*, *мање*, *мекше*, *млађе*, *ниже*, *скуље*, *слађе*, *суље*, *шуйље*, *црње*, *црњише* итд. в. у одељку о компаративу (т. 283).

Уопштавање наст. тврде промене извршено је најдоследније у *сво* и *шуйљо*: *свѡ* сѡто Рож Ара, за *свѡ* време Н, *свѡ* сиромашто Ра, *свѡ* плашће Ду, *свѡ* жѡто Кр Ам Рог Мис СЕ, *свѡ* задовѡлсто Про, *шуйљо* Бу Прк Кор Ј Н Ман Ду З Арн Рож, *шуйљо* дрво Ту Арн, *шуйљо* ѡво Мис. Стекао сам утисак да су ипак ретки примери типа: *ѡивљѡ* дрво МВ, *ѡивљѡ* Мир, на *ѡивљѡ* се калєми МВ, *ѡвѡракљѡ* дрво Прк, *врӯћѡ* Си, *ѡвѡчо* месо Мис, *ѡѡѡужѡ* је тѡ Ру, *срѣдњомеѡѡѡцинску* шкѡлу Мис, *срѣињѡ* (< *срѣињѡ*) ви Бѡдње вєче Мар.

б) Осетно претежу потврде очуваног старијег стања и у Г—Ајд. м. и с. рода: *ѡѡжѡињѡѡѡ* пѡста Би, *ѡѡскрѡињѡѡѡ* пѡста Ра, *врӯћѡѡ* О, *ѡѡмѡћѡѡ* Сл, *ѡѡужѡѡѡ* Прк, *лєињѡѡѡ* Ве Прк Би, *сѡна* *млађѡѡѡ* Кр, *млађѡѡѡ* Рож, *мѡјѡѡ* Ру, код *мѡјѡѡѡ* ѡца Рог, из *мѡјѡѡѡ* села Рог, ѡвѡга *мѡјѡѡѡ* кѡмшије СБ, од *нѡшеѡѡ* нѡрода Тр, *ѡрајѡѡѡ* лишѡѡ О, *ѡвѡѡѡѡ* сѡра, кѡјмака *ѡвѡѡѡѡ* Ам, *ѡрѡзѡѡѡ* лӯка Тр, *ѡѡзѡѡѡѡ* мрѡса Ру Мис, *ѡѡзѡѡѡѡѡѡѡѡ* Мис, *ѡѡѡѡѡѡѡѡ* Ст, *ѡрѡћѡѡѡѡѡѡѡѡ* Мар и сл.

У изразитој су мањини облици типа: брѡшљѡна *ѡивљѡѡѡ* Си, *шуйљѡѡѡ* Ру, *свѡѡѡ* ме ѡжѡри Ман, *свѡѡѡ* вѡла ѡсекли Мис, *свѡѡѡ* је га ѡцѡпо

Рог, скинули га *содіа* О. У грађи се нашао и једна потврда супротне тенденције: *идкѡјнеі* Јакова Ме.

в) За сагледавање односа двају основа мало пружају Д и Лјд. због изједначавања ових падежа са Ијд. Тамо где не стоји *-им* наилазимо на блажу тенденцију потискивања *-ем* формантом *-ом*: у *шуйльѡм* дрвету Ј, по *наидѡм* обичају Кор, у *Гѡрњѡм* Миланѡвцу Арн. Разуме се да убедљиво претежу потврде чувања старијег стања: у *нашѡм* винограду Кр, у *ѡѡжисийѡм* посту Ру, у *кодѡм* роду Са, у *кодѡм* крају Ј, *мѡдѡм* сину Арн, *мѡдѡм* житу Би, *нашѡм* сину Прк, у *нашѡм* вѡгњакѡу Би, у *шуйльѡм* дрвету Ара, у *шуйльѡму* дрвету Ј.

г) Бројнији су примери са очуваним наставком меких основа и код придева на *-ев*: *ираничево* дрво Ду, *жѡдильѡву* шѡму Па, *косѡчево* МВ ВИ, *краљев* сѡн Пру, *краљева* кѡњѡца Ј, *краљѡво* лѡвѡште Па, *Лѡзѡрева* сѡбота Ман, *Лѡзѡреву* сѡботу Мир, *Мѡлошево* МВ Сл, *младѡшев* ѡтац Ба, *ирѡдильѡва* шѡпа О, *ирѡдильѡв* Мис, *Урошево* МВ, *цѡрева* жѡна Па. Увек је: *Борисављев*, *Војисављѡво*, *Милисављѡво* итд. (о овим и сличним облицима говори се у т. 271).

Чују се, истина не често, и ликови који сведоче о ширењу наст. тврде промене: *жѡсильѡв* лѡс СБ, *жѡдильѡв* лѡс Ба, *жѡдильѡво* дрво Ба, *учѡиљѡва* жѡна Мис, *учѡиљѡво* СБ, *учѡиљѡв* стѡн Сл. *Учѡиљѡ* је реч новијег датума, а *жѡсильѡв* је могао настати и угледањем на облике типа *ѡуков*, *јасѡнов*, *ѡраѡв*, *расѡнов* и сл.

Ширење наставака тврде промене општа је карактеристика Ш—В дијалекта. Процес је најрадикалније спроведен у Банату и Бачкој, да би већ у Срему био скромнијег домашаја.⁷⁷⁵ Највише сличности са централношумадијским приликама показује говор ваљевске Колубаре,⁷⁷⁶ а донекле изненађује експанзивност наст. тврде промене у Грузи, где је, између осталог, по правилу: *врућѡ-врућѡі*, *крњѡ-крњѡі*, *лејњѡ-лејњѡі*.⁷⁷⁷ Разлика између тврдих и меких основа сачувана је у херском говору, док код Галипољца „остатака старијег стања има само у ном. јд. ср. р.”⁷⁷⁸

ПРИДЕВСКИ ВИД

260. Нјд. м. рода је практично једини падеж који чува разлику између наставака одређеног и неодређеног придевског вида (*-ѡ* : *-ѡі*). Ни то се разликовање, међутим, не поклапа увек са приликама у књ. језику, јер се у целој зони, и то не баш ретко, могу чути примери типа *ѡијачан* дан,⁷⁷⁹ облици помало необични за стандардну норму: *спрѡмили* за *ѡлаі* дан Рог, ни за *ѡлаі* дан Кр, једе се *ѡѡ* смѡк Рож, ѡн је *ѡлаван* мајстор. Мис,

⁷⁷⁵ Ивић Банат 151; Мил. Кик. 24; Поп. Госпођ. (у Нјд. с.р. „остаје по правилу *-ѡ*”, изузимајући *лѡшо*, *сѡд*) 182; Ник. Срем: „Ипак је, међутим, више примера у којима се чувају наставци 'меких' основа” (343—344).

⁷⁷⁶ Ник. Кол. 48.

⁷⁷⁷ Стев. Груза 451.

⁷⁷⁸ Ивић Хере 336; Ивић Галиш. 208.

⁷⁷⁹ Појава је примећена и у другим говорима. Уп. нпр.: Алекс.—Вуком. Жупа 305; Стеван. Бак. 115; Симић Левач 324.

Свѣтї Пѣтар је *лаван* Ман, он је *лаван* за-тѣ Др, *дѣжуран* један капетан Ду, да један биде *мушак* у-кући Мис, Тај мој ујак *нѣрођен* рѣко Пру, *иџачан* дан Ме, нѣма ни *радан* стаж Си, у *радан* дан Кр, *увате* у *радан* дан Ме, једѣ се *сиѣр*, а нѣкад *млад* кајмак Сл, на *сам* Ускрс погинуо Си, тѣ ми је *срдѣањ* сѣн Мис, *иуђ* сѣн Пру, у *иуђ* пѣсѣ Мис.

Нешто слично срећемо и у Вјд. м. рода, где уз именицу може стајати придев у Нјд., и то у облику неодређеног вида: Живѣмире, *дѣван* брѣте Ра, *дѣван* сѣне Др, *дѣван* Бајо О, кѣку, Бѣже *дѣван* Мис, *крѣсан* сѣне Па. Разуме се да убедљиво претежу примери типа: *слаѣки* брѣте Па, *слаѣки* сѣне Рог Па, *дѣвни* Бѣже Пру. Р. Павловић у околини Раче бележи вокатив: *ирдан* сѣнко (Павл. Рача 30).

261. Овде се придеви, заменице (сем личних) и редни бројеви мењају практично једино по одређеној прид. промени. Из те опште слике донекде се издваја Гјд. на -а, ограничен на извесне категорије и ситуације. То су: а) партитивне конструкције; б) имена празника; в) темпорални изрази; г) означавање географских и топографских имена и други, овима слични, клишестирани изрази:

а) *бѣла* брѣшна Мис, *бѣла* лѣка Мар Ве Па Ст, лѣка *бѣла* Рог, кѣпите *бѣла* лѣба Ара, *бѣла* лѣба Ст, преко *бѣла* свѣта Ду, на срѣ *бѣла* пѣља Ме, од *ираничева* дрвета Коп, кѣт лѣста, кѣт *зрѣла* парадајиса Мир, *лиѣова* лѣста Мис, *лѣда* вѣтра напољу Би, нѣма ни *млада* сѣра Па, главицу *мрка* лѣка МЦ, *иѣрна* буздована (у песми) Мис, сѣмо *иѣсна* пасуља и кромпѣра Ру, *иѣрѣина* брѣшна Мис Па Рож Мир Ра, сѣмо смо имали *сиѣрна* лѣба Прк, *сува* мѣса Коп Мис, *сува* лѣба Мис, до *Сѣнчева* заласка Ду, дај *иѣрна* лѣка ВИ, лѣка *бѣла*, лѣка *иѣрна* Рог, от *иѣрна* лѣка Си, от *иѣрна* брѣшна Мис;

б) до *Бѣрѣева* дана Мар, после *Бѣрѣева* дана Мар, трѣћи дан *Бѣрѣевадне* Прк, до *Марковадне* Прк и сл. (в. примере у т. 204), од *Вѣлика* пѣтка Коп;

в) Бѣли су комѣти *бѣларска* рѣта Ве;

г) до *Вѣлика* Пѣља Прк, из *Вѣлика* Орашја Кр, из *Вѣлика* Пѣља Пру, от *Цѣрева* Сѣла (место на бугарској граници?) Си;

Наводим и: *иѣова* пѣсла О, преко *Мѣлошева* вѣтњака Мис, *иѣова* пѣсла Ме, са *сѣлѣнска* вѣрнта О. У стиху долази и Гјд. *иѣна*: *Идѣ* кѣла сѣна покрај нѣса *иѣна* Ве.

Трагови именске промене у другим падежима сасвим су ретки: за *млада* чоѣка Мис, *Сѣѣру* нѣко нѣје крѣв што је ѣстаријо Рог, на *вѣдру* нѣбу Ме, у дѣму *иѣчу* МЦ, Тѣ би брѣјало по *иѣчу* сѣлу Рог.

Овакав Гјд. представља чврсту везу наше зоне са већином говора Ш—В, па и С—В базе.⁷⁸⁰ На готово идентичан распоред наст. -а наишли су истраживачи говора Баната, Бачке и Галипољаца, на пример. Резултати испитивања простора омеђеног Космајем и Букуљом обистинили су предвиђања „да ће доција испитивања наћи овога још више, можда

⁷⁸⁰ Поц. Госпођ. 178; Мил. Кик. 33; Ивнѣ Галиш. 210—211; Ник. Срем 346—347; Ивнѣ Хере 337.

и у другим говорима у суседству”.⁷⁸¹ Сличност (која у неким детаљима досеже ниво пуне подударности) прилика у Госпођинцима с нашом зоном и галипољским уверљиво верификује Ивићево тумачење порекла појаве код Галипољаца, као и одређивање њене релативне старине на терену Ш—В и С—В дијалекта уопште. Убедљиво је и његово објашњење „узрока који су довели до овакве специјалне стилизације употребе остатака наст. -а.” П. Ивић их види у аутоматском, механичком преношењу наст. -а са именице на атрибут са којим је, иначе, чврсто везана у тзв. „syntagmes bloqués”.⁷⁸²

262. У целој зони се чују и дужи и краћи облици Г (А) јд. м. и с. р., с тим да су они први (-оја/-еја) знатно чешћи (отприлике 2 : 1). Потврдама наведеним у т. 259 додајем и ове:

а) *бѣлоја* дѣба Рож, *бѣлоја* лѣка Мар МВ Ду, *бѣлесноја* Рож, *божсѣи-њѣја* пѣста Ра, *васкришѣја* пѣста Ра Ту, *вѣлкоја* ВИ, *вишњевѣја* лѣста Вр, *илујѣја* народа Арн, *далекѣја* Кр, *живѣја* Мар МВ Ман, *жушѣја* Кор, *зрѣлоја* Ј, *једноја* Вр, *кујусноја* Вр, *којѣја* Мис, *какѣја* О, *кућевноја* Мар, *лишовѣја* лѣста Рож, *лидвоја* лѣста Рог, *мојѣја* Бу О Мис Ст СЕ Мар Ве Кр, *моја* Па, за *моја* сѣна Ј, *мривѣја* Бу, *ндѣја* ВИ, од *нѣкоја* вѣпра О, *никакѣја* Вр, *никоја* Ст Ам, *овѣја* Ам СБ Др, *ничеја* Мар, *нѣивоја* Ам, код *идвѣрноја* ВИ, *идкѣжноја* Арн, *ирѣјиноја* Бу Мар Рож, *ирѣшлѣја* Ман, *ишѣомѣја* Вр, *рањенѣја* Пру, *ручноја* Ве, *самѣја* Мис, *свѣчеја* Ве, *свѣачкоја* Мис, *славѣкоја* Мис, *сѣарѣја* ВИ, *сѣарѣјеја* Мис, *бесѣарѣјеја* Н, *сѣрѣноја* Ст, *сѣрѣноја* Па, *сѣвоја* мѣса Пру, *шакѣја* О, *швѣја* О, *швѣрѣја* Бу, *Тѣминоја* Ам, *шѣрѣкоја* Ра, *шрѣноја* О, *швѣјѣкоја* Па, *шѣничноја* О, *шѣсноја* апрѣла Са;

б) *бѣлој* лѣка Ј, *бѣлој* лѣка Бу О Ве Прк, *Врањиној* Арн, од *илѣовѣ* дрѣвета Ме, *идлѣ* Мар, од *идвѣјѣ* рѣга СЕ, *дѣжѣрној* Са, *дѣбрѣ* Кр, *живѣ* Рож Ту, *зрѣлој* Прк, *зрѣлој* Ј, *једној* дѣна Ам, *мојѣ* Вр МЦ Бу Ст, *мој* Др Прк ВИ Коп, *лѣној* Ј, лѣка *мрѣкој* Ра, ни *мривѣ* ни *живѣ* Кр, от *којѣ* мѣста Ам, пасуља *незѣјрѣженој* Ра, преко *оној* *нѣовѣ* одѣла Ме, за *нѣкој* Лѣбу Па, *нѣној* Ме Ба Би, *Нѣколиној* Мис, *ирѣвој* ВИ, *ишѣјаној* и *илѣдној* Прк, *ирѣјиној* брѣшна Про Ра Арн, *рѣженѣ* Прк, *свѣшѣ* Ђѣрѣја Бу, *свѣшѣ* Илију Си Кр, *сѣарѣјеј* Ст, *сѣвој* лѣста МВ, *сѣвој* мѣса Ру Ме, *шѣрѣкој* рѣга Ра Ту.

У говору нису ретке ни синтагме типа: *једноја мојѣ* сељака Ра, *пѣла мојѣ*, *пѣла нѣовѣја* пѣрчета О, Нису *никој* убијали, ни мѣчили нису *никоја* Па, *шѣја* сѣна *шрѣ* СБ, у време *днок шрѣја* *свѣској* рѣга Рог.

Дужи облици су општа карактеристика К—Р дијалекта, мада се у његовим периферним областима могу срести и колебања у том погледу. Тако је у Левчу, на пример, примећена „потпуна паралелност у употреби” двеју форми, а Гјд. је у Ресави „идентичан са истим обликом у књижевном језику, тј. надежни завршетак је -ој(а)/-еј(а): *шѣ(а) нѣшеј(а)*.”⁷⁸³ Интересантно је да питање односа дужих и краћих облика по правилу не

⁷⁸¹ Ивић Галип. 211.

⁷⁸² Ивић Галип. 211.

⁷⁸³ Симић Левач 170; Пецо—Милан. Ресава 338.

разматрају истраживачи говора III—V основе. Ипак се на основу података наведених у објављеним расправама стиче утисак да краће форме доминирају у Срему, Бачкој и Банату.⁷⁸⁴ Рекло би се да је тако и у Мачви, док највише простора за недоумице и дилеме читаоцу оставља истраживач говора Грузе. И. Стевовић, наиме, вели да се тамо „шокретно -а среће у ген.-акуз. јд. облика м. и ср. рода: нпр. *жуџибиа* и *жуџибиа* поред *жуџиби* и *жуџиби*”,⁷⁸⁵ а претходно на три странице доноси обиље потврда за Гјд. — готово искључиво у крањој форми. Но и поред непотпуног увида у прилике неких суседних и сличних говора мислим да расположиви подаци ипак дају основ за одређивање односа наше зоне према околним идиомима. Чини ми се да се неће пренаглити ако се каже да простор између Космаја и Букуље и у овом детаљу представља прелазну област између К—Р и III—V терена.

263. У Д—И—Лјд. м. и с. рода доминира синкретизам III—V типа, што значи да је у Д—Л основни наст. -им:

једним ђме Бџшко Сл, *једним* детету Па, *једним* О Ве, *једним* Ам, *ја* реко *мајшорим* (тј. оцу) О, *мојим* браћу Па, *мојим* оцу Ме Ра Па, *мојим* сину МЦ, *мојим* свекру Ту, *кџму мојим*, *мојим ђвим* сину МЦ, *Ра*нку *покојним* Прк, *нашим* сараднику Про, *нашим* *неким* човџку Бу, *неким* се да *икона* Ту, *нисам* *ним* давала СЕ, *његовим* сину ВИ, *нејдвим* *кџму* Сл, *нејдвим* оцу Ду, *њиним* оцу Арн, *џвим* Живорађу Про, *џвим* сину Кр, *овим* *ћурчији* Ам, *оним* детету Ман, *Периним* *коњу* Ра, *сџким* су *дали* МВ, *сџким* О Н Ам, *шим* Зорану Н, *шим* и *шим* су *дали* Па;

бџлим *цвџтом* Н, с *најбољим* *дрџгом* Вр, с *ваким* *браћом* ВИ, под *ваким* *капућом* Ст, с *једним* *ради*, а с *једним* *параџира* Па, с *мојим* *сџном* З, с *нашим* *кџмом* *дошла* МВ, под *нејдвим* *зулџмом* МВ, с *њиним* *оцем* Рог, са *њиним* *народом* Си, пред *њиним* *капетаном* СЕ, с *оним* *ира-*
вим *прашком* Прк, с *рајиним* *дрџгом* Мис, са *сџким* *добро* Ман, *нема* *шале* са *свџтим* *Николџм* Ве, с *џтим* *нејраџником* О, с *шџрским* *народом* Ј, са *цџлим* *сџлом* Ра, са *швајским*^{785а} *одећом* СБ;

на *Бановим* *брду* Арн, по *бџлим* *свџту* О, *живијо* о *бџлим* *сџоку* О, у *бџлим* *одећу* Ман, на *бџлим* *пџту* Мис, у *најбољим* *снџ* Па, у *једним* *вџким* *бакрачу* Рож, по *ваким* *јаду* О, на *вџким* *дрвџу* Ру, у *Влаш-*
ким *Пџљу* МВ, по *иџдвим* *пџту* СБ, у *дрџавим* *гџњу* Н, да *преџа* у *дрџим* СЕ, на *дрџим* *брџу* Мар, на *дрџим* *раскрџу* Прк, по *дрџим* *сџду* Про, у *Дреновим* *сџлу* Мис, о *дрџавним* *трџку* МВ, на *дрџав-*
ним *пџслу* Ст, на *жуџтим* *оглаџку* Мар, у *земљаним* *лонџу* СЕ Ве МЦ, на *једним* *кукџрузу* Бу, на *грозду* *једним* Па, у *једним* *дџреку* Ве, у *јед-*
ним *јазу* Кр, у *Кајшиџким* *багрењаку* Рог, у *лежџтим* *стаџу* Ра, на *лејим* је *мџсту* Мис, у *Мџлим* *Попџвићу* Н, на *мџлим* *имању* О, у *нашим* *сџлу* Др Рож, у *нашим* *сџлу* Кр Ра Ру, на *његовим* *ћџрму* Прк, у *ваким* *сџду* н-*оним* *мојим* *унџку* Мар, н-*оним* *клину* Прк, у *ним* *житу* МВ, у *оним* *сџду* Ду, н-*оним* *брду* Ба, у *оним* *пџпелу* Про Ба, у *орџевим* *лиџту* Ра

⁷⁸⁴ Ник. Срем 343; Поп. Госпођ. 182, 183 (на стр. 177 се каже да је наст. -ој(џ)); Ивић Банат 151. И према усменом саопштењу проф. П. Ивића, у Банату претежу крајни облици.

⁷⁸⁵ Стев. Груза 467.

^{785а} Из Малих Црљенаца имам: *измазано џвџме*.

МВ, на *Пéриним* Вагану Про, на *послédњим* откóсу Арн, у *п́рвим* вóду Ра, у *п́рвим* рáту Сл, на *рúжним* мéсту Арн, на *рúжним* фрóнту Мис, на *свákим* пáрчету Рож, по *свákим* сéлу Мис, по *Свeйíим* Арáнђелу Ту, о *Свeйíим* Арáнђелу Па, по *Свeйíим* Илији Н, о *Свeйíим* Јовáну Мис, по *Свeйíим* Јовáну Ам, о *Свeйíим* Нíколи СЕ, по *Свeйíим* Нíколи Ра, по *свíим* свéту Ба, на *сdициjалним* жíвíим Ру, на *шíим* бáнку Ве, на *шíим* сéну Ду, на *шíим* вíтлу Ру, на *шíим* цáку Ме, нà-*шíим* Рож Би МЦ Про Ту, н-*дшíим* сáћу Ст, на *дшíим* вíтлу МЦ, *д-шíим* се прíча Кр, нè мислíим *д-шíим* Ра, *д-шíим* Сáву О, *д-шíим* Прк, Нíсам *д-шíим* се занíмала МЦ, пò-*шíим* пòложáју О, по *шíим* дрвeту Мар, *у-шíим* крáју О, у *шíим* обдóжимо СЕ, у *шíим* крáју СБ, у *шíим* пепéлу Мар, *у-шíим* ужива Про, *у-шíим* сéлу Прк, у *шíурским* рáту Рож, о *цeлíим* Арáнђеловцу Мис, у *цeлíим* свéту Н, у *швeйíским* рáту Ту и сл.

На целом терену, додуше у неједнакој мери, могу се чути и облици на -ом(е)/-ем: у бeлом лúку Ме, по брднóм мéсту Би, на буйáрском фрóнту Ра, у вeликóм пòсту Ру, у вeсеном јáстуку Прк, у дeснóм бубрегу Ара, у Дóјном Пдјáру Мис, дрúјом сíну Са, жíвóм Србину Ст, у дóлу јeднóм Кр, у јeднóм пrвцу Ам, на јeднóм мéсту Ј, нíком Кор, нíком нíшта Рог Ру МЦ, на лeвом крíлу СЕ, *д-Мáлом* Нíколjдáну Кр, по *марвeнóм* вáшеру Ј, на *Мáчковом* кáмену Ду, *мòјем* сíну Ве, по *нíнóм* рачúну Ру, *нeном* óцу Ба, по *ндвóм* и *сшáром* Па, *двóм* Стeвáновићу Са, *двóм* дeтету Би, у *овомe* Шíду Кр, у *двóм* сéлу МЦ, у *двóм* рáмену Би, *дном* стражáру Ам, прeмa *днóм* прáсeту Ба, у *днóм* рáту Ве, у *днóм* крáју Ј, по-*нóм* влáту Ме, по-*ном* лíсту Би, у *нeном* мéсту Ве, у *шáвом* одéлу Ј, у *шрdшлóм* рáту Мис, дeвeру рúчнóм Са, у *Свeйíóм* пíсму Са, о *Свeйíóм* Илији Кр, на *свákóм* астáлу Ру, *свákóм* дeтету Прк, као сíну *свóм* Ара, на *Солúnском* фрóнту Са, на *Солúnском* врóнту Ве, у *шáкóм* одéлу Мис, на *шдм* мúчњаку Би, Жíвомир је сíн *шдм* млaдíћу Ме, *шдм* и *шдм* зà-дúшу Ме, *у-шíóм* дрвeту Ба, *у-шíóмe* брдy Си, *шíурскóм* пáши Ме, у *фрáнциуóском* одéлу Са, у *цeлóм* сéлу Кр, у сéлу *цeлóм* Ба, по *цeлóм* сéлу Арн, на *шáбáчком* пíјáцу Са, *швeйíском* лeкáру Ј и сл.

Уопштавање наст. -им најдоследније је извршено у космајском крају⁷⁸⁶ и тамо су примери на -ом/-ем врло ретки. Може се рећи да их практично и нема у селима где је -ом наст. Д—Лјд. ж. рода. Биће да је овде -им подупрто и потребама диференцијације; на тај начин се избегава поклапање са обликом женског рода (*мојим* сину, *мојим* дeтету: *мојом* жени). Идући од Космаја према Колубари расте фреквенција потврда модела *добрóм* човеку, с тим да оне ипак нигде не угрожавају примат примерима са наст. -им. То ће се, изгледа, догодити у ваљевској Колубари, где -им „поред књижевног наставка -ом” долази само у локативу.⁷⁸⁷

Наст. -им је захватио и локатив заменица *он, ко, шíиa*: у *нíм* Рог Ман, óно се замéси у *нíм* Ам, у *нíм* Рог, *у-нíм* СЕ, нóси на *нíм* ВИ Н, нà-*нíм* Бу О Мис Рож Прк, прсне по *нíм* кукúруза Си, Мí смо по

⁷⁸⁶ Где је ова црта одавно примећена: П. Ђорђ. Кановачки 135—136. Уп. п: Живк. Кораћница 193.

⁷⁸⁷ Ишк. Кол. 50.

њим Стевановићи ВИ, о *ким* прѣча Н, кѡ је према *кимѣ* Би, у *чим* вѣриш Рож, у *чим* сам протѣрила гѡдине Ду, *ѣ-чим* је ѣмѣсиш Мис, *ѣ-чим* дрѣжѣ Арн, на *чим* било З, на *чим* Сл, на-*чим* небѣса стѡјѣ Сл, на *чимѣ* смо копѣли Рог, нѣ-на-*чим* Бу, нѣгде нѣ-у-*чим* Ра, ѡ-*чим* говориш ВИ, знѣши пѡ-*чим* цѣнимо Ме, према *чим* се равнѣ Н, поред: на њѣму Мис Арн, на њѣмѣ З Ј, о њѣмѣ Кр, на кѡм Ве, о кѡм ВИ, ѡ-*чему* Ара.

У дативу имам само два сигурна примера са наст. -им: кѣко *ким* Н, *чим* дајеш Мис. По правилу је, дакле: кѡме О, кѡмѣ Мис Пру, кѡмѣ ћеш да се ѡкрѣнеш Мис, ѡнѣј кѡмѣ кѣжеш Ара, кѡм је дѣље Вр, кѡм је долѣко О, кѡм си плѣтијо СЕ, Штѣ си кѡм учѣнијо Арн, штѣ кѡм трѣба Рож, кѡм да се жѣли Па, кѡм ћеш зѣ-дѣшу Ара, кѡм лѣчи Про, кѡм се јѣде Прк, кат кѡм трѣба Кор, кѡ је кѡм крѣв Мис. Бележио сам једино: њѣмѣ Ара Ме Ба Ра Ст Прк Ј З Тр Ам СБ Сл, њѣму Про Ј Кор Н ВИ Др, блѣго њѣму Ба, њѣму Мар Вр, њѣм (према: *мѣн, шѣб, сѣб?*) Кор.

За наст. -им у Д--Лјд. (чешће у Л него у Д) м. и с. рода придева, прид. заменица и бројева зна већина војвођанских и северносрбијанских говора Ш—В и С—В основе.⁷⁸⁸ Међу стручњацима, међутим, нема сагласности око тумачења порекла појаве:

а) А. Белић 1905. године излази са мишљењем да је -им последица укрштања икавских и екавских говора, односно резултат икавске замене *e* у косовско-ресавском деклинационом систему.⁷⁸⁹ Белићево тумачење у основи су прихватили М. Московљевић, П. Ивић, И. Поповић, Б. Николић.⁷⁹⁰

б) М. Решетар сматра да су изједначени плуралски падежи утицали и на формирање сингуларског синкретизма и уопштавање наст. -им.⁷⁹¹

в) Ђ. Даничић -им у Лјд. придева тумачи аналогijом према истом падежу сложене прид. промене меке основе. По њему су угледањем на ликове типа *почившиимѣ* (< *почившиимѣ*) добијени и облици типа *часнимѣ*.⁷⁹² Код заменица се, пак, уздржава од било каквих објашњења.

г) И. Стевовић у свему овоме једноставно види „саставни део опште појаве уједначавања заменичко-придевских наставака.”⁷⁹³

Већ сама оваква неусаглашеност мишљења наших стручњака сведочи о сложености проблема. Чини ми се да се до коначног одговора може доћи једино преко темељитог претресања целе проблематике у дијахроној и синхроној перспективи, што подразумева дубљи увид у писане споменике и шире паралеле са другим, типолошки и структурално сличним особинама у овим и другим говорима. За ову прилику задовољићемо се краћим освртом на изнете претпоставке.

⁷⁸⁸ Ник. Срем (чешћи у југоисточном делу; ређи је у дативу) 244—345; Ивић Банат 150; Мил. Кик. (ређе у дативу) 25; Поп. Госпођ. 177, 179; Ивић Ловра 196; Павл. Рача 30; Барј. Чумић 19; Ивић Дијалект. 73, 75, 88; Ивић Шток. 173.

⁷⁸⁹ Белић Диј. карта 38.

⁷⁹⁰ Моск. Диј. карта 25—26; Ивић Бногр. 161—162; Ивић Банат 150; Поп. Госпођ. 24, 27; Ник. Срем 393.

⁷⁹¹ Реш. Шток. 182.

⁷⁹² Даничић Ист. облика 180, 183.

⁷⁹³ Стев. Гружа 425, 441.

Нема сумње да су у праву они који указују на мањкавости Решетарове теорије: наст. *-им* се у споменицима јавља пре уједначавања множинских облика, а долази и у говорима код којих тога уједначавања и нема.⁷⁹⁴ Но, не би се ни за Белићево објашњење могло рећи да је без недостатака. Насупрот чињеници да је појава распрострањенија у областима ближим територији К—Р дијалекта стоји факат да је она позната говорима од Груже до Мађарске и Румуније, и просто је тешко поверовати да су је К—Р иселјеници разнели и утемељили на тако широком простору, на неким деловима — територији не ужој од 300—350 километара. За тако нешто подразумева се изузетно јака метанастизичка струја, која би, када је већ тако радикално утицала на један деклинациони модел, за собом оставила и друге, такође крупне, трагове К—Р говорâ. Против Белићеве претпоставке сведоче и говори са овом особином (ваљ. Колубара, нпр.), а формиран изван икаквог озбиљнијег утицаја К—Р дијалекта. Вероватно је и сâм Белић увидео недостатке своје тезе, те је напушта и прихвата Решетарово тумачење.⁷⁹⁵

Појединци појаву називају „кановачком”, свакако и због њене конзеквентности у крају кановачког акцента, зони „где су овакви облици и поникли” (Поп. Госпођ. 24), док њено присуство у Војводини указује „на утицај из Шумадије, то јест, у даљој перспективи, опет на косовско-ресавски утицај” (Поп. Госпођ. 27). Стоји Московљевићева опаска да овај синкретизам „иде паралелно с кановачким акцентом” (Диј. карта 25), али је сада извесно да он покрива терен знатно шири од тога акцента. И против идеје да је кановачка Шумадија послужила као жариште једне особине, одакле ће се она ширити на све стране, донекле војују исти они разлози који опонирају претпоставци о мешању екаваца и икаваца на целој територији дијалекта. Све изнето говори да је у спорној особини најупутније гледати резултат тежње за синкретизовањем јединских облика придевско-заменичке парадигме, тенденције реализоване на овај или други начин у толиким говорима и дијалектима. Биће да јој географско исходиште не треба тражити изван оквира Ш—В, односно С—В дијалекта, а подстицај за уједначавање требало би можда тражити управо тамо где га налази Ђ. Даничић, што не би представљало никакав изузетак ни преседан, јер се зна да су модели меких основа однели многе победе у процесу бурних аналошких уопштавања и прекрајања у историјском развоју српскохрватског језика.

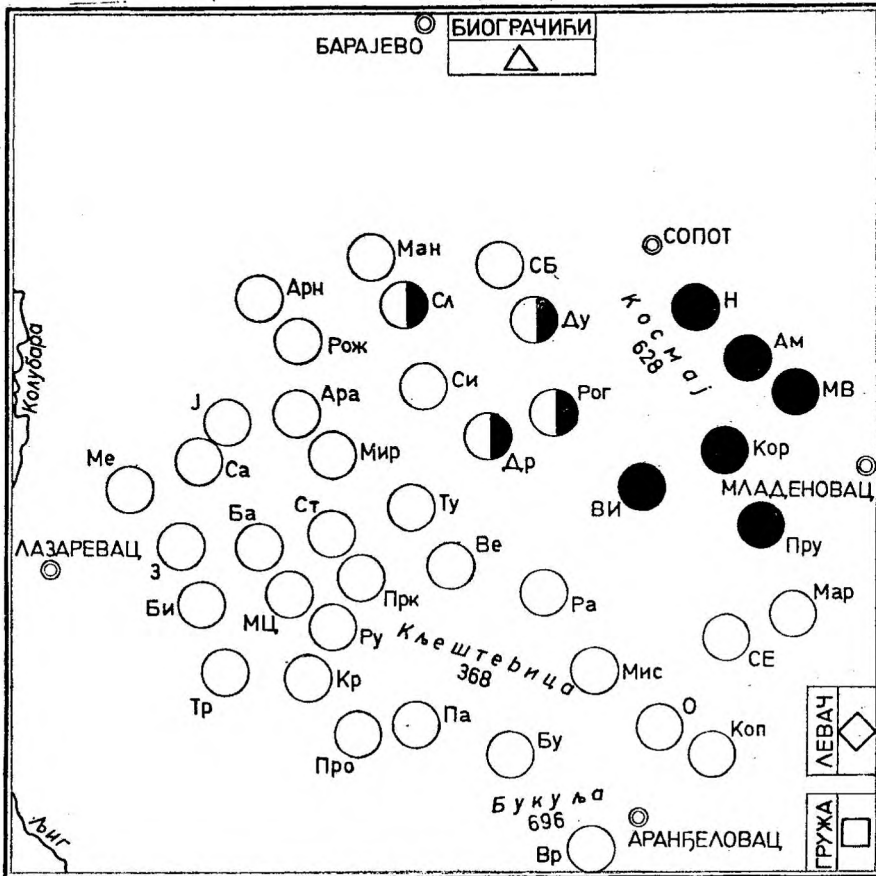
264. Датив и локатив јд. ж. р. деле нашу област на две неједнаке зоне. У неколико космајских села (у Н, Ам, МВ, Кор, ВИ, Пру — по правилу, а у Сл, Ду, Рог, Др спорадично) долази наст. *-ом*. У свим колубарским и јасеничким и преосталим западнијим космајским насељима бележио сам једино облике на *-ој*. Примери:

а) *девдјачком* кљћи Кор, *Ђурином* кљћи Пру, *Љубицављево* кљћи МВ, *мојџм баби* Кор, *мојџм жени* Рог МВ Кор, *мџм мајки* Ам, *мајки мојџм*

⁷⁹⁴ Ивић Бногр. 162.

⁷⁹⁵ А. Белић, додуше, није сигуран „да се тако имају објаснити и примери старог нашег језика”. У дилеми је „да ли су то народне особине или писарске грешке” (Белић Деклин. 122).

КАРТА БР. 20: Дативи и локатив јединице женског рода прид.-зам. промене.

ЛЕГЕНДА:

- наст. -ом (мојом жени)
- наст. -ом // -ој (мојом // мојој жени)
- наст. -ој (мојој жени)

Кор Ам, мајки *мојом* Ам, *мојом* свекрви Н, *мојом* снаји МВ, *мом* жени Н, *нашом* кўћи Кор МВ, *нејовом* кўћи Ам, *неном* кўћи Н Кор, *нејдовом* мами Пру, мајки *нејдовом* Н, ај кўћи *момачком* МВ, *свом* кўћи Кор Н, *свом* мајки Сл, *шом* жени Ам Н, *шом* деци Н и сл.;

у *бојашом* кўћи МВ, у *Бујарском* Пру, у *бујарском* граници Пру, у *Великом* Иванчи Кор, у *владжном* земљи МВ, у *војном* академији Пру, у *Врањском* Бањи МВ, у *врүћом* води ВИ, на *ивождном* вили Пру, у *Грчком* Пру МВ, у *Данском* Ам, на *десном* рўки ВИ, на *дрвеном* вили Н, у *дрүюм* гўдини Пру, у *дрүюм* згради Ам, на *исшом* њиви Сл, на *једном* реўљки Н, у *једном* кўћи Кор Ам, у *једном* шерпи Н, у *Јелдовом* гори Н, у *југословенском* војски ВИ, у *Крваском* Кор, на *левом* страни Пру, у *Малом* Врбици Пру, у *Малом* Врбици Пру, на *мојом* очевини Пру, у кўћи *момачком* МВ, у *нашом* кўћи Ам, у *нашом* мали Н, у *неком* *ивојс-ћари* Н, у *неком* кўћи Ам, у *Немачком* МВ, *н-довом* страни Др, на-*вом* јаружници ВИ, *н-ондом* црти Др, на-*ном* браздници ВИ, по *ондом* црепуљи Др, у-*ном* карлици Ам, у-*ном* лўски МВ, у *ондом* лўски Н, у *ондом* тежњи Кор, у *ондом* кафани Сл, по *њином* науци ВИ, у *Падјинском* Скелу Пру, у *исследном* одбрани ВИ, у *свом* рўпи Ам, у *свом* кўћи, у *српском* болници и у *руском* болници Ам, у *Таковском* ўлици Ам, у *шкандом* сўкњи МВ, у *шом* задруги *великом* МВ, у *шом* зградици Кор, у *шом* кўдини Пру, на *ошдом* леси испечу МВ, у *Фрушком* гори Ам, у *ладном* води ВИ Рог, по *целом* њиви Пру, на *целом* бригади Пру, у *Црном* Гори Пру Н, у *црном* цигерици МВ, у *Шумадинском* дивизији Пру и сл.;

б) *девојачкој* кўћи Ст, *дрүюј* Рог, *једној* жени Мис, *једној* жени Ве Прк Рож, *мојој* жени Ра Ду З, *мојој* заови Прк, *мојој* деци Рог, *мојој* мајки О Др, кўћи *момачкој* СЕ, *нејдовој* кўћи Ра, *нејовој* кўћи Бу О Прк, *нејној* кўћи Ст, *овој* Ду, *својој* ћери Ра, *швојој* мајки Ду, *шом* кўћи Прк, *шом* млади Др, *црној* мајки Ман и сл.;

у *белом* аљини Рог, у *врүћом* води Арн, у *Гајдашевој* кўћи О, на *десној* страни Др, у *домашној* ракџи СБ, у *дрүюј* земљи Прк, на *једној* нози Др, на *једној* *малој* станици *вакој* Ба, на *левој* рўки Ман Др, у кўћи *мојој* СЕ, у *цўкици* *некој* Па, у *некој* рўпи Ман, у-*вој* кўћи Ра, у *ондој* води Ду, по *ондој* ватри Др, у *српској* војски Би, у-*шом* јарузи Прк, у-*шом* вўруни Прк и сл.

Исту репартицију наст. *-ој* и *-ом* имају пуни и енкл. облик зам. она (в. т. 301). За наст. *-ом* у космајском крају знало се, иначе, и раније.⁷⁹⁶ Одавно је примећено, а новијим истраживањима потврђено, његово присуство и у неким другим деловима шумадијске територије С—В дијалекта.⁷⁹⁷ Регистрован је и у Дубровачком приморју, долинама Неретве и Раме,⁷⁹⁸ те у појединим чакавским крајевима, изложеним осетнијем штокавском утицају.⁷⁹⁹ Прву појаву *-ом* Ђ. Даничић везује за XVI век.⁸⁰⁰

⁷⁹⁶ П. Борћ. Кановачки 137—138; Живк. Кораћница 193.

⁷⁹⁷ Ердељ. Шумадија 93; М. Павл. Шумадија 373—374; Ивић Галип. (податак за Ландол) 213; Барј. Чумић 19; Ивић Дијалект. 73, 88; Ивић Шток. 174.

⁷⁹⁸ Будмани Дубровачки 172; Респ. Шток. 182; Окука Рама (Муслимани у источном и југоисточном делу области) 105.

⁷⁹⁹ Уп. Рад ЈАЗУ 153, стр. 74 (податак за Трпањ) 103; Храсте Хвар (источни део острва) 32; М. Московљевић *Говор оштрава Корчуле*. — СДЗБ XI, 201.

⁸⁰⁰ Даничић *Ист. облика* 166, 167, 186.

А. Вајан, међутим, уверава да су без вредности примери које помиње Даничић и истиче да су потврде те врсте обичне и честе тек од почетка XVIII в.⁸⁰¹ Он их тумачи елизацијом финалног *-j* у *-oj*, док П. Ивић мисли „да је морало бити и утицаја м. р. истих падежа”. Прилике око *-j* (в. т. 99) уверљиво потврђују да је аналогија играла важну, а вероватно и одлучујућу улогу код *-oj* > *-ом* у нашој зони. С друге стране, галипољски говор⁸⁰² упућује на закључак да појава у Шумадији није млађа од XVI века. За сада не располажемо сигурним подацима на основу којих би се могло одредити је ли ова особина млађа или старија од уједначавања Д, Л и Ијд. м. и с. рода. Слабу помоћ у решавању овога и многих других питања наше историјске дијалектологије можемо очекивати од средњовековних писаних споменика, јер је шумадијска област тим изворима изузетно сиромашна.

265. У Гмн. је по правилу наст. *-и*, сасвим ретко *-иї* (< *-их*), а од сав *-ију/-и*:

Бѣли водѣ Мис, од ваши кѹћа Н, дѣсет врѹћї рѣкїја Мис, їдѣвїи репѣва Ј, їдлї лѣћа Би, їуманї опанѣка Арн, из дрѹи дрѣѣва Мис, жсѹшїи маѣрама Кр, злї дѣїју Мир, Їсусови мѹка Ст, кѣкї О, Крїсїови мѹка Прк, лѣїи дрѣва Прк, лѣїи стѣри Сл, кѣлко їмѣ мѣїви свѣїј Ара, нѣши жѣнѣ Н, їмѣ рѣзни пѣсѣма Ра, рѣзни шѣра МВ, рѹски кѣћѹша Ба, сѹви шљїва Ве, шїи се ѣла бѣїм Прк, шїи трѣва Би, преко шїи лїѣвада СБ, шїи астѣла Др, због ѣшїи цѣрни кѹћа ВИ, шѣїски топѣва Вр и сл.;

кѣла ѣкїї Мис, бѣлїи овѣца Мис, јѣкїї Мис, јѣш мањїи їмѣ Бу, ѣвїи стѣри Мис, ѣвїи О, їмају трї овїи кѣмена О, рѣговѣ ѣнїи Бу, рѣз-ниї Мис, чѣо сам одѣ стѣриї Мис;

от свїїјѹ Др Мис, от свїїјѹ стѣра Ба Прк, от свїїјѹ градѣва Па, свїїјѹ Ст, са свїїјѹ стѣра Ба, са свїїјѹ стѣра ВИ, са свїїјѹ стѣра Кр, от свїїјѹ мѣмака Н, от свїїјѹ нѣс Рѣг Ру, свїїјѹ Бу, свїїјѹ ми-г-жѣо Ст, поред: свї Мар, са свї стѣра.

За разлику од примера на *-иї*, везаних искључиво за „ерску” територију, облици на *-и* и *свију* нису географски маркирани.

266. У Д—И—Лмн. долазе наст. *-им* и *-има*, с тим да је покретно *-а* у мом материјалу често у дативу, ређе у инструменталу, а само изузетно у локативу. Дужи облици долазе обично при самосталној употреби прид.-зам. облика. У синтагми са именицом обично се употребљавају ликови на *-им*:

а) ѹправи прѣво ѣничїћким кѹћама О, нѣшїм официїрима їмѣѣїн-ским СЕ, мѣївїм зѣ-дѹшу Ара, ѣнїм лѹдима Мис, свїм се тѣ дѣ МВ, свѣїм кѹћама Рѣг, шїим нѣшїм сѣвезницима Ам, поред: мнѣїма Ј, штѣ ће нѣма маїма Ра, мѣїма и знѣним и нѣзнѣним О, Јѣ сам мѣїма шїла ѣѹдице ВИ, да кѣжем мѣїма свїма Ј, ја кѣжем ѣвїма свїма ѹчитѣїма

⁸⁰¹ Вајан Злат. II, 133—134.

⁸⁰² Ивић Галип. 213.

Ј, *мојима* Тр, *мрјивима* Ман, дешавало се *й-друјима* О, *неќима* Бу, *овима* Н, *двима* Вр Ра ВИ Ме Мис, *то* се *мрјивима* дѣли Мар, *днѣма* Мис Бу, *двѣма мојима* Мис, па *пѣти свѣћу дсѣјѣлима* Би, *нама свѣма* Про, *свѣма* О Прк Кор, *свѣма* условима Си, *свѣма* Н;

б) *дрвеним* кашикама се јѣло Ба, с *неким* људима Н, с *двѣм* двѣма Ве, са *днѣм њѣним* сикирицама Бу, с *днѣм* људима Са, с *шѣрѣним* кд-лима СБ, да жваћеш *нѣм* зубима Мис, са *нѣм* влашама Бу, поред: *пѣш* сам са *неќима мојима* кдмшијама Мис, *раговали* с *двѣм нѣним* Мис, с *двѣма* Са, с *двѣма* двојцом Ра, с *днѣма* Мис, са *свѣма* Ду Мис, са *свѣма* сватѣвима Си, *здрави* се са *свѣма* Рож, са *свѣма* ВИ, са *сѣарима* људма Мис;

на *вдљужским* кдлима Арн, у *вдљужским* кдлима Прк, у *дрвеним* *на-ћивама* Ве, у *дрвеним* *опѣнцима* Ра, у *дрвеним* *крѣветима* Па, по *нѣним* градинама Кор, по *нѣним* *вѣним* забранима Ду, на *нѣним* крѣлима Ру, *нѣним* *ногама* Мис, *нѣним* *виноградима* Кор, на *двѣм* *крѣветима* Мис, у *кдшницама* *двѣм* Про, на *двѣм* *шпѣретима* Пру, у *днѣм* *нѣвама* Ме, на *днѣм* *улѣрима* Ба, у *днѣм* *лѣгорима* Ме, у *свѣнским* *опѣнцима* Кор, у *сѣарим* *кѣћама* СБ, у *сѣарим* *времѣнима* Си, у *шѣрѣним* *кдлима* Ам, у *шѣрѣним* *кѣћама* Мар, по *шѣрѣним* *штѣлама* Ру и сл. Са *покретним* а *имам* само један пример: у *кдлима* *двѣма* О.

Неуједначеност око употребе *покретног* вокала у *трима* *множинским* *падежима* *нисам* *приметио* у *току* *теренског* *рада*, *те*, *самим* *тим*, *проблему* *није* *ни* *посвећена* *посебна* *пажња*. Уколико се *покаже* да *односи* *из* *наведене* *грађе* *верно* *презентују* *стварно* *стање*, *добѣће* се *ослонац* *за* *претпоставку* да *та* *неравномерност* у *неку* *руку* *одсликава* *редослед* *уједначавања* и *степен* *уједначености* *трију* *падежа*. Овде, *иначе*, *сасвим* *изостају* *облици* *И—Лмн.* на *-и* (*који* *су* у *Л* *архаизам*, а у *И* *новија*, *аналогна* *творевина* — *према* *облику* *именице*), *познати* *говорима* *Војводине*.⁸⁰³

ПОЈЕДИНАЧНЕ НАПОМЕНЕ О ПРИДЕВИМА И ЗАМЕНИЦАМА

267. Присвојни *придеви* од *имена* *м.* и *ж.* *рода* на *-ица* *имају* *редовно* *-ч-* на *крају* *основе*: *Анѣчин* Мис, *Бојдродичин* *пѣс* Би Па, *Вѣрично* Би, *Владичин* *пѣток* (топ.) Мис, *Владичина* *ћуприја* Мис, *Вујчино* (Вујчино) Ту, *Рада* *Ђѣкичина* Сл, *Дрѣичин* *сѣн* Си, *Јѣличино* МВ, *Јѣличина* *марѣма* Ам, *Јѣвичин* *вѣ* Ст, *Јѣвичина* *мајка* ВИ, *Јѣвичино* МВ Би, *Љубичина* *дѣца* Вр, *Љубичина* *снѣ* СБ, *Љубичина* *сѣстра* Ра МЦ, *Љубичин* *Рог* Мис, *Љубичине* Ра, *Љубичин* О Про Ра Тр Бу СЕ, *Мѣричин* *сѣн* Мис, *Мѣличино* О Про СБ Тр МЦ СЕ Бу Сл, *Мѣличин* Мис, *Мѣличина* Ра МВ, *Мѣличиној* *кѣћи* СБ, *Милѣјичино* О Ту Бу Тр, *Пѣйковичин* *пѣс* Би, *Покровичин* *пѣс* О СЕ, *зѣт* *Рѣјичин* СЕ, *Радѣјичино* О Ту МВ Тр Би Бу, на *Радѣјичино* *раме* МЦ, поред *Радѣјичине* *кѣће* МВ, *Рѣјичини* *вѣ-*

⁸⁰³ Ник. Срем 345—346; Поп. Госпођ. 9, 180—181; Мил. Кик. 23; Ивић Банат 150; Ивић Ловра (у *локативу*) 196.

лови МЦ, у *Ружичину* њиву Бу, *Сидничина* Па, *Сидничиној* кући СБ, *Сидничино* Бу и сл. Овако је у већини северносрбијанских говора Ш—В дијалекта.⁸⁰⁴ Појава је посведочена и на К—Р терену.⁸⁰⁵

268. Кад је, пак, именица на -к-, по правилу су уклоњени трагови палатализације испред суфикса -ин: *Анђелкино* дете Ту, *девојкин* СБ, *девојкино* Кор, *девојкиним* оцу Ба, *девојкином* оцу Ба, *Живанкина* кућа Ту, *Живанкиној* кући Ту, *Зоркино* Па, *Јованкини* Ду, *Ковиљкино* Бу, *Лукино* Ру Кр, *Љубинкино* СБ, *Љубинкино* Ту Би МЦ Бу Вр О Па, *мајкина* Арн Ара Ви *мајкин* Ру Кор Рог Ара, *мајкине* шалваре Ам, *Миланкино* МВ СБ О Вр, *Миланкиној* кући Ара, *Милкино* Па, *Милојкино* Ра МЦ, *Милојкино* Би Ме Ру Бу, до *Милункине* куће Вр, *Радђкина* кућа Ту, *Радђкино* Ра, *Радђкино* Ру Ме Би МЦ Бу О, *Рајкино* Бу, *Савкино* Вр, *Славокино* Бу Вр, *Сиданђкиној* деци Бу, *ћеркино* Рог и сл. У прикупљеној грађи имам само неколико потврда успостављене алтернације к : ч, и то прибележених у колубарским насељима: *Добринчино* Кр, *мајчин* Ру, *Милојчино* Про Тр, *Радђчино* Про, *Сиданђчмју* њиву Кр. У ваљевској Колубари овакви облици су, изгледа, и једини,⁸⁰⁶ док је у већини говора Ш—В и С—В базе ликвидирани резултат палатализације.⁸⁰⁷

269. Придеви на -ски не граде се непосредно од именица на -ија, већ од придева са наст. -ин.⁸⁰⁸ *аусиринска* Ду Си Би, дивизије *аусиринске* Мис, *аусиринске* власти Мис, *аусиринску* војску Сл, *аусирински* рат Бу О Ра Па Ве Ту Кр Ст Ј Тр Ба Ру Мис Си Рож, *аусирински* рат Рог Ду Сл Ман, *аусиринској* рата Ба, Заробе га *аусиринској* рата Са, *усиринске* коње СБ, *усиринскоја* рата СБ, *аусиринско* рато МЦ, *бајеринска* лампа Ру, *шајка јардинској* Ј, заштита *дивизијска* Мис, *јаринско* оусто Прк, *јарински* састанак Про Ру Ви, *јаринске* Ви, *јешадински* О Па Ру, у *јешадинским* пџуку Ру, *јешадинска* Рог, *јешадинске* Мис, *јешадинским* официјирима СБ, *јолицијски* писар Сл, *шумадинско* Си Ара Ман, *шумадинско* Ман, *шумадинска* дивизија Коп, *шумадински* О Бу Па Ба МЦ Ј Ве Кр Тр Мир Ме, *шумадински* Ду Ман, и-*шумадинске* дивизије Мис, у *шумадинским* одреду Прк, у *шумадинском* дивизији Пру и сл.

Наст. -нски није продро у придев од именице *кућа* као у Мачви:⁸⁰⁹ *кућевне* подслове О, *кућевна* Тр, *кућевни* плаћ Ара, *кућевни* тршак Ба, от прага *кућевноја* Мар. Од им. *јесен* обичнији је придев типа *јесење*: *јесење* руже

⁸⁰⁴ Стев. Гужа 461; Ник. Кол. 48; Ник. Мачва 266. Изгледа да се Војводина у овом погледу разликује од северносрбијанске територије. И. Поповић обавештава да је у Госпођинцима: *Јг.ница*, *Ђвница* и сл., „што је, уосталом, познато за војвођанске говоре” (Поп. Госпођ. 183). Уп. и Мил. Кик. 24.

⁸⁰⁵ Симић Левач 198, али је у Жупи -ци (Алекс.—Вуком. Жупа 306).

⁸⁰⁶ Ник. Кол. 49.

⁸⁰⁷ Уп. нпр.: Стев. Гужа 460; Ник. Мачва (непоследно) 266; Ник. Срем 347; Мил. Кик. 24; Поп. Госпођ. 183; Павл. Рача 30; Ивић Биогра. 163. Трагови палатализације су уклоњени и у галипољском (Ивић Галп. 227).

⁸⁰⁸ Појава позната и осталим Ш—В и С—В говорима (Ник. Мачва 266; Ник. Срем 347; Мил. Кик. 26; Ник. Кол. 49; Поп. Госпођ. 184; Ивић Биогра. 163). Уп. исто у Тршићу (Ник. Тршић 418).

⁸⁰⁹ Ник. Мачва 266.

Бу, *јесѣње* ђубре Мис, *јесѣње* шљиве Др. Мање су обични примери по моделу: лѣжб-је до Крстовадне *јесѣњској* Ва.

270. Придевски наст. *јь* сачуван је у имену празника:⁸¹⁰ о *Ивањдану* Си, учи *Ивањане* Арн, о *Мијољдану* Би, на *Мрајшињдѣн* МЦ, од *Никољадне* Тр, *Никољдан* Ба.

271. У целој зони сам бележио придеве типа *Борисављев*, а никада *Борис(л)авов*: *Борисављева* жена МВ Па, *Борисављева* кућа Бу, *Борисављево* Про Ду Ту, *Борисављево* МВ, у авлију *Бранисављево* Ра, *Владисављевој* Ту, *Водисављево* О, *Водисављево* мајку Тр, *Водисављевој* Ара, *Добросављево* Кр, до *Добросављеве* куће Арн, *Драјосављева* жена О, ко *Драјосављеве* куће Би, *Јакбавлеву* торбу Ве, *Љубисављева* Па Бу О, *Љубисављево* Про СЕ Ту, *Милисављево* Тр О, *Милисављева* кућа Ра Ту, *Милисављева* Прк Др Бу, *Радисављево* МВ, *Радисављево* СЕ, *Радисављев* Ст, *Радисављева* Мар, *Радисављевој* Ве, *Радисављево* МВ Тр Па, *Радисављево* МВ, *Свѣшисављеви* Тр и сл. На исте прилике наишао је и Р. Павловић у околини Раче (Павл. Рача 30).

272. Код придева типа *коз(и)и*, *бож(и)и*, *овч(и)и* и сл. регистровао сам шаренило.⁸¹¹

кѣзја длака Ра, од *кѣзје* длаке СБ Ра, *кѣзји* Мис Мар Ве СБ Рог Н Ду, *кѣзје* мѣсо СБ Си, *кѣзје* О Ве Н МЦ, поред: *кѣзја* длака Тр Ру, *кѣзја* кѣжа Па Ду, *кѣзја* стаза З, *кѣзје* длаке Би, *кѣзјом* стазѣм З, од *кѣзје* длаке Мар Ру, *кѣзје* млѣко Прк, *кѣзје* Бу О Ве Ту Тр Ру Мир Ара Ј Са, мѣса *кѣзјеј* Ј, *кѣзјеј* мнѣка Сл, од *кѣзјеје* (према *овч-?*) кѣчети Прк, *кѣзје* Ру. Имам само један пример без *-ј-*: *кѣзи* Мис.

жена *Бѣзјеја* О, сила *Бѣзјеја* Коп Рож МЦ, жена *Бѣзјеја* Др, сила *Бѣзјеје* СБ, бe-сила *Бѣзјеје* Мис, *Бѣзјеје* ти дѣте Рог Си, *Бѣзјеју* мајку Про Би, за *Бѣзјеју* мајку О Др, *Бѣзјеји* сѣн Си, Сѣна *Бѣзјејеја* Ман;

вѣзјеје краве МЦ, у *вѣзјеју* мајер Бу;

ѣчи Мис Ду Ман Рог, *ѣче* мѣсо СБ Си О Арн МЦ, *ѣче* млѣко Мис Ве Прк МВ, *ѣчу* мешину Ман СЕ, од *ѣче* мѣшине Рож, *ѣче* кѣже СБ Мир Са, мѣшином *ѣчом* Прк, *ѣчеја* сѣра Ам, *кајмака ѣчеја* Ам, од *ѣчи* нѣгу Па, од *ѣчи* мѣшина Ба, *ѣчо* мѣсо Мис, поред: *ѣчија* кѣжа Па Ст Ара, од *ѣчије* вуне З, *ѣчије* мѣсо Бу Ј Ст Прк Ру Тр (5×) Ба. *ѣчеје* мѣсо Ме је, свакако, настало под утицајем модела *шѣлеје*, *шѣлеје* итд. (в. т. 274), који је овде осетно редуцирао фонд придева који се изводе наст. *-ѣје/-ѣје*.

сѣна *ѣчејеја* Мис;

ѣчи плач Мис, али је обичније: *ѣшиња* рѣка О, *ѣшењу* прѣпас Па.

⁸¹⁰ Уп. исто у: Ник. Срем 347; Ник. Кол. 49; Ник. Мачва 266; Ник. Тршић 418; Тешчић Љешт. 223; М. Ник. Гороб. 677.

⁸¹¹ У Бачкој и Мачви је доследно: *-ѣја*, *-ѣје* (Поп. Госпођ. 183—184; Ник. Мачва 266), а супротно у Рачи, где се добро чува *-ји* (Павл. Рача 30).

273. По свему судећи, сасвим изостаје придев *кокош(и)ји*, јер сам бележио једино: *кокошиња* глава Ду, *кокошиње* месо Па Са Кр, *кокошиње* месо Др, јаје *кокошиње* Би.⁸¹²

274. И овде се, као и у биограчићком говору⁸¹³, присвојни придеви од назива животиња обично граде по моделу *шелећи*: *јушечеће* Бу Па, *јучећи* СЕ СБ Ман Сл Др, *јучећи* Ст Мир Ара Са МЦ Би, *јучеће* перо Ман, *јучеће* Ве Ту Кр Мир МЦ, *јучеће* месо Ду Ман, *јучеће* ВИ МВ Ду Ман Си, *мачећи* Бу О Мар Па Ба МЦ Би Ту Ст Мир Са Ме, *мачећи* СЕ Мар Ра ВИ СБ Ду Сл Си Арн, *мачећа* длака Мир, *мишећи* Бу О Ј СЕ Мар Ра Па Ту Ст Мир Ара Са Ба Би, *мишећи* Мар, *мишећи* траг ВИ Ду Ман Сл, *мишећа* длака Си, *мишећа* ногица Мир, *јачећи* Ст Мир Ј Ме Би, *јачећи* СЕ Ду, *јачеће* месо Па Кр, *јачеће* Бу О Мар Ве Ту Ара МЦ, *јачеће* месо ВИ Ман, *јачеће* јаје Ра, *кучећи* О Мар Па Ту Ст Са МЦ Би, *кучећи* Мар Ра ВИ СБ Ду Ман Сл, *кучеће* Ве. Разуме се да је: *ћурећи* Ба СЕ Си Мир Ара Ме, *ћурећи* реп Сл Арн, *ћуреће* О Мар Ве Бу Па Ту Ст МЦ Си Ме Ба, *ћуреће* перје Ра ВИ Сл, *ћуреће* месо СБ Ду Ман Сл, *јарећи* Ст Прк Мис, од *јареће* коже Са, *јаињећи* Вр Ст Прк Бу. Може се рећи да су овом подручју углавном страни облици: *јучије* месо Ме, *миши* траг Ве.

Приметна је тенденција продирања придевске основе (са јотованим конс.) у именице типа *јоведина*: *јовећина* Ме Бу Мис Па Ту, *јовећину* Мис О Ј, *јоведина* Ту ВИ Ду, од *јовећине* Ст, *јучећина* Арн Ара Ду, *јишећина* Ду, *шелећина* Ду, *ћурећина* Ара Ј, *ћурећина* Ду Арн, *свишећина* Ду Арн, поред: *јучећина* Ј Ме, *јучећину* Ј, *јечећина*, *јечећину* Си, *јаишећина* ВИ, *јунећина* Ј, *кокошећина* Си Рож, *јишећину* Ру, *јишећина* Па Про, *свишећина* Про Ме, *свишећину* О Про, *шелећина* ВИ, *ћурећина* ВИ, *јечећина* Мис Ту Ј, од *јечећине* Ту.

275. Придев *доњи* гласи тројако;

а) *дојна* кућа Са, *Дојне* ограда (топ.) Ј, са *дојне* стране Прк, из *дојне* стране Са, у *дојној* вилици СБ, на *дојној* страни МЦ, продавница *дојна* Ра, *Дојни* јасик (топ.) Ј, *дојни* веш МЦ, *дојни* веш Сл Прк Пру, *дојни* део Ба, *дојни* део Би Ба, *дојни* спрат Ра, *дојни* жрмал Ба, *дојни* срђеви МЦ, *дојни* Рог Др Си, на *дојним* спрату Ара, до *дојнога* друма Ман, *дојно* Вр итд. Ту су и именице: *дува дојнак* ('северац') Би Са, *Мй* изгорели две *дојнаке* ватренѐ ('лесе на пушници') МЦ;

б) *дојни* Ара Кр Вр Рог, *дојни* веш Др, камен *дојни* Си, *дојни* камен Арн, *Дојни* Пдјар (село у Македонији?) Си;

в) *доњи* Бу Вр.

276. Према књ. *волошки*, *волуји* и *волујски*⁸¹⁴ бележио сам:

а) *волујска* кола Ба Арн, на *волујским* колима Арн, у *волујска* кола Па, *волујске* Ј, са *волујским* колима Н.⁸¹⁵

⁸¹² Најобичније је *кокошиње* и у околини Раче, поред *кокошије* и ређег *кокошић* (Павл. Рача 30).

⁸¹³ Ивић Биогра. 163.

⁸¹⁴ РМС I, 415, 416.

⁸¹⁵ Вук придев *волујски* (Вук Рјечник¹ 79) упућује на лик *волошки*. Иначе, *волујски* се говори и у Мачви (Нпк. Мачва 267).

- б) *вдљўјска* кѡла Мис, у *вдљўјским* кѡлима Прк;
в) кѡла *вдљўска* ВИ Рог, *вољўска* кѡла МВ Н Си.

277. У прикупљеном материјалу нашло се и нешто придева на *-ћи*: *ексцелодираћи* мѣтак Ра, *драћи* плўг Ст, *йгле йлѣишиће* Бу, *йлѣишиће* йгле Ду,⁸¹⁶ *сиѡајаћа* војска Тр, *шивећа* машинa Др Ба, *шивећу* машину Др, машину *шивећу* Ту, поред: *шиваћком* иглѡм Ам.⁸¹⁷

278. У живој је употреби придев *сићан*: *ћетен* је *сићан* Би, свѣ *сићано* њспада Ме, *сићани* Тр, сaмо је *идсићан* бйјо Кр.

279. Говори се: *дчина* сѣстра СБ, *дчина* мајка МЦ, *дчин* ѡтац Ба, *дчине* сѣстре СБ, *дчим* сaт Мис. У Мисачи сам забележио и: *дчѣв*.

280. У чешћој је употреби придев *снизак* него *низак*:

а) тѡ дѡђе *снйско* Вр, *снйско* Ј, *снйско* дрво Кор, *снйско* Н, *снйска* зграда ВИ, *снйске* Мир, потѡчара је маљо *снйска* О, *снйске* Ј Ст;

б) *нйзак* СБ, *нйска* Ду, *нйске* Ра.

281. Уочљива је продуктивност придевског модела *човани*, придева „који означавају да је нешто од онога што значи именица у основи”:

илећани (‘емајлирани’) сўд Са, поред: *илаћѣисaно* Си, *илећѣисан* лѡнац Си, *илећѣисaно* Ба, *илећѣисaно* Си, *илећѣисани* сўдови МЦ;

йуманa лѡпта Ме, *чйзме йуманѣ* Мис, *йуманѣ* ѡпанке Рож, *йуманѡ* Мир Ту, *йумани* ѡн Ту, *йумани* тѡчкови Вр, *йумани* ѡпанaка Арн, са *йуманим* тѡчковима Ме;

ћинћување чарапе Рож;

кожaнa ѡбућа Ба, ѡпанци *кожани* Ба;

сѣме *конойљанѡ* Мис, нѡсили смо *конойљанѡ* Ст;

шйли су *йршанѡ* Ту;

шежaнѡ Мир Ба, двѣ *шежaнѣ* сўкње Прк, *шежaнѡ* Н, чaршове *шежaнѣ* Рог, поред: сѣме *шежйњаво* Бу, *шежйњаво* Н;

шљивaнa бѡлѣс Тр, *шљивaнѡ* сйрће Ту, *шљивани* колача Ве, поред: на *шљивѡим* ўгљу Мир.

282. Према Вуковом непроменљивом облику *шaзе* овде налазимо променљив, обичан придев: *шaз* лѣбац Мис, *шaзи* лѣбац Мис, *шaзѣia* лѣба Мис Вр Коп, *шaзу* вѡду Мир Мис, *шaзија* јаја Вр, *шaзѣмјѣia* лѣба Мис, *шaзије* Ду и сл. Променљив је овај придев и код Галипољаца (Ивић Галип. 225).

КОМПАРАЦИЈА ПРИДЕВА

283. Компаратив се гради наставцима *-ји*, *-ији*, *-ши*, с тим да њихов распоред, а самим тим и фреквенција у многим детаљима одступају од стања у књ. језику. Та одступања огледају се:

⁸¹⁶ Из Рогаче имам и: *йлѣишчу* йглу.

⁸¹⁷ И овде је у употреби именица *шиваћка* Рож, вѣзли *шиваћком* Рож.

а) у чешићој употреби наст. *-ши* (*блакшиа, црниши*);

б) у додавању наст. *-ши, -ији* на већ готов компаратив (*бељшиа, дражшија*);

в) у контаминацији свих трију компаративних наставака у једном облику (*шањшија, бељшија*);

г) у паралелној употреби двају и више облика компаратива од једног истог позитива.

Изнета запажања илустроваћемо навођењем забележених облика компаратива (и суперлатива) неких карактеристичних придева:

бео: *беља* О Сл Прк, *беља* Ме, *бељи* СБ, *беље* Си; — *бељшиа* Мис Бу Н — *бељшиа* СЕ Ве Ст ВИ Ду, *ћетен* је *бељши* Рог, *бељши* Ве Рог Сл, *бељше* Ве Кор Рог; — *бељшија* Ру; — *бељшија* Ман;

благ: *блажшија* Па Ве Ру Са Би, *блажшија* ракија СЕ Ра Ту З Ме Ба МЦ, *блажшију* ракију ВИ Са, *блажшије* Кр Тр Си, *блажшија* Ра Ам СБ, *блажшије* Ду Ман Арн; — *блажшија* Ам;

близ: *ближше* Мир Сл Кор, *ближња* Ам;

врућ: *врућшија* Ам, *врућшија* СЕ Ст Ме, из *врућшије* водџ Ра, *врућшије* Про Ст, *врућшије* Ду;

глув: *илувишија* Си;

глуп: *илуљши* Ве Мир, *илуљша* Би; — *илуљшија* Рог, *илуљшије* Ве Арн, Ја ћу наћи *илуљшијеа* Ар; — *илуљшија* СБ; — *илуљши* Сл, *илуљшија* Мар, *илуљшије* Ду;

горак: *идрчи* МВ, *идрчија* Ме Би;

дебео: *дѣбља* Мис, *дѣбљеи* дрвета МВ;

драг: *дражши* Мис Сл, *дражше* ВИ Ст Прк; — *дражшија* Мар, *најдражшије* Кор; — *дражшија* СЕ;

дубок: *дубља* цѣв МВ, *дубља* вода Мис, *дубље* Ј;

дуг: *дужше* Мис Бу Би, *дужса* Рож Па; — *дужшије* Кр Ст Кор МЦ, стоји за *дужшије* Ме, да *задужшије* сѣдим Ј, стоји *иддужшије* Про; — за *дужшије* ради Мис;

жесток: *жѣшића* Др, *жѣшиће* Рог;

жив: *живља* Ст Ара Сл Мис, *живљи* смо били Н; *живљија* сам била Ст;

здрав: *здравшија* Мир Ара Мар Ту Ст Си Са МЦ, *здравшија* Ра Арн Ман Ј ВИ, *здравшије* Кр Па, *здравшије* СБ Сл Н; — *здравшии* Ра, *здравшии* Сл, *здравшији* Ра, *здравшија* Ман; — *здравши* Ду Ман, *здравшија* Ман;

зелен: *зелѣшија* Вр Ст Ба МЦ, *зелѣшију* Н; — *зелѣшии* Сл, *зелѣшије* Ру, *зелѣшија* Кр Ба МЦ, *зелѣшију* Кр;

зрео: *зрѣшија* Ба МЦ, *зрѣшија* Ст Вр Ту, *зрѣшију* Ве Прк, — *зрѣшија* Ба, *зрѣшија* Кр;

крупан: *крујшија* Ст О, *крујшија* Кор Рог;

лак: *лакши* Коп Про Кр ВИ Рог Са Би, *лакшиу* ВИ МВ; — *њѣму* је *лакшије* да *џе* сѣно ВИ, *лакшије* Бу Коп, *лакшије* би било Др, данас је *лакшије* радити Ам, *лакшије* Рог Ду Ман Сл;

леп: *лѣшиа* Ве Прк Ру ВИ СБ, *лѣши* О Ман Ру Мис, *лѣшиа* Ј Ба, *лѣши* Арн Би МЦ, *лѣши* Би; — *лѣшија* му је *жѣна* Ман, *лѣбац* је много *лѣшии* (< *лѣшији*) Тр;

љут: *љућа* СЕ Ра Па;
 мали: *мањи* Мис Ве Ам Ман Мир, *мања* Мар Па СБ Ду Ара МЦ, *мање* Кр Арн Ј Ба;
 мек: *мекше* Ру Си Ј, *мекши* Кр Мир, *мекша* Мис СЕ Ве Прк ВИ Ам СБ Ду МЦ Би Ман Сл Са Ме; — *мекшија* О Ту Ст Ме Ба МЦ, *мекшија* вџна Ман, *мекшије* Арн;
 мио: *милија* МЦ, *милија* Ман Сл;
 млад: *млађе* Про Ба Мис Ве Ме, *млађа* Ам, *млађи* О Ра МВ Сл Др Ба, *млађеи*, *млађа* Мис СЕ, *млађе* Ве, *млађа* Мис Ст Ара, *млађи* Ра Ст Н Др Рож Ара МЦ Би; — *млађија* Па, од *млађијеи* Про, за *млађијеи* Про;
 млак: *млачија* Бу Па Ве Ту Ст Са Ме Ба МЦ Би, *млачија* СЕ Ра ВИ Ам СБ, *млачија* Би, *млачије* Кр Си Ара, *млачије* Ду Ман Арн; — *млачија* О;
 (с)низак: *нижа* Ду, *ниже* Ра, *ниже* Ј Ст Ра, *ниже* О;
 нов: *новија* Па Са МЦ, *новија* СЕ Кор Н Рог Ду Рож, *новије* Мар, *новију* Мар; — *новија* Рог, *новија* Арн, *новишија* Рог, *новије* Рог, *новије* одело Ру;
 постан: *иоснија* Кор Н МВ, *иоснија* Вр Прк;
 поштен: *иоштенја* СБ Ман, *иоштенја* Тр З Кр;
 ситан: *сиднија* Кор, *сидније* З Тр; — *сидни* камен Ман. У Манићу сам записао и: *усидни*;
 скуп: *скуља* Мар Ту Ст Ам СБ Ду Ара, *скуљи* Мир, *скуље* О Си Би; — *скуљија* Ду, *скуљије* Ман;
 слаб: *слабија* Са, *слабија* Мар Кор Н Сл, *слабије* Ра; — *слабиније* Бу Ман, *слабинија* Рог, *слабини* Ра;
 сладак: *слађи* Сл, *слађа* Мис Ам, *слађе* од меда Ба, *слађе* Вр Ј Би, *најслађе* Н; — *нај слађије* Па;
 стар: *сидрија* Мар Ве Ту Ст Мир МЦ О Бу Па Ру Ара Са Ба, *сидрија* Мар ВИ СБ Ду Ман Сл Ј СЕ Ра Кор Н Рож Ара, *сидри* Ам СЕ Сл, *сидријеи* Мис Па, *сидријеи* Па; — *сидриније* Вр;
 строг: *сирожја* О Кор Си Ме Би, *сирожја* Ра ВИ, *сирожја* Мар, он је бйје *сирожји* Мир; — *сирожнија* Ве Ст Мир Са МЦ Би, *сирожнија* СБ Ман Арн, *сирожни* Арн; — *сирожја* Бу Прк; — *сирожнија* (3 ×) Па;
 сув: *свља* Бу Мар О Ту МЦ Би ВИ СБ Ба, *свље* Си Арн Ј Ме, *свље* Кр Сл Мир Ара; — *свљија* Си, *свљија* Ам, *свљије* Ман; — *свљија* Ду;
 танак: *тања* Мар Па Прк ВИ СБ Ара Са МЦ Би, *тањи* Мис Ве Ам Ман Мир, *тање* Кр Ј Ме Ба Мар Пру; — *тањша* Ду; — *тањшија* Ман; — *тањчија* Ст;
 тврд: *тврђе* Вр Сл Н, *тврђа* Си З Ј;
 тесан: *тешња* Ду; — *тешњија* Ду;
 тежак: *теже* Про З Ј, *тежа* Сл Ман; — *тежије* Рог;
 типко: *тишије* горѣ сирово дрво Мир;
 тих: *тиша* Бу; — *тишија* О Мар Па Ст ВИ Са Ба Би, *тишија* СЕ Мар Ам СБ, *тишија* СЕ, *тишије* Ве Ру Ман Си МЦ, *тишије* Ду Ман Арн;
 топао: *топија* Мис З; — *топије* Кор;

тип: *иуџиља* Мар Ра Ме Ст ВИ Ара Би Ба, *иуџиљи* Мир, *иуџиље* О Ра Кр Си Ј МЦ; — *иуџиљја* ВИ Би, *иуџиљја* Ам СБ Ду Сл; — *иуџиша* Ду_а; — *иуџишија* Ду_а Ман;

узак: *џжа* Арн СЕ, *џже* Прк Ман Ду, *наџуџе* Прк СЕ;

црн: *црња* Про СБ Ме Ба Би, *црњи* Ду Мир Са, *црње* Н Арн; — *црнија* МЦ; — *црниша* Бу Па Ру Н СБ; — *црнишје* Ман; — *црншише* Ру, *црншиша* Мис О СЕ Ве Ст ВИ Ам Ду Сл, *црншиш* Кр;

чврст: *чвршића* Мар ВИ Ду Ара Ме МЦ, *чвршићи* Мис СБ, *чвршиће* Ман Мир Ба; — *чвршићја* Ам, *чвршићја* Ме, *чвршићје* Ман; — *чвршишија* му рука Са;

шарен: *шарџишије* Ру.

Карактеристични су и необични облици: *ошворџишије* Кр, *гор је ладовишије* МВ, *најладовишишје* СБ, којџ су ма̀ло *издиџи* били Би.

Контаминиране формације и аналошка уједначавања различитих творбених модела честа су појава у нашим дијалектима. Оне нису непознате ниједном суседном говору. Заправо, помињу их истраживачи већине говора Ш—В, С—В и К—Р подручја.⁸¹⁸

284. И овде, као и у толиким другим срединама,⁸¹⁹ компаратив од висок гласи *виш.љи*: *јаз је виш.љи* Ду, *виш.љи* Мис, *виш.ље* Ра Па Про Бу. Отуда и глагол: *узвиш.љимо* Рож. Из Амерића имам усамљен облик *висо-чије*.

285. У вези са суперлативом, који се гради као и у књ. језику, вреди истаћи следеће појединости:

а) Гради се и од придева типа *задњи*, *последњи*, *крајњи*: *бијо је и осто најзадњи* МВ, она је *најзадња* Ст, *најпоследња* му дошла жена Сл, у *најкрајним* сокаку живу Ман. И лик *ирави* може имати суперлатив: *најирво* ћеш купити казан Рог, *најирви* је бијо мџ син Си.

б) Често су акцентовани и облик компаратива и морфема *нај*, што сведочи о недовољној сраслости ових двају елемената: *најмришавија* З, *најнамџишишија* си ако ћутиш О, у *најситаријој* кући Прк итд.

в) Морфема *нај* спорадично стоји даље од облика компаратива: *нај* ми је *дрџе* Сл, *нај* ми је *скуџиља* рџкља била Ст.

О ЈОШ НЕКИМ ЗАМЕНИЦАМА

286. Доследно је: *њен* свџкар СБ, *њен* пџсџ Мис, *њен* мџмак ВИ, *њен* мџж Пру ВИ, *њен* сџн Прк, *њеном* џцу Ба, *њеним* сџну Си, џца *њеноја* СЕ Мис, *њеноја* Си Ме Ба Би, *њена* мајка Про, *њена* сџдба Ме, *њену* ћерку Тр, *њеном* кући Н Кор, *њеној* кући Ст, ти *њени* трџје деџе Прк итд.

⁸¹⁸ Уп. нпр.: Мил. Крк. 26; Ник. Мачва 267; Ник. Кол. 49; Стев. Гружа 468; Ивић Биогра. 163; Павл. Рача 31; Барј. Чумић 19; Јовић Трст. 112—114; Елез. Речник, s. v.; Пеџо—Милан. Ресава 341—343; Симић Леваџ 341—343; Стојан. Врњци 215—216; Барј. Ибар 90; Алекс.—Вуком. Жупа 306 итд.

⁸¹⁹ Ивић Биогра. 164; Павл. Рача 31; Ивић Ловра 199; Ник. Срем 347; Поп. Госпођ. 183; Ник. Мачва 267; Пеџо—Милан. Ресава 343; Ник. Тршић 418; М. Ник. Гороб. 677.

287. Наша зона спада у крајеве који немају зам. *њихов* већ *њин*: војник је *њин* Ам, *њин* отац Си, *њин* официр СЕ, *њин* Н МВ Прк Сл СБ Би Кр, преко *њиној* дворишта Ду, *њиној* Итлера Мир, *њиним* оцу Арн, по *њинџм* рачуну Ру, *њина* деца СЕ Мис, *њина* стража Мар, *њину* бљрад Кор, у кућу *њину* Бу, кућу *њину* Ам, код-*њине* куће Би, деца *њиној* Кр, *њиној* војски Ду, *њино* Про МВ Ду, *њини* овицири Мис, из *њини* кућа Бу, од *њини* људи Ман, *њине* законе ВИ, *њине* судове ВИ, *њине* ровове Ра, *у-њиним* виноградама Кор итд. Једини изузетак: *њивим* оружјом, забележен у разговору са начитаним старцем у Зеокама, приписујем књишком утицају.

Заменица *њин* (< *њихан*) иначе покрива источни део наше јез. територије и сматра се типичном особином призренско-тимочких,⁸²⁰ К—Р,⁸²¹ С—В⁸²² и, изгледа, источнијих Ш—В⁸²³ говора. Наиме, већ у Мачви ова зам. „има неколико облика”: *њив*, *њива*, *њивоје*, док је само једном забележено: *њину* војску (Ник. Мачва 265). У Поцерини срећемо: *њихџв*, *њихово*, *њин*, *њино* (Моск. Поцер. 50), а у Срему: *њин*, *њин*, *њихов*, *њџв* (Ник. Срем 348). И западни бачки екавски говори знају једино за „облике који се и свде на старије *њихов*” (Поп. Госпођ. 34).

Са централношумадијском зоном иду заједно и Горобиле и Љештанско, док је у Тршићу: *њив* и *њџв*.⁸²⁴

288. Карактеристичнији и интересантнији облици заменица *чији*, *-а*, *-е*, *мој*, *-а*, *-е*, *ишој*, *-а*, *-е*, *свој*, *-а*, *-е* навођени су у оквиру обраде појединих падежа прид.-зам. промене и у Вокализму — одељци о вокалским секвенцама и сонанту *ј* (в. т. 72, 73). Уп и т. 259 итд.

289. Аналошко протетичко *о-* уз зам. *ишај*, добијено према *овај*, *онај*, познато је многим нашим говорима,⁸²⁵ а у пречанским крајевима долази само у вези са предлогом.⁸²⁶ Аналошко *о-* је и у нашој зони честа појава, и то не само иза предлога него и изван те везе.⁸²⁷

⁸²⁰ Белић ДИЈС (поред: *њиан*, *њијн* итд.) 21, 80, 424; М. Павл. Срет. 175 (*њин*, *њина*, *њино*, *њини* || *њини*, *њине* || *њивне*, *њина* || *њивна*); Богд. ГББП 68.

⁸²¹ Јовић Трст. (с *њинема*) 126; Пецо—Милан. Ресава (ка *њинем* пџложају) 337; Симић Левач 355. Из ђердапске зоне А. Пецо доноси мало необичан и неочекиван пример: са *њихови* захтеви (Пецо Ђердап 206). И на другом крају дијалекта, у Метохији, Д. Барјактаревић налази облике: с *њивовем* ралем, *њивоу*, с *њивџм*, к *њивовем* топовима, о *њивовем* гаџама (Барј. Метохија 193), мада Г. Елзовић има само *њин* и *њин*, уз напомену да „значи исто што и *њихов*, који се облик у овом говору не чује” (Елез. Речник I, 469).

⁸²² Ивић Бногр. 163; Ивић Хере 347.

⁸²³ Стев. Гужа 471, 605; Ник. Кол. („доследно”) 49; Поп. Госпођ. 183; Мил. Кик. 26; Ивић Хере (податак да је *њин* „у целом Ванату”) 338.

⁸²⁴ М. Ник. Гороб. („доследно”) 677; Тешић Љешт. („увек”) 224; Ник. Тршић 418.

⁸²⁵ О томе в. Ивић Галип. 220. Тамо наведеној литератури додаћемо још само: М. Симић Обади 76—77; Дешић ЗБИГ 247; Броз. Ијешћ. 158; Рем. Кладањ 128; Ивић О Рјечнику 132.

⁸²⁶ Ник. Срем 348; Мил. Кик. 25; Ивић Ловра 196; Поп. Госпођ. 184—185; Секереш Осипек 142; Секереш Даљ 146; Ивић Хере 338.

⁸²⁷ Као и у галипољском говору, где су примери са овим почетним вокалом чешћи од оних без њега (Ивић Галип. 220). И у Мачви се могу чути облици типа *ишај* (Ник. Мачва 265).

а) з-*ош*о Ра Ту Прк Си Мир З Ара Ст Ве Кр Би МЦ Са Ба Ј, з-*ош*о ВИ Ду, з-*ош*о*и* момка Ра, з-*ош*у п^ару Ду, за *ош*о Кр Ра, из *ош*е Ара Би Ј, код *ош*у слуга Н, код *ош*о*и* домаћина Ба, код *ош*о*и*а бунара ВИ, кроз *ош*у цев Ба, н-*ош*о Ра Ме Ба Мир, н-*ош*ај жрвањ Ба, н-*ош*ај Ст, н-*ош*у вику Ду, н-*ош*у маћу Ст, н-*ош*у Би Ве, н-*ош*им Ду Мир, на *ош*о мотамо Па, на *ош*о Рог, н-*ош*ом женском Би, на *ош*ај начин Ман, п-*ош*о Бу, од *ош*о време Ст, од *ош*о*и*а Ст Рож Ра, од *ош*о*и*а Ам Н Пру Рог, од *ош*о*и*а Си Прк Ба, од *ош*о д^обо Пру, од *ош*о*и* језера Коп, од *ош*о*и* Про Ба, под *ош*е вамилије Прк, од *ош*у Прк Ба, под *ош*ај сач Бу, поред *ош*о*и*а жара МВ, пред *ош*ај празник Ду, с *ош*им Рож Ст Мис Ј Кр Тр Ра Прк МВ Ман Ду, са *ош*о*и*а Ве Кор Мир Ара, с *ош*ом травом Би, уз *ош*о Ба, уз *ош*ај стожер Ве, у *ош*им п^ећу Мир, у *ош*им л^ету Ба, *ош*у-вршкару Би, *ош*а вода Ман и сл., поред:

з^а-*ш*о Вр СЕ Па Ст, за *ш*о*и*а м^ојег Ра, за *ш*о*и*а п^опа СБ, преко *ш*о*и*а, на *ш*им Мис Бу, на *ш*ој сл^ами МЦ СБ, с^а-*ш*им Ба, с *ш*им Мир, по *ш*ој бр^аздици Си, с^а-*ш*ом в^одицом Вр, с^а-*ш*о*и*а г^умна Ба, п^осле *ш*о*и*а Мис, према *ш*им Мис, у *ш*ој б^ежанији Ст, у-*ш*ој к^ошници Ба, у-*ш*ој в^амилији Ст, у т^о Па, у *ш*им т^оп^овима Ам, у *ш*им с^елу СБ, у-т^ој в^уруни Прк, к^о-*ш*у ст^ог^ова Мис и сл.;

б) *ош*ај Ве О Пру Мир, кад је *ош*ај уиш^о МЦ, *ош*о в^ече Мис, *ош*о Ј, и *ош*о да у^змемо МЦ, није у стању да *ош*о обзирати Ман, *ош*е л^есе су д^обре МВ, па се *ош*им п^окрије Бу, *ош*а в^атра Ам, *ош*им с^ину д^али Ра, али су чешћи примери типа:

тај б^раш Пру Рож, *ш*ај в^еш Па, *ш*ај и^рам Ст, *ш*ај к^амен Мар, *ш*ај зн^а Прк, у^мро *ш*ај ш^то ме т^уко Ст, *ш*о зам^ажу Мар, *ш*о је т^ица Н Би, *ш*им с^ину Мис, *ш*им л^екар^у Па, *ш*о*и* Милана Ме, да убијеш *ш*о*и*а МЦ, с^амо се п^лаш^имо *ш*о*и*а МЦ, *ш*о*и*а-је . . . б^ило Ме, *ш*о Ду Би, *ш*о Ме Ман ВИ, *ш*ој к^ући Прк, *ш*ој м^ојој с^наји Ве, *ш*и в^уци О, више *ш*и подрума Про, пост^имо св^и *ш*и с^едам н^ед^еља Мар, и *ш*и смо се п^иљака игр^али Бу и сл.

290. Показне заменице у Нјд. м. р. гласе: *ош*ај СЕ Вр Про Прк Кор Рож Ру Ј, *ош*ај Ду Ра Кор, *ош*ај з^ев Ба, *ош*ај Вр Прк Кор Ру Ј, *ош*ај Н Кор СБ; тако и: н-*ош*ај н^ачин СЕ, у-*ош*ај п^епо Ве, на *ош*ај л^ебац Рож и сл. Облици *ш*ај, *ош*ај наведени су у т. 289.

291. Упитне и каквоћне заменице *какав*, *овакав*, *онакав* и сл. у Нјд. обично гласе: *каки*, -а, -о, *ваки*, -а, -о и сл.:

каки п^ос^о Вр, *каки* п^ос О МЦ, *каки* р^од О, *каки* је н^арод Ме, *каки* је л^ебац Кр, *каки* б^отац ВИ, *каки* д^ушек Би, *каки* је в^ојн^ик Ба, *каки* је *ш*ак^и Ј, *каки* је тај м^омак СЕ, зн^аш *каки* је Арн, *каки* је б^ијо ж^ивот МВ, *каки* Ра Др, *каки* ће ти д^ан б^ити Ј, *каки* ће д^н б^ити д^омаћин Ј, *каки* в^раг Вр, *кака*-је к^рава Ј, *кака*-је о^во м^ачка Рож, *кака*-је б^ила Рог, *кака*-је м^оја к^ућа Мар, *кака*-је л^епа Ра, *кака*-је ж^ена МВ, *кака* сам Н, *как*е н^есреће Кр, *каки* к^рава Са, *как*о*и*а Мис, *как*о*и* б^рашна Ст, *как*о*и*а р^опста О, *које*-*каки* м^ирисова Па, *ваки* Мис Па, *вака* ж^ена Ара, *вак*о д^ете Ст, *вак*о Ве Ру Ј Ме Би Ба, по *вак*им ј^аду Па О, на . . . ст^олиц^и *вак*ој Ба, *вак*и Мис, *ш*ак^и Мис Ст Вр Прк З Бу *ш*ак^и-си Др, ш^то си *ш*ак^и Си, *ш*ак^и је р^ед СБ, *ш*ак^а и *ш*ак^а ст^вар О, *ш*ак^а ж^ена Тр Са, *ш*ак^а в^ера МВ,

ћерка ми је *īākā* СБ, *īākō* звѣрсто Мис, сапуна *īākōī* МЦ, *īākōīa* О, ја се *īākī* нѣ плашим Ба, *nākō* тѣле Про, *nākō* јагње Ј, *nākī* људи МЦ и сл.

Само спорадично могу се чути ликови типа: *kākāv* сѧн Ара, *kākav* је тај чѡвек СЕ, плѹг је бѣјо *ovākāv* Прк, *īākāv* зѹлум О, *īākāv* је ѹређај МВ, *īākā*-ви је посѡ СБ, *īākvē* су се нѡсиле Бу.

Угледањем на зам. *неки*, *ваки* добијено је и: *nīkī* ђавѡ Про, *nīkī* пѡс О, поред: *nīkaки* ѣзвештај Кр, *nīkaки* жѣвот Би, *nīkaко* зрно Рог, *nīkaко* пиће СЕ, *nīkaке* љѹде Бу, тѡ је без *nīkaки* зѹбаца О, а нѣма пѡсла с *nīkaким* Ду, у *nīkaким* рѧтлуку Мис и сл.

Модел *каки*, (*о*)*ваки*, без *-в-* у парадигми, није редак у нашим дијалектима. Овакви облици су примарни или једини у многим Ш—В, С—В и К—Р говорима.⁸²⁸ Иницијално *о* у *наки* могло је, по Ивићевом мишљењу, ишчезнути фонетским путем (афреза) или угледањем на облике типа *каки*, *īаки*.⁸²⁹ Б. Николић мацванске ликове *nākā*, *nākū*, *vōlkē* тумачи „елизијом у ситуацији: *и онака* > *и нака*”, за шта доказ налази у примерима типа *ѹ ноѧа*, *ѹ ноī* (у онога, у оног).⁸³⁰ Чињеница је да у наведеној позицији, у додиру двају вокала, постоје добри услови за елизију једног од њих, али стоји и факат да се тако не могу објаснити облици *нако*, *вако* и сл. у говорима и дијалектима у којима изостају примери типа *у ноѧа*, *у ноī*. Одлучујућа улога фонетике у овом случају подразумевала би исту судбину почетног *о* и у многим другим речима и категоријама. Отуда ми се чини да поменути и њима слични примери представљају резултат првенствено аналошких уједначавања, тако честих унутар одговарајућих лексичких, семантичких и синтаксичких језгара, какав је управо овде случај.

292. Од количинских заменица наводим: *volīkō* Па Кор Коп Мис Вр Прк Ба, *volīkā* Па Вр Ме МЦ, *volīkū* Па Ме, *volīkī* Прк Ра Мир, *volīkā* сѧнта Пру, *ovolīkā* Прк, *volīcūnō* маће МЦ, *noīkō* чѡдо Ба, *īvolīkō* Вр Ара Ба, Ст, *īvolīkī* Мис З Ј Би, *īvolīkā* Ве Кр Тр, *noīkō* О СЕ Ба.

293. На источносрбијанском терену и у галипољском говору⁸³¹ примењено је проширење употребе облика Нјд. ср. рода заменице *сав*. Тамо, наиме, лик *све* може да стоји на месту осталих облика ове заменице. И овде се, у целој зони, облик *све* механички шири, али — по мом материјалу — само у инструменталске конструкције оба броја и сва три рода: кѹвали са *свѣ* кѡжмуром Бу, цѣдили смо са *свѣ* кѡжмуром Ту, чѣтири пѣт дана вѡдѣм са *свѣ* ѡнѡ што сам мѣсила Коп, са *свѣ* плѣвѡм ѡном нѧкѡ Мис, са *свѣ* тѡ тѧкѡ ѹлази ВИ, са *свѣ* сѧтом ѡнѣм Ам, са *свѣ* ѡном вѣлѡм Рог, са *свѣ* цѣвом З, Нѣко нѣће да кѹва пѣкмез са *свѣ* кѡчицама, са *свѣ* љѹском

⁸²⁸ Уп. нпр.: Поп. Госпођ. 185—186; Моск. Поцер. 50; Ник. Срем 348—349; Ник. Кол. 50; Мил. Кик. 26; Павл. Рача 35; Ивић Биогр. 163; Симић Левач 211—212, 371; Јовић Трст. 123; Алекс.—Вуком. Жупа 307 итд. И у галипољском је *кѡки*, *вакī*, *накī*, *īакī* (Ивић Галип. 221).

⁸²⁹ Ивић Галип. 221.

⁸³⁰ Ник. Мацва 265.

⁸³¹ О томе в. Ивић Галип. 221—222 и тамо нав. литературу.

Рож, са *свѣ* грањом Ба, слѹжили са *свѣ* лѹскѡм Ара, сѣдї са *свѣ* њѣговїм тѡрбицама Ру, Ја сам дѡшѡ са *свѣ* кѡњом Са, ако ћеш да кѹвѡш са *свѣ* кѡшуљицом Би, Правї-се от кѡже са *свѣ* ѡнѡм вѹнѡм МЦ. У Барошевцу сам записао и: *накѡ* са *свѣ* плѣву, поред: ѡно ѡстане са *свѹ* плѣву.

ОБЛИЦИ ЛИЧНИХ ЗАМЕНИЦА

294. Овдашњи систем личних заменица разликује се у неким детаљима од свих досад познатих система на терену Ш—В и С—В дијалекта. Разлике проистичу из чувања архаичних црта (енкл. Амн. *ни*, *ви*) и одговарајућих иновационих процеса, као што је уједначавање енклитичких облика зам. 1. и 2. лица јединине (сво *ме*, дај *ме* воде, да *ме* убије) на пример. При свему овоме треба имати у виду и изразиту некомпактност испитане зоне у низу појединости. Личне заменице, у ствари, пружају запажен удео у снопу изоглоса који нашу територију дели на две неједнаке зоне.

295. Потпуно су изједначени Г—Д—А—Лјд. заменица *ја* и *ѡи*, као и Г—Д—А—Л заменице за сва лица. Основни и најчешћи облици су *мѣн*, *ѡѣб*, *сѣб* и *мѣнѣ*, *ѡѣбѣ*, *сѣбѣ*, с тим да је први тип карактеристичан за област старије, а други — за зону новије кановачке акцентуације. У „ерским” селима доминирају ликови *мѣне*, *ѡѣбе*, *сѣбе*, који се спорадично могу чути и у другим местима. У космајском крају могу се, истина врло ретко, наћи и облици *менѣ*, *ѡѣбѣ*, *сѣбѣ*. Још су ниже фреквенције примери типа *мѣне*, *ѡѣбе*, расути по целој зони. На заменичке облике додају се, додуше не нарочито често, партикуле.

Примери:

Гениѡив:

— код *мѣн* СБ ВИ Кор Рог, од *мѣн* Кор МВ, испред *мѣн* Кор, через *мѣн* ВИ, вишље *мѣн* пѡсле ѡвце Кор, — бес *ѡѣб* МВ Н, черес *ѡѣб* Ам Рог, до *ѡѣб* СБ Н, — са *сѣб* МВ;

— око *мѣнѣ* СБ, од *мѣнѣ* Ве Ме Прк Рож З Тр Би Рог Кр, код *мѣнѣ* О Ра Рог Ст, иза *мѣнѣ* Ве, поред *мѣнѣ* МЦ, прѣ *мѣнѣ* Ме Ба, старија од *мѣнѣ* Ара, млађи од *мѣнѣ* МЦ, — до *ѡѣбѣ* Ст Ве З Ј Тр Кр, иза *ѡѣбѣ* Кр Ба Ст, ко-*ѡѣбѣ* Рог ВИ, — са *сѣбѣ* Прк;

— до *мѣне* Вр О, код *мѣне* О Мис Кор, код-*мене* Вр, до *ѡѣбе* Вр Мис, о-*ѡѣбе* Коц Мис, иза *сѣбе* Бу Вр;

— код *мѣне* СБ, од *мѣне* Рог, до *ѡѣбе* Про, ко *ѡѣбе* ѡпасно Рог, са *сѣбе* Про;

— од *менѣ* СБ; са *ѡѣбѣ* Н, са *сѣбѣ* Н;

Дѡив:

— тѣшко *мѣн* Н, ѡна је *мѣн* сѣстра Рог, ѡн *мѣн* прїчо Си, *мѣн* су кѡзали Рог, донѣси и *мѣн* МВ, *мѣн* Ам Рог Ра Н, блага *мѣн* ВИ Пру, кѹку *мѣн* Ра Ам Кор, *ѡѣб* је лако ВИ, лако је *ѡѣб* Пру Ам, да дам и *ѡѣб* Кор, а штѡ ћу *ѡѣб* МВ, кѹпићу и *ѡѣб* Н, *ѡѣб* Рог Ра, *ѡѣб* није по вѡљи Ам, ѡстави мало *сѣб* ВИ, није дѡшла *сѣб* ВИ, направили *сѣб* невѡљу Пру, ѡна шїје и *сѣб* Н, *сѣб* Кор МВ Рог Н;

— Мѣнѣ нѣки пѹт тешкоћа Би, Мѣнѣ задркташе вѣлице од мѹке Ба, Мѣнѣ су ѹбили свињу Ба, Тѹ је мѣнѣ бѣло лѹко З, Мѣнѣ се јѣде јѹгњетина Кр, Тѣ пѹмого мѣнѣ, ја шѣбѣ Прк, кѹку мѣнѣ Прк Мир Си СЕ Мис Ст, дај тѹ мѣнѣ Про, мѣнѣ нѣсу даѣи Ве, бѣго мѣнѣ Ј З, мѣнѣ О Ј СЕ Ра Па Про Ве Ту Кр Ст Прк Ру Арн Ара З Би Ме Ба МЦ Тр Рог Мир Ду Сл, лѹко је шѣбѣ Мир, кѹпи шѣбѣ, Дрѹга, Си, Како се шѣбѣ свиђа Прк, шѣбѣ Ј Ра Па Про Ме Ве Ту Кр Ст Прк Тр Ру Рог Ду Рож Арн Ара З Ба МЦ Би, да дођем сѣбѣ Рож, свѹк сѣбѣ ѹзме Би, нѣје дошѹ сѣбѣ Про, сѹми сѣбѣ дајѹ Про, Сѹма сѣбѣ подигла књѣжѣцу Ба, сѣбѣ Па Са Ст Ру Рог Би Ду Ј Рож З Ара;

— мѣне су пѣсали Мис, прѣчаш тѣ мѣне О, Мѣне не обѣћавај нѣшта СЕ, мѣне Мар Н, мѣне ѹтац пѹо Вр, шѣбе не трѣба Мис, да и шѣбе подвѣли Мар, да га остави сѣбе СЕ, сѣбе О, свѹк сѣбе ѹзме Вр;

— кѹку мѣне ВИ Ара, мѣне Рож;

— мѣнѣ Н Ду Сл_а, оставили смо мѹло и шѣбѣ Н, шѣбѣ што си ѹзо Арн, ни шѣбѣ ни детѣгу не даѹ Рог, шѣбѣ Сл_а, а сѣбѣ ћеш Мѣру? Ду, сѣби (врло ретко) Ј;

Акузашѣив:

— за мѣн Пру Ра Ам Рог Кор ВИ, измѣрише ѹни мѣн Рог, мѣн су вѣзали Ам, мѣн Пру Ам ВИ Ду, ѹдри мѣн ако смѣш МВ, чѣкали мѣн МЦ, удѣрили прѹво на шѣб Н, за шѣб Ам ВИ МВ, за сѣб Ам Н Кор, да насамѣри и шѣб Н;

— за мѣнѣ Ара Ст Арн, мѣнѣ Ст Арн Ра Ве Би, шѣбѣ Ба Ст Ве Про Си, глѣдај сѣбѣ и шкѹлу Си, за сѣбѣ Ара Би Тр Ј З;

— мѣне си нѹшѹ Мис, мѣне су и тѹкли Вр, позвѹше и мѣне Мар, а јѹ да напѹдим шѣбе Вр; за сѣбе Мис, мѣне СЕ;

— мѣне Рож, за мѣне Ба Рож Ам, шѣбе Про, да ѹзме удѹвицу за сѣбе Ра;

— мѣнѣ су тражили Н;

Локашѣив:

— знѹш мѹдго о мѣн Ам, рѣкњѣ бѣло штѹ спрема мѣн МВ, свѣ стојѣ на мѣн Ам, на мѣн Кор Рог Н, прѣчали смо и о шѣб МВ, штѹ је нѹшла у шѣб МВ, плѹшили се сѹми по сѣб МВ;

— баца по мѣнѣ О, по мѣнѣ Ст Ј, у мѣнѣ Ст З Тр, о мѣнѣ Мир, на мѣнѣ она слѹма Ара, око мѣнѣ се скѹпила дѣца Си, о шѣбѣ Би, прѣчај о шѣбѣ Ба, у сѣбѣ Ба, по шѣбѣ Рож, о сѣбѣ и жѣни Ве; на сѣбѣ МЦ, брѹјѣ у сѣбѣ Са;

— на мѣнѣ нѣма ни капѹта Н;

— на мѣне О.

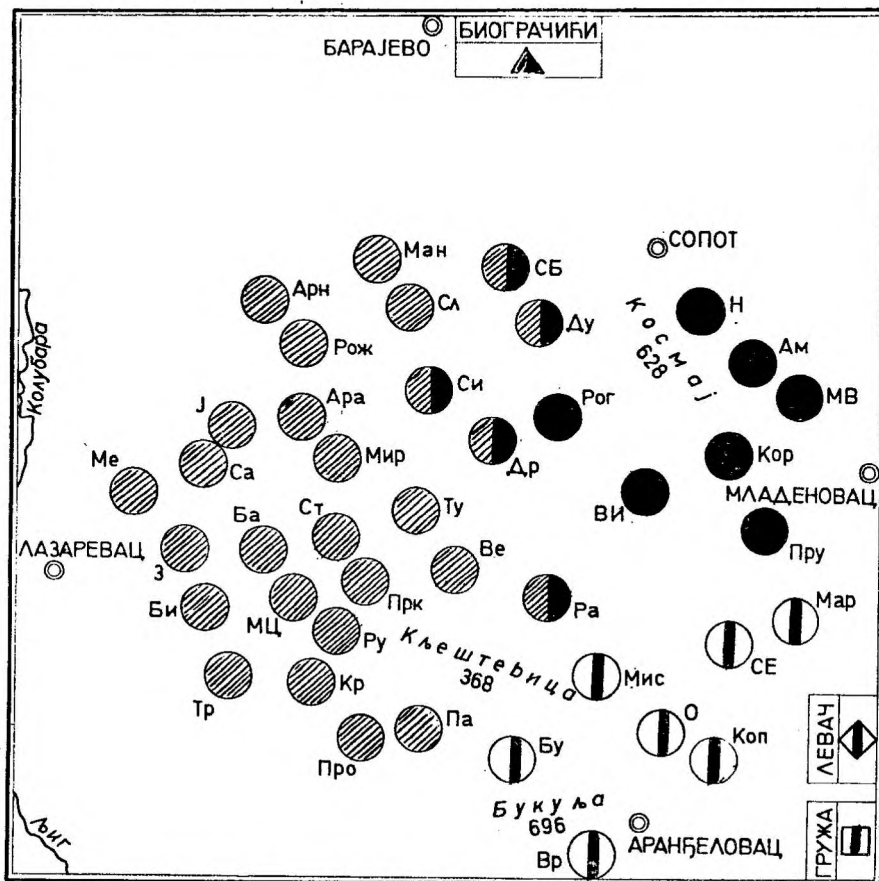
Спорадичне облике: сѣби Ј, шѣби Мис, ни шѣби Вр треба, разуме се, приписати утицајѹ савременог књѣжевног језика.

Партикуле сам регистровао у следећим случајевима:

Гетѣиѣив:

до мѣнека Ме, од мѣнека Ме, шѣбека нѣма Си, од мѣнекана Ме, бѣзѹ мѣнекана Арн, у мѣнекана Ам, прѣ мѣненека МВ;

КАРТА БР. 21: Г—Д—А—Лјд. заменица ја, ти и заменице за сва три лица

ЛЕГЕНДА:

- мѐнѐ, тѐбѐ, сѐбѐ
- мѐн, тѐб, сѐб
- мѐнѐ // мѐн, тѐбѐ // тѐб, сѐбѐ // сѐб
- мѐне, тѐбе, сѐбе

Дайив:

менѐка Рож, менѐка Ам, кáжи мѐнѐка Ара, менѐкан Ам бляго мѐнѐкана Ам Рог, тѐшко мѐненака МВ, шѐбекaр Рож;

Акузайив:

мѐненака Пру, мѐненака МВ.

Оваква репартиција пуних облика личних заменица *ја*, *џи* и зам. за сва лица у Г—Д—А—Лјд. уклапа се, у основним контурама, у лингво-географске прилике овога дела штокавштине. Ерску зону и ова појединост веже за Грузу.⁸³² Ликови *мѐне*, *шѐбе*, *сѐбе* спадају и у опште карактеристике К—Р дијалекта.⁸³³ Краће облике *мѐн*, *шѐб*, *сѐб* бележе истраживачи неких С—В и К—Р говора.⁸³⁴ Космајски примери *мѐн*, *шѐб*, *сѐб* настали су свакако елизијом финалног *-е* након кановачког преношења акцента. Спорадичних остатака пуних „кановачких” облика има, како смо видели, и у нашој зони, а и у херском говору налазимо: *мѐне*, *шѐбе*, *сѐбе*.⁸³⁵ На другој страни, западна половина наше зоне представља пограничје простране територије дугог *-е* у облицима *мене*, *шебе*, *себе*, која почиње у пљеваљском крају, да би преко западносрбијанског ијекавског појаса, затим Поцерине, ваљевске Колубаре, Мачве и Биограчића допрла све до Срема.⁸³⁶

296. Енклитике зам. *ја* и *џи* по правилу су као и у књ. језику:

— *ѐво ме*, *си́не*, не брѝни Н, нѐма *џе* на пијацу МЦ;

— тражу *ми* си́на Ма, мѝло *ми* што сам вѐдла МЦ, снаа *ми* џмрла Ба, лѐпа *џи* млада Ст, кúпили *џи* коња Ве, да *џи* платим Сл;

— нѐ-дѝрај *ме* Ст, зва́ли *ме* Ст, на́шли су *ме* ВИ, прѐда-*ме* Рож, тѝ су кúпили за-*џе* Про, прѐда-*џе* Арн, да *џе* лажем СБ, да *џе* лажу мѝмци Си.

У неколико примера употребљена је енклитика *ме* и *џе* у дативу: кад *ме* нѐшто сна́ђе што *ме* на го́дѝ Ј, Каза́ше *ме* да си до́шла Ам, да *ме* додáш столицу МВ, ја *џе* долази́о Мис, штá *џе* одрѐди дѝштина Мис.

До употребе *ме* и *џе* долази под утицајем пуних облика ових заменица. Можда у овоме не треба запоставити ни тенденцију уједначавања

⁸³² Стив. Груза 469.

⁸³³ Уп. нпр.: Симић Левач 344—345; Јовић Трст. 120; Пецо—Милан. Ресава 332—334 (ређе *мѐни*; обично код млађих); Алекс.—Вуком. Жупа 306; Барј. Ибар 85; Стојан. Врњци 217 итд.

⁸³⁴ Барј. Церовац 118, 126; Павл. Рача 34; Симић Левач 171—172, 344; Алекс.—Вуком. Жупа 297.

⁸³⁵ Ивић Хере 336.

⁸³⁶ Ружићић Пљевља 147; М. Ник. Гороб. (Д—Л: *мѐне*) 642, 675; Тешкић Љешт. (Д—Л: *мѐни*) 222; Ник. Трчић (Д—Л: *мѐни*) 417; Репш. Шток. 318; Моск. Поцер. VI; Ник. Кол. (Д—Л: основно *мѐни*, ређе *мѐне*) 18, 48; Ник. Мачва (Д—Л чешће: *мѐни*, Г—А ређе: *мѐнѐ*) 220, 264; Ивић Биогра. (у Железницу: *мѐнѐ* // *мѐнѐ*; у Рушњу често и: *мѐне*) 159; Ник. Срем (Д—Л: *мѐни*, али Г—А: *мѐнѐ* // *мѐне*; „у неким местима југоисточног Срема” Дјд.: *мѐне*, *шѐбе*; *сѐбе* // *мѐни*, *шѐби*, *сѐби*) 348. И галипољски облици *мѐнѐ*, *шѐбѐ* итд. (Ивић Галип. 199) одговарају нашем *мѐнѐ*, *шѐбѐ*.

како пуних тако и енклитичких облика,⁸⁸⁷ која је, уосталом, оставила дубок траг у придевско-заменичкој промени.

297. Ијд. ових заменица гласи *мног* и *ишобом*: с~~а~~-*мног* Мис Ст Прк, с~~а~~-*мног* Н, пр~~е~~-*да-мног* Би, пр~~е~~-*да-мног* Н, з~~а~~-*мног* Би, с-*ишббм* Ба Прк, з~~а~~-*шобом* Ст. Зам. за сва лица има Ијд. *собом*: Она је *сдббм* слатка Кр, очисти се *сама сдббм* Ра.

298. Пунни облици зам. *ми* и *ви* гласе као и у књ. језику: *ми-ви*, *нас* (ређе: *нас*), *вас*, *нама-вама*. Биће да је облик *намѐ* са покретним *-е*, регистрован у Прогореоцима (овај више *намѐ* „нама“) настао према ликовима *менѐ*, *ишбѐ*, *сдбѐ*.

299. Разлике су крупне код система енклитика. У дативу овде налазимо: *нам-вам*, *ни-ви*, а у акузативу: *нас-вас*, *не-ве*, *ни-ви*:

а) дођу *нам* гости Ра, ч~~е~~стита *нам* празник Ара, разбили *нам* прозор Прк, сва~~к~~ *нам* је дао Па, да *вам* кажем Кор, где *вам* је мајка? Арн, поручили *вам* кумови О;

— шљиве *ни* добрс Кр, Да *ни* те пошјемо Кор, То су *ни* биле цѐви Кор, колико *ни* трѐба Ам, То *ни* је заветина Ам, донела *ни* лѐба Рог, Срѐнан *ви* Бѐжић Бу Мис, срѐнан *ви* Бѐжић Ра, нисам *ви* казо Ду, Ја сам *ви* реко Ду, Шта сам *ви* причала Бу, да *ви* причам Кор, ако би *ви* причо О, да *ви* причам Прк, да *ви* испричам Рог, како да *ви* кажем Мис Прк, да *ви* кажем Пру Рож Ба Сл, да *ви* кажу Мар, шта да *ви* кажем Ст, ја *ви* кажем Ст, да *ви* покажем МВ, разбйћу *ви* главу Ам, Зашто *ви* то трѐба? Ст, лаку *ви* ноћ Мис, ко *ви* је то Кр, фала *ви* МВ и сл.;

б) тукла *нас* маћа Ба, ту *нас* обрйјају Др, тукли *нас* Ст, како сте *нас* нашли Ве, звали су *нас* Прк, мѐлим *вас* ВИ, Нисам смѐо да *вас* пита~~м~~ Прк, наљутили су *вас* Са;

— ђгуд *не* бранили Рож, кат су *не* вратили натраг Мис, Они су *не* и преварили ВИ, Сунце *ве* спалило! Пру, убијо *ве* Бог! Рог, глѐдо *ве* добро МВ, да *ве* послужи МВ, да *ве* стигне и у путу да *ве* нађе ВИ;

— Нѐко *ни* опгужи ВИ, пита *ни* Кор, глѐдо *ни* добро МВ, Ту *ни* зауставу Ам, Дођу па *ни* срѐтну Ам, Мѐжда *ви* пѐбије Ам, Мѐлим *ви*, дѐцо, измакните то Ам.

Старе енклитике *ни*, *ви* у Д—Амн. доследно је сачувао галипољски,⁸⁸⁸ а и овде су у акузативу бележене искључиво у С—В зони. Ова паралела даје неке основе за наду да би темељито претресање простора између Космаја и некадашње постојбине Галипољаца дало још потврда чувања старијег стања.

⁸⁸⁷ У галипољском, на пример, само зам. 3. л. м. и с. рода имају различите енкл. облике у дативу и акузативу (*му*, *ја*), док остале имају само по једну енклитику за оба падежа (Ивић Галип. 200).

⁸⁸⁸ Ивић Галип. 201. Једнакост енкл. *ни* и *ви* очувана је и у тимочно-лужничком дијалекту: Белић ДИЈС 402, 405; Стан. Тимок. 404—405; Богд. ГБП 66—67.

300. О облицима Д--И зам. 3. л. јд. м. и ср. рода говорено је раније (т. 263). Остали облици се ортогонички не разликују битније од књижевних изузимајући, разумс се, акценат у неким детаљима. Ту је и спорадична елизија -а у Г—А:

- од *њѣѣ* Рож МЦ Ба МВ Ст, код *њѣѣ* Ба Др Кр Си Тр, око *њѣѣ* Ба З Ј, да се уплашим *њѣѣ* Ба, за *њѣѣ* Ба Би Арн МЦ, на *њѣѣ* Ру Си Ј, зови *њѣѣ* Рож, *њѣѣ* Ру С1 МЦ Ме Кр СБ Рог Др Мис Ве Ј Про Ра;
- код *њѣѣ* СБ МВ, за *њѣѣ* Кор ВИ Ду Н, *њѣѣ* Пру Рог Ам СБ Рож;
- *њѣѣ* Ман, код *њѣѣ* Ам;
- *њѣѣ* О Би, код *њѣѣ* О, од *њѣѣ* Мар, на *њѣѣ* Мар;
- йспод-*њѣѣ* Кр, за *њѣѣ* Сл.

Поред енкл. *ѣа* чује се, истина врло ретко, и лик *ња*: *за-ња* О, *пѣд-ња* Би.

301. Датив и локатив зам. 3. л. јд. ж. рода не гласе једнако у целој зони. Већ се одраније знало за облик *њом* у Кораћици,⁸⁸⁹ а сада се показало да су тај наглашени лик и енкл. форма *јом* доминантни у још неколико села најужег космајског појаса (в. карту бр. 22):

- *њом* се да жито Пру, а *њом* йме Вемѣја Н, Тако седѣ ми та *ћерка*, *њом* рѣја *кѣса* Н, *њом* се *кѣка* Н, *дали* смо га *њом* Ам, ни *њом* ни *сѣну* није *рѣкла* МВ, *пѣла* *остѣне* на *њом* Рог, *пѣла* *остѣне* у *њом* Рог, на *њом* се *пѣши* Ам; *њомзи* Н;

— да *јом* *кажем* Ам Рог Ду, *ја* *јом* *велѣм* Кор, *брѣт* *јом* *ѣмро* Н, *брѣт* *јом* *нѣси* *пѣле* Кор, да *јом* *стѣвиш* *кѣпу* Кор, па *јом* *дѣно* *млѣка* ВИ, *мѣњали* *јом* *ѣбућу* ВИ, а *ја* *јом* *скрѣса* Пру, *дѣ* *јом* *вино* Пру, *сѣдне* *јом* у *кѣрла* Пру, *свѣ* *јом* *било* *живо* МВ, да *јом* *помѣжем* Н, *Тѣ* *јом* је *кѣћа* МВ.

У осталим селима наглашени облик гласи *њој*, ређе *њојзи*, а дативна енклитика најчешће *је*, ређе *јо(ј)* и само изузетно *ју*:

- *ѣстане* *њѣј* *ѣ-кући* Ме, *њѣј* је *чѣча* *прѣпѣ* Ме, *њѣј* *донѣси* *књѣгу* Мис, *њѣј* Ст Кр Ра Прк ВИ Ду Па Рог Др, *й-њѣј* Мис Ту, *њѣјзи* Бу Мис Ра Ман Мир Ара Би СБ, *њѣјзи* Прк, *њѣзи* Ба Би, *на-њѣј* Ба Мис Др Прк З, *ѣ-њѣј* Ј Тр Ве Ст Бу;

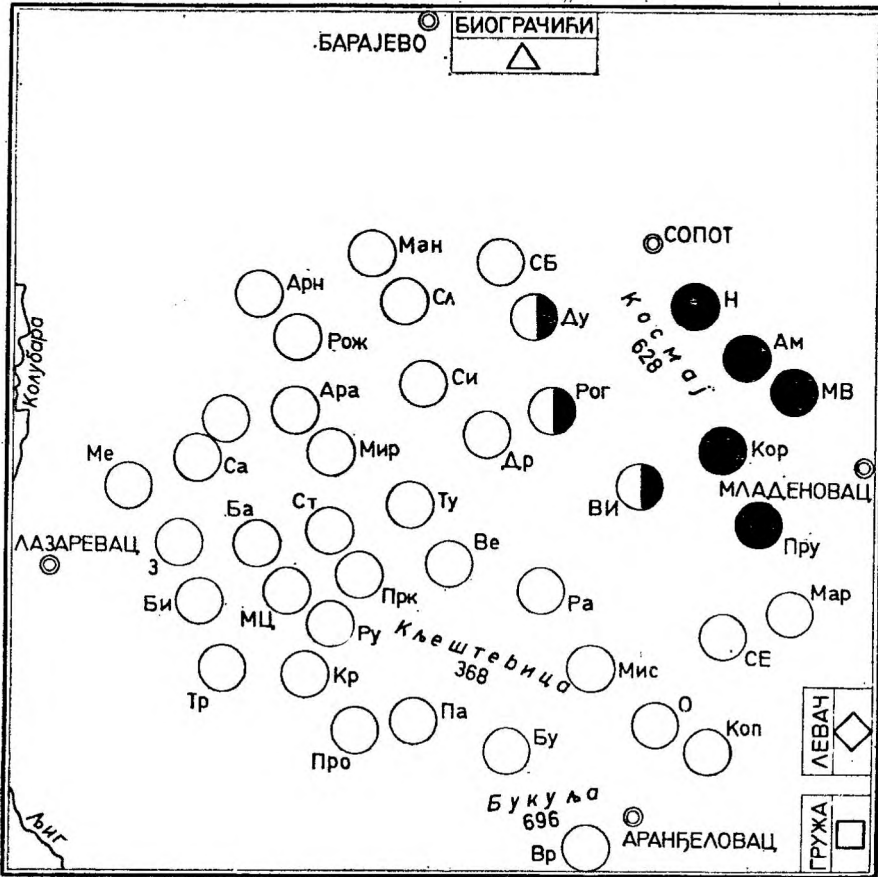
— *изнѣсѣ* *је* *вино* Бу, *дѣдѣ* *је* . . . *мѣсо* О, *дѣдѣ* *је* *дѣ* *лѣба* О, *дѣду* *је* *сѣто* СЕ, *ичѣпѣ* *је* се *жѣлац* СЕ, да *је* *дѣм* Слободана Мис, па *је* *прѣти* Мис, *пѣкупили* *је* *мѣд* Ара, *дѣдѣ* *је* *пѣно* МЦ, *Ймѣ* *је* *дѣста* *гѣдѣна* Ме, *дѣдѣ* *је* *јѣбуку* Ме, *пѣпалу* *је* *вѣтру* Ду, *дѣмо* *је* *нѣшто* Мар, *Мѣја* *мѣјка* *кѣпи* *је* *кѣцѣљу* Мар, *мѣжа* *је* *отѣрали* СБ, *скѣне* *је* *ѣпеле* Па, али да *је* *донѣсе* *рѣчак* Ве, *нѣшто* *је* *прѣча* Ба, *Нѣко* *је* *донѣсе* *послужѣње* Рог, *ѣно* *је* *спѣмника* СБ, *дѣду* *је* *нѣшто* Ра, *такѣ* *је* *ја* *велѣм* Ст, *дали* *је* *прѣју* Ра, *дѣдѣ* *је* *послужѣње* Са итд;

— *дѣ* *јѣј* *жито* Ве, на *јѣј* *пѣчѣм* *лѣбац* Мис, *дѣдѣ* *јѣј* *лѣбац* Би, *дѣ-нѣли* *јѣј* *ѣпеле* Ара, *дѣдѣ* *јѣј* *сѣто* Ба, да *јѣј* *пѣмогнѣм* Про, *жѣо* *јѣј* Про, *дѣјѣ* *јѣј* *лѣбац* Бу, *гѣдѣ* *јѣј* се Мис, *штѣ-ћѣ* *јѣј* *ѣна* Мис, *снѣја* да *јѣј* *заповѣда* Рог; -- да *јѣ* *дѣ* *пѣре* СБ, *имѣло* *јѣ* *осамдѣсет* *гѣдѣна* Ду;

- *изнѣсѣ* *ју* *дѣ* *лѣба* Коп, *брѣт* *ју* *бѣца* *трѣне* Си.

⁸⁸⁹ П. Ђорђ. Кановачки 138.

КАРТА БР. 22: Датив и локатив јединице заменице она

ЛЕГЕНДА:

- њом; енкл. јом
- њој; енкл. је // јој
- ◐ њој // њом; енкл. је // јој // јом

Облици типа *њом, јом* до сада су посведочени на више места србијанске територије С—В дијалекта: у Кусатку, Азањ, Малој Плани, Рачи Крагујевачкој, Чумићу, Ландолу код Смедерева.⁸⁴⁰ Сумњам да ће се игде у шумадијском делу Ш—В дијалекта наћи оваквих примера, као ни трагова наст. *-ом* у Д—Лјд. ж. рода придевско-заменичке парадигме уопште. Однос *-ом* : *-ој* у Шумадији је диференцијалан — како бар засад ствари стоје — на дијалекатском нивоу.

Дативска енклитика *је* није ретка на Ш—В терену. Регистрована је у североисточном Банату (у јужном је *јој*), ваљевској Колубари, а спорадично долази и у Срему и Мачви.⁸⁴¹ У Бачкој је увек *јој*.⁸⁴²

Облик *ју* карактеристичан је за говоре К—Р основе,⁸⁴³ а не представља реткост ни „у источнијим крајевима” С—В дијалекта.⁸⁴⁴

302. Пуни облици множине личне зам. 3. лица гласе: Г—А — *њи, њи, њии*, Д—И—Л — *њима*, а енклитички: Г—А — *и, ии*, датив — *им*. Примери:

— код *њи* Ст, *иж њи* МЦ, од *њи* Ба, око *њи* Би, млого *њи* отишло Би, *њи* смо се бдјали Ра, више *њи* Бу, поред *њи* Про, измеђ *њи* Ве, код-*њи* Мис Др Про, од-*њи* Би Ме, око-*њи* Кр, зови *њи* Ду, *њи* Мис Вр Бу СЕ Мар Ра ВИ Рог, за-*њи* Рог Рож МЦ Ба, на-*њи* Про О ВИ Др, са *њи* Мар, уж-*њи* Ј Кр;

— од *њи* Прк, око *њи* МЦ, пe-шес *њи* Ра, мжда од *њи* Рог, за *њи* Прк;

— код *њии* Мис, двојца *њии* обрћу О, триста *њии* Мис, два-три *њии* Бу, код-*њии* Мис О, *њии* двојца Ст, од-*њии* Бу, наипи *њии* Мис, *њии* Бу О, на-*њии* О;

— причај *њима* СБ, шта *њима* брига што тебe бде МЦ, *њима* је тамо кућа Кр, још *њима* кућа старинска Рож, иде за *њима* Ам, са-*њима* Ба, пред-*њима* ВИ, у *њима* нема леба Н, у-*њима* СЕ;

— *биће-и* млого Мис, шта-*и* је Мис, да-*и*-зоведу Др, да-*и*-вди Про, куд-*и* отераше Ве, неће да-*и*-слаже Мис, победио-*и* свe Ба;

— *кoлико-и* има О, *бију-и* Мис, *вaтa-и* Бу, ако *и* има двоје О, *Потрeвили-и* на ручку Мис, *не-б-и* могли истерати Ду, *свију-ми-и* жао Ст;

— *ни*смо *им* дали ништа Н, *донeшеш им* вде З.

Највише пажње побуђују облици типа *њи, ии*, ограничени, с изузетком три случаја из Стрмова и Дучине, на „ерску” зону, издвајајући је из опште целине. О овом проблему већ је било речи (в. т. 125).

⁸⁴⁰ Ивић Извештај (за Кусатак) 398; М. Павл. Шумадија 372; Ердељ. Шумадија (за Малу Плану) 94; Павл. Рача (*јом*, али: *њдј, њдјзи*) 35; Барј. Чумић 18; Ивић Галип. (за Ландол) 200.

⁸⁴¹ Мпл. Кик. 25; Ивић Банат 155; Ник. Кол. (*јој*) 48; Ник. Срем 348; Ник. Мачва 264.

⁸⁴² Поп. Госпођ. 181.

⁸⁴³ Симић Левач (али је у акуз.) 348—349; Јовић Трст. (и у акуз.) 121; Пецо —Милан. Ресава (и у акуз.) 335; Елсз. Речник (и у акуз.) II, 28; Алекс.—Вуком. Жупа 306.

⁸⁴⁴ Ивић Дијалект. 88; Ердељ. Шумадија 94. И у херском говору је у дативу *ју*, али је у акузативу *је* (Ивић Хере 336).

303. Зам. *шѣа* гласи двојако, с тим да је нови облик *шѣа* знатно чешћи од архаичног *шѣо*: кд је *шѣд* Рож, *шѣд* тражиш? Вр, *Шѣд* тѣ знаш? СЕ, *шѣд* ти врѣди Про, *шѣд* рѣдиш? Прк, *шѣд* ћу Ст, Нѣма *шѣд* ти нѣма у шѣми Ара, *шѣд* ти раду, бре! Н, љ-*шѣа* рѣшиш да кѣ-ваш З и сл., поред: *шѣд* ти је Мис, *шѣд* ми је? Мис, *шѣд* ћу на грбљу? Ј, Штд плачеш, *шѣд* ти је? СЕ, Јѣси л *шѣд* згрѣшила? О, Ыма л *шѣд* за вѣчеру? Прк, нѣма љ *шѣо* ни да пдвѣјеш Мир, љ-*шѣо* Ам.

Разуме се да у значењу *шатит* увек стоји *шѣо*: *шѣд* лѣпа звѣно? О, *шѣд* затвораш капију? СЕ, *Шѣд* ми нѣси дала мѣралицу? Ст. Ређе се чује *зашѣо*: *зѣшѣо* живѣм? Кр, *зѣшѣо* плачу? Ј.

304. Заменице сложене са *шѣа* карактерише однос *нишѣа* : *нешѣо*: *нишѣа* Рог Рож Ме Мар Би Мис Бу Па Ст Про Кр Ра Прк ВИ Тр Ба (в. и т. 305) — давали *нешѣо* Арн, *нешѣо* МЦ Са Ба, *нешѣо* Вр Бу Н СЕ Па Прк Ст Кор Рог Др Арн Рож МЦ Кр Ј Мис, плекано *нешѣо* Мар, *нешѣо* бблесна Ст, кѣпиш *нешѣо* Мар, *иднешѣо* Мир Ба, *иднешѣо* Ба.

Наведени однос нарушавају ретки примери типа: *нишѣо* дрѣго Рог,⁸⁴⁵ *нешѣа* Ме Ст.⁸⁴⁶

305. Предлог употребљен с косим падежом зам. *нишѣа* обично одваја негацију од заменице: Нѣ ми *ни-до-чеја* ВИ, Нѣсте *ни-о-чеја* бѣгали Па, *ни-ош-чеја* Кр, *ни-за-шѣо* Кр Про, *Нѣ-за-шѣо* се не употрѣбљива МЦ, *ни-за-шѣа* Мис, Нѣ пита *ни-за-шѣо* Ра, Нѣсам осуђивана *ни-за-шѣо* Ра, Нѣсам се мѣшала *ни-у-шѣо* МЦ, *Нѣ-у-шѣа* се нѣје мѣшо Прк, *ни-са-чим* нѣбеју Ба, да не зависим *ни-о-чим* Тр, Нѣсам претериво *ни-у-чим* ВИ, Нѣма поштовања нѣгде и *ни-у-чим* Ра, Нѣсмо *ни-на-чим* ѣмали струју Бу, поред:

— нѣје без *нишѣа* Вр,⁸⁴⁷ нѣсам сад за *нишѣа* ВИ, За *нишѣа* ме нѣсу смѣтрали СБ, нѣје за *нишѣа* Мис Тр, нѣсам за *нишѣа* З, дошла сам до *ничеја* Би.

306. Заменица *шѣа* је, као и остале, променљива, али се спорадично чују и примери типа: *д-шѣа* ће да лѣжѣ? Тр, Ымам *дшѣа* да ѣмѣсим Ст, *д-шѣа* да мѣсиш Ст, *дд-шѣа* се дође Би, до *свѣшѣа* Тр, не бојѣм се *нишѣа* МЦ, идѣмо без *нишѣа* Вр.

307. И зам. *нико* у косим падежима иза предлога понаша се слично заменици *нишѣа* у истој позицији: *Нѣ ош која* нѣма гласа Мис, нѣма коза *ни у која* МЦ, Нѣје *ни за која* Ру, *Нѣ у која* се нѣ-смѣш поуздати Тр, поред:

— Нѣсам јака да се бѣјѣм с *никим* Пру, с *никим* не говѣру Ду, Нѣсам с *никим* у завади Мис, Нѣће да рѣтује с *никим* Ра.

⁸⁴⁵ Ту је и *нишѣо* „нешто”: Тѣ се *нишѣо* стѣви Ме.

⁸⁴⁶ Једино сам слушао: *шѣа* Мис Ст Рог, *којѣшѣа* Бу О. Уп. и: кѣпују *којечѣја* О.

⁸⁴⁷ Према стандардном *без чеја*, *ни без чеја* забележено сам: остѣ сам без *ничеја* О. Уп. и: нѣје ѣмѣ обуђу *ни шѣа* МЦ.

Мислим да је најзгодније овде навести и примере типа: *брѣз нѣ-каке мѣке Би*, нит јā знāм за *нѣкаку жāлос Ам*, *Нѣсу нас тѣрали на нѣ-каки рāд Бу*, а нѣма пōсла с *нѣкаким* („ни с ким“) *Ду*, *ни с јѣднѣм Ру*.

У мојој грађи се нашао само један случај употребе лика *ники ум. нико*:⁸⁴⁸ *Нѣкѣ-се нѣје с нѣкѣм мōго сāставити Про*. У нашој зони је, иначе, честа зам. *некоји*, -а, -е: ако љеде *нѣкоја Би*, *нѣкоја дѣе*, а *нѣкоја нѣе* МЦ, *нѣкоја мѣрише*, *нѣкоја јōк Ме*, *Нѣкоја се дшѣша МЦ*, *нѣкоја ѣмā дōбро Ст*, *Пōрани нѣкоје* па *прōцāра бāднѣке О*.

308. Удвајање заменица⁸⁴⁹ врло је ретко у овом делу Шумадије. У мојој грађи су се нашле само три потврде те врсте: да *ѣи* кāжем јā *ѣдбѣ* Ту, те *ѣа* прѣвије *нѣѣ* Про, не допāда *ми* се љувегѣја *менѣ* Ду.

⁸⁴⁸ Појава је сасвим обична на К—Р па и С—В терену (Симић Левач 353; Пецо—Милан. Ресава 336; Алекс.—Вуком. Жупа 306; Ивић Галип. 205—206; Ердѣљ. Шумадија 94; Ивић Бногр. 163; Моск. Беогр. 137 итд.).

⁸⁴⁹ Карактеристично за призренско-тимочки терен и поједине локалне говоре К—Р типа (Белић ДИЈС 400—406; Богд. ГББИ 127; М. Павл. Срет 171; Стан. Тпмок 405—406; Ивић Дијалект 101).

В. БРОЈЕВИ

309. Још није сасвим изгубљена деклинација броја *две*: у средини између овѝ *двѣјѹ* СЕ, *нама двѣма* Мис, *кѹпово нама двѣма* Би, па *двѣма* нѡгама гѡзи Би, са *двѣма* Мис, с овѝм *двѣма* Ве,⁸⁵⁰ поред чешњих примера типа: из *двѣ* рѹкѣ Па, са *двѣ* брѡздѣ Бу, са *двѣ* цѣви З, дѣте са *двѣ* гѡдине Са, с *дбадвѣ* рѹкѣ Ст Мис, на *двѣ* нѡгѣ Ба и сл. Увек сам бележио: бѣјо на *двѣ* мѣста Са, рѡдили на *двѣ* краја Ст, с ѡта *двѣ* дѣвера Кр, са *двѣ* штѡпа ВИ, са *двѣ* другѡра Ру.

310. Немам потврда променљивости бројева *ѡри* и *чѣѡри*: ис *ѡри* вѡдѣ Ве, са *ѡри* дѡчице Би, са *ѡри* сѣстрине краве Вр, до *чѣѡри* мѣтра Ст, са *чѣѡри* стране Ве, од нас *чѣѡри* сѣстрѣ Бу и сл.

311. Бројеви од 11 до 19 гласе: *јѣдѡнѣс*⁸⁵¹ Ст Мис Ра Ам Вр, *двѡнѣс* Мис Бу Арн Ве Би, *двѡнѣс* Би, *ѡринѣс* Мис Тр З Ру, *чѣѡрнѣс* дѣцѣ МВ, *чѣѡрнѣс* Ба Мис Ра, *ѡѡинѣс*, Мис Ме Си Ру Би Ба, *ѡѣнѣс* Мис Си Ме Вр, *сѣдѡнѣс* Ве Вр Ст, *ѡѡмнѣс* Вр Мис Ве О З, *дѣвѡинѣс* Па Прѡ (Уп. и т. 73).

312. Број ‘20’ долази у више ликова: *двѡ’ѣс* Вр Мар Па СЕ Ам Ду Др Би Ру Ст Мис Рог Ме Ба, *двѡ’ѣз* гѡдѡна СЕ, *двѡѣс* Мис Вр СЕ МВ Н Ме Си Ру Ст Рог Ба, *двѡѣс* и *двѣ* гѡдине Ба, *двѡѡдѣс* МЦ Мис, *двѡѡдѣс* и *пѣт* Мис, *двѡѡдѣс* и *дѣвет* Арн, *двѡѡдѣсѣѡ* Мис СЕ Ве, *двѡѡдѣсѣѡ* и *пѣторѡ* Ве.

313. Бројеви ‘30’, ‘40’ и ‘60’ обично гласе: *ѡриѡдѣсѣѡ* Мис Би Рог, *ѡриѡдѣсѣѡ* и ѡсам Рож, *ѡриѡѣс* Вр Мис МВ Мир Мар Па, *ѡриѡ’ѣс* Ам Арн Ру Би Ба, *ѡриѡѣс* Мис Рог, *чѣѡѡѣс* Мис Арн, *чѣѡѡѣс*⁸⁵² Мис Ј Рог Ба Па Мир Ара, *чѣѡѡѣс* чѣтврте Па, *чѣѡѡѣс* Ру СЕ Мис, *чѣѡѡѣс* Сл Др, *чѣѡѡѣс* Сл Др, *ѡѣсѣѡ* Коп Мис Рог Па, *ѡѣсѣѡ* Прк Ме Би МЦ.

⁸⁵⁰ Наишао сам и на ретке трагове промене збирних бројева *обоје*, *двоје*, *ѡроје*: *ѡбѡјма* („ѡбома“) Бу, ѡнѡм *двѡма* Ст, *двѡјма* Мис, и ѡн пѡбего са овим *двѡма*, *ѡрѡма* у Лѹкѡвѡцу Би.

⁸⁵¹ У Бистрици се крстѡна од 11 снопова зѡве *јѣдѡнѣскиња*, а од 13 — *ѡринѣскиња*.

⁸⁵² Отуда и: ѡмало је *чѣѡѡѣсѡѡѡ* партизѡна Ру.

314. Од осталих кардиналних бројева наводим:

йедесѣи Коп Арн Ј, *йедесѣи* Рож;
седамдесѣи Кр Сл Ту;
осамдесѣи Вр Си З Ј Ба;
деведесѣи Др Мис Мир;
сѣи ђ Вр Мис Ра;
двѣсѣи Мис Ман, *двѣсѣи* Ба;
шрѣсѣи Вр Ра Ман;
чѣири сѣи Мис;
йе сѣи Мис, *йеи сѣи* Ра, *йеи* ВИ Ман;
йѣа Мис Вр О Мир, *йѣа* Вр, *йеи йѣа* Ру Арн;
йрѣи Мис, *милѣи* Др, *двѣ милѣи* Рож.

315. Забележио сам и ове редне бројеве:

йрѣи Мис Вр О, за *дрѣи* Мис, *шрѣи* Мис, *чѣи* Мир, *чѣи* Мис, *чѣи* Ст, *йѣи* Си, *шѣи* О, *сѣи* Мис, *ђсѣи* Мис, *десѣи* З, *двѣсѣи* Ду, *шрѣи* Ве, *йѣи* Мис, *шѣи* Мис Ра, *осамдесѣи* Мис МЦ, *двѣсѣи* Мис, *двѣсѣи* СЕ, *двѣсѣи* година Рож, *двѣсѣи* МВ, *двѣсѣи* година Рож МВ, *двѣсѣи* мајта СЕ, *чѣи* Рог, *чѣи* Пру, до *шѣи шрѣи* Прк. Нема, дакле, већих одступања од стандарднојезичких прилика.

316. Збирни бројеви од ‘4’ надаље, изузимајући, разуме се, оне који имају 1—3 (тридесет *једно*, педесет *шроје* и сл.) редовно имају формант *-оро*: *чѣи* Мис Ра Ман, *чѣи* Ам, *мѣи* свѣ *чѣи* пѣи Ј, по *чѣи* гвѣди вѣу Ба, ови *чѣи* лѣжѣ Си, *чѣи* дѣѣ Мар Па Ра, *чѣи* дѣѣ Ра, *чѣи* унѣди Вр Ст, са *чѣи* дѣѣ Ман, *чѣи* СБ, ⁸⁵³ *йѣи* Мис Ве СБ Рож, *йѣи* Па Ра Ру, *йѣи* дѣѣ Мар Ве, *йѣи* Ст, *йѣи* Вр, на *йѣи* Ст, *шѣи* Мис Ра, *йѣи* Мис Ара Ба, *шѣи* Коп Ру, *ђсѣи* Рож Ст, *ђсѣи* Прк Ј Арн Ме, *ђсѣи* Ст, *двѣи* Прк Мир, *двѣи* Прк, *йѣи* дѣѣ, *йѣи* ѣ, а *чѣи* Ту, *двѣи* Ве Прк Ме, *двѣи* Мар, *двѣи* Прк, *двѣи* Ј Рож Си, *шрѣи* Мир, *чѣи* гвѣди Ба, *йѣи* Мир Ст Па, *осамдесѣи* Мир, *двѣсѣи* Ара итд.; — *чѣи* Коп, по трѣа, *чѣи* Ам, по двѣ, трѣ, *чѣи* канате Мис, *йѣи* Мис, по *йѣи* О, по *йѣи* О, али и: *йѣи* Мис, *йѣи* Мис.

Тако ће бити и: *двѣ* Мар Ам Ра, *двѣ* Н, *двѣ* Пру, *йѣи* Арн, *йѣи* МЦ, *двѣ* ми је ѣ, а *шрѣи* ВИ, *йѣи* дѣѣ, *шѣи* Ј, *двѣ* Ту, *шрѣи* Па, по *двѣ* по *шрѣи* МВ, али и: *двѣ* Др Пру Ам, *двѣ* Мис Арн, *Бѣи* су *двѣ* или *шрѣи* Ра, *дрѣи* *двѣ* најѣше Ру, *шрѣи* МЦ, *двѣи* Ве, *шрѣи* Ду, по *шрѣи* Др, *двѣи* Си, *шрѣи* Ме, *шрѣи* лекове Кр, по *двѣ*, *шрѣи* Ам, *шрѣи* МЦ.

⁸⁵³ Уп. и: *чѣи* (‘ткиво од 4 нита’, Рож, Сѣи се ткѣ у *чѣи* (у 4 нита) МЦ, па се ткѣ *чѣи* (платно ткано у 4 нита) Ме.

317. Поред обичнијих конструкција збирни број $\ddot{+}$ именица овде се, истина ређе, могу чути и примери типа: *шѣз децѣ Мис, ѿѣ децѣ Н, ѿѣѿ браће Па, сѣдам браће Ту, дѣвети кѣла Прк.*

318. Од бројних именица у грађи имам: *двѣјица нѣши ѿду Ру, двѣјицу Ра Кр, ѿду ти двѣјица СБ, обѣјица Кр Прк, обѣјицу Ст, обадвѣјица О Мис,*⁸⁵⁴ *ѿрдѣјица су ѿзгинули Са, ѿрдѣјица, нас ѿрдѣјица Мис, свѣ ѿрдѣјица пѣметни Др, дѣшоше ѿ ѿрдѣјица, чѣѿвѣрица Ме, ѿрдѣјицу Мис, чѣѿвѣрица Мис, чѣѿвѣрицу Мис, А ѿни су свѣ ѿѣѿорѣица бѣли пѣшли Рог, ѿѣѿорѣица Мис, тѣ ѿ ѿ чѣѿвѣрица изнѣсѣ Арн, доведѣше ѿѣѿорѣицу Ра, по чѣѿвѣрица ѿграју Др.*

318a. Чѣшћи су ликови типа *обадва* него *оба*: *ѣбадва Вр Мис Прк ВИ, ѣбадве ѣѣри О Мис, ѣбадве сѣстрѣ Ру, ѣбадве нѣгѣ Прк, ѣбадве рѣкѣ Коп, зѣтворено са ѣбадве стрѣнѣ О, са ѣбадве стрѣнѣ Бу, с ѣбадве рѣкѣ Мис Ст, ѣбадва ѣкѣта Ба Арн, ѣбадвоје Мис, поред: ѣбоје Ду, ѣстарили ѣбоје Рог.*

⁸⁵⁴ Из МЦ имам и лик *обадвѣјица*.

Г. Г Л А Г О Л И

319. Инвентаром глаголских облика централна Шумадија се не разликује битно од већине суседних зона. И овде је потпуно ишчезао глаголски прилог времена прошлог, док је имперфекат сведен на ретке, практично — клишетиране остатке. Од свих облика највише пажње, у првом реду због унутрашње дијалекатске диференцијације, а и због односа према суседним идиоима, заслужују 3. л. мн. презента и 1. и 3. л. мн. аориста.

1. ИНФИНИТИВ

320. Финално инфинитивно *-и* углавном се добро чува у целој зони:⁸⁵⁵ *буишии* Мис О, *завадиши* СБ, *биши* Би, *вѣдеши* Ру, *вѣдиши* Би, *видиши* Н, *виђеши* Мис, *враишии* Ст, *донѣши* Мис, *дѣши* Ду, *издрѣсавашии* Прк, *жсваишашии* Ј, *жсвишии* Ст Рож Ме Мис О, *ја ћу иши* Ј, *иджњешии* Др, *јѣшии* Рог Прк, *имаиши* Арн, *кѣшии* Арн, *казашии* Мис Ту, *украсиши* Арн, *скѣшии* СБ, *идмусиши* Би, *наћи* Про, *носиши* О, *ошишии* кући Ме МЦ, *илаишии* Би, *нѣ смѣ пушка иѣкнѣшии* Ме, *неће ни носијашии* Ме, *рѣши* Ст, *силазишии* Др, *илаишии* Ст, *иѣлаши* Мис, *радиши* Ст, *зарадиши* О, *рѣши* Ра Рог, *рушишии* Рог, *слушашии* Ба, *ошишашии* Ст и сл.

Знатно су ређе потврде „крњег” инфинитива: такога ћеш *вѣдиши* Н, *видиши* Н, *мѣже биши* Н, ни ће ви се *кѣ враишии* ни главе *донѣши* Ам, *иѣдиши* Кор, *неће дожсвишии* ВИ, *нѣмѣи ме ишишашии* Ст, *илаишии* Мис, *радиши* Рож.

Нису потврђени примери удвајања инфинитивног наставка код глагола типа *илесии*, *расии*, *изесии*.

2. ПРЕЗЕНТ

321. Наставак *-м* у 1. л. јд. обичан је и код глагола *моћи*⁸⁵⁶: *мѣжем* Ст Па Ара Арн Кр Прк Ме Би Ба, да ли *иджсем* Па, *нѣ можем* Ст Про

⁸⁵⁵ Као и у већини других говора Ш—В и С—В базе. Уп. нпр.: Ник. Срем (*-и* се „понекад губи”) 318; Ник. Мачва 223—224; Ник. Кол. 27—29, 51, Стев. Гружа 609—610, 615...; Мил. Кик. 27; Моск. Поцер. 56—62; Павл. Рача 55; Ивић Биоград 168; Барј. Чумић 19; Барј. Церовац 131; Ивић Дијалект. 89 итд. Већ на терену К—Р дијалекта инфинитивни облици су углавном без *-и*: Симић Левач 383; Јовић Трст. 152; Стојан. Врџци 217; Алекс.—Вуком. Жупа 307; Елез. Речник I, 2 (*идиши* и сл.); Ивић Дијалект. 102. Дужни облици чују се првенствено у периферним говорима дијалекта: Пецо Ђердан (*-иши/-и*) 208; Барј. Ибар (*-иш/-иши*) 91; Елез. Вуч.—Пећ 471 (*-иш/-иши*); Стеван. Метохија (*-иш*, ретко *-иши*); Барј. Метохија 208—210 (*-иш*, *-с*, *-ћ*; дужни облици врло ретки, и то, изгледа, као резултат ослонца „на књижевни језик”); Симић Скица (*-иш/-иши*) 126 итд.

⁸⁵⁶ Појава регистрована у многим говорима. За ближе идиоме уп.: Ник. Срем 350 (*иджсем/идју*); Ник. Тршић 420 (*идју/иджсем/идрѣм*); Ник. Кол. 54; М. Ник. Гороб. 680 (ретко); Ђешкић Љепег. 226 (*идју* „најчешће”, *иджсем* и *идрѣм*). Код Галипољца је, на пример, доследно ликвидан наст. *-у*. Тамо је поред *иджсем* и: *дѣм*, *нѣћем*; енкл. *ћем* (Ивић Галип. 234).

Прк Ба, нè *можем* да дођем Ба, нè *можем* да прѣчам МЦ, нè *можем* нијкуд Кр Ра СБ Тр Арн Ара Ме итд., поред: *моју* ВИ Ст Сл Прк Н Ра Па, не *моју* Про Ам Тр Н Ту Ст Сл МВ Ара, *ја моју* Вр Мис.

322. Зна се да је „облик трећег лица множине презента у словенским језицима уопште врло нестабилан и извргнут сваковрсним променама.”⁸⁵⁷ Ово својеврсно шаренило резултат је и фонетског развитка у прасловенској епоси, када су се остали облици презента, уједначени, нашли на једној, док је облик трећег лица множине остао сасвим усамљен на другој страни. На тај начин остављен је широк простор и велики избор могућности и путева за каснија аналошка уједначавања и прекрајања. Досадашња истраживања су показала да српскохрватски дијалекти у том погледу не заостају за осталим словенским областима. Богате потврде реченога пружају управо северносрбијански и војвођански говори. Компактност у многим појединостима изостаје и на нашем, релативно уском, простору, избразданом бројним, понекад врло прецизним изоглосама. Прилике у овом делу Шумадије одредиле су начин обраде овога питања и поставиле пред истраживача два основна задатка:

а) Утврдити што прецизније однос појединих наставака унутар испитане зоне, па и у сваком месту понаособ, што ће омогућити одређивање не само квалитативних него и квантитативних изоглоса тамо где подаци омогућавају такав поступак.

б) Одредити место наше области међу суседним, околним, пре свега сличним, идиомима.

323. Глаголи Белићеве VII и VIII врсте имају двојак облик 3. л. мн. (карта бр. 23). Прво ћемо изнети део потврда за оба наставка, а потом се осврнути на проблем њихове репартиције по зонама, односно местима:

набаве МЦ, *баџе* Прк Тр Ј, *избаџе* Па Са, *избаџе* СБ, *иџебаџе* Вр СЕ Ара, не *бејене* Ра, *бџе* Са, *бџе* се Ру, *бџе* се Тр, *обџежсе* се МЦ, *бџе* Ам, *брање* Па, *брџе* Ј, *бџе* се Кр, да се *разбуле* Па, *бџе* се Про, *буше* Прк, *иџебуше* Прк Ба, *ваде* Кр Кор, *заваде* Кр, *изваде* Вр О, *иџаде* Мар Тр, *иџаде* СЕ, *наваље* Мис Ст О, да се *вамиџе* Ме, *узвџе* Ме, *вџе* Мис О Арн, *весџе* се СЕ Мис, *виџе* О Мис Ба, *виџе* се Ара, *иџевиде* Прк, *виџе* Мис, *влаџе* Мис, *иџвџе* Коп Ст Ман, *вџе* Бу Ст Ве, *иџовџе* СЕ, *извоџе* Па Про Прк, *враџе* Мис СЕ Про Кр Рог Ба, *иџвраџе* Ме, *свраџе* Па Ве, *вџиџе* Арн, *вџиџе* Прк, *заџиџе* Вр Ба, *иџе* Вр СЕ Ст Ве Ара Ру Ба, *заџаџе* О, *изџаџе* СЕ Ара Ме Ба, *иџиџе* Тр, *иџеде* Ам, *иџевре* Ст, *иџиџе* Ст Па Са, *иџиџе* Мис Кр, *иџаџе* Мис, *иџаџе* Ба, *иџаџе* Мис, *иџе* Ме Тр, *иџе* Кор, *иџе* Ду, *иџиџе* Ба, *даџе* О Ј Ба, *дџевре* Про Ј, *дџе* Ру, *иџевре* Мис, *дџе* се Про, *иџе* Кр, *дџежсе* Бу Про Прк Ман Арн Ара Ј Ме, *иџевре* Ме, *дџиџе* Мис, *дџиџе* се Про Ба, *иџиџе* Ме Ба, *иџиџе* Мис Па Про, *иџиџе* Кр Ру Са, *иџиџе* Ру, да *иџиџе* Би, *заџевре* Кр, *зџе* Ба, па се *зџевре* Вр, *иџе* Са Ба, *иџиџе* се Ј, *иџе* МЦ, *иџе* Бу Про Кр Прк Ду З Са Ме Би, *иџе* Кр, *каџе* Па, *каџе* Мар, *заџе* Ј, *иџиџе* Са, *иџиџе* Кр,

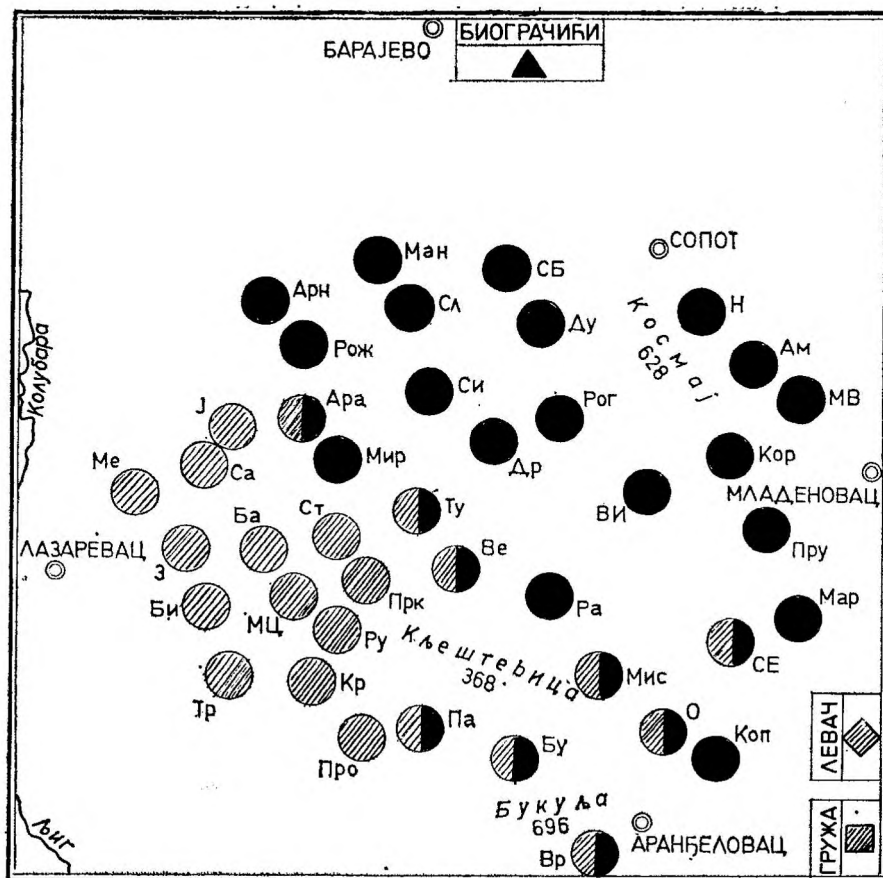
⁸⁵⁷ Поп. Треће лице 114.

накшће Мис О Арн, те се кладе Про, да се склдне МЦ, њклоше Мис, бни
 њрѣкључе Ј, сѧмо се накодмрде Мис, кодксше Про, кдсе Мис О Кр Арн Ј,
 кодше Кор, крксше Вр Про Кр, ѡкрксше Ј, ѡскрксше Ј, кѡше Мис Мар Вр О
 Кр Ара МЦ, кѡше Бу Ме Би Ба Ст Ве Прк ВИ Кор СБ Тр Арн Ру Са Ј,
 ѡдокуше Мис СЕ Ве Кр Ме Би Ба, ддлазе Па Ве Ам Арн Са Ј МЦ Ба, ѡлазе
 Бу О Ве Про Кр Ме МЦ Ба, лдксѡ СЕ О Кр Ба, лѡше Мис, длѡше МЦ, дб-
 лѡше Би, лѡше Ст, лѡше Кр, лѡше Би, лдксѡ Ст Прк, лдкмѡше Кор, лдмѡ Мис
 Бу Кр Са, ѡзлѡше Ара, лѡбе Ба, лѡбе се Мис Бу Па Ве Про, лѡшше Бу,
 длѡшше Па, зѡмаксше Кр, не мѡксше Ј, смѡне га Мар, ѡзме О Прк, мѡсе
 Ст, ѡмѡсе Мис О Про Прк Тр Ме, нѡмѡшше Про Кр Ду Ба, ѡрѡксше Ј,
 ѡзмѡ О, дмѡше Ту Тр, мѡле Мис, мрсе Мис Би, мѡше Мар Ст, сѧмо се
 мѡше Про, нѡсе Мис Бу О Кр Прк Би МЦ Ба СБ Тр Ара Ру Ј Ме, нѡсѡ се
 Про, нѡше Бу Ј, дбѡле О Вр Ст Про Ру Би МЦ Ба, дбесе Ту, обѡлазе Мис
 Про, обѡлѡзе Ам, дборе Ара Са Ј, дѡворе Мис, дѡшрѡ Ру, дѡлазе Ба, ѡлѡ
 Па Прк Са Ме МЦ, ѡлѡле О Вр Бу, лѡсте се ѡлѡше Ба, ѡѡдрѡ СБ, ѡѡдрѡ
 Ст, ѡлѡксше Про, ѡлѡше Мис Бу, расѡдрѡде Ру, ѡдксше Мис Ру, ѡрѡве Вр О
 Ст Па Ве Про Ме Би ВИ Тр З Ара Ј, ѡрѡвѡ се Са, нѡѡрѡве О Ст Па Прк
 Кр Ам Арн Ара Ру Ме Би Ба, ѡрѡше Мар, ѡрѡше Мис О Вр Па Кр МЦ Ба,
 ѡрѡше Са, ѡѡрѡсе О Кор, бни се ѡѡѡшѡлѡ Ст, ѡѡѡѡксше Ве, ѡрѡсе Ру,
 ѡѡѡне Кор, ѡѡре СБ, ѡѡше Ба, ѡѡше Мис Ст Ду Тр Ј Ру О, рѡде Мис
 Мар Бу О Ст Ме МЦ Ба Кр Кор З Арн Ру Са Ј, ѡрѡде Бу Ру, ѡрѡде Ара,
 дбрѡде Ру, рѡне Ду, расѡдрѡде Ј, дрѡжаве рѡше Прк, рѡмѡше Мис, зѡрѡче се
 Мис, зѡрѡче ВИ, рѡше Мис О СЕ Про Ба, зѡрѡе Ду Др Са Ме МЦ, рѡвѡ
 Кр, рѡде Бу, да се рѡде Бу Па Ба, ѡдрѡбе Мар, нѡрѡче Бу, срѡше Мар, сѡде
 Вр Па Ј, ѡрѡсѡде Ј, сѡде Вр Бу Прк Са, сѡде Ј, ѡсѡле МЦ, дсѡше СБ Ба, склѡше
 О, слѡве Кр Ме, слѡксѡ О, слѡксѡ Про СБ, ѡслѡксѡ се О, ѡдслѡксѡ Са,
 смрѡде Ба, осмѡде СЕ, сѡрѡме Бу Па О Прк Кор Ам Ара Ме, дсѡше Коп
 Про Кр Прк Са, сѡѡѡде Мар Ам, сѡѡѡде се Ст Ј МЦ, сѡѡѡде Па Про Ту
 Арн Ру Ба, ѡсѡѡше Тр, сѡѡше Ам, дсѡде Ме, сѡше Вр Па Ве Прк Ме МЦ,
 дсѡше О Кр Ме МЦ, дѡворе МЦ, ѡдваре Мар, ѡѡѡ СЕ Кор, ѡрѡксѡ Мис
 О Ст Ве Про Кр Прк ВИ Тр Ј Ба, дѡрѡбе Мис, ѡѡѡреве Ам Ба, ѡрѡше Мис,
 ѡрѡче Мис Ст Про Кр Арн Ј Би, ѡѡксѡ Кр Са Ј Ме Би Ту, ѡѡре Ст Про
 Кр Прк Тр МЦ Ба, ѡѡѡѡше Са, лѡсѡѡе ѡѡше мѡшеве Ме, ѡѡше Ара,
 ѡѡше ли? Про Кр, ѡѡрѡ га СЕ, ѡѡде О СЕ Ст Ве Кр Ду Са Ј Ба, ѡде
 Бу, ѡѡде Вр, ѡѡсе Са, ѡѡсе Са, ѡѡле Мис Про, ѡрѡвѡше Ру, ѡѡше Ру Са
 Вр Ст Па Кр Ман Тр Ме МЦ, рѡне Ст Ј, нѡрѡне Ве, ѡде Мис, ѡѡде Тр,
 дѡде Ст, ѡрѡѡде („проѡде“; Са), ѡѡне Про Кр, ѡѡне Ј, рѡѡше Ј Би, ѡѡѡне
 Ј, ѡѡше Про Ј, ѡрѡѡксше Вр Мис О, нѡѡне Ст Па Про Прк Тр Са Ј,
 дѡксше Ту Би, сѡѡксше Ба, бни се ѡѡде О, ѡѡлѡ се МЦ, ѡѡѡше Па, ѡѡѡше
 Кр Ј Ба, ѡѡѡше СБ, да ѡѡѡше Ј и сл.,

поред: обѡру Мар СЕ, бѡѡу Мар СЕ Па Ра МВ Ам Н СБ Ман Рож,
 бѡѡне се Ра, бѡлѡ га Ра, бѡксѡ Ара, блѡѡ Кр, бне се блѡѡне ВИ, бѡѡ се Ра
 ВИ СЕ, бѡѡу Ра, бѡрѡѡу Н Рог, убрѡѡу Ра, брѡѡу О Пру Рог Рож, рѡѡѡѡу
 Си, бѡѡу се Рож, ѡрѡѡѡу Ам Н, ѡѡу Кор Ду, ѡѡу Мис СЕ Ам Н СБ Си
 Рож, дѡѡѡу Мис, ѡѡѡѡѡу се СБ, ѡѡу Мар Кор Си, ѡрѡѡу Кор Ман,
 ѡѡлѡ Мис Вр Ст Па Ара, ѡѡѡѡу се Ам СБ, ѡѡѡѡу Н, ѡѡу Мис Па Ве Ту
 МВ Н Ду Арн . . . (в. т. 43), ѡлѡчу ВИ Н, ѡѡу Мис Рож Ме Вр Бу
 Мар Ве Ра ВИ Кор Ман Ду Си, ѡѡу Мар Кр ВИ МВ Си Ара, ѡрѡѡу

КАРТА БР. 23: Треће лице множине презента глагола VII и VIII врсте

ЛЕГЕНДА:

- места у којима доминира наставак **-у**
- ▨ места у којима доминира наставак **-е**
- ◐ прелазна места

Вр СЕ Па Ра Пру МВ Н Ман Ду, *вришићу* Ме Сл, *разерићу* Кор, *заврићу* СЕ Н, *јаџу* О МВ Н Ман Ду Др Мир Рож Ј Ме, *иријаџу* МВ, *јаџу* Ра, *јаџу* Ве Рог, *ујаџу* Ман, *илаџу* Мар, *ињаџу* Мир Н, *ибиљу* Мир, *идвору* Бу Мис МВ, *иоидду* Рог СБ, *идну* Ман, *ираџу* Вр Ра, *ирду* Н Си, *ирљу се* Ра, *јуду* Н, *зирџу* Ра, *ујџу* Мар, *даџу* Сл Рож, *иодаџу* Н, *данџу* Рог, *иодџу* Ам, *дељу се* Ара, *дојџу се* Са, *дрџу* Ман, *дрџу* Мис Вр О Па Ве Кр Прк Ара, *дрџу* Ве Н Рог СБ Ман Ду, *жџу* сина СБ, да се *разџу* Рог, *жџу* Н, *жџу* Ра, *жџу* Ра Н СБ Ман Рож, *жџу* Мир, *ужџу* Н, да *зайџу* Н, *звонџу* Мис, *здрџу се* Рог Си, *ојкџу* Ба, *излазу* Мис О, *означу* Коп, *зидџу се* Ду, *јаџу* Н СБ, *изјаџу* и онџу *иосаџу* Ам, *јџу* Кор СБ, *јџу* Мис Ман Ара, *каџу*, *окаџу* Кор, *окаџу* Н, *каџу* СБ, *калџу се* СЕ, *закаџу* Си, *закаџу* Мар Ра Ам Ман Ду Си, *кџу* Мар, *раскџу* ВИ, *кџу* Н Рог, *накџу* Рог, *накџу* Ду, *иокџу* Рог, *склџу* Н, *којџу се* Си, *корџу* Ам, *окџу се* МВ, *кџу* О СЕ Ра ВИ Н СБ Ду Мир Ара, *краџу се* ('храбре се'; Сл), *кокџу* Н, *крџу* Рож, *крџу* Ве, *крџу се* МВ СБ Арн, *крџу* Ра, *крџу* СБ, *крџу* Кор, *кџу* Мар Рож Ара Ст Ве Ра МВ СБ Ман Мир Арн, *кџу* Др Мир Арн Рож О СЕ Мар Ст Па Ра ВИ Кор СБ Ман Ду, нека *куџу* ВИ, *одлазу* Ве МВ Си Мир Рож Ара, *долџу* Ра Кор МВ Н Сл Рож, *одлазу* Рог, *иодлаџу* Ра, *лебџу* ('лебџу'; Ман), *леџу* Бу Мар Ра МВ Кор Си Рож, *леџу* Мар Ам СБ, *ирџу* Ј, *леџу* Н, *леџу* Мис О Ст Ве Рож Ара, *иолџу* Па, *леџу* СБ, *лоџу* Ве Ту Ам Рож, *лоџу* Мар СЕ, *ломџу* Н, *ломџу* Па Рог, *љџу* Коп СБ Ду, *ирџу* Мир, да се *љџу* Рог, *олџу* Н, *маџу се* Ду, *меџу* Са, *меџу* Ам СБ Мир, *меџу* Мар МВ Ам Н Си, *ирџу* Рож, *идџу се* Рож, *миџу* О, *млаџу* СЕ Ам Ду, *мџу се* Мис Ду, *одџу се* Ам, *мџу* Арн, не *мџу* Ду, да *мџу* Сл, *мџу* Мар Мир, *ниџу* СЕ, *униџу* Сл, *ндџу* Мар Коп СЕ Ст Ве Ра Прк ВИ МВ Н СБ Сл Ман Си Арн Рож Ара МЦ, *разџу* Ам, *ноџу* Па Рог Ду Ара, *обаџу* О СЕ ВИ МВ Мир, *обаџу* СЕ Ам Рог Ара, *обџу* Мар Н, *облаџу* Мар Ду, *одџу* Мар, *одџу* Мар, *оџу* Ам, *иџу* ВИ Н Рог СБ Ду Рож Ара, *саџу* Ам, *оџу* Мар Рог, *зайџу се* Мар, *иџу* Ра Рог, *илаџу* Ра, *илаџу* МВ, *илаџу* Пру, *зайџу* ('заплене'; СБ), *иџу* Ра Др, *иоџу* Ду, *идџу* Ара, *расџу* Арн, *идџу* О, *расџу* Ру, *ираџу* О Мар Мир Рож Ара Про ВИ Кор МВ Н СБ Ман Сл, *наџу* оно којџу *праџу* Бу, *ираџу се* МВ, *ираџу* Мар ВИ Н СБ, *ираџу* Ман Мир, *ираџу* Ам Н Ман Сл, *ираџу* Рож, *ирџу* Си Ара, да се *иријаџу* Кор, не *ириџу* Ве, *ирџу* Ра МВ Н Рог Мир Арн Ара, *ириџу* Мир, *ириџу* Вр, *ириџу* Ту Ара, *иџу* Си, *иџу* Ара, *иџу* Н, *иџу* Мис Мар Ра Ам Ду Си Арн Рож, *раџу* Н Мар Мис Бу О СЕ Коп Ст Па Ра Ту ВИ Кор МЦ МВ СБ Ман Си Мир Арн Рож Ара Ј, *зараџу* Ду Си Арн, *иораџу* Рог, *зараџу* Ам, *реџу* МВ, *дрџу* ВИ МВ Рог Др Си Рож, *дрџу* Ам СБ, *урџу* Ра ВИ Н, *урџу* ВИ Кор Рог Ду Рож Ара Ба, *зарџу* Сл, *зарџу* Рож, *реџу* СЕ Ст ВИ Рог, *реџу* Рож Мир, *зарџу* СБ, *родџу* Кор Н Ду Рож, *орџу се* чџу СБ, *изрџу* Ра Ам Рог, *руџу* Рог, *саџу* Кор МВ Ду Мир, *сџу* га рџу Ам СБ Ду, *сџу* Ара, *осџу* Ам, *сџу* Вр СЕ Па Ве Ам СБ, *сџу* Н Ман Ам Рог, *сџу* Арн Рож Ара, *сџу* Кор, *осџу* Рог, *усџу* Ве, *склџу* СЕ, *скџу* Арн, *ослџу* Ам, *слџу* Бу, *ирџу* Ду, *слџу* Ра МВ Ман Ду, *сџу* Н Си, *сџу* Мар МВ, *сџу* Мар О Коп Ве Ту Пру ВИ Кор МВ Ам Н Ман Ду Др Ме, *сџу* Ам Рог Ман Др Си Мир Ара, *иосџу* ВИ МВ Ара Рог,

сиџоју Мис Вр О Па Ве Ра Арн Ара Ме ВИ МВ Рог Мир, *сиџоју* Ам Рог, *сиџаџачу* Ам, *осиџују* Ду, *сџу* Мир Ду, *сџу* Мар МВ Н Ман Ду Рож, тако се *шакличу* СБ, *преиџџру* Ам, *шимџру* Н, *шџвару* Др Мир Рож, *сиџо-ваџру* Ам, *шџд.мџчу* Ара, *шџоју*, *расиџочу* Рож, *шџџџу* Мар Бу Коп Па ВИ Н Кор МВ Ам СБ Ду Мир Рож Ара, *шџџу* Н, *шџџџу* СЕ Н, *шџџџџу* ВИ, *шџџџу* Ве Ман, *шџџџу* Ра, *шџџџџу* Ам Н, *шџџџџу* Бу Па Ве Прк ВИ СБ Си Ара, *шџџџџу* Н Рог, *шџџџџу* Рож, *шџџџџу* Мис Ве Прк Ду, *расиџџџу* Н, *шџџџџу* Мар, *шџџџџу* ВИ, *ваџу се* Рог, *раџу* Н, *заџу се* Кор, *уваџу* Мар Ра Н ВИ Рог, *уваџу* Мар Бу СЕ Па Ве Ра Арн, *џџџу* Ве МВ Си, *саџџџу* Рож, *џџџџу* Ара, *тџ се џџџџу* Рог, *џџџџу* Мар Ве Ра, *џџџџу* Н, *очиџџџу* СЕ Н Ман, *саџџџџу* ВИ, *џџ се џџџџу* Н, *шџџу се* Мар МВ, *раџџџџу* Си, *шџџџџу* ВИ МВ, *шџџџџу* ВИ, *шџџџџу* МВ Сл, *шџџџџџу* Мар, *шџџџџу* Мар Ман Н, *џџџџу* Мир Арн и сл.

324. Иако ће се, дакле, на скоро целој територији наћи потврде нарушавања односа финалног *-e/-у*, ни у ком случају нисмо сучени са неком механичком, још непреврелом, мешавином двају наставака.

Карта бр. 23 показује да се и овде јасно издвајају две зоне: североисточна (космајска), у којој доминира *-у*, и југозападна (колубарска) са основним наставком *-е*. Свакако неће бити случајно што у свих петнаест космајских села тако убедљиво претежу примери типа *брану*, *раду* и што је квантитативни однос ликова са *-у* и *-е* у Н, на пример, 115 : 5, у МВ 84 : 12, у Ам 83 : 15, у Си 61 : 4, у Рог 85 : 3, у Ду 81 : 10, у Ман 56 : 4, у ВИ 69 : 6, у Ра 97 : 2 итд. (у Пру, Мир и Сл није забележен ниједан случај са *-е*), док је у подручју Колубаре стање управо обрнуто. Тако је тај однос нпр. у Ба 3 : 81, у Про 2 : 53, у Ј 5 : 63, у Са 4 : 45, у Би 1 : 30, у МиЦ 3 : 41 итд. (из Тр немам потврда за *-у*). У „прелазна” места убројана су она насеља у којима премоћ једног наставка над другим не досеже омер 3 : 1. У СЕ је нпр. регистровано 46 примера са *-у* и 24 са *-е*, док је тај однос у Мис 29 : 56, у О 25 : 52, у Бу 19 : 37, у Ве 44 : 21 итд. Тако ствари стоје унутар наше територије. За боље разумевање наведене изоглосе како у синхронном пресеку тако и у дијахроној перспективи неопходан је осврт на прилике у суседним, па и неким удаљенијим говорима. За нас су у овом случају интересантне првенствено области смедеревско-вршачког, шумадијско-војвођанског и косовско-ресавског дијалекта, затим источнoхерцеговачки терен (посебно говори на србијанском тлу), као и оне друге динарске зоне из којих је (или преко којих) досељен знатан део садашњег становништва Шумадије.

325. Што се суседних идиома тиче, изгледа да су најуједначеније прилике на подручју С--В дијалекта. Досадашња истраживања показују да је аналошко *-у*⁸⁵⁸ углавном доследно потискло *-е* у говору бан. Хера,⁸⁵⁹

⁸⁵⁸ Уколико, наравно, ту не стоји наст *-џу* (који се додаје на основински вокал), знатно распрострањенији на банатској страни (Ивић Хера 340; Ивић Банат 152; Ивић Дијалект. 89), али познат и северносрбијанском терену; и нашим селима — уосталом (в. т. 333).

⁸⁵⁹ Ивић Хера 340.

Биограчића, Чумића, Церовца, околине Смед. Паланке,⁸⁶⁰ Кусатка код Младеновца.⁸⁶¹ Колебање и неуједначеност налазимо у околини Раче Крагујевачке,⁸⁶² граничној области дијалекта. С тим у вези пажњу привлачи податак да је у Ђурђеву, селу на крајњем северозападу зоне захваћене Павловићевим истраживањима, „скоро редовно облик 3. л. мн. на -у”⁸⁶³, а „тако је и у суседном јасеничком селу Сепцима”⁸⁶⁴ северозападно од Ђурђевог. Очигледно је околину Раче јаче заплъзнуо моравски вал, карактеристичан по чувању старог односа *-e/-y*.

Ш—В и К—Р дијалекат на другој страни ни издалека не показују овакву компактност и уједначеност. Ш—В дијалекат на крајњем североистоку (цео Банат) има -у одн. -ду.⁸⁶⁵ С друге стране, сремски екавци имају само понекад, а бачки екавци немају никада -у, него -е или -ду додата на през. основу.⁸⁶⁶ Аналошко -у истисло је -е и на крајњем југозападу дијалекта, у Поцерини.⁸⁶⁷ У Мачви се такође шири наставак -у, али „ова појава ипак није доследна”⁸⁶⁸ Финално -е претеже у шумадијској и ваљевској Колубари,⁸⁶⁹ да би сасвим преовладало у ваљевској Подгорини.⁸⁷⁰ Однос *-e/-y* није нарушен ни у говору Груже.

На подручју К—Р дијалекта директно нарушавање односа наставака *-e/-y* изостаје пре свега у ужем и ширем сливу Западне и Велике Мораве.⁸⁷¹ У околини Бруса и Александровца налазимо двојство, с тим да је -е чешће.⁸⁷² Већ у Ресави (изгледа) и ђердапској зони претеже -у.⁸⁷³ За аналошко продирање -у у 3. л. през. гл. Белићеве VII и VIII врсте знају и говори Косова и Метохије.⁸⁷⁴ Нарушен је однос и у Ибарском Колашину⁸⁷⁵ и

⁸⁶⁰ Ивић Хере 340; Ивић Банат 152; Ивић Дијалект. 89; Ивић Биогра. 164; Барј. Чумић 20; Барј. Церовац 131; М. Павл. Шумадија 373. Из Глибовца код Смед. Паланке имам свој материјал.

⁸⁶¹ Ивић Извештај 398.

⁸⁶² Павл. Рача 45.

⁸⁶³ Павл. Рача 45.

⁸⁶⁴ Павл. Рача 45, напомена 56.

⁸⁶⁵ Ивић Банат 152; Мил. Кик. 27; Ивић Дијалект. 89; Поп. Треће лице 118.

⁸⁶⁶ Поп. Треће лице 118—119; Поп. Госпољ. 186—187; Ник. Срем 349. По Б. Николићу, у Срему има и потврда за наставак -у, с тим да је „наставак -е чешћи”, док И. Поповић тврди да облици типа „могу, белису, џрчу — нису познати ни бачким ни сремским екавцима” (Треће лице 119).

⁸⁶⁷ Моск. Поцер V.

⁸⁶⁸ Ник. Мачва 270—271.

⁸⁶⁹ Б. Николић се не изјашњава о омеру двају наставака (Ник. Кол. 51), а овакав закључак изводим на основу редоследа и броја примера које он наводи, као и на основу свога материјала из Бранковине и Слобца, где сам углавном слушао облике са -е.

⁸⁷⁰ Мој материјал. Уп. и Рем. Јат 33—34 (*идџџџ, залџџ, џџџџ* ли?, *дџџџџ*, *џџџџ* итд.).

⁸⁷¹ Уп. нпр.: Симић Левач 389—391; Јовић Трст. 134; Ивић Извештај (за Сикирицу код Параћина) 398.

⁸⁷² Алекс.—Вуком. Жупа 307.

⁸⁷³ Пецо—Милан. Ресава 347; Пецо Ђердап 207.

⁸⁷⁴ Елез. Речник: *бџџџ* (I, 26), *бџџџ* (I, 57), *бџџџџ* (I, 60), *џџџџ* (I, 108), *џџџџ* (II, 403) итд., поред: *џџџ* (I, 93), *џџџџ* (I, 119) итд.; Стеван. Метохија 66. Д. Барјактаревић каже да је у Метохији -у готово сасвим истисло -е (Барј. Метохија 214—215).

⁸⁷⁵ Барј. Колашин 256.

средњоибарској зони,⁸⁷⁶ мада је у оба говора ипак чешћи наставак *-e*. Из Барјактаревихевих података једино се види да говор лепосавићке комуне зна за обе могућности.⁸⁷⁷

Санцак је био матична или бар пролазна област многих данашњих Шумадинаца. Дијалектолошка испитивања сведоче о тамошњем јединству у овом морфолошком детаљу. Д. Барјактаревих пише да је у Бихору *-у* „потпуно потисло наставак *-e*“.⁸⁷⁸ Исто стање је карактеристика и говора новопазарско-сјеничке зоне, без обзира на верску припадност становништва.⁸⁷⁹

Репартиција двају наставака у матичним говорима источнохерцеговачког дијалекта врло је блиска стању у књижевном језику. По правилу је, дакле, *-e* уз врло ретка одступања.⁸⁸⁰ Директног нарушавања односа наст. *-e/-у* углавном нема ни у западносрбијанској ијекавштини. Тако бар говоре досадашња истраживања говора у околини Ужичке Пожеге, Бајине Баште (и осталог дела Подриња)⁸⁸¹ и Чачка (мој материјал из села Паковраћа). Једино у Тршићу долази и *-у*, али се у већини случајева чува *-e*.⁸⁸²

И црногорски говори са старијом акцентуацијом у принципу добро чувају старије стање.⁸⁸³ Накнадно продирање наставка *-у* везано је првенствено за муслиманске говоре, а код православца ће се срести једино у крајевима где са њима заједно живе, или су доскора живели, муслимани (Плав, Гусиње, Врака, Зета, Титоград, Иванград).⁸⁸⁴ Отуда не изненађује податак да је *-у* врло често у Мрковићима.⁸⁸⁵

326. Шта је показао осврт на прилике у средишњим штокавским областима које су, на различите начине, могле утицати на физиономију говорâ којима смо се ми позабавили? Донео је, пре свега, још један, додатни елеменат за извесно проширење територије С—В дијалекта померањем његове југозападне границе. Граница двају наставака практично представља и дијалекатску границу а уједно и средишњи део изоглоса ширих размера. Од наведене линије почиње зона аналошког *-у* и протеже се до Румуније. На другој страни, опет, у супротном смеру појачава се превласт наст. *-e*, који се простире, практично без прекида,

⁸⁷⁶ Барј. Ибар 93.

⁸⁷⁷ Барј. Лепосавић 430.

⁸⁷⁸ Барј. Бихор II, 20.

⁸⁷⁹ Барј. III—Сјен. 100. Захваљујући љубазности колеге мр Мирослава Николића, асистента Института за српскохрватски језик у Београду, познате су нам и прилике у северозападном делу србијанског дела Санцака. Тамо сви Срби имају *-e*, изузимајући једну оазу у околини Пријепоља, где коегзистирају оба наставка. На другој страни, сви Муслимани имају *-у*, изузимајући нешто територије код Прибоја, на републичкој тремећи. Колега Николић каже да је *-e* једини наставак у говору Златибора и Ужичке Црне горе.

⁸⁸⁰ Пецо ГИХ 151—152 („углавном, на подручју б. среза Гацко”); Вуш. ДИХ 58.

⁸⁸¹ М. Ник. Гороб. 680; Тешић Љешт. 226.

⁸⁸² Ник. Тршић 420.

⁸⁸³ Ђупић Бјелоп. 90—92; Пеш. СК—Љ 174; Мил. Црмн. 473 (примери са *-у* се чују само изузетно); Стеван. ИЦД 85.

⁸⁸⁴ Пеш. СК—Љ 174; Стеван. ИЦД 85—86; Ђупић Зета 280; Петр. Врака II, 213.

⁸⁸⁵ Вуј. Мрк. 257.

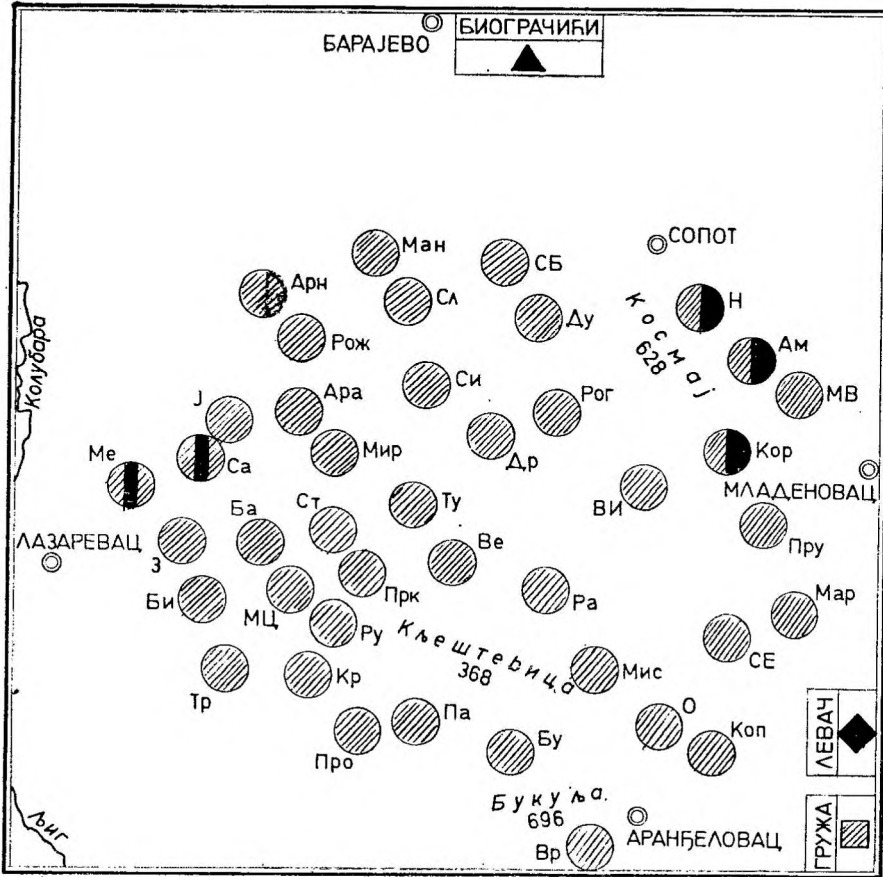
од шумадијске Колубаре до Дрине и преко ове реке све до приморја. Исто тако, начелно се може повући и изоглоса на линији север — југ. На северу (Биограчићи, Банат) доминира -у, а на југу (Гружа, Трстеник, Левач) -е. Све изнето упућује на закључак да се граница наст. -е и -у мора прихватити као још једна значајна појединост у снопу изоглоса које уверљиво трасирају овдашњу дијалекатску границу, у основним контурама насталу вероватно пре великих сеоба са југа и осталих праваца. Сва та каснија и ранија досељавања из динарских и других области, ма колико била интензивна и масовна, нису битно мењала већ формирану дијалекатску слику ни у овом морфолошком детаљу.

327. На нашем терену нема уједначености у 3. л. мн. през. ни код глагола VI Белићеве врсте (карта бр. 24). Најраширенији је, наравно, наставак -ају, посведочен у свим посећеним местима: бацају Рог, бацају Мар Мис Ст Па Пру Арн, бџају Па (уп. т. 456), обијају Ба, бирају Ам, завајају ВИ, ваљају Мис Са Би, ваљају се Ј, ваљају Кор, венчају се Мар ВИ Са, венчају се Ра Рог, вџају Ра, вџерају Мар Мис Ј, вџају Мар, враћају ВИ О Прк, враћају Бу, јајају Мар Про Ме Ам Рож Ба О, сајају Ра, њејају Ј, дрмају Ба, дувају Ме, звецају Ме, ирају О, ирају Мар, имају Про Рог О Кр ВИ Ме, немају Мар, ксају Прк, клејају Са, клејају Ве Мир, клуцају Пру, којају Ст Ве Ј, којају Ра, комендијају Прк, мају Ам Мар, крићавају Мис Ј, крићавају снопове Вр, кувају Мис МВ Прк, кувају Мис СЕ Ам Н Ман Са Кор Мир, лујају ВИ Арн, љуљају Прк, мејају Ст, мејају Мар, мејају Мар Про Мир Са, самџају Ст, морају Кор, мојају Па, мувају СЕ, најају се Ара, нукају Ст, па се одмарају Пру, пџају СЕ Мар Мис МВ Ст Ве Па Про Прк ВИ Кор Ду, дџају Па, најдају СБ, најдају Ме Ба, најдају Па, најјају Ст Ме Мир, њајају Ј, њукају Ве, њукају Бу, њукају Мир Рож Са Ба Про Ам, њукају Ра, њукају СЕ Мир Ба Рож Ме Мар Мис Ст Кр Ра Ту ВИ Кор Ду Ара Ј МВ Ман, разовајају Вр Ме, рџају Би, рџају Ара, рџају праји по њиви Рог, руцају Мис Ве Про ВИ Кор Ам Ара Ме Би, свајају се Ст Ара, свајају се Ам, ка се свајају Мар, сџају Ба, свџају Мар Мис Ст Прк Кор Ду Ме О, слијају се Ве, слушају Ду Ме, сџају Кр, смџају Прк, сџају Мис Ст, осџају Ст, џају ВИ МВ Тр Ј Мар Ст Ве Рог, џају Про Кр, џају Ст Кор, исџају Мис Ту, исџају Прк, да се исџају Ба, исџају Ј Ме, уџају Мир, џају Кр, џају ВИ, џају СЕ Кр Мир, џају ВИ О Ба СЕ Ра Прк Ј МВ [Ам Н Рог Ба Ман Сл, дочџају се Ба, џају Ме, џају се Мар, џају Ду, џају Ј, џају Прк ВИ, раџају Кор, џају Кр ВИ, џају Ј, џају Ара Ме, наџају Кор, џају Кор, џају Ј, џају Кор, џају Ра, џају ВИ, џају се Мис, раџају ВИ, раџају Ј, раџају Ра итд.

328. У североисточном делу области глаголи VI врсте, додуше нигде доследно, имају наставак -ау, а понекда и -у:

а) бацау Ам Н, дан у којој се венчау Мир, не ваљау Н, вџерау Ам, вџерају Ам, јајау СЕ Ам, после се њају Н, њају Кор Ам Н, њау Н, ирау Ам, да се ирау Кор, ирају се Ам, завијау ВИ, по десет се зомљау Ам, што се зџају Ам, зџају Н, ирау Кор, ирају Н, ирају Ам,

КАРТА БР. 24: Треће лице множине презента глагола VI врсте

ЛЕГЕНДА:

- (diagonal lines) наставак -ају
- (solid black) наставци -ају, -ау, -у
- (vertical lines) наставци -ају, -аје

имљу Ам Н, *имау* Ам, *јављау* Ам, *ујармау* Кор, *кид^ау* Кор, *йрокључау* Кор *укључау* Ам, *койдау* Н Ам, *днда се укршишау* Ам, *укршићау* Н, *скџвау се* Кор, *скџвау* Ам, *кџкау* Ам Н, *лушау* Ам, *лушау* Н, *љуљау се* Ам, *измѣшау*, *измѣшдау* Н, *мѣшау* Ба, *мбрау* Ам, *мошдау* Н, *ка се избѣвау* Кор, *пѣвау* Ам, *йрѣчау* Ам, *зайрѣшау* Ам, *йрѣскау* Ам, *йоѣрѣскау* Ам, *йџчау* Ам, *йџићау*, *сиџићау* Ам, *сиџићау* Н, *рабаџијау* Кор, *рџчау* Кор, *саоџишѣвау* Ам, *свирау* Ам Н Кор, *свирау* Н, *мѣсо исѣрѣшау* ('иситне, искидају на ситне парчиће'; Кор), *сѣдау* Ам, *посѣдау* Ам, *посѣдау* Арн, *посѣдау* Кор, *засѣцау* Ам, *сишау* Н, *сисау* Н, *слџшау* Ам, *сиѣвау* Кор, *сиѣвау* Кор, *сумѣвау* га Кор, *шѣйкау* Ам, *шѣйкау се* Ам, *шѣрау* Н, *дошѣрау* Ам, *нашѣрау* Ам, *нашѣрау* Ам, *ошѣрау* Ам, *йрошѣрау* Н, *шѣсѣрау* Н, *йрѣшѣсау* Ам, *йорасѣџрау* Ам, *сѣ се сѣми узѣмау* Ам, *ка се накѣкау* ракије на стѣну да *урлау* Кор, *варѣрау* Кор, *вѣшау* Ам, да *офирау* Кор, *чѣкау* Кор Ам Н, *сѣчекау* Ам, *чѣшдау се* Ам, *чуйдау* Н, *ѣрау* Ам, *шѣшау*, *сѣмо се шѣшау* Ам;

б) да *илѣду* СЕ Ам, *позавѣжу се* Ам, *касѣ* ('касају'; Кор), *кљџу* Кор, *пѣду* Ам, да *се свѣжу* Н, *ка се пѣсвѣжу* Ам, *свиру*, *ѣни свѣ* *пѣсѣду* ('посѣдају'; Рог), *сѣсу* Н, *слџшу* Кор, *слџшу се* Ам, *шѣру* Кор Н, *дошѣру се* Ам, *йрошѣру* Н, *вѣшѣ се* пѣктије Мар.

329. Изнета грађа показује да су наставци *-ау* и *-у* обични једино у три космајска места (Н, Ам и Кор). У ВИ, СЕ, Мир и Ба забележена је по једна потврда наставка *-ау*, а у СЕ, Мар, О, Рог и Са по један случај са *-у*. Уз то се неки од посведочених изузетака могу посебно тумачити. Тако се можда иза лика *йрѣважу* из Са крије траг промене глагола *йрѣхваџиши* по обрасцу пете врсте. С друге стране, нисам сигуран да облик *пѣсѣду*, записан у Рог, није 3. л. мн. през. гл. *пѣсѣши*. Не може се искључити ни могућност да је облик *илѣду* из СЕ и Ам настао укрштањем ликова *илѣдају* и *илѣду*, тим пре када се зна да је гл. *илѣшѣши* тако чест на подручју III—V дијалекта. Овако ретки изузеци, уосталом, начелно се могу приписати и случајном, „погрешном“ изговору информатора у једном тренутку, реализацијама које не мењају основно правило и не задиру озбиљније у распоред датих дијалекатских црта. Дужни смо на крају навести два детаља који посредним путем отварају врата прест-поставци да је наставак *-ау* раније ипак покривао већи део наше области него данас. То су прилози времена садашњег *кџкаџи*, прибележен у СБ, и *йлкаџи*, записан у Рож.⁸⁸⁶

330. На супротном крају — у колубарским селима МЕ и Са — глаголи Белићеве VI врсте имају у 3. л. мн. през. и наставак *-аје*. Доста потврда забележено је у Ме (*бѣцаје*, *бѣраје*, *йрѣбѣраје* шљиве, *ѣни ваљаје*, *жѣне вѣмаје* мѣраме, *шѣјаје се* дѣца, *како кѣје се назѣваје*, *вѣруне се зѣдаје*, *закѣваје*, *скѣдаје*, *к.ѣчаје се* љѣпѣми, *искѣјаје*, *скрѣсѣваје се* глѣмње, *разлѣмаје*, *мѣшаје*, *ѣни нѣмаје* ништа, *пѣпарадаје се* шљѣве, *пѣваје*, *пѣрѣваје се* младѣи, *рѣжаје*, *рѣжаје се* јѣтрове, *шѣраје*, *исѣраје*, *нашѣраје се* кѣњи, *йрѣшѣсѣјаје*, *удараје*, *ѣѣјаје*, *исѣѣјаје*), док су се у грађи из Са нашао само четири примера ове врсте: *кџкаје*, *мѣшаје*, *скѣдаје*, *шѣраје*.

⁸⁸⁶ У примерима ове врсте И. Поповић види трагове некадашње употребе наставка *-ау* у говорима Бачке (Поп. Треће лице 120).

331. Овакав распоред наставака одговара приликама у суседним говорима. Примери типа *цепаје*, *наређаје* познати су пре свега једном делу ваљевске Колубаре.⁸⁸⁷ Наставак *-аје* посведочен је и у Мачви, и то нешто више у северном делу области,⁸⁸⁸ те у источном делу посавског говора⁸⁸⁹ и код Буњеваца у Бикову код Суботице.⁸⁹⁰

Неупоредиво је ширира арса наставака *-ау* и *-у*. У целом Банату је *-у*, наравно поред *-ду*,⁸⁹¹ а у југоисточном делу и *-ау*.⁸⁹² Код Биограчића је *-ау*, *-ду* и (ређе) *-у*.⁸⁹³ Све три могућности познаје и говор Церовца, с тим да је тамо *-у* најобичније („готово увек се губи група *-ај* испред *у*”).⁸⁹⁴ У околини Раче Крагујевачке основно је *-ау* поред ређе *-ају*.⁸⁹⁵ Наставак *-ау* је карактеристика и говора ближе и даље околине Смед. Паланке.⁸⁹⁶ Примери типа *слушау*, *јурау* бележени су и у Кусатку код Младеновца.⁸⁹⁷ Судаћи по резултатима досадашњих истраживања, наставак *-ају* се у говорима С—В типа може срести једино на шумадијској периферији, практично на самој граници према Ш—В дијалекту.

Наставак *-ау* присутан је у говорима косовско-ресавског, санџачког и староцрногорског терена. Он (обично напореда са *-ају*, *-у* или, ређе, *-ду*) у ствари господари простором омеђеним Ђердањском клисуром и обалама јужног Јадрана.⁸⁹⁸ Подсетићемо на крају на податак да је у призренско-јужноморавској зони *џерау*, *чекау* и сл. са променом *-ау* у *-ав*: *џерав*, *чекав*, одакле је аналогјом добијено и: *носив*, *једев*, *мојсев* и сл.⁸⁹⁹

332. Изостанак сугласника *-ј-* у наставку *-ају* тумачен је досад на два, односно три начина:

1. Фонетским губљењем овога сугласника, после чега се у неким говорима новодобијени зев уклањао контракцијом секвенце *-ау* (> *у*),⁹⁰⁰

⁸⁸⁷ Ник. Кол. 51.

⁸⁸⁸ Ник. Мачва 271—272.

⁸⁸⁹ Ивић Посавски II, 186; Финка—Шојат Винковци 108—110.

⁸⁹⁰ Поп. Треће лице 122—123.

⁸⁹¹ Ивић Банат 152; Мил. Кик. 27; Моск. Днј. карта 26; Поп. Треће лице 120—121. За разлику од прилика у Банату, код бачких екаваца је увек *-ају*, *-аду* (Поп. Госпођ. 186), а код сремских — уз основне напоредне наставке *-ају* и *-аду* спорадично долази и *-ау* (Ник. Срем 350).

⁸⁹² Моск. Банат 59.

⁸⁹³ Ивић Биогра. 164—165.

⁸⁹⁴ Барј. Церовац 131

⁸⁹⁵ Павл. Рача 45.

⁸⁹⁶ М. Павл. Шумадија 373; Ердељ. Шумадија 91.

⁸⁹⁷ Ивић Извештај 398; Ивић—Млад. Текстови 165.

⁸⁹⁸ Пецо Ђердап 183, 207; Ивић Извештај (у Сикирици код Параћина: „слушу, ређе *-ау*”) 398; Симић Левач (понекад *-у*) 149; Јовић Трст. 58; Алекс.—Вуком. Жупа 308; Пецо—Милан. Ресава (поред *-у*) 270, 348; Барј. Ибар 93; Барј. Метохија (поред *-у*, *-ду*) 210—218; Барј. НП—Сјен. 60, 100; Стеван. ИЦД 86; Пеш. СК—Љ 174; Ђушић Бјелоп. 40; Петр. Врака I, 192; Мил. Црмн. 324 итд.

⁸⁹⁹ Белић ДИЈС 514—515; ФО 583 (Ораховац код Призрена).

⁹⁰⁰ Ник. Срем 350; Пецо—Милан. Ресава 270, 348; Пецо Ђердап 183, 207; Симић Левач 86, 149.

2. Аналогијом:

- а) према 3. л. мн. имперфекта;⁹⁰¹
- б) према осталим лицима презента.⁹⁰²

Аргументи на којима је засновано чине последње тумачење најверљивијим.

333. През. завршетак 3. л. мн. -ду, једну од најмаркантнијих карактеристика пречанских⁹⁰³ (свих екавских и буњевачких икавских) говора бележио сам и ја, истина неупоредиво ређе него истраживачи области северно од Саве и Дунава. Нисам приметно да је његова фреквенција условљена географским фактором, нити да пак корелира са било којом другом значајнијом дијалекатском особином одређене зоне или места. Ради се у ствари о ипак ограниченом броју глагола који знају за овај (по правилу не и једини, мада најчешћи) наставак, равномерно присутан на целој територији. Наводим све примере са -ду прикупљене на терену: *болѣдѹ* ме кѣсти Ба, *болѣдѹ* ме кѣсти Ба, *бѣлѣду* ме нѣге Ме, не *ваљадѹ* О Пру, не *ваљаду* Ам, не *ваљаду* Ме, пошто *се венчадѹ* Мир, *вѣлѣду* Рож МЦ, *вѣлѣду* Ј, *вѣлѣду* МЦ, *врѣду* Ра, *доинаду* Мар, Мис, *наинадѹ* ВИ, *наинаду* Ам Мар, *ѣреинадѹ* СЕ, *јорѣду* МЦ, *јорѣдѹ* МЦ, *јорѣду* Ара, *изѣриду* Арн, *дадѹ* Мис Бу Про Ј Ра Ме Кор Кор О Рог, *дадѹ* Вр Коп Мар Мир ВИ Ам Ба, *дадѹ* Вр Бу Коп О Ру Мар Мис Ст Па Ве Си Ме Про Кр Ра Прк Ман Мир Тр Рож Са Ј Би МЦ Ба, *додадѹ* Прк, *додадѹ* Мис, *издадѹ* Ра, да *издадѹ* Н, *одадѹ* МЦ, *ѣредадѹ* Мис, *ѣредадѹ* Мис Бу, да *се ѣредадѹ* Пру, *ѣредадѹ* Рож Ј Ме МЦ, да *ѣродадѹ* СЕ, *ѣродадѹ* Пру О Мис, *ѣродадѹ* Мис Ра Мир Ј Би Ара, да *ѣрѣдаду* Па, *ѣрѣдадѹ* се Кр, да *се ѣрѣдадѹ* Прк, *удадѹ* Мис Ра, да *се удадѹ* Ра, *удадѹ* Ј, да *се удадѹ* Ду, *ѣснѣдѹ* СЕ, *ѣснѣду* О Мис Мар Арн Рож Ара Ј Ме Бу Ман Ра МВ Ам Рог Ду Др Ве Си Мир, *ѣснѣдѹ* Са, *зовѣдѹ* Рож Ј Ру МЦ Ба, рѹчице што се *зовѣдѹ* Рог, *како се зовѣдѹ* Ру Ба, *тако се зовѣдѹ* Тр Ј МЦ Ме, *зовѣдѹ* се Мир Рож Ст, *зовѣду* Ба Ду Рож Ј Ме Си Ам Др, *како се зовѣду?* Ара Ман Др *зѣведу* Рож МЦ Ме, *дзѣдаду* Ба, *знадѹ* Н, *знадѹ* Др Ст З Ру Са Ј Кр Ру Па Прк Ра Др Си Ме, не-*знаду* СЕ Мар Рож Мис Ра ВИ, *знадѹ* се Ст Ман, крсташи се *знадѹ* Ме, деца не-*знаду* ВИ, *знадѹ* Па, *знаду* Мар Мис Па Ве Прк МВ Ам Н СБ Др Ру Вр Арн Кр Ара Кор Си, *знадѹ* Мис Па Ме, *знадѹ-се* Вр Ман Сл Ара, да га *ѣознадѹ* Арн, да *ѣрезнадѹ* (’приз-

⁹⁰¹ Стеван. ПЦЦ 29—30.

⁹⁰² Вуш. ДЦХ 22: „Губљење гласа *j*- у овим се случајевима извршило према осталим лицима презента у којима је врло рано нестало сугласника”; Пеш.СК—Љ 174: „Ово неће бити гласовна појава, јер да је то, онда не бисмо могли имати примере као *сѣдѹ*, *ѣрѣду* (од *сѣја*, *ѣрѣја*), *ѣрѣдѹ* (од *ѣрѣјѣи*, редовно)”; Ивић Биоград. 152: „У примерима *чуваду*, *ѣрѣду* и сл. нестаник *j* може се објаснити морфолошки”; 164: „Ова појава, позната и другде, свакако је морфолошког порекла, јер се *j* између веларних вокала обично добро чува... Ја бих још додао да је то *j* у 3. л. мн. остало потпуно усамљено у глаголској системи, јер код глагола свих осталих врста има само -у.”; Мил. Црн. 324: „Код глагола VI врсте много су обичнији облици без *j* начињени вероватно аналогијом према осталим облицима презента”.

⁹⁰³ Поп. Треће лице 117—118; Мил. Крк. 27; Моск. Диј. карта 26; Ивић Банат 152; Ивић Хере 340; Ивић Ловра 197; Ник. Срем 350; Поп. Госпођ. 18, 186; Ивић Дијалект. 75.

нају'; Др Ст Прк, да се *уиознаду* Пру МВ, *зреду* Мис, *зреду* Рог ВИ Ман Сл, *зреду* Арн Ара Ј, *зреду* Ту, *ораји сазреду* Арн, *сазреду* Ј МЦ, *сазреду* Ба Ту, *сазреду* МЦ Ба, *идеду* кѳла Ам, *имаду* Ме, *имаду* Кор Ра, *имаду* Н, *немаду* Ра, *кунеду* Н, *мреду* Мис, да га *расіеду* ('разапну'; Ман), *шкеду* Коп, *шкеду* Бу Мис Про Ара Ме, *шкеду* Ве О Сл Ра Прк СБ Мар Кр Си Ман Би Ту Ру Ме Ду Мир Тр Арн Ара, *шкеду* Бу О Па Мис Ба Ве МЦ Прк Ст Ду Мир Тр Арн Ру Би Ара СБ, *шкеду се* МЦ Ст, *шкеду* МВ Кор, *шкеду* Ме, *умеду* Сл Бу О Мар Кор МВ Н Бу Вр СБ Коп, н-*умеду* Ду Сл Мир Бу Мис СЕ Мар ВИ Н СБ О Рог Ра Ве Ту Пру, н-*умеду* Рож Ј, *умеду* З Бу О Ме МЦ Прк Би Са Кор Ра Па Про Ту Кр Ст Ру, н-*умеду* МВ Па Би Про Ту Кр Ст Тр Ру Кор Са, *умеду* Ј, н-*умеду* Рож Ба, *разумеду* МВ, не *разумеду* Си, *сведу* Кор Ј МВ Коп Ам СБ Рог Ду Ман Сл О СЕ Мар Ра Ту ВИ Пру, не *сведу* Коп СЕ Мар О Пру ВИ Ам Кор СБ Рог Сл, *сведу* Мир, *сведу* Бу Ра О Па Би Про Ве Ту Кр Са З Ме Ба Ст Тр Си Мир, не *сведу* Бу Ду СЕ Би Ра Па Ба Про Ве Ту Ст Тр Ман Арн, *дћеду* СЕ Ам МВ Н СБ Ман Сл Др, *дћеду* О Пру Ме Ман, *нећеду* СЕ Пру Мис МВ СБ Ме, *нећеду* Ду, *како ћеду* Ду, *штã ћеду* Рог, *акѳ ћеду* кѳни МВ, *дѳ ћеду* Ме, *чврчеду* ('чврче'; Ба). Уп. и: *иоказаћеду* Ме, *дѳни ћеду* СБ.

334. Од глагола *венчаѳи се, вреѳи, зидаѳи, клеѳи, мреѳи, расіеѳи*, „*чврчаѳи*” забележен је само по један облик са -ду. И код осталих основа сасвим су обични, а понегде и чешћи, други наставци: *бѳлу* ме нѳге Арн Са, *бѳлу* ме рѳке Ме МЦ, *бѳлу* ме грѳди Ве, *бѳлу* Мис Ра Ара Вр Арн, *болу* ме цѳлѳкови Арн, *болу* ме ноге Сл, *болу* рѳке Ме, *забѳлу* рѳке Ме, *вѳлу* Мис Ра Кор Н Ду Мир Би Рог Ман Ба, *вѳлу*-га Ра, *не волу-се* Ду, *ако се* они *вѳлу* Ме, *иѳврѳе* шљѳве Са, *иѳврѳу* шљѳве Ра, *иѳврѳу* Вр, *врѳу* шљѳве Па, *иѳру* Н, *иѳру* Ј Па Кр МЦ, *изиѳру* МЦ, *иѳиѳру* Про, *иѳреѳру* Си, *иѳре* Бу, *дѳѳу* Ман, *иѳреѳу* Кор, *ѳсѳу* Прк Ру Ба Па, *не-ѳсѳу* Ру, *иѳѳѳѳу* Н Ман, *ѳсѳѳѳу* Ам, *знаѳу* Прк Ара, *не-знаѳу* Ру Ба, *иѳзнаѳу* Про, *иѳознаѳу* МВ, *зѳру* Ба, *сѳзру* Ве Кор Ра, *сѳзру* СЕ Са МЦ Ба, *зѳѳу* Ара, *зовѳ* Сл Кор Рог Ман, *зовѳ* Тр МВ Ара Би, *зовѳ се* геѳлоги З, *како се зовѳ* Ба, *имаѳу* Про Кр ВИ Ме Коп Мис Арн, *имаѳу* Ам СБ Сл, *имау* Ам, *имау* Ам Н, *немаѳу* Мис Прк Пру Мир, *немаѳу* Н, *кунѳ* Мис О З Са, *шкѳ* Па Прк Тр МЦ Коп Ру, *шкѳу* Кор, *шкѳѳу* Бу, *шкѳѳу* Др Ј Са, *шкѳѳѳу-се* Са, *шкѳѳѳу* Рог Са Ј З, *шкѳѳѳу-се* Са, *изиѳѳѳу* Мис Па Ру Ме Ба Са, *изиѳѳѳу* Н Др, *иѳлими се иѳѳѳѳу* Кор,⁹⁰⁴ *не смѳ* Др, *не-смѳ* Бу Мис О СЕ Прк, *не-смеѳу* Ду, *ѳмѳ* Коп О СЕ Ам, *ѳмѳ* Рог, н-*ѳмѳ* Мис О СЕ Ту, *разѳмѳ* О, *ѳмеѳу* Мис Бу О Ара Ве, *ѳмеѳу* Ве Ара, н-*ѳмеѳу* О Прк, *дћѳѳу* Ту Ара, *дћѳѳу* Ст Прк Тр Ру ВИ Кор Рог Ј Др Си Рож Арн Са З Бу Коп О СЕ Мар Ба Ра Про Ве Кр МЦ Би, *дћѳѳу* Ам Рог, *дћѳѳу* СЕ Кор, *нећѳѳу* Бу Мис Коп О Др СЕ Мар Си Ра Ве Про Ту Рож Арн Ара Ба Би Кр Ст Тр Ру ВИ Ам Кор МВ МЦ СБ Рог Др Ман З Ј Са, *нећѳѳу* О Ара, *нећѳѳу* Н, *нећѳѳу* Н, *штã-ћѳѳу* Бу, *штã-ћѳѳу* Про Рог Ара, *ка-ћѳѳу* кѳни? СЕ, *ка-ћѳѳу* свѳдбу? Рож, *дћѳ*

⁹⁰⁴ И у Банату глаголи типа *шкѳѳѳу, умѳѳѳу* „кад су са префиксом или негацијом не ... не морају (а могу) имати -ду” (Ивић Банат 152).

Мис Па Ба, *дћѣ* да бију Бу, *сѧ-ћѣ* да бију Бу, *дћѣ* да копају Ј, *зарѣчу* кѧ *ће* свѧдбу Сл, *нѣће* О, *нѣће* да рѧде Ј Ба, *нѣће* О, *дћу* и *они* (sic! З ×; З), *дћу* да кѣпу Кор и сл.

335. И досад се знало за наставак *-ду* на терену северне Србије, као и то да је он присутнији у говорима смедеревско-вршачке базе. Појава је најширег маха узела код Биограчића, где је посведочена код глагола свих врста.⁹⁰⁵ Присутна је и у говору Церовца (*дрмаду*, *илѧдаду*, *кѧйаду*, *чѧкаду*, *имаду*),⁹⁰⁶ Азање (*дочекаду* поред *дочекау*),⁹⁰⁷ те на подручју Раче Крагујевачке („најчешће од глагола с инф. основом на *-а*”), и то првенствено у Вишевцу „а у нешто мањој мери и у другим селима”.⁹⁰⁸ Нешто потврда аналошког *-ду* нађено је у ваљевској Колубари, а неколико примера регистрованих у Мачви аутор приписује утицају суседног сремског говора.⁹⁰⁹ У ближним говорима косовско-ресавског дијалекта појава је практично сведена на неколико глагола. У Левчу су то *даић*, *знаић*, *смеић*, *умеић* и они по правилу имају наст. *-ду*. Изван тога Р. Симић је записао још само: *врѧиѧду*, *нѣмаду*, *пѣкљѧду*, *сѧоѧду*.⁹¹⁰ У трстеничком крају је поред *дѧду* обично и „разумѧду; разумѧду, смѧду; смѧду, умѧду/умѧду, имѧду; ѧмаду” и „врло ретко” *дћѧду*, *мѧжѧду*, а у Ресави је забележено једино: *пѧрѧѧду*, *мѧжѧду*, *скачѧду*.⁹¹¹ Додајмо на крају да је и у Грузи *дѧду*, не *знаду*.⁹¹² Домашај селекције глаголских основа са аналошким наставком *-ду* паралелан је, дакле, са дубином затажења у северносрбијанску територију, а у главним линијама хармонира и са удаљавањем од зоне С—В дијалекта на рачун области К—Р и Ш—В дијалекта. На тај начин се терен омеђен Космајем и Букуљом напao на својеврсној дијалекатској, као уосталом и географској, средокраћу између Левча и Груже, на једној, и Срема и Баната, на другој страни.

Наставак *-ду* је особито широког маха узео у Метохији, дакле на југозападном пограничју косовско-ресавског дијалекта. Барјактаревић га налази код пет глаг. врста. Тамо се овај морфем, схваћен као покретни елеменат, „лепи” на 3. л. јд. (*можѧду*, *идѧду*, *кажѧду*, *нађѧду*), а потом и на 3. л. мн. (*бојѧду се*, *сѧојѧду*, *пѧрѧѧду*).⁹¹³

Одбацујући могућност да су примери са *-ду* у околини Раче Крагујевачке импорт из Баната, Р. Павловић каже да објашњење појаве „треба тражити на другој страни”.⁹¹⁴ Ако се под „другом страном” подразумева

⁹⁰⁵ Ивић Биогра. 165—166. П. Ивић је наставак *-ду* „бележио у појасу од Железника” до Касидола код Пожаревца (Ивић Хере 341).

⁹⁰⁶ Барј. Церовац 131.

⁹⁰⁷ М. Павл. Шумадија 373.

⁹⁰⁸ Павл. Рача 45.

⁹⁰⁹ Ник. Кол. 52; Ник. Мачва 272.

⁹¹⁰ Симић Левач 391—392.

⁹¹¹ Јовић Трст. 134—135; Пецо—Милан. Ресава 348.

⁹¹² Стев. Груза 480.

⁹¹³ Барј. Метохија 213—214. И сѧм сам имао прилике да у Метохији слушам примере са *-ду*. Године 1974. и 1981. у Тучепу и Осојанима, источно од Ђураковца, бележио сам и овакве облике: *берѧду*, *велѧду*, *пѧрѧду*, *пѧрѧѧду*, *пѧродѧду*, *дојѧду*, *држѧду*, *жѧњѧду*, *зовѧду*, *пѧраду*, *кунѧду*, *лѧжѧду*, *мопѧду*, *илѧпѧду*, *мрѧду*, *пѧрѧду*, *пѧчѧду*, *разу-мѧду*, *седѧду*, *пѧкѧду*, *пѧрѧѧду*, *узнѧду*, *умѧду*, *чѧпѧду*, да се *црѧѧду* и сл.

⁹¹⁴ Павл. Рача 45.

самосталан развој ове особине у говору о којем Павловић пише, прилике у Метохији налажу да се сагласимо са његовим мишљењем. Аналошко -ду у подножју планинског масива Проклетија никако се, разуме се, не може тумачити утицајем других, поготово не војвођанских говора. Јасно је да се то -ду из врло фреквентног глагола *даћи* почело и овде ширити: у почетку на сродне (*знаћи*, *имаћи* и сл.), а потом и на неке друге глаголе. Домашај тенденције његовог ширења, као и код толиких других језичких појединости, није, дакле, једнак у свим говорима који га познају.

336. Неки глаголи на *-аваћи*: *-ава-* спорадично имају и презент типа *венчајем*, по свему судећи добијен према *даваћи* : *дајем*: па *се доићраје* Пру, *што се заковчаје* сукња МВ, *то се заковчаје* МВ, *свиљаје* кукуруз МВ, *зајараје* вџду Ј, *да се закључаје* кућа МВ, *дозвољаје* л ти жена? Ве, *мећаје* се слџво Рож, поред неупоредиво бројнијих примера типа: *извршава* Рог, *изирва* Ст, *влашва* Ду, *кљшва* Про Ту, *исћерва*, *лшшва* З и сл.

Доста је широк круг говора који дају потврде односа *-ава-* (инф. осн.): *-аје* (през. осн.). Примери типа *венчаје се* срећу се у јужном Банату, па преко наше области, Раче Крагујевачке, Чумића, те долине Велике Мораве допиру до Ресаве.⁹¹⁵ За овакав презент зна и крајњи југозапад косовско-ресавског дијалекта,⁹¹⁶ као и појас староцрногорских говора.⁹¹⁷

ИМПЕРФЕКАТ

337. Одавно у говорима Ш—В дијалекта имперфекат није жива граматичка категорија, а тамо где се и задржао неки његов траг — практично је сведен на 3. л. јд. гл. *биши*.⁹¹⁸ У том погледу са Ш—В идиомом слажу се углавном и говори С—В типа.⁹¹⁹ Из опште слике се битније не издваја ни простор између Космаја и Букуље. Највише потврда имперфекта управо и чине облици 3. л. јд. гл. *биши*: *беше*, *беше*, *бејаше*, *бијаше*: *Кџко му беше иџдина?* Мис, *Раније беше млого бува Ра*, *Беше јака врућина Вр*, *Шта оно беше?* Мис, *Да не беше тебџ — свџ би пропало СБ*, *Беше година й-по Си*, *Кад беше прџд-зору Ба*, *Кад беше четерес прџве у марту*, *дџђе ми акта Са*, *беше Ве Прк Кор*, *беше ми лепо Би*, *Беше шџвљнски рат Рож*, *Кад беше на послетку*, *џн џдрече Ме*, *Беше бежанија ка Шџабе џдарише*, *бџгали й-мй Ме*, *Беше џ-њџга рџчак Рож*, *Шта тебџ беше?* Арн, *бејаше* Мис, *пџсле мџло бијаше бџље* Мис, *бијаше* Мис. *Беше* се упо-

⁹¹⁵ Ивић Хере 341—342; Милић. Кнеж. Србија 213; Павл. Рача 45; Ердељ. Шумадија 98; М. Павл. Шумадија 373, Барј. Чумић 20; Пецо—Мплан. Ресава 349.

⁹¹⁶ Елез. Вуч.—Пећ 470.

⁹¹⁷ У Црмници делимично (Мил. Црмн. 470), а у Враки, на пример, доследно (Петр. Врака II, 217).

⁹¹⁸ Ивић Дијалект. 72, 75; Ивић Ванат 151; Мил. Кик. 28; Поп. Госпођ. 190; Нпк. Срем 352; Нпк. Мачва 282; Нпк. Кол. 52; Моск. Поцер. V; Ивић Ловра 197.

⁹¹⁹ Ивић Дијалект. 88; Ивић Хере 338; Ивић Биогра. 167; Ивић Извештај 398. И око Раче „само се 3. л. једн. имперфекта гл. *биши* може често чути” (Павл. Рача 50).

требљава и у саставу плусквамперфекта: *Како се он бeше звào? ВИ, Бeше тiфуз ударијо Ме, Ја бeше кућила левò.лвѣр МЦ. У последњем случају бeше стоји уместо облика 1. л. једнине.*

У грађи се нашло неколико примера 3. л. једнине глагола *звaтии се*: *Како се последња звaше? Мис, Како се звaше њeна сeстра? ВИ, Забòра-вим како се звaше СЕ, Како се звaше њeгова жeна? Ру, Како ти се звaше тeтка? Ра, Како се но звaше њeгова жeна? Рог, Како се но звaше тpава? Сп, Ма како се њина бòлка звaше? Ам, Како се звaђаше? Мис.*

Од још само четири глагола (*йричаии, хiеии, немаии и живeии*) забележен је по један случај имперфекта.: *Дòђе лане Òлгица и йричaше о њима МВ, Тaше пиштòљ да купи Си, Ја һà да јом кaжем Ам, Да жи-вaше још бaр двe-три гòдине Са, Нeмаше за кòгa да се удaш Мис.* Није јасно да ли *нeмаше* треба гледати као 2. л. једнине или можда ипак као 3. л. (у значењу: „није било”, „није имало”).

338. Процес одумирања имперфекта доста је одмакао и у суседним говорима косовско-ресавске базе. Његова употреба у Ресави „сведена је на минимум”, у трстеничком крају он „има врло малу фреквенцију”, а испитивач левачког говора некада је „данима морао чекати” да би га чуо.⁹²⁰ Имперфекат не стоји боље ни у западносрбијанским ијекавским говорима.⁹²¹ Отуда донекле изненађује Барјактарeвићeво обавештење да у Церовцу овај облик „постоји као жива категорија”, додуше с напоменом да се „место њeга често узима перфекат”.⁹²² Неће бити одвeћ смела претпоставка да је аутор ипак преценио реално место имперфекта у систему глаголских облика говора овог шумадијског села. На овакав закључак упућују прилике у ближем и даљем суседству, а нарочито у подручју Раче и Чумића, у коме је, по Барјактарeвићeвим подацима, „имперфекат у фази губљења.”⁹²³

АОРИСТ

339. За разлику од имперфекта, аорист је сасвим обичан и жив у свакодневном говору, нарочито у приповедању. Најчешће сам бележио облике 3. л. јд. и мн., а затим 1. л. јд. и мн. Мања фреквенција облика 2. л. јд. и мн. неће бити доказ неког сужавања употребе аориста. Објашњење је на другој страни, у самој природи и функцији овога глаголског облика. Употреба 2. лица је ређа управо зато што су знатно ређе ситуације у којима се о радњи доживљeсној у тек минулој прошлости приповеда онемо ко ју је извршио, ко је њен носилац. Аорист је, поготову у одсуству имперфекта, погодно средство за живо и пластично излагање и дочаравање слушаоцу непознатих догађаја.

⁹²⁰ Пецо—Милан. Ресава 352; Јовић Трст. 144—145; Спмић Левач 395—397.

⁹²¹ Уп. нпр.: М. Ник. Гороб. 680; Тeшић Љeшт. 226; Ник. Тршић („Чува се једино облик *бијаше*”) 420.

⁹²² Барј. Церовач 132.

⁹²³ Барј. Чумић 20.

340. Аорист је најчешћи од свршених глагола. Наводим само део прикупљеног материјала:

а) 1. л. јд.: Ја *иділеда* и *баци* камѣн О, Ја *само забечи* се Мар, Ја га *пробуди*, Ја *се пробуди* Ба, *побде-се* Мис, Ја га *видо* ВИ, *превиди* Прк, *видок* Мис, ја *повика* Про, ја *превика* Про Кр, Ја *се врати* Ве СБ Прк, ја *викну* Кр Ба, Ја *петоро одију* Про, ја *иділеда* Прк ВИ Ба Ду О СЕ Мис Са, Кад ја *иділеда* — он трчи СБ, ја *се заіледи* Ам, *Изири* ја бабу Про, Ја *зроби* столицу Ба, Ја *подава* докле *имадо* МЦ, *дадо* О Мис Ба Пру, Ја *се дило* Пру, *идио* главу Арн, Ја не *дѣна* краве Кр, *дѣо* Ба Мис Ст ВИ СБ, *дођок* Мис, *дођоі* Мис, *донѣі* Мис, Ја *ђији* Ст, Ја *се ђерну* („освр-
нук, тргох се” СБ), Ја *назва* њима *дѣбар дан* Арн, не *знадо* Мис, *идзнадо* Арн, не *идок*, *идоі* Мис, *имадо* Па Ба, ја *идједо* Ј, *покарик* Мис, ка *се* ја *окрѣио* Кр, те *се* ја *куријалиса* Ра, *полдми* зѣбе Мис, Како ја *луји* на капију Вр, Ја *се одмако* Ра, и —ја *се умори* Ру, *нађок* Мис, Ја *се обрадова* Мис, Ја *се обрну* Прк, Ја *се обрѣио* Про Прк, не *однѣк* Мис, Ја *одо* код његѧ, *сијдо* и *идздрав* га Ба, *доі* О, *ддок* ја унутра Мис, *ошвдри* О, *иддо* Вр Кр, *иддок* Мис, *иришо* Арп, *ирошо* Прк МЦ, Штѧ ја тѧ *уради*? ВИ, Ја *рѣко* маторѣм О, *рѣкок* Ра, *рѣкок* Мис, Тѣк *сѣдо* у златне каруце З, Ја *се осмену* Прк, Ја *засѣа* и *осијава* један сан Ба, други пут *сркну* Прк, Живѣмире, диван брата, ја *осијдо* жив Ра, *сијио* Мис, што *се* *поирѣвик* Ра, А ја *исѣра* свињу, па *зашѣри* капију СБ, *увашик* Мис, Ја *учини* овако у његѧ МЦ, Нѣ-чук ја Мис, Само га ја чу да врисну СЕ, а ја *уђуша* СЕ, *унѣі* О, кад га *цимну* ја Ба, Ја *ичуша* ножић Прк, Ја *дишну* волове Кр и сл.;

б) 2. л. јд.: Ваља ти ко *Бѣгу* што ми *врати* дѣте Кр, Како ти *научи* да јѣдѣш? Мис, Штѧ *бѣја*, *нађе* л га? Др, Јеси л жив, штѧ ми не-*даде* влашну? Ба, Штѧ-ѣм *дшвори*, жѣно? О, Фѧла *Бѣгу* кад нас ти *иуши* СБ, Ти мене *ирѣвари* Ман, Како ти *рѣче*, тѧ је добро Си, Ти *рѣче* д-идѣш у Лазаревац Кр, Ти *рѣче* да си из Бѣсне Тр, Ти из Бѣсне — *рѣче*? Др, Ти *сѣири* оца СБ, Ћути, *дсијаде* ти жив Ба, Штѧ то *учини*, маіи? Мис, Чу-ли ти њу? Вр;

в) 3. л. јд.: Он *илѣну* у лицу, *бѣа* му криво па *сѣде* Н, Док *бѣја*, он *баш бѣја* Н, Како јој *бѣјаде* ѣме? Са, *бѣјаде* Ара, Она не *иобезје* Мис, Штѧ *би* са њим? Ру, што *би*, *би* Др, *заболе* ме нога МЦ, Ћѣрка *се* *дболѣсти* СБ, *Прѣбуди се* маіа Ба, *Прѣвика* му она Ст, *Зѣврѣше* ону ѧлину Мис, Он *зѣврѣше* гѣвор с њѧм па *иділеда* у мѣн Н, *изибе* војска Мис, Кѧ *идибе*, ко *дсијаде*? Ба, Да не *изиђо*, *удѣви* ме Арн, *Даде* ми шѣбицу О, Сѧд ме нога *издаде* МЦ, Дѣ *се* *дѣде* онај мој пијани брѧт? Си, *ћѣрка ѣји* О, Крмача *изиђе* и *ујрави* тѧмо О, Мајка *изиђе*, *дзовну се* Арн, *Имаде* јѣдна жѣна пѧре Бу, *крѣше* се војска Прк, Кава за маі не-*искѣи* Ру, *закука* отац Ба, Кѣрјак *излѣђе* напоље Мис, *срѣче се* СБ, *Нѣмучи се* жѣна Ам, *Обуче* он дѣте Прк, Не-*уѣали* бѧмба, *идде* на-земљу, *учини* ш-ш-ш и не *исѣлодира* Ба. Тѧ се такѧ *размиѧђе* ВИ, *исѣче* га З, *Сијѣде* л кѣша? Кр, *несѣаде* Мис СЕ Ба, Тѣбѣ *се* *кава и-олади* Ст, Ја на *ћуприју* а он *сијѣше* Си, *Рѣсѣури се* народ О, *Уби* га он Мис, Кѧ *ѣзуме* ове колѧче? Мис, *Зауја* ѧгуд нешто Са, Некако се он *сачува* Ст, *Чукну* неко на врата Др, *Нѣиуље* ме столица Мис и сл.

г) Овај терен познаје три наставка у 1. л. мн. аориста: старије *-(х)мо*, *-смо* и аналогijом добијено (према *-ше* у 3. л. мн.) *-ишо* (в. карту бр. 25):

— бѣцимо ВИ, *Избацимо* га напољс Прк, *пѣс* мѣ *бѣишо* тѣ маѣ Ст, кад *бѣишо* у Врѣоцима Ру, *набѣишо* коње СБ, *иѣробѣишо* Кр, *видѣишо* Ве Ам Кор Рог Пру, *Видѣишо* шта ће бѣиши Ра, *иѣилѣдишо* Рог Ам ВИ, *Тѣ се* маѣ *иѣреидѣишо* Про, *изѣубишо* Ст, *Јучѣ иѣрѣдадошо* и ѡвце и краѣе МЦ, ка се *раздѣдишо* Ст, *дѣишо* се Ам МВ, *дѣбѣишо* сѣт Ба, *дѣђошо* МЦ Рож Ра Ст Ман Рог Др Ру Мар, Кад мѣ *дѣђошо* — сѣше се дѣѣ блѣзе Прк, *дѣђѣишо* Н Ра Ам Рог, *одѣрѣжашо* сѣдницу Ру, *идѣишо* Рог Про, *идѣишо* Кор Н Сл Рог Др МВ Пру, *изѣишо* Ст Ам Би, *имадошо* Про, *нађошо* Мар Ру Про, *нађѣишо* Рог, *наиђошо* Ам, *наиђѣишо* СБ, *имадѣишо* Ра, *Искрѣишо* се у Крфу Коп, Мѣ се *укрѣишо* Мар, *излѣишо* Ду, Мѣ се *излѣубишо* Коп, *иѣмајкашо* од зѣме Ме, *нађошо* Ст Ра Др З Ам, Кљѣч јѣдва *нађѣишо* Ара, *Нођишо* јѣдну нѣш СБ, *дѣрѣишо* Ст Про, Мѣ *нѣ ѡдѣдошо* Ру, *Одѣишо* мѣ, мамо, кѣши Др, *одѣишо* Ст Па Си Ра, Мѣ *одѣишо*, а вѣ спѣвајте Сл, Сѣднѣмо нѣди, пѣјемо водѣ и *одѣишо* дѣл ѣ-гости Прк, *Сѣјѣковамо* наше стѣри Ра, *Прѣишо*домо лѣђе Прк, *иѣрѣишо*домо се Прк, *иѣрѣишо*домо ('припадошо') ѣиша Прк, *иѣђошо* Па, *Пѣдишо* ми рѣкију Арн, *иѣрѣишо* бѣрбу Коп, *Исѣрѣишо*-ви свѣ што смо знаѣли Н, *Рѣкошо* да нѣмамо Ра, *рѣкѣишо* СБ, *наиѣрѣишо* се Прк, *идѣишо*домо Ст, *сѣдошо* Прк Рог, *ослобѣдишо* се Рог, *срѣишо* Ве Рог Ман Др Арн Мар Ра Про Па, *сѣишо*домо Рог, *дѣишо*домо Прк Др, Мѣ дѣца *сѣишо*домо кот кѣше Рог, И мѣ *исѣишо*домо Рож, *сѣишо*домо брзо Ба, *доиѣрѣишо* Ам, *уђошо* Про, *уђишо*домо Ст Н, На дрѣту стрѣну *удѣишо* Си, *удѣишо* н-ѣтѣ Зѣрку Ст и сл.;

— *бѣишо* Мис, Лѣни се *идѣишо* О, *вѣчѣрѣишо* Ба, *видѣишо* Мар, *врѣишо* О, Мѣ се *врѣишо* Коп, *оврѣишо*домо, *изѣишо*домо Мис, *идѣишо*домо Ба, Кад мѣ *иѣилѣнушо* — ѣи тѣрају О, *удѣишо* га Мис, *дѣбѣишо* СЕ, *дѣђошо* Мис Ј Ба, *озѣбѣишо* Мис, *улѣишо*домо Мис, *нађошо* Ј, *одѣишо*домо Мис Вр Кор, *идѣишо*домо Мис, Мѣ се *наразѣишо*домо Бу, *сѣишо*домо се, СЕ *сѣдошо*, *сѣишо*домо Са, *дѣишо*домо Вр, *дѣишо*домо Мис, *сѣишо*домо Мис О, *иѣрѣишо*домо Мис, *уђошо*домо О Са, Јѣдва се *сѣчуѣишо*домо Мар и сл.;

— *видѣишо*домо Кр, *Дѣбѣишо*домо улѣре нѣве, *дѣбѣишо*домо кѣише Ме,⁹²⁴ *дѣђошо*домо Кр З, *изѣишо*домо О,⁹²⁵ *нађошо*домо Кр, *одѣишо*домо Кр Мир Би, А сѣд, *одѣишо*домо и мѣ Ме, *дѣишо*домодомо Ме, *иѣрѣишо*домо Са, *иѣрѣишо*домо Ба, *срѣишо*домо Кр, *иѣрѣишо*домо Рож.⁹²⁶

341. На основу расположивог, а делимично и изложеног, материјала може се говорити само о основним правилима репартиције трију наставака, али се не могу повући прецизне границе између области које сваки од њих покрива, утолико пре што прикупљени подаци нису равномерно распоређени (у 2 села, на пример, уопште нису регистроване потврде 1. л. мн.). Ипак се и сада могу издвојити три основне области. У североисточном крају практично и нема других наставака

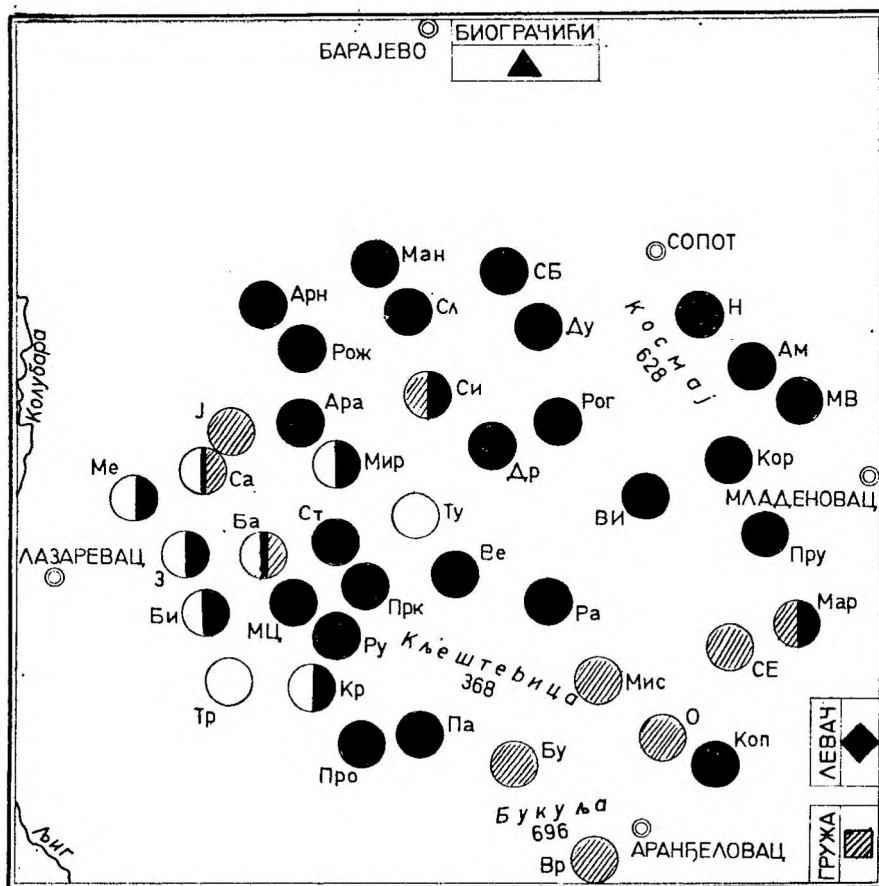
⁹²⁴ Присећајући се почетка војне обуке на Крфу, стари солунац је само минут касније, не прекидајући у међувремену своју причу, рекао: „Дѣбѣишо нѣве коње.”

⁹²⁵ Записано од жене доведене „от Колубаре”.

⁹²⁶ Облик је записан од жене доведене „ис Колубаре”.

КАРТА БР. 25: Прво лице множине аориста

ЛЕГЕНДА:

- НАСТ. -мо
- ◐ НАСТ. -мо // -смо
- ◑ НАСТ. -мо // -шмо
- ◒ НАСТ. -смо
- ◔ НАСТ. -смо // -шмо

осим *-мо*,⁹²⁷ карактеристичног за косовско-ресавске и смедеревско-вршачке говоре.⁹²⁸ Шумадијска Колубара вероватно представља источну границу аналошког *-ишо*, посведоченог у широком појасу западно од космајског подножја. Продирање *-ишо* м. *-смо* примећено је у говору ваљевске Колубаре, Мачве, Тршића, Срема, Посавине, па преко западно-босанског терена, Баније и Кордуна до сењског залеђа и Коренице.⁹²⁹ Док се спорадични примери типа *дођосмо* у колубарском рејону можда и могу (као и у Сибници) тумачити утицајем суседних говора и(ли) књижевног језика, дотле издвојена оаза „ерских” села под Букуљом вероватно представља северну границу наставка *-смо*, који ће одатле допрети до јадранске обале. Овакву претпоставку подупиру пришке у Грузи, затим у западносрбијанским ијекавским говорима у којима је аорист жив, па преко Санџака до староцрногорских и источнохерцеговачких матичних идиома.⁹³⁰ Укратко — предео оивичен Космајем и Букуљом представља тромеђу у још једном језичком детаљу.

342. Најмање потврда имамо за 2. л. мн.: *Займшише* ви моју кћу и *идбејошише* Арн, оно што ви *рекошише* Ара, *Лејо* *рекошише* Ара, *идбисше* радикале СБ, Ви га *убисше* Мис, *Ў*, *Бџа* ви *вашџ*, па ви *менџ узџше* живот Прк, *узџше* Прк. Ту је и један несвршен глагол: Ви *сџдисше* Мис.

Из 3. л. мн. *-ш-* се, дакле, проширило и на 2. л. мн. Примери *займшише*, *идбејошише*, *рекошише* упућују на претпоставку да би се у колубарским селима Ара и Арн дужим истраживањем могли чути и ликови типа *дођошмо*.

343. У грађи се нашло обиље потврда за 3. л. мн.: *избацшише* Па, *идбисше* Ве, *Зџише* се Немци у гомилу Ба, *блокираше* Прк, *идвашише* Мар, *ведоше* Ве, *Они* *сведоше* у јаругу и *убисше* Прк, *Сви* се *поукоше* Рож, *изџиоше* Мис Ве Прк МЦ, *Уибиоше* српска имена Ме, *идледаше* Прк МЦ, *зидиовише* вџеру Ба, *идавише* Мар Прк, *Менџ дадоше* мџсто Ба, *Кџт* се *идџваше*? Ба, *дџоше* Са Кош О СЕ Мис Па Кр Прк СБ Рож, *Менџ задџкиаше* вилице Ба, *Како* се *зџаоше*? Мис, *озџбоше* Прк, *изџоше* Мис

⁹²⁷ Неће бити случајно бележење јединих примера са *-смо* у Сибници од истог информатора, отреситог, писменог старијег мушкарца од којег су прибележена и она четри облика 3. л. мн. презента гл. VII и VIII врсте са наставком *-е*. У оба случаја се, нема сумње, ради о резултату осетнијег утицаја књ. језика на говор нашег информатора.

⁹²⁸ Уп. нпр.: Јовић Трст. 142; Пецо—Милан. Ресава 352; Симић Левач (пored ређег *-смо*) 384—386; Алекс.—Вуком. Жупа 308; Стојан. Врњци 218; Барј. Метоксија (*/-смо*) 222; Барј. Ибар 94—95; Павл. Рача (*/-смо*) 51; Барј. Церовац (*/-смо*) 132; Барј. Чумић 20; Ердељ. Шумадија 94; М. Павл. Шумадија 373, Ивић Биоград. 166; Ивић Дијалект. 88, 102 итд. И код Галипољца је *-мо* (Ивић Галип. 252).

⁹²⁹ Ник. Кол. 52; Ник. Мачва (недоследно) 273; Ник. Тршић (недоследно) 421; Ник. Срем (недоследно) 351, Ивић Посевски II, 68; Финка—Шојат Винковци 115, Дешић ЗБИГ 264; Петр. Змијање 119; Петр. ГБК 106; Томљ. Буњ. диј. 595; Ласт. Кор. 761. Аналошко *-ишо*, поред ређег *-смо*, има и говор Раме (Окука Рама 112). Искључиво *-ишо* налазимо у Бекџији и Имотској крајини (Шимунд. Бекџија 150).

⁹³⁰ Стев. Груза 483; М. Ник. Гороб. 680; Тешић Љецт. 227; Барј. НП—Сјен. 103; Пеш. СК—Љ 178—179; Петр. Врака II, 214; Вуј. Мрк. 263, 324; Ђушић Бјелоп. 93; Ђушић Зета 280; Пецо ГИХ 154; Вуковић П—Др. 71 итд.

Прк, *изјуреше* Ба, *Објавише* Немци рат Рож, *Појавише се* четници Ру, *једоше* О Па Прк, *јурешеше* Ру, *Пдсле* нам *идкрадоше* свѣ Би, *скреше се* Са, *полећаше* Мис Коп Ам, *улећаше* Ве, *залућаше* звона Са, *помлаћаше* Мар, *Морадоше* да отворе Про, *помреше* Ман, *дднеше* Мис Кр, *Обдрише* Ћуприју и *ддоше* даље Др, *ддоше* Мис Вр О Ст Ве Про Ра Прк Са Ј, *дишадоше* Кр, *ушћаше* О, *ошљачаше* СЕ, *Почеше* да дремају Коп, *Прнуше* тйце њ-жита Ру, *Осуше* ватру и *рднеше* неке Ру, *Пђуно* нас *иселеше* МЦ, *Сасшавише* пастуве, *сасшавише* кобиле Ме, *сшћиоше* Ст ВИ Др, *дштераше* Мис О Про Прк Др, *идштераше* Ст, *Уддршеша* на њину кућу Др, *Четници* нас *шрдешеша* Мис, *зашћршеша* Мар, *ршсшуршеша* О, *дошћрчаша* СБ, *узеше* Мис Ст Прк, *ушћоше* Прк, *нешедоше* Ра Прк, *нацешаша* Ам, *сашекаше* СЕ, *чшчеша* Прк, *ошћишаша* Мар и сл.

344. У Великим Црљенима, колубарском селу на западној граници наше територије, чуо сам неколико облика 3. л. мн. са наст. -иу: *одошу*, *ддђошу*, *шребишу*, *дштерашу*, *ушашишу*, *зашћлшишу*, *зардбшшишу*, поред чешћих примера са -ше. Што се тиче прилика у селима обухваћеним нашим испитивањем, једино сам у СБ једном записао *идбшшишу*. Облици типа *одошу*, *шребишу* свакако су својевремено настали по угледу на данас већ изумрли имперфекат.

345. И овај крај зна за уједначавање сингуларских облика, тј. за употребу 3. јд. у служби 1. јд.: *Ја* цѣдуљу *ддде* Милану СБ, *Ја* *дсшадеша* цѣо дан тамо Ман, *обдреша* се ја Ман, *Ја* *дзѣбеша* С.л, *Тш* чшвај вшлове а ја *оде* код женскѣ Арн, *И* *лѣжеша* ја, не могу да устанем Ј. Није примећена употреба 3. л. мн. у служби 1. л. мн. као у неким суседним говорима.⁹³¹

346. Овај глаголски облик сасвим је обичан и од несвршених глагола:

— *Ја* воликѡ *болѡва* МЦ, докле умѣм ја *дава* МЦ, *Ја* *назшва* њѣму ддбар дан Ме, *Затѡ* га *шшћшак* Мис, *Ја* не *шшћшеша* Пру, *Сашо* ја не *шшћшеша* МЦ, *Пршчак* ти ја Мис, *Пршчеша* л ти ја? Би, *Пршчеша* ја тебѣ Ра, као што ти *шршчеша* ја Прк, *Ја* те *ншћова* Пру, *Ја* *шшћшеша* Па, *А* ја *шшћшеша*, маѡ *шшћшеша* Арн, *швршљеша*, ја *швршљеша* СБ;

— *Штѡ* те *вшка* жѣна? Мис, *Штѡ* ми *чшчеша* *нѣ-жшви* јдш? Мис, *И* *лѣжеша* сѣдам нѣдѣља О, *Лѣжеша* баба трш дана Ман, *Пршчеша* ти он Мис, *Он* *шршчеша* Ра, *Мѣнѣ* ждѡ што ми *чѡек* ншгде *нѣ-рдшди* О, она *шш* водѣ Ст, *капѣтан* *рачуња* Ду;

— *Мш* *вшкамо* и *тѣк* он *оде* МЦ, *ддлазшсшо* Мар, *како* га *назшвамо*, *Пшмо* тш и *сѣдемо* Прк, *сѣдшмо* Ам, *Тѡ* што *мш* *шршчешамо* Прк, *Разшѡварамо* двѣ ндш Ра;

— што *разшѡварашеша* о тѣжини Ра;

— *бѣшаша* З, *Блѣшаша* бшце, *блѣшаша* и *одоше* Тр, *бдршеша се* Ме, *вѣшаша* Прк, *Они* *жшвшеша* бшп *лѣпо* Мир, *Кшкеша* жѣне цѣо дан Др, *Пшшеша* неке *ракијеша* Прк, *Ишшшшшшеша* нас Тр, *Штѡ* се *разшѡварашеша* Ст.

⁹³¹ Ник. Срем 351; Ник. Мачва 273; Ивић Банат 152; Мил. Кик. 28; М. Московљевић је у Бачкој „чуо чак и облике: *мш* *ддђошеша*, *вш* *ддђошеша*” (Моск. Поцер. 70), а Поповић, међутим, ову појаву уопште не помиње (Поп. Госпођ. 191).

ФУТУР I

347. Познате су обе футурске конструкције и одмах да кажемо да она са инфинитивом уопште није ретка. Систем енклитика од гл. *хшешш* подударан је са оним у књ. језику, изузев 3. л. мн., где поред *-ће* имамо још *ћеју* и *ћеду*:

— Чарапе *ћу* ти *врашшшш* Ст, Ја сам саснила да *ћу* *жшвшшш* три гђине Ст, Ја *ћу* ти *доћи* Кр, Ја *ћу* *шшш* код њега Ј, Ја *ћу* *ушшшш* рано Кр, То *ћу* ти *казаши* Ту, Како *ћу* ти *рећи* Рог, Ја *ћу* *ношшш* њ-то МЦ, Свѣ *ћу* то *чуши* Ј и сл.;

— То *ћеш* се *разбoлешш* Ара, Ти си млађи, ти *ћеш* *ошшшш* кући Ме, Сутра *ћеш* ми га *кушшшш* Мис, Немој га сакрити ка *ћеш* га *шражшшш* Вр;

— А један наш *ће* *рећи* да су они луди Мис, Свѣ *ће* ти она *казаши* Ра, Брат брата *ће* *убиши* СБ, Мбжда *ће* он *доћи* сутра Ара, Кака *ће* то крв *биши*? Ј, Мбжда *ће* неко *дочекаши* Ме, Мбжда *ће* то некада и *шрѣбашш* Ве и сл.;

— Ми *ћемо* *шрѣчашш* О, Они мислу да *ћемо* ми *жшвшшш* О, Сутра *ћемо* ми тебѣ *казаши* СЕ, Ако је добро, ми *ћемо* *даши* СЕ, Онда *ћемо* *разшвараши* Мар, Ми *ћемо* *доћи* сутра Ме;

— Шта *ћеше* ми *кушшшш*? Мис, Ви *ћеше* и *слашшшш* Ту;

— Деца *ће* *кукаши* Ба, Они *ће* ти *кашшшш* кад бидеш отишо Ра, Шта *ћеду* ти *радшшш*? Рог;

348. Форме добијене од инфинитива на *-шш* и енклитике сажимају се и изговарају као једна реч: *набавићу* Ду, *Биће* бoље време Ба, *разбићу* Ам, *бoрићемо* се Мис, *Убиће* ми Немац дете СЕ, *вѣдићеш* Ст СБ Ј, *вѣдићемо* Ба, *видићемо* Мис Ст ВИ Си, *видићеш* Мир, *видићеше* МВ, *ушасићу* Мис, *илѣдаћемо* Ст, *изшнућемо* Др, *швoдрићемо* Ду, *швoдрићемо* нешто СЕ, *даће* ти она Ст, *Даћу* ти ја њме Пру, *даћеш* Мис, *Даћемо* ти паре Ба, *Удаће* се и она Мис, *држаће* је мало сестра Кр, *донѣћу* Мис, *донѣће* ми брат Си, *донѣћемо* Мис, *Жѣлићеше* ви мѣнѣ Ру Ме, *жшвшшш* Мис, *жшвшшшш* Мис Ст, *жшвшшшш* Мис, *знаћу* Коп, *сашнаће* Европа СБ, *јешш* Мис, *шкашаћеду* Ме, *кашаћу* Ман, *заклаћу* Мис, *заклаће* О, *заклаћемо* Мис О ВИ Ба, *сакрићемо* Мис, *закукаће* она Ба, *лшшшш* Ба, *лшшшшш* се дни Мис, *мајкаћу* Мис, *мањакаћу* Пру, *Измѣнућу* ти зубе ВИ, *шмакшшш* Н, *шмрѣће* народ СЕ, *шмрѣћу* Ру Мис Про Ра, *шмрѣшш* Ст Са, *шмрѣшш* Н, *Пашш* вас вања жена Ј, *ошшшш* и они Прк, *шшшшшш* Мис, *шрoлазићемо* СЕ, *радићемо* Ст О, *швѣдoчиће* он Пру, *шшшшш* се неко СЕ, *шшшшш* ми се деца Мис, *шшшшш* СБ, *шшшшш* га Ст, *шшшшш* нућу те Ам, *шшшш* ншкo и ншшта Мис, *шшшш* ми свѣкрва Па, *шшшш* мртве Па, *шшшш* МЦ, *шшшшш* се и живот Сл, *шшшшш* Ду, *шшшшш* се зѣмња Ман, *шшшш* Ру, *шшшшш* га Немци Арн, *шшшшш* те Мис, *шшшшшш* Ст, *шшшшш* Мис, *шшшшшш* Ст и сл.

349. Када се овакав тип футура гради од глагола на *-шш*, обично изостаје стапање инфинитива и енклитике: *Доћи* *ћу* ја Мис Др, *Доћи* *ће* људи Ме, *Доћи* *ће* трактор Мис, *Доћи* *ће*, брѣ, бoље време Ра, *Доћи*

ће наша бригада Ру, *доћи ћемо* ВИ, *доћи ћеду* СБ, *оврћи ћемо* Ру, *Изаћи ће* гујурина Ту, *наћи ћеш* Ј, *наћи ћу* Мис, *наћи ћеш* Мис О, *Наћи ће се* друга Др, *јомоћи-ћу* Мис, *јомоћи ћемо* Ру, *доћи ћеду* СБ и сл.

У мојој грађи нашло се мало потврда стапања инфинитива и енклитике. Забележио сам само: *доће* његов дан Мис, *наћеише* Ду, *ошићеиш* Мис, *рећемо* Ст Мар, *сййћемо* Ј.

350. До данас је остало прилично неосветљено питање односа футурских облика *доћи ћу*, *доћи ћеш*: *доћу*, *доћеш* и сл. у нашим дијалектима, јер многи аутори уопште и не помињу овај проблем. Нас овде првенствено интересују прилике у говорима шумадијско-војвођанског и источнохерцеговачког типа, а затим у неким другим, пре свега суседним, идиомима који су могли утицати на дијалекатску слику нашег подручја. Досадашња истраживања су показала да сажете форме (*доћу*, *доћеш*) карактеришу косовско-ресавски терен (наравно у мери у којој се још држи футур грађен од инфинитива и енклитика гл. *хйеиш*),⁹³² што је и нормално када се има у виду да ти говори имају претежно крњи инфинитив. Сажимање срећемо и у околини Раче и („често” али не и доследно) у Чумићу,⁹³³ селу са сачуваним дужим обликом инфинитива. Футур типа *доћу*, *доћеш* покрива, по свему судећи, цело подручје III—V дијалекта⁹³⁴ и већину говора источнохерцеговачке базе.⁹³⁵ Из опште слике издвајају се усочки говор, где је „најчешће” *доћи ћу*, доста често *доћу* и све ређе *дојћу*,⁹³⁶ Пива и Дробњак са *рећу* поред *рећи ћу*⁹³⁷ и Горобиље, у којему је готово редовно *доћи ћу* и сл.⁹³⁸ Нема никаквих обавештења о приликама у простору између Ужичке Пожеге и Букуље, а ни Стевовић не информиса о стању у Грузи. Но и поред ових и других празнина на подручју новије штокавштине у прилици смо (резултати досадашњих испитивања дају убедљиве аргументе за то) да констатујемо изненађујуће слабу дијалекатску подлогу стандарднојезичких форми *доћи ћу*, *доћи ћеш*. Испоставило се да од двају дијалеката који су ушли у подлогу књижевног језика један готово уопште не зна за футур грађен по том моделу, а ни у другом га нема у већини досад испитаних говора.

351. Инфинитив се често замењује везом *да + йрезени* како у слободној употреби тако и у футурској конструкцији, при чему *да* понекад испада: *Ја ћу да се враћим* О, *Са-ћу* неки дан *да кдљем* Мис, *Ја ћу да усћанем* Про, *Ја ћу* бвна *да збијем* Кр, *Са-ћу* и *овб да ви йричам* Пру,

⁹³² Симић Левач 399; Јовић Трст. 140; Пецо—Милан. Ресава 353; Барј. Метоксија 224. Нисам убеђен да су аутентични примери *йћи ћеш* у средњоибарској зони, тим пре што аутор вели да се тамо инфинитив „чује чешће без крајњег вокала и” (Барј. Ибар 91, 96).

⁹³³ Павл. Рача 55; Барј. Чумић 20.

⁹³⁴ Мил. Кик. 27; Поп. Госпођ. 70, 191; Ник. Срем 352; Ник. Мачва 274; Ник. Кол. 53; Ивић Ловра 197.

⁹³⁵ Уп. нпр.: Пецо ГИХ 155; Пиж. Колашин 169; М. Симић Обади 79; Рем. Кладањ 132; Дешић ЗБИГ 188; Петр. Змијање 124; Петр. ГБК 106; Ник. Тршић 421; Тешић Љешт. 227.

⁹³⁶ Станић Ускоци I, 257—258.

⁹³⁷ Вуковић II—Др. 75.

⁹³⁸ М. Ник. Гороб. 681.

Ја ћу да ви *покажем* МВ, Ја ћу да *јасим* Ј, Ти *ћеш* да *умреш* Ст, Ка-ће *лонац* *д* *искрйи*? Ба, Једна *ће* да *се* *оштели* Кр, Шта-ће да *каже*? МЦ, Са *ће* *коња* *д-узјаше* О, Све су *казали* да *ће* *то* да *биде* О, Ми *ћемо* да *идемо* Мар, па *ћемо* да *крѣнемо* Ра, Са-ћемо ми *д-идемо* ВИ, Шта-ћемо да *сирѣ-мамо*? Кор, Како *ћемо* да *нађемо*? Ј, Ми-ћемо *идеће* да *убијемо* Ме, Они *ће* *њу* да *одведу* О, Они *ће* *д-иду* Мис, Они *ће* да *дођу* Кр, Шта-ће да *раду*? Ра, Са-ће да *сидију* Н и сл.;

— Ја ћу *идем* на *свадбу* Ј, Како *ћу* ти *кажем*? Н, И *то* *ћу* ти *јри-чам* Рог, За *кога* *ћеш* се *удати*? Ј, Онај *ће* те *убије* *ома* Рог, Она је *знала* да *ће* *родити* *сина* Ра, Ала *ћемо* ми *овде* *данубимо* Кр, Ми *ћемо* се *крѣнемо* Ам, Нећемо *сечемо* *дрва* О, Неће *више* *чекају* МЦ, Са-ће нас *идију* Мис Ра, Ве-ће (већ ће) ми *се* *сидију* Мис.

У прикупљеној грађи нема примера уопштавања енклитике *ће* и за остала лица, појаве својствене говорима косовско-ресавског и смередревско-вршачког дијалекта.⁹³⁹ Генералисање *ће* у свим лицима налазимо и у галипољском.⁹⁴⁰

ФУТУР II

352. Постоји и на нашем терену а гради се по истом моделу као и у књижевном језику: Кад ја *бидем* *умрла*, онда *дођи*, *сине* Н, Ако *се* *бидем* *уметла* на *мајку*, *бићу* *добра* Ст, Кад *бидеи* *осиарију* — *не* да ти *дође* О, Кад *се* *биде* *усијала*, ми *скрѣнемо* Ст, Па *ка* *се* *буде* *сидило*, *узмем* *нож* и *пресечем* Ту, И *кад* *бидне* *сидило* да *се* *жне* — *имамо* *срп* Ј, Кад *буду* *сачисити* у *гомилу*, *доведу* *ветрењачу* Ба, Они *ће* ти *казати* *кад* *бидеи* *оидио* Ра и сл.

Улогу *футура II* и овде полако преузима конструкције *везник + ирезени*: Кад *умрем*, *кућите* ми *ново* *одело* Н, *Чим* *затворили* *врата*, *они* *ће* да *бегāju* Би и сл.

ИМПЕРАТИВ

353. Облици императива граде се, у принципу, као и у књ. језику. Одступања од правила која важе за стандардни језик резултат су одговарајућих фонетских процеса и аналошких уопштавања.

354. Облик за 1. л. мн. је редак. Чуо сам, у ствари, свега две потврде, и то обе од глагола *представити*: *Присјавимо* да си ти *дошћ* *ирѣ* МЦ, *Пресјавимо* да си ти *сѣљак* и да *знаш* *како* се *ту* *живи* О. Овај

⁹³⁹ Пецо—Милан. Ресава 353; Симић Левич 400; Павл. Рача 55; Барј. Чумић 20; Барј. Церовач 133; Ивић Хере 339.

⁹⁴⁰ Ивић Галип. 255.

облик се обично замењује конструкцијом *aj(d)e + da + 1. л. мн. презента*:⁹⁴¹ *Ајде да радимо* и мй ВИ, *Ајде да кућимо сѐме* Др, *Ај да се ид-миримо* Ме, *ајд д-идѐмо* О.

Није регистрован лик *ајдемо*, али се нашло више потврда контаминиране форме *ајдемоше* (*ајдемо + наст. 2. л. мн. -ше*), употребљене:

а) самостално: *Ајдемоше*, чйча, кући МЦ, *Ајдемоше* на комйшање О, *Ајдемоше* у Сарајево О, *Ајдемоше* и мй тамо Мис, *ајдемоше* Др Па, *ајдемоше* — каже Ст, *ајдемоше* Ам;

б) испред 1. л. мн. презента: *Ајдемоше* да идѐмо тамо Ст, *ајдемоше* д-идѐмо Ст, *Ајдемоше* да мй ђвѐ попијемо Ра.

Значењс облика *ајдемоше* своди се углавном на „пођимо”, „хајде да идемо”.

355. Ублажавање заповести постиже се додавањем асеверативне партикуле *-де*:⁹⁴² *Дајде* ма̀ло да гусла̀мо Кр, *Дајде* ми ту̀ артију̀ ВИ, *До̀ђеде* тй, *Радојичићу* Прк, *изјурде* га Ара, *Прекрсишидѐ-сс* тй Би, *ђдиде* З, *Сийандѐ*, *сйне* МЦ, *Тудѐ*, ма̀ли Ба.

356. Глаголи типа *ишии*, *сијаши* у императиву редовно губе *j*: *убй* Коп Мис, *убийше* Др Ст, *разбй* га Мис, *набй* га Ба, *завй* Кр, *йривй* Мис, *крй* Рог, *йокрй* га Ј, *сакрй* МВ Прк, *сакрй* Др, *сакрийше* О, *залй* Про, *йршлише* Ба, *йђдмй* Коп, *Пй*, љуби те мајка Ба, *йђйй* МЦ, *ийше* Прк, *наийше* се СЕ, *насмй* се Ст, *смише* се Мар, *сй* СЕ Бу Мис, *йђсийше* Вр, *умй* се Ме, *умийше* се Вр, *ий* О Кор Ст, *йршиш* О, *сашийше* Ара МЦ и сл. (уп. и т. 99).⁹⁴³

357. Као и у толиким другим говорима,⁹⁴⁴ вокал *и* се (понекад) губи у 2. л. јд. и (знатно чешће) у 2. л. мн.

— *жѐн* се Коп, *мол* се Бђгу Ра Ду, *мдл* се Бђгу Мис, *до̀ђеде* Прк, *дрй* се Ме, *ноз* дђктору Тр, *дйш* се СЕ, *изјурде* Ара, *дйк* се Мис, *одмдр* се Мис, *Гуйй* па глѐдај пђсла О, *Скйн-тѐ* ва̀мо О, *Осйав-тй* њѐга Прк;

— *бѐийше* Арн Ме, *бѐийше* Бу ВИ Ам СБ Др, *нѐ* *бешйше* СБ, *бйше* прйсебни Си, *вйше* (‘видите’) Ве Про Ду Ј, *вђше* рачуна Си, *вучйше* О, *йовучйше* О, *йовђрйше* Мис, *йовђрйше* Па Ра, *дођвђрйше* се Ра, *донѐсйше* Мис О, *до̀ђйше* Па Ра, *дрѐшише* Ам, *дрйшише* Си, *жсурйше* ВИ, *йожсурйше* Би, *засжмурйше*

⁹⁴¹ Овакве и сличне конструкције у служби императива за 1. л. мн. срећу се на широком простору српскохрватских дијалеката. В. нпр.: Павл. Рача 48; Барј. Церовац 133; Пецо—Милан. Ресава 351; Барј. Метохија 219; Барј. Лепосавић 431; Мил. Кик. 27; Барј. НП—Сјен. 101; Вуковић П—Др. 69; Станић Ускоци I, 245; М. Симић Обади 80; Пеш. СК—Љ 175; Рем. Кладањ 130 итд.

⁹⁴² Партикулу *-де* (*дер*, *дера*) у овој позицији познају и други говори. Уп. нпр.: Барј. Метохија 220; Барј. НП—Сјен. 102; Тешћић Љешт. 228; М. Ник. Гороб. 681; Станић Ускоци I, 246; Вуковић П—Др. 69; Рем. Кладањ 131; Петр. Змијање 125; Петр. ГБК 107; Шимунд. Бекија 153—154 итд. Стиче се утисак да је она ипак обичнија на јужном и западном делу српскохрватског језичког подручја.

⁹⁴³ Код осталих гл. врста *-j(-)* је углавном сачувано. В. т. 99, 100.

⁹⁴⁴ Павл. Рача 49; Симић Левач 164, 166—167; Јовић Трст. 138; Барј. Бихор II, 20; Барј. НП—Сјен. 101; Вуковић П—Др. 70; Пецо ГИХ 45; Вуп. ДИХ 59; Пиж. Колаџин 166; Станић Ускоци I, 243; Пиж. Срем 317; Стеван. ИЦД 89; Пеш. СК—Љ 175; Мил. Црмн. 449; Петр. Врака II, 214; Шимунд. Бекија 41 итд.

Сл, *зайвóриће* Ара, *идздравíте* Па, *изáјиће* О, *извинíте* Па Ам, *извóлиће* Арн Би, *изласíте* Мис *и́иће* Ме Про Кр Рог Арн Са Би, *и́иће* Мис СЕ, не *и́иће* Ме, *јáвиће* Ам, *јéиће* О Мис Си, *ка́ишиће* Мис Н Тр, *склóниће се* Кр Ам, *закóбóиће* Кр, *и́рекóбóиће* га Арн, *ку́ишиће* Ара, *лéсiће* Про Прк, *мбóиће* Бóга Ман, *сна́ласiће се* Про, *нóсiће* Ра, *и́онéсiће* Прк, *о́и́вóриће* Др, *сéиће* ('седите'; Мис Рог Ара Ве, *áјиће сéиће* МЦ, *осíдáвiће* Мар, *дóсíанiће* СЕ, *сíдáниће* Рог, *идсiће* ('пазите'; Ба), *зайвóриће* Ру, *и́рáшиће* Мис Ст Ме, *идíрчиће* Про, *ћу́иће* вi тáмо Ам и сл. (уп. и т. 77).

Док су примери пуног облика једине неупоредиво чешћи од редуцираних, дотле је у множини управо супротно:

бéјси Мар, *бéјси* Ме, *вúчи* О, *и́овúчи* Мис, *разíрни* онај жáр, *извáди* проју, *исперушкáј*, *осíфурáси* нóжом Ме, *јéди* СЕ Про Н, *лéзи* СЕ Мис Прк Ба, *и́омóићи* Арн, *и́омóзи* Ра, *и́ољóби* Мис, *одмóри се* Си, *ћу́ићи* Прк Мис Н и сл.;

У́ђи́иће па *вíдниће* Ме, *и́омúзи́иће* Ј, *осíдáвiће* Мар, *сíдáниће* СЕ Рог, *рáси́ури́иће* Мис, *и́рáжи́иће* СЕ.

358. Изостављање наставка *-и(-)* у облицима императива, пре свега код консонантских основа, тумачено је досад на више начина:

а) По Б. Николићу, реч је о редукцији, дакле о фонетском процесу;⁹⁴⁵

б) М. Стевановић сматра да се ради о аналогiji (према истим облицима атематских глагола *јеђ*, *виђ*).⁹⁴⁶ Стевановићево тумачење у основи прихвата Р. Симић⁹⁴⁷ и греши када у присталице ове теорије убраја и А. Пецо, који, у ствари, помиње „различита објашњења” појаве, али се не изјашњава ни за једно од њих.⁹⁴⁸

в) Отпадање наст. *-и*, по мишљењу М. Пешикана, условљено је „семантичким, а не морфолошким или фонетским разлозима”.⁹⁴⁹ У СК—Љ говорима ова појава је доста ограничена и сведена на усамљене, али зато фреквентне случајеве: пре свега у афективном говору (строга упозорење, оштрија заповест). У истим или сличним приликама стоје краћи облици императива и у црмничком, колашинском и пивско-дробњачком говору.⁹⁵⁰

Иако су око губљења *-и*- неког удела могли имати и одређени фонетски моменти (појава је ређа у случајевима где би се губљењем фонеме и добила сугласничка секвенца тешка за изговор) и акценатски фактори (скраћивање је много чешће иза кратког акцента, а не треба занемарити ни улогу реченичког акцента), ипак објашњење целе ствари очигледно треба тражити у семантици. До губљења наст. *и* на широком дијалекатском простору, што значи и у међусобно често врло удаљеним говорима,

⁹⁴⁵ Ник. Срем 317.

⁹⁴⁶ Стеван. ИЦД 89—90.

⁹⁴⁷ Симић Левач 393—394.

⁹⁴⁸ Пецо ГИХ 45—46.

⁹⁴⁹ Пеш. СК—Љ 175.

⁹⁵⁰ Мил. Црмн. 449; Пиж. Колашин 166; Вуковић П—Др. 70.

по правилу долази у истом, стилски обележеном контексту: да би се појачала заповест. Ради се, у ствари, о поступку супротном од ублажавања заповести додавањем одговарајуће партикуле на облик императива. Можда је, како претпоставља М. Пешикан, код скраћивања било угледања на узвике. У вези са Пешикановим истицањем краткоће у *шуй* (насупротив инф. *шуйиди*, дакле са дугим *у*) поменућу један детаљ. У околини Кладња према инф. *шуйиий(и)*, *шуйеи(и)* слушамо императив типа *Шуйи* маљи, нѐ причāj; *Шу* дйјете; *Шуије*, ђѐцо, да вас *нијѐсам* чђо и сл. Ово коинцидирање не може се ни у ком случају тумачити неким међусобним утицајем двају удаљених и толико различитих говора.

359. У примерима *Нѐс* те ђаво Мис, *Нѐс* те ђаво, дйјете Рог, *Бйди* Бѐк с нама МЦ, *Бйди* Бѐк с нама МЦ, *Помяз-Бяг* СЕ имамо остатке 3. л. јд. императива, које се, као и у другим говорима, по правилу исказује описно; најчешће — *нека* + 3. л. презента: *нека* чђва ђвце Мар, *нек* бйде мйр О, *нека* бйде дѐбео кљмак О, *неј* дяђе мяјяј кђћи Ст, *нек* нѐ дā Бяг Кр, *Нек* те Бяг чђва, сйне Ра, *Нек* дяђе сād да му главу *осѐчем* МЦ, *Нѐка*, *нѐка*, *нека* вйди маљи штā је мўка Ме, *нека* ме бялѐ няга МЦ и сл.

360. Није редак приповедачки императив, погодно средство за сликовито и експресивно излагање нечег доживљеног. Облик 2. л. јд. може стајати и уз остала лица:

— Кўку, мајко, ја *идйирч*, *идйирч* у лйваде Мар, Јā *идйирчи* нйма Кр, Јā *маји* рўкама, а и яни мајў Си, А ја *илѐсни* ѓтуд, *илѐсни* ѓдуд и яно се јāви Ба, И *кўи* ја ону крāву, па је *иѐрај*, *иѐрај*, нйкад ми тākя нйје тѐшко бйло О;

— *Найрави* ѓтац ѓпāнке, па *сйўи* онў ѓпуту Рог, Лѐпо *ѓчисйи* кромпйре, па *ўйрѐј* мās, па онѐ кромпйре *изйњаѓи*, *изйњаѓи*, па *изрўчи* . . . Кор, Нāша мајка *изйрни* онāј жār, *извади* проју, *исйерушкāj*, *осйрўжи* няжом Ме, *Дяђи* свѐкар па свѐ *идруши* ако нѐ ваља О;

— Мй *сѐј* тѐжину, па *иѐрли*, па на рāзбяј *иќи*, па *сāиш* кяшуљу Си, И пѓсле ѓдѐмо и ѓпѐт *зāиѓи* у вяду, па ѓнда *иѐри*, *иѐри*, *исйўрај* на брѐг Ме;

— Нāправе пўшницу, па *исйлѐиши* лѐсе, па *ияарāдāj* шљйѓе Ме, Они *дяђи* у сѐло, свѐ *идкўи* што вāљā, а ако нѐ дā, *ўбй* бяга у тѐбѐ Кр, *Найрави* нāши лўди трљйцу за тѐжину, а мй, жѐне, *иќѐј* свѐ што нам трѐба Кор и сл.

361. Облик *Полакоије*, спāва снāа Па показује да се наст. *-ије* може везати и за неке друге речи, чиме их и вербализује.

ПОТЕНЦИЈАЛ

362. Уопштен је облик *би* за сва лица:

Нѐ *би* му ја ни *дялазијя* СЕ, Јā *би* рāдијя Ст, Јā *би* ти *дянѐла* Кр, Јā *би* *ишла* кђћи Си, Ја *би* ти нѐшто *ияказала* Ст, Јā *би* се *ўбила* МЦ, *Вйкя* *би* ја Ба, Јā *би* *ўзо* онў дѐвяјку Ба, Јā *би* вас *мялијя* да ми кўпите књйгу Ба;

Ми потрчи́мо да би сја́сили Ра, Са́д би во́леми њ-ми да зна́мо Ру, Ми́ би жсла́ Ба, Ми́ би сј́тра до́мили Кр, А шт́о би ми́ њра́жисли туђе па́ре? Ст;

Ви́ би усја́ли и љзели́ би то́рбе Кр, Ви́ би би́ли по́кљани Ра, Шт́а би ви́ на́шли у-нашо́ј кљ́ћи? Мис;

Ка́зали би ти́ они́ Ст, Убили́ би ме́ они́ Про, чу́вај да се не би́ љбе́ле Си, Опет́ би се на́ши бо́рили Са, Све́ би то́ Немци́ сја́лили Рог и сл.

ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ ТРИНИ

Од већине глагола трпни придев се не разликује од књижевног лика. Ипак, неколике појединости заслужују да буду посебно поменуте.

363. Однос наставака *-и* и *-иј* практично је сасвим слободан код случајева типа *и́каш, ошераи́*:

и́дбацајно Ба, *бра́но* О, *све́ и́канљ*, *све́ љбра́но* Арн, *давано* Мис МВ Прк, *и́редавано* Рог, *и́ддиза́на* Коц, *одва́јано* Ба, *дрљано* МВ, *везан* Мис Прк ВИ, *везано* Мис АМ Н, *везане* Ве, *звана* трљница Би, до *зване* Дјушице Мар, *зидано* ВИ, шпљрет *зидани* СЕ, *дзидан* СТ Ту Ру МЦ Ба, *дзидано* Ст Ту, *изидано* Ра Кор, *венча́н* Мис, *венча́на* Мис О, *љрија́но* Ст, *и́рд-давано* Кр Ра, *и́родавано* Ве, *да́рљвано* Мис, *калљсан* Мар, Како су де́ца *кљана* Арн, *кљан* О, *кљано* Мис, *и́дкљани* Ра, *кљачани́* љилимови Рож, *кдвано* Би, *кђијани* ча́нкови Мир, *закђијавано* ВИ, *окојано* Мар, *љкојано* Коц Мис, *заковане* Мар, *кђвано* Мис Прк, *кујован* Н Кр, *кујова́но* О, *љкуца́но* Ара, *окреши́ано* Би, *лаковани* каиши Про, *лљјане* Ме, *излљјано* Ве, *излљјан* Ба, *смђи́јано* Бу, *пљвано* Си, *и́дљоса́но* Би О, *зайисано* Ара, *најисан* Кр, *љјисано* Ру, *дђра́не* Си, *дђра́на* Мис, *рања́ван* Ба, *за́резано* Си, *за́резано* СЕ, *обрезова́но* Ј, *и́рдреза́но* Арн, *уреза́но* Би, *ра́зрезане* га́не Ра, *љзора́но* Ба, *изручи́вано* Мис, *сеја́но* ВИ Ду, *сија́н* Мис, *сија́но* Кр, *и́дсија́но* Ст, *исеца́н* Ба, *слика́н* Мис, *са́слуша́ни* Прк, *основано* Вр, *си́рљ-љан* Про, *си́рљљано* Ра, *ређано* Рог, *и́дљра́но* Мис Ду, *дђшера́н* Ра, *исљд-рано* Про Ра, *ошљра́н* Мар, *ошљра́н* Мис Арн, *ошљра́ни* Ст, *ошљра́но* Про Ра, *зайиса́ни* О, *дђсесана* Би, *и́канљ* Тр Арн, *и́кано* Мис Арн, *пешки́ре и́кљне* Си, *и́канљ* сљкља Кор, *и́канљ* сљкље Прк, појасеви су *и́кљани* Арн, *и́кљани́* љилим Мир, *љзайикан* Ј Ман, *љзайикано* Бу Па МЦ Ба, *љзайикано* Ра, *љђиано* МЦ, *и́дљејано* Мис Коц, *и́кдлова́но* Коц и сл.;

поред: *бајцајно* је *све́* Кр, *и́дбацаји́и* Мис, *и́дбацајше* Кр, *везајно* за дрво Си, *лањацајно* Кр, *Дђи́наји́и* су рањеници Кр, Брзо су *и́рђи́наји́и* Вр, *давајно* О Ра, *даваји́и* Мис, *и́родоваји́и* Кр, *даји* је знак Си, *даша* му пушка Ра, Шт́а је кљм *дајно*? Рож, *Даји* му караби́н Прк, *и́рђдајно* Мис, *ра́з-дајно* Би, *љздаји́и* држава Рож, *љдаји́и* О СЕ Мис Про Кр Рог Ра Си Арн Ме Би Ба Ман, *љдаји́и* Н, *љдаји́е* Ст, *љдаји́у* Мар, *дрљса́и́и*, *дрљсаји́и* Мис, То је тако *звајно* Мис, *зваји́и* љемани Кр, *зваји́и* љандари Кр, ни́су *зваји́и* Кр, раније *звајно* Ра Рог, У тој кљћи *звајној* тако О, *и́дзвљи́* љ-војску Ам, *и́ризнаји́и* Мис, *казајно* Н Рог, *љскојљи́и* Мис, *љскојљи́е* Ра, *кђвајно* Би, Ни́је ништа *кујовајно* Кр, *кујоваји́и* Мар, *кујоваји́и* калем Би *намазљи́и*

Би, Они су ношени и *мѣйаѣи* на лађу Ра, ћерамида *мѣйаѣа* О, *мѣшаѣо* Арн, *намоѣаѣо* Мар, *драѣо* Кр, *идораѣо* Мар Коп Мис, *идѣосаѣо* Коп, тако је *ираѣо* МЦ, *неоѣраѣа* Мис, *ирѣйаѣа* вѣтра Кр, *идравњаѣо* Мис, *ирдрезаѣо* Коп, *сѣјаѣа* је тежина Мир, *сѣјаѣо* на леђу Би, *сијаѣо* Ра, *сијаѣа* тежина Мис, *идсијаѣо* Мис, *идслаѣи* Ду Ру, *насликаѣо* Си, *засијаѣо* жѣто МЦ, *ирдсијаѣо* Мар, *сндваѣо* Кор, *иѣраѣо* Мис Ра, *ддѣераѣи* Мис, *исѣераѣи* Си, *наѣераѣа* Би, *дѣераѣи* Про, много је *икаѣо* Мир, Тако је *икаѣо* Мис Би, ћилим је *икаѣи* Ам, *изаѣикаѣи* Ј, *икаѣо* и покривано Би, *икаѣо* МВ Мир, појасеви *икаѣи* МЦ, *узимаѣи* Кр, *узимаѣо* Кор и сл.

Оваква репартиција наставака *-н(-)* и *-и(-)* не представља никакву специфичност, јер је карактеристична за многе наше говоре. Овде се задовољавамо подсећањем на подударност са приликама у шумадијско-војвођанској,⁹⁵¹ источнохерцеговачкој⁹⁵² и смедеревско-вршачкој бази.⁹⁵³ У кссовско-ресавским говорима, пак, *-и(-)* је код наведених глагола или ретко или непознато.⁹⁵⁴

364. Однос наставака *-и(-)* : *-ен* је углавном као и у књижевном језику. Бележени су, дакле, по правилу примери типа: *изивађено* Ба, *ивдѣрађена* Ст, *ирѣбјени* кѣ маѣке Вр, *убивен* Ме, *иобијени* Ст, Тамо је *борѣвљена* стѣка Ра, *увађен* Ве Ст Си МЦ, *увађен* Кор Н Рог Ду Ман Сл, *набаљено* Бу, *дѣрађено* Ст О, *искићено* свѣ Ј, *идкошено* Ру Си, *склѣњене* се жѣне Про, *иокривѣно* МЦ Сл, *сакривѣн* Мис СЕ, *идломљено* Мис Би Тр, *слѣмљене* Вр, *исѣрошене* З, *сиѣљене* куће Па, *зарађено* Би, *урађено* Вр О Мир, *заробљени* Ј ВИ, *насађене* Вр, *идсађено* Ст Про, *сѣрѣмљено* Ру З Коп итд.

Усамљени облик *расѣдложѣи* (Он је љвѣк лепо *расѣдложѣи*), при-бележен у Мисачи, пре свега неће бити аутохтона народна реч, а с друге стране могао је настати аналогијом према придевима типа *хировѣи*, *вѣишовѣи*, резервисаним за означавање одређене карактерне црте личности. У сваком случају лик *расѣдложѣи* не даје повод за успоредбу са приликама у славонским и појединим Ш—В и источнохерцеговачким идиоцима, где су савским нормални трпци придеви типа *наѣиѣи*, *склѣниѣи*, *иравѣиѣе*, *родѣиѣи*⁹⁵⁵ и сл.

365. Код глагола I врсте са струјним денталом алтернација је спроведена готово доследно: *вѣжсена* Кр Рож Са, *вѣжсене* Ве Ту МВ Ј Ара Ба *вѣжсене* чѣрапе Мис Бу СЕ Па Ст, нису *вѣжѣне* МВ, *вѣжсени* опанчићи Ј, *вѣжсене* Ду Мир Ара З, *довѣжсен* је и рѣкав Ру, *извѣжсен* Кр, *извѣжсена* Ст Ру Си Ј Са Ме, *извѣжсене* Мар Ра МВ Ду Рож Арн, *навѣжсен*

⁹⁵¹ Ник. Мачва 274; Ник. Кол. 53.

⁹⁵² Пецо ГИХ 157—158; Пиж. Колашин 170; Станић Ускоци I, 255; Тещић Љешт. 228; М. Ник. Гороб. 682; М. Симић Обади 80; Петр. Змијање 122; Петр. ГБК 107—108; Ник. Тршић 422 итд.

⁹⁵³ Павл. Рача 52; Барј. Церовац 134 (*рањаваѣи*).

⁹⁵⁴ Пецо—Милан. Ресава 358; Симић Левач 397; Барј. Метохија 227.

⁹⁵⁵ У облицима *зда.лѣиѣи*, *зда.лѣиѣо*, записаним у Мисачи, имамо праве придеве у значењу „у облику завале, [земљиште] с благим странама”.

Си, *навезјени* Мир, *навезјене* Мир, *навезјено* МВ, *довезјено* (од „двести“)
 О, *довезјено* МЦ МВ Ст Си, *довезјени* Ра Ман, *йревежјено* Кор Ду, *йре-
 вежјено*⁹⁵⁶ О, *донешен* Мис, *донешјено* Мис Бу О, *донешјено* Ра Па Ве Ту
 Ру Ду Сл Си Мир Ман Ј МЦ, *донешјена* Ве Мир Ј, *занешјена* Пру, *над-
 нешјено* Арн, *однешјено* Мис, *снешјено* Прк, *унешјена* Ман,⁹⁵⁷ *изјрижјено*
 Ст Про, *йрјрижјено* Мис, *немужјена* СЕ З, *немужјене* Па Ве Кр Си Арн
 З, *мужјене* су и *бвце* Ман, *йдмужјене* Мис Бу Па Ра Ве Ту Ст Ру Ме
 Си МЦ Мир Ара Ба, *йомужјене* СБ Ду Ман З Сл Ј, *нейдмужјене* Ту
 Ст Ру Мир Ме Ба, *нейомужјене* СБ, *исйрешјено* Бу О Ра Па Ве Ту Ру
 МЦ Си Ара Ј, *исйрешјене* Мар Мир Ме Ба МЦ, *ошрешјене* су шљйве
 Ба, *ошрешјено* Мис Сл, *расшрешјено* Кр и сл.

За ову алтернацију зна већина говора из круга четирију дијалек-
 ката које овде највише помињемо.⁹⁵⁸

366. Алтернација је спроведена и код секвенце *сиј*, тј. извршено
 је подновљено јотовање: *искдрйишјено* Ве, *искдрйишјени* Ве, *крйишен* СЕ
 СБ Вр Ду Ман Си, *крйишена* Ј, *крйишјено* Вр, *крйишено* Ра МВ Рог Ду Ман
 Си Мир Арн Ј МЦ, *ймā жена некрйишјени* СЕ, *закрйишено* Ј, *йрјкрйишено*
 Ду Ба, *йрјкрйишен* СБ, *некрйишено* Ра, *укрйишено* ВИ МЦ, *замāишјен* Ту
 Ст Тр Си Ј Са Ме Ба МЦ, *замāишјен* Мар Ра МВ Ду Ман Сл Арн, *замāиш-
 јено* СЕ Сл, *замāишјено* Вр Мир Са Би, *намешјена* Мис, *смдшјени* Др,
намдшјена СЕ, *косйште намдшјено* СЕ, *ошрошјено* Ј, прѣ је *йдишјено* Ст,
йдишјено је Са МЦ, *ушрјошјен* Ту Си, *ушрјошјен* Ра Ду Ман, *ушрјо-
 шјен* Вр Ст Мир Са Ба Би, *ушрјошјено* Сл Арн и сл.,⁹⁵⁹ поред ређих
 потврда типа: Тако је *йдишјено* (од постити; Кр), *крйишено* Ту Ст Арн
 Ј Са Би, *крйишена* Ве, *крйишен* Ара, *некрйишено* Са, *укрйишено* Кр. Уп. и
 т. 446 за ликове од гл. *йусйишји*.

Подновљено јотовање у наведеним и сличним случајевима каракте-
 ристично је, пре свега, за косовско-ресавске говоре,⁹⁶⁰ а није непознато
 ни терену Ш—В дијалекта.⁹⁶¹ Алтернација је (недоследно) спрове-
 дена и у говору Галипољаца.⁹⁶²

367. Свакако аналогичном (према *рађено* и сл.) добијени су примери:
украђена Би, *украђене* краве Си, *украђени* Кр Др, *крађено* Мис, да се

⁹⁵⁶ Изузетно су ретки примери типа *довезјен* Ду, *довезјено* Бу.

⁹⁵⁷ Сасвим су усамљени облици *днешјо* Рож, *днешја* Ман.

⁹⁵⁸ Ивић Биогр. 167; Павл. Рача 53; Ник. Мачва 274; Ник. Срем 353; Стев.
 Гружа 477; Моск. Поцер. 80; Мил. Кик. 28; Поп. Госпоф. 194; Пецо ГИХ 158; Ву-
 ковић П—Др. 73; Станић Ускопи I, 255—256; Пиж. Колашин 171; Петр. ГБК 109;
 Петр. Змијање 121; Тешић Љешт. 229; М. Ник. Гороб. 684; Ник. Тршић 423; Пецо
 —Милан. Ресава 358; Јовић Трст. 150; Симић Левач 397; Барј. Метохија 227 итд.

⁹⁵⁹ Отуда *-иш-* и у именицама: *крйишење* СЕ Би Ра Арн Ј МЦ Ве Кр МВ Рог
 Ман Си Мир, после *крйишена* Ду, *некрйишјене* 'некрштено дете' ВИ, *крйишјена* Ман,
некрйишјенјак 'некрштен мушкарац' Вр, од *некрйишјена* Вр, на *некрйишјена* Вр, Свети
 Сава је бијо *йросвешјеник* Сл и сл., поред: *некрйишјене* Тр ВИ.

⁹⁶⁰ Симић Левач 186—188; Јовић Трст. 68; Пецо—Милан. Ресава 276; Але-
 кс.—Вуком. Жупа 299; Барј. Ибар 97; Барј. Метохија 227 итд.

⁹⁶¹ Мил. Кик. 21; Ник. Мачва 278.

⁹⁶² Ивић Галип. 250.

слўжи *крађеним*⁹⁶³ стварима Мис, *јдђено* Мис, *идђеђено* Ман Пру, *идјеђен* лис Ме. Уп. и гл. им. *јдђене* Ј.

На целом терену је, иначе правилно, *зайошљен* Ру О, *зайдшљен* Ра, *зайошљена* МЦ, *зайдшљена* Си, *зайошљено* Рож, *зайдшљено* Ман, *зайошљени* Ра Ст Мис.⁹⁶⁴

368. Према косовско-ресавском *ждњени*⁹⁶⁵ (у галипољском је *уждњени*)⁹⁶⁶ овде је као у књижевном језику: *ожењен* Ру Мис Ст, *ждњен* Ту Кр ВИ Ду Ара Ман, *ждњени* Ту Рож итд.

369. По угледу на однос *чуџи* : *чужен* добијено је *насуџи* : *насувен*: *насувен* Ве ВИ, *насувено* Рог Кр СБ Ду, *насувена* Кр, *иосувено* СБ Би, *иросувено* Кр СБ, *иресувен* шљаком Ме, *иресувено* Ара, *иресувено* СБ, поред: *насуено*, *насуен*, *иросуену*, *иросуено* Ба.

370. И код глагола на *-ситреџи* бележен је једино трпни придев са наставком *-ен*: *заситревено* Па Ра Мир, *заситревено* Бу О СЕ Мар, *заситрвена* СЕ, *заситревено* Про Ве Ме МЦ Кр Ст Ру ВИ Сл Си Ара, *заситрвена* Ве Ј Са Кор Ман Мир, *ироситрвена* Мис О, *ироситрвена* Тр Рог Ду Ј, *ироситревено* Бу О СЕ, *ироситревено* Ра Па Про Ту Ст Н Ру Рож ВИ Кор СБ Ду Ман МЦ Сл Си Мир Арн Ара Са, *разаситрвена* слџама по штџли Ара, *ситрвена* Мис Вр О СЕ, *ситрвене* Мис, *ситрвена* Ј Рог Ман, *ситревено* Ра Сл и сл.

371. Поред *иобијени* Си ВИ, *иобијено* ВИ, и сл. (в. т. 364), чује се и *убивена* ВИ *убивен* Ме.

372. Двојаке облике има и гл. придев од глагола (*-дуџи*): *Ндге* су ми *надујене* СИ, *Свд* му лице *иодадувено* Ман.

373. У материјалу се нашао и облик *задњевено*: *Буре* је *задњевено* *данцейом* З, поред: а *дџл* је *заднивено* Кор.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

374. Не употребљава се често, али се ипак не би могло рећи ни да је нарочито редак. Истина, има индиција које недвосмислено сведоче о попуштању језичког осећања за овај глаголски облик. То су пре свега форме са наставком *-уђи* настале његовим додавањем на 3. л. мн. презента или на инфинитивну основу, вероватно по угледу на VI врсту (*ивејајуђи*): да цркне *б. љујајуђи* СЕ, Ја цркно *дркџајуђи* Ј, Уби се *илџајуђи* Мир, *илџајуђи* Рож, ја цркно *викајуђи* Вр, Очи да испадну *сџајуђи* Кор,

⁹⁶³ *Крађен* је нпр. и у северном Банату и Ресави (Мил. Кик. 28; Пецо—Милан. Ресава 358).

⁹⁶⁴ Уп. Симић Левач 187; Ник. Мачва 274.

⁹⁶⁵ Алекс.—Вуком. Жупа 309; Симић Левач 397; Пецо—Милан. Ресава 358; Елез. Речник I, 179 и сл. У околини Ђураковца слушао сам једино *ждњени*, *ождњени* итд.

⁹⁶⁶ Ивић Галип. 247, 250.

ишчејући Ра, *ишчѣјући* Рог, Заболѹ л рѹке *иисајући*? Рог. Овакве и њима сличне облике прилога садашњег бележе и други испитивачи у говору где је он у повлачењу.⁹⁶⁷

375. Други поуздан доказ губљења осећања за овај прилог пружа све очитије померање његовог значења. У ствари, прилог времена садашњег на овом терену све мање означава напоредну радњу, односно стање, а све више — начин на који се врши радња у одговарајућем личном глаголском облику: *отерамо крѣјући* Прк, *носу крѣјући* Ам, *Вѣди партизане крѣјући* Др, *Оне су ме и даље крѣјући* од мѡјег *ѡца Мир*, *Свѣ ради иѣвајући* Н, *Прави вѣлду седећи* МВ, *Прѡси јашећи* на *кѡњу* Н, *Свѣ ради ишчѣћи* Мис и сл.

376. Напомену о семантичкој компоненти прилога садашњег употпуњује податак да се његов најфреквентнији облик (*идући*) све више у ствари осећа као предлог (*ка*, *иrema*): *Зѡвѣ се Рѹдовачки забран иѣјући* Вѣнчанѡма МЦ, *Тѡ ти је тѡмо, иѣјући* Бѡсни Прк, *идући* Топѡли МВ, *Изиђемо тѡмо иѣјући* Шѡтѡрњи СБ.⁹⁶⁸

377. У овом делу Шумадије могу се срести и примери са значењем које прилог садашњи има и у књижевном језику: *Тѹ је ѡн, крѣјући се*, погледо рѡвове Ра, *д-ѹмрѣш жњѣјући* Рог, *Јѡ иѣјујући* нѣкако нѣсам мѣслијѡ дѡ ли ће ме нѣко ѹбити Ра, *Остали смо од чѣте ишрѡжѣћи* да нѣшто пѡједемо Ра, *Јѡ, рачуњајући* [да је, С. Р.] *кѹче*, сѡгнѣм се и ѹзмѣм снѣга Прк, *Тѹкѹћи* жѣну, срамотиш *кѹћу* МЦ и сл.

378. Примери типа *радѹћи* Рѡж, *звѣждѹћи* Кор у складу су са репартицијом наставака за 3. л. мн. презенга гл. VII и VIII врсте на овом терену.

379. Регистровано је и неколико попридевљених облика гл. прилога садашњег: *брзѡйекѹћи* казѡни Ман, у *брзѡйекѹћим* казѡну Рог, *Дѡћи* у *иѣјућу* нѡћ Ара, *Зѡви га у иѣјући* четвртак Ст, *Лѡко је држѣћим* лѹдима О.

ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ ПРОШЛИ

380. Глаголски прилог прошли ишчезао је као и у већини других штокавских говора.⁹⁶⁹ Трагови овога облика чувају се једино у попридевљеној форми *бивши*: *бивши* командѣр Па, *бивши* шѹмѡр Ам, *Ето, тѡ ти је мѡј бивши* старѣшина Ст.

⁹⁶⁷ Симић Левач 397—398; Јовић Трст. 149—150; Јовић Рача 40; Павл. Рача 52; Ник. Мачва 274; Ник. Кол. 53; Тешић Љешт. 228.

⁹⁶⁸ Реченица: „Када смо били *иѣјући*, дѡшли смо до Ёлбасѡна”, истргнута, иначе, из вишечасовног приповедања виспреног и речитог солунца из Раниловића, неодољиво подсећа на конструкцију *иѣиѣм иѣиѣјујући* (уп. нпр. *Кад су били иѣиѣм иѣиѣјујући* у песми „Жениѡба Душанѡва” и сл.), омѣљено изражајно средство народног песника, ствараѡца епског десетерца.

⁹⁶⁹ О томе у мом раду *Судбина глаголској прилоги прошлог у централним дијалектима српскохрватској језика (с осврћом на ситуацију у једном источнобосанском говору)*. — НССВД 7, св. 1, 71—78.

ПЕРФЕКАТ

381. Из широког репертоара ситуација у којима се употребљава тзв. *крњи перфекат* помињемо само оне најинтересантније. То су:

а) Кнетве и благослови: Сунце ве *си́мло!* Пру, Уби́о ве Бђг! Рог, Да́бђгда славу *не-славила*, ва́тру не *ложила*, ус ко́лено не *уси́равила!* Си, Да́бђгда не *би́о* ко́ји сам! Др, Дђвек гла́дан *би́о!* Н, *Не-дђ* Бђг ви́ше да онђ дочека *ѝко* мо́ј! СЕ, Да́бђгда не *ми́ровала*, ста́лно *дрмало се* лиш-ће! Арн, И ре́кђ му Свѣтѝ Са́ва: „Ма́ло *ради́о*, це́лог вѣка *ѝмђ*“! Арн, Во́ла је благосо́вио: „Ма́ло *јђ*, си́т *би́о* дђвѣка“! Са, Ма́ло *јѣли*, дђвѣк си́ти *би́ли!* Арн, Вѣсели *би́ли* куд год *ѝшли!* Арн, Жи́ва и-здрѣва *би́ла!* Мир, Жи́в *би́о* и вѣлики *ѝдрѣсто*, си́не! О, Жи́ва *би́ла* ѝѣри, ма́јки твђ-јо́ј! СЕ и сл.

б) Нараџија, нарочито почетак приповедања, увођење у припо-ведање:

Би́ла трѝ бра́та Ба, *Би́о*, ка́жу, не́ки трђовац и *ѝмђ* си́на буда́лу Ст, *Крѣнуо* на́род у бежанију, а *наобла́чило се*, кѹку ме́нѐ! Тр, *Пђзвѝли* на́с, му́шкѣ, у Сђпот, јѣдни *ѝшлили*, а јѣдни се *сакрили* СБ, И ђни *ѝдо-ђдили* и *ђбили* у цђкула́ма Ст, А ја *ѝзѣла* мо́тику па *копала*, *ѝѹкла* онѣ бѹсике, *ѝѹкла* . . . Про и сл.

в) Емфатична саопштења: До́ђе Бђшко и с вратѝ: „*Наѝђ* Ытлер и Рѹсију“! О, *Па́ла* ми кра́ва и *слђмила* нђгу Си, *Порђдила* се Пе́рина Ми́ца Ј, *Умрла* На́да! Ра и сл.

г) Дијалог, нарочито онда када саговорник очекује да му се по-нови, потврди оно што је управо чуо: *Умрла* му ма́јка — вѣлиш? Ј, *Нести́ло* ти па́ра — је л? Ман, *Наѝли* во́ла — ха? Си и сл.

Разуме се да овдашњи говори знају и за нормалан, обичан пуни перфекат: Јѹчѣ *су ђбили* мајстори Си, на́ши *су наѝравили* кѹћицу О, *ђђбила си* крѹшку Ј, ја *сам* га *наѝла* З, на́ши *су* га *сакрили* ВИ итд.

ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

382. Није особито чест облик,⁹⁷⁰ али се чује. Има обе форме, али је она са перфектом (не ретко крњим) помоћног глагола знатно чешћа:

Би́о сам се извѹко Ба, Она *је се би́ла наѹѝшила* Би, Она *се би́ла ѝорђ-дила* О, Стѝноје *би́о ђсиђ* ма́ли Ме, Мо́ј ђтац *ђѝо ѝђшђ* Са, *Би́ла ђсти́ала* са ѝѝ четворо Мир, Кад *је би́ло ђби́ло* наређење, ми ђтишли СЕ, Она *ле́ла би́ла* Ст, *Би́ло* де́те *ѹмрло* Прк, *Би́ле* му *ѝрђмрзле* нђге Прк, На́ма *би́ле рђдиле* јабуке Кр, *Би́ли су ђсти́али* жи́ви Ра, А мо́ји досељеници *су би́ли закрђчили* ВИ, И ђни су свѝ петђрица *би́ли ѝђшли* Рог, На́ши су љѹди *би́ли ђбили* Ст, *ђни су ђндак би́ли ѝђѹѝили* и сл.;

⁹⁷⁰ Сужена му је употреба и у већини суседних говора: Павл. Рача 54; Јовић Рача 39; Јовић Трст. 148; Пецо—Милан. Ресава 357. Једино је још увек жив облик у Левчу (Симић Левач 401) и код Галипољаца (Ивић Галип. 258). Плусквамперфекат се више не чува добро ни у свим говорима источнохерцеговачког типа (уп. нпр.: Пецо ГИХ 157; М. Нпк. Гороб. 682; М. Симић Обади 81 итд.).

Како се оно беше задо? ВИ, Беше тйфуз ударио Ме, Ја беше куйила леворвѣр МЦ.

Конструкција био + инфинитив

383. У овом делу Шумадије могу се чути и овакви изрази: Нѣ-бѣла *ићи* Ст, Нѣ-бѣла ни *ићи* Ст, *Били* вѣ *чуваѣи* вѣше коње Са.

ГЛАГОЛСКЕ ОСНОВЕ

384. У овом раду је разврставање глагола по врстама извршено према Белићевој класификацији, заснованој на спрези двеју глаголских основа, инфинитивне и презентске.⁹⁷¹ Пошто на нашем терену изостаје озбиљнија редукција употребе инфинитива, то опадају и тешкоће око успостављања односа двеју основа.

ГЛАГОЛИ I ВРСТЕ

385. Деле се на две групе. На једној страни су глаголи код којих се инфинитивна основа завршава на консонант, а на другој они чија се основа завршава вокалом. У првој групи су већином тзв. правилни глаголи (уз нешто изузетака) са сталним односом у парадигми, док је друга практично разбијена на мање групице и поједине глаголе. Веома је неуједначена у промени и зато оставља доста места и могућности за аналошка уједначавања и прекрајања. Та прекрајања и аналошка померања, карактеристична за већину говора српскохрватског језичког подручја, нису мимоишла ни нашу зону.

386. Поред обичнијег и чешћег *ићи* Ра Ве Мир Сл Ст Тр чује се понекад и старије *иѣи* Ст Ј Ра, а једном сам забележио и *иѣи* Ра. У презенту је увек: *идѣм* Вр Мис Би Про Кр Прк Рог Са Ме, *д-идѣм* Би, *д-идѣм* Мар, *идѣ* Ст Мис Кор Арн, *д-идѣ* Мис Кор Ара, *д-идѣ* Н Мир, *д-идѣи* Мис Кр Рож Ба, *д-идѣи* Ра Мар, *идѣмо* Мис О СЕ Коп Сл Ра Ру Рог Кр Са Ст, *д-идѣмо* Мис Ве Ам Арн, *идѣѣ* Мис Коп Прк Са, *д-идѣѣ* Прк Ам, *идѣу* Мис Про Прк Рож Ј, *д-идѣу* Мис Бу Про ВИ Арн Рож Ј, *идѣду* Ам; императив: *иди* Ст Мир Кор, *иѣѣ* Са Про Кр Рог Арн Би Рож Н, *иѣѣ* Мар СЕ Мис, *идѣѣ* Мис; аорист: *идоѣ* Мис, не *идок* Мис, *идо* Сл Рож Ман, *идомо* Рог Про, *идѣмо* Кор Н Рог Сл Др МВ Пру; радни придев: *иѣѣ* Мис Ст, *иѣѣ* Ве, *иѣѣ* Мар Н СБ Рог Ра, *иѣѣ* Н, *иѣѣ* Ст Ра Мир, *иѣѣ* МВ Ам ВИ Рог, *иѣѣ* Сл Мир Си, прил. садашњи: *идѣћи* МЦ Прк Мис, *идѣћи* МВ СБ.

⁹⁷¹ Белић Конјуг. 5—7; А. Белић, *Посѣнак ѣрасловенске глаголске сисѣме*. — Глас, Београд (Српска краљевска академија), 1934, књ. CLXIV, 1—41.

387. Гл. *ићи* сложен с преф. *из-* у овом делу Шумадије гласи двојачо:

а) *изіћи* Си Ара Ме Ј Мис Бу, *изіћи* Ст Мис, *изіћи* Ман, *изіћем* Прк ВИ Па Ам Ду Арн Ту, *изіћем* Мис Кр Ст СБ Ман, *изіћеш* О Ст Мис Др Ту, *изіћеш* Ту, *изіће* Мис Прк О Кор Кр Ара Ру Би СЕ Па Си, *д-изіће* Кор, *изіће* Мар Ра Рог Ман Си Арн Ту, *изіде* Мис, *изіћемо* Ра Н Про, *изіћемо* Бу Мис Прк Арн Би Про, *изіћеїе* Ст Рог, *изіћеїе* Ам, *изіћу* Мис Ст З Рож Ара Би Кр Си, *изіћу* Рог Арн Ара Ду, *изіћи* Ме, *изіћо* Мис Прк, *изіће* Мис, *дн изіће* Ст Прк Рог Па Др Вр Мис Арн, *она изіће* Сл, *изіћоїмо* О, *изіћомо* Ст Ам Би, *изіћоїше* Вр Мис Прк Арн, *изіћо* Бу Мис Кр, *изіћо* Си, *изіћили* О, *изіћила* Мар МВ Вр СЕ, *изіћила* Рог, *изіћили* Мис СБ Рож Ве, *изіћила* Прк Рож МЦ Вр, *изіћиле* Ман Са Ду, *изіћило* Мис Мир, *изіћило* Рог Мис;

б) *изаћи* Мис ВИ, *изаћем* Мис Ба, *изаћем* Ј, *изаћеш* Ј, *изаће* Мис Ара Ба, *д-изаће* Мис, *изаће* Ра Пру Рож СЕ, *изаћемо* Са, *изаћемо* Ра Ду СЕ, *изаћу* Ба Ве, *изаћу* Мир Ве, *изаћи* Си Ме, *изајїе* ('изаћите'; О), *изаћо* Си Ме Ба, *изаће* ВИ, *дн изаће* О ВИ, *изаћоїше* Са Сл, *изаћо* Мис, *изаћо* О, *изаћо* ВИ Ра Са Ба Вр, *изаћила* Си Рож, *изаћиле* Рож Ду Мир, *изаћиле* Ру, *изаћила* МВ Рог, *изаћили* Ра Рог СЕ, *изаћило* Прк Мир Рож Ј.

Примери типа *изіће* чешћи су отприлике двапут од ликова са *-а-*. Двојачке ликове овога глагола познају углавном сви суседни говори, с тим да већином претеже варијанта са *-и-*.⁹⁷²

388. Поред инф. *оїићи* Ст Мис Ам чује се и *оїиїи* Ст Ра, *оїиїи* Ме МЦ, а једном је забележено и *оїиїи* Кор. Од презентских облика у грађи се нашло: *одем* Ст Па, *одем* Н, *одем* О, *оде* Мис, *одем*О, *оде* Мис Прк Мар и сл., *оїиїдеш* Кор, *оїиїде* Мис Ам, *оїиїде* Кор, *дн оїиїдне* Ме, *оїиїдемо* Кор Си, *оїиїду* Кор Па МВ; императив гласи: *оїиїди* Мис Па Рог Ру Ман Прк, *оїиїдиїе* Мис; аорист: *ја одо* Н Си Ба Вр Кр Прк Са СБ, *ја одо* Мис, *одок* Мис, *одої* ја унутра Мис, *дн оде* Рож, *оде* Ру Кр Си Прк, *одем* Др, *одем* Ст Па Си Ра Сл Прк, *одем* Мис Вр Коп, *одем* Кр Мир Ме, *одем* Мис Вр О Ст Ве Про Ра Прк Са Ј Ба Ме, *одем* Ве Ам, *дн одем* О, *оїиїоїше* Кр; радни придев: *оїиїи* Ст Арн Др О СЕ, *оїиї* З Ме, *оїиїила* Ст Прк Тр, *оїиїили* Са Ра. За овај терен су сасвим необични облици *оїиїћи* Мис, па *оїиїју* ('оду, отиду', Рож).

389. Увек је: *наїћи* Мис, *наїће* СБ, *Мї ћемо* да *наїћемо* Др, *наїћу* Н, *наїће* и *она* Мис, *наїћомо* Ам, *наїћомо* СБ, *наїћоїше* Мис, *наїћили* Вр Бу и сл.

390. Ретки су случајеви типа: *ја одем* кўћи Ст, *одем* Мис, *Доје* и *јесен* Мис, *доје* му *жєна* Мис, *док* *доје* рєд Мис. Реч је о резултату пасивније артикулације сугл. *ђ*. Неупоредиво су чешћи облици типа:

⁹⁷² Моск. Поцер. 57; М. Ник. Гороб. 683; Тешић Љепт. 229; Ник. Срем 353—354; Ник. Тршић 423. У Мачви претеже *-и-* (Ник. Мачва 274—275), као и у Колубари (Ник. Кол. 54) и Бачкој (Поп. Госпођ. 195). Код бачких Буњеваца доследно је *-а-* (Поп. Госпођ. 195). У говору Раче ликови са *-а-* су сасвим ретки (Павл. Рача 38), а код Галипољца их уопште нема (Ивић Галип. 268). Додајмо на крају и то да колебање између варијанте са *-и-* и варијанте са *-а-* имамо, према материјалу Н. Секулић, и у Банату. Уп. у Кикинди *изаћеш*, поред *изіћеш* (Сек. Текстови 122), у Милошчеву *изаће* (стр. 126), у Башанду *изіћу* (128) итд.

дѡћем Ст Мис Ра Си Сл Кор Рог Мир, *дѡћеш* Ра Ве МВ Ам Сл, *дѡће* Ру Са Сл, *дѡћу* Мир Ст Про Ра Ту Ве, *дѡћи* Ст СЕ, *дѡћише* Па Ра, *дѡћо* Мис Ст ВИ СБ, *дѡћоі* О, *дѡћок* Мис, *дѡће* О Ра Ба, *дѡћосмо* Мис Ба Ј, *дѡћошмо* Кр З, *дѡћоше* Са Коп О СЕ Мис Па Прк Кр СБ Рож Ме МЦ и сл.

391. Од гл. *обићи* през. има углавном облике са јотованим *ѡ*: *обићем* СБ, *обићем* Прк, *обиће* Прк, *обиће* Мар Ду, *обићемо* Ра СБ Си, *обићемо* Мир, *обићу* Мир, да ме *обићу* СБ и сл. У Ам је прибележен лик *обиде* (да ме *дѡіде*).

392. Глагол *сићи* у презенту има облике: *сићем* Мар Прк Ј МЦ, *сићеш* Мис Прк МЦ, *сиће* Ра Мар Прк Ба, *сићемо* Ра Си Арн, *сићеше* Рог, *сићу* Ме Сл Рог, у императиву: *сићи* Мис, *сићише* Ра Сл, у аористу: *сићо* О, *сиће* Рог, *сићоше* МЦ, а у радном придеву: *сишила* Вр, *сишле* Ст Мир Сл, *сишли* Прк Ду. У Кр сам чуо облике: *саило*, *саила*, *саили*.

393. Исто тако, поред чешћих облика *силазимо* Мис, *силазиш* Бп Кр, *силазили* Вр понекад се чује: да *салази* Ман, да не *салзи* Ман.

Слушао сам само: *иѡдѡће* Ј З, *иѡдѡћемо* Ба, *иѡдѡћу* Прк.

394. Зев у облицима глагола *уићи* понекад се уклања уметањем сугл. *в* (чешће) или *ј* (ређе): *увићеш* Др, *увићем* СБ, *увиће* ВИ Ру МВ, *увиће* Ра МВ Рог СБ, *увићу* ВИ Др Ам, *увићи* Си, *увиће* (3. јд. аор.; Ам), *увишио* СБ, *увишле* МВ, *увишило* МВ, *увишила* МВ; — *ујићу* Бу, *ујићем* Про Ј, *ујиће* Ра, поред: *уићи* Ст, *уићи* Мис Ст, *уићем* Мис, *уићеш* Мар Кр Ме Прк, *уићемо* Ј О Арн, *уиће* Арн Ту Ру З, *уиће* Мар Ру, *уићу* Ст, *уићу* Ст, *уићи* Па, *уишио* Рог О Про, *уишила* Па, *уишила* Ба, *уишли* Тр, *уићо* Н, *уићомо* Н, *уићосмо* О Са, *уићоше* Прк и сл.

Паралелно долазе форме типа: *ућем* Мис Ара, *уће* Мар Ме, *ућу* Ба СБ, *уће* Ру, *ућосмо* О, *ућомо* Про и сл.

Елиминисање зева убацивањем сугл. *в* ограничено је, по свему судећи, на космајску зону, смедеревско-вршачки терен дакле, на којем су истраживачи већ наилазили на овакве и сличне примере.⁹⁷³

395. Код глагола с основом на велар резултат I палатализације је у свим седима аналошким путем продро у 3. л. мн. през. и у облике императива:

вучу Мис Мар Прк СЕ Ра Па Ј Ве Ме Ст Пру Ам Кор МВ Н СБ Рог Ду Ман Сл Си Рож Арн Са, *вучу-се* Кр Ту, *вучу-га* О, *вучу* Бу Мис Ве, *завучу* Мар Ве, *извучу* Бу Мис МЦ СЕ Ам МВ, *иѡвучу* Др Ман, *иѡвучу* га О, *иѡвучу-ме* Вр, *иѡдвучу* Мар, *иѡревучу* О СБ Мар, *иѡровучу* СЕ Рог Мар, *развучу* Вр Ј, *увучу* Мис, *иѡвучу* Мар Мис Кр Прк Коп Ве ВИ Ст Ру Ам Др Ј Рож Ара Са Ме, *иѡвучу* Мар Кор СБ Рож Рог Ду Ман Сл, *иѡвучу-се* Мис Вр О Па Ам Арн Ј Ба, *исѡвучу* О Кор МВ Арн Мар Мис, *исѡвучу-се* Мис Коп СЕ, *исѡвучу* Ра Н МВ, *обучу* О, *обучу* Мар Ј Ве Ам Кор Сл Арн Бу Мис Про, *обучу-је* Мис, *сечу* Мар, *сечу* СБ Бу Па Ве Ст ВИ Кор Си Рог Ду Мар Сл Др, *сечу* Мир, *сечу* Бу Про О Ра, *засечу-се* СЕ, *исечу* Вр,

⁹⁷³ Павл. Рача 38; Барј. Церовац 120.

исѣчу О, *насѣчу* Пру, *осѣчу* Мар Ам, *осѣчу* Мис Бу, *осѣчу* Па Ви Ам Н, *осѣчу* Рож Ј, да *осѣчу* Ј, *осѣчу* га Мир, *ѿресѣчу* О Ам, *ѿресѣчу* Рож, *расѣчу* Рож, *расѣчу* Мар, *расѣчу* МВ, *расѣчу* се СЕ, *шѹчу* СЕ Ви СБ Мар, да не *шѹчу* Тр, *шѹчу* Мис, *шѹчу* се Би, *шѹчу* Мис, *шѹчу* Мис, *лѣжу* О Ра, *лѣжу* Ара Мар Мис Прк Па Ту Н, *оне* се *лѣжу* Тр Ман, *тѹ* се *лѣжу* Арн Ви, *лѣжу*-се Бу О Мар Пру Рог Ду Рож Ара З, *лѣжу*-се Ду Сл, *лѣжу*-се Н, *излѣжу* МВ Ара Мар Ве, да се *излѣжу* Ве Ру Кор, а одандѣ се *излѣжу* жабнице Би, *излѣжу*-се Ра Ру Рож Ара Бу, *налѣжу* кокѡшке Ру, И *тѹ* се *разлѣжу* Пру, *разлѣжу*-се МВ, *сѹрижу*⁹⁷⁴ ђвце МЦ, *сѹрижу* Ст Ру МВ, па *осѹрижу* МВ, *оисѣжу* Ст Ту, *врѹ* Рож, *врѹ* Бу Мис Ра Рож, *врѹ* Рож, *врѹ* Бу Коп СЕ Па Мар Ман Ра Прк Ара Ба Ви Н Рог Си Мир Рож, *изврѹ* Мис, *оврѹ* Ра Рог Ру Ман Ду СЕ Ме, *оврѹ* Мис Вр и сл. — *вѹчи* О Мар Кор Рог Ду Др, *ѿвѹчи* Ам Ду Мис, *вѹчи* Кор МВ, *вѹчи* О, *ѿвѹчи* О, *ѿѣчи* Мар, *ѿѣчи* Ра МВ Кор Ду Си, *исѣчи* Рог, *сѣчи* О Мар Кор Ду Др Си, *осѣчи* Ду, *насѣчи* МВ, *шѹчи* Мар Н, *обѹчи* О Мар Ам Сл Ду, *обѹчи*-се МВ Ви Си, *Иди* па се *обѹчи* Кор, *обѹчи*-се Ду, *обѹчи* Ам МВ, *обѹчи* О, *налѣжи* је О, *налѣжи* Рѹ, *сѹрижи* МВ, *осѹрижи* МЦ МВ, *сѹрижии* Ру, *осѹрижии* МВ, *врѹи* Мис Па Ру Ве Ту МВ МЦ, *врѹи* Мис Би МВ, *оврѹи* Би и сл.

Морфофонематске алтернације к/ч, к/ц, г/ж, г/з нису ликвидирани доследно, јер се, истина ређе, чују и облици: *вѹку* Прк Ру Ба МЦ Ам МВ, *завѹку* Па, *извѹку* Про, *навѹку* Бу, *ѿвѹку* Ман, па *свѹку* Би, *увѹку*-се Ара, *ѿѣкѹ* Ст Ру Сл Мир Ве Кр Прк, *исѿѣкѹ* Тр Ме Кр, *исѿѣкѹ*-се Ара, *ѿѿѣкѹ* Кр, *сѣку* Ру Прк Па Ви Тр Би, *сѣкѹ* МЦ Би, *сѣку* Мир З Ме, *исѣку* Н, *исѣку* Ара Ме МЦ, *осѣку* Прк, *осѣку* Ара, *ѿресѣку* Коп О, *расѣку* Па, *расѣку* Арн, *ѿросѣку* Тр Прк, *шѹкѹ* Коп Би, *шѹку* Прк, *шѹкѹ*-се Кр, *шѹку*-се МВ, *обѹку* Ј Ара МЦ, *лѣу* Ту Ба Мир, *лѣу*-се Прк, кат се *лѣу* Ба, *излѣу* се Кор, *излѣу*-се Рог, да се *излѣу* СБ, *улѣу* Ман, *сѹриу* Ст и сл. — *вѹци* Ве Арн Ј, *ѿровѹци* Ара, *ѿвѹци* Ра Рож, *развѹци* Вр, *ѿѣци* О, *ѿѣци* Ра Ве МВ Кор Си Мир Арн Кр, *исѿѣци* Ра, *ѿѣци*⁹⁷⁵ Мис, *обѹци* Ам Арн Ј Мис, *исѿѹци*⁹⁷⁶ Ст, *сѣци* Коп Ра Па Ве Ду, *сѣци* З МЦ, *насѣци* Ара, *осѣци* Кор Ду, *осѣци* МЦ, *расѣци* Ара и сл.

Рекло би се да је присуство „правилних“ облика најзапаженије у императиву од гл. на к (нисам имао прилике да чујем ликове типа *налѣзи*, *сѹризи* и сл.). С друге стране, доследно је *врѹи*, *оврѹи*, *изврѹи*, што је и нормална последица губљења сугл. х а тиме и могућности чувања или поновног васпостављања односа х : ш. Избегавање зева, опет, само је разлог више за наслањање 3. л. мн. на остале облике презента.

Ово нарушавање алтернације к/ч, к/ц односно г/ж, г/з у презенту и императиву глагола са основом на белар не представља никакву специфичност само шумадијских села смештених између Космаја и Букуље. Појава је посведочена у многим говорима српскохрватског језика, па

⁹⁷⁴ У целој зони је обичнији гл. *шѹиати*.

⁹⁷⁵ Увек је: *Пѣцидан* Би, *Пѣци дан* Ве.

⁹⁷⁶ Увек је: *Тѹцидан* Вр, *Тѹци дан* Бу, *Тѹцидан* Ј.

је, између осталих, помињу и истраживачи призренско-тимочког, косовско-ресавског, смедеревско-вршачког, шумадијско-војвођанског, санџачког, староцрногорског и источнохерцеговачког терена.⁹⁷⁷

396. Глагол *врћи* Бу Мар Па Ду Мир Ара Ј МВ Арн Ара Са Ме МЦ Би О СЕ Мар Ве има презент и остале облике само по I врсти: *вршѐм* Мис, *вршем* Па, *вршѐш* Мис, *врше* Па Прк Си Ве, *вршѐ* Мис О Арн Ру Ве, *вршѐ се* Ме, да се *овршѐ* Ба, *оврше* Тр Прк, *вршѐмо* Ара Мар Ру, *вршѐмо* Мис Ман Рож Ј Па МЦ, *вршѐмо* Рож, *вршѐмо* Рог, *извршеш* Ам, *овршѐмо* Др, *овршѐш* Ду, *овршѐмо* СЕ Прк Про, *вршѐше* Си Арн Па, *вршѐу*, *вршѐу*, *вршѐу*, *овршѐу*, *овршѐу* (в. претходну тачку), *врѐ* Мис Бу Мар Н Мир Ара МЦ Ман Сл Са, *оврѐ*, *оврѐ*, *изврѐ*, *изврѐ* (в. одељак о вокалном *р*, т. 64), *врѐм* Мис Ра Прк Кор Н Ду Си Мир Ара Ру МЦ Ман Арн, *то се врѐло* О, *такѐ се врѐло* Мис, *врѐло је се* Ра, *врѐло се* Ве Ру Ме, *врѐла* ВИ Би, *оврѐм* Мис Са Бу Мар МЦ Па Мир Ду Си Арн Ба Ман, *оврѐла* Па СЕ Пру, *изврѐл* Прк, *вршѐсмо* Мис, *овршѐсмо* Мис, *оврѐш* ђемо Ру и сл.

Од ближих области са нашом зоном иду Гружа,⁹⁷⁸ ваљевска Колубара и Мачва (у којима је у инф. сачувано старије *врѐћи*),⁹⁷⁹ јужни Банат (на северу је *вршиши*) и највећи део Бачке.⁹⁸⁰ Овај глагол је прешао у VII врсту у говору Биограчића и Тршића,⁹⁸¹ док су у околини Раче презентски облици по I и VII врсти, а радни придев и аорист по обрасцу I.⁹⁸² Срем је у том погледу најинтересантнији, и то како због три форме инфинитива (*врћи*, *вршиши*, *врѐћи*) тако и због чињенице да аутор наводи једино примере радног придева *вршио*, *вршила*, *вршило*, *вршили*⁹⁸³ (дакле све по моделу VII врсте), остављајући читаоца без обавештења о прили-

⁹⁷⁷ Велић ДИЈС 480; Стан. Тимок 418, 419; Стеван. Бак. 119; Богд. ГВБП 79, 85; Пецо—Милан. Ресавска 349, 351; Јовић Трст. 67, 134, 139; Симић Левач 194, 197; Алек.—Вуком. Жупа 308, 309; Барј. Метохија 211, 219; Барј. Ибар 74, 92; Стојан. Врњци 217; Барј. Лепосавић 423; Павл. Рача 39; Ивић Биогра. 167; Моск. Беогр. 137; Мил. Кик. 28; Ивић Ловра (у императиву, а у през. очуван однос *к* : *ч*) 197; Стев. Гружа 477; Ник. Кол. (недоследно) 54; Моск. Поцер. V; Ник. Мачва 275; Ник. Срем (у през., и то ретко) 354; Поп. Госпођ. 189, 192 (код Шокаца и Буњеваца, а код бачких екаваца једино у *вршѐу*, *вршишѐ*); Барј. Бихор II, 20; Барј. НП—Сјен. 99, 101; М. Ник. Гороб. 684 (у през. гл. на *к*, али је: *вршѐше*, *вршѐше* и сл.); Тешаћ Љешт. 230 (у през. гл. на *к*, али: *вршѐу* // *вршѐу* // *вршѐу* и увек: *вршѐшѐ*, *вршѐшѐ* и сл.); Ник. Тршић 423 (у през., јер је: *вршѐше*); Станић Ускоци I, 241 (у през. и недоследно у импер.) 248; Пиж. Колашин 159 (у през. само *вршѐшѐ* „поред упадљиво фреквентнијег *вршѐшѐ*” и *вршѐу*, али „без изузетка”: *вршѐу*, *вршѐу*, *вршѐу* итд.: у импер. је доследно: *вршѐшѐ*, *вршѐшѐ*, *вршѐшѐ* и сл., једино се може чути *вршѐшѐ* „поред чешћег: *вршѐши*, *вршѐшише*” (164, 165); Мил. Црмн. 456 (ређе през. са *к* и *и* и импер. са *и*, *з*); Пеш. СК—Љ 168 (неравномерна распоређеност у испитаној области); Ђупић Бјелоп. 90, 91, 98; Петр. Врака II, 218; Вуј. Мрк. 255, 259 итд.

⁹⁷⁸ Стев. Гружа 478. Стевовић у Гружи бележи неочекиване и, усуђујем се рећи, сумњиве ликове: *врхао*, *врхох*, *врхосмо*. Не верујем да наведени облици верно репрезентују народни језик Гружана.

⁹⁷⁹ Ник. Кол. 55; Ник. Мачва 275.

⁹⁸⁰ Ивић Банат 155; Мил. Кик. 30; Поп. Госпођ. (инф. гласи *врѐћи*||*врћи*) 197.

⁹⁸¹ Ивић Биогра. 167; Ник. Тршић 424.

⁹⁸² Павл. Рача 38.

⁹⁸³ Ник. Срем 354.

кама у презенту. У Ловри је *вршеџи*, *врши се*, *вршиду*, *вршели*.⁹⁸⁴ Са нашом зоном иду и Горобиље и Љештанско, с том разликом што инфинитив тамо гласи *вријџи*.⁹⁸⁵

397. Презент глагола *јесџи* гласи двојако. Поред облика типа *једем*, *једеш* сачуване су и форме грађене по старом атематском моделу: *јџџем* Коп О Мис, *јџџем* Ра, *јџџем* Ме Мир МЦ, *јџџеш* Кр, *јџџеш* Па Н, *јџџеш* Ј Би, *јџџеш* Са, *јџџе* ВИ Н Ам Ман, *јџџе* Би Ара, т_о се *јџџе* Мар Мис, *јџџе* се Мис Рог, *јџџе* се Ара Ме, *неде* ми се Тр, *Неде* се мџсо Пру, *јџџемо* О Па Про Кр Ра Прк Кор Ду Ру, *јџџемо* Ра Ам Кор, *јџџемо* Мир Ара МЦ Ара, *јџџемо* Рож, *д-џџемо* Мис, *јџџеше* Ј Тр, да се *најџџеш* Рог, *ијџџемо* Прк, *ујџе* З Би Са Ме Ј, да не *ујџе* Про, *ојџе* З и сл.; — *јџм* О Мис Ра Рог СБ Кор Ду Ман Сл Кр Арн, *јџм* Арн МЦ Мир, *јџи* Ра Н Арн, да се *јџ* Кор Н, *јџмо* Кр Ра Прк Сл МВ Кор Ам Н Рог Ман Ду Др Ба, *јџмо* Ј Ва Мир, *јџше* МВ, не мџж се *најџи* Рог, *ијџем* Ј, *ијџем* Кр, *ијџеш* ВИ Ам, Она неће да *ијџе* ништа Кр, да се *најџше* Рож, *ујџ* Ам, да *ујџ* Н, Оне да *ујџ* Н и сл.⁹⁸⁶ За разлику од презента, атематски императив је знатно ређи, јер је поред обичнијих: *јџди* Мис СЕ Про Н Кр ВИ Рог Кор, *јџди* Ј Ба, *јџше* Мис О Си једино у космајским селима Кораћици и Америћу по једном посведочен облик *јџј*.

Атематски презент од гл. *јесџи* није редак у нашим дијалектима, а за разумевање овдашњих прилика довољно је подсетити се да су облици типа *јем*, *јеш* сачувани у готово свим говорима косовско-ресавске и смедеревско-вршачке базе⁹⁸⁷, и даље у целом Банату.⁹⁸⁸ Тако је и у галипољском.⁹⁸⁹ Идући на запад, полако се тање трагови старијег стања. У непосредној близини, у ваљевској Колубари, облици *јемо*, *јej* као да још нису реткост,⁹⁹⁰ док се већ у Мачви такви остаци могу срести само у императиву.⁹⁹¹ У Госпођинцима и Поцерини једино код сложених глагола имамо тип *-јемо*, *-јеш* итд.⁹⁹² У Горобиљу, Љештанском и Тршићу нема, наравно, одступања од Вуковог језика.⁹⁹³

⁹⁸⁴ Ивић Ловра 197.

⁹⁸⁵ М. Ник. Гороб. 685; Тешкић Љешт. 231.

⁹⁸⁶ Мислим да облици З. л. мн. *јџџу* Кр ВИ Кор СБ, *јџџу* Ба Ара Са Мир Рож Ј, *јџџу* Ст, насупротив: *јџџу* Мис Ра Рог Си, *јџџу-се* Са, припадају атематском обрасцу. Упориште за овакав закључак налазим у њиховом акценту који управо одговара галипољском *јџџу* (Ивић Галип. 267), метохијском *јџџу* (мој материјал из Осојана и Тучепа код Ђураковца; код Барјактаревића је *јџџу*; Барј. Метохија 217), александровачком, херском и биограчкином *јџџу* (Алекс.—Вуком. 308; Ивић Хере 341; Ивић Биогр. 167) итд. Уп. и код А. Белића: *јџм*, *јџи*, *јџмо*, *јџџу* (Конјут. 9). Не треба при свему овоме, истина, губити из вида ни однос *јџм* : *јџџу*, карактеристичан за неке говоре К—Р дијалекта (трстенички крај, Левач).

⁹⁸⁷ Барј. Ибар. (*//једем*) 92; Елез. Речник I, 261; Барј. Метохија 217 (*јџм* / ређе *јџџем*); Алекс.—Вуком. Жупа 308; Јовић Трст. 130 (*јџџем*); Симић Левач 153, 412; Пецо—Милан. Ресава 350; Барј. Церовац (*//једем*) 131; Барј. Чумић 20; Павл. Рача (*//једем*) 37—38; Ивић Биогр. 167; Ивић Хере 341.

⁹⁸⁸ Ивић Галип. 267; Ивић Хере 341.

⁹⁸⁹ Ивић Галип. 267.

⁹⁹⁰ Ник. Кол. 53. Трагове старије промене слушао сам и ја у ваљевској Подгорини и Посавотамнави (в. Рем. Јат 23, 33, 37).

⁹⁹¹ Ник. Мачва 275.

⁹⁹² Поп. Госпођ. 196; Моск. Поцер. 83.

⁹⁹³ М. Ник. Гороб. 683; Тешкић Љешт. 229; Ник. Тршић 422.

398. Од глагола на сугласник *м* у презентској основи највише пажње привлачи *узети* са презентом (и императивом) досад незабележеним у суседним и сличним говорима. Док је у призренско-тимочком⁹⁹⁴ и косовско-ресавском дијалекту⁹⁹⁵ и неким говорима смедеревско-вршачког типа⁹⁹⁶ према *почнем*, *почни* добијено *узнем*, *узми*, овде се у целој зони презент и императив најчешће граде од инфинитивне основе: *узем* О Мис СЕ Про Ам Ту Ман Ра Ј Н Рог Си Рож, *узѐм* Мис, *узѐш* Ве Кор Про Ра Ара Н Ман Ду Си Рож, да *узѐш* Ст, н-*узѐш* Ст, *узѐ* Ду Ара Пру Ду Прк, да *узѐ* Мис, да *узѐ* Ам Рог Ара, *посе узѐ* *накоњче* Ра, *нѐ* може да *се узѐ* Ст, *узѐмо* Ст Рож Па Ду Арн Ара, *узѐмо* Па Ве Мар Ра ВИ СЕ МВ Н Рог СБ Ман Др Мир Ј Би Рож Ара, д-*узѐше* Ман, *узљ* га Мар, *узљ* Мар Ве Пру Ра Сл Ам МВ Н СБ Ман Ду Си Мир Арн Ара, *зљзѐш* МЦ, *Нљје* тѐла да *љрељзе* *посѐ* Ра, да *љдузу* Ра, д-*љдузу* Ра, — *тљ* *љзи* Ду, *љзи* Си Ара Кор Ду Ст Ра Ј Сл МВ Ам Н.

На другом су месту облици као у књ. језику: *узѐм* О, *узѐм* Ј Ра Ам Ст, *узѐш* Бу МЦ О Па Кор Тр Ј Би, *узѐ* Бу Би Мис Па Ду Про, *узѐ-се* Вр Ру, *узѐ-га* Ба, *узѐмо* Бу Вр О Мис Па Ам Ве Прк Кор Би Ба, *узѐмо* Мар Ј МЦ Сл Си Ра, *узѐше* Ме, *узљ* Бу Прк ВИ Вр Ј Рож СБ Про Мар Мис Па Кор, *зљзѐ-се* Би, — *љзми* Ба, а најређа је трећа варијанта: *љзѐм* Мис МВ, *љзѐм* Рог, *љзѐш* О Рож, *љзѐ* Па Арн, *љзѐ* О Мис Па, *љзѐ-ме* Мис, *љзѐмо* Мис, *љзѐмо* Рог, *љзљ-га* О.

Облици *љдчу* да *тљчу* СЕ, *љдчу* да *вљчу* Ст, *љдѐмо* да *раљимо* Ам, *Ка ље* да *љдѐ* *кљша* Про, поред: *љдљчу* Ам Ду, *љдљнеш* Ј Ве, *љдљне* СЕ Кор итд. као да говоре да је за глаголом *узети* пошао и глагол *почети*. Управо супротно процесу који је косовско-ресавским и многим другим говорима угледањем на однос *почети* — *почнем* донео тип *узети* — *узнем*.

У трагању за објашњењем ове интересантне појаве поред претпоставке о унифицирању инфинитивне и презентске основе размишљао о аналошким угледањима на друге глаголе и о евентуалним фонетским процесима.

Код прве могућности имам у виду наслањање:

а) на глаголе типа *умети*, *волети*, *корети*. Конкретно: однос *умети* — *умем* — *умели*, *корети* — *корем* — *корели* примењен је и код глагола *узети* (*узети* — *узем* — *узели*). Оваквом решењу проблема донекле се супротставља разлика у акценту наведених глагола;

б) на гл. *мељуљти*: према *мељуљти* — *мељем* — *мељули* добијено је: *узети* — *узем* — *узели*.

Помињући фонетику, мислио сам на дисимилацију и могућност да је презент *узем*, *узѐш* . . . могао настати, пре свега, упрошћавањем двочлане секвенце зубних сугласника *зн*, што за собом повлачи и прет-

⁹⁹⁴ Белић ДИЈС 480—481; Стан. Тимок 419; Стеван. Бак. 119; Богд. ГББП 92.

⁹⁹⁵ Уп. шпр.: Јовић Трст. 130; Пецо—Милан. Ресава 350; Барј. Метохљја 217 итд.

⁹⁹⁶ Павл. Рача 37; Барј. Чумић 16; Барј. Церовац 131. За Касидол код Пожаревац и Ландол код Смедерева в. Ивић Галип. 272, нап. 5. *љзнем*, *љзѐ* је и у галипољском говору (Ивић Галип. 272).

поставку да се до данашњег *узем* дошло преко *узнем*. Елиминисање групе *зи* могло је бити потпомогнуто даљинском дисимилацијом, одн. испадањем једног назала, што, опет, оставља простор за могућност директног преласка *узнем* у *узем*. По свему судећи, и претпостављено угледање на презент гл. *меишунџи* своди се у крајњем случају на резултат фонетске промене. У ствари, управо гл. *меишунџи* је представљао изразито погодан медиј за дисимилативне процесе. У свега шест фонема колико је имао облик 1. л. јд. през. (*меишем*) налазила су се, на пример, чак три назала и секвенца двају дентала, чиме су створени сви услови за растерећење, до којег и долази испадањем *н*.

Можда је, рецимо и то на крају, садашњи презент типа *узем* настао напоредним деловањем и узајамним прожимањем више ових фактора, у спречи аналошких и фонетских процеса.

399. Гл. *сијасџи* има промену по VII и I врсти. У образац VII врсте уклапају се сви записани примери презента и инфинитива: *сијасим* је VI, да *сијасџи* Мис, да га *сијасџи* Арн, и *сијаси се* Па, *сијасџи* Мис О, *сијасићу* Ст, док радни придев има двојак облике: *сијасијо* Мис Ст Прк VI Рог, *сијасијо* би се Арн, *Он би се сијасијо* Др, *Она се сијасила* Прк, *сијасило се* Ту, *то се сијасило* Мис, *сијасили* Ст Ра Са, *Они га сијасили* СЕ, поред: *сијасо* О, једва се *сијасо* Ме, *Он ме сијасо* Ст, *Ото га и сијасо* Са, *сијасла* Са. Трпни придев гласи *сијашен* Мис Ра, а аорист 3. л. јд. *сијаси*: *Сијаси он мене* живот Прк. Наводим и забележене форме итератива: *сијашавам* Прк, *сијашавај* Мис, *сијашавајте* Прк, *сијашаво* Прк Ту, *сијашаво се* Мис.

Ни у већини суседних говора гл. *сијасџи* се не мења само по једној врсти. Тако, на пример, двојак облике истраживачи налазе у Рачи, Мацви, Срему, трстеничком крају, те међу бачким екавцима.⁹⁹⁷ У Тршићу ја *сијасџи*, *сијасџ* (3. јд. през.), *сијашен*, практично као и у Грузи, где је: *сијасџи*, *сијасем се*, *сијасо*, *сијашен*.⁹⁹⁸ У Горобилу овај гл. има и инф. и през. по VII врсти,⁹⁹⁹ док је већ у Љештанском чешће *сијасџи*, ређе *сијасџи*, а през. *сијасџи*.¹⁰⁰⁰

400. Гл. *моћи* у 1. л. јд. през. поред већ помињаних облика *мџсем*, *моју*, *мџу* (в. т. 321) има и *мџаднем* О Мис, и овде у значењу футаура егзактног. Остала лица углавном не одударају од кодекса савременог књ. језика: *мџсеш* Про Са Ру О, *не можеш* Ст Прк, *мџсе* Мис Про Сл Ра ВИ, *не можеш* Ба, *мџсемо* Ј Ба Ст, *не можемо* Мис Ба Прк Коп, *мџсеште* Сл ВИ МВ Ра Би, *Они мџу* да љу Ба и сл. Одступања представљају једном забележен облик *мџре* Мис, форма *мџсу*: Жене слабо *мџсу* да окрџу Ј, *не можсу* Ара. Осим тога, у 2. л. јд. поред *можеш* не ретко долази *мџи*, а у свим лицима *мџс* (најчешће у вези са везником да): *Мџи* ма̀ло да прџбаш Ј, *Мџи* ка̀ко ђеш Мис, *ко̀лко мџи*? Ј, *мџи* и у рџке Про, *не-мош* Кор, *не-мож* да га на̀ш („наџеш”; Ст), *Не-мож* д

⁹⁹⁷ Павл. Рача 38; Пнк. Мацва 275; Ник. Срем 354; Јовић Трст. 130; Поп. Госпођ. 197.

⁹⁹⁸ Ник. Тршић 424; Стев. Груза 482.

⁹⁹⁹ М. Ник. Гороб. 685.

¹⁰⁰⁰ Тешић Љешт. 231.

идеш Би, Тй мѡс да рѡдиш Прк, Тй тѡ мѡс да рѡдиш Мис, Нѣ-мѡс да је се нагледаш Мис, Нѣ-мѡс да заспйш Др, Нѣ-мѡс д ддрѣдиш Про, нѣ-мѡс да га знѡш Про, Тй тѡ мѡс да кѡпиш Мис, Не мѡс ѡчи да одвѡйш Др, Не мѡс да прѣдѡш Ам, — Не-мѡс д йдѣ Кор, мѡс да бйде Ра, мѡс д-ѡде Мис, Нйко нѣ-мѡс д-ѡжина Прк, Штѡ мѡс да бѡде МВ, — Мй мѡс да се наљѡtimo Арн, Нѣ-мѡс да дѡђемо СЕ, — Мѡс да дѡђете й вй Са, — Мѡс да бйду бијѣни Кор, Мѡс да наставу ако ймају рачѡна Сл, ѡни мѡс да ѡбију Ам, и сл. Везник да изостао је иза мѡс само двапут, и то оба пута у 3. л. јд. испред инфинитива: мѡс бити Бу Ара, Нѣ мѡс бити бѡље Си.

Досад су код нас понуђена два тумачења облика *мѡс* и *мош*, *виш* (в. и примере у т. 78, 81), као и *неј* (в. т. 463). А. Белић је 1905. год. изашао са претпоставком да се ту ради о чувању старих оптатива, одбацујући уједно као неосновано мишљење Ђ. Даничића, који их „погрешно назива окрњеним облицима”¹⁰⁰¹ С. Ивић углавном прихвата („то тумачење може бити добро”) објашњење примењено у РЈА да су *ош* („хоћеш”) и *мош* резултат контракције.¹⁰⁰² Каснији истраживачи опредељују се углавном за једну од двеју ових теорија. Тако се Б. Николић прво двоуми да ли је код сремских облика *мош*, *ош* „у питању потпуна редукција вокала *e* или чување старих оптатива”¹⁰⁰³ Суочен са приликама у Мачви, где је нашао „још сличних примера”, Николић касније сасвим одбацује Белићево мишљење.¹⁰⁰⁴ П. Ивић и М. Пешикан не одбацују категорици ни једну могућност. Први, додуше, на основу акцената у *не мѡс* код Галипољаца долази до уверења да *мѡс*, бар тамо, није старо те би се пре могло помишљати на редукцију.¹⁰⁰⁵ На основу разлике у акценту 2. и 3. л. јд. у проклизи (*нѣ мош* али *не мѡс*, као *не мѡжем*) Р. Симић успоставља хронологију настајања ових облика. *Мѡш* се, по њему, ипак своди на стари оптатив, док би *мѡс* био млађи облик настао на основу форми *мѡсе* и *мѡш*.¹⁰⁰⁶

401. И овде има, бар у неким облицима, прелажења једне групе перфективних глагола из I у III врсту. Процес је прилично одмакао, мада није досегао домаћај забележен у неким суседним говорима.¹⁰⁰⁷ Остаје, истина, основна карактеристика: у облицима през. основе чешћи је образац III, док у инф. доминира промена I врсте. Из познате групе таквих глагола ја сам у зони омеђеној Букуљом и Космајем регистровао следеће:

¹⁰⁰¹ Белић ДИЈС 511. Касније ће А. Белић, додуше, модификовати своје мишљење и тврдити да су *мош* и *виш* „постали од општесл. облика са *јь* (ХОЏЬ и сл.) старог коњуктива” (Белић Конјуг. 59).

¹⁰⁰² Ивић Посавски I, 188.

¹⁰⁰³ Ник. Срем 316.

¹⁰⁰⁴ Ник. Мачва 239.

¹⁰⁰⁵ Ивић Галип. (*мѡс*) 266; Пеш. СК—Љ 174. М. Пешикан могућност двојаког тумачења види код *виш*, док *мѡс* и *мош* једноставно третира као „друго лице једине без наставка”.

¹⁰⁰⁶ Симић Левач 387—389.

¹⁰⁰⁷ Ип. нпр.: Павл. Рача 37; Симић Левач 406—407; Јовић Трст. 129.

помоћи: У презенту су знатно чешћи облици по III врсти: ја *идмојнем* Па, *идмојне* Н, *идмојне* Мис Про, да ти *идмојне* МЦ, да се *идмојне* Ду, *идмојнемо* Мис, *идмојнемо* Рог, да *идмојнеше* Кр, да *идмојну* Ду,¹⁰⁰⁸ поред: и да му *идможем* Мис, да јој *идможем* Мис, да Бок *идможе* Мис. Од облика императива имам: *идмојни* Си Арн ВИ, *идмојнише* Рож, *идмојни* Про, инф. *идмојни* ћу Мис, *идмојни* ћу Ру. Радни прид. је увек: *идмојо* Н МВ, *идмојла* СЕ, *идмојла* Ру Ст Сл Са, *идмојли* Ман Пру Ту Тр и сл. Иако код трагања за изходиштем през. ликова *идможем*, *идможе* не треба одбацити евентуални наслон на облике *идможем*, *идможе*, ипак сам њихово присуство у „ерској” Мисачи склон приписати наносу са југа.¹⁰⁰⁹ Синтагма да Бок *идможе* може се гледати као још један доказ веће отпорности устаљених израза у досељеничким говорима, говорима осуђеним на потпун узмак пред премоћним староседелачким идиомом.

лећи: Презент је увек по III врсти: *лејнем* Мис СЕ Са, *лејнем* Мис О Прк Тр, *лејнемо* Мис Вр Ру Кр Би, да *идлејне* Мис, *идлејну* Ст. У императиву је: *леји* Ве Вр СЕ Мис Па ВИ, *лејси* спавај О, *ајде* т_у *лејси* СЕ, *лејше* Про Прк и сл., поред: *лејнише* Рог. Од аориста имам: ја *лејо* Мис, *слејо* се Прк, *лејше* он Мис, *лејоше* Мар. У рд. прид. увек је: *лејо* Н Мар, *лејла* СЕ Вр Коп, *лејли* МВ Си Др и сл. Уп. и ликове: *иолезали* Ам, *иолезало* Кр.

стићи: През. и имп. су по III врсти: *сидијнем* О Бу Кр, *сидијнемо* Са Бу Па, *сидијну* Ам, *идресијнемо* Тр, *идресијни* СЕ, *сидијни* га Мир, *идресијни* је ако смеш Си, а аорист и рд. прид. по I: *сидијо* ја СБ, *сидијо* Арн Мис, *сидијше* Мис Ст Си, *сидијосмо* Мис О, *сидијомо* Ба, *сидијоше* Ст ВИ Др, *сидијла* је казна Сл, *сидијли* на време Вр и сл. Поред *сидијнемо* Ј забележио сам и: *сидијнућу* те, Нйцо Ам.

саг-(се): През. и имп. иду по III, а аор. и прид. рд. по I врсти: *сајнемо* се Си, *сајнем* се Бу, *сајнеше* се Мис, да се *сајну* Ара, *сајни* главу О, *сајни* се СЕ, *сајни* Си Мир Ве, — он *сајше* главу Прк, *сајосмо* се СЕ, он се *сајо* Арн, *сајо* главу Прк Н, *сајо* се Мис, *сајла* се Мис Ст, *сајли* се Мис. Једном забележен инфинитив припада III врсти: Треба се *сајнути* Др, као и три. придев: Цео дан сам *сајнути* Ст. Двапут сам чуо итератив: *сајсињу* се, да се *сајсиње* Ј.

дићи: През. је, наравно, увек типа: *дијнем* се Си, *дијнем* Си Прк, *дијнем* Ру Тр, *дијнемо* Па Ст СЕ О Вр, *дијнеше* Ту, *иддијну* Ру, *издијне* Сл, *зидијне* Н. Од облика императива имам: *дијни* Ст, *издијни* Вр Па, *иддијни* Кр Кор, *иддијни* Н, *диј* се Мис. Аор. и рд. прид. бележио сам искључиво у I врсти: Ја *дијо* мараму Мис, ја се *дијо* Пру, он се *дијше* Мис, *дијосмо* Мис, *дијомо* се Ам МВ, *дијоше* Мис, он се *дијоше* Бу СЕ. ја *иддијо* главу Арн, *иддијоше* Мис, *дијла* Сл Ру, *дијли* Кр О СЕ Ве и сл.

¹⁰⁰⁸ Забележио сам и лик *занемојне* (Мис).

¹⁰⁰⁹ Уп. нпр.: у Ускоцима „*идможсѣм* (поред *идмоју* и *идмојнем*)” (Станић Ускоци I, 236). У СК—Љ је „*идможсѣм/идмоју* — *идможсѣм*” (Пеш. СК—Љ 173). У источној Херцеговини и околини Колачина паралелно стоје *идможсѣм* и *идмојнем* (Пецо ГИХ 150; Пиж. Колашин 157). *Идможсѣ* и *идмојне* је и у Горобиљу (М. Ник. Гороб. 685), док је већ у Љештанском и Тршићу само *идмојнем* (Тешић Љешт. 230; Ник. Тршић 424).

-бег-: През. је: да *иџбеиџем* Мис, *иџбеиџе* Тр, *иџбеиџу* Па. Од осталих облика затечених у грађи наводим још: *иџбеиџи* Ра Ст Кр, *иџбеиџе* Вр Коп, *иџбеиџе* Н, *иџбеиџе* МВ, *Он иџбеиџи* кући Мис, и *она иџбеиџе* Сл, *Она не-иџбеиџе* Мис, *иџбеиџе* Ам.

рек-: Поред чешћих облика типа: *рџкнџм* О Про, *рџкнџм* Рож *рџкнџш* Мис Кр Са, *рџкнџе* Н Пру Мис Мар, да *рџкнџе* Кр МВ, *рџкнџмо* Мис Рож, *рџкнџу* Мис Рож Мир Сл Н Ду, Спрџма се свџдба за којџ дан *урџкнџу* џни Ме, прибележио сам у два маха форму *урџкнџе*: *Ње она да га урџкнџе* Арн, *Вџштица урџкнџе* неџога МВ.¹⁰¹⁰ Аорист је увек по I врсти: *Јџ рџко* мџторџм О, *рџкок* Мис, *рџкок* Па, *рџко* Кр Ра, *рџче* О, *Кџко тџ рџче* тџ Си, *Тџ рџче* д-џдџш у Лџзаревац Кр, *рџкомо* Ра Прк, *рџкџмо* СБ, *рџкоше* Мис О. И у императиву је: *рџци* СЕ Мис, *рџци* Сл Кор Ду Др.¹⁰¹¹

(-)мак-: Регистрована су два облика презента: да *зџмакнџе* Ст, да га *иџмакнџмо* Си, три потврде аориста: *џна зџмакнџе* Са, *Њн се иџмакнџе* Др, *сџмакнџе* Прк и инф. у футурској конструкцији: *иџмакнџџемо* Н.

црк-: През. је: да *цџркнџм* плџчџћи Мис, да *цџркнџмо* Ст, да *цџркнџу* О, док је аор. увек по I врсти: *Јџ цџрко* виџкајући Вр, *цџрко* Арн, *Мџл џ џн не цџрче* Др, *цџркоше* Арн Мир. Уп. и: *цџркла* О, *цџрко* Вр.

пук-: През. и импер. су по III, а аор. по I врсти: *Чџм иџкнџе* пџшка, *дџђи* Тр, да *иџкнџу* свџ жџнс МВ, — *Иџкнџи* кат си лџд Арн, *иџкнџише* и ви, сџнови мџји Ст, — *рукџњица иџче* Прк, *иџче* пџшка Н, *иџкоше* плџћке Прк. Бележио сам двојаке облике инфинитива: *Неџеш ни тџ иџћи* Мис, *тџ ће иџћи* Ара, да не-смџе ни пџшка *иџкнџише* Ме.

(-)тек-: През. је углавном по III врсти: *зџтекнџу* га Мис, да н-*уџтекнџе* Мис, *уџтекнџу* Мис, џни га *иџрџтекнџу* Н и сл., али и тџмо га *зџтекнџе* МЦ. Аор. је по обрасцу I врсте: *Иџрџтекнџе* ме бџба Си, *џн уџтекнџе* МЦ, *уџтекнџе* Са.

(-)сџд-: През. је практично само по III врсти: *сџднџм* Мис Прк, *сџдне* Мис Ве Ви Па Кор Н Ду Рог, да *сџдне* МЦ, *сџднџмо* Мис Па Бу О, *сџднемо* Н Мар Ра Ман, *сџднџмо* Ј Ме Би, *сџднџше* Прк, *сџдну* Кор Ј, *засџднџмо* Кор, *иџресџдне* ми ракџђа Н и сл., уз ретке изузетке као што су ова два: да *сџдем* Мис, *сџдџмо* МЦ. Аорист је, нормално, увек по I врсти: *сџдо* Прк, *сџдо* З, *сџде* џн, џгреја се и леже Ру, *сџде* брџт Мар, *сџдџмо* Са, *сџдомо* Прк Рог, *сџдоше* Мис. Бележио сам само: *сџсџи* Ме Мис Н, *сџла* О Ту Ве Ту, *сџле* Ст Ви, *сџш* Мис Кр Би, *сџди* Ст, *сџдџше* Мис, *сџше* Ве Рог Бу Мис, *сџше* МЦ и сл.

(-)стати: има промену већине гл. ове групе: *сџџднџм* Вр О Ст Прк Ту, *сџџднџмо* Сп Кор Мис, *сџџдну* Н и сл. — *сџџди* тџ, *дџјете* Ви, -- *сџџдо* Вр Прк, *сџџде* мџчка прџдџ ме Рож, *сџџде* Са Мис Кр Ру Прк, *сџџдџмо*

¹⁰¹⁰ II у Мачви је посведочено *урџкнџу*, *иџрџкнџе* (Ник. Мачва 275).

¹⁰¹¹ Пишући о императиву типа *сџчи*, *иџчи*, *иџчи* у појединим говорима, неки аутори наводе ликове *рџци*, *рџцише* као изузетак, управо једини случај где у овај гл. облик није продрло аналошко *ч*. Цео проблем није методолошко најсрећније постављен јер су различити односи унутар парадигме гл. *рџћи* и, рецимо, *сџћи*. У првих пет облика през. гл. *сџћи* стоји *ч* (*сџчџм*, *сџчџш*, *сџче*, *сџчџмо*, *сџчџше*), којему је тиме утрт пут и у преосталих шест облика (*сџчу*). Из тако унифицираног презента ова африката се лакше преноси и у императив. Не може се, на другој страни, у облицима императива очекивати сугласник *ч* ако он практично изостаје и у презенту.

Са, *сӣадо*мо Рог, *сӣадоше* Ст МЦ Др Са Ба, *зас̄аде* Си, *нес̄аде* Мис СЕ Ба Си, *дсӣадо* Би МЦ Си Про, *дсӣадо*и Бу, једва *ос̄ӣадо* Др, *дсӣаде* О Про Ба, *дсӣасмо* Вр, *дсӣадо*мо Прк Др, *ос̄ӣадо*мо Рог, *дсӣадоше* Мис Про, ја *ус̄ӣадо* Мис Ј, једва се *ус̄ӣадо*к Мис, ја се *ус̄ӣадо* Н, тек се она *ус̄ӣаде* Н, *ус̄ӣаде* О Прк Си Мис Ј, *ус̄ӣаде* Др МВ ВИ Ам, *ус̄ӣаде* ја МЦ, *ус̄ӣадоше* Вр, — *Осӣаће* нико и ништа Мис, *ус̄ӣаће* мртве Па, — *бӣјо дсӣо* Ме, *бӣла дсӣала* Мир, *дсӣале* Ви, *ӣрес̄ӣале* Ру, *дсӣали* Тр Кр и сл.¹⁰¹²

Гл. пасти понаше се као и стати: *ӣднѐм* Па, да *ӣадне* Ме, *ӣадну* Па, *ис̄ӣадне* Ј, *ис̄ӣадне* Ду Рож, дци да *ис̄ӣадну* сејаући Кор, *сӣдне* Рож, — *ӣадо* Вр Кр, *ӣадо*к Мис, *ӣроӣаде* и она СБ, *сӣадоше* Др, *уӣадоше* Па, — *ис̄ӣала* Тр Ст, *ӣрдӣала* Вр и сл.

срести: През. гради углавном по III врсти: *срѐӣнѐи* Мис, *срѐӣнѐи* Ам Ду, Он мѐнѐ *срѐӣне* Си *срѐӣнѐмо* Коп Мис, мѐ се *срѐӣнѐмо* Мис, *срѐӣнѐмо* СБ, *срѐӣну* Мис О, *срѐӣну* се Ара, да *срѐӣну* Ј, поред ређих случајева типа: *срѐӣѐмо* Са, *срѐӣѐмо* Мар, *срѐӣѐм* њѐ двојницу Си. Аор. и рд. прид. увек су по I врсти: Ја њѐ *срѐӣо* Мар, *срѐӣѐ* ме она СЕ, Они нас *срѐӣоше* Мар, *срѐӣошмо* Кр, *срѐӣошмо* Ве Рог Ман Др Арн Мар Ра Про, — *срѐо* Рог Ду, *срѐӣ* Мар, *срѐӣ* смо се Ра, *срѐо* сам Рацу ВИ и сл.

Од гл. (-)дести имам облике: Дѐ се *дѐде* онај мој пијанѐ брѐт? Си, Кѐд ли *дѐде* Љубѐина? О, *заденули* Ру.

Исходиште импулса за прелажење наведених и сличних глагола из I у III врсту истраживачи налазе у домену семантике и(ли) морфологије.¹⁰¹³ Сви ти глаголи су перфективни као и они у чију врсту прелазе. С друге стране, чињеницу да је померање најинтензивније код гл. са през. основном на велар свакако треба објашњавати и потребом диференцијације, тј. избегавања потпуног поклапања са облицима итератива (*сӣӣћи-сӣӣжѐм; сӣӣзати-сӣӣжѐм*).

402. Од гл. *мрѐӣи* у материјалу су се нашле само три потврде вероватно научене фразе: једнѐм се *мрѐ* Мис, једнѐм се *мрѐ* Др, једнѐм се *мрѐ* Ара. Од облика сложених глагола бележио сам: *ѓмрѐм* Ст Си Па, *ѓмрѐмо* Ру, да *ѓмру* Ст и сл. — *ѓмро* Мис О Арн МЦ Бу СЕ Рож Ст Прк ВИ Ба Мар Ам Кор Ме Н Тр СБ Мир, *ѓмрѐ-је* О, *оѓац* им *ѓмро* Мир, *ѓмрѐла* Мис Ра О Про Рог Ду Др Арн, *ѓмрѐло* Ст Рож, *ѓмрѐли* О, *ѓдмрѐле* Мис Ст, млдго је *ѓдмрѐло* СЕ, *ѓдмрѐли* Др Ј Ме, *ѓдмрѐли* МВ, *ѓзумрѐло* Кор, *рѓзумрѐло* ('изумрѐло'; Рог Ду) и сл., поред ређих примера типа: *ѓмрѐо* Др Ара, *ѓмрѐла* Мис, *ѓмрѐло* Па, *ѓдмрѐли* Мис, *Мрѐла* су јој дѐца Си, *мрѐло* Си, *мрѐли* Си, *ѓзумрѐли* Ра, — *ѓмрѐӣи* Рог О, *умрѐӣи* МЦ.

¹⁰¹² Издвајам облик *дсӣану.и*, употребљен при „деклемовању” једне старије епске песме: „Двѐри моји, пѓсти *дсӣану.и*” (Мис), камо је вероватно доспео из метричких потреба. Можда ипак не би требало занемарити чињеницу да је лик *дсӣану.и* регистрован у „ерској” зони, по многим карактеристикама блиској Грузи, где, иначе, напоредо стоје облици: *ѓдкиснуо* — *ѓдкисао*, *лѓмуо* — *лѓао*, *ѓѓанула* — *ѓѓала*, *ѓѓӣнула* — *ѓѓила*, *сѓднула* — *сѓла*, *ѓѓѐѓнула* — *ѓѓѐѓла*, *ѓѓѓӣӣну.и* — *ѓѓѓӣӣ.и* и сл. (Стев. Грузжа 476).

¹⁰¹³ Уп. нпр.: Белић Конјуг. 16; Пеш. СК—Љ 170; Ивић Галши 264.

За радни придев типа *умрела, умрели*, добијен свакако угледањем на облике инфинитива и презентске основе,¹⁰¹⁴ знају многи суседни и даљи, по језичкој структури међусобно упадљиво разнородни и врло удаљени говори.¹⁰¹⁵ У неким, опет, паралелно са наведеним облицима или као једини долазе ликови *умрала, умрала* итд.¹⁰¹⁶ А. Пецо и Б. Милановић су на добром путу када форме *умрала* у ресавском говору тумаче утицајем гл. „на -аши: *умро-умрала* према *чеко-чекала*”.¹⁰¹⁷ Можда је одлучујућу улогу у томе одиграо баш гл. *умираши*, па је према *умирала* добијено *умрала*. Пут за овакво уједначавање био је широм отворен већ самом десилагазијом *р* и стварањем односа *умреши, умрем* — *умрела*.

403. У презенту (и императиву) глагола типа *ирдсирџи*¹⁰¹⁸ налазимо слаби степен (-*ирем*), док је и у инфинитив пренесена стара основа партиципа претерита: *засирџем* Са, *засирџемо* Си, *засирџи* Н, *иддасирџи* Би, *иддасирџе* Вр, *иддасирџемо* Ве, *иддасирџи* Мис Са, да *ирдсирџе* Мис Ду, *ирдсирџем* Тр, *ирдсирџем* ВИ, *ирдсирџемо* Мар, *ирдсирџемо* Мис Прк Вр Ве Бу З, *ирдсирџи* Па Ве, брашно *рдзасирџи* Ј, *рдзасирџи* Ве Ј, *рдзасирџе* Ду, *рдзасирџемо* Кор Ба, *рдзасирџемо* Ј, *рдзасирџемо* Арн, *рдзасирџи* Ам, — *рдзасирџи* Ј Сл, *иддасирџи* Н, *ирдсирџи* Кр Рог, *ирдсирџи* СЕ, *засирџи* З Сл Ј, *засирџи* О, — *засирџи* Би Ру, *ирдсирџи* Би Ру Вр.

Захваљујући у првом реду интензивном раду на терену по упитнику (расветљавање прилика у вези са вокалним *р*), у грађи се нашло доста примера радног придева, и то наравно највише облика јд. м. р.: *засирџо* МЦ Бу Си Мир Рож Арн Ј Са Ба О Мар Ра Ве Ту Ст Ру Ам Ду, *засирџо* Про, *рдзасирџо* Ам, *ирдсирџо* Бу Ме СЕ Са Ба Мар Ра Про Ве Ту Ст Ру Ам Ду Кор Си Мир Рож Арн, *ирдсирџо* Ара, *сасирџо* ВИ Ам Ду, *сасирџо* Ме Ра Про Ве МЦ Би Ту Прк ВИ МВ Си Мир Ара Са, Кџп је *сасирџо* шџму Ба, *сасирџо-се* Кр Ру, *уирџо* га Ру, Од рада се *сасирџо* Мир, поред: *засирџео* З О ВИ МВ, *ирдсирџео* З Бу Ра ВИ МВ, *сасирџео* Па О Ј Бу, поред: *засирџо* СЕ Па Кр Рог Ду Ман Сл Би, *ирдсирџо* О Па Кр Рог Би Ду Ман Ј, *сасирџо* га Прк. Убедљиво претежу ликови типа: *ирдсирџли* Ст Мис О Коп, *ирдсирџла* Тр Ме, *сасирџло се* Са, *сасирџли* Вр, *засирџли* Са Мис, *рдзасирџли* Мис, *рдзасирџло се* МВ, *уирџло* Рог, уз једном регистровано

¹⁰¹⁴ Уз пуну сагласност са оценом А. Пеце и Б. Милановића да је трочлана сонантска секвенца -*мрл-* тешка за изговор, мислим да ликови *умрела, умрели, умрело* ипак нису настали по угледу на рд. прид. гл. на -*еши* (*волела, желела, донела*), него искључиво под утицајем инфинитива и презентса самога гл. *мреши* (Стеван. Бак. 46; Симић Левач 72). На овако размишљање упућују облици *умрела, умрели* у говорима где имамо однос *желела-умрела* (уп. нпр. Мил. Кик. 28 и прилике у нашој зони).

¹⁰¹⁵ Пецо—Милан. Ресава 357; Јовић Трст. 41, 130; Барј. Метохија 226; Стеван. Бак. 46; Белић ДИЈС 482; Богд. ГББП 93; Мил. Кик. 28; Ник. Тршић 424; Павл. Рача 39 итд.

¹⁰¹⁶ Јовић Трст. 41, 130; Пецо—Милан. Ресава 357; Мил. Кик. 28.

¹⁰¹⁷ Пецо—Милан. Ресава 357.

¹⁰¹⁸ Уместо простог глагола *ирџи* бележио сам: *ирџиши* [лан, конопљу] МЦ, *ирџило* МЦ, *ирџило* Рог Си, *ирџило* са трљницама Ме, *ирџу* Ман, *ирџила* Ра, *исирџили* Ду, *исирџило* Ра МЦ, *уирџиши* Би, *ирџило* Бу Мис Ст Ј, *ирџила* О, *ирџили* СЕ и сл. Справа за одвајање поздера од кучина зове се *ирџица* Бу О, односно *ирџица* Би МЦ Ру Ра Ман, мн. *ирџице* Ду а њен горњи, покретни део — *ирџац*: направу *ирџац* Ст.

са̄ӣрели га Вр.¹⁰¹⁹ С друге стране, у Ра сам чуо и облик през. *да̄ ӣр̄д̄сӣр̄мо*, свакако настао продирањем основе инфинитива у презент. Да је трпни придев од ових глагола увек типа *зас̄ӣрвен*, речено је раније (т. 370).

За већу отпорност *р* у облицима радног придева типа *зас̄ӣро* неоспорно су заслужни инфинитив (*зас̄ӣриши*) и трпни придев (*зас̄ӣрвен*). Отуда и не изненађује однос *умреиши*: *зас̄ӣриши* и *умро* : *зас̄ӣро*/*зас̄ӣрео*/*зас̄ӣро*, карактеристичан за ово подручје. Потпуну десилабизацију *р* у облицима типа *умро* није спречавала нека обавеза у парадигматском низу, јер инфинитив гласи *умреиши*, а уз то практично и нема облика трпног придева.

Глаголи типа *ӣрос̄ӣриши* слично се владају и у околини Раче, где Павловић налази: *ӣр̄д̄сӣрем*, импер.: *ӣр̄д̄сӣри*, рд. придев: *ӣр̄д̄сӣро* и *ӣр̄д̄сӣрео*, *ӣр̄д̄сӣрла* и *ӣр̄д̄сӣрела*, трпни придев: *ӣрос̄ӣрвен*, *ӣрос̄ӣрвена* (Павл. Рача 38). Још је већа подударност наше зоне и Грузе, у којој напоредо коегзистирају ликови: *дӣӣреиши* и *дӣӣриши*, *сӣӣреиши* и *сӣӣриши*, *са̄ӣӣреиши* и *са̄ӣӣриши*, *ӣрос̄ӣриши* и *ӣрос̄ӣреиши*, *ӣодас̄ӣриши* и *ӣодас̄ӣреиши* и сл.; *дӣӣриша* и *оӣр̄вена*, *оӣр̄вен* и *дӣӣри*, *ӣӣриша* и *уӣр̄вена*, *на̄ӣӣришо* и *на̄ӣӣр̄вено*, *ӣд̄дас̄ӣришо* и *ӣд̄дас̄ӣрвено*¹⁰²⁰ и сл. Ту је: *дӣӣро* и *дӣӣр̄о*, *са̄ӣро* и *са̄ӣр̄о*, али само: *за̄ӣро*, *на̄ӣро*, *ӣр̄д̄сӣро*, *ӣд̄дас̄ӣро*, *за̄сӣро*, *ӣр̄д̄дро*, *ӣр̄д̄дро*, *д̄дро*, *д̄дадро*, *за̄дро*, *на̄дро*, *ӣӣро*, *за̄ӣро*, *ӣд̄дуӣро*, *ӣр̄д̄жд̄ро*, *на̄вро*.¹⁰²¹ Увек је, наравно: *ӣӣр̄ла*, *дӣӣр̄ла*, *за̄ӣр̄ла*, *за̄сӣр̄ла*, *ӣр̄д̄др̄ла*, *за̄др̄ла*, *ӣӣр̄ла*, *ӣр̄д̄жд̄р̄ла*, *на̄вр̄ла* и сл. (Стев. Груза 478—479). Код Галипољаца је: *ӣр̄д̄сӣрес*, *ӣрс̄ӣр̄ли*, *ӣрс̄ӣришо* (Ивић Галип. 269—270), у Левчу: *за̄ӣрей-**-за̄ӣрео*, али и *за̄ӣро*, *са̄ӣро* (Симић Левач 405), а у трстеничком крају: *ӣрос̄ӣреиши*, *ӣр̄д̄сӣрем*, *ӣр̄д̄сӣрео*, *ӣр̄д̄сӣреиши* (Јовић Трст. 130).

404. Гл. надуги (се) пришао је IV врсти:¹⁰²² *руке на̄дују* Ве, *на̄дује се* Арн Са, *на̄дује ме* ВИ, а тако и: *За̄дује се* ма̄ло кад уједе стршљен Си, *од̄а̄дује* Си. Облици трпног придева (*на̄дујене*, *ӣода̄дујено*) наведени су у т. 372.

405. И сложени глаголи од корена *па-* имају през. основу по II врсти (*ӣењ-*): *ӣсӣењеиши* се МЦ, *па се ӣдӣење* Вр, *да се ӣдӣење* Би, *ка се ӣдӣење* Ме, *ӣдӣење се* О, *ӣдӣење се* Ра Мир Рож, *ӣдӣење-се* Мар, *о̄на се ӣдӣење* Ам, Буранија *се усид̄ење* Мар, *ӣдӣењу* Рог, И *одак* лӯкац *ӣдӣењу*

¹⁰¹⁹ Забележио сам и облике *ӣд̄дуӣро* Прк, *д̄дуӣр̄ла се* Ра, али немам ниједне потврде инфинитива, а на основу наведених облика не може се установити његов лик (*-ӣриши* или *-ӣреиши*).

¹⁰²⁰ Не мало изненађује акценат облика трпног придева *оӣр̄вена*, *оӣр̄вен*, *уӣр̄вена*, *на̄ӣр̄вено*, *ӣодас̄ӣрвено* и сл. које аутор доследно тако бележи, јер је у колизији са оним што и с̄ам Стевовић, уосталом, каже за тамошње акценатске прилике (Груза 419—424). У тој позицији нема на територији Шумадије /'/' јер се стари /'/' са ултима на кратку ленутиму преноси као /'/' (сама Груза нпр.) или долази до тзв. кановачког дужења. У „ерским” селима наше зоне, као што смо видели, бележено је *ӣрос̄ӣрвено* и сл., а у осталим — *ӣрос̄ӣрејено* и сл.

¹⁰²¹ У Грузи је и *ӣро*, *ӣӣрс*, поред *ӣӣр̄о* и само *ӣӣр̄ла* и сл. (Стев. Груза 478).

¹⁰²² Као и у Левчу и Рачи (Симић Левач 406; Павл. Рача 37), за разлику од Галипољаца, код којих промена овога глагола „одговара књижевној” (Ивић Галип. 273).

на таван Си, *йойењу* Мар, *йойењу се* Ра, *йдиењу се* Про Ара, *они се йдиењу* Мир, *горе се йдиењу* Ј. Презентске облике оваквих глагола по II врсти налазили су, истина не често, истраживачи К—Р и Ш—В дијалекта.¹⁰²³

ГЛАГОЛИ II ВРСТЕ

406. Гл. *бријати* (се) има промену по II и VI Белићевој врсти (карта 26). Презент типа *бријем* (се) карактеристичан је углавном за она „ерска“ села у којима доминира новија акцентуација. Са њима у овом детаљу изгледа још једино иду колубарска насеља Пркосава и Прогореоци. Ево примера: *брије се* Бу О Мис, *брију се* Бу О СЕ, *па се брију* СЕ, *брију* Про, *брије се* СЕ Про, *обријем* Коп Вр, *да се обријем* Бу Прк, *па се обрије* Прк, *да се обријем* Прк Мис.

На другој страни су сва космајска, већина колубарских, а од „ерских“ места Марковац. Стојник „Ерски“ је и овде — прелазно село. Наводим део потврда промене по VI врсти: *бријам се* Си З Ј, *бријам се* Ду, *брија се* СБ Мар Ам Кор Рог Ман Сл Др Мир Рож Арн, *брија се* Ра Мар Па Ј Ве Ту Ст Ру ВИ Пру Мир МВ Ду Ара Са З Ба МЦ Би, *да се брија* Рог, *да се обрија* Рог Ту, *бријати се* Си, *бријам се* Ман Си, *бријамо* З, *бријати се* Си, *да се бријати* Ман, *бријају* Ту ВИ Др Са З Ба МЦ Би, *бријају се* СЕ Мар Кор СБ Ду Ман Арн Сл Др Рож, *бријају се* Ме Ба Ра Ј Па Ст Тр Ру Пру МВ Си Ара, *обријаж се* Ту, *Он се обријао* Ј и сл.

Не искључујући могућност да се, првенствено у пограничним селима двеју јасно оцртаних зона, могу појавити облици другачији од ових чији је један део изложен, мислим да корпус од више стотина потврда ипак верно одсликава унутрашњу диференцијацију и пружа поуздан ослонац за упоређивање наше територије са суседним идиомима.

Резултати досадашњих истраживања (а у њима претежу расправе у којима, на жалост, нема података о овоме глаголу) говоре да онај већи део наше области хармонира са К—Р и С—В тереном.¹⁰²⁴ Изгледа да већина, бар досад испитаних, говора Ш—В базе зна за двојаку промену,¹⁰²⁵ док са „ерском“ зоном у још једној појединости иду западносрбијански говори источнохерцеговачког типа.¹⁰²⁶

407. Гл. *йкѝати* Прк Мар Ду Ман Мир Ара гради презент (карта 27) на три начина:

г) Најобичнији је модел *йкѝем-йкѝем*, који покрива практично целу територију: *йкѝем* Бу Прк Пру Ду Сл Мир Ара З Ба Кр СБ Кор Ман Рож Ј Ру Вр Ту Рог МЦ, *йкѝем* Бу О Мар Мис Па Ве Ме Би Ст Рог

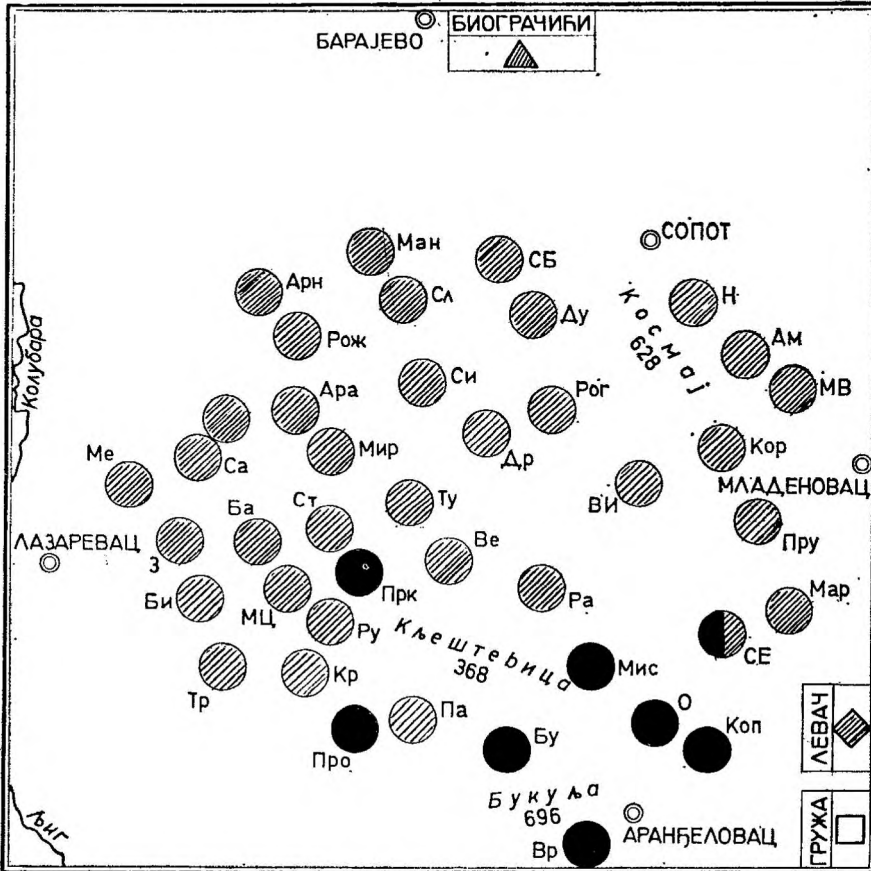
¹⁰²³ Симић Левач 406; Поп. Госпођ. 198. Тако је и у галипољском (Ивић Галип. 273).

¹⁰²⁴ Симић Левач 414; Ивић Биогра. (и за Гоч) 168; Павл. Рача 39 (чешће по VI, а ређе по II врсти).

¹⁰²⁵ Ник. Мачва 275; Ник. Срем 355; Мил. Кик. 28. У ваљевској Колубари је само *бријем се* (Ник. Кол. 55).

¹⁰²⁶ Ник. Тршић 425; М. Ник. Гороб. 686; Тешин. Љешт. 231.

КАРТА БР. 26: Презент глагола *бријати* (се)

ЛЕГЕНДА:

- бријам (се)
- бријем (се)
- бријем (се) // бријам (се)

Про Прк Пру Рог Др Тр Арн Ара Са МЦ Ба, *ѿкѣ* Бу О Ара Коп Мар Ду Мис Ман Сл Про СЕ Мис Прк Пру Кор Ам Ман Др Н Си Мир Арн Ара Са МЦ Ба, нѣ-*ѿкѣ* Арн, *ѿкѣ се* СБ, да се *ѿкѣ* Би СЕ, *ѿкѣмо* Ам Са Н Рог СБ Ман Сл Ду Си Арн Рож Вр Ст Ру Бу О Мар Мис З МЦ Па Ве Ра Прк ВИ Кор Ту, *ѿкѣше* Си, *ѿкѣдѹ*, *ѿкѣдѹ*, *ѿкѣдѹ*, *ѿкѣдѹ*, *ѿкѣдѹ-се*, *ѿкѹ* (в. т. 333, 334). Треба имати у виду податак да овакав презент имају сви записани облици сложеног глагола: *изѿѿкем* Ра Кор, *изѿѿкѣм* ВИ, *изѿѿкем* ВИ, *изѿѿкеш* Бу Ве, *изѿѿкеш* МВ Пру, *изѿѿкеш* Мир, *изѿѿкеш* Би, *изѿѿке* Вр О Бу Мис Па Ве Про Кор Ара Ру Ме Ба, *изѿѿке* Др, *изѿѿкемо* Мис Прк Кор Ара МЦ, *изѿѿкѣмо* Мис, *изѿѿкемо* Ра СБ Ман Рож Сл, *изѿѿкѣмо* Арн, *нѿѿкеш* Ра, *нѿѿкѣ* чарѣпа Тр, па се *нѿѿке* пешкира Рог, *ѿдѿѿке* Мис, *ѿдѿѿке* Ру, *ѿдѿѿкемо* Мис, *ѿдѿѿкеш* Рог, докле нѣ *сѿѿкеш* Би, журила да *сѿѿкем* Ј, *ѿѿкеш* Бу Прк, *ѿѿкеш* МВ, *изѿѿку*, *изѿѿку*, *ѿѿлими се ѿдѿѿку* (в. т. 333, 334) и сл.

б) Знатно ређе *ѿкаѿѿи* има презент као глаголи типа *смеѿѿѿи се*, *сеѿѿѿи*: *ѿкѣјем* Бу Са, нѣ *ѿкејем* Ту, *ѿкѣјеш* Бу Н Ра Прк МВ Мир Са, *ѿкѣје* Бу О Про Н Вр Рог Са, Нѿко нѣ *ѿкеје* Ј, *ѿкѣје се* Ра Си Н Са, сѿмо се *ѿкѣје* МВ, па [се] пѿсе *ѿкѣје* Н, *ѿкѣјемо* Н Ра Кор Рог Ј Ту, *ѿкѣјемо* Ј, *ѿкѣмо* Рог, *ѿкѣјѹ* Бу, *ѿкѣјѹ* Др Ј Са, *ѿкѣјѹ се* Са, *ѿкѣјѹ* Рог Са Ј З, *ѿкѣјѹ се* Са и сл.

в) У осам села (пет космајских, два колубарска и пограничном „ерском” Марковцу) бележио сам презент овога глагола по VI врсти: *ѿкѿм* (3 × Кор), *ѿкѿш* Ара Ме Кор Си, *ѿкѿ* Си, те се *ѿкѿ* МВ, *ѿкѿ се* Ме, *ѿѿкѿмо* Мар, *ѿкѿмо* МВ Си Н СБ, *ѿкѿју* Кор, *ѿкѿду* МВ Кор, *ѿкѿдѹ* Ме. Пада у очи чињеница да су потврде овакве парадигме (сви наведени примери истргнути су из монолога врло старих информатора) и ниједан није добијен непосредним постављањем питања из квестинара) углавном везане за северни део наше територије. Мада није упутно изводити неке дубље закључке на основу података посведочених у свега осам села, не треба занемарити ни чињеницу да промена гл. *ѿкаѿѿи* по VI врсти карактерише цео северни, већи део III—V дијалекта. Тако је, изгледа, у целој Војводини,¹⁰²⁷ као и у Мачви и Поцерини.¹⁰²⁸ У Вуковом Тршићу такође имамо *ѿкѿм-ѿкѿју*,¹⁰²⁹ али већ у Горобиљу срећемо *ѿкѣм-ѿкѹ*, док је у Љештанском чешће *чѣм-чѹ* а ређе *ѿкѣм-ѿкѹ*.¹⁰³⁰ Досадашња истраживања говоре да модел *ѿкем-ѿкеш* обухвата највећи део K—P и C—V дијалекатског подручја и суседну Грузу.¹⁰³¹ Са севером наше области донекле заједно иду ваљевска Колубара са такође тројаком променом: *ѿзачѣ*, *изѿѿке* и *изѿѿка*¹⁰³² и Чумић, где Д. Барјак-

¹⁰²⁷ Мил. Кик. (поред промене по II врсти?) 28; Ивић Банат 152; Поп. Госпођ. 203; Ивић Ловра 197. За Срем: Поп. Треће лице 117 (*ѿкаду* у Чалми); Сек. Текстови 268 (*ѿкѿм* у Голубинцима).

¹⁰²⁸ Ник. Мачва 277; Моск. Поцер. 84.

¹⁰²⁹ Ник. Тршић 425.

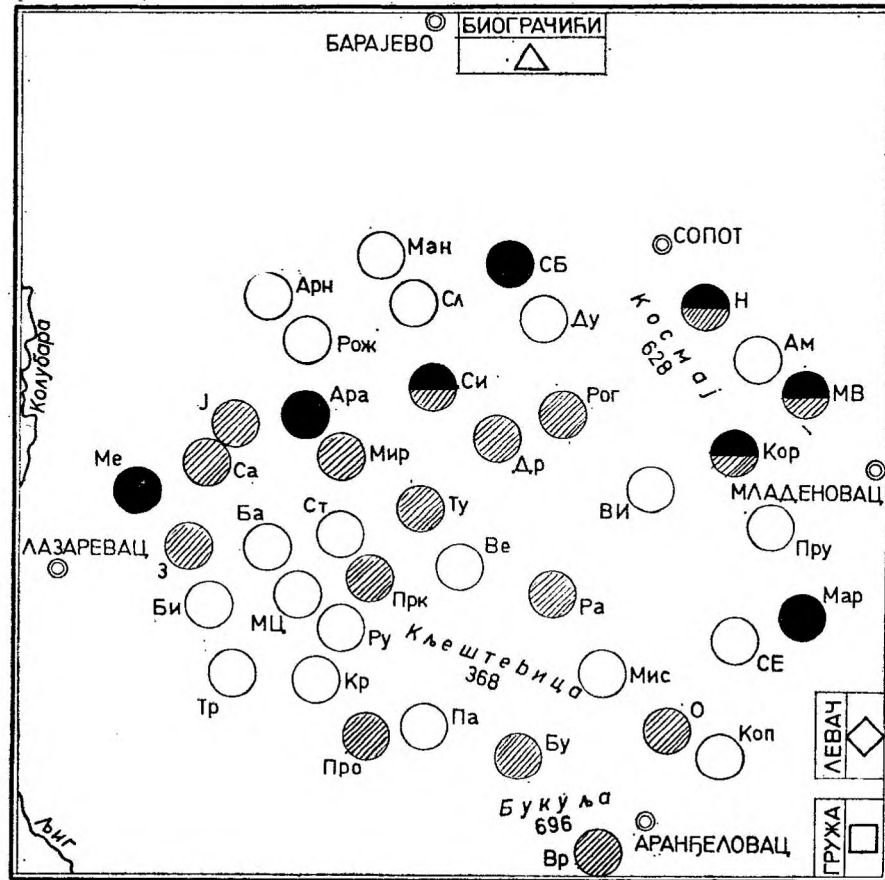
¹⁰³⁰ М. Ник. Гороб. 686; Тешић Љешт. 231.

¹⁰³¹ Уп. нпр.: Јовић Трст. 131; Алекс.—Вуком. Жупа 308; Симић Левач 415; Стојан. Врњци 217; Ивић Биоград. (за Гоч) 167; Ивић Биоград. 167; Павл. Рача 39 (ређе: *ѿкѣм*); Стев. Груза 482.

¹⁰³² Ншк. Кол. 55.

КАРТА БР. 27: Презент глагола *ћкаћи*

ЛЕГЕНДА:

- ткејем
- ткам
- ткејем // ткам

Напомена: Презент *ћкем-ћкеи* бележен је у свим селима.

таревих бележи *ѡкѡм-ѡкѡи* поред *ѡкѡјем-ѡкѡјети*.¹⁰³³ У Ресави се *ѡкаѡи* мења искључиво по VI врсти, док Елезовић у свом Речнику наводи паралелно *ѡкѡм* и *ѡкѡјем*.¹⁰³⁴ Поменимо после свега и *чѡм*, *дѡчем*, *издѡчеш*, *чѡ*, *чѡмо*, *чѡју* у галипољском.¹⁰³⁵

Од осталих облика овога глагола наводим:

— гл. придев радни: *ѡкѡла* Мир Рож Ме, *ѡкѡло се* Ду МЦ, *ѡкѡли* О Мар Мис Про Ра Кор Ара, *ѡкѡле* Мис Прк Коп Ман, *ѡкѡо* Прк, *ѡза-ѡкѡли* Па Ба, *ѡзѡйкали* Арн Ба, *ѡзѡйкала* Кор Рог МЦ, *изѡйкала* Ј и сл., поред: *ѡкѡли* (према облицима презента; Ме);

императив: *ѡкѡ* Бу О Прк Кор Ам Др Си МЦ Мар, *ѡкѡј* МВ Н Кор, поред једном записаног лика *чѡ*: *Чѡ* како ђеш Ам. Облици трп. прид. дати су раније, у т. 363.

ГЛАГОЛИ III ВРСТЕ

408. Глаголи III врсте добро чувају инф. основу на ну: *брѡнуѡи* Мис, *увѡнуло* Мис, *вѡкнули* Арн, *врѡнуо* Ра, *врѡнула* Би, *вѡскрснуо* Арн, *ѡнуло се* Прк, *крѡнули* Бу, *корѡкнула* Си, *корѡкнуо* Мис, *кѡкнула* Мис Ман, *ѡднуло* Ра, *ћѡинуо* Мис, док се није *свануло* Рож и сл. Ово помињемо због тога што у неким говорима III—V дијалекта глаголи на -нж- имају инф. основу на -ни-. Прецизније речено — такве прилике карактеришу крајњи север и запад војвођанских говора.¹⁰³⁶

409. На другој страни глаголи *замѡниѡи*, *намѡниѡи* и сл. мењају се по III и VII врсти:

— *земѡнула* Ј, *замѡнули* Ме, *измѡнућу* ти зѡбе ВИ, Пђно је се *измѡнуло* Арн, *измѡнуло се* Ара, *намѡнеш* Ба Бу Рож, *ѡромѡнуѡи* Мир Арн Бу, *ѡромѡнемо* Мир, *ѡромѡнућемо* Арн, *ѡромѡнуло*, *ѡромѡнуће* Арн, *размѡнули* Си и сл.¹⁰³⁷

— *замѡниѡи* Бу Би Мар Ве Ру, *замѡнијо* Мис Ру, *замѡнили* Кр, *замѡнила* Мис, *замѡнило* Тр, *измѡнила* Мис Вр, *измѡнила-се* Вр, *измѡнило* Мис, *намѡнимо* Бу Ара, *намѡниши* Ме, *ѡромѡниѡи* Рог, *ѡромѡнијо* Си, *ѡромѡнили* Ру, *ѡромѡниши* Ме, *размѡнила* ВИ, *смѡнили* Мар и сл. Стекао сам утисак да су примери по VII врсти ипак чешћи.¹⁰³⁸ У Арнајеву сам за-

¹⁰³³ Барј. Чумић 20.

¹⁰³⁴ Пецо—Милан. Ресава 351; Елез. Речник II, 323.

¹⁰³⁵ Ивић Галип. 274.

¹⁰³⁶ Ник. Срем 355; Ивић Банат 155; Мил. Крк. 28; Поп. Госпођ. 25, 199; Ивић Дијалект. 78. Тако је и у говору осјечких и даљских Срба (Секереш Оспјек 143; Секереш Даљ 146).

¹⁰³⁷ Општепозната карактеристика говора III—V базе: Ник. Мачва 276; Ник. Срем 356; Ивић Ловра 197; Поп. Госпођ. 199—200.

¹⁰³⁸ У Тулежу сам од гл. *чѡниѡи* записао следеће облике: *нѡчѡнѡмо*, та се сновѡљка *нѡчѡне*, поред: *нѡчѡни се* сновѡљка. Материјал је оскудан и недовољан за озбиљнију и дубљу анализу и успоредбу са приликама у другим говорима. Можда код тумачења ове интересантне појединости треба поћи од угледања на през. гл. *начѡиши*, *начѡиѡиши* (према *начѡне*, *начѡиње* и — *начѡне*?). У сваком случају, ово се не може довести у везу са инф. типа *чѡниѡи* (ијекавски староцрногорски, источнохерцеговачки говор и нпр.) односно са облицима типа *чѡнѡла* (К—Р, С—В терен).

писао и инф. *извињуџи* (Ě, то ћеш *извињуџи*), дакле у лику све присутнијем у савременом језику, одакле се вероватно и шири по народним говорима. Одступање од стандардне норме и овдашњих прилика представљају и облици *оцѣнуо*, *ѣроцѣнуо* Си.

Судећи по форми *ѣрнѣм*: само *ѣрнѣм* Кр гл. *ѣрнуџи* гради презент по III Белићевој врсти.

410. У говорима Ш—В и С—В дијалекта по правилу изостаје *-н-* у гл. *меџнуџи*.¹⁰³⁹ И ја сам практично бележио једино такве облике, без обзира на то да ли су грађени од през. или инф. основе: *меџѣм* О Мис Ст Кор Н МЦ Вр Ман, *меџѣш* Па Ра Кор Би МВ Н Ду Сл Рож Рог Ј СЕ Про, *меџѣш* Ве, *меџѣ* Пру Ду З, *меџѣмо* Мис О Па МВ Ве Ра ВИ Рог Про СЕ Ј, *меџѣмо* Ст Ве Мис Прк Кор Ме МЦ О Ба СЕ, *меџѣше* Ве, *меџу* Ве Ра ВИ Рог Ме Ру Вр Мис МВ Па Прк Н Ман Ме Би, *меџу* О, *меџу-се* СЕ, *меџу* Па Прк, *меџи* О Па Прк Кор МВ Н Ман Ме Би, *ѣодмеџѣм* Кор, *ѣодмеџу* Ам Н, *ѣромџѣ се* у ђавола Са, — *меџуо* Мис Ара Ј Мир СЕ, *меџуо* Ам Н Ду Рог Ј Ман, *меџо* Ба, *меџула* Ј Бу О Арн Па Прк *меџула* Н Ам, *меџла* Рож, *меџули* Бу О Ј, *меџуше* Мис Прк, *меџућу* Па, *меџућо* Па Прк О Рож, *меџућо* слѣво Н МВ, *меџућо* Ам, *меџући* Н, *меџућѣ* Рож, *меџућѣ* Бу Рож Мис Па, *меџућѣ* Ам, *меџућѣ* даске Ман, *зѣмеџуо се* Би, *Он се зѣмеџуо* Мис, *одмеџуо се* Ра, *размеџуло* нѣге Прк, *ѣмеџла се* Ст и сл. Од опште слике одударају свега два примера: *меџнула* Ј, *меџнѣмо* О.¹⁰⁴⁰

¹⁰³⁹ Ник. Кол. 55; Поп. Госпођ. (*меџуџи/меџиџи*) 200; Ивић Ловра 197; Мил. Кик. (*меџуџи/меџиџи*) 28; Ник. Мачва (*меџнуџи/меџуџи/меџиџи*) 275; Ивић Дијалект. 72; Ивић Биогра. 168; Павл. Рача 40; Ивић Хере 341. Гл. *меџнуџи* у Тршићу гласи: *меџнуџи/меџнуџи* и *меџуџи* (Ник. Тршић 425).

¹⁰⁴⁰ По И. Поповићу „код глагола *меџуџи* (*меџиџи*) није јасно како је изгубио своје *-н-*; гласовним путем би се пре очекивало да се у групи *-џн-* изгуби први елемент; морфолошки, опет, требало би очекивати наслањање на неки други глагол, што не налазимо” (Поп. Госпођ. 200). Објашњење, ако оно уопште постоји, треба тражити у домену (или спрези) фонетике и морфологије. Већ је (в. т. 398) помињана могућност настанка ових облика путем дисимилације. Пред природнијим, фонетски логичнијим, губљењем првог елемента у секвенци *-џн-* (група *-дн-* елиминисана је у многим говорима испадањем првог дентала) испречиле би се семантика и морфологија. Тако добијени облици превише би се удаљили од основе глагола којем припадају: *менѣм*, *менѣш* . . . *мени* изгубили би практично сваку везу са основом *меџ*. С друге стране, процес дисимилације могао је бити потпомогнут наслањањем на гл. *меџџи*. Уосталом, не треба одбацити могућност да је иницијатива за настанак *меџуџи* управо и потекла од трајног одн. итеративног лика истога глагола. Ослонац за овакву претпоставку налазим у чињеници да уједначавање глаголских основа није ни ретка ни необична појава у нашим дијалектима. Уједначавање је често управо на терену карактеристичном по гл. *меџуџи* (*меџиџи*). Унифицирање двеју основа, настало на морфолошким прекрајањима, најизразитије је код гл. Белићеве V врсте, којој припада и наше *меџџи*. Тако су према старијем и правилном односу *меџџи* — *меџѣм* (Белић Конјуг. 24) добијена још два, у нар. говорима честа, модела: а) *меџџи* — *меџѣм* и б) *меџџи* — *меџѣм*. У оба случаја гл. *меџџи* прелази из V у VI врсту. Није редак ни образац *меџџи* — *меџѣм*, који овај гл. преводи у II врсту. Нашој претпоставци о утицају гл. *меџџи* на *меџнуџи* не противрече ни местимични односи *меџџи* — *меџуџи* (*меџиџи*), који би морали бити новијег порекла, свакако млађи од односа *меџџи* — *меџуџи*.

411. Известан број глагола III врсте има аорист, а ређе и гл. прид. радни по I: *изиби* војска Мис, *изибосмо* Мис, *идибе* Си Про Ба Мис, *изибоше* Ме Мис Ве Прк МЦ, *изйбоше* Ам, *идйбоше* Ст, *уибоше* српска имена Ме и сл., поред: *идинуше* Мис,¹⁰⁴¹ — *одма се крѣше* Бу, *крѣше* војска Прк, *Он скѣчи и крѣше* Прк, *крѣше се* војска Прк, *крѣшоше* Кор О Ам, *накрѣше* Са, *Ја окрѣшо* у поток Н, *окрѣшо-се* Кр Вр, *ја се окрѣшо* ВИ, *Ја се окрѣшо* Ам, *окрѣше* О, *Он се окрѣше* Ст и сл., поред: *крѣнуше* Ам; — *дбрио се* Прк, *Ја се дбрио* Прк Про, *обрѣше се* ја Ман, *он дбрише* Ам; — *дбрише* Арн, *дбрише се* Арн Прк, *дбришомо* Ст Про, *оикйде* Н и сл., поред: *обрну се* ја Прк; — *Биле ми нѣге љрѣмрзле* МЦ, *Биле му љрѣмрзле нѣге* Прк; — *ка се бйде сйѣло* Ту, *Сйѣло* га добро Н; — *Ја љрско о-цйглу* Др, — *ја љрѣйшйшо* СБ, *љрѣйшла* зйма, брѣ, *дпасно* Про, поред: *љрѣйшнуло* Ст; — *Кйсла* код оваца Ст; — *уйрѣли* добре коње Ам, *исйрѣо* га Ба; — *васкрсо* Мис, *васкрсо* З, *васкресо* Си, поред: *Воскрѣсно се* на небо Н, *васкрсно* Арн, *васкресно* Мис, *васкреснуо* Са, *воскрѣснуо* Си, *васкреснуо* Арн и сл.

ГЛАГОЛИ IV ВРСТЕ

412. Глаголи типа *смириваши* често морфему *-ива-* преносе и у презентску основу, чиме практично прелазе у VI врсту: *избацива* ВИ Кр Мир Са Бу Мис Па Про, *убрисива* Про, *избацивам* Ј, *Нѣ-можем* и *нѣ видим* па н-йдѣм ал *вако љојурчивам* („идем погурено, бауљам?”; Арн), *развљивам* Арн, *завирива* Ст, *извирива* Па ВИ Ара, *извирива* Ту Ара, *одјајивају* Мис, *задуживаши* Бу, *одуживај* Па, *услѣбљива се* З, *исказиваши* Ман, *показива* Про З, *искашљива се* Ара, *скраћиваши* ВИ, *укључиваши* Мис, *оикачива* Про, *закачивају* Рож, *љрикачива* Тр, *Ја се не љрекучивам* Би, *љрокисива* Ара, *замазива* Ту, *намењивамо* Мир, *те се смењивају* Ме, *Нйко не љремфива* Мис, *зайисива* Мис, *исйишйва* Бу, *исйишйвају* Бу, *расйишйвам се* ВИ, *не исйлаћива се* Мир, *исйлаћиваши* Мис, *љромашйва* Вр, *ојрасива* З, *наређива* Мис, *сређива* Кр, *сређивају* МЦ, *да се уређива* Кор, *зарезива* Мис Ру, *па се обрзива* Ме, *изручива* Мис, *насаћивају* Ме, *љослуживају* МЦ, *смењива се* Мис, *смирива* Мис, *сређивају се* МЦ, *исйражива* Ба, *уйојрѣбљива* Ман, *извйишљиваши* лампу Са, *увйишљиваши* Са, *зафљива* Ара *дочѣкивамо* Рож, *сачѣкива* Мис, *па се љрѣчишйвамо* Арн, *зашйишйва* Рож и сл.

Знатно су ређи примери са основном презентом на *-ује-*: *избациује* О Ба, *одбациују* О, *убациују* МВ, *љобеђује* Са, *љровирујуши* Кр, *зайрађујем* Кр, *одужују* Ара, *љрѣземљујуши* („презевљујеш”) и *љупаш* Рож, *разјарују* Мис,

¹⁰⁴¹ За усамљене облике *идибе* Ст, *изидоше* Мис објашњење се може тражити и у случајном, тренутном изговору двају информатора, мада се не сме занемарити податак да у неким источнобосанским говорима (по мом материјалу из околине Кладња, Олова, Хан-Пијеска) аорист гл. *љојнуши* практично једино и гласи тако: *идйде*, *изидосмо*, *изидосйе*, *изидошѣ* и сл. За сада не располажемо подацима за одређивање арее ове интересантне појаве, те не смемо искључити могућност њеног потврђивања и у западносрбијанском међупростору. Иначе мислим да су облици *љојидоше* и сл. настали угледањем на ликове *сйадоше* и сл.; према моделу *сйанем*: *сйадоше* добијен је и однос *љојнем*: *љојидоше*.

казујем ВИ Ј, кажује Би, укључујем Па, залџљује Ј, замџујем Кр, омазујем Бу, смањује Си, замџују Кр, смџују Ј, узнемирујем Др, заирашује Би, расиљајује Би, одређује Рог, наређују Ра Про, уређују Кр, разваљује ВИ, расиорџује Коп О, расирује Вр, сређујемо Бу, носкуљују Ру, Оно се расиљајује Мис, иришискујем Ј, иоиражује се Ра, сарањује, сарањују Мис, дочекују СЕ, сачекујемо Мис, оирављује се Мис и сл.

Прелазак суфикса *-ива-* у презентску основу спада у особину војвођанских, славонских и неких северносрбијанских говора.¹⁰⁴² Облици као што су *зайисивам*, *разваљивам* настали су према презенту глагола типа *иоикиваиш*, код којих се помоћу *-иваиш* граде несвршени од свршених глагола на *-оваиш*. Наслањањем на однос *иоикиваиш* — *иоикивам* добијено је временом и *разваљиваиш* — *разваљивам*.

413. Презент глагола сложених од *-бациваиш* понекад се гради као од гл. типа *ирицаиш*: *Избаца* се она плџва Ве, *одбацаиш* сламу Мир, *иребџац* преко рамена Ве, *убџац* тамо Ве. Знатно су чешћи облици типа: *избацује* О Ба, *одбацују* О, *иребџује* Ба, *убџује* Ам, *убџују* МВ, а такође најчешћи — грађени по моделу о којем је било речи у претходној тачки: *избациваиш* Ме, *избацивају* Ст, *избацивамо* Арн, *иребџива* Коп, *иребџивамо* Про, *одбацива се* СЕ, *убџива* ВИ и сл.

414. Гл. *рашоваиш* чешће иде по VII врсти: да *рашо* Рож, стално *рашо* Ст, државе *раше* Прк, *раш*и Ми Рож Н Ман, *рашо*и Рож, да пџчну да *рашо* Ме, *раш*ило се Сл и сл., поред: *рашо*во Вр, *раш*овали Мис, *раш*овало се Вр. Напомињем да између *рашо*иш и *рашо*ваиш нема видске разлике: оба су несвршена.

415. Поред *ношвају* Ту З, забележио сам и *ношвај* Вр. Облици на *-ева-* су карактеристични за говор околине Раче.¹⁰⁴³

416. Гл. *сломиш* прешао је из VII у IV врсту: *сломије* Вр Бу Коп Про Ман Рож Ме МЦ, *сломије се* МВ МЦ, *сломијемо* О Про Ј, *сломију* СЕ Са и сл. Ретке потврде промене по VII врсти бележио сам у „ерским” селима: да *сломи* Бу, *иредломи* О, *сломи*мо колач СЕ. И у „ерској” зони они су убедљиво ређи од претходних.

417. Гл. *даваиш* и *иознаваиш* имају промену као и у књ. јез.: *дајем* Коп, *дајем* ВИ, *дајем* Рог, *дајџ* Бу Ба, *дајџ се* Про Мир Ру, *дајџ* Рож, *дајџемо* Бу Мис Па, *дајџ* Бу СЕ Мис Мир Рож, да се *дајџ* Рог, *дајџ* ВИ Мар Ру, *дајџ се* Са, *ддајџ* Вр, *иродџеиш* Мис, *иредџемо* Рож, *иродџу* Мис, што се *удџу* Мис Ст, *дајџ* Мис, *иродџи* Др и сл.; *идзнџем* Мис Прк, *идзнџем* Мис Ра Са, *идзнџе* Би, *идзнџемо* Ст, *идзнџемо*, *идзнџеиш* Н и сл., поред: не *иридизнава* Тр. У лику *давајући*, вероватно, не треба гледати траг през. типа *дава-*, него још један доказ губљења осећања за гл. прилог *садашњи*.

¹⁰⁴² Мил. Кик. 28—29; Ивић Банат (*обрађиву*) 152; Ивић Хере 341; Поп. Госпољ. 201—202; Ник. Срем 356; Моск. Диј. карта 26; Ивић Дијалект. 72; Ивштић Посавски II, 66; Финка—Шојат Винковци 112; Моск. Поцер. V, 90—91; Ник. Кол. 57; Ник. Мачва 276 птд.

¹⁰⁴³ Павл. Рача 40.

418. Од карактеристичних облика гл. (-)биџи бележио сам: *ддбијем* Са, *џрџбијемо* Сл, *џбију* и сл., — *бијени* Кор, *бијџна* Мис *џобијено* Па, *џобијени* Си Ст, *убијен* Про, *џрџбјени* Вр, поред: Београд *чџм* је *добивен* Кр, *добивџна* Мис, *убивен* Ме. Итератив од гл. *добџиџи* гради се, иначе, наставком *-иваџи*: *ддбџивам* Са, *ддбџива* Кр Ду Рож, *добџива* Ман.

419. У материјалу се нашао усамљен облик *каџује* (према: *каџе*, *каџи* и сл.), записан у Би, поред чешћих и обичнијих примера типа: *каџујем* ВИ Ј, *џокаџујеш* Ра, *џокаџује* Ме, *џокаџују* Би и сл. и већ помињаних случајева: *искаџиваџи* Ман, *џокаџиваџи* Про З и сл.

420. Гл. *коваџи* у нашој зони мења се искључиво по IV врсти: *кџујемо* Ст, *заџује* Вр Сл, *џдџкујемо* Тр Мис, *џдџкуј* Са, *раџкуј* Ве и сл. На овом терену нема, дакле, старијег презента *ковем*, *ковџи* итд., познатог неким говорима смедеревско-вршачке базе¹⁰⁴⁴ и карактеристичног за готово цело подручје призренско-тимочког и косовско-ресавског дијалекта.¹⁰⁴⁵

421. Према књ. *умџиџи* (се) овде је по правилу *сумџиџи* (се): да се *сџмијем* СБ, те се *сџмијеш* Ме, *сџмије* се Ра ВИ, да се *сџмије* Арн МВ Ман, *сџмије* Ме, *сџмијемо* дџете Мир, *сџмију* се Ра, Они се *сџмију* Ме и сл., поред сасвим ретких примера типа: *џн се џмије* Ве, да се *џмијемо* Ј.

422. На овом терену се углавном чују облици гл. *сликоваџи* : *сликује* Ј Ба, *сликујемо* се Вр, *сликују* Ј, *сликово* Ј Арн, *сликовали* се Арн и сл.

ГЛАГОЛИ V ВРСТЕ

423. Разноврсни аналошки утицаји и фонетски процеси прилично су се одразили на прилике у V гл. врсти у многим српскохрватским говорима. Поједине групе глагола пришле су другим врстама (пре свега шестој), створени су сасвим нови односи између инф. и през. основе (према старијем моделу *џлодаџи* — *џлоџем* на СХ јез. подручју ће се наћи и односи: *џлоџаџи* — *џлоџем*, *џлоџаџи* — *џлоџам* и сл.), добијене напредне промене по образцима двеју па и више врста. У том погледу зона омеђена Космајем и Букуљом практично дели судбину већине прелазних области и говора. Са доста двојаких, дублетних образовања она као да чини природну спону, мост између К—Р и Ш—В терена, опонената у многим детаљима везаним управо за Белићеву пегу гл. врсту.

424. Глаголи на лабијал испред *-а-* у инфинитиву имају двојаке облике у презенту и императиву:

¹⁰⁴⁴ Павл. Рача 39; Ивић Галип. 274, напомена 3.

¹⁰⁴⁵ Белић ДИЈС 483; Стан. Тимок 421; М. Павл. Срет. 190; Михајл. Леск. 44; Елез. Речник I, 297 (*ковџи* — *ковџем*, *кџујем*); Ивић Галип. 274 (за Гоч и Глоговац); Стојан. Врњци 217; Алекс.—Вуком. Жупа 308; Јовић Трст. (*ковџем* и *кџујем*) 131; Пецо—Милан. Ресава 350; Спмић Левач (спорадично) 426 итд. Архаизам *ковџем*, *ковџес* итд. сачуван је и у галипољском (Ивић Галип. 274).

а) по V врсти: *сй̑љем* Рож, *сй̑љеш* Пру МВ Си Рож Са, *сй̑ље* Рог Ду Мир, *сй̑љѣ-се* Ду Арн, *сй̑љѣ-се* Пру, *сй̑љѣмо* Пру Арн, *сй̑љѣмо* Кор Арн Ме, *сй̑љу* ВИ, *засй̑ље* жито Си Са, *засй̑љу* Кор, *засй̑ље-се* Арн и сл., *сй̑љи* ВИ Си, — *ка̑ље* Мис Ра Ј Ве Ст Пру МВ Арн Рож, па се *ока̑ље* Пру, *ока̑ље* [се] Мар, *ока̑ље* Кор, *џока̑ље* Рог и сл., — *дѣте ку̑љеш* Ду, да *оку̑ље* Др, да *оку̑љеш* Др, — *клѣ̑ље* Ман ВИ, — *он се оз̑ље* Мис, *Ка̑ко се џоз̑ље* („презива“; Пру), *ка̑ко се џроз̑ље* („прозива“; Ра), *она се џрез̑ље* МВ, *џрез̑ље се* Мис, *џрез̑ље се* Ме, *џрез̑љу се* МВ и сл., — *џреж̑ље*|| *џреж̑ље* Н, — *уз̑мљеш* Рож Ба, *уз̑мље* Мис Са Кор, *уз̑мље* Арн Ду, *уз̑мљемо* Ду, *уз̑мљеше* Мис, *уз̑мљу* Прк СБ Арн, *уз̑мљу* Ман, *оуз̑мљу* Мис и сл., *уз̑мљеше* Мис, — *др̑мље* СБ Ман, *др̑мљеш* МВ, *др̑мљу* Кор, *др̑мљем* СБ, — *рамље* Ам СБ, *рамље* Рож;

б) по VI врсти: *сй̑џам* Коп, *сй̑џам* СЕ, *сй̑џам* Мис Бу Коп О, *сй̑џаш* Ве Коп Кор МВ Н, *сй̑џа* Ба Са Мис Би Рож Про Арн Ве МЦ Ара СБ Ду Ман Сл Мир, *сй̑џа-се* жито О, *сй̑џа-се* Кр, *сй̑џамо* О Ст Кор Рог Др Арн Ј Ара З Ба Би, *сй̑џамо* Ра, *сй̑џају* Мис СЕ Па Ара Ј Ве Прк Тр ВИ Рог Ман Сл, *сй̑џау* Н, *засй̑џаш* Рог, *џр̑сй̑џа* Ба, *раз̑сй̑џа* Са, *р̑сй̑џа се* пешадија Са, *с̑сй̑џа* Са и сл., *сй̑џ̑ј* Ду, *сй̑џ̑ј* Мис Ме, *џод̑сй̑џај* Ба и сл., — *џи̑џамо* свѣ н̑ ноге Ба, — *ко̑џ з̑дба* цѣлу н̑н Са, — *ка̑џају* Мис, — *на̑џва* Коп Си, *џоз̑џва* Ра МВ, *џоз̑џвају* МВ, *из̑џџва* З, *с̑џџва* Ра, *ка̑ко се џрез̑џвају* Ба и сл., — *уз̑џам* Ара Ј, *уз̑џамш* Ара Бу Вр Прк Рож, *уз̑џа* Мис Ме Ара Ту Ст Са Ду МЦ, *уз̑џа* Н Др Ман Арн, *уз̑џају* Бу Вр Мир Ме Ј Са Ра Кр МЦ Ст, *зауз̑џају* Си и сл., *уз̑џај* Рог, *уз̑џаџше* СБ, — *др̑џа* Кр ВИ Ман Си, *др̑џа* Ј, *др̑џаше* Па, *др̑џају* Коп, да се *раздр̑џа* Арн, *др̑џај* Ве, — *оџи̑џа* МВ, *оџи̑џају* Па Прк, да се *оџи̑џају* Прк.

Гледано у целини, превага је ипак на страни примера по VI врсти. Однос през. и инф. основе углавном остаје неокрњен; регистровао сам само два случаја преласка јотованог сугласника у радни придев: *дѣда се џоз̑љво* Пру, *уз̑мљво* Н.

Промена наведених глагола повезује, у начелу, овај део Шумадије са говорима К—Р и С—В дијалекта, који такође имају обично двојаке облике презента.¹⁰⁴⁶ Галипољци су ове глаголе без изузетака задржали у V врсти и сачували старо стање.¹⁰⁴⁷ На терену III—В дијалекта двојаке ликове презента има још Груза.¹⁰⁴⁸ Изван југоисточног и јужног пограничја, на целом терену ове дијалекатске базе глаголи типа *сй̑џаш* доследно су преведени у VI врсту.¹⁰⁴⁹ Исту судбину они су, с изузетком гл. *ка̑џаш*, доживели и у западносрбијанским говорима источнохерцего-

¹⁰⁴⁶ Јовић Трст. 132; Симић Левач 414—415; Барј. Лепосавић 430; Елез. Речник s.v. (*уз̑џам* и *уз̑џамљем*, *џи̑џам* и *џи̑џамљем*), али у средњоибарској зони: *до̑џџам*, *до̑џџамо*, *до̑џџау* (Барј. Ибар 93); Ивић Хере 342; Павл. Рача 40—41.

¹⁰⁴⁷ Ивић Галип. 279—280.

¹⁰⁴⁸ Стев. Груза 480—481.

¹⁰⁴⁹ Ивић Дијалект. 72; Ивић Галип. 280, напомена 2.

вачког типа.¹⁰⁵⁰ Као да се гл. *кайџи* у овим и неким суседним говорима¹⁰⁵¹ раније издвојио из своје групе и прикључио другим глаголима, или се, пак, из неких, засад недокучивих, разлога¹⁰⁵² једини петрефицирао и сачувао стару парадигму.

425. Посебно је интересантно на српскохрватском језичком подручју пратити судбину гл. V врсте на *и* и *д*. У многим говорима јотовани сугласник из през. основе прелази у инфинитивну (*окрећали*, *илоћали* и сл.), чиме те глаголе преводи у II врсту. Појава је посведочена и на K—P, C—B и III—B терену.¹⁰⁵³ Но, процес се понегде неће на томе зауставити, него ће новодобијени инфинитив преузети иницијативу и преношењем вокала *a* у през. основу ове глаголе прикључити VI врсти. То ће се, на пример, десити у кикиндском говору и на Косову.¹⁰⁵⁴ Свему овоме треба додати познату чињеницу да повелика група гл. V врсте, уз оне помињане на лабијал, има у многим народним говорима, као и у књиж. језику уосталом, през. облике и по VI врсти. Полазну тачку за ово уједначавање свакако треба тражити у сличности између облика инфинитива двеју врста: према *певаши* — *певају* добијено је и *зидаши* — *зидају*.

За осветљавање односа међу глаголима V и осталих врста у нашој зони наводим следеће податке:

а) Ретко сам бележио преношење умекшаног сугласника из през. у инф. основу: *дбрћали* Мис, *уврћали* Мар, *Куда се крећо* Са, *срћо* Рог, *идиљећала* („поплетала“; J), *ијрећћала* Н. У грађи се нашао и през. *срћаш* и *вџташ* Рож.

Обичнији су, дакле, примери типа: *букћало* О, *дбрћали* Си, *обрћали* Ам, *зајрћали* Др, *изјрћало* се Ру, *ојрћали* Ман, *јрејрћали* Си, *јрејрћали* Мис, *јракић* Мис, *длодали* Вр, *крећало* Мар, *крећало* се Ду, *окрејаш* Бу, *срћаш* Мис и сл.

б) Од глагола наведене групе претеже презент по V врсти: *шџиће* Па, *шџићу* Ара, *шџиће* Н, *шџићем* Про, *шџићемо* Арц, — *дбрће* Кор Рож СЕ Мар, *дбрћеш* Рож Мар Ве Прк, *обрћемо* Ра, *обрћу* СЕ, — *ддврћу* Пру, — *зјрћемо* Ра, *зајрћемо* Ве Мар, *ојрћемо* Н, *одјрћу* Мир, *јрејрће* Коп и сл., — *срћемо* Ам, — *кјрјак* *смеће* длаку Н, — *јреће* Мар, *зат*о

¹⁰⁵⁰ М. Ник. Гороб. 687; Тешић Љешт. 232; Ник. Тршић 426.

¹⁰⁵¹ Мислим пре свега на источнобосанско подручје. Однос *сиџам* : *кайљем* налазимо у Обади (М. Симић Обади 84) и кладањском крају (мој материјал).

¹⁰⁵² Проблем се не може решити аналогијом — наслањањем глагола на именицу *кайља*, одн. дем. *кайљица* у говорима који уместо *кайља* имају *кај*. Овакав покушај не даје одговор на питање зашто, евентуално тако добијен, глагол није прешао у II (или чак VI) врсту. Зашто немамо нигде однос *кайљаш* — *кайље* ни *кайљаш* — *кайља*, него *кайџи* — *кайље* (Обади, Кладањ, Пива — мој материјал).

¹⁰⁵³ Уп. нпр.: Симић Левач 187, 416; Јовић Трст. 131; Елез. Речник: *блебћаш* — *блебћем*, *илоћаш* — *илоћем*, *зајрећаш* — *зајрећем* итд.; Павл. Рача 41; Ивић Хере 342; Ник. Мачва 276; Ивић Ловра 197; Ник. Срем 357; Мил. Кик. 29; Поп. Госпоф. 198; Ник. Кол. 55; Стев. Гружа 481.

¹⁰⁵⁴ Мил. Кик. 29 (*зврћам*, *размећеду*, *срћам*, *насрћа*, *шта-илоћаш*? — не-дсврћаш-се, *крећаш*, *расилоћаш*, поред: *зврће*, *размећеду*, *срћем*, *крће* итд.); Елез. Речник: *ојрћам*, *сикћам*, поред: *ојрћем*, *сикћем* итд.

се *ѵрѣће* Ба, *ѵрѣћемо* Ба, *заѵрѣће* Мар, *заѵрѣћемо* Ра Н, *заѵрѣћу* Мар и сл., — *окрѣћемо* Ј, *окрѣћу* СЕ, — *скиће* Мис, — *залећу се* Про, — *залеће* Мар, *о̀леће-се* Коп и сл.

Једино гл. *меѵа̀и* гради през. и императив чешће по VI врсти: *меѵа̀м* Ра Прк, *меѵа̀и* Ст Ве Прк Др Мир Рож Ј Би МЦ, *меѵа̀и* Ј Мар, *меѵа̀* О СЕ Про Мар Па Прк Ј Ме Вр, *меѵа̀* Рог Си, *меѵа̀мо* Мар Ве Прк Кор Рог Ман МЦ Ду Рож Вр СЕ, *меѵа̀ју* Мар Н Ду Си, *меѵа̀ју* Мис Вр Ст Прк Си Арн Ру Са Ј Ме Би МЦ Ба, *на̀меѵа̀мо* О, *на̀меѵа̀ју* Мар Вр, *ѵо̀меѵа̀м* Кор и сл., *меѵа̀ј* О Па Кр, поред: *меѵе́м* Кр, *меѵе́ш* Ара, *меѵе́ш* Мар Рож Сл Н Би, *меѵе́* МВ Н Са, *меѵе́-се* Бу, *не-меѵе́* Би Ара, *меѵе́мо* Кор, *меѵе́мо* Кр Мар Ам, *меѵу́* Мар ВИ Н Би, *меѵу́ се* Ме, *за̀меѵе́ се* Кор, *ѵо̀дмеѵе́ш* Рож, *меѵи́* ВИ Кор. Посебну пажњу привлаче два облика презента: *меѵа̀у* Ба, *меѵа̀и* Рож, који подсећају на прилике у кикиндском крају. Пада у очи необичан акценат другог облика (настао према акц. ликовима: *меѵе́ш*, *меѵе́* и сл.?).

в) Гл. *зида̀и* по правилу, а гл. *сиса̀и* доследно граде през. по VI врсти: *зида̀и* Ман, *о̀зида̀и* Рог Ман, што се *зида* Мир, *о̀зида се* СЕ Мар Ве Ам Ра, *зида̀ју* Бу Мар Ј, *о̀зида̀ју* Мис Ам, што се *зидау* Ам, *о̀зидаду* Ба и сл., поред: *зи́је* Мис, — *си́са* Ба З Про Ме, *д-исиса* З, *ѵо̀сиса* Н, *си́сају* МВ Мис, *не-сиса̀ју* Арн и сл.

г) Као и у кв. јез., овде стоји дублет *жва̀иа̀и* Ј, *са̀жва̀иано* Би и: *жва̀ка̀и* МВ, *жва̀ка̀и* МВ. Од през. облика забележио сам: *жва̀ће́и* Ј, *жва̀ће́и* МВ, *са̀жва̀ће́и* Би.

д) Гл. *ди́ја̀и* Ба и *ма̀ја̀и* О, немају дублетне облике. Први иде по VI, а други по II врсти: *ди́ја̀м* Мис О Са, *ди́ја̀и* Ба Тр, *ди́ја* Мир Мар Ст, *ди́ја̀мо* Др Си, Н-можем да-се-на̀ди́ја̀м Ме и сл. — *ма̀је́м* О Мис, *ма̀је́* Па, а ја̀ ма̀ји́ рукама Си, не ма̀ји́ Кр и сл.

ђ) Гл. на к, і добро чувају промену по V врсти: *ср̀чемо* О СЕ, *ср̀чу* СЕ Мис, па-ка-се-на̀ср̀чеши сирѣта Ј, — *ѵо̀лѵе́су* Мис Про и сл.

ж) Гл. (-)квоца̀и гради през. по V и VI врсте: *ра̀скво́че-се* Прк, *ра̀скво́че-се* МЦ, *ра̀скво́ца-се* Прк, Она се *ѵо̀кво́ца* Ара. Следећи пример, записан у Орашцу, сведочи о угледању овога гл. на глаголе VII врсте: *кѵ̀кѵ̀и ка-се-ра̀скво́чи*.

з) Гл. типа *ѵо̀мица̀и* повели су се за гл. типа *начи́ѵа̀и* и прешли у II врсту: *изма́чиње* Ба, ка се *изма́чињу* печенице О, да се *ома́чиње* Ра, *ѵо̀ма́чиње* Рож, *сма́чиње* Н, поред: *замі́чеш* Ам.

426. Овде гл. *др̀киа̀и* МЦ, *др̀киа̀и* Ман има, као и у Срему и Трстенику,¹⁰⁵⁵ двојаке облике — по V и VIII врсти: *др̀кѵ́ем* Про Ве Ара, *др̀кѵ́еш* О Ра, *др̀кѵ́е* Па Ту Ј Прк Тр ВИ Кор МВ СБ Рог Ман Би МЦ Сл Др Мир Арн Ара Са Ба, *др̀кѵ́у* Ман ВИ Сл Мир, *др̀кѵ́у-му* р̀ке Прк, — *др̀ки́и* Мис Ве, *др̀ки́и* Мар, *др̀ки́и* Би, *др̀ки́и* Мис Кр Ру Би, *др̀ки́и* СЕ, *др̀ки́и*мо Прк, *др̀ки́е* Мис. Слабљење осећања за гл. прилог садашњи дало је и облик *др̀киа̀јући* Ј.

¹⁰⁵⁵ Ник. Срем 357; Јовић Трст. 132. У Левчу се мења по V и VII врсти (Симић Левач 415).

427. Гл. *јахаџи* је преласком *-и-* из през. у инф. основу практично преведен у II врсту: *узјаџаџи* Ст Па Би Ба, *узјџаџи* СБ, *сјџиџем* СБ, *јџиџе* О Мис Ст Бу Прк Ду Др, да *узјџаџе* О Мис Ст, *дџјаџе* Ду, *узјџаџу* О Мир, *узјџаџу* Ра Ду, *јџаџо* Мис СБ Са, *узјџаџо* Мис Ст, *узјџаџо* СБ, *јџаџали* Мар ВИ Ам Ба, *узјџаџала* Ст, *узјџаџо* Па Прк, *узјџаџис* Ра Н Ду и сл. Због њиховог фонетског лика наводим и следеће примере, забележене у Рудовцима: да *уђаџаџе*, *уђаџаџаџи*, *уђаџаџо*, *уђаџаџо*. Изван обрасца промене по II врсти остаје само по једном регистровано: нека *узјџаџи* коња, *јџаџили* Ам.

Губљењем сугл. *-х-* створен је погодан терен за продирање *-и-* у инф. основу и прикључивање овога гл. VII или II врсти. Пада у очи промена гл. *јахаџи* по моделу VII врсте на западном делу III—V терена (Бачка, Срем доследно, а Мачва и ваљевска Колубара имају паралелне форме по VII и II врсти).¹⁰⁵⁶ И у Тршићу је: *јџиџиџи*, *узјаџиџи* итд.¹⁰⁵⁷ Облици *јџиџиџи*—*јџиџиџи*—*јџиџиџо*—*јџиџиџе* у Обадима¹⁰⁵⁸ сведоче о извесној повезаности овога дела Босне са подручјем северозападне Србије и западне Војводине. Стари однос гл. основа (уз прелазак лика *јахаџи* у *јаџи* одн. *јаџиџи*) очуван је у Љештанском, Горобиљу и Грузи.¹⁰⁵⁹ Истраживачи К—Р и С—В подручја ретко посебно говоре о гл. *јахаџи*. Симић у Левчу бележи: *јџиџем*, *иџаџи*, *узјџаџиџиџе*, *јџиџи*,¹⁰⁶⁰ а Павловић обавештава да овај глагол у околини Раче иде по VII врсти.¹⁰⁶¹

428. Композита од *слаџи* имају двојак презент: *иџи.џе* Рог Мар Мис Ра, *иџи.џе-се* Вр, *иџи.џемо* Ра, *иџи.џу* ВИ СБ, поред: *иџа.џем* Па, да *иџа.џаџе* Мис Ме, *иџа.џу* Др СЕ Прк. На овом терену постоји и гл. *ши.џаџи*: да и *ши.џем* Ра, *ши.џаџи* О, *ши.џе* Мис, *ши.џе-му* Мис, *ши.џу* Мис, да се *ши.џу* Вр, *нџи.џу* Ст, *ши.џџ* Мис, *ши.џала* Кр Ра Би, *ши.џали* Кр Др Ме и сл. Поред облика радног придева типа *иџс.џ* Мис Ба Па, *иџс.џали* Др Мис Ст Прк и сл. често сам бележио и: *иџс.џаџо* Др, *иџс.џџ* Мис О Кр СБ, *иџс.џали* Др, *иџс.џали* Мис Прк СБ, *иџс.џала* Мис Ду, *иџс.џала* Ду и сл. У Венчанима сам чуо и *иџс.џано*. Облици типа *иџс.џали* могли су настати према презенту *иџс.џем*, мада не треба искључити ни могућност укрштања ликова *слаџи* и *ши.џали*.

429. Гл. *искаџи* и *бискаџи* граде през. облике по V и VI врсти. Код првог су обе варијанте готово равноправно заступљене, док код другог осетно претежу примери по V врсти:

а) *д-иџиџиџем* Ст, *иџиџиџе* Бу Ст Ду Си Са Ба, *нџи.џиџе* Ст, *иџиџиџиџи* Ара, *иџиџиџемо* ВИ, *иџиџиџемо* Па, *зџиџиџиџем* Тр, да *зџиџиџиџе* Ме, *иџиџиџу* Прк Сл Ј и сл., — *иџиџиџи* ВИ, *зџиџиџиџи* Ст, поред: *искаџи* Ј, *иска* Ру Ме Мис Др Би,

¹⁰⁵⁶ Поп. Госпољ. 204; Ник. Срем 356; Ник. Мачва 276; Ник. Кол. 56.

¹⁰⁵⁷ Ник. Тршић 426.

¹⁰⁵⁸ М. Симић Обади 84.

¹⁰⁵⁹ Тешћ Љешт. 232; М. Ник. Гороб. 688; Стев. Груза 482. (и по VI и VII врсти).

¹⁰⁶⁰ Симић Левач 443.

¹⁰⁶¹ Павл. Рача 41.

да *зѝска* Па Мир Ара Ба, да *зѝскаш* Ара, *ѝскѝмо* Па МЦ, *ѝскѝте* Па Би, *ѝскају* Мис МЦ Па З, *искѝју* СБ Сл, — *ѝскај* Ба, *зѝскај* МЦ;¹⁰⁶²

б) *бѝшѝтем* Ј, *бѝшѝте* Бу Ра Ру ВИ Ду Ара Са Би, *бѝшѝте се* Па Ве Ст Ба Си, па *се бѝшѝтемо* СЕ Ј, *бѝшѝту* ВИ МВ СБ, *бѝшѝту-се* Мар Сл Мир Ј Ба Би, *ѝдбѝшѝте* Ара, да *се ѝдбѝшѝтем* Би и сл., поред: *бѝска-се* СБ, једна друћу *бѝска* Кр, да *ѝдбѝска* Кр, *бѝскамо* СБ, *бѝскају-се* Кр СБ, — *ѝдбѝскај-се* МЦ.

430. Гл. *ѝлескаѝи*, који у књ. јез. може имати през. по V и VIII врсти, овде те облике гради по моделу VI и VII врсте: *ѝлеска* Сл, *ѝлескѝ-га* Прк, *сѝлескѝ-га* вѝз СБ, да *ѝреѝлеска* Др, *рѝсѝлескам* Ман, *рѝсѝлескаш* Би, *рѝсѝлеска* Ду, *рѝсѝлескамо* Си, *рѝсѝлескѝмо* Ара, *сѝлескају* Рож, *ѝѝлеска* Ј и сл., поред: *ѝлесѝѝи* кѝша МВ, *ѝлесѝѝи* СЕ СБ Мис, *ѝлесѝѝи* са висѝне вѝда МЦ, *ѝлесѝѝу* Ра Др. И код радног придева бележио сам двојство: *ѝлескала* кѝша МВ, *ѝлесѝѝила* кѝша Мис.

Нема, дакле, овде, као ни у Грузи,¹⁰⁶³ ликова типа *ѝше*, *бѝше* и *ѝшеше*. Изгледа да они не допиру даље од ваљевске Колубаре, где паралелно стоје *зѝшѝтем* и *ѝшѝту*.¹⁰⁶⁴ У Поцерини срећемо *бѝшѝтем*, *ѝдѝшѝћем*, у Мачви: *ѝлескѝм*, поред *ѝдѝшѝћѝ*; *ѝскѝи*, *ѝшѝеш*, али и *зѝшѝћѝ*.¹⁰⁶⁵ У западном Срему паралелно стоје *ѝшѝтем* и *ѝшѝѝем*, док је у источном — увек *ѝшѝѝ* итд.¹⁰⁶⁶

431. *Мирсѝѝи* гради презент углавном по моделу ове врсте: *ѝри-мирѝѝем* Ј, *мирѝѝе* О Мар Па Би Ј Ту Ме МЦ Вр Ст Бу Мис Мир Ара Ба, *мирѝѝе* Мар Про Н СБ Ду Ман Сл Арн, *мирѝѝу* Рог Н. По V врсти су и сви записани облици инф. основе: *мирѝсѝѝи* Па, *мирѝсѝѝи* Ду Арн, *мирѝсѝала* Мис, *мирѝсѝало* Мис Ту. Свега два облика презента припадају VII врсти: да *мирѝѝи* Бу Па, кад *замирѝѝи* О Вр.

432. Глагол *жѝѝи* нашао се у Белићевој V врсти само зато „што има умекшан сугласник у презенту којѝга нема у инфинитиву (*жѝњѝм* : *жѝѝи*)”.¹⁰⁶⁷ Овај гл. у савременом књ. језику има два типа презента: *жѝњѝм* . . . *жѝњу* и *жѝањѝм* . . . *жѝању*. У народним говорима, међутим, успостављани су и другачији, понекад врло интересантни, односи између инф. и през. основе. Мало је глагола са тако занимљивом географијом на српскохрватском језичком подручју. Зна се за доста говора у којима овај глагол гласи двојачко, те отуда не изненађује факат да на релативно уском простору оивиченом прилазима Космају и Букуљи коегзистирају три типа презента и две инф. основе. Када је о презенту реч, статистика је убедљиво на страни облика *жѝњѝм* . . . *жѝњу* и *жѝњѝду*. Они су далеко

¹⁰⁶²Отуда мислим да облик *ѝоискај* у Левчу не треба приписивати никаквој „случајности”, како то чини Р. Симић (Левач 415), тим пре што се сада зна да у околини Раче коегзистирају ликови *ѝоискај* и *ѝоѝѝи*, при чему „облици по V врсти почињу да се осећају арханчним” (Павл. Рача 41).

¹⁰⁶³Стев. Груза (само: *бѝшѝтем*, *ѝшѝтем*, *ѝлесѝѝи*) 456.

¹⁰⁶⁴Ник. Кол. 55.

¹⁰⁶⁵Моск. Поцер. IV; Ник. Мачва 277.

¹⁰⁶⁶Ник. Срем 357.

¹⁰⁶⁷Белић Конјуг. 25.

најбројнији и посведочени се у свим насељима. Знатно су ређи облици *жњѐје* . . . *жњѐју*, а презент типа *жањѐиш* среће се само изузетно. Ево материјала:

а) *жњѐм* Мис Ам Н Ту Рог СБ Ман Ру Си Рож Ара Ј Би, *жњѐиш* О СЕ Про Мис Прк МВ Ам Н МЦ Тр Арн Рож Ме Би, *нажњѐиш* Ра Про, *иджњѐиш* МВ Ман Мир Ј Рож, *иджњѐиш* Са, *жњѐ* Коп Мис Н Прк Мир Арн Би, *жњѐ-се* Ру Ме Ба, *жњѐ* Н, *иджњѐ* Ба, *иджњѐ* О Тр, *иджњѐ-се* Прк Коп Кр, па се *иджњѐ* ВИ, да *нажњѐ* Тр, *жњѐмо* Вр Коп О СЕ Про Ту Мар Мис Ра Прк МЦ Ара Са Ј Ба Кр Ман Сл ВИ МВ Н Рог Др Ду Ве Мир Арн Рож, *иджњѐмо* Ду, *иджњѐмо* Ме, *иджњѐмо* Ара О МЦ Ј, *иджњѐмо* Ду Рог, *жњѐише* МВ Би и сл., *жњѐду*, *жњѐду*, *жњѐу*, *иджњѐу* (в. т. 333, 334); императив: *жњѐи* Мис Арн Би МЦ Па Про;

б) *жњѐје* Мис Би Ту Ст Ду, *жњѐје-се* Ме Ам, па се *жњѐје* Вр, *жњѐјѐиш* МВ СЕ Ј, *жњѐјѐиш* (укрштање *жњѐиш* и *жњѐјѐиш*?) Ј, *жњѐју* Ам; императив: *жњѐј* Пру Кор МВ;

в) *жањѐиш* Ме, *иджањѐиш* Ара, *иджањѐм* Рог, ка се *жањѐе* Мис, *иджањѐ-се* Ба, да се *иджањѐ* Ба, *жањѐмо* Ме Ара.

Паралелно и рекло би се равномерно стоје облици двеју инф. основа: а) старије *жѐиш* и б) новије *жњѐиш*, добијених уопштавањем сугласника њ из презентских форми у инф.:

— *жѐиш* Би Па Ст Ру, *иджѐиш* Мис, *жѐо* Мис Ду О, *жѐла* Прк Ба Па, *жѐло* је се Ме, *иджѐло-се* Ара Ме, *жѐле* Арн Коп, *жѐли* О СЕ Ст Мар Мис Ра Пру Мир Тр Арн Рож Ара Ру Са Ј Ме Би МЦ Ба, *иджѐо* О, *иджѐли* Ара Прк Ру Коп Ве Ст и сл.;

— *иджњѐиш* Др, *жњѐо* Н, *иджњѐо* Н, *жњѐла* Ра ВИ Н Рог, *жњѐло-се* Пру Ам Ду, *жњѐли* Мар Ра ВИ МВ Ам Н СБ Ман Рож Ара, *иджњѐли* смо Др, *иджњѐли* Сл и сл. Од ове основе се по правилу гради трпни придев: *жњѐвѐно* Мар О, *иджњѐвѐно* Мар Мис Бу, *иджњѐвѐно* Н Ду, *иджњѐвѐна* Мис, рђковѐди што су *нажњѐише* Ру. Уп и: д-ђмреш *жњѐђи* Рог.

Од старе инф. основе гради се именица *жѐиџа* О Мис СБ Ман Мир Ме МЦ Сл, на *жѐиџи* Ра Н Ду Арн, до *жѐиџе* Ба, *жѐиџу* Ам Ве, на *жѐиџву* Коп итд. Тако је и: *жѐиџалиџа* Ве Ра, *жѐиџелиџа* ('комбајн, машина' Н Др), пѐвали *жѐиџелиџки* Мис Рог, *жѐиџалиџки* пѐва Ј и сл.

Доминација презентског модела *жњѐм*, *жњѐиш* . . . у складу је са приликама у већини суседних говора.¹⁰⁶⁸ Облици типа *жњѐјѐм* карактеристични су за терен призренско-тимочког дијалекта,¹⁰⁶⁹ док је однос *жѐиш*: *жањѐм* особина западнијих говора. Облици типа *жањѐм* једини су у Мачви, а могу се срести и у Поцерини (*иджањѐм* поред *иджњѐм*) и ваљевској Колубари (*жањѐм* поред *жњѐм*).¹⁰⁷⁰ Источније од наше зоне нису досад записивани. На подручју К—Р дијалекта овакав презент

¹⁰⁶⁸ Јовић Трст. 132; Симић Левач 414; Ивић Биоград 168; Павл. Рача 41. П. Ивић је „у Банату бележно само *жњѐм*“ (Галин. 284). И код Галипољца је искључиво: *жњѐм*, *жњѐс*, *иджњѐмо*, *жњѐише* (Ивић Галин. 284).

¹⁰⁶⁹ Белић ДИЈС 495; М. Павл. Срет. 191; Богд. ГББП 94 (у Белом Потоку), поред облика: *жњѐиш*, *жњѐ*, *жњѐу*.

¹⁰⁷⁰ Ник. Мачва 276; Моск. Поцер. 85; Ник. Кол. 55.

бележи једино Д. Барјактаревић у лепосавићком крају (*жѡњѡм* и *жѡњѡм*) и Метохији.¹⁰⁷¹ *Жѡњѡм* је и у Тршићу,¹⁰⁷² док у Горобиљу и Љештанском већ стоји *жѡњѡмо* итд.¹⁰⁷³ И Хирт је записао облик *жѡњѡмо*,¹⁰⁷⁴ како је и у околини Чачка¹⁰⁷⁵ и даље у Санцаку.¹⁰⁷⁶ С друге стране, уз Мачву и Тршић иде и источна Босна.¹⁰⁷⁷

ГЛАГОЛИ VI ВРСТЕ

433. Редупликација повратног *се* након елизије *-е* у зеву (да-с-иѡра) код глагола типа *иѡраиѡ се*, *умиваиѡ се* спада у типичне особине пречанских и северносрбијанских говора.¹⁰⁷⁸ У овом делу Шумадије ја сам је бележио код гл. *иѡраиѡ се*, *умориѡи се* и *уми(ва)иѡи се*: *сиѡрдѡи-се* Ман, *сиѡра се* Ду, ђе да *се сиѡра* Н, *сиѡрамо* Ам Рог, *ви се сиѡраиѡ* Ара, *сиѡрају се* Мар Ман Ра, *сиѡрају се* МЦ Ме, *Сиѡраѡи смо се* цѡра Н, *сиѡрали се* попиѡа СЕ, *сиѡрали се* свиѡнке СЕ и сл.; аналошки: *страѡна сиѡра* бѡла Рог, — *сумдрим се* Ра, да *се сумдрим* Ра, *сумдриѡи се* Ман, *ѡно се сумдрило* Ба, — *сумиваиѡи* Арн, *сумивам се* Ра, *сумива се* ВИ, *сумива се* СБ Ду Сл, *сумивали се* Ам, па га *сумиво* Н, да *се сумивају* Рог и сл. Облици *сумивје се* итд. наведени су у т. 421.

Знатно ређе имамо: *иѡраѡи се* Ра, *иѡрали се* Па, ка *се* почнемо *иѡраиѡи* МЦ, — *умива се* Бу Си Би МЦ, *умива се* Ара, да *се умивају* Рог, *умивај се* Ба.

434. У одељку посвећеном облицима 3. л. мн. презента наведени су ликови: *дѡдѡ, дѡдѡ, дѡдѡ . . ., зѡдѡ, зѡдѡ . . ., имѡдѡ, имѡду, нѡмаду* (т. 333). У осталим лицима гл. *дѡиѡи*, *зѡиѡи* и *имѡиѡи* по правилу изостаје проширење сугл. *-д-*: *дѡм* СЕ Па Ст Н Рог Мир Ба, *дѡ-дѡм* Рог, *дѡи* Бу Мис О Па Про Ра МВ Н Рог Ман, *дѡ* Мис Про Ра Прк Н, *нѡ-дѡ* Прк, *дѡ-дѡ* Ду, да *дѡ* Н, *дѡмо* Бу Мис Па Про Рож Н Ара, *дѡиѡе* Ве Пру Ст Мис СЕ Др Ду, *нѡ дѡиѡе* Ара, *иѡрдѡм* жѡто МЦ, *иѡрдѡи* Мис, *иѡрдѡи* Ве, *иѡрдѡ* Мар, *иѡрдѡм* Мис, *иѡрдѡи* Мис, *иѡрдѡ* Мис Арн Би, *рѡздѡ* Мис, да *се удѡм* Мис и сл., — *зѡм* Вр Ст ВИ Мар Кр СЕ Мир Мис Па Ра Прк Кор Ам Н Ман Рож Ара Ј Ру Ме, *нѡ-зѡм* О, *зѡиѡи* Вр Мис Па Про Ра Н Рог Мир Рож Би Ба, *зѡиѡи* Ам, *зѡ* Бу Мис Па Про Прк Кор Н Ара Би, *нѡ зѡ* Прк, *зѡмо* Вр Мис Ве Ра Прк МВ Сл Рож Ј Ме, *зѡиѡе* Вр Мис Ве Ра Прк Сл СЕ Па Про Кор СБ, *идзѡм* Мис Прк, да *иѡрезѡ* Са и сл., --

¹⁰⁷¹ Барј. Лепосавић 430; Бар. Метохија (*жѡњѡм*, *жѡњѡмо* . . . поред *жѡм* у 1. л. јд.) 217.

¹⁰⁷² Ник. Тршић 426.

¹⁰⁷³ М. Ник. Гороб. 687; Тешић Љешт. 232.

¹⁰⁷⁴ Хирт Икавски 43.

¹⁰⁷⁵ Мој материјал из Паковраћа.

¹⁰⁷⁶ Барј. НП—Сјен. 100.

¹⁰⁷⁷ М. Симић Обади 84 (*жѡњѡм*, *жѡњѡмо*); кладањски крај (мој материјал); Баотић Кострч 205. У Фојничком крају је: *жѡњѡмо*, поред: *жѡњѡмо*, *жѡњѡмо* (Броз. Фојница 173).

¹⁰⁷⁸ Ивић Хере 342; Ивић Бногр. 168; Ивић Галип. 285; Поц. Госпођ. 203; Ивић Ловра 197; Вук Рјечник² 678 итд.

имам Мис Па Ра Прк Тр, *имаш* Мис Рог Па Про, *имā* Мис Рож Ма Ба, *има* Н, *имāмо* Бу Сл Ба, *имāше* Бу Па, *имāше* Ст Мис, *нēма* Мис Па Ве Про Ј Ст Н Ба, *нēмā* Бу Кр Мис, *нēмāмо* Мис Ра Кор, *нēмāше* Бу и сл.

Ретко сам бележио облике са -д-: да му *дāде* ВИ, *знāдем* (у песми; Па), Он *имāде* жѣну Си. За разлику од презента — у аористу се ово -д- може сматрати обавезним пратиоцем: *дāдо* О Пру, *дāде* Мир Ст, *нē даде* Мир, *дāдоше* СЕ Мис Ст Ам, *нē дадоше* Коп МЦ, *сād* ме нōга *издаде* МЦ, *ирдāде* Ст, *ирдāдомо* МЦ, она се *удāде* Кр и сл., — Јā га *иознадо* Арн, *иознāдо* Ам Рог, па ни *иознāде* Ам, *иознāде* га она Н, *иознадоше* СЕ и сл., *имāдо* Па МЦ Ба, *имāде* Про МЦ Прк и сл. (в. и т. 340).

435. Гл. *смѣшайи* (нем. „hindern“) има двојаке облике презента¹⁰⁷⁹: а) као у књ. језику и б) по V врсти; *смѣша* Мис Тр, *смѣшам* те Мар, које га *смѣшају* Ам, — *смѣшеи* рāдити Мис, *смѣше* жйци З, да им *смѣше* Ј, *нē-смѣше* Ара, *смѣшемо* Мис ВИ, *мѣнē нē-смѣшу* Ту.

436. Од гл. *шешайи* бележио сам през. облике само по VI врсти: *шеша* Н МВ, *шеша се* ВИ, да се *шешају* МВ, *ирдшешам* Кор. Тако се углавном понаша и гл. *иађайи*: *иађам* Мис, *иађаш* Пру, *иађа* Про, *иађамо* Вр СЕ Мар, *иађају* Мис Ам, *иађау* Ам и сл. Само једном сам чуо *иађемо* Па.

437. Гл. *илѣдаиш* и *свираиш* мењају се по VI и VII врсти:

а) *илѣдаиш* Вр, *илѣдāм* Прк Ст Мис, *нē-илѣдāм* Ст, *илѣдам* МЦ Ве Ст Рог, *илѣда* Мис Па Прк Си, *илѣдāмо* О Прк, *илѣдају* Мар О СЕ Мис Ра ВИ МВ СБ Сл Ду Ара Ј Ба, *илѣдау* Кор Ам Н, *илѣдāј* Мис Про, *илѣдала* СЕ Па Мар Прк МВ Н Рог, *илѣдали* СЕ Мис Арн Ба, *илѣдаћемо* Ст, *ид-илѣдāиш* Мис, да се *илѣдају* ВИ, *идилѣдају* Коп Мис, *идилѣдаше* Прк МЦ, она *илѣда*, *илѣда* овākо Ст и сл., — *свира* ВИ МВ Н Рог Ба, *свирају* Бу О Мар Ра МВ Ду Са Ме, *свирало се* МВ и сл.

б) *илѣдиш* Н Пру Ам, *илѣдим* Н, *идилѣдиш* Ара Ј Ме, *идилѣдиш* Ам Пру МВ, *илѣдили* ВИ, *идилѣдили* Ам, *јā се заилѣди* Ам, кад *јā идилѣди* Рог, *идилѣдимо* (аор.; ВИ Ам Рог), — *свири* Мис, *свири* О Мис Вр.

Примери под а су неупоредиво чешћи у свим насељима. Ретки облици старије промене гл. *илѣдаиш* везани су, као и потврде гл. *ишкайи* по VI врсти, за северни део зоне, што је, опет, у складу са приликама на северу III—V дијалекта. Паралелна парадигма гл. *илѣдаиш* (*илѣдам* поред *илѣдим* итд.) примећена је код даљских Срба, у Бачкој, Срему, Мачви, ваљевској Колубари.¹⁰⁸⁰ Већ Гружа не зна за ликове типа *илѣдим*.¹⁰⁸¹

438. Овде глагол *ишркаиш* има практично промену једино по VI врсти: *ишркаш* Па Ве Ру ВИ Ба, *ишркаш* Би, *ишрка* Па Про Ве Тр Ру Н Ду Ман Си Ј, да се *ишрка* Ј, *ишркамо* МЦ, *ишркају* Ве Про Ту Ру МВ МЦ, *наишркају* Ба, *идишркаш* Рог, *идишрка* Арн Са и сл. Три пута сам чуо облике

¹⁰⁷⁹ Као и у околини Раче (Павл. Рача 41) и Биограчићима (Ивић Биогр. 168).

¹⁰⁸⁰ Секереш Даљ 146; Поп. Госпођ. 204; Ник. Срем 358; Ник. Мачва 277; Ник. Кол. 56.

¹⁰⁸¹ Стев. Гружа 476.

по V врсти: нè-*ѝршићем* СЕ, *ѝршиће* Ба, *ѝршићемо* Ба. Колубарским базеном, шире узетим, завршава се терен презента типа *ѝршићем*, који иначе захвата говоре северозападне Србије¹⁰⁸² и источне Босне.¹⁰⁸³

439. Глагол *ѝрѣбаѝи* се, као у још неким суседним говорима,¹⁰⁸⁴ све више понаша као прави лични глагол: *ѝрѣбам* д-ѝзйћем О, *ѝрѣбамо* д-ѝзйћемо О, *Трѣбала* сам д-ѝдѣм на бање О, Ја сам *ѝрѣбала* д-ѝмрем Арн, Тò смо *ѝрѣбали* првом да кѝпимо Мир, Нѝсмо *ѝрѣбали* д-ѝдѣмо Рож, Мѝ смо *ѝрѣбали* да наѝйћемо Па, *Трѣбали* смо да прѣћемо Бугарску Ра, Како ми *ѝрѣбају*, тако и мòтам Прк и сл. Изгледа да ипак нису ретки ни примери типа: *Трѣба* д-ѝдѣ војвòдскѝ мòмак и старòсваски мòмак СЕ, *Трѣба* да се жѣнѝм Мис, А мѝ *ѝрѣба* да пѣтујемо Ра.

440. Код неких игератива VI врсте и овде налазимо аналошко -*ић-*м. -*ић-*:¹⁰⁸⁵ *крићáва* Ра Ду, *кѣрићáва* Бу Ра Па, *крићáвају* Мис Вр Кр Ј, *крићáвò-*сам Ме, *крићáвали* Мис Ба, *укѣрићáвамо* О, да се *ѝрѣкрићáва* СБ, *ѝрѣкрићáвало* се СБ, *скѣрићáвали* О, *укѣрићáмо* Ра, *укѣрићáу* Н, *укѣрићáли* МВ и сл., — *намѣићá* Кор, *намѣићáм* МЦ, *намѣићáмо* Ба, *ѝрѣмѣићá* Рог, *ѝрѣмѣићáи* Пру, да се *ѝрѣмѣићá* Кр и сл. (уп. и им. *намѣићáј* Рог), — *ѝуићáи* Мис, *ѝуићá* се МЦ, *ѝуићáи* МЦ, *ѝуићáу* Н, *ѝуићáла* Мис, *сѝуићáу* Н, *ѝдѝуићá* Мис, *сѝуићáј* Кор, *ѝуићá* Н Ам МЦ, *ѝуићá* се рòј МЦ и сл., — *унићáвају* кѣће Ме и сл.

Нешто ређе се чују и облици са -*ић-*: *крићáво* Пру, *ѝрѣкрићá* Ба, *укѣрићá* Ба, *укѣрићáју* МВ, — *намѣићáи* Рож, *намѣићá* Мар, *намѣићá* Ме, *ѝонáмѣићá* Про, *ѝрѣмѣићáи* Прк, *ѝрѣмѣићáмо* Рог, — *ѝуићáју* О Про, он ðнда *ѝуићá* Коп, *ѝуићáла* Мис, *ѝуићáју* Кр, *наѝуићáмо* Ду, Он тò не *наѝуићá* Мис, *ѝѝуићá* Ам, *ѝдѝуићáмо* Па, *сѝуићá* ВИ, такò се *сѝуићá* СЕ Про, Нѝсам се *уѝуићá* Мис и сл. Сасвим ретко могу се срести и облици са -*сѝ-*: *ѝдѝсѝи* Ве, *ѝрѝуѝијáу* Кр, *сѝуѝијáу* Мар.

441. Глаголи сложени од *хвáићáи* гласе двојако:¹⁰⁸⁶

а) *завáићá* рукама Ду, *завáићá* Ду, не *довáићá* Мар Мир, *завáићáмо* Ст, *ѝрѣвáићá* Ме и сл.;

б) *завáћáла* се Мис, *ѝдòвáћá* Коп Ј, *ѝдòвáћáи* Ј, *ѝрѣвáћá* Ст, тò се *ѝрѣвáћá* Арн, *ѝрѣвáћá* Арн, *ѝрѣвáћáју* Па, *ѝрѣвáћáју* СЕ, *ѝдòвáћáи* Ј, *свáћáи* Са и сл. Примери под б знатно су бројнији.

442. Према *зáићворáи* и сл. добијени су и облици типа: *зáићворáм* СЕ, *зáићворáм* Кр, *зáићворáи* СЕ, *зáићворáмо* З, *зáићворáли* МВ, *ѝзáићворáју* Мис, *ѝзáићворáмо* Мис, *ѝзáићворáише* Мис, *òићворá-*се Мис, *òићворáли*

¹⁰⁸² Моск. Поцер. IV; Ник. Мачва 277; Ник. Кол. 56; Ник. Тршић 427; Тешић Љешт. 232. У Горобилу је *ѝрићѝи* (М. Ник. Гороб. 688).

¹⁰⁸³ М. Симић Обади 84; клавањски крај (мој материјал: *ѝршиће* код православаца, а код Муслимана и: *ѝрхће* и *ѝрѣће*).

¹⁰⁸⁴ Моск. Беогр. 137; Јовић Трст. 133.

¹⁰⁸⁵ Као и у неким даљим говорима. Уп. нпр.: Симић Левач 187; Павл. Рача 43; Мил. Кик. 21; Ивић Хере 343; Ивић Биогр. 168; Ник. Срем 358; Ник. Мачва 277—278.

¹⁰⁸⁶ Тако је и у Мачви (Ник. Мачва 277).

МЦ и сл. Наводим и именицу *зайворачи* Ту. Основа перфективног вида није доследно истисла имперфективну: *зайвѡрам* Ба, *зайвѡра* Про Ам, *зайвѡрам* Н, *зайварали* СБ, *оивѡра* Ам, *оивѡра* Ам, *оивѡра* капију Ба, *д-оивѡраши* О, *д-оивѡраши* Ам, *оивѡрај* Др, *оиварали* Ме и сл. И именица *зайвѡрѡч* Ба може, дакле, да се чује у „правилном” лику. Једино сам бележио облике типа: *зѡклањали* Кр, *зѡклања* Арн, *зѡклањам* Рог, *ѡклања* СБ, *склѡњали* СБ, *склѡњају* Мир, што не значи да не постоје и ликови *зѡклањали* и сл.

443. Грађа наведена у т. 333, 334 показује да глаголи на *е* у обема основама (*умейти*, *смейти*, *разумейти* и сл.) имају у 3. л. мн. през. углавном двојаке облике: *умеду*, *уму* итд. Оба облика су аналошког порекла: први је добијен угледањем на исто лице гл. *даши* (*даду*), други — према многобројним глаголима са през. наставцима: *-ем*, *-еш*, *-е*, *-емо*, *-еше*, *-у* (*звѡши*, *ићи*, *ѡрождреши* итд.), како је то пре пола столећа објаснио Р. Бошковић.¹⁰⁸⁷ Губљењу наставка *-еју* у многим нашим говорима погодовала је његова усамљеност међу наставцима за остала лица. Његовим повођењем за облицима типа *иду*, *зову* постигнута је потпуна подударност презента гл. *умейти* и *ићи*, на пример. Неће бити у праву они који ликове типа *уму*, *усју* тумаче контракцијом, односно „асимилацијом” у секвенци *-еу-* (< *-еју-*).¹⁰⁸⁸

444. Ни овде нема гл. *сѡаши*, већ једино *сѡаваши*: *сѡавам* Ту Мис МВ, *сѡавам* Коп, *сѡава* Па Мар Про Прк МВ Н Рог СБ Арн Ј Ме МЦ, *сѡавамо* Па Рог СБ Ду Ме Ба, *сѡавају* Са Мар Ј Ме Би Ба, *сѡавали* Па О, лѡжи *сѡавај* О и сл. Говори се, наравно, и: *зѡсѡм* Мар Па, *зѡсѡши* Вр, *зѡсѡши* Н, *зѡсѡј* Мис итд.

ГЛАГОЛИ VII ВРСТЕ

445. И у Белићевој VII врсти има доста одступања од стања у савременом књ. језику. Пре свега, и овде је практично сасвим ликвидирани тип *желеши* — *желѡм*, чиме је ишчезла група глагола са *-е-* (< *-ѡ-*) у инфинитиву и *-и-* у презенту. Овај процес извршен је уопштавањем једне основе и у през. и у инф. облицима:

а) Према *и* у презенту (*леши*, *шиѡедѡм*) и наслањањем на модел *носиши* : *носѡм* дошло се до обрасца *лешиши* : *леши*, карактеристичног за готово све говоре III—V дијалекта.¹⁰⁸⁹ Облици типа *живѡли* резултат су, дакле, обичног аналошког уједначавања унутар гл. система, а не

¹⁰⁸⁷ Р. Бошковић, *О ѡређем лицу множинѡе времена садашњѡе у глагола* уметн, успетн и сл. — НЈ I, Београд, 1933, 26—27.

¹⁰⁸⁸ Ник. Срем 350; Ник. Кол. 38; Симић Левач 151.

¹⁰⁸⁹ Ивић Банат 147; Мил. Кик. 29; Ивић Ловра (недоследно) 194; Поп. Гопшѡ. 42, 203; Секереш Осѡјек 143; Секереш Далѡ 146; Ник. Срем 314; Ник. Мачва 278; Ник. Кол. 34, 56; Стив. Гружа (поред жекавских ликовѡа) 477; Моск. Поцер. IV; Рем. Јат 69—85 (и тамо наведена литература); ФО 481 (Осладић код Осечине), 488 (Неменикуће), 455 (Башанд у Банату), 449 (Сивац у Бачкој), 450 (Јазак у Срему); Симић Сѡица 99; Ивић Дијалект. 69; Ивић Шток. 172 итд.

фонетског развоја старога јата. Примери: *обѣтила* Ве, *изблѣдило* Вр Ара, *вйсило* Пру, *није врѣдило* О, *врѣдило* Мис Ду, *врѣтила* Са, *врѣтили* Мис, *изврѣтијо* Мис, *Било се излѣднито* О, *оилѣднили* Мис Са, *оилѣвила* Бу Си, *ирмело* Бу СЕ Ра Ру Кор, *јудили* Мис, *зајудиле* гусле Ра, *јудити* Па, *ожед-нила* Ст, *жедѣлићеи* Ру, *ужедѣлије се* Мис, *живићеи* Ст, *живити* Мис Ст Са З, *живијо* О, *живили* Ара Вр Са Ду Би Бу Мар Др Мир Ра Па Про З Ве Ст Прк Тр ВИ Ман, *доживити* ВИ, *преживила* СЕ Ту, Штѣ нам *не-поживи* (аор. 3. јд.; Прк), *поживили* Мар, *он се живитијо* СБ, *поживити* Рож, *поживило* О СЕ Би Мар Ве Кор Ме Си МЦ Мир Ј, *искрѣнила* Ст, *летѣла* Мис Ст Прк Ру Би, *излетѣијо* Н, *одлетѣла* Кор Ман Сл, *одлетѣице* Ст, *полетѣла* Н, *пролетѣијо* Мис, *салѣтила* Па, *улетѣице* Мис, *залѣдијо* СБ Би, *залѣдили* Мар, *излѣдила* Кр, *полѣдило* Па, *мрзили* Вр Па Са, *ирдијо* Мис, *зарѣдила* Арн, *седѣла* Н Рог Ду Ман Сл, *седѣла* Би, *седѣла* Мис Бу Ра Ст Ру, *седѣице* Мис, *ми седѣмо* Ам, *преседѣла* Кор, *осѣдило-се* Мир, *поскрѣило* Ара, *заскрѣдили* Ј, *оскрѣити* Мис, *оскрѣила* Мис Прк Си Ј, *оскрѣили* О Прк, *оскрѣдиле се* Мис, *ирѣило се* О, *ирѣили* Бу Ра Ст Прк Ду, *ирѣирѣила* Си, *заирѣудила* Ра, *поцрѣила* Мис Ве, *шиѣдијо* Ст Ру, *шиѣдила* Мис Ст Кор Ду, *шиѣдила* Н и сл.

Врло су ретки „екавски” ликови типа: *јудео* пѣсме Мар, *ирмело* Мар, *одлетѣла* СЕ, *сѣо* Па Ам Мис, *седео* Пру, *седѣла* Пру Мис, *седѣла*, *седѣли* Мар, *седемо* (аор.; Ст).

О гл. *видѣти* било је речи у т. 43.

Судбина инф. основе гл. VII врсте са старим *ѣ* не нарушава, дакле, компактност наше територије. Ова особина, значи, одваја космајску зону од већине говора С—В базе, где је углавном сачуван однос *живили* : *живѣти*.¹⁰⁹⁰ Са Космајем засад иду једино Биограчићи.¹⁰⁹¹

б) Мања група глагола VII врсте пошла је супротним путем. Код њих је през. основа пришла инфинитивној. Процес оваквог уједначавања најдаље је отишао код гл. *јорѣти* и *корѣти*, а нешто мање код *волетѣти* па и *болеити*. Пада у очи да је однос *е* и *и* у начелу исти код облика од обеју основа. Ево примера: *болѣ* зѣб Тр, *болѣ* ме рѣка Мир МЦ Ба, *болѣ* ме сама кочѣца Кор, *болѣ* ме рѣка Арн Ман Н, *болѣ* ме дѣша Си, *болѣ* ме цѣвак Би, *болѣ* ме цѣвак Арн, *оболѣ* жѣна Ба, Мбрам да се *поболѣм* Рож, *разболѣм се* Тр, да се *разболѣм* Прк, *разболѣ се* жѣна Арн, *разболѣ ми се* . . . дѣте МЦ, да се *разболѣмо* Ра, *заболѣла* Коц, *болѣла* Ба, *болѣла* Прк, *оболѣо* Ду, *оболѣо* Ара Рож Па, *оболѣла* Ду, *оболѣли* Ду, *ирѣболѣо* О Ра, *разболѣо се* Др, *разболѣ се* Мис, *разболѣо се* Ба Мис, *разболѣла се* Ст Си и сл. (през. облици 3. л. мн. дати су у т. 333, 334); — *корѣти* МВ, Он га *корѣ* МВ, Јѣтрос ме *корѣ* жѣна СБ, *корѣмо* дѣцу МВ, Вѣше ме пѣти *корѣо* МВ, *Корѣли* га стаљно Н, да се *окрѣ* трава Др, па ми се *укорѣво* (‘дививо’) свѣт како сам и воспѣтала Мир, *закрѣ* ми лѣбац Ам;¹⁰⁹² — *вд-*

¹⁰⁹⁰ Ивић Хере 330; ФО 494 (Уља код Вршца); Барј. Чумић 14; Барј. Церовац 119; Ивић Извештај (Кусадак) 397; Павт. Рача 42; ФО 520 (Глибовац код Смед. Паланке).

¹⁰⁹¹ Ивић Биогра. 168.

¹⁰⁹² Судећи по облику *укорѣчено* Н, за *корѣти* се повео и гл. (у)корѣити.

лѣи МЦ, вѣлем Мир Ба Ту ВИ Сл Ара Би, нѣ-водем Тр, не вѣдем Кор, Он ме вѣде Би, вѣдеш Ба, вѣлемо Мир Ба, вѣлѣе Мир, вѣлела Мис Про Ве Кр Рог Ра Тр Рож О, волѣла Ам Н, вѣлѣ О Мис Про Прк, волѣо МВ, вѣлео Про Ду Мар Би Па Кр Ту, вѣлели Мис Коп Ту Др, вѣлели-се ВИ, завѣлела Мир и сл.¹⁰⁹³ — *идреши* Ве, *изiorѣши* Ду, да *iorѣм* дчи Н, *iorѣш* Ра, *iorѣш* Ве Ман, слѣма *iorѣ* Ба, *iorѣ* дрво Н Рог Ду, *iorѣ* вѣтра Ду Си Рож Би Кр Ман, *iorѣмо* Ве, *заiorѣмо* Ра, *изiorѣмо* Ба Рож СБ, *заiorѣш* Би, *изiorѣм* дрва Ара, *изiorѣ* дрва Ра Про, *изiorѣш* Прк Ј Би ВИ, да *ioiorѣш* Би, *ioiorѣмо* Мир, *саiorѣмо* СБ, *iorѣо* Мар, *iorѣла* Мис О, *iorѣла* Кор, *изiorѣло* О Бу Ра, *изiorѣло* Ду, *изiorѣла* Мис Прк Па, *изiorѣла* Кор Си, *ioiorѣше* Ра Прк, *ioiorѣло* Ру, те се *ѣко* *uiorѣ* Коп, ка-тѣ *uiorѣ* Рог, *uiorѣло* Ст и сл.¹⁰⁹⁴

Од глагола *волейи* (понајчешће), *болеши* и *iorейи* могу се чути и облици по VII врсти: *вѣлѣиши* Арн, *вѣлим* Мис Си Ру Ве Ду Ман Арн, *вѣлѣм* Мис Ра Прк Па Ту, нѣ-волим Ве, нѣ *волим* О, *вѣли* Бу Мис Ра Кор Мар Н Арн Ј Рож Ман, кѣ кѣгѣ *вѣлѣ* ВИ, *вѣлѣ*-ме ѣтац Ара, нѣ *воли* СБ Мис, *вѣлѣши* Би, *вѣлѣш* СБ Мис Про Ра, *вѣлѣмо* Мис, *вѣлѣше* Па, *најволим* Н, *најволим* Мис, *вѣлѣли* Си Арн Рож СБ, *вѣлѣла* Ј Вр, *волѣла* Ман, *вѣлѣо* Си З Ара, *завѣлѣо* СБ и сл.; — *ѣдѣи* ме Ра, *ѣдѣи* ме СБ, па се *ioѣѣлим* СБ, *разѣѣли* се Мис, *ѣѣлѣо* Ара, Он се *разѣѣлѣо* Мар, *разѣѣлѣла* се Вр, *разѣѣлѣш* се Вр, *ѣѣлѣли* О; -- *iorѣи* СБ Мар, *iorѣи* Бу СБ Мис О Ве, *заiorѣи* се Бу, *заiorѣи*, *зiorѣи* Мар, да *uiorѣи* Мар, *изiorѣиши* Мис, *изiorѣило* О, док се *ѣно uiorѣи* Мар.

Нису сви наведени примери равномерно бележени на целој нашој територији. У ствари, једино су облици типа *волим* . . . *волили* расути по свим селима, док су потврде промене глагола *болеши* и *iorейи* углавном концентрисане у *ерској* зони. Биће да смо ту већ на терену осетног јењавања тенденције преласка ових глагола у VI врсту, појаве типичне за већину војвођанских и за неке северносрбијанске говоре.¹⁰⁹⁵ У том светлу треба гледати и везаност облика глагола *корейи* по VI врсти за космајски крај.¹⁰⁹⁶

446. И овде¹⁰⁹⁷ аналошко *-ши-* све више истискује старије *-си-* у облицима глагола *ѣушиши*: *ѣушишиши* Би, *ѣушиши* СБ Ме, да *ѣушиши* Ст СБ Мис Ве Прк Би Па Про Ара Ме, па те *ѣушиши* Рог, *ѣушиши* Ме,

¹⁰⁹³ У Мисачи сам забележио и: *дозвѣло*, а у Дрлупи: *ѣѣдѣлѣ* нас Нѣмац.

¹⁰⁹⁴ У Манићу сам чуо и през. *uареш*: *uареш* њѣву.

¹⁰⁹⁵ Ивић Дијалект. 75; Поп. Госпођ. 202; Ивић Банат 152; Мил. Кик. (и *кѣрѣ-*ме) 29; Ник. Срем 358; Ник. Мачва (недоследно) 278; Ник. Кол. (*волим*) 56; Ивић Биоград. (*воли, iорѣ*) 168.

¹⁰⁹⁶ У тексту нема потврда промене овога глагола по VII врсти. Уколико их је у снимљеном материјалу из других крајева и било, они су као „нормални” и „обични” могли промаћи и као такви остати нерегистровани, јер су космајска села испитивана при крају, када су и примећени наведени облици. За поновно враћање у обрађена села и прелуштавање више од сто сати снимљених трака неопходан је повод крупнији од једног детаља, чије су две најважније компоненте, уосталом, познате: да у „ерским” и већини колубарских села нема ликова *корѣм* итд., а у космајској зони, по свему судећи, нема *корѣм* итд.

¹⁰⁹⁷ Као и у многим сличним и суседним говорима. Уп. нпр.: Ивић Биоград. 168; Ник. Срем. 358; Ник. Мачва 277; Ник. Кол. 57; Стев. Гружа 476; Ивић Хере 343; Пав. Рача 43 итд.

йушииши Рог, *йушиишо* Мис Ве Прк Мир, *йушишу* Мар Мис Ра Ам Рож, *йушише* Мис Ст Прк Ду Ру Ј, *йушишио* СЕ Мис Ра Прк Рог, *йушишио* Н Ду Ман, *йушишили* СЕ Мис Па Прк З Са, *йушиишли* Н, п̄сле га *йушиише* Ду, *найушиишио* Ст, *найушиишли* Кр Са, да се *о̄йушииши* Прк, да *ид̄йушииши* Па, *йр̄о̄йушиише* Коп Ве, *сӣушиишим* Про МЦ Рож, ја се *сӣушиишим* Кр, *сӣушиишу* Ве Н Мир, *сӣушиишмо* МЦ, *сӣушиише* О Мис, д̄л се *сӣушиише* О, *сӣушиишли* Рог Рож Ј, *сӣушиишли*-се Кр, *сӣушиишла* Арн, *ӯйушииши* Са, *рас̄ӣушиишио* Ру и сл. Знатно су ређи примери са -*сӣ*-: *й̄ус̄ӣиши* Мар, *й̄ус̄ӣи* (през. О Рог), ч̄им се *й̄ус̄ӣи* ВИ, *й̄ус̄ӣше* Мар, *й̄ус̄ӣшу* Мар Рог Рож, *й̄ус̄ӣшли* Н, *й̄ус̄ӣшли* Арн Мис Кор, *й̄ус̄ӣшио* Тр, *й̄о̄й̄ус̄ӣшу* Н, она *о̄й̄ӣус̄ӣши* Прк, п-*ӯй̄ус̄ӣши* Ра, *сӣӯсӣиши* Кор Ме, *сӣӯсӣшу* Мар Мир, *й̄ус̄ӣише* Тр. Могу се, истина само изузетно, чути и облици са -*шӣ*-, добијени угледањем на нови итератив типа *йушићаиш*: Нёће Нёмац да *йушићи* Ра, да *йушићи* ВИ, *йушићили* О, *сӣӯшӣшмо* МЦ, *й̄ӯшӣшио* ВИ.

Подаци наведени у овој и 440. т. сведоче о заиста високом степену изукрштаности и преплетености облика гл. *йус̄ӣиши* и његовог *шӣераишва*. Оба могу практично да гласе тројако:

- а) *йушииши* (најчешће), *йус̄ӣиши* (знатно ређе), *йушииши* (само изузетно);
- б) *йушићаиш* (најчешће), *йушиићи* (нешто ређе), *йус̄ӣићи* (само изузетно).

У трпном прид. од *йус̄ӣиши* обично долази до подновљеног јотовања и аналошког -*шӣ*-: *йушићен* Н Др Мис, *йушићена* Н Си Мар Пру Ме, *йушићено* Тр Ме, *сӣӯшићено* Ве Прк, *йушићене* Ј и сл., поред: *йушииен* Мис Ра, *йушииено* Па Ту, *йушииене* Ве, *йушииени* Мис; тако и: *йо̄й̄ӣӯшӣӣен̄ӣк* [Ка дёте о̄дбијеш от с̄йсе и п̄сле се о̄пёт п̄ш̄ти да с̄йса] Ме, *рас̄ӣӯшӣӣен̄ӣца* Вр (уп. и т. 440).

447. Према *на̄меш̄ӣиши* и сл. добијено је и: *на̄меш̄ӣиши* Ду Рож, *на̄меш̄ӣиши* Рог, да *на̄меш̄ӣиши* МВ Си, *на̄меш̄ӣиши* (през. Бу Мар Мис), *на̄меш̄ӣишмо* Мар, *на̄меш̄ӣишмо* Ду Мир, *на̄меш̄ӣише* Про Кр Ду, *на̄меш̄ӣишу* Рож, *на̄меш̄ӣишише* Вр, *на̄меш̄ӣишла* МЦ Прк Пру МВ Би, *йр̄емеш̄ӣиши* ВИ, *йр̄емеш̄ӣишли* Вр Прк Пру, *йр̄емеш̄ӣишу* Ам, *йр̄емеш̄ӣиши* Би, *йр̄емеш̄ӣишу* Рож, *см̄еш̄ӣиш* Коп¹⁰⁹⁸ и сл., поред знатно ређих примера за -*сӣ*-: *на̄мес̄ӣиш* Си, *на̄мес̄ӣиши* Кор, да се *на̄мес̄ӣиши* Ј, *на̄мес̄ӣиши* Мар, *на̄мес̄ӣишу* ВИ Кор, *на̄мес̄ӣишли* Кор, *йр̄емеш̄ӣише* Ј.¹⁰⁹⁹

Трпни придев је као и од *йус̄ӣиши* и осталих глагола VII врсте: *на̄меш̄ићено* Ра Кор Си Рож Ара, *на̄меш̄ићено* МВ, *на̄меш̄ићено* Ј, *на̄меш̄ићена* Кор, *на̄меш̄ићени* Кор Ру, *на̄меш̄ићени* МВ, *на̄меш̄ићене* Прк, *на̄меш̄ићене* Са и сл., поред: *на̄меш̄ићено* Ру Мис Мир.

448. Сви забележени облици гл. *йлев̄ӣиши* припадају обрасцу VII врсте: *йлев̄ӣиши* Мис, *йлев̄ӣш* МЦ, не *йлев̄ӣ-се* МЦ, *йлев̄ӣшмо* Ј МЦ, *йлев̄ӣшмо* Па Са, *йлев̄ӣшли* Мис, *рас̄йлев̄ӣшмо* Кор и сл.

¹⁰⁹⁸ За слично стање у другим говорима в.: Ивић Бногр. 168; Ник. Срем 358; Ник. Мачва 278; Павл. Рача 43; Ивић Хере 343 итд.

¹⁰⁹⁹ Захваљујући утицају итератива на облике тренутног глагола, добијено је и *йр̄емеш̄ӣиши* се река Ман..

449. Од гл. *мислићи* регистрована су четири типа радног придева:

- а) *мислио* Ман Ме, *мисио* Рог, *мислили* Си Арн Ме, *мислила* СЕ О Ст Ј, *измислили* Ман, *йомислила* Н, *йомисио* Н;
- б) *мишљела* Бу О Мис, *мишљо* Мис, *мишљо* О;
- в) *мишљала* О Мис, *мишљали* Мис;
- г) *мислела* Вр О.

Ликови *мишљела*, *мишљо*, примећени једино у „ерској” зони, свакако су ијекавски нанос. Иако је облике *мислела* можда најупутније тумачити утицајем говора К—Р базе,¹¹⁰⁰ не треба запостављати ни могућност евентуалног укрштања *мишљела* и *мислила*.¹¹⁰¹ Ослонац за ову претпоставку видим у саставу становништва двају јасеничких села у којима је *мислела* записано (тамо су практично сви становници потомци динарских досељеника; о томе в. табеле на стр. 16—20 и карту бр. 3 на стр. 21) и чињеници да је код глагола Белићеве VII врсте на овом терену дошло управо до ширења обрасца *-ићи* : *-им* на рачун обрасца *-ећи* : *-им*. Овде је, дакле, према *ради.ли* добијено *лећи.ли* (додуше, с наслоном и на през. *лећим*), док се у К—Р зони десило супротно: преко *лећели* добијено је *радели*. До упрошћавања секвенце *-с-л-* у облицима *мисио*, *йомисио* долази у лежернијем, лабавијем изговору овога, у свакодневном саобраћају прилично честог, али зато ретко нарочито наглашеног глагола. Отуда је испадање *-л-* још обичније у облицима презента: *мисим* Про Ам СБ, *мисим* Ст Рож Ба, *мисии* Н Си, да *миси* Н, *мисије* Др, *мису* О, *йомисим* Про, ка-се *йомисим* Вр, да *йомиси* Арн, поред: *мислим* СЕ Рож Ара, *мислим* Па Про Ј Кр Н Ду Ман Ара Арн, *мисии* Си, *мисли* Рог, *мислимо* Рог, *мислимо* МВ, *йомислим* Мис.

450. Према књ. *ирулићи* и *ирунући* бележио сам једино облике по VII врсти: *ирулићи* Би Ман, брзо *ирули* Ман, да *ирули* Н Би, да *исирули* Ј Про, док се оно не *исирули* Ме, *исирулила* Прк и сл.

451. Гл. *зрейи* у савременом књ. језику има двојаку промену: а) *зрем-зреш-зре-зремо-зрейе-зру* и б) *зрим-зриш-зри-зримо-зрийе-зре*.¹¹⁰² Тако се он понаша и овде, с тим да су примери првог типа знатно чешћи: *зрѐ* трава Кор Ве Ду, *пасуљ зрѐ* СБ, *зрѐ* жито Ман, *Зрѐ* л воће Ба, *Са* ће јечам да *зрѐ* Ме, *ддзрѐ* сѐме Ме, *пасуљ сазрѐ* ВИ Са, да *сазрѐ* жито Мис Рог, да *сазрѐ* трава Ман Ту, да она *сазрѐ* Сл, *сазрѐ* ђубре Ј, *узрѐ* и оно Н и сл. Облици 3. л. мн. през. дати су у т. 333, 334.

Ређе су потврде по обрасцу VII врсте: *зри* Мис, да *сазри* Мис СЕ, да *сазри* Мар, да *сазри* кунус Ра, кат *сазри* пшеница Ру, *узри* жито СЕ.

Од карактеристичних облика радног придева наводим следеће: *зрѐ* Ј Ме Ба МЦ Би, *сазрѐ* Ба, *зрѐ* Мис Бу О СЕ Н СБ Мар Ра Па Кр

¹¹⁰⁰ Пецо—Милан. Ресава 261—262, 357; Јовић Трст. 133; Симић Левач 443. „Облици *мислио* и *мисљо*, *мислела* и *мисљла* могу се чути у свим селима” у околини Раче Крагујевачке обухваћеним Павловићевим испитивањима (Павл. Рача 42).

¹¹⁰¹ Укрштањем је (или дисимилацијом) добијена и гл. именица *мишлење*, записана у „ерској” Мисачи.

¹¹⁰² РМС II, 333; Правопис 322.

Ст Ру Рог Ду Ман Си Са, *сазрёо* МВ, *сазрёо* Си, *зрёло* Ба Мир, *зрёла* Арн, *зрёли* Ј, *сазрёло* Ба Арн, *сазрёла* Ј, *сазрёло* Ру итд.

У вези са глаголом *зрети* треба истаћи један интересантан детаљ. На овом терену су, наиме, у живој употреби и облици од основе формирање по угледу на радни гл. придев: према *зрела* и сл. добијено је — *зрелији*. Овакви облици су нарочито чести од сложених глагола: *сазрелији* Па, да *сазрели* Тр Са Бу Ру Па Про Ве Кр, па *сазрёли* Ве, да *сазрёле* Бу Ру, док *сазрёле* Би, *сазрёле* и па́дну Па, *сазрёлу* Ра, *сазрёлијо* Бу, *сазрёлило* Бу О Мис Про, да *узрёле* Тр, да *узрёли* Мис, *узрёлијо* Мис, *узрёлиле* Ту и сл. У прикупљеној грађи се нашао само један облик простог гл. *зрелији*: да *зрёле* Би. *Зрелији* и од њега сложене глаголе не помињу истраживачи суседних и сличних говора, а углавном ни наши велики речници. Тако, на пример, гл. *дозрелији*, *и́рзрелији*, *сазрелији* и *узрелији* нема ни у РЈАЗУ ни у РМС. У РСАНУ су регистроване две потврде „застарелог” гл. *додзрелији*. Не стоји много боље ни гл. *зрелији*, за који РСАНУ и РМС имају само једну, и то исту потврду — посведочену у Скерлићевом језику. У РЈАЗУ *зрелији* значи „исто што зрети, дозријевати” уз напомену да је посведочен у старијим речницима.

452. Промена гл. *врети* углавном одговара приликама у нашем књ. језику, гј. обрасцу: *врети-врим-врии-ври-вримо-врише-вру*.¹¹⁰³ *ври* Мис Мар Прк МЦ ВИ Рог Ман Сл Ра Си Ј Ба Вр Би, *не-ври* Мис, *и́рври* вџду О, да *и́рври* Бу Па Ст, *и́рври* О, *и́рвримо* вџду СЕ Мис, нека *саври* Ме, *и́рвримо* Вр, *и́рврџ* Вр, *и́рврџу* шљйве Ра, *врџ* шљйве Па, поред: *вриду* Ра.

Ређи су примери типа: *и́рвре* вџда Ту Ду, *тџ и́рвре* Мар, вџда *и́рврџ* Би, да *и́рвре* Ман, па млџко *и́рвре* ВИ, *џере* вџда Сл, *саври* Ме, *и́рврџмо* вџду Ра, *и́рврџмо* Прк, *и́рврџ* шљйве Са. У СБ сам забележио и облик *и́рврије*: *и́рврије* вџда.

Од облика радног придева наводим: *врџо* Ман Коп О СЕ Мар Ра Па Ст Кор Рог Ду, *врџо* Ме МЦ, *и́рврџео* МЦ, *и́рврџео* Рог Сл, *врџло* Мир Арн, *и́рврџело* Мир, *и́рврџела* Па Са Мис Ве Ту, *и́рврџела* Ман Сл, *саврџео* Ме, *саврџео* Ст итд.

453. Поред облика гл. *сањати*: *сањам* Мис Па, *сањамо* Вр, *сањала* СБ Ара, *сањале* Мис, *сањџ-си* Ара и сл. чују се и облици од *снијти*: *снијм* Ст МЦ, *снијла* Ст МЦ, *ја саснијм* Ме, *нијсам саснијла* Ме, *саснијо* Ме. Уп. и *снијвала* Мис Про, *снијвале* Про.

454. Од гл. *велејти слушао сам једино презент: *вџлим* Ст Вр, *вџлим* МВ Кор, *вџли* Ст Са Ба Коп, *вџлимо* Н Кор Сл, *вџлиду* Рож МЦ, *вџлиду* Ј, *вџлџ* Мис О Арн, *вџлџ* Мис Вр Ст Па Ара, *вџлџ* Н Ман и сл.

О промени глагола типа *извинити* (*се*), *учинити*, *сломити* већ је било речи; в. т. 409 (нап. 1038), 416.

¹¹⁰³ РМС I, 437; Правопис 232.

ГЛАГОЛИ VIII ВРСТЕ

455. И овде омања група глагола ономатопејског порекла има специфичан однос између инф. и през. основе. Према књ. обрасцима: *врискати*, *врискѧм* || *врискати*, -ѧм || *вришиѧти*, -ѧм;¹¹⁰⁴ *ѧйскати*, -ѧм || *ѧйшиѧти*, -ѧм;¹¹⁰⁵ *скиѧчати*, -ѧм;¹¹⁰⁶ *ѧйкати*, *ѧйчѧм* || *ѧйкати*, *ѧйкѧм* || *ѧйчати*, -ѧм¹¹⁰⁷ у свим испитаним селима наше зоне, без изузетка, имамо следећи однос двеју основа: *вриск-* : *вриши-*; *ѧиск-* : *ѧйши-*; *скич-* : *скич-*, *ѧик-* : *ѧич-*:

— *врискати* Бу О Па Мар Ве Ту Кр Си Ст МВ СБ Ман Мир Арн Ара Ј Са Ме Ба, *вриско* СЕ МВ Ара, *врискало* Бу О СЕ Ба Ст ВИ Си Са З, *врискали* Па Ру Ара Са, *врискѧње* Ду, *ѧреврискало* З и сл., — *ѧйскати* Бу О Па Ве Ј Ту Кр СБ Ман Си Арн Са Ме Ба, *ѧйскало* Бу О Па Кр ВИ Си Би Са Ба МЦ, *ѧреѧйскало* З и сл., — *скиѧкати* Ме Ба, *скиѧкало* Ру Ам МВ Ба, *скиѧкала* Ме и сл., — *ѧйкати* Мар Па Ве Ту Ст Са Ба МЦ ВИ Си Арн Ара, *ѧйко* ВИ, *ѧйкало* Бу Па Ве Ту Ру Си Са Би, *ѧйкати* се МЦ, оно се дѣте ѧаше *ѧйкало* МЦ и сл.;

— *вришиѧти* Вр Ту Ман Ба, *вришиѧти* Бу О Рог СЕ Ј З Би Мар Мир Кр Арн Ст Ру ВИ СБ, *вришиѧтиѧе* Би, *вришиѧтиѧе* Ру З МЦ Арн, *вришиѧтиѧе* Ве Сл Ара Ме, *вришиѧтиѧе* се Ра и сл., — *ѧйшиѧти* Бу Мар Па Ве Ту Кр ВИ СБ Рог Ду Ман Сл Си Ара Ј Са Ме МЦ Би, *ѧйшиѧтиѧе* жѧпа О, *ѧйшиѧтиѧе* Рог, *ѧйшиѧтиѧе* Ве Ру Ра Рог, *ѧйшиѧтиѧе* Мис, *ѧйшиѧтиѧе* Ру Ме Би, да *ѧйшиѧтиѧе* Ј и сл., — *ѧйчиѧе* Ме, *ѧйчиѧе* Пру Ам МВ Ме Ба, *ѧйчиѧе* Си, — *ѧйчиѧе* Си Ј, *ѧйчиѧе* Ст, *ѧйчиѧе* Бу Па Ру ВИ Си Са Би, *ѧйчиѧе* Ве, *ѧйчиѧе* Си и сл.

Овакви и слични односи примећени су у многим, међусобно понекад прилично удаљеним крајевима: у Банату, Бачкој, околини Београда и Раче Крагујевачке, у ваљевској Колубари, Поѧерини, Ресави, долини Зап. Мораве, код Галипољаца, у Црмници, Сарајеву итд.¹¹⁰⁸

У литератури је постанак овог односа тумачен двојачо:

а) По Б. Милетићу, облици *врѧскѧти* и *ѧйѧѧти* су настали „према именицама *врѧска* и *ѧйѧѧа*“.¹¹⁰⁹ Више од четрдесет година касније и Р. Павловић форме типа *врѧскала*, *ѧреѧйскало* објашњава „наслањањем на именице *врѧска*, *ѧйска*“.¹¹¹⁰

б) Одбацујући Милетићево тумачење као „неубедљиво“, П. Ивић објашњење види „у контаминацијама по два глагола (*ѧйскати*, *ѧйскал* и *ѧйшиѧти*, *ѧйшиѧтиѧе* и сл.)“,¹¹¹¹ потпомогнутим ослањањем на гл. других врста са сличним односима двеју основа.

¹¹⁰⁴ МС I, 436; Правопис 232.

¹¹⁰⁵ МС IV, 434, 442.

¹¹⁰⁶ МС V, 803; Правопис 698.

¹¹⁰⁷ МС VI, 795, 808; Правопис 802.

¹¹⁰⁸ Уп. Ивић Галип. 291 и тамо наведену литературу; Ник. Кол. (судећи по констатацији „Говори се: *врѧскало*“) 56; Ник. Тршић 428; Павл. Рача 42.

¹¹⁰⁹ Мил. Црмн. 476.

¹¹¹⁰ Павл. Рача 42.

¹¹¹¹ Ивић Галип. 289.

456. Као и у неким ближним и даљим говорима,¹¹¹² и овде коегзистирају гл. *беџаџи* и *бежсаџи*:

а) *беџаџи* Ј, *беџам* Рож, *беџам* СЕ, *беџам* Н, *беџа* Па Мис Про Прк Рог, *беџа* Тр Арн, *беџамо* Ба, *беџамо* Про, *беџамо* Н, *беџају* Рож Арн, *беџају* Ст Па Прк ВИ Ам Н Си Ве, *беџала* Мис Са, *беџала* Би Арн, *беџо* Ме Би, *беџо* је Рож, *беџо* Ст Др, *беџали* Па Про Ра Прк Ам Са Мар, *беџали* Ме Ба МЦ Арн, *беџај* Арн и сл.;

б) *бежсаџи* Прк Мис, *бежсим* Мис, *бежси* Мис СБ, *бежимо* Мис Мар, *бежисџе* Вр, *бежсџе* Мис Мар, *бежси* Ме Ба Рож Ара, *бежси* О Ам Мис Ст Па Про Прк Ве, Мй *бежси*, *бежси* кўћи СБ, *не бежси* Мис, *он побџси* кўћи Мис, *бежисџе* Вр, *не-бежисџе* СБ, *бежисџе* Ме Арн, *бежсо* Мис и сл.

Примери типа *а* знатно су чешћи.

457. Судећи по облицима *ћуџала* О Мар Па Ме, *ћуџале* Мис, *ћуџо*-сам Мис, *ћуџали* Па, *ћуџаџи* Мис и сл., добро се држи однос између двеју основа (-*аџи* : -*им*) код глагола овога типа. Они овде не прелазе у VII врсту, те изостају односи типа *ћуџеџи* : *ћуџим*, карактеристични, пре свега, за К—Р и С—В говоре,¹¹¹³ или *ћуџиџи* : *ћуџим*, обележје III—В дијалекта.¹¹¹⁴

458. У инф. основи гл. *сијаџи* јављају се напоредо *сио*- и *сиа*-.¹¹¹⁵ *сиојо*-сам СЕ, *сиојала* Мис Арн, *сиојало* Ме, *не би идојо* Мис, *немо* *сиојаџи* СБ, — *сијаџи* Ман, *сијајо*-сам Ду, *сијајо* МЦ, *сијајала* Др, *сијајало* Мис Прк Ме Ду, *сијајало* О, *сијајали* Ра и сл. Уп. и именицу *расијајање* ('растојање'; Кон).

459. Регистровао сам двојачке облике гл. *бројаџи*:

а) по VIII врсти: *бројаџи* Би, *бројим* О, *броје* Ј, *броју* Рог, *избројала* Би, *ајде број* Др, *он иг^к ирџброја* тамо Мис;

б) по VII врсти: *бројила* Прк.

ПОМОЋНИ ГЛАГОЛИ

460. Морфолошка уједначавања и прекрајања, потпомогнута фонетским процесима, довела су до чак пет варијанти през. основе гл. *биџи*: *бид*-, *бидн*-, *буд*-, *будн*- и *бин*-.¹¹¹⁶

¹¹¹² Поп. Госпођ. 203, 205; Ник. Мачва 278; Ник. Кол. 56; Ник. Срем (где су облици са основом на -*и*- чешћи) 359; Јовић Трст. 133; Павл. Рача (чешће -*и*-) 42.

¹¹¹³ Уп. нпр.: Симић Левач 444; Елез. Речник II, 373 (*ћуџиџи*, *ћуџим*); Павл. Рача 42; Ивић Хере 343; Ивић Галип. 291—292 (и тамо наведену литературу и ауторове податке за поједине крајеве).

¹¹¹⁴ В. нпр.: Ник. Срем (*ћуџали* и *ћуџими*) 359; Ник. Мачва (*ћуџаџи* и *ћуџиџи*) 278; Поп. Госпођ. (*ћуџиџи* и *ћуџаџи*) 204—205; за банатски терен уп. Ивић Галип. 292, нап. 3. У ваљевској Колубари је, као и у нашој зони, само — *ћуџала* (Ник. Кол. 57).

¹¹¹⁵ Као и у Госпођинцима (Поп. Госпођ. 205).

¹¹¹⁶ Пет варијанти налази и Б. Николић у Мачви (Ник. Мачва 278), док за четири могућности знају нпр. Госпођинци, Љештанско, Срем, Левач, северни Банат (Поп. Госпођ. 194; Тешић Љешт. 234; Ник. Срем 359; Симић Левач 457; Мил. Кик. 30).

— *бидем* Ра Прк Н Ду Би, *бидѐм* Прк Би, да нè-*бидем* ВИ, *биде* О Бу Вр СЕ МЦ Мис Па Ра Прк ВИ Кор МВ Н Рог Ду Са Ве Ст Мир Си Тр СБ Рож Ара Ам Ру, *бидеи* СЕ, *бидеи* Мис Ра Др Ве Ст, *бидемо* Ра ВИ Ве, *бидемо* О Кор Рож, *биду* Мис Па Ра ВИ Н Рог Ме Би Вр, *биди* дѡбар Мис Па, *Биди* Бок-с-нама МЦ, *биди* Би и сл.;

— *бидне* СЕ Ра Рож Мар Мис Мир Па Рог СБ Ј Ру Ба, *биднемо* Ра Ам, *бидну* Ј Ман;

— *буде* Бу Вр Коп СЕ Ст Сл Мар Мис Па Прк ВИ Пру Си Рож, да *буде* МВ, кад *буде* Бѡжић Ба, да-*буде* З, *будѐм* Мис, *будеи* Ст СБ Ду, да *буду* дѡбри СБ, *Буди* Бок с нама Бу МЦ и сл.;

— *будне* Мис Вр Ту Ст Са Ј Ме Ара Па Ра Н Рог Ман Ду Мир Рож, да-*будне*//да *будне* Ара, *будну* Ј;

— *бине* Рож Ту, *бинѐмо* Са.

Од осталих карактеристичних облика овога глагола навешћу и део потврда аориста и имперфекта:

а) Шта *би* Др, шта *би* сà њим? Ру, што *би*, *би* Мис, Кѡлко *би* пàра Бу, Милане, шта *би*? СЕ, да нè-*би* мѡјѐга зѐта Ст, док *би* дванѐс сàти нѡћи Па, *бејосмо* Мис, кад *би*мо у Врѐоцима Ру и сл.;

б) *беше*, *беше*, *бејаше*, *бијаше* (в. т. 337), *бејаше* му дѡбро Ру.

461. Постоји, међутим, доста примера за које није лако утврдити којем облику припадају: аористу или имперфекту. Ни у досадашњој литератури нема сагласности око њиховог сврставања; неки аутори их помињу код аориста, а други су уверени да се ипак ради о потврдама имперфекта. Прво ћемо изнети део сакупљеног материјала, а потом покушати одредити камо ти примери спадају: Како јој *бејàде* име? Са, *бејàде* нѡћ Си, Он *бејàде* чѐтник Мир, кад *бејàде* збра -- [ми] бѐжи Мар, кад *бејàде* чѐтвѐрте године . . . Са, *бејàде* зима Ара, Како-но *бејà*, не мѡгу да се сѐтим МВ, *Бѐја* ми јѐдан сѐстрић тàмо ВИ, *Бѐја* Рàдомир Живковић тàмо Мар, Кад *бејà* трѝ гѡдине — он дѡђе Ам, *бејà* децембар Мис, кад *бејà* трѝ гѡдине Ам, он *бејà* војник Ам, Он плàну у лицу, *беà* му криво, па сѐде Н, Док *бејà*, он баш *бејà* Н? Шта *бејà*, нађе л га? Др, да не *бејà* Руса и кањуша . . . Мир, Он *бејà* купац Др, Прѐ *бејà* тѐшко Др, Шта ти *бејà* да бѐгаш? Др, кад *бејàдоше* Швàбе Ме, кад *бејàдоше* оне кањуше на Београду . . . Ру, *бејоше* њѝ двоје Мис, *бејоше* Ст, не *бејоше* једнаке Кр, Они *бејаше* на тѝм бандѐрама Ам, *бејàду* Ду и сл.

Форме *бејàде*, *бејàде* и *бијàде* у ваљевској Колубари, те *бијàде* и *бијàде* у Тршићу Николић сматра аористом,¹¹¹⁷ а исти третман имају облици *бијàдо*, *бејàдо(х)*, *бејàде*, *бејàдосмо*, *бејàдоси*, *бејàдоше* у Поцерини, *бијàде* у Љештанском, *бијàде* у Горобилу, те *бе(ј)àде* у Биограчићима, где је опет *беà*, поред: *беше* и *беаше* — имперфекат, као и у околини Раче (уз такође паралелне форме: *беше* и *беаше*).¹¹¹⁸ И у трстеничком крају

¹¹¹⁷ Ник. Кол. 52; Ник. Тршић 429.

¹¹¹⁸ Моск. Поцер. V; Тешћић Љешт. 234; М. Ник. Гороб. 691; Ивић Биоград. 167; Павл. Рача 44.

бѣа је облик имперфекта за сва три лица једине.¹¹¹⁹ Тако ствари стоје у непосредном и даљем суседству наше зоне. На другој страни српско-хрватске језичке територије — у Змијању Д. Петровић у *бијѣде* (кад *бијѣде* крају села, *видѣм* свјетло) види имперфекат,¹¹²⁰ а нешто слично налазимо и код М. Дешаћа. И код њега су *бијѣдо*, *бијѣде* (за који су наведене бројне потврде у одговарајућем контексту), *бијѣдошмо*, *бијѣдошше*, *бијѣдоше* дати у одељку о имперфекту, да би, после излагања прикупљене грађе, било констатовано да су они настали „комбиновањем облика аориста и имперфекта” и да се „употребљавају ... у значењу имперфекта и у значењу аориста.”¹¹²¹

Неће се овде оцењивати да ли су аутори исправно поступали именујући форме *беја*, *бејаде* итд. у суседним говорима аористом, одн. имперфектом. За тако нешто неопходан је, уосталом, одговарајући контекст, који се читаоцу по правилу ускраћује. А што се „спорних” облика посведочених у селима између Космаја и Букуље тиче, мислим да их је најупутније посматрати као резултат укрштања аориста и имперфекта како на семантичко-синтаксичком тако и на морфолошком нивоу. При разматрању овога проблема треба имати у виду један важан, практично — кључни детаљ. До оваквих процеса долази тамо где је бар један од облика у повлачењу и где је самим тим нарушено језичко осећање за њ. А у готово свим овде помињаним идиомима имперфекат је сведен на клишетиране облике гл. *биши*! У неким од њих ни аорист више није жив гл. облик, а тамо где се још држи гради се и од несвршених глагола, чиме се, бар донекле, компензира изгубљени имперфекат. Управо прилике у нашој зони богато илуструју наведену констатацију (в. т. 346).

Иако међу нашим примерима има и таквих који несумњиво упућују на имперфекат (Он *бејаде* четник; Он *беја* војник; Он *беја* купац; *бејоше* њи двоје; Они *бејаше* на тим бандерама и сл.), рекло би се да ипак нема ситуација незамењивих правим аористом (можда с изузетком 3. л. мн., за које нисам забележио ниједан аористски облик типа *бише*). Да се ти „спорни” примери у свакодневном животу заиста могу замењивати правим формама аориста и, наравно, имперфекта, показују наредни, већ помињани случајеви:

- а) док *би* дванѣс сати иѣи;
- б) кад *бејаде* зѣра — [ми] бежи;
- в) кад *беше* прѣд-зору.

Не видим битну разлику ни међу следећим конструкцијама:

- а) Шта *би* сѧ-њѣм?;
- б) Шта *беја*, нађе-л га?;
- в) Шта оно *беше*?

И на морфолошком нивоу *бејаде*, *бејаше*, *бејаше* итд. типичне су контаминације, настале комбиновањем имперфекатске основе и наставака аориста. Губљењем имперфекта као категорије и слабљењем пози-

¹¹¹⁹ Јовић Трст. 145.

¹¹²⁰ Петр. Змијање 119—120.

¹¹²¹ Дешаћ ЗБИГ 265.

ције морфеме *-ше*, његовог сингуларског наставка, пружа се прилика за убацивање врло експанзивног аористског *-де* (према *даде*, *не-сїаде*, *исїаде*, па чак и *їоїнде* добијамо *бејаде*).¹¹²² Исто тако, паралелно са ишчезавањем имперфекта утире се некада оштра опозиција између *-ше* као наставка јд. имперфекта и 3. л. мн. аориста, чиме се уједно отклања и препрека стварању контаминираних форми типа *бејаше*, *бејадше*.

462. Овај говор карактерише и конструкција *ни* + енклитичка заменица + *је*.¹¹²³ *Нї ми је* вајдило Прк, *Нї ми је* се десио нїкад Кор, *Нї ми је* добро Др Ме, *Нї ми је* било тешко Бу, *Нї ми је* што си прѣсуо О, *Нї ми се* то штавило Мар, *нї* ми дао отац Кр, *Нї му је* било четрїнѣс месѣци Прк, *Нї-їм је* дѣвѣлно ВИ, *Нї ми је* дао стрїц СБ, *Нї ми је* било ни ђсам гѣдина Ј, *Нї ми је* мајка нї знала Би, *Нї ми је* дошѣ дан д-їмрѣм Ру, *Нї му је* [кућа] крај пўта Арн, и *Нї* било ови машїна Рож, *Нї* имало Н и сл. Уп. и конструкцију: *Нѣ им је* такѣ било Рог.

463. Од карактеристичних облика гл. *хїеїи* наводим:

а) презент: *ѣћу* Про, *ѣћеш* Мис СЕ Мар Па Ве Рог Ј Са Би, *ѣће* Мис Мар Про Кор Н, *ѣћемо* Мис, *ѣћете* Ст, *ѣћѣ*, *ѣћу*, *ѣћѣју*, *ѣћѣју*, *ѣћѣју*, *ѣћѣду*, *ѣћѣду* (в. т. 333, 334); одрични облици: *нећу*, *нећеш*, *неће*, *нећемо*, *нећете* (у свим селима); ликови *нећѣду*, *нећѣду*, *нећѣју*, *нећѣју*, *нећѣју*, *нећѣју* дати су у т. 333, 334. Облик *неће* испред везника *да* понекад се замењује формом *неј*, одн. *не*: Штѣ *не* да рāди? Арн; *не* д-їдѣ Мис, Нїко *не* да пѣсти Мис, *не*-да їду ВИ, *Не* да нѣсе Ј, Оне *неј* на сѣло Рож. У Ба сам чуо лик *неїте*: *Неїте* да ми прїча.

б) глаг. прид. радни: *їѣдо* Мис Про Ст Тр Др, *їѣла* Мис Тр Н, *їѣм* Ст Ду итд., уз ретке ликове типа *кїѣдо* Др, *сїѣм* Арн.

в) аорист: *не* *їѣде* да сврāти Мис, Да *їѣде*, мѣг-је кўпити Про;

г) имперфекат: Јā *ћā* да јом кāжем Ам, *Ѓаше* пиштѣл да кўпи Си.

НАПОМЕНЕ О ОБРАЗОВАЊУ ИМПЕРФЕКТИВНИХ И ИТЕРАТИВНИХ ГЛАГОЛА

464. Б. Милетић у североисточном Банату налази „већи број неособично саграђених итеративних глагола”.¹¹²⁴ Ни наш терен не оскудева у специфичностима те врсте. Итератив се и овде гради класичним средствима, наставцима *-ава-*, *-ива-*, *-ева-*, *-а-*. Основни тон образовању итеративних и имперфективних основа даје необично честа замена ових форманата, а пре свега *-ава-* и *-ива-*, без неких нарочитих правила. Доносим само мањи део примера са наведеним наставцима:

— *Не*-може да се *нанāша* пāра О, *рāћа* МЦ, *рāћала* Ме, *рāћале* Ме, *усаљали* Вр, *зачїњали* Вр;

¹¹²² И једини регистровани случај 3. л. мн. имперфекта *бејаду* има *-ѣ-*, а не *-ї-* или *-ѣ-* (< *-х-*).

¹¹²³ Појава је примећена и у другим говорима. Уп. нпр.: Мил. Кик. 30; Ник. Мачва 278; Ник. Срем 359.

¹¹²⁴ Мил. Кик. 29.

— *избегива се Про, убрисива Про, нисам пробиривала Си, одијавају Мис, Што да га ја извешћујем Др, извешћује СБ, прекачивали Рож, намењује Ра, замесујеш Кр, заменивали Бу, заменујеш Бу, узнемиривали Сл, објашњујеш Ра, искашљива се Ара, прокисива Тр, поикрестива Ту, намењива Би, намењивамо Па, те се сменивају Ме, родива Бу СЕ Про Ра Ту Ду Ба, родива Бу Н, родивају Бу О СЕ Мис Ст Ве Арн Ара Ра Ту Мир, родивале Бу, сванива Ру Ј Кр, сванивало Си, не удаљујемо Ру, уйошребљива Ман, уйошребљивб Коп, млеко се уйошребљивало СБ, уйошребљује Ман, исцеђивали Бу, дочекивали Др, дочекивам Ман Кр, сачекивамо Про, сачекива Мис;*

— *забелџава зора Ду, збрисава Ра, влашџава Ду, влашџава Ра, зомилџавају жито Ве, йојомџава Кор, закишџавала СЕ, кидисавају З, клџава Про Ту, оклџава Ту, укњижџава Тр, скресџава СЕ О, лисџава лџо З, лисџавају Ман, смџава МЦ, намењавала Ме, мџаје Рож, мџаје се слџо Рож, замфрџава Рож, ошџавам Па, заробџаво Си, заробџавамо Си, џозаробџавали Прк, зашреџавали Ме, исшробџавала Ве, освешџава кџу Рој, свџавали Би, свџава Би, свџава кукџуруз Ду, осеџавали Ду, ишсеџаје једно другџо Др, ишкуџавају Мис, јџ-л то ишшоџавало Мар, дошџава Ба Ру, дошџавам Би, исшџавам Про Си, исшџава Ту Рој Бу О, исшџавају Про, нашџава СБ, ишџавали Прк, ишшџавали Прк, ишшџавали Прк Ам Ман Ру, ишшџавали у друге књџе Тр, цвџава Сл, цвџава шџава Ду, цвџава зџава МЦ, цвџавају Ба, цвџавале шџаве Са, дочекава Ба, дочекавају Ман, сачекава Ј Ам, сачекавам Ба, сачекавали Мар, да се бетџо бџе учвршџава Ман, учвршџава Ара и сл.*

— *дозвољевају Ве, дозвољева Ве, поред: дозвџаје-л ти жџа Ве.*

Дублетне форме, а њих у овом случају, као што смо видели, има напретек, обично су поуздан индикатор непреврелих прилика у оквиру одређене језичке црте. Над грађом из наше зоне, Госпођинаца¹¹²⁵ или, рецимо, из Мачве¹¹²⁶ читалац стиче утисак да је процес итеративације и имперфективације гл. основа тек почео и да је са њим ступио на сцену широк избор различитих аналошких уједначавања и прекрајања.

¹¹²⁵ Поп. Госпођ. 206—207.

¹¹²⁶ Ник. Мачва 278.

Д. ПРИЛОЗИ

465. Прилошке речи дају посебан, својеврстан печат дијалекатској панорами наше зоне. Такво шаренило гласовних ликова речи ове врсте није примећено ни у једном досад испитаном суседном говору. Отуда и не изненађују осетнија одударања од стандардне ситуације, јер према једном књижевном облику каткад у селима смештеним између Космаја и Букуље стоје десетине одговарајућих еквивалената. Разлике у односу на књ. језик углавном су фонетске, прозодијске и морфолошко-творбене природе, а има и одступања семантичке врсте. Већ у првом контакту са носиоцима овдашњих говора пада у очи често удвајање и сасвим обично комбиновање, „прилепљивање” више од двеју партикула (*ш̄у, ш̄ун, ӣуна, ӣунака, ӣунакана* и сл.). Тако добијено шаренило резултат је добрим делом и унутрашње дијалекатске диференцијације, односно последица сучељавања и мешања супстратских и различитих досељеничких слојева на овом изразито метанастазичком подручју. Чини се да је и сама природа прилошких речи могла у овом случају доприносити радикалном повећању броја њихових ликова, а тиме и изражајних могућности. У процесима који су неминовни код сучељавања различитих дијалекатских типова прилози су, наиме, као непроменљиве речи, углавном остајали по страни — поштеђени уједначавања и прилагођавања одређеном парадигматском обрасцу. Уместо тога долази до њиховог укрштања и стварања нових форми, уз задржавање постојећих, чиме се практично обогаћује постојећи лексички фонд.

У овом раду прилози су сврстани према њиховом значењу, уз вођење рачуна о уоченим варијантама њихових гласовних ликова.

466. ПРИЛОЗИ ЗА МЕСТО

овде: *овде* Бу СЕ Мис Па Про Прк Кор МВ Н Рог СБ Мир Вр Кр З
Сл Ман Арн Ј МЦ Ба, *овдѣ* Рог, *овдѣ* Н, *овдѣ* Н, *овдѣна* СЕ, *овдѣна* Кор,
овдѣна Мис Ра Ме, *овдѣна* Мар, *овденѣк* Вр, *овденѣк* Мис, *овденѣка* Бу
СЕ Пру Ам Тр Мар Кр Рог, *овденѣка* Мис Ра, *овденѣке* Мис, *овдѣк* Н,
овдѣка Бу Мар Кр Арн Ме Ба, *овдѣкана* Кр Рог Арн Рож Ара Са Ј Ме

Ба, *бодна́ка* Ј, *бѣћи* Мис, *бѣже* Про Ра, *бѣди* ВИ Кор Бу З Мар Мис Ст Ве Про Др МВ Ра Ам Рог, *бѣдинака* Ра, *бѣде* Вр Ст Па, *бѣд* Бу О Ст СЕ Мис Па Ве Про Ра Прк ВИ Кор Др Ман Арн Рож Би Ј МЦ, *бѣд* Рог, *бѣди* Мис Ст Па, *бѣде* Коп Мар Вр Мис Кр Ра Пру Ман Мир Ду Арн Рож Ст Прк Ба, *бѣден* Прк, *бѣдена* О Мис Арн, *бѣдѣна* Арн, *бѣденак* Коп, *бѣденака* Др Ду Би ВИ Кор Ам, *бѣденѣка* Коп Кор, *бѣденѣке* Мис, *бѣдѣка* Кр, *бѣдѣка* Мир, *бѣдѣкане* Па, *бѣдѣкана* Кр ВИ Др, *бѣднѣ* О, *бѣднѣ* О, *бѣднѣк* Коп О Мис, *бѣднѣка* Мис О Про Са, *бѣднѣке* Мис, *бѣде* Вр Кр Са, *бѣдѣ* Н, *бѣдѣкан* Кр, *бѣдѣкана* Кр, *бѣденака* Ра, *бѣди* Мар;

онде: *бнде* Бу Кор Ман Сл СЕ О Мар СБ Рог Кр МЦ МВ, *бндѣ* Н, *бндек* Н, *бнѣћи* Мис, *бнденака* Бу Пру МВ, *бнд* Бу Мис О Ст Ве Про Ра Ту Прк ВИ Кор МВ Ам Др Ду Рож Ара Ј, *бндѣ* Ве, *бнде* Бу О Коп Мис Ст Ве Кр Ту Кор Рог СБ Ман Ду Арн Ара МЦ Ба, *бндена* О Кор Арн Ара Ме Ст Ве Мис, *бндѣнака* МВ, *бнденака* Кр Ра МВ Ам, *бндѣнака* Кор, *бнде-нак* Мис Ам Си, *бндѣкана* Кр Ара, *бнди* Прк Рог Бу Ра О Ј, *бнд* Мјлован стојѣ Н, *бнднѣ* О Мис, *бнднака* Мис, *бнднака* Мис Ба Би, *бнднѣке* Мис, *бнднак* Про, *бндн* Прк, *бндни* Н Са Ме МЦ, *бнде* Ст, *бндека* Кр, *бндѣкана* Кр, *бнд* Кр;

ту: *бѣ* Рог Др Ду Ст МЦ Коп МВ ВИ Мар Рож Бу СЕ Мис Ве Про Ра Н, *бѣн* МЦ Ба Кр Коп О Ст Мис Па Про ВИ МВ Прк Ман Мир Арн Рож Ру Ј Ме Би, *бѣн* Ве Про Ман Др Би МВ Рог Тр Ст Арн Ара Ба, *бѣна* Па Ра О Прк Ман Тр, *бѣна* Кр, *бѣнѣ* Бу О Мис Ра, *бѣнак* Ј, *бѣнака* Бу Мар МВ Ам Са, *бѣнака* Бу Мис Коп МЦ СЕ Ст Про ВИ Кор Ру Ј МЦ, *бѣнака* Мар Про, *бѣнакан* Ра, *бѣнѣнаке* Н, *бѣнакана* Ман Арн Ара Рог, *бѣнаке* Мис, *бѣн* СЕ Мар Мис Па Рож, *бѣнѣ* Мар Ст СБ Коп Ве Про СЕ Ман Кр Мир З Ду Ј Арн Ме Ба, *бѣнѣ*, Бу Коп Мис Ст Ра Си Арн Рож МЦ Ба, *бѣнен* Ду, *бѣнен* Рож Ман Ара, *бѣнена* Мар Мис Ам Рог Са, *бѣнѣна* Арн Рож, *бѣненак* Мар Мис Ра, *бѣненака* Ра Прк МВ Мар Ам Н Си Би Ара Ме, *бѣнѣнака* Пру, *бѣнѣнаке* Мис, *бѣнек* Мар, *бѣнѣк* Ме, — *бѣнека* Коп Мар Ман Ара Ме, *бѣнека* Мир Ме, *бѣнекана* Ме, *бѣнѣкана* Са, *бѣне-кане* Ве, *бѣнѣке* Ме, *бѣд* Прк, *бѣд* Ра, *бѣде* Кр МЦ, *бѣден* Рож, *бѣде-нака* Ве Ам, *бѣднака* Про, *бѣдека* Кр Мар, *бѣдека* Мар, *бѣдекан* Кр, *бѣдекан* Кр, *бѣдекана* Кр, *бѣдекана* Би, *бѣдекана* Рож, *бѣдика* Ба;

овамо: *бѣмо* Бу Мис СБ Рож Па Ве Про Кр Прк Н Мир Вр СЕ Ара Ј Би Ба, *бѣмна* Н, *бѣмнака* ВИ, *бѣмонака* Ам, *бѣмокана* СБ Рож, *бѣмо* ВИ СЕ Ј Си Про Прк Пру, *бѣмо* Ам Мар Рог, *бѣмо* Рож ВИ Ст Ј Ба, *бѣ-мо* СБ Ман, *бѣм* ВИ Ра, *бѣм* Ам, *бѣм* Н, *бѣмна* Кор Н, *бѣмнака* Кор, *бѣмнака* Кор, *бѣмонака* Мар Ам, *бѣмнака* ВИ, *бѣмокана* Рог, *бѣмо* О МЦ Мис Мар, *бѣм* Кр Ам Ра;

тамо: *бѣмо* Бу Мис Рог Ман Ме Би Ј Ст Ам МЦ ВИ Кр МВ Рож, *бѣм* Кор Рож Ра ВИ Мис МВ Н, *бѣмо* *бѣмо* *бѣм* Тр, *бѣм-**бѣм* *бѣм* Др, *бѣмна* Н, *бѣмнак* Кор, *бѣмонак* Ам, *бѣмнака* ВИ Кор, *бѣмонака* Ам Ду, *бѣмокана* Ра Рог Рож, *бѣмокане* Па, *бѣмо* Кр;

онамо: *бѣмо* Мис Ве Про Прк, *бѣмо* О, *бѣмо* О Про Ст Тр Рож Ј Ба, *бѣмо* Ст, *бѣмна* Прк ВИ, *бѣм*, *бѣмо*, *бѣмонака* Ам;

горе: *бѣр* Вр Бу СЕ Мар Па Ве Про Кр Ра Прк ВИ Кор МВ Ам Н Рог Мир Ду Рож Ру Са Ј Ме Би МЦ Ба, *бѣре* Бу СБ Мар Мис Па Ве Про Ра Ту Прк Н Рог Ман Ст З Ара Арн Рож Ј Би, *бѣрен* Ду, *бѣрена*

Мар Рог Си Ме, *іорѣна* Рож, *іорѣнак* Н, *іорѣнака* Ам, *іорѣнака* Прк Пру
 ВИ Кор Ам Ду Рож Би Ба, *іорѣнака* Кор, *іорна* О, *іорнака* СЕ Мис Про
 Прк МЦ, *іорнака* Про, *іорнак* МЦ, *іорнака* Мис, *іорнаке* Мис, *іорнаке*
 Мис, *іоркана* ВИ Ба, *іорѣна* Си, *іорѣка* Кр Са Ба, *іорѣка* Мир, *іорѣкана* Кр
 ВИ Н Рог Ман Ара Са Ј Ме Би Ба, *іорѣкана* Арн, *іори* Ра Рож, *іор* О, МЦ;

доле: *дѣл* Н Ј Ба Ве Ру МВ Рог, *дѣл* Бу Ј Коп О Мис Ст Па Кр Прк
 Ам Кор Н Мир Рож Ара Ј Ме Рог Ман ВИ Ме Би, *дѣл* Про, *дѣле* Ст
 ВИ, *дѣле* Коп Ман Мис Н Ра Ве Кр Прк Рог СБ Рож Ба, *дѣлена* Ам
 Ду Ме Арн Рож Ба Ду, *дѣлена* Н, *дѣленак* МЦ, *дѣленака* Бу Коп Прк
 Ам Н Си Рож Би МЦ, *дѣленака* Сл, *дѣленака* Кор, *дѣлека* Мар Па Кр
 Мир Ба, *дѣлекан* Кр, *дѣлекана* Кр Ту Рог СБ Ара Ба, *дѣлекана* Мир
 Ара, *дѣлка*на Ба, *й-дѣлка*на раде Ба, *дѣлна* Мис, *дѣлнак* О Про Ј, *дѣ-*
лнака Мис Про Ру Ј МЦ, *дѣлнаке* Мис, *дѣлнаке* Мис, *дѣлнаке* Мис, *дѣли*
 СЕ, *дѣле* Прк;¹¹²⁷

(од)озго: *ѡзіѡ* Бу О СЕ Рож Ве ВИ МЦ Др, *ѡзіѡ* Мар Ве Н, *ѡзіѡр*
 Ме Коп Ве СЕ Арн МЦ, *ѡзіѡр* Кор МВ Рог СБ Ман Ду, *ѡзіѡркѣна* Са,
ѡдѡзіѡ Бу Вр Мис Ст Про Прк Арн Би Ме МЦ Ба, *ѡдѡзіѡ* Би, *ѡдѡзіѡ* Рож,
ѡдѡзіѡр Рог Мис Ту Кор Ду Рож Ара, *ѡдѡзіѡр* Рог Ду, *ѡзіѡ* Сл;

(од)оздо: *ѡздѡ* Бу Мар Ст Кор Др, *ѡздѡ* Ам, *ѡздѡл* О Ст Ду, *ѡздѡл*
 Н, *ѡдѡздѡ* Прк Вр Ј, *ѡдѡздѡ* Би, *ѡдѡздѡ* Ам, *ѡдѡздѡл* Прк Ду, *ѡдѡздѡр* Мис;

унутра: *унуѡира* Бу Мар Арн Ара МЦ Мис Па Прк Пру МВ Н
 Ман Си Ст Ра Кор Ду Ам Ј, *унуѡира* МВ Ве, *унуѡиру* Н *нуѡира* МЦ;

изнутра: *изнуѡира* МВ Др, *изнуѡира* Ам Си;

одакле: *ѡдаклѣ* Ј, *ѡдаклѣ* О, *ѡдакле* Ст;

одавде: *ѡдавдѣ* Тр, *ѡдавде* Рог, *ѡдавдѣ* Вр Бу Мис Ст Па Прк Си
 Мир Тр Арн Би Ам Ба, *ѡдавде* Н, *ѡдавде* Мис, *ѡдавдѣ* Ра;

одатле: *ѡдаѡилѣ* Бу О Мис Па Ве Ст Си Рож Ам Ба, *ѡдаѡилѣ* Прк,
ѡѡилѣ су дѡшли О, *ѡѡилѣ* Тр, *ѡѡилѣ* дѡтле Мар, *ѡѡилѣ* Мис, *ѡѡилѣ* Мис;

оданде: *ѡдандѣ* Рож Ст Вр Ра, О;

одовуд(а): *ѡдѡд* Рог Би Рож Мар Мис Па ВИ Ту Прк Пру Ам
 Вр Бу О СЕ Ве Про Ра Др Ј Ба, *ѡдѡд* О Прк, *ѡдуѡѡѣна* Са, *ѡвдуд* Н Ј,
ѡдуда Ам;

отуд(а): *ѡѡуд* СЕ Арн Са Ме Ба Мис Ст Па Ве Прк Пру ВИ Н
 СБ Кр, *ѡѡуда* Мис ВИ Ам Кор Рог Са, *ѡѡудѣ* Мис, *ѡдѡѡѡд* Ра, *ѡѡуѡѡѣна*
 Ара, *ѡѡуднака* Са, *ѡѡудѣкан* Ме;

одонуд(а): *ѡдѡнуд* Ду, *ѡдонуд* Ам, *ѡднуда* Ст;

докле: *ѡклѣ* мѡжем нѡ ноге Ст, *ѡклѣ* имѡ слѡме Прк, да кѡним
 слѡму *ѡклѣ* стѡгне дорѡчак Рог, *Дѡклѣ* вѡда ѡдѣ, дѡтле се мѣље Ара,
ѡклѣ се преокрѣнуо Мис *ѡклѣ* ВИ, *ѡклѣ-ѣ* Кр;

довде: *ѡвде* ВИ, *ѡвдѣ* Ј, *ѡвде* Коп, *ѡвде* Коп;

дѡтле: *ѡѡилѣ* О Ст, *ѡѡилѣ* Си Ара, *ѡѡилѣ* Ве Ара, *ѡѡилѣ* се пѡстило
 Са, *Дѡилѣ* сам знѡла да ткѣјем Ј, *ѡѡилѣ* СЕ МВ;

донде: *ѡдндѣ* сам стѡгла Па, *ѡднде* Кр;

¹¹²⁷ Прилог *дѣла*н Прк има значење *амо доле, овамо доле*.

близу: *близу* Мис Н Ст Рог Па Ве ВИ, *б́ризу* 'близу' Рож, *б́лизо* Рог Н;

далеко: *дале́ко* Ду Про Кр Ам Прк Ба СБ, *доле́ко* Прк Н Рог Си СБ Ман Рож МЦ, *доле́ко* О Мис; уп. и *и́ддолеко* Мис Прк Рог;

467. Упитни прилог за место јавља се у више варијаната:

Дѝ су вџде и мџчвџр? МВ, *дѝ* ли су Рож, *дѝ* је она? Н Ду, *дѝ* си? Мис Ам Рог, *дѝ* је? О Прк Кор, *дѝ* су? Ам Ду, *дѝ* (ди је) б́ило? Ам, *дѝ* трџба? Пру, *дѝ* ли су? Рож;

дџ су џне Си, *дџ* су? Па Про Кор, *дџ* смо стџли? Сл, *дџ* си? Мис Мар, *дџ* има Мис;

дџ сам? Ба, *дџ* су? Ме МЦ Ба, *дџ* рџђена? Ба, *дџ* (где је)? Рож, *дџ* је тџј? Ме;

идѝ су б́или? Про, *идѝ* трџба? Ам;

ђџ да и нађем? Си;

идџ вам је мајка? Арн;

идџ раде? Мис итд.

Овај прилог обично се употребљава и место *куд*: *дѝ* носи? МВ, *дѝ* ћеш? Ду Н Ст, *дѝ* ћу ја? Си, *дѝ* ћу? Про, *дѝ* ћемо га, сине? Ду, *дџ* ћеш? Сл, *ђџ* идџте? Мис, *дџ* ћемо? З, *дџ* ћеш? Арн Рож Ара, *дџ* идџмо? З, *дџ* ћеш тџ? Мар итд.

У употреби је, разуме се, и прилог *куд*: нџма *куд* МЦ, *иди куд* џћеш Мис, *д-идџ* *куд* џћеш Мис, *Куд* и *ђаво дџнесе*? О, *куѝ* кџ џће Ст, *куд* одџше? Рог, *куд* џдоше? О, Ни сџм нџ-знџм *ку-ћу* Вр и сл. У следећим случајевима *куд* као да је употребљено место *иде*: *Куд* је Мѝлан? ВИ, *Куд* су она дџца? Ара, *Имала* сам лџпџр, нџ знџм *куд* ми је МЦ.

468. И овде се, као и у колашинском, пивско-дробњачком, старо-црногорском и горобилњском крају,¹¹²⁸ међусобно разликују прилози тина *куд* и *кудџ* одн. *кудије*. И док први, како смо видели, по правилу означава циљ и правац, други има типично просекутивно значење, значење простирања и пута: Нџ-знају *кудџ* ће прџћи Си, *кудџ* су бџгали? Си, Они трају *кудџ* ѝ-мѝ Рог, *кудије* трају? Вр, *кудије* пада слџма, тѝ мџти О итд. Просекутивно значење имају и ови прилози: *вудџје* Бу Коп О Мар Мис, *вудџјер* Мис, *џвудије* Ра, *овудџје* Мар, *овудџи* Ра, *џвуда* Ве, *овудџ* Вр, *џвуде* Ве, Свџ су попџлили *вудџ* Си, *вудџ* О Вр Кр Ра Арн МЦ, *вудџна* О Кор, *вудџна* О, *вудџнака* О Ра, *вудџнака* трџчи МЦ, Откуд си тѝ *вуд* најшџ? Рог, *овуд* нџма кѝше Ду, само *вуд* џшију Па, а *вуд* је пџт Ме, *овудџка* Ме, *овудџенака* Си, *ѝвудџ* Бу МЦ Мис Прк Ду Ст Си, на-ишла *ѝвудџ* Мис, свџкџ је кџћи *ѝвудџје* прџлазију О, *ѝвудџје* Ру Бу Коп Мис, *ѝвуд* МЦ *нудџје* Мис Бу, *нудџ* изгџрџ трава Ме, јџдва прџђоше *нудџна* Ме Арн, *онуд* је б́лиже Ду, *свудџје* лџжѝ плџва Мис, *свудџ* Ме, *свуд* О Н Бу Вр Про СЕ Мис Ст Рог Кр ВИ МВ Мир Ме МЦ, Ка и *свуда* — мџло-се раџи Др, *свудџн* Би, *свудџкана*, *свудџе* Ту Рог, *свудџе* Бу и сл.

¹¹²⁸ Вукџвић П—Др. 76; Пеш. СК—Љ 181; Пиж. Колашин 173; М. Ник-Гороб. 679.

469. Поменућу и следеће прилоге имајући у виду њихову морфо-лошку структуру, фонетски лик, акценат или, пак, значење: *разбежали се којекуде* Мис, *оде којекуде* Рог, *Никуд* нико не-иде Кр, *нисам* могла *никуд* МВ Ме ВИ, *ниошкуд* Ст Тр, *коједѐ* СБ, *којеидѐ* Бу, *најрѐд* Ту, *најрѐд* Арн, *најрѐд* Рож Ј Ба МЦ, *озади* СЕ Про Мир Рож З Ј, *Озади* *нисам* могла да *копам* Си, *иозади* Ст, *оцираи* *имā* рѐп МЦ, *Низдљж* *исѐ* чемо *мѐсо* О, *ирѐко* Ј МЦ, *нијде* СБ Сл Си Др Ду Ара Ру Ба Бу Мис Па Ве Ра ВИ Прк Кор Ам Н Рог, *нијди* МВ Н Си СЕ Арн Рож Ј Ме МЦ, *нијде* Рож, *Нѐ-дај*, *Бѓже*, да се поврати *нијде* Мир, *Ја* *нисам* тѐо *нијде* ('некуд') Са, *није* Мис Бу О, *није* Бу, *нејде* Ба, *нејде* О Мис Па Ве Про Ст Кр Ту Прк ВИ МВ Рог Ду, *нејди* Мис Па Прк Си МВ Арн Рож ВИ Ј, *неје* О Мис, *неје* Бу, *иднеје* О, *иднејди* СЕ, *однекле* Мис, *дикуде* је дошла? Др, *дикуд* ја знам? О, *љстока* *дикуд* изгрѐва Сљнце Са, *ошкудѐ* је дошѓ? Ра, *отāле* *дѓиле* Мар, *некуд* *отишо* О, *идѐ* *некуда* Ба, *некуд* Про Тр.

470. ПРИЛОЗИ ЗА ВРЕМЕ

када: *Снāа* *нѐма* *кād* Арн, *није* *имō* *кād* Би, за *каде* *ће* Кр, *кādѐ* Ара; *никада*: *никад* О Ст Ра Др Си Би Ба, *никада* Са Ме Ба; *некада*: *некад* Ст О Ве Прк ВИ Кор МВ Мир Тр Арн Ј Ба, *некад* Ба, *некад* О, *некада* Ве Ба;

сада: *сād* Бу СБ Мис Ст Па Ве Про Ра Прк ВИ Кор Ба МВ Н Рог Мир Ду Арн Рож Ј Ме Би, *сāде* Бу Вр Коп СЕ О Мис Ве Кр Прк Ман Мир Ду Ра, *сādѐ* Коп Мис Кр Прк Си Мир Ру Ј, *сādѐ* Ман, *сāда* Ман, *сādā* Бу, *сādнāк* МЦ, *сādнāка* Би, *сādнāка* СЕ Про Прк Тр Ара, *сādнāка* МЦ, *сādнāкāне* Про, *сādнāке* Мис, *кō* *н-сādнāке* Мис, *сādнāке* Мис, *сāи*кена Ара, *сādена* Арн Са, *сādена* Коп Мар Ме, *сādенак* Ара, *сādенāка* Коп, *сādенака* Коп Кр Ам Си Ду Рож, *сādенāка* Ара, *сādека* Мар, *сādекана* Кр Рог Ман Ара Са, *сādекāна* Кр, *сādекана* Ара;

онда: *днда* Мис Па Прк Ам Коп Н Рож, *дндāк* Мар Ра Мир Ру Ме Ба, *дндак* Бу Мар О Вр СЕ Мис Ст Па Ве Про Ра МЦ Н Прк Коп МВ Ам Рог СБ Си Ду Арн Рож Ме Би Ба, *дндака* О Вр, *дндаке* Бу Мис Прк Пру, *дндāке* Мар Мис Па Ба, *дндар* Мар Вр Кор, *дндāр* Про, *дндāј* СЕ Мис, *ддак* Кр О Си Арн, *ддāк* Прк Ме, *ддаке* Ба, *ддāк* Ра Прк Пру Ам Н Си Мир Ду Арн Ара Ба Мар Ру Ман Рог, *дднāк* Ту, *дднāке* Ра Рог Рож, *дднāке* Ра;

данас: *дāнās* Бу Мис Ј СЕ РогПро Прк Арн ВИ, и *дāнās* *данāи* Ба, *данās* СЕ Рог Н Ман, *данās* Арн Н Ман, *дāнās* Ј Би Кр, *данāsке* Рог, *дāнāsке* Рог, *дāнāsке* Рог, *дāнāsкена* Си, *дāнāскена* Ара;

јуче: *јучѐ* Мис СБ Ара Ј Би Ту Ба МЦ Мир Ст Са Си Ру, *јучѐ* Ам МВ СБ Ду Ман Сл Арн;

прекјуче: *ирѐк.ључе* Бу Ве Ам Мар Ту Кр Ст Ру Си Са ВИ МВ СБ Ду Ман, *ирѐк.ључе* Мир Арн Ј Ме МЦ Би, *ирѐк.ључе* Ј. У истом значењу често се употребљава *ономад* и сл.: *оидмād* О Мис Про Мар, *ономад*

Арн, *номād* Мис Па Ра Сл Др Рож Ара МЦ Бу ВИ МВ, *номād* Ман МВ Сл, *номāде* Кр, *номādена* Са, *номадека* Кр, *нумād* Ме, *нумādē* Ме;

накјуче: *нак.ључе* Ам Па Ст Ру Мир, *наѿк.ључе* Мир;

сутра: *суѿра* Бу Мар Мис Ст МЦ Ра Прк Ј Па Ту Кр Ру Ам Ду Сл Си Мир Арн Ара Са Бѣ;

сутрадан: *суѿрадāн* Мис Ве Ме Про МЦ Прк Би, *суѿрадāн* ВИ Рож, *суѿредāн* Ра Рож;

прекосутра: *ѿрекōсуѿра* Мис Ра Ту Па Кр Ара Са Ст Ру Мир, *ѿрекōсуѿра* Ј МЦ Ме Би, *ѿрѣкосуѿра* Ам Ман Си, *ѿрекосуѿра* МВ, *ѿрѣк-суѿра* Арн;

наксутра: *накосуѿра* Бу Ј Мар Па Ам СБ, *наксуѿра* Ба;

увече: *ѿвече* Бу Прк Ј Ба. Уместо *увече* (и *навече*) обично се говори: *вече*¹¹²⁹ и нешто ређе — *вечи* : *вече* О Вр Ст Па Ве Про Ра Прк Коп Кр Ам Н Рог Мир Ду Арн Рож Ме МЦ Ба Ру МВ Ман Ј ВИ Сл Са Би, *вече* унōсимо слāму Си, Кāсно *вече* дōђу ѿйна дѣца Тр, А ми *вѣчи* ју̀римо око кѿће Ј, *вѣчи* О Сл Ст Си Бу Мар Мис Ра Прк Кор Ам Ду, нѣма га *вѣчи* да дōђе Па;

Место прилога *ујуѿру*, *ујуѿро*, *јуѿром* најчешће се чује *јуѿру* и нешто ређе — *јуѿри*.¹¹³⁰ *јуѿру* О Ве Ра Кор Н Рог Кр Ман Мир Тр Ду Арн Рож Ара Ј Ме Би МЦ Си Ру ВИ МВ СБ Са Ба, а *јуѿру* порāни дōбро Сл, *јуѿру* по̀пијем чāшу ракије Вр, сāмо *јуѿру* чу̀ва крāве Коп, *јуѿри* нѣма ѿкога на̀њиви Бу, Штā тражиш *јуѿри* од-на̀с? Прк, А ми *јуѿри* по̀ранимо Ст, *јуѿри* О Вр Сл Мар Мис Па Ве МВ Рог Ман Ду Ба Ту Си Ара. Једном сам у истом значењу забележио лик *јуѿре*: Они *јуѿре* и нѣ-пи-ју ѿшта Ј, а два пута — *јуѿро*: Он ти, сине, *јуѿро* спа̀ва дѿго Рож, Жѣна *јуѿро* устāне и очѿсти опāнке Мир. Ретко се употребљава облик *ујуѿру* Бу Ј.

Поред *ѿзуѿра* (Ам) говори се и *ѿзуѿра* (О). Исто тако, бележио сам *јуѿрōс* Мис Ра МВ Ј Ме, а у Ара чуо и — од *јуѿрōскена*.

Књ. облици *дāњу* и *ноћу*¹¹³¹ гласе тројако:

дāњу Бу Ве Ра Прк Н СБ Мир Ду Рож Са Ме МЦ Ту Кр Ру Ман Си Ј Арн Ара Ба Би, *дāњи* Бу Вр Мар Мис Ст Прк Сл Па Ду, *дāњом* Ам Си Ј;

нōћу О Мис Ту Па Ве Ра Прк Кр МВ Н СБ Рог Ба Ман Др З Ду Рож Са Ме Ру Сл Ј Си Мир МЦ Би Арн Ара, *нōћу* вāримо МЦ, *нōћу* донѣсѣ кѿћи, *нōћи* се не вѿди, брѣ, ѿшта Мис, Они су крāли *нōћи* ВИ, *нōћи* Бу Вр Мар Па Про Ст Сл Про Ра Прк Рог Ду Арн, рāдиш *нōћом* Ара, *нōћом* Ме Ам.

ноћас: *нōћас* Вр Бу О Мис Ст Рож Кр Прк Си Тр Ру Ј, *ноћас* ВИ Рог, *ноћас* Ам Рог, *ноћаске* Н, *нōћаске* О;

(о)давно: *одāвно* Ман Сл, *одāвно* Мис О Ве, *ддāвно* Би, *ддāмно* Ст Рож МЦ Би Са Ме, *одāмно* Кор Рож Ба Н Ман, *ддāмно* Ј Би, *одāмна* Кор, *дāвно* Бу Мар Ду Сл, *дāвно* Мис Ст Ру Ара, *дāмно* Кор Рож (в. и. 1.157);

¹¹²⁹ *Вече* је и у ваљевској Колубари (Ник. Кол. 27).

¹¹³⁰ *Јуѿру* и *јуѿри* је и у ваљевској Колубари (Ник. Кол. 27).

¹¹³¹ РМС I, 617, III, 825.

после: *идсле* Би Ви Кр Коп Ј Мар Вр Ст Се Ман Про Ра Прк Мир Ду Рож Ара Ме МЦ Ба, *идслен* Ам Вр О Рог Рож, *идслена* О Рог Ду Рож Ба, *идсленак* О Се Бу Прк, *идсленака* Мар Бу Прк Ара Са МЦ, *идсленака* Мис, *идсленаке* Бу, *идслем* Ру, *идслека* Ба Мар Бу Мир МЦ, *идслекан* Мар, *идслекана* Ве Ра Ман Би Ара, *идсе* Вр О Мар Мис Ст Па Ве Про Кр Ра Прк Пру Ви Кор Н Рог МЦ Тр Рож Ј Би Ба, *идсен* Рож, *идсенак* Ве, *идсенака* Бу Мар, *идсенака* Мис МЦ, *идсли*, *идси* Се, *идсек* Би, *идсека* Ба, *идсекана* Ве Ту Ара Ман, *идсна* О, *идснак* О, *идснака* Се, *идска* Ра, *идскана* Рог СБ Ман, *идс* повесмо *џзмемо* Прк, *идс* плакали МВ, а она *идс-нема* Ба, *идс-пдомиње* Мар, *идз-дођоше* Ст, *идз* другу нађу Ба, *ид-замажу* Мар итд.

Поред уобичајеног *најјосле* Ра Вр Бу Ст Сл у Ра сам забележио и *најјошље*.

ирѣ Ме МЦ, *ирѣ* Ст Ви МВ Па Кор, *ирѣје* Про Ме Мис МЦ Бу, *ошѣрѣ* се мање радило Ст, *ошѣрѣ* О, тако је било *ошѣрѣје* О, *најјирѣје* Би;

471. Од прилога за време наводим још и ове:

скоро Ду, *скдром* Мис, до *скоро* Мир СБ, до *скдро* стајало О;

дџкан Па;

ланѣ Бу Мис, *ланѣ* Ст Па Ру Би Кр Ј Са, *ланѣ* Па Ве Рог Па Ст Ру Ви СБ Ман Ба Би Ме, *оланѣ* ('ланѣ') Арн Ара;

олдмланѣ ('прегпрошле године') Ј, *олдмланѣ* Мар Ви Ду Мар, *олмланѣ* Ст Ара Ба, *олвнланѣ* Са МЦ, *олвнланѣ* Ме, *олмнланѣ* Ве Ра Кр, *олмнланѣ* Ме Па Ту Арн, *олдмнланѣ* Ра Арн Сл Си, *олдмланѣ* Ру Мир, *олвнланѣ* Ме Вр, *олдвланѣ* Мар, *олвнланѣ* Бу, *олонанѣ* Би;

ирдлећом се то ради МЦ, *ирдлећем* ту дођи Ве, *ирдлећом* З, *ирдлећи* Про. Говори се и с *ирдлећа* Прк;

јѣсени побију чѣле Ру, Пшеница се сје *јѣсени* Тр, *јѣсени* се и ради Си, Тамо сам била *јѣсени* Бу. Говори се и: с *јѣсени* Н, Лѣста накупѣмо с *јѣсени* Бу;

лѣши Бу Па Ман Сл Си Са Кор Ду Н Мар Ве Ту Кр Ру МВ СБ, *лѣши* МЦ Ме Мир Арн Ј Би, *лѣшѣс* Мис, *лѣшѣс* Ј Ме Мц;

џими Бу Па Кор Др Ј Мар Ве Ту Кр Ру СБ Ду Ман Сл Си Мир Арн Ара Ј Мѣ МЦ Би;

дѣиѣ Мис Ви Ам Ра Ј Вр МЦ Ве Др Мир Прк Ман Рож Ме Би, *дѣиѣ* О Кр Би Вр, *дѣиѣ* Мар Кр Рож, *дѣиѣкена* Ара, *јдѣиѣ* Арн О Мис МВ Мар Рог Ман, *јдѣиѣ* О Ј Ме, *јдѣиѣ* је дошла Мис, *дѣиѣ* Ам;

ошдѣиѣ Кор Ман, *ошдѣиѣ* Ба, *Ошдѣиѣ* је била код нас Ј, *ошдѣиѣ* МВ, *шдѣиѣ* Кор;

ирѣом купи опанке Рож, *ирѣом* извади паре па причај Вр, *ирѣом* Мис Бу Ду, *ирѣом* Ра Ст Па Про Бу, *ирѣом* је натоваријо дрва Вр;

шад МЦ Ст Про Н Ду, *шадѣ* Ј, *шадѣ* су покрали Ам, *ошадѣ* Се;

дма, *ддма*; уп. т. 118;

ддѣ се живило Мис

вечѣрѣс Мис Ме Па, *вечѣрѣс* Н;

једнако (‘стално’) пада киша Прк, *једнако* поскупљују Ру, *једнако* се тучу кдокоши МЦ;

Знатно се чешће чује *једаред* од *једамјуи*:

једаред Ст ВИ Кр Па Прк Др Си Мир Рож Ј Ба, *једаред* Н, *одједаред* Ст Прк Си, нестаде га *одједаред* Ба;

једамјуи МЦ Прк, *једанијуи* Ме, *одједанијуи* Мис Про Са, *уједанијуи* Мис Ара, *једамјуиа* СБ (в. и т. 157). Познат је и облик *једном* Мис Ст.

Уз бројеве 2, 3 и 4 долази искључиво *-јуи*: *двајуи* Мис Вр Па Ме, *двајуи* Мис Ра, *двајуи* Рог Кр Ман Ба, *иријуи* Мис Вр Се МВ Би, *иријуи* Па, *иријуи* Про Прк О Кор Н Рож Арн Ј, *чеиријуи* Мис.

472. ПРИЛОЗИ ЗА НАЧИН

Многи су партиципског порекла:

натрашке: *Идē наиџрашкē* Прк;

погурке: *йоџуркē* се жџло З, *Идџш* од јутра до мрака *йоџуркē* Ст;

дупке: *дџикē* стџји Ба;

клекечки: *клекџчки* жџџ Сл;

стојечки: *Сџојечки* читџ кџџгу Н;

седеџки: *џмро седџџки* Ба;

наглавичке: Срџи прџпуцаше, а џни *наџлавичкџ* бџџи Ба;

ћутеџки: *ћуџџџки* свџ раде Ме;

кулучки: пџна кџла *кулучки* Ме;

обрамичке: Нџсџш видрицу на *обрамичкџ* Рож;

полошке: Мџтемо прџју *џлодшкџ* Рож;

сечке: *Сџчкџ* ме џдариџо леџџром Са;

шакајле: *шакџјле* џзо шџџива Др. Овај прилог се може чути и у лику *шакџјло*: *Шџџџјло* џзмџш и ћути Са. Интересантан је (добијен контаминацијом *шакама* и *шакџјле*?) облик *шџџџјлиџема*: *Шџџџјлиџема* кџџи чџле Ме.

поименце: Свџ им кџџи *џоимџнџџ* Ст.

Од регистрованих прилога за начин поменућу овде и следеће:

наџџр јџдџм Мис, *Наџџр* ти џн *идџ* џ-школу Вр, нџсиџо мнџко *џз-џредно* Вр, *џлоџкиџе* понџси и дџџи Мис, *брзо* џзлази Кор, *брзом* наџи чџшу Кор, *зџјно* Вр Бу Мис Мар Ара МЦ Кр Ра ВИ Рож, *зџјдно* Кр, *зџјено* Арн, *зџједно* Мис МВ Мар Ве, *зџједно* Бу Тр, Сџџшу се *џсџиџа* Рож, Тџ ти је, сџне, свџ *јџдно* (‘исто’) Мис, Тџ ми је *наџжџџлиџе* О, *џџба* МЦ Ст, *џџбе* Мис Рож, *џџбџ* ти је Мис, *џџбџ* Мис, *зџнаџ* му нџ-дџм Мис, Кџ дџе *џзџнаџ* — бџјџу га Ме, *џзџнаџ* направи глџпос Бу, *џн* тџ ради *друџоџџчиџе* Ра, *друџоџчиџе* не мџџе Ду, *друџкиџе* Коп Вр Мар Мис Ст Па Про Ра МЦ, *друџкиџе* Рог, *друџкџ* Бу Ара О Мар Мис Ра Кор МВ Ам Н Ман, *друџкџ* џе прџчати Прк, *друџкџше* Кр, *друџкиџе* пџвају Прк и сл. Прилози *наџ-џако*, *браџки*, *љуџки* наведени су у Фонетици (уп. т. 73, 154).

Ъ. П Р Е Д Л О З И

473. Обраду обимног материјала у вези са употребом предлога остављам за другу прилику, а овде издвајам осетнија одступања од стандардно-језичке ситуације и неке случајеве интересантне због успоредбе са стањем у суседним говорима.

474. Предлог *через*, карактеристичан за пречански и северносрбијански терен,¹¹³² обичан је и прилично чест и у нашој зони: *Через* његā сам се ђпијо Са, *Через* мѣн се тукли ВИ, Одѣло је п̄арено *через* ва̄шйју Др, до̄шло *через* нѣчега Би, *Черес* то̄га било га жа̄о Ам, *черес*-то̄га Ам, *через* бѣлести нйје до̄шла Мис, *через* мѣнѣ Па, *через* ногѣ ђде у бѣлницу СБ, *черес* к̄еркѣ Рог, *через*^с Криста З, *через*^с тра̄ке сѣкли шљйве З и сл. У Ме сам регистровао и форме *чрез* и *чез*: Оне су изумеле вӣрѣнге *чрез* ма̄ле дѣцѣ, То̄ ти је *чез* дѣцѣ. И сам предлог *збо̄и*, чију функцију углавном обавља *через*, гласи тројако: *збо̄и* на̄слеста Мис, да *збо̄и* Ма̄рка бѣга̄мо Ст, Они *бо̄и* његā мучили жѣну Ст, Ла̄ни се по̄бисмо *збо̄и*а мйша О.

475. Уместо књ. облика предлога *без* овде је забележено чак шест форми — шаренило какво досад није примећено ни у једном говору српскохрватског јез. подручја. Очувани су, наиме, стари облици *без* и *йрез*, а њиховим укрштањем и дефонологизацијом јата у већини села добијена су још четири облика: *брѣз*, *бѣз*, *брѣз* и *йрез*:

без ђца и *без* ма̄јке СЕ, *без* ле̄ба Па, *без* нйшта Вр, *бес* п̄ара Вр, *бе* с̄ата Ве; *йрес* ка̄јмака Ј, *брѣс* тра̄га Ме, *брѣз* ра̄зликѣ Ба, *бес* ка̄шйка МЦ, *йрез* леба Мис, *йрез* мѣнѣ Ве, *йрез* ма̄јке и *йрез* ђца Ту, *йрез* вѣзе Си, *йрез* гла̄ве Ду, *йрес* то̄рбе ВИ, *йре* живѣта Ра и сл.; *брѣз* ђца Бу, *брѣз* мѣса Мар, *брѣз* рукѣ Прк, *брѣз*-леба Ве, *брѣз* девѣра Про, *брѣз* ђбјаве Кр, *брѣз* рогѣва Н, *брѣз* брйге Рог, *брѣс* књйге Ве, *брѣ* снѣга Ве, *брѣ* сѣли Рог (тако и: *брѣзобрѣзно* МВ итд.) и сл. (в. т. 43).

¹¹³² Уп. нпр.: Поп. Госпођ. 212; Мил. Кик. 30; Ивић Хере 344; Ивић Биог.р 169; Ник. Мачва 270; Ивић Дијалект. 75.

Облик *брез* примећен је у ваљевској Подгорини (село Осладић код Осечине),¹¹³³ *џрез* у ваљевској Колубари,¹¹³⁴ а општепознато и раширено *брес* у многим суседним говорима.¹¹³⁵

476. Изостаје предлошка употреба прилога *увече*, појава својствена неким пречанским и северносрбијанским идиомима.¹¹³⁶ Предлог *учи* у нашој зони обично гласи *учи*, ретко *очи*, а изузетно — *ичи*: *учи* Божиха Па Кр Ра Прк Ру Ме МЦ, *учи* Божиха Кор Мар Ам Рож, *учи* тога дана Мис, *учи* славе Про, *учи* недеље Ра, *учи* рата СБ, *учи* петка Вр и сл., *очи* Божиха Би Бу Пру, *очи* Ваведѣња Пру, *ичи* Бѣле недеље Рож.

477. Предлог (у) *место* гласи *мешто*,¹¹³⁷ *меште* и *мештер*: *мешто* наоре Ман, *мешто* малина МЦ, Боза се пила *мешто* пила Мис, *меште* малина МЦ, *мештер* вина Ст, *мештер* водѣ Ве.

478. Предлог *ка* углавном се и употребљава у том лику, а спорадично долази облик *као*: Онда је се свѣ искупило и отишло *ка* општини Ру, Нама је правац бијо *ка* Београду Ра, одоше *ка* Сарајеву Ра, журили *ка* Нишу Ра, Идѹћи *ка* Београду, нашли смо жито Мис, пођемо *ка* мору ВИ, Тамо *ка* Младеновцу има њиву ВИ, *ка* смо прошли *ка* Шапцу Са итд., — да идѣмо *као* Раљи Рог, да идѣмо *као* бугарској граници Ба. Мислим да је два последња примера најупутније тумачити укрштањем предлога *ка* и заменичко-прилошке форме *као*, која на овом терену, како смо показали у Фонетици (т. 69) поред *као* и *ко* гласи и *ка*.

479. Биће да су укрштањем облика *џоред* и *џокрај* добијени предлози *џорад* и *џорај*: *џорад* Ибра МЦ, *џорад* астала СБ, *џорај* друма. Разуме се да су у свакодневној употреби чешћи ликови *џоред*, *сџоред* и *џокрај*: *џоред* њѣ Про, Није тео *џоред* мојег оца Мис, једно *џоре* другог Мис, полѣжу *џоред* ватре СБ, сѣдне *џоред* ватре Мар, *сџоред* тог ватришта Пру, И *сџоред* менѣ спуштим ону трубу Прк, *сџоред* мене Мис, *сџорѣи*-шпорета Ту, сѣдѣ *сџоред* ватре Са, кат сѣдиш *џокрај* ватре Мир, *џокрај* кѹће стојј крѡва Вр и сл.

480. До удвајања предлога *с(а)*¹¹³⁸ долази сасвим ретко: Да дѡђе *сас* посла МВ. Нисам приметно предлог *су*.

481. Предлог (из) *међу* обично тако и гласи, а ређе се среће без завршног -у: *између* мѡтака Бу, *између* њи Ве, клисура *између* Бугара и нас Ра, *између* дасака МЦ, тѹна *између* дѹга Мар, *између* тѹ главања Ме, мѣгемо *између* нѡгѹ Ба, *између* сѣбе Вр, да би ја нешто бијо *између* љѹдима (sic!) Мис, Мѣшамо, мѣшамо, па *међу* рѹкама и *међу* прстима

¹¹³³ Рем. Јат 34.

¹¹³⁴ Ник. Кол. (*џрез*) 40.

¹¹³⁵ Поп. Госпођ. 212; Ник. Срем 360; Мил. Кик. 31; Ивић Биогра. 169; Тешић Љешт. (*џез*) 210; М. Ник. Гороб. 669 итд.

¹¹³⁶ Поп. Госпођ. 213; Ник. Мачва 269; Ник. Тршић 420.

¹¹³⁷ *Мешто* је и у Левчу (Симић Левач 468).

¹¹³⁸ За разлику од стања у већини говора Ш—В, С—В и К—Р типа. Уп.: Ник. Мачва 269; Ник. Срем 361; Мил. Кик. 31; Ивић Ловра 198; Ивић Хере 343; Јовић Трст. 155, Симић Левач (спорадично) 468 итд. Удвајање сасвим изостаје у говору Галипољаца (Ивић Галин. 317).

трљамо Ра, Он је најстари међу његовој браћи Рог, Тб ти је међу Тресија и колибе СБ, Стоји међу светом Па, Гребенам међу два грбена ВИ, Ту чеш међу оне две даске СЕ, измеђ лука Кр, Они су измеђ себе све влашки разговарали Ра, измеђ Барошпџаца и Црљенаца МЦ, Дубрава је међ Рачи-ловићом и међ Рогачом Н, да се не-брукаш међ народом Мис. Варијанта (из)мед, обична у неким говорима Ш—В базе,¹¹³⁹ овде је посведочена само једном: *измед* нас Рож.

482. У вези са предлогом *ѝрема* две појединости ваља посебно истаћи:

а) уз лик *ѝрема* јавља се и *сѝрема* и б) овај предлог стоји уз датив и локатив, али и уз инструментал. Ево потврда: *ѝрема* народу Па, *ѝрема* кокошки Би, плаћа се *ѝрема* млеку Про, Обрте он *ѝрема* караули Прк, И седомо ми и *ѝрема* Ваљеву крѣнемо Прк, *ѝрема* људма Н, *ѝрема* сунцу Вр, Бѣлимо *ѝрема*-сунцу Мир, *ѝрема*-сунцу сѣшимо Вр Бу О, Дођемо *ѝрема* Пожарѣвцу Коп, Привѣду кола *ѝрема* вратима Ба, Сѣди *ѝрема* тој ватри Ба, *ѝрема* оном прасету Ба, Отерају нас *ѝрема* Струмици СЕ, Окрѣнемо *ѝрема* Пожарѣвцу Коп, Идѣмо *ѝрема* Цариграду Мис, и сл., — Видим *сѝрема* мѣсечини Са, *сѝрема* нашим кѣћама Са, *сѝрема* народу Арн, Тамо је дѣлено *сѝрема* радним данима Ра, Ту смо били на пѣложају *сѝрема* Лѣзници и Шапцу Си, *сѝрема*-сунцу Про, *Сѝрема* тим смо вече-рали Про, Ово је мали снег *сѝрема* ондашњим снегѣвима Ра, Какѣ је ко бијо *сѝрема* њѣма? ВИ, Били су људи *сѝрема* нама ВИ, *Сѝрема* тим ти снѣјеш, *сѝрема* тим коњу Ру, Шта смо ми били *сѝрема* њѣма? Рог, Нѣко и ткѣје *сѝрема* жѣжи Вр, промиче *сѝрема* небѣсима О, *сѝрема* казану Ба, Најшиши *сѝрема*-мене Рог, *сѝрема* мѣн МВ и сл.;

— *Према* народом замѣсиш Па, *ѝрема* задругом Ду, И не смѣду да буду *ѝрема* мајком лѣши Арн, — *сѝрема* његовѣм кѣћом и капијѣм Мис, *сѝрема* нашом дѣцѣм ВИ.

Конструкцију *ѝрема* (*сѝрема*, *сѝрам*, *ѝрама* . . .) + инструментал не бележе истраживачи суседних говора. Примећена је знатно западније од наше зоне: код икаваца Бекије и Имотске крајине и околине Дервенте, те на Змијању, у Банији и Кордуну, Лици и Буковици.¹¹⁴⁰

483. Нисам нашао потврде предлога *врз*, *ѝврз*. Бележио сам једино *вр*, *ѝвр*: у *вр*-соврѣ О Мис, на *вр* астаља СЕ, на *вр* њушке Мар, на *вр* брда Мис, са *вр* брда Мис, стоји у *вр* астаља Кор, са *вр* дрвета пао Рог, на *вр* винограда Ј, на *вр* прѣцѣпа Ба, на *вр* ђовога Са и сл., — сѣља *ѝвр* земљѣ Коп, Ишѣ је *ѝвр* шѣме Коп, ѣзрасто *ѝвр* кукѣруза Кр, Ражѣрица ('раж') ѣзађе, па колико је *ѝвр* чѣвѣка Мир и сл.

¹¹³⁹ Уп. нпр.: Ивић Ловра 198; Поп. Госпођ. 211; Ник. Срем 360; Ник. Мачва 269; Мил. Кик. 31.

¹¹⁴⁰ Шимунд. Бекија 186; Ј. Baotić *Ikaškošćakavski govor u okolini Dervente*. — ВНДЗб, Сарајево, 1983, књ. IV, 163: „*Veza spram + instrumental* vjerovatno je niske frekvencije”; Петр. Змијање 147; Петр. ГБК (појава је прилично ретка) 135; Љубица Наранчић, *Фонетске и морфолошке особине љовора села Дољана у Лици*. — ППЈ, књ. 11, 111 (*сѝрама зрѣкѣм*, *сѝрама кѣћѣм*); *Bukovica. Narodni život i običaji. Život u zadruzi. Piše Vladimir Arđalić iz Đevrsaka*. — Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1900, sv. V/1, 6 (*spram* curom), 8 (*sram* čim, *sram* kućom).

484. У прикупљеној грађи наша се и једна потврда предлога *разма*: Нису ишли лекару *разма* што су пџцовани за шкољу Би. Сродно *раз* у истом значењу ('сем, осим') потврђено је на терену североисточне Србије, а и Галипољци имају *рас*.¹¹⁴¹

485. У Сакуљи сам два пута чуо предлог *ѝроз*¹¹⁴² у значењу *крос*: *ѝрос* прозор, *Проз* овако се цеди Н.

¹¹⁴¹ Ивић Галип. 315—316 и тамо наведена лит.

¹¹⁴² Сасвим обичан на црногорском и санџачком терену. Уп. нпр.: Ђупић Бјелоп. 159; Пиж. Колашин 205; Мато Пижурица, *Ујоѝреба ѝадежа у ѝовору Роваца*. — ППЈ 3, 162—163; Пеш. СК—Љ 193; Стеван. ИЦД 95—96; Мил. Црмн. 232, 383, 446; ГФФНС XVII/1, 170—171: *ѝрос*, али је чешће *ѝрес* (у говору Враке); Барј. III—Сјен. 109. Уп. и РЈА XII, 481—482; РМС V, 164.

Е. ВЕЗНИЦИ И РЕЧЦЕ

486. У Вокализму (т. 78) констатовано је да везници *али*, *или*, *нији* понајчешће долазе без крајњег *-и*. Напомињем да су овде у употреби и везници *јал(и)* и *јел(и)* у значењу „или”: *јали* брџт, *јали* оџац Н, Ја му дам *јал* пѣшкѣр *јал* чарапе Ба, Украшће ти *јал* пѣре *јал* прѣсе Ст, *јал* уз нѣко дрво Мар, *јел* га вѣлу *јел* га мрзу Ам, *Јел* њмѣ *јел* нѣмѣ — ѡстѣ ти је Вр, *јели* плекѡнѣ *јели* од рѣга СЕ. *Јел* преузима и функцију везника *јер*: Рѣдили гимнастику по цѣо сѣт, *јел* нѣсу мѣгли сѣдити О, Нѣсу му дѣли дѣте *јел* нѣма ни кѣћу ни пѣсѣ Мис. Оваква и слична семантичка померања међу наведеним везницима позната су и неким суседним говорима.¹¹⁴³

487. Потврдна речца *дабоме*/*дабоѣме* има четири лика: *дабѣѣме* Мар, *дабѣѣмѣ* О Мис Мар Па, *дабѣѣме* Ба, *дабѣѣмѣ* Ме, *јабѣѣмѣ* СЕ Мар Мис Ве Кр Мир, *јабѣѣме* Мар, *јабѣѣме* Ара.

И речца „за изрицање оправдане претпоставке”¹¹⁴⁴ *ваѣда* има више ликова: *ваѣде* Мис, *ваѣдѣ* Мис, *ваѣда* О Мис МВ Рож, *ваѣде* Ст Ве Бу Мис Па Ра Кор Си Кр Тр Рож, *ваѣад* Па Про Ду, *ваѣад* Ра Тр Рож Ј МЦ, да га *ваѣад* вѣду, нѣмастир је, *ваѣда*, црква Ј. У „ерском” Буковцу чуо сам и везник *дако*: *Дѣко* дѣћу. Реч је, по свему судећи, о наносу из ијекавских крајева, постојбине наших „Ерова”.

Према књ. *бајѣѣи* овде је бележено: *баѣѣи* О Пру Ба, *бајѣѣи* Ст Ј Па, *бејѣѣи* Па Про Прк Пру Ру, *бојѣѣи* Мис.

Речце *ево*, *еѣо*, *еѣо* понајчешће за крајњи вокал имају *e*.¹¹⁴⁵ *ѣѣѣ* Мис Па Кр Прк ВИ Са МЦ О СЕ Мир, *ѣѣѣ* прији Вр, *ѣѣѣ* баѣило пѣшке СБ, *ѣѣѣ* Бу Мис Мир Па Про Кр Прк Би, *ѣѣѣ* је Ст, *ѣѣѣ* Вѣскрса Би, *ѣѣѣ*

¹¹⁴³ Ник. Срем 361; Поп. Госпођ. 213; Ник. Мачва 270; Симић Левач 165—166, 468.

¹¹⁴⁴ РМС I, 325.

¹¹⁴⁵ Узима се да су ликови са *-e* карактеристични првенствено за К—Р терен (Симић Левач 139—140, 468—470), а да војвођански говори имају: *ево*, *еѣо*, *еѣо* (Ивић Хере 343). Извесно одступање у том смислу у Војводини налазимо код бан. Хера (Ивић Хере 343). На србијанском тлу изван граница К—Р дијалекта ликове *еѣе*, *еѣѣ*, *еѣѣ* бележи Б. Николић у ваљевској Колубари (Ник. Кол. 27), М. Николић у Горобиљу (М. Ник. Гороб. 660). И у Љештанском је *ѣѣо* и *ѣѣѣ* (Тешић Љешт. 201).

мѣнѣ, а *ѣиѣ* тебѣ Прк, *ѣиѣ* каѣце мѣје Ба, *ѣиѣ* ти зѣта Н, *ѣнѣ* Коп О Ст Кр Арн, *ѣнѣ* кѣрјак О, *ѣнѣ* крѣви Би, *ѣнѣ* глѣдај Ј. Ређе су потврде типа: *ѣио*, *вѣиш* Ст, *ѣио*-ти, *ѣио* каѣко О, *ѣио* каѣко Мар, *ѣво*, мајко Ам, *ѣво* га СБ, *ѣно* раѣе Ј.

Као и у Госпођинцима¹¹⁴⁶ дакле углавном гласи *дѣклѣм* Коп Мис Рог. Овде је и *бѣрем* Прк Ру Ст.

488. Негативне речце *не* практично и нема у самосталној служби. Ту је замењују форме *јѣк* и *јѣк*: *Јѣк*, брѣ, нѣсу ни дошли Ј, Ма *јѣк* ни парѣ тај нѣма Мис, А *ѣвѣ* сад - *јѣк* Коп итд.

489. На крају наводим податак да је у врло живој употреби везник *мањ*: *мањ* штѣ ѣмѣ МВ, *мањ* штѣ раѣио — дођи кѣћи МВ, овѣјеш *мањ* чѣм Рож, Нѣкога нѣма *мањ* мѣнѣ Па, *Мањ* кѣји су кѣсапи Кор, Нѣ-дѣ нѣко *мањ* ѣнај кѣји нѣма јѣрам Вр, Нѣнеш је нѣтерати, *мањ* да ѣна сѣма пѣђе Мис, Бѣјо *мањ* штѣ — не забѣрави своје, сѣне З итд. Наведени примери показују да он покрива нешто шире семантичко поље него у књ. језику.¹¹⁴⁷

¹¹⁴⁶ Поп. Госпођ. 215.

¹¹⁴⁷ РМС III, 297—298.

IV

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

490. Досадашње излагање омогућило је читаоцу увид у основне фонолошке и морфолошке говорне карактеристике зоне омеђене Космајем и Букуљом. Показало се да је област испресецана изоглосама, међу којима има и врло значајних. Унутрашња компактност територије није нарушавана обично тамо где и иначе изостаје диференцијација на релацији Ш—В ~ С—В дијалекат. Но, видело се да је ово правило само начелног карактера од којег има доста одступања. Испоставило се и то да степен (не)уједначености односно (не)компактности области зависи и од врсте језичких појава. Тако је, на пример, уочљива изразита несразмера у степену разуђености на пољу акцентуације (где практично изостају крупније свеобухватне споне унутар целе испитане територије) и сугласничке проблематике на другој страни.

ОСОБИНЕ ПРИСУТНЕ НА ЦЕЛОЈ ТЕРИТОРИЈИ

491. Када се таксативно поброје основне дијалекатске особине, испада да оних које су заједничке целом подручју има ипак више. Доносим оне најинтересантније и најзначајније:

а) Акцентуација

1. Ликвидирање старог /" / на ултими, с тим да преношење на кратку претону дели област на „ерску” и кановачку зону (карта бр. 4, стр. 42).

2. Дужње вокала пред сонантима.

3. Дугоузлазни акценат на једносложницама (*дóл, вóд, нóд, шóун, мéн, шéб, сéб* и сл., т. 39), с упадљиво фреквентнијим потврдама у космајском крају, где су *мéн, шéб, сéб* основни зам. облици (карта бр. 21, стр. 289).

4. Доследно скраћивање дужине иза /^ˆ/ акцента.
5. Одсуство акцента типа *жѣна, ѿдѿок, слобода, домѧћин*.
6. Дужине у примерима типа: *њѣѧ|њѣѧ, јѣдѧн|јѣдѧн, сѣсѣрѧн|сѣсѣрѧн, сѧдѣ|сѧдѣ, дѧнѧс|дѧнѧс, нѧћѧс|нѧћѧс* и сл.
7. Дуги дем. форманг *-ић* (*ѿуѿић*).
8. Спорадично скраћивање /' / у |' / и |˘ / у |˘ / испред дужине.

б) Вокализам

9. Екавизми типа: *ѿебе, овде, ѿре, ѿосле* и сл.
10. Икавизми (т. 46):
 Д—Лјд. им. -а основе (*жени, по соби*);
 Лмн. им. м. и с. р. (у *судовима, по селима*);
 Ијд. Г—Д—И—Лмн. зам.-прид. декл. (са *њѣѿовим* сином, *жуѿи* марама, с *ѿѣрейним* колима, у *ѿиш* логорима);
 гл. типа *лѣѿиѿи, живила*;
сѣѿѿа, видриѿа;
ѿњиван (т. 47);
није, нисам ниси итд.;
 компаратив *здравѿа, сѿѿѿѿа*;
мијур итд.;
додѿѿѿи.
11. Изједначавање префикса *ѿрѿ-* и *ѿри-* у корист првог (најчешће) или другог (ређе), при чему нису ретки случајеви чувања изворне дистинкције.
12. Нешто затворенији изговор дугих *е* и *о* (нарочито испред слога са високим вокалом и уз лабијале и назале).
13. Кратко *е* и *о* спорадично се изговарају отвореније, али и затвореније (испред слога са високим вокалом, као и уз назале и лабијале).
14. Кратко неакц. *р* у суседству вокала има фонолошки статус (т. 64).
15. На целом терену се чују (недоследно) ликови типа *умрѣла, јѣѿѿова, свѣѿѿова* (т. 65).
16. Честа елизија вокала (д-идеш, д-окусиш, д-узеш, н-астал, н-оно, з-оно, з-ото, *зусѿѿавим, н-уме, н-ово, у-нај* пѣпо итд. (т. 67).
17. Контракција *-ао* у *-о* (*дошо, виѿо, кабо, ѿосо, ѿѿѿо* итд.; т. 69).
18. Често *-ео* > *о* (са мањом доследношћу од *-ао* > *о*): *дово, ѿѿѿо-се, доно, одно, одузо, начо, ѿѿѿо, ѿѿѿо* итд. (т. 70).
19. *-уо* по правилу остаје неизмењено. Ретки су случајеви типа: *вѧскрсно, ѿѿѿино* (т. 71).
20. *-ао-* > *о* (*сонѿце*; т. 73).
21. *-ао-* > *а* (*зава, унаколо, најѿоко, најѿоко* и сл.; т. 73).
22. *-ае-* > *е* (*дванес* итд., *Арнево*; т. 73).
23. Честе редукције и супституције вокала (т. 76—78, 82—94).

в) Консонантизам

24. Прилично стабилна артикулација *j* (т. 97—102).

25. Ишчезавање *v* у секвенцама *-сйв-*, *-шйв-* (*бојасйво*, *јунашйво*; т. 104), као и у групи *-вљ-* код итератива типа *набављашйи* и тржном придеву типа *найрављен* (т. 105). Сонант *v* покатакд испада и у секвенцама *-ови-*, *-ави-*, *-уви-* (т. 107).

26. Најчешће $\phi > v$.

27. Секвенца *хв-* своди се углавном на *v* и у *хвйи-* и у *хвал-* (т. 117).

28. Сугласник *x* је ишчезао из консонантског система, а зев настао његовим испадањем уклања се убацавањем *-j-* или *-v-* (т. 119).

29. Честе потврде сугласника *и* добијеног углавном асимилативним процесима (*ибун*, *вeрба*, *враџбина*, *йлавак*, *йлоб*, *ймари*, *иңџиџер*, *јандар*, *јарайи* и сл.; т. 129).

30. Доследно на целом терену: *мишје*, *јрожђе*, *јвожђе*, *дивљи*, *снојље*, *јробље* и сл.

31. Подновљево јотовање у примерима типа: *намешћено*, *йушћам*, *кришћен*, *искоршићено*, *ујрошашћено*, *кришћава*.

32. Нема битнијих разлика у судбини консонантских група, па се на целом терену говори:

йишца, *чела*, *ћер*, *зова*, *ко*, али *йќаји* (т. 143);

чйијун/шйијун, *чќарй/шќарй*, *чќембе/шќембе*, *чќола/шќола* (т. 144);

мнад/млад, *мнеко/млеко* и сл. (т. 144);

йњездо, *йњиздо*, *йњездишйи*, *кљешћи*, *жљезда*, *шљем* (т. 144);

млојо (т. 145);

йанйим, *црвемјерка*, *зелембаћ*, *Симница/Сибница*, *одамно/одавно*, *зомне/зовне*, *йламња/йлавња*, *жрмњеве/жрвњеве*, *земња/земља* итд. (т. 157).

кљувче/кључе/кљубе, *ковча*, *шивкљ/шйшќа*, *йувно/йумно* и сл. (т. 163);

сйрно/сйрмно/сйрвно, *обраница*, *сумља/сумња* и сл. (т. 164);

божшйшњи/божшйшњи (ређе: *божшйшњи*), *йајшњик*, *нојшњик*, *војшњак*, *йекља* и сл. (т. 165);

йраци, *ицедшйи*, *рацетш*, *болечина*, *йуче*, *дачшца*, *дачари*, *кожшуче*, *йрачара*, *йослачмце*, *рачшшш*, *ичуја* итд. (т. 166).

33. Многобројни случајеви даљинске сугласничке дисимилације: *Борисав*, *зламење*, *слимшйи* и сл. (т. 174—175).

34. Одређени консонантски односи: *ајџреса*, *ќар(а)бшйи*, *комаји/комад*, *жшња*, *рачунашйи*, *бајрен*, *бајрење*, *јрљшшш* и сл. (т. 188).

35. Појава секундарних сугласника (*брисшро*, *йарцов*, *комендија*, *здрак* и сл.; т. 190).

36. Метатеза типа *намасшйир*, *јукве*, *воде*, *ноде*, *однак* итд. (т. 191, 193).

37. Елиминисање секвенци *-сй-*, *-зд-*, *-шйи* доследним губљењем денталног цлосива (т. 194).

г) Именице

Именице мушког рода

38. Ијд. м. р. практично увек има наст. *-ом*: *бичом*, за *разбојом* (т. 197).
 39. Плуралиски формант *-ов/-ев-* продуктивнији је него у књ. језику, при чему се углавном не нарушава стандардни однос *-ов-* : *-ев-* (т. 198).
 40. Гмн. на *-и* нешто чешћи него у књ. језику (т. 199).
 41. Стари дуалски наст. *-ију* у Гмн. чешћи но у већини суседних говора, али је такође ограничен на неколико именица (т. 199).
 42. Д—И—Лмн. готово редовно имају наст. *-има* (т. 201).
 43. Етници типа *Бујарин* и *попина agentis* типа *дунђерин* по правилу имају сингуларско *-ин* (т. 202).
 44. На целом терену се чују, аналошким путем добијене, именице *жешијоц*, *сиасијоц*, *џраишијоц*, *ратијоц* и сл. (т. 203).

Именице средњег рода

45. Ијд. готово увек на *-ом* (за *бајрењом*, *дрвењом* итд.; т. 211).
 46. Наглашена продуктивност моделâ *деише-действиа* и *уво-увейша* (*беоцейша*, *вреишенишом*, *словешом*; т. 213).
 47. Врло честа множина на *-ад* и од именица које не означавају младунчад (*бремад*, *зрнад* и сл.; т. 214).

Именице женског рода на *-а*

48. У Д—Лјд. аналогично су уклоњени трагови II палатализације: у *банки*, *мајки*, *Данки* итд. (т. 232).
 49. Вокатив тросложних ж. и м. имена на *-ица* једнак је номинативу (т. 233).
 50. Блажа превласт наст. *-а* над *-и* у Гмн. код им. типа *бреска*, *мојка* (т. 234—235).
 51. Д—И—Лмн. увек на *-ама* (т. 238).

Именице женског рода на *-џ*

52. Ијд. има наст. *-(ј)ом* (*машићом*, *младошићом* итд.; т. 251).
 53. Гмн. код одређеног броја именица има наст. *-ију* (*кокошију*, *вашију*, *косишију*, *ћерију* и сл.; т. 252).

д) Придевско-заменичка деклинација

54. Није озбиљније нарушен однос „тврдых” и „меких” основа (т. 259).
 55. Придеви, прид. заменице и редни бројеви имају практично једино промену по одређеном виду (т. 261).
 56. Напоредо долазе дужи и краћи облици у Г (А) једине м. и с. рода уз омер око 2 : 1 у корист првих (т. 262).

56а. У Д—И—Лјд. м. и с. рода доминира синкретизам шумадијско-војвођанског типа. То значи да је и у Д—Лјд. основни наст. *-им*: *једним* детету, у *једним* диреку (т. 263). Ређи су облици на *-ом/-ем* (поготову у космајском појасу).

57. Присвојни придеви од им. м. и ж. рода на *-ица* имају *-ч-* на крају основе: *Аничин, Јовичина* итд. (т. 267).

58. Уклоњени су трагови палатализације конс. *к* испред суфикса *-ин*: *Анђелкино, мајкина* итд. (т. 268).

59. Од именица типа *Аусџрија, њарџија* по правилу долазе придеви на *-инскл* (т. 269).

60. Доследно се чују придеви типа: *Борисављева, Радисављево* итд. (т. 271).

61. Шаренило код придева типа *козије, божије, овчије* није географски обележено (т. 272).

62. Присвојни придеви од назива животиња граде се углавном по моделу *шелећи: њучећи, мачећи, мишећи* итд. Отуда и (недоследо) *јовећина, ћурећина* и сл. (т. 274).

63. Уочљива је продуктивност прид. модела *човани: ѓумани, кожани, ѓежсано, шљивано* и сл. (т. 281).

64. У целој зони влада шаренило и мешање творбених модела у области компарације придева (т. 283).

65. Доследно је *њен* и *њин* (нема *њихов*) (т. 286—287).

66. Аналошко *-о* уз зам. *џај (оџа, оџо, оџај; т. 289)*.

67. Упитне и каквоћне зам. *какав, овакав, џакав* итд. у Нјд. углавном гласе *как-и, -а, -о, вак-и, -а, -о* итд. (т. 291).

ђ) Бројеви

68. Збирни бројеви од '4' надаље имају формант *-оро (чеџворо, десетџоро)*.

е) Глаголи

69. На целом подручју доминира дужи облик инфинитива.

69а. Код ограниченог броја глагола у 3. л. мн. през. долази наст. *-ду: боледу, венчаду, жњеду, зоведу, знаду* и сл. (т. 333).

70. Имперфекат је углавном ишчезао, док је аорист чест гл. облик (т. 337, 339—340).

71. Сасвим је обичан аорист од несвршених глагола (т. 346).

72. На целој територији срећу се обе конструкције футура I (т. 347—349).

73. Честа је замена инфинитива везом *да + ѓрезени* (т. 351).

74. Код гл. прид. трпног од гл. типа *бацаџи* — практично је слободан однос наст. *-ан* и *-аџи* (т. 363).

75. Код трпног прид. од гл. I врсте са струјним денталом доследно је спроведена сугласничка алтернација: *везено, донешен* итд. (т. 365).

76. Према *чуџи* : *чуџен* добијено је и *насуџи* : *насуџен* (т. 369).

77. Глаголи на *-сиџреџи* граде гл. придев трпни наставком *-вен* (*засиџрвена, саиџрвена*; т. 370).

Глаголске основе

78. Гл. *иџи* сложен с преф. *из-* гласи двојако: *изиџи* и *изаџи* (т. 387).

79. Код гл. I врсте с основом на велар резултат I палатализације пренет је и у 3. л. мн. през. и у облике императива: *вучу* — *вучи, лџџу* — *лџџи* итд. (т. 395).

80. Гл. *врџи* гради презентске и друге облике искључиво по I врсти (*врџемо, врџи* итд.; т. 396).

81. Гл. *јесџи* двојако гради презент: *јџем* и *јџм* (т. 397).

82. Гл. *узџи* гради презент обично од инф. основе (*узџм, узџи*). На другом су месту облици као у књ. језику, а спорадично се могу чути ликови типа *узџе* (т. 398).

83. Глаголи III врсте добро чувају инф. основу на *ну*: *бринуџи* и сл. (т. 408).

84. Гл. *заменџи, наменџи* и сл. мењају се по III и VII врсти (т. 409).

85. Глаголи типа *смириваџи* често морфему *-ива-* преносе и у през. основу (*избаџива, џриџива, сачеџива* и сл.; т. 412).

86. Гл. *умџи (се)* обично гласи *сумџи (се)* (т. 421).

87. Гл. типа *сиџаџи* граде презент двојако:
а) по V врсти (*сиџџе, узимџе, дремџеи*);
б) по VI врсти (*сиџа, узима, дремаи*).

88. Гл. *дрџиџаџи* гради презент по V и VIII врсти (*дрџџем, дрџџим*; т. 426).

89. Гл. *јаџаџи* је преласком *-и-* у инф. основу (*јаџаџи*) практично преведен у II врсту (*јаџаџи — јаџе*; т. 427).

90. Гл. *искаџи* и *бискаџи* граде презент по V и VI врсти, с тим да су код првог обе могућности отприлике подједнако заступљене, док код *бискаџи* претежу облици по V врсти (т. 429).

91. Гл. *џсеџи* има три типа презента и две инф. основе:

а) *џсџем, џсџеи . . . џсџу/џсџеду*;

б) *џсџејџем . . . џсџејџу*;

в) *џсаџем, џсаџеи*;

-- *џсеџи, џсео, џсели*;

— *џсџеџи, џсџео, џсџели*.

92. Редупликација повратног *се* и код гл. *сиџраџи се* (т. 433).

93. Гл. *иџаџи* и *свиџаџи* мењају се по VI и VII врсти (т. 437).

94. Гл. *џрџаџи* гради презент практично само по VI врсти (т. 438).

95. У VII врсти је практично ликвидиран однос *-еџи* / *-им* (*леџиџи* : *леџим*, *живџиџи* : *живим* итд.; т. 46, 445).

96. Код мањег броја гл. VII врсте (најдоследније код *корейџи*, *јорейџи*, а нешто мање код *волейџи*, *болејџи*) презент се гради од инф. основе (т. 445).

97. Аналошко *-шиџ-* све више потискује старије *-сиџ-* у облицима гл. *џусџиџи* (т. 446).

98. Према *намеџиџаџи* у целој области се чује *намеџиџиџи* (т. 447).

99. Код гл. типа *врџкаџи*, *џџкаџи*, *сџкаџи*, *џкаџи* успостављен је следећи однос двеју основа: *врџк-* : *врџиџ-*, *џџк-* : *џџиџ-*, *сџк-* : *сџиџ-*, *џк-* : *џиџ-* (т. 455).

100. Карактеристична конструкција *ни* + енкл. зам. + *је* (*Ни ми је добро*) покрива целу зону.

ж) Прилози

101. Удвајањем и „прилепљивањем” више партикула и другим укрштањима различитих форми дошло се до изразитог шаренила гласовних ликова прилошких речи. Нисам приметно да у свему томе (изузимајући, разуме се, облике са (-)де у јатовској зони) географија игра неку улогу (т. 465—472).

з) Предлози

102 Предлог *через* бележен је у свим селима.

Остале заједничке карактеристике целе области, као мање значајне, изостављене су из овога прегледа.

ИЗОГЛОСЕ

492. У раду су више пута истицане тешкоће око фиксирања прецизних граница простирања одговарајућих појава. Често смо се суочавали са поступним прелазом од једне појаве ка другој. Овде ћу подсетити на кључне квалитативне изоглосе и на изоглосе код којих је квантитет практично већ прешао у квалитет.

а) Акцентуација

Унутрашња диференцијација, уз различиту судбину јата, најизразитија је управо у домену акцентуације. Најважније изоглосе ове врсте биле би:

1. Однос *жџна* : *жџна* (први тип везан искључиво за „ерски” крај, а други покрива остали део подручја; т. 23, карта бр. 4 на 42. стр.).

2. Однос *џоџок* : *џоџока* дели област на четири, односно шест зона. Главни правац диференцијације јесте СЗ—ЈИ (у вези се преношењем старог /*ʃ*/ са унутрашњег слога) односно ЈЗ—СИ (када је реч о начину уклањања /*ʃ*/ са ултима иза кратке претоне) (т. 25—27, карта 5, стр. 46)

3. Судбина /ʃ/ у унутрашњости речи иза дуге претоне (*шћшћдми*) показује изоглосу СЗ—ЈИ: старије стање обично у најужем космајском појасу, а само спорадично примећивано у ширем космајском рејону (т. 28, карта 6 на стр. 52).

4. Репартиција двеју акц. могућности у начелу је иста и у случајевима типа *девџка, јунџк*, с тим да потврде старијег стања нису ретке ни у ширем космајском појасу (т. 29, 31, карта 7 на стр. 55).

5. У најужем космајском подручју долази до скраћивања /ʃ/ на ултими (т. 32, карта 8 на стр. 61).

6. Прилике код *врше* и *цџлим* практично су једнаке као под 3 (*шћшћдми*) (т. 33, карта 9 на стр. 64).

7. Преношењем (истина спорадичним) на проклитику типа *зџ-жену* оштро се издваја „ерска” зона (т. 34).

8. Степен чувања послекценатских дужина у начелу корелира са степеном преношења у примерима типа *иошока* (т. 37).

9. Диференцијалног су карактера и неке дужине којих нема код Даничића:

а) Тип *бџбама* покрива колубарска, јужна „ерска” и (недоследо) средишња космајска насеља; изоглоса има правац СЗ—ЈИ (т. 38, карта 10 на стр. 70);

б) Прид. наст. *-ав, -аси* (*мршиџв, рџкљџс* итд.) кадшто је дуг, првенствено у јасеничком појасу.

в) Према *-и* чује се дуго *-и-* у наст. *-ију* (*ирсијију, дчију* итд.) — саобразно степену новоштокавског преношења.

б) Вокализам

10. Наша најзападнија колубарска села сачувала су фонолошку индивидуалност јата, док је преостали део области екавски (т. 41, карта 11, стр. 76).

11. Ни сви тзв. „икавизни” Ш—В и С—В типа немају једнаку географију унутар наше зоне:

а) *иџиздо* покрива већину територије, док је *иџездо* ограничено на сва јасеничка и неколика, углавном суседна, колубарска места (т. 47, карта 12. на стр. 92);

б) *Лија* је присутна искључиво у јасеничком појасу, *леја* на јатовском делу територије, а у осталим селима је доследно *леја* (т. 49, карта 13 на стр. 94);

в) Сличну судбину *јџи* је доживео у основи гл. *свјџици, свјџици, ирвјџици, смвјџици се*, уз нешто експанзивнију „икавску” замену него код *лџха* (т. 49, карта 14 на стр. 96).

12. Првенствено у јасеничким насељима чува се нешто лексикализираних (*и*)*јекавизама*: *ђе, ниђе, џевер, нудије, вудије, шудије, кудије* и сл. (т. 59).

в) Консонантизам

13. *Нафора* > *навора* у „ерском” крају и два суседна села, док се на осталом делу чује *наора* (т. 113а, карта 15 на стр. 158).

14. У источном делу области (сва „ерска” и источнија космајска села) *йихйије* > *йикйије*, а у другим насељима — *йијије* (т. 121, карта 16 на стр. 167).

15. Углавном у Јасеници у парадигми спорадично *-x* > *-к*, *-i* (*видок*, *наћок*, *доћој*, *њиј*, *овиј* и сл., т. 124—125).

16. У космајском крају спорадично се чује и сугласник *s* (*Сула*).

17. На истом подручју се могу срести и примери типа *осйро*.

г) Именице

18. Мушки хипокористици и лична имена типа *Јово* оштро издвајају „ерску” област (т. 205, карта 17 на стр. 234).

19. У „ерској” зони и два космајска места чује се Гмн. типа *рукува*, *нојува*, *слујува* (т. 236, карта 18 на стр. 252).

20. У североисточном делу области (шири појас Космаја и источна јасеничка насеља) *виле*, *ројуље*, *йрабуље* имају јединске облике (т. 239, карта 19 на стр. 254).

д) Придевско-заменичка деклинација

21. Д—Лјд. ж. р. на крајњем североистоку има наст. *-ом*: *мојом* све-
крви, у *једном* кући итд. (т. 264, карта 20, стр. 273).

22. Г—Д—А—Лјд. зам. *ја*, *йи* и Г—Д—А—Л зам. за сва лица деле
област на три дела:

а) На крајњем североистоку основни облици су *мѣн*, *йѣб*, *сѣб* (ређе
мѣнѣ, *йѣбѣ*, *сѣбѣ*, а још ређе: *мѣнѣ*, *йѣбѣ*, *сѣбѣ*);

б) У кановачким селима са новијом акцентуацијом доминирају ли-
кови: *мѣнѣ*, *йѣбѣ*, *сѣбѣ*,

в) У „ерској” зони се говори: *мѣне*, *йѣбе*, *сѣбе* (т. 295, карта 21 на
стр. 289).

23. Д—Лјд. зам. *она* у најужем космајском појасу гласи *њом* (енкл.
јом), а у осталим насељима *њој* (енкл. *је||јој*; т. 301, карта 22 на стр. 293).

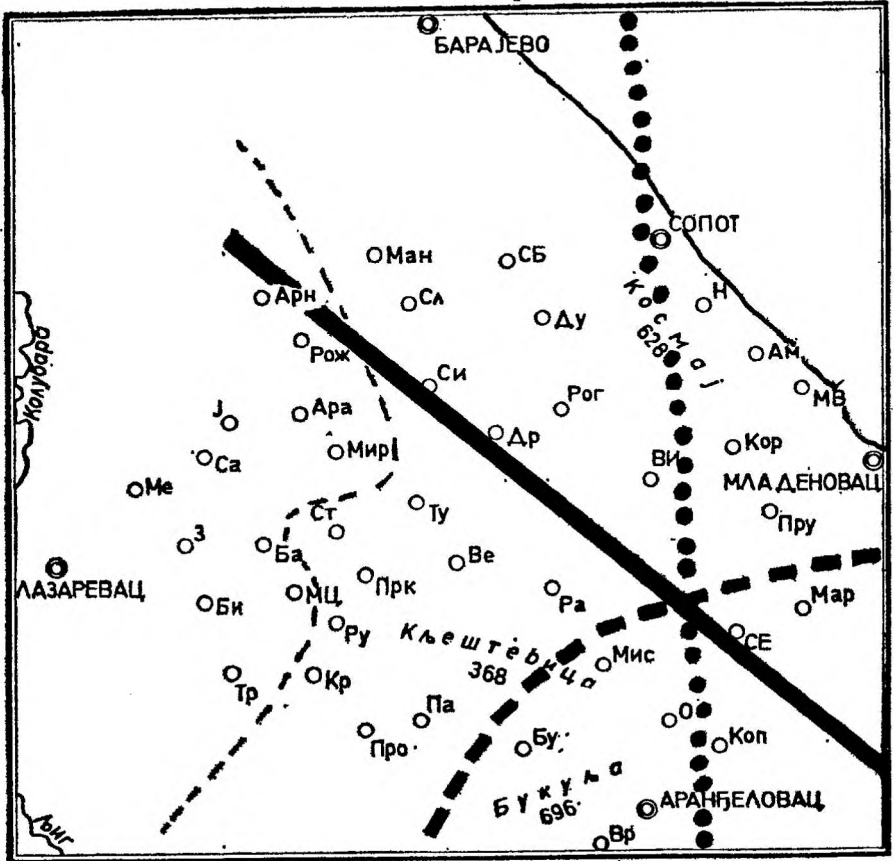
ђ) Глаголи

24. Глаголи Белићеве VII и VIII врсте граде 3. л. мн. през. двојако:
у североисточном делу области помоћу наст. *-у*, а у југозападном делу
наст. *-е* (т. 323—325, карта 23 на стр. 303).

25. Глаголи VI врсте граде тројако 3. л. мн. презента:

а) наст. *-ају* покрива цео терен (т. 327);

КАРТА БР. 28: Преглед главних изоглоса

ЛЕГЕНДА:

- ▬▬▬ Границе „ерске“ области
- ▬▬▬ Граница III—V и C—V дијалекта
- Граница III—V и C—V дијалекта одређена пре ових истраживања
- - - - Границе зоне незамењеног јата
- Метанастазицка граница (по Цвијићу)

б) наст. *-ау/-у* ограничен је на три космајска села (т. 328);
 в) наст. *-аје* бележен је уз саму Колубару (т. 330). Уп. карту 24 на стр. 309.

26. Прво лице множине аориста гласи тројако:

а) Наст. *-смо* најјаче упориште има у „ерској” области;
 б) *-имо* је ограничено на најужи колубарски појас;
 в) *-мо* покрива цели космајски рејон, источни део колубарске зоне и „начиње” источни део Јасенице (т. 340, карта 25 на стр. 319).

27. Гл. *бријати* (*се*) гради презент двојако:

а) У „ерској” зони и колубарским селима Прогореоцима и Пркосави по II врсти;
 б) У осталим насељима по VI врсти (т. 406, карта 26 на стр. 349).

28. Гл. *икаши* гради презент на три начина:

а) Тип *икем-икеш* итд. покрива целу област;
 б) Тип *икејем-икејеш* итд. је знатно ређи али ипак равномерно распоређен по целој области;
 в) Тип *икам-икаш* итд. углавном се чује у северном делу области (т. 407, карта 27 на стр. 351).

У прикупљеној и у овом раду махом изложеној грађи могло би се наћи још појединости диференцијалног карактера, али смо их, у првом реду због њиховог скромнијег значаја и домашаја, овом приликом оставили по страни. Основне правце унутрашње говорне диференцијације веродостојно представља 28 поменутих изоглоса. Чињеница је да су различити правци простирања појединих појава, али се јасно издвајају два снопа кључних изоглоса (карта 28 на стр. 402).

ОДНОС ПРЕМА СУСЕДНИМ ГОВОРИМА

493. Међу најмаркантније изоглосе уочене на овом терену спада она која издваја „ерску” област из испитане зоне као целине. Ту, на први поглед уочљиву, индивидуалност јасеничким селима обезбеђују разлике на свим језичким нивоима. Подсетићу на најинтересантније:

а) преношење /^h/ акцента са ултима на кратку претону по моделу *жеџа, идџок, слобџа, домџин*;

б) преношење на проклитику типа: *за-жену, на-таван, по-врџ*;

в) дужина прид. наст. *-ав* и *-аси*: *мршиав, ћдрав, брџас, ракљас*. Овамо долазе и дужине у глаголским облицима типа *идџала, куќала, слушам, уилшила* и сл.;

г) икавски рефлекс у *лија*;

д) (углавном лексикализовани) (и)јекавизми: *ђе, неђе, неђе, иднеђе, нйђе, нийђе, џеџер, издеђе, дшрије, кудије, вудије, нудије* и сл.;

ђ) (углавном) лик *наво*ра;

е) потврде *-х > -и, -к* у парадигми: *дођои, донеи, дои, оивџри, оолд-ми, вакии, белии оваца, мањи има, овии, нии, са-нии, бију-ии* и сл.; *видок, дџок, искварик, ддиџ, ддиџ, иадок* и сл.;

ж) хипокористици и лична имена типа *Јово, Пјеро*, а отуда и придеви по моделу: *Јовово, Пјерово*;

з) Гмн. им. *рука, ноја, слуја* на -ува: *рукѹва, ндѹва, слуѹва*;

и) Г—Д—А—Лјд. зам. *ја, ѿи* и зам. за сва три лица типа *мѣне, ѿѣбе, сѣбе*;

ј) през. гл. *бријати* (се) по II врсти: *бријем* (се);

к) през. облици гл. *јомоћи*: да му *јоможем*, да Ббк *јоможе* и сл.

Иако неке од наведених особина захватају по 2—3 суседна места, ипак оне у својој укупности дају печат *јасеничком рејону*, издвајајући га из целине обухваћене нашим истраживањима.

На одговарајућим местима и одљцима у раду указивано је на шири домашај побројаних карактеристика на србијанском тлу. Дobar проценат изнетих особина и појединачних детаља веже „Ерове” за Грузжу, где такође налазимо: акц. тип *жѣна, јдииск, слобѣда, домѣтин*, затим: *бѣл-кѣси*; преношење на проклитику типа *зѣ-жѣну* и сл. Ту је и: *јзѣи, ја биј; Бѣжсо, Пјеро; рукува, нојува; ѿѣбе, мѣне, сѣбе; брије се*. Додаћемо и један ситан, али карактеристичан детаљ: и у Грузжи и у „ерској” зони уместо књ. *софра* може се чути *собра*. Остављам по страни заједничке (и)јекавизме будући да у Грузжи „особе старије генерације делимично говоре данас јекавски, чешће у кући и на раду, а ређе на јавном месту”.¹¹⁴⁸

Насупрот изнетим подударностима и сличностима два говора знају и за разлике, међу којима ће се наћи и карактеристичних детаља: *мија : лѣја*, вок. *Милоше, Ђроше : Милошу, Ђрошу, ѡсутѡ : ѡсутѡво, јдоможем : „облици јдоможѣ, јдоможѣш* итд. не могу се чути у Грузжи”.¹¹⁴⁹

У већини „ерско”-грузжанских изоглоса читалац види трагове на-носа из јужних ијекавских крајева. Тако, по свему судећи, треба објашњавати и шумадијске икавизме типа: *сије, вије, ѿрије, стије се*. Овако тумачење извесне дијалекатске индивидуалности „ерске” области подупиру донекле прилике у западносрбијанским ијекавским говорима, доносећи истовремено и не мале дилеме, којима се овом приликом нећемо посебно бавити. Ипак не треба одбацити могућност да ће дијалектолошка испитивања јужнијих суседних зона бацити ново светло и на неке „ерске” појединости и показати да су резултат аутохтоног развоја на србијанском — екавском или јатовском — терену, а не — прост импорт из матичних области „Ерова”, како се сада чини.

494. Најважнији сноп изоглоса има правац ЈИ—СЗ и дели област на два приближно једнака дела. Тај сноп представља границу двеју акцентуација и границу двају дијалеката: шумадијско-војвођанског и смедеревско-вршачког. Показало се, дакле, да дијалекатска граница иде нешто југозападније но што се пре ових истраживања мислило. Прилике у космајском крају поткрепљују мишљење да С—В говорна група представља засебан дијалекатски тип. И овде су, наиме, сучељене две основне особине, на основу којих је извршена подела: старија акцентуација и

¹¹⁴⁸ Стев. Грузжа 413.

¹¹⁴⁹ Стев. Грузжа 614.

Ш—В судбина јата (екавизам у основи већине речи уз присуство икавизама Ш—В типа). С тим у вези ваља упоредити североисток неке зоне са К—Р подручјем, будући да издавање смедеревско-вршачког дијалекта из косовско-ресавских говора није прошло без оспоравања од стране неких аутора.¹¹⁵⁰ Овакав компаративни захват баца и светло на проблем саме генезе С—В дијалекта, тј. омогућује да се види да ли је реч о аутохтоном развоју или се ради о резултату укрштања К—Р и Ш—В дијалекта. Пре тога детаљније ћемо сравнити космајске прилике са стањем у С—В као целини, тачније — са стањем у досад описаним говорима овог типа. Домашај оваквог подухвата донекле ће умањити чињеница да су засад нешто испитаније практично само периферне зоне дијалекта, док из центра говорног подручја још немамо обухватнијих, садржајнијих прилога. Опште је познато да су гранични говори по правилу зашљуснути суседним идиомима и да као такви не представљају типичне репрезентанте своје врсте. Такву судбину нису избегли ни ивични С—В говори. Тако су Биограчићи под снажнијим утицајем говора Ш—В типа, што би се могло рећи и за космајски регион. У говору Раче Крагујевачке има, разуме се, доста К—Р боје, а у неким селима и остатака торлачког наноса. На другом делу територије дијалекта — говор банатских „Хера”, пребачен својевремено вероватно са десне стране Дунава, ближи је К—Р типу, с тим да је претрпео и утицај осталих банатских говора.

495. Од особина бележених у околини Раче Крагујевачке ја у космајским селима нисам слушао:

наст. *-ем* у Ијд. им. типа *младић* (и у РК јс, истина, претежно *-ом*)

Гмн. *с кџли*, из *кџли*

Амн. *јакови*, носи *орџси*

једначење Н—Имн. (с *мои синови*, брлог је под *кревети*)

Вјд. *Милице*

Гмн. *деца*, Дмн. *децама*

прид. *Милицин*, *друџарицин*

прелажење им. типа *љубав*, *жсалос* у мушки род

аналитичку компарацију (*џосџар*, *џовисок*, *џомршав*)

куј, *куји*, м. ко, *који*

ковем, *сновем* (у РК се чује и: *куем*, *чуем*)

радео, *радела*

аорист типа *одлејџише*

ликове типа *вршиџели*, *џреџиџило*||*џреџиџило*.

С друге стране, у околини Раче нема зб. им. на *-ад*, зам. 3. л. јд. ж. рода гласи *џџи(зи)*, а енкл. облици — *џом*||*џу*||*џој* (нема лика *је*). Према космајском *мџн*, *џџб*, *сџб* тамо је *мџне*, *џџбе*, *сџбе* и краће форме: *мџн*, *џџб*,

¹¹⁵⁰ Уп. нпр. Милош С. Московљевић, *О Ивићеву „смедеревско-вршачком дијалекту”*. — НЈ, н.с., књ. IX, св. 3—4, 102—107. Уп. и Ивићев одговор на Московљевићеву критику: *О иџиџу смедеревско-вршачкој дијалекту*. — НЈ, н.с., књ. IX, св. 7—10, 283—290.

сѣб. У више села из околине Раче *e* је основни наст. за 3. л. мн. през. гл. VII и VIII врсте. Говор Раче не познаје ни футур *йомоћни ѿл. + инфинитив*. Тамо је инф. доследно замењен конструкцијом *да + йрезениј*, с тим да речца *да* често испада, а да *сс ђе* уопштава за сва лица. Област Раче не зна ни за кановачко дужење. Тамо је радикално уклоњен квантитет иза акцента, а у замаху је и процес његовог ликвидирања у пред-акценатским слоговима.

Изнете разлике су сасвим разумљиве када се имају у виду непосредни контакт говора Раче са К—Р подручјем и јака торлачка демографска компонента у неким селима. На другој страни, космајска зона је у многим детаљима иновирала у новоштокавском смеру: уједначавање Д—И—Лмн. им. декл. и доследно разликовање генитива и локатива множине. Ипак, импулси из различитих жаришта нису затрпали језгро заједничких особина, између којих би требало поменути примере типа: *моа, мою, йуићам, намѣићам, йуићен, намѣићен, кукау, слушау, венчае се, ишѣрае* (спорадично), наст. -ду у 3. л. мн. през. (нешто ређи него у ЦШ), *ојимам||ојимљем, дозивам||дозивљем, искам||ишѣм, вучу, вучиѣе, лежу, бријам, мѣула, мѣем, Д—Лјд. њим, поред: њему, њем, у сваком селу (доследно), о ким, компаративи типа новии, ѿлуиши, цршии, белши, шаиши, вишии, придеви: кокошиѣе, девојкин, Лукин, доследно Мирослављев (нема Мирославов)*. Ту су и једински ликови *вила, йрабуља, ројуља*. Поменимо им. *бицикла*, затим чешће облике им. *лук, сир, леб* на -а (*сѣра, леба, лука*) итд. Већина изнетих особина може се срести и у говорима К—Р типа, али оне својом укупношћу околину Раче ипак уводе у подручје С—В дијалекта.

496. Нешто другачије резултате добијамо поређењем централношумадијских прилика са стањем у биограчићком говору, који је, за разлику од Раче, ближи Ш—В бази. У основи има четвороакценатски систем са доследним скраћивањем неакц. дужине једино иза /^ˆ/ акцента. Биограчићи се од Космајаца упадљиво разликују К—Р, односно гужанским ликвидирањем окситонезе (жѣна), док би се за однос пренетих и непренетих акцената рекло да одговара приликама у космајским прелазним насељима. И укупношћу својих карактеристика Биограчићи подсећају на нашу прелазну зону. Дуг је списак подударности и упадљивијих сличности. Уз практично исти фонд „икавизама“ подсећам на нешто напрегнутију и затворенију артикулацију *ѣ, ђ*, на -*сц*- > -*ц*-, -*шц*- > -*ч*-, -*жц*- > -*џ*-, те на појаве типа: *дално, земља, млеко, млади, чола*; Д—И—Лмн. им. увек на -*ма*; продуктивност наст. -*ију*; *йросиоц, жѣшеоц*; Д—И—Лјд. прид.-зам. декл. м. и с. р. на -*им*: *њѣовим, нашим* (тако и: *кѣм, чѣм*); *йучѣи, мишѣи, океѣа, зрнеѣа; сољом, машићом; раду, мѣлу; кукау; -ду* чешће него у К—Р говорима; 1. л. мн. аориста на -*мо; ѣчу, йовучи; бријам се; йојуићам, намѣићам; сѣраи се, сумиваи се; водем, разбодем се, йореш; ведо, ведла||видо, видла; через* у значењу „због“; издашно додавање партикула уз прилоге и заменице. У говору Биограчића бележено је једино *ошѣар* и сл. (на Космају се могу срести и потврде основе *ошѣр*-), а гл. *врђи* може гласити и *вршии*. Нема у биограчићком говору ни зам. облика *мен, ѣеб, себ*.

497. Са србијанског терена С—В дијалекта нешто више података објављено је о говору села Чумића. Писано је у више наврата, из пера трију аутора, чији се налази међусобно прилично разликују. Судећи по материјалу М. Грковић и Ј. Грковић (Барјактаревљеви подаци су, када је о прозодији реч, неупотребљиви), чумићки говор се одликује типичном К—Р акцентуацијом.^{1150a} И замена јата је практично доследно екавска, али зато има особина које овај говор оштро одвајају од К—Р дијалекатског подручја. Указаћемо на најважније:

Доследан Д—Лјд. типа *мајки*, *војски*, на *руки*, *жени*

Ијд. *ножом*, *јасуљом*, *коњом*

Збирне им. типа *шлад*, *шлад*, *јаћад* (уз чешће потврде са *-ћи*)

Д—Лјд. *њом*, енкл. *јом*

Д—Лјд. прид.-зам. декл. *добрим* човеку, о *нашим* оцу

Множина прид.-зам. промене: *добри* (Г) — *добрим* (Д—И—Л)

Нема Амн. типа *јунаце*, *кожусе*

Гмн. *руку* // *рукју*, *нђу* // *нојју*

Обично је *раду*, *носу*, чиме се Чумић разликује од најближих К—Р области.

Готово сви ови детаљи вежу Чумић за Космај и за С—В дијалекат као целину.

Досад нисмо располагали детаљнијим описом кановачких србијанских говора С—В типа. Подаци из неколико места расутих на северу Србије казују да је приликама у нашим космајским селима најближи оближњи Кусадак. Боравећи недавно у околини Тополе, уверио сам се да нема озбиљнијих разлика у говору космајских и тополских кановаца.

498. На пречанском С—В подручју понајбоље је обрађен говор банатских Хера. Поред многобројних подударана и сличности између космајског и херског терена наћи ће се и опипљивије разлике, међу којима се истичу оне које су настале утицајем румунског језика, прецизније речено — под утицајем породица румунског порекла на банатској страни („спорадично и необавезно, али не и ретко” изговарање /^ʷ/ место /^ʳ/ акцента; презент нских свршених глагола у функцији футура; употреба енклитика на почетку реченице и сл.) и очигледног утицаја и наноса К—Р типа; постојанији квантитет испред акцентованог слога; *вредџли*, *живџли* према космајском *живили*; у једном делу белоцркванске територије: *шџем* Влају, с *ошџем*, с *шџиџем* оцом, поред примера са *-им* (у осталом делу само *-им*); изразита отвореност *џ*, *џ*; метатеза у *шџџе*, *шџџе*, а отуда и *шџџени*; множински синкретизам именичке деklinације К—Р типа; множина именице *деџе*: *деџа—деџа—деџама*; Амн.: *барџаце*, *бубреџе*, *орасе*; енкл. зам. *она ју* (према космајском *јом/је*); гл. типа *вршшџела* (према космајском *врискала*) итд. Неке разлике произилазе

^{1150a} У материјалу Ј. Грковић врло је постојан /^ʷ/ акцент на затвореној ултими, чега углавном нема у говорима К—Р дијалекта. Из расправе, тј. из збирке речи сакупљене у Чумићу, не може се разабрати да ли у случајевима типа *авџџи*, *авџџи*, *аврџџи*, *аврџџи*, *аврџџи*, *бавџи*, *брџџи* итд. кратки акцент подржава енклитика или се, пак, ради о његовој системској постојаности у тој позицији.

из чињенице да су банатски говори С—В основе (иначе јаче кристалисани него они на србијанском тлу) обележени детаљима који карактеришу шире банатско (и уопште војвођанско подручје обају дијалекатских типова). Од појединости те врсте поменућемо: изговарање (уз више аспирације него фрикациије) сугласника *x*- у примерима као што су: *аји, *унка и сл.; судбину групе *xv*- (*ваџа*, али *фала*); наст. *-ама* у Д—Имн. и код неких именица м. и с. рода: са *брдама*, *колицјама*; Амн. *џџлада*; знатно ређи аорист него на космајском и К—Р терену; типично банатско стање у 3. л. мн. презента (код свих врста: *-у||-ду*, једино у VI врсти само *-ду*) и сл. Према К—Р *-е* и космајском *-ом* код Хера у Д—Лјд. ж. р. прид.-зам. деklinације стоји *-ој*. Тамо је увек: *разумим*, *-иш*, *сиоразумиду* се, не *вдлим*, *јори*, *јориду*, да се *разболим*, чиме се, такође, разликују од наших Космајаца.

Ипак, убедљивију превагу односе особине познате обама говорима: већина икавизама С—В (и Ш—В) типа (код Хера је, додуше: *џњеван*, *џњздо*, *ведрица*); типичне С—В и Ш—В елизије вокала; прилике у консонантским групама (*ојрџа*, али *здрџвље*; *џанџим*; *свинџе*; *џџџо*, *џџџу* — доследније код Хера; *рамно*; *узџмње*; *џрџи*, *џџџам*, *Крџчиџа*); Лјд. *колџчом*, са *сиџрењом* (али увек: *кџџџџџи* и сл.); ширење модела *џеле-џелеџа* (*ведрџџом*, до *зрџнеџа*); Лјд. *маџки*, по *реџи*; наст. *-иџу* (*Власџју*, *џраџиџу*); суплетивна промена именице *лебаџ*; са *мног* (ни код Хера нема *моном*); чување разлике између „тврде” и „меке” промене у прид.-зам. деklinацији (*млаџе*, *моџ*); остаци неодређеног придевског вида једино у Гјд. (*џресна* купуса, *сува* меса); аналошко *о-* у: од *оџџ*, с *оџџем*; *њен* и *њин*; контаминирани облици компаратива, с тим да, за разлику од стања на Космају, нема ширења наст. *-иш*; непознавање имперфекта (осим од гл. *биџи*); презент *џем*, *џеш*; увек: *меџем*, *меџула* итд.; *-ива-* из инф. прелази у през. основу (*уџисива||уџисуџем*); однос *-ава-* (инф.): *-аџе-* (през. основа); *сиџљемо*, поред: *оџџмаду*; *сиџраџи*; *сиџиџа*, *намеџиџао*, *криџени*; *намеџиџимо*, *џуџиџу*; *еџџ*, *енџ*; предлог *черџе*; често додавање партикула код неких прилога и сл. У делу херске територије налазимо старију кановачку акценатуацију, док у већем делу зоне практично влада К—Р акценатски систем.

Овај краћи преглед изнео је на видело и мноштво особина на основу којих је говор банатских Хера сврстан у С—В дијалекатско подручје. Ту су, пре свега, типична С—В замена јата и старија акценатуација.

499. И раније се знало да С—В подручје сачињавају међусобно каткад приметно различити говори. Ипак се у науци оперише фондом, језгром његових основних особина, карактеристика које му обезбеђују индивидуалност и посебно место међу дијалектима. Део тих кључних особина није посведочен у говору наших Космајаца. Код њих, наиме, нису примећени:

1. Контракција типа *дџ*, *чџ*
2. Врло отворен изговор *џ*, *џ*
3. Метатеза у *џоџе*
4. Облици типа *с кџлма*, *пџт кџли*
5. Једначење Лмн. им. декл. са Гмн.

6. Амн. типа *барјаци, бубрезе, кожусе*
7. Конструкције као што су: *седу на ираницу*
8. (Углавном) редупликација предлога *с(а): сас вином.*

Ретке су и потврде Г—Д—А—Лјд. личних зам. *мене, тебе, себе*, будући да су на Космају основни ликови *мен, теб, себ*. Ретка је и енкл. *ју*, карактеристична за источније С—В говоре, јер су основни облици *јом* и *је*.

На другој страни, у космајском појасу чврсто се држе најмаркантније, централне особине дијалекта, прецизније — специфичне комбинације дијалекатских особина. Космај карактеришу стара акцентуација и Ш—В судбина јата. Космај од колубарског и јасеничког појаса оштро одвајају Д—Лјд. зам.-прид. декл. ж. рода (*њџм, мојџм жџни*). У том крају су потврђене и неке друге типичне особености С—В типа:

1. Преф. *џре-* и *џри-* практично увек гласе *џре-*
2. Контракције типа *ма̄*
3. *Веднем, ведла* итд.
4. Групе *-сџ-, -шџ-, -жџ-* сведене су на *-џ-, -ч-, -џ-*
5. Д—Имн. им. декл. на *-ма* (прикључио им се и Лмн.)
6. *-сӣ, -шӣ, -зд > -с, -ш, -з*
7. Ијд. *учӣшељом, ножом*
8. Д—Лјд. *мајки, на руки, у задруји*
9. Енкл. *ни, ви, не, ве* (уз потврде *ни, ви* и у акузативу)
10. *Њејвоја*, али — *сува* меса
11. *Овим* сину
12. Аорист жив; у 1. л. мн. *-мо*
13. Инфинитив углавном на *-ӣш, -ћи*
14. Имперфекат углавном непознат
15. Наст. *-ду* у 3. л. мн. през. ређи но северно од Дунава, али ипак — обичан у свакодневном говору
16. През. *носу, џевау, заварајем*

Од три основна елемента класификације штокавских дијалекатских типова: акцентуација, замена јата и плуралски падежи им. деκлинације — први Космај веже за К—Р, а друга два за Ш—В говоре. Сматра се да је у развоју многих, па и неких кључних, особина Ш—В дијалекта одлучну улогу одиграо утицај са динарског југозапада. Импулсима те врсте објашњава се, на пример, синкретизам Д—И—Лмн. именичке деκлинације: „Иновациони таласи из динарских предела осећали су се нарочито снажно у северној Србији где је *-ма* практично потпуно загосподарило у сва три падежа, док су у Војводини старији наставци инструментала и локатива плурала сачували извесне позиције поред донесеног *-ма*”.¹¹⁵¹ Прилике у Поцерини и у језику проте Матије Ненадовића као да поткрепљују овакво тумачење ствари. Иако ће се у најужем космајском крају наћи особина обају суседних дијалеката, не би се могло рећи да се ради о простој механичкој мешавини различитих говорних типова. Ни иначе структура космајског говора нема карактер мешавине. У про-

¹¹⁵¹ Ивић, О неким проблемима, 122.

цесу мешања није, уосталом, настао ни смедеревско-вршачки дијалекат у целини.¹¹⁵² Са високим степеном вероватноће може се претпоставити да коезистирање неких данашњих космајских особина вуче у дубљу прошлост. На овакво размишљање подстичу прилике у С—В дијалекту у целини, а посебно — стање у исељеничком галипољском говору. П. Ивић је закључио да су Галипољци у Тракију пресељени са терена који је у основи имао говор С—В базе. Отуда је врло интересантна провера Ивићевог тумачења у контексту стања затеченог у космајским насељима и у овом делу Шумадије уопште. До каквих се резултата дошло детаљнијим сравњивањем космајских и галипољских прилика?

Испоставило се да између говора Космајаца и Галипољаца има доста паралела, међу којима ће се наћи и врло маркантних системских подударања. У очи падају и заједнички ситнији детаљи који, због своје специфичности, имају одређену тежину.¹¹⁵³ За многе паралеле између северносрбијанског терена и галипољског говора сазнали смо захваљујући Ивићевим испитивањима у Пехчеву. Тај списак се сада нешто проширио и овде ће он бити изложен у том проширеном облику:

1. Кановачка старија акцентуација
2. Скраћивање [ʃ] акцента на ултими
3. Акц. *идан*, *данас*
4. Икавизми Ш—В и С—В типа
5. Јат у коренском слогу гл. *видџи*
6. Однос *бакар-бакџра*, *кајак-кајџка*
7. *-сц-* > *ц*, *-шч-* > *ч*
8. *-вљ-* (из старог јотовања) > *љ*
9. *-сиј* > *с*
10. Асимилација типа *земља*
11. Контракција у *зџава*, *нџ да се дџине*
12. Ијд. *ножом*, *џрућом*
13. Однос *Бујарин* — *Бујари*, *чубанин* — *чубане*
14. Суплетивни однос у парадигми им. *лебац*, *лукац*
15. Нјд. им. *дџбо*, *сџдло* (с. род)
16. Нјд. *вџла*, *џрџја*
17. Г—Д—А—Лјд. зам. облика *минџ*, *џиџџ*, *сиџџ*, који се, као и *менџ*, *џџџџ*, *сеџџ*, директно изводе из *менџ*, *џџџџ*, *сеџџ*, посведочених у космајском крају
18. Ијд. *с мом* (< *с мно*: космајско *са мно*; К—Р *с моном*, *с меном*)
19. Енкл. *ни*, *ви* у Амн. могу се чути и у космајском крају
20. Енкл. *је* Дјд. зам. *она*
21. Д—Лјд. ж. р. зам.-прид. промене на *-ом* (*мојом жени*)
22. Каквоћне заменице: *какџ*, *вакџ*, *накџ*, *џакџ*
23. *Оџ-* у *уџиј*, *уџиџ* (*оџо*, *оџај* у нашој области)
24. Гл. *сиџрам се*

¹¹⁵² Ивић О неким проблемима 117.

¹¹⁵³ Уосталом, већ је уочено да „везу галипољског говора са севернијим говорима потврђује и велики број тзв. ситних црта“ (Ивић Галип. 410).

25. Гл. *свирил*

26. През. *јѣм, сѣљем*

27. Однос *вишии — вискала, ѿишии — ѿискѧи*

28. Аорист на *-(х)мо* и сл.

Исто тако, галипољском акценту у *њѣѧ* одговара космајско *њѣѧ*, колубарско *њѣѧ*, а језгру заједничких карактеристика припадају и ликови типа *млоѧ, ѣвно, (о)ломлане* итд.

Иако не треба искључити могућност случајних подударана,¹¹⁵⁴ наведени списак представља чврст ослонац за компарацију и закључивање о заједничком темељу двају говора. Поклапања у тако важним детаљима као што су кановачко ликвидирање акц. ултимае, скраћивање [r] акцента на крају речи, или Д—Лјд. типа *њѣѧовом жени* не могу никако бити плод неке случајне коинциденције. Она истовремено пружају солидну подлогу за одређивање релативне хронологије ових црта. Те и још неке особине биле су, у најмању руку, у зачетку када су се Галипољци пресељавали из Поморавља. Касније ће се два идиома развијати у наглашено различитим околностима. Вишесековни одвојени еволутивни процес пре је редуцирао него увећавао фонд подударана и удаљио општу физиономију галипољског од његових матичних говора. При разматрању односа космајских и галипољских прилика не смемо губити из вида ни географску удаљеност између Космаја и Јагодине, уз то — по свему судећи — периферних зона једног дијалекатског типа у време сеобе Галипољаца. С друге стране, нема ничег необичног у томе што је галипољски данас ближи космајском него јагодинском региону, одакле су се Галипољци иселили. Они су, нема сумње, у новој средини еволуирали и иновирали израженије него рецимо космајски и други северносрбијански предели у којима није прекидан континуитет становништва и где се могао одржати и језички супстратски слој — што се, сада је савршено јасно, десило и око Космаја. Ствари сасвим другачије стоје у јагодинском и њему суседним крајевима, где је извршена потпуна смена становништва и где је практично *донет* нови дијалекат, осетно другачији од онога којим су говорили преци данашњих Галипољаца. У сваком случају, детаљнија истраживања космајског краја подупиру Ивићево лоцирање постојбине галипољских Срба на подручју смедеревско-вршачког дијалекта.

499а. Овде би требало размотрити и однос између космајског појаса, дела наше територије који припада С—В дијалекту, и К—Р говорног подручја.

У досадашњем излагању са подударанима смо суочавани тамо где нема разлика између К—Р и С—В дијалекта. Унаточ значајним заједничким цртама уочене су и крупне разлике. Њихов домашај показаће следећа табела.

¹¹⁵⁴ Да ове заједничке изоглосе нису резултат паралелног еволутивног процеса на двема странама, говори и њихова распрострањеност на ширем простору. Многе особине са приложеног списка посведочене су у још неким говорима северне Србије, па и „преко”.

	Главнина К—Р говора	Космајска зона
1. Акц. типа жѐна, по̀ток	жѐна, њѡ̀ток	жѐна, њѡ̀ток
2. Дугоузлазни акценат на једносложницама	непознат	доста честа појава
3. Скраћивање [ч/акц. на ултими	непознато	познато најужем космајском појасу
4. Замена јата	углавном	доследно е
5. Контракције типа ма̂	непознате	е одн. и (тзв. „икавизми“) познате
6. Конс. група зв-	зв- (звезда)	остаје зв- (звезда)
7. Ијд. I декл.	-ем (браѡем, крајем)	-ом (браѡом, коњом)
8. Гмн. им. рука, но̂а	рѡка̂, нѡ̂а	рѡку, нѡ̂у
9. Наст. -ију у Гмн. им.	врло редак	обичан и раширен
10. Суфикс -ад	непознат	у живој употреби (ѡе-лад, јаѡад)
11. Г—Д—А—Лјд. зам. ја, ѡи и зам. за сва три лица	мѡне, ѡѡбе, сѡбе	мѡн, ѡѡб, сѡб, ређе мѡне, ѡебѡе, сѡбѡе
12. Ијд. зам. ја	моном	мноm
13. Енкл. Дјд. зам. 3. л. јд. ж. р.	ју	јом је, ређе јој, само изузетно ју
14. Д—Лјд. м. и с. р. зам.-прид. промене	-ем	-им
15. Д—Лјд. ж. р. зам.-прид. промене	обично -е	-ом -ој
16. Присв. зам. њен	обично њѡјан, њѡјин	ње(зи)н
17. Имперфекат	познат	практично ишчезао
18. Инфинитив	на -ѡи, -ћ	углавном на -ѡи, -ћи
19. 3. л. мн. през.	-ду није обично	-ду није необично
20. 3. л. мн. през. гл. VII и VIII врсте	у ужем и ширем сливу З. и В. Мораве угл. -е	углавном -у
21. Гл. веднути	непознат	познат
22. Посесивни датив	познат	непознат

Приложена табела (прилике у најужој космајској зони) сведочи и о дубокој оправданости издвајања говора смедеревско-вршачког типа у посебан дијалекат.

500. Југозападна половина наше територије улази у састав III—V дијалекта. Поставља се питање односа његове структуре према осталим екавским и јатовским говорима тога типа на тлу северозападне Србије? Од тамошњих екавских идиома нешто бољу основу за

поређење пружа Мачва, док је у Поцерини подробније обрађена акцентуација, а из области фонетике и морфологије дати су основни подаци, што је управо супротно тематском опредељењу код истраживања у централној Шумадији. Од јатовских говора опипљивији ослонац за компарацију налазимо у ваљевској Колубари.

Све три наведене области супротстављају се Шумадији херцеговачким типом преношења /ʎ/ акцента са ултима на кратку претону, тј. непознавањем кановачког и „ерског” ликвидирања окситонезе. У сва три говора послеекцентатске дужине се држе боље но у нашој области. Дужине типа *ídrāv, brézāsī, íddāīī, íñūīī, mīslīīī* вежу Колубару и Јасеницу. Наћи ће се још нешто детаља динарског порекла који повезују ова два идиома. Поменућемо: неколико лексикализованих јекавизама, декл. модел *Сíмо—Сíма* (уз чешће *Сíма—Сíмѐ*). На другој страни незамењено јат обједињава колубарски басен у чврсту целину. Нема, иначе, већих разлика у фонду икавизама у нашој и наведеним суседним областима. Најупадљивију разлику у том смислу можда представља *Д—Лјд. мѐни, тѐби, сѐби* у Поцерини, Мачви и ваљевској Колубари (у Мачви и ваљевској Колубари додуше и *мѐнѐ*). Из области вокализма вредело би још поменути и појединачне диференцијалне ликове типа *колеба, Меоница*, бележене у сва три говора. Спону између Мачве и колубарског басена (што значи и периферије наше зоне) чине и презент *којаје* и аорист типа *одошмо*.

Осетнија удаљавања суседних идиома у принципу су најприметнија тамо где се они подударају са другим, у првом реду јужнијим и западнијим говорима, уз напомену да издвајање Мачве у неким детаљима треба тумачити њеном блискошћу са Сремом и другим пречанским крајевима.

И у Колубари и у Мачви бележени су примери разбијања зева убацивањем сонанта *-в-* у случајевима типа *даво, њаво, цѐво* (изгледа да је појава ширег мањ узела у Мачви). У мачванском говору су сасвим обичне потпуне редукције вокала: у *срѐдни, најравла, мѐсла, кљкаваца, кáсѝи, кљйса, водѝ-ше, зарáѝ-ѝи, десѝíдрљу* и сл. На истом терену се и вокал а изговара нешто затвореније уз лабијале и назале. И у ваљевској Колубари и у Мачви (а изгледа и у Поцерини) углавном се држи група *-сѝи* и на сва три подручја се говори *мдрѝ/мдрѝѝе*. У ваљевској Колубари је по правилу: *девојѝи, Милсѝи, Десанѝин, Милојѝин*, у Поцерини је као у нашој зони, док у Мачви напореда долазе обе могућности.

До интересантних резултата долазимо поређењем односа такозваних тврђих и меких наставака у деклинацији. Ни у Мачви ни у ваљевској Колубари наст. *-ом* у примерима типа *коњом, љрућом* није се учврстио доследно као у централној Шумадији, али ће зато у Мачви наст. тврђих основа продирати и у плурал им. м. и с. рода па и у зам.-прид. деклинацију: *вршајови* уз чешће потврде са *-ев-*; *којој, у ѝрећом* позиву, поред ређих примера са *-еј, -ем (сѝаријеј, млаћем)*. У Мачви је обичније: *данашњо, врућо, најшо* него *највеће* и сл. Ни Ијд. им. ж. р. на о не повезује ове говоре, будући да се у Колубари чује: са *цѐви*, једном *рѝљу, ндрѝу/ндрѝом*. Рекло би се да са нашом облашћу иде Мачва, мада је тамо: *íлаћу*. У сва три говора према нашем *мног, ѝобом* стоји: за *меном*,

за *шебом*. У Мачви и ваљевској Колубари има и више потврда промене неодређеног прид. вида (*добра* војника). Док је у ваљевској Колубари доследно *њин*, Мачву карактерише шаренило ликова: *њѝов*, *њѝви* војника, *њѝвоје*, *њѝну* (последњи тип забележен само једном). И док ће се у ваљевској Колубари у Лјд. (али не и у дативу) м. и с. р. прид.-зам. декл. напоредо чути *-ом* и *-им*, дотле је у Мачви само *-ом/|-ем*. Поцерину и Мачву од најпрогресивнијег дела наше зоне одваја и 3. л. мн. през. *ви-ду*, *носу* (за ваљевску Колубару знамо толико да постоје оба наставка, али немамо обавештења о њиховом омеру). По свему судећи, у Мачви и ваљевској Колубари је ређи наст. *-ду* у 3. л. мн. презента него у Шумадији. У сва три западнија идиома сасвим су обични примери типа: *иђшиће*, *бишићем*, *мљешиће* (ваљ. Колубара: *ишћу* || *зашићем*; у Мачви: *иска* || *ишићеш* || *зашићи*). Прилике око гл. *мејинути* истоветне су у Шумадији и ваљевској Колубари, док је у Мачви: *мејѝули*, *мејѝем* || *мејѝнем*, *мејѝнеш* || *мејѝици*, *мејѝила*. У Мачви се може чути и: *сванило*, *иђсниће*, мада су основни ликови са *-ну-* (*скренули* и сл.). Мачвански говор карактеришу и појединости као што су: *дѝље*, *дѝљи*, *дѝља* („*даља*“), декл. модел *Андро—Андрѝ* || *Андра—Андрѝ*. Тамо се „изразито шири“ и наст. *-и* у Гмн. им. *-а* основе. Према шумадијском *врђи* у Мачви и ваљевској Колубари је доследно — *врѝи*.

Већ је речено да међу уоченим разликама између нашег подручја и трију наведених Ш—В идиома предњаче појединости које те суседне говоре вежу са — у односу на наш терен — другачијим дијалекатским типовима и(ли) говорима. У том смислу изразитије се издваја Мачва, са позамашним списком појединости које подсећају на западнији и југозападнији простор, у првом реду на суседни босански терен (у *срѝдни*, *зарѝи—ици*, *десѝдрѝцу*, *дѝвѝјци*, *дужносѝи*, *мѝре*, *мејѝици*, *иђшиће*, *бишиће*, *зашићи*, *дѝља*, *Андро—Андрѝ* и сл.). И прилике око неких сугласничких група подсећају на ијекавски југозапад: *сѝмѝу*, *ѝвно*, *ѝњница*, *дѝицица*, у *рѝвѝицу*, *чѝла* и сл. (у Мачви), *лѝвѝица*, *дѝицица*, *лѝвѝиѝи*, *иђвѝка*, *иѝњница* и сл. (у ваљевској Колубари). Множински именички облици издвајају донекле Мачву и Поцерину из србијанске Ш—В целине и прикључују их пречанским областима. У Мачви је, наиме, регистровано неколико потврда архаичних облика И—Лмн. (з *дуѝачки рукави*, *на—коли*, *ѝо лѝвада*, *ѝд—шума*), а у Поцерини се спорадично могао чути локатив типа: *на врѝици*, *на коли*, *ѝо Троица*.

Домашај изнетих разлика ни у ком случају не треба прецењивати нити, пак, губити из вида факат да основни печат ипак дају заједничко језгро и утисак о припадању истом дијалекатском типу. Те врсте су и неки специфични детаљи, карактеристични управо за северносрбијански и војвођански терен: *ѝледим* || *ѝледам*, *волем* || *волим*, *ватра ѝоре*, *боле трбу*, *наређује* || *наређива*, *зѝицива* итд., узајамни однос гл. *ѝусѝици* и *ѝуицици*, па се говори и: *ѝуицици* и *ѝусѝици*. Овамо спада презент *сѝцу*, *ѝуцу*, инфинитив на *-ици*, *-ѝи*, ишчезавање имперфекта и др.

501. Од систематског испитивања јатовских говора северозападне Србије (нека су управо у току) наша дијалектологија много очекује. Она би требало да донесу нове податке драгоцене за реконструкцију пред-

миграционе слике северне Србије. Обавештења са тог терена којима засад располажемо такве су природе да омогућавају само неке општије опсервације и у одређивању односа између наше зоне и тамошњих идиома. Јасно је, пре свега, да јатовски северозапад Србије има четворочлану акцентуацију Вуковог типа (однос: *йѡѡок — йѡѡока, домаћин — домаћина*) са врло отпорним послеекцентатским дужинама, знатно отпорнијим него и у најпрогресивнијем делу наше зоне. Отпорност неакц. дужина у јатовским говорима слаби удаљавањем од Дрине и од ваљевских планина према Сави и Колубари. На јатовском терену множински падежи су изједначени у новоштокавском правцу. Оно што је речено за однос мачванског и босанског терена (шире узето — југозападне штокавштине) у пуној мери важи и за наведено јатовско подручје. Већ је, уосталом, речено да ти говори својом општом структуром улазе у састав Ш—В дијалекта, с тим да подаци којим располажем (највише грађе прикупио сам у ваљевској Подгорини) недвојбено подразумевају извесну узајамност у развоју јатовског и источнбосанског говорног подручја¹¹⁵⁶ (*сѡју, сѡѡ, сѡћѡ, ѡршѡ, мѡре, нѡ-мере, ѡѡљѡ, мѡћѡ, рѡкѡва, ѡѡѡѡв кѡћѡ, ѡѡѡ бѡ ѡ нѡ, зѡрлѡ „тешко“* и сл.). Код јатоваца су обичне вокалске редукције у примерима типа: *куѡла, чѡѡри, жѡлдаѡ, кѡдѡла, сѡѡѡѡѡѡѡ, варѡѡѡ, ѡѡѡла, ѡѡѡѡѡ* и сл. На терену незамењеног јата не упрошћавају се финалне секвенце *-сѡ, -ѡѡ, -зд*. Нема у западнијим јатовским говорима ни трагова неких типичних источних особина као што је упрошћавање сугл. група *-сѡ-, -ѡѡ-, -жѡ-* или уједначавање Д—Ијд. прид.-зам. деklinације. Северозападни терен се развијао под јаким импулсом са југозапада. Динаризаација је у општу дијалекатску структуру најрадикалније и најдубље засецала у крајевима ближим Дрини и ваљевском планинском венцу. Може се — генерално гледано — узети да дијалекатска слика северозападне Србије у доброј мери корелира са демографским приликама. Највише иновација у источнхерцеговачком духу наћи ће се тамо где су досељеници херцеговачких и њима суседних простростава у огромној премоћи над осталим досељеничким струјама и где уједно стариначки слој не представља озбиљнију ставку у саставу становништва.

502. Давно је уочена тесна повезаност северносрбијанских и војвођанских говора, али и наглашена дијалекатска индивидуалност војвођанске територије узете у целини. Сматра се да „војвођански говори спадају данас међу најиндивидуалније обележене новоштокавске говорне типове”¹¹⁵⁶. Иако се северна Србија, Срем, Бачка и Банат сматрају изразитим метанастизичким подручјима,¹¹⁵⁷ мисли се да досељеници нису у истој мери утицали на језичке прилике у тим областима. Рачуна се да је динаризаација много више трагова оставила на србијанском но на пречанском тлу. На тај начин се тумаче особеност говорних типова Бачке и северног Баната и прелазни карактер Срема, који — у језичком смислу — стоји између србијанских и пречанских типова. Поставља се питање колико ће изнете оцене издржати поређење резултата истраживања

¹¹⁵⁶ О томе в. Рем. Јат 99.

¹¹⁵⁶ Ивић О неким проблемима 117.

¹¹⁵⁷ Цвијић Метанаст. кретања 13.

простора између Космаја и Букуље и стања у досад испитаним војвођанским говорима Ш—В основе.

Грађа прикупљена у нашој области изнела је на површину читаве снопове заједничких особина, али је потврдила и постојање озбиљних разлика између шумадијских и војвођанских говора. Ипак, код важнијих особина убедљиву превагу односе споне. У целини гледано, највише подударности и(ли) сличности са Ш—В појасом наше територије показује пречански терен јужније од познатог полулука, који, ако се занемаре мања географска одступања и померања, дели Војводину на два шира појаса. Онај јужни обухвата југоисточни Срем, југоисточну (шајкашку) Бачку и јужни Банат (остављамо по страни банатски део С—В дијалекта). Читалац је могао приметити и то да језички односи између војвођанских и северносрбијанских говора у приличној мери корелирају са географским координатама. Тако ће се — нимало случајно — десити да је Банат, гледано у целини, ближи космајском, источном појасу наше области него, рецимо, Колубари.

503. Колубарском региону најближи је Срем, и то његов југоисточни и источни део, који, између осталог, карактерише: акц. тип *мѐнѐ*, *шѐбѐ*, *сѐбѐ* (западни Срем: *мѐне*, *кѐд мене* || *мѐнѐ*, *мѐне*), мања отпорност послеракц. дужина него у западном делу области. У примерима типа *ба̀ба́ма* дужина је пак постојанија у источном Срему. На западу је чешће и преношење акц. на проклитику. У источном Срему је и: *сеј-*, *веј-*, *їреј-*, *смеј-*; наст. -им у Дјд. зам.-прид. декл. м. и. с. р. (*њѐтовим*, *цр̀ним*); Дјд. *мѐне* || *мѐни* (запад: *мѐни*); зам. *њин* (запад: *њиев*, северозападни Срем: *њѐв*); инф. *врѐти* (запад: *вршиши*, СЗ: *врећи*); доследно -ну- у инф. основи гл. типа *скинуши* (запад: *може* и -ни-); доследно *шишием* (на крајњем западу и *шише́м*); тип *на̀меши́та* (запад: и *намеши́та*). У језгро заједничких особина спадају и појединости карактеристичне углавном како за цео Срем тако и за војвођанске говоре у целини: изједначавање преф. *їрѐ-* и *їри-* у корист првог (у северном Банату *їри-*); честе елизиге вокала (*д-идем*, *н-ово* и сл.); контракције у вок. групама, са напоменом да су у Војводини доследно контрахиране и неакц. групе -ео, -уо; нешто чешће упрошћавање секвенце -вљ- испадањем првог сонанта. У области консонантизма вредело би поменути детаље типа: *ѓма*, *бѓжсийњни*, *кѓийњни*, *вай-*, али зато: *фал-*.

Дуг је списак подударања морфолошког типа: *цвећом*, *коњом*; продуктивност наст. -и у Гмн. (*квадра́ши*, *девери*, *кора́ци*); Амн. у *їосиши*; аналошка појава *к*, *ї* у Д—Лјд. им. (*девојки*, у *аїошѐки*, у *задруїи*); Ијд. *маши́том*, *зобљом*; о *Крши́ову дну*, *жсеїшеоц*, *їиужсиоц*; ширење форманта -ов-/-ев- изван једносложних именица (*бициклѐве*, *орманѐве*; *ѓкшиїју* || *нокшиїа* (-ију је ипак знатно чешће у Шумадији), *бела лука*, *Ђурђеѐва дана*; *вишиљи*; -ијски > -ински (*аустирински*); *девојкин*, *мајкин*; енкл. зам. је (у Бачкој: *јој*); *ошјај*; чешће *ра̀де* него *ра́ду*; *разумѐ*, *умѐ*, нѐ *смѐ*; непознавање имперфекта (само: *бија́ше*); уопштавање би у свим лицима потенцијала (ми *би дошли*); *извезѐн*, *донешено*; *вѓчу* (ретко, углавном је: *вѓку*); обично: *їѓ-вају*, ретко: -ау; *закачива* || *закачује*; *дркѐм* || *дркши́м*; *їледим* || *їледам*; *волем*, *боле ме зуб*, *їоре ватра* итд.

У највећем делу Срема нема оне карактеристичне војвођанске (најизраженије у Бачкој) позиционе отворености односно затворености вокала *e* и *o*. Једино се у североисточном Подунављу, на пограничју са Бачком, могу чути и прави дифтонзи "ē, "ō, док се западни Срем одликује књ. артикулацијом. У западном Срему стандардно се изговара и вокал *a*, док се у преосталом делу области реализује нешто затвореније.

504. Срж наведених паралела односи се и на Бачку, првенствено на њен југоисточни део. Изгласе које браздају Срем обично се продужавају и кроз Бачку, имајући и тамо исти правац: СЗ—ЈИ, односно З—И, ређе С—Ј. Шајкашка има: *сеј-*, *бринући*, *врћи* итд. Једна шумадијско-бачка паралела заслужује да се посебно помене. То је Гмн. типа *Сјшошићи*, *Пејр-вићи*, који, по свему судећи, карактерише шири шумадијски појас,¹¹⁵⁸ а на војвођанском терену досад је уочен једино у Бачкој. У Бачкој се доследно говори: *шаќи*, *шаќб*, *кљешће*, *жљб* (тамо је и *љисца*), *-ама* и сл. Пада у очи и истоветно уклањање зева поновним убацивањем (овај пут другог) сонанта у примерима типа: *илујоји*, *сјноји* и сл.

505. Банатски југ је ближи нашој зони од севера, који се сматра типичнијим представником банатског говора. Банатска диференцијација правцем север — југ може се, у грубим цртама, применити и на однос Банат — Шумадија. У тамашком говору налазимо: *сеј-*; *џри-* > *џре-*; *јод*; *бринући*; *врћи*; Д—Лјд. *мене*, *шебе*, *себе*; *-си* > *-с*. Јужни Банат, изгледа, не зна за енкл. облик Дјд. *је* (тамо је увек *јој*), карактеристичан за целу нашу област и за кикиндски говор. Иначе, највећи део особина заједничких северној Србији, Срему и Бачкој познат је и Банату. Два детаља из области конјугације показују специфичан однос између Баната и Шумадије и осталих војвођанских идиома. У Банату и Шумадији је обичније *јџу*, *вучу* (појава ретка у Срему и Бачкој), али зато 3. л. мн. презента оштро одваја Банат од Бачке и Срема и приближава га североисточном (смедеревско-вршачком) делу наше територије и североисточној и северној Шумадији шире узетој.

Од осталих војвођанских и шумадијских паралела поменућемо још гл. *мејући* и предлог *через*.

506. Унаточ очигледним и крупним подударанима однос пречанског и централношумадијског простора карактеришу и неке одраније познате или бар наслућиване разлике. На шумадијском терену обухваћеном овим истраживањем нису примећене неке карактеристичне пречанске црте. Најзначајније међу њима би биле:

1. Умекшани и поготово тврђи изговор консонаната *m*, *ж*, *ч*, *ш* — појава најизраженија у Бачкој, мање у Срему, а понајмање у Банату.
2. Широко артикулационо поље сонанта *л*.
3. Изразита отвореност кратких *e* и *o* (одлика Баната и Бачке, док је у Срему отвореност знатно слабија).

¹¹⁵⁸ Ја у околини Тополе нисам бележио други наставак у овој категорији, а овај сам слушао и у Малој Моштаници код Обреновца.

4. Дифтонгизација *ē*, *ō* (најизраженија у Бачкој, позната сремском североисточном Подунављу, а у Банату се једино уз Тису *ē* и *ō* „изговарају преломљено“, док би се ретко могли чути и прави дифтонзи). Позиционо затварање *e* и *o* (испред високих вокала, затим уз назале и лабијале) у Шумадији није узело маха као у неким војвођанским крајевима.

5. Војводина нашој зони оштро контрастира чувањем архаичних множинских падежа. И Срем, и Бачка, и Банат познају И—Лмн. им. м. и с. р. на -и: *с ножии, с волови, на кџли, на лѣџи, љ свайиови* и сл. Разуме се да су и тамо обичније потврде са наст. -има. Трагови старине у истим облицима чувају се и у прид.-зам. деκлинацији: *с љџни кџли, за мџи лѣџи, у њџови шџака, љо нџки кџџама, љо дрџи сели, з дрџени плџгови*. Разуме се да претежу примери на -им. У Бачкој се могу срести и потврде Лмн. типа: *љ љџа, у љџела*, чега нема у говорима Срема и Баната.

6. Значајне су и на први поглед врло упадљиве разлике у области интонације. Северније од Саве и Дунава нема (на Ш—В терену) кановачког дужења, од којег се треба строго разликовати нешто дужи изговор /' / акцента у неким говорима. Не знају пречани са Ш—В дијалекатског подручја ни за „ерско“ преношење /' / акцента са ултима на кратки слог. У дијалектолошкој литератури је већ помињана „специфична интонација“ носилаца војвођанских говора, по чему их и лако лако препознаје, у првом реду Банаћане и Бачване. Та карактеристична интонација и специфичан изговор појединих вокала и консонаната стварају утисак о некој дубљој диференцијацији на релацији северна Србија — Војводина. Такав утисак обезбеђује добрим делом врло висока фреквенција ових диференцијалних детаља у свакодневном говору. У сваком случају, суочени смо са помало необичном ситуацијом: рекло би се да је диференцијација најизраженија на фонолошком нивоу, а разлике су у ствари такве да не задиру у фонолошке системе двају идиома, изузимајући, разуме се, незамењено јат у Колубари и неколико потврда фонеме *s* у Војводини.

7. Редукција вокала пустила је дубљи корен на војвођанском терену него у овом делу Шумадије. Тај процес је, очито под утицајем западнијих говора, најдаље отишао у Срему.

8. Војводину (али и неке западније србијанске области Ш—В дијалекта) од централне Шумадије одваја уклањање зева уметањем сонанта -в- у случајевима типа: *даво, знаво, јево, шево, чувво* (‘чуо’) и сл.

9. Два терена углавном раздваја и потпуна контракција ненаглашених секвенци -ео-, -уо (*љљуно, усо*). У Банату је, додуше, *усуо*, али *љљуно*.

10. Однос *o* : *e* у деκлинацији радикалније је нарушен у Војводини, где је уопштавање наставака тврдих основа у многим говорима практично извршено до краја. Док је у централној Шумадији тај процес ограничен на Ијд. им. м. и с. рода (*коњом, мшићом*), у пречанским идиомима је обично и: *нашој, мојој, нашиом* (где Д—Лјд. није на -им), *нашо, задњо, оцов, учийељов, Милошова, шрећој, зецови, жсуљови, ножови, крајови, бадњо вече* и сл.

11. У целој Војводини налазимо етнике и *nomina agentis* без сингуларског *-ин* (*Банаћан, Буџар, чобан*), док је у Шумадији доследно *-анин*.

12. Западни део Војводине и северни Банат углавном чувају групе *-сѝ, -шѝ, -зд*, чиме се лепо надовезују на западније србијанске говоре, а сви скупа се наслањају на суседни босански и славонски терен. И јужни Банат се у том погледу надовезује на подручје јужно од Дунава, где су завршне конс. секвенце доследно уклоњене отпадањем крајњег пловива.

13. У прогресивним говорима наше зоне нису забележене потврде сугласника *s* у оним карактеристичним војвођанским примерима (*синсов, бронса, назирашѝ, посемљу* и сл.), најчешће бележеним у Банату. Нешто потврда ове врсте регистровано је у најужем космајском појасу, делу који припада С—В дијалекту. Централна Шумадија не зна ни за секундарно *x* у примерима типа *хрђа, хрваши се* и сл.

14. Стиче се утисак да је на шумадијском терену мање раширена употреба предлога *с(а)* уз инструментал оруђа (ради *с лопатиом*).

15. Досад на шумадијском тлу нису примећени предлози *куз, мед, измед*.

16. У карактеристике шумадијских говора не спадају ни придеви типа: *дивѝје, кравије, рибѝја* чорба и сл.

17. Аорист је у живљој употреби у Шумадији но у пречанским говорима.

18. Неколико особина оштрије одваја Бачку од Шумадије, а изгледа и од Баната (углавном) и Срема:

а) Вјд. *Мѝлице, Ђвице*;

б) Придеви типа *Јѝмѝцин, Ђвиѝцин*;

в) Нмн. типа *јѝнади, унучади*, Амн. *јунаде* (једино у Срему: Ncoll. *-ад || -ади*);

г) Декл. модел: *ѝмѝћама* (особина позната и Банату), *ѝведѝма, овновама, вѝловѝма, Србама, Маѝарама*, по *ѝоѝама*;

д) Инф. ликови: *музѝшѝи, ѝризѝшѝи, расѝшѝи* (и тамо је чешће: *мусѝшѝи, ѝрисѝшѝи* и сл.). Овакав инфинитив може се срести и у кикиндском говору;

ђ) Архаични Д—Лмн. на *-ом/-ем*: *синовом, свайновом, ѝмилићем, ѝачићем*;

е) Код бачких екаваца је доследно: *ѝеку, вуку, ѝуку, сѝрѝу*.

У централној Шумадији није примећено губљење дистинкције између падежа места и падежа правца, појава карактеристична за банатски терен. Нису у Шумадији регистровани ни случајеви суплетивне множине *ѝрѝсѝици*.

507. У целини гледано, наша истраживања су темељито подупрла досадашње мишљење да Сава и Дунав не представљају дијалекатску границу. Западни део наше области у многим детаљима корелира са сремским и бачким говорима, а источни — са Банатом. Ова начелна подударност географских и дијалекатских изоглоса може се тумачити, као што је и досад чињено, утицајем србијанских на војвођанске говоре. Међудијалекатски утицаји и импулси имали су углавном правац југ — север.

Подаци прикупљени у нашем централношумадијском прстену још су више стабили досадашњи списак разлика између војвођанског и србијанског терена. Списак тих диференцијалних карактеристика у ствари је знатно тањи но што се мислило. Подсећам да су у целој нашој зони бележене појединости типа: *узо, кључом, њрућом, болеићом, крвљом*, од *ујаци*, од *Марковићи*, *овим* човеку, *бела леба, аусиринска рата, с оштим, вишљи, ома, волем, боле ме зуб, њоре* ватра, наст. -ду у 3. л. мн. през. (ређе но „преко”, али нашу област оштро одваја од К—Р подручја), *заменули, через* и сл. Ту су и акценатски детаљи: *бабама, ушју, сјадрости*. Даља истраживања говора северне Србије, поготово оних уз Дунав и Саву, вероватно ће изнети на видело нове паралеле са пречанским идиомима.

508. У т. 492—494 фиксиране су важније изоглосе и одређена нова дијалекатска граница. Ствари тако стоје у синхронном пресеку, водећи нас неминовно питању њихове прошлости. Да ли су данашње границе резултат а) *аутохтоној развоја*, б) *укришћања различитих досељеничких идиома и сусјетних слоја*, или смо в) *суочени са досељеничким наносом*? Да ли је, најзад, данашња дијалекатска граница битније мењана под притиском најснажнијих миграција? Мислим да се на бар један део ових питања може одговорити и кратко и прецизно:

а) У колубарском и космајском појасу доминира дијалекатски супстрат. Основне говорне карактеристике као што су: *кановачка акценцијација, незамењено јаш*, презент типа *којаје, њваје* у колубарском басену, *космајско мојом жени, њом ’њој*, да *јом дам, мѣн || менѣ, сечѣ* и сл. нису могле бити донете миграцијама, пошто их у матичним областима досељеника — нема. Већ је речено да неке паралеле између космајске области и Галипољаца говоре и о релативној старини појава.

б) Јасних трагова наноса из јекавских крајева има углавном у „ерским” селима (в. т. 493).

Оваква репартиција кључних језичких особина и дијалекатска диференцијација у сагласности су са етничким приликама у нашој зони: супстратски и адстратски дијалекатски слојеви у начелу корелирају са процентима стариначког и досељеничког живља.

У вези са проблемом простирања кључних изоглоса у прошлости рекло би се да је нешто сужена територија С—В дијалекта, и то узмицањем старије акценцијације пред налетом новоштокаваца. Прихватање оваквог мишљења повлачи за собом закључак да у Србији и није било самосталног, аутохтоног гута до односа *јѣшѣк — јѣшѣка*, претпоставку већ изнету у нашој литератури. Разматрајући, наиме, проблематику северносрбијанских говора Ш—В типа, П. Ивић пише: „Пошто је у целој овој зони утицај динарске миграционе струје врло јак, лако је могућно да је акценатско преношење у њу сразмерно недавно унесено споља, што би значило да су ови говори доскора чинили део смедеревско-вршачког

дијалекта”.¹¹⁵⁹ Не оспоравајући примамљивост оваквом гледању ствари, мислим да оно ипак оставља отвореним неколико питања. Уз старију кановачку акцентуацију космајски појас се издваја и другим, често врло крупним, детаљима (*мојом жени, њом ’њој’, койау || койу, сечђ*), па се намеће питање и њихове географије у прошлости, тим пре што се зна да они пису донети са стране. Ако су, даље, досељеници тако радикално утицали на судбину старог /[˘]/ у средини речи и /[˘]/ акцента изван првог слога, како онда објаснити неокрњен принцип кановачког ликвидирања окситонезе? Прецизан и коначан одговор на ова питања добиће се, мислим, након: а) детаљног и систематског описа овдашњих акцентатских система и б) солидније обраде суседних неиспитаних (пре свега кановачких) области.

509. Темељитије претресање прозодијске проблематике остављам за другу прилику и посебну расправу, а овде ћу се овлашно осврнути на питање генезе кановачког и грузанског („ерског”) уклањања окситонезе. Ово чиним и због тога што нека досадашња тумачења кановачког дужења, па и грузанског преношења, не сматрам прихватљивим.

А. Белић је кановачко преношење објашњавао укрштањем новоштокавске (супстратске) шумадијске акцентуације са акцентом досељеника са терена К—Р дијалекта. По њему, дошљаци су краткоузлазни акценат, њима тежак за изговор, изједначавали са дугоузлазним акцентом, који су имали у свом говору.¹¹⁶⁰ Прихватајући, додуше не без опреза, Белићево тумачење кановачког дужења и настанка грузанске акцентуације, и И. Стевовић говори о „преласку” /[˘]/ акцента у /[˘]/ акценат код кановаца и о „преласку” /[˘]/ акцента у /[˘]/ акценат у Грузи.¹¹⁶¹ По Белићевом и Стевовићевом мишљењу на кановачком и грузанском подручју својевремено је окситонеза била ликвидирана на источнохерцеговачки начин, па је касније тако створени четвороакцентатски систем претрпео одговарајуће измене под утицајем К—Р акцентуације.

Белићевом тумачењу се противе дијалекатске прилике на нашем терену. Да је Белић у праву, зацело би сличних компромисних решења било и на другим језичким нивоима, па и у области саме прозодије. Неће

¹¹⁵⁹ Ивић Дијалект. 73. У истом делу, мало даље, П. Ивић каже: „Главну разлику између тих [С—В и Ш—В, С.Р.] дијалекатских јединица створио је талас новоштокавског акценатског преношења који је у данашњу северну Србију и Војводину дошао вероватно под импулсом са југозапада” (стр. 79).

¹¹⁶⁰ Белић Диј. карта 38. Теорију о кановачком дужењу као последици укрштања новије и старије акцентуације заступају и неки други аутори. Уп. нпр.: Мате Нгасте, *О кановачком акценту и Хрватској*. — *Filologija, Zagreb (Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti)*, 1957, књ. I, 59—75; Славко Вуџоновић, *О једној акцентуацијској особини београдског говора*. — *Прилази за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1967, књ. XXXIII, св. 1—2, 47*: „Ницакве сумње нема да је ово ширење кановачког акцената у београдском говору резултат укрштања различитих окцентуација”.

¹¹⁶¹ По И. Стевовићу, у *Кораћници под Космајем* „је ‘акценат измењен у ‘акценат’” (Стев. Груза 421). У Грузи: „Само кратки узлазни акценат ‘ у двосложним облицима речи — ако други слог није дуг, прелази у ‘акценат’” (Стев. Груза 420); „У императиву и аористу врши се такође доследно измена ‘акцента у ‘акценат — у двосложним облицима: нпр. *рѣци*, али *рѣцимо*” (Стев. Груза 420); „И заиста и ова акценатска особина грузанског говора стоји на једној страни у извесној вези с акценатским стањем у косовско-ресавском, а на другој страни она стоји у паралелизму са познатом изменом ‘ на ‘акценат у тзв. кановачким говорима” (Стев. Груза 421).

бити да је акценатски систем попустио у једном тако важном и маркантном детаљу, и то доследно на широком простору од Качера до Беле Цркве, где има и крајева у којима није било значајнијих досељавања са К-Р подручја. За кановачко дужење знају и неке србијанске зоне где досељеника ове врсте готово и нема.

Заједно са проблемом кановачког дужења ваља проматрати и питање настанка „ерског” акценатског система. У каквом је односу генеза косовско-ресавске и осталих садашњих шумадијских акцентуација?

Данашње дијалекатске прилике говоре о извесној узајамности у развоју наведених акценатских типова. Нема сумње да им је основа иста. Најлакше ћемо то разумети ако претпоставимо две хронолошке фазе: прву — уклањање /^ʳ/ са ултима и другу — новоштокавско опште преношење силазних акцената на претходни слог. Може се узети да у првој фази, фази ликвидирања окситонезе, међу овим говорима и није било разлике и да је резултат повлачења са кратке ултима на претходни кратки слог повезивао шири србијански терен у целину. Макар у почетку и био „обични” /^ʳ/ (какав данас видимо у јужном Санџаку и даље), тај акценат је пре него што је дошло до опште новоштокавске рецесије у овим крајевима еволуирао — било у правцу дужења, резултат чега су кановачки системи, било у правцу слабљења узлазности. Овај други правац ће као коначни резултат имати данашње *идџок*, *домџин*, али у време новоштокавске рецесије још није било тако, још се тај акценат разликовао од старог типа *лојџа*, *јојџка*, те га није ни захватило то ново повлачење. Коегзистирање примера *домџин* и *јојџка* у говорима грузанског и „ерског” типа говори и о релативној хронологији настанка тих типова. Само тако се може објаснити зашто /^ʳ/ акценат није „кренуо” и у облицима као што су *домџин*, *јросирвџно*. Што се пак тиче акцента пренесеног на дуги слог, он је постојаније чувао првобитну природу, те су се подударали акценти обе хронолошке фазе — *нџрод* (старија фаза) и *вџрница*, *џлџџ* (новија фаза).

Из изложеног следи и закључак да је и наша „ерска” акцентуација аутохтона појава, самостално развијена на широком србијанском терену, који обухвата и Грузу и још неке суседне крајеве: како показују најновија истраживања — и јекавско Драгачево¹¹⁶² и ширу јекавску околину Чачка.¹¹⁶³ Укратко: оба начина ликвидирања окситонезе иза кратке претоне, ерско-грузански и кановачки, спадају у фонд аутохтоних, сустратских шумадијских говорних карактеристика. То значи да грузанска акцентуација није резултат утицаја досељеника из Левча, него је у основи ипак тачна Стевовићева „супротна хипотеза [у односу на Белићево тумачење, С. Р.], тј. да је она аутохтона у овом говору, тј. да није настала услед усељавања колониста из Левча, већ у додиру с левачким говором као граничним говором”.¹¹⁶⁴ Кажем *тачна у основи*, јер не видим разлоге за давање већег значаја *утицају* левачке акцентуације уопште. Говор Левча није могао

¹¹⁶² По усменом саопштењу мр Петра Ђукановића, асистента Филолошког факултета у Београду.

¹¹⁶³ Према мом материјалу.

¹¹⁶⁴ Стев. Груза 423.

значајније утицати на удаљеније области (драгачевски ијекавци, те простор до подножја Космаја). Отуда је прихватљиво Симићево мишљење да шумадијски кратки силазни акценат на пенултими „није последица никакве инфилтрације косовско-ресавског акцента, него је развијен на овом терену, само на основу истих лингвистичких услова као и у косовско-ресавском”.¹¹⁶⁵ Само тако се може тумачити и шумадијска и банатска кановштина: нити је инфилтрирана са стране нити је пак добијена укрштањем двеју различитих акцентуација. Развијена је ту, на терену на којем се и данас чува. Кановачко дужење извршено је, то се бар поуздано зна, пре сеобе Галипољаца у Тракију.

ОДНОС ПРЕМА КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

510. У *Уводу* је саопштено да међу важније задатке ове расправе спада утврђивање односа говора испитиване зоне и савременог књижевног језика. Са приликама у савременом језику поредићемо онај део наше територије који припада III—V дијалекту.

Сада је јасно да је источна варијанта српскохрватског књижевног језика утемељена на говорима који се осетно разликују од оних који карактеришу најпрогресивнији део наше територије. Разлике између овдашњих идиома и стандардног израза нису равномерно распоређене по језичким нивоима. Најизразитије су оне у области акцентуације, вокализма и консонантизма, придевско-заменичке деклинације и конјугације, док их понајмање налазимо у домену множинских именичких облика.

а) Акцентуација

Структурално су најзначајније разлике акценатске природе. Иако колубарски појас и већи део јасеничке зоне имају стабилан четвороакцентски систем, новоштокавско преношење ни у једном испитаном селу, па ни у говору иједног информатора, није извршено доследношћу фонетског закона. Ипак, најмаркантније разлике тичу се дистрибуције постојећих прозодема а међу њима се издвајају:

одсуство акцента типа *жѣна, ѿдѣок* (за источнохерцеговачки начин ликвидирања окситонезе не зна ниједан шумадијски говор);

дугоузлазни акценат на једносложницама (додуше, знатно ређи но у космајском појасу): *вѣд, нѣд* и сл.;

спорадично скраћивање дугоузлазног акцента у /' акцентат испред дужине.

Уочљиве су крупне разлике и у вези са статусом и дистрибуцијом неакцентованих дужина. Неке дужине из књ. језика овде су ликвидирани или темељито пољуљане, док ће се, на другој страни, наћи дужина непознатих савременом језику. Доследно су скраћене дужине иза /' и иза неакцентованог дугог слога (*рѣди, крѣшиѣкѣ*; ни прва дужина из дру-

¹¹⁶⁵ Радоје Симић, *Пићање ѿрекла и еволуције дијалеката северне Србије у светлу особина левачког говора — ѿрлого историјске дијалектологије* — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1973, књ. XXXIX, св. 1—2, 86.

гог примера не држи се доследно). Широког маха је узео и процес кресања послеакцентатских дужина у примерима типа *вршѣу*, *йѣсѣ*, *сѣчѣи*, са *ћѣркѣм*. Њихова отпорност попушта и у случајевима као што су: *врѣћѣм*, *чѣкѣм*, док се нешто боље држе у унутрашњости речи (*крѣшѣка*). Иза /²/ најрадикалније су скраћене на отвореној ултими (*кѣије*). Уочљива је, најзад, и тенденција скраћивања неакц. дужине у примерима типа *лѣмѣ*, *вѣдѣ*.

Од посведочених дужина којих нема код Даничића поменућемо: *-ѣма* у Д—И—Лмн. им. типа *бѣба*, *кѣириѣ* (*бѣбѣма*, по *кѣириѣма*);

Према књ. *мѣне*, *ѣчијѣ*, *ушијѣ*, *кокѣшијѣ*, *њѣѣа*, *сѣсѣирѣи* на нашем терену је по правилу: *мѣнѣ*, *ѣчију*, *ушију*, *кокѣшију*, *њѣѣа*, *сѣсѣирѣи*. Деминутивни формант *-ић* код примера типа *брѣсѣић* углавном је дуг, а и прилози као што су: *када*, *сада*, *ноћас*, *данас* углавном имају дуг други слог.

Резултат поређења књижевне акцентатске норме и стања на нашој територији не представља никакво изненађење. И друга досадашња испитивања говора Ш—В основе по правилу су указивала на прилично танку дијалекатску подлогу књижевног језика екавског изговора. Практично и нема идиома који не зна за бар неку од дужина непознатих Даничићевом, а тиме и литерарном језику. С друге стране, дужине у ликовима типа *рѣдѣ* у Србији чувају углавном сви ијекавци и неки јатовци. Исто тако се испоставило да за однос *йѣѣок* — *йѣѣока* не знају не само Шумадинци него ни део западносрбијанских ијекаваца (Драгачево). Укратко: источна варијанта српскохрватског књижевног језика најмање ослонаца у екавским говорима има управо у области прозодије.

Разлике фонетске природе задиру не само у дистрибуцију него и у сѣм инвентар фонолошких јединица.

б) Вокализам

За разлику од књижевног језика најзападнија села испитиване области чувају фонолошку индивидуалност јата. Као и већина сличних говора, овај терен познаје тзв. „икавизме” Ш—В и С—В типа: *изблѣдѣло*, *сикира*, *видриѣца*, *мијур(ак)*, спорадично (*ѣ*)*ди*, *ињѣздо* (у највећем делу колубарске области, а у јасеничким и суседним колубарским насељима — *ињѣздо*). У Јасеници и југоисточном делу шумадијске Колубаре говори се *сиј-*, *виј-*, *ѣриј-*, *смиј-*. У Јасеници се чува и „икавизам” *лија*. Спорадично сѣ на овом простору може чути и *Бијѣѣрад*, а у најужем колубарском јатовском појасу и *ники*, м. *неки*. У вези са јатом помена су вредне још две појединости диференцијалног типа: изједначавање префикса *ѣрѣ-* и *ѣри-*, и то обично у корист првог, и нешто мање ијекавизама — првенствено на „ерском” терену. У свим испитиваним селима Вјд. им. *дѣѣије* практично увек гласи *дијѣѣије*.

Поред књ. *свѣкрѣва*, *јѣѣѣрѣва* чују се и ликови *свѣкрѣва*, *јѣѣѣрѣва*, а уз *умрѣли*, *ѣросѣѣрѣли* и сл. и — *умрѣли*, *ѣросѣѣрѣли*.

Хијат се у целој зони уклања:

слизијом (обично првог) вокала: *д-иџра*, *д-уживи*, *й-у-ну* воду, *н-ојшо*, *з-овоја*, *н-умем*, *на-ну* страну, *йудава* се и сл.;

контракцијом вокала: *вајшо*, *вијшо*, *воло*, *видо*, *јочо*, *ојшо*, *рајш* 'рахат', *сведно*, *соннице*, *једанес* и сл.

У нашој зони нема много потврда потпуне редукције вокала као последице чисто фонетских процеса, али су зато сасвим обични примери типа: *боланџа*, *јалетџа*, *некџија*, *совина*, *валида* и сл.

Захваљујући асимилационим и дисимилационим процесима, вокалским алтернацијама, аналошким преношењем вокала из једне основе у другу, народном етимологисању, адаптирању посуђеница домаћем изговору и др. факторима и тенденцијама, у целој области долази до супституисања вокала, па се могу чути случајеви типа: *ајашека*, *ајераџија*, *јеребица*, *меуна*, *комесџа*, *мишрољез*, *армуника* и сл.

в) Консонантизам

Као и у већини сличних штокавских идиома, и овде је ишчезао сугласник *х*, а *и* и *ф* се обично замењује сонантом *в*. Секвенце *сџив-* и *-шиив-* уклањају се испадањем *-в-* (*бојасџио*, *друшиис*). Сонант *в* се обично не изговара ни у примерима типа *најфраљен*, а понекад ни у секвенцама *-ови-*, *-ави-*, *-уви-* (*свајоима*, *јлаица*, *назуице*).

Сугласник *и* је нешто фреквентнији него у књ. језику, захваљујући живој употреби туђица и оријенталног суфикса *-иџа*, али изнад свега — резултатима различитих асимилационих процеса у конс. групама (*џбун*, *вејба*, *џлавак*, *џлоб*, *џмари*, *закрџа*, *раџиџаји*, *роџа*, *иџиџер*, *џандар* и сл.).

Подновљено јотоване узело је ширег маха него у књ. језику (*кришџава*, *намешџам*, *јушџаји*, *унишџавају* и сл.). Код гл. изведених од основа *йусџи-* и *(-)месџи-* обичнији су ликови са *-шиџ-* него облици са *-сиџ-* (*йушиџимо*, *намениџила*).

Доста разлика наћи ће се и на терену консонантских група:

џиџа, *чела*, *де*, *чиџун*, *чкџе*, *мнад*, *мнеко*, *мнако* и сл. (уз чешће потврде са *мл-*), *иџиздо*, *кљџиџа*, *жљџеб*, *шљџем*, *млоџо*, *јлеџо* и сл.;

јаниџим, *Симџица*, *јорамџо*, *јламџа*, *земџа*, *шиџраџка*, *ковџа*, *кљџџе*, *шџџка*, *Шџџар*, *јувно*, *божџиџи*, *јайџиџик*, *јџекља*, *јџаџи* (доследно), *јџџе*, *даџиџа*, *јџаџара* и сл. (потврде неизмењене групе *-иџ-* ређе су на С—В делу испитиване територије), *миџиџка* и сл.

Под дејством разних дисимилативних процеса, различитог — кадшто врло интересантног — прилагођавања позајмљеница домаћем изговору, на целом терену је бележено обиље (углавном појединачних) примера одступања од норме књ. језика: *зламење*, *слимиџи*, *Борисав*, *џандомериџа*, *козерџа*, *есџилоџија* и сл. У фонд разлика између стандардног језика и овдашњих говора спадају и случајеви типа: *ома*, *јсуња*, *куџиџе*, *раџуњаџи*, *бајрен*, *јрљџице*, *јрљасџа*, *џезма*, *чекџи*, *брџиџра*, *јарџов*, *окџомбар*, *зџрак*, *ноџџдра* и сл. У целој зони су ликвидиране секвенце *-сиџ-*, *-шиџ-*, *-зџ-* (*мас*, *јрџи*, *јроз*).

г) Именице

Код им. м. рода у очи падају: ширење наст. *-е* у Вјд. и код им. на мек сугласник (*Милоше, Уроше*), уопштавање наст. *-ом* у Ијд. (*ашовчићом, вајраљом*), израженија продуктивност плуралског форманта *-ов/-ев-* него у књ. језику (*бадњакове, мирисови, ћилмови* и сл.), нешто чешћи наст. *-и* и *-ију* у Гмн. (*ђаци, курјаци, од Марићевихи* и сл., *мишију, љацију, јајањцију* и сл.). Аналошким путем дошло се до Нјд. и Гмн. типа *везијоц, везијџа*, а у именима празника чувају се трагови старе промене им. *дан* (до *Дмићировадне, о Крстиовудне*). У „ерској” зони долазе имена *Јово, Пјро* (прид. *Јовово, Перово*).

Код им. с. рода вреди поменути уопштавање наст. *-ом* у Ијд. (са *веселом, мишћом*), ширење форманта *-и-* (на *вешенетију, на њиздеију, три зрнеиша, са косишииетиша, у океију, на челеију, са шилетиом*).

Код именица ж. рода на *-ка, -ја* углавном су уклоњени трагови палатализације у Д—Лјд. (у *банки, мајки, по задруји*). Вокатив имена типа *Милица, Радојица* једнак је номинативу.

Код им. ж. р. на о најозбиљнију разлику чини Ијд. са наст. *-(ј)ом* (*маићом, њлаћом* и сл.).

д) Придевско-заменичка деклинација

Најкрупније разлике у односу на књ. језик представљају:

изједначавање Д—Лјд. м. и с. рода са Ијд. (*једним детету, о њим* се прича; тако и: *на-њим, љ-чим* је умесила);

уклањање трагова палатализације испред суфикса *-ин* у примерима типа *мајкин о*;

придевски модел *аусиџрински, баџерински*;

творба присвојних придева од назива животиња по моделу *џелџи* (*џучеџи, мачеџи, мишеџи, џачеџе* и сл.);

шаренило гласовних ликова придева *доњи* (*дојни, дојњи, доњи*); многобројна одступања од књ. правила компарације придева (*белина, белиша, белиџа, врућија, џлувиџа, дужије, здравиши, мекшија, повиџе, џиџије, црњиша* и сл.);

одсуство зам. *њихов* (доследно: *њин*);

аналошким путем добијени ликови *оџај, оџа, оџо* итд.;

синкретизам Г—Д—А—Лјд. зам. *ја, џи*, као и зам. за сва лица (*мџе, џџџе, сџџе* у кановачкој зони и *мџе, џџџе, сџџе* у „ерској” области);

енкл. облици *ни, ви* у Дмн. и *не, ве* у Амн. зам. *ја, џи*;

енкл. облик *је* зам. 3. л. јд. ж. р. (*даду је пуно*).

ђ) Глаголи

У односу на књ. језик диференцијалног су карактера:

спорадична (чешћа у селима ближим граници С—В дијалекта) појава наст. *-у* у 3. л. мн. през. гл. VII и VIII врсте (*раду*). У најужем колубарском појасу може се чути 3. л. мн. през. типа *којаје*;

през. завршетак *-ду*, бележен код ограниченог броја глагола (*боледу, велиду, ваљаду, жњеду, зоведу, мреду, зреду, умеду* и сл.);

1. л. мн. аориста (*дођомо || дођошмо || дођосмо*);

нешто чешће грађење трпног придева наст. *-аӣ* (*везаӣо, иско-паӣо, насликаӣо, посијаӣо* и сл.);

доследна употреба ликова типа: *вежен, довежено, донешен, по-мужеке, насувено, засӣрвено, саӣрвено* и сл.;

непознавање прилога времена прошлог, а практично и имперфекта;

3. л. мн. през. и императив гл. типа *йећи, лећи*: *йечу, лежу || йеку, леју; йечи, належи || йци* и сл.;

двојак през. од гл. *јесиӣ*: *једем || јем*;

изједначавање през. и инф. основе код гл. *зетӣи*: *узем, узети* итд.; *узи* „узми“;

употреба (ретка додуше) ликова типа *умрела*;

промена гл. *замениӣи, намениӣи* по III и VII врсти (*заменули||за-менили*);

практично увек *меӣуӣи* итд. према књ. *меӣнуӣи*;

сумӣи се, сӣраӣи се и сл. према књ. *умӣи се, сӣраӣи се*.

Диференцијалног су карактера и следећи детаљи:

— *заваћало, йреваћају, йозаӣворамо, оӣворали, боле мс рука, водем, слама йоре, мисим, сазрелиӣи*, однос *врискаӣи — вршиӣи, йискаӣи — йишӣи, цикаӣи — цичи* итд., *сӣојала, бидне || биде || будне || буде || бине; ни ми је добро*; специфична образовања имперфективних и итеративних глагола (*избеӣва се, одӣајувају, йошкресива, исцеђивали* и сл.).

е) Непроменљиве речи

Непроменљиве речи карактерише шаренило гласовних ликова већине прилога, добијено углавном комбиновањем, „прилепљивањем“ двеју и више партикула на основне облике прилошких одредница (*овде, овде-нак, овденака, овденаке, овдек, овдека, овдекана, овднаке, овћи, овђе, овди, овдинака, оде, вод, воде, воден, водена, водзнака, воденаке, водека, воде-кање, водекана, воднак, водњака, воднаке, вовде, вовдекан, вовдекана, вовде-нака, вовди* и сл.). Ту су и, за књ. језик помало необични, прилози *вѣче, вѣчи, јӯӣру, јӯӣри, јӯӣре, јӯӣро*. У целој зони чује се предлог *через* 'због'.

Набројане разлике неједнаког су структуралног значаја. У том сми-слу је најдубља прозодијска диференцијација. Најзначајније дивергенте те врсте представљају *једносложнице са дугоузлазним акценциом*, одсуство новоштокавског преношења по моделу *жѣна, йӣшак* и радикално кре-сање послеконатских дужина у неким позицијама. Другачије растере-ђивање кратке ултима иза кратке претоне довело је до упадљиво ниже фреквенције /' акцента у корист дугоузлазног (кановачки терен) или краткосилазног (Јасеница).

Фонолошке разлике немају исти значај на синхроној равни и у дијахроној перспективи. Ово се односи и на прилике у вези са јатом. Толико помињани тзв. „икавизми“ свде се, у ствари, на разлику у гласовном саставу ограниченог броја морфема и категорија. Ни незамењено јат, које се појављује практично у слободној варијацији са *e*, не спада у ред на први поглед препознатљивих разлика. Његовог постојања, уосталом, нису свесни ни његови носиоци, тако да „екавизација“ нема озбиљнијих функционалних реперкусија. Прилике око јата на овом терену имају сасвим други третман у историјској перспективи. Коегзистирање незамењеног јата и тих „икавизама“, може се слободно рећи, више говори о генези овдашњих шумадијских говора, па и самог дијалекта у целини, него десетине других језичких детаља узетих заједно.

Разлике у области консонантизма свде се углавном на позната упрошћавања — кроз асимилативне или дисимилативне процесе — у сугласничким групама. Сви ти процеси одвијају се по правилу у ограниченом и познатом броју случајева. Најосетливије одступање тиче се непознавања фонеме *x* и значајно редуциране фреквенције гласа *ф*.

До осетлијег раздвајања у области морфологије довели су аналошки процеси. Дошло је до јачег или слабијег ширења појединих наставачких морфема на рачун других морфофонолошких решења у оквиру једног парадигматског низа (ширење наст. *-и* у Гмн. им. м. рода, наст. *-у* на рачун *-е* у 3. л. мн. през., Г—Д—А—Лјд. зам. *ја, њи, мојим* човеку: *мојим* људима итд.).

Ипак, уочене — и овде углавном поменуте — разлике воде општем утиску да је књижевни језик утемељен на говорима који се знатније разликују од оних чије су основне карактеристике представљене у овом раду. Не треба, додуше, губити из вида чињеницу да се до мањих разлика не долази ни поређењем са већином других идиома Ш—В типа. Рекло би се да су стандардном екавском изговору најближи неки јатовски говори северозападне Србије. Ту у првом реду мислим на Подгорину, Рађевину, горња азбуковичка насеља и Горњу Тамнаву.¹¹⁶⁶ Истраживања на наведеном подручју (у неким зонама су управо у току) показале колико мој утисак, стечен у овлашном контакту са наведеним говорима, одговара стварним приликама на терену.

На крају подсећам на чињеницу да у области морфологије најважнију спону између књижевног језика и наших говора представљају множински падежни наставци (разликовање генитива и локатива и потпуни синкретизам Д—И—Л).

¹¹⁶⁶ Испитивање мачванског говора и најновија искуства на јатовском терену потврђују оцену да се мачванско-ваљевски говорни тип „одликује великом блискошћу књижевном језику“ (Ивић Дијалект. 73). Показује се да су му јатовски говори нешто ближи од мачванског.

ТЕКСТОВИ

А) ЈАСЕНИЧКА („ЕРСКА“) ЗОНА

МИСАЧА

Оћеш да ти причам свѣ от краја до краја? Па то њма три дана да ти причам. Првом како који иде пѣс, бѣжићни. И кад запостимо бѣжићни пѣс, њмамо Покладе, па шѣс недѣља да пѣстимо. Ка дође Бѣжић, учи Бѣжића кѣвѣмо пасѣљ, градимо гѣбаницу, спрѣмамо вѣчеру, тѣчемо пасѣљ, папула зовѣмо и градимо гѣбаницу и вѣчерѣмо. Дѣнесѣмо рѣкиѣ, вѣна и вѣчерѣмо. Сѣтра дан поранѣмо . . . Дѣнесѣмо бѣдњѣке, јѣдно стѣнѣмо вѣд, јѣдно нѣд, Крѣсто се рѣди, вѣистину се рѣди. Бацѣмо жѣто нѣ-њѣга, ѣн нѣ-нѣс. Ђ сѣде, ѣнесѣ-се бѣдњѣк, дѣноси којѣ је старѣшина, прѣстави мѣј сѣн је старѣшина, а рѣније је бѣјо њѣгов ѣтац. Ђн дѣноси тѣ, а мѣ као домѣнице ѣмо срѣтѣмо и дѣца. Ђн ѣтуд нѣси а мѣ стојѣмо вѣднѣк и сѣчѣкуѣмо њѣга. Вѣкѣ вѣже у јѣдно брѣмѣце мѣло слѣмѣ, вѣже у јѣдан конѣпчѣћ мѣло слѣме и кад бѣде ѣнѣ бѣдњѣке, прѣвом ѣма двѣ бѣдњѣка да ѣнесѣ по двѣпѣт ѣ-кућу. Ђ, па пѣсле дѣнесѣ слѣму. Кад ѣлазѣ, мѣ га сѣчѣкамо: Крѣсто се рѣдѣ, вѣистину се рѣдѣ. Пѣсле ѣ-ѣн одгѣвѣра нѣма. Ђ, сѣ тѣ слѣму дѣнесѣмо и мѣтемо вѣд и којѣ жѣна је тѣнѣка, нѣлѣже квѣчке, ѣна вѣче квѣц-квѣц-квѣц, а дѣца ѣкѣ-њѣ скѣпѣ-се као пѣлићи. Пѣсле ѣј да вѣчерѣмо. Пѣставѣмо тѣ вѣчеру лѣпо и вѣчерѣмо . . . Чѣкај тѣ да ти ѣспрѣчам па пѣсле ѣмо дрѣго. Тѣ слѣма стѣјѣ на Бѣжић и дрѣги дан Бѣжића, трѣћи се дан ѣзноси. Кѣтѣ-се по шлѣй-вѣма, мѣтѣш у гѣвѣздѣре гдѣ ти нѣсе кѣкѣшке и бѣцѣш по шлѣйвѣма, ѣно рѣсто тѣм нѣпољѣ. И ѣбришѣ-се сѣба и ѣно се ѣѣбре ѣзбѣци тѣм нѣгдѣ у ѣошѣк да нѣма бѣвѣ . . . Поранѣмо на Бѣжић. Дође пѣлажѣник, пѣлаже стѣци и дође вѣде као пѣлажѣнѣк. Мѣ га срѣтнѣмо, тѣ се ѣжлѣѣ-бѣмо, знѣш, и дѣј пѣлажѣнѣка на стѣлицу, пѣкријѣмо га губѣром да се вѣта кѣјмак . . . Губѣри старѣнскѣ, нѣје тѣ кѣ-сѣд ѣви јѣргѣни и ѣѣбѣд нѣго губѣрѣне ѣнѣ о три пѣле, дѣ л сѣ дѣгоћ вѣћѣ, Бѣк тѣ вѣдо. Мѣ тѣ ѣзѣткѣмо на рѣзбѣј . . . Рѣдила сам јѣ. Узѣткѣла сам пѣно губѣрѣ. Јѣ кадѣ сам дѣшла, јѣ сам дѣнѣла двѣ губѣра. Па ка се пѣкријѣш ѣним губѣрѣма, ѣно ѣскочи волѣкѣ ѣ-тѣбе, ѣни губѣри ко дрѣвѣта . . . Кѣко мѣки? Кад-и тѣѣш, вѣкѣ да прѣстѣш, вѣкѣ су дѣбѣли кад-и прѣвлѣчиш крѣз брѣдо.

И саде ти су губѣри свѣ пѣбацати под дѹшеке, под јѹргане, порастѹ-
рани сад нѣма тѹ нѣгде, тѹ, је ѹгинуло . . . И тѹ лѣно свѣ и дај сад пѹла-
женѣку слатко, шећер, дај му послужѣње, послѹжи га, рѣдно свѣ и
сѣднѣ пѹлаженѣк тѹнака и пѹставѣмо дѹручак, тѹ се мѣте. Онда-смо
мѣтали на сламу, тѹ прѹстрѣмо сламу па смо рѹчали и вѣчерали два дана
на слами. Тѹрѣмо јѣдан цак и тѹнака и пѹсле на Бѹжић ѹмесѣмо чѣсницу
от прѹѣ, прѹѣциу јѣдну, и начинѣмо гѣбаницу. Ыспрѣжѣмо оне цѣгерѣце,
тѹ лѣпо згѹтовѣмо, сѣднѣмо и рѹчамо. Тѹчѣмо вина, ракије, штѹ кѹ
ѹне да пѣје, кѹ неш бѹље . . . А Пѹлаженѣк је раније ѣмѹ и-сѣла (= из
сѣла). ѹде мѹ пѹлаженѣк ѣс-куће, ка сам бѣла у Орашцу, а ка сам дѹшла
вѹде нѣје бѣло. А нама дѹђе дрѹги пѹлаженѣк. Кѹ ѹкѹси наѣпре тѹ пе-
чѣње, тѹ бѹље-се пѹти стѹка, ил жѣнско ил мѹшко; ако је жѣнско —
жѣнскѹ. Тѹ су код нас тѣ враѹбѣне такѣ бѣле. Враѹбѣна каже, да ти
се ѹпрѣси, прѣстави, ѹтели крѹва, па ако вѹлѣш жѣнско тѣле, жѣнско
се наѣпре ѹмрси на Бѹжић, ако вѹлѣш мѹшко тѣле, мѹшко се ѹмрси
на Бѹжић. Бѹбѣне враѹбѣне, знаш како се каже.

Пѹстили смо шѣс нѣдѣља учи Бѹжића. Тѹ су Пѹклади ка смо запѹ-
стили, тѹ се зѹвѹ Пѹклади. И са-су у нѣдѣљу Пѹклади . . . Штѹ ѣмѹш
ти и јѣди, нѣшто лѣпо ако ѣмѹш, ако немѹш, јѣди штѹ ѣмѹш. Кѹљѣмо
кѹкѹш, граѣмо гѣбаницу, колаче на Пѹкладе. И пѹстили смо пѹсле
цѣлѹ сѣдам нѣдѣља до Васкрса. Тѹ нѣко нѣ-мрси. Кад би се промрсило,
тѹ би бѣло јѣдно чѹдо, а сада нѣко нѣ да пѹсти . . .

Новка Тѣмотѣјевић (око 1895), родом из
Орашца, непѣсмена. Снимљено марта 1976. гоѣине.

ОРАШАЦ

Кѹсѣ-се, плѹсти-се, кѹпѣ-се сѣно, а кѹноплѣ, тѣжина, пѹсијѣ-се.
Плѹгом овѣм дрвѣним дрѣмо. йватѣмо крѹве у плѹг, јѣдно повѣдѣ,
јѣдно дрѣжѣ плѹг и пѹорѣмо и пѹвлѹчѣмо и пѹсијѣмо кѹноплѹ и ѹберѣ-
мо . . . Нѣје тѹ бѣло ко саде, него се ѹрѣло са гѹведѣма и са плѹгом дрвѣ-
ним . . . Кѹноплѹ ѹчупѣмо па мѣтѣмо у мѹчило па ѹкѣселѣ-се па пѹва-
дѣмо па трљѣмо трљѣцом. Такѹ је бѣло ѹтприје. Кѣсѣлили у вѹди,
ѣскопѣмо бѹру па нѹд мѣтѣмо кѹноплѣ, па се ѹкѣсѣле, па пѹвадѣмо,
па се ѹсѹше, па ѣстрљѣмо. Трљѣца, начинѣ-се вакѹ двѣ даѹѣце па бѣјѹ
по дрѹгѹј даски, ѣстрљѣ-се, пѹздер сѹв ѹтпадне, ѹстане сѹмо тѣжина.
Пѹсле прѣли па ткѣли па мѣтули на кѹдѣљу па вретѣно па прѣли . . .
О-дрѹвета толѣкѹ начинѣно мѹтѹвило ракѹласто па мѹтај са чѣкрком на
цѣви па ткѣмо. Цѣви о-трскѣ: нѣкне трска и-зѣмљѣ па сѣчѣмо цѣви и
такѹ ткѣли . . . Од зѹве за вѹну оне цѣви, а за тѣжѣну — мањѣ или мѹже
и н-ѹнѣ и такѹ.

Снѹва, ѣмѹ ко-нај крѣденац, па тѹ се снѹје, снѹје и брѹјѣ, па се
пѹсле ѹдѹтлѣ скѣне, па се ѣмају сѹје, па се наѣвије на вратѣло . . . Мѣ
зѹвѣмо сѹје, вакѹ дрвѣнѣ, па прѹжѣмо дѹл тај ѹснѹтак и наѣвијѣмо, па
пѹсле мѣтѣмо, па ѹвѣдѣмо и ткѣмо . . . ймају пѹложнѣци па онај зѣв,

протури тамо, протури амо брдима, оно сабијај, тки. Тако је било. Видиш: ткеш вако, вако, бацши чунак, овом [руком] сад држиш, овом вратиш амо . . . ткеш и сабијаш оно ткиво. Е, кад биде све то готово, узмеш, режеш, шижеш кошуље, на-руке шили кошуље . . . Одемо на поток, па у води пракљачом, па удри, па удри, па изнесемо на-сунце да се суши, па опет се то убели. А неко има, прави цећ от пепела. Проври воду па мете туна пепо, па после туна умаче оно и мало умекша боље.

Поремо з говедима, уватимо краве у плуг, плуг дрвени, раоник само гвоздени дол и поремо и посијемо и повлачимо и нице и толико-је жито, све руковећ на руковећ. Прво жели српом, вако уватиш пуну шаку жита и тако српом и све тако, тако. Кад пожњемо, и-ја не-знам. Оно и ја метем оно преко-мене на руковећ. Тако смо жели и после рата оно кат-подлазили људи из ропста. Почеше косама да косе. Косу на џткос, а иде једна з-оним и купимо све на руковећи. Тако смо радили. Повежу сноп . . . ужета од жита, па пружиш, па наложиш нодена, па свежеш и пошто то порадимо, пошто се мал сунше, људи превучу, дѣну камаре. Дође машина, врше, радници одбацују сламу. Једни дѣну, једни одбацују, једни жито у цакове — једни. Сад уишо комбај и пожео и овро и све готово . . . Ми тако нисмо ништа радили отпре. Теже било него саде. Снопове смо скршћавали. Скршћавали па стоји неколико у крстинама па после се превуче и саден-се у камару . . . метемо сноп други дуд, други дуд, опет тако, тако — не-знам, неко је један-неч саде, неко је дѣвет. Тун садену три крстине, једну поре-друге па после тамо даље, тако по-њиви се скупе. Тако је код-нас, има крстина, а код-нас нема? Е, код-нас има.

Ударе стожер, окрешу гувно, окрешу гумно, окрешу ко-гд ова сџба, нема траве нимало, па побију један стожер водна о-дрвета, једно дрво велико па з говедима или с коњима, па ондак стане онај један, стоји и само тера говеда и гази, и гази, и гази, докле то се измлати. Па после се претресе слама виллама, па се избаци на-страну, па се наложи опет тако два-три пута па се после, кад биде вече, скупи-се све оно у гомилу па се днесе ветрењача, догна, па се овије, па жито ко жар . . . Е, знаш како-је! Ко сад лимузине, нолик, мало веће, само начине па вије, сипа-се жито нод и оно вије, све одваја плеву, одваја жито и ветар неки има у-ној, вије и тако. Бије велики посџ, ал овџ сад — јок, све: „Ми сат се мучимо”. Сат се не-муче. Кажем ти сад: и пожње и оврше и све готово. Само догна и сунс у амбар.

Има и полочаре, вода окреће, а лепше мѣље, а има и овџ . . . Ми звали ватрењача, машина ова велика, па ту смо млели. Онамо каиш обрће, амо имају три овиг камена: један мѣље шеницу, један мѣље пројино, један мѣље јарму и тако, туј смо млели . . . Знаш како је, сипаш — има један тамо камѣн, сипаш и оно мѣље, онамо вода гура, обрће камѣн и тако.

Ово-је нама била кућа, пола ова мала сџба, вод је било ватриштџ. Мџја мајка тун пристави лонце окџ-ватре и метџ прѣпуљу, угрије, измакне амо и мете лебац и покрије пѣпелом. Испѣчџ-се, само мете мало листа озгџ било самун, било проја, тако је било.

Земљани лонац мѣтемо и наложимо ватрѣ и кувѣмо. После изишли шпорети па на шпорету се такѡ . . . Мѣтѣ-се једна мотка и оцак и обесе-се вериге ове, гвѡзденѣ вакѡ и дѡл се спуште и, бѡк те мѡлово, мѡ варили млѣко. Како није падала чађа озгѡ? Јѡк! Мѣтемо вѡду, гријемо, мѣтемо свѣ . . .

Ја рѡдила чѣтворѡ, да прѡстѡиш, нѣ-треба ни да прѡчам. Двѡје ми ѡмрли, двѡје живи. Ја сам се кот кѡће порѡдила, како порѡдилиште! А сад јѡк, само: кѡку жѣно, д-ѡдѣм у порѡдилиште. Ја сам кот-куће рѡдила чѣтворѡ, двѡје ми ѡмрли — једно мѡшко, једно жѣнско — и двѣ ми ћѣри живе. Ова што је код мѣнѣ (ѡвдс сам ја довѣла зѣта и ћѣрку, ја нѣмам сѡнове; једно ми мѡшко ѡмрло), а једну ѡмам у Арѡнђеловцу ћѣр. Она нѣма дѣцу . . . Кѡтѣвке биле, дабѡгмѣ, па мѡжеш нѡ-земљу, ѡуљаш вакѡ нѡгѡм и прѣдѣш. Имали нѣке нѡћуви, ѡцѣпане нѣ-може да се мѣси, ја мѣтем сѣна и мѣтем дѣте нѡднѡ и пѡкријем озгѡ и мѣтем вакѡ, на једну клѡпицу и тѡ — кака ѡуљка, какав крѣвѣтац, каки ћѡволи! Такѡ је бѡло. Опѣт, вѡла је Бѡгу, тѡ двѡје ми ѡмрли су мѡли, нѣћу да кажем, а ѡвѣ су живе и дѡбро свѣ. Ова што ми је ћѣр код мѣне ѡмѡ једну ћѣрку у Лѡзарѣвцу и ѡмѡ вѡд сѡна. Овѡ је снѡ, опѣт, за сѡном, ѡвѡ је ѡнучѡд, мѣне прѡнука, ѡнѡ прѡнук и ѣто. И ѡни кажу опѣт ни-сам ја дѡбра. Ни-сам им зарадила свѣ да нѣ-раде ни-кад. Тѡ није мѡго ни-ко ни-ком зарадити. Имају ѡмѡње па нека прѡдаду па не мѡрају да раде . . . И рѡније смо сѡјали ко-ви садѣ: забѡдај ѡ-земљу рѡком, нѣко под мѡтику, нѣко рѡком, вакѡ забѡда ѡ-земљу, пѡкрѡива га.

Зѣмљу ѡрѣдимо, сѡтнѡмо па грабуљѡма оне гѡзичице свѣ изагнѡмо одѡндѣ па пѡсијемо пѡсле. Лија се звѡла. Рѡније се начини ѡбор и затворе се гѡведа и не вѣзујѡ-се. Нѣће да се бијѡ, а сад ако иг ѡмѡ двѡје, д-ѡзгину. Начине ѡуди, затворе у ѡбор и нѣка и, а сад — јѡк. Трѣба-му, вѣжи га, ако се ѡткѡне, ѡне д-ѡзгине. Двѡје гѡвѣди и јѡпет кажу: мѡтѡ стѡка, нѣ-можемо да глѣдамо. Како нѣ-може, ја нѣ-знам . . .

Пѡћемо да рѡдимо, мѣтемо сѡра у застрѡг — дрѡвено ѡнѡ — ил у нѣки чѡрбалѡк и ѡдѣмо да копѡмо или плѡстимо или да жѣѣмо. Пѡне-сѣмо, а ѡвѡ — јѡк! Трѣба сад (ѡн ѡтишо ѡко дѣсет сѡти или ѡко дѣвѣт) одједнѡм дрѡго д-ѡдѣ, да му нѡси рѡчак, нѡ-њѡ двѡје и нѣ-може ништа д-ѡради, нѣ-може да стѡгне ништа . . . Нѡси кад ѡмѡ и штѡ ѡмѡ, нѣ-може ѡвѣк нѡсити мѣсо и прѡжѣно. Нѡси штѡ кад ѡмѡ: нѣкад сѡра, нѣкад парѡдајѡза, нѣкадт папѡрике прѡжи па ѡјде . . . Ја сам слѡбо нѣшто вѡлеѡ бѣли смѡк. Млѣко мѡгу да јѣм са прѡјѡм, а нѡкѡ нѣ-могу да јѣдѣм. Сѡр тврѡдѡ нѣкад, а вѡлим бѡље свѡњѣтину, свѡњѣтину вѡлим иако је мѡсна. А како смо? А чѣк ми је живѡијѡ о бѣлим смѡку. Вѡлеѡ је бѣли смѡк . . .

ѣто како. ѡзвѡримо, ѡлѡдимо, сѡнемо пѡдлѡивку и пѡдлѡијемо. За-вијем грѡду, ѡсцѣди-се, исѣчѣм, мѣтем у чѡбар, пѡсолѡим, нѡправѡим сѡр . . . Мѡ ни-смо кѡповѡли, мѡ сѡми пѡкисѣлимо сѡрѡиште, дрѡжѡмо нѣколико дѡна, пѡсле ѡзвѡдѡмо те ѡсушѡмо па мѣтемо опѣт, пѡкисѣлимо. А садт кѡпују у гѡвову, нѣће да се мѡче да сѡрѡиште сѡше, нѣћеју. Тѡ нѣће д-ѡстајају ни касѡпи, да ѡставѣ. ѡдѣш, зѡмѡлиш да ѡстави: „Нѣмѡј да ми ѡставиш од бѡка ил да ми ѡставиш од нѣкога вѣпра. Да ми ѡставиш

сирйште от кра́вс, од јунице не́ке.” Са́д не́ћеју ни о́ни, не-воде рачу́на, нег о́ће го́тово, кúпе ста́кло от по́ла кúле и ё́то ти . . . Му́зли у ло́нац, има́ не́ко ло́нац, не́ко начи́њено о-др́вета, др́вена́ кра́вља́ча се зва́ла. Кд́ва, кд́ва се зва́ла. У кд́ви с: нд́си вд́да. Пому́зе се кра́ва, а́мо се донесе па се про́цеди, а са́мо то мо́ра да бй́де чй́сто. О́ви мене псу́ју кад ја ре́к-кнём (мй са́д не му́земо кра́ву, отёлила се скóро), кад ја ре́кнём: „Пáзите, не́мо мр́ва да па́дне, не-пали се, у млéко”. Ка́же: „Штд́, јел-вла́шица?” Ма, не́мо — штд́! Не-ва́ља . . . Мй зва́ли млéка́р. Отпрé у млéка́ру, та́мо млéко се ме́те на по́лину, ка́рлица на шéрпа, не́к сто́ји и ўва́ти се ка́јмак и скй́нэ-се и по́далије се. Др́уго се ме́те по́сле вéче дпéт но́де и та́ко се ра́дило . . . Не-мо́же не́ва́рено, ка́ко мо́же? Мо́же, скй́дају ону па́влаку са́мо, ал ја ва́рим млéко. Ја не́-би мо́гла јёсти не́ва́рено за бо́жију ма́јку, ни сй́р ни млéко. Мй смо ко́пале на јед́ним ме́сту и днё́ла же́на ўжину и ка́же: „Начй́нила сам со́к, нй́сам ва́рила млéко”. Ама нй́ко не́-окуси. А нь́ен чо́ек ка́же: „Па ј . . . ти ма́јку лúду, што прй́чаш, ова́ј на́род ка́ко ће да ко́па гла́дан. Нй́ко не́ће да је́де. Йди кúћи да на́пржйш ја́ја и дне-се́ш слáнинс да је́де ова́ј на́род. А то да вра́тиш кúћи да да́ш свй́њама. Штд́ прй́чаш да нй́си ва́рила” . . . Кд́ же́де бе́ли смóк млд́го је здрав́й. Ал ја не́ка́ко га не-во́лим. Ма́ло тврдо́г сй́ра и про́јё и млéко с про́јём, а на́ко не-мо́гу. Ка́јмак ўд́ште не-во́лим. Де́ца не-во́ле, не́ће нијед́но ка́јмак да је́ду. О́вче ме́со не-во́лим, не о́кúшам, го́вежину — нй́-ньу, са́мо свй́њетину. А ко́кошкино не́кад бел́ну ону́, на́ко не-мо́гу. Ё́то, ўнук ўби́је (иде у лóв), ўби́је фаза́на, ўби́је зе́ца, Не́мој да ми ўно́сйш ў-ку́ћу то́.

Ску́пимо се — коми́шање. О́берé-се ку́кúруз па зове коми́шање, а не́ко по́годи свира́че, а не́ко — јóк. Сед́имо, коми́ша́мо до-не́ко дба нд́ни. По́сле йгра́ју, пё́вају и а́ј кúћи . . . А́јд д-идéмо на коми́шање, на мо́бу, зову́ лúди мо́бу на жёт́ву. Це́лу нь́иву за́узео на́род, са́мо па́дá. Вéче а́ј на вéчеру. Свира́чи йд́у за-тобóм, свй́рэ . . . На́род йдé й-тамо й-а́мо. Свй́рају, буба́њ: ба́пе-ба́пе, она́ј ба́с, һема́ни, Цй́гани свира́чи. Нй́је ко вó са́де: рекекé оне кармýничине не́го са́мо пй́шти жй́ца. И мй јед́ва че́камо д-идéмо на мо́бу. Ако је бй́јо дома́ћин она́ј што код нь́га жнё́мо зва́о мо́бу и по́годи́о свира́че, до́шли свира́чи. Па мй смо зва́ли — й-вй — па буба́њ, се́ли под лы́пу у ла́д па са́мо лúпа, а на́род са́мо йдé на мо́бу, а са́д — јóк. На́шли ко́мбај, по́жео и двро, и свё и дно се по́сле ўбу́ђало . . .

Вид́ла сам јед́ном, ал са́мо ма́ли бй́јо. Ја сам йшла, ова һéрка што ми је ўда́та, до́л бй́ла у Мйри́ће, и оти́шла ја (она се бй́ла поро́дила) да вид́им штá ра́ди. И вра́тим се кúћи пред́ са́му мр́ак, а ва́ко је бй́јо снёг. Док он иза́ђе на вр́к стру́гу и прё́је пúт и дде у ја́ругу. Ја нй́сам зна́ла штá-је, кад́ сýтра да́н ўби́јо га не́ки Мика́јило йс-пушке. Ка́же: ку́рја́ка ўби́јо, нй́је го́лём. Ја да сам зна́ла штá-је, ја би цр́кла, но нй́сам зна́ла штá-је. Ја мйслила кúче не́ко, а ко́ зна — мо́жда и они јáди што са́д да́ви о́вце, та́ко то́јйцнó. Да́ви о́вце, не́ки, ка́же, прё́шли из Ру́мýније, не́ки шра́кови цр́ни. Йд́у, да́ве о́вце; не-знам ко́ме уда́вили о́вцу, упропа́стили о́вце ву-де́на. И са́д дпéт се показали. Са́д йд́у лóвци, ал не-мо́же нй́је да и на́ћу, не-мо́же и вй́де нй́је. Ка́жу: ўби́јо јед́ан у Вр́бици, бй́јо се закльёш-ти́јо, ўби́јо га б́удáком, бй́јо се закльёшти́јо мё́ћу лёт́ве. Дра́го ова́ј Вд́ји-

новић убијо га будаком, каже бијо се заклештијо. Упо у дбор код оваца и он ђипи, каже: два бијли упали. Један побего, а један се заклештијо и он га убијо будаком. И кажем ти на стругу изађе и оде у поток. Врзина била па растурена. Он изађе отуд из њиве. Ја нисам знала да је курјак. Па сам знала, ја би цркла, него нисам. Ја сам мйшљала да је нако нешто, мучиште неко ја мйшљала. . .

Водена слдмијемо колач. Двојица њиг обрћу и пресечу колач и обрћу и саставе вако и прѣвије један обадва они комата. . . И пољубе се и ајде и тако трипут. После прекрстѣ-се и готово. . .

У подруму убојницу сакрили и славили светог Луку. И отишла ја (слдмили колач) да узмем сито да метемо комат от колача у сито. Крмача изађе напоље и управи право гор аничкићким кућама. Док они потегоше, што су бијли Немци горна (нису бијли Немци, Швабурање неке) и убише-је ис-пушке. А мй сакрили, ранили, кѣку и-до-Бога. Дође једна баба, имала нека Василија, она оде горна: „Што сте убили, кѣ-ће деца посна?” Они је даду, даду и сланине и сала, даду-је пуно онога меса — ндси. Она донесе, мй истопимо мас у један ђуп па метемо онде у камѣње и нађшоше и однѣше и онб. Ја после кажем мјој мајки: „Да си знала да и не ломйш колач”. Било је опасно, нема говора.

Једну ноћ, пошто је било ослобођење и враћају се из ропста, лѣпа неко на врата. А ја реко маторим, реко:

— Радомире!

— Шта је.

— Неко лѣпа на вратима.

— Иди — каже — види ко је.

Што не изиђе он?! Он бој се, тераће га негде да каже неком пут.

Каже:

— Иди види ко је.

Ја одједном отвори. Кад ја — чдѣк стдји на вратима, држй торбу, ову вако от ђилима што се ткѣ. . . ка-ткѣду поњаве. Каже: „Добро вѣче”, а оно вѣћ пдла ндѢи. Каже: „Слушај, имаш ли шйбицу д-упалим цигару”. Реко: „Имам. Одакле ти идѣш” — ја њѣга опет пйтам. Каже: „Идем и-заробљеништа”, а торба ткана. И-заробљеништа кад идѣ, ндсе пуно којѣшта. Ја се и не-сећам, па реко: „Како идѣш ндѣс сам?”

— Имам јдш једнога дрѣга.

Ал онај једнако мрда иза куће, кријѣ-се да га ја не-видим. Ја ништа: дадо машину. Он упали цигару, каже:

— Довиђења, велико ти вала. — Реко:

— Одакле-сте ви?

— Мй смо из Винче, па смо посмѣли пут.

— Па што сте пѣшкѣ?

— Па — каже — ѣто изгѣбили смо пут па пѣшкѣ идемо.

Пошто дни одоше, ја затвори врата па се врати, а мајка ми овде лежала и ова ми Ѣер. „А — реко — јѣли, Радомире, што тй мене шйљѣш Бдга ти твдга — реко — онај чдѣк један лѣпа на врата”.

— Што си отворила?

— А што си ме пошљоб? Што сам отворила? Зашто сам отишла тамо напоље? Што ни си казб: „Нёмбј да отвараш или ћути, кб је, да је — ћути”, но: „Иди, види кб је”. Ја сам видла кб је. Ббже, Ббже, дрктала пбсле, па дрктала, па дрктала па сбмо вакб чинб поњаве на мбне. Ја се пбсле ўплашила. Ё, пбсле сам чўла да су били нбки из Винче четнйци што се крили па бстали вуденб. Врљали по јаругбма, ћавб-и знбб. Ја сам се била бкаменила што отвориг вратб, што ме ћавб нанесе. Али пбсле паде ми нб-ум какбга рбпста бни идў, тбрба ткбнб? Из рбпста нбсе којбшта, шта ти не дбнесе, а бн сбмо торбўлину ўзо на лбћа.

Гбспбва Василйћ (родом од Марићевйћа, из Орашца, 81 год.; снимљено 20. новембра 1981. године).

МАРКОВАЦ

Брбали смо кбњима, имбали смо кбње и брбали кбњима. Прбљеће дбђе, сйјемо конбпљу, побремо па сйјемо конбпљу, па бндак рбдом кукуруз, жйто и ббште и свб и ка-дбђе време, ббремо конбпљу, топймо ў-воду. Имбале су двб сортб: јбдне ббле, јбдне црнбјке звбле. Оне црнбјке имбју сбме, а онб ббле, бне нбмају сбме. И мй онб ббле вбтамо и ббремо, ббремо, ббремо и у ручйцу вакб дебблу, п-бндак вбжемо дбле и гбрена па тб орбжемо, па у снопбве па ў-воду. Тб потбпймо, бне се откйселе, мй тб догнбмо кўћи. Имбала трлица зовбмо, вакб начйњено, од лбтве, и тб бйјемо, бйјемо, те опбдне онбј пбздер. И кад огрйје дбн, мй тб прбстремо, осуши се и пбсле гребенбмо на грббене . . .

Дбске вакб, а бвденака уза шљйву мбтеш јал уз нбко дрво клйн па тб пробўшено па удбриш, а овбмо кблац, па бнда вакб мбтеш двб дбске и лўпаш рукбм, лўпаш, лўпаш и тб отрљйш. Тежйна лбпа ко свйла. Нбкако се и мбгло, нб-знам. Сбд нбкако иде мртво. Дб ли имбју вйше овб дбца? Купўју вйше одбћу и тбко тб. Тб се такб кбже. Мй смо ткбли кошўље, поњбве, онб губбре, што се нбкад покрйвбли, свб тб о-тежйне. До двб до дбсет сати седймо вбчи, прбдемо, а у трй се дйжемо јўтри и по двб вретенбта нбћи, а по двб дбњи, и то на онб мотовйло. Мотовйло — имб рбкља, а бвдбна удбрено вакб дрво па тб мотбмо и тб, овбј, кўвамо. Тў тежйну кўвамо и бндак тб смотбмо и пбсле се тб ткб. Рбзббј дрвбнй — вакб бйјо и тў брдила и брдо, вратйло, и тб пбслбнака ткбш, оснйваш онб, вйћо си. Оснйва се плбтно овбмонака . . . Имб тб, четйри мбтке бйле вакб, четйри лбпб. Тб мајстор рбди, зовб се снова и отбле дбтле о-тбг дрвета имб дрво и тб се врты и тб се зовб вйто, вакб, и на тб снўјемо, снўјемо, снўјемо. И кад бйдне дбшло у брдо, а брдо имб бмо што увдйш, тй избрбйш кбко тб трбба жйца и бнда-но скўпйш и на вратйло нбвијеш и ткбш . . . За тйм рбзббјом, што се зовб такб, две прбљене и дбле седйш и тй рбдиш ногбма, рбдиш, рбдиш, а овбм рукбм бацбш чўнак и удбриш брдилима и јбпет бацйш овбм рукбм и удбриш и бацйш овбм и удбриш онбј чўнак, бацйш цбв онў, цбв у чўнку бацйш и такб се тб ткбло, такб . . . Дрво вакб

воликō па је пробўшено унутра, на њѣга намотано . . . Угријемо шипку у ватри [шипку вако на онај кукач], угријемо и провртимо. И дрво мѣтемо унутра и тај чўнак мѣтемо и тако радимо. Угријемо шипку и пробўшимо по двајес, по тријес тї цѣви и намѣтамо и са њї пѣсле ткѣмо тѣ.

Кѣ имā текўћу вѣду, њн има справу и мѣте ѱ-воду и зађе у вѣду и начїни лопарїцу и вако метā на гомїлу и лўпа: тўпа-тўпа. А кѣ нѣма, њн у шāвољ, вако дрвѣнї, потѣпи па ѣпет мѣте и тако даскѣм бїје те бѣлї. Мѣтеш на сўнце и на сўнцу се тѣ осўши, тї ѣпет тако вратиш, тако по пѣ-шес пўта прѣко-дана кад је јāко сўнце и тако смо бѣлїли.

Имамо тѣ од мојѣ бабе. Тѣ јѣш гѣр стојї у њїви. Тѣ је дрво вако, па ѣна ѣде, ѣпѣре и донѣсѣ на рамену. Док ѣна донесе до кўће, ѣне се залѣдїле. Мѣте на обрамїцу и мѣте на раме ка-дѣје кўћи, ѣне се залѣдїла. И бїла здрава бака, а садека свѣ нѣкако слаби, свї . . .

Парїјоница, їсто тако начїнили пїнтѣри па шїне удāрили да се не растури и тўнека тѣ кошўље потѣпимо и угњāвимо, мѣтемо цеђачу [крпа се зове цеђача, звāли је, ко ови чāршѣв] и тў мѣтеш пѣпѣла и прѣлијеш водѣм, водѣм прѣлијеш и тѣ стојї и ѣнда тѣ скїнеш и ѣндак трљаш, трљаш, тако пѣреш.

Кāко смо жњѣли ранијѣ? Жњѣли смо српом . . . Првом подреш њїву . . . Имā двѣ ручїце, двѣ ручїце, имāло раѣник, а ѣвдека тѣ увāтиш: јѣдан вўчи, а јѣдан — држї. Код нāс кѣњи вўкли док сам јā рāдила, а ранијѣ мѣји штā су рāдили, нѣ-знам, старї. Тако је рāђено и ѣднак подремо, повлāчимо, посїјемо . . . Дрљāча дрвѣнā сāмо гвоздѣнї клїнци и тѣ увāтиш ѣпет їсто тако и влāчиш. И тѣ лѣпо родї. Пѣсле смо српом жѣли. Жњѣш вако. Вāташ жїто, по нāс пѣ-шѣс вако увāтимо, пѣстат зовѣ се, и жњѣмо и метāмо тѣ жїто. Пѣсле налѣжимо и вѣжемо. Тако, док тў њїву завршимо, тако се тѣ рāдило. Пѣз дрўгу, трѣћу, рѣдом; имā дѣста, имāле зāдруге вѣлике, дѣста имѣвине. Сāд мѣји пѣжњу за дāн, а јā сам жѣла по мѣсец дāна. Жњѣмо, деснѣм држїмо срп, а лѣвом вāтамо жїто . . . Тѣ стојї у крстїнāма, у крстїнāма; крстїне тѣ зовѣмо, тѣ што налѣжимо. Тѣ укрстїмо и ѣндак стојї нѣколико дāна док се ѣно угорї и ѣндак тѣрамо кўћи, зѣнемо и вршемо . . . Ранијѣ мѣји су тѣ причали, јā сам тѣ мāла запāнтила — кѣњима. Налѣжу гўвно ко-ва сѣба, па стѣжер имā на срединї. Јѣдан стāне — имāли дѣбре кѣње — и ѣн тѣра и окрѣне на-вў страну. Пѣсле окрѣне на дрўгу страну и тѣ се усїтни. Пѣсле вїлама трѣсу, трѣсу, трѣсу [вїлама, зовѣ се вїла, трї пāрошка, вїла, дрвѣнā вїла]. Тѣ ѣпет тако нагнају те се тѣ истрѣсѣ и ѣнда вїјемо. Вѣтрѣњача, вїју на вѣтрѣњачу и ѣндак у магāзу . . .

Имāле ранијѣ потѣчāре ѣнѣ, знāш, потѣчāре на вѣди. Бўкве нѣке начїну на вѣду, а ѣндак има вїтлови и тѣ вїје, окрѣне се вѣда ѣнā. Тѣра вѣда, нѣма тў да имаш тї ко-што сāда ѣвѣ. Тѣ тѣра вѣда и самѣљеш, тāко се ранијѣ рāдило. Ё, пѣсле ка-су изїшли ови мљїнови, лāко је бїло.

Црепўље!? Тѣ се начїни од блāта, па се испѣчѣ, па мѣтеш грања, вāтриште, тѣ бїло ко-да сāд налѣжиш вāтру на срѣт кўће. Па ѣнда црепўље наређаш, пѣ-шѣс вако наређаш: кѣлка је зāдрўга, кѣлка ти трѣба, и ѣндак ѣнāј жāр скўпиш и имā ко-лопāта гвоздѣно: тўпа-тўпа-тўпа, док

д'добро угња̀виш, с оним пеп'елом изм'ешаш, изм'ешаш и л'бац спу̀штиш у ту црепу̀љу и по̀кријеш тим пеп'елом вру̀ћим. И ондак оно кад биде печ'ено, ти вако пробаш: туп-туп-туп. Оно звон'и печ'ено, п-онда вади, стружи. Оно се жу̀ти ко дукат под оним пеп'елом. Проја, овб што ми сад зове́мо проја, ни́кад је н'ема ко-што је н'екад б'ило. Н'екад је б'ило — кад је вако ув'атиш, она д'ја ко-да је стрн'и л'бац, а садг сла́бо. Н'ема ти црепу̀ља, н'ема то ни́чега. Та́ко!

Узв'аримо м'леко, има вако ум'уземо и узв'аримо и оно се ув'ати кајмак и ми тај кајмак слијемо у ча̀брицу. Ран'ије се сливало то и солиш р'едом. И то пр'евре и ништа б'ље н'ема него то. А са-то на-пијац више ид'е . . . Оц'едимо па на ва́тру м'етемо шерпу, па се то узв'ари . . . Цеф'ача је плека̀но н'ешто волико̀ што се купи па м'етеш озгб салв'ету н'еку и ондак проц'едиш то, да н'е-би падало тр'уње т'унена и ондак узв'ариш . . . Ран'ије одг сир'ишта от св'ињчета с'ир'иште ост'авимо, осу̀шимо и пот'опимо и т'унака ону вод'ицу исц'едимо, ону с'урутку и с'унемо и оно се ув'ати, ув'ати се гр'уда. И онда ка-се то кутлачом с'ипа, и зав'ежеш у ц'ид'ло. Зов'е се ц'ид'ло, к'упиш л'по, мар'аму, ч'исто и зав'ежеш и ондак се оно ока̀пље и ти по̀сле сла́жеш у ча̀бар. Ја зов'ем ча̀бар, а то н'еки зову́ видрица: Прж'атовац, Кора̀ница.

А 'ето ка̀ко. Мој му̀ж, он је б'ио јед'инач и имао д'есет 'ектара на њ'ега, а имао још два бр'ата от стр'ица, б'или мла̀ђи од њ'ега, а имали двајес 'ектара ук'упно, њ'егови д'есет. И мој отац да ме да, ту близу. 'Ето, м'ожеш да дови́кнеш. И дао ме такб . . . Није б'ило ко-вб саде: ч'им се в'идимо, ми зајно, ондак није. Ја сам ч'етири м'есеца в'ерена б'ила. Ни́како заједно ни-сам се в'идила с мојим му̀жом, да смо ишли вако зајно под ла̀кат — Б'оже сачу̀вај. Одеш у цркву и ста́неш прет по̀па, венча́ш се. И то је б'ило пр'е венчања на недељу да́на: испит. Испит'ују, даду оглаш'еније да ни́су р'од ти мла̀денци. У цркви се то по̀с по̀миње недељама: тај и та-је се, на пр'имер, в'ерио, има л ко шта да ка́же. Да није ср'бсто? Такб је то б'ило . . . Иду род'итељи пр'вом те пом'ену за девојку и ондак њ'егови род'итељи одб'ору и пом'ену. Они по̀сле кад тамо оду и ур'еду да се они узму, пр'ату девојки јабуку и у њу м'ету д'укат. Пр'ату је, тај св'екар, јабуку. Не ид'е она там ш-њима. И ондак угов'оре ка-ће вес'еље. Пр'вом тај испит, дабогм'е, и по̀сле вес'еље . . . Пр'вом ид'е дома̀ћин па по̀сле к'ум, па стар'ојко, па в'ојвода. В'ојвода н'дси ба̀рјак и иду там за девојку. И они не даду да они у́ђу у ав'лију док не скину т'икву. Они т'икву об'есу на др'во вис'око и они ондак п'уцају, п'уцају. Ако не м'оже, поп'ење се па скине н'еки и ондак они п'усту у ав'лију ко-девојке. Оду њ'ена св'екрва, мом'ачка ма́јка, и с'естра те је об'учу. Об'учу је и ондак је бр'ат изв'ед'е, а св'атови су пос'едали, пос'едали, пос'едали за с'овру, нач'ињени аста́ли вако — с'овра. И св'атови пос'едали и ондак она изи́ђе, изв'ед'е је бр'ат и пред'а је д'еверу. Д'евер се зна ко је то д'евер. Он, в'ежу му онај пешк'ир и пред'а је д'еверу. И ондак они пром'ену јој, стар'ојко је пром'ени, цип'еле. М'ете па́ре у цип'еле. Ту пију вру́ћу, ка̀ко ко во́ли. Играју св'атови, играју и ондак узму девојку у к'ући . . . Мла̀денци напред, ув'ату се за-руке, по̀п им то такб нам'ести, а стар'ојко стоји за девојком, а к'ум стоји за м'омком. И к'ум м'ете пр'стен м'омку на-руку, а стар'ојко девојки. И такб по̀сле обилазу око олг'ара и

такò се тò венчају . . . Јòк, какй лимузина! Зими кола и сáнке кад има снèга, а лèти ко йма коње, ко нèма, он òпет кола, ишло се такò. А сáд не мòже девојку ни да видиш . . . Пòсле одлазу момáчкој кўни. Тáмо је спрèмљено, чèка свèкрва, чèка снау. Спрèмила жйта и кукурўза у сйто и дá млáди, млáда бацá тáмо, и тáмо, и тáмо — на четйри стране и дáду је јáбуку. Тò се такò рáдило. И ондак ўђе у кўћу, првом младожења па òна за њим у кўћу уйђе, такò је тò рáђено . . . Заборáвила сам кáзати. Њòј не дáду ништа него је дáду кат ће ў-кућу двá лèба. Мèте вакò пот пáзу јèдан, по-дрўгу дрўги. Дáду је двá лèба цèли, те такò òна тò унесè у кўћу, да није глáдна . . . Њòј дáду и нáконче, дèте од гòдину дáна, ка-тèдне да сйђе с кола. Ондак òни дáју дèте, òна га подйже увис и лўби га. А свèкар је вáм чèка да је скйне с кола. Òна њèму дá дáр, кошўљу, штá йма, свèкру мèте на рáме и он је скйне с кола . . . Сáд је овò бòље. А прè òна ка-дòђе, мòра да изўва свèкра. Ако је старйја свèкрва, и њў и дèвера изўва и обўћу намèшта, сўче. Ранйје бйли опáнци, па тò искаљају се — зймско дòбо. Òна јáдна тò трља јўтри, намèшта чйјè којè. Вèчи, кат свèкар òде да спáва, òна мòра д-йде да га пòкрије и пољўби га ў-руку. И òна јáдна дйгне се сабáјле сáма, дйгне се, да не би се ко дйго прè њè. Мўка бйла. Доведў га па пòсле мўчу га.

Копáли смо лије онè, мй зовèмо лије. Окорáчиш и кòпаш зèмљу, кòпаш вакò на бèден и ондак тò мотйком усйтниш и онòм грабўљом пограбулáш и забáдаш. Позабáдамо тáко и такò сйјемо . . . Повадимо га и оплетèмо у вèнац, у вèнац оплетèмо ко кйку, вакò. Оплетèмо и ондак у магáзу преко мòтке и такò тò.

Кўће су се правиле већинòм о-дрвèта, од блáта. Па, èто, није бйло цйгле ко-сáд и није се знáло да се печè, него удáру ковáнице, вакò, и напўну тè ковáнице блáтом. И пòсле тò замáжу и окрèчу и такò се правило како јá знáм. А није се дрўкче, није се тò имáло цйгле онда, није се тò знáло да се прави. Мòжда је и бйло, ал бйла скупоћа. Мòже бйти да је бйло . . . Чатмáра кўћа — и тò је йсто такò. Тò сечў дрво, такò тáнко истèшу и онда уплèћу, уплèћу и тò пò-замáжу блáтом и тò се зовè чатмáра кўћа.

Прè је бйло вáтриште. Вакò йсто тў стòјй вráта, вáтриште и тўненака ручáвају, вечерáвају, а тáмо сòбе, зèмља. Није тò бйло пáтос, није тò бйло ништа, но зèмља и кревèти овй старинскй, кáко ћу ти кáзати, о-дáсака. Није ко-сáде што ймá. Донесў дрво дебèло такò и налòжу вáтру и јòш мáло дрўги грања и тò тў седў. Вèчи вèчèрају и вáру млèко, а пòсле по сòбама спáвају . . . Прèће дèбље и тò дрво òни постáкну вèчи и запрèћу у-нај пèпео и сўтра дáн наћу вáтру. Мòја бáба, òна кáже — није тèла д-упáли машину по недèљу дáна, чўва вáтру, чувáла. Òна њў запрèће и òна не горй, сáмо стојй, сйја накò унўтра, а не горй.

Па èто, сйјемо рáсад. На прймер ко-јá сáт, посйјемо рáсад па пòсле кад удáри кйша ў-лето Вйдов дáн, Петрòв дáн, тò су тй у јўну мèсецу. Тў се избраздичá и посáдимо садáлком. Залйвамо нèколико дáна; док се он прйми — запрашимо. Он родй пòсле: вакè главйце. Зими сечèш, мèтеш у кáце. С јèсени вакò сечè се и мèтеш у кáце, сáд на прймер овòга мèсеца прошлòга. Имáш купўса и за прòдају и за — кáко ко рáди . . . Тò сечў па у кáцу òпет набйјају. Исèчемо сйтно, сйтно, ко дувáн и ондак у шèрпу мèтемо мáсти и тò испржимо.

Зна̄м и ка-су-и па̄рили. Угр̄ију водѣ па оп̄ару. Ђндак скӣну дл̄аку, тндак обѣсу. Ш̄уру рѣдом, сл̄анину скӣну па п̄слекан плѣхке па рѣбра, па то свѣ вѣшају та̄м у згра̄ду и с̄утра дан то троп̄ају. Тропа̄ју сик̄йром и у корита, те то сто̄ји нѣколико дана да се ус̄бли; сол̄у рѣдом. Ђндак то сто̄ји и тндак у с̄ушницу и с̄ушиш, то мл̄дго лѣпо. Са̄д у замрзив̄аче, а ранӣје је б̄дље б̄ило, да зна̄ш! Са̄мо, шта̄-ћеш, така̄ је мо̄да, што ка̄жу. Ранӣје мо̄ј мӯж и ја, ба̄ш смо јутрос пр̄ич̄али, ос̄ушимо, по двѣ свӣње зак̄љемо. Пун она̄ј котоба̄н што зове̄мо сув̄бга мѣса и она̄ј рѣбара и тнога ѣавола, н̄дгица и то обѣсимо, цѣлу з̄иму има̄мо. Јутри дор̄учак с̄уво мѣсо, сланӣна. Са̄-смо же̄љни сланӣнѣ. Не̄ће се тр̄удимо да с̄ушимо нег̄ а̄д у замрзив̄ач. Пс̄ӯјем ја, ал не вре̄ди . . . Обр̄ежемо, онѣ кайше скӣнемо вако па тндак р̄ежемо, р̄ежу па у ка̄зан у вур̄уну, мѣтеш у ка̄зан и к̄у-ваш. Оно се от̄пи ма̄с. Чвар̄ци исплива̄ју на вр̄у, т̄и п̄сле он̄у ма̄с оцѣдиш у канте . . .

Од гла̄ве најбоље и од н̄дгица она̄ј. Ск̄увамо, мѣтеш; цѣо дан тне се к̄увају и вѣчи р̄азлӣјеш. Вѣчи ољ̄уштиш бѣлого л̄ука па самѣлеш и помѣшаш тӯнек и мѣсо оч̄имкаш од она̄ј кост̄ију. Гла̄ва се то мѣте ка-се к̄ува цѣла свӣнск̄а, ка̄ко к̄о тће. И ми то оч̄имкамо и тндак у с̄удове р̄азлӣјемо и шик̄тӣје т̄у су. Вѣчи с̄унеш, јутри лѣпе за јѣло.

Има̄ли смо лампе. К̄о нӣје има̄о, тн ѣмо жӣжу. Мѣте ма̄ло ма̄сти у он̄у жӣжу. М̄ѡја ма̄јка на тим плѣла. Мѣте ма̄ло ма̄сти у нѣку конзѣр-вицу и жӣжа! Мѣте о-тежинѣ вит̄иљ, начини вит̄иљ о-тежинѣ. Ми смо п̄сле има̄ли лампе, вак̄о обѣсимо о д̄увар.

Зорка Радовић (родом од Крсмановића, из Марковца, неписмена, 75 год.). Снимљено 4. децембра 1981. године.

Да ти ка̄жем и ов̄о. Има̄ли смо — вез̄ивали смо — ӯже, плѣли од жӣта и у крст̄ине, тр̄ине-сно̄па у крст̄ину. И п̄сле дѣнули у ка̄мару и д̄ѡе вр̄ш̄алица и вр̄ли . . . Ја то нӣсам глѣдала. Ова̄ј Здра̄вко — д-ѡдеш — Крсмановић, то ће његова ма̄јка да ти испрӣча та̄чно. Она је, Ст̄ана би ти испрӣчала, има̄ осамдесѣт го̄дина, више — деведесѣт. Она би ти свѣ та̄чно испрӣчала. Она је вр̄ла са говѣдима, с ко̄њима, а ми нӣсмо.

Било ста̄ро ог̄њаште и т̄у вер̄иге. Те су вер̄иге исплетѣне од ов̄бга — ка̄ко се ка̄же — гв̄ѡжја. И т̄у смо ва̄рили млѣко; бакра̄ч ока̄чимо о те вѣриге. И ѣмала је пре̄цуља, нал̄ѡжу ва̄тру па мѣту по двѣ цре̄пуље па мѣту про̄ју у цре̄пуље јел сам̄ун, па ѡзг̄о кука̄чом ж̄агре, ж̄агре па намѣтају пѣпо озг̄о он̄га вр̄ӯћег пѣпела и испеч̄у . . .

М̄мак тде на ва̄шер и вӣди дево̄јку и повѣде к̄до и зовѣ је д-ѡигра д̄ѡ-њѣга. И њѣг̄ѡви тду и помѣну; дево̄јку не зна̄, ни к̄о је. И п̄се ид̄у на глѣда̄ње. В̄оду м̄мака ко-дево̄јачке к̄уће, те вӣди. Ако је се свӣди м̄мак или њѣму дево̄јка, п̄сле тду те урѣду. тду њѣг̄ѡви родите̄љи те помѣну дево̄јку. тду три чет̄ири: ттац, стр̄иц, к̄о ли је, помѣну па тндак д̄ѡју тни да глѣда̄ју к̄ућу па урѣду па п̄сле пра̄ву прошѣвину, па св̄ад-

бу . . . Имāju послушници. Некад у фијакеру млада, а кад је зима — у соницама. Мету је вал, обуку је старинско, знаш како је било: бунде, либаде.

Покладавали смо, имало је Велики пџс, па Пџтрџв пџс, па Госпџђин пџс, па Божјићни пџс. Па како смо? Вџчи спрџмимо вџчеру и заколџемо пџле и гиба̀ницу и шта̀ трџба јџш. Спрџму жџне пџле и бџла лџка џзмено и тџ ниџко нџде више док не изаџе пџс, не мрси. Рџбамо сџдове свџ пџпелом. Пземо пџпела, орибамо сџдове, свџ тџ орибамо и оставимо сџд на свџје место. Тџ не дај, Бџже, да је се пџсле мрсило. Идџмо пџсле цркви те се мо̀лимо Бџгу и прила̀зимо рџдом пџпу и ка̀жемо како се зџвџмо. И пџп нам да̀ ма̀ло вѝнца и ма̀ло лџба, на̀воре . . .

Учи Божјића донџсу сла̀ме. Жџне, дџца иду за-нџм сла̀мом па чинџ: „пџју-пџју-пџју.” Скџпе се и тџ сла̀му мету на-земљу (тџ бџла зџмља). И тџ — ца̀к озџо, на тџ — сланик. Сџднемо тџнака, сџдну, метну гиба̀ницу, пасџља и сви вџчџрају. Ё, сџтра дан доџе пола̀жоник те нас пола̀зи. Кокџрузом гаџамо га и вџчи гаџамо и сџтра дан и дарџвамо пола̀жоника . . . Он ка̀же: „Крџсто-се рџди”, а ми њџму: „Ва̀истину се рџди”. И он пџсле сџдне, тџ са на̀ма те дорџчуџе.

Јавџрка Крсмано̀вић, 71 год. Снимљено 21. новембра 1981. године.

ВРБИЦА

Сџћам се вр̀ло дџбро, са̀мо сам до̀ста забџравила и што ни́сам забџравила нџ-могу да се сџтим ко̀јџ су го̀дине биле. Сџћам се онај рат кад је биџо свџски. Са Шва̀бама ра̀товано и ра̀товано са Бџгарима и са Турџцима. Пџсле ма̀ло прџшло па је се џпет заратило. Отац ми биџо у Ау̀стрији чџетири го̀дине зарџбљен. Ја и ма̀јка биле смо са̀ме кот-куџе. Бра̀та сам јџднога имала. Он је биџо тџшко болесан то̀лике го̀дине. Пџсле је ма̀ло прџздравиџо. Пзџли су га на ма̀јдан Венча̀ц за блага̀јника и ја сам се гр̀дно на̀мучила док сам ра̀дила. Имало је дџвет џктџра зџмљџ: с ма̀јком ра̀дила. Ё, пџсле, кад су џни наишли и тџ су ослобџдили, ма̀ло нам је било друкчиџе, ал са̀мо касно. Кад је се заратило, изишло је на два бр̀да по чџвек и виџе: „Ёј, спрџмајте се, мобилиза̀ција”. Док се свџни — свџ нек ти је на но̀гама, свџ. Оно пџца цџо крај: јџдно та̀мо, јџдан та̀мо, јџдан та̀мо, на трѝ стране трѝ чџека виџу. И џви се поспрџмаше џџди и џдоше, џстасмо са̀мо ми дџца са ма̀јкама. Е ка-су дошли Шва̀бе, џни су пџчџли да ку̀пе дџвџјке, дџвџјчиџе и свџ та̀ко по сџлу. А мо̀ја јџдна сна̀ја имала ма̀ло дџте, дџвџје било јџдно за-другим. Она џзела џно ма̀њџ, а мџне дала као џно вѐћџ, да дрџим дџте, да нџ-би ме џдвели. А џни велџу: „А (пџпа по џбразу прџстима и ка̀же) ниџе мо̀је дџте него џнџ дџте. Ајде ти, ма̀ла, с на̀ма”. Ја џкупи да вриштим и џпет џватим за дџте и метем у крѝла и џни нџкако изиџоше и џдоше . . . Ё, кад је тџло скџро да се ослобџди, џни су рџкли: „Иза̀зните свѝ на-пџт, износите шта̀ имате”. Наше ма̀јке џзнџле млџко у кар̀лицама. Изнеле свџ што̀ је имало лџпше и лџпше на-пџт.

Оно идѹ коњаници од Венчаца одозгб и ми бацамо цвѣће на њи, гађамо и цвѣћом, као ослободили нас. Од Венчаца, од Венчаца, на коњима свѣ, али свѣ узимају оно што и [м] ми дамо. Пију млѣко, љзму карлицу па нагну, па пију млѣко па се здраве, па се љубе. — Дѡшла наѡа слобѡда — вичу — дѡшла наѡа слобѡда. Ё, пѡсле је маѡло бѡло па је ѡпет укнуро. Шта је бѡло, маѡло је бѡло сасвѡм. Ја сам се већ и љдала бѡла, ѡтишла сам насамо. Брат ми каже да нема пара да да, а бес пара не-може лако да се љда. Отац бѡлесан, пропѡ јѡш у рѡпсту. Стар и ѡслабијо, нѡге га бѡле љдале, мајка не-може ни ѡна ништа. Ја гурнем и ѡђем ѡвде сама са мѡжом тим мѡјим, Драгославом. Бѡло нам је дѡбро. Намучили смо се, поделѡли смо се. Само, бѡло-и-је дваес и ѡсам љ-кући ка-сам дѡшла, па су начинили јѡдну кѡћу у Мисачи и ово рѡсто поградили вѡдѣ, поделѡли се, а ми смо ѡстали као бес кѡће. Мѡј чѡек најмлађи бѡјо. У ствѡри, ѡн је трѣбо да бѡдне најстарѡ — ѡтац њѣгѡв — али и ѡн ѡспѡ најмлађи ѡт стрѡичѡва. И њѣму да начине кѡћу и прѡварише нас. Ја бѡла свѣга два мѣсеца за-њѡм, ѡн ѡдѣ љ-војску, две гѡдине. Ја ѡстанѣм са свѣкровом сама, мѡчила се. Дѡдуше, давали су ми мѡји, помагали, давали ми стѡке, давали ми кѡпус вако љ-јесен, жѡто кад ѡвршѡ, пѡсе(к)-кад закољѡ. Свѣ су ми давали, тѡ што су ме издржавали. Видѡ да нема ѡ-чѣга. На шѣз дѣлова се поделѡло. Па доделѡ ми свѣкар (тај најстарѡ) дѡдели ми кѡла и вѡлове, пошто ће да правѡмо ми кѡћу. А њѣгѡв сѡн пѡсле љзе вѡлове да вѡче дрва пошто ја не-могу да љдѣм никуд сама, чѡвек ми је у војсци. Нарѡнијо дѡле дѣтелином и ѡн црко, вѡ, до варѡши дѡл кад је бѡјо. И тако мѡчили се, мѡчили ко Крѡстос. Дѡо ми ѡтац машинѡу те сам шѡла на машинѡу. Чѣтири пѣт сѣла су дѡнѡсили мѣне те сам шѡла и зарѡдим те кѡпим и кѡла и вѡла. Кѡд-мене дѡнѡсили да шѡјем, шѡла сам лѣпо на машинѡу. Дѡнѡсили из Арѡнђелѡвца те шѡла и капѡте Вѡкасѡвцима, Трѣшњѡвици, ѡвде Врбици. Није љмала шнајдѣрка ѡнда никака, а сѡд свѡка кућа љма машинѡу. И намучѡмо се. Озидаше нако ѡртакки, како су рѣкли, до пѡла кѡће, а кад бѡ ѡт пѡла, каже, велѡ — не-може више. Свако трѣба да кѡћи свѡју кѡћу, нека кѡћи како зна. Ѣндар ми шта-њемо, кѡ-њемо, мѡчили се сами, мѡчили како знамо. Ѣтац ми нешто дѡо стѡке, ја ѡну стѡку испрѡдајем. Дѡо ми крмачу бѡјо и прѡсад, дѡо ми пѣт ѡваца и пѣт љагњади. Ја ѡно испрѡдајем, те ш-чѡвѣком (!) пѡкријем кѡћу. И љзмажемо јѡдно ѡделѣње и тѡ стѡновали две гѡдине, док смо пѡсле ѡно рѡсто љзмазали. И не-до Бѡг више да се вратим ни на-тѡ младѡс, ни на наку мѡку. Али само бѡло је слобѡда, није бѡло ко што је ѡво сѡд ѡвога рѡта бѡло, него мѡгли смо свѡд да идѣмо. И није бѡло тѣ скупѡћѣ. Одевали се, мајка мѣте на рѡзбој две сѡкње, љзатке. Тѡ је две гѡдине. Нѣшто маѡло на-ноге дѡле. Ако ништа, прѡврше неку лѣтѡу па љдаре два каиша па напраѡе нануле. Идѣш у нанулама. Ако ѡеш бѡље маѡло да се ѡбѡчеш, љди у сѣло па тражи ѡпанке, каише, нема.

Тѡ тако, ткало се ѡ-тежинѣ и ѡд вѡне. Радила се, сѡјала тежина ѡнда, па се љдари ѡнова. Ѣд вѡне се љдари пѡтка и тако се тѡ ѡблѡчи и нѡси. Нѣко јѡдну бѡју, неко ко је мѡгутѡи ѡн две-три бѡјѣ ѡбоји па ткѣ. Тако смо . . . у ѡрајѡвини, у ѡрајѡвој љѡски ѡној што се ѡљѡшти,

затō што нас није коштало ништа. Нè-треба ни галица, нè-треба ни бџа него укувај оне лљске па ћушни ђно, те се скљва и дђе браон, фино.

Бйјо јечам, нѐко је сйјо нѐку кафу. Соја, како ли се звала, нè-знам ни-ја. А нѐко је пржи у плѐку, а нѐко је имђ, како да кажем, пржуљице нѐке, куповале се такђ, па се испржи, па стљпа се начини дрвенā и тљ-чак, па се у ђним стљче, истљче, па се љзме сйто па се прђсије. Првом се прђсије на мāло рѐђе, па пђсле љзмѐ-се чѐшће да бљдне ситнија кафа и такђ смо пили кафу . . . Кажем ти: пржили, кђ нѐма ону пржуљу ђн мѐте у плѐк па мѐте на жār па мѐша, оно нѐчим мѐша, оно прѐка се, кока се, кокаш, кокаш, а нѐко већинђм имђ пржуљу. Нѐка пржуља па се мѐте на-ватру, па се окреће онђ, пржй-се, пржи. Кад замириши, каже: гђтова кафа . . . Нйсмо пили чѐсто. Ка-сам ја дђшла још вāмо, мђја мājка украде мāло тāмо кђт-куће кафѐ, мāло шѐћера, па спрѐми мђјђ свѐкрови воде: „Љвѐ прији, нек начини макар трй кафѐ”. Кафѐ праве — тђ је бйло од слāве до слāве да се кљпи мāло ако се дѐ нађе праве кафѐ . . .

с Рāзвију се кђре, йсто кђре ко-ве сад што се кљпују, на прймер, оāмо мāло јāче. Рāзвију се нѐком оклāгијом па се ђсљше. По пѐ-шѐс чни кђра се рāзвије, а вāмо се мāлко грљде — ако се ймā, ако нѐма, мѐте рйнија кājмакā и рāзбије пѐ-шес јājā и мѐте двѐ-трй кашике мāсти па таѐд [или се мѐте мāло сйра] па рѐд оне кђре, па се пђмаже са оним сас-двђом што је састāлено па такђ ђпет, па кад бљдне на вљу, ђно се љзме ā-три јājета па се рāзбије и мѐтѐ-се да бљдне жљће, да бљдне лѐпша. Бђље да се испѐчѐ и мāло се пђкваси мāшћом и тђ је права шумāђин-ска гибаница. Лѐпшā-је бйла млђго кад је се пѐкла у црѐпуљи него сад кад се пѐче љ-шпорету. Јѐднђм сам ја и мђј чђек ђтишли, ймāмо тѐткљ, бйли кђ-тетка Нђвке у Вљкасђвцима о Спāсовдāну. ђна није да је бйла мāла, него кђ-миљѐ. Бйла пљна тѐпсија. Више от кйла мѐтула кājмака, дѐсет комāта јājа. А љгријала на вāтришту, љгријала црѐпуљу, а пђтури одђзђ мāло жāра под ону тѐпсију, па кад бй онā црѐгула вљћа, ђна љзе па пђклопи одђзгђ. Кад ђно пђче на ону рљпу на — д-йстиче мās нāвише — кђлко је тђ бйло! Јāђ, кад је скинула, Бђг и дљша, да ништа на свѐту није бйло слāђе и лѐпше. Нйшта на свѐту! Кāко печѐње, кākй вљг! Свљ-се јѐдначито йспекла па се начинила бђље него бљрѐк, бђље. Тђ смо прйчали пђсле — свљд! ђвде кђд-нās мѐте у шпђрет па-но покйпи, ђнда покйпи пђ-шпорету. Мйрише, искйпило, изђрело, а ђно — јђк. ђно је рāвномѐрно свѐ одјѐднђм се йспекло, јѐдначито свѐ. Кāj-мак је йзвadiјо. Кājмак је мāsан, мѐтула дђста кājмака.

Бѐжи, каже, од некршѐњāка . . . Па, није кршѐн љ-цркви . . . Бйло је нāјпре кат се рђди дѐте, јā сам йшла тāмо кад сам бйла код овй мђјй нѐколко дѐцѐ, йшла кот пђпа те тражила вђдицу. Да дā вђдицу и да дā йме. И дā ђн йме. И дђћем кљћи и сā-гђм вђдицом се кљпа дѐте за чѐтерез дāнā. Љ, кад бљдне чѐтерез дāнā, ђнда-се пйта кђ је бйјо кљм. Траже да га крстѐ. Зђвѐ-се кљм, пђшљѐ-се јāбука и пāра у јāбуки да дђје кљм цркви да крстй дѐте. Спрѐми се кљму дār, бђшчалук, штā кђ ймā да дā и ђн нђси гђло дѐте око онога астāла и пђп крстй га. И дā

му — ђва млада што је њено дете — да му бѡшчалук и ѡстане дете кршћено. А саде нити траже тѡ зламѣње от пѡпа за тѹ водицу нити га нѡсе цркви да га крстѣ. И каже: на некршћѣњака, каже, свѣ идѣ, свѣ идѣ, свѣака. Нѣ-знам, нагазило, нѣ-знам ђвѡ, нѣ-знам ђнѡ, свѣ тѡ. Трѣба дете да крстѣ-се и да се ѹведе у рѣд народа. Јел ђно је кѡ-гѡд д-иде док се гѡд не крстѣ. Такѡ је вѣра била. Нѣ-знам сѡт кака-је. Мѡжда је се измењила и вѣра, штѡ ја знам.

Славка Гавриловић, 1903. год., рођена „у Бањи“, четири разреда осн. школе. Снимљено 19. новембра 1981. год.

КОПЉАРЕ

Да ти причам како смо радили, како смо тежину сјјали? Оберѣмо по стѡ рѹчица па трли, па прѣди, па цѣлѹ нѡћ сѣди. Па опрѣдемо по ѡршѣн-двѡ прѣко-ноћи. Нѣмаш кад ѹ-дан . . . Изрѣља-се, пѡре-се, сѣчѣш лију, сѣтниш, ѹситниш, ѹситниш под мѡтику па направѣмо кѡ ђвѡ вакѡ кѹћа. Тѡ је јѣдна лија конопѡља. И тѡ под мѡтику пѡсијѣмо, под мѡтику баѣймо сѣме. Са тежине сѣме скидамо, са рѹчице трљамо и тежину ѡставѣмо на-страну, ѹкисѣймо. Сѡд је ђвѡ свѣ бѣсно. Нѣко нѣ-ради ништа. Нѣко нѣ-ради нити тежине ѣмѡ. Ама волѣкѣ кончић сѡд нѣко. Ја сам ѣмала по волѣкѡ клѹвче бѣле ѹкуване тежине, за крпљѣње. Закрпѣш штѡ ѡѣш. И ђнда ѹкрпим, а сѡд нѣмам ништа. Сѡд сѡмо калемче, двѡ-трѣ дана и гѡтѡво, ђно се ѣскидало . . . А ѹклопѣмо те се ђно угѡрѣ они — гѡренака ѣубѣрке, сѣме ѣстрљамо. Орежѣмо, ѡјд ѹ-воду баѣймо те се ѣкисѣли. Пѡсле трли, ѣстрлѣмо, ѹрѣдимо и прѣдѣмо. Угрѣбѣнамо је на грѣбене и прѣдѣмо. Свѡ ѹста однѣсѣш — кѡ ѣмѡ мѡгѡ. Ја сам прѣла по двѡ'ес аршѣна — дѹгове, за-паре. За кѡлико? За дѣнар-двѡ. Ја сам шѣстѡро дѣцѣ одѣвала и обѹвала. Нѣко ми нѣје нѣкаке пѡмоћи слаѡ. И саде штѡ му нѣ-дадоше макар пѣдѣсѣт ѣљада што је рѡтово, да ѣмѡмо кадѡгѡ дѣнар, но ништа. Пѣд гѡдѣна рѡбово тѡмо и завѣјо нѡге кожувима и ништа га нѣко нѣје ни рачѹњѡ . . . Сѣнови нас ѡставише, ђвѡј се ѡдѣли, ђнѡј ѡде у вѡрош, наз двѡје ѡставише. По пѣтнѣз дана нѣ-дѡђе нѣко . . . Овѡј се јѣдан одѣлијо, ради по сѣлу, јѣдан у Вранѣјској, нѣће ни да дѡђе, нѣ трѡјицу ѣмѡ.

Ткѣмо на рѡзбој. Оснуѣмо на снѡву, па ђндак навијѣмо, па пѡсле ткѣ. Прѡтѹрај, прѡтѹрај, ткѣ . . . ѹкувамо тежину, тежину ѹкувамо у бакрачу. Дѡбро завијѣмо у пѣпѣо и тѡ ѹкувамо. Помѡтамо и ткѣмо платно. Сѡд нѣко тѡ платно нѣ-би ни нѡси'о, нѣко. А ђвѡ су наши лѹди нѡсили; мѡј свѣкар нѡсијо дѡвде кошуљу, мѡј свѣкар, кѡ-гѡђ жѣне сѹкњѣ. Такѡ су дугѡчко и такѡ су нѡсили кошуље, нѣје ѣмало панталѡнѡ, Слабо и зѣми, акамоли лѣти. Какѣ црни лѣти! ђвѡ сѡденака живѣ. свѣ из вѡроши.

На трактор се сјао кукџруз. Пџорџто измрзло — кџ пџоре раније, кџ пџоре па џвати кџшу. Пџоре, пџвлџчи, пџсијемо рџкама, мџтикамџа. А џвџ сџд — јџк.

Зџрка Стџнишић (око 89—90 година), рођена у Кошљару („от Стџвовићи“), неписмена. Снимљено 7. децембра 1981. године.

Имали су млинови потџчаре, имали су и ватрџни ови млинови. Млџли смо и на потџчарџма, а млџли смо и у млиновима овим ватрџним. Тџ је џређџј вакџ, дијете. Тџ поред рџкџ неке, дџ вода. Па како имџ де има, тџ се рџди на џставу. Заџстави-се док се не накупи вода. Кад се напунџ водџ оно јџзеро, џн џнда пџшта. Од џтџг јџзера направи се дџле водџница да бџде под водџм тџм. И бџква мџже бити чџтири-пџт мџтара, шџс мџтара дџгачка бџква па се џна изнџтра џскопа. Изблџичи-се, направи-се шупљџна, а дџле је направљен мџли џзлаз да имџ вџћу снагу. Озгџр јџзеро џдџ у бџкву и дџл напунили и нџма кџ-дџље. Анда џни мџлко пропуште, дџдџ џдушке. Оно кад џдари, џно џдари џнај мџаз дџл џдешено — вџто. Адара вода у џнај вџто и џбрџе. Гџр камџн мџље, сџмо зџјџ. Тџ је потџчара . . . Тџ не-може да бџде на зџмљџи — дџл кџш — мџра да бџде нџт камџном. Имџ, направи-се, сџндук, мџже бити шџсет, седамдџсет сантџметара једно џ-другџг. Па у тџ шупљџну сџпаш, па дџђе прџрезџто те пџда на камџн и џнај камџн и мџље. Такџ и на ватрџним млиновима, такџ и на потџчари. Дџле џзлази брџшно, одвијџва дџл. Дџле водџничџр, џн џно брџшно прџгрџе. Кад намџље свџ, џн сџупи, пџкупи у џџкове, зџспе дрџго и такџ.

Ано је џџак нџде од зџмљџе. А бијџ је — џнџга, пџзнаје се — до џвџг гџрњег шџбера. Тџ је бџло вџтрџште. Вџт су биле џспрџчане мџтке што сам сџшијџ мџсо, водџнак. Вџд лџжџм вџтру, тџ џсџшим, за седам-осам дџна џсџшим. И такџ смо тџ проводили оно време. А и сџ-такџ џстџ: не-може дрџкчије.

Тџ је дџле мџло џкопџно, мџло џкопџно дџ ће пџћ и пџтосџто цџглџм. Тамџ стџлице, сџдиш вџче, грџјџш се око оног џгњџшта. Анда није бџло у сџби да лџжџш тџ, шпџре-да лџжџш. Поред џгњџшта грџјџш се тџ. И дџџа су тџ пџдизџна. Да прџстиш, кад рџди жџна дџте, џна мџра да одлџжџ бџбине. Аџј није бџло кџ-вџ-сџд: у крџвет, па спџваш тџ. Тџ рџдиш дџте, тџ порџд-ватре.

Авџ је чџтмара. Чџтмара је џна, нџма цџгла тџне. Тџ џдарџ-сџ оне колџнике и џплећџ-се. И тџ џдариш блџто и с џнџ и с џвџ стране и ово блџто спџј једно з дрџгим и тџ пџсле оно закрџчиш. Авџ је тџплије пџно од зџдаре. Авде тџпло сџд, мџло вџтре и — тџпло. А зџдара је дрџго, зџдара — равнџ свџ, бџтџн. Адарамо гвџжџе, сџд џвџ, сџд што се рџди. Анџ, мџј џнук рџди, чџтири спрџта сџд рџди. Трџ спрџта диго и пџт-крџвље џзгџр на чџтири спрџта. Не-може да чџје кад га вџчем. Велике пџре, мџго кџшта, а џн сџм рџди, не-шџћа-џн тџ. Рџди сџм, полџжи'џ право, вџди дрџшто, плџћа сџцијџлно, шџћа пџрез на рџд. Сџд је сас-

вим, сасвим је саде за-тај посџ бѡљѣ, бѡљѣ. Прѣ дође до стана и сигурније онѡ што ради. Ова кѡћа нѣ-може да се прѣтури. А ѣто, код нас, знаш — тѡ није далеко о-тебе — кад је бијо сад ѓвѡ зѣмљотрѣс, кѡлико је тѡна живитѣља пропало и штѡ је дѡмова ѣскршено, ѣзломљено.

Александар-Лѣко Станишић, рођ. 1893. год.;
четири разреда осн. школе. Снимљено 7. де-
цембра 1981. године.

БУКОВИК

Тѡ је брусару, оно што кѡсе косѡчи, па нѡсе онѡ што си ме пиѡто — ону брусару. ѓвде и нѡсе онај брус. Ёдѣ и кѡси и ѓштри кѡсу рѣдом на тѡ брусару, на тај брус, на брус от кѡсѣ. А брусару се прѡви од вѡлѡва, от крава, рѡгѡва ѓниг, од они рѡгѡва; вѡ ил крава, кад закоље вѡла ил нѣшто. ѓна брусару што нѡси ѓвде, а турѡ брус тамо — онѡ је брусару се зѡвѣ, што мѣте онај брус ѡ-њѡ.

ѓберѣмо га у ѡиви — кѡпус — де смо посѡjali, ѓберѣмо га и ѓчи-стѡмо га. Дѡгнамо кѡћи, оно лишѣ ѓчистѡмо и дајемо стѡци лис, а кѡпус ѓчистѡмо лѣпо, кѡко трѣба да се мѣте у кацу и мѣтемо и јѣдну каѡицу кѡпус и налијемо вѡдѡм и посѡлимо дѡбро и тѡ пѡсле стѡји такѡ и ѡкисели се, тај кѡпус. Прѣтиснѣмо га, ѡкисели-се и пѡс кад биѣ кѡ-сеѡ, вѡдѡмо, кѡвамо. На прѣмер, закѡљемо убѡјницу, мѣшамо мѣсо и кѡпус и кѡвамо. Такѡ јѣдѣмо, такѡ раѡимо с кѡпусом... Мѣса кад ѡма дѡста, самѣљемо оно мѣсо и ѡзмѣмо кѡпуса па онај кѡсеѡ кѡпус и стѡвијемо у лис онај сѡвијемо сѡрму и пилава кад ѓћемо у оно мѣсо да стѡвијемо маѡ пириѡча, стѡвијемо и сѡставимо сѡрму и стѡвијемо тамо да се кѡва... Тѡ ти је пиѡав или пириѡча, нѣко зѡвѣ пириѡча, нѣко зѡвѣ пиѡав.

Кајсије кѡ ѡма: мѡже рѡдѣ кад рѡдѣ, кад не рѡдѣ, ѓнда нѣма ништа. Јѡбуке, крушке кѡ ѡма дѡста, тѡ родѡва. Слабо ми ѡмамо. ѡмамо нѣке маѡ озѡмаке, крушке, као зимске оне крушке тврѣдѣ, али слабо су ѓвѣ гѡдине рѡдиле. Пѡнека-је бѡла крушка, слабо рѡдиле. Нѣшто ѡмѡне и ѡ-пролеће нѣко време, ваѡаде, штѡ ја знам; онај цвѣт ѓбије. Слабо су родѡвале. Кајсије кѡ је ѡмѡ, ѓне рѡдѣ нѣкад, нѣкад јѡк. ѡмѡш мѡшмуле, нѣки рѡђѡци наши ѡмали су мѡшмуле. Рѡдиле им, такѡ лѣпо бѡле рѡдиле. Оне дођу — маѡ мѡшмулице, наѡко лѣпе, угниѡле; лѣпе, није лѡше тѡ. Угниѡле, угниѡле пѡсле пошто и ѓбереш, ѓне гниѡлѣ и јѣдѣ-се. Лѣпе, нису лѡше, а рѡдѡ на дрѡвету, кѡ-кајсије кад рѡдѣ, рѡдѡ и ѓно такѡ... Рѡдѡ-вају ове црвѣѡаче, тѡ већѡном, црвѣѡаче ѓвѣ што се зѡвѡ, и маѡѡрке. Тѡ кад рѡдѣ шѡйѡве, тѡ ѡма дѡста, на прѣмер. Кѡ ѡма вѡтѡѡаке, кѡ ѡма ваѡко вѡтѡѡака дѡста оно рѡдѡ и кад рѡдѡ нѣке гѡдине — рѡдѡ дѡбро и пѣчѣ-се раѡија кѡд-нас ст црвѣѡача, од маѡѡрки. Кѡ ѡма дѡста вѡтѡѡака, ѓн ѡма и дѡста — кад рѡдѡ. Кад не рѡдѡ — нѣма. ѡма кѡ ѡма дѡста дрѡѡта... Ми смо ѡмали по винограду двѣ-три брѣскѣ, али сѡ-се нѣшто ѡсушише, нѣма више брѣсѡка.

Ранимо убјјаницу кукурузом јал јармџм. Ујјармимо кукуруз, или ђвас и пшеницу и ранимо са тџм. И кад бџде гџтово, убјјаница угђјена, ми кџљемо ђндак. Кџљу лџди. На прџмер, џзме нџж и кџље убјјаницу. Не џбџја, тџ џма нџгде убџјају, али ми не џбџјамџ, него закџљџ-је. Закџљу убјјаницу и пџсле ђшуре ђнџ. Ако ђнџ да дџру, ђни дџру, а кџ нџнџ да дџре, ђн у вџду врџћу ђпари ђнџ па очџпа-се ђнџ, кџчет. И, овџј, пџсенџка џзму и ђчисту лџпо лџди ђнџ и ђперу и пџсле џде на кџише онџ, знџте. Сџчу на нџ кџише, мџс сџчу и слџжу тџмо у оне кџише од мџсти. И џсто тџкџ мџсо изџде и тџ и слџжу у јџдно кџрито и пџсоле и бџде тџ јџдно пџ-дџна, шџс, тџкџ у тџм кџриту стџјџ свџ. И пџсле, овџј, џзму и извџшају у кџћницу јџдну у кџџј се сџши тџ пџстрма. Извџшају на жџце ђнџ свџ, џзвџшају тџмо и тџ сџше. Лџжџ вџтру и сџше, и сџше, сџвџ мџсо се зџвџ. Пџсле исџшена и слџнина, и мџсо, и свџ. И тџкџ џреде и тџкџ свџ. А ђнџ шџо је за мџс ђни џстопе тџмо. Тџпџ: у кџзан стџве ону слџнину, исџчџ и тџпџ-се. Мџша јџдан ђнџ, мушкџрац. Лџжџ вџтру и мџшају и џстопе мџс. Исџде пџс мџс и тџкџ.

Мџлица Швџбић, рођена у Буковику 1905. год. Снимљено 18. новембра 1981. године.

СТОЈНИК „ЕРСКИ“

Ако боџимо нџшто за постџљу, проврџмо вџду, мџтемо бџју. Сџнеш ђнџ, ђбџјш онџ прџћу. Бџла жџшља, дрво тџкџ се зџвџ. Тџкџ је тџ дрво зџвало се — жџшља. Кџвали смо тџ, укџвамо и ђнда тџримо те ђбџјмо црнџ . . . А орајевина? Тџ смо бџјили у ону кџру шџо кад орајџ омладу или жџле скџвамо и мџтемо. Од ђраја кад пџвадиш, џзвадиш ђрај, џмају оне жџле џјне. А ђрај кад родџ па џма, орајџ се ђчисту, ђстане она кџра од ђраја. И тџ смо рџдили.

Кџсили лџди кџсџм, кџсу па покџсе, осџши, пџкупу, пџдену у плџшиџе и пџсле извџчу. Кџса овџко дугџчка и џма свџје кџшиште, намџшњено тџкџ . . . Тџ нџсе брџс и зџвџ-се водџр: овџко јели плекџнџ јели од рџга гџвеђег, од гџвеђег рџга. И тџ тџкџ пробџшено и тџ мџту брџс и нџси за сџбом. И кад му се кџса затџпи, ђ-наџштри.

Зџрка Радисџвљевић, рођ. 1905. у Стојнику „Ерском“ (девојџчко презиме Годџровић), два разреда осн. школе. Снимљено 5. децембра 1981. године.

Мџне су пџзвали као последњџ ђдбрана младџћа. Тџ су пџзвали у октџмбру мџсецу и одџтлџ су нас крџнули унапрџд и унапрџд: Крагујевац, Краљево, Крушевац, Крушџмлија. Пџсле иза Крушџмлије дџђе Рџшка, па иза Рџшке смо прџшли у Кџсовску Мџтровицу, па из Мџтровице у Призрен. Чџкај, тџ је Приштиња, Приштиња, па пџсле Призрен,

па Јун Кула па од Јун-Куле крeнемо тaм Пешкопeја и -- позаборaвљo сам кaкo се дрyги . . . Ишo и у Дeбaр. У Дeбру смo били па у . . . Прeђeмo у Грчкy, у Грчкoј у Кoрчи, ис Кoрчe у Лeрџин, из Лeрџинa у Сoлyн. Тy сам бијo на Солyну јeднo пeтнeз дaнa па се побoдлѣм, па oдeм у Сoлyн. Oни мe yпyтe на лeчeњe у Фрaнцyскy и бијo сам тaмo, у Фрaнцyскoј, oкo двe гoдинe па сам се врaтијo вaмo на пoлoжaј. Тaмo сам бијo у Мaрсeљy и у Тулoну. Бијo сам у oним Ијeру. Тy сам бијo на лeчeњy. A пoслe, кa-сам се врaтијo, врaтијo се у Тулoн. Тy је нaшa бѣлa, кaо дeпoв се звao, прикyплѣњe нa-Србa и-свѣ стрaни држaвa. Дe је кo прeбeгo, oн је се тy прикyплe и oдaтлe су нaс пoслe слaди зa Сoлyн -- пo пoтрeби. И пoслe сам бијo на Солyну и кa-се зaвршијo тaj рaт, кoт прoбoјa фрoнтa oни oдy, a мѣ oстaнeмo -- нaс нeки брoј. Дaли нaм Aмeрикaнци бaрaкe и у тoј бaрaки oдeлo бѣлo и штoфoви, бѣлo и мyнѣијe. Тy смo чyвaли дo дeвeтнeстe гoдинe. Тo смo чyвaли, извoзили су мyнѣијy и тo oдeлo, извoзили су зa Србијy. Тy је ѣмo јeдaн нaш пoслaник, бијo тoликe гoдинe. Тo је бѣлo дa се пoдeли нa црвeни крc, aли oни су yзeли тo и прoдaвaли oвдe. Oтишли јeдaмпyт, дoтeрaли њѣмa и oвдe прoдaли па су дрyги пyт, кa-су дoши, oн прaтијo зeтa, нѣје смeo oн. И oвдe гa yвaтy и yбијy гa штo је тo прoдaвo, ликвидирaјy гa. Јa сам дoшo двaјeстe гoдинe из Фрaнцyскe. И кa-сам дoшo oвдe, јa видѣм, прѣчaјy дa је тaj yбијeн . . . Мѣ смo нoсили пyшкe. Сaмo дa изнeсeмo, тo смo прѣмили у Крушyмлији, дa изнeсeмo дa нe oстaнe oвдe Нeмцѣмa. E, пoслe грeдoм кo је бoлeсан oн прeдa дрyгѣм и тaкo тo тeрa. Нѣсу свѣ имaли тo oрyжјe, нeки слaби'и, нѣсу мoгли дa нoсe . . . Мѣ кa-смo стѣгли у Сoлyн, a oнo тoплo тaмo вeћ. Тaмo нeмa снeгa кo oвдe. A кa-тaмo мѣ ѣзaђeмo и-шaтoрa, па грѣје сyнцe па се трeбѣмo, па скѣдaј кoшyљe, па се трeбѣмo oд вaшијy, Фрaнцyзи -- eгe ти ѣдy дa нaс сликa. Мѣ мoлѣмo: „Нeмo дa нa-сликaтe тaкe, чeкaј дa oбyчeмo, пa дa сликaтe“. Aл oни јoк. Oкeјy нaкo гoлe, кaкo трeбиш oд вaшијy и тaкo тo. И мѣ пoслe кa-смo oтишли -- јa у Фрaнцyскy из бoлницe -- мaлo мѣ бoљe бѣлo. Јa oдeм у . . . нaј Бoг, a oни (зaбoрaвим кaкo се звaшe) . . . Мѣ тaмo нaђeмo oнo сликaни, кo нa тeлeвѣзoрy: ѣдe, ѣдe oнo -- Срби, трeбу се oд вaшијy -- пѣше нaслoв. И мѣ нaкo гoли прoлaзићeмo нa-нѣм, зaбoрaвијo сам кaкo се зoвe. Срби трeбу се oд вaшијy, кaжe, a oнo ѣзлaзy сликe: Срби гoли, сaмo oкрeћe . . . Пoслe дaли су нaм oдeлo нoвo и нaoрyжaли се с oрyжјoм и нa пoлoжaј кo је зa пoлoжaј. Кo нѣје, oн тaмo ѣмa -- тe сам рeкo -- oдрeђeнo нa стрaжaкa, вoдити стрaжy у oнoм. Кaо кoмoрцијe -- нeки вoдy кoњa сa oрyжјoм, тaкo тo . . . Лeжo-сам зaпaтeњe плyћa. Бијo нa лeчeњy, па пoслe из лeчeњa нa пoпрaвкy здрaвљa, па пoнoвo нa рeгрyтaцијy, па пoслe aјдe у тaj дeпo, гдe се прикyплѣјy Срби. A тy били смo, мѣслѣм, јeднo двa мeсeцa, трѣ, па пoслe пoшaљy нa пoлoжaј и тaмo прoвeo врeмe дo свe oсaмнeстe y-јeсeн . . . Нe мoгy дa ти бaш oбјaсним. Кaд је бѣлo дoшлo нaрeђeњe кa се вoди бoрбa, прoбoј дa бyдe, oндa је свѣмa у јeдaн сaт сaвeзницѣмa нaшим ѣздaтo нaрeђeњe (Фрaнцyзи, Eнглeзи и мѣ Срби) у јeдaн сaт -- пaљбa и тeрaли чeтeрeс oсaм сaти дoк нѣсу свe yништѣли, па крcнeмo yнaпрeд и oдeмo.

Тамо ка-смо ми стигли на Солун, они догнали коње, Французи, и дају нама, нашим дивизијама. А један — бесни коњи били — отме-се нашим војнику, а онај капетан љвати па приђе па му удари два шамара што је пуштијо коња. А Француз, онај пуковник, приђе па само онѐ палете његове покида, погази и каже: „Више немаш право на њи”. Ми добисмо слободу, а догле све била дисциплина па бију нас ко вола у кулусу. Отада ми ка-добисмо, ми њи сецамо: „Не-смѐте да бијете”. Можеш да причаш му шта ђеш... А приђе му па га пита:

— Штò га бијеш?

— Па, пуштијо коња.

— Коњ се две године подиже, а војник два'ез година. Немаш право да га бијеш. — Оне палете покида и погази ногама и — ај сад иди тамо у стрбј, раван ко регрут да бидеш”. Ал ови наши једу зубе и косу чупају после што не-може да нас... а ми зафркавамо....

Имало је мало леба док смо прешли у Крушумлију. Али ка-смо прешли у Крушумлију, па прѐћемо у Макѐдонију, немаш леба, ништа. А ми — ај по кућама, моли, прòси по кућама у Албанији. А онај ти да коричак коруза, онај коричак коруза ко-год наш моравац што га зовемо — вољки, није већи. Моравац, тај кокуру-ситни, а ми крцај, слађи ми... Данас није ми ништа нако слатко овде ко-не коре коруза.

Кад идемо преко Албаније, Арнаути изнесу леба да продаду нама и јабука, којешта. Дећеш ти, кад пара ти немаш, истрошијо си, мало си и одно. Па ми се сртачимо нас пе-шес, па сви шта ко шчепà от проје: ону проју, лебац, откине у-руке.

Знате л ви ту да ватра, ка-смо, ка-стигнемо негде у шуму, немаш близу кућа, ајде ту лежи. Туј заноћимо, ложимо ватру и полѐжу вако поред ватре. Један вако, један вако и тун сирòма умро, упалијо се. Умре нако поред ватре, запалила га ватра. Доватило мало дроњка и после горј цео нако и тако млого је помрло преко Албаније.

Светислав Раденковић, солунски борац,
85 година, 5 разреда осн. школе. Снимљено
5. децембра 1981. године.

Б) КАНОВАЧКА ЗОНА

РАНИЛОВИЋ

Каву нисмо ни пили. Ми пили јечменицу. Какй? Сижали и туцали јечам и пили, није била кафа куповна. Јок, браће! Туримо лонче крај ватре земљанò и скывамо кафу, није бијо шпорет, није било ништа.

Тўкли смо је у стўпи, сине. Тўчак ўземо, па у стўпи. Прўжили смо је, има́ли прўжоник, па обрћемо крај ва́тре, сине. Обрћемо, обрћемо, упрўжимо и тўримо у стўпу и с тўчком тўцамо и пијемо ка́ву. Тўримо јечма, ма́ло жита и помешамо и пијемо ка́фу...

Бõгами, сине, питају девојку: „Оћеш ли з-отõг мõмка?” И тај мõмак дође и прõсў-је. Мён су просили, да ти кажем ка́ко. Дошли мёнõ прõсили, помињали мёнõ. Дошли вёче, прõсили ме и да ме капаришу. Ја, дам ја њима по чарапе — њи четворо-пёгоро дође. Свакога пољубим ў-груди ка-дам тё чарапе. Тако је то било. Код мёнõ је тако било. Ја једна била у оца и дођу, прõсў-ме, прõсў-ме, и ја им дам по чарапе и свакога пољубим у грўди, старински́ било. Тако је то, сине, било ондак. И пõс-кад ме испрõсу, дођу, сине, за девојку. Препõстави, испрõсили ме и зарёчили ме. Идёмо на испит... Дё? Нёгде ў-цркву, идõсмо там бõшчалук, дамо мõмку бõшчалук и дођемо кўћи, није било вõ-сат ко-што вõду. И одемо те се испитамо, дамо бõшчалук и дођемо кўћи. Ё, пõска-дођу до мёнõ, да прõсу девојку, да свадбу вõду, дођу са фијакером. Биле каруце, ни́су били фијакери, За мён су дали каруце. И дођу сватови. Ми сачекамо, о́тац мõј спрёми́о доручак, ручак, и õтишли и тако. Венчали се и дошли кўћи...

Првõм иде војвõдски́ и кумõвски́, старõсваски — њи трõјица дођу у авлију, пију ракију. Они дођу првõм у авлију, сине, и пију муштўлук и ми дамо по марамче, назувице даш им и вратимо и на́траг. Ё, пõсле мõмак кад прёђе брже вам, упадне у авлију дође... Ка-дођемо от цркве (венчамо се там), идё мõмак на́прёд, оду у кўћу. Пõз девојка увиђе са валом у авлију у баца сито на-кућу и јабуку ба́ци и тако... Дадў јој проју и један самўн ў-руке и килõ вина, и два кила вина, д-унесё у кўћу, да пуне руке унесё у кўћу. Унесў лёбац и унесў килõ вина, мёту ў-руке и млада увиђе с-õтїм, пўним ў-руке у кўћу. И пõсле они прёвату у кўћи и ўзму. А ка-дође у фијакеру, она баца сито на-кућу и ба́ци јабуку прекõ-куће. Оно сито ба́ци и оду на кўћу. Тако, дадў јој лёбац и дадў јој килõ вина у рукама, да увиђе с пўним рукама у кўћу, да бидне пўна кўћа. Чекају свёкар и свёкрова и она сёдне свёкрови у крила, а они жара пот свёкрову: р-р-р, а она врисне и скõчи. Тако је то било...

На прочёвљу налõжимо ва́тру па гријемо око оног^к прочёвља. Мётемо карлицу, на́кõ, гријемо кад ва́римо млёко и сёднемо на прочёвље. Мётемо земљани́ лонац за ва́тром, кўвамо ручак, тако то... Гламње, дрвёће, вёлике гламње, оцёпимо. Препўљу мётемо на-нў ва́тру па се ўгреје, па ўземо, мётемо проју, па ўзмемо ашõв (имало онај ашови́ћ) па сёцај ону ва́тру, мёшај, мёшај, па запрёћемо проју. А сад има шпõрет, свё друго сад, нёма сад ни прочёвља, нёма ништа. А прё: гријеш се код оног^к прочёвља. Около дечи́ца — гријемо се...

О, пёсма! Кўд гõд идёш, пёва-се. Сад ни́ко, сад пёвају ра́ди'он и... Сад ни́ко не пёва. Нёш сад ни́где да чў'еш пёсму. Кад идёмо у њи́ву да ко́памо, жнёмо, ста́немо на́с трõ'е, па жётелички ви́кнемо.

Само пѹца, а сад — јок. Жњемо ми па кад ви́кнемо жетелички, по трѹе ви́кнемо. А сад нѣма, угасила се и пѣсма, угасило се свѣ. А ми ви́кнемо: „На-крај, мобо, на-кра-је девојка”. И кад биднемо прѣт-крај, ви́кнемо: ѡј-ѡј. Било је по два'ес копа́ча кат копа́мо, са-трѹе-чѣтворо у њиви. Копај сад: дѹ-дѹ-дѹ-дѹ-дѹ и --- ништа. А раније пѣсма само бруји. Сам брујила пѣсма. Кад ѡдѹ па само пѣвају по ливадама, куд год ма́к-неш, само пѹца. . .

Дрвѣнѣ кашике имали, сине. Јѣли з-дрвѣним кашикама. И земљани лонац, понесѹ рѹчак. Једна пѹнела, пѹнела једампѹт једна рѹчак па онај лонац земљани, да простиш, дијете, с оним дѹпетом шиљаѹ, п-упѹсти па рѡзбије. Само онѹ густину нам дѹнела, поврзла тѹрбом озго онај лонац. А сад јок, сѡт плекани сѹдови само се плаву на обрањници кад ѡдѹ. А раније земљани нај лонац, па ѡна пѹнела рѹчак и ѡно отпало, онѡ днѡ дѡле, ѡна дѹнела онај пасѹљ ма́ло у тѹрби густинѣ. Ма́ло-но, ма́ло смо ла́цнули и ѡјде. Раније се скѹва скрѡб за рѹчак, тарана, а сад — јок. Сѡт кољу пиле, па праву и тѹрту, па свѣ. Раније тѡ није имало, дијете. Раније: скрѡба, таранѣ, лѹковца. Урежеш, сине, ма́ло лѹка, ѡно се прѡкува, ѹзеш ма́ло прѡјиног брашна, забрчеш ма́ло, онѡ згѡтовиш, ма́ло запржиш. Ако имаш чѣм — зачиниш и тѡ ти је рѹчак, ѹжина. Вѣче ма́ло пасѹља и ништа више. Ма́ло вѣче па направу гѣбаницу за вѣчеру ка од беснила, а сад — јок. Са-тѹрту и ѹ-њиву нѡси, пиле закољу, имѡју пиле пѣчено и са-дрѹкче свѣ, сине. А раније није тѡ било. Лѣпа не-чорбуљаке, онок пасѹља незѡпрженог кад је срѣда — пѡс, нѣма да премрсиш. Сад нѣма срѣде, нѣма пѣтке. Сат-ка-гѡђ у гѡстима кад ѡдѣш да копаш. А раније није било тако, нѣма. Мѡј ѡтац бијѡ, па дође ѹ-гости мѡј ѹјак, ѡн паприкаш: војични рѣпић онѡ помѡлко. Нѣма кољеш коксш, нѣма ништа. Скѹваш ма́ло паприкашчић, а сад — јок. А ѡдѣ-ти — брже кокош кољи, ако нѣко већи — прѡсе закољеш за свѣ. Ма, бијѡ живот дрѹкчи, ћути дијете. Мѣн је мѡа мајка дѣла скрѡба. Није дѡла баба да јѣдем, само скрѡб сам јѣла и одрѡсла сам дпег. А сад, сад живѹ дѣца ка и цѡр Салѡсије. И ми живимо поре-дѣцѣ сад. Сад је живѹт, дѣца живѹ, а ми живимо поре-дѣцѣ, и ми. Ка и у поддима сад јѣмо. . .

Како градимѡ тарану? У́знем, прѡсијем брашно па ѹзнем ма́ло водѣ па по́кропимо, па мѣшамѡ, мѣшамѡ, па међу рѹкама, сине, међу прѡстима трљамо, трљамо; онѡ се тарана ма́ло надѡђе. Па проврѣмо водѹ па сѣпамѡ, ѹзмемо ѹ-руку па сѣпамѡ ма́ло таранѣ, а ва́мо кѹтлачом мѣшамѡ. И згѡтовимо тѹ тарану и зачинимо и нѡсимо ѹ-њиву те јѣдемо. А скрѡб: урежемо ма́ло лѹка мрког -- пѣради, па рѣжемо, па тѡ врѣ, врѣ. Ва́мо у чѡнак мѣтемо прѡјино брашно, збућкамо па сѹнем, сѣпам по нѡм лѡнцу и тѡ запржим и јѣдемо. Тѡ раније тако било, а сад? Сад свѣ дрѹго. Са-тѹрту праву кат копају, кад жѣѣду саде, бѣжи! Били смо жѹдни гѣбанице, жѹдна била гѣбанице да јѣдем. Није се раније имало. Само сирѣта, сине. Једно бѹре, педѣсѣт кѣла пѹно напѹнимо сирѣта и јѣдемо цѣле зѣме, задрѡбимо прѡје. Ка дођу из гостѣју и колѡч донесѹ, слађе ми било от шећѣра. Ко жѹдна сам самѹна. А сад и нѣ-знам штѡ је прѡја. И не

јџедемо проју нџкад, сџмо сџмџн. Још бџли сџмџн сџд јџедемо, нџма онџ да сџјем на сџто. Прџсијем сџд о-длџка мџло на сџто. А рџније онџ мџкиње, умџсимо оно црно, онџ мџкиње, лџпо, слџтко, кџ те пџта.

Зџгџрка Павловић, рођ. 1909, неписмена.
Снимљено 6. децембра 1981. године.

ВЕЛИКА ИВАНЧА

Предвџђала мџа брџђа. Вџкли жџто из џџиве. И јџдно вџче су стџли (вџкло-се с волџвима, с крџвама) и одјџднџм стџла говџда, нџ-да џду. Зџшто нџђе? Бџли они и тџрџли, нџђе па нџђе. Као они пџглџдну: мџчка стџј прџд-њима. И они нџсу смџли нџшта, мџл пџстајџли, нџ нестџло. Они крџнули и џтишли. Дџл је тџ џстина, дџл . . . Причџно је кџко сџдне на кџла па нџђе се скџне, па џдџ донџкле, па се скџне, па тџко. Дџ ли је тџ лџжа, дџ ли је џстина, нџ-знам. Нџсам џмџла тџ у вџду, нџсам предвџђџала. . .

Нџгде сџми, нџгде! Старџ џдџ уз девојку. Ако нџ-могу д-џдџ, мџрају да трџжу с кџм џе пџверу, вџрним да прџту, да нџ-смџ мџмак да бџде з-девојком. Мџже да џгра. Нџје се зџвџло џнда, ни се зџнџло кџ је џђен мџмак. Тџк овџко мџло, зџнџло се кџ — џзвџни ме сџд, кад је тџко пџтџње — кџ кџгџ вџлџ. Мџло је се познџвало. Бџш кџ је бџјо прџс сџвџм нџје зџнџо. Али џпџк, иако су се вџлели, не смџду сџми да стџјџ. Мџјка или сџстра или нџко у прџсуству. Ако џгра до мџмка, џдма чџм се пџсти, џде код мџјке, ко-другџрице ил код мџјке. Не смџ џна да стџј с мџмком. А сџд шџтају мџмци и девојке, кџка мџјка, кџки џтац! Шкџлује се, мџјка нџ-зна ни с кџм је нођџс ни дџнџс ни . . . Стџнује у стџну, кџ зџнџ џна нођџс кџд је стџјла. Мџјка нџ-зна, а тџ нџје смџло рџније да бџде да нџ-зна мџјка. Ако је џтишла код пџвџрнога да нођџ: код сџстрџ, код рџда вџликога, а да нођџ џно у компџилуку нџгди, тџ нџ! Девојка је мџрџла, ако џђе кџј мџмак бегџни девојку, џн џнда кџже својџм старџм (преко нџкога ако нџ-смџ џн): јџ бџ тџ девојку и тџ. Дџбро, старџ се распџта: џђџ л да је дџду за џџга или не. И тџ се увџти зџнџње. џнда, ако џђе да је дџду, џтац џде и пџмене за девојку и ка-се поздрџви, пџта пријџтеља:

— Ођџш да ми дџш твџју џџрку?

— Па, ако се мџђђи џђе.

Ако се дџца нџ-знаду — у дрџгим сџлу је — кџ џе да се глџдају. Нџсу се нџ-видли јџш, а џђе да се џзму. Ђјде да се глџдају. Одрџду дџн кџ-ђе да се глџдају мџмак и девојка. Јџсу л се бегџнили? џнџј кџже: „Јџ џђу”, џна кџже: „Јџ џђу за џџга.” Ђ, сџд, ако трџжи свџкар пџре: „Мџжеши ли тџ, пријџтељу, да дџш толико и толико?”. џн кџже: „Па, дџбро, мџја џџр је тџ заслџжџла” — дџ. Ако нџки нџ-може: „Не мџгу пџре да дџм. Девојку ти дџјем, пџре немам”. И тџ се пџгоду. Кџко се догџвору, тџко остџне. џви дџђу, глџдају кџђу, допџда л се да дџду девојку? Овај свџкар и мџмак дџду вџчеру, кџпару пџшљу, девојки дукџте и сутрџдџн зџнџли: џна је џђегова девојка. Ал џпет нџ-смџ да џдџ ш-њџм до џнџг дџна док је не одвџдџ. И кад зџрџчу кџ-ђе свџдба (нџје бџло прџшевџна

онда није било): тад и та-дoлазимо за девојку. Имало је па покуду девојку, покуду момка па то расквара. Ал то је један случај бијо. Онда уреду ка-ће свадбу. Кад оће свадбу, они сазову своју родбину, комшије, пријатеље, погоду свираче, п'ечу браве, скупљају ту и свадбу правѣ. Кад уреду пријатељи, они угвору ка-ће свадбу. Онда момак и његов отац, родитељ кога има, сазову званицу своју: пријатеље, родбину, комшије, кога оће. И рѣшу: једне недеље. Погоду свираче, овамо се спреми свадба. Ајде по девојку. Оду, девојка се спреми, момачка родбина спреми девојку (ко је старојко, шта ти му ја знам), мѣту вал и вѣнац, дођу близу кѣће.

Они имају једну мотку, мѣту па на-њу јабуку, па овѣ што дођу, пуцају. Ако потреву ону — они кажу шућур — док не обалу ону мотку, не сме-ду ўвићу у авлију. Не даду овѣ. Ал овѣ с пушкѣма — онда биле пушке, лаворвѣри — и овѣ потреву и обалу ону мотку и ајде ўлази. Оду по девојку. Овамо брат њен или комшија или :ѣт или рођак стѣне и сад извѣо девојку ис кѣће. Али не-да док му овај не-плѣти девојку. Ђ, овај п'осле извѣди пѣре и да њѣму и он њѣму да девојку. И овѣ оду, повѣдѣ девојку, оду на венчање. Они долазу кѣћи и пођани, овѣ се спремају девојачки (родбина и стари). Иду ў-пооде и ту ослану, праву свадбу до сванѣна до сутра дан, како ко мѣже . . .

Долазу игларѣце првом: по њѣ четѣри, пѣт, пѣ-шес њѣ. Оду тамо, нѣсу, прѣђу кро-свадбу, ни с ким не гѣвору. Муну се: гдѣ девојачка, млаѣачка сѣба и момачка, суну онѣ игле, плѣтење онѣ што је спремљено на-кревет, ту дѣ ће они да бѣду, и одоше кад овѣ остѣли пођани. С њѣким не гѣвору. И отуд идѣ п'осле пођани свѣ, здравѣ-се са свѣма. И, ајте, пођани, зна се њѣно мѣсто, дѣ ће да и намѣсту. Спремио је пријатељ гдѣ ће они. Они се послѣжу и вѣчерају и п'осле ўстану и млаѣа и млаѣожења прѣђу низа-сѣвру и поздраву се са свѣм родбином и пођанима. И овѣ пођани сѣ-су д'онели дѣр. Они онај дѣр даду млаѣи и момку. Они онај дѣр оставу и млаѣа мѣже п'осле да скине вал и вѣнац. Дошли пођани и ту се прѣводу, весѣлу-се.

Она се скиѣа са кола . . . Они нећеју на капију него отвору (!) дрѣго мѣсто, там дѣ ће да прѣђу. Бѣју-се чѣниѣ. И они прѣђу на дрѣгу, лѣтве откују и прѣђу на дрѣгу капију. Дођу прѣт-кућу, овамо рѣдуше (које послужу) изнѣсу сѣто млаѣи да баѣи на кѣћу. Она млаѣа баѣи сѣто на кѣћу и баѣи јабуку . . . И она се скине с кола. Скине-је дѣвер или свѣкар. Не даду вѣјводи. Трѣи вѣјвода, облѣће, али не дадѣ. Има ко чѣва. Не дадѣ вѣјводи, није повѣран, не дадѣ . . . Даду је влашу раѣије или влашу вина и она се свѣ то такѣ ўлази ў-кућу. И угѣћа млаѣа да је не довати до прага ѣлина. Биле ѣлине дугѣчке па да не додѣрне прага дѣл, каже: лѣпа п'осле сѣдове. Прекѣраѣи да не довати до прага. Прѣђе овѣм и дрѣжи ѣлину онѣ, да не довати. Овамо п'осле свѣкрви рѣшивају сѣкње, цѣпају, стѣгла јој ѣдмена ў-кућу. Пѣвају: ѣво стѣгла ми ѣдмена ў-кућу. И такѣ то . . .

Јѣ са-мојѣма шѣла ѣудѣце. Изѣткѣм, ткѣм на рѣзѣоју. Кѣпим памук па оснуѣм, па изѣткѣм и направим им ѣудѣ. Мѣтем унутра вуну па прѣшиѣм на машину — имѣла са-машину — па им обѣчем. А моје сад идѣ

у мајици доведе, идѣ гóло на̀чисто: краткѣ га̀ице, она̀ ма̀јица доведе тре-гѣрчићи. Јòј — ка̀же ова̀ј мо̀ј с̀ин, он̀ жи́ви у Младенòвицу, а са-дòшò на òдмор па ка̀же: „Ў, ма̀ма, па штò ви́чеш ј̀една̀ко“? Па ви́чеш за̀то: ја̀ сам на̀учила да га̀ у̀топ̀лим, а сад̀ања д̀еца тò нѐејеу. Об̀учи се, бр̀е, в̀е́че кад зала̀ди. Јòк, оно̀ гóло ва̀кò ид̀е. Нѐ-знам: доби́ло свра̀б, нѐ-знам: òвò, нѐ-знам — òнò. Мо̀ји н̀ису тò зна̀ли. Ал ја̀ сам н̀има òбавезно зна̀ла да мо̀ра . . . Нѐе ова̀ д̀еца доживи́ти на̀ше гòдине. Да̀ј Бòже! Нѐмају она̀ј у̀пут òни. Ја̀ тò ка̀жем, л̀у́ти се мо̀ј у̀нук: „Ў, бра̀те, па та̀кò свà д̀еца“. Ма̀ ни́е м̀ен бр̀иге за̀ св̀е. Ја̀ за̀ мо́је бр̀инем, ал нѐ вре́ди тò. Тò је про-па̀ло ста̀ро. Ал ви́диш ка̀ко тр̀еба нѐгде . . . Јòј, мо́је је носило оп̀анчи́е па потк̀ивали јекс̀ерчи́нима па под̀логе, па потк̀у̀емо оп̀анке, па нос̀имо. А мо̀ји сàт праун̀уци — нѐ-знам. И сàндале и св̀е.

Мандал̀ина—Вана Стева̀новић, 85 год., ро̀ђена
у В. Иванчи. Сним̀ено јула 1981. године.

Прекòпамо кò за ову сòбу. Прекòпам мо̀тиком, па гра̀буља̀ма изгра̀бу-ља̀м, па òнда по̀сле мо̀тиком избразд̀ича̀м. Па по нòм бразд̀ици ја̀ с̀ипам с̀еме, па дру̀гу по̀сле, ј̀едну бразд̀ича̀м, а ону ј̀едну по̀крива̀м, та̀кò р̀е-дом и пос̀ејем. Ни́кну и одра̀сту, ја̀ по̀сле за̀ђем, има̀ у два̀-ма̀ се б̀ере: ј̀едне, пр̀ве што се . . . òберем, а он̀е с̀еменице, òне òстану па се б̀еру доц-ни́је, по̀сле кад б̀уду зр̀еле: Има̀ св̀е б̀у̀ице гòрекана и тò òнда òберем т̀е б̀у̀ице. Т̀е ко̀нош̀е ич̀упа̀м и-зем̀ље па р̀ежем ко̀лко мо̀гу ва̀кò у̀-руку да у̀ватим, па ве́жем, па тò калу̀шим па тò сто́ји недељу да̀на, па по̀стане с̀еме. С̀еме òкачим нѐгде да ми́ши нѐ-на̀ђу и да тò през̀ими па у пр̀олеће по̀сле с̀ејем.

То у ба̀ру, у по̀ток, у ба̀ру кò има̀ ве́лику ба̀ру, м̀ете у ба̀ру па по̀бије ко̀ље па òзгò и́спр̀еча мо̀ткe, па наба̀ца ка̀мење и на̀прави ку̀каче. Òнда он̀е мо̀ткe пот ку̀каче [ку̀каче о-др̀вета, и́сеч̀ем ку̀каче] па по̀бијем, м̀е-тем с̀нопове ко̀нопа̀ља па по̀пр̀ечим преко òни ко̀нопа̀ља, те по̀пр̀ечим он̀е, ђа̀вола, мо̀ткe па он̀е ку̀каче за̀куца̀м у̀-зем̀љу, до̀л у̀-воду, да пр̀е-т̀егне, да не и́збију гòр да б̀иду с̀уве, него да б̀иду òпливале. И тò сто́ји недељу да̀на, пет̀и́з да̀на: ка̀ко ка̀д, ка̀ко ка̀д зр̀ене. Кад је ла̀дније, òне сто́ју ви́ше, кад је то̀плије, òне тр̀еба да сто́ју ма̀ње. А по̀сле има̀ ва̀кò. Дв̀е се дачи́це сàставу, зна̀ш, па се ма̀ло ра̀змакну, па завр̀ти́мо у ко̀лац, у ш̀љиву, у д̀уду, ма̀њ гд̀е на̀пра̀вимо тр̀љицу. Ва̀кò дв̀е дачи́це м̀етемо на ј̀едан кли́н па она̀ј кли́н за̀куца̀мо у̀-дрво та̀мо, па òнда ј̀едно оста̀вимо ва̀кò ма̀ло д̀уже, па се тò за̀ ру́ку као др̀жа̀лицу, па ва̀кò: и ло̀ми, ло̀ми, ло̀ми и: в̀у̀ка-в̀у̀ка-в̀у̀ка-в̀у̀ка, та̀кò р̀едом низ òну ру́чицу. Онò по̀здер она̀ј отпа̀дне и ми́ по̀сле онò истр̀ес̀емо, истр̀ес̀емо па на гр̀ебене ова̀кò. Има̀ зу̀пци ве́лики, во̀ли́ки зу̀пци у̀-дрво по̀бијени. Тò Ц̀игани пра̀ву. У̀-дрво по̀бијено и тò има̀ ј̀едно ва̀кò. Св̀е мо̀раш да на̀бијеш, да на̀бијеш ону̀ те́жину па по̀сле онò дру̀го òзгò по̀весмо ова̀кò. Ј̀едан м̀етем на̀-зем̀љу па м̀етем др̀во па зг̀азим ова̀кò. Зг̀азим на-но̀ др̀во òтуд и òтуд, а

грѣбени остану у средини. Па свлāчим овако пѡвесмо, тако свлāчим па пѡсле оно што свучѣм ја бацām на гѡмилу па оно пѡсле грѣбѣнам међу два грѣбена. Извлāчимо пѡсле онај влас па направимо кудѣљицу, прѣвѣжем преко среде вђном и тако прѣвѣжем на кудељу и прѣдѣм. Пѡвесмо завијем вако на кудељу. Вако ка-гѡд ѓво око рѡкѣ завијем, завијем па пѡсле заденем за-појас па ѓвамо вреѣно ѓкрећем, извлāчим ис кудеље и оно пѡстане жица тāнка, каку ѓнеш дебљину . . . Има дѡл вако се прекрѣсти, па се прѡбуши тѡ, па има јѣдан што се зѡвѣ стѡјѣљка. И ѓнда на три мѣста има вако ѓкршѣно, а дѡгачко како мѡже вако да дѡватиш рѡком гѡр, да замакнеш. ѓнда тѡ ѓкрећи, а ѓвом ѓсправим лѡтрицу јѣдну па пометām калеме, сасѡчем на чѣрк, сасѡчем на калеме па пѡсле гвѡздене жице, онѣ шипке, па онѣ калеме пометām вако на-нѡ лѡтрицу и ону снѡвāљку ѓкрећем, ѓкрећем, ѓкрећем. Оно ѓтуда одвија се са онѣ калеме па забацим гѡр на кѡкачу па вратић пѡс на-другу стрāну па дѡл пѡсле мѣтем на-чине свѣ вако по две жице замотам. Па ѓпет замотам, па тако, па тако док не изиђем до краја. Кад изиђем до-краја, ја оно скѡпим ѡ-руку, па вратић пѡсле ѓпет на-другу стрāну. Тако се тѡ ѓснуже. Дѡкле има на калемима, тѡ се ѓкреће. Ё, пѡсле оно скини па вако изверижām, изверижām па на рāзбѡј. Има рāзбѡј вѣлики, па вратило (дрво јѣдно па има што је бѡшно, тако да се забѡдѣ дрво вако) па ткѣмо. Пѡсле тѡ навијемо на вратило, па пѡсле ѓкрећемо, мѣтемо на вѡзу дрвѣнѡ (кукачу вако рāкљату), па тѡ замотāмо на вратило, па пѡсле на рāзбѡј, па увѣдѣм у ните. Направимо одг пāмука, о-тѣжине па брѡдо (брѡдари донѣсѡ тако ширѡко) па увѣдѣм тѣк по две жице. ѓ-ните ѡводѡмо јѣдну жицу, а ѡ-брѡдо пѡсле по две. И оно пѡсле вако скāче зѣв, а ти вако, вако ногāма и тако се тѡ ткѣ. Гѡр има брѡдила, дрвена што се мѣте брѡдо па чѡнак. Има вако извāђено, вако, вако, виш — јѣдна дачица бѣла па вако рāсечено као-вѡ виђиш преко мѡга прѣста, да нѣмā мѡга прѣста, па има пѡсле нѣка чешљѡга што се зѡвѣ да намотам цѣви. . . Рѣдом свѣ! Ка-сам пѡчала бār да испричам. Ё, ѓнда има јѣдна тāнка и јѣдан тāнак пругић, па имаши цѣв па се намотā вако, виш вако: мѡтам, мѡтам, мѡтам док не наиђе кѡ-лико мѡже у чѡнак. А чѡнак је мāло више прѡсечен; тако мѡже да бѡде прѡсечен. И ѓнда јѣдан рѣд ѓтуд, дрѡги пѡт ѓвом рѡком ѓдуд, ѓвом ѓдуд и тако. Бацим чѡнак и ѓдма за брѡдила, бацим чѡнак и ѓдма за брѡдила и тѡ иђѣ ко вѡда. . .

Бѣлили смо плāтно. Уквāсим ѡ-воду, па мѣтем на лѣсе или на-трāву. Оно се ѓсуши. Чѡм се ѓсуши, ја ѡмочим ѓпет ѡ-воду, па мѣтем, прѡстрем ѓпет. Имāли смо — тāм док сам бѣла у Корāћици — имāли смо јѣдан бѡнар што није прѣсушивао никад. Тѡ је имало кѡрито, тѡ смо прāли вѣш, тѡ смо свѣ испирали. Кот кѡће опѣremo лѣпо, па пѡсле мѡраш па бунār да нѡсиш, испѣреш. Ё, тѡ сам бѣлила плāтно. Сѣдим по цѣо дāн код ѓтѡга бунāра, седѡм и бѣлим плāтно. Па се убѣли кѡ-нај дѡвār . . . Сѡнем пѣпела ѡ-воду па мѣтем бакрāч на-вāтру па оно врѣ, врѣ, врѣ, па пѡсле сѡнем лāдне вѡдѣ, у нѡ пѣпео пѡтоне. Оно се бристрѣ, ма нигде трѡнића нѣма. Кѡ-гѡд вѡда у ѓѣрму, тако се бристрѣ онај цѣђ. И сāпѡн

смо кували. Соде, скувамо сапун и то. Кд је имао прашка? Шта је кд имао ондак, него само сапун. Онај цеђ направи, покисели веш и нагрљај сапуном — пуно корито пене.

Живка Максимовић, 82 год., рођ. у Кораници, неписмена. Снимљено 18. јула 1982. године.

СТОЈНИК „БЕОГРАДСКИ“

Доста деце његов отац имо. Имао сестара, оне подлазиле негде, тако. Имо маћу, довео му отац младу жену па и она родила, а имали и њи петоро деце неговни: три сестре и њи три брата. Шесторо деце негов отац имо. Па му умре мајка и он доведе младу жену па и она роди још трде деце. Још два сина и ћерку родила та жена, маћа. Он је после отишо у ропсто па је умро тај његов отац, а и она после и та њена деца су ту била.

Добро смо се слагали, шта ћеш. Погубили смо децу, то нас је заробило доста. Моји синови два отишли да дру на њиву јутру, а оно било рат веш отворио се. Ови партизани што се зову, они су тамо нападали на неко село тамо што се зове Бањевац — чуо си ти за тај Бањевац — и то било тамо моји имали — отишли да дру, деца отерали волове. Имали да дру, а они вече партизани нападали па побегну отуд, па пребегли овамо. А то било велико блао и они све преко тога нашега имања отуд ишли и тога Манића и Бельана, о-тога, Рожанца ти, па преко ти ливада и наишли преко моје те ливаде, преко мојега имања. И онда узму па бацу две пушке у врзину једну, на једно коше. Е, моји синови оду, јутру д-иду да дру. Каже: иде нека војска, још се рокобатава тако. Нападају ти партизани, а они оду да дру — мој син тај — имали смо ту што зову колиба (доста имања и тако била колиба). Он узо мотику па да сече тапалке, шашу, а они нају и ондак ништа. Али, после тога наишли па нашли те две пушке. А мо-један син отеро волове даље доле да рани, да дру. А овај осто горе. Е, они кажу: гле, ево га — партизани. Еве бацijo пушке —. А они нису знали за те пушке, деца моја. Да су знали, они би склонили да и не виду. И онда те две пушке нају и увате тога сина првог и ајде по њима да иде. А онај вido да они нега, отераше овдга, па ондак пошо (да је он сакрjо се бар, да није излазио) па пође да види деће овдга. Каже: „не га и онај други, оди вамо“. Он дође. Они сведу њи испод једне, у њиви, овдга мојега комшије њиву под један брег — пдбију оbojцу: моји два сина. Мој муж спрема се ту. Дошла, каже, горе некака војска, ал дће д-иду сад... И ми њи саранимо и све то. Остане један мали дечко, најмлађи мој син. Биде ту тако две-три године, побунше га ови партизани, ово, оно. Отерају и њега. Оде он у војску и ка се ослободjо Београд, дошо до Београда лепо отуд, тамо су негде били. И ми одемо код нега у Београд и кажемо му: „Бре, бежи ти кући, шта ћеш ти туне“. „Не може, сад мама, да се бежи. Сад не вреди, ја сам сад овде“. И оде тамо на Срем и погине и он. Ето, то

смо; пџс мџј мџж џде те га дотџра. Имџла сам џџрку тџ џдату, овџга дџтџта мџјка, овџга сџд. И јџш имџм јџдну жџнскџ, џна је у Млџденџвцу, сџстра џџгџва. Они тџмо џду код џџ, тџга зџта џтџрају. Оптџже га да је џн као јџздо џрганизџција (јџсте рџдиџо за партизанџ, али јџздо џрганизџцију) доведџ га у Сџпот. џтџрају га џџгде, прџтџрају тџмо и џџ-знамо гдџ је џн . . . Ё, џстџне ми тџ џџрка и овџ двџје дџцџ тџмо у тџм крају . . . А јџ џстџнем џвде и тџј џде мџј џџмлџћџ сџн и џн бџријџ-се тџмо и свџ. И кад на крају бџла бџрба да се заврџи, џн погџне — и џн. И мџ дџтџрамо га, пџсле мџј мџж џде те га џџје и дџтџра га и сакрџнимо. Ё, џџрка се џболести па џлесна, па мџка, па не мџжеш излџчиш, па џма лџкџва, па не мџже у бџлџницу, па не мџже џвде, па не мџже џнде. И пропџде џна, џмре. џстџну тџ двџје дџцџ џџни: овџј дџџко и јџш јџдна сџстра. Штџ џџш: џдџјила, намџчила се, извџла мџло на пџт, кџлко сам мџгла. Ёма шкџде џндак, џма џишта, не мџжеш да и шкџлуџеш, те сам се мџло бџриџла, те и запџслим и тџко. џжџним овџга, имџ џн џџркицу вџлџку и џна ми се џдала, уџка, запџсли се и удџ се. И штџ џџш! Штџ сам јџ тџмо имџла зџмљџ! Свџ тџ тџмо штџ вџдиш, свџ тџ џтџшло. Штџ џе ми зџмљџ, кад џмаш . . . Данџс жџву џџди и бе-свџгџ. Кад имџ данџс да се зарџди и да се научи. Свџки — штџ џне и да жџви. Настрџдали смо џџчисто. Сџмо ми чџча бџјџ, пџсле се пџремети. Погџбиџо жџвце, па је дџста и прџшиџо се бџјџ у време па пџсле џмре. Имџ двџ гџдинџ како је џмро.

Млџје жџне па су бџлесне, па се свџ накџ лџче, па свџ нак-џдџ лекџру. Јџ не јџдџм лекџру толџкџ чџсто, штџ џу? Кад ме џџшто мџло дрџи, па џ-прџје. Ёџге ме држџ дџбро, вџдим јџж дџбро, чџџем јџж дџбро.

Дџџи џџду и џни дџ-мрака, данџш џе да дџђу мџло џвде код мџн мџло. Мџло да ме џбџђу. „Идџмо — кџже, уџка ми порџчилџ — бџба, спрџми се, идџмо мџло на грџблџе, тџмо д-џбџђемо дџду. Ёџшто сам — кџже — сџџнала дџду”. Ај, дџбро, дџђите. Идџм јџ тџмо, на тџ грџблџе чџсто. И штџ џу, дџ џу џвде? Идџм кџт кџмџиџа. Свџки ме лџпо цџни и лџпо ме џџди пџштују и сџжалџвџју ме, па не врџдџ џишта. Мџраж да жџвџш до џнџга дџна, дџте, џма се кџд. Стрџшан је мџј жџвџт, бџгами. Погџдџло ме џџјџџе.

Драгџџа Пантџлић // Пантџлић, џкс 85 год., рођ. у Стојџнику „Бџградском”, 4 разреда осн. шкџле. Снимљџно јула 1982. годинџ.

АМЕРИЉ

џни су вџмонака дџлипи тџ штџ су тџмо зџузџли. џни су дџлипи, тџ пџнџим. Позавџђу се и пџчџу да зарџту (позавџђали се Бџгари и Срџи и џндак — чџсти Срџи бџли) и позавџђају се Бџгари и Срџи ка-су Тџрке џдџурили па џсу мџгли тџ џикако да подџлу, знаш, тџ кџко је трџбалџо и — зарџту. И џсвџју Срџи џпет и дџђу кџџи, па џџје бџло џнда мџр џџе је бџло — џнда се звџло — прџмир. А џвџра: џлудџ Швџба, џџше џџје бџло; сџмо до Сџве и Дџнава. Бџград и овџ свџ рџдом пџсле — тџ је

било наше, лепо пантим. И објави нама Шваба — ми смо звали Швабе, тамо преко баре, ако су Срби — објаву рат овамо. А то ми је у центру била кућа у Буринцима поред царског друма, је л знаш? И све смо то знали. И ми онда (они објаву рат); ја кажем, шта је то, ја велѝм бубе Швабе. А мајка ми каже: „Шта знаш ти, како бубе, где да ратују, ћерко”. Ка-су били дошли ратови, нисмо осећали ништа. Па и ото кад је дошо Шваба, дошо је до Космаја и до Варовница. Овде до ове јаруге је бијо. Ми смо били као тамо у ропсту, ово овденака ослободжено било. И били су три дана. И ту ка-су били, од наше куће, ди су топове постављали, није даље, сине, ка до овога вод — раскрсница. Само наша њива и наша кућа и наш беџен. Ту поставу они топове и — Срби, све Срби, па кажу мојом мајки: „Ево, мајко — каже — не бој се ти ништа”. Они кажу мајки мојом. Само била ја и мајка и сна. Два брата отишла у рат. И они кажу: „Не бо се ти ништа. Ми смо, мајко, прави Срби”. Ја знам лепо: једним Стева, једним Пера имело. „Прави Срби, него чувајте се, има неки Маџар, па они су опасни, јесте л чули?”. Добро. „Ми смо прави Срби, али само с-нама (они су под њином руком по-државом-им и морау они да иду у рат). На-се не бојте ништа”. И они укопавали се једно два дана и све. И кад једно јутро дођоше, он дође код нас. Није далеко преко њиве дођоше, каже: „Тетка — мојом мајки, била је млађа, каже — да се спремите, да се склониште одавде от куће. Знаш — каже — да се склониште одавде от куће, данаш-ће офанзива”. Оно је, Бже, дошло отуда војске, па дошло, па дошло, па ко-мрава. Знаш, ко-мрава, па све од вр села јаруга се дала па све до пруге до л далеко, сине. Све се у ту јаругу било набило. Кад је пошло сутра дан, кад је пошло за Космај, за Космај овам, из оте јаруге там (има овамо иза куће јаруга, там иза Варовнице коса, знаш. И то тамо су наши на Варовници). Ка-су пошли, то је ко-мрава. По десет редова лепо се виђу од наше куће, како год дивље гуске разредили се и одше за Космај. „Е — каже — саде, мајко, данас-је офанзива, него склониште-се одавде от куће. Закључајте врата слободно, ми смо туненака — каже — него беште до л јаругу”. Тако је мајка урадила, ја пантим. Била умесила врућу проју и љзела — имали смо — видричицу кајмака двчега. „Ајдемоте доле — каже — да јемо. Има вода доле”. И одемо ми до л. Преданили смо, до заранака. Нису се дуго, знаш, кошкали. Потеже прво от Космаја — граната. Лепо знам како иде граната. Учини вако: фѝ-фѝ-фѝ-фѝ-фѝ-фѝ, а — шѝшти а кад ђ да падне, она вијѝ-ѝ-ѝ-ѝ. И онда падне и исплодира пошто стәне звѝк тај, исплодира. И ми доле ка-смо били и дођу ти, пошто су они (ови ђдуд нису ни пуцали), а ови ђдуд су све запазили ди су топови, ди су топови, ди су којешта. Отуда пребацу и јели пре-топове, јели иза топова. А овамо што је мегуто топови за Варовнице, отуда је подесила граната наша тачно у цев у тим топовима и прекинута палба. Били ту вѝчи, и вѝчи ти двојица дођоше, каже: „Слушај, тетка, ѝзи то па закључај — каже — добро, јеси л чула? Ко ти лѝпа да лѝпа на врата, немѝј д-отвараш ноћас”. Били су три дана тунена. „И немѝј д-отвараш — каже — може да бије Маџар, може да ви пѝбије. Они имау обичај да пѝбију, знаш. И немѝј да отвараш, немѝј да отвараш врата”. И ми тако урадимо, сине. Легнемо и мало прангу на врата! Мајка метѝла прангу. Нит је ко дошо да лѝца, ништа. [Пранга?

Тò дòђе шйна једна па врата, препречиш врата унутра. Знаш, унутра. Гвозденā шйна па тамо углављена у нū страну, а на овū страну, сине, óвденака имāло је вако као белчуг, као белчуг и тако је шйна мегута. Та шйна имāла и затвршиш. — Белчуг шта је? Тò је мегута унутра, знаш, онāм вако округло. Виш, тако белчуг и тако тò је тај браг менака, нāма, начинијо на вратима, зātò што смо поре-друма. И вако, тò одонуд прāngu и мегеш онū прāngu и одуд мегеш клин и не мòже нико да отвòри пòсле врата. Ёто тò — спòља, а изнутра ми мòжемо. А на прòзору ни биле шипке]. И ми полéзали, свè у миру било и óни нāма: „Довиђења, ми ћемо се крèнемо”. Нè-знам баш у којè време и óни се крèпули. Ништа ми осèтили нисмо, ни кà-су отишли ни спремили, ни óтишли нит ништа, а тò је — топòви! Отишли óни. Ка-смо ми јутру дигомо се, нигде никога нèма. Нèма, свè отишло. И оступу óнда одатлè и óдма нāша војска наступи. Није имāло кàсарне, није имāло ништа. Óдма војска се тū код отò — тā сèла која ближња Београду — óдма се војска населила. Код нас је било, звāло се пук. Код нас је бийо тринèсти пук, па је тò разрèшено: Мāли Пòжаревац, Попòвић; тò је разрèшено, знаш, па свè по кўнама војска била. Копāли земунице, три гòдине су били, сине. Испрāвили су у Ђуринцима паркове, Бòже, ис Космāја јелòвину доносили, ма кàко гòд да смо у једном кўни. И тū је била и клāница, и тū је било свè, рāна, имāло дòста и којештā рèдом. Тамо Сењаја и којештā, свè у — Ђуринце; тū су долāзили на стāницу. Тū је вòз довозијо рāну. У тū су били начинили пекарè и пèко се лèба и разносили: свè дòђе са кòњима и разносу; преко јаруга, знаш. Били су три гòдине. И кад бèја три гòдине, óно óнèг сојузио се Нèмац са Аустријанцима, са Швāбама и ðе Нèмац д-удари, кàже. И удари Нèмац, почèше нāши д-оступају. Спремише се једног дāна, ўбуна и óма се спремише. Почèше, сине, д-оступају и оступише и наићоше лèпо óгуд Нèмци. Ми: какй су Нèмци, шта је тò? Јā-шили на кòњима па нèке шлèмове, па свè вако шипке на-нè шлèмове, знаш. Наступају, није бийо друм асватйран нāш, него вако обично, ко-вò вòд пред нāшу кўну, обичан друм. И три гòдине ка-су отишли на Солун, тò пāнтим, а сād не пāнтим, сād. Три гòдине на Солуну који су прèшли, прèшли, кò је изгинуо, изгинуо. Којè рòбље било сине! И кàко је било, дўшо, ка-су протерāвали рòбље Нèмци, чўдо је било. Дй падне, тў га и ўбију, тў га и . . . па кāлаво, па кйша, па којештā, па вичу: „Мāјко, сèстро, ако нèмате лèба”. Тāчно је да нèмамо лèба, војска њйна ўзела. Данāс ти дòђе педесèт пўти, педесèт пўти ти крèвет прегўри војник њин. Кòг Бòга тражи, јā нè-знам, кад óни имāју свè што трèба — идè за њима. И óни дòђу, рāно,: „Бāците ми — кàже — кукурўза, бāците ми кукурўза”. А óно — друмом кāлаво, Бòже, па жйдалица, па, а јā кўта, кўта. [Жйдалица? Жйтко от кйше. Жйдалица, тò је от кйше, от кйше, знаш, лāпавица накò, знаш, како гòт снè-ка-се раскрāви, онò блāто]. Кўкау јадни глāдни, мртва глāдни, а јā ўзем кукурўза ис коша па не мòгу далèко потèгнем кòрен, знаш, него ўзем óном стражāру: чèсти стражāри што и спровòду. А јā налòмим у крйла по пòла, по пòла па бацам. На онū јèдну полутйну по дèсет се згомилāу онй заробљеника, знаш, да дочèпа, сāмо да ўзме да јèде штòгод. И сāмо ме један Швāба бийо појурйи. Побèгнем у кўну и закључам се. Није мòго да остави мèсто

негдво, знаш. И то је било и прошло. Отѣрали те у ропсто рѣдом и остане три године. А моја браћа нису се, дођу одоздѣ, не-знам от којег мѣста, заборавила сам, сине. Имала сам два брата и они провлачили се, провлачили и дођу кѣћи. Имали смо два вола и побегну у шѣму. Побегну у шѣму и отѣрау волове. А накто што нађу: ниси мога да нађеш у сѣлу ни кѣчку, ни мачку, нити ништа ниси мога. Све побйше и пѣједоше. Они љубију кѣче па га дѣру, па га јѣду . . . Имало је, знаш, бандѣре и телефони и ту је било три године они. Долазило је заробљеници; овѣ Галијани, те су правили дрѣм. Дрѣм су правили, ту било. Ђ, кад је трећа година била, почеше д-оступају. Они почеше да оступају и чѣје се: оступају, а ми бѣжи опѣт у шѣму, у јарѣгу. А они не смѣду у јарѣгу да сѣђу. Ми у јарѣгу, има шѣма дол, планина била и побегнемо. Ако је имао ко каку кокѣшку, метѣо у цаѣк, побѣго, ил како прасе ил нешто, знаш. Ако није имао, бѣгају девојке, бѣгају у шѣму, свѣ . . . Ако је жито да жњѣш, не смѣш док не јавиш. Кад жито жњѣш, жњѣли смо, жњѣмо крадом, крадом . . . Па бѣјо поче брат да ми се исѣлава па кѣћа ми била стара остала дол у јарѣги, а ми смо гор с овим дрѣгим. И ми ѣдемо па нажњемо па у ону кѣћу па мѣтемо клѣпу па ѣдуда столицу па рѣдом млатим па онѣ извејем, па сам, сине, тѣкла у стѣпу па сѣјала на сѣто да умѣсим колач да јѣдемо наз двѣ. Тако је било. И крили смо свѣ. А кад је вршај, ту ти дође лѣпо на гѣмно; мораш да отѣраш да вршѣш. Ајде вршѣмо на гѣмну. Врлѣ-смо, оно се наоблачи и стражар има. Има стражар лѣпо записник, вако поред онѣ вагѣ сѣдне у лад и тѣненака биде и чѣм чекѣју мѣту на онѣ да мѣру колико је, ѣдма ѣн забелѣжи колико имаш. А ти тѣрај слободно онѣ после кѣћи. А ѣн ти забелѣжи и после кад извршѣш твоје, ѣн забелѣжи колико да предаш, колико да оставиш. Остаљали по четѣри кѣла, пѣт. По пѣт кѣла на живѣнче на мѣсец данѣ, више — јѣк. А ми крадѣмо. Мѣраж да крадѣш . . . Ма какѣ, ѣће те пѣшком, знаш. Оно се јѣдарѣд — баш кат пѣчело да се врше — ѣн сѣо ту и не помѣра. Оно се наоблачи, смрачи, а они свѣ више рѣну вршаѣчу, више рѣну да више идѣ. Наоблачи, ја кад потѣже трѣсак у онѣ дрво ди ѣн седѣ. А ѣн чѣк онѣмо ѣдлети и није погѣнуо, сѣмо се обнезнѣнију. Е, таѣ-су покрѣли, помѣтали свѣ у плѣву и шта нису рѣдили, бѣгами. Кажем ти да је то тако било. И одузѣмали, ѣћеш нећеш, мѣраж да даш. Мѣраж да даш и то ти је. Па и гладовали смо. Пѣслен смо ишли, сине — па и млѣнови су забрањѣвали — на млѣнове. Па на млѣнове забрањѣвали па колѣко да мѣљемо. А ѣно ко је добар мѣлач, ѣн подѣвали мало нѣм стражару. Да му нешто вѣм, онѣмонака, замѣли ко је добар. Којѣ није, јѣк. Ако је Маѣар, ма какѣ! Ни дѣнара. Знаш ли ти, неће ни пара ни дѣра ни ништа. Сѣмо онѣ што ти је одрѣзано, то ти самѣље. Ма мѣка је било, сине, није мало него млѣго, знаш. И после се отѣј рѣт рѣдом заврши. У Солѣн ишли. Кад је ѣтуда дошли та-сам видла првом црѣце. Нама саопштавају -- све моторѣзаѣија, свѣ Франѣзи -- кажу нама, саопштавау у ѣштини да износѣмо — далѣко вода. А они свѣ са камиѣнима и они кажу: „Да изнесѣте воду слободно тѣм нашим сѣвезницима, тражу воду. Јѣсте чѣли, да изнесѣте воду. А немо случѣјно да се на црѣца насмѣје нешто. Они знаду, они мѣж да љубију”. И тако је било. Износѣмо по четѣри пѣт пути оздѣ водѣ

па нађијемо у-што. И они кад виђу вођу, зауставу. Који ђе, заустави и пију ко није пијо. Оно редом тако било. И ослободу наши. После тамо даље докле су отишли, не-знам. Три године је после војска по кућама била наша, сине. Три године била по кућама и после се већ замири. Мир је било. Браћа ми жива обоје били, ободјина. И дођу кући и биде све у реду ко што трѣба. Пдчемо да радимо до овога рата. Знаш ли ти за после кад бй, кад мй, сине, кад је се то замирило и војска — упознало се било, туненака било пуно село војске. Нисмо леба месили, нисмо ручак готвили. Све смо узимали војничко. Дотерау војници колима леба њима. Два наредника било, донесу — била кланица гор — осечу бут меса, донесу код моје мајке. Мојом мајки каже да им све, овај, на роштиљ да им испече. Што остане — једи меса! Ни си шта купово, ни си шта продавао. То је тако било с отом војском сојуђено. И добро је било. Ђ, сад ме овај рат зацрњио . . .

Брат ме, као знаш, није тео да да. Ал пошто је виђо да сам била трезвена и разумна — жао га. Ја ова штампана слова знам, ја сам научила све. Умѐм да читам, само н-умѐм да пишем и н-умѐм ово писано, знаш. А ова штампана сама научила. Волѐла сам школу. Он ме није дао. Чѐрес-тога кад је виђо како сам, било га жао што ме није дао. Ја оца нисам имала. Од оца сам остала три месеца сироче. Брат ми је бијо, али бијо ми и отац и мајка и све. Лепо ми је било код брата.

Живана Марковић, 82 год. Рођена у Бурицима, практично неписмена. Снимљено 16. јула 1982. године.

МАЛА ВРЕИЦА

Ткало се сукно. Црну вуну наручито, држиш овце — ако ћеж за сукно — црне овце. То опшаш овцу, опереш вуну, опередеш, угребенаш на грѐбене. Има посла ту млого: опередеш, метеш на разбој, изаткеш, а после има ваљарица тамо са неким точковима: ваљарица, фабрика наручито за то. После оно што си изаткала ти однесеш тамо да се то увала, па онда донесеш кући, исушиж га. Онда режу гуљеве, чакшире, панталоне. То тако је било. Сукно, то се направил, носили људи сукно. У, то онда . . . било бдље него . . . Сат правиш цивилно одело. Кд-то изатке, то је добро. То је било ондак, а сад најбоље цивилно одело, цивилно одело во-што ви сад носите. Сукно било бдље. Са-то нико, нико не носе, нико не ради, овце не држy. Ретко нека кућа да има по две, три овце, ретко нека кућа. Ми за славу купили овцу, седам стотина йлада, чини ми се, дали седам йлада, седам стотина йлада дали за овцу. Толико смо дали за овцу за славу. Неће нико ни да држи. Треба да се чува: нема ко да чува. Са-су деца све по школама, јес. Виш, свака кућа дала дете на школе. Нема нико да ради, а раније нису ишли по школама, него копали па жњели, чували. Чобани терају стоку. Сад нема нико да тера него раниш стоку у штањи, убојници зими. Они

закљубу убојницу п-онџу кожу от крмаче мѣту, уштѣву. Тамо крѣч и шишарка има дѣ се купџе. Тѣ се уштѣви, направу опѣнке. Имѣло опѣчари којѣ раду опѣнке. Видо си, ваљда, кодгѣд опѣнак. Пѣсле су такѣ куповали опѣнке док није изишла ова гѣма. Пѣсле кад је изашла гѣма, нѣсу гумане опѣнке. Па зѣми снѣг, вода, па ти онѣ увишла вода у онѣ опѣнке. У опѣнке увишла вода. Оно ти мѣраш д-идѣж да рѣниш стѣку, да глѣдаш посѣ, оно увишло вода у онѣ опѣнке . . . Свѣ рађено од вѣне, није имѣло памѣка. Вѣзли смо. Јѣ сам дѣнела толѣко чѣрапа, вѣзла и рѣдила, свѣ са вуниѣом, нијди нѣма. Вѣзла сам чѣрапе, имѣло је ѣндак: вѣзли, плѣли од вѣне. Није имѣло кѣ-сѣд -- танкѣ чѣрапе него свѣ од вѣне. Чѣрапе исплетѣмо, от црне вѣне оплетѣш, па пѣсле кѣпиш ѣтлу, вуницу (сѣд нема ни вуниѣѣ) па вѣзеш онѣ шѣре, вѣзеш онѣ шѣре од вуниѣѣ. Онѣ којѣ нѣсу вѣжене -- ѣне су сѣмо исплетѣне -- зовѣ се чѣрапе што нѣсу вѣжене. Онѣ што су навѣжене онѣ су -- кѣже се -- вѣжене чѣрапе. Вѣзли смо кеѣѣље, сѣкѣње. Кеѣѣље се носѣле, вѣзле се сѣкѣње. Свѣ се тѣ вѣзло, рѣзне бѣје бѣло. Рѣзни шѣра бѣло, рѣзне бѣје, рѣзне шѣре.

Јѣ сам дѣшла бѣла двѣ мѣсеца у тѣм зѣдруги велѣком, знѣш. У тѣм зѣдруги бѣла, па се тѣ трѣ брѣта подѣлили свѣ, па сам сѣмо остѣла са свѣкрѣом и са свѣкрѣом. Бѣла двѣјез дѣна са чѣвѣком: чѣвѣк ми отѣшо у војску двѣ гѣдине. У Скѣпљу слѣжѣјо. А јѣ сам остѣла са свѣкрѣом и са свѣкрѣом, па пѣсле нѣ-смо двѣ свѣ-то зѣједно рѣдиле: и станѣриле, и мѣзле, и кѣвале. Нѣсмо знѣле којѣ је, а кад је у зѣдруги, имѣ јѣтѣве. Њѣ трѣ брѣта, трѣ женѣ, ѣне мѣра да рѣду: јѣдна недѣљу дѣна, дрѣга недѣљу дѣна, трѣћа недѣљу дѣна. А вакѣ, јѣ сам са свѣкрѣом бѣла, свѣ смо зѣједно рѣдиле. Свѣкрѣва ми бѣла дѣбра, свѣкар јѣж бѣљи. Свѣкар није дѣо ниѣко да ми рѣкне рѣч. Волѣо ме, пѣштово, није тѣо да рѣкне штѣ бѣло брезѣбразно спрема мѣн, ниѣкад. Такѣ је ме пѣштово свѣкар.

Вѣтра вакѣ: дрѣва мѣту, укрѣсту пѣњеве. Имѣло шѣме млѣго, па се укрѣсту она дрѣва, те се нѣ-гѣси нѣћ и дѣн тѣ вѣтра. Тѣ се угрѣје тѣуненака, мѣту женѣ лѣнац; бѣјо од зѣмљѣ (тѣ тѣ нѣси видо ниѣкад). Зѣмљѣни лѣнац испѣчен; мѣјстори имѣли нѣрѣчито којѣ су пѣкли. Лѣнце мѣту женѣ порѣд отѣга жѣра, на жѣр. Тѣн прѣвре, кѣвају чѣрбу, пасѣлу, кѣпус, штѣ кѣвају. Такѣ се кѣвало није имѣло шѣдрѣта. Пѣсле су правѣли зѣмљѣнѣ шѣдрѣте, па су пѣсле кѣповали па су такѣ тѣ рѣдом свѣ, јѣсте. А сѣд је свѣ дрѣкѣче. Орѣло се, није имѣло вакѣ копѣчиѣца да се кѣпа него кѣпамо бес копѣчиѣце. Тѣ трѣба рѣдениѣка млѣго. Тѣ се рѣдѣло, копѣло . . . Имѣло о-дрѣвета наѣйве. Умамо и сѣд егѣ што сам јѣ мѣсѣла ка-сам дѣшла. Сѣмо јѣ ка-сам дѣшла, имѣла је и фуруна вод. Ундак је пѣсле бѣло дрѣкѣче. Тѣ је ка-сам бѣла јѣж дѣте. Фуруна п-онѣ наѣйве вѣлике и сѣд ми стојѣ тѣ наѣйве. Јѣ кѣжем мојѣм снѣји -- пѣчи. -- Ни-сам лѣуда, кѣже, да сѣтѣрем снѣгу, нѣси онѣ тѣшко, него вѣнгле. Сѣт свѣ у вѣнгле, а јѣ сам свѣ у онѣ рѣдѣла. Пѣкли лѣбац у онѣ, кѣвала рѣчѣк.

Мѣту у онѣј кѣзан. [Тѣ нѣ-знаш кѣзан што је се пѣкли ранѣје раѣија. Нѣсу бѣли овѣ кѣзѣни него онѣ кѣзѣни вѣлики], па ѣндак ѣмамо сѣто рѣтѣко вѣлико од жѣце. Обѣрѣмо шѣйве па ѣндак прѣтѣсѣмо рукѣом па онѣ сѣто. Исѣдѣимо свѣ онѣ што је дѣбро. Мѣтемо у кѣзан. Кѣвамо

га од јутра до мрака. Скућаш по тријес по четерес кила пекмеза. То се зими јџде. Није се мрсило зими. Поз-божјићни шџс неџеља и сеџам неџеља за Васкрс. То је се свџ постило. Није имало ка-са-да се раџи. Са-се само Велики пџтак пџсти, више ниједан дан. Са-само Велики пџтак. Нико, ни моа деџа, нико, свџ се мрси.

Даница Радоњић, 86 год., неписмена, рођена у Америћу. Снимљено 9. и 10. јула 1982. године.

Брај, каже, не трџба у авлији саџити, у двџришту. Од њџга је лаџ, код њџга је лаџовина. Он држи лаџовину, брај. А овџ је најчисти — кџштен. Ту нема да опаџа лџти, можеш да држиш и воџу и шта џнеш. Ту нема д-опаџа ништа, а од липе — она опаџа стално. Има цвџта, има сџвог листа и ми смо избџрали тај лаџ, те смо тако имали ту...

Ја сам се џдала у тканоџ сџкњи, нисам у аљини... Осамнџсте, деџетнџсте гоџине тако се носило. Свџ се то носило до дваџез гоџина. После дваџез гоџина, после оног светскџг рџта то је окренуло. Догле се свџ носило ткано, нема ту. Рџтко ко кџпи. Кџпи само ка-се уџају -- венчанџцу кџпе од штофа ил свије. Иначе, наџо свџ било ткано...

Како правимо то, ми зовеџо пиктије? Заџољемо зими свиње, убџјнице и оне глаџе, нџге и то кџваџо, џши. Уџваџо то док наџо знаџо отпџриликџ коџко трџба да бџде да се то стџгне и пџс мџтеџо маџ бџлого лџка, папџрике аљене, овџ сџџе, и тако то да да џкус...

Ја сам дошла дваџесте гоџине, дваџес прџа. Чџтири гоџине било, било нас тријес у кџћи и имали смо јџднџ гоџине чџтири женџе, маџу деџцу — чџтири колџвџке. И свџ онџ мџту на лџђа — џдџ у њџџу, све чџтири џдџ у њџџу. Нема ту да остаџе коџ-куће. А лџпо оно деџе наџани и мџте га да спаџа и она коџа, раџи. Нема да сеџи цџџо дан ко-деџџа. Ако је да се жџџе, она џпет среџи онџ што слџџуџе деџџу па и нек плаџе, ко те пџта! Она мора да коџа таџ и да раџи. Виш, како-је сџнце. Њџџа вџлика; она ће да џткрши гџрану — ваџо вџлику — о-дрџџета и да побџдџе и да напџрави деџџу лаџовину, лаџа ту, и ту деџе цџџо дан, нема ту! Носџли, напџраву лџџи оваџо саџију от прџџа, напџраву као кџџг и уџаџу триџ колчиџа — као дџбак. И са-то коџе деџе стџрије — она то побџдџе џ-њџџи и мџте ту деџе. И мџте. Ту деџе дџџи, она коџа и тако. Пџе маџ ко-деџџета, маџ га држи, маџо, и мџте у колџвџку и она раџи даље. Саџ, ко има више деџџе, повеџе неџо стџрије, те сеџи код њџга да га маџо лџџа. Ваџа Бџџу, џнда имало по дџста деџџе, по деџџину деџџе.

Јуџијаџа Јаношеџић, 81 год., рођ. у Кораџици (од Давидовића). Снимљено 9. јула 1982. године.

НЕМЕНИКУЋЕ

Како ћу да ти кажем? Ми смо звали црепџље, а то се наложи ватра, мету ватру, склопу четври и мету жар онај, посе склопу црепџље на-страну па оно измешау, измешау и покрију лебац тако. А са-се меси у вурџнама; сваки има фуруну па пече лебац. То је вршник, поклопи-се тај лебац, нема за све него један вршник па поклопу лебац, а оне друге покрију, од липе лишћа мету па после бацау пепео на-њего, жар онај, ватру. Пепео и жар, то се измеша, па се то покрије, тај лебац, тако се испече.

Видрица је што се купи сир. Кад музеш овце и краве и после то подливаш и мѣнеш кришке у видрицу. Видрице смо правили ка и сад. То се подливало са овим сирштом, није ове маје и ово којешта. Купи-се сиршите о-стоке и потопиш, кисели-се, налијеш суртком и ондак се кисели. Ицедиш у влаше, поводиш оно сиршите, биде четври пет дана и поводиш, оне се сушу а метеш у влаше . . .

Оврше-се па се извјеје на ветрѣначу, није имало машинe него вјежа-лице ветрѣначе ове, па после се тѣра у воденицу те се умѣље.

Конопље се посеју па се киселу, па се преде, па посе ткѣје тежн-њаво. Ткѣје-се на разбоје. Разбој се прави за то . . . и таку жена ткѣ тежину. Ту тежину што је посејало-се, обрало-се, покиселило-се, обило-се и ондак опрѣло и ткѣјемо тежано платно. Ткѣје-се тако . . . на-праву људи трѣлицу те се обиде поздер. Шта метеш то и ткѣјеш: тежано или памучно, те ткѣјеш, то је се раније ткало и сукња и кецеље и кошу-ље . . . Направиш цеђ от пепела па га заливаш и лупаш, там испираш посе оно, онај пепео спираш и умекша-се.

Нисам писмена да то пратим, само глѣдим тако. Ни имало ништа ондак, само свирајке. Ка-дође недеља, иду на запис, играу, омладина вѣче йду, седу, свирау и гусле, свирајке. Ко је млад он игра, ко је стар он седи, слуша, ѣто тако било . . . Видо си ди на телевизору онај кад гуди. И мој отац умео је да гуди у гусли и да пѣва . . .

Није ни-било то. Не сме девојка да оде сама одавде, бе-старѣјега, него све йде старѣ, јали брат, јали отац. А сад нико никога не пита, оде у бестрагију. Нима је боље вакѣ, нама је било боље накѣ . . .

Ми смо жњѣли по петнѣс дана са српом и копамо, све радимо, све више, а са — све мање. Они се не мучу ништа. Мучу-се млого, кукају. Оно жњѣ сат два и готѣво, пожњевѣно. А раније петнѣс дана има д-идѣш и нѣћу и дању, жњѣш. А копање! Копаш бес копачице, није тѣрало копачицу . . . па купиш сѣно, па ово, па оно. Ово сад покосијо косачи-цом, пожњѣо жѣталицом, тѣрау само машинe: копачице, косачице . . .

Чувала сам по ливадама. Ди имамо наше имање, ту смо и чували. Нисмо у туђе пуштали, не у туђим него у својим . . .

Увѣтили су живу лисицу, има седам-осам година, више. Пѣчеле кокошке да кукају, ми ѣписмо и увѣти је мој мѣж, он са вѣлом и на-

буде је на вилу. Само сева ватра из виле како она глђђе, она лисица. Кад је он убоо на ону вилу, знаш, знаш шта је вилта, а па кад је убоо на вилу, то само прштђ, само вђршице из оне виле, опасна је.

Марица Маринковић, неписмена. Снимљено
јануара 1978. године.

РОГАЧА

Ја спавђ — ова стђра кђћица овамо — док чђвек на вђрата чђка. Ко је? — Војник. А већ сванђће, а кђшица сђпђи. Каже: „Дђј ми мађло водђ да пијђм”. Ја му дђм, он се нђпи водђ. — Могуће да имђш сђт? Реко — йма. — Кољико? — Три сђта. „У — каже — сванђло. Ја сам се задђцнијо, ја нђ-смђм ђдђвде дђље д-йдем. Дђ л би ймђ гдђгод да се скђним от кђше?” Реко: „Ймђ ђвде јђдна штђлица, ймђ кђва јђдна, прострђено, ймђ слђме па лђзи, а ймђ и тђван, реко. Гђре ймђ и пасуљђвина нђка на тђвану. Дђ ђеш!” И он се пђпео на тђван. Ја јђтру устђо, вђйдем нђмђ-га дђл. Поглђда: он сђди на кђпаку на вђратима и жвђће, лђбац јђде. „Дђбро јђтро, побђратиме” — каже. „Дђбро јђтро.” „Слђшај — каже — побђратиме! Ја не могу ђдђвде да йдем до дђвече до ђсам сђти. А чђвај — каже — моју гђлаву и тђђу”. Реко: „дђбро”. А ја ђнда прђвијо кђла јђдна у Немђникуће да, па трђба јђдну гђвчђну да сђ-стрђжем а тђ онај дрђбђнг. Ка-тђј дђђе бђш тђј дђн да му ја ђну гђвчђну вђрдђм ђнде. А ја навђчем јђдан кђпак над она вђрата на тђвану гђре. А ђн се јђдан забђијо гђр у пасуљђвину кђ зђц. И цђли је дђн тђ предђнијо. Ја оно пђрђдим и йзбђдим а ђн — кад је бђло вђче ђсам сђти — ја му јђвим: „Пђбратиме — реко — ђсам сђти”. Каже — дђбро. Сђђе ђн, скђде тђрбу, скђде пђшку. А кад је дђшђ, нђсам му вђдо пђшку. И мђту нђгу на прђг, ушђира бђон цђпеле имђо и пђта ме — на кђју су стрђну Бђбе. Реко: прђво сђверу. Пђзи, реко — а тђк тђј дђн нђка стрђжа, овај, ђснована по пђту, чђтничка тђмо — реко — йма нђка стрђжа по пђту сђд и пђзи — кажем — дђ ђеш. И ја га йспратим дђнекле и вђратим се. И ђн је, тђј чђвек, ђтишо. Нђти ја то знам кђји је ни шта је, ни — Бђга пђтај. Ё, кад је пђшђ, ђн је скђнуо тђрбу и нђбијо на рђме. Дђли смо му пђла лђба и сђра. И ђн ђнај лђбац рђсеко и метђо као у тђшну и метђо у тђрбу и ђде. И ја га йспратим и ђн ђде. . .

Косђјо сам ка-сам бђјо мђлђји. По нђз-дђвђје-се скђпђимо у лђваде за вђреме ђнок прђвога свђскђг рђта. Свђ дђца бђли мђ, мђн бђло четђнђста гђдина. Па идђмо да кђсимо: прђседник ђдрђди д-идђмо да кђсимо газдђшке лђваде као на кђлук. Нарђдијо домаћђну, чђјђ је лђвада, да нам плђти нђдђницу. Само да би ђн дђбијо, ђн рђденике да покђси лђваде. И ђ-нђс ђдрђди д-идђмо да кђсимо и мђ идђмо, кђсимо по дђвђјес нђс. Покђсимо по дђвђ, трђ лђваде данђс и дђбијемо нђдђницу.

Никола Марковић, 80 год. Снимљено 1978.
године.

Само била та кућица тун. И тек изишла, оделила се. Ал тако су ми те комшије — има вод неки дол даље газдаши били — они су мѣн, брѣ, одредили о-три ѓвце да дам ѓвцу. А моа Миланка пишти: „Јао, мамо, мајка моа, от чегā да даш?” Кажем чичи: „Иди, брѣ, кажи. Штѣ да дамо мѣ ѓвцу, о-три ѓвце кад З. П. имā педесѣт брава, а О. Д. шесѣт брава?” И да он мѣн одреди да дам ѓвцу! От чегā јā да дам ѓвцу? Овај нѣ-смѣ. „Јā нѣ-смѣм д-идѣм.” Одем јā, ако сам жѣна. Каже Миланка: „Мајка — каже — иди, слаткā мајка, от чегā мѣ да дамо ѓвцу?” Одем јā дѣле ко-Докмића кѣће. Изѣће јѣдан. „Кѣ — реко — одрѣђује тѣ ѓвце да се дају? Кѣ је тѣ — реко — одрѣдијо Нѣколу Марковића да да ѓвцу?” „Па — каже — кѣ је одрѣдијо?” Реко: „Да јā дам ѓвцу о-три ѓвце, а они имāју по педесѣт брава и јā да-дам ѓвцу? Мѣлим вас — реко — кѣ-сѣнце мѣн дѣца — реко — да поцркају. Јā нѣмам от чегā да дам ѓвцу. Јā сам сирѣтѣнѣка жѣна”. А тек овај јѣдан: „Кѣ ти је одрѣдијо да даш тѣ ѓвцу, јѣл, јѣл? Иди, снаѣ, кѣћи — каже — каку ѓвцу? Тѣ да даш о-три ѓвце ѓвцу?” И дѣћем јā кѣћи — нѣком нѣшта. А мѣј Нѣкола нѣ-смѣ што је чѣвек. Нѣје смѣо да дѣе. Он се бѣјѣ, нѣѣга Нѣмци заплāшили. Он се заплāшијо бѣјо војскѣ. Тѣ мѣсли: штѣ се одреди, тѣ мѣра да-дā и Бѣг! Ондак се давала, дѣјете, и мās. И дѣишаш ѓвце. Ако имāш седам-дѣсам брава, тѣ мѣраш д-однесѣш да прѣдāш. Мѣраш да прѣдāш мās, мѣраж да прѣдāш. Бѣло мѣка и нѣмаштиња и бѣдиња, ћути. Јā дѣвѣ девојке у-нѣ време! Штā ћу јāдна да радим? Како ћу дам? Д-изгинем са ѓвим. Јаѣ, реко, бѣжије ти дѣте! Зар јā да-дам, от пѣшес бравѣћа да дам вѣну? Штā ће вѣј дѣци? „Па — каже — па штā ћу кад мѣрам?” Упрѣти он ѓнѣ и однесѣ, јā запѣвам у авлији. А пѣсле сѣ тежѣну, што рѣкла ова моа друга — знā. Сѣ ћѣтен, сѣ тежѣну, прѣди, кѣвај, спрѣмај ћѣрке. Јā сам ћѣрке спрѣмила са тежѣнчином, коноплѣ . . . Бѣла прѣпас и мѣка, ћути. А сāt, сѣне слаткѣ, да кѣпиш, нѣшта нѣ-трба да радѣш. Само спрѣми пѣре па штā ти дѣша дѣе. Ако имāш дѣвојку, спрѣми пѣре . . .

Пѣташ ако дѣш д-идѣш на игрāнку, мѣраш да пѣташ мајку и ѓца, па те пушти да идѣш. А тѣ да идѣш нāкѣ — тѣ нѣје смѣло, него мѣраж да упѣташ па д-идѣш, јер ће да увāти мајка, да ўбије и ѓца. Такѣ је тѣ бѣло. Такѣ се чѣвāла тā омлāдина. Нѣје се дāла омлāдина нѣкако да тѣ идѣ у сѣмпас, нāкѣ као данāске. А данāске идѣ, тѣ се не пѣта нѣко. Идѣ куд дѣе и рāди штā дѣе . . .

Како сам дѣшла? Ёто такѣ што је он имѣ, нѣѣгова је мајка из мојѣга сѣла. И ўјāци су нѣѣгови као навѣли. Као нѣки дѣбар чѣвек, мајстор бѣјо, тѣшљер; бāба се пограбила. Вѣлѣи: тѣ ће лѣпо да се обѣче, лѣпо да се понѣсѣ . . .

Ал погāча нѣста, што је бѣла погāча! А кад ѓну прѣју — јѣј како се рāније жѣвило — умѣсим прѣјицу па ўгрејем јѣдну прѣпуљу, па мѣтем ону прѣјицу, а дѣбар чѣс жār. Нѣ са пѣпелом него оно чѣсто! Одѣзѣр пѣкријем лѣстом, па сѣнем пѣсле онѣга жārа. Кад извадиш онѣ прѣју, сāмо се жѣти ко лимѣн. Онāј лѣс ѣчистиш. Такѣ је се тѣ рāдило. Па тек пѣсле вѣруне пѣчѣли да прāву ове лѣбаре, вѣруне; каже: „Ў, нѣ-знам,

тај направио вуруну, не-знам: тај направио вуруну”. Кака-је то вурџна, бџга ти? И после смо и ми то правили. Ложј се, каже, сламом и шапом. И то даназ дањи, дијете . . . Тек је после изишло с плѣком, начинили мајстори. А ђуд било, направу само овџ вурџницу што се печѣ лебац. Мѣтеж га, а свџд, а свџд унаоколо олѣпиш. Озѣдаш и омѣжеж га и ѳрѣдиж га. Гѳр мѣтеш и овѣ — како се зовѳ — таблицу и то — шпѳрет. Како ти је, тако ти је. Само нек ѳма шпѳрет. Па после плѣкани шпѳрети: мајстори праву па са два бѳбња. Па кад ђво што рѣкли изѣће — ђви шпѳрети! Дај овѣ бѣле сѣд.

Било ђндак и вашију пѳсто. Кад је рѣтно стање било. Откѳд-је оно било, Бџга питај. Бијо неки тамо код нас, а ѳмѳ жѣнско дѣте. Он јѣдан сѣдне прѣко-дана па цѣо га дан тѳче, тѳче јѣдан онѣ вашке и чѣшља. Сѣн мѳј кад је ђво, баш кад је ђво било, знаш, ђво наишли па рѣдијо пѳт, бѳ-о дѣчачѣћ, аутопѳт. Одрѣдили овог маѳорѳг. Овај маѳори неће него пѳшље ѳѣга. Јѣ кѳкај јѣдна, па кѳкај, тѣла да цѣкнем за Мѣливојом. Кад је дошѳ, дѣте мѳје, он не-може да се окрѣне вако. Мѣливоје слѣткѣ сѣне, штѳ си такѣ? Њѣму сѣв врат пѳјеле вашке. А, Бѳже, јѣ скидај, па скидај, па скидај оно одѣло са ѳѣга, па цѣмперѣѣ. Па кљѳчај, дијете, вѳду па пѣри, па дрѳго облѣчи. Како је се сѣд ѳтрло оне вашке, да то нијде ништа нема?! А, видиш сѣде нема ни бѳва што се каже, ка што је било. Тѳ је било бѳва, брѣ, кад наиђеш ко-гмаздѣла . . . Остѣнице у крѣвету, дијете, они дачѣри што јѣ прѣчам. Тѳ није мѳгло, то кад гѳд ђнеш, на прѣлику неки ти блѣг дан дѳће или слава ил нешто, ти мѳраш да кљѳчаш вѳду па оне крѣветѣѣ и онѣ дачѣце и онѳ да опѣриш па да спрѣмиш за блѣг дан. Дѳклѣ-се то срѣди, сѣне, дѳша-се изгѳби . . . Тѳ је било рѣда, то се стаљало за бѳве, није то пасѳљ, блѣго баби. Мѣтаѣли због остѣница. Тѳ рѣније јѣдан наѳрод није ѳмѳ, сѣне слѣткѣ, лѣкова ни ништа, него је то прѣчало јѣдно ђ-другога и такѳ. Да је то, та бѣла рѣда лекѳвита. И то кѳваш и то поливаш после по сѳбама и такѳ то. Да би уништили то . . .

И то, дијете, како овѳ купѳвно! За шта да кѳпиш, ка-се није ѳмало пѣра да се зарѣди. Тѣ мѣслиш то као данѣс што ѳду па зарѣду по-вѣм, викендице и Бѳг Ысус, што рѣкли. Па свѣ по-неку зарѣду пѣру. ђндак нема, него јѣ сам ѳшла да жѣѣм. Цѣо дан жѣѣм јѣ срѳом код газдѣша. ђндак су бѣли, дијете, газдѣши, па неки ѳмали стѳ ѣктѣра, па кад ђдеш, д-ѳмреш жѣѣѳѣни. ђдем јѣ код Ѡѣима овѳга што су ѳмали вршѣчу — по-годѣјо Жѣвѳта Обрѣдовић ѳѳтурицу — ѳтишла да жѣѣм. Јѣдна одѣлила се, да кѳпим прѣсе пѳсто, немам ништа, дѣте мѳје. А јѣ цѣо дан жѣѣла, жѣѣла, вѣче ѳтишла — он ѳмаѳ вршѣчу (и то ће баба да ти испрѣча) па ѣјде свѣ рѣдом се мѣру. А јѣ, сѣне, слѣткѣ, не смѣм д-идѣм. Штѳ н-идѣш, штѳ н-идѣ Мѣлѣнија да се измѣри? Мѣлѣнија да се, каже, измѣри! Из-мѣрише ѳни мѣн. Чѣтерес цѣт кѣла! Јѣо, кат пѳчѣше да се смѣју! Кажу: пѳна је јѣвтѣке, каже. А јѣ одѣлила се па немам ништа. Немам, трѣба да се крѣка, сѣне. Трѣба да ѳмаш маѣсти, па сѣра, па свѣга. Овај чѣча јѣдан што зарѣди ми то мѣло не-знаш кѳ-ћеш. Јал би дѣца ѳшла ѳ-школу, јал би кѳпили нешто. Не-знам ни кѳ-ћу ни штѣ ћу. Јѣ ђдем прѣдем, што рѣкли,

па кѹпим кйло масти. У, ймам ја тѵ да чѹвам. Докле нйсам потпѣтила свйње. И данѵз дѵњи кривѣљѵм па кад понѣсѣм сплачйњару о-двѵјес кйла — рѵдосна да и нарѵним. Сѵд и нѣ-носим, снаѵ ми нѵси. Не кѵјем се, сѵд нек вѹче ѵна. Треба да нѣгујемо онѣ свйње да не бѹду нѵкѵ брез масти.

Миленија Марковић (око 80 година). Снимљено 1978. године.

МАНИЋ

Знѵ се: једѵн на пѣт. Једѵн вѣзијоц на пѣт жетйјоца и такѵ. И ђнда ка стйгне онѵј вѣзијоц, ђн вѣже оне жѣне; знѵш такѵ шѵла, шѵлѹ-се и ђни вѣжу у снѵп и држѹ је мѵло у снѵпу, и тѵ се смѣјѹ, смѣјѹ и пѹштѹ-је и ѵјде ђпет . . . Метѵли смо на крстйне. Тѵ трйнес снѵпа мѣтеш, укрстйниш, па ђпет трйнѣс снѵпа, па укрстйниш. И тѵ укрстйниш. Ка-тѵ угѵрѣ, ђндак пѵсле ѵјде тй код мѣнѣ, ја ко-тѣбѣ. Скѹпу се рѵбације, десѣтину кѵла, данѵс код мѣнѣ вѹчемо, сѹтра ко-тѣбѣ, прѣкосутра код ђнѵг и такѵ. Па пѵсле вршача пѵрњѵча са говѣдима. ѵјде, искѹпимо двѵѣс пѵри крѵва, кѵ краѵе, кѵ волѵве и ѵјде за вршѵчу. Сѵд је код мѣнѣ вршача, ђндак су дѵшли десѣтйну пѵри и чѣкају. ђндак се лѵжй вршача са слѵмом. И кад оврше, ђндак је крѣћу: нѵкйту вршѵчу тѵмо, свѣ тѵ. Машинйстери бѵшка јѣду свѣ пилѣтйне. За ѵй се одѵѵја тѵ: машинйстери, лѵжѵчи, рањѵчи што рѵну гѵр на дрѣшу. Тѵ су рањѵчи, двѵ рањѵча, двѵ што лѵжѣ и мѵјстор и једѵн што мѣље. ђн метѵ снѵповѣ у дрѣш — тѵ што протѹра, што извршѵѵа жйто, а тѵмо је машйна пред ѵйм —. Пѵсле бйла воденйца поточѵра. Тѵмо йма кѵло, дѵле йма као тѵчак, вѵда па ђндак тѵмо резерѵар па ђнда гѵре кѵмен йсто. Па йма дрѵво гѵр забѵдено ђпет у шгѹкѵтор и ђндак тй пѹстиш тѵ кѵло. И отѵ вѵда гѵни тѵј тѵчак и тй засйпаш и мѣљеш, и мѣљеш, и мѣљеш. И кат сѵмѣљеш, ѹзе дрѹги такѵ йсто. Утѹпи се кѵмен, ђн скйне онѵј кѵмен па ѹзе чакѵнац па окѹје, окѹје, окѹје па ђпет промѣље мѵло јѵрмѣ док се мѵло онѵј кѵмен слѵди, па пѵсле ђпет мѣље жйто . . . Штѵ је јѵрма? Па мѵло крупнйје — кад ѵкѹје кѵмен — ђн пѹшти мѵло нѣшто јѵрме за стѵку па пѵсле ђпет брѵшно. И лѣпши лѣбас-бйјѵ ис тѣ воденйце. Имѵли смо мй тѹне седам-ѵсам, сѵмо у Дѹчйни, тй вѵденица (!). Поточѵре се зѵвѹ . . . Гѵр је јѵз, зѵвѣ се, вйше воденйце и тѵмо тѵ-јѵз шйрок, шйри — као сѵба. И из јѵза пѵсле мѵло ѹже, ѹже па ђндак йма једѵн прѵсуц па крос тѹ стублйну улѵзи вѵда и обрѣе тѵј тѵчак и пѵсе гѵре мѣље. Тѵ је пѵд воденйцом, а гѵр воденйца пѵсле мѣље.

Тѵ је мѵја сѣстра, мѵјку нйсам запѵнтила, тѵ сам тй прйчала. Па ђндак на огњйшту вѵтра, лѵнче онѵ земљѵнѵ. Тѵмо постѵѵи пасѹљ и чѵрбу купѹса, мѣте покрај вѵтре и мѣте дрѵа и тѵ. А тѵмо мѣте црѣпуље и загрѣѵѵа. Тѣ су црѣпуље — йма и сѵда тѵмо. Па ђндак мѣте, а овѵмо умѣси прѵју или погѵчу или замѣси самѹн, па ђндак мѣте тѹне у црѣпуљу па

ѓндак мѣте од лѣпе лѣста, липѓвога лѣста. Свѣ порѣђа озгѓр, па мѣте тѹ жегѣтку. Тѓ је од бронзе накѓ. Или мѣте на ѓтѓ жѣра па на жѣр мѣге пѣпела. И знѣ отпрѣлике кад бѹде печѣно. Она сѣмо свѣли онај жѣр и подѣгне онѓ лѣшће: ѓно пожѹтила прѓја кѓ-лѣмѹн. Тѣмо се кѹва лѓнац, вакѓ, да извѣнеш, са дѹпићом — зовѣмо га. Дѓл ѹско, а гѓре ширѓко — и мѣте га тѹне и тѓ се кѹва . . . Умѣсиш прѓју у наћѣвама, у наћѣвама умѣсиш лѣпо. Оне су о-дрѣвета, донѣћу ти. Донѣси, чѣча, наћѣвице да покѣжем. Прѣвиле се према зѣдругом. ѓнда су бѣле вѣлѣке, па прѣграде јѓш у наћѣвима и такѓ смо тѓ рѣдили. Овѓ су наћѣве. Прѣву Цѣгани. Осѣчеш лѣпу, клѣн. Сѣд нѣма тѣ, са-тѓ нѣма, тѓ је рѣзумрло. Стѣро бѣло, нѓви нѣсу учѣли. Тѣ наћѣве кѣко мѣнѣ слѹжу! Ка-сам се јѣ ѹзела, тѣт сам прѣвила. Педѣсет и четѣри гѓдине тѣм наћѣвама. Кат сам дошла за мојѣга мѹжа, тѣт сам прѣвила тѓ. И данѣс мѣсим у ѣйма.

Налѓжимо вѣтру па мѣтемо, узвѣримо млѣко. ѓндак није предѣвано млѣко. ѓндак салѣјемо по пѣшес кѣрлица: имѣло је по седам-ѓсам крѣва па ѓндак мѣтемо. ѓно се увѣти кѣјмак. Тѓ се није продавало. Кѹпѣ-се и јѣдѣ се. Јѹтри умѣсиш тѣзе прѓју па извѣдиш и ѓно кѣјмака па пѣрче сланине. Тѓ је дорѹчак. А не кѣ-сѣт кобасѣца, паштѣте и салѣма. Тѓ није бѣло. И по пѣрче јѹтри осѣче ѓтац сланине свѓј дѣци и мѣте кѣјмака и тѓ умѣшаш. И сѓка се начини иш-чѣбрице и мѣтеш кѣјмака и угѣжѣдиш сѣра. И угѣжѣдиш у онај сѓк иш-чѣбрице, па мѣтеш кѣјмака, па вруће прѓје, па кад утрѓиш, не мѓш се најѣш . . . Подлѣвѣли, сѣриште оставѣмо па састѣavimo сѣриште, па ѓндак извѣдимо подлѣвак па тѓ пѓс тѣм подлѣвамо. Тѓ такѓ, видиш, прѣма количѣни млѣка сѹнеш. Ако ѣмаш дѣсет кѣла, тѣ сѹнеш јѣдну чѣшу овѹ што се пѣје врућѣ ракија. Угрѣјеш мѣло, кѓлко да држѣш сѣмо прѣс и сѹнеш тѣј подлѣвак. И тѓ се пѓдлије и мѣтеш на шпѓрет и одабѣрѣш сѹрутку, ицѣдиш и завѣјеш у цѣдило. Мѣтеш на шпѓрет па сѹрутка се ѓдбије па ѓндак мѣтеш цѣдило на шпѓрет, па мѣтеш — грѹдњаче су ѓндак бѣле. Грѹдњача о-дрѣвета ѣсто начинѣна па ѹкопано, па тѣмо прѓбѹшена па тѣмо ѣзлази сѹрутка. И тѹ пѓсле лѣпо завѣје се цѣдило и ка-тѓ пѓсле се ѣцѣди — ѓно грѹда лѣпа. Тѣ сѣд исѣчеш такѓ четѣри, шѣс, кѣко ѣмаш млѣка . . . Па ѣто, овај, кат се ѹгреје, прѓвѹрда се. Или кад врућѣна, па нѣси га ѓма узвѣрила, ѓно се прѓвѹрда. Ко-да си га пѓдлила, а ни грѹда нити вѣлѣ да се јѣде, него сѹни свѣњама. Прѓвѹрда се тѓ, свѣ грумуљѣце се начинѣ од млѣка. Прѓвѹрда се тѓ и сѣмо грумуљѣце од онѣ грѹде, свѣ се одвојѣло . . . Тѓ се прѣви у Мѣчви, у Мѣчви тѣмо и у Бѓсни. Њѣно је сѣрење другѣчије него наше. Мѣчвѣанско сѣрење је другѣчије него наше. У Мѣчви и у тѣмочкој — пѣнтим јѣ Тѣмочани кат-су бѣли код мојѣга ѓца. Кат-су остѹпали па по мѣсец дана су бѣли тѣ Тѣмочани. Свѣ распѓрѣђени кѣко кѓ ѣма мѣста. Па ка-донѣсу ѣни родѣтељи тѣм војѣницима пѹсти кѣјмак и сѣра, не мѓже да се најѣдеш — ѣјној војски, војѣницима ѣјним — тѓ је дрѹго сѣрење ѣјно, другѣчије.

Вемѣја Лазѣревић, 1901, рођ. у Манићу, самоука („зна слова”). Снимљено 15. и 16. јула 1980. године.

МИРОСАЉЦИ

Нисмо мрсили — то се знало — док не бидне мрсак. А саде? Боже ме опрости, већ ни ја не постим. Саде на Велики петак једу. Но то је се постило. Нека биде божиини пс — постило се, васкршњи, свѣ. А сад нико не-пости. Кад мрсак бидне и подкладу'емо и после не-мрсимо. Подкладу'емо и после запостй-се и не-мрсимо. Зготовимо вече вечеру, вечерамо и пс не-мрсимо. А саде мрсимо не Велики петак, мрсимо ...

После надбје воликѣ у-тим наживама, у наживама дрвѣним. И после наложимо вуруну па после у вуруну метамо лѣбове ... Црепуља је од земље направљена. Ондак смо пѣкли у црепуљи, није било шпдрѣта, само црепуље. Мѣтем на лопар, угрејем црепуље вако. Удубачим црепуље вако и мѣтем гламњу да не-падне на жар. Мѣтемо гламњу, а црепуље вако удубачимо а после, овај, мѣтемо на лопар, мѣтемо црепуљу и подклопимо одозгѣ. И пѣчѣ се лѣбац. А усија се она-црепуља. А направимо о-земњѣ, онс йловаче ...

Сушили, направе лѣсе онѣ, оплету, направу, направй-се оно свѣ. Онѣ-лѣсе гурну се, направи се, знаш, како иду оне лѣсе. Иду вако и осуши се. Вуруна та тун, а лѣсе гурну-се и затвору-се. Оне се осушу. От чѣга су правили? Па вако: от прѣћа, вако крајнице па после оплетѣ се от прѣћа. Свѣ рѣћа се једна по једна шљйва рѣдом, рѣдом, рѣдом и осуши се ...

Сѣјемо на врстицу. Пројарчамо вако па после свѣ вако забѣдамо рѣдом, рѣдом, рѣдом забѣдамо и после чупамо траву будачином. После шлѣвимо оно ка-се отравй кад никне лукац ... Сѣјемо којй ко зна. Йма нѣко дугуљасто, нѣко округло, округло сѣме. А бѣли и црни сѣјемо ми и остѣламо, плетѣмо вѣнац, обѣсймо, оплетѣмо вѣнац и извѣшамо, а нѣкад и не плетѣмо. Мѣтемо на таван и не да прозѣбѣ. Остѣвимо нако.

Свѣ преко нѣвйна, каже, кад ме вѣдне те радим у-њиви — каже: „Йма преко нѣвйна да те стѣвим”. А жѣга црна! Они вйчу — йди у-лад. До двѣнѣс ја радим, а жѣге овѣ године, Боже! У лад ѣдемо те јемо лѣба и ѣпет устајемо те се ради. А моје комшије кажу мѣнѣ: „Йди, црна баба, у-лад, ми не-можемо д-издржимо” — омладина.

Милѣва Нйколић, 93 год., рођ. у Миросалѣцима, неписмена. Снимљено 15. августа 1981. године.

ЈУНКОВАЦ

А шта сам казала мало час? Процѣпак, то је у шуми. Плав процѣпак. То је у шуми — цвѣће, цвѣће зовѣмо рано што је стйгло. Процѣпак, вак плаво и горе вако дође, вйси доле. А йма мало мйре, мало нако на шуму. Мйрише мало на шуму нако, знаш. Ка-ти трчйш, он тек почѣ-да излази напоље. Тек почѣ д-излази напоље ми трчймо ко ће прѣ стйгне, кад рано ѣдемо по шуми.

Оно на соницама прџџеп се зовѣ, прџџеп на соницама што правѣ. Тѳ ураде лѳуди, раде двѳјица њѳ. Оструѳже прѳвом, ѳвѳ ѳструѳже па пѳсле ѳзму па цѳпају. Цѳпају и ѳвде вѳжу лѳиком ѳном жѳивом и-шѳме гѳре па пѳсле раѳѳе и начине јѳдно дрѳво ѳпет да ѳно дрѳжѳ, тѳмо да се ѳсѳши и накѳ да стаѳји дѳпкѳ док бѳдне сѳво да стаѳји, сѳмо да се нѳтури на сѳнице . . .

Нѳма њѳко у кѳћи. Оно порѳсте буријада, ѳнѳ трава ѳкѳ-куѳе, видѳ-се сѳмо ѳбод ѳнѳј. Пѳмрли, бѳло ѳнда и колѳера па бѳло јѳвтика. ѳнда се њѳје мѳгло да се лѳчи кѳ-сѳд. Плѳћа, звѳли је јѳвтика, плѳћа сѳ-што бѳлѳјемо — ѳнда бѳлѳс јѳвтѳка. И пѳмѳри фѳмилију њѳку ѳнс. Нѳма лекѳра. ѳни ѳдѳ лекѳарима ал њѳ-могу да спѳсу, а сѳде кѳлико лекѳра! Мѳнѳ су пронашли прѳ двѳез-гѳдина мѳслим. Излѳчсна ми плѳћа, ал ѳнда њѳје мѳгло. Нѳма, мѳло да жѳиви — гѳдину дѳна — ка-дѳбије на плѳћа. Изгѳрѳ плѳћа и нѳма, не врѳди њѳ лекѳару. А дѳ-виш, мѳре, сѳд. Јѳдно врѳме кад ѳћу д-ѳдѳм њѳмѳ, јѳ лѳпо га мрѳзим да га видѳм. Што кѳже ѳна бѳба бѳјалица: и њѳму се дѳсѳди. Дѳ ти њѳке лѳкове: ѳди кѳћи и њѳмѳј ми прѳтѳсак на мѳзак . . . Јѳ сам упѳнтила прѳ, видѳла кад ѳвѳј мѳј, што ми је брѳтић, мѳријѳ ми — мѳслим прѳ трѳ гѳдине — прѳтѳсак. Јѳднѳко мѳре, јѳднѳко ѳдѳ јѳдно дрѳгом и пронашли и кѳпили ѳвѳ. Јѳ реко да ѳдѳм код Мѳје да видѳм, реко, мѳнѳ прѳтѳсак. Јѳ пѳтам њѳгѳ: „Мѳјѳ — реко — мѳнѳ — прѳглѳѳда њѳгову мѳјку и тѳтку — Мѳјѳ, ѳјде мѳнѳ прѳглѳѳдај, да видѳиш да л јѳ кѳко ѳмѳм прѳтѳсак?“ ѳн прѳглѳѳда мѳнѳ, ѳвѳј, тѳри ѳнѳ па ѳзмери па кѳже: „У, тѳтка, тѳ ѳнај њѳјбѳљи прѳтѳсак ѳмѳш“. А дѳгле њѳса-мѳрила. Јѳдѳрѳд сам ѳшла, њѳ-знам кѳлко ми је бѳло — пѳдѳсѳт гѳдина — ка-сам ѳшла лекѳару, ал њѳје ми кѳзѳ да ѳмѳм прѳтѳсак и да ми је ѳбѳснијѳ кѳ-сѳд: кѳјѳ је срѳчѳнѳј, кѳјѳ ѳнѳј . . . Лѳжѳла сам јѳ шѳс њѳдѳља ѳд ѳвѳ њѳгѳ дѳснѳ. Шѳс њѳдѳља сам лѳжѳла, њѳ пѳла водѳ, њѳ јѳла, њѳ стѳлицу њѳ њѳшта. Сѳмо лѳжѳм: њѳсам лѳжѳла, сѳмо сѳдѳм накѳ њѳ-кревету. Шѳс њѳдѳља, а сѳде, кѳже, њѳ-може трѳ дѳна и ѳд-јутрѳс њѳје јѳѳ. Кѳко њѳје јѳѳ? Мѳго је да дѳстигне крѳшкѳ, ѳмѳ јѳбѳка, ѳмѳ и вѳздѳн вѳћке којекакѳ, па њѳгдѳ ѳе пѳпити кѳфу и — њѳ-сам јѳѳ! Па штѳ ѳе више?! . . . И јѳ сам сѳдила њѳ-кревету шѳс њѳдѳља кад је мѳј мѳж ѳмрѳ. ѳни мѳнѳ зѳвѳ, дѳју њѳму чѳтерез дѳна, да ѳстанем јѳ д-ѳдѳм код-њѳга, да стаѳјѳм ѳ-јѳ. Јѳ ѳстаѳо и ѳѳо, стајѳла мѳло. Нѳма да дрѳжѳм ѳнѳ свѳѳе њѳго сѳмо да стаѳјѳм њѳд. Јѳ ѳстѳла, стајѳла мѳло — аѳ, њѳ ми је дѳбро. ѳдѳм да јѳ лѳгнем. Ка-сам јѳ лѳгла — врѳтила се — чѳтерез дѳна кад је њѳму бѳло, а њѳћу се разбѳлѳла. Јѳ, врѳти се јѳ, кад ме сѳлѳти њѳки зѳнѳј, па зѳнѳј, па лѳштѳ сѳмо. Скѳдајте ми, реко, ѳву блѳзу и ѳвѳ, свѳ јѳ мѳкра. И ѳни дѳј да ме прѳѳблѳче. И цѳлу њѳћ ѳни су ме прѳѳблѳчили. Вѳда сѳмо лѳје. А јѳ чѳтерез дѳна лѳжѳм: њѳ сам јѳла, њѳ сам пѳла, њѳ сам њѳшта. И ѳна ме прѳѳбучѳ и, бѳгами, сѳтра дѳн јѳ бѳље. Не помѳш-љѳм њѳ да ѳзѳм кѳфу, не помѳшљѳм на њѳшта. ѳни мѳнѳ њѳкају па дѳнесѳ помѳрѳнцу, лѳмѳне, ѳвѳ, ѳнѳ. Јѳ не пѳглѳѳдам њѳ да трајѳи мѳја дѳѳа да прогѳтѳ. ѳстѳла жѳва, њѳсам тѳла да ѳмрем па шѳс њѳдѳља. Кѳже: кѳко је мѳгла да жѳиви толикѳ дѳне кад њѳје јѳла? Мѳже да се жѳиви, јѳш кѳко, сѳм ѳко си чѳрс, ѳко ти је чѳрс ѳрганѳзам, мѳже да се жѳиви јѳш кѳко. А кѳ је слѳб, ѳн је прѳѳѳ брѳзо — ѳко му је бѳло слѳб матерѳјѳл ѳвѳј жѳвчѳнѳј и ѳвѳ којѳшта.

Недеља је, реко, видиш како по путу раде ка-да је пон недељак. Ђно раде, кућу зидају. Бџгами, нисмо ми то зидали тако. Зна се: петак — петак мрсак — мрсак, а празник — празник. Не-може. Ја тебе плаћам: нећеш да радиш тада и тада ка-ти ђнеш него кад ја ђну. Да поштујем моју кућу, моју децу, моју будућнос. А сад, глѐ! Ђно-и пуно тамо, раде кућу. Са ће служба у цркви. Колко је сати сад? Десет? Ђто видиш, тек сад бидне служба. Они су јутрос дошли, већ у пет.

Како сам упантила за себѐ, бијо је курјак. Дођу у ђвце ко-сат куче вамо што има у мојсга комшије. Накѐ дође, али јѐш веће, а има — како да кажем — нака му ђна, гѐр на њему, као оно — длака, као оно ћебе. И нѐшу, бџгами ако ниси затворио лѐпо ђвце, ђни дођу. А шума тамо има, дођу ђнекуд. И дођу, подаве ђвце. Водили рачуна ка-сад о кокошки. Затворим кочак, ђне лисица, ђне твѐр. Покупи јаја покупи кокоши. Тако смо ми чували от курјака ђвце. Курјаци било више него сад. Сад нема шта ни да даве, зѐто и нема ђвде. А нема ни шуме, де да бѐдне? Нема шуме, ђни су били . . .

Ми зовемо, ђнда је било тај ѐр, свѐ о-даскѐ. Острујемо волѐкѐ даске, па пѐсле јѐш јѐдну толикѐ, па ужљѐбимо оно дол па слажу, па пѐсле гѐр метају ову грѐду. Ужљѐбе и пѐсле трпају јѐш јѐдан рѐд вако дасака ђпет гѐр и начине ѐр. Тѐ се зѐвѐ — за говеда ђвѐ-сат што зоведу штаѐла — ми ѐр звѐли. А тамо смо свѐна јѐпет о-тѐ даскѐ направили себи колибу и тамо чувамо стѐку и нѐђивамо.

ђвѐ је дрво, виш, вако дебело вако — видиш. И сад, ђну ја да копам — бѐква, да копам бѐково нешто. Ону карлицу за мнѐко ил штѐ-год. ђнда копаш ђнѐ, ђструјеш четвртку и почнеш от-средине да ко-паш рѐдом. И вако, свѐ вако идѐ на испит и вадимо ону ѐвѐр. Ивѐриће избацѐвам, ти вадиш рукама. А она скѐбла — како да вам кажем, имали смо кот-куће, имали смо да ти покажем шта је скѐбла . . .

ђн вѐли тако, ђн и менѐ сѐрвѐра. Ја узем кутију и менѐ пѐсле јѐш маѐло пошећерим. Ѐ-ја вѐлим пѐјачу маѐо кафу, пошто помало гѐцнем ракије, знаш — ђнда маѐо јачу кафу скѐвам. Помало, само не преко-дѐре, ѐ. Ѐнѐ, глѐдај де им ђнде стојѐ ракија. Данас имама три чашице да попијем; тако толикѐ три чашице данас попијем. А енѐ је глѐдај нѐ-де стојѐ ракија само да пробам. И ја јутру сѐднем тако, добијем кафу ђд-њѐ и ја пѐсле моју ракију гѐцнем, ѐто. Домаћу ракију, а не-волим, овај, што ђни кѐпе, ђвѐ јакѐ — како ђни зоведу ђни — травѐрице, не знам, стомаклија, намастирка. Ја тѐ не могу. Окусим, једарѐд гѐцнем ал ѐа! А ђвѐ смѐм да гѐцнем бџгами добро . . . ђни зоведу тако, чујем ђд-њѐ тѐ рѐч. Намастирка има ракија зѐвѐ се. А менѐ шљѐвовица се зѐвѐ и што сте ме питали: ђд ценѐрике, ђ-дрѐњина, ђ-дѐдѐиња, ђ-трѐ-шања. Ѐ, са-су ђни назив неки — ђ-чѐгѐ су пѐкли, не-знам. ђни зоведу травѐрица, намастирка. Намастир је, валда, црква — тѐ ми зовемо. Слави црква данас, слави цѐло сѐло, ђвај крај ђвде. Не цѐло него крај ђвај, наш Јѐнковац. И скѐпѐ-се тамо кот цркве де лѐпа звѐно и сѐтра спрѐмамо, да кољемо свѐње и да, шта ја знам, да спрѐмамо за Трѐјице. И јутру спрѐмамо ко ће д-идѐ у крстѐноше, а зна се ђнај којѐ ће да нѐси крстѐн, а не да нѐсе којѐ ти мѐслиш, него ђнај којѐ је ђдвојен за

крстѣи. И спрѣмамо крстоноше. Имају онѣ барјаке, оне црвене, имају црвени барјаци. А тамо је дрво једно обрезовано ил је рас, ил је орај, ил је трѣшња. Онде је начињен крс, вако начињен крс и закршћено у дубину. И поц долази сѹтри дан и онѣ се вѣском залѣпљује ѓвде. А оно идѣ ка-гѣт свадба кад идѣ, сам пѣшкѣ, пѣшкѣ и пѣвају. Како пѣвају, тѣ Драгане, како се пѣва? Како се пѣва? Нѣ-зна ни она, ако је до јучѣ било — прѣ дваѣз гѣдина, ал нѣм — тријез бѣгами, тријез гѣдина. Нѣма више како је данашњица, кад је пѣстала! Они идѣ и обѣлазе — кѣлко записа, идѣ и обѣлазе тамо. Нѣко донесѣ лепе ракије, печѣња да мѣзете и да пѣпију лепу ракијицу. А ја кѣвам кафу и чѣкам. Имала сам у мѣјѣ ливади запис. Ја кѣвам кафу и дѣца нѣсе тамо слатко и нѣсе: јѣдна слатко и вѣду, а јѣдна ракију — да пѣпију нѣку ракијицу. Дајѣмо шѣћера вако и нѣсимо кѣтију и ѣни пѣседају по трави. . .

Првом кѣлемо печѣницу. Сѣтра печѣмо, тѣ зовѣмо: пѣци се Пѣцо, пѣвамо тунак и пијѣмо ракију лѣтѣ, овѣ варѣну. . . (кад ѣ-тѣ дѣтѣраш, зѣтѣ се ја смѣтем и не мѣгу да пѣтрѣвим). Јѣсмо бадњак сѣкли учи Бѣжића, на Бадњи дан учи Бѣжића. А јучѣ је бѣјѣ Туцидан, а пѣсле Бѣжић кад ѣсване каже се Јѣцидан дѣци да јѣду. А вѣче Бадњи дан ѣмамо, бадњак донесѣмо. Ѣдемо, у шѣми нађѣмо бадњак и нѣсе ѣни и сачѣкавају. Мѣј мѣж причо: тѣрали шѣс коња јѣдан бадњак, а нѣје вѣћи од воликѣ. Шѣс коња — кад је бѣјѣ у вѣјсци — тѣрају бадњаке на кѣлима. А ѓвде мѣ донесѣмо на рамену, али сѣмо ѣнај којѣ чѣкамо га да дѣје и-шѣме да донесѣ бадњак. Па ѣнда да пѣчѣмо да идѣмо да пијучѣмо окѣ-куће дѣца — кѣ ѣмѣ дѣцѣ — да пијучѣмо и да причамо: кукурѣку, квѣ-квѣ-квѣ-квѣ, да рѣчѣмо кѣ-гѣведа, блѣјѣмо — дѣца. А ја нѣсим слѣму, ја старѣја. Ја нѣсим слѣму, а дѣца за-мнѣм идѣ и брѣје такѣ рѣдом. Кад ѣиђѣмо ѣ-кућу, ја нѣсим у цѣпу жѣта и бацаѣм тамо и ѣни кажу (како-но кажу?). Улазим ја и бацаѣм жѣто, кажем: „Крѣсто се рѣди“, а ѣни: „Ваистину се рѣди“. И ѣни бацају на мѣнѣ жѣто. И дѣца пѣсле мѣмо мѣнѣ прѣтрѣче на-ѣну-слѣму да пѣлѣжу. Трипѣт ѣбиђѣмо окѣ-куће. . . Да пѣлѣжу на слѣму дѣ смо мѣгули слѣму, и сѣли, и вѣлове, и ораницу, и кѣлач. А дѣца трѣче тамо, ѣнѣ да дѣју прѣ да јѣду. А ѣмали — бацаѣм ја тѣ, умѣшам и шѣћѣра, пѣсле трѣче и пѣлѣжу дѣл, кѣпе. Ка-дѣје пѣлажѣник, свѣ ти чѣсто! Устаѣнемо рѣно и спрѣмимо да се кадимѣ и крѣћѣмо дѣцу: Устајѣте, Бѣжић јѣтрѣс! Пѣлажѣник нѣси жѣто у рукавици, нѣси у рукавици жѣто и: „Крѣсто се рѣди“. Мѣ знамо и чѣкамо, ако нѣмамо свѣтлѣс, као сѣд, негѣ лампу. Чѣкамо пѣлажѣника и спрѣмамо и кафу и шѣћѣр му спрѣмамо да, да га пѣслѣжѣмо. И ѣн ѣлази: „Крѣсто се рѣди“ — с ѣним жѣтом на-нас. И мѣ чѣкамо пѣлажѣника и с ѣним жѣтом нѣгѣ: „Ваистину се рѣди, ваистину се рѣди“. Пѣсле и ѣн сѣда. Мѣ прѣжѣмо стѣлицу са трѣ ногѣ. Како ѣе да кажемѣ: вако, ѣ такѣ. Па мѣтемо слѣме, ѣн сѣдне нѣде, а мѣ позади лѣђа ѣнемо да ѣзмакѣнемо да пѣлажѣник пѣдне. Да пѣдне кајмак кат се ѣвати. . .

Казан пѣчѣ ракију и тамо кащѣе ракија, а вамо се кѣва. У казану кѣвали и пѣкмѣз. И кад ѣно бѣдне гѣтово, кѣвано, ѣнда сѣпамо у дрѣги сѣд па цѣдимѣ, цѣдимѣ на цѣдаљку па у бѣре, дѣ ти је бѣље, дѣ ти трѣба. Тѣ наѣ трѣба по стѣ кѣла прѣко гѣдинѣ. . .

Ми смо павијали па коље. Ћдаримо ў-земњу трї кољца. Ћдаримо трї кољца ва̀кѡ кад не́мамо ону̀ сновאַлку свїй. А ўмѣмо да ѡснужемо и ѡтѣгнемо ѡвѡ ко̀лчко ће дугачко јел не-може да вѡзи, знаш. И ѡнда идѣмо рѣдом и тѡ снужемо и черкамо (?) дѣ ће да бѣдну оне чїни. Ѳснужемо тѡ и пѡсле пѡкупимо и пѡсле трпамо на јѣдну во̀зу што су ѡтесали на̀ма лѣуди. У шѣми осѣчемо дрва па нам начине во̀зу. Ако не́ма-не во̀зе, ми ўзмето сто̀лицу са трї ногѣ, оно што смо прѣјили не́кад (и у Бѡсни бїло је то). И ѡнда мѣтемо на сто̀лицу и па ка̀мен у срѐдини и ѡн пола̀ко: ми га вѣчемо, ѡно се завїја гѡр на вра̀гилу. Вѣци гѡр пола̀ко, дѡђеш дѡнде, ај сѣт пушгај ѡнѡ рѣдом ѡва̀мо. А кад је на сновאַлку, ѡно има дѡста: мѡже бити — по четрїѡс аршѝна сам тка̀ла сукна. . .

Да сам вїдла, ка̀моли да пи́јѣм, да сам вїдла раније прѣ јѣдно мѡже бити четѣрез гѡдѝна — педѣсѣт. Ишла-сам и по марвѣнѡм ва̀шеру. Тѣ-рали кад идѣмо на сто̀чни ва̀шар; ми идѣмо ба̀ш та̀кѡ стѣрије ма̀ло же́не. Оне мо̀рају д-їдѣ с лѣудима, тѐрају кра̀ву ил тѐле ў-колима. Кра̀ва и́дѣ и мо̀раш порет кра̀ве да и́дѣш, да тѐраш. Није ту̀ бїло ка̀нате па да тѐра на ва̀шар. . .

Шта̀-ће да плѣтѣ кад не ўмѣ ни да прѡтури жїцу? Глѣда ка̀-гѡд ја што сам ѡдрава. Па н-умѣду, цѣпају онѣ жїце и оно којѣшта ка̀ко ску̀пи не́ка̀ко у гѡмилу, ка̀ко држї онѣ-їгле — га̀дно. Га̀дно и́гле држї ака̀моли да плѣтѣ. Ја исплѣтѣм нѡѡс ову чѣрапу же́нскѣ. Вѣчѣра-сам за̀почела, ўјутру мѡже бити гѡтова. Пѡдај са̀д њїма да исплѣтѣ. Ако има̀ш за̀другу пѡвише дѣцѣ па да исплѣтѣш чѣрапице, па јѣдно̀м, па дру̀гом, па та̀кѡ. Она тѡ да исплѣтѣ са̀д. Заба̀да, не-зна дѣ ће да за-врши, не-зна ода̀клѣ ће да пѡчне. Ѳће л да сѣди с ма̀јком: дѣ, сїне, ова̀кѡ, дѣ, сїне, ова̀кѡ — кад ўчи. Ма̀ни дѣво̀јке, ма ма̀ни. Да вїде ко̀ прѡђе ўлицѡм! Ѳће да ко̀пају кад вїде ка̀т прѡђу ўлицѡм. Ја ка̀жем ѡвїма свїма ўчитѐљима — има̀-и не́колико млади, ѡвде дѡлазе ко вї што сте до̀шли — ја ка̀жем њїма: „Штѡ вї не одрѣдите у мѣсѣс да̀на пе́шез гру̀па они ѡ̀ака који су спѡсобни, од ѡсмог ра̀зреда и јѡш прѣ. Одрѣдите јѣдну гру̀пу ко̀ја је спѡсобна да ра̀ди. Одвѣдите ў-њиву и да вїте ко̀лко би ѡко̀пала да̀нас. Дѣца ѡдморна, чїлна, и ѡни би се до̀ватили ма̀ло да ра̀де, ал не́ће ўчитѐљи да во̀де. Шта̀ је, не́ће да повѣдѣ. До̀шла јѣдна, ўда̀ла се, два̀с се́дам гѡдѝна. Нѡси сто̀ма̀к и до̀шла да се́јемо лѣк. Она до̀шла да ко̀па ма̀ло и она ту̀н. Она: „Ја̀ѡј -- њѣн се ѡтац зѡвѣ Јѣзди́мїр — Јѣзди́мїре, да ме вїдиш, шта̀ ти са̀дѣ ра̀дим.“ Ко̀па! Па ко̀паш, ти си сѐљанка, брѣ. Ка̀ки ко̀пање, ка̀ки шта̀! Два̀с гѡдѝна ишла ў-школу, трѡвачку завршила и зна да ра̀ди у трѡвїни и ѡвѡ и ѡнѡ. Дру̀га, трѐћа са ѡсам ра̀зреда, са четїри па не-може да ко̀па. . .

Шта̀ ѡна ба̀ба но̀д ра̀ди? Штѡ н-умѣ д-ўжїва? Ја мо̀рам да се са-кријем кад ѡдем та̀мо у ѡбор. Насѣчем дрва; са̀д не-вїдим д-ўдарим сїкриѡм, бѡгами. Они глѣдају с пу̀та, а и ја не́што ра̀дим ѡва̀мо. „Јѣси л

толико̀ на̀секла др̀ва” — питају ме. Реко: „На̀секла сам. Трѐба, идѣ зима. Неће бидне цело време лѣто”. И смеју-ми се, одоше. Оде ба̀ба лу̀да, н-умѣ са сѐдї.

Лепосава Урошевић, 88 година, рођ. у Јунковцу, неписмена. Снимљено 16. августа 1981. године.

МЕДОШЕВАЦ

Моја браћа ка-су ишли — они су, ка-су били децаци — па идју у друго село на играњку. Сваки носи буздван, не идју бес тога. И причали су како умро један човек и повампирѣ-се. И они чули, прешла им крмача нека: љ, испред њи па преко обале, само пуца. Прешла преко њи, а они ндсе те буздване у одбрану. И после чуло се тамо неки ја-вѣз, дрѣкнуло нешто. А оно вук сачеко па растрго онога вампира, растрго. У сутрадан нодена ка-гѣ-да си прдоу неке пѣтије. И онѣ ка-се обелодани, кат прѣђе четерез дана, а он није уништен, он више не-враћа се у раку него идѣ у шуља дрвѣћа. Онда чобани нађу, у једној шуљој лѣци вѣдли човека де стоји. И ајде вамо, објаве сѣлу и сѣло: девети колац прѣбијо. Све од глоговог дрвета направе колац, зашиље и бију на ону рупу. Бију једнако, бију, оно оскаче као гуманѣ лѣпта. И онај се колац сѣв исправае други и терају тако до деветог. Девети колац прѣбијо. Оно се само силдснудѣ, сиѣва као лѣпта ова сѣ-што је надѣвана. Онда је он убивен. Причала ми је моја мајка да је жѣни умро човек у Вреѣцима тамо и да је се он повампирѣо и додијо жѣни и да је она понела дете и родила дете бес кѣстију које је живило дваес пѣт година. Никут са постеле, никуд. Са вампиром понела дете, а она је негѣ све прањала у кѣкоши ту, те давијо кѣкоши. Ја сам и ноћвала у-грѣбљу, чувала стоку и нисам премењвала ништа, је ли! Ал тогѣ-је рѣније било. Ка се сѣрѣни, каже, мртвѣц — бѣш тај што сам ти ја причала кад је се сѣрѣнијо, оно љвече неко шарено пѣтанѣ преко оног неговѣг одѣла, де се оно кѣвало онѣ-јѣло што је се кѣвало, трѣи, љуши нудѣна, љуши, љуши, шарено пѣтанѣ и око-ног неговѣг одѣла. И причала ми је, овај, Даница Рѣнковић: Умро Мѣлан неки, а не ѣн муж бијо у војсци и дошо он кѣћи и вѣдо тог Мѣлана што је умро. Вѣдо га он: сеѣи поред неког бавана у-некој шуљѣци. Он каже: „Дѣбар дан, Мѣлане”. Он љути: „Дѣбар дан, Мѣлане” — он љути. А он није знаѣ да је он умро. Ка-дѣје кѣћи, он је пѣто жѣну: „Штѣ љути Мѣлан од мене?” „Кѣји Мѣлан?” „Па Мѣлан овај”. „Па кѣку тебѣ, он је умро!” „Па ја вѣдо негѣ — каже — ја назѣва ѣмѣ дѣбар дан, он љути.” А он се повампирѣо бијо па вѣх после обелоданијо се, те сеѣи у шуљѣма и није ишо у раку тамо. И моја мајка причала је да се мојѣга свѣкра баба (а Стѣноје ѣтац, свѣкар) и да је се она повампирѣла, а Стѣноје бијо ѣсто ма.и. И она дошла: вѣдиѣеш је, каже, чѣшља-се кад на сѣнчево смѣрѣ-вѣње, она се чѣшља у Градиници, тамо у шуљѣ пѣкој дѣлена. И она, овај, дѣје па иѣска: „Стѣноје, Стѣноје, дај ми — дѣје дѣ-врѣлика — дете”.

А он је прати: „Иди љ-море, ваџај рѣбу и рака”. И она јаџкнѣ трѣпѣт и ђде и више није доџдила. А налазили су ђете са колѣвком на грѣбу: украџе, ђднѣсѣ. Докле гѣџ не заиштѣ-ти нешто, неће да се ђткани. ђнда пѣсле кад је ђн пѣшаље: „Иди љ-море, ваџај рѣбу и рака” и она више не ђлази.

Вѣнка Јѡванић, 77. год., писмена, доста чита. Снимљено 30. августа 1981. гоџине.

Жѣве свѣ ѡвѣ тѣце: врѣне, сѣнице (врѣне, како коѣје се назѣваје), сврѣкељице, сѣнице, гѣлубѡви, рѡџе — ѣма рѣџом тѡ такѡ.

Сѣјали кѣџељу пѡџ мѡтику, пѡсѣјемо мѡтиком и ђнда ниџкаџ ниџко дрљачѡм влачи. Ниџко је дрљачѡм влачиџо, како је кѡ тѣѡ. Бѣремо и ђнда пѣсле кѣселимо, трљимо, прѣџемо, ткѣмо и ѣџо. Чѣвали смо ѡ-тичије да не пѡџеџу, да пѡваџе кѣџељу тѣце, ѣџто ка и куџуруз што ваџе сѣџ. Кад порѣсте, ми пѡбѣрамо кѣџељу и ђно ђстане. Изѡбрница је прѡва, а сѣмењака дрљга. ђставимо сѣме па сѣјемо ђѡгоџине... У вѡџу мѣтемо, у Пѣштан, у јаџругу, бѣру — шта кѡ ѣма. Кѣселимо па је ђсушимо, пѣсле трљимо са трљѣцама. Тѡ су ђва кѡлџа, пѡшто вамо јѣџан, и пѣсле се направи се гѡренѣка и такѡ трљѣмо. Прѣџемо, ѡгрѣбеџо и ѣзмеџо па свѣџемо и прѣџемо и ѣџо... Како кѡ! Ниџко квѣси тѡ па мѣџа на сѣнџе пѡшто ѣзатџе те бѣџли па мѣџа на сѣнџе и квѣси те бѣџли такѡ ђва-три ђана. Лѣџи се вѣџ, ѡна се мѣџе са пѣпелѡм, свѣ тѡ с пѣпелѡм раѣено, није са прѣшџком ништа. Мѣџе-се дрѡво ђѣрово, мѣџе-се багрѣново, мањ како и направи се пѣпѣо и пѣсле тѡ — направи се ђѣџ, направи се ђѣџ. ђѣџ ми зѡвеџо. Наџијеџо вѡџѣ и сѣџваџо и — ђѣџ. Приџијеџо с ѡџим и ђндаџ стаџиш, стѡјѣ такѡ ђѣџо. Мѡџеџ да га приџијеџо вѣџѣрас па сѣџтра да га ѡперѣш, па ѡпет такѡ мѣџе-се на сѣнџе и пѣсле избѣџи... Сновѣџке ѣмѣле, ѣма тѡ: ѡснѣје се, јѣли кѡџе, како је кѡ тѣѡ. Кѡџе, наѣмѣшта се ѡснова па се пѣсле наѡвѣја на рѣзѡј и ткѣ се... Пѡџложниџи се зѡвѣџ и ђнда ђѡл нѡгаџа, а ваџо се прѡџѣра рѣџкаџа и ткѣ се. Дрџиш чѣџнаџ, мањ шта. Ако ткѣш, клѣџаш ѣџлиџе, ти ѡнаџо са гѣџѡвиџаџа и свѣ такѡ. Па чѣџнаџ, ја сам тѡ вѣџ избѣџиџа: ѡ-дрѡвета ѣџто такѡ, па се ѣзѡваџи и-срѣџине, пѡсе тѣџ се мѣџе ђѣџи. ђѣџ, ђѣџ се направи ѡџ зѡвѣ, ѡџ ѡвѣ ваџѡ — жѣшљѣ јаџлове — и тѡ се пѣсле ткѣ с ѡџим. Па, ѣма тѣџ жѣшљѣ ниџка, ѡсѣџѣџо и пѣсле прѣѡвиџо. Жѣшљѣ ѡсѣџѣ-се, па се пѣсле ѣзме жѣџџа, угрѣје се па се тѡ прѡѣе крѡз нѣџтра и пѣсле мѣџеш у ђнаџ...

Слѣџе? Кат кѣџу направиѣ. Тѡ је слѣџе ѡво гѡрена. Нѡсе ђѡровѣ и вѣшаје, гѡр мѣџу мѡџџу. ђѡр нѡси, шта кѡ па гѡр га ѡбѣсе, ђѡџмѣ. Вѣшаје: гѡрена мѣџемо мѡџџу и ђнда то пѣсле вѣшаје, шта кѡ ѣма. Нѡси ђѡра и тѡ је слѣџе, ми каџеџо: мѣџи на слѣџе, ѡбѣси на слѣџе, како ђѣш.

Зѡрка Сѣџић, 1910, роџ. у Медѡшевџу, не-писмена. Снимљено 30. августа 1981. гоџине.

РОЖАНЦИ

Радили вако̄, са стоком ђрали па сејали, па послена копа̀ли, копа̀чца што се зовѣ. Ни било ови машинā него вако̄ наше . . . ко̀ла, во̀лви, плуг. Жѐли смо српом, зна̀ш шта̀ је срп, жњѣ̀ли, срповима жѐли, па по̀сле, до̀цније та̀м ча̀к, нѐко ко̀си жито ко̀сом. А ми смо то̀ раније свѣ жњѣ̀ли. Па до скоро̀ смо жѐли, докле ни́је овѣ по̀йзлазиле машинѣ, а ја по̀сле нисам ви́ше ни ра̀дила. Изāшле машинѣ, ја не мо̀гу да ра̀дим, нисам ни ра̀дила . . . Копа̀ли исто ка̀ и са̀д, с машинāма . . .

Паламиде раније ми смо чу̀пали, сѐкли, вако̄: у̀земо срп па сѐчемо, идѣмо по ним житу. Она израсте вѣлика, ми по̀с сѐчемо. А овај пра̀шак што има̀ га и са̀д кад у̀вати, са̀зре и жњѣ̀ш ако ђпадне, оно жито вучѣ̀ш . . . Ра̀диш вако̄. По̀жњѣ̀ш па га са̀дѣнеш у̀-њиви та̀мо, ми зове́мо крстине. То̀ једно на̀-друго метāш, оне сно̀пове што има̀ вѣзано, са̀дѣнеш у̀ њиви, па по̀сле вучѣ̀ш ку̀ћи, па ко̀т-куће са̀дѣнеш. Ту̀ до̀ђу машинѣ, дрѣ̀ш ишѣ̀ па вршѣ̀, ни́је ко̀мбаји нег овѣ машинѣ што су врле. Вршѣ̀ш ко̀т-куће то̀ жито. По̀сле идѣ̀ш у̀ водѣницу и мѣ̀леш.

Начупāмо жито исто са то̀га па исплетемо у̀же што ми зове́мо у̀же-та па по̀сле прѣ̀стремо та̀ у̀жега. Метāш жито, напунѣ̀ш у̀же, па идѣ̀ лу̀ди и везивају, ми ку̀пимо свѣ.

Врли су на гумну ко̀њи. Па то̀ начину, ђкрешу гумно, зна̀ш шта̀ је гумно; ђкрешу мо̀тиком зѣмњу. Вако̄ скинеш тра̀ву ђзгѣ̀ па да бидне ра̀вно, па у̀дариш на срѐдини једно дрво, ми зове́мо стѣжѣ̀р, дрво на срѐд онога гумна што је ђкресāно, па у̀на̀коло метеш сно̀пове свѣ рѐђаш, рѐђаш, рѐђаш, послена ко̀ има̀ ко̀ње, ђн ко̀њима обилази. Они обилазу; га̀зе и овршу, а ко̀ нѐма ђн говѣ̀да, волѣ̀ве, обилазу у̀на̀коло по ним. И ти по̀с оно прѣ̀трѣ̀саш, прѣ̀врѣ̀неш, па ђпет док навршу па по̀сле има̀ вѣ̀трењача што се зовѣ. Сипљеш онѣ жито у̀ вѣ̀трењачу, вѣ̀жеш, ђвѣ̀жеш, па тѐрај ку̀ћи . . . Ништа, иштуриш ону сла̀му, па ту̀риш дру̀ге сно̀пове . . . Виле, зна̀ш шта̀ су виле. Свѣ вилāма, бра̀те, баца̀ш, прѣ̀врѣ̀неш. Кад бидне готѣ̀во, ѝзбациш та̀мо па метеш дру̀го . . . ђбрѣ̀неш ру̀кама и ђна вѣ̀је и оно жито ѝзлази, плѣ̀ва та̀мо, ва̀мо жито . . .

Направиш црепуљу од бла̀та, га̀зиш то̀ бла̀то лѐпо, мѣ̀шаш оно бла̀то и направиш и по̀с ђсу̀ши-се, зна̀ш, црепуља вак во̀ликā. И по̀сле мѣ̀сиш у̀ њѣ̀ј лѐба. Одѣ̀згѣ̀р на ва̀три, ва̀тра горѣ̀, ни́је шпѣ̀рет, ва̀тра је. Сунеш жа̀ра н-о̀нај лѐбац а ђн се испѣ̀чѣ̀ . . . Биле су ђвѣ̀ што су на дрвима мѣ̀ле, прѣ̀ставимо. И ту̀ сам ишла: Колубāра та̀мо, то̀ је над во̀ди (sic!), дѣ̀вет они каменѣ̀ва. Колубāра та̀мо, ту̀ сам ишла, дѣ̀вет каменѣ̀ва и витлѣ̀ва на Колубари. По̀сле водѣ̀нице на ђумуру, на дрвима па ка̀ко ло̀жѣ̀ шта̀ ја зна̀м, исто мѣ̀ле ка̀ и ђвѣ̀ водѣ̀нице . . .

По̀сејемо па ђберемо па по̀киселѝмо у̀ во̀ду, па по̀с ѝзвадиш из во̀дѣ̀ па се ђсу̀ши, па трљѣ̀ш. Има̀, направиш трљѣ̀цу . . . Набереш пуну ру̀ку па по̀се вако̄ рѐдом, рѐдом па у̀ сно̀п вѐжем. Пунѣ̀, свѣ то̀ликѣ̀ оне ру̀чице што се зовѣ̀дѣ̀. Па ђно̀ вѐжемо што у̀киселѝ-се, то̀ по̀сле трљѣ̀мо, па по̀се гребѣ̀наш, па прѣ̀дѣ̀ш . . . Ка̀ко ти ѝзглѣ̀да? Има̀ два̀ они ко̀чића, у̀дāрени један та̀мо, један ва̀мо а трѝ даскѣ̀. Оне даске с

краја мѣгѣте у-нај, у-но коље што је раклѣасто. И оно мѣгѣто воде, оне три даскѣ. И она једна је дѣжа, имѣ направљено за рѣку што бијеш, подмѣнеш рѣчицу и бијеш пѣсле по-ним редом, трљаш то се зовѣ. Такѣ истрљаш. Гребенѣмо на грѣбене. Код-нас грѣбени, то начийено, зѣпци нако . . . То доносу овѣ, нѣ-знам одаклѣ су, кѣпујемо, два они грѣбена. Гребенѣш, урѣдиш лѣпо свѣ за-што дѣнеш, за кошуље за поњаве. Пѣсемо је оно што скидамо па пѣсле оне кудѣљке, кудѣљнице. То урѣдиш, оно што ђстане па кудѣљицу . . . Имѣ прѣслица начињена, задѣнеш за-појас, завѣжеш кудѣљице н-ону прѣслицу.

Ако ђбу да ткѣм, тамо идѣм, те ђснужѣм, навийемо, па ѣведѣмо у брдо . . . Матовило зовѣ-се, о дрѣвета начињено. Па оно и оно дође на јѣдну страну раклѣасто, а гѣрена, гѣр натурено, како сад вако да натурирш дрво, прѣжљѣбљено па натурено на матовило . . .

Чѣкрек, начињено како да ти рѣкнем, то је од сѣта што се ђбрѣе. То је сѣто развѣљено па ђно ђбло, то је лѣпо направљено па пѣсле направш ѣмо шѣвку, шѣвка гвѣздѣна, па пѣсле имѣ којѣ то ѣмѣ да направш чѣкрек, није то ђпасно. Стопѣ-се па мѣтеш, ужљѣбиш и ђбрѣеш. Пѣсле мѣнеш н-ђнѣ шѣвку цѣви, цѣви па сѣчеш . . . Цѣви од зѣве начињш; од зѣве начињш волѣкѣ цѣв па пробѣшш . . .

Јѣ сам сѣдморо родѣла, а пѣторо ми живѣи и двѣје су ѣмрли. Вѣла Бѣгу ѣво-и живѣи и здравѣ. Дванѣсторо свѣкрова мѣја имѣла. Бѣло бѣд Бѣк-с-нама дѣцѣ. То нико није знаѣ ка сад . . . ни лекара . . . Јѣ то нѣ-знам. Родѣвало се докле се родѣва. Пѣсле нѣко ѣмре, па напѣко да су свѣ живѣи . . . Па, ђтишш мѣ да копамо у ѣйве чѣк долеко ђт-куѣе. Па ђе кѣша вако ђблак найшѣ, а јѣ носѣла на лѣђима колѣвку и дѣте у колѣвки, тај мѣј син што је сад ђна за-њѣм. Он мѣли бијѣ, знаш. И јѣ јѣдна мѣгула оно дѣте и трѣим, а имѣло дрѣго дѣте ишло за-мно, знаш. Јѣ трѣим а ђно испѣло ис колѣвке, а ђна јѣђче: „Јѣј, мѣма, испѣде дѣте ис колѣвке” . . . Нѣ-вали мѣ, брѣте, ништа, нарасѣ-је . . . Дѣте за-мно вѣче: „Јѣј, мѣмо, дѣте испѣде, дѣ ѣеш?” Јѣ бѣгам, ђблак вѣдим.

Василија Николић (1896), Рожанци, неписмена. Снимљено августа 1981. године.

БИСТРИЦА

Кѣљѣ-се пѣсеци ус пѣс, али залогѣја се нѣ-меѣе у ѣста. То се рѣбају сѣдови, то се рѣбају нѣжеви да се лѣба осѣчѣ. Нѣжеви се рѣбају да се лѣба осѣчѣ, а сад јѣк. Сад мрсно, мрсно, мрсно јѣднѣко и Вѣлики пѣтак мрсан. Кад бѣду Покладе, закољѣ-се кѣкѣш, покладаје се, гѣбанице се правѣ, прѣјаре се правѣ. Свѣ се ѣсто правѣ ка и сад. Али то што ђстане, сутрадан се не ђкѣша. То се дѣ свѣњама . . . Мѣтеш сѣра, мѣтеш кѣј-мака, мнѣка и јѣја и загѣстиш с прѣјиним брѣшном и сѣнеш у тѣпсију и пѣчѣш у шпѣрегу . . . Мѣтеш у лѣнац, вода прѣврѣ, вода прѣврѣ и сѣнеш мѣло у-нѣ воду сѣли и пѣсле прѣсејеш брѣшна и сѣнеш у-нѣ воду и прѣѣдѣш колѣником на два-три мѣста и ђно кљѣча, кљѣча.

И п̄сле скинеш он̄о, д-йзвйн̄ш, м̄теш он̄ај лонац м̄ђу-ноге и он̄о добро м̄шаш да не остану грумӯлице. Ако б̄неш да га запр̄жаваш, ако в̄лиш са сланином, упр̄жиш сланину у тиган̄у. Па ка-станеш оно да м̄шаш, ти с̄неш онај качамак и м̄шаш, м̄шаш, добро изм̄шаш. К̄о в̄ли, с̄па п̄сле и мн̄еко. П̄вадиш оно п̄с качамак у тај тиган̄ и свако себ̄е ўзме у чанак па ј̄де. И ц̄цвара се ўкува, њсто так̄о добро, и скинеш и ј̄деш. . .

Како је се то пр̄чеш̄ивало? То се п̄сти и зайтин̄ н̄-см̄ш д-окусиш, и с̄рће н̄-см̄ш д-окусиш, и в̄ино н̄-см̄ш да пиј̄еш па да пр̄имиш пр̄чес. Так̄о смо ми радили. Ёто, биде сл̄жба, заврши се сл̄жба и тамо на пр̄чес пр̄ст̄упали сваки по р̄ду, по р̄ду ајде, ајде. Кашичицу, ј̄дна кап у-н̄ој ма̄лој кашичици в̄ина. Ё, п̄сле тамо иза попа стој̄и ј̄дан са наором. То је л̄ба, наора. И пр̄ужиш р̄ку и он ти сп̄шти наору и он ти м̄те у ўста и љто ти. . .

Направимо, п̄бијемо ч̄тири с̄ве па он̄дак м̄тк̄ама то — набој. Ударимо м̄тке одуд, одуд и тӯн саставимо бл̄то са сл̄мом и то набијемо тӯн бл̄то и одозг̄о п̄кријемо њсто сл̄мом и тӯн су овце б̄равиле и ту-су-се ј̄гњиле. И ту-су овце биле п̄сле здраве ка-челик. Ч̄о си за челик? Вод овај наш њма двајес, сваке године му се ј̄гње, двајес оваца. И п̄сле пр̄еко-лета см̄ањи, прод̄а, так̄о б̄п̄т. Док ми није м̄ж ўмро, њ-ми смо њмали д̄сет па смо заклали п̄торо како је он ўмро. П̄торо смо заклали: те за пол̄угодишњицу, те за ч̄терез дана. . .

Оће д-ўједу. Нисам њмала д̄в̄ојком код мајке, а ка-сам дошла за мој̄га м̄жа, а он вод п̄сле њмо. Ја н̄-см̄м да се пр̄к̄чим, а он је так̄о био сл̄бодан: око њ̄га се ок̄упе, ниједна да га ўј̄де н̄ше, живота ми. . . Имали смо вр̄шкаре, оплетене пр̄ћом, ми зовемо вр̄шкаре, а с̄д је ов̄о као сандучићи. Обл̄пимо балгом, оплетемо ов̄им, л̄з̄ом, л̄з̄ом д̄ивљом, л̄з̄ом он̄ом како да ти об̄ясним. И он̄дак оплет̄еш л̄по от̄у вр̄шкару, к̄шницу, а доленака је она отворена и она стој̄и вако пр̄в̄рнута, а та-је р̄чић̄ окр̄енуд горе, тај р̄чић̄ г̄р окр̄енуд. А она стој̄и п̄клопљена на дасци, а њма отвор к̄-ће оне д-йзлазе. Так̄о је ш̄ирок тај отвор колко овај мој дл̄ан, није в̄ћи: куд оне ўл̄ћу и њзл̄ћу. Ка-сам ја дошла, па њмали смо нањиве п-оц̄димо по п̄д̄с̄т̄ кила м̄да. Ал п̄сле нам п̄ткрадоше и п̄сле н̄смо м̄гли. В̄ато-је м̄ј ч̄век н̄еколько п̄та и није м̄го да п̄дигне, нӣкако. Нање у др̄вегу р̄ј и п̄вади, дон̄с̄е и оне биду ј̄дно њвесно време и оду. Їзићу ис к̄шнице и одл̄ет̄е з̄то што су п̄ткрадене па н̄ше п̄сле да се п̄д̄гаје. . . Оне се изр̄ој̄е, ис к̄шнице њзићу и ти в̄чеш: з̄м̄њи мацо, ў-кућицу мацо, з̄м̄њи мацо, ў-кућицу мацо и пр̄снеш, овај, на њ̄и прашином и пр̄б̄ашиш св̄рдо — так̄о је мој ч̄век радӣо — пр̄б̄ашиш св̄рдо пр̄еко њ̄и и тамо завр̄тиш тај св̄рдо д̄ он падне. И оне се ўвате за др̄во, за гранчицу, ўвате се тӯ у дв̄р̄ишту и тӯненака он п̄сле потури к̄шницу и оне п̄сле с̄лазе у к̄шницу. Пр̄тера-и у др̄угу к̄шницу и то саће п̄сле п̄вади и ўзме па ц̄ди. Т̄ера-и ис к̄шнице у к̄шницу, пр̄ћу оне и с̄ме. Ћзме к̄шницу и натр̄ља н̄ком травом зеленом. Ми зовемо маца, ма̄тица, она м̄рише, так̄о сташно м̄рише. Он он̄у празну к̄шницу, овај, намаже, намаже, намаже и тӯри код он̄е к̄шнице, код от̄е што

не да вади мѣд. Оне из ђтѣ ко̀шници излѣху у ђвѹ ко̀шницу што је на-
мазѡта, та ко̀шница с ђтом травом. Тѡ лако прѣћу, брез никакѣ мѹке.
Такѡ смо ми радили. Ми смо имали ка-сам ја дошла за њѣга. Пѡсле
погкрадоше. Ђ, пѡсле вѡтѡ-је јѡдан нѣколко пѹта тај рѡј и нѣ-може да
се обдржѣи. Свѣкрова и тај ми мѹж: какѣи, тѡ ђбнѣжу га оне чѣле ниж-
-њѣга и нијѣдна га нѣ да ујѣде. Такѡ је бијѡ слѡбодан око њѣи и такѡ
је са-њима радијѡ. А ја, Ђѡже сачѹвај! Јѡ бѣгѡм ка-ђавѡ от крста. Нѣсам
смѣла. Он каже: „Нѣће те појѣсти. И ако те ујѣде нѣкоја, нѣће те
појѣсти”. Реко: ја се њѣма не прѣкѹчѣвам. Нѣсам имала и нѣху њѣма
да се прѣкѹчѣвам. На лѹк ѡна ђће да ујѣде. Кад јѣдѣш бѣли лѹк, ѣтѣ
је ка ђрава, на бѣли. . .

Сѣјѡ на лѣју, свѣ на лѣју. Ускопаш лѣју, а сѡд на врстицу. Прѣ
лѣју ускѡпаш ко̀лику ђћеш: два-три мѣтра, пѣт мѣтара, шѣс мѣтара и
прѣкопаш лѣпо и изврстѡш и пѡсле сѡдиш бѣли лѹк. Забадаш она чѣ-
њад. А сѡд на врсту сѣју се, сѣје се и бѣли и црни и свѣ . . . Плѣтѹ вѣнце
ил ђрежеш. Па поплѣтѣш у вѣнце ил ђрежеш на̀ко ка̀ко ти ђћеш. Нѣ-
-смѣш ђбрезати до главѣце да трѹли, него пѹштиш ва̀ко ма̀ло дѹже.

Нѣранѡа Сѣмић, 1910, рођ. у Бистрици, не-
писмена. Снимљѣно 27. октобра 1981. године.

МАЛИ ЦРЉЕНЦИ

Ка̀блѡ је мѹзлица — зовѣмо што мѹзѣмо кра̀ве, а вѣдрица је што
метѡмо сѣр. А ђно је, дође ко ча̀брић ва̀ко, сѡмо имѡ дршку да се држѣи
ка-се мѹзѹ кра̀ве ва̀ко: мѹзеш као у бакра̀ч. Имѡ своју гѡрниѡк онѹ рукѹ-
њицу. Рукѹњицу имѡ ва̀ко да држѣш кад мѹзеш, ѣто ва̀ко као стѡлица
ђва. И дѡл мѹзеш, а вѣдрица је окрѹгла ко-гѡд лѡнац што се метѡ сѣр
. . . Тѡ је што зовѣмо мѹзлица, ка̀блѡ. Тѡ што мѹзѣмо стѡку, тѡ је ка̀блѡ.

Такѡ смо сѣјали пшѣницу. Рѹко̀м насѣваш ва̀ко пшѣницу. Тѡрбу
па у тѡрбу рѹко̀м па сѣј. Па пѡсле дрљај, вла̀чи. Насѣвницу побѣлѣжѣмо.
Побѣлѣжѣ-се насѣвнице па се насѣва. Пѡсле бѣлѣжѣмо дрвѣѡм, ва̀ко
на рѣд. Такѡ насѣвамо па ђпет забѣлѣжѣмо па ђпет насѣвамо такѡ и
дрљача вла̀чи пѡсле са стѡком. Не плѣвѣ-се пшѣница. Сѡ-се пѡлива,
имѡде тѣчнос, а раније није имѡло тѡ, није имѡло. Оно пѡсијеш, ђно ѣикне
и расте и ка-дође сѡзрѣло, ти жѣѣш рѹкама . . . , Бо̀ца се ва̀дила прљѡм.
Имѡ прљ, ва̀ко нѡтуриш на дрво: дѡл као нѡжић и ђндак прљаш онѹ
бо̀цу, трѣбиш, трѣбиш бо̀цу из жѣта. Отрѣби се бо̀ца, а тра̀ва нѣ може
да се ђтрѣби такѡ. Кат сѡзре, ђно се жѣѣ. Кат пожу̀тило и пѡкѹчи влѡт
ва̀ко, ђнда-је зрѣло. Ми жѣѣмо срѡм, жѣѣмо, жѣѣмо, жѣѣмо и спѹштѣмо на
рѹковѣд. Па ђпет жѣѣмо, жѣѣмо и спѹштѣмо на рѹковѣд. И такѡ пѡ-
жѣѣмо и врати́мо се пѡсле и пѡкупѣмо на снѡповѣ и пѡвѣжемо. Ужа
од жѣта исплетѣмо. Исплетѣмо, ѹзѣмо жѣто ђнѡ па ђндак уквѡсѣмо
па завѣжемо горе па ђпружѣмо ва̀ко и пѡсле вѣжемо тѣм. Вѣжемо снѡ-
повѣ и пѡсле дѣнѣмо у крстѣне. По трѣнѣ-снѡпа у гѡмѣлу ва̀ко ѹкрс.
Одо̀згѡ мѣтеш вршѣѡк пѡсле и гѡтово — крстѣна. Такѡ ѹкрстѣмо цѣлу

њиву, такō. Цѣлу њиву такō што жњемо љкрстимо . . . Направи се стōжер на срѣдини, пōложи се снōплє вакō дѹпкѣ. Пѣбје се стōжер, вакō окō-тōг стōжера слажемо снōплє, слажемо, слажемо. Пѣсле на-тера; кѡ има кōње — кōње, кѡ нѣма — ђн з гѡведима тѣра стѡку, тѣра док не рѡзгазе. Кад рѡзгазе, прѣтрѣсеш (притрѣсеш?) вѣлѡма, истрѣсеш жѣто. Вѣлѡма истрѣсеш жѣто, а слѡму ѣзбашиш. И онѡ пѡсле скѹпимо жѣто на гѡмилу, ѣмѡ вѣтрењача што вѣје, вѣтрењачу којѡ вѣје жѣто пѡсле . . . Пѣкли у вѹруни. Умѡ вѹруна, напраѣмо напѡљу вѹруну па замѣсимо тѣсто у наѣиве, бѣле велѣкѣ наѣиве вакō. Наѣиве дрвѣнѣ, кѡрито, наѣиве — замѣсимо тѣсто. Оно кад наѣисне тѡмо, ѹгрѣјемо вѹруну, ѣзнесѣмо ѡстѡл и рѡзмѣсимо лѣпење, самѹне и помѣтѡмо; лѣпење напраѣмо па пѡсле самѹне. Лѣпењице напраѣмо вакō: мѡло тѣста па лѣпењице напраѣмо па сѣчемо ђнда дѣци да јѣдѹ. Свѡкѡм дѣтету ѹмѣсим по лѣпењицу па пѡсе самѹн . . . Пѣкла сам лѣбац и у црѣпуљи, у црѣпуљи. Црѣпуља се направи од блѡта, па испѣчѣ се ѡна и пѡсле — црѣпуља. Мѣтѣ-се лѣбац у црѣпуљу па дрѹга црѣпуља се ѹгрѣје па ѡзгѡ на ѡнѹ и такō се тѡј лѣбац испѣчѣ пот црѣпуљом.

Дѡл ѣмѡш — пѡдлѡжници, па нѡгама дѡл запињеш, а гѡр ѡвѡ прѡ-тѹраш чѹнком, чѹнак што се мѣте цѣв, прѣђѡ. У чѹнку ѣмѡ цѣв, има да направи цѣв од зѡве па намѡтѡш прѣђу па ђнда мѣтеш у чѹнак па нѡгама дѡл рѡдиш, гѡр прѡтѹраш. Дѡл ѣмају пѡдлѡжници, а тѣ направиш нѣте гѡре, па нѡ-увѣдѣш плѡтно, увѣдѣш у нѣте и ѡно зѣва. Тѣ нѡгама рѡдиш, ѡно гѡр зѣва, тѣ прѡтѹраш чѹнком и такō ткѣш. Нѡгѡм вакō, како кѡјѡм, прѡтѹраш рѹкѡм такō и зѣваш нѡгама дѡл и прѡтѹраш и тѡ се ткѣ. Крѡпа пѡсле ѡстаје зѡ-тобом, крѡпа, завѣјѡж дѡл око врѡтила ткѣво ђнѡ. Умѡш прѣдње врѡтило што завѣјѡш ѡнѡ што ткѣш, а ѣмѡ зѡдње гѡр што је навиѣна прѣђѡ . . . Пѣбѣјем гѡр кѡлац и ѡвде кѡлац и тѡмо врѡтиш: двѡ кѡлца, тѹ направиш зѣв на тѣ двѡ кѡлчиѡа. івде, на прѣмер, стѡвиш кѡлац, па ѡвде. И тѡ такō се пѡсле ткѣ. Нѡнитѣмо нѣте от кѡнца и ѡвѡј, ѹ штѡ тѹ којѣшта ѣмѡ, хѹти! Вѣдиш тѣ, ѡвѡ вакō ѡвѡ ѡвде мѡра да ѣмѡ сѡд и ѡвѡ и лѣченик да се сѹчу цѣви. Тѡ је дрвени лѣченик ѡвде. Нѡсѹчеш цѣви, па пѡсле ѹзmesh чѹнак па ѹтуриш цѣв у чѹнак и ткѣш. А дѡл завѣјѡш на врѡтило ѡно ткѣво, а ѡзгѡ пѹшѡш ѡнѹ ѡснову, пѹшѡш ѡнѹ-ѡснову ѡзгѡ, те ѣдѣ дѡл. Тѣ завѣјѡш на врѡтило ѡвѡ дѡл и пѡсле ткѣш ђпет навише. Бѣло млѡго пѡсла. Ткѡло је се и сѹкно, ткѡло је се свѣ. Нѣје ѣмѡло нѣшта ђнда да кѹпиш, свѣ ткѣво. У пѡјасеви ткѡти, пеш-кири и зѡвѣсе вакō, свѣ ткѡно рѡније. Нѣма нѣшта кѹпѡвно, свѣ ткѣво.

Сѹшили на мишѡни. Ума мишѡна, па ѣмају лѣсе. Јѡѡј, кѡко нѣмају лѣсе, на-њѣма смо сѹшили. Мѣ смо ѣмали мишѡну, двѣнѣс лѣса, мѡраш свѡки трѣћи дѡн да налѡжиш. Па мѡраж да прѣбереш, мѡраж да ѣзвлѡчиш ѡне лѣсе, ѣзгѡреше рѹке. Па прѣбиреш шљѣве на лѣсѡма — хѹти, брѡте, хѹти! Јѡј, сѡд је лѡк жѣвѡт . . . Мѣ сѡми, дѣца, мѣ кѹпимо шљѣве са ѡцом и с мѡјком прѣбѣрамо и налѡжемо и свѣ . . . Кѣпи са њѣ, нѣ-знаш да су твѡјѣ прѣсти свѣ погѡрѣш. Крѡз лѣсу кѣпи, шљѣве се сѹше, ѡно се цѣди, ѡна смѡла ѣж-њѣ и кѡплѣ дѡл. А тѣ мѡраш ѡнѹ лѣсу да ѣзвѹчеш ѡвѡкѡ, рѹкама и да ѡбрнеш. И нѣ-знаж да су твѡје рѹке.

Држали у-нім ташаркама њиним. Па, имају њине кошнице от прѹна исплетене, од лозѣ, измазано овиме от краве, балегом олѣпљено. И на-мажѣмо нѹтра нѣм-травом маѣицом и ѣне се ѣроје и мѣ стрѣсемо у кош-ницу и поклопѣмо и ѣне раду пѣсле, ѣне раде пѣсле. На Крстовдан кад ѣне матору кошницу да ѹбију, мѣ ѹзѣмо нађиве, вако, дрвене; истрѣсемо ѣне пчѣле. Истрѣсемо у нађивама сађе и ѣне пчѣле избацѣмо, а сађе ѣцѣдимо мѣд, а ѣнај вѣсак — ѣцѣдимо вѣсак — сѣрац вѣска пѣсле напра-ймо. ѣне пчѣле стрѣсемо у кош, ѣвај ис кошнице у нађиве и ѣнај мѣд ѣсцѣдимо, пчѣле избацѣмо. Усцѣдимо мѣд у тѣгле и ѹпаке, ѹ-што ѣнеш, а ѣнај вѣсак прѣтопѣмо у сѣрцеве од вѣска, направиѣмо сѣрац, правиѣмо свѣђе . . . Као лѣнац ѣ-зѣмљѣ направиѣно — ѹпак. Тѣ направили ѣне мајстори тамо ѹпак од, од зѣмље, од блѣта. . . ѣне се сѣрѣме за пѹт и лѣгну по дѣсци пот кошницом дѣл свѣ, по дѣсци дѣл и ѣко кошнице ѣ-поља се ѣлѣпе вако. И слѹшаш вѣче кад је мрак дѣшѣ, маѣица вѣче: пѹт-пѹт-пѹт. Сутрадан се наѣај — пѹшћа се рѣј. ѣно вѣче: пѹт-пѹт-пѹт, да ѣдѹ. Сутрадан се пѹшти рѣј; ѣде ѣко га не ѹватиш. Мѣ вѣчемо: зѣмљѣ мацо, сѣди мацо и биѣмо зѣмљѣм вако прѣко њѣ и баѣимо јѣдан сврѣдло прѣко њѣ тамо, сврѣдло што се врти. И заврѣтимо ѹ-зѣмљу и ѣне се вѣју, вѣју и ѣко-дрвета сѣвијѹ-се и ѹватиѣмо пѣсле . . . ѣко јѣдѣж бѣли лѹк, нѣ-смѣж д-ѣдеш чѣлама, ујѣдају . . .

ѣне да се привиђа кад ѣне да ѹмре. ѣнда прѣведнеш ѣшто: чѣѣка или жѣну и ѣно пѣсле ѹмре ѣне ѹ-кѹћи. Јѣ сам ѣшла у Лѣзарѣвац и дѣшла кѹћи. Изѣшла вѣче мѣсѣчина, мѣсѣчина — бѣла нѣћ. Јѣ ѹзѣла сѣкиру да ѣсѣчем дрва. Јѣ зѣмѣну сѣкиром вако и пѣгледа: стѣј жѣна порѣд мѣнѣ вако — висѣка. Јѣ спѹштим сѣкиру, ѹдари у дрво, пѣгледа ѣпет — нѣма. Јѣ дѣђем ѹ-кѹћу, наложим ваѣру, на прѣмер, и бѣде двѣ-три дѣна и разболѣ-ми се жѣнѣко дѣте и ѹмре. Тѣ сам прѣведла жѣну јѣ прѣ-собом нѣћу и ѹмрло ми тѣ дѣте. Тѣ је прѣвѣђано. Јѣ сам прѣведла чѣ-вѣка у кукурузима ѣвде прѣко тѣрабе, па мѣјѣм ѣвѣм сѣну ѹмрло двѣје дѣцѣ зѣ-дѣн. Кад ѣне смрт ѣма, тада се прѣведне. Прѣведнѣ-се ѣшто кад ѣне ѣне да ѹмре. Рѣније вампѣрило се, сѣд нѣма вампѣра — сѣд. Рѣније каже повампѣрило се, ѹстало из грѣба. Удѣ, сѹнда нако бѣло по крову. Тако прѣчају рѣније, а сѣд јѣ нѣ-знам нѣсам тѣ вѣђала . . . Како ѣбѹчен ѣнако с ѣним покрѣвом бѣлим, што је покрѣвен тако и нѣси зѣ-со-бом ѣно ка-се повампѣри . . . Нѣ-знам, каже, ѣма ѣне злѣ ѣчи па ѹвѣшти, да ѹмре чѣок. ѹвѣшти, каже, вѣштица. Јѣ тѣ нѣсам бѣрала, нѣ-знам, ал чѹла сам за вѣштицу. Нѣ-знам, ка-се рѣди дѣте у кошуљѣци — ѣне ѣма кошуљѣцу на сѣбѣ — ѣндак ѣно вѣштац зѣвѣ-се, вѣштица. И кад пѣгледа у дѣте, прѣсѣче ѣчѣма — тѣ дѣте мѣра да ѹмре пѣсле.

Живѣнка Милугѣновић, 1902, рођ. у М. Црлѣнцима, неписѣмена. Снимљено 25. ѣк-тобра 1981. године.

Тѣо дѣвојку јѣдну ѣ-сѣла. ѣтац и мајка не дадѹ. Јѣ ѣћу, ѣни не дадѹ. Јѣ пѣш-ђутѣм, шта ѹ. Каже да доведѣш ѣвѹ, дрѹгу. Па — добро, ѣј да доведѣм. ѣна, каже, мѣраѣицка. Умала чѣтири ѣктара зѣмљѣ. Па добро —

реко — да је доведѐм. И пристанем да је доведѐм, њѹ. И лѐпо сам прѹшѹ, имѹ сам двоје дѹце. И тако тѹ: ѹвѹ ми је сѹн — њѐгѹ мушкѹг имѹм — јѐдну шѹѐр, ѹдѹта у Шѹпиће дѹле. Она старѹија од њѐгѹ, тако тѹ. Потѐже, пѹсле ми ѹмре жѐна и ѹстадо тако нѐжењен . . . Добро, јѹ, реко, да нѐ-прѹчам свѐ. Па ѹтац ѹтишо, прѹсијо њѹ и ѹн је нарѐдијо и јѹ сѹмо идѐм по гѹтовим пѹту за-њим. Нѹсам се мѐшо нѹ-у-што, нит сам смѐо да кѹжем штѹ. ѹн кѹпијо ѹлине са бѹбом, са мајком мѹѹм и дѹвѹјка ишла и ѹна и њѐна мајка и кѹпили ѹлине. И пѹгоди свираче и свѐ. Јѹ нѹсам имѹ пѹјма с-ѹтим. Јѹ сѹмо иди с кѹлима ѹвде, иди са вѹловима ѹнде, ради; јѹ глѐдам свѹја пѹсла. ѹ-набала свѐ што трѐба. Сѹд, сѹд ѹтац и мајка ништа не кѹштају. А ѹнда спрѹвођено свѐ прѹко мајке и прѹко ѹчѐва. Ми нѹсмо ѹнда, рѹније, са дѹвѹјком — сѹмо се пѹздравѹмо. Какѹ да се тад разгѹвѹрамо као сѹ-да прѐставимо. Нѹсмо ни дѐсет пѐтнѐс рѹчѹ разгѹвѹрали. Свѐ тѹ идѐ прѹко ѹца и прѹко мајке, и њѐне и мѹмачке. ѹни сређѹвају . . .

Кѹжу да је се прѹвѹиђало којекакѹм нѹћу. Нѹћу се нѐшто прѹвѹиђало. Пѐва нѐшто, врѹчѹ, кѹже, нѐки — како ћу кѹзати — нѐки знакови, нѐки, нѐки тако дрѹкѹвци, нѐки дрѹкѹвци. Врѹчѹ нѹкѹ: вѐ. Кѹже: тѹ ће нѐко да ѹмре у сѐлу. Прѹкѹзује нѐшто. У нас у сѐлу прѹведли су, тѹ је бѹло рѹније. Сѹд је се намлѹжило свѐта, сѹд идѐ и-ноћу и-дању. У двѹнѐ-сѹти нѹћу идѹ тѹмо ѹмо са рѹда, с пѹсла и на-рѹд и тако тѹ. И, сѹд нѹко не прѹвѹиђа. А рѹније-се прѹвѹиђало, да прѐставимо, тѹ на ѹтѹм терѐну, у рѹци или, да прѐставимо, тако тѹ. Кад најѹеш, кѹже, тѹна се прѹвѹиђа. Сѹд нѐма, сѹ тѹ идѐ и сѹјалице свѹд сѹд. Сѹ-се тѹ не прѹвѹиђа, а рѹније бѹвало, кѹжу. Нѹ ми се тѹ трѹфљѹвало. Ишѹ сам и-ноћу и-дању, свѹт сам прѹлазијо, да прѐставимо, и сѹм и с кѹлима и с вѹловима и тако тѹ. Нѹје ми се тѹ дѐсило, а мѹја мајка прѹчала — ѹна је жѹвила осамдѐсѐд гѹдѹна, а бѹба ми жѹвила осамдѐсѐт пѐт гѹдѹна, ѹчина мајка — и ѹна кѹже: „Дѹјете, прѹвѹиђа се у двѹнѐ-сѹти нѹћи, нѐмѹј д-идѐш. Тѹдѐ и тѹдѐ нѐмѹј да прѹлазиш ѹтим пѹтом, ѹтим пѹтом — прѐставимо — прѹвѹиђа се тѹд”. Јѹ сам прѹлазијо с кѹлима, пѹшкѐ, нѹсам прѹвѹиђо нѹ-кѹко. Нѹје ишлазило. Пѹсле кѹжем: „Јѹ сам ишѹ”. „ѐ па нѐ-може тѹ свѹком, да прѐмѐти свѹки, нѐће да изађе прѹт свѹкога”. Тако се тѹ прѹчало. Бѹба жѹвила — мѹјѐг ѹца мајка — дѹведѐсѐт пѐт гѹдѹна. Свѐ прѹчала тѹ тако. И јѹ сам прѹлазијо стѹлно покрај грѹбља: тѹ сам ишѹ кѹћи. Гѹр сам бѹјо у сѐлу. Сѹмо сам јѹдѹмпѹт најшѹ покрај грѹбља и дѹђоше вѹлови вѹкѹ до грѹбља и стѹдоше — тѐро вѹлове у јѹрму (ѐвѐ ми ѹнѹчѹди, стѹгоше). И стѹдоше вѹлови. Јѹ ѹшинем канѹијом, ѹни сѹмо учѹнише вѹкѹ — учѹнише лѐво, дѐсно, пѹглѹдѹше — па кат скѹчише: прѹпас! Кѹс — ѹдоше дѹл пѹтом. А покрај пѹта ѹ-грѹбљу стѹјѹ плѹс. Љѹља се кѹ-гѹт плѹс сѐна. Љѹља се, щѹља се, тѐк сѹби-се ѹ-земљу дѹле и нѐмѹ-га. Јѹ прѹђо, ѹдо. Ништа — сѹмо шајкача рѹстѐ-ми гѹре, шајкача ми рѹстѐ гѹре. Тѹ сам сѹмо јѹдѹмпѹт, ѹнѹ што се кѹже у вѐку. А тѐк ѹвѹтила нѹћ. А вѹлове сам имѹ дѹбре. ѹвѐк сам дрѹжо вѹлове дѹбре. Пѹсле сам исѐлијо се и дрѹжо кѹње и вѹлове; тѐро свѐ рѐдом, мѐњѹ. А мѐсечина кѹ дѹн, с вѐчера бѹло. И тако тѹ се дѐсило и јѹ стѹгнем кѹћи. ѹви мѹји вѐчерају. Прѹчам јѹ тѹ ѹима — повѐзо вѹлове ѹ-штѹлу тѹмо и ѹдо — ѹни пѹчѹли да вѐчерају. Чѐкали мѐнѐ, чѐкали и нѐће вѹше чѐкају — вѐче-

рају. Мајка: „Штò си задòцинио?“ Ја причам. „Кўжу мènè, штà л òе тò бйти” — мајка сикйрã се што сам ја тò прèвидијо. Јã, хўтим и-јã. Нй ми је мйло. Вèћ мènè порãсла шãјкãчã. Åј да вèчeрãш. Мènè се не вèчeрã, вãкò ми нèзгоднò тò. Тò је бйло онò што се кãже — једãмпўт у вèкy.

Мйловãн Стèпãновић // Стèпãновић, 77 год., рођ. у М. Црљенцима, два разреда осн. школе. Снимљено 24. и 25. октобра 1981. године.

КРУШЕВИЦА

И вèже се у снòпове, па се пòсле дèне у крстине, па тò стòјй чèтири пè-дãнã, па се пòсле у кòчанину, у кãмару — кãко је кò мòго — дèне. Па пòсле ка-се вршè, òкрешè-се гўвно вèлйко на лйвади. На лйвади òкрешè-се свè онã трãва па се обрйше, па се ўдари на срèдини стòжèр, па се тў кòблац на срèдини па òндак вèже се кòнопац па за гòведа. Гòведа идў нãоколо вãкò, разгãжãвају, а òно се свè помèтају онй снòпови ўз брдо. Па се нãйће са крãвãма, с вòловима. Вèћинòм је òнда с кòњима, кòњи су разгãжãвали тò жйто. Ймало кљўсãди, ймò мòј брãт кљўсãд па вèжу. Онй облèћу, облèћу, облèћу око тòга кòлца и зãвију онãј кòнопац сãв и òндак врãти дрўгу стрãну. Врãти дрўгу стрãну, тèра док òдвйје. Кãд òдвйје лўцки, òпет врãти тãкò. Рãди се са вйлãма па се тò прèврће па се разгãжãва. Прètўра се по чèтири пèт пўтã с вйлãма: прекотãрã, прекотãрã па òјд òпет, па òпет, па тãкò. Извèдè тòг, извèдè се кљўсина, òндак се прèбаци свè. Пòчне рèдом тèра, тèра, ўнãколо док нè-дòђе дòнде. Ё, нòд мãло бãци, ўводи се кљўсе òпèт. Тãкò цèò дãн по двã гўвна. Пòсле онò се жйто скўпи на гòмилу кад је гòтово Лòпатом се скўпи, лòпатом, мèтлача на гòмилу. Ймала вèтрeњãчã, вèтрeњãчã па се онò вйје, рãзвйјè. Сйпã-се и рãзвйјè-се, први пўт, па пòз дрўги пўт чèстò сйто по двãпут се тò прòчйшã. Бйјò гòрак кòмãд лèбã, а сãт-се, бòгами, не знãдў овã-дèца . . . Пèшес мèтара, седãм-осам; кò извршè дèсет мèтара -- сйла, сйла, а сãт се сасвйм лãко . . . Пòлйва се па хўбрй-се, па кат прорãчўњãш, òпет йстã онã мўка . . . Чўпã се дè нãјвèће жйто па òндак двòје сãстãве: тй држйш тãмо, јã вãмо. Па зãвйјãј, зãвйјãј, зãвйјãј и ўвати и дйгнеш гòр, сãвйјèш. И дòђе пòс тãкò толйкò и кãт кò онãкò вèже и кўпи, он рãзвйје и мèте и тò мèтã, зãвèже.

Пèкли ка-трèбã вйшè у вўруну. Зãмèсимо вèче квãсац, прòјин скўвãмо òбãшка. Ал онò òставймо кад мèсимо, знãш, òставймо по јèдну лèпињу те тò дòспè. Тò се пòкисели вèче и сãстãвйш зãјдно: лòнац пèт кйла, дèсет кйла кòлко замèсујèш. И тò пòсле с-òтйм зãмèсиш. Постòјй нèколко, тò дòспè, бйдè сãмўн, знãш кãкй! Кãд мãње трèбã, мй у плèк, по двã плèка. А кад за рãдене, за прãзникè, мй у вўруну. Ўгрйјèмо вўруну; вўруна, èтè је, ймãмо је тўне јòш, вўруну. Ўгрйјèмо вўруну, нãложймо вãтру, ўгрйјèмо, рãзгрћèмо. Кад је она врўнã, изгрнем жãр, ймãм крпу, избрйшем лèпо. Рãзмèсим лèпиње, мèћемо десèтину лèпињã, седãм-осам сãмўнã, па бйде по трй чèтири дãнã тãј лèбãц, сãмўн. Али сãмо

рѣтко је се онда и мѣсила стрѣина. Продавата пшеница и јѣла се проја — скућпа пшеница . . . То је што је пшеница то се зовѣ стрѣно, то је стрѣно. А от кукѣруза проја . . .

Браћа су ми пропали швајцског рата. Брат ми је млађи бијо у кадру и пише кѣћи овде — бијо ми брат старѣи и отац, било нас пет жѣнскѣ, снаа ми била — он пише, израчуњо кѣлко да појѣде тајина и по датуму ка-да дође. А ми нѣсмо писмени, нѣ-знамо, мѣлимо тог брата старѣијег: „Кажѣ нам тѣ данѣ” — ми нѣ-знамо датум. Он прича. Мало затѣм стало, дође другѣ писма. Вѣли: „Нѣмѣјте се надати, остѣ сам на другѣ рок”. Мѣј брат-тај старѣи заплака се: „Тѣ је рато, тѣ је рато”. И није било мало, ѣбјави се рато и бијо ми чѣча јѣдан са-њим. Вѣли: Са-мном је свршено. Ја сам учѣо кадар — кѣница, бијо сам два рата [нѣки бѣгарски, тѣрски. У два рата с коњом бијо. Нијде није ни он рањен ни кѣњ. А сад га прекѣмандово у пешадију]. — И ја у пешадији нѣ-знам ништа”. Тај ми чѣча вѣли: „Бѣти, Владо, нѣмѣј да се сикѣраш. Тѣбѣ ће они д-ѣбуче па у рато”. Отераше и нѣга и оцу — последња ѣдбрана — и заратѣ-се и било то рато. Тај ми млађи брат у Конатицама погинѣ. Он је бијо нѣки старѣшина. Шта је бијо, нѣ-знам, па провѣријо да вѣди дѣ та војска. Другѣ му казо: „Тѣко, што тѣ повѣрујеш? Нарѣди”. Кажѣ: „Војник он, војник ја”. И у сам га грѣклан ѣдари и ѣбије на-месту, на месту погинѣ. И два-нѣсти дан тај ми старѣи брат погинѣ. Погинѣ пред Вѣљевом. Бијо ми брат из Росавѣ, мајчин братаѣи, кажѣ: „Ја му нѣсијо овѣ поште — како то зовѣ, рондонас, како ли, и кажѣ — трѣим, идѣ чѣтири војника нѣсе рањѣ-ника. Кѣ ви је то?” Кажѣ — Симѣуновић. А он закуко, кажѣ то је мѣј брат. И они га спустили, кажѣ, и он залијо га водѣм — нѣси чѣтуру водѣ — прѣли вода, жив јѣш, ал прѣлије вода што гот-прогѣта. И он трѣи, мѣра да нѣси тѣ позивѣ и нико вѣше о нѣмѣ није знаѣ. Тражили га, трѣ гѣдинѣ ми смо нѣга жаљили и тражили. Ни мртѣог ни живѣог! Тражила га нѣгова таѣбина, из Барѣшевца ожѣнијо се. Нѣма и нѣма, ни грѣба, ни живѣог, ни мртѣог. И причали су после: пред Вѣљевом кад је бијо, вѣто кажѣ ѣкрштено и такѣ, испрѣпадало (?). Сви су причали да је јадан премѣнуо до болнице. Ишѣ ми чѣча рођени, свѣ у болници прѣтуријо кѣнѣге да би нашѣ да је завѣден у болници и није. Отприлике, јадан премѣнуо до болнице . . . Нас било пет жѣнскѣ, сѣстра ми се после разболе, и она у тој мѣци. И потѣже и она ѣмре. Снаа ми била трѣ гѣдинѣ. Била нејака, рѣди дѣте жѣнскѣ, трѣ гѣдинѣ била. Она се ѣдаде, раскући се, пропаде и ѣто такѣ. Оца ми отераше у последњу ѣдбрану. Он ишѣ и у Младѣнѣвцу — ишла му та снаа — у Младѣнѣвцу бијо у лагеру. Он, кажѣ, закуко па вѣли: „Шта ти је з-дѣтетом, шта ти је з-дѣтетом?” Па ништа, па ништа. До-гѣд није казала: „кѣт-куће, с мајком” — са свѣ-крвом . . . Он, кажѣ, завијо се поњавѣм, стар бијо, знаш. И говоријо, бијо му овде синовац, да га мѣте ѣ-кола што догонѣ лѣбац па га испрати. Кажѣ — јѣк: „Кѣ-ћу без ѣбјавѣ”. Пуштају, пуштају и ѣдесе нѣга, ѣдвадѣ дѣсет после постѣрији да цѣне млађим гѣдинѣ: свѣ умањѣвали гѣдинѣ. Знаш, да они цѣне — у Беѣград, из Беѣграда у Нѣви Сад. И у Нѣвим Садѣ ѣмре. Тамо се сарѣни, ишла ми мајка, отерала спѣмѣн и такѣ за-врши се . . . Доѣдилѣ су Шваѣбе, само није било бѣрба. Прѣлазилѣ су

Швабе, каже: направите неке барјачиће и прѣдајте се и такѡ. Прѡлазили пѹтом и дѡнекле, нѣсу, па пѡсле сѹздигли (!?) се. Дѡлазили су, извидница њйна, а није било бѡрбе швапске.

Добринка Лазаревић, 79 год., рођ. у Крушевци, неписмена. Снимљено 29. августа 1981. године.

Да причам како су менѣ одвели најстаријег сина па до његѡ па пѡсле ђпѣт — ѣтѣ га тѹде дѡле. Трѡјицу су ѡтерали, нијѣдан војску слѹжио није. Јѡ кад нѣсам ѡнда излѹдила нег ѡстала да ведујем, дѡкле-ће ми грѡп тај црни бити не-знам. Јѡ сам цѣо свѣт обѣшла. Јѡ сам ишла и тѡмо и свѹд рѣдом дѣ су ми тѡ дѣца бѣвала. Овим сѣну ишла, а пѡсле тај кат чѹ да — било учи Бѡжића — неки су говѡрили да је дѡшло нѡма тѹ у кафѡну, неки пѡшљѡ писмо о њѣмѹ: како је било. А они: нѣсмо смѣли да ти донесемо него поцѣпају. Нѣсу смѣли да дѡнесу него су неки налазили: Рѡдосав Пантѣлића. Поцѣпали, а јѡ кажем: „Јѡ би чѡстила, што нѣсте дѡнели да знам дѣ је, да знам дѣ ћу д-идѣм да не-лѹтам свѹд, па пѡгинуу, пѡгинуу. Вѡлела сам да га нађем, да дѡгнѡм кѹћи?”. Ишла сам са дѣвером, ђвим Чѣдѡм, најмлађим, ишла сам, с кѣм нѣсам ишла. Ишла сам са неким ѡтуд из Ниша. Нађемо се у Бѡграду, цѣо свѣт ѡбишли, и-ѡн тражи сѣна, и-јѡ. Нѡћила сам у Мѣтровици, нѡћила сам у овомѣ Шѣду, Шѣд прѡлазила тѡмо до Ријекѣ — па Ријекѡ ѡдма ѡт Шѣда — вратици се вам, па нѡћим у Йлоку, па из Йлока вратици се у Шѣд, ѹватѣмо аутѡбус и ѡјде. Вѡзила сам се на вѡзу на крѡву, на крѡву вѡзила. Па нѡсила гѹмѡше, па гѹмѡше тѹрили вако па ѡндак сѡмо за онѡј шѡвчић у чѡрапѡма. Из Бѡграда сам се вѡзила па тѡмо имѡмо пѡсле пређемо лѡћом па у — како се зѡвѣ тѡмо до — лѡмѣ се тѡмо, ѡма се чѹје, тѹкѹ-се. Тѹ војске било, јѡ сам тѹ нѡћила. Ма ѡд ѡвога дѣ бѣла стѡница, како се зѡвѣ? Нѡви Сѡд, ал ѡд Нѡвѡг Сѡда пѡсле тѡмо дрѹги не мѡгу сѡ-да се сѣтим. Дѡ грѡнице вако у дѡлу јѣдном, тѹ сам нѡћила, код јѣднѣ женскѣ. И ишла сам са брѡтом ѡт стрица, а брѡћу рѡђену нѣмам, пѡгинули ѡбѡјица. Јѡ, и зѡтѡ ѡтераше тѹ мѡју дѣцу и ѡнѡј ѡнде, ѡнѡј ѡнде, јѡ пѡтрчи њѣма. Па ѣво тај што је пѡгинуо ѡтерѡн онѡј јѣдан као у чѣтнике, а ѡтерали ѡвѡг мѡлог зѡ-њѣм. Није мѡли него бѣли су нѡко дѣчаѣи. Онога вратици, а старѣјега ѡставе. Ё, али дѡћоше пѡсле ис партизѡна — тѹт партизѡни, знѡте ли? Дѡћоше па ѡтерали и-ѡвѡг. Нѣмѡјте ми, кѹмим, мѡлим — јѡк, ѡтераше. Јѡ ишла сам тѡмо до Прѡгѡроваца зѡ-њѣм. А ѡн јѡдан кад било мѡс тај тѹ наш: „Мѡма, јѡ би пѡбего ѡзде?”. Штѡ смѣм да кажем, а пѡсле сам кѹкала што га нѣсам вратици па да ми га ѹбије кѡт-куће. Да видим ѡчима и да знам гдѣ је. Он јѡдан ѡкрѣне се на менѣ па каже . . . Ё, пѡсле дѡћу и за ѡвога трѣћег, те ѡтерају и — свѣ трѡјица ѡду. Кад је јѡвијо се тај учи Бѡжића, јѡвиди ми неки да ѡн није жив. Бѡжић, какѣ Бѡжић, јѡ нѣти сам мѣсила, нѣти сам пѡсловала ѹ-кући, сѡмо изиђем на-пѹт. Дѡ л ће кѡгод штѡгѡд менѣ да рѣкне? Ни јѣла, ни пѣла и тѡмо сам ишла, нѡсим у тѡрби, али не-може, не-можеш да јѣдѣш. И мѡј чѡвек није ишѡ никуд и прѡпаде, а јѡ свѹд обѣшла и ѣто. Ни-ѡт-чѣга нѣсам на пѹту тѡмо — у пѡ

ноћи ја долазим кући и ђдем у кош да легнем де стоји жито. Ту сам турила сламарицу и ту и одело, вако ударила . . . Нећу да будим децу него само се онде завучем. Ја јутру како устанем, ћерка ми та: „Мајко, јеси л дошла?” Реко — јесам. Само ћутим. Па овај ми дјевер бијо у ропсту па дошб: „Само да ти нешто кажем. Дошб чика-Чеда”. Кад је дошб? Дошб јуче, а ја ноћу дошла. Реко: „Иако је, нека да мало оспавам па ћу устати”. Па ко ти ми није додијо! Ја кодовоћа, прдошила свѓд, знам да вѓдѓм. Ишле су наше женскѓ после са-мном и ишб ми брат от стрица један па други после што је ишб. Наћем ја тамо са мѓјим сѓном неговѓг сѓна. И он после свѓ дајѓ и да плаћа превѓз, вѓзом је онда идѓно више. Само д-идѓм да му кажем дѓ је — у Бѓдграду било. У Бѓдграду, па ја сам ѓтишла мѓјим сѓну у Вишњицу дѓлекан. Рѓкли су ми и ја се спѓштѓм и идѓм. Идѓ војска, идѓ. Ја идѓм, ја идѓм, само идѓм ка на коњу. Ала ме нека носила, не-теде да ме скрѓ покрај Савѓ. Ал ја нећу тамо него ѓд-ове странѓ идѓм. Оно идѓ војска, грми само, са коњима и свѓ. Ка-дѓле — мѓј тај сѓн чѓсти пушку, тај што је погинуо: „Мајко црна, штѓ си дошла? Како ћеш д-ѓдеш, видиш кака-је, кака-је пада, пуна војске?” Реко: „Неће мѓнѓ нико ништа”. И ја тѓдека — круѓ онај де — у кафѓни. Ту ја са-њѓм сѓдѓм, онај држѓ фењѓр и пѓзи тѓн. Около свѓт полѓзали, лежѓ мѓј сѓн, лежѓ тѓдекана и каже: „Мало сам спаво”. „Штѓ — реко, Рѓдосав се зѓвѓ — штѓ Рајко?” „Само сам глѓдо у тебѓ”. „Штѓ”? „Па, не-знам како ћеш да ѓдеш, мѓслим. Нѓмѓј ми више долазити”. И после су ѓни прѓшли. Ја сам тѓ чекала дѓго, бијо ѓн ѓтишо тамо преко вѓдѓ док је дошб и после неговѓ другови кажу: евѓ га дошб. И ѓн дође јѓдан и ѓднѓла му ја вѓш да се преобѓчѓ и онѓ му вратила свѓ и вишѓ-га нѓсам ни видла ни ништа. Само дошло неком, неки тражијо сѓна па дошло од неговѓ књижице. Негова — ѓн је ўзо негде (није ѓдно ѓт-куће) Свѓтѓ Богѓродицу. „Рајко, дѓ ти је тѓ”? „Ўзо сам — каже — вако слѓчѓјно да нѓсим тѓ”. Мѓченик: да га чѓва, а није га сачѓвала него је прѓпѓ. И никаки ѓзвештај дѓбила нѓсам. Само кат сам га видла да је ѓн написан тѓде — наши тѓ којѓ су прѓпали, ја после сам била . . . Тѓ ми је, чѓни ми се, најѓѓљи. Тако ми се чѓни. Дѓ л де га нема? Тѓ је било — поћу на вашер ѓѓ двојица: „Ајде, мама, са-нама” — у Прѓгѓрѓвцу недеља по Спасовудне. Тѓ је код-нас о Спасовудне литије, крстонѓши идѓ и свѓ. А тамо пѓсе овога у Прѓгѓрѓвцу недеља по Спасовудне исто идѓ крстонѓши и прѓводе ка ѓ-мѓ штѓ само. Мѓ идѓмо свѓ на вашер тамо. И рѓчали мѓ и ѓѓ двојицу ја ѓпрѓмим д-идѓ. Ѐ-њѓму нешто прѓснуло, ѓће д-идѓ. Де ће ваљаде да га нема, рѓба. Каже: „Мама, ја и Драга се договорили д-идѓш ѓ-тѓ са-нама”. А ја: „Зѓшто ја да идѓм? Да су ми дѓвојке, ја би ѓшла. Да идѓм уза сѓнове ја!” Каже: „Па, мѓ смо ти дѓвојке”. Д-идѓш и д-идѓш, а ја се ѓпрѓмим — ајде да идѓм. „Али ја — реко — мѓрам да доћем рѓније”. „Па ѓ-мѓ ћемо”, каже. И ѓдѓмо мѓ тамо, ѓдѓмо мѓ тамо, аутѓбус бијо. И ѓдемо аутѓбусом и вратио се аутѓбусом, ал ѓн ми неће ѓтуд да жѓри: „Нека-и, како знаду брѓз-нас. Мѓ нећемо тражити ни вѓчеру, нећемо ништа”. Долазѓмо мѓ, нико нам ништа није рѓко. Штѓ је ком трѓбало, ѓно је спрѓмало и јѓло и полѓзало свѓ и мѓ доћемо. И мѓ се после — ѓтераше ми децу — нѓсмо ни ѓшли и тако ти тѓ неваљало. И кажем ти кад је Бѓжић

дошō, ја јадна само ус-пūt, нис-пūt. И идū, идū људи, идū људи свūd. Мој човек не-смē никуд, никуд не-смē. Долазе Немци, ја вако пружам рūку. Пружају они да се здраве, пружам и-ја. Ако ће да ме убије, нека ме убије код мојē кўће. Не бојим се ја њи.

Јулка Пантѐлић, 81 год., неписмена, рођ. у Крушевици. Снимљено 28. августа 1981. године.

СТРМОВО

И дошла нашој кўћи једна девојчица. Рѐкла ми: тражи ти се, велй, једне чарапе мўшкѐ, велй, једна банка пāра, а онда банка била већа. Ја немам то ниједно, њој велйм. Ако нема, каже, потражи негде; ако нема, има твоје овце, па ћемо ошишати за једне чарапе. Није она менѐ тражила бōгна штā. Родитѐљ ти је бос и стварно: мајка ми се била разбодлела и он јадан кад је умро, она велй: „Лѐзи, ћѐри, мртваца никад ниси ведла”. Не-дā ми ни да глѐдāм. Ја пōсле нисам ведла има ли чарапе на ногама, а ми имали пўн сандук чарāпа. Он умро јадан беш-чарāпа. А лепо менѐ она каже: родитѐљ беш-чарāпа. „Кāжи ти менѐ је л то свѐкар ил отац”. „Кд ти је родитѐљ”? Отац, браће! Једна баба, каже, једнако му завйја ноге. Ваљаде је то моја мајка. Тако ми рѐкла. Ја пōсле д-идѐм да потражимо дѐгод. Одѐм ја првом таји, имам свѐкра, тамо мојѐга свѐкра брат, њиг двојица били. Идѐм њѐмū да . . . а чѐк ми бијо у ливадāма; то било кō с прдлећа, отишли да дру и мој чѐк и мој свѐкар Жйвота. Ја одем тамо и вйкнем: „Е нано, е нано. Јѐ л тū Тāјо”? „Није бд-гами, у ливадāма је”. А ја, реко, дошла дā л има једну банку пāра да ми дā. Е, бдгами, каже, Жйвота је у ливадāма и-он. И, штā ћу ја? А Милѐва Милошевић, то ми је сѐстра о-чиче па била у-тој вамйлији близу. „Штā је то Давина”? „Ма, дошла ми једна девојчица, тражи једне чарапе мўшкѐ и банку пāра, а немам ниједно”. „Имам ја, Давина, ал женскѐ чарапе”. Неће она женскѐ, тражи мўшкѐ. Ништа, дѐ ћу ја д-идѐм? Јā, Милѐва рѐче вако. „Зōви је, Давина, нег дође мојој кўћи,” Милѐва та. Реко: „Јā ћу јој рѐћи”. И ја дōм кўћи, ја, одем пōсле одатлѐ. Мйлосав продаво вод дўван. И тако тū скўпљали се људи, знаш, били и узимали дўван. Идѐм, велйм, дā ли имају они да ми дадū тū једну банку пāра. „Еј Зорка, еј Зорка”, она изиђе. „Бй л имала, бре, једну банку да ми даш”, ја њој велйм. „Имам, голубицо”. Дōнесе и дāде ми тū банку пāра. Тражи ми чарапе мўшкѐ, не-знам штā-ћу. „Ма иди, — каже, вод, брѐ, Мйљана била за мојим дѐвѐром, — па зайшти чарапе, дāће ти”. Јā одѐм бдгами, вйкни — Радјка, она изиђи. „Имāте л чарапе мўшкѐ да ми дāте”? Оде она, нема је, нема је, етѐ је, нōси, дōнесе чарапе. Не-глѐдāм кāке су већ само нек су чарапе, а оне одавнашње, извѐкчале. Она ми дāде тѐ чарапе, ја ўздем и дођем вод, она легла била тū де сам ја, сачекāла ме. И ја дођо, ўздем од Зорке тū банку и дођем ја тўн. Ја причам дѐ сам нашла и донела. Дōбро је, Вѐмка. Она глѐда, глѐда вако ўзе ми. „Јāо, — велй, — штā га ви имāте спомѐња да ўдāрите”. Кāжи, дйвна сѐстро — било и менѐ триестину гдйна, а и она девојчица. Причам њој дѐ сам то нашла. „Звāла

те — реко — Милева, тамо та моја сестра, д-идеш њеној кўћи”. Оћу, каже, али д-идеш ти са-мног. Дóбро, нè-знáм кáко да óставим кўћу сáму. Ама áјде, каже, вèдићемо мè óтуд свè. Ја л тó óнá кўћа што се вèди прóзор? Кáже: јèсте, тá. Била јá сá-нóм, јá нóј пòставим: óдáкле си? Ма, каже, јá сам óнá девóјчица што идèм по свèту ако си чўла. Јá пòс ћутим јáдна, нáкó скрозíра ме, знáш. Тўн били мè, óна ми каже: Имáте спòмèње д-ўдáрите. Дивна сèстро, кáжи ми кòлко мè имáмо д-ўдáримо? Имáте дóста, за вáс чèтири. Сáмо сам јóј јèдну чáшу водè дáла. Јèдва сам донèла, била сам нèшто бóлесна јá. Óна пè водè и шèһера, нèшта више нисам дáла. И јá пòсле тў била, а óна: Ајдèмоте д-идемо тáмо, вèлèй, тóј Милèви . . . И тáј Љубóмир што се звáо свáђају се нèшто, сўју сўнце. Е, дáбóгда те изгòрело, óна вèлèй, а јá и нè-слушам. Кòјè је пòво, нè-знáм, дá л Љубóмир дá л Нèнáд, нè-знáм. È, јá пòсле сá-нóм пòђем, ајдèмота, каже. Пóшли тўн до у рáвну сèшли, идè Милýана, та моја јèтрова што је за нáјмлаћим дèвèром. Дè ћеш ти? Идèм тáмо с óвóм девóјчицом. Нèмóј д-идеш ти, óћу јá д-идèм у ливáде óдма, да будеш кòт-кўће. Ма, глèдаћемо мè кўћу óтуд, вèдићемо. И óна вèлèй, глèдаћемо кўћу, нè-бóј-се. Óна, Милýана, ишла кўћи, зашто је ишла, нè-знáм. Ишла из ливáда, óру óни, знáш, тáмо у ливáдáма. И пòсле јá пòђем сá-нóм; áј преко јáруге тў. Óна óстави мèнè, óде тáмо да глèда штò су óни пòвали сўнце и свáђали-се, Љубóмир и Нèнáд. Óде, óде, јá глèдам зá-нóм, óна иде рèдом глèда, знáш, штò су се óни свáђали. И пòз дóђе код мèнè. Ајдèмоте, вèлèй. Ајдèмоте. Завèрèва, знáш, нèшто штò су се óни свáђали. И пòсле óдèмо Милèвиној кўћи. И кáко уићомо, бèше тў Милèва, њèна снáа Нóвка. Дóћомо: пòмáже Бóг. Бóк ти пòмого. А óна: сèди, вèче Милèва. Мè пòседáмо. Трáжи вам се, вèлèй, јèдан ћèлим, ал óна зóвè йрáм. Óнó што сте пòкривали дèте, вèлèй, оно што је ўмрло. Да ми, каже, дáте тáј йрáм, да не пòкриваш тó дèте што се рòдило, жèво (тáд је тèк била рòдила Жèвомира). Нè-треба да пòкривате оно дèте с óтèм ирáмом. А óна, Милèва јèдна ў-другу: Нóвка óвамо, óнамо, штá се разговáраше, јá то и нè-слуша. Кад јèданпўт: изгўбили тó лўди, каже, ишли у Бèóград с кòњима, изгўбили, вèлè, тáј йрáм. Дóбро, ајдèмоте, óна мèнè, и ћèпа одјèдáрèд. Нўкају óни са чáралáма жèнскèм, нўкају са нè-знáм јòш штá дáваше. Нèћу, нèћу, нèћу, нè-треба ми нèшта. Ајдèмоте, сèстро, вèлèй, áјде. Мèнè пòсле жáо Милèву штò тáкó да нáлўти, сèстро ми ó-чиче тўн, блèзу где сам јá била се ўдáла. И мè како изићомо из Милèвине кўће: „Вèдићеш, сèстро, штá ће бèти с Милèвиним”. Кáкè јá да вèдим, јá сам бóлесна. Вèдићеш штá ће бèти с Милèвином кўћом. Тó што нèсу дáли што је óна йскала. Áј, кўку мèнè, жáо ми Милèве јáдне, бèћу јá нèшто грèшна, вèлèм. Изићомо ис кўће, кáко изићомо, дá л óне чўју (трèба да чўју), дá л су чўле, нè-знáм. Áјде, вèлèй мèнè, чўћеш штá ће бèти сá-њима. Нèма, реко, јá ћу д-ўмрèм, кáкè јá да чўјем, вèлèм јá нóј. Нèћеш д-ўмрèш, áјде, вèлèй. Изићомо на кáпију, óбртомо гóре, идèмо. Óпег ўдаримо н-óтў Зóрку што ми дáла бáнку пáра. Óна, додўше сáма, йзнесе нèке чáрапе, Зóрка, а óна и нè-иска. Мòжда би и йскала, јá тó и нè-слушам óнда штá је óна йскала. Óна йзнесе и дáде. Пòс мè бèгомó тў мáло; ајдèмоте, óна мèнè, сèстро. Реко áјд, па имá тáкó што се óбрèче дèсно, нèки лèва, пўтáња

накѡ. Нѣмѡ, дѣвна сѣстро, ка се састанеш са дрѹгама да кѡжеш жѡо ми тѡ што је дадо. Ма, нѣћу дѹшѣ-ми, ја њѡј вѣлѣм. Да си ми заискѡла јѣдѣни ѣѣлим, ја би ти дѡла. Нѣси ѣскала. Што си ѣскала, трајкила, ја сам ти дѡла. И одатлѣ се раздвојимо, такѡ она ка се раздвојимо: „Нѣмѡ, дѣвна сѣстро, да кѡш ка се састанеш са дрѹгама, жѡо ми оно што дадо”. Нѣћу, реко, бѡгами, такѡ је ја вѣлѣм. И она ѡде гѡр за Пркосаву, а ја дођем кѹћи. Бѡгами мѡј чоек нападе ме пѡсвати вѣчи: „Штѡ си дѡла”? Ма, реко, ја што сам дѡла, ја сам дѡла, не бѡјим-се никога. Дѡла сам, чѡрапе ћу вратити. Чѣм ѡшѣшам ѡвце, чѡрапе ћу вратити. И одатлѣ ѡни ућуташе. Наљѹтијо-се мѡј чоек што сам дѡла бѡнку пѡра. Јѡ што сам дѡла ја ћу набавити како знам, ја вѣлѣм. Штѡ ћу, кѡко ћу, нѣсам от чоѣка ни трајкила. А ѡни ѹзимају и жѣто, ѡвѡј Мѣлосав. Јѡ ѡднесем жѣта: ѣвѣ ти з-ѡвѡ што сам ѹзѣла ону бѡнку пѡра. Дѡнесем те је дѡм. Мѣлѣва нѣшта, ѹзе тѡ жѣто. Нѣсам бѡш мѣрила, ја накѡ отпрѣлике. И жѣна ми вѣше нѣје ни трајкила . . . Јѡ сам је дѡла и од ѡтѡ време нѣсам вѣдла тѹ дѣвѡјку. Ка смо се раздвојиле, вѣлѣ: „Пѡзи, да пѡзѣш што сам ти говорѣла”. Какѣ, ја да жѣвим, ѣшла сам дѡктору, тѣри дѡктора у Лѡзаревцу. Нѣсу мѡгли да ми ѣзнаћу нѣшта. Ма дѣш да жѣвићеш, дѡчекаћеш, вѣлѣ она мѣнѣ, Мѣлѣвино . . . Па, ѣзгинуло је дѡста синѡва јѡдни. Рѡдѡмир бѣјо у чѣтѣнцима, Жѣвѡмир пѡгинуо у лѣвадѡма. Пѹцѡли нѣкѡко, нѣсу тѣли бѡш њѣгѡ, мѡже бити. Пѡгинуо јѡдан тѡј најстѡрѣ Жѣвѡмир. Мѣлован ѹмре, ћѣрка је јѣдна пѡгибе, спѡмѣн је ѹдари од бѣрата. Сѡгла се да пѡљѹби, ѡн пѡдне и ѹдари, јѣдѣну ћѣр ѣмала Мѣлѣва. Она се сѡгла да пѡљѹби спѡмѣн, ѡн пѡдне, ѹдари и ѹбѣје јѡдну јѣдѣну тѹ ћѣрку. И ѣто, вѣш, Жѣвѡмир јѣдан, Рѡдѡмир дрѹги, а Мѣлован ѹмре накѡ, ѡбесијо-се јѡдан. Штѡ се ѡбесијо, нѣ-знам. Па јѡј пѡгинуо ѹнук. Кѹку мѣнѣ, свѣјѹ-ми-г жѡо, бѡгами, штѡ ћу. О тѣм Мѣлѣвиним, кѡже, тѣ ћеш вѣдити мѡго . . . Она је бѣла свѣтѡ, ја ти кѡжем. Нѣје дѡшла да ме ѣзѣграва. Свѣ ѡнѡ што ми пѣрѣчала тѡ је свѣ бѣло. Јѡ ви кѡжем да је бѣла свѣтѡ.

Давина Милошевић (око 1896), Стрмово,
неписмена. Снимљено у лево 1981. године.

SLOBODAN REMETIĆ

DIE MUNDARTEN DER ZENTRALŠUMADIJA

Zusammenfassung

Die Studie *Die Mundarten der Zentralšumadija* entstand aufgrund von Datenerhebungen in 41 Dörfern der Region, die von Kosmaj- und Bukulja-gebirge und von den Zufahrtsstrassen nach Mladenovac, Lazarevac, Aranđelovac und Sopot begrenzt wird. Sieben der untersuchten Dörfer liegen im Jasenicagebiet, fünfzehn im Kosmajgebirge und neunzehn im zur Šumadija gehörenden Teil des Kolubarabeckens (Par. 1, Karte 1). Das ganze Gebiet ist ethnographisch und ethnologisch erforscht. Türkische Grundbücher aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts (erst lange nach der Veröffentlichung der ethnographischen Forschungsergebnisse publiziert) und Volkszählungen aus der Zeit der österreichischen Herrschaft Anfang des 18. Jahrhunderts revidieren die in der Wissenschaft herrschende Meinung, diese Gegenden seien damals völlig verödet gewesen. Die türkischen wie die österreichischen Quellen verzeichnen eine grosse Anzahl der heutigen Dörfer und enthalten Daten über deren relativ grosse Einwohnerzahl (Par. 3, Karte 2). Dass diese Region nie gänzlich menschenleer war, bezeugt auch der verhältnismässig hohe Prozentsatz alteingesessener Bewohner in einigen Teilen der Zone. In den 15 Dörfern im Kosmajgebirge entfallen auf Alteingesessene, Familien „unbekannter Herkunft“ und „innere Migration“ volle 39,2% der Gesamtbevölkerung (Par. 7–12, Karte 3).

Im Gegensatz zu den ethnographischen fehlen bisher systematische Untersuchungen der Mundarten der Zentralšumadija, über die meist nur beiläufig und fragmentarisch berichtet wird. Und diese wenigen Angaben sind von ungleichem Wert: sie stammen aus verschiedenen Zeiten, von Vertretern verschiedener Disziplinen. Gelegentlich sind sie mehr falsch als richtig und haben der Wissenschaft daher eher geschadet als genützt. Mancherlei Umstände haben dazu geführt, dass die Zentralšumadija bis heute zu den am wenigsten erforschten štokavischen Gebieten gehört.

Die Gegebenheiten in der Region machten es erforderlich, die dialektologische Untersuchung nach den Prinzipien der Sprachgeographie durch-

zuführen. Es wurde ein kürzerer Fragebogen erstellt und in allen Dörfern ausgefüllt. Ausserdem wurden etwa 200 Stunden Informantensprache auf Band aufgenommen. Die Arbeit stützt sich auf ein Korpus von rund 200 000 Daten. Der Autor hat sich drei Hauptaufgaben gestellt: a) Richtungen und Grad der innermundartlichen Differenzierung festzustellen; b) die wichtigsten sprachlichen Charakteristika der untersuchten Zone im Kontext der benachbarten Idiome zu betrachten; c) das Verhältnis zwischen den Mundarten dieser Region und der Standardsprache zu bestimmen.

Die Feldforschung ergab, dass das Gebiet von zahlreichen Isoglossen durchschnitten ist. Die innere Kompaktheit bleibt praktisch nur dort unangetastet, wo es keine Unterschiede zwischen dem Šumadija-Vojvodina- und dem Smederevo-Vršac-Dialekt gibt. Der Einheitlichkeitsgrad innerhalb des Territoriums hängt unmittelbar von den Sprachebenen, von der untersuchten Problematik ab. So gibt es in der Prosodie so gut wie kein wichtigeres Merkmal, das allen Dörfern gemeinsam wäre, wohingegen etwa die Unterschiede im Konsonantismus nur einzelne Details betreffen.

IM GANZEN GEBIET VERBREITETE CHARAKTERISTIKA

Statistisch gesehen, überwiegen unter den bedeutsameren Dialekt-eigentümlichkeiten doch diejenigen, die der ganzen Zone gemeinsam sind. Nur die wichtigsten sollen hier angeführt werden.

A k z e n t

Im Bereich der Prosodie sind zu erwähnen:

1. Verschiebung des alten /ˈ/ von der Ultima, wobei die Verlagerung auf die kurze vortonige Silbe die untersuchte Region in die Zone der Ero-Bevölkerung und die der Kanomundart unterteilt (Karte 4, Par. 23).
2. Vokaldehnung vor Sonanten (*sūnce, jārca, lōnci, ōvce*).
3. Langsteigender Akzent auf Einsilblern (*dól, vód, nód, tín, mén, téb, séb* u.ä.; Par. 39). Belege für eine solche Akzentuierung finden sich häufiger im Kosmajgebiet, wo *mén, téb, séb* die Grundformen dieser Pronomina im Gen., Dat., Akk., Lok. Sing. sind (Par. 295, Karte 21).
4. Konsequente Kürzung auf /ˈ/ folgender Länge.
5. Fehlen des Akzenttyps *žēna, pòtok, slobòda, domàcin*.
6. Länge in Beispielen vom Typ *njègā/njegā, jèdān/jedān, sèstrīn/ses-trīn, sàdē/sadē, dānās/danās, nòcās/nocās* u.ä.
7. Das lange Deminutivformativ *-īc* (*pūtić, brèstić*).
8. Sporadische Verkürzung von /ˈ/ zu /ˈ/ und /ˈ/ zu /ˈ/ vor Längen (*bèlī-se, gājīš, zidō, sečū*).

V o k a l i s m u s

9. Ekavismen vom Typ: *tebe, ovde, onde, gore, mene, posle* u.ä.
10. Ikavismen des Šumadija-Vojvodina-Typs (Par. 46—48):
 Dat. u. Lok. Sing. der *a*-Stämme (*ženi, po sobi*);
 Lok. Pl. von Maskulina und Neutra (u *sudovima, po brdima*);
 Instr. Sing., Gen., Dat., Instr., Lok. Pl. der pronominalen und Adjektivdeklinaton (sa *njegovim sinom, žuti marama, s teretnim kolima, u otim logorima*);
 Verben vom Typ *vrtila, guditi, živiti, stidijo-se* usw.;
sikira, vidrica;
gnjivan, razgnjivilo se;
nije, nisam, nisi usw.;
 Komparative des Typs: *zdravija, zelenija, zrelija, krupnija, novija* usw.;
mijur, mijurevi, mijurak, mijurkovi, podmijuraju usw.;
 das Verb *dodijati*.
11. Gewöhnlich kommt es zum Ausgleich zwischen den Präfixen *prě-* und *pri-*, und zwar häufiger zugunsten des ersten, seltener zugunsten des zweiten. Auch die Bewahrung der ursprünglichen Distinktion ist nicht selten belegt.
12. In der ganzen Region ist der Vokativ *dijete* zum Substantiv *dete* zu hören.
13. Langes *e* und *o* werden (vor allem vor Silben mit hohem Vokal und in der Umgebung von Nasalen und Labialen) etwas geschlossener gesprochen (Par. 62).
14. Kurzes *e* und *o* werden gelegentlich offener, vor Silben mit hohem Vokal und in der Umgebung von Nasalen und Labialen jedoch auch geschlossener gesprochen (Par. 62).
15. Kurzes, unbetontes *r* in vokalischer Umgebung hat phonologischen Status: *izvoro, đvoro, zadržalo, pđrvali se* u.ä. (Par. 64).
16. Im ganzen Gebiet sind Formen vom Typ *unrela, jetrova, svekrova* neben *umrla, jetrva, svekrva* zu hören (Par. 65).
17. Gang und gäbe ist Vokalelision: *d-ideš, d-igra, d-ima, d-obalu, d-ubijem, d-uzmem, p-ondak, p-opet, n-astal, n-obrazu, n-oto, z-ono, z-oto, z-inat, zostalo, zastavili, sopštava, n-idem, n-ume, n-umedu, u-vim ratu, u-nu stranu* u.ä. (Par. 67).
18. Vokalkontraktionen vom Typ:
-ao > o: došo, vito, kabo, peto(v), poso usw. (Par. 69);
-eo > o (weniger konsequent als *-ao > o*): *voló, vido, dovo, popo-se, dono, odno, oduzo, počó, načó, oto* (oteo), *pepo* usw. (Par. 70); die Folge *-uo* bleibt in der Regel unverändert, Fälle vom Typ *vaskrsno, pogino* sind daher selten (Par. 71);

-ao- > o: *sonice* (Par. 73);
 -ao- > a: *zava, unakolo, napoko, napako* u.ä. (Par. 73);
 -ae- > e: *jedanes, dvanes* usw., *Arnevo* (Par. 73);
 -oe- (< -oje-) > o (nicht konsequent) in der Regel in den Formen der Possessivpronomina *moj, tvoj, svoj*: *moga, tvog, svog* (Par. 73).

19. Vokalreduktion ist häufig:
bolanta, Lesandra, pateka, vandeliije, paleta, letrika, sovina, klagija, vamo, naki, zengije u.ä. (Par. 76);
kolko, nekolko, vidli, vedli, bešte, požurte u.ä. (Par. 77);
jel ga volu jel ga mrzu, da l je živ, stade l kiša, nit je bilo raka usw. (Par. 78), *neš, kaš, viš* usw. (Par. 81).

20. In der ganzen Region finden sich Belege für Vokalsubstitution:
apateka, aperacija, matorilo, čaramida, džigarica, aperat, vašer, jerebica, me-una, minister, komesija, lepenja, isplodira, mitroljez, čaršov, detoljina, okopira, kokurus, armunika, suveljaga, buljuna usw. (Par. 82—94).

K o n s o n a n t i s m u s

21. Im Gegensatz zu den Verhältnissen in vielen anderen Mundarten ist die Artikulation des Lautes *j* hier ziemlich stabil (Par. 97—102).

22. In den Folgen *-stv-*, *-št-* und *-vlj-* bei Iterativa vom Typ *nabavljati* und beim passivischen Partizip vom Typ *napravljen* entfällt gewöhnlich das Phonem *-v-*: *božansto, ropsto, društo, po stareštu, nabaljati, pozdralja, popraljeno, sastaljeno* usw. (Par. 104—105). Der Sonant *v* entfällt gelegentlich auch in den Folgen *-ovi-*, *-uvi-*, *-avi-*: *rogoima, nazuice, sastaimo* (Par. 107).

23. Der Konsonant *f* wird meist durch den Sonanten *v* ersetzt: *vabrika, kova, sova, čaršov* usw. (Par. 112).

24. Die Folge *hv-* in *hvat-* und *hval-* wird in der Regel zu *v-* reduziert: *vata, vala* (seltener: *fala*; Par. 117).

25. Der Konsonant *h* ist praktisch aus dem phonologischen System verschwunden, der durch seinen Ausfall entstandene Hiatus wird durch Einfügung von *-j-* oder *-v* getilgt:

ajduk, ladno, teli, uapse, doodila, straovala, vr, cma, trbu usw.;
oraji, orajevina (daher auch: *oraj*), *snaja, čoja, aždaja, Mijailo, proja, tijo, macija, dijam, soja, mejana, streja, leja* usw.;
buva, gluvo, kuva, sova, suvo (daher auch: *su*), *uvo, čova, čavura* usw. (Par. 119). In neueren Lehnwörtern, seltener in heimischen Wörtern wird *h* zu *k*: *kambur* (Traubenart), *kaubica, kodnik, koklica, Krvat, Kris(tos), arkiva, Mikailo, plek, Tikomir* u.ä. (Par. 120).

26. Der Konsonant *dž* ist häufiger als in der Standardsprache, vor allem infolge von Assimilationsprozessen und in zahlreichen Lehnwörtern: *džbun, vedžba, vradžbina, džglavak, džmari, indžinjer, džandari* usw.; *džak, džakamo, džoka, gidža, Madžari, patlidžan, sadžak* usw.

27. Nebeneinander kommen Beispiele vom Typ: *gospoda* und *gospoja*, *general* und *deneral*, *god*, *gođ* und *goj* vor (Par. 131—133).

28. Konsequent durchgeführt ist die neue Jotierung, es heißt also im ganzen Gebiet: *divlje, snoplje, braća, lišće, gvožđe, grožđe* usw. (Par. 134).

29. Die wiederholte Jotierung ist in den bekannten Fällen im ganzen Gebiet durchgeführt: *pušćam, namešćeno, kršćen, iskorišćeno, upropašćeno* usw. (Par. 135, 136).

30. Im Schicksal der Konsonantengruppen gibt es keine grösseren Unterschiede. So heisst es in der ganzen Region:

tica, čela, čer, zova, ko, ali: *tkati* (Par. 143);

čipjun|špijun, čkart|škart, čkembel|škembe, čkola|škcla (Par. 144);

mnad|mlad, mneko|mleko u.ä. (Par. 144);

gnjezdo (oder: *gnjzdo*), *gnježditi, klješta, žljezda, šljem* (Par. 144);

mlogo (Par. 145);

pantim, crvemperka, zelembać, Simnica|Sibnica, odanno|odavno, zomne|zovne, glamnja|glavnja, žrmnjevi|žronjevi, zemnja|zemlja usw. (Par. 157);

klvoče|klučel|klube, kovča, švoka|šipka, gumno|gumno u.ä. (Par. 163);

strno|strmno|strveno, obranica, sumlja|sumnja u.ä. (Par. 166);

božinj|božični (seltener: *božičnji*), *gatnjik, notnjik, votnjak, peklja* u.ä. (Par. 164);

praci, icediti, racepi, bolečina, guče, dačica, dačari, kožuče, pračara, poslaci, račisti, ičupa usw. (Par. 165). Seltener sind Beispiele mit erhaltenem -sc- und -šč-. Auch die Folge -ždž- wird durch Ausfall der Affrikata dž vereinfacht: *idžakali, idžara, miradžinka* (Par. 171).

31. Registriert wurden ziemlich viele Belege für Ferndissimilation von Konsonanten: *zlamenje, slimiti* u.ä. (Par. 174).

32. In einer beschränkten Anzahl von Fällen fallen Konsonanten aus: *pose, posenak* usw., *misim, misimo* usw., *Alesandra, letrika, oma* u.ä. (Par. 179, 182, 184).

33. In der ganzen Region herrschen bestimmte Konsonantenverhältnisse: *atresa, kar(a)bit, komat|komad, žunja, računjati, bagren, bagrenje, grljiti* u.ä. (Par. 188).

34. Im wesentlichen in den bekannten Fällen treten sekundäre Konsonanten auf: *bristro, parcov, komendija, zdrak* u.ä. (Par. 190).

35. In einer begrenzten Anzahl von Beispielen hat Metathese stattgefunden: *namastir, jukve, vode, node, odnak, odnake* usw. (Par. 191, 193).

36. Die Folgen -st-, -zd-, -št sind durch Schwund des dentalen Verschlusslauts konsequent eliminiert: *bres, mas, groz, pregrš, priš*. In Analogie dazu auch: *prišom* (Par. 194).

Deklination der Substantive

Maskulina

37. Der Instr. Sing. weist stets die Endung -om auf: *ašovčićom, budaćićom, za razbojom, sa cedom* usw. (Par. 197).

38. Das Pluralformativ *-ov-/-ev-* ist produktiver als in der Standardsprache (*badnjakovi, barjakove, kamenovi, lešnjičkovi, ćilimovi*). Das Standardverhältnis *-ov-:-ev-* ist im wesentlichen erhalten (es heisst: *noževi, puževi* usw.; Par. 198).

39. Der Gen. Pl. auf *-i* ist häufiger als in der Standardsprache: *dinari, čokoti, minuti, koraci, kurjaci, đaci, ujac, od Marićevići, od Lazarevići* usw. (Par. 199).

40. Die alte Dualendung *-iju* ist häufiger als in den meisten benachbarten Mundarten. Sie ist jedoch auch hier auf wenige Substantive beschränkt: *gostiju, prstiju, praciju, noktiju, mišiju, zubiju, teociju, jaganjciju* (Par. 199).

41. In der ganzen Region kommt der archaische Akk. Pl. von *gost* in dem Syntagma: *u-gosti* vor (Par. 200).

42. Dat., Instr. u. Lok. Pl. haben praktisch regelmässig die Endung *-ima* (Par. 201).

43. Ethnika und Nomina agentis vom Typ *Ciganin* und *dunderin* haben in der Regel im Singular *-in*: *Bugarin, Čivutin, berberin, čobanin* usw. (Par. 202).

44. Analogiebildungen sind Formen vom Typ: *žetijoc, spasijoc, pratijoc, prosijoca* (Gen. Pl.) usw. (Par. 203).

Neutra

45. Der Instr. Sing. hat fast immer die Endung *-om*: *za bagrenjom, drvećom* usw. (Par. 211).

46. Sehr produktiv ist das Muster *dete-deteta, uvo-uveta: beoceta, vretenetom, slovetom* (Par. 213).

47. Häufig ist der Plural auf *-ad* auch bei Substantiven, die keine jungen Lebewesen bezeichnen: *bremad, gnjizdad, zrnad* u.ä. (Par. 214). Charakteristisch für den Plural bei *t*-Stämmen sind auch:

suppletive Formen auf *-ići*: *gučići, piličići, ćebići* u.ä.;

suppletive Formen auf *-ci*: *praci, jaganjci, teoci*;

gelegentlich ein Plural vom Typ *dugmeta*.

48. Die Substantive *oči* und *uši* haben im Genitiv stets die einstige Dualform: *očiju, ušiju* (Par. 216).

Feminina auf *-a*

49. Im Dat. u. Lok. Sing. sind durch Analogie die Spuren der 2. Palatalisierung im wesentlichen beseitigt: *u vojski, u vlagi, Danki* u.ä. (Par. 232).

50. Der Vokativ drei- und viersilbiger weiblicher und männlicher Namen auf *-ica* ist mit dem Nominativ identisch (Par. 233).

51. Im Gen. Pl. ist bei Substantiven des Typs *breskva, motka* die Endung *-a* geringfügig häufiger als *-i* (Par. 234–235).

52. Dat., Instr. u. Lok. Pl. enden stets auf *-ama* (Par. 238).

Feminina auf -ø

53. Der Instr. Sing. hat die Endung *-(j)om*: *bolešćom*, *sa kroljom*, *mašćom* usw. (Par. 251).

54. Bei einer begrenzten Zahl von Substantiven hat der Gen. Pl. die Endung *-iju*: *kokošiju*, *vašiju*, *kostiju*, *čeriju*, *noćiju* (Par. 252).

Deklination der Pronomina und Adjektive

55. In diesem Teil der Šumadija ist das Verhältnis von „harten“ und „weichen“ Stämmen nicht gravierend gestört (Par. 259).

56. Adjektive, adjektivische Pronomina und Numeralia haben praktisch nur die bestimmte Deklination. Abweichungen von dieser Regel sind im wesentlichen auf den Gen. Sing. auf *-a* bei einigen Kategorien und in bestimmten Situationen beschränkt: *bela brašna*, *mrka luka*, *do Đurđeva dana*, *bugarska rata*, *iz Vlaška Polja*, *njegova posla* u.ä. (Par. 261).

57. Nebeneinander gebraucht werden die längeren und kürzeren Formen des Gen. (u. Akk.) Sing. Mask. u. Neutr. (*beloga* : *belog* u.ä.) im Verhältnis von (ungefähr) 2 : 1 zugunsten der ersteren (Par. 262).

58. Im Dat., Instr. u. Lok. Sing. Mask. u. Neutr. dominiert der Synkretismus des Šumadija-Vojvodina-Typs. Das bedeutet, dass auch im Dat. u. Lok. Sing. *-im* die Hauptendung ist: *jednim* detetu, u *jednim* direkmu (Par. 263). Seltener sind Formen auf *-om/-em*.

59. Bei den Possessivadjektiven von Maskulina und Neutra auf *-ica* geht der Stamm auf *-č* aus: *Aničin*, *Jovičino* usw. (Par. 267). In der Regel sind die Spuren der Palatalisierung von *k* vor dem Suffix *-in* getilgt: *devojkín*, *Jovankín* usw. (Par. 268).

60. Von Substantiven des Typs *Austrija*, *partija* hört man in der Regel Adjektive auf *-inski*: *austrinski*, *šumadinski* u.ä. (Par. 269).

61. Im ganzen Gebiet hört man konsequent Adjektive des Typs: *Borisavljev*, *Ljubisavljevo* usw. (Par. 271).

62. Die Dialektverhältnisse in der Region kennzeichnet eine Formenvielfalt bei Adjektiven vom Typ *kozije/kozje*, *ovčije/ovče*, die nicht geographisch einzuordnen ist (Par. 272).

63. Possessivadjektive von Tiernamen werden in der Regel nach dem Muster *teleći* gebildet: *gučeći*, *mačeći*, *mišeći*, *pačeći*, *kučeći*, *čureći* u.ä. (Par. 274).

64. Festgestellt wurde Produktivität und Vordringen des Adjektivmodells *čovani*: *gumani*, *kožani*, *težano*, *šljivana* u.ä. (Par. 281).

65. Die Adjektivkomparation ist durch Mischung und Kreuzung von Bildungsmodellen gekennzeichnet: *belja*, *belša*, *beljša*, *belšija*, *beljšija* u.ä. (Par. 283).

66. Im ganzen Gebiet heisst es konsequent *njen* und *njin* (*njihov* fehlt) (Par. 286—287).

67. Das Pronomen *taj* erscheint häufig mit prothetischem *o-*: *otaj*, *ota*, *oto* (Par. 289).

68. Die Interrogativ- und Demonstrativpronomina *kakav, ovakav, takav* usw. lauten im Nom. Sing. meist *kak-i, -a, -o, vak-i, -a, -o* usw. (Par. 291).

69. Die pronominale Form *sve* ist in Syntagmen mit *sa* im Instr. Sing. aller drei Genera und beider Numeri eingedrungen: *sa sve plevom, sa sve granjom, sa sve konjom* usw. (Par. 293).

70. Bei den Personalpronomina sind folgende Einzelheiten hervorzuheben:

der Instr. Sing. der Pronomina *ja* und *ti*: *mnom, tobom*;

die enklitischen Formen der Pronomina *mi* und *vi*: Dat. Pl. *nam/ni, vam/vi*; Akk. Pl. *ne, ve* und seltener *ni, vi* (die letzteren allerdings nur in der Kosmajegend belegt).

71. Das Pronomen *šta* erscheint in zweierlei Form, wobei *šta* häufiger ist als *što*. Die mit *šta* zusammengesetzten Pronomina sind durch das Verhältnis *ništa : nešto* gekennzeichnet (Par. 303—304).

N u m e r a l i a

72. Die Sammelzahlen von '4' an aufwärts werden mit *-oro* gebildet: *četvoro, petoro* usw. (Par. 316). Dasselbe Formativ findet sich auch bei den substantivischen Numeralia: *četvorica, petorica* (Par. 318).

K o n j u g a t i o n

73. Gut hält sich der Infinitiv: gewöhnlich auf *-i* auslautend, seltener in verkürzter Form (Par. 320).

74. Eine beschränkte Anzahl von Verben hat in der 3. Pers. Pl. Präs. die Endung *-du*: *boledu, venčadu, žnjedu, tkedu* u.ä. (Par. 333).

75. Das Imperfekt ist praktisch verschwunden, der Aorist dagegen häufig (Par. 337, 339—340). Er wird oft auch von imperfektiven Verben gebildet.

76. Im ganzen Gebiet sind beide Konstruktionen des Futur I verbreitet: *mi ćemo pričati : donećemo* (Par. 347—348). Der Infinitiv wird häufig durch die Konjunktion *da* + Präsens ersetzt (Par. 351).

77. Das passivische Partizip von Verben des Typs *bacati* charakterisiert ein praktisch freies Verhältnis der Endungen *-an* und *-at*: *pobacano : pobacate* u.ä. (Par. 363). Beim passivischen Partizip von Verben der Klasse I mit dentalem Spiranten ist die Konsonantenalternation konsequent durchgeführt: *veženo, donešen* usw. (Par. 365). Dasselbe gilt für die Gruppe *st* in Belićs Klasse VII: *kršćeno, namešćen, upropašćen* u.ä. (Par. 366, 447). Analog zum Verhältnis *čuti : č'ven* erhielt man das Verhältnis *nasuti : nasuven* (Par. 369). Die Verben auf *-streti* bilden das passivische Partizip konsequent mit der Endung *-en*: *zastrveno, prostrveno* usw. (Par. 370). In Analogie (zu Beispielen wie *rađeno* u.ä.) wurde das passivische Partizip *ukradena* usw., *jedeno* usw. gebildet (Par. 367).

78. Gänzlich verschwunden ist das Partizip des Präteritums, und auch die Verwendung des Partizips Präsens geht zurück (Par. 374—380). Auch das Plusquamperfekt ist keine häufige Form. Es wird auf zweierlei Art gebildet: *bila ostala : beše tifuz udarijo* (Par. 382). Zu hören sind auch Konstruktionen des Typs *bio + Infinitiv*: *ne bila ici* (Par. 383).

79. Wie in benachbarten und anderen ähnlichen Mundarten gibt es auch hier zahlreiche Belege für analogische Angleichung und sonstige gegenseitige Beeinflussung von Verbalstämmen. In dieser Arbeit wurde Belićs Klassifikation der Verben übernommen. Zu den Verbalstämmen sind folgende Daten anzuführen:

a) Neben häufigerem *ici* ist seltener *iti* und ausnahmsweise auch *isti* zu hören (Par. 386). Die von *ici* mit dem Präfix *iz-* gebildeten Verben lauten: *izaci* und *izici* (Par. 387).

b) Bei den Verben der Klasse I, deren Stamm auf Velar ausgeht, ist das Ergebnis der 1. Palatalisierung auch auf die 3. Pers. Pl. Präs. und auf die Imperativformen übertragen worden: *vuču-vučī, ležu-leži* usw. (Par. 395).

c) Das Verb *vrći* bildet das Präsens wie die übrigen Formen ausschliesslich nach Klasse I: *vršemo, vrli* usw. (Par. 396).

d) *jesti* bildet das Präsens auf zweierlei Art: *jedem* und *jem* (Par. 397).

e) *uzeti* bildet Präsens und Imperativ gewöhnlich vom Infinitivstamm: *uzem, uzeš* usw., *uzi*. Daneben kommen Formen vom Typ *uzmem, uzmi*, gelegentlich auch vom Typ *uzne* vor (Par. 398).

f) Die Verben der Klasse III bewahren den Infinitivstamm auf *-nuti* gut: *brinuti* u.ä. (Par. 408). Andererseits flektieren *zameniti, nameniti* u.ä. nach Klasse III und Klasse VII: *zamenili* und *zamenili* (Par. 409).

g) Wie auch in anderen Mundarten des Šumadija-Vojvodina- und des Smederevo-Vršac-Dialekts lautet das Verb *metnuti* fast immer *metuti* (Par. 410). Das Verb *sломити* ist in Klasse IV übergetreten: *sломije* usw. (Par. 416), *umiti (se)* lautet gewöhnlich *sumiti (se)* (Par. 421).

h) Verben vom Typ *smirivati* haben das Morphem *-iva-* gewöhnlich auch im Präsensstamm: *izbaciva, zamaziva* u.ä. (Par. 412).

i) Verben vom Typ *sipati* bilden ihr Präsens nach Klasse V und VI: *siplje, uzimlje, dremlješ*, neben *sipaju, uzimaju, dremaju* usw. (Par. 424).

j) Selten wird bei Verben vom Typ *obrtati* der erweichte Konsonant des Präsens auf den Infinitivstamm übertragen. Üblich ist *obrtali, okretati*, selten *obrčali* u.ä. (Par. 425).

k) *drktati* bildet das Präsens nach Klasse V und VIII: *drkćem* und *drktim* (Par. 426).

l) *jahati* gehört zu Klasse II: *jašati-jašem* (Par. 427), die Verben *iskati* und *biskati* bilden das Präsens nach Klasse V und VI. Beim ersten sind beide Typen gleichermassen häufig (*ištem, iskam*), bei *biskati* überwiegen die Formen nach Klasse V: *bištem*, seltener: *biska* (Par. 429).

m) *žeti* hat drei Präsensstypen und zwei Infinitivstämme:

žnjem, žnješ . . . žnju|žnjedu; žnjejem . . . žnjeju; žanjem, žanješ; žeti, žeo, želi; žnjeti, žnjeo, žnjeli (Par. 432).

n) Bei Verben des Typs *igrati se, umi(va)ti se, umoriti se* kommt es zur Reduplikation des reflexiven *se* (Par. 421, 433).

o) *gledati* und *svirati* werden nach Klasse VI und VII konjugiert: *gledam* und *gledim*, *svira* und *sviri* usw. (Par. 437), *prskati* praktisch nur nach Klasse VI (Par. 438).

p) In Klasse VII ist das Verhältnis *-eti* : *-im* beseitigt, denn es heisst praktisch immer: *letiti* : *letim*, *živiti* : *živim* u.ä. (Par. 445).

q) Eine kleinere Anzahl Verben (am konsequentesten *koreti* und *goreti*, etwas weniger konsequent *voleti* und *boleti*) bilden das Präsens vom Infinitivstamm (Par. 445b).

r) Im ganzen Gebiet ist ein hoher Grad von Kreuzung der Form des Verbs *pustiti* und seines Iterativums festzustellen. Diese beiden Formen erscheinen in dreierlei Gestalt:

puštiti (am häufigsten), *pustiti* (erheblich seltener), *puščiti* (nur ausnahmsweise);

puščati (am häufigsten), *puštati* (etwas seltener), *pustati* (nur ausnahmsweise; Par. 440, 445).

s) Nach *nameštati* u.ä. wird im ganzen Gebiet *nameštiti* u.ä. gesprochen (Par. 447).

t) *zreti* weist wie in der Standardsprache eine zweifache Konjugation auf: *zrem*, *zreš* (häufiger), *zri*, *sazri* (seltener). Häufig sind in der Region Formen von einem nach dem aktivischen Partizip gebildeten Stamm (nach *zrela* u.ä. wird *zreliti* gebildet); da *sazreli*, *sazrelu* usw. (Par. 451). *Vreti* bildet das Präsens meist nach dem Muster: *vri* . . . *vrimo* . . . *vru/vridu*. Seltener sind die Formen: da *provre*, *provremo vodu* (Par. 452).

u) Bei den Verben vom Typ *vriskati*, *piskati*, *skikati*, *cikati* hat sich folgendes Verhältnis zweier Stämme herausgebildet: *vrisk-* : *vrišt-*, *pisk-* : *pišt-*, *skik-* : *skič-*, *cik-* : *cič-* (Par. 455).

v) Das Verb **bēgēti* hat zweierlei Formen: *begati*, *begam* usw. neben: *bežim*, *bežimo* usw. (Par. 456).

w) Das Verb *biti* (esse) weist sogar fünf Varianten des Präsensstammes auf: *bid-*, *bidn-*, *bud-*, *budn-*, *bin-* (Par. 460).

x) In der ganzen Region ist eine charakteristische Konstruktion aus *ni* + enklitischem Pronomen + *je* verbreitet: *Ni mi je dobro*, *Ni mi je vajdilo* usw. (Par. 462).

80. Bei den unflektierbaren Wörtern verdienen folgende Einzelheiten Beachtung:

a) Reduplikation und Agglutination mehrerer Partikeln und andere Kreuzungen verschiedener Formen bei Adverbien: *tu-tun-tuna-tunaka-tunanak-tunanake-tunakana-tunake-tune-tunen-tunena-tunenak-tunenaka* usw. (Par. 466);

b) Unterscheidung von Adverbien vom Typ *kud* (Bezeichnung von Ziel und Richtung) und *kude|kudije* (typisch prosekutive Bedeutung — Par. 468);

c) die Temporaladverbien *veći* und *veče* (statt *uveče*, *naveče*), *jutru*, *jutri* und ausnahmsweise auch *jutre*, *jutro* (statt *ujutru*, *ujutro*, *jutrom* — Par. 470);

d) das charakteristische Adverb *oma* neben *odma* (Par. 471);

e) häufigerer Gebrauch von *jedared* als *jedanput* (Par. 471);

- f) die in allen Dörfern registrierte Präposition *čerez* (Par. 474);
 g) sogar sechs Formen der Präposition *bez*: *bez*, *brez*, *brež*, *bež*, *prež*, *prez* (Par. 475);
 h) häufigerer Gebrauch der Partikeln *eve*, *ete*, *ene* als: *evo*, *eto*, *eno* (Par. 487).

ISOGLOSSEN

In vielen Fällen erwies es sich als schwierig, die Grenzen der Verbreitung sprachlicher Erscheinungen präzise zu bestimmen. Häufig gab es gleitende Übergänge von einem Phänomen zum anderen. Hier sollen nur die wichtigeren qualitativen Isoglossen angeführt werden sowie diejenigen Fälle, in denen die Quantität praktisch in Qualität umschlägt.

A k z e n t u i e r u n g

Die innere Differenzierung ist, von den verschiedenen Reflexen des Jat abgesehen, am stärksten in der Prosodie. Die wichtigsten Isoglossen dieser Art sind:

1. Das Verhältnis *žèna* : *žéna*. Der erste Typ ist ausschliesslich für das Jasenicagebiet charakteristisch, der zweite für den übrigen Teil der Region (Par. 23, Karte 4).

2. Das Verhältnis *potok* : *potoka* unterteilt die untersuchte Region in vier bzw. sechs Zonen. Es gibt vier Haupt- und zwei Übergangsakzenttypen: *pótok-pòtoka*, *pótok-potòka*, *pòtok-pòtoka*, *pòtok-potòka*, *pótok-pòtoka*||*potòka*, *pòtok-pòtoka*||*potòka*. Im Nordosten des Territoriums herrscht der unverschobene, im Südwesten der verschobene Akzent vor. Der Wechsel erfolgt nicht abrupt, sondern allmählich, so dass ein Teil des Gebiets eine Übergangszone bildet (Par. 25—27, Karte 5).

3. Das Schicksal des kurzfallenden Akzents /[˘]/ im Wortinnern nach langer vortoniger Silbe (*pítàli*) ergibt eine von Nordwesten nach Südosten verlaufende Isoglosse. Belege für den älteren Zustand finden sich in der Kosmajregion (Par. 28, Karte 6).

4. Das Verhältnis von neuerer und älterer Akzentuierung ist im Prinzip identisch in den Fällen vom Typ **devòjka*, **junāk*, doch ist hier die Zone, in der der ältere Zustand belegt ist, etwas breiter (Par. 29, 31, Karte 7).

5. In der engsten Kosmajregion ist eine Verkürzung von /[˘]/ auf der Ultima belegt: *do vodè*, *decè*, *sèčè* u.ä. (Par. 32, Karte 8).

6. Die Verhältnisse bei **vršè*, und **cèlīm* sind praktisch identisch mit denen unter 3 (**pítàli*; Par. 33, Karte 9).

7. Durch eine spezifische (allerdings nur sporadische) Akzentverschiebung auf das Proklitikon vom Typ *zà-ženu* hebt sich das Jasenicagebiet scharf von der Gesamtregion ab (Par. 34).

8. Die Isoglosse der Bewahrung der nachtonigen Länge korreliert im Prinzip mit dem Grad der Akzentverschiebung in Beispielen vom Typ *potoka* (Par. 37). Differentiellen Charakter haben auch einige Längen, die bei Đ. Daničić nicht vorkommen:

a) Der Typ *bābama* ist in den Ortschaften des Kolubarabeckens, im Südteil des Jasenicagebiets und (nicht konsequent) in der zentralen Kosmajregion verbreitet. Auch diese Isoglosse verläuft also von Nordwesten nach Südosten (Par. 38, Karte 10);

b) Zu *-i* erhielt man, wo die neuštokavische Verschiebung stattgefunden hat, *-iju*: *prstiju*, *očiju* usw.;

c) Die Adjektivsuffixe *-av*, *-ast* (*mřšāv*, *rākljās* usw.) sind vor allem im Jasenicagebiet gelegentlich lang.

V o k a l i s m u s

9. In der westlichsten Zone des Kolubarabeckens ist die phonologische Individualität des Jat erhalten (*bēgati*, *bēda*, *bēlega*, *bēlo*, *bēsān*, *blēdo*, *brēg*, *vējati*, *vēštica*, *grējala*, *dēveru*, *zēv*, *jēdēmo*, *lēsē*, *sēsiti* usw.), das übrige Gebiet ist ekavisch (Par. 41, Karte 11).

10. Auch die sogenannten „Ikavismen“ des Šumadija-Vojvodina-Typs weisen nicht alle dieselbe geographische Verbreitung auf:

a) *gnjizdo* ist im grössten Teil des Territoriums verbreitet, *gnjezdo* in allen Dörfern des Jasenicagebiets und einigen (zumeist benachbarten) der Kolubararegion (Par. 47, Karte 12);

b) *lija* ist auf die Jasenicaregion beschränkt, *leja* auf des Gebiet des nichtersetzten Jat und *leja* auf die übrigen Ortschaften (Par. 49, Karte 13);

c) Eine Ähnlichkeit im Schicksal des Jat besteht bei den Verben *sējati*, *vējati*, *grējati*, *smējati se* und dem Substantiv *lēha*. Nur ist bei den genannten Verben die Zone der „ikavischen“ Jat-Substitution breiter (Par. 49, Karte 14).

11. Vor allem im Jasenicagebiet sind einige lexikalisierte Ijekavismen/Iekavismen bewahrt: *de*, *niđe*, *dever*, *vudije*, *tudije*, *nudije*, *kudije* u.ä. (Par. 59).

K o n s o n a n t i s m u s

12. *nafora* > *navora* in der Jasenicaregion und zwei benachbarten Dörfern, während sonst *naora* gesprochen wird (Par. 113a, Karte 15).

13. *pihtije* > *piktije* im Ostteil der Region, in den anderen Dörfern *pitije* (Par. 121, Karte 16).

14. Vor allem im Jasenicagebiet wird gelegentlich im Paradigma *-h* zu *-k*, *-g*: *vidok*, *popik*, *doneg*, *otvorig*, *njig*, *onig* u.ä. (Par. 124–125).

15. In der engsten Kosmajregion ist gelegentlich auch der Konsonant *ʒ* zu hören: *bronʒa*, *ʒoka* (Spitzname; Par. 127). Im selben Gebiet kommen auch Beispiele vom Typ *ostro* vor (Par. 173).

Deklination der Substantive

16. Im Jasenicagebiet finden sich maskuline Hypokoristika und Eigennamen des Typs *Jovo*, *Čedo* und daher auch Adjektive wie *Božovo*, *Vladov* (Par. 205, Karte 17).

17. Im Jasenicagebiet und in zwei Kosmajdörfern ist der Gen. Pl. *rukuva*, *noguva*, *sluguva* belegt (Par. 236, Karte 18).

18. Im Nordosten der Region haben die Substantive *vile*, *rogulje*, *grabulje* Singularformen (Par. 239, Karte 19).

Deklination der Pronomina und Adjektive

19. Im äussersten Nordosten haben Dat. u. Lok. Sing. Fem. die Endung *-om*: *mojom ženi*, *tom deci*, *devojačkom kući*, u *jednom šerpi*, u *bogatom kući* usw. (Par. 264, Karte 20).

20. Gen., Dat., Akk., Lok. Sing. der Pronomina *ja* und *ti* und Gen., Dat., Akk., Lok. des Reflexivpronomens für alle drei Personen gliedern die Region in drei Teile. Im Nordosten sind die Grundformen *mén*, *téb*, *séb* (seltener *menē*, *tebē*, *sebē* und noch seltener *mènē*, *tèbē*, *sèbē*). In den Dörfern mit der neueren Kanoakzentuierung sind die Grundformen *mènē*, *tèbē*, *sèbē*. Im Jasenicagebiet wird *mène*, *tèbe*, *sèbe* gesprochen (Par. 295, Karte 21).

21. Dat. u. Lok. Sing. des Pronomens *ona* lauten in der engsten Kosmajzone *njom* (enklitisch *jom*), in den anderen Ortschaften *njoj* (enklitisch *je||joj*; Par. 301, Karte 22).

Konjugation

22. Die Verben der Klassen VII und VIII bilden die 3. Pers. Pl. Präs. auf zweierlei Art: im Nordosten ist die Hauptendung *-u*, im Südwesten *-e* (Par. 323, Karte 23).

23. Die Verben der Klasse VI bilden die 3. Pers. Pl. Präs. auf dreierlei Art: a) im ganzen Gebiet kommt die Endung *-aju* vor; b) die Endung *-au/-u* ist in drei Kosmajdörfern belegt; c) die Endung *-aje* wurde unmittelbar an der Kolubara registriert (Par. 327—330, Karte 24).

24. Dreierlei Form weist auch die 1. Pers. Pl. Aor. auf: die Endung *-smo* ist im Jasenicagebiet am weitesten verbreitet; *-šmo* ist auf die engste Kolubararegion beschränkt; *-mo* dominiert im gesamten Kosmajgebiet, kommt auch in den östlichen Kolubaradörfern vor und dringt im Ostteil der Jasenicaregion vor (Par. 340, Karte 25).

25. Das Verb *brijati* (*se*) bildet im Jasenicagebiet und in den Kolubaradörfern Progoreoci und Prkosava das Präsens nach Klasse II, in den übrigen Ortschaften nach Klasse VI (Par. 406, Karte 26).

26. *tkati* bildet das Präsens auf dreierlei Art: a) im ganzen Gebiet findet sich der Typ *tkem-tkeš* usw.; b) der Typ *tkejem-tkeješ* ist erheblich seltener, aber doch in der ganzen Region gleichmässig vertreten; c) der

Typ *tkam-ikaš* ist im wesentlichen im Nordteil der Region bezeugt (Par. 407, Karte 27).

Dieser kurze Überblick über die wichtigsten Eigentümlichkeiten weist auf zwei entscheidende Isoglossenbündel hin: a) Vor allem hebt sich das Jasenicagebiet deutlich von der Gesamtregion ab (die Akzente *žēna*, *zà-žemu*, *čōrāv*, *kùkāla*, ferner Formen wie *lija*, *nēde*, *ōtprije*, *kùdije*, *vùdije*, *dódog*, *vàkig*, *njig*, *dōnēk*, *Jóvo*, *Jóvovo*, *rùkūva*, *brijem (se)*, da Bòk *pòmože* usw.). Einige der angeführten Charakteristika finden sich auch in zwei, drei benachbarten Ortschaften. Dennoch sichern sie in ihrer Gesamtheit dem Jasenicagebiet eine gewisse Individualität innerhalb der untersuchten Region. Die Mehrzahl der dargestellten Merkmale verbindet das Jasenicagebiet mit dem Gružagebiet. Die angeführten Übereinstimmungen und Ähnlichkeiten rühren daher, dass die überwältigende Mehrheit der Bevölkerung der Jasenicaregion aus Zuwanderern dinarischer Herkunft besteht (93 %). Die Basis bilden aus der Gegend von Novi Pazar und Sjenica und aus der weiteren Umbegung von Nikšić zugewanderte Sippen (Par. 10). Deren Herkunft ist den Bewohnern der Nachbardörfer wohl bewusst, und sie nennen sie daher „Eros“ und das Jasenicagebiet die „Eroregion“.

b) Der äusserste Nordwesten bewahrt die phonologische Individualität des Jat. Hier findet sich auch das Präsens vom Typ *kopaje* und der Aorist *dodošmo*.

c) Das wichtigste Isoglossenbündel verläuft von Südosten nach Nordwesten und teilt das Gebiet in zwei annähernd gleich grosse Zonen. Dieses Bündel bildet die Grenze zwischen zwei Akzentuierungen und die Grenze zwischen dem Šumadija-Vojvodina- und dem Smederevo-Vršac-Dialekt (Par. 492, Karte 28 auf S. 402). Die Grenze zwischen diesen beiden Dialekten verläuft etwas weiter südwestlich als vor dieser Untersuchung angenommen. Die Verhältnisse in der Kosmajregion stützen die Auffassung, dass es sich bei der Gruppe der Smederevo-Vršac-Mundarten um einen gesonderten Dialekt handelt.

So stellen sich die Dinge heute dar. Es erhebt sich die Frage, ob der jetzige Zustand das Ergebnis einer autochthonen Entwicklung der Idiome der Region ist oder ob es sich um das Produkt von Mischung und Kreuzung der Zuwanderermundart mit der Substratschicht handelt. Wenigstens ein Teil dieser Frage lässt sich knapp und präzise beantworten.

a) In der Kolubara- und Kosmajregion dominiert das dialektale Substrat. *Kanoakzent*, *nichtersetztes Jat*, das Präsens *kopaje* im Kolubarabecken, *mojòm žēni*, *njòm 'njoj'*, da *jom* *dam*, *mén/menē*, *sečē* u.ä. können nicht auf die Migrationen zurückzuführen sein, da sie in den Herkunftsgebieten der Zuwanderer nicht vorkommen. Mit hoher Wahrscheinlichkeit ist anzunehmen, dass das Nebeneinander gewisser heutiger Eigentümlichkeiten der Kosmajregion auf die fernere Vergangenheit zurückgeht. Gestützt wird diese Vermutung durch zahlreiche Parallelen zwischen der Mundart der Kosmajregion und der der Serben von Gallipoli (Par. 499). Einige der heutigen Charakteristika haben eindeutig zur Zeit der Abwanderung der Gallipoli-Serben aus der Umgebung von Jagodina (Ende des 16. oder Anfang des 17. Jahrhunderts) bestanden (oder waren zumindest im Entstehen begriffen).

b) Deutliche Spuren des Eindringens jekavischer Elemente finden sich vor allem in den Dörfern des Jasenicagebiets (*gārāv, lja, Jovo, brije, mēne, kudije, vūdije, tūdije* u.ä.).

Diese Verteilung der entscheidenden Spracheigenschaften und diese Dialektdifferenzierung stehen im Einklang mit den ethnischen Gegebenheiten in der untersuchten Zone (den grössten Anteil alteingesessener Bevölkerung hat die Kosmajegend, den kleinsten das Jasenicagebiet (Par. 7—12, Karte 3, Tabelle 1 u. 2 auf S. 16—20). In diesem Zusammenhang stellt sich die Frage nach der Dialektgrenze in der Vergangenheit. Hat sie sich unter dem Druck der Zuwanderer wesentlich verschoben?

Man möchte meinen, das Territorium des Smederevo-Vršac-Dialekts sei infolge der Migrationen leicht geschrumpft, und zwar vor allem durch das Zurückweichen der älteren Akzentuierung vor dem andringenden Neustokavischen. Dies würde bedeuten, dass es in Serbien keinen eigenständigen, autochthonen Weg zu dem Verhältnis *pótok : pòtoka* gegeben hat, eine Annahme, die bereits früher in der Literatur vertreten worden ist. Diese und ähnliche Fragen werden leichter zu beurteilen sein nach a) einer eingehenderen Beschreibung der prosodischen Systeme in der Region und b) einer gründlicheren Untersuchung der benachbarten unerforschten Gebiete (vor allem der der Kanomundart).

Die Untersuchung der Region zwischen Bukulja- und Kosmajgebirge hat nachdrücklich die bisherige Auffassung bestätigt, dass Save und Donau keinerlei Dialektgrenze bilden. Die Sprache des Westteils unserer Region korreliert nämlich in vielen Einzelheiten mit den Mundarten von Srem und Bačka, die des Ostteils mit denen des Banats. Diese grundsätzliche Übereinstimmung der geographischen und dialektalen Isoglossen lässt sich mit dem Einfluss der Mundarten Serbiens auf die der Vojvodina erklären. Es hat sich gezeigt, dass die Liste der sprachlichen Unterschiede zwischen Nordserbien und der Vojvodina kürzer ist als bisher angenommen. In der ganzen von Kosmaj- und Bukuljagebirge begrenzten Region konnten Details registriert werden, die einst als im wesentlichen für die Vojvodina charakteristisch galten: *uzo, ključom, bolešćom, kroljom, od ujaci, od Markovići, ovim čoveku, bela leba, austrinska rata, s otim, višlji, oma, volem, bole me zub*, die Endung *-du* in der 3. Pers. Pl. Präs. (seltener als nördlich von Save und Donau, aber sie scheidet dieses Gebiet scharf von den Mundarten des Kosovo-Resava-Dialekts), *zamenuli, čerez* u.ä. Gemeinsam sind auch die Akzentbesonderheiten vom Typ: *bābāma, ūšiju, stārōsti* usw.

Die im vorliegenden Buch präsentierten Daten zeigen, dass die Dialektgrundlage der östlichen Variante der serbokroatischen Standardsprache westlich von unserer Zone, vor allem im Gebiet von Valjevo und der Mačva sowie im Srem zu suchen ist. Die Unterschiede zwischen den progressivsten Mundarten der untersuchten Region und der Standardsprache sind in Prosodie, Vokalismus (vor allem beim Schicksal des Jat), Konsonantismus, in der pronominalen und Adjektivdeklination und in der Konjugation am stärksten ausgeprägt. Die wichtigsten Übereinstimmungen liegen im Bereich der Pluralformen der Substantive (Unterscheidung von *Genitiv* und *Lokativ* und völliger Synkretismus von Dativ, Instrumental und Lokativ).

РЕГИСТАР РЕЧИ*

абар 137, 160, 225 абасадорски 204 абаџија 171 абер 160 аброноша 160 абуланта 142, 204 авамонака 379 авијон 150 авлија 47, 51, 216, 233, 278 автуга 210 агент 44 адвокат 129 адет 210 аждаја 48, 150, 162 ајд, ајде 160, 325, 373 ајдемо(те) 146, 160, 325 ајдук 160 ајдучица 160 ајдучки 56, 160 ајма 146 ајте 326 аклагија 144, 136 аков 63	акокол 155, 165 Акрангел 165, 175, 215 Акранђел 155, 165, 175, 215 акта 315 акчија 49, 198 ала 275 алал 155, 160 Албанија 155 Албасан 137 ал(и) 132, 354 Александра 204 Алемпије, Алемпијево 236, 237 алка 155 алкоколичар 165 алсват 156, 203 алтиљерац 201 аљина 69, 160, 274, 317 ам (амо) 379 амбар 67, 226 амбасадор 58 амбурка 160, 210 Америка 247, 256	амо 134, 379 амрел 155, 204, 262 анамона 379 ангир 210 Андра 233 Анђелкиц(о) 277, 397 анђео 124, 263 аиђо 123 Аница (вок.) 248 Аничин 276, 397 Антоније 236 апатека 136, 144, 425 аперат 138, 144 аперација 136, 425 аперисатн 132, 136, 138 аптека 136, 248 април 59, 155 апсана 160 апсанџија 160, 171 (—)апсити 160—161, 302 апсолутно 47 ар 227, 228 ар (ахар) 125

* Ради уштеде у простору у регистар су уношене само интересантније речи и облици. Из истих разлога су облици исте лексеме углавном својени на једну одредницу (код глагола на инфинитив, код имениша на Нјд., код придева и прид. заменица на Нјд. м. р.). Од овога принципа се одступало пре свега код личних заменица и помоћних глагола, чији су облици давани на разним местима у азбучном реду. Одступало се показује и у случајевима где би овакво свођење забележених форми на заједничку одредницу „сакрило” појаву због које се облик и наводи (лик *крићен* не своди се на *крџићии* и сл.). Рефлексивне форме са *се* од глагола који долазе и без *се* нису раздвајане, него је навођен један лик са (*се*) у загради. Глаголске именице, мада тесно везане са гл. системом, даване су на својим местима. Из разлога краткоће основни ликови једне речи и њене форме са префиксом (чега највише има код глагола) свођене су на један именитељ (облици *ж.љебићии*, *иж.љебићии*, *иџож.љебићии*, *уж.љебићии*, на пример, дати су под (-)*ж.љебићии*). Од овога се одустајало тамо где на граници префикса и основне речи стоји интересантна консонантска група (примери типа *ицеџићии*, *иџејићии* и сл. остају под словом *и*, док се *цеџићии*, *оцеџићии*, *иџоцеџићии* своче на (-)*цеџићии*) и када је у основи префикса стари вокал јат. Дијакритички и други знаци су занемарени, а, будући да је регистар рађен на основу података дијалекатски некомпактног подручја, није обележаван ни акценат. Знак *ε* уврштен је у азбучном реду иза *е*, а *ѕ* иза *з*.

- Аранђел 51, 56, 155, 161, 175, 270
 Аранђеловац 120, 270
 аранђеловски 175
 Аранђео 54, 124
 Аранђо 123, 161
 Арбанија 209
 аргела 175
 арђела 137, 175
 Арканђео 124
 аркива 165
 армуника 69, 143, 160, 425
 армуникаш 143, 160
 армуникашца 143
 Арнајево 127
 Арнаутин 231
 арнауци 186
 Арнево 58, 127, 394
 арневски 127
 артеница 118
 артија 160, 325
 артикла 262
 артиљерија 165
 артиљериски 147
 артица 125, 160
 аршов 212
 асвалт, асвалтирати 156, 203
 асват, асватирати 156, 203
 асма 205
 астал 59—60, 113, 120, 155, 270, 275, 387—388, 394
 атиљерија 149, 201
 атиљериски 201
 атобус 129
 атреса, атресирати 206, 395
 Аустрија 148
 Аустријанци 110
 аустрински 129, 238, 277, 416, 420, 426
 Аустро-Угарија 206
 аутобус 210
 Аца, Ацин 233, 235
 аџет 210
 ашовчић 222, 426
- бабусија 149
 баван 204
 бавча 198
 баги (бајаги) 125, 138, 390
 багрен 207, 395, 425
 багренић 207
 багренов 49—50, 207
 багреновина 207
 багрењак 208, 269
 багрење 207—208, 238, 395—396
- бадњак 67—68, 123, 205, 226, 296, 426
 бадњачић 205
 Бадње вече 195, 265
 Бадњи дан 205
 бадрља, бадрљати 113
 бајаги 125, 138, 395
 бајанет 136
 бајонет 60
 бакар 111, 410
 баквица 91
 бакрач 33, 51, 59—60, 113, 222, 269
 бакча, Бакчине 198
 балега 248
 баџдера 374—375
 банка 66, 155, 250, 274, 396, 426
 бањак (бадњак) 205
 бањачица 205
 бардак 59
 Барево 127
 барем 391
 барјак 147, 216, 225—226, 330
 барјактар 147, 216
 барњак 205, 230
 басмак 227
 баталијон 150, 262
 батерински 277, 426
 батић 49, 222
 батица (вок.) 248
 батичић 231
 бато 233
 бацање 56
 (—)бацати 49, 69, 154, 161, 262, 288, 292, 308, 310, 328, 355
 (—)бацити 50, 57, 59—60, 68, 115, 209, 301—302, 317—318, 320, 390
 бача 198
 башта 198
 башча, башчица 198
 беа 99, 317, 374
 бегати 67, 71, 83, 206, 235, 253, 295, 308, 324, 373—374, 381, 386
 бегенити 150, 301—302
 бегомо (аор. од *бићи*) 318
 бегосмо 318, 374
 бегоше 374—375
 Беград 98, 121
 беда 83
 беден 208
 бедницо (вок.) 249
 бедно 83
 бежанија 49, 116, 285, 333
- (—)бежати 112, 131—132, 140, 222, 325—326, 373—375, 382, 385
 без 65, 115—116, 185, 206, 208, 213, 287, 295, 386
 беја (аор. и ипф. од *бићи*) 99, 121, 317, 374—375
 бејаги 138, 390
 бејаде 99, 317, 374—375
 бејадоше 99, 374
 бејаду 99, 374
 бејаше 99, 315, 374
 беланце 147
 белега 45, 49, 83, 102
 (—)бележити 102, 113
 белина 41
 (—)белити 51, 63, 73, 83, 90, 112, 161, 301—302, 367, 388
 беловина 147
 белојка 56, 146
 белојце 239
 белчуг 99
 белши (комп. од *део*) 113, 281, 426
 белшија 281
 белши, белшија итд. 215, 265, 281, 426
 бео, -ла, -ло 82—83, 99, 112, 115, 117, 133, 169, 230, 237, 256, 267, 269—270, 275, 281, 403, 420
 Београд 49—51, 83, 98, 356, 374, 387
 београцки 165
 Београчкии 98
 беојце 99, 147
 беоце 147, 239, 396
 беочуг 59—60, 83, 99
 берберин 231
 берза 215
 бес 83
 бесџда 77
 беснити 302
 бестрагија 51
 бетон 60, 377
 беше 315—316, 334, 374—375
 бешље, бешљи (комп. од *део*) 215
 бџгати 68—69, 75, 82, 214, 315, 321, 373
 беда 75
 бедан 75
 бедник 75
 бедница 75, 249
 беђовати 75
 бежанија
 бежати 75, 131, 325—326, 373

- без 86, 213, 386
 беја 99
 бејаде 77, 99, 317, 374—375
 бела, бели итд., в. бео
 Бѣлавка (име краве) 75
 бѣлега 75, 102
 бѣлгица 75
 (—)бележити 75, 102, 188, 238, 301
 (—)белити (се) 63, 73, 75, 83, 301
 бѣлица 83
 бѣловаче 75
 бѣлојце 147
 Бѣљан (село *Бѣљина*) 75
 Бѣљина 75
 бео, -ла, -ло 75, 78, 80, 189, 237, 259, 266, 268, 281, 387
 Београд 75, 98
 беојце 75, 99, 147
 бѣочуг 75, 99
 бес 75
 бѣсан 75, 77
 бѣснуба 77
 бѣше 315, 374
 би (3. л. јд. аор. од *биѣи*) 317, 374
 бивши 332
 бидем, бидеш итд. 68, 114, 115, 133—134, 245, 267, 322, 324, 327, 342, 354, 373—374, 427
 бидне 324, 373—374, 427
 бијаше 99, 315, 374
 (—)бијен, -а, -о (трп. прид. од (—)*биѣи*) 331, 342, 356
 бијо, -ла, -ло итд. 40, 123, 125, 132, 317, 374
 Бијоград 98, 424
 бик 224
 бине, бинемо 373—374, 427
 Биоград 98
 бисаге 48, 67, 262
 бисази 262
 (—)бискати 178, 361, 398
 бистар 212
 Бистрица 212
 бифеј 150
 бицикла 262, 406
 бич 222, 224—225, 396
 (—)биште, в. бискати
 благ дан 266
 благија (комп. од *благ*) 281
 Благовештење 176
 Благовѣсти 74
 благосовити 201, 333
 блажија (комп. од *благ*) 281
 блејати 148, 302, 321
 блед 77
 ближина 210
 ближњи 281
 близнад 241
 близначад 241
 близначићн 243
 близнити се 302
 близо 142, 381
 близу 99, 142, 288, 381
 блонзани 170, 202
 боблем (гоблен) 208, 215,
 богасто 41, 151, 205, 395, 425
 боблем (гоблен) 215
 Богородичин 276
 Београд 121
 Божа 233
 божансто 151
 божи, божија итд. 125—126, 148—149, 185, 259, 265, 278
 божитњи 194, 265—266, 268, 395, 416, 425
 Божић 41, 43, 47—51, 112, 121, 123, 222, 291, 387
 божићни 48, 194
 божићњи 194, 395
 Божо 233
 бојаги 138, 140, 390
 бојација 171
 бокал 117, 155
 бокча, бокчалук 198
 боланта 129, 142, 425
 болбона 188
 болес 43, 176, 186, 258—259, 280, 386, 420
 болесан 217
 болестан 217
 (—)болеги 59—60, 91, 113—114, 123—124, 134, 172, 245, 294, 312—313, 317, 322, 327, 332, 367, 397, 399, 406, 414, 416, 420, 425, 427
 болечина 51, 196, 395
 болешћом, в. болес
 болешћина 197
 (—)болити 368
 болица 51, 53, 155, 386
 боловати 146, 148—149, 321
 болчалук 198
 бољер (бојлер) 215
 бомба 185, 317
 бомбола 188
 бомбона 188
 бомбола 187
 Бора 233, 235
 боранија 143
 Борисав 113, 201, 395, 425
 Борисављев 152, 202, 266, 278, 397
 Боро 233
 боспљак 208
 бошчалук 198
 брав 224—225, 228—229
 бравиње 246
 бразда (Гмн.) 250, 253
 Бранисављев 202, 278
 братић 228
 брато 233
 браћа 176, 185, 232, 244, 299, 388
 брацки 186, 385
 брашно 115, 153, 162, 179, 185, 191, 193, 263, 265, 267—268, 285, 346
 брбљача 113
 брвна 246
 брвно 67, 246
 брвњара 188
 брданце 238 — 239
 брданчић 114
 брдевит 140
 брдни 114, 270
 брдо 270, 388
 брдовит 140
 брѣ 222, 322, 354, 383, 391
 брег 83, 101, 224
 брез 63, 65, 73, 113, 186, 206, 213, 261, 386
 бреза (берза) 215
 брезас 72, 403
 брезобразан 213
 брезобразлук 213
 брезобразно 386
 брекчић 197
 бремад 241, 396
 време 60, 244
 брес 83, 217
 бреска 68, 153, 249, 396
 бресква 153
 брестић 73, 83, 424
 бречић 135, 196
 брег 77, 327
 брегњње 186
 брез 86, 213, 296, 386
 брезобразлук 86
 Брезуља (име краве) 77
 брѣкчић 77, 197
 брѣск(в)а 77, 249
 брес, на бресту 77
 брѣстов 75
 брѣчић 77
 брѣштић 77, 176
 брзо 196, 318, 370, 385
 брзом 385

- брзопекући 332
 бризу (близу) 209, 381
 бријам (се), в. (—)бријати
 (се)
 (—)бријати (се) 149, 291,
 348—349, 403—404, 406
 бријач 228
 бријем (се), в. (—)бријати
 бринуте 352, 398, 417
 бристар, -стра, -стро 212,
 395, 425
 (—)бристрити (се) 212
 Бристрица 212
 бристроћа 212
 Брко 233
 брљкати 114
 брљковина 114
 брњица 114, 121
 брњушка 114
 брозани 202
 (—)бројати 48, 148, 301—
 302, 373
 бројити 373
 бронза 170, 202
 бронзани 170, 202
 бронза 170, 202
 брујати 267
 брук 168
 брусара 131
 брчкавац 114
 бршљан 265
 буач 161
 бубрег 77
 бува 163, 315
 буваћ 163
 бувач 163
 Бугарин 232, 396, 410
 Буда 233
 будаци (Гмн.) 228
 будинка 208
 буде, будем, буди итд. 65,
 256, 324, 327, 342, 373—
 374, 388, 427
 будне 65—66, 68, 373—
 374, 427
 буђ, буђом 258, 261
 бузе, бусато 170
 бујер 148
 буква 67, 69, 249—250
 буклија 49
 буктати 358
 буљина 49
 буљуна 143—144
 бумбар 68
 бундев 262
 бундељ (бундева) 211
 бундер (бундева) 262
 бундева 86
 бурад 185, 241, 284
 буранија 48, 143, 347
 бурег 138, 270
 буца, буцак, буцасто 171
 (—)буцити 54, 56—57
 вабити 302
 вабрачни 203
 вабрика 156, 247
 вабрични 156
 Ваведње 110, 176, 387
 вагон 60, 63
 вазан 156
 ваздан 215
 ваздук 165, 168
 вазнети се 110
 ванстина 110
 ванстино 110, 142
 ванстину 110, 142
 вај, в. овај
 вајда 156
 вајдити 156, 376
 вајдица 156
 вак 133
 ваки, -а, -о 60, 114, 130,
 133, 157, 169, 188—189,
 269, 275, 285, 354, 397,
 403, 410
 ваксина 210
 вал 159
 вала (хвала) 160, 317
 валда 390
 валигузица 160
 валид 135
 валида 135, 144, 203, 425
 валирати (се) 135, 144, 153
 валити 156
 валити (се) 160, 302, 305
 валичан 156
 валища 51, 160
 валкутет 215
 Валоне, у Валонима 263
 валција 155, 160, 171
 ваљати 47, 59, 308, 312,
 427
 ваљад, ваљаде 390
 ваљда 390
 ваљде 390
 ваљкација 171
 вам (прилог) 379
 вам (Д зам. *ви*) 291, 381
 вам (ван) 208
 вама (Д-И-Ј зам. *ви*) 291
 вамилија 51, 156, 285
 вамилијаш 156
 вамо 130, 185, 248, 264,
 379
 вамо + партикеле 130, 379
 (—)вампирти се 51, 301—
 302
 вангла 155
 ванђелије 129
 ванђеље 129
 варба 156
 варбар 156
 (—)варбати 57, 156, 310
 вареника 50
 варзило 156
 варница 63, 69
 варњак, варњача 208
 варош 261
 Васа 233, 235
 Василије, Василијев 236
 237
 Васин, -а, -о 233
 васкреснути 354
 Васкрс 47, 110, 118, 150,
 390
 васкрснути 48, 51, 110,
 118, 124, 352, 354, 394
 васкршњи 110, 118, 265,
 268
 Васо 233
 ват 227
 (—)ватати 67—68, 122,
 160, 169, 251, 260, 294,
 308, 310, 320, 358, 365,
 425
 ватраљ 40, 90, 222, 426
 ватриште 67—68, 387
 (—)ваћати 365, 427
 ващ, вашију итд. 259, 261,
 386, 396
 ващар 138, 263
 ващер 79, 138, 263, 270
 ващка 259—261
 ве (акуз. енкл. зам. *ви*)
 291, 333, 409, 426
 ведер 156, 212
 ведети 32, 87, 300, 320
 ведити 86, 185, 246, 300,
 322
 веднути 32, 83, 87, 409
 веђа 69, 113, 253
 вежба 172
 (—)вежен, в. (—)вести
 (—)везати 54, 56—57, 100,
 115, 122, 262, 288, 321,
 328, 427
 везивати 60, 146
 везијоц 232, 426
 вејалица 97
 (—)вејати 49—50, 82—83,
 96—97, 146, 148—149
 векма 208
 *велети (вели, велим итд.)
 301—302, 312, 333, 371,
 427
 Велимир 222
 Веља 233, 235

- Вељо 233, 235
 Вељов 53, 235
 Вемја 49, 156, 159, 292
 Вемка 156
 венац 123
 венчати (се) 47—48, 59—60, 122, 308, 312—313, 328, 397
 вењер 156
 вера 155, 160, 285
 вереда 69, 156, 171
 вериге 49—50, 69, 71
 вериз 156
 Веричин 276
 вермати 156
 верџек 156, 171
 Веса 233
 весео 124
 (—)вести 51, 155, 177, 270, 329—330, 398, 416, 427
 ветар 83, 156, 160
 ветрењача 83, 247, 324
 ветрина 139
 вече 68, 194, 245
 вече (увече) 79, 265, 285, 383, 427
 вечеравати 56—57
 вечерас 44, 384
 вечераске 44
 вечи 112, 259, 383, 427
 веџба 83, 172—173, 190, 395, 425
 веџбање 190
 веџбати 172, 190, 238
 веџ (им.) 279
 веџ (вешт) 217
 веџати 308
 веџити 82, 86, 90, 123, 131, 300, 322
 веџнути 87, 290
 веџба 77, 172
 (—)вејати 77, 83, 96—97, 391
 век 77, 81, 333
 веџац 77
 вењчавати (се) 77
 вењчање 77
 вењчати (се) 77
 веџар 77, 267
 ветрењача 77
 веџито 77
 веџба 77, 172, 190
 веџбање 77, 172, 190
 веџбати 77, 190
 (—)веџати 68, 77, 310
 веџтац 77
 веџтачки 77
 веџтица 77, 249
 ви (акуз. енкл. зам. *ви*) 291, 409—410
 ви (дат. енкл. зам. *ви*) 160, 291, 300, 324, 409, 426
 видети 87, 91
 (—)видити 65, 68, 86, 90, 114, 117, 123, 131, 134—135, 161, 205, 300—302, 317—318, 322, 325—326, 383, 388, 390—391, 401, 403, 425
 виднути 87
 Видовдан 232
 видраж 206
 видрица 45, 48—49, 51, 69, 71, 91, 193, 205, 253, 385, 394, 424
 видричица 91
 (—)виџати 51, 87, 122
 виџети 108, 300
 вијакер 156
 (—)вијати 95—98, 149, 404, 424
 вијор 163
 вијукати 156
 вијнути 190, 352
 вила 253—254, 274, 332, 406, 410
 виле 69, 71, 212, 253—255, 401
 Вилип 33, 156
 Вилиповић 156
 вилозовирати 156
 вилџан 156, 171
 Виљен, Виљенов 208
 виљеров 208
 вингет, вингеташ 155
 винкедаш 215
 виноград 68, 115, 227—228, 276, 284, 388
 виранга 141, 155—156, 386
 виризи 67, 156
 вирити 185
 виронга 141, 155—156
 висити 367
 височансто 151
 вить 156
 (—)вительити 154, 156
 Витлејем 148, 263
 витло 246
 вито 122, 246, 264, 394, 425
 виџа 156, 235
 Виџентије 236
 више (предлог) 65
 више (прилог) 324
 вишек 156
 вишеклије 156
 Вишекковић 156
 вишњи, -а, -е 283, 287, 406, 416, 420
 вишња 67—68, 249, 287
 вишњев 268
 Влада 233, 235
 Владисав 201
 Владисављев 202, 278
 Владичин поток 276
 Влаго 233
 Влајо 233
 влакмо 208
 влагнад 241
 влас 217
 влат 224, 270
 влатавати 315, 377
 влатати 49, 122, 317
 влаће 176
 (—)влачити 56—57, 301—302
 влаша 69, 90, 156, 238, 276
 влаштина 156
 влашпирати 156
 влашница 156
 во 47, 49—51, 67, 115, 132, 154—155, 161, 224, 231, 265, 276, 317, 321, 333
 вовде 88, 379, 427
 вовде + партикуле 88, 427
 вовди 88, 379, 427
 вод (овде) 73, 133, 216, 379, 393, 423, 427
 вод + партикуле 216, 379, 427
 воде 32, 88, 133, 379, 395, 427
 воде + партикуле 88, 216, 379, 427
 воденица 47—49, 51, 69, 71, 112, 134, 137, 253
 води (овде) 88, 98, 133, 216, 379
 водир 131
 возго 380
 Воја 149
 војвоски 186, 365
 Војисављев 152, 202, 266, 278
 Војо 149, 233
 (—)волеги 50, 65, 68, 91, 123—124, 132, 312—313, 328, 367—368, 390, 399, 406, 414, 420, 425, 427
 волики 60, 115, 130—131, 238, 286, 321
 волики 60, 115, 130—131, 238, 286, 321
 (—)волити 368

- волицни 130, 286
 водујски 142, 147, 276, 279
 вољујски 142, 147, 276, 280
 вољуски 142, 147, 280
 вондир 60, 131
 вондомет 141—142, 156, 203, 219
 вордонас 215
 ворма 156
 воскреснути 110, 118, 141, 354
 воскрснути 110, 118, 124
 воспитати 110, 141, 367
 вотњак 194, 266—267, 395
 воштина 48
 вр (им.) 66, 116—117, 161, 165, 403
 вр (пред.) 65, 117, 156—157, 161, 388
 (—)вражати 172
 вражбина 172
 вражије 259, 278
 Вранцуска 156
 Враџа, Враџин 156, 268,
 врата 45, 49—51, 63, 90,
 244, 298, 317, 324, 333,
 338, 388
 враћати 68, 308
 врачара 172
 врачати 172, 308
 Врачеви 225
 враџбина 172—173, 190,
 395
 врбабуша 114
 Врбичанин 232
 врг 114, 224
 вргица 114
 вредити 90, 295, 367
 врежа 83
 време 65, 67, 83, 101, 121,
 162, 265, 268, 285, 322,
 343
 вренгија 112, 155
 врео 99
 Вреоци 83, 374
 Вреочанин 232
 вретенад 241
 вретено 41, 43, 50, 83,
 119, 239, 396, 426
 (—)врети 63, 83, 312—313,
 371
 вреџа 68, 112—113
 вређити 77
 вређати 77
 врежа 77
 време 77
 вреџо, -ла, -ло 77
- Вреџи 77, 99, 232
 Вреџчанин 77
 вреџено 77, 239
 (—)врџети 77, 99, 371
 вређа 77, 82
 врзати 114
 врискање 372
 врискати 122, 178, 301,
 304, 372, 399, 407, 427
 вршги, в. врискати
 врк (врх) 117
 врковни 165
 врљика 69
 врчанце 114
 врџо (врх) 117
 врџовак 36, 116, 161
 врџици (врста опанака)
 116, 161
 вронт 156, 267, 270
 врсник 114
 врсница 114
 врста 250
 вржено 119
 (—)вржити 90, 304, 367
 Вртоломија 119, 237
 (—)врћи 40, 63—65, 69,
 73, 116, 132, 161, 202,
 318, 323, 337—338, 398,
 406, 414, 416—417, 424
 вруће, -о 265
 врућије (комп. од *спућ*)
 281, 426
 вруштук(овати) 156
 вршача 49, 67
 вршкара 49, 114, 285
 вршни 114
 вршница 114
 вршњак 114
 вршњара 114
 всето 179
 вуд (овуда) 133, 381
 вуда 133
 вуде 130, 133, 381
 вудена 130, 381
 вуденака 130, 381
 вудије(р) 108, 130, 133, 381,
 400, 403
 вуднака 130, 381
 вузбал 156
 Вујица (вок.) 248
 Вујчин 276
 вукови 224
 вуњара 156
 вурума 208
 вуруна 48—49, 51, 67, 71,
 78, 156, 189, 274, 285,
 310
 вуруница 156
 вурунчина 156
- (—)вући 57, 60, 63, 65,
 69, 73, 114, 132, 298,
 320, 325—326, 336—337,
 398, 406, 416—417
- гавран 68, 217, 225—226
 Гавриле, Гаврило 263
 гадија 149
 гађати 308, 364
 газдији (комп.) 283
 (—)гајити 148
 гакови 224
 гарав 72, 413
 гардински 277
 гатњик 194, 395, 425
 гаће 69, 71, 119, 328
 (—)гвирити 185
 гвожђара 274
 гвожђе 68, 151, 176, 186,
 217, 238, 395
 гвозден 253, 274
 где 44, 98, 125, 180, 381
 гдегод 175
 гдје 98, 180, 291, 381
 гди 98, 180, 381, 424
 генерал 155, 175, 221
 геолози 313
 гибаница 44, 48—49
 гивназија 193
 гигати се 310
 гијометар 140, 144
 гимнастика 390
 (—)гинути 48—49, 124,
 223, 267, 299, 317—318,
 320, 322, 352, 354, 394
 гица 171
 главан 266—267
 главња 188—189, 249—
 250, 387, 395
 главуца 67, 69, 174
 глад 65, 176, 208, 258, 261,
 426
 глађеисан 137
 глаица 425
 гламља 188
 гламни 188
 гламља 188, 250, 310, 395,
 425
 глањц 207
 глањцати 207, 328
 глатак 185
 гледање 176
 (—)гледаги 54, 68, 72, 114,
 128, 244, 288, 291, 308,
 310, 317—318, 320, 322,
 364, 391, 398, 414, 416
 (—)гледити 63, 301, 364,
 414, 416

- глеђани 137, 280
 глеђеисан 137, 280
 глетенце 184
 глето 184, 239, 425
 глоб 172, 205
 глонцати 141
 глув 33, 163, 281, 426
 глувак 163
 глуп 93, 265, 281
 глупос 217, 385
 (—)гнилити 182
 гној 146, 182
 (—)гњавити 58, 304, 327
 гњеждак 182
 гњежден пасуљ 182
 гњежденик 182
 (—)гњеждити 54, 56—57, 89, 182, 395
 гњежђеник 182
 гњездара 91—92, 182
 гњездо 40, 91—92, 182, 395, 424
 гњесав 182
 (—)гњести 182
 гњета, гњетав 182
 (—)гњетати 182, 308
 гњецав 182
 гњечав 182
 (—)гњечити 56
 гњивав 91, 182
 гњиван 91, 182, 394
 (—)гњивити се 91, 182
 гњиздад 63, 93, 182, 241
 гњизданце 93, 182
 гњиздара 67, 91—93, 182
 гњиздета (мн.) 243
 гњиздо 40, 92—93, 182, 239, 242, 395, 400, 424—426
 гњилав 182
 (—)гњилити 182, 304
 гњио, -ла, -ло 182
 говеда 33, 48—51, 67, 185, 244, 298
 говећи 265, 268, 275
 говеђина 177, 279, 397
 говече 239
 (—)год 175, 230, 333, 417
 годишње 49
 (—)гођ 175
 (—)гој 175, 230
 голуб 67—68, 225—226
 голубицо (вок.) 249
 гомята 47, 114, 212, 320, 324
 гомилчица 212
 (—)гомилъати (се) 208, 212, 308
 гомилъчица 212
 гомно 188
 гор 73, 133, 283, 379
 гор + партикуле 380
 горак 118, 281
 горгин 121, 128
 горе 133, 181, 185, 226, 348, 379, 394
 горе + партикуле 88, 185, 379—380
 (—)горети 59—60, 62, 91, 123, 156, 279, 282, 312—313, 367—368, 381, 399, 406, 414, 416, 420, 427
 (—)горети 86, 312
 гори 133, 380
 (—)горити 368
 гос 217, 227, 229—231, 318, 416
 госн-докторе 222
 господа 41, 43
 господин 43, 222, 257
 госпођа 175
 Госпођа (Велика) 112, 175
 Госпођин (дан, пос) 175
 госпођинка 175
 Госпођинов пос 175
 Госпођински пос 175
 госпођица 175
 госпоја 175
 Госпоја (Велика) 175
 Госпојин пос 175
 Госпојина 175
 Госпојинин пос 175
 госпојинка 175
 госпојица 175, 249
 госпон-капетане 257
 госпоски 186
 госпостеније 151
 грабуља, грабуље 49, 68, 71, 185, 254—255, 401, 406
 грабуљати 255
 гравораста 163
 граворка 163
 град, гради (Гмн.) 227—228
 грактати 358
 граничев 266—267
 грање 238, 287, 298
 граоранка, 60 163
 граораста 161, 163
 граорица 161, 163
 граорчица 161, 163
 грбенати 119
 грдити 114
 гре (грех) 161
 (—) грбенати 60, 388
 грбен, грбени 257, 388
 грејање 97
 (—)грејати 47—50, 83, 97, 146, 148—149, 327, 344
 грек 165
 греота 44, 83, 98, 161, 163
 (—)грешити 112, 295
 (—)грејати 77, 83, 97
 грек 77, 165, 168
 грџота 77, 98, 161, 163
 грешан 77
 (—)грешити 77
 грешка 77
 гривна 188
 гријање 95
 (—)гријати 47—48, 95, 98, 112, 149, 328, 404, 424
 гријота 98, 106, 163
 (—)гристи 330
 грло 209
 грља, грљав 209
 грљаста 209, 425
 грљити 209, 304, 395
 грљица 209, 425
 грмада 114
 грмети 91, 367
 грмити 90, 301, 367
 грмчарски 208
 грнгелати 114
 грнчар 118
 грњак 114
 гробље 81, 171, 295, 395
 грожђе 115—116, 148, 176, 186, 217, 238, 395
 гроз 81, 217, 224, 425
 громила, громилица 212
 громуљица 142, 212
 громуљичица 212
 гротно 209
 (—)гртати 49—50, 114, 252, 358
 груач 163
 (—)гру(в)ати 163
 груда 153
 грудъача 205
 Грујица (вок.) 248
 грумуљица 47, 115, 142, 212
 грумуљичица 142
 груњак 205
 губер 41, 59
 гувно 193, 395, 411, 425
 гугутка 49
 гудети 91
 (—)гудити 90, 301, 304, 367
 гужвица 71
 гујурина 323
 гумани 275, 280, 397
 гумаш 59
 гумнад 241

- гумно 193, 239, 285, 395
 гуња 180
 гуссница 77
 гуска 67—68, 71, 249
 гусле 71, 256, 367
 гусли 256
 гуче 196, 238, 395, 425
 гучетина 279
 гучеће, гучећи 196, 265,
 279, 397, 406, 426
 гучећина 177, 279
 гучији 279
 гучићи 196, 243
 гушчад 241
 гушче 197
 гушчеће 279
 гушчићи 197
 гушчица 197
- д (везник *da*) 119—120,
 175—176, 317, 325, 332,
 334, 340, 360, 365, 376,
 394, 425
 дабогда 333
 дабогме 204, 390
 дабоме 390
 даваоц 232
 (—)давати 51, 57, 63,
 148, 156, 271, 313, 321,
 228, 355—356
 Давина 156
 дављеницо (вок.) 249
 давно 188, 383
 Даја 233
 даклем 391
 дако 32, 125, 390
 далеко 381
 даље 110, 180, 206, 271,
 321
 Дамјан 147, 190
 Дамљан, Дамљановић 189
 —190
 дамно 188, 383, 406
 Дамњан, Дамњановић 189
 —190
 дан 63, 65—66, 99, 116,
 121, 227, 321
 данас 44, 72, 123, 281,
 382, 394, 410, 424
 данаске 44, 72, 382
 данаскена 72, 382
 данашње 49
 Данка 396
 (—)данути 161
 данцад, данце 239, 241,
 331
 дањи (прилог) 259, 382—
 383
- дањом (прилог) 259, 383
 дању 65, 259, 383
 даривати 56, 148, 328
 дарижљив 140
 даровит 140
 даровнина 188
 Даросава 141
 даска 63, 206, 247—250,
 353, 387—388
 (—)дати 65—66, 102,
 121—122, 132, 134, 140,
 146, 161, 214, 245, 257,
 267, 269, 275, 287—288,
 290, 292, 300, 312, 316—
 317, 320—322, 324,
 327, 363—364, 382—383,
 385, 390—391, 420
 дачар, дачара 49, 196, 395
 дачица 49, 71, 196, 297,
 395, 425
 дашчар, дашчара 197
 дашчица 197
 двадес 201, 297
 двадесет 201, 228, 297
 дваес 201, 206, 210, 228,
 297
 дваести 298
 дваестину 232
 дваесторо 201, 298
 двајес 150, 201, 228, 297
 двајести 298
 дванес 190, 232, 297, 374—
 375, 394
 дванести 127, 201, 298
 дванесторо 127, 298
 две 60, 62, 66, 83, 112—
 113, 136, 188, 208, 217,
 261, 276, 280, 297, 318,
 321, 388
 двеста 229, 298
 две 77, 81, 130, 188, 263,
 279, 297
 двеста 77, 83, 298
 двоглед 214
 двоја 65, 298
 двоје 62, 118, 148, 229,
 297—298
 двојенице 148
 двојица 112, 169, 294, 299,
 345
 двојнице 146
 двокат 129
 дворацкљо 265
 двориште 121
 де (где) 98, 113, 125—126,
 135, 180, 313, 317, 381,
 425
 дебео 124, 134, 327
 Дева Марија 89
 деведесет 298
- девер 68, 83, 113, 270, 297,
 386
 девети 56
 деветнес 127, 206, 297
 девесторо 298
 девојачки 272
 девојка 54—59, 68—69,
 83, 101, 113—114, 126,
 146, 185, 188, 204, 247,
 249, 253, 416
 девојкин 277, 406, 416
 девојчица 49—50, 249
 Девриле, Деврило 263
 дегод 175
 дегођ 175
 деда 83, 123—124, 224,
 233, 257, 263, 357
 дежуран 267
 дежурсто 151
 дезентираги 211
 дејсто 151
 деклемовати 138
 деколте 58
 (—)делити 51, 54, 56—57,
 83, 134, 276, 301, 304,
 388
 демострација 202
 (—)денути (се) 50, 68, 83,
 317, 345
 дењак 110, 225—226
 депеш м. 263
 депломирати 139
 депо(в) 154
 десесторо 298, 397
 дете 83, 91, 108, 113, 115,
 125, 128, 140, 203, 269,
 277—278, 285, 288, 297,
 317, 322, 357, 369, 390,
 426
 детелина 141
 детелина 113, 141, 208
 Детенци 139
 детењи 278
 детињи 278
 детољина 83, 141
 деца 40—41, 53, 59—60,
 62, 69, 83, 102, 112—114,
 118, 121, 126, 132, 149,
 171, 185, 205, 208, 241,
 274, 276, 283, 288, 291,
 298—299, 301, 312, 318,
 322, 328, 345, 367, 383,
 388
 дечак 51, 60
 дечачић 47
 дечи 278
 дечица 112, 298
 (—)де 77, 80, 83, 98, 125,
 175, 180, 381, 399
 девер 77

- девојка 54, 56, 77—78, 83,
101, 146, 248—249, 327
девојкин 77, 277
девојчица 77, 248
дегод 175
деда 77, 263
дедак 77
дедин 77
(—)делити 77, 304
(—)денути 77
дењак 86
дењчић 86
део 77, 99, 279
дете 78, 91, 114—115,
120, 200, 208, 356, 367,
372
детелина 77
детелина 151
детенски 78, 139
Детенци 78, 139
детењи 78, 139
детењство 151
детињство 78, 151
детлић 78
детољина 141, 208
деца 41, 59, 69, 78, 83,
85, 132, 134, 244, 298,
310, 381, 386
дечак 78
дечица 78
дечкић 78
дечко 78
ди 98, 180, 381, 424
дивизија 56, 149, 274, 277
дивизински 277
дивљак 228
дивљака 176
дивље, дивљи и сл. 60,
152, 176, 265, 395
дивљина 41
дивота 41
(—)дигнути 50, 66, 69, 122,
154, 190, 317—318, 343
дигод 175
дизинтерија 140
дизмучица 143
дијалект 44
(—)дијати 163, 359
дијете (вок.) 108, 125, 327,
344, 424
дијолект 44
Димитрије 236
димљак 194
димњак 194
динамет 139
динар 68, 226—228
динути (дихнути) 161
диња 71
директо 105
(—)дићи, в. (—)дигнути
- дициплина 41, 195
Дјева Марија 108
диака 278—279, 358
Дмитар 184
Дмитријевић 184
Дмитровдан 184, 232, 426
Дмитровић 184
Дмитровске задушнице
184
доба 245, 265
добивати 120, 356
добитијати 149
добо 245, 265, 285, 410
Добрица (вок.) 248
Добричино 277
Добросав 201, 221
Добросављево 202, 278
довде 380
довежен, доведен, в. до-
вести
довек 333
довека 333
довести 51, 59—60, 69,
113, 124, 330, 394, 427
довек 333
довле 380
дово, в. довести
догнати 47, 312, 328
додејати 93
додитијати 93, 149, 394
дозвољавати 315
дозвољевати 377
дозивати 406
доитити 161
доје, дојем, в. доћи
дојнак 279
дојнака 279
дојни 270, 279, 426
дојњи 279, 426
док 83, 374—375
дока (док) 78
доке (докле) 204, 384
докле 175, 317, 321, 350,
380
докодак 165
доктор 222
дол (прилог) 73, 133, 181,
318, 331, 369, 380, 393
дол + партикуле 133,
380
долам 380
доле 88, 133, 181, 185, 380
доле + партикуле 88,
380
долеко 41, 113, 141, 381
доли 380
доље 108, 176, 380
домаћи 54, 58, 274, 394
домаћин 41—43, 49—50,
285, 403, 415, 322
- домаћинство 151
домаћски 187
донде 380
донекле 101
донети 41, 43, 57, 60,
123—124, 146, 168—169,
177, 238, 291—292, 294,
300, 317, 322, 325, 327,
330, 381, 394, 398, 403,
416, 427
донешен, в. донети
доно, в. донети
доњи 279, 426
(—)доодити 126, 161
Доросава 141
доспети 124
доста 80, 126, 232, 250,
253, 292
дотеравати 377
догле 380, 382
доћи 41, 43—44, 51, 59,
65, 67, 69, 121, 125,
129, 131—132, 134—135,
137, 150, 162, 168—169,
175, 177, 185, 222, 230,
235, 256, 263, 291, 301,
318, 320—325, 327, 335—
336, 376, 383—385, 387,
390—391, 394, 401, 427
доцкан 384
дочекавати 377
дочекивати 354—355, 377
Драга 233
Драгичин 276
Драго 233
Драгосав 201
Драгосављево 278
Дража 233
дражија (комп. од *драј*)
281
Дражино 233
Дражо 233
дражовци 233
дражија (комп. од *драј*)
281
драмлија 197
дрвад 241
дрвењак 59
дрвењаџи 114
дрвењаши 114
дрвећа мн. 246
дрвеће 54, 56, 197, 238,
269, 396
дрвешће 246
дрвешће 178, 239
дрвљаник 114
дрво 60, 62—63, 73, 79,
90, 100, 114, 143, 152,
206, 208, 265—267, 270,
282, 324, 368, 384

- дребонг 141
 дремати 83, 189, 321, 357, 398
 дремљем, в. дремати
 дремљив 189
 дремњив 189
 дреновина 143
 дрењина 206
 (—)дрешити 301, 304
 (—)дремати 78, 357
 дрѐн 78, 115
 Дрѐн (име села) 78
 дрѐновина 78
 дрѐњина 78
 државни 188, 269
 држесљив 114
 (—)дркати 48, 144, 166, 288, 301, 320, 331, 359, 398, 416
 дркташ 166
 дрктим, в. (—)дркати
 дркћем, в. (—)дркати
 дрљача 49, 71
 другарица 49—50, 53, 118, 249
 другачије 385
 другојачије 385
 дружлица 208
 друкче, друкчи 125, 385
 друкчије 385
 друкше 385
 друкшије 385
 друсто 151
 друшто 151, 185, 248, 425
 дубље, дубљње 281
 дувар 226
 дугачак 41, 43
 дугмад 241
 дугмета мн. 243
 дуд 110, 205
 дудињи 67, 263
 дудовина 206
 дуже, дужије 265, 281, 426
 Дуја 233
 дук, дуковни, дуковски 165, 168
 дукомент 215
 дулек 33, 49, 67, 115, 230—231
 дунавски 56
 дунђерин 232, 396
 дуња, дуњац 180
 Дуови 161
 дупић 222
 дупке 385
 дурунда, дурунде 250, 255
- ђаво 185, 327, 353, 381
 ђаволсто 151
 ђак, ђаци (Гмн.) 228, 426
 ђе 88, 108, 176, 381, 400, 403
 ђевер 108, 176, 400, 403
 Ђедовић 235
 ђезба, ђезбица 174, 210
 ђезва, ђезвица 174, 210
 ђенерал 155, 175, 221—222
 ђерам 33, 269
 ђерђев 129, 156—157
 ђерђив 140, 157
 ђерзонка 113, 155, 250
 ђернути се 317
 ђеца 108
 ђилисати 140
 ђинђувани 280
 ђипати 357
 ђипити 317
 Ђока 233
 Ђокичин 276
 Ђоко 233
 ђубре 78, 239, 263, 265, 278, 370
 ђубриште 210
 ђувегија 296
 ђувече 247
 ђудица 275
 Ђунисије 236
 Ђура 233, 235
 Ђурђевдан 267, 232—233
 Ђурина 272
 Ђуро 233, 235
- еванђеље 175
 еве 113, 140, 233, 251, 390
 ево 80, 232, 391
 Еврејин 146, 232
 Европа 322
 егзацриште 137, 201
 еклање 160
 еклати 150, 160, 264
 експлодираћи 140, 280
 екстеро 141, 144
 екстро 141
 екстар 160, 228—229
 ектер 229
 Елбасан 137, 155, 332
 елек (јелек) 146, 148
 енглески 246
 ене 59, 140, 250, 391, 408
 енекција 130, 139
 ено 233, 235, 292, 391
 еноднак 379
 Бров 233
 ероплан 129
- Есет паша 138
 есплозија 204, 425
 ете 110, 113, 118, 126, 140, 257, 390—391, 408
 ето 135, 332, 391
- жак (џак) 170
 жалац 109, 155, 222, 292
 жалос 217, 296
 жалосан 217
 жалчић 222
 жандар 173
 жандомерија 140, 201
 жањем, жањеш, в. жети
 жар 261, 285, 326—327
 жбун, жбуње 172
 жвакати 51
 жватати 276, 300
 жврцнути 114
 жглоб 172
 ждрак(а) 213, 247
 ждракица 213
 ждребад 241
 ждребе 83
 ждрѐбад 68, 78, 83, 241
 ждрѐбе 78, 83, 241
 ждрѐвна 78
 жећ 176, 258
 (—)желити (се) 90, 113, 322, 367
 жена 40—45, 48—49, 59—60, 63, 66, 77, 88, 90, 100, 112, 115, 126, 132, 235, 272, 278, 281, 315, 364, 386, 394, 399, 403, 412, 423, 427
 женетрга 114
 женскиње 56, 246
 (—)жењен 331
 жеталица 137, 362
 жеталички 137, 362
 жетва 362
 жетелица 137, 362
 жетелички 137, 362
 жетеоц 232, 416
 (—)жетл 48, 328, 362, 385, 398
 жетијоц 232, 396
 жетијочки 232
 жепшљев, жепшљов 266
 Живанкин 277
 (—)живити 51, 53, 63, 90, 137, 169, 269, 300—301, 304, 316, 321—322, 366—367, 384, 394, 399, 407
 жижка 388
 жижак 226
 Жика 233

- Жижино 233, 235
 Жико, Жикови 235
 житко 41
 жишка 71
 жлавак 172, 226
 жлезда 183
 жљѐб 183, 224, 417, 425
 (—)жљѐбити 56—58, 115, 183—184, 239, 301
 жљѐзда 182—183, 191, 395
 жљѐб 78, 183
 (—)жљѐбити 78, 183, 304
 жљѐзда 78, 182—183
 жмуриги 325
 (—)жњѐти 68—69, 114, 146, 193, 245, 300, 312—313, 324, 332, 361—362, 385, 397—398, 427
 жрвањ 120, 189, 285
 жрвњати 189
 жрвњѐви 189, 214, 226, 395
 жрљѐви 189
 жрмаљ 189, 279
 (—)жрмњати 188
 жрмњѐви 188, 214, 226, 395
 жрмњѐићи 188
 (—)жрњати 189
 жрњѐви 189
 жуванце 147
 жујѐце 146—147, 239
 жуманце 147
 жуња 207, 395, 425
 (—)жутити (се) 63, 90, 301, 304, 367

 з (пред. за) 285, 394
 забалјати 152
 забѐљавати 377
 забилежити 102
 забилѐжити 102
 (—)забора(в)љати 152
 забршћавати 114
 зава 126, 250, 394, 410
 заваравати 409
 заватити 160
 заветина 291
 завѐшчић 197
 завиривати 354
 заворан 207
 завркавати 156
 заврљачити 156
 заврнути 317
 заврсти се 114
 загаравати 315
 загнојити се 148, 182
 заграћивати 354
 загрља(ва)ти 209
 задѐвати 77
 задњѐвен 239, 331
 зад и 265, 283
 задовољсто 151, 265
 задруга, у задруги 416, 426
 задуживати 354
 задути (се) 148, 347
 зађевати 108, 177
 зађѐвица 108, 177
 заитати 161
 заитин 86, 137
 заитити 50, 161, 304
 зајдно 385
 заједно 205, 385
 зајено 205, 385
 зајетин 37
 Зајичар 140
 зајно 149, 205, 385
 закавити 156
 закачивати 354
 закипњавати 377
 заклањати (се) 366
 заклети 123
 закљѐштити се 182
 заковрцити 114
 заковчавати 192, 315
 заковчати 59, 192
 закрцати 173—174, 425
 зактѐв, зактѐвати 84, 165
 заладак 161
 залетати се 359
 залѐпљивати 79, 355
 заливати 54, 56, 81
 залудан 205
 залудити 90
 залудница 205
 залужити 56
 замазивати 354
 заманути 223
 заматорити 302
 замашћен 330
 заменити 84, 352, 398, 427
 заменути 352, 420, 427
 замѐњивати 355
 замесивати 355, 377
 замѐткови 226
 замѐштивати 377
 замгнути 352
 замѐштивати 79
 замицати 50, 359
 замржњавати 377
 занација 171
 занемоћи 343
 занети 330
 зао 122
 заова 126—127, 253, 274
 заовин 127
 запалѐње 177
 запатити 150
 записивати 354, 414
 заплемити 208, 304
 заплетати 359
 заплѐнити 79
 заповѐдати 292
 заповес, заповѐшћом 176, 186, 258
 заповѐдник 78
 запошљен 331
 запрашћивати 355
 запрѐтавати 377
 запржити 49
 запрпошати 310
 зарамнити 188
 зарезивати 354
 заречити 302, 304, 314
 зарѐчити 80, 304
 заркати 116
 (—)заробљивати 377
 заробљѐнишћо 151, 206
 зарубити 56
 зарудити 90, 367
 застр(е)ти 116, 118, 331, 346—347, 366, 398, 427
 затварати 366
 затварач 366
 (—)затворати 295, 365, 427
 затворац 366
 затегнути 57, 190
 затећи 344
 зато 95, 321, 358
 затруднити 367
 заћи 54, 114, 122
 заујати 161, 317
 зауставити 291
 зафалан 160
 зафаљњивати 160, 354
 зафрќавати 157
 зацрнити 51, 115
 зачињати 54, 376
 зашправити 157
 заштићивати 354
 зашто 291, 295
 због 386
 збога (због) 110, 386
 збрисавати 377
 збрчкати 114
 (—)звати 40, 312—313, 316—317, 320, 328, 397, 427
 звезда 412
 Звездара 50—51
 звер 154, 224, 263
 звериње 246
 зверка 83
 зверсто 151, 286
 звезда 78
 звѐздан 78

- звериње 78
звиздати 332
звонити 60
звонцад 241
зврцалица 114
зглоб 205
згомилавати 377
зговорити се 215
здрав 93, 148, 281, 394, 426
здравље 152, 176, 238, 408
здрављи, здрављија, в. здрав
здравши, в. здрав
зрак 213, 395, 425
зрачити 213
здreo 214
зев 110, 112, 164
зејтин 137
зејтин 137
зелембаћ 188, 395
зелен(ш)и, зелен(ш)ија (комп. од *зелен*) 93, 281
земља 43, 60, 66, 110, 112, 171, 182, 189, 204, 274, 317, 388, 395
земљани 60, 189, 269
земљаште 112
земља 100, 114, 170, 182, 186—187, 189, 206, 322, 395, 406, 410, 425
земљани 189
земљански 189
зенгија 130
зеница 89
зенути 153
(—)зепсти 60, 318, 321
зетин 137
зец 221
зечеви 225
зечетина 279
зев 78, 83, 110, 164, 285
зевати 78
(—)зидати 51, 57, 73, 241, 243, 264, 302, 310, 312—313, 328, 359
зими 384
зимње 245, 265
зимско 245
зинат 120, 385
зитин (заитин) 137
зламенисати 200
зламење 200, 238, 395, 425
змија 149
знања ж. 263
знање 263
знасто 151
(—)знати 40, 47, 63, 65—66, 100, 122, 159, 166, 216, 233, 271, 285, 288, 295—296, 312—313, 317, 322, 324, 328, 342, 363, 381—382, 397
зној 222
зобати 357
зова 60, 63, 170, 180—181, 377, 395
зовино 180
зовнути 66, 188, 395
зокупити 120
зомница 188
зомнути 188, 395
Зоркин 277
зостати 120
зото 120
(—)зрелити 112, 371, 427
зрелшија, в. зрео
Зрењане 263
(—)зрео, -ла, -ло 48, 83, 99, 113, 214, 263, 268, 281
(—)зрети 63, 83, 112, 313, 370, 427
(—)зрелити 78, 371
зрелшија, в. зрео
зрео 78, 99, 267—268, 281, 370
(—)зрети 78, 83, 313, 370
зриад 185, 241, 396
зрнење 238
зрно 239, 242, 286, 406, 408, 426
зрнцад 241
зрнце 239, 242
зуб 63, 90, 169, 227—231, 256, 276, 322
зуставити 120, 394
зуставља 120
Сока 170, 247
Солић 170
Сула 170, 401
Суна 170
и (акуз. енкл. зам. *они*) 108, 294, 381
ивалид 203
Ивањдан 232—233, 278
ивер, иверићи 261
иверје 56, 147
иг (Г—А зам. *они*) 169, 293, 373, 403
играти (се) 66, 68, 119, 156, 244, 249, 285, 299, 308, 363, 425
идући, в. ићи
иж-њи 294
ижњер 173
ижљубити 56—57, 186
ижцарати 198
изазивати 357
изаћи 49, 57—58, 66, 119, 176, 241, 317, 323, 326, 335, 388, 398
избацивати 149, 354—355, 398
избегивати 377, 427
избеглица 49
избеглица 75
избећи 75
избистрити се 212
избледити 83, 90, 367, 424
избледити 77
изборница 54, 57
извежбати 172
извекчати 197
извести 60, 124
известити 57
извечати 197
извешћивати 377
извештити 77
извештити се 77
извидница 49
извијавати 95, 97
извинити (се) 119, 326, 371
извинути 353
извиривати 51, 56, 114, 185, 354
извитиљивати 354
извољевати 177
изврљити се 114
изврстати 114
изврстичати 114
изгвиривати 185, 354
изгладнити 367
изгревати 97, 382
изгрејавати 97
изгревати 77
изгријавати 95
изгртача 114
изгртачић 114
изгртачица 114
издајсто 151
издиствати 154
изелица 83, 249
изести 139
изелица 78
изести 78
изигравати 308, 315
изиграција 203

- изићи 41, 54, 56—58, 207,
261, 317—318, 320, 332,
335, 365, 398
изјутра 147, 383
излачити 153
излећети 108, 403
изљубити (се) 57, 186, 318
измакнути, измаћи 291
измед 388, 419
измеђ 294, 388
између 141, 249—250, 297,
387
изменити 352
изменити 322, 352
измеунати 138, 161
измерити се 79
измијурати 93
изнети 60, 84, 123
изнутра 57, 380
изреком 101
изрећкати 80
изручивати 354
изувати 58
изутра 383
ил(и) 132
Илин (Илијин) 125
иљада 67, 71, 160, 298
иљадити 160
ималиран 140
имати 47—49, 65, 101, 115,
118—120, 122, 126, 129,
132, 135, 139, 143, 149,
151, 154, 156, 163, 169,
171, 175, 208, 213, 226,
246—247, 261, 275, 292,
295—296, 300, 308, 310,
313, 317—318, 324, 342,
363—364, 380—382, 387,
390—391, 403
име(на) 322, 354
иментовати 215
Инглеска 140
инжињер 173
инжињерија 173
иностранство 151
индињер 59, 173, 190, 395,
425
индињерка 173, 190
инјекција 130
ипрам 283
искати 120, 165, 175, 178,
360—361, 398, 406
искашљивати се 377
искипити 317
искоматати 207
искомршљати 114
ископнити 90, 367
искоришћено 395
искрњашити 114
искршити 302
искусто 151
исмејавати (се) 97
испектор, инспекција 202
исперушкати 326—327
испитивати 56, 354
исплаћивати 354
исплодирати 140, 143, 204,
317
испода (испод) 110
испотија 162
испробљавати 377
истезати 57
истеравати 315, 377
исти (ићи) 334
истија 162, 385
истраживати 354
истрести 60
истрињити 207
истрљивати 115
истропати 310
истругати 57
истурати 327
Иусов 275
исцедити 54, 84, 112, 195
исцеђивати 377, 427
исцепати 51, 84, 195, 310
исцедити 81, 83, 195
исцепати 83, 195
ите, в. (ићи)
итеданг 44, 202
итеданци 202
итересатан 48, 202
итересовати 202
ити (ићи) 300, 322, 334
Итлер 160, 249, 284, 333
ићи 41, 44, 59, 62, 66, 69,
98, 108, 114—115, 119—
120, 122, 132, 135, 162,
164, 168—169, 176, 205—
206, 214, 223, 228, 230,
246, 313, 317—318, 324—
326, 332, 334, 354, 365,
381, 385, 387—389, 394,
403
ифект (инфаркт) 138
ифракт 215
ицветати 175
ицедити 54, 195, 302, 395
ицепати 57, 84, 195, 265,
408
ицедити 81, 195
ицепати 81, 195, 308
ицепкати 195
ичашити 196
ичи (уочи) 387
ичимкати 196
ичупати 60, 196, 292, 317,
395
ицакати 198
ицарати 198
ицигљати 198
ицињер 173, 190
ишпијак, ишпијац 211
ишга 295
иштем, в. искати
иштетити 177
ишгеклијати 197
ишгчечечити 197
ишгчитати 197
ишгчупати 197
ја 43, 80, 146
јабогме 204, 390
јабоме 204, 390
јаваз 150
јагањци 67, 229, 243, 298,
426
јагањчићи 243
јагњад 204, 241, 412
јагње 65, 173, 204, 239,
286
јагњетина 279, 288
јагњећи 279
јагњићи 243
јагодњаче 146
јазавац 66
јаје 79, 146, 148, 179, 246,
279—280
јајце 239, 246
Јаковљев 278
јал(и) 132, 390
јамчити 137
јано (јадно) 205
јанувар 154, 215
јанцик 171
јарад 241
јараница 249
јарац 66, 156, 226, 228
јаребица 51, 138
јарећи 279
јарићи 243, 298
јарма 156
јармац 146
јаруга, у јаруги 67, 71,
247—248, 253, 274, 320
јаругица 121
јаружица 274
јасен 137, 146
Јасеница 49
јасење 176
јасик 279
јасле 67, 71, 256
јасли 256
јастреб 68, 226

- јастреб 86
 јастук 67, 270
 јастучад 241
 (—)јашати 72, 324, 360, 398
 (—)јашити 332, 360
   је (енкл. Дјд. зам. она)
     292—293, 401, 407, 409
     —410, 412, 416, 426
 Јевреји(н) 146, 232
 јевтика 146, 156
 јеге 149, 215
 једанпут(а) 187, 385
 један 59—60, 72, 79, 90,
   146, 246, 264, 269—270,
   394
 једанс 60, 127, 225, 297,
   425
 једанескиња 297
 једанести 127
 једанпут 187, 385
 једаред 385
 јединсто 151
 јединци 51
 једна, -о 41, 58, 205, 274
 једнако 68, 205, 385
 једном (едаред) 79, 100,
   205, 345, 385
 једноцефка 81
 Једокија 153
 Једрен 263
 (—)јефено, в. јести
 јеж 222, 225
 јексер 43, 149—150, 215,
   228—229
 јексерчић 149
 јел (јер) 390
 јелек 67
 јелечад 242
 јели (или) 390
 јел(и) 132
 Јеличин 276
 јем, јещ, в. (—)јести
 јемсто 151
 јемстовати 151
 Јерасалим 142
 јергован 140
 јеребица 48, 50, 138, 425
 Јеремија 237
 Јеремин 125
 јеризан 140
 јермуника 138, 143
 Јеросалим 142
 Јерусалим 142
 јесен 146
 јесени 384
 јесење, -и 56, 265, 277—278
 јесењски 278
 (—)јести 62, 68, 82—83, 93
   113—114, 119—120, 123
   —125, 146, 148, 163, 177,
   196, 205, 237, 253, 267,
   271, 276, 288, 296, 300,
   317, 321—322, 326, 331—
   332, 339, 347, 385, 390,
   398, 408, 427
 јетрва 51, 118, 424
 јетрова 53, 117—118, 310,
   394, 424
 јечам 43, 78, 370
 јед 78
 јеђење 331
 јело 78
 јем, јещ, в. (—)јести
 (—)јести 68—69, 78, 82—
   83, 146, 266, 317, 333,
   339, 411
 Јециндан 78
 јо (енкл. Дјд. зам. она)
   292
 Јова 146, 233—235
 Јованкин 277
 јовге 149, 215
 Јовин 146, 233, 235
 Јовичина 397
 Јово 234—235, 401, 404,
   426
 Јовово 404, 426
 јој (енкл. Дјд. зам. она)
   292—293, 401, 412
 јој 146
 јок 146, 171, 296, 391
 јом (енкл. Дјд. зам. она)
   43, 292—293, 316, 376,
   401, 407, 409, 412, 420
 јопе 149, 384
 јопет 149—150, 215, 384
 јорган 49
 јоргован 140
 још 100, 123, 146, 149, 151,
   169, 171, 275, 294, 316,
   321
 ју (енкл. Дјд. зам. она)
   292, 412
 јувка 215
 Југославија 58
 Југослвен 59
 југословенски 58, 274
 Јуда, Јуди 263
 Јудејац 146
 јудејски 146
 јуква 71, 93, 215, 249,
   395
 јунад 146, 241
 јунасто 151
 јунашто 151, 395
 јунетина 279
 Јунковци 65
 јупка 215
 јутре 146, 383, 427
 јутри 146, 198, 259, 383,
   427
 јутро (ујутро) 146, 383,
   427
 јутрос 68, 367, 383
 јутроскена 383
 јутру 146, 259, 383, 427
 јуче 60, 62, 146, 333, 382
 ка 387
 ка (као) 79—80, 89, 123,
   175, 387
 кабар (храбар) 211
 кабло 77, 122, 246, 394
 каблов 122, 246,
 кабо 122, 246
 кабов 122, 154, 214—215,
   246
 кава 77, 156, 161, 317
 каурма 41
 кад 115, 133, 175, 256,
   285, 290, 317, 324, 364,
   370, 374—375, 382.
 када 133, 332, 424
 кадгођ 175
 каде 72, 133, 382
 кадива, кадивица 156
 кадијоница 131, 147
 кајоница 131, 147
 каживати 255, 356
 казанџија 171
 казанџиница 56, 125, 171
 (—)казати 51, 135, 150,
   165
 (—)казивати 354—356
 каиш 148, 150, 222, 231,
   251, 278, 318, 328
 кајиш 150
 кајмак 47—48, 78, 134,
   146, 265, 267, 327, 386
 кајспја 51
 какав 115, 268, 286
 каки, -а, -о 129, 135, 156,
   235, 275, 285, 322, 397,
   410
 какотати 51
 калабура 131
 калавра 132
 калаисати 328
 калем 226, 328
 калибер 138
 (—)кам, в. (—)казати
 камбур 165, 206

- камен 68, 90, 100, 122, 175, 226, 228—229, 270, 279, 282, 285, 317
 камење 238
 камијон 150
 камион 114
 камичак 226
 каната, канате 49, 65, 255, 298
 каница 180
 кано 32
 канцларија 132
 канца 171
 као 123, 139, 175, 321
 као (предлог *ка*) 387
 каоч 142
 кап 261
 капак 41, 111, 410
 (—)капати 357
 капетан 51, 59—60, 221—222, 257, 267, 269, 321
 капица (капијица) 125
 каплар 222
 капгуз 210
 капутулирати 143
 карабин 59, 263
 карабит, 206, 395
 карабитни 206
 караконђа 174
 караконца 171, 174
 каранфил 155, 157
 карбит 206, 395
 карбитски 206
 Карле 263
 карлица 71
 кармуника 143, 165
 кармуничина 143, 157
 каруци 263, 317
 кат (спрат) 267
 катранџија 171
 кауба, каубица 165
 каубички 165
 кафа 157
 кафана 157, 274
 кафандија 157
 кафен 140
 кафеџија 157, 171
 кафеџника 157, 171
 кафеџин 171
 качамак 41, 43, 50
 качара 49
 каш, в. (—)казати
 кашагија 138
 (—)квоцати (се) 153, 359
 квочка 67—68, 114, 153, 249—250
 кврка 114
 керојсто 151, 165
 Кесерџија 212
- кецеља 48
 кешагија 138
 кештен 210
 ки (као) 123
 кидисавати 377
 киднути 68, 124
 кила (кг) 263
 кило 65, 69, 130, 263
 ким (Д-Лјд. зам. *ко*), в. ко
 (—)кипити 51, 324
 киселина 41
 (—)киселити 50, 89, 301, 304
 кисео 89, 99, 124
 киснути 354
 Китлер 135
 кишевито 140
 клаггија 130, 136
 (—)клати 322, 328
 клафон (плафон) 159, 211
 клашће 176
 клекечки 385
 клекнути 377
 клен 63
 (—)клепавати 308, 315, 377
 клепати 357
 (—)клетн 123—124, 313
 клџчати 310, 328
 клџчати 65
 клиз (кпис) 210
 клизати 59
 клин 224
 клинац 66—67
 клот 210
 клубад 191, 241
 клубе 191, 395
 клувчад 191, 241
 клувче 191, 239, 395, 425
 клучад 191, 241
 клуче 191, 395
 клџшга 89, 182, 256, 395, 425
 кољусад 241
 кољусе 239
 кољцати 308
 кољч 222, 225, 408, 420
 кољаз 109, 165
 кољгла 182
 ко 60, 114, 121, 125—126, 132—133, 180, 194, 208, 213, 271, 291, 295, 316, 381, 385, 395, 406
 ко (речца *као*) 116, 121, 123, 153, 175, 208, 237, 317, 329, 382
 кобасица 50
 кобатор 142
 кобела (кобила) 139
 кобила 47, 78, 139
- кова 65, 71, 154, 156, 215
 кованица 53
 (—)ковати 50, 149, 328, 356
 Ковиљкин 277
 ковиталац 111
 ковча 192, 250, 264, 395, 425
 ковчица 192
 кодник 165
 кожани 280, 397
 коџбаша 210
 коџији (коџији) 278
 коџмура 286
 коџу 168
 коџувар 168
 коџуви 168
 коџук 168
 коџуче 196, 395
 коџучина 168
 коџучић 168, 196
 козерва 202, 425
 козервица 202
 козији 217, 265, 278
 козији 217, 278
 коџачити се 149
 коџеде 44, 382
 коџеде 382
 коџеде 77
 коџекуд 44
 коџекуде 382
 коџешга 40, 295
 који 148—149, 161, 266, 268, 391
 кокица (хоклица) 204
 коклица 165
 кокош 50, 72, 153, 259—260, 359, 385, 396, 424
 кокоштина 279
 кокошинье 49, 265, 279, 406
 кокошка 54, 56—58, 260, 304, 337, 388
 кокуруз 134, 142
 кола 65, 73, 79, 90, 114—116, 132, 155, 161, 216, 238, 244, 267, 275—276, 279—280, 298—299, 385
 колац 110, 155, 196, 222, 226
 колеска 57, 83, 247—248
 колесчица 50, 83
 коленика 50, 83
 колено 83, 244, 333
 колета (мн. им. *колю*) 243
 колечад 241
 колечка 54, 250
 колевка 78, 248
 колевчица 78, 153
 колџеника 83

- колѣно 78
 колѣчица 153
 колиба 50, 139, 388
 колико 131, 291, 294, 388
 колко 131, 135, 164, 169,
 228—229, 241—242, 250,
 275, 315, 341, 374
 коломаз 210
 коломаза 261
 колски 155
 котлови (котлови) 216
 коље 238
 комад 207, 395
 комадант 44, 48, 135, 202,
 219
 комадантина 202
 комадат 135, 202, 219
 комадић 207
 командат 44, 135, 202, 219
 командир 51, 221—222, 332
 комант (командант) 135
 комат 206—207, 227—228,
 395
 коматић 50, 207
 комбај 146, 148, 202, 222
 комбин 214
 комендија 54, 213, 308,
 395
 комендијати 213
 комесија 139, 144, 425
 комилъка 66, 247
 комина 274
 комити (нм.) 263, 267
 комищање 325
 коморџија 171
 компир 63, 201
 комуниста 47, 51, 237
 комунисти (Нмн.) 47—48,
 237
 комшија 50, 71, 148, 262,
 265, 276
 кошшилук 41, 43
 комшин (комшијин) 125
 комшиницо (вок.) 249
 комшинка 56, 208, 247,
 250
 конац 388
 конгрес 155
 кондуктер 201
 кондуктор 141, 201, 204
 кондатор 204
 конзерва 202, 250
 конзервица 202
 конзулија 143, 263
 конопља 47—49, 51, 68,
 71, 146, 185, 249
 конопљани 280
 конорално 165, 200
 конца ж. 263
 концеларија 140—141
 концетат 202, 205
 концетрак 59, 202
 концетрат 202
 концларија 132, 140
 концоларија 140—141
 концуларија 141, 143
 коншилук 208
 коњ 43, 129, 222, 227,
 255, 277, 290, 318, 334,
 412, 416, 418
 коњеник 138
 (—)копати 82, 328, 421,
 426—427
 кошилад 241
 кошилити се 304
 кошита 263
 копљеник 138
 копрѣва 86
 коприва 71, 139, 253, 424
 копривица 138
 корак 91, 228, 416
 коракнути 124, 352
 Кораћичанин 232
 корен 68, 185, 226
 (—)корети 367, 399
 коританцад 241
 коританце 239
 коритаста 139
 корито 49—50, 118, 139
 корњача 51
 кос (кост) 72, 217, 259,
 312, 396
 косач 60, 222
 косачев 266
 косир, косирић 131
 косиште 56, 58, 178, 239,
 241, 330, 426
 коска 65, 261
 Космај 47, 49, 59, 146,
 222, 235
 костин 208
 котарисати се 142
 котлови 226
 котрљ 68, 114
 кофа 157
 кофекција 203
 коферта 157, 249
 коцетрак 202
 коцом, в. колац
 кочет 67—68, 278
 кочије 71
 кочић 53, 155, 222
 кочица 48—49, 51, 71, 112,
 196, 286, 367
 кочотови (чокотови) 216,
 226
 кошара 49—50
 кошић 60, 73
 кошница 71, 285
 кошчица 197
 крабар 165
 крабнија (храбрија) 165,
 211
 крабрити (се) 165, 304
 крављача 152
 Крагевац 128
 крагла, краглица 209
 (—)краћен(о), в. (—)кра-
 сти
 крај 49
 крајни 207, 283
 крапа 63, 165
 крапити 165
 красота 43
 (—)крати 51, 73, 177, 321,
 330—331
 (—)крати 115—116, 161,
 321
 крв 176, 258, 261, 322,
 391, 420
 Крваска 165, 186, 274
 Крват 165
 Крвацка 165, 186
 крвацки 165, 186
 крвљом, в. крв
 креја 150, 163
 кркетати 50
 (—)крнути 54, 317, 333,
 352, 354
 (—)кретати (се) 51, 358—
 359
 крећати се 358
 кречати 304
 кречити 304
 крешгалица 208
 криз (гриз) 210
 крила (Sshoss) 263, 276,
 292
 крило 239, 270
 Крис 217, 237, 286
 Кристо 68
 Кристов 165, 275
 Кристос 68, 165, 237
 Кристоси 123, 237
 Кристус 143
 кричица 196
 кришћанин 165, 232
 кришћанка 165
 кришћански 165
 кришчица 197
 кркењача 114
 крколити 114
 крљуцтина, крљуштине
 114
 крмача 48
 крмелада 114
 крмељив 60
 крнути 161

- кроз(а) 79, 81, 110, 209, 246, 285
 кромпир 59, 118, 132, 182, 201, 267, 327
 кромпирак 201
 кромпирић 201
 кромпируша 201
 крпачине 114
 крстак 114
 крсташ 114, 312
 крстина 47, 49, 51, 71, 114, 121
 (—)крстинати 114
 (—)крстити 48, 60, 69, 114, 302, 304, 330 (в. и кршћен)
 Крстовдан 278, 232, 426
 Крстовудне, в. Крстовдан
 крстоноше 49—50, 257
 крстоноши 257
 кртиш 115
 кртишњак 115
 кругли, кругло 130
 крунач 222
 крунити 304
 крупица 71
 крушка 67—68, 71, 247—250, 333, 423—424
 Крушумлија 216
 Крф 318
 крчаг 59, 69, 230
 крчагар 115
 крчагџија 115, 171
 крчажар 115
 крчоник 115
 (—)кршћити 114, 304
 кршљар 115
 кршљачић 115
 кршгавати 365
 (—)кршћен 330
 (—)кршћавати 56, 114, 176, 308, 365, 395, 425
 (—)кршћен 41, 175, 186, 298, 330, 395, 408 (в. и крстити)
 кршћеница 330
 кршћење 330
 ктети 165, 376
 ктети 81
 куати 68, 161
 кубатор 135, 142
 кувати 65, 68—69, 163, 172, 286—287, 295, 308, 310, 328
 куд 44, 333, 345, 381
 куда 358, 381
 куде 381
 кудеља 48, 82—83, 102, 112—113, 115
 кудељица 50, 112—113
 кудељка 249
 кудељно 82—83, 102
 кудеља 78, 83, 102
 кудељица 78
 кудељка 78, 83
 кудељни 78, 83
 кудије 108, 381, 400, 403
 кукавицо (вок.) 249
 кукурекати 102
 кукуреко 142
 кукурек 78, 102
 кукурекати 78, 102
 кукурирати 102
 кукуруз 41, 43, 48—51, 123, 134, 142, 147, 149, 270, 315, 377, 388
 кукурочић 134, 142, 196
 кулир (куруир) 51, 200
 култиватор 58
 кулучки 385
 кунциларија 143
 (—)купати 56—57, 357
 купатор (инкубатор) 135, 142
 купијоц 232
 купиња 142, 185, 207, 425
 куповати 328
 куповно 54
 купус 43, 47, 49—50, 80, 114, 132, 142, 163, 370
 курјак 67—68, 108, 147, 227—228, 358, 391, 426
 курјачки 147
 курталисати се 317
 куруз 134, 142, 208
 Куршумлија 216
 кутијица 125
 кутица (кутијица) 125
 кутлаца 174
 кутлајица 174
 кутлић 222
 кутњи (кућни) 194
 кућевни 268, 277
 кућеница 138
 кучад 241
 кучећи 265, 279
 кучине 71, 253
 кучићи 243
 л (речца *ли*) 295, 317, 321, 333, 375, 377
 лабина 205
 лавабова (Гјд.) 154, 215
 лаволвер 201
 лаворвер 201
 лад 160
 ладан 160, 205, 274
 (—)ладити (се) 57, 161, 317
 ладих 160
 ладник 160
 ладноћа 160, 205
 ладњача 160
 ладовати 160
 ладовина 154, 160
 ладовиније (комп. од *ладан*) 283
 ладовиније 283
 ладоина 154
 лажов 41
 Лазарева 266
 Лазо 235
 лакован 328
 лакше, лакције 281
 ламба 210, 241
 ламбик 210
 ламбица 210
 лампа 206, 209, 227, 354
 ламлик 209
 лампица 49, 209
 ланац 222, 226
 лане 140, 316, 384
 лани 140, 286, 384
 ланџом, ланчеви, в. ланац
 ласница 248—249, 302
 ласчица 249
 ласта 302
 ластавицо (вок.) 249
 леб, леба 83, 112—113, 115, 160, 208, 225, 237, 367, 386, 406
 лебац 83, 110, 113, 121, 123, 154, 160, 170, 182, 193, 237, 280—281, 285, 292, 295, 408, 410
 лебедити 304
 леви 83, 270, 274
 левка 83
 леволвер 201, 316
 леворвер 201, 334
 леген 175
 легетимација 139
 легриште 115
 леђа 51, 112, 244, 275
 леја 83, 93—95, 148, 150, 163, 400
 лејица 95, 163
 лек 63, 90, 113, 225, 231, 298
 Лека 129, 233
 лекар 83, 132, 143, 263, 270, 285, 389
 леквидација 139
 леквидирати 139
 Леко, Леково 129, 235
 Александра 129, 204

- лектрика 129, 204
 лектрични 204
 лелејати се 93
 лелијати се 93
 лелујати се 93
 лемез 226
 лен 207
 ленгер 200
 ленија 139
 ленштиња 207
 лењ 207
 лењир 385
 леп 40, 44, 63, 65, 83,
 112—113, 115, 182, 192,
 246, 261, 269, 275, 281,
 285, 290, 321, 327, 329
 лепења 139, 144
 лепиња 67, 139
 (—)лепити 54, 56—58, 83,
 204, 302
 Лепосава 83, 249
 лепота 41, 43
 лепотица 249
 лептир 192, 226
 лептиреви, в. лептир
 лептирић 60
 лептирови, в. лептир
 лепшија, в. леп
 леса 71, 82—83, 112—114,
 129, 274, 285
 Лесандра 129, 204
 Лесандрово (назив места)
 204
 Лесковац 66
 летва 65—66, 71, 249, 253
 летвица 71
 лети 60, 79, 83, 228, 384
 летир, летирић, летирица
 192
 (—)летити 60, 90—91, 246,
 302, 304, 318, 321, 366—
 367, 394, 399
 летње 245, 265
 летос 384
 летрика 129, 204
 летричан 129
 летургија 139, 175
 летурђија 112, 139, 175
 летурђијца 125, 139, 175
 летурђица 125, 139, 175
 лећи 190, 321, 343—344,
 366
 (—)лећи (кокош), 63, 65,
 112, 134, 337, 398, 406,
 427
 Леца 129
 (—)лечити 53, 83, 113,
 212, 302, 304
 лешњик 83, 181
 леб, леба 65, 78, 83, 86,
 193, 237, 267—268
 лебац 78—79, 101, 121,
 182, 193, 245, 285
 лебни 78
 леви 78, 245
 лево 114
 леџици, в. леџ
 леја 78, 93—95, 150, 163,
 329, 400
 леџ 79
 леп 75, 78, 83, 123, 192,
 209, 281, 315, 377
 лепења 78, 139
 лепењица 78, 139
 лепиња 78, 83, 139
 (—)лепити 78—79, 302
 Лепосава 78
 лепчић 78
 лес 79
 леса 71, 79, 83, 327
 леска 79, 247
 Лесковац 66, 79
 лесково дрво 79
 лећи 79, 384
 летњи 79
 лето 65, 79, 101, 162
 летос 79, 384
 лечење 79
 (—)лечити 79, 302
 лешњик 79
 лешњик, лешњикови 79,
 226
 ливада 47—49, 69, 71,
 90, 101, 127, 253, 275,
 327
 ливода 141
 лија 94—95, 150, 161, 249,
 400, 403—404, 424
 ликт, ликтије 165
 лимунтуз 210
 липсати 192
 лис 122, 266, 331, 384
 лисица 139
 лисник 68
 листавати 56, 315, 377
 лиферант 44
 лишће 77, 115, 176, 186,
 238, 265, 333, 395, 418,
 426
 лишћом, в. лишће
 лобода 41, 43
 ловолвер 141
 лозвача 186
 лој 222, 261
 локва 249—250
 локмашити 302
 лолвер 141
 (—)ломити 47, 60, 69,
 148, 302, 304, 329, 355,
 371
 лонац 43, 66, 115, 118,
 129, 140, 202, 222, 225—
 227, 269
 лонцови, лонцом, в. лонац
 лонче 239
 лопар 59, 381
 лопарић 59
 лопта 192, 280
 лорвар 141
 лотра, лотре 77, 255
 лоше 169, 265
 (—)лудити 367
 лудос 217
 лук, лука, лукац 75, 78,
 82—83, 208, 237, 265.,
 267, 270, 347, 406, 410,
 416
 (—)луктирати 211
 Љуба 268
 Љубина жена 235
 Љубинкин 277
 Љубисав 201
 Љубисављев 272, 278
 љубити 302, 304
 Љубичин 276
 Љубо 233, 235
 Љубова жена 235
 људи 51, 63, 79, 100, 117.,
 186, 227—228, 230, 258,
 275— 276, 284, 286,
 322, 332, 387—288
 љуљка 250
 љуска 121, 162, 247, 249.,
 274, 286—287
 љусто 151, 205
 љуцки 186, 385
 (—)љуштити 302, 304
 ма (мах) 65, 125, 161
 ма (моја) 409
 мавовина 163, 216
 мавоина 163, 216
 магаре 49
 магационер 150
 Мађар 174
 Мађарска 174
 маје 161
 мај 208
 мајати 327, 359

- мајка 98, 101, 126—127, 132, 146, 149, 160, 126—163, 165, 235, 247—248, 250, 255, 259, 272, 274, 276, 278, 280, 283, 291—292, 317, 324—325, 327, 333, 376, 381, 386, 388, 391, 395, 408, 416, 426
- мајкавати 208
- (—)мајкати 48, 65, 208, 318, 322
- мајкин, -а, -о 259, 277, 397, 426
- мајчин, -а, -о 258, 277
- маказе 49, 71
- макер 165
- (—)макнути 50, 317, 322, 344
- мал 317
- мала (махала) 125, 274
- малин (ималин) 129—130, 387
- малина 49, 139
- малиран 129, 140
- маљкавање 208
- мана 125
- манастир 216
- мангарин 200
- мангулсто 151
- мандрак, мандраци 213
- манерва 216
- манервисати 216
- (—)манути 120, 161
- мањ ко 208, 391
- мање, -и 110, 169, 265, 275, 282, 384, 403
- мањквати 208
- мањкати 208, 322
- маовина 161, 216
- маом 161
- марама 48, 50, 275—276, 310, 343, 394
- марвени 270
- Марица (вок.) 248
- Маричин 276
- марјош 141
- Марковдан 233, 267
- маршал 155
- мас 32, 100, 176, 186, 217, 258, 261, 327, 396, 406, 416, 425—426
- масан 217
- масанка 171, 247
- мастан 217
- Матео 237
- Матеја 237
- матер (Ајд.) 259, 278
- материјал 155
- матерни језик 259
- Матије 236
- Матијев 237
- матовиланце 136
- матовило 49, 136, 144
- маториње 246
- маћа 120, 147, 163, 257, 285, 291
- маћака 165, 257
- маћека 163, 165, 247, 257
- маћетина 257
- маћија 100, 140, 144, 163, 257
- маћика 163, 165, 257
- маувина 143, 161
- мацити се 304
- мачећи 279, 397, 426
- мачина (машчина) 196
- мачка 114, 123, 249—250, 285, 329, 344
- мачкови (Нмн. им. *мачак*) 123, 226
- Маџар 40, 171
- Маџарица 51
- маџарка 33, 54, 57, 68, 171, 249—250
- Маџарска 171
- маџарски 171
- маџаруша 171
- маџор 174
- машинистер 263
- машлица 209
- машџом, в. мас
- машчина 197
- ме (енкл. Ајд. зам. *ја*) 290
- ме (енкл. Дјд. зам. *ја*) 290
- меана 100, 161, 163
- меденица 49
- медецински 58, 139
- међ народом 388
- међу (пред.) 71, 387—388
- Међулуње 147
- мезгра 216
- мезегити 302
- мејана 100, 163, 174
- мекција, -е (комп. од *мек*) 265, 282, 426
- мељач 60
- мен (Г-Д-А-Л зам. *ја*) 32, 73, 88, 134, 287—289, 317, 386, 388, 393, 401, 405, 409, 412, 420
- мене (Г-Д-А-Л зам. *ја*) 60, 62, 65, 72, 88, 91, 120, 133, 140, 171, 214, 287—289, 296, 320—322, 333, 341, 345, 386—388, 391, 401, 404, 409—410, 412, 416—417, 420, 424, 426
- мене + партикуле 58, 288, 290
- мењати 84, 227, 292
- мео(ви) 83—84, 99, 161, 263
- Меоница 139
- (—)мерити 48, 84, 281, 302, 304
- месец 63, 68, 84, 112—113, 227—228, 376
- месечина 84, 388
- месечић 84, 87
- (—)месити 51, 53, 56—58, 82—84, 112—113, 120, 179, 237, 270—271, 286, 295, 302, 304, 388, 426
- месни 132, 140
- месовеђа, месовеђе 154, 215, 263
- место 269—270, 320
- метак 226, 280
- метар 228—229
- (—)метати 48, 59—60, 115, 245, 308, 315, 329, 359, 377
- (—)метути 68—69, 114—115, 117, 120, 124, 146, 185, 189, 208, 237, 245—246, 353, 359, 381, 385, 387, 406, 408, 417, 427
- мењати 310, 359
- меуна 71, 138, 161, 425
- мечка 123, 250
- мешаљка 58
- (—)мешати 54, 56—57, 82, 84, 203, 295, 308, 310, 329, 387
- мешина 84, 99, 278
- меште (уместо) 387
- мештер (уместо) 210, 387
- мешто (уместо) 387
- мењати 79
- мефови 79, 99, 161
- месец 79, 115, 170, 228
- месечина 79
- (—)месити 77, 79, 83, 237
- место 79, 270
- (—)мешати 79, 153
- мешина 79, 99, 278
- мигавци 143
- Мијаило 150, 162
- Мијајло 162
- мијана 100, 140, 144, 163
- Мијо, Мијово 53, 235
- миљача 162
- Миљодан 150, 162, 233, 278
- миљољница 162
- миљољско 162

- мијур 93, 150, 161, 163, 226, 394, 424
 мијурак, мијуркови 93, 163, 226, 424
 Микаило 33, 109, 162, 165
 Микаилов 165
 Миланкин 277
 Милијин 125
 милион 143, 150, 298
 милијун 143, 150, 298
 Милина (Милијина) 125
 Милисављевић 202, 266, 278
 Милица (вок.) 248, 426
 Миличин 276
 Милкин 277
 Милојкин 277
 Милојчин, -о 276—277
 милос 176, 186, 258
 Милоше (вок.) 222—223, 426
 милошћом, в. милос
 Милункин 277
 Милуше (вок.) 222
 миљеја 150, 264
 министарство 138, 151
 министар 138, 144
 минут 63, 227—228
 мира 115, 261
 миражинка 171
 миразинка 171
 миразуша 171
 мирацинка 57, 171, 198, 247, 425
 мирацинкин 198
 мирис 261, 426
 (—)мирисати 48, 140, 296, 361
 Миросав 201—202
 мис (мисао) 261
 Мисачанин 232
 (—)мисити 132, 187, 203, 370, 427
 мислети 380
 (—)мислити 72, 203—204, 304, 322, 332, 370
 мисо (мисао) 261
 Митровдан 232—233
 митрољез 40, 59, 141, 425
 митрољезац 141
 митрољески 141
 Мића 233, 235
 Мићо 235
 Мићова 235
 (—)мицати 359
 миш 302, 386, 426
 мишана 33, 114
 мишећи 63, 149, 223, 225, 229, 233, 235, 265, 279, 397, 406, 426
 миши (мишији) 279
 мишију, в. миш
 мишљење 177, 370
 мишљати 108, 204, 377
 мишљети 108, 204, 370
 млад 40, 63, 65, 148, 181, 249, 265, 267, 282, 287, 322, 395
 млада 110, 115, 121, 181, 290
 младеж 261
 Младеновац 181, 387
 младина 181
 младинац 130
 младић 48, 181, 222—223, 270, 310
 младожења 49—50, 181
 младос 176, 181, 186, 217, 258, 396
 младошћом, в. младос
 млађије итд. (комп.), в. млад
 млађик 181
 млак, млакан 181, 282
 млакушан 181
 млакшија (комп.), в. млак
 млатач 223
 (—)млатити 54, 56—57, 181, 302, 304, 321
 млачија итд. (комп.), в. млак
 (—)млачити 54, 181
 млекар 60, 84, 181
 млекација 171
 млекацина кућа 171
 млекъаче 181
 млеко 83—84, 101, 125, 156, 181, 263, 278, 292, 371, 377, 388, 395
 (—)млетити 50, 68, 84, 99, 380
 млечац 84
 млечница 181
 млџко 79
 млџети 79
 млин 225
 млого 114, 120, 161, 184, 192, 214, 217, 250, 288, 294, 315, 329, 345, 395, 411, 425
 мнад 40, 181, 268, 275, 282, 395, 406, 425
 мнада 181
 Мнаденовац 181
 мнадић 181
 мнадожења 181
 мнадос 176, 181, 258
 мнадошћом, в. мнадос
 мнак 181, 282, 425
 мнакано 181
 мначија (комп.), в. мнак
 (—)мначити 181
 мнекар 84
 мнеско 84, 181, 278, 385, 395, 425
 мнечац 84, 181
 мнџко 79
 много 184, 281
 мном (Ијд. зам. ја) 110, 291, 408, 410, 412—413
 моа (моја) 127, 149, 406, в. и мој
 могућњи (могућнији) 194
 могућни 194
 могућсто 151
 модеризација 203
 мој 40, 43, 60, 83, 101, 126—128, 133, 146, 148—149, 223, 233, 257, 625—266, 268—269, 272—275, 285, 292, 332, 401, 406, 409, 420—421, 428
 молба 250
 момак 66, 121, 227, 283, 285, 290, 365
 мометалино 58, 155, 203
 мометано 203
 момчић 223
 мотавило 136
 мотика 47, 49—50, 71, 137, 248, 253, 333
 мотка 68, 71, 120, 247—248, 250, 253, 387, 396
 мотњија 194
 мотовиланце 136
 мотовило 50, 136
 (—)моћи 43, 65—66, 97, 112, 114, 132—133, 135—136, 146, 168, 170, 185, 300—301, 321, 340—342, 354, 359, 380, 385
 мочвар м. 68, 264, 381
 мош (можеш), в. (—)моћи
 мрав 62, 227—228
 мравиње 246
 Мративдан 278
 мрежа 84
 мрезга 216
 (—)мрела и сл., в. (—)мрсти
 (—)мрети 56, 65, 68, 84, 118, 120, 143, 149, 217, 233, 261, 285, 290, 292, 298, 313, 321—322, 324, 332—333, 345, 362, 365, 376, 385, 394, 424, 427
 мрежа, мрежица 79
 (—)мрети 79, 375

- (—)мрзити 63, 90, 333, 304, 367, 390
 мрк 267
 мрмољак 115, 142
 (—)мрнциати 115, 174
 мрс 265
 мрсак 115
 (—)мрсити 65, 115
 мрскалица 115
 мртвац 153, 223
 мртвачки 115
 мршав 72, 400, 403
 муар, муарчина 161
 мува 33, 163
 мугавци 143
 муж 223
 (—)мужене итд., в.
 (—)мусти
 муруз 33, 90, 134, 231
 (—)мусти 62—63, 300, 326, 330, 427
 мустундунџија 171
 мучњак 270
 мушак 267
 мушкариње 246
 мушкиње 246
 муштра 210
 муштулугџија 171
 муштулук 41
 муштулунџија 171
- н (речна *не*) 84, 120, 340, 354, 394, 425
 н (предлог *на*) 100, 120, 269, 285, 394, 425
 наба(в)љати 152, 395
 навора 156—159, 401, 403
 навреда 77
 навредити 77
 наврљекати 114
 наглавичке 140, 385
 наглавке 57
 наглавцати 130
 нагнати 312
 нада ватру 110
 надџвати 77
 наднешено 330
 надница 205
 надујен, в. надути
 надути 331, 347
 Назарећанин 232
 називати 310, 357
 назимад 241
 назор 385
 назу(в)ице 49, 425
 наилазити 49
 наићи 41, 57, 235, 298, 318, 323, 335, 365, 381, 388
- на(ј) 121, 247, 274, 394, 425, в. онај
 наједити се, најџен 78
 најпосле 384
 најпошље 108, 384
 најприје 384
 најсретњија 194
 наки 32, 130, 140, 286—287, 410
 накључе 383
 наковал 208
 наковањ 208
 наколо (наоколо) 127, 143
 накомрдити се 114, 302
 накомрштити се 114
 накомче 65, 142
 наконче 65, 191
 наконче 191, 340
 накострџити се 89
 накосутра 383
 наксутра 383
 накумче 142
 налагати 57
 нам (енкл. дат. зам. *ми*) 123, 291
 нама (Д-И-ЈI зам. *ми*) 65, 77, 85, 90, 100—101, 110, 120—121, 188, 275—276, 291, 297, 387
 намастир 210, 390, 395
 намастирка 216
 наме (нама, дат. зам. *ми*) 291
 наменити 84, 352, 398
 намењивати 84, 354, 377
 намерница 139
 намештати 369
 (—)намештати 58, 365, 414
 намештити 68, 84, 176, 302, 369, 399, 408, 425
 намешћај 365
 намешћати 176, 365, 406, 425
 намешћен(о) 176, 186, 330, 369, 395, 406
 намењивати 377
 намештити 79, 369
 намештати 79, 365
 намештити 369
 намешћен 369
 намложити (се) 184
 нанашати 376
 нанети 124
 нануле 71
 наодити 161
 наоколо 127
 наопако 127, 385
- наора 157—159, 385, 401
 наочари 257
 напако 127, 394
 напас 217
 напоко 127, 394
 напред 51, 59—60, 113, 382.
 на премеј 100
 напред 59, 79—80, 188, 382
 на премеј 85
 наранца 138, 173, 190, 250
 наређивати 354—355, 414
 нареџкати 84
 нариџе 101
 наруче 147
 наручито 51, 143
 насевати 97
 насевати 80
 насејница 80, 188
 наслејто 151, 205, 386
 наслеђивати 148
 наслејто 108
 настровати (настраховати) 120
 насуен(о) 331, 398, 427
 насуво 164
 натакнути 190
 натеравати 377
 наткључе 383
 натраг 291
 натрапке 385
 нађе 217, 255
 нађви 217, 256
 нађе 255
 нађи 41, 43, 98, 113, 122, 149, 168, 317—318, 323—324, 381, 384—385, 401
 нађи (нађиве) 256
 нађиве 49, 71, 255
 нађиви 256
 нађивице 256
 нађуви 154, 255
 нађуи 154, 255
 наузбрдо 114
 началник 109, 221
 начети 123—124, 394
 нашуљити 317
 не (акуз. енкл. зам. *ми*) 291, 409, 426
 не (неће) 135, 324, 376, 410
 небеса 271, 243—244, 388
 неваљалнос 155, 217
 неваљалсто 151, 155
 невеста 84, 90
 невно (дневно) 205
 негде 101, 382
 негди 98, 101, 382
 неђе 98, 101, 108, 176, 382, 403
 него 228

- недеља 49—50, 67—68, 71, 84, 102, 112—113, 253, 285, 321, 387
 недеља 75, 79, 83, 102, 387
 Недељко 79
 Недељковић 79
 неђе 98, 101, 103, 176, 382, 403
 нежирати се 216
 незадовољство 151
 неј (неће) 135, 175—176
 нек(а) 95, 134, 327
 некад(а) 91, 101, 133, 322, 382
 некако 67, 84, 101, 189, 317
 неки 51, 77, 84, 91, 101, 116, 118, 139, 147, 149—150, 202, 208, 223, 225, 233, 255, 268—269, 274, 276, 288, 304, 321, 323, 333, 360, 390
 неко 84, 93, 95, 100—101, 114, 120, 132, 245, 291—292, 317, 322, 332, 344, 388
 некоја 296
 неколико 84, 101, 131
 неколко 101, 131, 228, 261
 некрштениче 115, 330
 некршћениче 330
 некршћењак 115, 330
 некуд(а) 133, 382
 неквија 130, 425
 немати 41, 62, 66, 100, 102, 115, 120, 132, 162, 179, 228, 250—251, 257, 267, 288, 290, 294—296, 308, 310, 313, 316, 363—364, 381—384, 390—391
 Немац 84, 110, 115, 223, 320—322, 328, 368—369
 Немачка 84, 274
 немачки 84, 159, 216, 237—238
 немо 33, 146, 373, 390
 немој 80, 146, 222, 300, 322
 немужено 177 (в. и (—)мусги)
 неотично 161
 непријатељство 151
 Нерања 138
 несретан 194
 несретња 194
 несретњик 194
 несрећа 126, 285
 несретњик 221
 несрећа 126
 нећеду, нећеју итд. 73, 115, 161, 294—295, 313—314, 324, 376
 нечистота 41
 нешта 160, 295
 нешто 84, 91, 101, 161, 166, 172, 290, 292, 295, 317, 322, 327, 332, 386—387
 негде 77, 79, 98, 101, 382
 некад 101, 382
 неки 79, 101, 223
 неко 79, 101
 некоја 296
 неколико 79, 101, 131
 нешто 79, 83, 101, 295
 ни (акуз. енкл. зам. *ми*) 291, 409—410
 ни (дат. енкл. зам. *ми*) 291, 409, 426
 ни ми је добро (и сл.) 91, 376, 399, 427
 нигде 98, 170, 271, 295, 321, 382
 нигде (некуд) 382
 нигде 382
 нигди 98, 382
 нигди (негде) 101
 нигђе 98, 108, 382, 403
 ниђе 98, 108, 176, 382, 400, 403
 низа (пред. *низ*) 78, 110
 низак 280
 низдуж 382
 није 65, 68, 93, 99, 123, 129, 151, 172, 211, 244, 264, 295, 382, 386—387, 394
 никад(а) 133, 135, 267, 327, 376, 382
 никакав 43, 268, 296
 ники (неки) 65, 101, 149, 286, 424
 (—) никнути 65, 125, 190
 нико 85, 132, 135, 267—268, 270, 322, 345, 383, 391
 Никољдан 232, 270, 278
 никуд 301, 382
 ниоткуда 382
 нисам, ниси итд. 40, 81, 93, 99, 123, 156, 196, 268—269, 291, 295, 328, 365, 377, 382, 388, 390—391
 нит(и) (свеза) 132, 296
 нит, нити (на разбоју) 65, 121, 259, 262
 ничи 125
 Ница 235, 249, 343
 Ницо 235
 ништа 65, 102, 115, 125, 135, 156, 268, 270, 288, 294—295, 310, 322, 328, 339, 345, 383, 386
 ништо (нешто) 101, 295
 nobлачити се 120
 новамо (наовамо) 120
 новшије (комп. од *нов*) 282, 426
 нога 48—50, 59, 65, 77, 93, 134, 194, 196, 248, 251—252, 279, 297, 299, 312—313, 317, 327, 354, 364, 380, 386—387, 401, 404, 412
 ногица 279
 нод 73, 133, 216, 379, 393, 423
 нод + партикуле 133, 379
 ноде 32, 88, 133, 216, 379, 395
 ноде + партикуле 88, 133, 216, 379
 ноди 98, 318, 379
 нож 40, 51, 223, 225, 324, 327, 409—410
 нождр(в)а 214, 425
 ној (онде) 73, 379
 нокат 72, 229, 416
 нолики 130—131, 286
 номад 59, 130, 143, 383
 номаде 130, 143, 383
 номадека 383
 номадена 130, 383
 нонд 133, 379
 нонде 133, 379
 нонде + партикуле 88, 379
 нонди 98, 133, 379
 нотњик 395
 нотњица 194
 ноћ 259, 318, 357, 375, 381
 ноћас 44, 72, 139, 383, 394, 424
 ноћаске 44, 72, 139, 383
 ноћевати 355
 ноћи (ноћу) 259, 383
 ноћивати 54, 56, 355
 ноћом 259, 383
 ноћу 65, 259, 383
 нуде(на) 130, 381
 нудије 108, 130, 381, 400, 403
 (—)нукати 205, 308
 нумад 143, 383
 нумаде 143, 383
 нутра (унутра) 380

- њга (њега) 110, 291
 њег (Г-Ајд. зам. он) 110, 292
 њега (Г-Ајд. зам. он) 62, 72, 111, 214, 292, 296, 317, 322, 386, 394, 411, 424
 његов 48—49, 60, 62, 86, 196, 268—269, 274, 388
 њезин 412
 њем (Д-Лјд. зам. он, оно) 134, 406
 њему (Д-Лјд. зам. он, оно) 132, 134, 261, 271, 281, 321, 406
 њен 146, 170, 267—268, 270, 274, 276, 283, 397, 408, 412
 њи (Г-А зам. они) 65, 114, 161, 186, 294, 299, 318, 333, 374—375, 387
 њиг (Г-А зам. они) 169, 294, 401, 403
 њим (Д-И-Лјд. зам. он, оно) 134, 270—271, 406, 426
 њима (Д-И-Л зам. они) 85, 186, 294, 316—318, 327, 388
 њин 65, 160, 233, 238, 242, 247, 253, 258, 269—270, 274, 276, 284, 316, 321, 383, 397, 408, 416, 426
 њиов 284
 њози (њој) 147, 292
 њој (Д-Лјд. зам. она) 65, 262, 292—293, 401
 њојзи 147, 292
 њом (Д-Лјд. зам. она) 32, 65, 186, 292—293, 401, 409, 420—421
 ш-њоме 186
 њомзи 292
 њушка 388
- обѣхати 79
 обѣшити 86
 обзова 180
 обзова 170, 180
 обилазити 302, 304
 обићи 48, 57, 120, 336
 објаница 147, 153
 објашњивати 377
 ободвојница 299
 обоје 297, 299
 обојница 299
 оболестити се 317
 обрамица 193
 обрамичке 114, 193, 385
 обрамница 193
 обраница 49—50, 193, 395
 обрзовано 328
 обрзивати 80, 354
 обрнути 56, 161, 317—318, 321, 354, 388
 обртањ 115
 обртати (се) 47, 169, 243, 294, 358
 обртач 115
 обрћати 358
 обручови (Нмн.) 226
 обући 336—337
 овај 59, 65, 90, 120—121, 123, 146, 262, 269, 274—276, 285, 291, 391, 401, 403
 овакав 285
 овако 51, 60, 317, 364, 389
 овам(о) 44, 379
 овамо + партикуле 379
 ован 188, 323
 овге 215
 овде 62, 88, 98, 135, 154, 324, 378, 394, 427
 овде + партикуле 88, 133, 154, 378—379, 427
 овди 88, 98, 154, 379, 427
 овди + партикуле 88, 98, 154, 379, 427
 овднаке 427
 овдуд 380
 овђе 98, 108, 176, 379, 427
 овђи 98, 108, 176, 379, 427
 овицир 145, 284
 овладати 51
 оволикн 286
 овршак 50, 114
 овсовати 192
 овтужити 192
 овуд(а) 133, 381
 овуде 133, 381
 овудека 381
 овуденака 381
 овуди 381
 овудије 108, 133, 381
- овца 47, 60, 62—63, 66, 77, 134, 146—147, 150, 169, 206, 209, 250, 253, 275, 287, 321, 327, 354, 403
 овче 147, 265, 278
 овчетина 279
 овчеће месо 265, 278
 овчија, -е 147, 265, 278
 овчо 265
 овштина 192
 овштинар 192
 огавѣстити 77
 оглавак 269
 огладнити 367
 оглашеније 176
 оглувити 63, 90, 163, 367
 огњиште 54, 56—57, 178, 238
 ограњци 207
 од (ход) 160
 одавде 380
 одавди 380
 одавијати 110
 одавити 110
 одавле 380
 одавнашњи 188
 одавно 188, 383, 395
 одавношња 188
 одадуги 148, 347
 одазидати 111
 одак (онда) 216, 347, 382
 одаке 216, 380, 382
 одаливати 110
 одалити 110
 одамна 188, 383
 одамно 188, 383, 395
 оданде 337, 380
 одатле 51, 380
 одбацивати 354—355
 одбрана 205, 274
 одвести 59, 62, 124
 одврнути 114
 одвртати 358
 одгајивати 354, 377, 427
 оде (овде) 154, 379, 427
 оделење 141, 177
 одело 162, 209, 269—270, 282, 324, 386
 одевати 79
 одело 79, 164
 одилазити 304
 одједанпут 385
 одједаред 385
 одма 161, 205, 354, 384
 однак(е) 216, 382, 395
 однекле 382
 однети 60, 100, 120, 123, 168, 245, 317, 321, 330, 394
- обадва 206, 297, 299
 обадве 297, 299
 обадвојница 299
 обазрети 99, 214
 обалити 56
 обальати 152
 обашити 111
 обга 215, 250
 обдржати 204
 обесити (се) 50, 82, 112, 120, 181, 302, 304
 обѣен 75
 обѣсити (се) 79, 83, 120

одозго(р) 380
 одоздо(л) 380
 одоздор 380
 одонуд(а) 133, 380
 одотуд 380
 одређивати 59, 355
 одрешити 56—57
 одрешити 78
 одуд(а) 133, 327, 380
 одуживати 146, 354
 одупрети 347
 одужкена 380
 ождребити (се) 78
 ожеднати 90, 367
 ожећи 337
 озади 382
 озго(р) 380
 озгоркена 380
 оздо(л) 380
 озеисти 320
 озивати се 357
 озледа 89
 ојагњити (се) 48, 204
 ојаторити 149
 ојаторнути 149
 оканцад 241
 оклагја 50, 130, 136, 149
 оклада, окладити се 192
 оклица 160
 окнета (мн.) 243
 око 239, 299, 406, 426
 око (предлог) 383
 окопатор 142
 окопирати 142
 окренути се 317
 окретати 49, 57, 328, 341
 Окрид 165
 Окриско језеро 165, 186
 округал 122, 155
 октомбар 213, 425
 окупатор 58, 142
 олане 144, 384
 оловлане 140, 384
 оловлани 140, 384
 оловнана 384
 оломлане 384, 411
 оломнана 384
 олонана 384
 ома 161, 205, 324, 384,
 416, 420, 425
 омазивати 355
 омаучке 161
 омладина 48, 181
 омна, в. ован
 омнадина 181
 онај, -а, -о 59, 90, 110,
 120, 146, 169, 216, 269—
 271, 275—276, 285, 317,
 324, 326—327, 345, 391

онам(о) 379
 онамонака 379
 онда 98, 123, 235, 246,
 310, 322, 324, 227, 365,
 382, 387,
 ондај 382
 ондак 80, 120, 133, 333,
 382
 ондак + партикуле 133,
 382
 ондар 382
 онде 62, 88, 98, 379
 онде + партикуле 88, 379
 онђи 108, 177, 379
 ономад 143, 382
 ономо 379
 онуд 44, 381
 опастан 217
 опелешити 79
 опет 110, 120, 149, 327,—
 328, 369, 384
 опеткена 149, 384
 опијун 208
 опколити 368
 оплетати 359
 опраљати 408
 опрасивати 354
 оптужити 192, 291
 опута 327
 општина 192, 290, 387
 орај 41, 47, 51, 78, 109,
 114, 117, 150, 161—162,
 216, 223, 231, 313
 орајев 162, 265, 269
 орајевина 162
 орајчић 197
 ораси 162
 ораћи плуг 280
 орачић 196
 орашчић 197
 ордонас 202, 215
 орјатка 147
 орла (орао) 246
 орло 122, 246
 орлов 246
 оро (орао) 122, 246
 оров (орахов) 122
 оровина (ораховина) 122
 ортачки 49
 оружије 147
 оружје 147, 238, 284
 осамдесет 292, 298
 осамнес(ти) 127, 297—298
 осамнесторо 127, 298
 освешћавати 377
 осветити се 80
 освуд 44
 осебито 140
 осек 186

осетити 51, 114, 302, 304
 осећавати 377
 осећати 84
 осеђити 80, 90, 367
 осеж, осекови 80
 осећати се 80
 осељно 80
 осим 102
 осје 147
 оскакати 186
 оскочити 186
 оскућевати 177
 ослепити 81
 осменути се 161, 317
 осморо 298
 осмудити 57, 302
 осовати 192
 остар, (—)острити итд.
 199, 401, 406
 остарити 48—49, 90, 267,
 299, 367
 остати 47—48, 68
 остеница 84, 144
 остенкача 144
 остеница 81, 144
 остраг 382
 оступање 186
 оступати 51, 57, 186
 оступити 51, 186, 305
 осумњичити 194
 осусто 151, 205, 277, 404
 осустовати 186
 отада 384
 ота(ј), ото 68, 81, 90, 100,
 120, 139, 146, 241, 245—
 246, 258, 261, 269—
 270, 274—276, 285,
 318, 394, 397, 408, 410,
 416, 420, 425—426
 отале 58, 380, 382
 отаџбина 172—173
 отварати 120, 366
 отворати (се) 365, 427
 отвореншије 283
 отети 68—69, 123, 425
 отимати 122, 308, 357, 406
 отити 300, 322, 335
 отићи 43, 48—50, 57—58,
 112—113, 119, 131, 133,
 164, 169, 187, 317—318,
 321, 323, 335, 342, 381—
 382, 387
 откачивати 354
 отковчавати 192
 откос 270
 откраћавати 54, 377
 откуд(е) 44, 133, 381—382
 отле 380
 отле 380
 отле 380
 ото(ј)ич 384

- отпре 384
отпрелике 100
отпрелике 85
отприје 384, 403
отприлике 100
отрџинити 81
отровање 144
отуд 133, 161, 291, 317, 327, 380
отуда 133, 380
отуде 133, 380
отудекан 380
отуднака 380
отуткена 380
оћа (очух) 257
оћу (очух) 161, 257
оћу итд., в. тети
оћука (очух) 165
офанзива 157
офарбати 157
офирати 157, 310
официр 59, 157, 275, 277, 284
Ожрид 169
оценути 353
оцепити 57
Оци 225
оцев 280
очеви (Нмн.) 225—226
очепрљати 115
очи 72—73, 121, 244, 259, 275, 331, 342, 368, 400, 424
очи (уочи) 176, 387
очин 280
очо, очла, в. отићи
оца 160
оцак 43, 49, 171
оцаклија 171
ошље 176
ошњак 186
ошо, в. отићи
ошрављивати 157, 187
оштета 187
оштрач, оштрење, оштри-ти итд. 199—200, 302
оштриц 200, 223
ошће 176
- п (речца *па*) 120, 369
(—)падати 68, 128, 280
паза 65, 71, 78, 185, 237, 245
пазан (фазан) 157
пајанте 149
пајдара 130
пакосан 217
- паксијан 137
паламида 47—48
палац, палца 226, 232
палете 129, 136, 144, 425
палитика 136
памет, памећом 176, 258
(—)памтити 187
панаија 49, 161
Панга 233
панталоне 141
пантањер 136
Пантелеја 237
Пантелеје 236
Пантелећ 231
(—)пантити 54, 56, 65, 187, 395, 408, 425
пантљив 187
Панто 235
пантолони 264
паоц, паоци итд. 127, 149, 232
паприка 49, 247, 258
паприкашчић 197
пар, пари (Гмн.) 227—228
парабаба 213
парада(ј)из 150, 215
парада(ј)ис 47, 150, 267
парадаишчић 197
(—)парадати 146, 310, 327
парадеда 213
парак, у параку 219
парамида 137
параунучићи 213, 243
парјоница 147
парњача 51, 53, 71
парожак 67
парокија 51, 84, 165
парокијашч 165
партица 65
партински 277
парцов 63, 69, 212, 395, 425
парчад 68, 241
парче 51, 243, 268, 270
паскурница 136
(—)пасти 48—50, 120, 122, 132, 168, 205, 317—318, 321, 331, 345, 371, 388, 403
пасторка 66, 247—248
пастув 126, 164, 321
пасуљ 33, 59—60, 123, 157, 161, 163, 182, 223, 237, 267—268, 370
патека 129, 136, 143, 248, 250
патекарница 129
патит 44
(—)патити (се) 302, 304
- патка 68, 71, 250
патлицан 171
патолоне 141, 203
патос 47
патосати 328—329
паук 154
паучина 154
пацов 212
пачад 241
паче 239
пачећи 265, 279, 426
пашеног 41, 221
пашигук (пашњак) 140
пашгад 197, 241
(—)певати 50, 68, 72, 84, 115, 147, 232, 310, 328, 332, 362, 385, 403, 409
певац 223
пед 112, 261
педесет 138, 229, 298
пекља 194, 395, 425
пекљаницја 194
(—)пекљати 194
пелен 101
пена 84
пензија 51
пепео, пепо 63, 121, 123—125, 269, 285, 394
Пера 233—235
перад (пера лука) 140, 241
пераја ж. 264
Перин, -а, -о 233, 235, 269—270, 333
перје 238, 265, 279
перо 43, 237, 242, 279
Перо, Перово 234—235, 404, 426
першум 208
песма 67—68, 82, 84, 137, 207—208, 232, 250, 253, 275, 367
(—)пети (се) 50, 123—124, 129, 347—348, 394
петлић 59, 73
петнаес(ти) 127
петнес 127, 185, 228—229, 246, 250, 297
петнести 298
петнестина 127
петнесторо 78, 127, 298
пето 63, 83—84, 122, 226, 394
петов 63, 84, 122, 154, 214—215
петора кола 298
петоре канате 298
петорница 298, 303
петоро 62, 78, 241, 297—298, 317

- Петровдан 232
 петролеонка 247
 (—)пећи 40—41, 59—60, 62, 69, 274, 292, 336—337, 406, 417, 427
 Пециндан 337
 печеница 49—51
 печурка 57, 250
 пешадија 84, 357
 пешадински 275, 277
 пе-шес 63, 65, 228, 247, 250, 294
 пе-шесторо 298
 пешке 62, 84
 пешкир 59—60, 146, 328, 350, 390
 певати 79
 пѣсак 79
 пѣсма 79
 пѣто 78—79, 122
 пѣщке 79
 пијан 149, 268, 317, 345
 пијаница 149
 пијанка 149
 пијанлук 135
 пијансто 151
 пијанџура 149, 174
 пијац 41, 47, 65, 99, 270, 290
 пијачан дан 266—267
 пијачити 149
 пијукара 149
 пиктије 48, 51, 148, 166—167, 216, 310, 401
 пилад 241
 пилеж 223
 пилетина 279
 пилећина 177, 279
 пилићар 51
 пилићи 211, 243
 пилџак 65, 73, 285
 пинокоте 264
 пинтор, пинторић 141
 пипиревка 66
 пиринац 54, 223
 пискати 178, 304, 372, 399, 411, 427
 пискутура 157
 писма ж. 246
 писменошћа (или: писменос?) 258
 писмо 246, 270
 (—)пити 325
 питије 148, 166—167, 216, 401
 питкије 216
 питом, питомина 41, 268
 пишги, в. пискати
 пиштољ 316, 376
 плавијаз 216
 пламтити 304
 плантити 60, 187
 плас 63, 65, 217, 225
 пласњача 51
 платворма 156
 плафон 157, 159
 плашће 238, 265
 плева 84, 108, 112, 286—287, 355, 381
 (—)плевити 51, 84, 113, 369
 плек 165, 168, 225
 плекани, -а, -о 166, 295, 390
 плекнић 165
 (—)плести 51, 60, 62, 245, 327
 плетића игла 280
 плетичка игла 280
 плећка 344
 плѣва 79
 плѣвити 79, 369
 плизавица, плизати се 211
 плитка (притка) 209
 плиткара 209
 плутњи 194
 плѣскати 304, 308, 361
 плѣшти, в. плѣскати
 поабати 161
 поара 161
 побегли 51, 83, 112, 235, 297, 317, 328, 344, 373
 победијоц 150, 232
 победити 53
 побегуља 75
 победити 75, 294
 побѣђивати 354
 побѣснити 77
 побећи 68, 75, 82—83, 235, 320, 344
 побољевати 177
 поверан 268
 повесма ж. 246
 повесмо 82, 84, 154, 239, 246, 384
 повести 124
 повѣсма ж. 246
 повѣсмо 79, 154, 246
 повод (поход), поводи 126, 164, 230
 поводити 126, 164
 повођани 126, 164
 повојница 146—147
 повојничара 146
 повр 388
 повредити 77
 поврсти 114
 погленути 318
 погомиљавати 377
 поготово 142
 поготово 142
 погрудњак 205
 погурке 59, 385
 погурчивати 354
 под(а) (предлог) 110
 подадувено 331, 347
 подалити 111
 подастрети 346
 податкати 110
 податкивати 110
 податурити 110, 302
 подашпити 110
 подгрт 114
 подевати се 320
 подићи 336
 подјаловити се 147
 подлазити (поодлазити) 121
 подлактити 304
 подливати 51
 подливка 77
 подлити 111, 146, 148
 подложници 67
 подмијурити се 93
 подморати 132
 подојчити се 146
 подолеко 141, 381
 подупрети 347
 поесмо 154
 позади 47, 382
 позатинити 137
 поздер 43
 поздраљати 152
 позивати 153, 357
 позледити се 89
 позлеђење 89
 познавати 148, 355
 познансто 151
 поименце 385
 појас 149, 226, 328—329
 поквалница 160
 покисивати 377
 Поклади, Покладе 48, 51, 83, 194, 256
 (—)покладовати 148
 поклањати 366
 Покровичин пос 276
 покрстица 114
 пола (1/2) 79, 125, 263, 292
 полажајник 141
 полажаник 141
 полаженнк 141, 144, 264
 полажоник 141, 264
 полакице 385
 полегати 321
 полезати 343
 полицински 277
 положајник 48, 141, 147
 помомћити 144

- поломође 142
 поломођсто 142
 полошке 385
 полувер 216
 полупривреда 142, 144
 полупривредни 142
 пољупривреда 47, 142
 пољупривредни 142
 пољупривредник 142
 помијурати 93, 163
 помијурити се 163
 помодрити 150
 поморанца 171
 помоћи 173, 249, 292, 323,
 326—327, 343, 404
 помрчати 115
 помуклије 141
 понегди 98, 101, 382
 понегђе 98, 101, 108, 176,
 382, 403
 понедејник 127
 понеденик 84, 127
 понедеоник 127
 понедељак 79, 127
 понедељник 79, 83, 127
 понедењик 79, 127
 понедоник 127
 понеки 101
 понети 84, 123, 385
 понешто 101, 295
 понџки 79, 101
 понџшто 101, 295
 поноглавац 142
 пооди 65, 126, 161, 230
 поодити 132, 126, 305
 поођани 67, 126, 161
 попић (игра) 363
 поплећати 358
 попосан 217
 попречно 101
 попречке 79
 порад (поред) 387
 порај (поред) 387
 поред 65—66, 387
 порез 264
 пос 32, 65, 67, 110, 175,
 194, 214, 225, 261, 265,
 268, 276, 285—286
 пос (после) 318, 384
 пос + партикуле 185, 203,
 384
 посан 60, 93, 217, 282
 посао 122, в. посо
 посе 88, 181, 203, 340, 350,
 384
 посе + партикуле 88, 203,
 384
 посек 41
 посек 80
 посетити 80
 посећати 80
 поси (после)
 поскупити 53, 90, 367
 поскупљавати 377
 поскупљивати 355
 поскурица 136
 послати 360
 послачица 196, 395
 после 80, 114, 116, 120,
 125, 195, 203, 245, 256,
 261, 285, 308, 315, 321,
 327, 369, 384, 394
 после + партикуле 88,
 133, 203, 384
 последак 315
 последњи 88, 205, 261,
 270, 274, 283, 316
 послем 88
 посли 384
 послужаоник 141
 послуживати 354
 послужи(в)ник 141
 посмрче 115
 посо 122, 267, 283, 285—
 286, 340, 390, 394
 постад 207, 261
 постат 68, 207, 261
 постаћи 48
 постити 47, 330, 380
 постојавати 377
 посувено 331
 потаросимо 141
 потеравати 377
 поткресивати 377, 427
 поткувица 143
 поток 33, 39, 41—43, 45—
 47, 49—50, 54, 56, 67,
 276, 394, 398, 403, 412,
 420, 422—424, 427
 потпуковник 221
 потпуштеник 369
 потрбуљити 115
 потрбушина 115
 потребовати 81
 потрчко 115
 потсећавати 377
 поћи 41, 43, 122, 230, 318,
 387, 391
 поцрнити 90, 302, 367
 почепркати 308
 почети 123—124, 340, 394,
 425
 пошљати 360
 поштетити 302
 пошумњавати 194
 прабаба 213
 (—)пра(в)љен 152, 154,
 193, 395, 425
 прадеда 213
 прадеда 77
 прازی лук 265
 празник 60
 працара 197
 пракчићи 197, 243
 прамбаба 213
 прамдеда 213
 прангија 155
 прандеда 77, 213
 прасад 195, 241, 298
 прасе 112, 270
 прасићи 243
 праска 68, 250
 прастрема 118
 пратијоц 232, 396
 пратилац 232
 праунук, праунука 49, 213
 праунучад 213, 242, 298
 праунучићи 213, 243
 праци 195, 229, 243, 308,
 372, 395, 408, 425—426
 працићи 243
 працара 51, 71, 196, 395,
 425
 пращићи 196, 243
 пращчара 197
 првенац 115
 првенсто 151
 првескиња 115
 првешка 115
 први 268, 270, 283, 298
 првинац 115
 првине 115
 првом (прилог) 114, 214,
 365, 384
 прдити 367
 пре 69, 115, 228, 330, 374,
 384
 пребаживати 149, 355
 пребећи 344
 пребити 356
 приближно 100, 264
 преболети 367
 преварити 50
 преватати 365
 преватити (се) 100, 365
 преваћати 365, 427
 преведити 86, 131
 превезен, превезено 330
 превејати 83, 97
 превидити 86, 100, 131,
 317
 превијати 87
 превијати 95, 97
 превикати 100, 161, 317
 превикла 100
 превити 100
 преврети 313, 371
 преврнути 54, 57, 115
 превући 63, 208, 336
 прегнати 312, 328

- прегрејати 97
 прегријати 100
 прегртати 72, 358
 прегрш, прегршом, пре-
 гршћом итд. 115, 177,
 217, 258
 пред(а) 65, 101, 110, 126,
 141, 256, 291, 294, 315,
 375
 предакнути 165
 предати 51, 59, 122, 146,
 269, 312—313, 342,
 363
 предвидити 86
 предвиђати 87, 308
 предислица 100
 предложити 51
 предузети 123
 преживати 357
 преживити 367
 преживдер (фрижидер) 139
 157
 през 185, 213, 386
 преза 157
 презвати 100
 презевњивати 189
 презенути 58, 153
 презивати 357
 презнавати 100
 презнати 32, 312, 363
 прејавити се 100
 прејављивати 100
 преказаније 100, 176
 преказивати се 100
 прекладити се 166
 преклати 122
 прекључе 382
 преко 65, 67, 90, 101, 116,
 136, 153, 194, 214, 235,
 244, 250, 264, 267, 275,
 284, 355
 прэковчавати 192
 преколица 100
 прекосутра 383
 прекранити 166
 прекрати 116
 прекрстити 49
 прекрштати 365
 прекршћавати 365
 прекупач 59
 прекучивати се 354
 прекучити се 100
 прелазити 51
 преламати 58
 прелетити 367
 прелично 100
 прелог (прилог) 100
 према 232, 271, 388
 пременити 57
 преметити 100
 премешивати 100
 премештати 365
 премештити 176, 369
 премешћати 365
 премир (примирје) 100
 премирје 100
 преморати 100
 премоштити 369
 премрсивати 354
 пренети 123—124
 Преображење 176
 преокренути 380
 преонути 100
 препадати (припадати) 100
 препалити 56, 100
 препасти (припасти) 100,
 318
 препећи 100
 преповетка 100
 препознавати 355
 препомоћи 100
 препретити 100
 препуцати 100, 140, 385
 преседити 367
 преседник 51, 186, 304
 пресести 344
 пресећи 63, 324, 337
 пресиљавати 100
 преслонити 100
 преставити (представити)
 324
 престаљати 68, 100
 престанак (пристанак) 32
 престати 100
 (—)прести 62—63, 65, 69,
 112, 118
 престићи 343
 престонаследник 135
 пресувен 331
 пресусто 100, 151
 пресустовати 100, 151
 пресушивати 122
 (—)претати 329, 358—359
 претврдити 100
 прегегнути 100
 прегећи 344
 прегисак 100
 прегиснути 50, 100, 238,
 354
 прегити 302, 304
 претрпити 367
 претруковати 377
 претурати 57
 прећи 41, 136, 235, 318,
 365
 преузети 123
 префект 44, 159, 216
 пречани 51
 пречекати 32, 100, 147
 пречес 100
 пречестити (се) 56—57,
 100, 112, 302
 пречинити 50
 пречињавати се 100
 пре 79, 83, 85, 237, 287, 324,
 384
 пребадати 85, 100
 пребећи 75, 83
 пребирати 310
 пребледити 77
 преборачко ткиво 79
 пребрати 83
 преварити 79
 преватити 85
 преваћати 365
 преведити 86—87, 131
 превезати 85
 преведла 85—86, 131
 преведнути 87
 пређећати 85
 превидли 85—86, 131
 превићати 85, 87
 превити 79
 превоз 79
 преврети 83, 313, 371
 преврискати 372
 преврнути 79
 превртати 79, 212
 превући се 85
 прегледати 54, 79
 прегрести 79
 прегрш, прегршом, пре-
 гршћом итд. 79, 217, 258,
 261
 пред(а) 65, 79, 101, 163,
 230, 290, 344
 предавати 355
 предати 79, 312, 363
 предведити 86, 131
 предњак 79
 предњи 79
 предобити 85
 предојити 85
 пре 185, 213, 386
 преземњивати 78, 85, 188,
 354
 презенути 54, 78
 презивати се 79, 357
 презиме 79
 презнати 85
 прејањати 85
 преказивати 85
 прекачити 85
 преклати 325
 преључе 382
 преључити (се) 54, 85,
 302

- преључни 85
 преко 65, 79—81, 83, 100—
 101, 127, 382
 прекосутра 383
 прекрстити (се) 70, 325
 прекусутра 383
 прекучивати 85, 377
 преламача 79
 прелепити 79, 304
 прелити 79
 прељубити 85, 304
 према 388
 преместити 79, 302, 369
 премештити 79, 304, 369
 преморати 85
 премрсити 85
 прењуштити 85
 преоблачити се 79
 преобући се 79
 преонутити 85
 препалити 85
 препастити (припасти) 85
 препелица 79
 препискати 372
 пререзати 80
 пресадити 79, 302
 пресан 80
 преседник 79
 пресећи 80, 337
 пресећати 80
 преслављати 85
 пресло 79
 пресобље 79
 престаљати 85
 престати (пристати) 85
 престојан 85
 пресувен 331
 претисак 85
 (—)претити 80, 302, 304
 претресати 54, 79
 претрести 79
 прећи 79, 85
 прехрањивати 169
 прећедити 302
 пречага 83
 пречес 85
 пречешће 85
 пречешћивати 354
 Пржатоцац 119
 Пржатовчанин 232
 пржењак 115
 (—)пржити 50, 302, 304
 пржоник 115
 пржуља 115
 пржуљица 115
 пржутка 115
 прзница (вок.) 249
 прибацивати 100
 прибијати 100
 прибирати 100
 Прибис(л)ав 100, 202
 прибрати 100
 привести 388
 привиђати се 100
 Привис(л)ав 100, 202, 221
 привити 100
 приврсти се 100, 114
 привртати 100
 пригибало 100
 приживати 357
 прижидер 139, 157
 призенути 57
 призиме 100
 признати 328
 пријатељ 139, 149, 222—
 223
 пријатељити се 60, 302,
 304
 пријатељство 151
 (—)прије 108, 384
 прикачивати 354, 398
 прикивати 100
 прикидати 100
 прико 100—101
 прикод 100, 166
 прикосутра 101
 прикрстити се 100
 прилагати 100
 прилазити 100
 приливати 100
 прилика 100
 прилити 100, 258
 приљубље (прељуба) 100
 приминути 100
 примилисати 361
 припети 100, 123
 приписивати 100
 приплашити се 100
 припуцати 100
 присебан, присемни 51,
 188, 325
 приста(в)ити (представи-
 ти) 100, 324
 пристати 50, 100
 присусто 100, 151
 присустовати 100, 151
 притегнути 56
 притисак 100
 притискивати 355
 притиснути 100
 притка 209
 притрести 100
 притурити (претурити) 100
 прићи 41, 51, 100, 317
 причувљавати се 114
 приш, пришом итд. 177,
 185, 217, 223, 425
 Приштиња 207
 Пикосовци 141
 прљад 241
 прљ, прљњ 115, 223, 225
 прнути (прхнути) 321
 прњад 115
 проа 162
 пробиривати 377
 пробисвет 222
 Прображеније 176
 провести 43, 124
 проводација 171
 проводацијати 171
 Прогоровац 128
 Прогоровци 128
 прогуњак 205
 прода(в)ница 56, 153, 279
 проз 185, 389
 прозећнути 57, 78
 прозивати се 153, 357
 прозор 185, 291, 389
 проја 63, 113, 150, 162, 292,
 326—327, 385
 пројано 162
 пројара 162
 пројарчати 149
 пројин 112, 162, 267—268
 пројица 49, 51, 162
 прокисивати 354
 проклети 123
 пролеће 284
 пролећем (прилог) 384
 пролећи 384
 пролећом (прилог) 238
 пролеће 79
 пролећом 79, 238, 384
 промаја 163
 промашивати 354
 променити 51, 58, 132,
 352
 променути 352
 пропас 261, 278
 прорачуњити 150
 просанути 161
 просвешћеник 330
 просек 80
 просијак 217
 просијака ж. 217
 просијоц 232
 просјак 217
 просјака ж. 217
 просјакуша 217
 проскиња 135
 простр(е)ти 41, 68, 116, 118,
 331, 346—347, 422, 424
 просуено 331
 прота 235—236
 протеравати 377
 против 144
 протрести 65

- проћи 41, 69, 122, 381
 професор 159
 профил 155
 процеп 83
 процеп 81, 388
 процепак 81
 проче(в)ље 56, 153, 238
 прпорка 115
 прс, прстију итд. 72, 227,
 229, 387, 400
 (—)прскати 310, 364—365,
 398
 прскач 115, 223
 прслучад 241
 прснути 354
 прсуто 119
 пруже 238, 410, 320
 пригтенак 115
 приштити 68, 304
 прштукта 250
 псето, псећи, пси 179
 (—)псовати 148, 179, 192
 пувар 164
 пуваћ 164
 пувач 164
 пуж, пужеви 225, 264
 пујпуда 147, 208
 пукет 209
 пукнути 300, 344 (в. и
 пући)
 пуљпуда 208
 пуноглавац 142
 пупицица 116, 139
 пупуљак 143
 пупуљати 143, 425
 пунуљчић 143
 пурити 302
 (—)пустати 365, 369, 414
 (—)пустити 120, 168, 176,
 369
 пут 65, 73, 227—228, 367
 путем, путом 223
 путић 394
 путицати (поутицати) 121
 пући 344
 пуцад 241
 пуце 239
 пуцевље 54
 пушка 66—67, 71, 247,
 250, 253, 300, 344, 390
 пушкомитрољез 141
 пушкомитрољезац 141
 пушница 327
 (—)пуштати 51, 146, 241,
 333, 365, 369
 (—)пуштити 69, 156, 176,
 302, 304, 368—369, 387,
 408, 414, 425
 (—)пушћати 51, 176, 310,
 365, 369, 395, 406, 408,
 428
 (—)пушћен 176, 368—369
 пушчани 197
 пцето 179, 181, 408
 пцовати, пцовка 179, 181,
 192, 408
 пчела 179
 пченица 179, 181
 пшеница 49, 114, 149, 174,
 370, 384
 рабадија 49, 171, 310
 рабадијати 310
 рав 156
 равих 156
 равница, равно 188, 210
 равномерно 188
 (—)равњати (се) 51, 177,
 189, 271, 329
 равоник 127
 радан стаж 267
 раденишто 151
 радија ж. 264
 радијон 150
 Радисав 202
 Радисављев 152, 202, 278,
 397
 раднички 160
 Радојица (вок.) 248, 426
 Радојичин 276
 Радојкин 277
 Радојино 277
 Радосав 202
 радосан 217
 рађати 376
 ражањ 53
 ражарица (раж) 388
 разапети 124
 разастрети 70, 116, 118,
 331, 346
 разбѣћи се 75
 разбој, разбојом итд. 51,
 53, 62—63, 146, 208, 223,
 327, 396
 разбољ 208
 разбулити 301
 разваљивати 354—355
 разговорчија 171
 разграњати 207
 разљутити се 186
 разма 389
 разменити 352
 разменути 352
 размимоћи се 128, 317
 разнети 84, 123
 разредити 80
 разумевати 84
 разумети 62
 Рајичин 276
 Рајкин 277
 Рајо 235
 ракаљ, 226, 264
 ракијица 79, 125
 раклета 214
 ракља ж. 264
 ракљас, ракљасто 72, 117,
 119, 400, 403
 ралица 71
 рамати 160, 189, 357
 раме 65, 120, 244, 270, 276,
 355
 (—)рамљати 177, 188
 рамнина, рамно 188, 408
 (—)рамњати 177, 188—
 425
 рамућеш 160
 рана (храна) 33, 51, 160
 ранац 160
 ранга ж. 264
 ранијоц 232, 396
 раник 126
 (—)ранити 53—54, 63, 78,
 86, 114, 135, 160—161,
 179, 302, 305
 ранцирати 173, 190, 425
 рањач 160
 раоник 127
 раоник 127
 рас 160
 расквочити се 153, 359
 раскод, раскодован 166
 раскос 210
 раскоцати 153
 раскош (раскос) 210
 раскрсница 51
 раскршница 210
 расо 63
 распуштеница 369
 расгајањс 373
 растањивати 355
 растварати 58
 расформатор 58, 202
 расцепити 195
 рат (рахат) 125, 161, 425
 рат, рато 80, 129, 161, 225,
 237—238, 248, 267, 270,
 277, 315, 321, 387
 (—)ратити 49—50, 302,
 304, 355
 ратлук 51, 125, 286
 ратовати 295, 355
 рацветати се 195
 раценисти 58, 100, 195, 395
 раџеп 81, 195
 раџепити 36, 81, 195, 302

- рачапркати 137, 196
 рачешњати 196
 рачинити 196
 рачистити 196, 395
 рачун 207, 270, 342
 рачуница 171
 рачуњати 207, 321, 332, 395, 425
 рачупавати 53, 197, 308
 рачупати 196—197
 рачути се 196
 рацарати 198
 Рашо 235
 рашчистити 197
 рашчунати 197
 рашчуперити се 197
 рваље 117
 Рват 160, 186
 (—)рвати се 48, 116—117, 310
 Рвацка, рвацки 160, 165, 186
 рвач 117
 рђа 40, 117
 рђав 117
 (—)рђати 116
 ревник 193
 ред 225, 227—228
 (—)ређати (се) 54, 310, 328
 рез 84
 (—)резати 49, 68—69, 84, 241, 328—329
 резервар 127
 резерни 153
 река 63, 84, 112—113, 248, 369
 рекла, реклица 208—209
 рекља 283
 рела (рерна) 201
 релгија 139
 релна 112
 рен 84
 ренгел 200
 ренгела (ергела) 175
 ренген, ренгер 200
 реома 142
 реон 149
 реоплан 216
 репа 84
 рерна 201
 ретак, ретко 84, 185
 ретеница 118
 рећи 80, 112, 122, 132, 168, 190, 288, 300, 317—318, 320, 322—323, 344
 реуљка 58, 247, 274
 реч 84, 196, 213, 258
 решеткас 217
 решати 84, 113, 150, 295, 302, 304
 режањ 80, 83
 режњић 80
 рез 80
 (—)резати 71, 80, 83, 328
 река 80, 248
 ретко 80
 реч 80, 258
 речница 80
 речка 80
 (—)решити 80
 ржаница 117—118
 (—)рзати 116—117, 126
 ригла 140, 201
 Римњани 189
 ричкати 308
 рка 117
 ркљасто 119
 ркнути 117
 ркнати 117
 рман 117
 рнгела 175
 рњага 117
 рњадика 117
 Рогачанин 221
 рого(в)и 154, 169, 225, 275, 304
 рогоз 264
 рогуља, рогуље 71, 253, 255, 401, 406
 родивати 54, 56, 377
 рођак 67
 Рожанци 56—57, 113
 розга 190, 250
 розга 65, 190
 рокчићи 49, 197
 рондонас 216
 ропсто 151, 285
 Росава 135
 тотн(в)а 153, 247, 250
 роткица 153
 рочић, рочићи 196
 рошга 190, 247, 250, 425
 рошчићи 197
 ртеница 117
 руво 164
 Ружица (вок.) 248
 Ружичин 276—277
 рука 49, 59, 62, 65, 69, 73, 98, 248, 251, 274, 278, 283, 299, 313, 359, 386—387, 401, 404, 412, 427
 руковед 207, 262, 362
 руковедати 207, 262
 руковеђ(а) 207, 262
 руководијоц 232
 рукунице 48
 рукуница 207, 344
 рукуњичица 207
 румуника 143
 руо 164
 ручица 48—49, 312
 ручконоша 257
 сабајле 54, 58
 сав 84, 90, 93, 115
 савезати 110
 Сава, Саво 270, 330
 савељага 143, 210
 Савкин 277
 савршити (се) 110, 322
 сагати се 190, 318, 332
 сагнати 111, 308
 сад 121, 123, 133, 212, 295, 317, 327—328, 364, 382, 391
 сад + партикуле 133, 382.
 сада 72, 133, 382, 424
 садаљка 58
 саде 121, 123, 133, 382, 394
 саде + партикуле 72, 133, 382
 садџвати 77
 сажалџвати 53, 177
 сазивати 357
 саклонити 110
 саков, сакови 154, 214—215
 саковац, саковач 211
 сакранити 166
 салазити 336
 салајица 148
 Саласије 137, 236
 Самала 125
 самоубисто 151
 самун 59—60, 136
 самунчић 136
 сан, сана, у сану 111, 269, 317
 санке 127
 сантим 210
 сањати 371
 сао(п)штавати 205, 310
 сапалити 58, 110, 304
 сапун 60, 286
 Сарајево 325, 387
 сарана 33, 161, 206
 саранити 53—54, 161
 сарањивати 161, 210, 355
 сасвим 44, 59
 саснити 322
 састаљени 50
 сат 65, 73, 116, 125, 160—161, 206, 227—228, 280, 374—375, 386, 390

- сатирати 50
сатови 53, 225
сагрети 41, 116, 118, 317, 331, 346—347, 398, 427
саћи 336
сахранити 169
саћедити 110
сач, сачови 225, 282
сачекавати 377
сачекивати 354—355, 377, 398
сачистити 110, 302, 305, 324
саџак 68, 171
свак, сваки 264, 269, 291
(—)сванути 48, 124, 166, 217, 352
свануће 54, 57, 217
свањивати 377
свастика 67, 247
сватити 365
свато(в)и 47, 50, 63, 154, 225, 231, 276, 425
сваћати 365
свашта 295
све, сви итд. 81, 113, 115—116, 121, 215, 275—276, 286—288, 321—322
сведно 125, 425
сведок 41, 43, 112
сведочити 322
свекрва 85, 118, 274, 322, 401, 424
свекрова 115, 118, 206, 394, 424
свекровин 118
свесан 217
свески 186, 268
свет 110, 112, 115, 267, 270, 367
Света 233
Светисављевић 278
Светислав 47
светлити 53, 304
свећа 112
сведок 80
сведочити 80
свески 80, 186
свет 80—81, 270
светлити 63, 80
светло, светлос 80
светњак 80, 83
свећа 80, 83, 276
свећница 80
свецгило 80
свилавати 315, 377
свинче 191, 239, 408
свиња 47, 63, 73, 90, 114—115, 187, 257, 288, 298, 317
свињетина 279
свињетина 279
свињка 363
свињски 276
свињче 191, 239
свињченце 191
свирајка 147
свирајчица 147
свирати 51, 53, 256, 308, 310, 364, 398
свирена 154
свирити 310, 364, 411
сво 215, 331
свој, сво(ј)а итд. 126, 128, 146, 148—149, 265, 274—275
својак 149
сврака 185, 247
свракељица 185
свракуљица 185
сврачине 185
сврбити 304
сврд(ло) 68, 226, 246
свугде 381
свуд 44, 115, 123, 133, 381
свуда 133, 381
свудан 381
свуде 133, 381
свудекана 381
свудије 108, 133, 381
себ (Г-Д-А-Л зам. за сва лица) 32, 73, 88, 134, 287—289, 387—388, 393, 401, 405, 409, 412
себе (Г-Д-А-Л зам. за сва лица) 33, 72, 88, 125, 134, 287—289, 317, 387—388, 401, 404, 409—410, 412, 416—417, 426
себи 288
седаљка 56
седамдесет 298
седамнес 127, 227, 297
(—)седати 48, 82, 84, 146, 310, 318
седењка 208
седети 91, 321, 367
седећки 385
седити 49, 51, 59—60, 62, 66, 69, 82, 84, 90, 108, 112—113, 302, 304, 320, 321, 332, 367, 387, 390
седморо 298
седница 318
сејалица 71, 97
сејање 83, 97
(—)сејати 50, 71, 83—84, 95—97, 144, 146—149, 237, 253, 327—328, 331, 345, 384
сејачица 49
сексенција 211
септембар 213
селски 155
сељанџура 174
сем 102
семе 84, 115, 190, 280, 325
семенара 50
семеница 84
семењак 83
семењара 83
сеница 84, 139
сено 84, 110, 114, 154, 185, 207—208, 212, 253, 267, 270, 281
сенути 153
сењак 84
сердина 138
сести 84, 91, 113, 120, 205, 263, 292, 318, 326, 244, 367, 387—388
септембар 213
сегити се 187, 374
сећати се 68
(—)сећи 40, 50, 62—63, 65, 73, 84, 112—113, 132, 134, 143, 186, 196, 200, 223, 265, 324, 336—337, 414, 420—421, 424
(—)сећати 113, 186, 310
сећати 80
(—)сећати 80, 308, 310
(—)сећити 80, 82—83, 281, 302, 304, 367, 388
сећити 80
(—)сејати 80, 96—97, 101, 146, 188, 329
сеће 78, 80, 370
семеница 80
семењак 80
семењача 80
сењика 80, 139
сења 80, 155
сењо 80
(—)сећи 80, 187, 344
сећити се 80
(—)сећи 63, 80, 82—83, 114, 317, 327, 336—337, 386
(—)сећати 80, 328
(—)сећкати 80
сећење 80
сећиво 80
сећке 385
Сибница 188, 193, 395
сигра 363

- сиграти се 146, 363, 398,
406, 408, 410, 427
сијалица 95, 97
сијање 95
(—)сијати 47, 72, 95—98,
113, 146—147, 149, 325,
328—329, 404, 424, 427
сикира 47—48, 91, 394,
424
сикирати се 91
сикирација 91
сикирица 91, 249, 276
сикирче 91
силазити 48, 300, 336
Сима 233
Симница 188, 395, 425
Симничанин 188, 232
симнички 188
синовница 51
синовчад 241
(—)сипати 68—69, 226,
228, 310, 329, 357, 398,
408, 411
сир, сира 79, 406
сира (< сѣра) 101
сира(и)ва вуна 101
сирење 238
сиришњака 49
сириште 67, 238
сирома 258
сиромак, сиромаци 166,
258
сиромаша 258
сиромашто 151, 265
сирота 43
сиротицо (вок.) 249
сирочад 241, 298
сирће 43, 49, 80, 280, 359
(—)сисати 65, 71, 308,
310, 359, 369
ситније, ситњи итд. 93,
115, 125, 207, 282
ситница 43
сићан 282
сићи 181, 263, 336
сјагња, сјагњена 204
скамлија 149
скерлоза 216
скакати 372, 399
скитати 359
склањати 366
склобукови 226
скозрљати 114
сковчавати 192
скоро(м) 41, 384
скрдити 114
скреса(ва)ти 43, 377
скркљати (се) 114
скупљење, -а (комп. од
скуј) 282
слаб 83, 282
славуј, славуљ 147, 208
сладак 185
слабије (комп. од сладак)
282
сламарица 71
сламњача 194
сланик 60
слапши, слапшија, -е
(комп. од слаб) 282
слас 217
слатки 267
слачити 153
следовати 148
слезина 139
слеме 84
(—)сликати 68, 328—329,
427
сликовати 356
слимање 200
слимати 200, 209, 308
слимити 200, 395, 425
слез 80, 101
слезина 80, 139
слеме 80
слеп, слепач 81
Слоба, Слобо 235
слобода 41—43, 394, 403
слобођење 130
словад 241
слово 73, 239, 242, 315,
353, 377, 396
сломити 47, 329
слуга 247, 251, 285, 404
служавник 141
служевник 138
служовник 141, 188
смањавати 377
смањивати 355
смејалица 97
смејанија 84, 97
смејање 97
(—)смејати се 97, 148
смснити 302, 304, 352
смењивати 355, 377
сметати 53, 364
смѣтати 358
смети 59, 65, 84, 99, 113,
115, 132, 288, 291, 295,
300, 313, 343—344, 388,
416
смештити 176
смејати се 81, 83, 97
смети 81, 313
*смиј (о-смија) 95, 187
смијалица 95
смијаљка 95
смијанија 95
смијање 95
(—)смијати се 95, 146—
147, 322, 324—325, 404,
424
смијуриња 95
смијурити се 95
смиривати 354
смисли (Гјд.) 261
смокви (Гмн.) 250
(—)смрдити 62, 73, 90,
117, 302, 304, 367
смрдљати 146
смрдоврана 115
смрчевина 118
смукови 225
сна 125, 149, 162, 276
снаа 85, 101, 162, 187, 290,
327, 382
снаја 150, 162, 274, 285,
292
снајица 150, 162
снајка 162
снег 84, 95, 132, 206, 225,
332, 386, 388
снешено 330
снег 81
снівати 371
снизак 280, 282
(—)снити 111, 123, 371
сноваљка 54, 56—58, 352
сновати 146, 148, 329, 388
сноп 49—50, 63, 114, 176,
225, 308
снопље 112, 114, 176, 395
Сњежана 108, 186
со 114, 163, 176, 189, 258,
386, 406
соа 163—164
собом (Ијд. зам. за сва
лица) 79, 291
собра 157, 404
собраћај(ни) 126
сова 163—164
совати, совач 151, 179
совељага 143, 210
совес 110, 141
Совија 156
совина 130, 153, 425
совра 65, 110, 117, 156—
157, 159, 161, 388
соврица 156
совт(а), совтани 156, 264
совчано 156
Содом м. 264
соја 150, 163—164
сојуз, сојузити 110, 141
солдат 155
солундар 142
сољом, в. со
соник, соникови 126, 226

- соннице 71, 114, 126, 255,
394, 425
сонка, сонке 126
сопра 157
сопштавати 120
сора 157
сорта 60, 250
софора 159
софра 159
сошница 71
сошка 71
спавати 51, 146, 165, 308,
310, 318, 327, 366, 383
спасијоц 150, 232, 396
спасити 322, 328, 341
Спасовдан 232—233
спасти 341
спљонути се 161
според 387
спрема (предлог) 65, 288,
388
спуж, спужевити итд. 214,
223, 225, 264
спутити 327
срамота 214
Србин 221, 232, 270
срдачка 47, 49, 247
сребрн 118
сред (предлог) 193
среда 84, 101
средина 113
средњи 139, 265
сређањ син 267
сређевити 225
сређивати 354—355
срести 99, 194, 291, 318,
345
сресто 43, 151, 205
сретати 358
Сретен 84
сретња, сретњо итд. 194,
265
срећа 133, 214
срећан 194, 291
срећати 358
сред 81
среда 81, 110
средина 81
средњи 81
Средоје 81
сређ, сређевити 81, 90, 231,
279
Среја 81
срести 81, 345
сретати 81
Сретен 81
срећа 65, 81, 214
срећан 81, 194
сркати 359
сркнути 317
сросто 151, 205
српана 115
Српка 115
Српсто 151
срчаница 50
сршљенови 214
(—)ставити 47, 152
(—)стављати 72, 152
стајати 59, 129, 148—149,
302, 305, 373, 384
стајаћа војска 280
стаклад 241
стакленце 239
стакло 43, 121, 206, 239
стално 149, 333, 355, 367
(—)стаљати 47, 50, 68, 120,
152
станара 48, 81
станарица 50
Станица (вок.) 248
Станичин 277
Станојкин 277
стараоц 232
старесто 151, 214
старешина 332
старец(т)инсто 151, 214
старешто 151, 214
стар(ш)ије 47—48, 93, 125,
268, 275—276, 282, 287,
394
старинсто 151, 214
старос 67—68, 176, 186,
217, 258, 420
старосваски 186, 365
старошћом, в. старос
(—)стати 48—51, 69, 122,
131, 154, 161, 168—169,
310, 317—318, 321—322,
325—326, 344—345, 385
Стева 233, 235
Стево, Стевов 235
стевона 155
стегнути 190, 324, 354
стелна 155
стеница 144
стеона 155
Степа 235
Степановић 235
Степо 235
Степо(је)вац 128
стети 376
Стеџа, Стеџан 81
Стеџанија 81
Стеџањдан 81
стеџница 81, 144
Степа 81
Степањдан 81
Степ(о)јевац 81, 128
стигнути, в. стићи
(—)стигити се 90, 302,
367
стићи 161, 190, 249, 317—
318, 321—324, 343, 380
сто (100) 65, 126, 207, 226,
228—229, 245, 250, 298
стожар 137
стожер 67—68, 110, 137,
285
стојати 373, 427
стојечки 385
стомак 59
стра 161
страданије 176
стражачити 305
(—)страовати 161
страота 161
страс 185, 261
стрвина 115
стрвни, стрвнина итд. 193,
395
стреа 161, 163
стрева 71, 99, 163—164
стреја 84, 99, 110, 114, 150,
163
стрејица 99, 163
стрелјати 51, 112, 308, 328
стресак 214
стреа 81, 99
стрева 65, 81, 99, 163—164
стреја 81, 99, 163
стреља 81
стрелјати 81
стрешња 214
(—)стрићи 337
стрмни, стрмнина 193, 267,
395
стрни, стрнина 193, 268,
395
стрњак 115
стрњик 193
стрњика 71, 115, 193, 253
строгија, строгнија (комп.
од строг) 282
строж(н)и, строж(н)ија 281
—282
строта 126
струња, струњено 207
струцати 214
стручеје 147
стршљен 68, 148, 214, 347
стублина 47
сува 164
субељага 210
субота 137
сув 134, 154, 161, 164, 215,
265, 267—268, 282
сувар 164

- сувара 164
 суварак 164
 суварика 164
 суварје 54, 147, 164
 суварчић 164
 сувелјага 50, 143, 210, 247
 сувина 164
 сувља, сувљја итд. 265, 282 (в. и сув)
 сувовица 164
 сувота 164
 сувща, в. сув
 судба 148
 суђер 203
 суждребна 78
 сукно, сукнено 190, 207, 298
 сукња 71, 250, 274, 280, 315, 328
 сулундар 142
 суљати 388
 сумивати (се) 310, 363, 406
 сумити се 356, 363, 398, 427
 сумља 395
 (—)сумљати 193
 сумљив 193—194
 сумња 194, 395
 сумњати 77, 122, 194
 суморени 141
 суморити се 363
 сунути 124, 209—210, 214, 322
 сурутка 114, 143, 247
 суски 186
 сутра 322, 328, 383
 сутрадан 138, 383
 супредан 138, 383
 сутурен 143
- табарка 56—57, 247
 тавно 193
 тада 87, 379, 384
 таз, тази, тазије итд. 265, 280
 тај 51, 59, 62—63, 65, 69, 71, 75, 77, 79, 81, 85, 90, 99, 101—102, 110, 114—115, 117, 125, 129, 132, 135, 144, 146, 148, 154, 156—157, 161, 163, 173, 182, 185, 190, 208, 217, 222, 236, 238, 241—242, 245—249, 253, 256—258, 261—263, 265, 267—270, 274—276, 280, 285—286, 291—292, 315, 317, 321, —322, 324, 328, 332, 339, 341—342, 344, 352—353, 365, 368, 371, 375, 377, 381, 385—388, 391, 426
 таја 149, 233
 тајин 148
 такав 286
 таки 151, 268, 270, 285—286, 300, 410, 417
 тако 60
 такуша 143
 там 44
 таман 44
 тамјан 189
 тамљан 189—190
 тамљаница 189
 тамница, тамно(вати) 193
 тамњан 189
 тамо 40, 90, 115, 132—133, 156, 294, 317, 321, 325—326, 329, 332, 344, 355, 373—374, 379, 384, 387—388
 тамо + партикуле 379
 танак 60, 281—282
 Танасије 236
 тањир 118, 230
 тањирача 49
 тањирџић 223
 тањша, тањшија, в. танак
 таоца (Гмн.) 232
 тарана 41
 таслица 209
 твој 127—128, 146, 148—149, 247, 265, 268, 274, 333
 твор 164, 206
 те (енкл. дат. зам. *џи*) 290
 теб (Г-Д-А-Ј зам. *џи*) 32, 73, 88, 134, 185, 287—289, 393, 401, 405, 409, 412
 тебе (Г-Д-А-Ј зам. *џи*) 62, 72, 88, 134, 151, 206, 287—289, 294, 296, 315, 317, 321—322, 324, 327, 391, 394, 401, 404, 409—410, 412, 416—417, 426
 тебекар 290
 теби 288
 тевсија 192
 тевсица 125
 тегљити 190
 тежак 185
 тежано 280, 397
 тежина 49—50, 112, 274, 321, 327, 329
 тежињаво 280
 текнад 241
 текне 208
 техника, техничар 166
 телад 241—242, 412
 телевизија 58
 телевизор 58—59, 120
 телење 177
 телетина 279
 телећина 177, 279
 телићи 243
 тело 89
 тенак, ис тенака 219
 теоци, теоцију 229, 243, 298
 теочићи 243
 тепик 166, 168
 тепсија 71, 192
 тепсијаш 192
 тераса 210
 (—)терати 50, 68, 72, 89, 120, 146, 169, 200, 235, 294, 296, 308, 310, 315, 317—318, 321, 327—329, 388, 391
 тегстерати 310
 тество 84
 тети 43, 48, 62, 84, 99, 113, 115, 132, 135, 140, 150, 160, 164, 175, 296, 313—314, 321—323, 340—341, 344, 352, 363, 376, 381—382, 385, 387
 тешак 185
 тешња, тешњија 282
 теґсто 81, 83
 теґти 81, 99
 тивуз 156
 тиј, -а, -о 150, 162
 Тика 166, 233
 тиква 209
 Тикино 166, 233, 235
 Тико, Тиково, 166, 235
 Тикомир, Тикомиров 166, 222
 Тимотије 236
 Тимогијев 237
 тишције 282
 Тиране 264
 тиријансто 144, 215
 Тџа 233
 Тито, Титови 235
 тифуз 159, 206, 210, 316, 334
 тица 71, 114—115, 144, 179, 206, 211, 246, 249, 283, 321, 395, 425
 тичад 242
 тиче 179
 тичија (им.) 179, 206
 тичије јаје 179
 тичица 179
 тичићи 179, 243
 тичурна 179

- тиша, тишије, -а 282, 426
 тишљер, тишљерај, тишљерија 191
 ткаду, ткају, в. ткати
 (—)ткати 40, 49, 79, 112 — 113, 146, 180, 246—247, 298, 313, 322, 327—, 329, 348, 350—352, 380, 388, 395, 403
 ткеду, ткеју, в. (—)ткати
 ткиво 79, 210
 тобом 65, 206, 291, 413
 тобош, тобошар 207
 тобија 171
 Годосије 236
 тоич 130, 384
 толики 59—60, 131, 286
 толко 131
 толмач 59, 142
 (—)толмачити 142, 215, 305
 Тома 233
 Томин 268
 Томо, Томови 235
 томобил 129
 топал 155
 топлина 43
 топлије, топљије 282
 тороњ 141
 Тоша 233
 травка, травки (Гмн.) 66, 250
 травуљка 54
 тразистор 202
 трапацери 212
 транспортвати 202
 трбу 161
 трбушата 115
 трбати 65, 68, 72, 84, 98, 114, 246, 271, 291, 308, 322, 327, 365, 381
 (—)трбати 53—54, 84, 114, 302, 305
 трбљење 73
 (—)трбвати 51, 147, 156, 161, 168—169, 214, 294, 302, 305, 317, 321
 (—)трбвати 156, 214
 трезбен 210
 тремови 90
 тренути 161
 трепњала 358
 трескови 226
 тревљавати 159
 трешња 67, 84, 115, 184, 214, 250
 трешњев 266
 трѣбати 81, 83, 123, 318, 365
 (—)трѣбити 81
 трезбен 81, 210
 трезвен 81, 210
 трешња 81, 83, 184, 214, 250
 тридесет 228
 тридесет 201, 229, 297
 триес 125, 201, 250, 297
 тријес 125, 150, 201, 225, 228, 297
 трикови (трикои) 215
 тринес 63, 127, 245, 297
 тринескиња 297
 тринести 65, 127, 298
 тринесторо 127, 298
 триња, триње 207
 трипут 205, 385
 триста 169, 294, 298
 триткати 212
 тритрати 212
 Триша 233
 трлити 209, 346
 трлица 209, 346
 (—)трљати 54, 56—57, 308, 388
 трљац 115, 209, 346
 (—)трљити 47, 50, 68, 71, 209, 302, 305, 327, 346
 трљца 71, 209, 327—328, 346
 трмка 250
 трнути 353
 трњина 207
 троја . . . кола 65, 298
 тројанци 149
 троје . . . канате 148, 255, 283, 293
 тројица 112, 148, 299
 Тројице 71, 353
 Света Тројицо (вок.) 249
 трома (дат. од *троје*) 297
 трпеза 49, 121
 трптити 51, 63, 90, 305, 367
 тртљача 115
 (—)труквати 207
 (—)труквати 305, 370
 трумбоза 143
 ту 98—99, 116—117, 132—133, 156, 217, 291, 318, 324, 332, 379, 388
 туд 73, 379, 381
 тун (швајцарско) 379
 туде 88, 98, 379, 381
 туде (швајцарско) 88, 379
 тудје 103, 381, 400
 туђина 98, 379
 туђе 285, 387, 388
 туђини 302
 туј 379
 тулац 223
 тулмач 142
 тумбе (гурбе) 211
 тумур 143
 тун 73, 133, 393
 туна 133, 149, 379, 387
 туна + партикуле 379
 туне 379
 туне + партикуле 53, 379
 тупљи, тупљија 265, 283
 тупшиа, тупшија 283
 Турци 66—67, 100, 206
 Турчине (вок.) 221
 (—)тући 40, 63, 65, 337, 340, 385, 414
 Туциндан 337
 тушити 302, 317
 ђалапрдати 115
 ђарамида 137—138, 144
 ђаше, ђа 316, 376
 ђебад 242
 ђебићи 243
 ђебичићи 243
 ђеду, ђеју, в. тети
 ђемани 100, 264, 328
 ђер 179, 194, 259—260, 274, 299, 333, 395—396
 ђерамида 48, 329
 (—)ђерати 103, 177
 ђеремида 138
 ђерка 62—63, 128, 149, 179, 247, 250, 259—260, 283, 286, 292, 317, 386, 424
 ђеркино 277
 ђеген 43, 49, 79, 144, 280—281
 ђетенов 79, 246
 ђилим 191, 226, 310, 313, 328—329, 350, 426
 ђопав 72
 ђорав 72, 403
 ђопак 264
 ђоше 239
 ђошка 71, 247, 250, 264
 ђумор 142
 ђумур 263
 ђуп 49
 ђурија 49, 276, 317, 321
 ђурица 125
 ђуретина 279
 ђурећи 265, 279
 ђурећача 177, 279, 397
 ђурићи 243
 ђурка 68, 86, 250
 ђурчија 302

- (—) ћутати 63, 65, 132, 302, 305, 317, 321, 326, 373, 385
 ћутећки 385
 ћушнути 302, 352
- убацивати 354—355
 убивен 331, 356
 убијоц 232
 убилац 232
 убисто 65, 151
 убити 327
 убојница 54, 56—57, 147
 убрисивати 354, 377
 уватити 47—51, 114—115, 120, 160, 168, 241, 255, 261, 267, 302, 305, 317, 321—322, 329
 увек 83, 329
 увенути 352
 увести 59, 124, 262
 увече 383
 увек 77
 увећгати 77
 увијача 149
 увитиљивати 354
 увићи 58, 154, 336
 уво 164, 239, 265
 уврџити 77
 уврћати 358
 угаљ 223, 280
 угареш (през.) 368
 угарити 57—58
 угљен 115
 угрџвати 77
 угрудати се 153
 удаљивати 377
 ударништо 151
 (—)удити 302
 удовица 50, 288
 удустовати 154
 уђашати 177, 360
 ужа (мн.) 245
 ужад 245
 ужас ж. 261
 уже 244, 245
 ужета (мн.) 244
 уживацја 203
 ужина 65, 150
 ужиљити 183
 ужиљљивати 78, 183, 354
 ужиљити 114
 ужиљити 110
 ужити 185
 уживљати 283
 уживити 385
 ужити, ужити 294
 (—)узем, узем итд., в.
- (—) узети
 (—)узети 68—69, 114, 120, 123—124, 151, 168, 181, 191, 216, 253, 255, 257, 262, 281, 285, 288, 321—322, 324, 327, 332, 340, 384—385, 394, 398, 420, 427
 (—)узимати 187, 210, 258, 310, 329, 357, 398
 узинат 385
 узница 71
 узјашати 177
 (—)узнем, узме итд., в.
 (—)узети
 (—)узнем, узне итд., в.
 (—)узети
 узнемирати 355, 377
 ући 54, 56, 185, 285, 318, 321, 336
 ујака, ујаци (Гмн.) 221, 227
 ујармати 149, 310
 —228, 267, 420
 ујашати 177
 уједанпут 385
 уједати 113
 ујити 160
 ујићи 336
 ујна 147
 ујутру 383
 укључивати 354—355
 укњижавати 377
 укоревати 367
 укоречено 367
 укрс 115
 укрстинити 114
 укрштати 56, 115, 310, 365
 укршћати 51, 176, 310, 365
 укућанин 232
 улар 150, 276, 318
 уљећи 108
 (—)умеду, умеју, в. (—)
 умети
 (—)умети 59, 62, 84, 99, 120, 123—124, 181, 313, 317, 321, 394, 416, 425, 427
 (—)умеду, умеју, в.
 (—)умећи
 (—)умећи 81, 120, 313, 386
 умивати се 363
 умити се 47, 356
 умложавати 184
 унаколо 54, 56—57, 127, 143, 394
 унаоколо 63, 127
 унаоколу 127, 143
 унети 68—69, 84, 123, 169, 317, 330
- уништити 304
 унишћавати 176, 365, 425
 унишћено 176
 унук, унука, унуци итд. 43, 50—51, 71, 126, 128, 149, 164, 247, 269
 унутра 58, 170, 181, 317, 335, 380
 унутру 380
 унучад 242, 298
 унуче 239
 унучићи 243
 уо 164
 уома 161, 205
 уорити 161
 упаучити се 154
 уплашћивати 54
 уполумоћити 142
 употребљивати 293, 354, 377
 упрљати 50, 152
 упредати 58
 упропашћен 330, 395
 урамњен 54, 189
 урџивати 354
 урећи 344
 урежити 80
 Уроше (вок.) 222, 426
 усак 185
 усаљати 376
 усанути 161
 усекови 226
 уситнити 207
 уситњавати 59
 уситњити 207, 282
 усиснути 89
 ускош 210
 Ускрс 50, 110, 118, 267
 ускрснути 49, 122
 ускршење 110, 115, 118
 успевати 120
 успети 47, 99, 124, 347
 исправно 188
 успраљати 152
 уста 51, 244
 устаоц 232
 устака 110, 382
 устрелити 81
 Устријанац 129
 устрински 129
 утећи 344
 утубус 129
 утр(е)ти 115—116, 346
 утувити 156—157
 утупити 157
 ући 122, 170, 318, 326, 336, 341
 упрвљати се 115
 учвршћавати се 377
 учвршћавати 377

- учестовати 151
 учетвртити 115
 учи 49, 77, 112, 121, 153,
 225, 232, 278, 387
 учитељов 266
 ушеса 244
 уши, ушију итд. 58, 65,
 72, 244, 259, 420, 424
 ушију (Гмн. од *ум*) 259
 ушњнк 59—60
 ушпиловати 209
- фабрика 71, 157, 247
 фазан 157
 фал (вал) 159
 фала 160, 291, 317
 фалити се 160
 фалиша 160
 фамилија 157
 фамилијаш 157
 фата (вата) 159
 фатати 160
 фебрувар 154, 215
 фењер 157
 Фердината 203
 физита 159
 фијакер 51, 157, 214
 фијакерис 157, 237
 филовати 157
 финанси 210
 финансицки 147, 157, 159
 фино 157
 фиронга 141, 155, 157
 вирус 159
 фитил 157
 фића 157
 флаша 157
 флижидер 200
 флизерка 200
 Француз 157
 Француска 157
 француски 270
 фрижидер 200
 фронт 157, 270
 Фруцка гора 274
 фузбал, фузбалер 155, 157,
 159
 фургон 157
 фуруна 157
- хајде 169
 хамбур 169, 206
 хамбурка 169, 210
 хармуника 169
 хаус 143, 169
 херој 169
- хипкати 169
 Хитлер 169
 ходник 169
 хушкати 169
- царев 266
 царсто 151
 Цвеја 84, 149, 233
 Цвејино 233
 цвет 225, 269
 цветавати 54, 84, 308, 377
 цветати 59, 84, 122
 Цвети 225, 227—228
 Цветоња 84
 цвече, цвешом 209, 238,
 416
 Цвеја 81
 цвѣт 83
 Цвѣта 81, 83
 цвѣтавати 81, 377
 цвѣтаста 81
 цвѣтати 59, 81
 Цвети 81, 90, 225, 231
 Цвѣтин 81
 Цвѣтић 81
 Цвѣтко 81
 Цвѣтовац 81, 83
 Цвѣтовчани 81, 83
 Цвѣтуља 81
 цвѣћар 81
 цвѣће 81, 165
 цев 82, 84, 112—113, 181,
 258, 281, 291
 цевка 112, 247
 цедило 47—50, 84, 112
 (—)цедити 53, 56—57, 84,
 112, 286, 302, 305, 389
 цедуља 321
 цеђ, цеђом 84, 112, 223
 цеђача 50
 цек 168
 целивати 89
 цена 129
 ценити 271, 302
 центрифуга 137
 центрофуга 142, 159
 цео 63, 84, 99, 110, 115—
 116, 269—270, 274, 321,
 390
 целаница 71
 (—)цѣпати 84, 308, 310,
 321, 328
 цер 63
 церић 60
 цѣв 81, 83, 258, 285, 297
 цѣдаљка 81, 83
 цѣдѣло 83, 86
 цѣдило 81, 83, 86
- (—)цѣдити 54, 56, 81, 83,
 305
 цеђ 81, 83, 223, 285
 цеђача 81
 цѣнити 81, 302
 цео 81, 99, 114, 194, 270,
 333, 357
 цѣпаница 81
 (—)цѣпати 81, 308, 328
 цивил, цивилно 209
 Циганин 221, 232
 Циганка 66
 цигла 190, 250, 354
 (—)цикати 372, 399, 427
 цимент 140
 циментара 140
 цимет (цемент) 140, 203,
 219
 ципеле 49—50, 292
 ципун 67—68
 циркуз, циркузаши 210
 цмиље 123
 цокла 264
 цокула 71
 црв, црви (Гмн.) 62, 184,
 227—228
 црвемперка 115, 187, 395
 црвѣњаче 115
 црева(д) 184, 242
 црево 184, 239, 242
 цреп 113
 црепићи 231
 црепуља 48—51, 67, 71,
 82, 84, 95, 121, 253, 274
 црево 81, 184, 214, 239
 цреп 83
 црепуља 71, 81—83
 црквар 59, 115
 цркнут, црћи 95, 122, 331,
 344
 Црљенци 388
 црнгаљ 208
 црнија 283
 црница 115
 црнојке 115
 црши 281, 283
 цршинице 115
 црњша 265, 283, 426
 цртак 60, 115
 цугови 225
 цурук 143
 цуцула 144
- чабар, чаброви 49, 90, 226,
 231
 чавка 247, 250
 чаврга 115
 чаврљуга 139

- чавура 164
 чавурак 164
 чавурка 164
 чавурчица 164
 чагрљ 115
 чагрљати 115
 чађ, чађом 258, 261
 чамовина 50
 чанак 50, 66, 226, 328
 чандрљати 115
 чапркати 115, 137
 чарапа 48—51, 60, 65, 67, 71, 132, 155, 185, 188, 280, 322, 329, 350, 390
 чарати 173
 чаршов 63, 141, 157, 280
 часан 217
 чатма 40, 43
 чатмара 48, 50—51
 чатрљица 115
 чашире 204
 чворкови 226
 чврга 115
 чвргав 115
 чвргица 115
 чвркнути 115, 211
 чврс 217
 чврстија (комп. од *чврс*) 283
 чврчати 211, 313
 чвршћи, чвршћије 283
 чегргало 115
 Чеда 233, 237
 Чедо, Чедово 235
 чез (через) 386
 чеца, чеце 255
 чекетало 49
 чекија 148
 чекич 43, 211, 223, 425
 Чекословачка 166
 чекр(е)к 115, 118
 чела 115, 147, 179, 186, 304, 384—385, 395, 425
 челарица 179
 челарник 179
 челни 155
 чело 239, 426
 челяд 242
 ченад 242
 чено лука 239
 чењад 242
 чепати (шчепати) 197
 через 184, 287, 386, 399, 406, 408, 417, 420, 427
 черпич 223
 чесмо 208
 чесница 51
 четвор 298
 четвора кола 298
 четворе канате 298
 четворица 299
 четворни 57
 четворник 298
 четворо 298, 333, 397
 четвртак 115
 четврти 54, 57, 297—298, 374
 четвртина 43
 четвртка 115
 четерес 125, 297, 315
 четерести 298
 четерестина 297
 четири 48—50, 65, 67, 77, 112, 141, 164, 185, 210, 239, 262, 286, 297
 четири пут 65, 385
 четири стотине 298
 четник 67—68, 321
 четрес 297
 четрнес 127, 228, 297, 376
 четрнестак 127
 четрнести 58, 263, 298
 четрнесторо 127, 298
 чешаљ 223, 226
 чешма 210
 чи (чији) 125
 чи, в. ткати
 чивтати се 310
 Чивутин 232
 чизме 280
 чим (Д-И-Лјд. зам. *шија*, *шио*) 65, 271, 406, 426
 (—)чинити 50, 271, 302, 305, 317, 352, 371
 чистије 47
 чкарт 180, 395
 чкартиран 180
 чкембе, чкембадма итд. 180, 239, 242, 395, 425
 чкембићи 180
 чкиљати 180
 чкиљити 180
 чкола 180, 395, 406
 чкркље 115
 чкрмкати 180
 члањак, члањкови 183—184, 226
 чљанак 183
 чоа, чоано 162, 164
 чобанин 67, 221, 232
 чобаница 48—50
 чова, човано 164
 човек 41, 84, 123, 154, 185, 194, 221, 269, 286, 388, 428
 човечије 278
 човек 81
 чоек 154, 267, 321
 чоја 150, 162, 164
 чојано 162, 164
 чојица 150, 162, 164, 206
 чокот, чокотови 216, 227—228
 чокрља 116
 чопор 226—228
 чпијун 180, 395, 425
 чпијунирати 180
 чпорет 141, 180
 чрез 386
 чудеса 63, 69, 244
 чукаљ, чуклеви 183, 226
 чукнути 317
 чукулада 143
 чукумбаба 213
 чунак 66, 155, 191, 226, 231
 чункаш 155, 191
 чучити 321
 чаба 385
 чабе 385
 цавлија 170
 цавор 174
 цада 73, 170
 цак 53, 63, 170, 225, 270
 (—)цакати 68, 114, 170—171, 308
 цалак 172
 цам, цамови 170, 225
 цандамерија 140, 201
 цандар 173, 222, 328, 395, 425
 цандомерија 140, 173, 201, 425
 (—)царати 66, 173—174, 296, 308, 310, 395
 царач, царачом 173, 223
 цатвара 10
 цбрглан 116, 172
 цбун, цбуње итд. 115, 171, 173, 181, 395, 425
 цгеба 172—173
 цглавак, цглавкови 172—173, 181, 395, 425
 цглавцови 172
 цглоб 172, 395, 425
 цезба, цезбица 174, 210
 цезва, цезвица 174, 210
 цезма, цезмица 174, 210, 425
 цембер 170, 209
 цемерика 208
 цемпер, цемперић 48, 170
 ценерика 49—50, 138, 170
 цибра 116, 170
 цигар сарма 137, 170
 цигарица 137, 170
 цигер чорба 137

- цигерица 51, 137, 170, 274
 цида 170
 цилати се 170
 цлавак, цлавкови 172, 181,
 226, 313, 367
 цмарити 172—173, 181,
 395, 425
 цмирити, цмиркати 172—
 173, 181
 цока, цокица 170, 247, 274
 цора 170—171
 цукела 171
 цулусити 171
- шаврљуга 116, 139
 шажер 201
 шајк 132, 147, 277
 шајтов 147
 шакајле 385
 шакајлијема 147
 шакајло 385
 шалваре 277
 шалдија 171
 шамица 125
 шангарепа 115, 155, 200
 шанчеви 226
 шапће, шапћу 358
 шапут 143—144
 шапуће(мо) 358
 шарајка 147
 шаренције (комп. од *ша-*
рен) 283
 шашав 72
 шашир 137
 шапџа 247
 шапџика 247
 Шваба, Швабе, Швабови
 73, 99—100, 110, 132,
 235, 315, 374
 Швајцарска 138
 швалерка 57, 247, 250
 швалски 268—270,
 275, 315
 Швеска 186
 шврака 185
 швракељица 185
 шврљати 321
 шева 138
 шевица 138
 шемшир 139
 шеница 95, 179
 шенично брашно 179, 268
 шенично брашно 179, 267
 шес 112, 165
 шесет 125, 201, 228, 297—
 298
 шеснес 60, 207, 297
 шесности 127, 298
- шесторо 62, 298
 (—) шестати 51, 53, 308, 364
 шеф 132, 140
 щещир 60
 шиватка 138, 280
 шиваћка игла 280
 шивење 56
 шивећи 138, 280
 шивка 71, 192, 247, 395,
 425
 шивкица 192
 шивоњер 157
 шивтар 192, 425
 шивтарија 192
 шивтарски 192
 шивчица 192
 шија 149
 шило 426
 шиљати 360
 шиљежад 242
 шиљкови, шиљци 226
 шињер 200
 шипка 68, 192, 247, 250,
 395
 шипкица 192
 Шиптар 192
 шипчица 192
 шифонер 207
 шишарка 248
 (—)шишати 54, 57, 296,
 300, 308, 310, 321, 337
 шкарт 180, 222, 395
 шкембе 180, 395
 школдати 112, 181
 школа 58, 65, 135, 139,
 180—181, 189, 206, 265,
 288, 385, 395
 школарица 181
 школка 181
 школовати се 148
 шкрѓље 210
 шкркље 115, 210
 шлавук 157
 шмукови 225
 снајдер 185
 снајдерка 66
 шлем 183
 шљем 183, 191, 395, 425
 шљеме 108
 шљива 65, 71, 83, 110, 161,
 185, 206, 209, 250, 275,
 278, 291, 310, 313, 327,
 330, 371, 377, 385—386
 шљивани 280, 397
 шљипер 183, 191
 шоврљига 116
 шоврљуга 116, 139
 шожер 141, 201
 шомућен 141
 шпанаћ 185
- Шпањори 264
 шпијун 180, 395
 шпин 209
 шпинчеви 225
 шпорет 129, 141, 180, 204,
 211, 276, 328, 387
 шпоретић 180
 шпрајцеви 225
 шправ(ови) 157, 225
 шракови 225
 шта 40, 65, 87, 114, 121,
 132, 134—135, 138, 146,
 156, 163, 213, 222, 246,
 248, 250, 258, 271, 275,
 287, 290—291, 294—295,
 313, 317, 321—322, 324,
 327—328, 374—375, 383,
 388, 391
 (—)штавити 49—50, 152,
 302, 305
 штајско 210
 штала 59, 65—66, 71, 166,
 206, 276, 331
 штап 177, 297
 штапић 223
 штедити 90, 367
 штенад 177, 242
 штета 177
 штетовчина 154
 штиглети 210
 штигљих 190
 штипаљка 250
 штипати 308
 што 81, 95, 175, 206, 295,
 327—328, 374
 што (зашто) 120, 135, 160
 —161, 248, 292, 295, 317,
 321, 367, 376—377
 штогод 175
 штогођ 175
 штоф 159
 штрагга 191
 штрагга 191, 425
 штрњика 193
 штројач 200
 (—)штројити 148—149,
 200, 305
 штукагор 67
 шћер 260
 шуврљуга 116, 139, 143
 шуврнут 116
 шумадински 274, 277
 шумка 208
 шуњати се 310
 шуње 142, 265
 шуње 142, 265—266
 шурак 51
 (—)шуриги 305
 шутити 63
 шућур, шућуреви 68, 226

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА И ЛИТЕРАТУРА

- Алекс.—Вуком. Жупа   Радомир Алексић и Славко Вукомановић, *Основне особине александровачкој и бруској њвора*. — *Анали Филолошког факултета, Београд (Филолошки факултет)*, 1966, књ. 6, 291—319.
- Андрић Жаргон   Драгослав Андрић, *Двосмерни речник српској жсарјона и жсарјону сродних речи и израза*. — Београд (Београдски издавачко-графички завод), 1976, стр. XXII + 496 + *Додајџак* (10 непаг. страница).
- АНУБиХ   Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, Сарајево
- Арсовић Блаце   Југослава Арсовић, *Главне фонейске особине њвора Блаца и околине*. — ППЈ, 1973, књ. 9, 55—77 + карта.
- Баотић Кострч   Јосип Баотић, *Акценатски систем села Кострча и босанској Posavini*. — ВНДЗб, 1979, књ. II, 159—347.
- Барј. Бихор I   Др Данило Барјактаревић, *Бихорски њвор. Фонейске особине и акценатај*. — ЗФФП, 1966, књ. III, 9—79.
- Барј. Бихор II   Данило Барјактаревић, *Бихорски њвор. Морфолошке и синтаксичке особине*. — ЗФФП, 1967, књ. IV, 1—39.
- Барј. Ибар   Др Данило Барјактаревић, *Средњоибарска њворна зона* — ЗФФП, 1964—65, књ. II, 57—113.
- Барј. Колашин   Д. Барјактаревић, *Пресек развоја њворних особина Ибарској Колашина*. — *Врањски гласник, Врање*, 1973, књ. IX, 249—262.
- Барј. Лепосавић   Д. Барјактаревић, *Језичке особине лејосавићке комуне*. — *Гласник Музеја Косова и Метохије, Приштина*, 1964, књ. VII—VIII, 417—434.
- Барј. Метохија   Др Данило П. Барјактаревић, *Говор Срба у Мейохији*. — *Приштина (Јединство)*, 1979, стр. 1—335.
- Барј. НП—Сјен.   Данило Барјактаревић, *Новојазарско-сјенички њвори*. — СДЗб, 1966, књ. XVI, I—XIV + 1—177.
- Барј. Церовац   Др Данило Барјактаревић, *Говорне особине села Церовца*. — ЗФФП, 1964—65, књ. II, 115—138.
- Барј. Чумић   Данило Барјактаревић, *Гласовне и морфолошке особине у њвору села Чумића*. — ЗФЛ, 1961—62, књ. IV—V, 12—21.

- Белић Деклин. *Историја српскохрватској језика. Књ. II, св. 1: Речи са деклинацијом.* Четврто издање. Предавања др Александра Белића. — Београд (Народна књига), 1969, стр. 1—272.
- Белић Диј. карта А. И. Белић, *Дијалектолошка карта српског језика.* Отдѣљни оттиск из „Сборника по славјановѣдѣнију“ II. — Санктпетербургъ 1905 (датум сепарата; на самом зборнику стоји година 1906), 1—59 (с картом).
- Белић ДИЈС А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије.* — СДЗб, 1905, књ. I, стр. I—CXII + 1—715 (са двама картама).
- Белић Конјуг. *Историја српскохрватској језика. Књ. II, св. 2: Речи са конјугацијом.* Четврто издање. Предавања др Александра Белића. — Београд (Научна књига), 1969, стр. 1—212.
- Белић НЕСт. А. Белић, *Штокавски дијалекат.* У књизи: Проф. Ст. Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка.* — Загреб (Библиографски завод), 1929, књ. IV, 1064—1077.
- Белић О СХ дијалектима Александар Белић, *О српским или хрватским дијалектима.* — Глас, Београд (СКА), 1908, књ. LXXVIII, 60—164.
- Белић Фонетика *Основи историје српскохрватској језика. I: Фонетика.* Четврто издање. Универзитетска предавања др Александра Белића. — Београд (Народна књига), 1976, стр. 1—172.
- Богд. ГВБП Недељко Богдановић, *Говори Бучума и Белој Појока.* — СДЗб, 1979, књ. XXV, стр. I—XIV + карта + 1—178.
- Брабец ТО Ivan Brabec, *Glavnije fonetske osobine govora u tuzlanskom kraju (upoređene sa osobinama u drugim štokavskim govorima).* — Pitanja književnosti i jezika, Sarajevo, 1957—58, књ. IV и V, св. b, 43—86.
- Брајк. Пераст Томо Брајковић, *Peraški dijalekat.* — Program С. К. државне велике гимназије у Котору за školsku godinu 1892—93, Zagreb, 1893, 3—21.
- Броз Ијешћ. Dalibor Brozović, *O problemu tjeckavskošćakavskog (istočno-bosanskog) dijalekta.* — HDZb, 1966, књ. II, 119—208.
- Броз. Средња Босна Dalibor Brozović, *Izvištaj o dijalektološkim istraživanjima u srednjoj Bosni (okolica Kraljeve Sutjeske i Vareša i lijeva obala Krivaje).* — Ljetopis JAZU, 1961, књ. 65, 334—351.
- Броз. Фојница Dalibor Brozović, *Govor u dolini rijeke Fojnice.* Докторска дисертација у рукопису. — Загреб (Архив Филозофског факултета), стр. XXXV + 220 + XXXVI—XLVII + дијал. карта.
- Будмани Дубровачки Pero Budmani, *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori.* — Rad JAZU, Zagreb, 1883, књ. LXV, 155—179.
- БХДЗб Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, Сарајево (Институт за језик и књижевност. Одјељење за језик), I—IV, 1975—1983.
- Вајан Злат. II André Vaillant, *La langue de Dominko Zlatarić.* — Travaux publiés par l'Institut d'études slaves, Paris, 1931, књ. VI: Morphologie (II), стр. 395.
- Веску ГВЦГ Victor Vescu, *Govor Banatske Crne Gore.* — ЗФЛ, 1976, књ. XIX/1, 115—172.
- Вуј. Мрк. Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат (с крајним осврћом на сусједне говоре).* — СДЗб, 1969, књ. XVIII, 73—398 (с картом).

- Вујичић Бирач Dragomir Vujičić, *Prilog proučavanju govora Donjeg Birča*. — Radovi, Sarajevo (ANUBiH, knj. LXX. Odjeljenje društvenih nauka, knj. 21), 1981, 195—211.
- Вук Рјечник¹ *Српски рјечник, исцолкован њемачким и латинским ријечима. Скупио га и на свијет издао Вук Стефановић*. — У Бечу, 1818.
- Вук Рјечник² *Српски рјечник исцумачен њемачкијем и латинскијем ријечима. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић*. — У Бечу (у штампарији јерменског манастира), 1852.
- Вуковић П—Др. Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*. — ЈФ, 1938—39, књ. XVII, 1—113.
- Вуш. ДИХ Данило Вушовић, *Диалект и источне Херцеговине*. — СДЗБ, 1927, књ. III, 1—70 (с картом).
- ГЗС Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића, 1934 — 40, књ. I—VII (Београд).
- Грк. Луково Милица Грковић, *Неке особине говора села Лукова*. — ППЈ, 1968, књ. 4, 121—131.
- Грк. Чумић I Милица Грковић, *Акцентнај именица у говору села Чумића*. — ППЈ, 1967, књ. 3, 111—140.
- Грк. Чумић II Милица Грковић, *Акцентнај њридева у чумићком говору*. — ППЈ, 1968, књ. 4, 161—167.
- Ј. Грк. Чумић Јасмина Грковић, *Прилој љознавању дијалекатске лексике Шумадије. Из лексике Чумића*. — ППЈ, 1982, књ. 18, 125—153.
- ГФФНС Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду (Нови Сад), 1956—1974, књ. I—XVII.
- Даничић Ист. облика Ђ. Даничић, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршејка XVII вијека*. — Београд, 1874, стр. VIII + 400.
- Дешић ЗБИГ Милорад Дешић, *Зайаднобосански њекавски говори*. — СДЗБ, 1976, књ. XXI, стр. 1—316 (са 1 + 4 карте).
- Дробњак. Јасеница Боривоје М. Дробњаковић, *Јасеница. Анђројеоџоџрафска истипивања*. — СЕЗБ, 1923, књ. XXV, 191—376, 397—435.
- Дробњак. Космај Др Боривоје М. Дробњаковић, *Космај*. — СЕЗБ, 1930, књ. XLVI, 1—96, 697—714.
- П. Ђорђ. Кановачки Раја Р. Gjorgjević, *Einiges über die Kanonindart im Königreiche Serbien*. — Archiv für slavische Philologie, Berlin, 1894, књ. XVII, 132—139.
- Ђорђић Гусиње П. Ђорђић, *Белешке о гусињском говору*. — Извештај Задужбине Луке Ђеловића за 1933 год., Београд, 1934, 183—188.
- Елез. Вуч.—Пећ Гл. Елезовић, *Извештај са дијалектјолошкој љујовања од Вучијерна до Пећи*. — СДЗБ, 1911, књ. II, 464—473.
- Елез. Речник I, II Гл. Елезовић, *Речник косовско-мејохишкој дијалектја*. — СДЗБ, 1932, књ. IV (I), СДЗБ, 1935, књ. VI (II).
- Ерделј. Шумадија Јован Ерделјановић, *Ејнолошка грађа о Шумадинцима*. — СЕЗБ, 1951, књ. LXIV, стр. VII + 1 + 203 (са 19 табли и једном картом).
- Живк. Кораћица Бранислава Аранђеловић-Живковић, *Ономатјика космајској села Кораћице*. — Ономатолошки прилози (Српска академија наука и уметности), Београд, 1981, књ. II, 189—193.

- Живк. Космај Branislava Arandelović-Živković, *Hipokoristici antroponima tuškog roda u jednom delu Kosmaja*. — Onomastica jugoslavica (Glasilo Međuakademijskog odbora za onomastiku), Ljubljana, 1969, књ. 1, 163—166.
- ЗФЛ Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), 1957—1985, књ. I—XXVIII.
- ЗФФП Зборник Филозофског факултета у Приштини.
- Ивић Банат Павле Ивић, *О говорима Баната*. — ЈФ, 1949—1950, књ. XVIII, 141—156.
- Ивић Биоград Павле Ивић, *Белешке о биографичком говору*. — СДЗБ, 1978, књ. XXIV, 125—176.
- Ивић Вок. групе Pavle Ivić, *Vokalske grupe u srpskohrvatskom književnom jeziku*. — Slavia Orientalis, Warszawa, 1968, књ. XVII, Nr 3, 315—319.
- Ивић Галип. Павле Ивић, *О говору галипљских Срба*. — СДЗБ, 1957, књ. XII, стр. XXI + 520.
- Ивић Две новости Pavle Ivić, *Dve akcentološke novosti iz Srema*. — Folia slavica, Volume 3, Numbers 1—2 (Studies in Honor of Horace G. Lunt, On the Occasion of his Sixtieth Birthday, Sept. 12, 1978, Part 2), Columbus, Ohio, 1979, 161—174.
- Ивић Дијалект. Др Павле Ивић, *Дијалектолошка српскохрватској језика. Увод и шипокавско нарече*. — Нови Сад (Матица српска), 1956, стр. 216 (са картом).
- Ивић Извештај Др Павле Ивић, *Извештај о дијалектолошкој експедицији по ужој Србији октобра 1959*. — ГФФНС, 1959, књ. IV, 397—400.
- Ивић Ловра P. Ivić, *O srpskom govoru u selu Lovri*. — Studia Slavica, Budapest (Academiae Scientiarum Hungaricae), 1966, Tomus XII, 191—201.
- Ивић Незамањено јат Др Павле Ивић, *Једна доскора непознатија група шипокавских говора: говори са замањеним јатом*. — ГФФНС, 1956, књ. I, 146—160.
- Ивић О неким проблемима Павле Ивић, *О неким проблемима наше историјске дијалектолошке*. — ЈФ, 1955—1956, књ. XXI, 97—129.
- Ивић О Рјечнику Др Павле Ивић, *О Вуковом Рјечнику из 1818. године. Поговор Рјечнику*. — у књ.: *Српски Рјечник*, Београд (Просвета), 1966, 17 + 247.
- Ивић Хере Др Павле Ивић, *Место банајској херској говора међу српским дијалектима*. — Нови Сад, 1958 (посебан отпак из зборника „Банатске Хере“), 326—353.
- Ивић Шток. Pavle Ivić, *Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Struktur und Entwicklung. Erster Band. Allgemeines und die stokawische Dialektgruppe*. Mouton and co., 'S—Gravenhage, 1958, стр. 325.
- Ивић—Млад. Текстови Павле Ивић и Александар Младеновић, *Краиовански текстови*. — ЗФЛ, 1960, књ. III, 191—196.
- Ивић Посавски I, II Stjepan Ivšić, *Današnji posavski govor*. — Rad JAZU, 1913, књ. 196, 124—254 (I); Rad JAZU, 1913, књ. 197, 9—138 (II) + карта.
- Ивић Шапт. Stjepan Ivšić, *Šapinovačko narječje*. — RAD JAZU, 1907, књ. 168, 113—162.
- Историја народа Југосл. *Историја народа Југославије*, књ. I и II, Београд (Просвета, издавачко предузеће), 1953, 1960.

- Историја српског народа *Историја српског народа* (у шест књига). — Београд (Српска књижевна задруга), 1981, књ. I, стр. I—VIII—701, 1982, књ. II, стр. 596.
- ИХ
ЈАЗУ
Јиречек Историја I источнохерцеговачки Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб
Јовић Рача Душан Јовић, *O glagolskim oblicima za obeležavanje prošlosti u govorima Rače Kragujevačke*. — *Zbornik radova Više pedagoške škole u Zrenjaninu*, 1962, књ. I, 27—42 + карта.
Јовић Трст. Душан Јовић, *Трстенички јовор*. — СДЗБ, 1968, књ. XVII, стр. XVI + 238 + карта.
ЈФ
КЈ Јужнословенски филолог, I—XL (Београд), 1905—1985. Књижевност и језик. — Часопис Друштва за српско-хрватски језик и књижевност СР Србије и Друштва за српскохрватски језик и књижевност СР Црне Горе, Београд, 1954—1985.
Клаић Рјечник Вратолjub Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi*. — Zagreb (Zora), 1972, стр. XVI + 1440.
К—Р косовско—ресавски
Лалевић Синоними Miodrag S. Lalević, *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika*. — *Leksikoni sveznanje*. Beograd, 1974, стр. XV + 1112.
Ласт. Кор. Bogdan Lastavica, *Korenički govor*. — *Nastavni vjesnik*, Zagreb, 1905—1906, књ. XIV, св. 10, 752—765.
Маретић Граматика Prof. dr T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Treće, nepromijenjeno izdanje. Za štampu pripremili Mate Hraste i Pavle Rogić. — Zagreb (Matica hrvatska), 1963, стр. 690.
Мил. Кик. Бранко Милетић, *Извештај* [о испитивању говора Кикинде и околине]. — ГЗС, 1940, св. VII, 17—36.
Мил. Црмн. Бранко Милетић, *Црмнички јовор*. — СДЗБ, 1940, књ. IX, 209—663 (с картом).
Милас Мостар Matej Milas, *Današnji mostarski dijalekat*. — Rad JAZU, 1903, књ. 153, 47—97.
Милић. Кнеж. Србија М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*. — Београд, 1876, стр. I—XXIV + 643.
Михајл. Леск. Јован С. Михајловић, *Лесковачки јовор*. — Библиотека Народног музеја у Лесковцу, Лесковац, 1977, књ. 24, стр. 92 (са картом).
МЈ Македонски јазик, Скопје (Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“), 1950—83, књ. I—XXXIV.
Моск. Банат Милош С. Московљевић, *Извештај о испитивању јовора средње и јужној Банати*. — ГЗС, 1939 (1940), св. VII, 57—60.
Моск. Беогр. Милош С. Московљевић, *Неколико речи о београдском јовору*. — Белићева споменица, Београд, 1921, 132—140.
Моск. Граница Милош С. Московљевић, *Данашња граница између екавској и јекавској изговору Србији*. — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд (Филолошки факултет), 1929, књ. IX, 109—122.
Моск. Диј. карта Др Милош С. Московљевић, *Дијалектолошка карта Војводине*. — Прештампано из „Гласника Југословенског професорског друштва“, Београд, 1938, књ. XVIII, св. 11—12, 1—32.

- Моск. Извештај I Милош Московљевић, *Извештај* [о путовању ради проучавања икавских трагова у северној Србији и Срему]. — ГЗС, 1937, св. IV, 25—29.
- Моск. Извештај II Милош Московљевић, *Извештај* [о путовању ради проучавања икавских трагова у Србији и Срему]. — ГЗС, Београд, 1938 (1939), св. VI, 40—41.
- Моск. Икавски Милош С. Московљевић, *Икавски њовор у СР Србији*. — ЈФ, 1963—1964, књ. XXVI, св. 1—2, 471—509.
- Моск. Поцер. Милош С. Московљевић, *Акцентнајски систѣм њоцерској њовора*. — Библиотека Јужнословенског филолога, Београд, 1928, књ. 1, стр. VIII + 110.
- Ник. Кол. Берислав М. Николић, *Колубарски њовор*. — СДЗБ, 1969, књ. XVIII, 1—71.
- Ник. Мачва Берислав М. Николић, *Мачвански њовор*. — СДЗБ, 1966, књ. XVI, 179—313 + карта.
- Ник. Срем Берислав М. Николић, *Сремски њовор*. — СДЗБ, 1964, књ. XIV, 201—412 + карта.
- Ник. Тршић Берислав М. Николић, *Тршићки њовор*. — СДЗБ, 1968, књ. XVII, 367—473.
- М. Ник. Генитив Мирослав Ниџколић, *Именице с насѣавцима -у/-ију у ѣени-иѣу множинѣ*. — НЈ, н. с., 1981, књ. XXV, св. 1—2, 82—99.
- М. Ник. Гороб. Мирослав Б. Николић, *Говор села Горобила (код Узжичке Пожѣје)*. — СДЗБ, 1972, књ. XIX, 619—746.
- НЈ Наш језик, Београд.
- НССВД Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд (Међународни славистички центар СР Србије), 1971—85, књ. I—XIV.
- Окука Рама Милош Окука, *Говор Рама (Uvod. Fonološke i morfološke osobine)*. — Sarajevo („Svjetlost”. OOUR Izdavačka djelatnost), 1983, стр. 144 (са три карте).
- Павл. Рача Радослав М. Павловић, *Облице деклинације и конјуѣације у њовору њодручја Раче Крајуѣвачке (с њосѣбним осврѣтом на акцентнај)*. — СДЗБ, 1982, књ. XXVIII, 7—61.
- З. Павл. Конс. секвенце Звездана Павловић-Стаменковић, *Консонантске секвенце у њѣокавском дијалектју*. — ППЈ, 1968, књ. IV, 69—119 (са 10 карата).
- М. Павл. Срет. Миливој Павловић, *Говор Срејѣчке Жуѣе*. — СДЗБ, 1939, књ. VIII, стр. 1—352 + карта.
- М. Павл. Шумадија М. Павловић, *Најомене о народним њоворима Шумадије (Поводом посмртног дела акад. д-р Јов. Ердѣљановића Еѣнолошка ѣрађа о Шумадинцима)*. — ЈФ, 1953—1954, књ. XX, 369—376.
- Петр. Врака I Др Драгољуб Петровић, *Гласовне особине њовора Врачана у Зѣѣи*. — ГФФНС, 1972, књ. XV/I, 179—209 + карта.
- Петр. Врака II Др Драгољуб Петровић, *Морфолошке особине у њовору Врачана*. — ГФФНС, 1973, књ. XVI/1, 201—233.
- Петр. ГБК Др Драгољуб Петровић, *Говор Баније и Кордуна*. — Нови Сад—Загреб (Матица српска—Просвјета), 1978, стр. 205 (са три карте).
- Петр. Зета Драгољуб Петровић, *Судбина консонантских ѣруѣа сѣ, шѣ, шѣ, шѣ у њовору Зѣѣе*. — ЗФЛ, 1968, књ. XI, 237—241.

- Петр. Змијање Др Драгољуб Петровић, *О говору Змијања*. — Библиотека ЗФЛ, Нови Сад (Матица српска. Књижевно одељење), 1973, стр. 214 (са картом).
- Петр. Ровца Драгољуб Петровић, *Гласовни сисџем ровачкој говора*. — ЗФЛ, 1965, књ. VIII, 157—184.
- Н. Петр. Мађарска Наталија Петровић, *Главније фонетске особине неких српских говора у Мађарској*. — ППЈ, 1979, књ. 15, 71—99.
- П. Ж. Петр. Шум. Кол. Петар Ж. Петровић, *Шумадиска Колубара*. — СЕЗБ, 1949, књ. LIX, 1—275 + табле I—XVIII + карта.
- Пецо ГИХ Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине*. — СДЗБ, 1964, књ. XIV, 1—200 (са картом).
- Пецо Ђердап Асим Пецо, *Говор дердапске зоне (фонетско-морфолошке особине)*. — ЗФЛ, 1972, књ. XV/1, 177—210.
- Пецо—Милан. Ресава Асим Пецо—Бранислав Милановић, *Ресавски говор*. — СДЗБ, 1968, књ. XVII, 241—366 + карта.
- Пеш. СК—Љ Митар Б. Пешикан, *Староцирнојорски средњокајунски и љшански говори*. — СДЗБ, 1965, књ. XV, стр. VIII + 294 + карта).
- Пиж. Колашин Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*. — Титоград (ЦАНУ, Посебна издања, књ. 12. Одељење умјетности, књ. 2), 1981, стр. 251 (са картом).
- Поп. Госпођ. Иван Поповић, *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*. — Београд (САНУ, Посебна издања, књ. CDXXV. Одељење литературе и језика, књ. 21), 1968, стр. 248.
- Поп. Треће лице Иван Поповић, *Треће лице мнозине йрезенија у војвођанским говорима*. — Зборник Матице српске, Серија друштвених наука, Нови Сад, 1952, књ. 4, 114—128.
- ППЈ Прилози проучавању језика, Нови Сад (Издаје Катедра за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду), 1965—85, књ. 1—21.
- Правопис *Правопис српскохрватској књижевној језика са йравописним речником*. — Нови Сад—Загреб (Матица српска — Матица хрватска), 1960, стр. 829.
- Рем. Јат Слободан Реметић, *О незамењеном јайу и икавизмима у говорима северозајадне Србије*. — СДЗБ, 1981, књ. XXVII, 7—105 (са картом).
- Рем. Кладањ Слободан Н. Реметић, *Фонетске и морфолошке карактеристике говора Срба у Кладну и околини*. — ППЈ, 1970, књ. 6, 105—133.
- Рем. Плаховићи Мр Слободан Реметић, *О још једном незајадненом екавско-јекавском босанском говору*. — НССВД, 1982, књ. XI, св 2, 181—186.
- Реш. Betonung Milan Rešetar, *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*. — Wien (Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkancommission. Linguistische Abteilung I), 1900, 4° 222 ступца.
- Реш. Шток. Milan Rešetar, *Der štokavische Dialekt*. — Wien (Kais. Akad. der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Ling., Abt. VIII), 1907, 4° 320 стубаца (са две карте).
- Ристић—Кангрга Речник Др phil. Светомир Ристић и Јован Кангрга, *Речник српскохрватској и немачкој језика*. — Београд, 1928.
- РЈАЗУ I—XXIII *Рјечник hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje JAZU. — Zagreb, 1880—1976, књ. I—XXIII.

- РМС I—VI *Речник српскохрватској књижевној језика.* — Нови Сад — Загреб (Матица српска — Матица хрватска), 1967—69, књ. I—III, Нови Сад (Матица српска), 1971—76, књ. IV—VI.
- РСАНУ I—XII *Речник српскохрватској књижевној и народној језика.* — Београд (Српска академија наука и уметности — Институт за српскохрватски језик), 1959—1984, књ. I—XII.
- Ружичић Пљевља Гојко Ружичић, *Акцентнајски систем њеваљској јовора.* — СДЗБ, 1927, књ. III, 113—176.
- Ружичић Тешањ—Маглај Гојко Ружичић, *Један незајаксен босански јовор.* — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1936, књ. XVI, св. 2, 236—254.
- САНУ
С—В Српска академија наука и уметности, Београд
СДЗБ смедеревско-вршачки
Српски дијалектолошки зборник, Београд, 1905—84, књ. I—XXX.
- СЕЗБ Српски етнографски зборник, Београд, 1894—1980, књ. I—XCIII.
- Сек. Текстови Невенка Секулић, *Збирка дијалекатских њексјова из Војводине.* — СДЗБ, 1981, књ. XXVII, 107—305 + карта.
- Секереш Даљ Stjepan Sekereš, *Govor daljskih Srba.* — ЗФЛ, 1964, књ. VII, 141—152.
- Секереш Осјек Stjepan Sekereš, *Govor osječkih Srba.* — ЗФЛ, 1963, књ. VI, 139—148.
- Симић Левач Радоје Симић, *Левачки јовор.* — СДЗБ, 1972, књ. XIX, 1—618 + карта.
- Симић Скица Радоје Симић, *Скица за дијалектолошку карију северне Србије.* — Југословенски семинар за стране слависте, Београд, 1980, књ. 31, 93—136.
- М. Симић Обади Милорад Симић, *Говор села Обади у босанском Подрињу.* — СДЗБ, 1978, књ. XXIV, 1—124.
- СКА Српска краљевска академија, Београд
- Скок Рјечник Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* — Zagreb (JAZU), 1971—1974, књ. 1—IV.
- Станић Ускоци I Милија Станић, *Ускочки јовор I.* — СДЗБ, 1974, књ. XX, 1—259.
- Станић, Ускоци III Милија Станић, *Ускочки акцентнај.* — СДЗБ, 1982, књ. XXVIII, 63—191.
- Стан. Тимок Маринко Станојевић, *Северно-тимочки дијалекатнај.* — СДЗБ, 1911, књ. II, 360—463.
- Стев. Груза Игрутин Стевовић, *Шумадијски јовор у Грузи с особитим освјетом на акцентнај.* — СДЗБ, 1969, књ. XVIII, 401—635 + карта.
- Стеван. Ђак. М. Стевановић, *Ђаковички јовор.* — СДЗБ, 1950, књ. XI, IV + 1—152.
- Стеван. ПЦД Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекатнај.* — ЈФ, 1933—1934, књ. XIII, 1—128 + карта.
- Стеван. Метохија Михаило Стевановић, *Извештај о дијалекатнајском исцмјивању Метохије.* — ГЗС, 1938 (1939), св. VI, 56—69.
- Стеван. ССХЈ I М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. Граматички системи и књижевнојезичка норма.* — Београд (Научна књига), 1975 (треће издање), књ. I, стр. X + 653.

- Стојан. Врњци Ljub[omir] Stojanović, *Dialektologische Miscellen aus der Gegend von Vrnici im Kruševacer Kreise (in Serbien)*. — Archiv für slavische Philologie, Berlin, 1903, knj. XXV, 212—218.
- Тешић Љешт. Милосав Тешић, *Говор Љешћанској*. — СДЗБ, 1977, књ. XXII, 159—328 (са картом).
- Тешић Узовница Милосав Тешић, *Фонетске особине говора азбуковачкој села Узовнице*. — ЈФ, 1978, књ. XXXIV, 169—191.
- Томљ. Буњ. диј. Gr. Bud. Tomljenović, *Bunjevački dijalekat zaleđa senjskoga s osobitim obzirom na naglas*. — Nastavni vjesnik, Zagreb, 1910, књ. XIX, св. 5, 335—348, св. 6, 401—414, св. 7, 483—499, св. 8, 579—604.
- Ђупић Бјелоп. Драго Ђупић, *Говор Бјелогавлица*. — СДЗБ, 1977, књ. XXIII, стр. IX + 226 (са картом).
- Ђупић Зета Драго Ђупић, *Прејлед љавнијих особина говора Зеје*. — ЈФ, 1977, књ. XXXIII, 265—284.
- Финка—Шојат Винковци Božidar Finka i Antun Šojat, *Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca*. — Radovi Centra za znanstveni rad — Vinkovci. Poseban otisak. Zagreb, 1975, 5—131.
- ФО *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. — Sarajevo (Posebna izdanja ANUBiH, knj. LV. Odjeljenje društvenih nauka, knj. 9), 1981, стр. VIII (непар.) + 828 ÷ карта.
- Хам Подравина Dr Josip Hamm, *Štokavština Donje Podravine*. — Poseban otisak iz 275. knjige Rada JAZU, Zagreb, 1949, 1—70 + карта.
- ХДЗБ Hrvatski dijalektološki zbornik, Zagreb (JAZU), 1956—82, књ. I—VI.
- Хирт Икавски Н. Hirt, *Der ikavische Dialekt im Königreich Serbien*. — Wien (Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historischen Classe CXLVI), 1903, V Abh., 1—56.
- Храсте Хвар Mate Hraste, *Čakavski dijalekat ostrva Hvara*. — ЈФ, 1935, књ. XIV, 1—55 + карта.
- ЦАНУ Црногорска академија наука и умјетности, Титоград
- Цвијић Балкан. пол. Јован Цвијић, *Балканско југословенско и јужнословенско земље. Основи антропогеографије*. — Београд (Завод за издавање уџбеника Социјалистичке републике Србије), 1966, стр. 583.
- Цвијић Метанаст. кретања Јован Цвијић, *Метанастазијска кретања. Њихови узроци и посљедице*. — СЕЗБ, 1922, књ. XXIV, [VIII] + 96 + карта.
- Шабан. Турски извори Др Хазим Шабановић, *Турски извори за историју Београда*. Књ. I, св. 1: *Кавкасијарски појиси Београда и околине 1476—1566*. — Београд (Историјски архив Београда), 1964, стр. XLI ÷ 662.
- Ш—В шумадијско-војвођански
- Шимунд. Бекија Мате Šimundić, *Govor Imotske krajine i Bekije*. — Djela, Sarajevo (ANUBiH, књ. XLI. Odjeljenje društvenih nauka, knj. 26), 1971, стр. 219 + карта.
- Шкаљић Турцизми Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom—hrvatskosrpskom jeziku*. Treće izdanje. — Sarajevo (Svjetlost), 1973, стр. 662.
- Шурмин Сарајево Ђуро Šurmin, *Osobine današnjega sarajevskog govora*. — Rad JAZU, 1895, књ. CXXI, 186—209.

